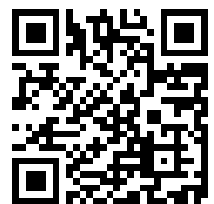

This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

<https://books.google.com>

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla uphovsmärket
Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för uphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk <http://books.google.com/>

Widener Library
3 2044 105 215 271

PScan 285,4

Harvard College Library

FROM THE FUND OF

CHARLES MINOT

(Class of 1828).

Received *17 Aug. 1893.*

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR

VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI

UTGIFVEN AF

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

REDIGERAD AF OSCAR MONTELIUS (STOCKHOLM)

UNDER MEDVERKAN AF

C. M. GULDBERG (KRISTIANIA) OCH JULIUS LANGE (KÖBENHAVN)

1892

STOCKHOLM

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

KRISTIANIA

CAMMERMEYERS FÖRLAG

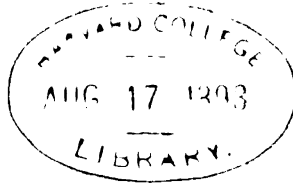
HELSINGFORS

G. W. EDLUND

KÖBENHAVN

G. E. C. GAD

~~VIII. 275-~~
~~Scam 14.3~~
PScam 285,4

Abnöt funder.
(1892.)

STOCKHOLM, 1892.
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER.

INNEHÅLL.

	Sid.
ANDRÉE, S. A., Uppfinningarnas och industriens betydelse för språkets utveckling	226.
BECKETT, FRANCIS, Ny-Carlsberg glyptothek. Studier. Med 3 figurer	587.
BECKMAN, ERNST, Tendens och skönhet. (Viktor Rydberg, Vapensmeden)	351.
BERNER, H. E., Det sveitsiske demokrati	517 o. 549.
BOËTHIUS, S. J., Maria Stuart i ny belysning. (Gustav Storm, Maria Stuart)	83.
BOVALLIUS, CARL, Om Norrlands skogar	127.
DAHLGREN, E. W., Den nyare forskningen angående Columbus och nya världens upptäckt	498.
DIETRICHSON, L., En norsk bondemaler i det 18:de århundrede	1.
EDGREN, HJALMAR, Om samskolor i Amerika. Några statistiska iakttagelser . .	286.
EDGREN, HJALMAR, Språkhistoriska ordböcker. En blick på deras vetenskapliga och nationella betydelse	598.
FORSSELL, HANS, Guld och silver. (Stenographie der Protocole über die vom 8 bis 17 März abgehaltenen Sitzungen der nach Wien einberufenen Währungs-Enquête-Commission; The Royal Commission appointed to inquire into the recent changes in the relation of value of the precious metals; Reports of the director of the Mint 1878— 1890; A. d. Soetbeer, Literaturnachweis über Geld- und Münzwesen) 434 o. 457.	
GÖTHE, GEORG, En dansk konstforskare och en Rembrandts-tafla i Sverige. Med 1 pl. och 1 fig. (Karl Madsen, Studier fra Sverig)	203.
HAMMARSKJÖLD, HJ. L., Om tankearbetets rätt	663.
HERTZBERG, N., Har Henrik Ibsen hentet motiverne til sine problem-drama'er fra sociale og sædelige tilstande i sit fædreland?	339.
HJÄRNE, HARALD, Ryssland under nordiska krigets återverkan	407.
JOHANSSON, KARL FERDINAND, Indernas bibel. Rigvedas uppkomst och betydelse	311.
KINCH, K. F., Erindringer fra Makedonien. Nationalitetsforholdene i Chalkidike i vore dage	108.
LARSSON, HANS EMIL, Om historiens betydelse såsom bildningsämne	681.
LEVERTIN, OSCAR, »Siri Brahe»	623.
MELDAHL, F., Jardins projekt til marmorkirken i København og dets forhold til Europas kuppelkirker. Med 11 figurer	33.
PIEHL, KARL, En forneyptisk kulturbild. Huru man roade sig i det forna Egypten	643.
REIN, TH., Pontus Wikner	562.

	Sid.
SCHÜCK, HENRIK, Shaksperes skaldeindividualitet	52.
SONDÉN, KLAS, Ett kapitel i Sveriges telefonväsendes utvecklingshistoria (1876—1890). Med 5 figurer och 2 grafiska tabeller	267.
STAËL VON HOLSTEIN, O. W., Om rättgångsreformen i de nordiska länderna 295, 390 o. 476.	
WÆRN, CECILIA, Sömmarkapplöpingen i Siena	14.
WARBURG, KARL, Emelie Flygare-Carlén	147.
VEDEL, P., Argentina. Landet og befolkningen. Med 1 figur	187.
VEDEL, P., Argentina. Immigration og kolonisation. Med 2 fig.	369.
WIDE, SAM., Om personliga professurer	242.

Anmälda arbeten.

BRANDES, EDVARD, Under loven, skuespil i tre akter	174.
CAVALLIN, CHR., och LYSANDER, A. TH., Smärre skrifter i urval samlade och utgifna efter författarnes död. Med inledning och lefnadsteckningar af Martin Weibull	259.
CENTERWALL, JULIUS, Romersk fornkunskap, senare delen	365.
DE GEER, LOUIS, Minnen	696.
DUNÉR, N. C., Recherches sur la rotation du soleil (Nova Acta Reg. Soc. Sc. Ups. ser. III)	170.
FRIES, ELLEN, Märkvärdiga kvinnor	183.
GARBORG, ARNE, Trætte mænd	255.
HAGLUND, ROBERT, — se HILDEBRAND.	
HASSELBERG, B., Untersuchungen über das Absorptionsspectrum des Broms (K. Sv. Vet.-Akad. Handl. Bd. 24 N:o 3)	170.
HEIDENSTAM, VERNER VON, Hans Alienus	447.
HERTZSPRUNG, S., De statsgaranterede danske livsforsikrings-anstalter	612.
HILDEBRAND, HANS, Visby och dess minnesmärken, med teckningar af Robert Haglund	619.
HORATIO, Genom hvirflarne	251.
HÖPPING, HARALD, Ethiske undersøgelser	78.
KIELLAND, ALEXANDER, Mennesker og dyr	72.
KOVALEVSKY, SONJA, Vera Vorontzoff, berättelse ur ryska lifvet	701.
LAGERLÖF, SELMA, Gösta Berlings saga	66.
LARSSON, LUDVIG, Ordförrådet i de äldsta isländska handskrifterna, leksikaliskt ock grammatiskt ordnat	265.
LEFFLER, ANNA CARLOTTA, DISSA DI CAJANELLO, Sonja Kovalevsky. Hvad jag upplevat med henne, och hvad hon berättat mig om sig själf	701.
LEHMANN, ALFR., Hovedlovene for det menneskelige følelsesliv	544.
LIE, JONAS, Troid; en tolt eventyr	72.
LOOSTRÖM, LUDVIG, Den svenska konstakademien under första århundradet af hennes tillvaro 1735—1835	177.
LYSANDER, A. TH. — se CAVALLIN.	
MADSEN, KARL, Studier fra Sverig	203.
MELSTED, B. TH., Sýnisbók islenzkra bókmennta á 19 öld. (Íslandsk literatur i det nittende århundrede)	453.
NEOVIUS, OTTO, Om skiljandet af kväfvets och syrets linier i luftens emissionspektrum (Akad. Afhandl. i Helsingfors)	170.
NYSTRÖM, J. F., — se SVEDELICUS.	

	Sid.
Reports of the director of the Mint 1878—1890. Washington	434.
RETZIUS, G., Biologische Untersuchungen. Neue Folge. II	264.
ROOS, MATHILDA, Genom skuggor. En nutidsskildring	251.
RYDBERG, J. R., Sur les spectres d'émission des éléments chimiques (K. Sv. Vet.- Akad. Handl. Bd. 23 N:o 11)	170.
RYDBERG, VIKTOR, Vapensmeden. Hägringar från reformationstiden	351.
SCHÜCK, HENRIK, Svensk litteraturhistoria, första bandet	538.
SCHWANENFLÜGEL, H., Peter Andreas Heiberg. En biografisk skizze	75.
SOETBEER, AD., Litteraturnachweis über Geld- und Münzwesen	434.
Stenographie der Protocolle über die vom 8 bis 17 März abgehaltenen Sitzungen der nach Wien einberufenen Währungs-Enquête-Commission	434.
STORM, GUSTAV, Maria Stuart. Otte forelæsninger	83.
SVEDELIUS, W. E., Handbok i statskunskap. Andra upplagan, omarb. af J. Fr. Nyström. Fjärde delen: Spanien, Portugal, Grekland, Turkiet, Amerika, Persien, Kina och Japan:	615.
SVEDELIUS, W. E. och NYSTRÖM, J. F., Nord-Amerikas Förenta Stater	615.
SYLWAN, OTTO, Sveriges periodiska litteratur under frihetstidens förra del (till midten af 1750-talet)	608.
The Royal Commission appointed to inquire into the recent changes in the rela- tion of value of the precious metals. London 1887—1888	434.
VEDEL, VALDEMAR, Dante. En studie	704.
WEIBULL, MARTIN. Se CAVALLIN.	

EN NORSK BONDEMALER I DET 18:DE ÅRHUNDREDE

AF

L. DIETRICHSON.

(Fragment af et større arbejde: »Omrids af den norske Kunsts Historie.»)

Den begavelse i kunstnerisk retning, der udmærker det norske folk, og som i vor tid har afsat en række smukke skud, navnlig indenfor maleriet, har gamle ahner. Vistnok skal ingen historie i fremtiden fortælle os, hvilke kunsterfarne hænder, der har snittet de djærve fantasier på vore kirkeportaler, eller malet hine mærkelige antependier og tagbilleder, der uimodsigelig frembragte i selve Norge forekommer i vore middelalderske kirker og som nu for en stor del er vandrede til museerne; men såmeget mere bør derfor de i dansketiden opdukkende kunstnere og deres verk optegnes, da ellers snart også de vilde gå under i forglemmelse. Allerede i Fredrik III:s tid begynder det kongelige danske kunstkammer at rekruteres af navngivne norske bønders arbeider i træ, elfenben, narhval og perlemoder. Hin *Jacob Jensen*, der efter sit fødeland fik tilnavnet *Nordmand*, og som i sin ungdom havde været sømand, men som vandt kongens yndest ved sine udskårne arbeider og døde (c. 1680) som opsynsmand over »kunst og modelkammeret», var vistnok runden af bonderod, og fra ham fører en række af norske bondekunstnernavne, der kulminerer i navnet *Magnus Berg*, og hvis bærere har været virksomme i Norge, Danmark og andre af Europas lande, mens deres verker for det meste er glemte, ned til det navn, som er det sidste i rækken, inden Norge skilles fra Danmark, men som ingenlunde er det mindst eiendommelige, bondemaleren *Peder Odnes*, hvis liv og virksomhed her skal sysselsætte os. Når undtages en kort skildring af hans ydre livsvilkår, offentliggjort af P. M. Sögaard i *Skilling-Magazinet* for 1879, pag. 718—719, til hvilken han modtog enkelte bidrag af nærværende forfatter, og en

notits på nogle linjer hos Weilbach i hans kunstnerlexicon, der udvider og berigtiger Weinwicks korte notits om ham, foreligger der i litteraturen intet om dette kunstnerliv. Medens hans samtidige, den svenske *Pehr Hörberg*, der i sin skjæbne har flere beröringspunkter med ham, er bleven gjenstand for en dybfilosofisk biografi af ingen ringere end P. D. A. Atterbom, har ingen tænkt på at opsøge den norske malers spredte arbeider. Med benyttelse af det sparsomt foreliggende litterære materiale og med hjælp af den autopsi af hans verker, der er bleven mig tildel, skal jag försøge i korthed at udkaste et billede af manden og hans kunst.

Og han er vel værd at reddes fra forglemmelse, thi alle hans arbeider viser, at han var en talentfuld og i flere retninger begavet natur, en livfuld og livsglad kunstnersjæl, der kun for sent fandt en virkelig kunstnerisk uddannelse. Sammenlignet med sin i kunstnerisk om ikke i økonomisk henseende lykkeligere stillede svenske kunstbroder, viser han oprindelige anlæg der så langt fra at stå tilbage for hins, snarere var af en friskere og oprindeligere art, skjönt de ikke fandt en tilsvarende udvikling og fremfor alt er han den mest fremtrædende repræsentant for en udbredt kunstart: det landlige vægmaleri i Norge i forrige århundrede.

* * *

Ved Randsfjordens nordre ende i Lands præstegjæld, netop på det punkt, hvor i vore dage turisterne begynder sin landreise ad valdersveien til Bergen, ligger gården Odnos, der i mere end 200 år skal have varet beboet af den samme familie, hvis medlemmers navne vexlede mellem Peder og Østen. Således hed ifølge et document fra år 1700 malerens oldefader Peder Østensen Odnos og var gift med Barbro Haraldsdatter — kommer man den dag i dag til Odnos, vil man finde, at gårdens eier fremdeles eller rettere atter heder Peder Odnos — ialfald hed han så for få år siden.

Omkring midten af forrige århundrede eiedes gården Lille Odnos af Peder Østensen Odnos, en sønnesøn af den nys omtalte. Han var født cirka 1712 og havde giftet sig med Anna Haraldsdatter Viker, der var født 1711. Den 16:de august 1739 havde det unge ægtepar en søn til dåben, der altså vel var født få dage iforveien og som også i dåben fik navnet Peder. Skjönt han senere blev den, der var nærmest til at tage fædrenegården i besiddelse, synes han dog neppe

oprindelig at have været forældrenes ældste søn, da han isåfald vistnok skulde båret bedstefaderens navn.

Peder Pedersen Odnes eller som han selv skrev sit navn *Peder Aadness* synes ikke at have fået nogen anden opdragelse end den, der sædvanlig på den tid blev bondebørn tildel, derimod ved traditionen at fortælle, at han allerede tidlig viste sin lyst og sit talent til at male, idet han dekorerede bøndernes skabe og kister med arabesker og blomster. Flere sådanne forsøg fra hans hånd skulle endnu findes. Hans stærke lyst til at vie sig til malerkunsten, en lyst, der er yderst mærkelig i disse af alle derhen ledende impulser så uberørte omgivelser, i hvilke han voxede op, kan næsten kun forklares derved, at den har fundet støtte og næring hos de »conditionerede» familier, der boede i egnen, de embedsmænd, der vel oftere kom i berøring med hans forældre og vel har opmuntret den opvakte guts anlæg. Denne hans lyst drev ham i hans ungdom til det for ham nærmeste kulturcentrum, til Norges hovedstad. Her var imidlertid neppe stort at lære for ham, idet der neppe dengang fandtes mere end en eneste kunstner, der kunde tænkes at kunne give ham vejledning, landskabsmaleren *Christian Tønning*, den samme, der i bredde loftet i Kongsbergs 1761 fuldendte kirke har malet en gjengivelse af Raffaels transfiguration, og som skal have decoreret adskillige vægge i Kristiania med malerier — »ej ilde» siger Weinwich. Der er imidlertid intet spor til forbindelse mellem disse to mænd, og den omstændighed, at Peder Odnes i Kristiania gik »i malerlære», synes at tale for, at hans beskedne mål ialfald for det første har været i det høieste at opnå at blive decorationsmaler.

Indtil videre er han da vel vedblevet at være væsentlig antodidact, og det sålænge, at hans hele senere kunstnerliv deraf bærer det allerstærkeste præg.

Endelig drog han cirka 1770 udenlands för at søge en videregående kunstnerisk udvikling. Han var da altså cirka 30 år gammel, og da den hele reise omfatter 2 & 3 år og han i denne tid, der udgjør hans hele kunstneriske læretid, ovenikjøbet har opholdt sig på flere steder, kan man forstå, at han sit hele liv igjennem væsentlig har været båret af sin naturbegavelse. Til at en bonde oppe fra fjeldbygden i hine tider skulde fatte en sådan beslutning som at gjöre en europareise for at uddanne sine kunstneriske anlæg hörer der særegne impulser, og vi tage neppe fejl, når vi atter antage, at

disse er komne fra de ovenfor antydede civiliserade omgivelser, i hvilke den begavede unge mand tidlig må være kommen ind. Vi sigter herved navnlig til den bekjendte justitsråd Hammer, med hvem Peder Odnes allerede tidlig synes at have stået i forbindelse. Vi finder ialfald, att han allerede 1770, altså vistnok før han reiste udenlands, har malet det portræt af Hammer (»cancelliråd Christopher Hammer»), der 1771 er stukket af J. Haas, ligesom han har malet det portræt af dennes neveu, cand. theol. Andreas Olaus Hammer, der blev stukket som titelkobber til »Forsögende naturlære I, Köbenhavn 1772» (se Weilbach, dansk kunstnerlexicon pag. 7). Da reisisens nærmeste mål var Köbenhavn, tvillingrigernes hovedstad, og da den i tiden falder mellem udförelsen af justitsråd Hammers portræt og dettes mangfoldiggjorelse ved gravstikken af en kunstner i Köbenhavn, lader denne samtidighed åbent rum for den tanke, at der turde være en causalforbindelse mellem det Hammerske portræts gjengivelse i kobberstik og Peder Odnes' reise, men mere end et åbent spørgsmål vil dette neppe blive.

Den tradition, der siger, at Peder Odnes under sit ophold i Köbenhavn besøgte kunstacademiets skole vinder ikke bekræftelse af akademiets protokoller. I alfald kan han ikke have deltaget i undervisningen mere end en kort tid i en enkelt klasse i tegneskolen; thi hans navn forekommer ikke i academiets böger, der angiver dem, der »rykke op», men rigtignok ikke meddeler *deres* navne, der kom ind i tegneskolen uden at avancere. — Akademiets sekretær, hr Ph. Weilbach har havt den godhed på min anmodning at foretage de fornödne undersøgelser. Af de kunstnere, der særlig kan have påvirket og muligens virkelig har påvirket Peder Odnes, må nævnes portrætmaler Peder Als, der siden 1766 var professor ved akademiet, og muligens Mandelberg, der blandt andet som landskabsmaler havde uddannet sig efter Claude Lorrain, Salvator Rosa og Gaspar Poussin. Med kobberstikkeren Jonas Haas (födt i Nürnberg 1720 † c. 1772) er han sikkerlig i anledning af Hammers portræt kommen i personlig beröring, og kan gennem ham tænkes introduceret i de danske kunstnerkredse. Af nogen beröring med de norske landsmænd, der netop i disse år spillede en så fremragende rolle i fælles-litteraturen (J. N. Brun skrev 1771 »For Norge, kjæmpers födeland» og 1772 »Zarine», samme år skrev J. H. Wessel »Kjærlighed uden strømper», samme år stiftedes det norske selskab) — findes som rimeligt intet spor.

Efter — som det heder — at have »studeret» i Köbenhavn, har så Peder Odnæs besøgt »London og Sachsen» og formodentlig på veien mellem disse to punkter også Holland. Besøget i Sachsen må, da reisen naturligvis har været foretaget i kunstnerisk øiemed, fortrinsvis have gjældt Dresden med det berømte galleri, hvor den norske maler intraf, medens Charles Hutin, 1764—1776, var akademiets direktør, og medens smagen og retningen der bestemtes af G. B. Casanova, en akademisk glat venetianer, den berømte C. W. E. Dietrich († 1774) og den ikke mindre berømte Bernardo Bellotto, mere kjendt under navnet Canaletto.

Er det nu end ikke rimeligt, at den norske bondemand direkte har studeret under nogen af disse dresdenerkunstens koryfæer, så betegne disse navne ialfald den på hin tid herskende retning i Dresden, af hvilken han — som vi nedenfor skulle se — neppe er bleven aldeles uberørt. I Holland har det naturligvis væsentlig været de ældre mestere, han har studeret; af samtidige kunstnere eiede Holland ikke mere nogen, der kan antages at have påvirket ham synderlig — i London endelig er det naturligvis af de samtidige væsentlig Sir Josuah Reynolds (død samtidig med Odnæs 1792) og Sir Thomas Gainsborough († 1788) samt Wilson, der må have fængslet hans opmærksomhed.

Stort har egentlig udbyttet af reisen neppe været, forsåvidt Odnæs ved at komme i berøring med den i Europa på hin tid moderne retning væsentlig kun fik smag for allegorien, de kunstige ruiner, den flade maner i landskabet og de andre manieristiske usider, hvorunder denne i så mange henseender degenererede tid led; — med det bedste i tiden kan han kun i London være kommet i contact, — medens Dresden på hin tid netop var det rigtige uglede for al akademisk unatur; men der er neppe tvivl om, at han uden denne reise vanskelig vilde have frembragt andet end portræter, og at de kulturhistorisk interessante billedserier, vi nedenfor skulle omtale, ikke uden den vilde være bleve til — dertil indeholder de for mange spor af, at Peder Odnæs er kommet i berørelse med tidens udenlandske ideer og retninger.

Neppe var Odnæs kommet hjem fra sin europæiske reise, der på hin tid og for en norsk bonde sandelig ikke var nogen hverdagssag, før han i 1773 giftede sig inden sin egen stand med en jente fra gården Trøgstad på Ringerike, Ingeborg Jonsdatter Trøgstad, og derefter overtog han faderens gård »som ældste søn». Skulde min

ovenfor antydede formodning om, at han har havt en ældre broder, være rigtig, må denne altså være død i ung alder. Dermed var han for resten af sit liv »glebae adscriptus», skjönt det er synligt, at han har været en noget urolig og reiselysten natur, der navnlig var en hyppig og stadig gjæst på Ringerike, hvor alle hans betydeligere arbejder af hvad man kunde kalde »vægfast» (for ikke at kalde det »monumental») art findes, ligesom hans virksomhed som portrætmaler næsten udelukkende falder i trakten langs Randsfjorden — på Ringerike, Hadeland og i Land. I sit ægteskab, der skildres som meget lykkeligt, havde Peder Odnes to sønner og tre døtre.

Gården Trögstad, hvor han havde hentet sin hustru, ligger nær ved gården Hesselberg på Ringerike — mellem byen Hønefos og Norderhoug kirke — og på den sidstnævnte gård finder vi Peder Odnes sysselsat året efter sit ægteskab i 1774. Med dette årstal har han dateret vægmalerierne på Hesselberg. De findes i den gamle bygning, i stuen tilvenstre for indgangen, og ere — som alle de lignende arbejder af ham på Ringerike — malede i olie på træ, idet alle væggens fyldinger, der er af fladhuggede planker, er fyldte med billeder.

Man kan ved første øjekast og endnu langt senere vel være i tvivl om, hvad kunstneren her egentlig har villet fremstille, thi det er en ret broget forsamling, der omgiver os.

Indgangsvæggen viser tilhøre for den indtrædende indenfor døren en dansende mand, ledsaget af en ligeledes dansende hund og inderst i stuen mod hjørnet en bjørnejæger med en skudt björn, mellem disse en scene fra det høieste selskabsliv: i en rig park overrækker en dame i tidens dragt en anden dame en blomsterkurv, mens en cavaller holder en solskjærm over denne sidste; til venstre for indgangen, mellem døren og vinduesvæggen sees på samme væg en jæger med en skudt fugl og en hvilende jæger og mellem disse atter en gruppe af tre personer hvilende sláttefolk. Væggen midtimod, der hverken har dør eller vinduer, er helt optaget af billeder: yderst til begge sider to grupper på to og tre personer, tilvenstre for beskueren en ung mand og kvinde i livlig, lidenskabelig omfavelse — drueklaser falde ud af den hat, kvinden holder i hånden; tilhøre: to bønder og en bondekone, der i den vinterlige skov varmer sig ved et antændt bål. Mellem disse to grupper sees hver i sin vægfylding en bondekone med et knippe fisk og en gammel bonde, der læner sig til en træstamme. På væggen

midt imod vinduerne, der har en dør i midten, sees tilhøre for beskueren et skab, der, når dets døre åbnes, viser sig i virkligheden at være nedgang til en kjælder: skabets yderside er fyldt med nogle høist naive parkbilleder: alleer i lange rækker og på dørens anden side sees en mand, der sidder ude i naturen og røger sin pipe tobak. Det skal være portræt af gårdens daværende eier prokurator Abraham Hesselberg.

Særdeles tydeligt er det som man ser ikke, hvad kunstneren har villet fremstille i disse afvejlende billeder, dog er det vel utvivlsomt at det i de fire store gruppebilleder med de omgivende enkeltfigurer er *de fire årstider*, der har foresvævet ham. Billedet med damen, der modtager blomsterkurven, er våren og de denne gruppe omgivende figurer, den dansende mand og hunden antyder muligens, at om våren glæder både mennesker og dyr sig, bjørneskytten går ud og skyder bjørnen, inden den har forladt hiet. Den næste gruppe slåttefolkene og de to jægere, som omgiver dem, betegne vistnok sommeren og dens bedrift; det omfavnende par, hvor kvinden ryster druer ud af sin hat, er høsten — bønderne, der har tændt bål i den aflövede skov, vinteren, medens konen med fiskeknippet og den gamle bonde (brændehugger?) vel atter antyder disse årstiders beskæftigelser. Den omstændighed, at sommeren er betegnet ved höindhöstning og høsten ved druer, synes at antyde, at kunstneren, om han end vistnok ikke har copieret udenlandske billeder, dog har hentet ideen til sin fremstilling fra hvad han har seet i sydligere landes kunstfremstillinger. Den tredje væg med eierens portræt og skabet danner så naturligvis en række for sig.

Går vi over til at spørge om disse billeders kunstneriske værd, så må det siges på forhånd, at de vidne om en yderlig svaghed i alt, hvad der heder tegning, men ved siden deraf om en betydelig farvesans og fremfor alt om en livlig og frisk opfatning — præget af gemytlig munterhed som en af Zetlitz's drikkeviser eller Frimanns sange for bondestanden alt begrænset af autodidactens mangel på evne til at gjøre sine fortrin gjældende og skjule sine mangler. Og dog er de ingenglunde uden en vis routine. Den valgte farveskala er lys og frisk men ingensinde broget og det hele farveindtryk i rummet behageligt; der er en blødhed og tillige en kraft i tonerne, der er al ære værd, og i det omfavnende par en fart og et liv, der er ligefrem forbausende — men overalt strander dygtigheden på den

klodsede, ubehjælpelige og urigtige tegning, den manglende evne til at udtrykke alle forkortninger og det usikre i alle bevægelser. Derved bliver det hele hængende i det diletantmæssige, men undlader dog ikke at gjøre indtryk af, at vi står foran en oprindelig naturbegavelse, der indgyder den høieste agtelse.

Men Hesselberg har eiet endnu et billede af Peder Odnæs, som man må beklage er forsvundet. Traditionen fortæller, at medens han var sysselsat med de nu skildrede arbeider, blev han ofte forstyrret af en jente, der hentede öl op af kjælderen — hvad der er meget naturligt, når vi erindrer, at han har malet parkbilleder på selve kjælderdøren. Ærgerlig over de stadige afbrydelser, udbrød han tilsidst: »hvis du nu forstyrrer mig mere, så maler jeg dig af, som du står og går.» Over døren i det næste værelse skal jenten også virkelig have været livfuldt afbildet med opbrættede linnedærmer og ölkanden i hånden. Men den forrige eier af gården skal ved en reparation have ladet billedet overmale eller på anden måde tilintetgjøre.

At Peder Odnæs har været en mand med ligesåmeget lune som mangesidigt talent, derom vidner en anecdote, som Sögaard beretter om ham.

Også i andre retninger besad Odnæs talenter, således spillede han med færdighed klaver, ligesom han i kunstig dreielsvævning var en hel mester. Da provst Dorffs kone, som også var flink i dreielsvævning, ved enhver leilighed viste frem sine servietter, og var kry af, at de var de eneste i sit slags der i bygden, besluttede Odnæs at spille hende et puds, i hvilken hensigt han listede sig ind i fruens væverstue, mærkede sig mønsteret, og ikke længe derefter sendte han hende en kurv med fisk, over hvilken han havde lagt en af sine nyvævede servietter. Da fru'en fik se dem, udbrød hun: »min Gud! det er jo en af mine servietter!» men da hun imidlertid fandt, at alle hendes servietter vare i behold, skjönte hun, at hendes mønsterhemmelighed var opdaget. En anden gang havde provstindens dötre vist sig ved kirken i kjoler af særdeles smukt hjemmevævet töi. Klokkerens dötre, som også gjerne vilde være »lidt fin på det» grebes nu af hug til at være ligeså gilde som præstefröknerne, og henvendte sig til Odnæs med bön om hjælp, og da dette netop faldt i hr. Peders smag, kunde klokkerjomfruene om ikke længe vise sig ved kirken ligeså strålende som fröknerne, hvilket skal have voldt fru'en adskillig ærgrelse.

Tre år senere er Peder Odnæs, dengang 38 år gammel, atter på Ringerike, og atter sysselsat med et billedcomplex. Det er denne gang på *Nærstad* (1777), vel en fjerdingsvei nord for Hønefoss, han udfører sin billedrække. *Nærstad*, egnens betydeligste herresæde, synes at have ved sin fornemhed ført Peder Odnæs' talent ind i et noget andet spor end det, han fulgte på Hesselberg.

Der er over vægmalerierne på *Nærstad* ikke den friske — rigtig nok efter den tids opfatning afpassede — folketone, ikke den umiddelbarhed — den »sich-gehen-lassen», den »abandon» som over hesselbergsuiten, men til gjengjæld ser man en større elegance, en finere holdning i det hele, ligesom vistnok også en større routine; han har her mere villet lade se manden, der havde tilegnet sig den europæiske kunsts standpunkt og som forstod at bevæge sig i højere sfærer.

Jeg beklager imidlertid at jeg så nærstadsbillederne under mindre heldige lysforhold og flygtigt.

Et cabinet indeholder rundt væggene skovlandskaber af Odnæs i tidens almindelige, karakterløse smag, men meget decorativt virksomme. Taget i samme cabinet, i hvis øvre del lyset faldt særlig uheldigt, syntes mig at fremstille en *Fama* der blæser i sin tuba med andre figurer, af hvilke jeg intet indtryk fik i det dårlige lys. Såvidt jeg kunde opfatte billedernes helhed viste de en finhed i tonerne som intet andet af hans arbejder. Mere luft får han i det andet, langt større værelse, en hjørnestue, hvis alle fire vægge han har fyldt med billeder, sålangt de ere frie for vinduer, døre og kakkelovne. Ligesom cabinetet er også denne »storstue» holdt i en dunklere farvetone end stuen på Hesselberg og gjør måske på grund deraf som decoration betragtet et fornemmere og mere helt indtryk. Men det friske liv savnes. Nogle jagtstykker med rædsomt slette heste, men fine skovtoner fylder en del af væggene. I et af disse billeder skal gårdens daværende eiers portræt forekomme i en rød jægerfrakke; men da han ei var at formå til at sidde model for Odnæs, er figuren kun fremstillet fra ryggen, som kunstneren så tydeligvis har moret sig med at chargere en smule til hævn for husherrens stædighed. Ved ovnen er en bonde, der bærer en favn brænde, fremstillet. Denne bonde har afkom i egnen, og familieligheden med den afbillede skal endnu være tydeligt fremtrædende.

Forøvrigt er væggene behandlede som parkbilleder, med en dame i tidens costume indsat i hvert hovedparti. Denne compositionsrække

har imidlertid givet Per Odnes anledning til en ligeså original som curiös anordning. To vægge, der støder sammen i stuens ene hjørne er nemlig optaget af to deslige parksituationer med en damefigur i hver, men disse to billeder er forenede til et derved, at de to mod hinanden sammenstødende vægge hver indeholder en række henimod hjørnet stærkt forkortede og i fjernsyn aftonede træer, der altså, når man vender øiet lige mod hjørnet, fra begge sider forene sig og tilsammen danne en allé, hvor væggenes retning mod hinanden, det naturligvis indimod hjørnet mere og mere dæmpede lys og de nævnte forkortninger og aftonede farver danne et dybt perspektivisk fjernsyn nedad alleen, der tilsigter en illusorisk virkning. Det hele er et morsomt indfald, der vidner om ett fiffigt arrangørtalent aldeles i tidens smag, og som endnu ganske umiddelbart slår en ved sin enkle sindrighed og originalitet.

Atter andre fire år, og vi finde Peder Odnes pany sysselsat på Ringerike — dennegang på *Hönefos* (1781) i den bygning, hvor nu »Glatveds hotel» findes. Væggene i hjørnestuen tilhøre for indgangen er fyldte af hans arbeider. De må skilles i flere serier. Værelset består af en indgangsvæg og tilvenstre for denne en hel væg, mens de to andre ere vinduesvægge med to vinduer på hver væg. Den ene, hele væg tilvenstre optages af fem scener, der fremstille *de fem sandser*. Scenen er atter de yndede parkanlæg. I en have musicerer en cavaller, til hvis toner en dame lytter, idet hun lægger hånden op til øret og således tydelig nok angiver sig som »hörelsen», dernæst viser en cavaller en dame hendes ansigt i et speil — det er »synet»; en herre, der lader en dame lugte til en blomst, angiver »lugten», »smagen» betegnes ved et dækket bord, ved hvilket sidder en spisende herre, opvartet af en kvinde, og endelig udtrykkes »følelsen» ved en cavaller, der caresserer en dame, idet han tager hende under hagen. På den følgende vinduesvæg — midt imod indgangen i en dristig og ikke ganske uheldig forkortning — måske tænkt i forbindelse med alle disse halvt erotiske situationer — fremstilles en Eros, der retter sin pil lige emod beskueren. Ligeoverfor hinanden på denne væg og indgangsvæggen nærmest vinduerne sees dernæst to særlig naive landskaber, der hente sin hele interesse derfra, at de vise os, hvorledes Hönefos så ud for noget over et hundrede år siden, ligesom et trælandskab viser sig mellem vinduerne på væggen til høre for indgangen. Vanskeligere er det at sige, hvad kunsteren

i de øvrige fire billeder har villet fremstille. En fattig kvinde, der bærer brænde, og en modeherre med muffe — begge på indgangsvæggen til venstre for døren — synes at kunne tyde på en fremstilling af fattigdom og rigdom. De to sidste fremstillinger — på vinduesvæggen tilhøre for indgangen — vise på den ene side en syngende mand og en accompagnerende dame, det andet en mand, der med draget sværd synes at ville styrte løs på en ældre, siddende kvinde: begge scener foregå i omgivelse af antike ruiner af den art, som er så hyppig i zopftidens tyske kunst — ganske specielt i dresdenerskolen. Billedernes plads på begge sider af façadens vinduer mellem de to landskaber og indfattende trælandskabet og vinduerne mellem sig — antyde dem som indbyrdes penderter: nærmest måtte man da tænke på en fremstilling af harmonien og dens modsætning uenigheden, Concordia og Discordia eller noget lignende. Foran den siddende ældre kvinde i det sidstnævnte billede ligger en opslagen bog, der indeholder signaturen: »Anno 1781 october 27. Pinxit P. Aadness.» Måske kunde de fire sidste billeder forenes i en og samme tanke: krig og fred og deres følger, fattigdom og rigdom. Eieren af »Glatveds hotel» har havt flere tilbud, navnlig et betydeligt fra en englænder, om at sælge den kulturhistorisk høist interessante og i kunstnerisk henseende aldeles ikke værdiløse række af vægfyldinger, men har vægret sig derved. Vi har således grund til at håbe, at den noble og fintfølede mand, der nu ejer hotellet, ikke vil berøve vort land et af de få mindesmærker det forrige århundrede har efterladt sig på malerkunstens område, og hvis naturlige vogter og værge han er bleven. Vel er her ikke tale om mesterverker, kun om en begavet bondemands autodidaktiske forsøg; men de er sammenvoxede med vort folks tunge og små kår i hine tider, de give et interessant indblik i den sans for at smykke hjemmet efter evne med en i landet selv opvoxet kunst, der herskede i de større gårdeierslægter på hin tid og er fremfor alt et høist interessant vidnesbyrd om det standpunkt, et selvudviklet talent oppe i vore dale var istand til at nå efter en flygtig berørelse med den europæiske kunst — de har krav på en agtelse, som de besøgende i Hønefos hotel ikke synes at have anelse om, idet den altfor sædvanlige råhed ikke har undseet sig ved at besmøre dem på den dumme måde.

Også på gården *Vager* på Ringerike i nærheden af Hesselberg skal der findes nogle billeder på fodstykkene i et værelse —

såvidt jeg kunde forstå dog væsentlig kun arabesker, blomster og lignende, men jeg har ikke fåt dem at se.

Medens Peder Odnés således i årene fra 1774 til 1781 udøvede denne mere »monumentale» virksomhed på Ringerike i sin hustrus hjembygd, skjönt han selv havde sin bolig i Söndre Land, har han været en flittigt brugt portrætmaler i sin egn. Anker og Huitfeldt-Kaas' norske portrætfortegnelse har ikke få portræter af Peder Odnés at opvise, af hvilke dog ikke alle er fuldt sikre.

Vi så hans portræt af justitsråd Hammer og dennes neveu cand. theol. Hammer blive stukne i kobber. Det samme var tilfældet med et portræt som han malede af professor Hans Ström, den bekjendte naturforsker, der på denne tid var præst på Eker. Det er malet året för kunstnerens död og stukket samme år af Seehnsen som titelkobber foran Ströms prædikener, der udkom i Köbenhavn 1792. I Norge findes fra Odnés' hånd to portræter af justitsråd Hammer, det ene tilhørende postmester Malthe, det andet det norske nationalgaleri (gave fra bureauchef W. Lassen 1887), ligesom også neveuen cand. theol. Hammers portræt findes i to exemplarer, det ene i Trondhjems videnskabselskab, det andet hos Malthe. Vi kunne videre nævne sognepræst Bernt Anchers portræt, tilhørende captein H. Anker i Kristiania, justitsråd Bolls portræt, der hænger på Odnés, foged Chr. Dorphs, der nu bevares på Brandbo i Gran, portræter af provst Ole Hannibal Hoff og Anna Sophia Hoff ligeledes på Brandbo, af sognepræst til Land Peter Munch og hans hustru, der endnu nylig tilhørte corpslæge Munch i Kristiania samt af Martin og Ingeborg Wang, malede 1791 och tilhørende dr. L. Ring i Kristiania. Et portræt, som Peder Odnés malede af sin hustru, er i den Gierdrumske families eie, hans eget selvportræt hænger fremdeles på Store Odnés i Land.

Antageligvis skriver også etatsråd Borchs, Lensmand Abraham Borchs og Karen Borchs portræter, der tilhører H. R. Borch på Hadeland, Abraham Hesselbergs og Margaretha Hesselbergs, der tilhører grosserer Hesselberg i Kristiania samt Christopher Stenersens portræt, der findes på Dvergsten, sig alle fra Peder Odnés' hånd. Også som altertavlemaler har Peder Odnés været anvendt, men her tiltroede, synes det, den beskedne kunstner sig ikke evne nok til selvstændig skaben, idet han for Hofs kirke på Toten copierede altertavlen i Fluberg (Söndre Lands) kirke.

Midt i sit flittige arbeide bortreves den, som det synes lykkelige og livsglade mand af døden i en alder af kun 53 år i 1792. Sålidt som hans fødselsdag kjendes hans dødsdag; man ved kun, at han skal være død i juli eller august måned.

På Fluberg kirkegård sees den grav, der gjemmer Peder Odnes stöv; den bærer følgende indskrift: »Vandringsmand! her hviler Peder Aadness, fød aar 1739, død 1792. Sjelden i sin Stand; thi han blev ved utrættelig Arbeidsomhed en Kunstmaler, ved Læsning og Eftertanke indsigtfuld, men ved Aarvaagenhed og Tro en sand og salig Christen.» Gravskriften skal være forfattet af den ovenfor nævnte præst Peter Munch, ikke som hos Sögaard opgives af Meinich, en opgave der måske kun turde bero på en feillæsning af sætteren.

Alt i alt betragtet er Peder Odnes en interessant tidsforeteelse. En eiendommelig blanding af bondens friske, naive naturlighed og den ved beröring med tidens degenererede smag fremkomne studerede, allegoriserende snirklethed, en underlig sammensætning af frisk farvesans og farveglæde og en manglende tegneevne, der hemmer ham på ethvert punkt, en sælsom forening af autodidactisk selvsikkerhed og en academisk zopf, der altid hænger ham i nakken, er han ved sin betydning for vor opfatning af tidens kulturstandpunkt inden visse kredse i Norge ligeså vigtig som hans kunstneriske betydning i og for sig er af omtvistelig art; det er kun skade, at man kjender så lidet til de forholde, under hvilke han har udviklet sig, at hans billede altid vil komme til at savne noget af den livsfylde, som vi ahne ud gennem alt, hvad han har frembragt, uden at han på noget punkt helt kunde bringe den til anskuelighed.

SOMMARKAPPLÖPNINGEN I SIENA.

AF

CECILIA WÆRN.

Den som en gång sett en Palio-kapplöpning i Siena glömmet det säkert aldrig.

Det är icke endast en pittoresk sydlandsk folkfest, ett af dessa brokiga skådespel af färg och lif, hvilka fägna ögat, medan de vara, och sedan blanda sig med andra intryck af liknande art till en enda färgrikt skimrande väf.

Palion har ett dramatiskt intresse, på en gång fullt af nutidsverklighet och af lefvande historia — sällsynt lefvande och åskådlig. Skådespelet ter sig i en form, hvilken tyckes ega allt, som kan fångsla minnet: koncentration och lif; skarpt tecknade och betydelsefulla konturer, en kraftfull och karaktäristisk färg; en allvarlig, framhåfvande ram.

Med ramen menar jag här skådeplatsen, hela detta Siena, som jag icke vågar beskrifva, men hvars fysionomi jag dock måste påminna om.

Siena är en af dessa högtliggande italienska medeltidsstäder, där rådhusorn och domkyrkokupol redan långt ifrån synas höja sig mot himmeln. Röda tegelmurar, med monumentala gamla portar, omgärda staden, och kommer man innaför dem, träffar man en hel värld af trotsiga palats och förtjusande torg, dominerande klosterkyrkor, branta trappgränder och pittoreska brunnar. Jämte murarne och adelspalatsen finnes ännu den gamla medeltidsindelningen af befolkningen efter *contrade* (gata eller stadsdel), hvar med sitt skyddshelgon, sin höfding och sin fana i contradans färger. Namn taga contradorna efter den vapenbild de bära i skölden. Contradorna

hafva för länge sedan förlorat all vare sig militärisk eller administrativ orsak att vara till, men därför icke sin betydelse för folkets föreställningslif — under de tider på året då contradorna få göra sig gällande d. v. s. under kapplöpningstiderna.

Kapplöpningarna, som försiggå på stora Piazzan i Siena den 2 juli och den 16 augusti hvarje år, bestå nämligen däri, att contradorna *representeras* af hvar sin häst, beriden af en ryttare i contradans färger. Det blir således contradorna, som täfla om priset, den segrande contradan, som får hemföra *palion*, standaret, och hänga upp det i sin kyrka som tribut åt sitt skyddshelgon. Det hela är i själfva verket en kamp mellan contradorna, en kamp, hvilken genom sin ifver och den häftiga partisplittring den orsakar, ännu ger en ganska liflig föreställning om medeltidsrepublikens partistridigheter.

Betecknande är, att hästarne icke ens tillhöra contradorna. Hvarken egendoms känsla eller det minsta sinne för sport spela någon roll vid dessa täfingar, det är endast äran att ha besegrat rivalerna, som det är fråga om.

Hästarne tillhöra hyrkuskar eller bönder, hvilka hos festkomiterade anmäla att de ha lust att hyra ut dem för ändamålet. Festkomiterade, bestående dels af hederskaptenerna för contradorna dels af andra herrar, låta dem springa prof rundt torget och utse tio af de minst omöjliga. Dessa utdelas medelst lottdragning till tio af de sjutton nuvarande contradorna, som äro i tur att få täfla.

Detta första prof hålles redan 3—4 dagar före den egentliga löpningen. Jag visste, att jag på inga villkor borde försumma förspellet till *palion* och inträffade därför i Siena redan på måndagen den 12 augusti.

Man var då i färd med att göra i ordning torget. Rådhusorget i Siena säges ha formen af en stor mussla, eller snäcka, som från alla håll sluttar nedåt Palazzo del Communes svängda fasadlinje. Det är i så fall en bucklig snäcka, starkt nedtryckt nederst till höger, där Via di San Martino mynnar ut, och i stället kupig och brant i nedre vänstra hörnet vid Via del Casato.

Det är på sådan äfventyrlig terräng, som kapplöpningen skall ega rum. Man bygger därför också planket högt i den farliga, skarpa svängen nedåt San Martino och förser det omsorgsfullt med bolster och madrasser, med hvilka mer än en ridsven brukar få göra närmare bekantskap.

När jag gick öfver torget på måndags eftermiddag, var banan redan inhägnad. Man höll på att breda ut ett tjockt lager fint tuffstensgrus och att resa upp åskådareläktare mot palatsens jordvåningar.

Den första profspringningen var utsatt till kl. 10 på tisdag morgon. Vädret var mulet men rätt mycket folk var samladt i grupper på torget och på läktarne. För ifriga partigångare gällde det ju att se, hurudan häst ödet månde beskära en; för nyfikna brukar detta första prof med ovana hästar bjuda en både liflig och komisk anblick. Utsläpade åkarkampar och halfinridna maremmahästar äro vanligen de raser, som representeras, och det brukar icke vara så lätt, först att få dem i gång och sedan att få dem till insikt om att de skola följa dessa besynnerliga krökar, backe ned och backe upp. Halfva Siena var således på piazzan. Därtill var det stor oxmarknad den dagen, och staden vimlade af vackert bondfolk: rödkindade fryntlige män och välväxta klarögda kvinnor i stora, mjukbrättiga toscanahattar.

Tiden led, allehanda rykten cirkulerade, men intet prof blef af. Det mulnade allt mer och började slutligen regna, utan att första skuren förmådde dämpa ifvern, men så kom ett hällregn och sopade rena läktare och torg, som med en patentborste. Diskussionerna fortsattes dock i de bodar och portgångar, där man sökte skydd, och mot festkomitén och anordningarna knotades med ett så häftigt missnöje, att man skulle kunna tro sig höra demokrater kritisera en impopulär regeringsåtgärd. Ifrigast var kryddkrämarn-tobakshandlarn, där jag brukade köpa mina frimärken. Han hade haft sin bod här i San Martino i 40 år, sett 92 palion, som han kunde minnas, och aldrig hade han sett en festkomité som gjorde sin sak så illa och så litet höll på Sienas värdighet, som denna. »De ta allt ifrån oss! De förbjuda det ena efter det andra för att det icke är öfverensstämmande med den moderna bildningen, gud bevars väl! De ha ju flyttat fram själfva dagen! Men om de själfva, dessa *herrar*, för hvilka Siena icke längre är godt nog, icke bry sig om att inse, hvad Sienas ära kräfver, så borde de veta, att vi göra det, vi som ha senesiska hjärtan och senesiska sinnen!» — Allt detta för att ett rykte spridt sig, att herrarne tänkte inställa det offentliga profvet, som nu genom regnet blifvit dubbelt farligt, och i stället i all tysthet inne på rådhusgården utse de mest lofvande eller bäst kända hästarne.

Sedan hörde jag af vår piga, att folket påstod det Madonnan skickat regnet i förargelsen öfver, att man funnit för godt att flytta fram palion till den 16 augusti i stället för att hålla den på hennes högtidsdag den 15, som man borde.

Emellertid måtte hon ha låtit blidka sig, ty på eftermiddagen var det klart igen. Hästarne hade tyvärr utsetts och utdelats utan prof inne på gården. Det blef således genast allvar af, och hvarje sann contradist mönstrade med ifrig spänning den häst, som hans ridsven förde vid tygeln. Löpningen började och det blef snart tydligt att ödet gynnat *Contrada della Torre* med den bästa hästen. Som jag befann mig på en läktare midt bland jublande Torre-iter, blef jag snart en varm anhängare af la Torre och den lilla duktiga brunten, som kilade ifrån de andra, innan de ridit banan ett hvarf rundt. La *Lupas* väldiga hvita ök höll på att vinna på honom i uppförsbacken vid Palazzo Cerretani, och ett par sekunder blandades jubelropen Torre! Torre! med ängsliga flämtande Lupa! — men Torre vann.

Nedanför min plats hade *Lupas* ryttare stämt möte med de sina. Där hoppade han af hästen, drog helt hastigt och lustigt af sig medeltidsfodralet af brokig kalikå, ersatte baretten med en filthatt, som en kamrat bar ofvanpå sin egen, och drog så bort, omgifven af sin hedersvakt.

De kunna vara bittra nog dessa möten mellan contradafolket och deras betrodde. Ridsvennerna (i fantini) tillhöra ej alltid contradan utan äro yrkesryttare, droskkuskar eller bondgossar, som betalas af contradan — eller *köpas* af andra contrador. Penningen är en stor makt äfven här. Något systematiskt kapplöpningsskoj är det icke fråga om; därtill är det hela för kompliceradt och passionerna för häftiga. Det är snarare en till ytterlighet stegrad lidelse, för hvilken alla medel äro goda, och de mest inkonsekventa uttrycksformer icke ovanliga. Det lär förekomma, att deras missnöje drabbar — hästen, om han är så löjligt oförmögen, att inga intriger eller kontraintriger kunna göra en seger möjlig. Och hvarje ridsven vet, att det gäller hans skinn, om han icke gör sitt bästa eller om han är så dum, att han låter sig *ertappas* i maskopi med andra contrador. Sviker han i sista stunden uppenbart sin contradada, få förledarne också passa på och omringa honom i samma ögonblick, som han stiger af hästen och sedan hålla honom dold i flera dagar; ända tills febern är öfver och dessa

medeltidspartigångare helt beskedligt återgått till sina läster, hudar och boddiskar.

Vid den palio, jag fick se, hade la Torre icke blott af ödet fått den bästa hästen, utan äfven på förhand försäkrat sig om en af de ypperste ridsvennerna genom att bjuda öfver la *Pantera*, som han först lofvat sig till. Det gällde mycket för la Torre. Det är en rik och mäktig *contrada*. D. v. s. den omfattar icke många af dessa tråkiga stora palats, där herrarne tro sig uppfylla allan rättfärdighet genom att skänka sina 5 lire om året som protettori och bevista skådespelen från ett palatsfönster. Nej, där bo idel småfolk, som hellre skulle sålt sängen under sig än svika sin *contrada*. Denna gång gällde det att kväsa la *Lupa*, som vunnit på la Torre alltför ofta förut och var en af de morska *contradorna*, samt äfven att fortfarande utestänga la *Giraffa*, som alla de andra hatade, sedan hon vunnit palion det året, när de kungliga voro åskådare. Flera sedan gammalt förbundna *contrador* hade ock slagit sig tillsammans och gjort gemensam sak med la Torre. Man kan tänka sig hvilket intryck det måste göra att se ödet gynna dem med en så utmärkt häst, en gammal välkänd paliovinnare. Detta årets palio omfattades också från början med det lifligaste intresse, och vid alla växlingarne under förspelet stegrades spänningen.

Morgonprofvet på onsdagen var emellertid utan vikt. Ett ögonblick såg det ut som om en yster fåle från en obemärkt *contrada*, som råkat i sken-tagen, skulle komma alla deras intriger på skam. Men i den skarpa svängen vid San Martino slängde han af sin ryttare mot madrasserna, gjorde helt om, rusade blindt emot de andra och ställde till en obeskriflig oreda, under hvilken la Torre helt lugnt red fram till målet.

På eftermiddagen vann la Torre igen men endast nätt och jämt. Både la *Giraffa* och la *Lupa* voro honom hack i häl och från torget och läktarne hördes rop, hvisslingar, tjut, gråt och förbannelser om hvartannat. Ett komiskt intermezzo, som för ett ögonblick lät hela torget genljuda af skallande skratt, uppfördes af två löjligt små och långsamma hästar, som ett tu tre började kappas sinsemellan — en banlängd bakom de andra.

Profspringningen på torsdagsmorgonen väntades med andlös spänning. Starten var händelserik. Ett par af hästarne vägrade att sätta sig i gång, svängde endast rundt, stegrade sig och slog

sina ryttare i backen. En af dem bortbars sanslös, men utan en smula bismak af det farliga och oberäkneliga skulle löpningarna icke längre ha samma intresse för hvarken åskådare eller deltagare! Omsider började löpningen, men utgången väckte allmän bestörtning. La Torre lät la Lupa vinna och kom sist med de båda små löjliga. Hvad betydde väl detta?

Icke svek mot contradan tycktes det, ty på eftermiddagen tog han beslutsamt försprånget och behöll det, trots alla de andras ansträngningar, red som om det gällde lifvet, tycktes säker att vinna -- men . . . i kröken uppför, helt nära målet, sprang la Giraffa om honom!

Torget var fullpackadt. Det var den 15, Madonnans himmelfärdsdag. Siena anses stå under Marias omedelbara skydd och förr var detta den dag, då den senesiska nationalstoltheten tog sitt högsta uttryck. Numera är denna högtidsdag beröfvad de gamla prunkande ceremonierna, men den är alltid likväl en af det kyrkliga årets stora fester. På förmiddagen (mellan profven) hölls stor mässa med instrumentalmusik i domkyrkan, och folk från alla kanter strömmade till. Musiken dränktes i sorlet. Koret, altaret och hela ståten af brokigt siden och fint hvitt linne syntes blott af och till mellan den böljande människomassan. Ungherrarne gingo ogeneradt arm i arm, spejande efter de vackra flickorna; konversationen var allmän och ledig. Andaktsväckande var anblicken icke. Men vacker var den, denna tafra af lif, med eldiga ansikten och spelande färg, där rörliga stora toscanahattar gånge ett lifligt hvitt; med infattning af färgvarm arkitektur och djärfva ljusdunkla hvalf, samt fullt ljus från högsittande fönster. Och stämning gaf den åt dagen. Sedan följde ett virrvarr af visiter från landet hemma hos vännerna i palatset. Genomtrött men fullt öfvertygad om stundens vikt, atminstone för den församlade människomassan, bevistade man det sista afgörande profvet.

När då la Torre så alldeles oförklarligt lät den vissa segern gå sig ur händerna bröt ett vrål af öfverraskning, jubel och ilska från de samlade tusentalen. Det var rent komiskt att se bestörtningen och vreden hos en grupp Torreiter nära mig. De rasade och förbannade *San Giacomo* (deras skyddshelgon), men kunde ej förklara saken. På afsiktlig illmarighet hos ridsvennen vågade de icke tro, ty till hans förtjänster som fantino hörde just, att han var en be-

skedlig gosse, som icke förstod sig på finter och knep. Snart kom förklaringen. I sitt öfvermod hade han vändt sig om och ropat till la Giraffas fantino, »non m'aarrivi più», och därmed också ohjälpligt förlorat farten i svängen!

Nå, de ha också genompryglat honom, det visste min värd att förtälja, när vi råkades hemma. Nej, sade ett senare rykte, han smet af hästen som en ål, innan den ens stannat och försvann under läktarne.

Om de af la Torre hade slagit ihjäl honom, hade det knappast förvånat mig *då*. Lidelserna hade stegrats till en sådan höjd under alla växlingarne af förspelet, luften tycktes så genomträngd af korsande elektriska strömmar, att knappast något utbrott skulle verkat förvånande.

Rätt allvarliga sammandrabbningar, som helt banalt och modernt sluta med att flera få krypa i kurrän, kunna också ega rum mellan contradorna. Så t. ex. brukar det vara svårt att hålla fred, när de råkas ute i sina kostymer under uppvaktningstågen. När jag var där, hände just något sådant, då la Torre och *l'Oca*, la Lupas förbundsvän, som icke kunde tåla åsynen af hvarandras fana, drabbade häftigt hop i ett gathörn. Denna gång gick det egentligen löst på pagekostymen — hvilket nu visserligen var ett för både contradakänslan och contradapungen kännbart anfall.

De vackra dräkterna spela en stor roll vid palion i Siena. Contradans representativa kår består af en höfding, 2 fanbärare, 5 väpnare eller pager, en ridsven och en stallknekt samt en trumslagare. Alla dessa uppträda i utsökta kostymer, en del contrador efter medeltidssnitt, de flesta i ung-renässans-dräkter. Det är ingen teatergrannlåt, utan det bästa som kan fås för pengar: helsilkessammet och äkta atlas, tjocka präktiga friser och mjuk merino; en del ståta i hela dräkter af silketrikå; höfdingarne i värdefulla bröstharnesk och hjälmar af stål, de yngste pagerna i särskildt dyrbara dräkter. Till contradans ära skyr man ej utgifter för guldstickeri och silkebrokad, konstsoem och guldsmidda gördlar, utgifter för hvilka de flesta rike män skulle rygga tillbaka.

* * *

Så randades den stora dagen, solig och klar, trots Madonnans hotande missnöje; redan på morgonen kännetecknad af detta glada

sori genom hela luften, som förebådar festdagar. Vid notiden blef det liksom lifigare och mer lokaliseradt från gatan nedanför. Man hörde trumhvirflar, jubel och stim och skyndade till fönstret. I fonden af den sluttande gatan, bortom Palazzo Piccolominis väldiga massa, kom en skara fotfolk i medeltidsdräkter, orangegula, mellan höga, mörka palats. Det gälde en *sbandierata*, en hyllningshälsning med fana, af någon »protettore» i huset bredvid oss. Där gjorde det brokiga följet halt och fanbärarne utförde med van hand fanleken. Det var en liten koncentrerad bild, som genast gaf färg åt dagen, en försmak af festens härligheter, som jagade alla andra tankar på flykten.

I vederbörlig tid på eftermiddagen gingo vi sedan genom de högtidsglada gatorna till Sant Agostino, ett landtligt torg i en utkant, där contradorna samlas, innan de i procession tåga genom staden. Mellan träden och på den stora grusade planen vimlade det redan af hästar, kostymer och civilklädda i den lifigaste oreda. Hästar slogo och stegrade sig, och stallknektar i medeltidsdräkter grepo in så hurtigt, som gingo de alltid så klädda. Pager stodo leende och läto sig beskådas i sin ståt af bekanta contradafflickor. Här och hvar slogos ringar kring någon skicklig fanbärare, som utmanande visade rivalerna hvad han förmådde. Höfdingar i blanka harnesk och långa plymer sprungo beställsamma af och an. Morska renässanssynglingar i bredrandiga, tätt åtsittande dräkter pröfvade ogeneradt skoband och bältspännen. Det var färg och rörelse, skiftande och oroligt som ett kaleidoskop, i det varma sommarljuset. Under träden och vid muren sågos grupper, som jag ej förstod; små klungor af allvarligt rådplägende, öfvertalande och bekymrade, eller flyktiga möten, hviskande och ängsliga. Mina vänner upplyste att *här* afgjordes palion, så vidt den med de oberäknliga hästarne och andra korsande möjligheter kunde afgöras. Här mutades, köpslogs, rådgjordes och öfverenskoms i sista stund om de mest otroliga uppoffringar för att rädda contradans ära. Den som »köpes» är — ridsvennen och nöjet kostar från 500 till 1000 lire. För detta pris kan han efter omständigheterna lofva att endera rida illa eller rent af falla af hästen; äfven att på ett eller annat sätt gå i vägen för och omöjliggöra segern för den mest fruktade bland de täflande samt lämna fältet öppet för en tredje. Det är ett inveckladt halkigt nät af intriger och kombinationer, omöjligt att reda upp, men fullt af vikt för stundens lif.

Slutligen satte tåget sig i gång genom staden, och genom stilla, öfvergifna smågator begåfvo vi oss bakvägen fram till det palats, dit vi blifvit bjudna som åskådare. Där var stor mottagning, med åtskilliga präster i fina svarta kläder och eleganta strumpor. Men filen af magert empiremöblerade rum i det gamla adelspalatset var lång, och min väninna och jag fingo ett helt fönster för oss själva. Medan vi stodo och väntade, kom sonen i huset och gjorde les honneurs, d. v. s. diskuterade sannolikheter och utsikter för den väntade löpningen. Först en smula ironiskt, så att icke utländskan skulle tro honom ej ha sett sig om i världen, sedan med en öfvertygelse, som sannerligen icke lät märka något af den brist på intresse hos herrarne, hvaröfver folket klagade.

Något tecken till att cortègen skulle börja syntes ej. Allt var stilla och dödt inom inhägnaden framför Palazzo del Comune.

Men piazzan själf var ståtligt vacker att skåda med hela denna ofantliga människomassa, infattad i höga palats, i gråbruna, röda och brunsvarta toner, flera ännu gotiska, med torn, kreneleringar och trillingsfönster. Flaggor svajade på taken och rådhusaltanerna, mattor och väfvar voro uthängda från palatsen. I alla fönster, på alla balkonger och altaner såg man folk och åter folk jublande och stimmande, så att musiken från två olika hörn af piazzan helt och hållet dränktes i sorlet. Ett kanonskott — och där komma de! Nej, det var karabiniererna till häst, hvilka rensa banan. Contradagossarne kila skrikande in bland folkhopan; allt är redo.

Och sent omsider börjar så tåget slingra sig fram genom rådhusportarne, och den ena contradaskaran efter den andra, med höfding till häst, fanbärare, trumslagare och pager, gör sin roud kring torget, under vänners och fienders högljudda hälsningar.

Här började den egentliga fanleken.

Fanbärarne skredo värdigt fram, svajande de väldiga fanorna så lugnt, som en dirigent för sin taktpinne under ett adagio. Ett tu tre kastades fanan, med en omärklig rörelse af armen, hvirflande högt upp i luften, kom ned igen med stängen nedåt, greps fast under gången och svängdes med högt lyftad arm några långsamma och högtidliga slag, hvilka slutade med att armen plötsligt, men med smidigaste mjukhet, böjdes rundt ryggen och fanan greps samt höjdes med vänster arm. Under fortsatt gående utfördes en mångfald af olika rörelser och figurer. Det var i synnerhet én fanbärare — och

vacker var han — som var en mästare i sin konst. Det tunga skynket på den bastanta stången var för honom blott en praktfull leksak, med hvilken han utförde de svåraste evolutioner, ibland ståtliga, ibland blixtnabba och oväntade. En figur slutade med att han bakifrån svepte fanan som ett smidigt draperi kring lifvet och öfver ena skuldran, en annan därmed att han med bakvänd arm trädde stången mellan benen. Allt under oafbruten gång, med otadlig, kraftfull elegans i hvarje rörelse, och en förmåga att beherska draperiets veck och fall, hvilken föreföll som trolleri.

Ibland gjordes halt och en särskild sbandierata utfördes framför prisdomanne eller någon annan bland åskådarna, som man ville hylla.

Det var fullständiga serenader af rytmisk rörelse i växlande stämningar; det kunde vara bredt och allvarligt, så att det stämde sinnena högtidligt, som ett largo maestoso, mjukt och värdigt, som en ädel kordans, rikt och harmoniskt, som en arabesk af Raffaël, jublande käckt, som en äkta saltarello. Men till slut flögo fanorna högt upp i luften; där uppe svängde och nego de, som hade de själfva gripits af dansens yra, himlastormande trotsigt, som den senesiska nationalkänslan en gång varit. Jag har aldrig sett något liknande i det fullkomliga herraväldet öfver medlen och i musklernas, liniernas och rytmens trefalda skönhet.

Härtill kom färgen. Det var glädje nog att följa en skara på dess väg kring torget. Men knappt hade den hunnit tre fjärdedelar af banan, förrän den efterträddes af en ny våg af lefvande färg, och så af en annan och en tredje — tills hela banan var en enda böljande ström af skiftande färg och luften full af hvirflande, dykande, jublande fanor. Omväxlande kommo utklädde funktionärer och karnevalslika vagnar, med grupper af symboliskt kostymerade: t. ex. en vagn, representerande de undertryckta contradorna; en annan låg, brokigt målad gammal trävagn, skulle föreställa den autentiska *Carroccion*, hvilken togs från florentinarna vid den stora segern vid Monteaperto 1260, och sedan fått vara med i alla högtidliga processioner. På den föres nu själfva *Palion*, det guldstickade standaret, som gifver namn åt löpningarna.

Slutligen hade då hela tåget gjort rondan kring piazzan och alla intagit sina platser på och nedom estraden.

Nu inträffade ett långt stillestånd under folkets växande missnöje. Väntan blef oförklarligt lång. (Sedermera upplystes, att den

kom sig däraf, att La Torres fantino lämnat dem i sticket och de i sista stunden måst skicka ut och leta upp en annan ridsven.) Men äfven denna väntan tog likväl en gång slut, och hästarne kommo, med sina ridsvenner i kalikodräkt.

Vårt fönster var alldeles ofvanför »la mossa», starten. Något gemensamt med en vanlig kapplöpningsstart har denna ej. Banan spärras af med ett rep, hästarne få ställa upp sig mot det; på ett gifvet tecket faller repet: det är starten. Förr fanns blott detta enda rep, och oron hos hästarne, oredan och slagsmålen mellan ridsvennerna, innan de alla intagit sina platser, lära också varit obeskrifliga. Numera spännas två rep med några meters mellanrum öfver banan och genom en smal öppning får hvarje contradas ridsven i tur och ordning rida in och taga sin plats — men oroligheterna äro icke därmed helt och hållet häfda.

De första två ridsvennerna redo lugnt in och ställde upp sina hästar mot repet. Men den tredje trängde sig mellan dem, tryckte den första intill skranket och anföll honom häftigt med sin ridpiska. »Il nerbare» d. v. s. slagsmål med den långa piskan af flätade senor, är nämligen ännu ett af de legitima sätten att ingripa i utgången. Förr var äfven mycket annat tillåtet, »som gaf lif och intresse» åt palion; så t. ex. att söka rycka hvarandra af hästen under farten. Men sådant hör numera till det, som »herrarne» hänsynslöst förbjudit. Piskrappen våga de dock icke förbjuda, och att hästarne konstra, slå och tränga in på hvarandra, kunna de icke förbjuda — det är ingen sinekur att vara »mossiere»!

Slutligen hördes ett andlöst rop: »Repet har fallit»!! För ett ögonblick syntes blott en fortsatt strid — så sköto alla hästarne i väg och följdes åt alla tio ända till San Martino; det var en vacker palio! — Där föll en häst, en annan kastade sin ryttare som en boll mot madrasserna; det var la Torre — så slutade den drömmen! Men de andra redo — redo — höllo hop ännu nedanför våra fönster — men framåt gick det i klunga! Uppe vid Casato skildes en från de andra och jagade från dem, som besatt af djäfvulen; det var åter igen l'*Aquilas* vilda maremmafåle, naturkraften, som tycktes vilja häna alla intriger. Men ack, nere i San Martino tappade han sin ryttare, bravoropen och hvisslingarna, som eldat hans unga mod, förbyttes i ett vrål af hån, som så alldeles förvillade honom, att han

vid Casato med ett enda språng satte öfver barriären och försvann nedåt gränderna.

De andre fortsatte emellertid sin väg; la Giraffa först, l'Oca, en ny storhet, en hästlängd bakom honom, la Lupa ett par hästlängder bakom, samman med de öfriga. I backen vann l'Oca på la Giraffa och när de redo förbi nedanför oss var han en half hästlängd före. Men där, just nedanför vårt fönster, inträffade något märkligt. Midt i farten vänder l'Ocas' ridsven sin häst tvärt om till höger, så att la Giraffas mister farten, lyfter armen och anfaller fantinon ursinnigt med senpiskan. La Giraffas ridsven förstår knepet för sent, ty medan de två formligen duellera på ridpiska, rida de andra förbi, la Lupa kastar masken, tager försprånget, avslutar med friska hästkrafter det tredje och sista hvarfvet och blir segervinnare!

Ögonblickligen nedbrytas skrankorna, la Lupas svetttdrypande häst och ridsven omgifvas af män och kvinnor från contradan, som skrika, vifta, gråta, hoppa jämfota af glädje och slitas om att omfamna och kyssa ridsven och häst, hvar de komma åt. Den silkestickade palion afhämtas från tribunen och så bär det af till contradans kyrka för att där hänga upp segertecknet och åhöra en tack-sägelsemessa. Vi följde med strömmen; kommo med knapp nöd in i kyrkan men fingo dock se en skynt af dagens hjälte, den hvita hästen, på sin hedersplats nära altaret.

På kvällen firades segern med eldar och dans i la Lupa och alla förbundna contrador. I besegrade och öfverlistade contrador sjöd nog vreden och ränker smiddes — men i tysthet.

Följande dag är ännu festdag; landtborna stanna kvar i staden för att se »corso di gala» på Lizza och annat mera. På förmiddagen tågar hela den segrande contradan, med den kostymerade skaran i spetsen, genom gatorna med palio, häst och fantino. Hyllningståg och sbandierate äfven från andra contrador fortsätta; palions utgång sysselsätter alla sinnen, intriger komma i dagen — och ordningsmakten får vara vaken.

På kvällen afbrännes ett fyrverkeri på Piazza Vittorio Emanuele. Alla palats kring torget äro illuminerade, fönsterraderna stå mattröda, som syner i en feberdröm, bakom krutröken. Fyrverkeriet afbrännes på platsen framför rådhuset och allt som belysningarne växla, står Palazzo del Comune hotande dystert, flammande blodrött eller starkt gult, oroligt, med djupa slagskuggor; det är som en fan-

tastisk belysning öfver några blad i Sienas historia. Men högt öfver raketregnet höjer sig skärhvitt la Mangias härliga tornkröne.

* * *

Det var mitt sista minne från Siena den gången. Följande dag afreste jag, utan att bry mig om att invänta den sista akten i palioskådespelet — festmåltiden i contradan, som brukar hållas en 10—14 dagar efter palion. Ett långt bord dukas då midt på gatan, hästen är fortfarande hedersgäst, men alla äro välkomna till den segersälla contradan; lampor och ljus brinna på bordet, alla fönster och dörrar äro smyckade till fest.

Denna afslutning försummade jag således och reste i stället upp på Montamiata för att bland kastanjer och vattusprång söka svalka och ro efter allt detta jäsande lif. Emellertid föll det sig så, att jag äfven däruppe i bärgsbyarne fick se gamla plägseder, som kastade en viss belysning öfver Sienapalions egendomliga företeelse. Äfven där anses en palio nödvändig för att rätt fira ett helgons högtidsdag, och sådana »feste» höllos i augusti och september i hvarenda by; komiska karrikatyrer af stäten i Siena. På morgonen kyrkofest och procession genom byn med palion (som här tillfaller den vinnande hästens egare) af präster i rosiga mässhakar, korgossar i spetskantade tröjor ofvanpå trasiga byxor, och byfolk i tunga söndagskläder. På eftermiddagen kapplöpning längs landsvägen med hela traktens befolkning som åskådare. Kvinnorna stodo i grupper under kastanjerna på gräsbankerna längs vägen, nere i dammet stodo karlarne i klungor, och gånge med häftiga gester luft åt sin lokalpatriotism. Contrada-splittringen har här sin motsvarighet i det outrotliga agget mellan grannbyarne. Arcidosso ligger i fejd med Santa Fiora; Pian Castagnai föraktar invånarne i Castellazzara. En invånare i en af dessa små kommuner är en »forestiere», främling, i nästa grannby på $\frac{1}{2}$ mils afstånd!

Vid den kapplöpning i Santa Fiora, som jag nu särskildt har i minnet, hade byfolket, för att betala gamla skulder, förmått de festkomiterade att stryka flera redan anmälda hästar »utifrån» och låta täflan ega rum uteslutande mellan inbyggarne af Santa Fiora. Körslor i kastanjeskogen äro där hästarnes förnämsta lifsuppgift, långsam, seg bärgsklättring deras vanliga takt, hvarför också galoppen

längs landsvägen blef betydligt skumpig. Men deltagandet i löpningens utgång var ytterst lifligt hos alla grupperna under träden. Mitt sällskap bestod af en fårherdinna i storrosig hufvudduk, som jag gjort bekantskap med på min läsplats vid bäcken, och en kavallerj från Santa Fiora, som sällat sig till oss under vägen. Han bjöd oss enträget på nötter från de kringvandrande nötförsäljarne och anförde som öfvertalningsgrund »siamo paesani (landsmän) non siamo mica forestieri».

Hvem som blef segervinnare, minns jag nu ej. Men alla segrarens medtäflare blefvo med ens hans stab, när han i triumf red tillbaka längs banan med segerns lön, palion af gul kaliko med St Agostinos bild och daton, målade af en byartist. Efter honom följde alla byarnes förenade musikkarer; och så for han hem för att hänga upp sin trofé på väggen i köket.

Öfverallt i bärgen träffar man sådana väggprydnader, och så vidt jag kunde få reda på saken, har det sedan urminnes tider varit brukligt att anse kapplöpningar med hästar som ett särdeles lämpligt sätt att fira ett helgons äminnelse.

*
*
*

Palion i Siena, som nu tyckes oss en lika praktfull som dyrbar kvarleva af en glänsande, färgrik tid, är dock numera endast ett svagt återskimmer af den forna stäten. Spelen på torget voro då blott en sida af festerna till Madonnans ära, och särskilda omständigheter gjorde denna högtid till den, som blef den senesiska nationalfåfängan kärast.

Under republikens glanstid firades den som följer: den 14 augusti »la vigilia» (aftonen) af högtidsdagen börjades stäten med att Signorian tågade i högtidlig procession från Palazzo del Comune till domkyrkan. Först kommo trumslagare, som beredde väg, så fyra adelsynglingar kallade signorini d'Agosto och klädde i »toga af karmosindamast». Därefter kom Carroccion, segerbytet från 1260, med en palio af guldbrokad, afsedd för segraren vid löpningarne, och en annan af karmosinsammet, hvilken hembjöds åt domkapitlet. Efter den bars »il cero istoriato» 'det bildprydda ljuset' med »figurer ur Gamla Testamentet», syftande på Vår Fru eller någon from tanke eller bön, allt efter stundens kraf (i bisogni presenti). Det gamla bruket att offra

vaxljus hade mycken utbredning i det fromma Siena. Vid alla större kyrkliga fester förekommo sådana offer från kommunen, från yrkes-skråna eller från framstående enskilda; men Madonnans himmelsfärd var gifvetvis den förnämsta af alla fester i Siena, som ju ansåg sig stå under hennes omedelbara hägn. Man nöjde sig då icke med att blott i vissa skålpund ljus uttrycka sina känslor, utan votivljuset skulle vara försedt med figurer. Efter ljuset kommo, omgifna af fanor och standar, herrarne af Signorian med sina främmande heders-gäster och hela följet af tjänstgörande och vakthafvande i palatset, hvar och en med sitt särskilda vaxljus i handen. Efter magistraten leddes hästarne fram för att välsignas vid trappan till domkyrkan.

Sedan Signorian återvändt till palatset kom turen till medlem-marne af gillen och församlingar, hvilka alla tågade till domkyrkan, hvar och en med sitt vaxljus i handen.

Följande dag erlades en ännu viktigare tribut. Det var då, som representanterna för de underlydande städerna, borgarne och godsens genom ett offer till republikens himmelska drottning vidgingo sitt bero-erde af republiken. En del af dessa offer erlades i form af guldstickade standar eller hästar med täcken af skarlakän. Från en särskild predikstol vid andra pelaren till höger i domkyrkans hufvudskepp uppropades de underlydande städerna och godsens i ordning efter tidpunkten för underkastelsen. Stolte herrar och myndige borgare fingo stiga fram och svara, ljusen nedlades i högar, standaren nedsattes i sina särskilda järnringar i pelarne; om hästarne voro med i kyrkan har jag icke funnit antecknad. Men äfven utan dem måtte kyrkan ha företett en liflig anblick. I förbigående må nämnas, att denna tribut till domkyrkan i Siena fortsattes äfven sedan Toscana blifvit storhertigdöme; på 1700-talet ersattes dock ljusen och palii med en tribut i pengar. Magistraten fortsatte likväl ända till år 1860 att tåga i procession till domkyrkan och offra sina ljus.

I förening med den kyrkliga högtiden stod först spelen. Den italienska medeltidens kärlek till festspel, processioner, lekar, och allt, som kunde elda sinnet och tillfredsställa behovet af rörelse, var ej minst utvecklad i Siena, hvars invånare redan på Dantes tid voro namnkunniga för sitt nöjes- och skådelystna, jäsande lynne.

Karaktäristiskt är ock, att, medan florentinarnes typiske skald är den stränge storslagne Dante Alighieri, är den senesiska medeltidens lifligast framträdande figur — Folgore di San Gimignano.

Folgore, som lefde och skref omkring år 1260, var en af medlemmarne af *la brigata spendereccia*, den slösaktiga skaran af unge Senesare, hvilka ville göra lifvet rikt genom ett besinningslöst öfverflöd med guld och lefnadsmod. Och lefnadslust finnes också i hans sånger, där själfva formen angifver hans lifsåskådning. Hans mest kända poesi äro två serier sonetter, där han för hvarje månad i året och för hvarje dag i veckan förhärligar lifvet och lifvets gåfvor; så i april det fagra friska gräset och nöjet att dansa och spela luta eller rida genom lunderna med damer i franska klädningar; i maj blommorna och blomsterkriget, kyssarne på munnen och talet om kärlek och njutning; i juni sommarlifvet på villan, där rinnande fontäner uppfriska gräset; i juli svalkan och festerna i stadspalatsen; med höstmånaderna höstens nöjen, ridter, jakt och dans, och under vintern njutningen af fina pälsverk och glada snöbollskrig, stora brasor och rikliga måltider. Det är ett njutningslystet, men på sitt vis förfinadt öfverklasslif, som möter oss i dessa sånger. Råkar man på dem, sedan man försökt komma in i tankegången i den sicilianska hofpoesien eller i det bolognesiska sonettdiktandet, blir man nästan yr i hufvudet, som när man kommer ut i vårluft och rörelse efter aktningsvärd läxläsning. På samma gång har formen något bundet och egendomligt, hvilket blott ökar förtrollningen. Man anar en stadgad konstform, en odling, som man icke genast förstår.

Folgore är ett af de ovärderligaste vittnesbörden för, att man under den svärmiska medeltiden äfven lefde och icke blott slogs, spåkte sig, såg visioner, byggde och målade i ett slags halfvaket tillstånd. Han är icke det enda vittnesbördet af detta slag, om än kanske det tidigaste och bestämdt det mest framstående. Det är icke heller endast i Siena, som man finner denna fulla lefnadslust, åt hvilken han ger uttryck. Men den var där lifligast och tidigast utvecklad, och betecknande är i alla fall motsättningen mellan honom och Dante!

Den senesiska konsten talar i skilda former om detsamma som Folgores poesi, om ett sinne för grace och alla lifvets veka och världsligt tjusande sidor, som florentinarne då ännu icke hade tid med; om fäfånga, som fann sin lust i granna kläder: ingenstädes, sedan den byzantinska tiden, ha Madonnorna allmänt så granna mantlar som i Siena.

Härtill kom ett senesiskt drag, som alla samtida omtala — folkets stridslystenhet.

Med all sin skenbara veklighet voro Sienas innevånare de mest stridslystna och svårregerliga i Italien. Hade de ingen fiende att slåss med, slogos de med hvarandra på allvar eller på lek. På allvar i inbördes fejder och gatustrider, namnkunniga för sin hänsynslöshet i själfva medeltidens Italien, där dock partiväsendet var mer inveckladt och jäsande än annorstädes. På lek i allahanda vilda idrotter, sådana som de *georgianska* eller *juvenaliska* lekarne, slagsmål med slöa träspjut till San Giorgios ära; *il giuoco dell' Elmora* med käppar och stenar, eller den ordnade knytnäfskampen i piazzan under karnevalen, där de stridande, allt efter den församling eller stadsdel de tillhörde, delades i tvänne skaror, hvar med sin höfding. Där gälde det att drifva motståndarne ut ur piazzan, och striden fördes efter alla konstens regler samt brukade blifva så häftig, att de siste stridande icke skildes åt förrän man från palatsfönstren öfvergöt dem med iskallt vatten.

Hvarje anledning att ställa till något brokigt och spännande greps också af detta folk med begärlighet, och de gamla urkunderna vimla af berättelser om kapplöpningar *«alla lunga»* längs gatorna och kapplöpningar *«alla tonda»* på torget; om *«la moresca»* en gammal sångdans, med högst invecklade figurer och andra *«pubbliche danze di piazza»*; om hederståg genom staden, om ofvannämnda vilda idrotter, inhemska i Siena, och ridderliga vapenlekar införda från Frankrike, om fäktningar med tjurar eller bufflar, och kapplöpningar kring torget med beridna buffelkor. Än är det någon främmande gäst eller nykommen *podestà*, som på något af dessa sätt skall hedras, än någon seger, som skall firas; än är det allt hvad staden eger ungt och lefnadsgladt, som hälsar vårens återkomst i maj, än är det ett skrå eller ett samfund, som firar sitt skyddshelgon. Förmämsta anledningen till firande voro dock de för hela staden gemensamma kyrkliga festerna.

När man ser dessa långt tillbaka i medeltiden firas med kämpalekar på torget och kapplöpning med hästar, är det omöjligt att icke minnas, att Siena ligger på urgammal etruskisk grund. Statuterna af år 1310 omnämna dessa kapplöpningar för att fira ett helgons minne såsom mycket gamla. Är det för djarft att sätta dem i sammanhang med de spel och kappränningar, som etruskerna anställde för att fira någon fallen hjältes minne?

Redan på den äldsta romerska tiden tyckes äfven de etruskiska, liksom nu de senesiska idrotterna varit omtyckta skådespel för det öfriga Italien. Om Tarquinius Prisci lekar säger ju Livius: »skådespelet bestod af hästar och knytnäfskämpar hvilka till större delen voro från Etrurien».

* * *

Den äldsta antecknade formen af till Madonnans ära gifna festspel äro kappränningarna den 15:de augusti, som höllos »alla lunga», med oberidna hästar. Förmodligen försumrades icke heller tillfället till festspel å torget, i synnerhet icke sedan contradorna började taga aktiv del i skådespelen. Detta skedde för första gången år 1482, då »contrada della Chiocciola» och »contrada della Giraffa» *firade återkomsten till staden af det parti*, som kallades i Riformatori», med en praktfull tjurfäktning i piazzan. Detta är en viktig notis, ty det visar oss, att partilidelserna redan då tyckas till en viss grad ha följt rämärkena för contradorna.

Contradorna motsvarade ursprungligen, och så långt tillbaka som några urkunder gå, en militärisk indelning af staden i vissa *rioni*, underafdelningar af stadens tre *terzi*. Hvarje contrada eller »compagnia urbana» hade sin höfding, sitt standar, sin kyrka, sina reglementen och statuter. Terzi åter hade hvar sin »gonfaloniere maestro», hvilka i sin tur voro ställda under en »capitano del popolo». Mot slutet af 1400-talet, när bruket af legosoldater gjort all stadsmilis öfverflödig, tyckas dessa gamla »compagnie urbane» ha funnit en annan lifsuppgift i deltagandet i de offentliga spelen. Från och med år 1482 omnämnas tjurhetsningar eller jakter med contradorna. Hvarje contrada uppträdde då, hvar med sin tjur eller buffel, i all upptänklig pomp och ståt. Färgerna voro då icke desamma som nu, åtminstone är icke så fallet å de små intressanta taflorna i Palazzo del Comune i Siena (och i kopia eller replica i gången mellan Palazzo Pitti och Uffizigalleriet i Firenze). Men till gengäld voro contradorna många flera. På den ena af de små taflorna, den som visar oss defilén, ser man ett oändligt långt tåg, som i ormlika slingringar fyller hela torget. Fanorna flyga i luften i de grannaste sbandierate, men därjämte sluter sig hvarje skara kring en praktfull vagn eller »macchina» i form af något djur eller annat föremål. Man ser en örn, en drake, ett torn o. s. v. Det är dessa tecken, som gifvit con-

tradorna sina nuvarande namn. Den andra af de ofvannämnda små taflorna visar oss en tjurfäktning af ganska egendomligt slag. Contradorna stå uppställda kring torget på den nuvarande banan; på torgets midt försiggår kampen. En man rider, omgifven af tre väpnare till fots, på en tjur (eller buffel), en annan har hoppat upp på ett bord, medan en tredje håller på att stängas ihjäl af en ursinnig tjur.

Dessa tjurfäktningar, huru de än tillgingo, voro de mest onyttiga skådespelen under 1500-talet. Dock nämnes från himmelfärdsdagen år 1581 enpalio på torget, vid hvilken en kvinlig fantina vid namn Virginia, som red på il *Dragos* springare, var hardt nära att vinna.

År 1599 afskaffades tjurfäktningarne och ersattes genom kapplöpningar med beridna bufflar. 1650 instiftades de nu brukliga löpningarne i torget. Festtillfällena blefvo med tiden allt färre, springningen den 15 augusti var en tid osäker af brist på medel. Men löpningen den 2:dra juli stod alltid fast, och 1802 beslöts att priset för kapplöpningen »alla lunga» den 15:de augusti, hvilken alltjämt fortsatts, i stället skulle anslås åt löpningen »alla tonda». Sedan dess har den enda förändringen i palions yttre skick varit utvecklingen i kostymerna.

Entusiastiske främlingar, som komma till Siena, tro, att de medeltids- och ung-renässansdräkter de se, äro oförändradt desamma som för 600 år sedan. Det är icke sannt (och föga troligt!) På de omtalade taflorna bära contradamännen 1500-talets spanska dräkter, mot slutet af 1700-talet ser man omtalas ett beslut att antaga samma snitt — hvar contrada i sina, då stadgade färger — som Fredrik II gaf sina preussiska soldater!

Contradornas nuvarande vackra dräkter äro jämförelsevis unga, uppkomna genom vårt århundrades kostymhistoriska intresse. Deras äkthet beror på de utmärkta förebilder, som man i de senesiska freskerna har för ögonen.

Men entusiasterna kunna trösta sig, äfven om icke klädedräkten enligt deras fromma tro är oförändradt densamma. Där finns något viktigare, som fortvarar obrutet, och det är en lefvande, innehållsrik tradition.

JARDINS PROJEKT TIL MARMORKIRKEN I KÖBENHAVN OG DETS FORHOLD TIL EUROPAS KUPPELKIRKER.¹

AF

F. MELDAHL.

Alt i flere år havde de danske bygmestre Eigtved og Thurah været beskæftigede med de forberedende arbejder til »Marmorkirken» eller »Frederikskirken» uden dog at nå synderlig videre end til at lægge grunden til bygningen, en opgave, som den fugtige og bløde jordbund gjorde meget besværlig og endnu mere bekostelig. Da indkaldte kong Frederik den femte i året 1755 franskmænden *Nicolas Henri Jardin* til at forestå den videre opførelse; og den anden af de planer, han udkastede, vandt det følgende år kongens bifald (fig. 1). Det skulde derefter blive en pragtbygning, hvis mage ikke var set i Danmark, men som bekendt lykkedes det ham dog ikke at fuldføre

¹ *C. Gurlitt*: Geschichte des Barockstiles, des Rococo und des Klassicismus in Italien, Stuttgart 1887. — Samme: Geschichte des Barockstiles und des Rococo in Deutschland, ibid. 1889. — Samme: Geschichte des Barockstiles, des Rococo und des Klassicismus in Belgien, Holland, Frankreich, England, ibid. 1888. — Samme: Andreas Schlüter, ibid. 1891. — *R. Dohme*: Geschichte der deutschen Baukunst (Geschichte der deutschen Kunst I), Berlin 1887. — Samme: Barock- und Rococo-Architektur, ibid. 1887 ff. — Samme: Kunst und Künstler II. 3, Leipzig 1877—80. — *W. Lübke*: Geschichte der Architektur, 5 Ausg., Leipzig 1875. — Samme: Kunsthistorien ved Jul. Lange, 2 Udg., København 1881. — *H. v. Geymüller*: Die ursprünglichen Entwürfe für St. Peter in Rom, Wien & Paris 1875. — Samme: Les du Cerceau, Paris & Londres 1887. — *P. Laspeyres*: Die Kirchen der Renaissance in Mittelitalien, Berlin und Stuttgart 1882. — Samme: Die Bauwerke der Renaissance in Umbrien, Berlin 1883. — *L. Letarouilly*: Edifices de Rome moderne, Paris 1840. — *H. Junghändel*: Die Baukunst Spaniens, Berlin 1891. — *A. Lambert und Stahl*: Madonna di S. Biagio, Stuttgart s. a. — *J. Fergusson*: History of the modern styles of architecture, London 1862. — *Redtenbacher* i Allgemeine Bauzeitung 1879. — *R. Dohme* i Zeitschrift für Bauwesen 1889. — *E. Dahlberg*: Suecia antiqua et hodierna. — *F. de Dartain*: Étude sur l'architecture Lombarde, Paris 1865—82. — *B. Grueber*: Die Kunst des Mittelalters in Böhmen I, Wien 1871. — *Dehio & Bezold*: Die kirchliche Baukunst des Abendlandes. Lief. IV. — *R. Pfnoer*: Monographie du chateau d'Anet, Paris 1867. — *N. H. Jardin*: Plans, coupes et élévations de l'église royale de Frédéric V, à Copenhague 1765. — *F. J. Meier*: Marmorkirken fra 1749 til 1772, København 1883.

værket, uagtet han dertil forbrugte store summer. Alt hvad han i 16 år nåede, var at bygge det meste af murene til den nederste etage og en del af façaden samt at udgive et kobberverk: »Plans, coupes et élévations de l'église royale de Frédéric V», hvori han viste, hvad der var hans kunstneriske tanke med bygningen. Den

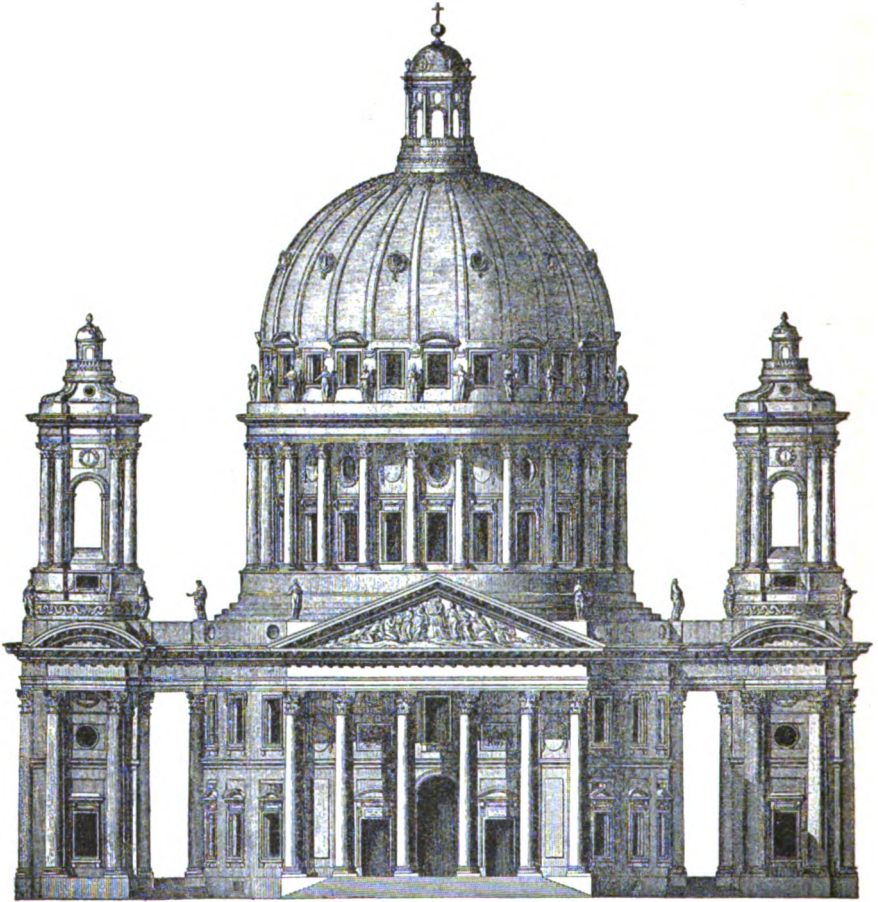

Fig. 1. *Jardins udkast til Marmorkirken.*

gik i korthed ud på følgende: en cirkelrund midtbygning med indvendige søjlegallerier, foroven afsluttet med en mægtig kuppel med lanterne, retlinjede søjlegavle mod øst og vest, og mod *nord* og *syd*, i *planens tværaxe*, to tårne, hvis højde skulde være omtrent to tredjedele af kuplens.

Det ejendommelige ved dette projekt er sammenstillingen af kuplen med de to tårne ud for dens midte.

Hvorfra kom denne nye tanke? Fremtræder den her for første gang indenfor arkitekturens historie, eller er marmorkirken kun et led i en hel kunstnerisk udvikling, født under andre vilkår og i andre lande? Det er dette spørgsmål, jeg i det følgende skal søge nærmere at belyse.

Disse to arkitektoniske former, den tunge buttede kuppel og de slanke lette tårne, blev den katolske kirkes middel til at nå en stemningsfuld virkning. Denne vældige institution behøvede bygningens hjælp til at stemme de besøgende til ydmyghed overfor noget op-højet stort, for hvilket alle måtte bøje sig — og siden Pantheons og Sofiekirkens indre blev skabt, kunde ingen bygningsform i virkning måle sig med disse, uagtet stemningen i de nævnte rum er så forskellig som den lyse dag fra solnedgangens halvmørke. Men kun det indre var skabt, det ydre havde ikke fået form endnu. Det er Arnolfo og efter ham Brunelleschi, Bramante og Michelangelo, som ved deres genialitet have formået at skabe den vidunderlig dominerende virkning, som man nu ser kuplen udøve alle vegne, hvor den viser sine buede linjer over det omliggende terræn. Ser man Peterskirken med dens kuppel og kolonnader, så er det som man så pavenes vældige, forstenede Tiara¹ løfte sig op over bygningsmassen, og Berninis kolonnader strække sig som to krumme arme frem for at rumme hele den kristne verden i et mægtigt favntag, når ved påskefesten henved 100,000 mennesker lydløst knæle og modtage vel-signelsen. Hvor vældig har da ikke den katolske kirke her fået bygningskunstens hjælp til en stemningsfuld situation af enestaende art; og dog vilde det have været endnu rigere og endnu festligere, om Sangallos, Madernas eller Berninis to tårne havde hævet sig på façadens hjørner. Tårnene er nemlig som kirkens monumentale flagstænger, der også festliggøre dens gerning. I middelalderen var de civilisationens milepæle, der viste handel og vandel vej fra by til by verden over. Den trætte vandrer eller handelsmand og den politiske flygtning kendte ved dem i øde og vejløse egne vandringens mål og det vinkende fristed. Hvad obelisker og pyloner havde været for Ægypterne og æressøjler for Romerne, det blev tårnbygningen for middelalderen, hvad enten det var kirken, borgherren

¹ Baptisteriet i Pisa viser endnu tydeligere bispehuens form.

eller byerne, der vilde gøre sig gældende. Den var et mærke for frihed og magtfulde, der gik langt ud over det blot og bart nyttige — dertil vilde en simpel klokkegalge eller et forsvarsværn have været tilstrækkelig.

Men tårne og kupler fører i mange århundreder en strængt adskilt tilværelse.

Indenfor den kristelige arkitektur er vel kuplen den ældste. Allerede i det 4:de, 5:te og 6:te århundrede dukker den som en arv fra oldtiden op i de syriske kirker, indtil den i Sofiekirkens mægtige konstruktion når sin mest storartede udvikling. Og fra nu af bliver den det fremherskende element i en hel gruppe af kirker, i Grækenland, Venezia og de strømninger, som derfra udgår. Men i Vesteuropas romanske bygningskunst forsvinder kuplen næsten fra kirkernes ydre. Den beholdes ofte indvendig over korset — således har vi den i Ribe domkirke — medens den udadtil skjuler sig under lodrette mure og tage. Derimod er den på enkelte undtagelser nær ganske banlyst fra gotiken.

I modsætning til kuplen kommer tårnformerne først rigtig frem i den egentlige middelalder,¹ med den romanske stil. Tyskland og Frankrig, hvor de har rod i den oprindelige træbygningkunst, er deres rette hjemsted. Og medens tårnene i syden som et mere udvortes element føre en vagabonderende tilværelse adskilt fra selve kirkerne,² blive de nord for alperne hurtig til en væsentlig og stærkt fremtrædende bestanddel af disse, et hovedled i deres organisme. Man begynder med et enkelt tårn over korset — en erstatning for den orientalske kuppel — eller ved hovedskibets vestende; men hastig vokser tårnenes antal, så man endog kan finde kirker med to tårne mod vest, to mod øst og to mod syd og nord — i Palermo, hvor sydens og nordens kunst mødes, har man fire tårne på selve kirken foruden et fritstående klokketårn.³ De middelalderlige kirkers ydre beherskes fuldstændig af tårnene. Og endelig tager gotiken skridtet endnu længere ud, så bygningen så at sige helt opløses i lette tårn- og spirformer.⁴

¹ Ravenna er undtagelse.

² S. Vitale og kirken i Bari ere undtagelser.

³ Kuplen er fra forrige århundrede.

⁴ Muhammedanismen med sin orientalske karakter går en anden vej og beholder kuplerne, som den bringer i forbindelse med de slanke minareter. Men om dette kan have haft nogen indflydelse på den senere kristelige kirkebygning, er et spørgsmål, som ikke her skal søges besvaret.

Især i Tyskland og Burgund udvikler denne rigelige anvendelse af tårnene sig, og langs Rhinen føres den derfra ned til Norditalien (Como). Men først ved renaissance, i det 15:de og 16:de århundrede, træder tårn- og kuppelformerne for alvor i forhold til hinanden, dengang man vil lade den indre kuppel også fremtræde udvendig.

På en måde kunde det måske siges, at udviklingen begynder endnu tidligere, idet en samvirken mellem kuppel og tårne allerede forekommer sporadisk i middelalderen. Veronas bysegl — slutningen af det 12 årh. — viser Theodoriks palads med to store og to små spir ud til hver side for en midtkuppel. Således har domkirken i Siena, fuldført 1264, en kuppel over korset og et tårn i langhusets søndre side umiddelbart foran kuplen, domkirken i Parma har i det 11—12 århundrede fået en kuppel over korset, medens man i det 13 århundrede ved langhusets façade påbegyndte to tårne, af hvilke dog kun det ene blev fuldført, og San Antonio i Padua, som er fuldført i det 14 århundrede, er, under påvirkning fra Venezias Markuskirke, dækket med ikke mindre end 7 kupler og har flere tårne. I Frankrigs sydvestlige egne fører en byzantinsk strømning (Markuskirken) kuplen ind på en måde, som ellers er ukendt i dette land. Kirken St. Front i Perigueux (11 årh.), som har 5 kupler og et mægtigt tårn, er det betydeligste eksempel; til den slutter sig domkirken i Angoulême med kuppel over korset, to svære tårne over korsarmene og to mindre i fronten. I Østeuropa findes et enestående eksempel i Peter- og Paulskirken i Vyserhad i Böhmen (11 årh.) med to tårne i fronten og en høj gotisk kuppel fra begyndelsen af det 14 århundrede. Men disse enkeltstående tilfælde har næppe havt nogen indflydelse på den senere udvikling; hele det kunstneriske syn ændrer sig i mellemtiden for meget til at man tør hævde en sammenhæng på dette punkt. Kuppel og tårne står i middelalderen så underlig fremmede ved siden af hverandre.

Derimod slår ved S:ta Maria del Fiore i Florens Arnolfo og Brunelleschi forbindelsen mellem kuppelen — bygget 1425—61 — og langhuset fast på epokegørende måde. Ved denne kirke er forøvrigt den mærkelighed, at medens det nuværende klokketårn, hvortil Giotto gjorde udkast 1334—36, står løst fra kirken ved dennes vestende, har man på et vægmaleri fra første halvdel eller midten af det 14 århundrede i cappella degli Spagnuoli i S:ta Maria novella en fremstilling af domkirken, hvorpå tårnet er anbragt ved koret lige-

som i Pisa. Var dette muligvis Arnolfos oprindelige plan, og er Giotto's tanke, at sætte tårnet ved vestenden, en senere? I så fald bliver Giotto's anordning for Italiens vedkommende en af de første begyndelser til vesttårn ved langhuskirker med kuppel.

I San Spirito i Florens hører både tårn og kuppel med til Brunelleschi's plan (Antonio Manetti og Baccio d'Agnolo gjorde kirken færdig efter hans model) og ved S:ta Maria della casa santa (1465 til 1528) på hvilken Giuliano da Majano, Giuliano da Sangallo og

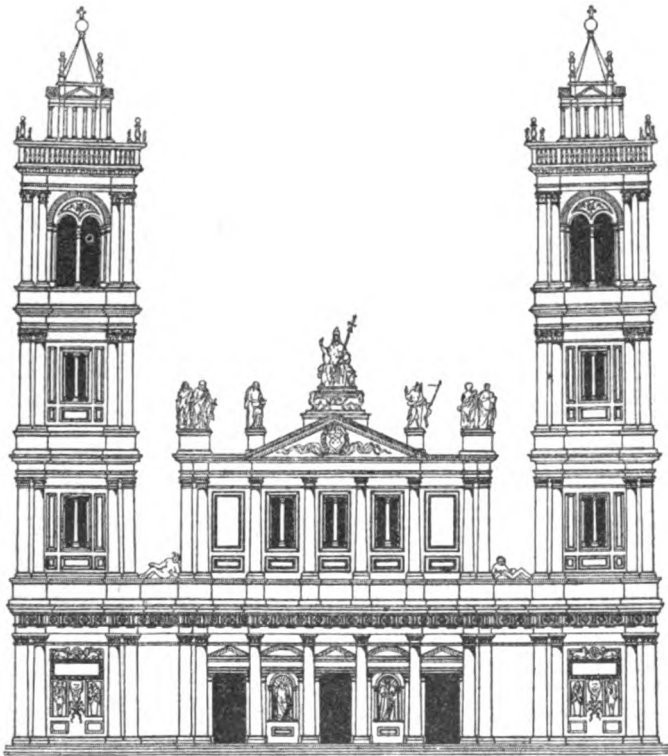

Fig. 2. Sangallos udkast til S. Lorenzo, Florens.

muligvis også Bramante har arbejdet, ligger tårnet vel løst fra selve hovedfaçaden, men det er dog bragt i forbindelse med kirken ved Bramantes og Sangallos dobbelthæl. Alligevel er i begge disse kirker tanken endnu ufuldbåren. Det er mere som ved et ubevidst tilfælde, at man her har vekselvirkningen mellem kuppel og tårn; dette sidste er endnu ikke bragt i virkelig forbindelse med den egentlige bygning.

Først efter at Brunelleschi ved S:ta Maria del Fiore havde skabt kuplen en herskende stilling i den italienske arkitektur, og omtrent

samtidig med at Giuliano da Sangallo, efter sin rejse til Frankrig, fra landene nord for alperne ved det første af sine geniale projekter til S. Lorenzo i Florens (fig. 2) for Mellemitaliens vedkommende indførte tårnene ved kirkebygningens façade, står i Rom Bramante fadder til den tanke, at lade tårnene virke sammen med kuplen til en kunstnerisk enhed.

Det er ved hans og de mange følgende projekter til Peterskirken at tanken får livskraft og modnes.

Allerede 1450 havde pave Nicolaus V gjort det første skridt til at lade en ny Peterskirke opføre under ledelse af Bernardo Rossellino. Men ved pavens død fem år efter stansede arbejdet, indtil Julius II et halvt århundrede senere for alvor tog værket op igen. I året 1506 lagde han påny grundstenen til kirken.

Fig. 3. Bramantes projekt til Peterskirken.

Til stor ærgelse for Giuliano da Sangallo, der hidtil havde været pavens hofarkitekt, vandt Donato Lazzari kaldet Bramante, fra Urbino, prisen ved konkurrencen til denne opgave, den betydeligste, som endnu var stillet nogen bygmester. Bramantes endelige plan, således som Geymüller har bragt den for dagen, bl. a. ved et kobberstik i Du Cerceaus *petits temples* (fig. 3), går ud på at gøre kirken til et centralanlæg over et græsk kors, med en mægtig kuppel og fire tårne i korets og hovedskibets hjørner.

Denne tanke at mægle overgangen fra underbygningens firkant til den runde kuppel og forhøje dennes virkning ved opstående, toppe, bygningsdele, synes imidlertid ligesom at have ligget i luften. Således har man fra Lionardo da Vincis hånd på et skitsebogsblad, som nu findes i bibliothèque de l'institut i Paris, et lille udkast til en kuppelkirke, hvor der på den kvadratiske grundplans hjørner hæver sig fire små kupler eller kuppelformige spir. Dette udkast er sikkert

ganske uafhængigt af Peterskirken. Og på en anden håndtegning af Lionardo, der formenes på en eller anden måde at stå i forhold til den — ufuldførte — domkirke i Pavia, ses atter korskvadratens hjørner uden om kuplen markerede ved fire slanke tårne; derimod har langhusets façade ingen tårne. Da Bramante så tog ideen op, må den have gjort et overvældende indtryk på samtiden. Derom vidner idetmindste den række fremstillinger på medailler, i kobberstik (f. eks. fig. 3) og andetsteds, også udenfor Italien, som åbenbart er fremkomne under påvirkning af hans model.¹

Medens i Bramantes udkast tårnene på grund af det korte hovedskib vilde have sluttet sig nøje og organisk til kuplen, skete der på dette punkt en uheldig forandring efter hans død 1514. Da nemlig nu arbejdet blev betroet Rafael med Giuliano da Sangallo og Fra Giocando som hjælpere — og senere Antonio da Sangallo —, gav man efter for den anden strømning, som fordrede langhussystemet, og Peterskirkens grundplan blev nu ændret til det latinske kors. Tårnene, som Sangallo ikke kunde have andet end sympati for, måtte derfor rykkes længere bort fra kuplen, medens dennes virkning betydeligt formindskedes ved den fremskudte façade. I stedet for en samlet monumental fællesvirkning fik således nu kirkens ydre to tyngdepunkter, der i mange måder dårlig kunde forliges; kun set fra hovedfacåden kunde de virke sammen og det, ifald man ikke stod langt borte, endda på kuplens bekostning.

Efter Rafaels død 1520 arbejdede Baldassare Peruzzi² og efter ham igjen Antonio da Sangallo på kirken; den første vendte tilbage til det græske kors, den anden genoptog det latinske kors og façaden med tårnene, som han skyder ud til siden, for at kuplen i midten bedre kunde gøre sig gældende. Endelig, efter al denne vaklen frem og tilbage, overtog den 72-årige Michelangelo 1546 ledelsen af arbejdet, som fra nu af blev fremmet med enhed og kraft. Hans plan var atter det græske kors, med virkningen samlet på ét punkt i den vældige kuppel, hvormed han forbausede sin samtid. Og således gjorde han kirken færdig på forhallen, selve kuppelhvelvingen og hovedfacåden nær. Men tårnene vilde han ikke have. Forøvrigt er det utvivlsomt, at denne vidunderlig begavede kunstner i sit samliv med Sangallo gennem årenes løb har fulgt sagens

¹ Også af de senere projekter med langhusfacåder haves fremstillinger på medaljer, fra pave Paul V:s tid.

² I hans elevs, Serlios værk, ses også et projekt med kuppel og tårne.

gang og derved er modnet for opgaven, ligesom han sikkert har havt indflydelse på flere af Sangallos projekter til San Lorenzos façade.

Dog skulde ændringernes tid endnu ikke være forbi. I året 1605 blev det overdraget Carlo Maderna at forlænge hovedskibet; det meste af façaden gjorde han færdig, men de to tårne, han havde tænkt sig ud til siderne for denne (fig. 4), nåede han ikke at fuldføre. Efter hans død blev der under pave Urban VIII holdt en art

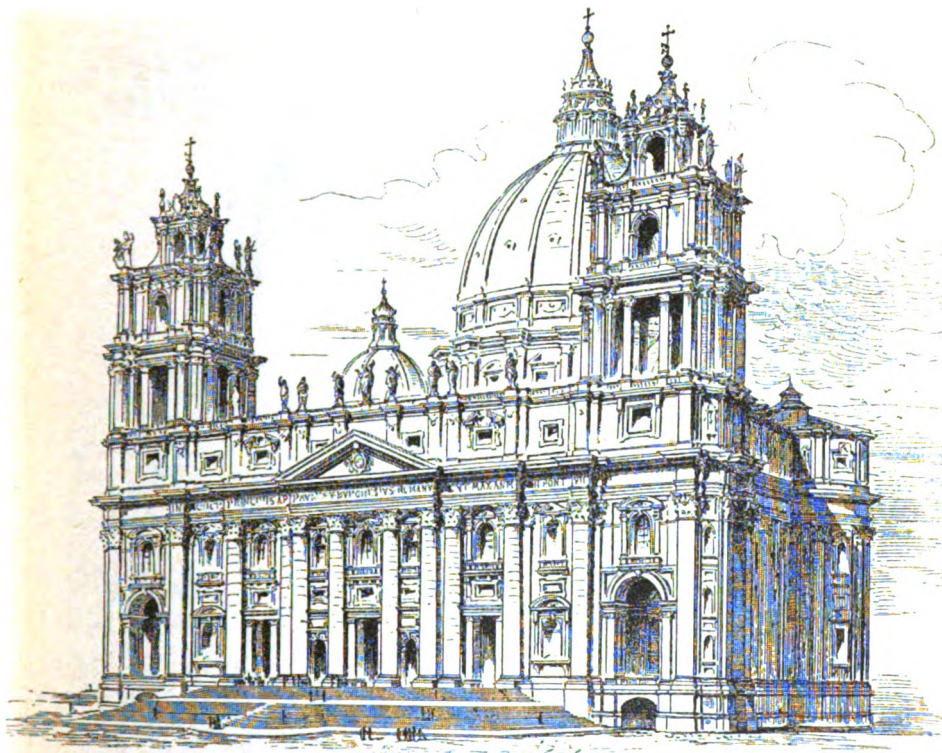

Fig. 4. Madernas projekt til Peterskirken.

konkurrence, hvor det af de indleverede projekter fremgik, at tårne nu almindelig opfattedes som nødvendige, da kuplen ikke ene formåede at beherske den fremskudte façade. Den følgende tids storhed, Lorenzo Bernini, gik af med sejren (fig. 5), og han fik endelig 1638 bygget det ene, østlige, tårn — det han dog 9 år efter måtte tage ned igen for at det ikke af sig selv skulde styrte sammen. (Derimod fik han, rigtignok på en mindre heldig måde, en lignende tanke realiseret i de bekendte »æselsører» på Pantheon). Til trods for den

fremtrædende rolle, som tårnene har spillet i de fleste planer til Peterskirken, måtte altså denne dog tilsidst nøjes med en kullet façade.

Men kuppel- og tårn-motivet havde imidlertid vokset sig stærkt i Italien, og det spredes derfra verden over.

Allerede medens Peterskirkens skæbne tumles frem og tilbage, anvender en af dens bygmestre, Antonio da Sangallo, tanken i kirken

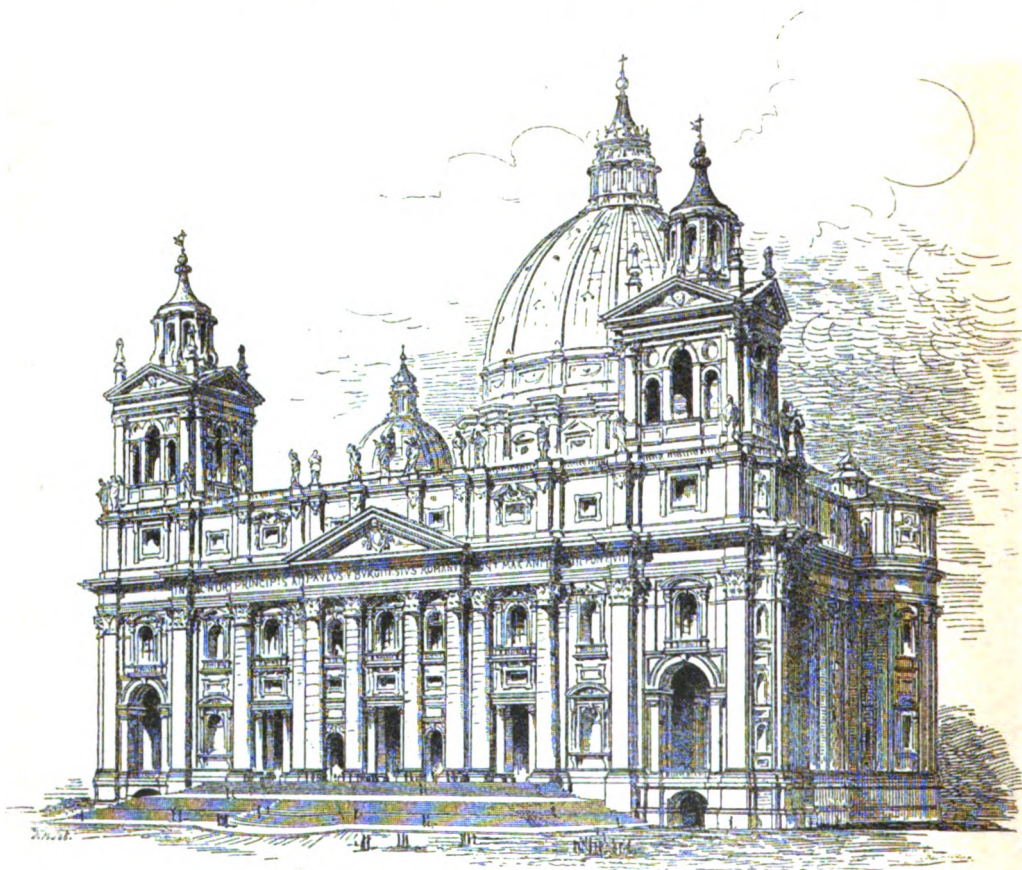

Fig. 5. Berninis projekt til Peterskirken.

Madonna di San Biagio ved Montepulciano. Denne er bygget i et græsk kors med et noget langstrakt kor og skulde efter planen have haft to tårne i fronten, flankerende kuplen, men det ene blev aldrig fuldført.¹ En noget forskellig plan, medens dog det ydre beherskes af

¹ Som en kuriositet kan nævnes, at man ved S.ta Maria maggiore i Rom fik det omvendte forhold at se, to kupler med et tårn i midten, dengang Fontana og Ponzio i årene 1585 og 1613 byggede kuplerne over de pavelige kapeller. Tårnet stammer fra 1376.

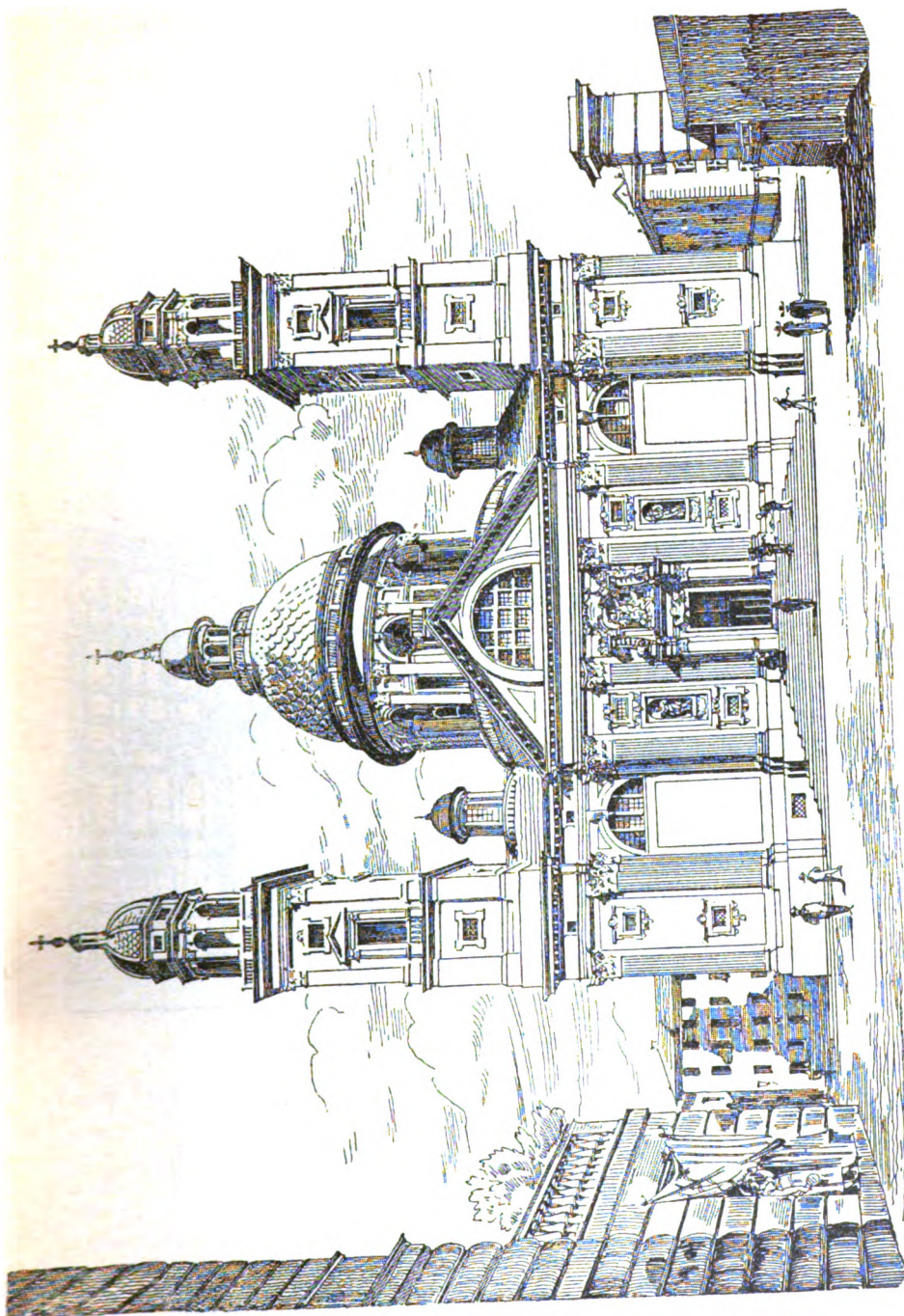

Fig. 6. *S.ta Maria di Carignano, Genova.*

den samme kunstneriske tanke, har man i S:ta Maria degli angeli i Assisi. Ved denne kirke, der er bygget efter Vignolas plan og som forövrigt var 100 år under opførelse — den grundlagdes 1569 — er til en afveksling tårnene lagt bag ud, på begge sider af koret. Men også her blev kun det ené tårn fuldført.

I S:ta Maria di Carignano i Genova (indviet 1588), som måske er komponeret af Galeazzo Alessi, der i Rom havde været under Michelangelos påvirkning, har man en kvadratisk grundplan med

Fig. 7. S:ta Agnese, Rom.

midtkuppel og to hjørnetårne mod vest (fig. 6). Slægtskabet med Bramantes og Michelangelos udkast til Peterskirken turde her være umiskendeligt. Lighed med S:ta Maria di Carignanos anlæg har San Alessandro i Milano; den blev begyndt 1602 af Lorenzo Binago, men kuppel og tårne er først færdige ved overgangen til det næste århundrede. I Venezia bygger Baldassare Longhena S:ta Maria della Salute — fuldendt 1656 — som har to tårne ved koret, medens selve kirken er dækket af to kupler bag hinanden, et anlæg der turde

være enestående. Forøvrigt er denne bygning påvirket af Palladio, efter hvis plan og udkast kirken S. Redentore i Venezia var bygget i årene 1577—92. Også den har tårnene bagud, ved korsets sider.

Fra midten af det 17:de århundrede stamme de to små romerske kirker S:ta Maria di Monte Santo og S:ta Maria de' Miracoli, som ligge lige overfor hinanden ved Corsoens udløb på Piazza del popolo. De ere begyndte 1662 af Carlo Rainaldi og forsættelig byggede som

Fig. 8. *Superga, Turin.*

pendanter, om end med visse forskelligheder i grundplanen — den ene har oval, den anden cirkelrund kuppel. Men begge have de kuplen flankeret af et tårn ved koret, således at begges tårne vende ind mod Corso, hvorved altså disse to kirker kommer til at præsentere sig som en kunstnerisk enhed. Samme Rainaldi byggede også i det væsentlige ¹ S:ta Agnese på piazza Navona i Rom (fig. 7). Ved

¹ Kuplen er dog af Borromini.

dette talentfulde anlæg har planen den påfaldende ejendommelighed, at façaden er svinget ind efter, så tårnen komme til at ligge ligesom skudte frem og ud til siderne, hvorved kuplen beholder sin dominerende virkning.

Med det følgende århundrede bliver kuppel- og tårn-motivet sjældnere i Italien. Tanken har i dette land løbet sin bane til ende. Dog skulde der endnu vise sig en mærkelig ordning ved klosterkirken Superga ved Turin (fig. 8), bygget af Juvara i årene 1717—31. Her har man lagt tårnene ud til siderne bag koret, på klosterbygningens hjørner, hvilket gør en udmærket virkning.

Men tager motivet af i Italien, så breder det sig til gengæld over det øvrige Europa.

I Frankrig kommer det dog ikke til at spille nogen rolle, skönt de franske arkitekter, der studerede så ivrig i Italien, nødvendigvis må have kendt det. For Androuet du Cerceau's vedkommende fremgår dette i ethvert tilfælde af hans *livre des temples*, hvor der idetmindste findes en studie af en italiensk bygning med kuppel og tårn, ligesom den ovenfor gengivne fremstilling af Bramantes model til Peterskirken (fig. 3) stammer fra du Cerceau's *petits temples*. Ellers nøjes franskmændene helst med kuplen alene, hvilket man har udprægede eksempler på i Paris Invalidekirke og i Val-de-Grace; dog skal katedralen i Nancy have både kuppel og tårne, og Philibert de l'Orme har ved slottet Anet dækket kapellet med en kuppel og givet det to tårne i fronten.

Heller ikke i Spanien benyttes motivet meget, og hvor man bygger kuppel, foretrækker man i reglen Bramantes flade kuppel for den senere høje og slankere form. Men til gengæld anvendes tanken i nogle af landets betydeligste barokbygninger. Juan de Toledo bragte den med sig fra Italien og udnyttede den i Filip II:s vældige bygning, det berømte Escorial. Kirken, som er anbragt i midten og hæver sig dominerende op over anlægget, har en flad kuppel over korset og for enden af langhuset, skudt ud til siden for dette, to tårne, hvis virkning yderligere støttes af de fire tårne i bygningskomplekssets periferi. Opførelsen påbegyndtes 1563 og fortsattes efter Juan de Toledos død 1567 af Juan de Herrera; 1584 var den færdig. Samme Herrera byggede også domkirken i Valladolid, hvis plan er et udstrakt kvadrat med kuppel i midten og fire høje hjørnetårne. Senere er domkirken i Cadiz, med flad kuppel og to tårne ud til

siden for langhusfaçaden; de har her en kuppelformig afslutning. I Portugal, hvis arkitektur desværre er så lidet kendt på grund af den følelige mangel på publikationer, kan vi dog anføre klosterkirken i Mafra, bygget i årene 1717—32 af en vis Ludovico, der ifølge traditionen skal have været en Tysker. I alle tilfælde er det let at se, at anlægget er nær beslægtet med de italienske former, som helst efterlignedes i Tyskland. Kirken har en temmelig høj, spids kuppel og to anselige tårne ved langhusets façade.

I England — hvor gotiken aldrig ret veg pladsen for de senere stilarter — anvendte Christopher Wren tanken i Londons S:t Paulskirke, og skönt han ikke havde været i Italien og kun havde lært bygningskunsten af bögerne, viser han sig dog ganske som italienernes lærling. Kirken, som opførtes i årene 1675—1710, har en mægtig kuppel og to tårne i vestfronten.

I Norden haves udenfor marmorkirken et eksempel i Katarinakirken i Stockholm, bygget under Karl X Gustav af en fransk arkitekt, Jean de la Vallée. Den har over en kvadratisk grundplan, med kapeller i form af et græsk kors, en flad kuppel med høj lanterne og fire hjørnespir. Også Tessins kirke i Kalmar har vistnok været bestemt til at have kuppel.

Sin højeste blomstring udenfor Italien når motivet i Tyskland. Med begyndelsen af det 17:de århundrede fører den sejrrig fremtrængende Jesuiterorden en strøm af italienske arkitekter over alperne.

Det begyndte med, at Scamozzi på sin rejse til kejser Rudolf II i Prag kom til at gøre et ophold i Salzburg. Her var kort iforvejen — i december 1599 — domkirken brændt, og biskop Wolf Dieterich von Raitenau greb med begge hænder lejligheden til at få et udkast af den berømte Italiener til en ny domkirke, der ret skulde være et pragtstykke efter tidens smag. Da Scamozzi 1604 kom tilbage, gav han sig også til at udarbejde en plan, så kirken kunde grundlægges 1611. Til dette udkast hørte to tårne i fronten og — under påvirkning fra S:ta Maria della salute — to kupler, en over korset og en over koret. Desværre blev denne ualmindelig smukke plan ikke fulgt ved opførelsen. Scamozzi måtte atter til Italien, og Santino Solari, som indkaldtes af den næste biskop, Marcus Sitticus, holdt sig — måske af praktiske grunde — væsentlig til den nedbrændte kirkes plan, hvorved kuplen over koret faldt bort. Ellers slutter han sig ganske til Scamozzis kunstneriske retning, og kirken

fremtræder i sit ydre også under hans hånd med to tårne i fronten og kuppel over korset. Den opførtes i årene 1614—34; dog blev tårnene først færdige noget senere.

Nær til disse italienske arkitekters byggerier i Salzburg slutter sig det mausoleum, som 1614—22 opførtes i Graz for erkehertug Ferdinand II af Giovanni Pietro de Pornis. Det fortjener at omtales for sin mærkelige grundplan, idet det nemlig har to kupler, en over korset og en over et rundt kapel, der ligger i forlængelsen af den ene korsarm, medens tårnet er anbragt i kirkens hovedakse, lige bag koret.

Af italienske bygmestre må også nævnes Antonio Petrini, som alt under trediveårskrigen virker i Tyskland. Hans hovedværk er stiftskirken Haug i Würzburg (1670—91), også med tårne i fronten og kuppel over korset. Planen er, som i adskillige andre tyske kirker fra denne periode, påvirket fra Jesuiterskolens yndlingsbygning, Gesù i Rom. Desuden bygger i årene 1663—75 Enrico Zuccali fra Graubünden Theatinerkirken i München med to anseelige tårne, medens kuplen skjules helt bag hovedfaçadens høje gavl. Tårnene er her skudt ud til siden for langhuset.

I Prag havde Scamozzis besøg sat dybe spor, og en hel skole af arkitekter vokser der frem under påvirkningen fra ham. Blandt dem interesserer i denne sammenhæng især et par medlemmer af familien Dientzenhofer. Den ældre, Christof D., begyndte Nikolauskirken »auf der Kleinseite« i Prag, med et tårn i korbjörnet til siden for korsets kuppel; den fuldförtes af hans søn, Kilian Ignaz D. Denne, der havde gjort studierejser i Italien, Frankrig og England, opførte selv Laurentiuskirken i Gabel i Nordböhmen, hvor han ligeledes bragte kuppel- og tårn-motivet til anvendelse. Elev af den ældre Dientzenhofer og idetmindste tildels lærer for den yngre var Wieneren Bernhard Fischer von Erlach, hvis ry som tysk arkitekt når op på siden af Andreas Schlüters. I årene 1696—1707 bygger han kollegiekirken i Salzburg og 1702—13 Peterskirken i Wien, begge med kuppel og to tårne, som i den sidste stå overecks. Men hans hovedværk er dog kirken S:t Karl Borromäus i Wien (fig. 9), hvis ejendommelige grundplan anviser den en særlig fremtrædende plads i den barokke bygningskunsts historie. Foran et temmelig langt kor med sidekapeller dækkes hovedskibet af en stor oval kuppel, der skæres af et tværskib; mod indgangen snævrer hovedskibet sig sam-

men, men så udvider planen sig pludselig med en lang smal tværføj, der ud til hver side ender med et lavt og tungt tårn. Og mellem disse tårne og hovedportalet har Erlach så oven i købet anbragt to meget høje søjler, der åbenbart er stærkt påvirkede af Antonin- og Trajan-søjlerne i Rom. Man ser, hvor stærkt den maleriske virkning her er fremtrædende.

Ganske anderledes forsigtig tager Georg Bähr på principet, at kuplens virkning forhøjes ved sammenstilling med andre og slankere

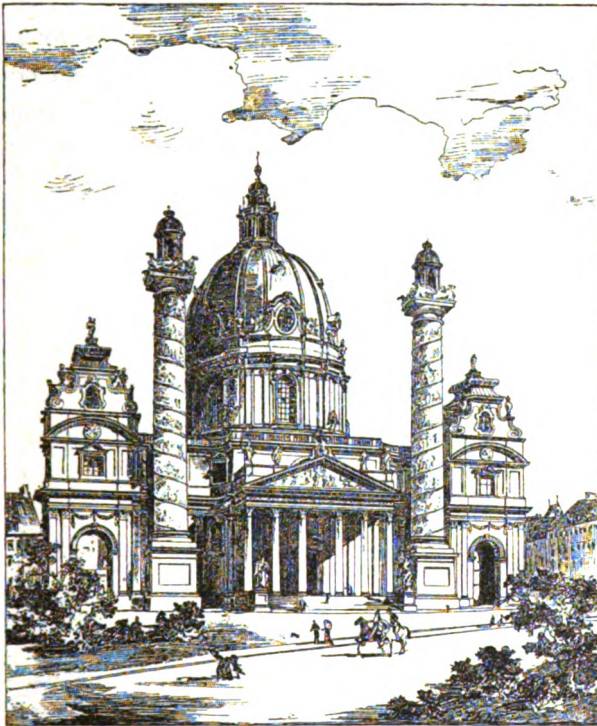

Fig. 9. *S:t Karl Borromäus, Wien.*

bygningsdele. Da han bygger Frauenkirken i Dresden (1722—40) nøjes han beskedent med fire små spir på den kvadratiske grundplans hjørner.

Endnu må nævnes Jesuiterkirken i Mannheim, som Alessandro Galli Bibiena i årene 1733—56 opførte — med to tårne i fronten og en temmelig flad kuppel med høj lanterne, — og domkirken i Fulda, hvis to tårne ved façaden og den vældige kuppel måske giver en af de skønneste virkninger, idet den store plads foran kirken lader

beskueren få afstand og højde til at overse dem; især ved solnedgang er den så sjelden stemningsfuld i sin virkning.

Endelig er der det mærkelige udkast til en domkirke i Berlin, som nu kun kendes af et stik i Begers *Thesaurus Brandenburgicus* (fig. 10). Det blev aldrig udført, og der er divergerende meninger om, fra hvilken hånd det stammer; medens Dohme tillægger berlinerslottets bygmester, Andreas Schlüter, æren derfor, hævder Gurlitt, at det snarere skyldes en eller anden italiensk arkitekt, f. eks. Giovanni Maria Baratta — efter hans formodning den samme som arbejdede på S:ta Agnese i Rom — eller hans broder Francesco Baratta. Men hvorledes nu end dette forholder sig, og selv om Gurlitt måtte have ret i, at dette udkast refererer sig til en lignende plan som S:ta Agneses, altså med tårnene fremskudte i en bue til siden for

Fig. 10. *Projekt til en domkirke i Berlin.*

hovedfaçaden, så minder kobberstikket i alle tilfælde så slående om Jardins udkast til marmorkirken, at man uvilkårlig formoder en sammenhæng. Hvorledes denne nærmere har formet sig og om Jardin virkelig har kendt dette projekt, det lader sig nu ikke oplyse. Jardin, der forresten også havde studeret i Italien, kunde have set det pågældende værk af Beger, eller Blondel, som jo gentagne gange var i Berlin, kunde have bragt tanken med til Paris — historien tier desværre ganske angående dette udkast, og man er udelukkende henvist til gisninger. Men påfaldende er det, at man ikke stort mere end halvhundrede år efter ser motivet komme frem i Danmark som et af de sidste led i den vandring, sammenstillingen af kuppel og tårne fra Italien foretager op mod nord, og i en af de ejendommeligste skikkelser det overhovedet antager.

Kaster man nu blikket tilbage over hele den i det foregående omtalte række bygninger og de forsøg, som deri er gjort på at frembringe en ny kunstnerisk virkning ved sammenstilling af kuppel og tårne, så ses det — jfr de i fig. 11 skematisk gengivne planer — at udviklingens gang har været følgende: omkring et centralanlæg, som krones af en kuppel, begynder man med at markere hjørnerne af grundplanens kvadrat ved opadstræbende bygningsdele, spir eller små kupler (*a*), eller man nøjes med på denne måde blot at markere de forreste 2 hjørner (*b*); dernæst rykkes tårnene ud til siderne og skydes frem (*c—d*), og endelig trækkes de bagud, skudt ud til siden (*e*) eller anbragt tæt op til koret (*f*), for tilsidst at stille sig ud for midten af begge kirkens sider (*g*) og når så centralanlægget opgives

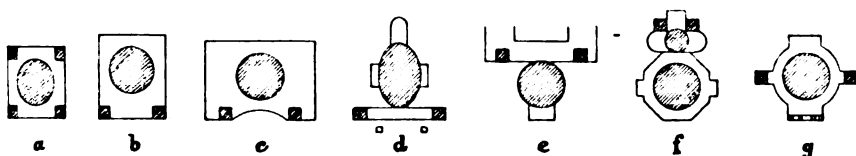

Fig. 11. *a.* Bramantes plan til Peterskirken. — *b.* S:ta Maria di Carignano, Genova. — *c.* S:ta Agnese, Rom. — *d.* S:t Karl Borromäus, Wien. — *e.* Superga, Turin. — *f.* S:ta Maria della Salute, Venezia. — *g.* Marmorkirken, København.

og planen udvikler sig til en egentlig langhusbygning, flyttes tårnene frem tilligemed façaden. Den mindre heldige rolle, halvt skjult bag façaden, som kuplen derved kommer til at spille, søger man siden at råde bod på ved at gøre langhuset kort og ved at skyde tårnene ud til siden.

At påvise det talent, hvormed den sildige renaissance og siden barokstilens bygmestre på forskellig måde have søgt at forme disse grupperinger, vilde det føre for vidt her at komme ind på. Det vil blive genstand for en senere artikel, i hvilken det da tillige vil blive vist, hvor få nuancer og virkelig gode løsninger af opgaven det overhovedet er lykkedes at tilvejebringe, naagtet de største begavelser i 2—300 år have ofret deres bedste kræfter derpå.

SHAKSPERES SKALDEINDIVIDUALITET.

AF

HENRIK SCHÜCK.

Med användande af ett yttrande i Macbeth hafva Shaksperes dramer blifvit kallade »*a deed without a name*», och med en viss rätt kan denna karaktäristik sägas vara betecknande.

Ehuru förmodligen ingen skalds biografi blifvit studerad med större noggrannhet, ehuru forskare som Halliwell m. fl., drifna blott af det ovissa hoppet att kunna upptäcka en enda annotation rörande Shakspere, genomletat stora, både enskilda och offentliga arkiv, har hela skörden af detta oerhörda arbete icke blifvit mer än en tjugo à trettio dokument, som direkt angå den store skalden, och äfven dessa äro af den beskaffenheten, att de endast belysa hans yttre lefnadsomständigheter, icke hans inre, rent personliga lif. Vi ega inga förtroliga brefsamlingar, som yppa för oss skaldens åsikter i dagens frågor, vi ega ingen samtida biografi, som meddelar oss några individuella, karaktäristiska smådrag ur hans lif, och den sonett-samling, som Worthworth en gång kallade »nyckeln till Shaksperes hjärta», har för den moderna kritiken visat sig vara endast en konventionel modepoesi, visserligen skrifven med Shaksperes poetiska kraft, men alldeles icke ämnad att blotta skaldens eget känslolif. Äfven Shaksperes öfriga arbeten äro så godt som utan biografisk betydelse.

I olikhet mot sina samtida talade Shakspere aldrig om sig själf. Hans dramer åtföljdes icke af några pro- eller epiloger, i hvilka han

Inträdesföreläsning hållen af förf. såsom professor i estetik, litteratur- och konsthistoria den 5 februari 1891 i Lunds universitets aula.

redogjorde för sina framtida planer eller försvarade sin föregående verksamhet. Han deltog aldrig likt Dekker eller Jonson i dagens litterära tvister; han skref ej ens några då för tiden så vanliga lofdikter i vänners arbeten, och trots offentliga uppmaningar sällade han sig aldrig till den talrika skaldeflock, som vid alla möjliga och omöjliga tillfällen uppvaktade konungahusets och aristokratiens medlemmar med panegyriska poem; och de af hans dikter, hvilka — såsom Midsommarnattsdrömmen — tydligen tillkommit för att illustrera någon högadlig fest, hålla sig rent anmärkningsvärdt fria från alla personliga anspelningar.

Dessa och hans öfriga dramer gifva oss heller icke någon ledning för bedömandet af skaldens ställning till de frågor, som då upprörde hans samtid. De handlande personerna förfakta snart sagdt alla möjliga åsikter, och vi kunna tydligen icke identifiera Shakspere med någon af figurerna i hans dramer. Under det att vi ständigt igenkänna Byron i Sardanapalus, i Manfred, i Korsaren och hvad de nu allt heta dessa variationer af den bekanta Byronstypen, under det att vi förnimma Göthes tankar både hos Torquato Tasso och hos dennes motståndare, hofmannen Antonio, så våga vi icke, hvarken i Hamlet, i Henrik V eller i någon af det Shakspereska dramats figurer skåda något idealporträtt af skalden själf.

Trots den oerhörda möda, med hvilken — såsom jag nyss yttrade — hvarje om än så dunkel anspelning på Shakspere blifvit uppspanad, trots all den skarpsinnighet, med hvilken hvarje samtida uppgift rörande hans biografi blifvit vänd och utlagd, trots detta kan man ännu tillmäta en viss befogethet åt det omdöme, som en af det föregående århundradets kritiker uttalade om forskningens dåvarande ståndpunkt. »Allt — skref han — som med någon grad af visshet kännes om Shakspere personligen, är att han föddes i Stratford-upon-Avon, gifte sig och fick barn, reste till London, där han blef skådespelare samt skref dikter och dramer, återvände till Stratford, upp rättade sitt testamente, dog och begrofs.»

Men äfven om vi icke med ledning af de handlingar, som bevarats till vår tid, kunna skapa oss någon tillförlitlig totalbild af Shakspere såsom *människa*, så äro vi dock — trots den exempellösa objektivitet, som man med rätta anmärkt hos hans dramer, — i stånd att uppdraga konturerna till ett porträtt af *skalden* Shakspere, men också endast konturerna, ty de färger, hvilka under mera gynnsamma för-

hållanden skulle hafva skänkt dessa drag ett verkligt *personligt* lif, dem sakna vi nu, i det vi sakna kännedom om de inre och yttre anledningar, som framkallade dessa dramer och som gáfvo dem den form de nu ega. Men om vi också aldrig kunna skaffa oss en inblick i Shaksperes rent personliga lif, om vi än aldrig skola begripa t. ex. Stormen så som vi begripa Göthes Faust eller Byrons Don Juan, så har det likväl något oemotståndligt lockande hos sig att söka tränga in i denna rika skaldeindividualitet, äfven om vi redan från början äro medvetna om, att uppgiften blott inom en viss gräns är möjlig.

Det första villkoret, för att vi äfven med detta begränsade syfte skola lyckas, är att vi så vidt möjligt söka afhålla oss från att mäta Shakspere efter samma måttstock, med hvilken vi mäta en författare från vårt eget århundrade.

Anledningen att Shakspere blef dramatiker var nog ingen obehörlig böjelse hos honom att sjunga ut sitt hjärtas lust och klagan. Därtill voro både han och hans samtid ännu alldeles för objektivt anlagda, och till den förgudning af den ästhetiska verksamheten, till hvilken man förföll vid 1800-talets början, dit hade man icke kommit i Elisabeths England. Själf hade Shakspere troligen inga höga tankar om sitt kall; när han i sina dramer yttrar sig om poeter, sker det nästan alltid med en afgjord missaktning, och af de sparsamma biografiska notiser, vi ega, kunna vi åtminstone *förmoda*, att han satte långt högre värde på att vara och anses såsom en burgen egendoms-egare i Stratford än såsom en ryktbar poet i London. Åtminstone är det bekant, att han själf aldrig tog ett enda steg för att åt eftervärlden bevara sina dramer och lyriska dikter, samt att han ej ens brydde sig om att protestera mot de sorgligt korrumperade upplagor, som tjufaktiga boktryckare då och då utgafvo af hans skådespel.

Poesien betraktades af hans dådkraftiga samtid ännu blott såsom ett angenämt tidsfördrif eller — i lyckligaste fall — såsom ett aktningvärdt bevis på lärdom, och hvad särskildt dramat angår, så ställes detta af den tidens smakdomare nästan utanför den egentliga litteraturens område. Undantager man de sparsamma försök, som stundom gjordes vid universiteten och de juridiska skolorna att återupplifva det antika skådespelet, så fick dramat växa nästan såsom en vild planta, oansad och ringaktad af den tidens höglärde poeter. Ehuru såväl Elisabeth och James som rikets mera förmögne stormän älskade teaterföreställningar, så satte de dessa troligen icke synner-

ligen högre på den ästetiska rangskalan, än de satte tjurfäktningar och björnstrider, i hvilka, som man vet, den jungfruliga drottningen likaledes fann ett stort behag. På teatrarna och värdshusgårdarna uppfördes skådespelen inför en ytterst blandad publik, som visserligen icke *endast* — såsom man påstått — bestod af lättfärdiga män och kvinnor, men hvilken dock föga torde hafva skildt sig från publiken på en varietéteater i våra dagar.

Anledningen, att Shakspere sällade sig till de i borgerligt afseende så ringaktade dramatikerens led, kan således svårigen hafva varit samma känsla, som i senare tid gjort t. ex. en Göthe eller en Schiller till författare för scenen.

Orsaken var troligen långt mera praktisk. Vid omkring 20 års ålder kom Shakspere till London — om man får tro en gammal tradition — såsom ett i viss mån förolyckadt subjekt, och genom slumpens skickelse fick han efter någon tid en underordnad plats vid en af de trupper, som då spelade i London. För att locka publiken behöfde man naturligen en omväxlande repertoar, och snart finna vi den som det synes ganska praktiske Shakspere i färd med att för sitt sällskaps räkning omarbete en följd af äldre stycken. Han lyckades öfver förväntan, och från bearbetare höjde han sig snart till ett mera själfständigt författareskap. Men det oaktadt kom han aldrig att intaga en modern dramatikers ställning till sitt ämne.

På grund af det intryck, som själfva skådespelen göra, gissar jag, att t. ex. Ibsen förfar ungefär på följande sätt vid författandet af ett drama. Först bestämmer han styckets syfte, tendensen och de ledande idéerna, sedermera söker han att inordna dessa i en handling eller med andra ord att uppfinna en fabel, som lämpar sig för att uttrycka det, som han med det ifrågavarande dramat åsyftar. Därefter går han att gifva en mera lefvande form åt de motsatta principer, som i dramat bryta sig mot hvarandra, han ikläder dem mänsklig gestalt eller gifver hvad han från sin synpunkt kallar en karaktärsteckning. Genom omständigheternas makt förfor Shakspere på ett i alla afseenden motsatt sätt. För honom var hvarken idéen eller handlingen det första, utan detta var den mänskliga karaktären, och ur denna var det handlingen utvecklades, för så vidt denna var själfständigt uppfunnen. Af dramerna att döma brydde Shakspere icke sin hjärna med några doktriner, som han önskade att framställa i poetisk form, och vanligen nöjde han sig med att bearbeta något

redan känt stoff. Men under det han sysslade med dessa gamla noveller eller dramer växte de dimmiga, föga individuella gestalterna under hans hand ut till lefvande, själfständigt kännande och tänkande väsen, som å sin sida sökte att omdana dramats fabel efter sitt eget beläte.

Från modern synpunkt med vår stränga fordran på originalitet, skulle vi stämpla Shakspeare såsom en oförbätterlig plagiator. Han uppfann nästan aldrig själfva handlingen i sina dramer, utan bearbetade — såsom jag nyss nämde — vanligen endast ett förut gifvet stoff, som ofta då redan förelåg i dramatisk form, och så vidt vi beträffande honom våga tro hvad vi faktiskt *vet* om andra samtida författare, så hände det icke sällan, att valet af ämne bestämdes af rent yttre anledningar såsom publikens smak för t. ex. historiska skådespel, en konkurrerande trupps framgång med ett drama, behandlande det eller det omtyckta motivet, och andra dylika tillfälligheter. Ofta måste truppen uppträda inför monarken eller på någon aristokratisk fest, vid hvilken ett nytt, för tillfället skrivet skådespel ansågs behöfligt. Vid alla dylika tillfällen erhöll då truppens litteräre faktotum uppdraget att — troligen blott på några veckors tid — skriva hop de dramer, som sedan erhållit en så världshistorisk ryktbarhet. Hvad Muntra Fruarna i Windsor beträffar, förmåler verkligen en gammal och sannolikt trovärdig tradition, att skalden på 14 dagar skrivit detta ypperliga lustspel på befallning af drottning Elisabeth, som önskade se, huru den fete riddaren skulle taga sig ut såsom kär. Äfven om Shakspeare velat, var det honom tydligen omöjligt att under liknande förhållanden välja och genomtänka sitt ämne med samma sorgfälliga noggrannhet som en modern författare. I de vanligaste fall nöjde han sig därför med att tillgripa ett gammalt drama och arbeta om detta, så att det i detta förändrade skick kunde utöfva ny dragningskraft på publiken.

Detta visserligen kända, men aldrig tillräckligt beaktade faktum, förklarar också enligt min tanke en mängd af de svårigheter, som oftast möta Shaksperetolkaren. Man bedömer dramat så som man bedömer ett modernt skådespel, och man gör de vidunderligaste ansträngningar för att förklara saker, som i själfva verket icke kunna förklaras.

Betrakta t. ex. Hamlet. För de flesta är onekligen Ofelias karaktär och hennes förhållande till Hamlet ofattliga, och ju mera jag syssel-

satt mig med denna fråga, desto svårare har det syntts mig att finna en fullt tillfredsställande förklaring. Äfven i Hamlets egen karaktär samt i hans uppträdande möta vi motsägelser, och det är väl äfven dessa, som framkallat den mängd nästan diametralt motsatta tolkningar, som sett dagen rörande denna Shaksperes kanske mest gripande karaktär. Men, som vi veta, är Hamlet-tragedien endast en bearbetning af ett äldre, nu förloradt skådespel. Detta hade varit ett vildt hämnedrama, hvars hjälte skildrats såsom en rå, handlingskraftig natur, hvilken genom att ställa sig vansinnig slutligen lyckas dräpa den niding, som röfvat hans faders krona. Hufvudkaraktären hade tydligen ringa intresse för Shakspere. Att visa, huru en hämdlysten tronpretendent slutligen lyckas nedstöta sin motståndare, var i och för sig icke någon lockande uppgift för en skald, som älskade att skildra människohjärtats finaste rörelser. Men det gamla hämde-motivet egde dock något tilltalande för Shakspere. Att i stället för den brutale, blodtörstige vikingen tänka sig en vek, finbildad yngling, som plötsligt utsättes för den motbjudande plikten att hämnas en mördad fader och en skändad moder, att vidare visa, huru denna passion bryter sig med alla hans öfriga själskrafter och slutligen förintar honom själf — detta var onekligen en värdig uppgift, och ur den synpunkten förmådde det gamla, så ofta förlöjligade Hamlets-dramat ännu att väcka Shaksperes intresse.

Det nyss nämnda problemet, som väl icke från början varit honom rätt klart, trängde sig under bearbetningen allt mera och mera in på honom. Hämnaren försvann för den grubblande tänkaren, och därigenom att Shakspere djupare inträngde i karaktären, kom denna att växa ut till något helt annat, än bearbetaren kanske från början tänkt sig. Här liksom så ofta inom litteraturen upprepades den gamla sagan om Saul, som gick ut att söka en åsninna och fann ett konungarike.

Men för denna nya karaktär passade icke den gamla handlingen; det blef nytt vin på gamla läglar, och Shakspere slutade med att råka i motsägelse med sig själf. Så står enligt min tanke hela Ofelia-episoden kvar såsom en osmält och ännu ej genomarbetad rest från det äldre dramat, som likaledes då och då röjer sig i Hamlets ofta råa och rent teatraliska vansinnighetsutbrott.

Stycket är såsom så många andra af Shaksperes — om man så vill — endast en torso. Liksom Michelangelo ofta nödgades stanna

i sitt arbete, därför att marmorn ej längre ville räcka till för den nya, förändrade plan, som under arbetet trängt sig på honom, så måste äfven Shakspeare sluta med ett utkast, därför att karaktären växt ut öfver den en gång valda handlingens gräns. Men liksom Michelangelos ofullbordade statyer höra till skulpturens mäktigaste skapelser, så förblifva äfven Shakspeares dramer trots deras ej sällan ofullbordade skick skönare och mera gripande än litteraturens mest genomarbetade alster. Och hvad hans dramer sakna i konstnärlig genomarbetning, det ega de i omedelbar friskhet. Icke ens hos de mest helgjutna såsom t. ex. hos Julius Cæsar märkes ett spår af ansträngning eller beräkning.

Detta är äfven i öfverensstämmelse med en karaktäristisk notis vi hafva om Shakspeare. Enligt tvänne samtida vittnesbörd författade han med en sällspord snabbhet. I hans manuskript förekom knapt en utstrykning eller en ändring, utan uttrycket föddes på samma gång som tanken. Friska och omedelbara stå därför hans dramer för oss såsom diktens naturbarn. Han nedskref dem, sannolikt icke drifven af skaldens lust att åstadkomma ett fullödigt konstverk, utan tvärtom han åstadkom ett konstverk just *därför* att han *var* skald. Han var ingen Noureddin, som mödosamt afvägde och beräknade; han var en Aladdin, som utan ansträngning, utan att själf ana det fann hemligheten att locka fram poesiens ande och tvinga denne att skänka honom de skatter, som grubblaren Noureddin förgäfves sökt bemäktiga sig.

Man må ej tro att jag med det, jag nyss yttrat om det i viss mening yrkesmässiga i Shakspeares författareskap, velat antyda, att Shakspeare varit någon låg, jordkrypande natur, för hvilken dikten endast varit ett medel för ekonomiskt oberoende. För att fasthålla den nyss gjorda liknelsen erinra vi oss, att Aladdin af den arabiske sagoberättaren skildras såsom en slö, föga tänkande yngling, som likväl genom makten att bjuda öfver andarna adlas i tanke och känsla, så att han, den forne, lättjefulla gatstrykaren ändrar sitt lif såsom en god och vis furste. Så ock Shakspeare. Förmågan att i dikt omforma hela det rika tanke- och känslolif, som rörde sig inom honom, *den* förmågan var tvifvelsutän äfven för Shakspeare något oändligt upplyftande, och att denna makt äfven gaf hela hans väsen en ökad själsadel, det visar sig lätt vid en jämförelse mellan hans första, ännu ganska råa dramer och hans sista arbeten med deras nobla, passionsfria blick på människolifvet.

Men från en uppfattning af konsten sådan som den, vi finna hos t. ex. Atterbom, var Shakspeare tydligen alldeles fjärran. Han var en praktiskt duglig man, som samtidigt med det att han skref Hamlet kunde föra en process om några få pund och avsluta affärer, vittnande om den största världsklohet. Skådespelarkonsten liksom den därmed nära förbundna författarverksamheten betraktades af honom troligen endast såsom ett yrke, ehuru ett yrke, som skänkte honom tillfredsställelse och glädje i lifvet. Men för honom och hela hans handlingskraftiga århundrade stod verkligheten vida öfver konstens diktade skapelser, och det är denna kärlek till verkligheten i alla dennas skiftande former, som utgör både det stora och det karaktäristiska hos Shakspeare.

Ingen skald har tecknat en sådan oerhörd mångfald af olika människor; aldrig upprepar han sig själf eller nöjer han sig med att variera samma typ. Under det att t. ex. det andra kejsardömet parisiska författare i själfva verket blott känna till en enda klass af människor, den som lefver och har sin varelse på den stora världstadens boulevarder, så öfverflödar Shaksperes galleri af furstar och tiggare, borgarhustrur och adelsdamer, narrar och tänkare, sorglustiga rucklare, bistra krigargestalter, beräknande statsmän och halft omedvetna naturbarn — alla tecknade med samma åskådlighet. Då man hos Ibsen ständigt måste fråga, hvad den eller den af dramats figurer betecknar, hvilken skiftning af moralbegreppet just han representerar till skillnad från de öfriga, är man hos Shakspeare befriad från mödan af alla dylika rebustydningar. Falstaff *betecknar* ingenting, ty Falstaff är Falstaff, han är »Sir John för hela världen», och därmed slut. Shakspeare älskade människolifvet och människorna alldeles för högt för att vilja göra dem till några attrapper för en moralisk eller ästetisk sats.

Frånser man några förstlingsarbeten, tager Shakspeare icke heller såsom andra författare parti för eller mot sina figurer, utan hvar och en får gälla hvad han kan. En Falstaff skildrar han med samma ogrumlade kärleksfullhet som han skildrar hans ridderlige herre. Det är denna opartiskhet i förhållande till den mänskliga ofullkomligheten och den mänskliga storheten, som är något så enastående för Shakspeare. Han gick aldrig med fariseens öfvermod förbi sin svage broder; han kunde följa en Richard II med långt större sympati än han egnat at hans segerrike, världskloke motståndare, och han föll aldrig ned och tillbad snillet eller framgången. Han drog sig därför icke för att

låta storheten träda i beröring med lifvets trivialiteter. Hans Henrik V förblir ändock samme hjälte, fastän han förklarar sig älska »that poor creature smallbear», och den mäktige Cæsar kan vara både vidskeplig och lomhörd utan att därför upphöra att vara den heros, »som likt en koloss gick fram öfver världen». För Shakspeare inskränktes icke den sanna upphöjdheten af dylika, mindre betydande mänskliga bristfälligheter, och hans Julius Cæsar står också framför oss långt mera verkligt stor och imponerande än den psevdoklassiska diktens alla urblekta idealgestalter med deras högtrafvande later och teatraliska grandezza.

Denna opartiskhet vid skildringen af alla mänskliga förhållanden har särskildt på det religiösa området synt så stor, att man ej rätt velat tro på den. Katolikerna hafva fäst sig vid den sympatiska skildring han gifvit af sina munkar och papistiske andlige — jag erinrar särskildt om klosterbrodern i Romeo och Juliet — och därför sökt göra honom åtminstone till kryptokatolik. Protestanterna hafva med bättre skäl velat bevisa honom vara en rättrogen reformert. Men hvad Shakspeare själf innerst hyste för öfvertygelse, det veta vi icke, och den slöjan öfver hans personlighet kunna vi nog heller aldrig lyfta. Ur hans *dramer* kunna vi *icke* läsa ut vare sig protestantism eller katolicism. Han endast skildrar karaktärerna sådana han funnit dem, och han hade säkerligen mött både goda och onda af hvardera trosbekännelsen. Till och med då han tecknar den pariasklass, som på hans tid endast var föremål för ett med förakt blandadt löje, till och med då han tecknar juden Shylock, tränger sig under teckningen det mänskliga äfven här in på honom, och Shylock skiljes från scenen nästan såsom en djupt förorättad, tragisk karaktär.

Denna lidelsefrihet i förhållande till de olika personernas religiösa bekännelse har gjort, att man i Shakspeare velat se en humanitets-idealets apostel, en föregångare till Nathan den vises skald, men äfven i detta fall torde man begå det felet, att i Shakspeare skåda anhängaren af en abstrakt doktrin. Bakom Lessings Nathan spåra vi utan svårighet författarens egen teoretiska ståndpunkt, men hos Shakspeare märka vi intet dylikt. Hans figurer göra endast intryck af att vara gripna ur lifvet. Af skaldens egen mening förnimma vi ej mera, än att han älskat det mänskliga lifvet i alla dess olika uppenbarelseformer och att han opartiskt velat låta hvar och en af dessa komma till dess rätt.

Denna utpräglade känsla för verkligheten sträckte sig ej blott till den mänskliga karaktären, utan äfven på andra områden märka vi samma vidunderliga observationsförmåga. Det är ett ödesdigert misstag, till hvilket man särskildt i England och Amerika ofta gjort sig skyldig, att betrakta Shakspeare såsom ett fenomen af lärdom, och som bekant är det denna missuppfattning, som gifvit anledningen till den hufvudlösa s. k. Bacon teorien eller fantasien att Shaksperes dramer i själfva verket *icke* författats af den olärde histrionen Shakspeare, utan i stället af renässansens främste engelske vetenskapsman, lord Bacon af Verulam. Detta psykiska sjukdomsfenomen — ty högre rang har icke denna teori — beror ytterst på förblandningen af lärdom och skarp iakttagelseförmåga.

Shakspeare, som förmodligen endast några få år fått åtnjuta den föga omfattande undervisningen i Stratfords latinskola, började säkerligen icke sin bana med någon stor fond af bokliga kunskaper, och under sin mannaålder hade han annat att göra än att vända på dammiga luntor. I de kunskaper, som bero på bokliga studier, är Shakspeare därför icke synnerligen långt kommen. I de klassiska språken, som då utgjorde all bildnings A och O, inskränkte sig Shaksperes vetande antagligen endast till några reminiscenser ur Lylys latinska grammatik; i de moderna språken kunde han möjligen stafva sig fram i ett franskt eller italienskt arbete; i geografi egde han nog ej större kunskaper än dem, han samtalsvis förvärfvat; beträffande målarkonsten och skulpturen, hvilka han såsom engelsman egentligen blott kände genom hörsagor, har han endast några konventionella fraser om konstverkens slående likhet och lefvande intryck; och inom den politiska historien omfattade hans bibliotek nog ej många flera skrifter än Holinsheds och Halls engelska krönikor samt Norths öfversättning af Plutarkos.

Hans besynnerliga utläggning af den saliska lagen, hans misstag att låta den romerska hären uppträda med trummor och fladdrande fanor, hans från förebilden upprepade förbiseende att låta ett skepp stranda vid Böhmens kust — dylika inadvertenser insågos tvifvelsutan redan af hans samtid, och vid dem bör man heller icke fästa någon mera afgörande vikt, då de ju mycket väl kunna förenas med en djupare uppfattning af historien i egentlig mening. Men något mera utprägladt intresse för denna finna vi icke hos Shakspeare, åtminstone icke under hans mognare år. En fråga som den, hvilken

möter oss t. ex. i Kongsemmene — om Norge, som var ett *rike* och skall blifva till ett *folk* — ett dylikt problem sysselsatte tydligen icke Shaksperes fantasi. Det som tilltalade honom i de nyssnämnda krönikornas framställning, var tydligen icke de historiska problemen, utan de rent personliga.

I Plutarkos biografi öfver Julius Cæsar såg Shakspere nog aldrig striden mellan ett utlevadt republikanskt statsskick och det uppspirande själfherskardömet. Det som intresserade honom var det psykologiska problemet, huru en man sådan som Brutus kunde blifva sin väns och välgörares mördare, och i förhållande till detta syfte hafva de mera historiska partien i dramat — såsom t. ex. de målade pöbelscenerna — endast betydelsen af staffage. Likaså måste hvarje fördomsfri granskare medgifva, att de historiska lärdomar, som kunna dragas ur Shaksperes engelska Chronicleplays, äro skäligen obetydliga.

Shaksperes styrka låg inom ett annat område. All den kunskap, som kunde vinnas genom en fri och skarp blick på det verkliga lifvet, på den tillvaro, som skalden med sina sunda fem sinnen kunde uppfatta, den kunskapen egde Shakspere i högre mått än någon annan skald både före och efter honom. En blick på den nästan öfver-skådliga litteraturen om Shakspere visar detta på ett i ögonen fallande sätt. Det finnes knappt *något* yrke, som man icke sökt bevisa, att skalden utöfvat, så förvånande har den fackkunskap synt vara, som hans dramer ansetts ådagalägga. Tandläkaren har velat göra honom till tandläkare, boktryckaren till boktryckare, apotekaren till apotekarlärling, juristen till skrivvare åt en advokat, och att psykiatrikern ej kommit till den åsikten, att Shakspere någon tid tjänstgjort såsom läkare på ett dårhus, beror möjligen därpå, att Shakspere — som det synes med rätta — ansetts ega en långt finare uppfattning af sinnessjukdomarnes väsen än den, som hans i detta afseende icke så synnerligen långt komna samtid kunde berömma sig af. De flesta af dessa »sakkunnigentlåtan» lida väl af öfverdrifter, hvilka vederlägga sig själfva, men så mycket torde de dock bevisa, att Shaksperes hjärna verkligen rymt en sällspordt stor mängd af praktiska kunskaper.

Ett par exempel, som icke fordra någon egentlig fackkunskap för att begripas, synas mig icke illa åskådliggöra denna häpnadsväckande observationsförmåga. Enligt hvad en engelsk botaniker upplyser, känner och delvis karakteriserar Shakspere i sina arbeten ej mindre än 126 olika arter af växter, en summa, som onekligen är

högst ansenlig, särskildt för en tid, då botaniken icke egentligen studerades annat än ur medicinsk synpunkt. Slår man upp en modern dramatisk eller lyrisk skalds arbeten, finner man lätt, huru få och vanligen konventionella dennes bilder ur växtvärlden äro, och många af våra mest kända poem kunna säkerligen icke läsas utan löje af en botaniker, som där ofta i samma taffla finner växter sammanförda, hvilka tillhöra helt olika månader. Ett historiskt studium af denna poetiska botanik skulle säkerligen visa oss, huru den eller den växten i litterär mening »upptäckts» af *en* skald, hvars fynd sedermera kritiklöst begagnats af en hel rad efterföljare. Shakspeare däremot gör sig aldrig skyldig till dylika misstag; han såg med egna ögon och plagerade ej.

Ett annat exempel på denna omfattande observationsförmåga kan hämtas från Shaksperes ordsfatt. Enligt en beräkning, för hvars sanning jag väl ej vågar gå i god, men som i hufvudsak torde vara riktig, skall en bildad engelsman använda mellan 3,000 och 4,000 ord, en vetenskapsman eller en parlamentstalare omkring 10,000; Shakspeare däremot förfogar öfver 15,000 d. v. s. det antal begrepp, som förekomma i hans arbeten, är omkring fyra gånger så stort som det, en engelsman i våra dagar rör sig med.

I denna lifliga känsla för det verkliga ligger orsaken, hvarför Shakspeare aldrig — såsom det nu heter — kom att sätta problem under debatt. Hans dramer äro friska, åskådliga skildringar af verkligheten, icke uttryck för någon abstrakt idé. Visserligen hafva Tysklands skarpsynte ästetiker bemödat sig om att i hvar och ett af hans glada, poesirika lustspel upptäcka någon s. k. centralidé, kring hvilken styckets hela handling skulle röra sig. Så skulle t. ex. enligt Ulrici Köpmannen från Venedig vara ämnad att åskådliggöra satsen *summum jus, summa injuria* eller — såsom Gervinus förmenar — afse att skildra olika människors förhållande till rikedom. Men Shakspeare var alldeles för mycket skald för att vilja göra sina dramer till poetiska exemplifikationer på någon torr moralsats. Hans figurer äro *människor*, och såsom sådana uppfatta de väl rikedomens betydelse, rätt o. d. på ett ganska olika sätt, men från detta faktum är det ett långt steg till den åsikten, att skaldens syfte varit att åskådliggöra just detta förhållande. Shakspeare hvarken uppstälde eller sökte att lösa några religiösa, sociala eller moraliska spörsmål. Dessa förekomma väl i hans dramer, nämligen för så vidt de sysselsätta de

där uppträdande personerna eller såsom sidor af dessas sjäslif, men de ega icke intresse för sig själfva, ännu mindre kunna personerna sägas vara till för deras skull.

Det så ofta gjorda försöket att i Shaksperes tragiska karaktärer inlägga någon — såsom Aristoteles kallade det — »väldig skuld», äfven detta förfarande tror jag leda till en missuppfattning af den Shakspereska tragediens egentliga väsen. Det som för Shaksperere visade sig af intresse var själfva sättet, *huru* en så och så beskaffad natur måste gå under, d. v. s. den psykiska processen; men den mera spekulativa frågan om det berättigade eller oberättigade i denna undergång förefaller icke att hafva sysselsatt honom, ännu mindre söker han att i undergången se en tillämpning af världsstyrelsens stora lagar. I Julius Cæsar t. ex. går dramat ut på att visa, huru nödvändigheten att mörda Cæsar förstör och förrycker Brutus' hela väsen. Att Shaksperere tänkt sig Brutus såsom en i högre mening skuldbelastad natur, är möjligt, men i så fall betonas detta moment så svagt, att man utan tillhjälp af någon kommentar svårigen kan upptäcka det, och själf tyckes Brutus ännu i dödsminuten vara öfvertygad om det berättigade i sin handling. För andra af de Shakspereska hjältarna, t. ex. Coriolanus och Antonius, möter det visserligen inga svårigheter att uppvisa någon tragisk skuld, men äfven här måste man medgifva, att skuldmomentet icke på något sätt ställes i förgrunden.

• I ett drama som Kongsemnene hvilat Skule Jarls tragiska skuld hela tiden såsom ett dystert åskmoln öfver sorgespelet, vi bevittna, huru han ådrager sig denna skuld och huru han slutligen krossas under dess tyngd. I Antonius och Cleopatra däremot samlar sig hela intresset kring själfva undergången; då dramat börjar, är Cæsars vapenbroder redan njutningens slappe slaf. Med andra ord tragisk skuld i modern mening kan visst förekomma hos Shaksperere på samma sätt som de nyss omtalade centralidéerna, d. v. s. hjältens undergång kan mycket väl bero på en brist i karaktären, men tragedien *rör sig* icke kring denna punkt, den *hvilat* icke på kampen mellan tvänne stridande idéer, utan den visar oss endast det mäktiga skådespelet af en rikt utrustad andes undergång.

Denna sällspordt skarpa blick för jordelivets alla företeelser är enligt min tanke det mest betecknande för Shaksperes skaldeindividualitet. I denna känsla för det faktiska, i denna ovilja för alla

gagnlösa spekulationer ligger väl i allmänhet renässansens betydelse; genom detta verklighetssinne är det som renässansen gör epok i förhållande till medeltiden, men hos ingen skald från denna tid återfinnes detta drag mera utprägladt än hos Shakspeare. I detta afseende står han såsom den fullblodigaste representanten för renässansens diktkonst — såsom *the soul of the age*.

GÖSTA BERLINGS SAGA.

SELMA LAGERLÖF: *Gösta Berlings saga*. Stockholm. Frithiof Hellbergs förlag.

Hvad är det för en egendomlig trollmakt som ligger gömd i Värmlands skogar, sjöar, berg och bygder? Här gick vid senaste århundradeskiftet en ung fogdeskrifvare, sedan student och vetenskapsidkare, och lät sin själ fyllas med rika harmonier, som en dag skulle tona ut i klingande sång, så rik och mäktig som ingen gång förut ljudit på svenskt mål, Esaias Tegnér. Här gick samtidigt en annan gosse och ung man och fick makt att i tankebyggnader, dikter, melodier gifva liksom ett samladt uttryck af det som i god riktning kännetecknar svenskt andelif, samt att kunna förstå och tolka de stora personligheterna och händelserna i vår historia såsom ingen före honom gjort, Erik Gustaf Geijer. Här gick några årtionden senare en ung filosofie doktor och kanslist och lekte torparelif och drömde därunder Richard Furumos fantastiskt sköna sagor, C. J. L. Almqvist. Hos alla tre är fantasiens skapande kraft rik och stor; ursprunglig söker den sig sin egen självvalda, själffunna form för hvad den bringar i dagen. Och nu, under tider då fantasien nästan glömt konsten att flyga, kommer åter från Värmland en författarinna, en nybörjare, som med ett slag vet att vinna lystring öfver hela landet. Det är icke min mening att efter någon slags litterär rangordning placera henne i klass med nämnda stormän. Men hon har ett par drag af dem. Hon har den skapande fantasiens gudagåfva i riklig mån, och den har hos henne bevarat konsten att flyga. Hon har denna ursprunglighet, som måste söka sig en egen form.

Har Värmlands natur någon del i nämnda författares diktarekraft, så får man i hennes bok en aning om hvilken det är. Bygderna, bruken, gårdarna ligga långt skilda från hvarandra, människorna gå långa dagar ensamma eller i gammal känd omgifning, och deras själslif växer fritt utan att beblandas så mycket med andra människors, mottaga deras innehåll och gifva åt dem af sitt. Egendomligheterna afnötas ej mot andras, utan utveckla sig den ena åt ett håll den

andra åt ett annat. Själsintrycken trängas ej ständigt bort af nya; de få tid att ligga och gro i själens djup. Fantasien, alltjämt verksam, nötes ej ut på tusen ting; den arbetar lifligt med de få men fylliga, i fred mognade intrycken. Naturens röster få lif; dess företeelser framträda såsom lefvande makter. I människolifvets tilldragelser ser man verkan af liknande makter, och själens rörelser framträda ofta i sinnlig gestalt. Den stora björnen i Gurlita klätt är en förtrollad björn, som blott kan skjutas med silfverkula, stöpt i ett kyrktorn; till torkan har den snåle prästen skuld, som ej eger någon makt i sina böner; samvetsbetänkligheter kunna komma såsom vargar i natten och hindra den, som ämnar resa bort med sin väns fästmö, från att fullborda sitt uppsåt eller såsom skator för att skrämma en grym kvinna, som ostraffadt fått plåga en god sådan. Den onde kan ha sina försvurna redskap bland människorna, hvilka kunna sända honom en människosjäl i årlig tribut eller mäkta kalla torka och hungersnöd öfver en hel näjd. Människan är ett sällskapsdjur; då hon ej har likar i tillräckligt antal till sällskap, skapar hon sig ett sådant af lefvande gjorda makter. Men i ensamheten längtar hon efter det rörliga växlande lifvet, efter fröjd och glädje i människors sällskap, efter att få utbyta innehåll af ande mot ande. Därför blir det fest och fröjd, då man mötes, en fest som lefver kvar, förgylld af minnet, därför gjuter man ut i musiken sina drömmar och sin längtan i ensamheten och låter den vid festerna förhöja glädjen. Ett ensligt och dock sällskapligt lif i en natur, som är ödslig men dock rikt omväxlande och mäktig att gifva djupa och starka intryck, är egnadt att utveckla fantasien och meddela en ursprunglighet, som går sina egna vägar. Den kan, då den förenas med bildningen, då den flyttas midt in i det rika lifvet, och har till följeslagare sinne för konstnärligt mått, skapa diktverk med flykt, med djup, med stämning. Den kan, fjättrad och begränsad och utan värdig uppgift, skapa original sådana som kavaljererna på Ekeby, majorskan på Ekeby, Brobyprästen. Sintram och alla dessa underliga men fullt lefvande typer, som Selma Lagerlöf låter oss göra bekantskap med.

Da några lösryckta kapitel ur arbetet först utkommo, väckte dessa genast och med rätta liflig uppmärksamhet och stora förväntningar. Man blott fruktade, att den originella, själfskapade stilen i ett större arbete ej skulle kunna hållas eller också bli enförmig och manierad, att dessa personligheter med sina skarpa motsatser inom sig ej skulle kunna danas ut till helbilder, att denna blandning af mystik och verklighet ej skulle kunna bilda en verklig förening utan att de ömsesidigt skulle grumla hvarandra, och att det skulle vara förbundet med öfverstigligen svårigheter att åstadkomma en genomgående enhet och helhet i dessa lösa taflor.

Denna fruktan har varit öfverflödig. Då nu Gösta Berlings saga i sin helhet föreligger, är det en enkel plikt att, till tack för den sällsynta och rika poetiska njutning den skänkt, erkänna att den är ett mästerverk, ett arbete af första klass. Alla, som hafva förmåga att fatta poesi af ursprunglig art och som ej nödvändigt behöfva i litteraturhistorien uppsöka godkända förebilder eller bestämda fack att därunder inränga ett nytt arbete, innan de kunna skänka det sitt erkännande, skola med bifall och till och med med förtjusning hälsa Gösta Berlings saga. De hafva ock så gjort.

Den egendomliga stilen är genomförd i hela arbetet, I inskjutna egna stämningsutbrott, som inleda eller avsluta de tecknade taforna och scenerna, eller som vid en dramatisk vändpunkt i dem förmildra deras skärpa eller förklara deras innebörd, har förf. dels funnit ett medel att ställa sina personligheter i riktig belysning och gjuta öfver dem och deras handlingar samt de händelsen, i hvilka de kastas, ett rikare mått af den stämning, som framgår ur den faktiska skildringen, och en fylligare poesi. Dels gifva dessa stämningsutbrott ett sammanbindande element mellan scenen och händelsen. Och slutligen är det oftast medelst dessa, som förf. lyckas att utan stötande osannolikhet sammanbinda den reala och den mystiska värld, som mötas i hennes skildringar. Men hon begagnar detta medel med erkännansvärd måtta. Händelserna få för det mesta bära fram sin egen innebörd och stämning, eller lägges den i en allmänt hållen redogörelse för de uppträdande personernas tankegång eller sinnesstämningen i en hel trakt. Men stilen har en utomordentlig böjlighet. Den bär fram vilda scener med skakande dramatisk kraft, den tolkar galna streck och upptåg med en uppsluppen fart och är dock beherskad af säker känsla för måtta, den skildrar med rörande mjukhet och andakt gripande själfuppoffring för andra, den målar kärlekens fröjd och rikedom, ångerns och botgöringens kval, festens strålande jubel, nödens och förtviflans mörker och tomhet, och de många skiftningar sorgen kan ega, med förmåga att träffa rätta tonen, gifva den rätta färgen åt alla dessa så vidt skilda lifsdrag. Det är ej blott en rik fantasi, som möter i dessa skildringar, äfven känslan är stark, djup och omfattande, och den har förmåga att träda fram i nyanserade former. I hvarje kapitel anslås en ny ton, och därför är enformighet och entonighet fjärran. Och stundom inmänges en fin och träffande humor, som äfven den skiftar i olika färger.

Karaktärerna äro förträffligt hållna. Dessa underliga personligheter, med deras skarpa motsatser inom sig, stå lefvande fram, så det yttre som inre. Ett gemensamt drag hos de flesta är, att de äro ögonblickets barn, handla efter sina impulser, känslor och passioner för stunden, utan att reflexionen har makt att hålla tillbaka

eller att leda i en annan riktning. De gifva sig hän åt vrede och hat, åt ånger och bot eller förtviflan, egoism eller själfuppoftning, åt kärlek och vänskap helt och odeladt. Det är sålunda i skildringarna en ständig brottnng mellan det goda och onda i människans impulser, i hennes primära känslolif. Och därför kan samma människa ena ögonblicket i tanklöshet begå en dålig handling, andra ögonblicket stå färdig till heroiska bedrifter af det slag som förhållandena kunna erbjuda. Dock är det två personer, som stå utom dessa kastningar, fasta på hvar sin motsatta pol. Den ene, Sintram, representerar enbart det onda, den andre, »Guds vandringsman» kapten Lennart, enbart, nära nog åtminstone, det goda. Men också äro dessa dunklare än de öfrige, äro mera skuggbilder än människor med kött och blod.

Starkast äro motsatserna hos Gösta Berling, bokens hufvudperson. Och likväl är han kanske den mest lefvande af dem alla. Det är ett prof på stor konstnärlig förmåga att hafva kunnat dana en helbild och en tilltalande helbild af dessa ytterligheter i karaktärsdrag. Som denna manliga naturkraft, på en gång så stark och så svag, hvilken kan sjunka så djupt, men i samma ögonblick höja sig till inspirationens mäktiga flykt och till heroiska bedrifter, i stånd till de vekaste och varmaste känslor liksom till häftig vrede, hämdlystnad och vild lidelse, med outtömlig verksamhetslust. Utan högre uppgifter, riktar han sig på äfventyr, galna upptåg, dåraktigheter, men, då det gäller allvar, riktar han sig med samma kraft på ting af allmänt gagn; med en outtömlig själsspänstighet, som, fastän han har mycket att bära på, som många gånger om skulle slagit en vanlig människa till jorden, dock ständigt håller honom uppe, frisk och glad så att det rikligen räcker till att meddela åt alla. Man förstår väl hur han, fastän fattig, ur samhället utstött och ofta djupt sjunken, dock kan blifva männens erkände ledare och kvinnornas gunstling, och att till och med dessa ädla kvinnor — Ebba och Elisabet Dohna, Anna Stjernhök och Marianne Sinclair — kunna komma att skänka honom sin varmaste och djupaste kärlek. Han drages alltjämt åt det goda, men hans svaghet bringar honom ständigt på fall; det är en god kvinnas kärlek som slutligen upprättar honom.

Boken består af en följd af tämligen fristående taflor, men med fin konst har förf. dock bundit dem ihop till ett helt. Det är endast undantagsvis, som de ej verka med in i hufvudhandlingen. Ty en sådan finnes, ehuru den kanske ej är så i ögonen fallande. Det är kampen mellan godt och ondt i en hel trakts lif och i de människors, som här bo, med de säregna drag som personligheterna och lefnadsförhållandena här gifva åt den. Handlingen omfattar ett år, och det är ett brytningens, ett uppgörelsens år. Det kan finnas

sådana i den enskilda människans lif, då liksom alla de krafter till godt och ondt, som hvila på djupet af hennes själ, stå upp till kamp för att afgöra, hvilka som skola herska. Det är då liksom om händelserna på en gång mana fram tvifvel eller öfvermod, hämd eller hat eller andra passioner, som människan knappt varit medveten om att hon bar inom sig; men då, när de hota taga öfverhand, vakna äfven de goda instinkterna och på striden mellan dem beror stundom den människans framtida utveckling. Det kan blifva ett hardt när ohjälpligt fall, hvarur knappast upprättelse är möjlig, det kan blifva en reningens och bättringens kamp, hvarur människan kan utgå med stärkta krafter till det goda.

Och en sådan kamp kan äfven stå i en hel trakt. Sammanstötande, djupt ingripande tilldragelser kunna samtidigt hos en hel befolkning framkalla den. Och är då denna befolkning oreflekterad, naiv och fantasirik, så personifierar den dessa stridande andemakter, den samlar det onda kring en person, det goda kring en annan — något som historien för öfrigt nästan på hvarje blad visar. Och den, som utpekas såsom representerande det onda, är då i folktron i förbund med djäfvulen, den, som synes vara den främste förkämpen för det goda, han är Guds sändeman. I den strid af detta slag, som i föreliggande arbete skildras, är brukspatron Sintram det förra, »Guds vandringsman» kapten Lennart det senare. Sintram föraktar och hatar människorna, han är elak och grälsjuk, han har nöje af att reta människor mot hvarandra, och då folktron utpekar honom såsom varande i förbund med den onde, tager han med nöje an denna roll, som gör honom mäktig och fruktad, och spelar den så länge, att han slutligen tror den vara verklighet. Hos kavaljererna, denna egendomliga samling af gamla fattiga adelsmän, afskedade officerare, halfgångna eller brutna genier, som den mäktiga majorskan på Ekeby lämnat en fristad i flygeln på sitt slott, väcker han den föreställningen, då deras hjärnor upphettats och förvirrats af ruset och en skickligt igångsatt komedi, att deras välgörarinna äfven är i förbund med djäfvulen. Hennes framgång beror på ett kontrakt med honom, enligt hvilket hon årligen skall sända honom en själ, och därför har hon kavaljererna; en bland dem dör årligen. Detta och andra skickligt väckta känslor af fiendskap mot henne göra, att ingen af kavaljererna tager hennes försvar, då hon af sin man drifves från hus och hem. Majorskan är hela näjdens försyn; hon styr med säker hand sina sju bruk, hvarifrån en stor del af näjdens befolkning har sin utkomst. Men då nu efter hennes förjagande kavaljererna regera och låta allt förfalla, så kommer nöden in i vida kretsar, och då härtill kommer en svår torcka med missväxt, står hungersnöden för dörren för hela trakten och de dåliga instinkterna vakna på alla håll. Men den hårdt pröfvade kapten Lennart, som vänder hem

från fängelset, där han suttit oskyldig, och som, genom ett upptåg af kavaljererna i förening med egen svaghet för en stund, ser sitt hem stängdt för sig, han går omkring i gårdar och torp, hjälper, råder och tröstar och motverkar så det onda. De onda passionerna lägga sig, och man ser i nöden och eländet en »Guds straffdom» till bättring. Och då han slutligen dör en martyrs död för folket, har det goda genom honom segrat.

Med stor konst har förf. här förbundet det reala och det mystiska med hvarandra. För folkuppfattningen är den mäktiga majorskans fall en följd af kavaljerernas öfverenskommelse med den onde och en länk af mystiska orsaker och verkningar snor sig fram genom berättelsens fortgång. Men jämnlöpande med den går en kedja af reala orsaker och följer med ursprung i personligheternas eget sjäslif. De förra *synas* för folkmedvetandet vara de verkliga, de senare *äro* det. Majorskans fall beror på en gammal skuld, som hon burit inom sig under många år och sökt döfva genom outtröttligt arbete, genom välgörenhet i stor stil både genom att skänka gåfvor och arbete. Men denna skuld tynger allt mer och mer, och slutligen erkänner hon den och gör bot för den. Det blir för henne ett år för uppgörelse med sig själf och blir det äfven för de med henne närmare eller fjärmare förbundna människorna. Och sålunda är det öfverallt, att naturliga orsaker gå fram genom handlingen såsom de egentligen verkande, men för folkmedvetandet träda de fram i öfvernaturlig dräkt. Däraf den egendomliga, men här fullt motiverade och berättigade blandningen af realism och romantik i skildringen. Det är knappast mer än en episod, som skär emot det hela, episoden om Klevenhüller, och det hjälper ej att förf. tydligen förklarar att det är en allegori.

Det vore frestande att särskildt plocka fram och analysera några af dessa af finaste poesi genomandade episoder i skildringen, som möta i så stort antal och med så rika skiftningar, men det skulle föra för långt, och man skulle äfven möjligen komma att stanna i en rikedomens förlägenhet vid valet. Ebba Dohnas dröm om det tusenåriga riket, »Mamsell Maries» lilla kärlekssaga, patron Julius' lofsång till Värmland, majorskans vandring i häktet på länsmansgården, Lilliecronas återkomst till sitt hem i den härliga sommar-natten och hans serenad för sin hustru, den i girighet och elakhet förstenade Brobyprästens återuppvaknande för några dagar i en gammal ungdomskärleks härliga drömmar, »döden befriarens» besök hos kaptenens på Berga och flere andra äro sällsynta pärlor af fin diktkonst.

Gösta Berlings saga är intet epokgörande verk, som för in nya tankar i det allmänna medvetandet eller är uttryck för en andeströmning som i den får form och gestalt. Det är ej heller ett verk

af en djup psykologisk analys, klargörande människosjälens inre djup och de makter som leda människolifvet. Men det är ett verk af en rik och skapande ursprunglig fantasi, af en djup och varm känsla, af en fin uppfattning af människorna och deras egendomligheter, af ett känsligt poetiskt sinne, som äfven kan gifva uttryck åt den poesi som gripit detsamma, och af en icke vanlig konstnärlig begåfning, som förmår att åskådliggöra och lefvandegöra samt att gifva det rätta måttet och de rätta proportionerna åt sina skapelser.

Hans Emil Larsson.

ALEXANDER KIELLAND: **Mennesker og Dyr.**

JONAS LIE: **Trold**; en Tolft Eventyr.

Köbenhavn, Gyldendalske Boghandels Forlag. 1891.

Den norska litteraturens höst-säsongs har varit mindre gifvande än vanligt. Ibsen och Björnson ha pauserat, och Alexander Kielland samt Jonas Lie ha nöjt sig med att sända ut hvar sin samling af småstycken. Men dessa samlingar, Kiellands »Mennesker og Dyr» samt Lies »Trold», äro sinsemellan mycket olika både till art och värde.

»Mennesker og Dyr» har tagit sin titel — enligt ett nu vanligt bruk inom litteraturen — efter samlingens första uppsats, hvori förf. gör en behjärtansvärd apologi för djuren i deras förhållande till deras mer och mindre omänskliga »herrar». För öfrigt innehåller boken några små genreartade skizzer, några natur- och reseskildringar samt hufvudsakligen kåserier af politiskt-socialt, kyrkligt-religiöst och äfven estetiskt innehåll och med mestadels skarpt polemisk karaktär.

Litet hvar nu för tiden har en stark känsla af de svårigheter, hvarunder kulturlifvet arbetar. För en doktrinär radikal af Kiellands art är deras lösning jämförelsevis lätt. Ty han skyller dem hufvudsakligen på de tillfälliga maktinnehafvarnes missbruk af makten (»folkene vil ikke længer krig men fred»; de »fribårne borgere» vilja icke »gå til nedslagtning efter højere ordre» o. s. v.) och på det »gamle trællesind, som er fermentet i vore samfund». Det »officielle samfund» med dess »slette love», dess »hårdhjertede retsvæsen og hele det officielle speilfægteri» — det är busen. Och felet, det stora felet hos »oppositionen» är bara det, att den är för anspråkslös i sina kraf, och att den ej sätter tillräckligt stora och tillräckligt aflägsna mål för framåtskridandet, utan nöjer sig med att — bearbejde det forhåndenværende !

Vid hvilket allt den icke fullt så naive läsarens intresse — ett intresse af psykologisk art — hufvudsakligen fäster sig vid den underliga tanken på, att diktaren numera själf blifvit »borgmästare» i det »officielle samfund».

Kielland har en ypperlig stil — icke minst då han är ond, och som bekant går en skarp polemisk åder genom mycket af hvad han skrifvit. Det är icke vår gamla latinbildade, värtaliga skrifstil med långa, hopkomponerade och väl afrundade perioder, utan raka motsatsen. En tal-stil, enkel, ledig, naturlig, pointerad, i korta rytmer och raska vändningar, och med en mängd enstaka uttryck, som träffa hufvudet på spiken. Dessutom visar han ofta både i sitt tanke- och uttryckssätt mycket af detta käckä norska lynne, som tilltalar i synnerhet svensken så mycket genom sin ungdomliga friskhet.

Men rättvisan fordrar det erkännande, att förf. icke ens från stilens synpunkt i detta sitt senaste arbete visar sig fullt till sin fördel. Han är ojämn — likasom hela samlingen äfven till innehållet är ojämn, ända därhän, att man tycker det väl anspråksfullt af en författare utaf Kiellands betydelse att vilja hopföra dessa efemära alster till en bok.

Men ännu underligare är, att han vid omtryckningen haft osmak nog att bibehålla sina simpla förlöpfungar mot brödrafolket (i »Tordenskjold» och »Tunis og Athen»). Man frågar sig: är detta en fullvuxen och ansedd författares själfrespekt? Är det icke snarare, som hörde man ett gräl från barnkammaren, där lille-bror-Alexander blifvit ond på någon elak store-bror och i sin pojkvrede till slut icke kan låta bli att tillgripa ett glåpord, som han hört på gatan?

* * *

Är Kielland i »Mennesker og Dyr» hufvudsakligen kåsör, så framträder Jonas Lie i »Troll» som en poet, och det med dikter, som, fastän små till omfånget, ega fullödlig vikt. Denna samling af »En Tolft Eventyr» betecknar ingen paus i Lies litterära produktion. Tvärtom skola de alltid räknas med bland hans värdefulla arbeten.

Det är i »Eventyrets» fantastiska värld han nu för oss in. Och förunderligt är det att se, med hvilken styrka i fantasien med hvilken trollsk stämning han nu sitter och berättar dessa sagor, så naturligt som hade han aldrig gjort annat i sina dagar, och med sådan naivetet, som vore han född till sagoberättare och till ingenting annat. Och det är dock samme författare, som just under senare år, i »Familjen på Gilje», »Et Samliv», »Majsa Jons», »Kommandörens Döttré» m. fl. längre berättelser, gifvit oss skildringar ur hvardagslivet af oefterhärmlig, stundom nästan obarmhärtig naturtrohet! I sanning en rik diktargåfva!

Men hvad som mer än hans mångsidighet väcker vår beundran, är jämnheten och helheten i hans produktion, detta att han för hvarje gång så helt är inne i sitt ämne, att det likasom af sig själf växer upp inför våra ögon. Till exempel i dessa trollhistorier. Det är icke en litteratör som sitter vid sitt skrifbord och författar sagor i en viss stil, utan det är som hörde vi dessa sagor berättas borta i de aflägsna bygder, där den naiva folkfantasiens och vi höllo på att säga naturen själf diktat dem.

Saken är, att Jonas Lie eger så mycket af den äkta konstnärliga »naiveten», denna herrliga, unga skaparförmåga, denna sånggudinnornas kostligaste gåfva, som så lätt sinar i de äldre litteraturerna, äfven hos de bästa poeterna, och som aldrig fullt kan ersättas af någon än så hög bildning eller någon än så sofrad smak.

På den, som själf är alldeles främmande för den natur, där dessa sagor ega sitt hemvist, verka de kanske något främmande. Men har man sett något af dessa vilda kust- och fjälltrakter i Norge, där naturen själf diktar med en fantasi väldigare än något lefvande väsens och i sällsammare former, än den mest fantastiske poets hjärna uttänkt, känner man igen sagorna nästan som gamla bekanta.

Vi nämde om Kiellands stil. Jonas Lie är en icke mindre förträfflig stilist, fast af annat slag. Författaren själf träder mera tillbaka. han uppgår mera intimt i skildringen, och hans uttrycksätt blir därför målade i den grad, att det stundom går till gränsen för det språkligt uttryckbara. Hans ord bli färger, former, toner, tankeblixtar, känsloutbrott, stämningar.

Och midt i Eventyrets trolska vimmel känna vi ändå igen Jonas Lie och hans humana syn på lifvet. Han vore icke den naive sagoberättare, som han är, om man i hans skildringar funne en bestämd sensmoral lagd till rätta under Eventyrets lätta förklädnad. Men i de synvidder, han öppnar för oss inåt människo- och naturlifvets dunklaste områden, fjärrsyner, som sluta i fantastiska hägringar, låter han oss ana ett lifssammanhang, som man med rätta kallat ett etiskt. Därpå den välgörande humana grundklangen äfven vid de vildaste greppen i hans lyra. Äfven i det demoniska — och han skildrar det med förunderlig makt (»Jorden drager») — verkar ej hans diktning sönderfräkt och lifstom som hos så många andra poeter nu för tiden, t. ex. Ibsen i hans senaste skede.

För öfrigt äro dessa trollhistorier ej så enbart mörka och dystra, som läsaren möjligen af det ofvanstående lockats att tro. Tvärtom skiftar det fantastiska här i många nyanser. Och humorn, som ju flödar så friskt i den norska folkdikten, icke minst i troll-sagorna, spelar ystert och lustigt i flere af de Lieska berättelserna

(»Slærka og Ladda», »Tra trara-ra!», »Det er mæ!», »Legen i Kraakalunden» m. fl.).

Korteligen, »Trold» är en märkelig bok.

Georg Göthe.

Peter Andreas Heiberg. En biografisk skizze af H. SCHWANENFLÜGEL. Köbenhavn. Schuboths forlag. 1891.

Fremstillingen i denne bog er så livlig og frisk, at man, til trods for bogens ret store omfang (599 sider), gennemlæser den med spændt opmærksomhed; og man føres gennem en sådan mangfoldighed af interessant historisk stof, at man føler sig beriget ved læsningen. I virkeligheden berøres så godt som alt, hvad der i slutningen af forrige århundrede bevægede sig i dansk litteratur og politisk diskussion; og i flere henseender bidrager bogen vistnok til at berigtige gældende forestillinger. Den ånder frisind og frimodighed og stemmer derved godt overens med den litterære skikkelse, som den fremstiller. Dog kan det ikke nægtes, at den på alle afgørende punkter mere giver en ensidig plaidure til forsvar for Heiberg end en rolig og upartisk dom om ham. Og i slige ting kan forfatteren være uheldig. Jo længere man f. ex. læser i hans kritik over hof- og stadsrettens dom af 16 nov. 1794, som idømte Heiberg en temmelig svær mulkt for hans klubvise: *Vor klub er dog en herlig sag*, des tydeligere indser man — selv om man aldeles ikke forud tror på domstolens ufejlbarhed, allermindst i politiske pressesager — at rettens og anklagerens fortolkning af visen endog rent filologisk er rigtigere end Dr. Schwanenflügels. Heller ikke kan der klages over, at der overhovedet blev anlagt sag i anledning af denne vise; thi A. P. Bernstorff kunde med sit videre skuende blik og sin dybere indsigt i Danmarks udenrigske forhold vel føle det som sin pligt at gøre hvad han kunde for at forhindre, at vort forhold til en stor og farlig magt som England skulde forplumres for klubvisers skyld.

Et litterært-psykologisk portræt af Heiberg giver forfatteren egentlig ikke. Skulde vi samle det resultat, man kommer til ved læsningen af den nye bog og ved kendskab til Heiberg andenstedsfra, vilde det omtrent kunne fremstilles i følgende miniaturbillede, der forøvrigt afviger ikke lidet fra forfatterens opfattelse.

Peter Andreas Heiberg kunde vel som andre mennesker engang imellem skeje lidt ud af sporet; men han var dog ubestridelig en

karakter af ualmindelig fasthed og kraft. Han var »en Romer». Det var også den romerske republiks dyder, som han respekterede og indskærpede: retsind, stolthed, borgerligt mod og uafhængighed. Han hadede alt, hvad der var privilegeret, fordi det krænkede hans stolte lighedsfølelse, der ikke tålte, at noget menneske skulde være andet og mere end et menneske; og han foragtede alt, hvad man senere har kaldt »snobberi», al menneskenes stupide svaghed for at lade sig blænde af flitter og glans. Den franske revolutions principer havde i ham virkelig fundet en talsmand, der havde naturligt kald til at være det, fordi de stemmede med hans eget sindelag og karakter.

Han var desuden en født polemiker, både af lyst og af talent. I denne retning var han ypperlig udrustet af naturen: han var en klar og skarp raisonneur, en dygtig dialektiker og — når det kneb — en behændig sofist. Tillige var han vittig. Hans vittighed er aldrig gemytlig eller elskværdig; han havde egentlig hverken lune eller humor. Den er ironisk, kold, skarp som en knivseg og spids og glimtende som en bajonet. Det eneste, som han af naturen havde en rig og produktiv opfindelse for, var vittige pointer, så brådede og hensynsløse, at hans klare forstand og verdenskundskab måtte dæmpe og lægge bånd på hans egen tilbøjelighed til at smede den slags farlige våben, så at de kun engang imellem, når han selv følte sig stærkest tirret og jaget, ret fik lov til at vise sig som et rovdysrs blanke tandrækker, som man vel kan betragte med en vis æstetisk beundring, men slet ikke føler sig oplagt til at le over (»Sproggranskning»). Hans vittighed var skeptisk og mistænsom, angribende, sårende, fornærmende. Han kan næppe skrive en klubvise uden at enhver strofe, om den end begynder med det forsæt at være fredelig og gemytlig, dog munder ud i en eller anden meget nærgående beskyldning for spioneri, tyveri, undertrykkelse o. desl. imod forudsatte eller virkelige fjender af friheden. Han er en kold, vinterlig natur og i langt højere grad en menneskeforagter end en menneskeven. Således åbenbarer hans tænke måde sig i al hans offentlige færd; også i privatlivet er han langt mere en hader end en elsker; dog bærer han inderst inde — og vel gemt — et ærligt og trofast — om end just ikke meget varmt — hjerte. Han er frygtløs. Det beror vel dels på karakterstyrke, men i endnu højere grad derpå, at han næsten ganske mangler fantasi: den svend i eventyret, der ikke kunde frygte, var ganske simpelt et menneske uden indbildningskraft. Det ytrede sig i Heibergs ungdom f. ex. deri, at han kunde sove rolig en hel nat igennem i en ligkiste, senere i hans uafadelige litterære fejder, som tidt førtes fra begge sider med de skarpeste våben. Den forening af stor karakterstyrke og stærk indbildningskraft, som frembringer de største resultater, havde han ikke; men den er jo også meget sjælden.

Vistnok er Heiberg som karakter betragtet en ret imponerende skikkelse, undertiden endog vindende, fordi hans stolthed kunde gøre ham ridderlig, ædelmodig og overlegen. Men som ånd er han ingenlunde stor, fordi han er *gold*, gold som vinteren. Hverken som digter eller som tænker har han efterladt et eneste værk af betydeligt eller blivende værd — det skulde da være hin »sproggranskning», der dog ikke er andet end en pose gode vittigheder. Hans berømte klubviser vare virkelig ikke, som Dr. Schwanenflügel vil gøre gældende, »poetiske frembringelser»; de vare lige så prosaiske som avisartikler, om de end vare metriske, rimede og i alle måder vel skrevne; og derfor hørte de egentlig også mere hjemme under et juridisk end under et æstetisk forum. Hans landsforvisningsdom var vel fra retfærdighedens synspunkt yderst disputabel, og den reaktion mod trykkefriheden, der indledes 1799, var en stor ulykke for landet; men det kan endda være et spørgsmål, om Danmark tabte meget netop ved P. A. Heibergs fraværelse. Der var vistnok intet, det danske folk kunde have havt så godt af som at have en Cato i sin midte; men det kan da ikke glemmes eller overses, at Heibergs romerske dyder skæmmedes af sygelig mistænksomhed og oprørende uretfærdighed mod andre, for ej at tale om, at han — som Schwanenflügel har oplyst — i sin senere tid i Danmark var bleven forfalden til opium. Alle de smertelige stik og sår, som hans ord lig en bismærm forvoldte, kunde vel hos det københavnske publikum fremkalde en vis exalteret stemning af skadefryd, indignation og ilterhed og i nogen tid holde denne stemning oppe; men uden tvivl vilde man snart være blevet træt, og stemningen vilde have vendt sig mod Heiberg selv. Noget positivt, organiserende eller opbyggende syntes han ude af stand til at byde. Han var overhovedet aldeles ikke mand for at tumle med store problemer: hverken i religion eller i politik havde han nogen gennemtænkt mening eller noget klart stade mellem det gamle og det nye. Det er ikke i nogen retning mandens *indhold*, som udgør hans betydning; det er hans litterære soldatermod og polemiske dygtighed, som fortjener at mindes og æres.

Endnu et ord. Læsere af dette tidsskrift ville erindre, at P. A. Heibergs skæbne og især hans forhold til sin hustru, den senere som digterinde berømte fru Gyllembourg, har været før på bane i tidsskriftet, nemlig i årgangen 1883, som indeholder en afhandling om sagen af hans frænde, filologen Dr. phil. J. L. Heiberg, og tillige en afhandling af justitsminister Dr. jur. J. Nellesmann: *Nogle juridiske bemærkninger i anledning af P. A. Heibergs skilsmissesag*. Dr. Nellesmann kommer i denne afhandling også ind på spørgsmålet om retfærdigheden af Heibergs landsforvisningsdom og tager fra et juridisk synspunkt domstolen væsentlig i forsvar mod de angreb, der have været rettede imod den. Over landsforvisningen er der dog

senere kastet et aldeles nyt lys, idet historikeren prof. Edv. Holm i et universitetsprogram har oplyst, at den lov, hvorefter Heiberg blev dømt til landsforvisning, nemlig den reaktionære presseforordning af 27 sept. 1799, ganske simpelt var en følge af en meget bydende fordring fra russisk side om, at den danske regering skulde holde klubberne og pressen i ave. Man vidste i S. Petersburg god besked med hvad der foregik i Köbenhavn, også inden lukkede døre; og man fandt, at det var på tide at hjælpe vor regering lidt med at regere. Og vor regering ilede med at tage mod hjælpen med al den underdanighed, som klæder den svage bedst lige over for den stærke. Man lavede i den største fart en ny presselov og fastsatte deri landsforvisning som straf for presseforseelser; og således fik man inden årets udgang Heiberg landsforvist — altsammen efter kunstens regler og fuldkomment juridisk forsvarligt. Men om retfærdighed i mere ideel betydning kan der efter Holms opdagelse af lovens sande årsag slet ikke længer være tale i denne sag. De vrede guder, som krævede et sonoffer, vare ikke de himmelske møer Eunomia og Adrasteia, det var kejser Pavl i lange støvler og med en knut i hånden. Lov og ret vare her aldeles et politisk instrument, som blev lavet og bragt i anvendelse efter en brutal ordre fra en fremmed magt; og czaren fik det netop som han vilde have det.

—e.

HARALD HÖFFDING: **Etiske undersøgelser.** Köbenhavn 1891.

En underlig bog, der ligesom viser et dobbeltansigt eller taler et sprog, som kan høres på to måder. Disse tørre, abstrakte skoledebatter, her føres om den filosofiske etiks begrundelse og principer, vende sig mod videnskabsmænd af faget, for hvem det logiske og metodiske i studiet overvejer dets praktiske betydning, og som sådanne ville de påskønnes af mænd som Wundt eller Spencer, såvelsom af enhver, der har beskæftiget sig med etiske undersøgelser. Men den, som har noget øre for stil, vil bagved eller imellem linierne på de undertiden noget ængstelig doktrinære udviklinger høre en helt anden tale og læse en helt anden bog ud af bogen. Når man støder på linier som disse: »De etiske love kunne ikke sige, hvorledes vi på livets hav skulle kunne klare hver enkelt bølge, der rejser sig overfor os, eller hvorledes vi skulle krydse i de enkelte tilfælde. Men de kunne sige os, i hvilken retning vi i det hele skulle styre, og de gøre det muligt, at vor kompas kan lede os uden

misvisning, selv om vejen er nok så bugtet og uregelmæssig», — da mærker man, at det ikke er blot videnskabelig erkendelsesinteresse, som her leder undersøgelserne, men at det er livets svære kunst og det rette kom pas for egen og andres handlen, som det ligger forf. på sinde at udgrunde; og man hører fra nu af bag de grå og klangløse almenord en stille stemme tale overvejede og indtrængende ord om vigtigheden af at dømme og at dømme ret, om hvad målestok man ene kan stanse og slå sig til ro ved, og om hvor forsigtig og varsom man må anlægge den på livets mangfoldighed, for ej at gøre livet uret. Jeg lader den rent theoretiske side ligge og bliver her ved bogens praktiske og aktuelle side.

Thi ved denne falder bogen i tråd med den store opgave, som påhviler tiden og som rundt i landene er ifærd med at tages op: genoprejsningen af de sædelige ideer og idealer efter den skepticisme, som kampen mod autoritet og anvendelsen af naturvidenskabeligt syn på sjæleliv og samfundsliv har efterladt i nutiden. At denne skepticisme har haft nogen indflydelse på forbryderprocenten, vilde være en ligeså odiøs som vovelig påstand, skönt som bekendt den franske filosofers ord om de nye idéer: »elles ne gagnent pas les faubourgs» ikke er gået i opfyldelse. Men ubestrideligt er det, at denne sædelige skepticisme, nej! nihilisme, i de kultiveredes kredse har svækket modstandskraften f. ex. mod kønsdriftens vilde skud og har begunstiget fremvæxten af den moderne kulturs giftsvamp, »struggle-for-life»eren.

Den gerning, her må gøres, er på rent menneskelig, moderne grund at genopbygge begreber som sædelig lov, samvittighed, pligt, autoritet, anger — og det ikke blot som psykologiske bestemmelser, men som anerkendte, psykiske magter. Det må vises, hvorledes de har deres rødder i den menneskelige natur, ligesåvel som de sjælelivets sider, naturalismen ene vil se som naturlige. Og det må vises, hvorledes et sundt og rigt menneskeliv altid bygger på et moralsk grundlag og at et sådant er af afgørende betydning for den sjælelige hygiejne. — Men til at tage sin store part i denne gerning er prof. H. som skabt. Hans ungdom er gået hen med energisk at kæmpe sig løs fra den religiøse autoritet, han var opdraget i, og med at tilegne sig og gennemføre den rent naturvidenskabelige metode på sjæleliv og historie. Men samtidig er stærke moralske interesser og former forblevne rodfæstede i hans sjæl, og hans gemyt og hans liv har gjort ham det til en trang at tænke over »des lebens ernstes führen». Med en forbavsende øvelse i at spalte og trænge tilbunds i psykiske forhold forbinder H. således en læges og en sjælesørgers omhu for den åndelige sundhed, en samvittighedsfuld og erfaren mands tanker over livets mange vanskelige forhold, samt en borgers sans for det rette og samfundsnyttige.

Til sin store »Etik« (1887) har H. nu föjet sine ifjor udgivne »Etiske undersögelser«: medens forf. begyndte som polemiker mod kristendommen, er hans front nu væsentlig vendt mod den naturalistiske skepticisme. Og hans store arbejde er det at bekæmpe denne ud fra dens eget synspunkt og grundfæste moralen som naturens egen fuldendelse.

Han viser således, at såsnart der i et menneske gör sig gældende en sammenhæng mellem de enkelte øjeblikke og drifter og danner sig et tyngdepunkt af visse herskende forestillinger og følelser, er de moralske kendsgerninger tilstede. Det enkelte øjeblik og den enkelte drift vil ikke mere være souveræn, men möde et handle-skema, som det væsentlige, blivende »jeg« har dikteret og gjort sig til lov; og brydes dette af øjeblikkets lyster, da vil lidt för eller senere efter denne magtforrykkelse det virkelige, væsentlige selv göre sig gældende igen og fordöme, lide ved og angre det skete. Men her har vi da lov, synd og anger bygget op som nödvendige, naturlige fakta. Og det ses tillige, hvor overordentlig nödvendigt det er for beståen og fremgang i kamp for tilværelsen, at de virkelige magtforhold i sjælen gör sig gældende i hvert øjeblikshandlen, så at denne bliver udtryk for selvets stærkeste behov. På denne moral bygger forf. sin etik.

Og når netop »kampen for tilværelsen«, — dette så misforståede og misbrugte begreb, — så ofte rykkes i marken mod muligheden af menneskehedens moralske opdragelse, da går forf. denne fordærlige anskuelse tappert på klingen. I siger, at selvbevarelsen er det inderste instinkt i alle, og at i tilværelseskampen den hensynslöseste egoist sejrer, såat fremtiden mer og mer vil tilhøre den klogeste og stærkeste art egoister. Men I tage fejl: et ligeså stærkt instinkt som selvbevarelsen — ja stærkere! — er forplantningstrangen og kærligheden til afkommet; og kun de arter, hvor denne drift er særlig stærk, vil i længden kunne bestå — en art, hvor forældrene vansköttede börnene, vilde jo dö ud —; og endvidere vil tilværelseskampen begunstige de arter og de slægter, hvor sammenhold og indbyrdes velvilje forener kræfterne. De sociale og sympatiske instinkter er derfor ligeså rodfæstede i naturen og de höjere moralske følelser vel så duelige for tilværelseskampen som egoismen.

Der er et andet af naturalismens skæbnesvangre feilsyn, forf. er ivrig for at berigtige. Den moderne analyse optrevler sjælelivets og samfundslivets for moral og kultur vigtigste kendsgerninger og förer dem tilbage til en meget lav og lidet ædel oprindelse: der ser I, hvad der er på bunden, og det vil moralisterne have, vi skal ære og respektere. Hvad er elskovsfölelsen, som digterne har romantiseret og kaldt »himlens datter«? Se til, når den begynder og når den ophörer, og I vil på bunden finde som den nögne sandhed en

grim og dyrisk drift. Hvad er kærlighed til forældre eller religiøs følelse, når I skulle lagene af? Slavefrygt og egeninteresse! Søg tilbage til rettens oprindelse og I vil se, det er magten, der har skabt retten! o. s. v. — Hertil svarer forf. med at opstille sin vidtrækkende motivforskydningens lov. En social institution og en sjælelig form kan have haft en meget umoralsk eller lidet værdifuld oprindelse, men i deres virkninger være blevne så lykkebringende, at de nu bæres oppe af helt andre, meget ophøjede motiver. Den vold, der var anlagt til forsvar, kan nu gavne som lystanlæg; det træ, som har sine rødder i de laveste lag, kan med sin krone være ly for himlens fugle. Hvilken end den religiøse følelses simpleste, oprindelige former har været, nu har den assimileret så mange skønne og ædle følelser med sig, at den har sin høje moralske værdi. Og hvilke psykiske rødder elskovsfølelsen end har, den giver så stor ideel fylde og løftning til sindet, at digtere har al grund til at besynde den.

Ved siden af at påvise, hvor urigtig naturalismen ser på menneskenaturen og samfundsinstitutioner, er det forf:s opgave på den anden side at gøre klart, hvor lidet en etisk livsførelse behøver at krænke det naturligt menneskelige, men tvertimod vil opelske og beskytte det.

En original, hertil sigtende betragtning er adskillelsen mellem vurderingsprincip og handlingsmotiv. Opstiller den filosofiske etik end den universelle sympati som grundlag for vor vurdering af handlinger, kræver den dog ikke, at alle vore handlinger skal udspringe af den som motiv. Hvor vort instinkt eller vore »naturlige« følelser føre i den rette retning, er det bedst at lade dem råde. Etiken er som en gartner; den er sat til at være havens plejefader og opelske dens naturlige liv og kun beklippe og ave de vilde skud, der skade plantens egen eller naboplanternes væxt. Sålænge mennesket af fri drift handler rigtig, er det utilladeligt og farligt at ville, han skal handle af pligt. »Det er således heldigst, om en mand drager forsorg for sin hustru og sine børn, fordi han elsker dem, og ikke af pligt«. Enhver drift og følelse har ret og skal beskyttes, sålænge den ikke krænker en anden.

Den samme varsomme og dybt velvillige liberalitet — der er et så smukt grundtræk i alle forf:s etiske betragtninger — bærer påvisningen og udførelsen af »forholdsloven i etiken«, som er det afsnit i bogen, forf. selv og vel også de fleste læsere lægger mest vægt på.

Det indpræntes her, at den etiske lov ikke kan give noget skema for, hvordan man i hvert enkelt tilfælde har at handle — det er en kortsynet moral, som således miskender livets mangfoldighed og vil lægge spændetrøje om menneskene; man må nøjes med at angive den

almindelige tendens eller retning, viljen bör følge. Og, hvad der er endnu vigtigere at indskærpe, den etiske lov må have et forskelligt indhold efter de forskellige individer, den vender sig til. En fordring betyder meget forskelligt for de forskellige mennesker. Hvad hos en må roses som tapperhed, fordi det er nået ved at betvinge en stærk, naturlig frygtagtighed, det er hos en anden aldeles ingen dyd. Alle samfundsmoralister burde være gennemtrængte af denne idé. Under hele den diskussion, der er fört her i norden om køns-sædeligheden, savnedes hos begge partier så sørgelig viljen til at forstå, at her, om på noget punkt, var kravets störrelse og art et forskelligt for hvert menneske, og at det var sædelig råhed fra begge sider at ville skrive almindelige regler for selvbeherskelsens værdi og magt på dette punkt eller for naturens krav.

Men med alt det at den etiske lov må individualiseres, mister den ikke derfor sin almengyldighed. De retninger og tendenser, der udpeges som de rette, gælde for alle, såsandt menneskenaturen i sine grundtræk er ens for alle. Det er som skibe, der krydse op mod vinden: de må krydse forskellig og nå ulige vidt — alt efter deres forskellige bygning —, men derfor bevare de dog alle samme retning og mål.

Denne slags overvejelser og undersøgelser er det, Höffdings lille bog indeholder. Man beklager, når man læser den, at forf. holder sig noget fornemt tilbage fra at gå livet nærmere på klingen. Har han forpligtelser mod sin videnskab og sin videnskabelige stilling, så har han sandelig ikke ringere mod tiden og dens ungdom. Medens den samme rekonstruktion af moralen udaf naturalismen, som forf. forfølger i sine arbejder, f. ex. i Frankrig forsöges ad mere literær og sentimental vej af forfattere som E. M. de Vogué, Ed. Rod, P. Desjardins, så sidder prof. Höffding inde med vægtigere betingelser end de fleste af disse forfattere til at öve en vidtrækkende og vel-signelsesrig virksomhed som det, franskmændene forstår ved udtrykket »en moralist».

Vald. Vedel.

MARIA STUART

I NY BELYSNING

AF

S. J. BOËTHIUS.

GUSTAV STORM: **Maria Stuart.** Otte Forelæsninger. Kristiania, J. W. Cappelen's Forlag. 1891.

Det finnes vissa historiska problem, som utöfva en alldeles särskild dragningskraft, men också oupphörligt tyckas vilja gäcka forskarnes skarpsinnighet. I eminent grad har detta varit fallet med frågan om den olyckliga skotska drottningen Maria Stuarts skuld eller oskuld, om den andel hon haft i de tragiska händelser, som störtade henne i fördärfvet. Samtiden upprördes på det lifligaste af denna fråga, åt skalder och romanförfattare har den gifvit motiv, hvarigenom intresset därför spridt sig inom vida kretsar, och för historieforskningen har den varit en sannskyldig Sisyfosklippa. Massor af bevis för och emot hafva hopats, och knappt har man på grund af en undersökning, utmärkt af lärdom och skarpsinne, börjat bilda sig en fast öfvertygelse i den ena eller den andra riktningen, förr än en ny undersökning trädt i dagen, som gjort de nyss skenbart så säkra resultaten tvifvelaktiga.

»Så mycket är skrivet om Maria Stuart», yttrade *Svedelius* i sin 1872 utgifna »historiska betraktelse»: *Maria Stuart och Elisabet*, »att den, som företager sig att till denna litteratur lägga ännu ett tillägg, väl kan ega skäl att eftersinna om han kanske gör en onödiggärning. Ämnet är så många gånger behandladt, att det väl

kan synas, såsom skulle ej något annat kunna sägas än som redan är allmänt bekant.» Och dock kan man nästan påstå, att det är först efter denna tid, som den vetenskapliga kontroversen därom kommit i gång på fullt allvar.

En egendomlighet vid denna frågas behandling är också, att därvid ofta en lidelsefullhet gjort sig gällande, som ej öfverensstämmer med vetenskapens objektivitet och som så aflägsna händelser ej skulle tyckas behöfva framkalla. Orsaken härtill är delvis att söka däri, att de motsatser — mellan engelsk och skotsk nationalkänsla och mellan protestantism och katolicism — som på ett ödesdigert sätt inverkade på Maria Stuarts öde, ännu ej förlorat sin aktualitet, men nu liksom under hennes lifstid tyckes också denna märkvärdiga kvinnas *personlighet* vara i stånd att framkalla den mest hängifna beundran och det mest lidelsefulla hat. I detta liksom i åtskilligt annat påminner hon om en annan Maria, som äfven fick böja sitt hufvud under bödelsjärnet — Frankrikes olyckliga drottning Marie Antoinette.

Mer än en af de forskare, hvilka sökt sprida ljus öfver hennes mörka saga, hafva gått till väga på ett sätt, som väcker miss-tanken, att för dem syftemålet ej varit att finna sanningen för dess egen skull, utan att skaffa bevis för en på förhand intagen ståndpunkt, eller med andra ord: de hafva uppträdt ej såsom lugna vetenskapsmän utan såsom svurna kämpar i en rättsenvig. Så är det ej länge sedan en tysk historiker, Gaedeke, förebrådde en annan, Bresslau, att han genom att förneka äktheten af *ett* bland de bref, hvilka hafva ansetts komprometterande för Maria (det andra af de s. k. kassettebrefven, hvarom mera i det följande) »gifvit motståndarne till äktheten af *alla* dessa bref vapen i händerna». Å andra sidan har man i det motsatta lägret lika litet varit fri från benägenhet att à tout prix finna sak med hennes fiender, särskildt drottning Elisabet, under det att hon själf i de mest öfversvinneliga ordalag prisats såsom en martyr af idealisk renhet.

Vid den tid, då Svedelius utgaf sin ofvannämnda »betraktelse», hade ett visst stillestånd inträdt med afseende på Maria-Stuarts-frågan, sedan genom Mignets *Histoire de Marie Stuart* (1851) och Froudes *History of England from the fall of Wolsey to the death of Elizabeth* (1856—70) hennes öden af tvänne historiker af första rang blifvit utförligt behandlade. Den uppfattning af hennes person, som genom dem

gjordes gällande, var ingalunda fördelaktig, och Svedelius, hvars arbete återger vetenskapens dåvarande ståndpunkt i denna fråga, dömer henne ganska strängt. Att sedan dess ett rikare ljus kunnat spridas öfver hennes historia, beror i väsentlig mån af de framsteg, som på senare tiden gjorts inom diplomatiken eller den gren af historieforskningen, som sysselsätter sig med en kritisk granskning af de historiska urkunderna. Domen öfver Maria Stuarts förhållande under de mest ödesdigra momenten i hennes lif beror nämligen till stor del på äktheten af vissa urkunder, de s. k. *kassettebrefven* (äfven *the casket-letters*) och den s. k. *Babingtonska brevväxlingen*.

Med de förra var förhållandet i korthet följande. Efter sin första gemål konung Frans II:s i Frankrike död öfvertog Maria 1561, aderton år gammal, själf regeringen i sitt fädernerike Skotland och förmådde sig 1565 med sin fyra år yngre kusin *Henry Darnley*. Äktenskapet, ehuru, som det vill synas, ingånget af kärlek, blef dock i högsta grad olyckligt, förnämligast till följd af mannens karaktärlöshet. Af förbittring öfver att ej hafva erhållit andel i regeringen ingick denne, ehuru själf katolik, i en sammansvärjning med åtskilliga protestantiska adelsmän mot drottningens gunstling, den katolska reaktionens agent, sekreteraren Riccio, som han tillskref sin tillbaksättelse och på hvilken han äfven var svartsjuk, och den 9 mars 1566 rycktes Riccio från Marias sida samt mördades, och hon själf gjordes till fånge på Holyroods slott. Men de närmaste dagarna därefter lät Darnley vinna sig af Maria, förrådde sina medbrottslingar och hjälpte henne att fly, hvarefter hon åter kom i besittning af regeringsmakten och de mest komprometterade deltagarne i sammansvärjningen måste gå i landsflykt.

Darnley skördade dock ej den vinst af sitt förräderi, som han hoppats. Hans medsammansvurne öfverbevisade honom att hafva ljugit, då han efter försoningen med drottningen bedyrat sig ej hafva haft någon andel i mordet; han blef fortfarande utan inflytande, och då Maria kort därpå försonade sig med de öfriga Ricciomördarne, började han frukta för deras hämd och drog sig undan från hofvet till sin faders gods vid Glasgow. Då han där insjuknat i kopporna, uppsökte emellertid Maria honom (januari 1567), vann hans förtroende och förmådde honom att följa sig till Edinburg, där hon under konvalescensen vårdade honom i ett aflägsset beläget hus. Sent på aftonen den 9 febr. begaf hon sig emellertid till Holyrood för att del-

taga i en bröllopsfest, och samma natt sprängdes huset i luften och Darnley mördades. Det var hans förrådade medbrottslingar i Riccio-mordet, som på detta sätt utkräfd hämd, men med dem hade jarlen af Bothwell förbundit sig, hvilken under oroligheterna efter Riccios mord varit deras motståndare och Marias stöd, och han var den, som åtminstone arrangerade krutminan. Han blef också af den allmänna meningen utpekad som den egentliga upphofsmannen till mordet, men frikändes den 12 april genom en i hög grad skandalös rättsprocedur. Den 24 april enleverade han därefter drottningen under hennes återresa efter ett besök i Stirling, hvarpå hon den 15 maj gifte sig med honom.

Då utbröt en allmän resning mot Maria och Bothwell under ledning af hans egna medbrottslingar från mordet på Darnley; Bothwell flydde; Maria fängslades, återvann friheten och samlade sina anhängare, men hennes här besegrades, och hon sökte nu skydd hos Elisabet i England. Men denna lät sätta henne i förvar och arrangerade en rättegång i York och Westminster (okt. och nov.—dec. 1568), hvori hon uppträdde såsom skiljedomare mellan Maria och hennes upproriska undersåtar.

För att bevisa rättmätigheten af sitt uppror framlade då dessa under rättegången åtta bref från Maria till Bothwell, hvilka en af Bothwells uppfångade tjänare, Dalgleish, hade haft i förvar. Fem af dessa bref, som uppgåfvos vara skrifna under Marias besök hos Darnley i Glasgow (de s. k. *Glasgowbrefven*), visade dels att hon då till Bothwell hyste en brottslig kärlek, dels ock att hon var medveten om mordplanen samt skickats till Darnley för att locka denne i fördärfvet. De tre öfriga, som skulle vara skrifna under hennes besök i Stirling (de s. k. *Stirlingbrefven*), visade, att enleveringen var en på förhand mellan henne och Bothwell aftalad komedi, och att hon sålunda ej, såsom hon påstått, af denne tvungits till giftermålet.

Brefven hade förvarats i ett silfverskrin (*une cassette, a casket*, hvaraf namnet), som tillhört Maria. Det finnes ännu kvar, men brefven hafva förkommit efter 1582, och man har af dem endast afskrifter och öfversättningar. Voro de autentiska, så kan det ej förnekas, att Maria haft del i brottsliga och komprometterande handlingar; föreligger här en förfalskning, så måste det däremot erkännas, att hon varit offer för en nedrighet utan like.

Också är det detta alternativ — hvilket af Mignet och Froude afgjorts till hennes nackdel — hvarmed de senaste årens diplomatiskt-kritiska Maria-Stuarts-forskning framför allt sysselsatt sig. Det mesta, som härvid åstadkommits, har gått ut på att bevisa, att en förfalskning egt rum. Men kämparne för denna åsikt äro långt ifrån eniga. Så antaga några,¹ att åtminstone de flesta brefven äro rena falskarier, och man har från detta håll t. o. m. sökt göra troligt (t. ex. Kervyn och Philippson), att förfalskarne ursprungligen skulle skrifvit dem på skotska, så att hvad som utgafs såsom de franska originalen skulle varit öfversättningar från den skotska texten. Dock har det medgifvits (t. ex. af Hosack), att de 3 sista Glasgow-brefven kunna vara äkta, men man har då påstått, att de härstammat från en annan tidpunkt och att de varit kärleksbref från Maria till *Darnley*, ehuru Bothwell falskeligen utgifvits för att vara adressaten och äfven tillägg gjorts.

Andra anhängare af förfalskningsteorien² medgifva, att till grund för samtliga brefven verkliga legat autentiska skrivelser af Maria själf eller andra personer, men förneka, att de hafva haft något att skaffa med hennes förhållande till Bothwell, ehuru de genom förfalskning fått utseende att göra det. Sepp har därvid framkommit med den egendomliga åsikten, att de skulle vara hopsatta med tillhjälp af en dagbok, som Maria förde under sitt besök i Glasgow.

Å andra sidan hafva *samtliga* kasettebrefvens autenticitet äfven funnit försvarare, och desse hafva fått mångt värderikt handtag genom polemiken mellan de båda grupper, i hvilka motståndarne söndrat sig. Hit hör den tyske historikern *Gaedeke*, som i sin 1879 utgifna historia öfver Maria Stuart och ytterligare i *Sybels Historische Zeitschrift*, 1882, uppträdt för denna åsikt, men dess mest betydande

¹ T. ex. den belgiska akademikern *Kervyn de Lettenhove* (i *Bulletins de l'académie des sciences de Bruxelles*, 1872); skottarne *Hosack* (*Mary queen of Scots and her accusers* 1869—74); *Mary Stewart*, 1858) och *Skelton* (*Impeachment of Mary Stuart*, 1876; *Defence of Mary Stuart*, 1882; *Maitland of Lethington and the Scotland of Mary Stuart*, 1887—8; m. fl. uppsatser); tyskarne *Opitz* (*Maria Stuart nach den neuesten Forschungen dargestellt*, 1879—82), *Bekker* (i *Giessener Studien*, 1881) och *Cardauns* (i *Hist. Jahrbuch der Görres Gesellschaft*, 1882, och *Der Sturz Maria Stuarts*, 1883), brüsselprofessoren *Philippson* (*Geschichte West-Europas im Zeitalter von Philip II*, 1883, och i *Revue historique*, 1887—9). — Nyligen har *Philippson* utgifvit *Histoire du règne de Marie Stuart*, I-II, men har däri ej hunnit längre än till giftermålet med *Darnley*.

² Såsom de tyska forskarne *Karlowa* (*Maria Stuarts angebliche Briefe an den Grafen J. Bothwell*, 1886), *Gerdes* (*Geschichte der königin Maria Stuart*, 1885, m. m.) och *Sepp* (*Maria Stuart, Tagebuch während ihres Aufenthaltes zu Glasgow*, 1882; *Der originaltext der Kassettenbriefe*, 1888, m. m.).

förkämpe är dock den engelske forskaren *Henderson* (*The casket letters and Mary queen of Scots*, 1890).

En medelväg går åter den framstående tyske historikern *Bresslau* (i *Raumers Historisches Taschenbuch*, 1882, och i *Sybel's Historische Zeitschrift*, 1884). Enligt honom är det andra af Glasgowbrefven (det s. k. »långa» och det enda som lämnar bevis på Marias delaktighet i mordplanen) en förfalskning, men samtliga de andra brefven (som blott lämna bevis om hennes brottsliga kärlek till Bothwell och öfverenskommelsen om enleveringen) äkta. Särskildt har han sökt vederlägga åsikten, att originalen till dessa bref varit skrifna på skotska.

Brefväxlingen mellan Maria Stuart och Babington, en ung engelsk katolik, bevisar, om den är oförfalskad, att hon samtyckt till en sammansvärjning, hvori denne hade del och som gick ut på att med våld befria henne ur fängelset, mörda drottning Elisabet och genom en med spanska trupper understödd resning af de engelska katolikerna återföra England under påfvens valde; och det var på grund af dessa bref, som hon dömdes till döden och den 8 februari 1587 afrättades på Fotheringhays slott. Denna fråga eger för bedömandet af Marias personlighet ej samma betydelse som den förra. Maria ansåg sig såsom suverän drottning ej skyldig Elisabet någon trohet,¹ och den behandling hon fått röna af Elisabet, då hon, en skyddsökande främling, inspärrats i ett 18-årigt fängelse, måste, om den ock från statskloketens synpunkt kan förklaras, dock från folkrettens och moralens anses i hög grad upprörande och måste i hennes ögon hafva gifvit henne fullkomlig rätt att bekämpa Elisabet såsom en öppen fiende. Äfven mot en sådan är lönmordet ett fullt medel, men tager man i betraktande hennes förtviflade belägenhet och tidens seder, så bör det dock medgifvas, att, om hon också inlätit sig på en sådan plan, här om någonsin förmildrande omständigheter förefunnos. Hvad som i synnerhet gör det af vikt för hennes försvarare att bevisa hennes oskuld i denna punkt är, att hon med döden för ögonen bedyrat, att hon ej haft någon del i mordplanen. Har hon härutinnan farit med osanning, så förtager detta i väsentlig mån bevisningskraften af hennes protester mot kassettebrefvens äkthet. Nu förhåller det sig med de Babingtonska brefven på samma sätt som med dessa, nämligen att de ej föreligga annat än i kopior, som framlagts

¹ Englands regenter gjorde visserligen anspråk på öfverhöghet öfver Skotland, men dessa anspråk voro ej från skotsk sida erkända.

af hennes fiender. Äktheten af de delar af ifrågavarande bref, som bevisa hennes samtycke till upprorsplanen och det utländska anfallet, kan visserligen ej med något fog bestridas, men däremot hafva Maria och hennes försvarare påstått, att de delar af brefven, som skulle bevisa att hon gillat mordplanen, blifvit tillagda af den engelska regeringens agenter, genom hvilkas händer brefväxlingen gick. Att bevisa detta är också ett af de mål, som Marias nyare försvarare — t. ex. *Hosack*, *Opitz* (i ofvan anförda arbeten), *Kervyn de Lettenhove* (*Marie Stuart: l'oeuvre puritaine, le procès, le supplice*, 1889) och *Sepp* (*Maria Stuarts Briefwechsel mit Antony Babington*, 1880) — satt sig före och genom kritiskt diplomatiska undersökningar sökt uppnå. Å andra sidan har *Bresslau* (i *Sybels Hist. Zeitschrift*, 1884) tagit till orda för breffvens fullständiga äkthet.

Om man undantager några notiser i facktidskrifter och tidningar om den ofvan antydda vetenskapliga striden och den danske forskaren *Schierns* biografi af *Bothwell* med en utredning enligt danska källor af hans fångenskap i Danmark efter flykten (*Nyere historiske Studier* I, 1875), har den skandinaviska historieforskningen efter utgifvandet af *Svedelii* arbete ej sysselsatt sig med Maria-Stuarts-frågan, förr än professor *Gustav Storm* i Kristiania upptog den till behandling först i en serie populära föreläsningar, som höllos 1890, och sedan i det på dessa grundade och nyss fullbordade arbete, som gifvit anledning till denna uppsats. Med den lifligaste tillfredsställelse måste man hälsa denna publikation. Frågan om Maria Stuarts skuld eller oskuld tillhör ej blott den lärda forskningens gebit, utan äfven den allmänna bildningens, och det är därför i högsta grad önskvärdt, att äfven vår bildade allmänhet erhåller kännedom om det nya ljus, som genom de två sista årtiondenas undersökningar kastats däröfver; att detta värf öfvertagits af en historiker med professor Storms utmärkta egenskaper, gör saken så mycket mera glädjande. Också är arbetet, hvad utförandet angår, fullkomligt mönstergillt. Stilen är manlig, värdig och af en genomskinlig enkelhet och klarhet. Ehuru författaren intager en starkt prononserad ståndpunkt, märker man dock intet af denna lidelsefullhet och hätskhet, som blott allt för ofta röjer sig hos andra Maria-Stuarts-forskare, utan framställningen präglas allt igenom af den lugna objektivitet, som är utmärkande för den äkta historikerns stil. Berättelsen fortlöper med en liflighet och kraft, som ovilkorligt rycker läsaren med sig, och förf:s utred-

ning af de ofta i hög grad invecklade förhållandena är sådan, att äfven den, som förut ej eger någon närmare kännedom om dem, med lätthet bör kunna fasthålla sammanhangets tråd.

En svårighet vid allt populärt historiskt skriftställer, som ej vill helt och hållet afstå från anspråk på gedigenhet, är att å ena sidan kunna tillgodose den moderna historieskrifningens viktigaste kraf, nämligen att alla ej rent oomtvistliga påståenden styrkas medelst hänvisningar till källorna eller speciella vetenskapliga undersökningar, och att å den andra ej afskräcka genom en vidlyftig vetenskaplig apparat. Förf. har i det senare hänseendet visat sig tillmötesgående genom att utesluta alla dessa »lärda noter», för hvilka den stora allmänheten synas hysa en sannskyldig panik, men han har dock i många fall underlättat möjligheten till kontroll dels genom att ej vara njugg på dateringar, dels genom att i texten inarbeta åtskilliga källutdrag och källanvisningar. Mången gång kan dock den kritiska läsaren ej undgå att känna saknad öfver att vid så tvistiga frågor som de här behandlade nödgas undvara hänvisningar till de specialundersökningar, hvarpå han ej blott till följd af förf:s renommé utan ock genom hela framställningens säkra gång känner sig öfvertygad att de uttalade åsikterna hvila. Ett surrogat härför erbjuder visserligen den i förordet meddelade litteraturofversikten, men denna är tyvärr nog knapphändig. En utförligare sådan med några kritiska utföranden skulle väl ej behöft skämma bokens populära karaktär, då den ju erhållit en afskild plats och sålunda af den stora allmänheten med lätthet kunde undvikas, men däremot skulle den väsentligt gagnat dem, som med ledning af arbetet önska sätta sig grundligare in i Maria-Stuarts-frågan. Att förläggaren ej skulle dragit sig för den lilla kostnad, som häraf kunnat förorsakas, synes man berättigad att sluta till af det frikostiga sätt, hvarpå han sört för arbetets utstyrsel, särskildt genom de värderika illustrationerna. Såsom en särskild förtjänst med afseende på dessa må påpekas, att noggranna upplysningar meddelats om deras ursprung, något som tyvärr plägar saknas i svenska illustrerade historiska arbeten.

Ehuru professor Storm till följd af arbetets populära karaktär ej i allmänhet kunnat inlåta sig på mera djupgående detaljundersökningar, har han dock i tvänne fall lämnat sådana, nämligen angående kassettebrefven och den Babingtonska brevväxlingen. Sär-

skildt gäller detta om de förstnämnda. På grund af den stora betydelse, han anser dem ega för bedömandet af Marias hela karaktär, har han åt dem egnat ett särskildt kapitel, som han skilt från den fortlöpande berättelsen och placerat i början af sitt arbete. Genom dessa båda undersökningar är det egentligen som han fört sina läsare in i de sista årtiondenas vetenskapliga strider angående Maria-Stuartsfrågan, och åtminstone för de mera vetenskapligt intresserade läsarne blir därför hvad han här förebragt det viktigaste af arbetet.

Frågar man då, hvilken ståndpunkt prof. Storm intager med afseende på dessa båda omtvistade punkter, blir svaret, att han afgjort ställt sig på deras sida, som söka fritaga Maria från all skuld. Af de båda grupper, i hvilka vi sett att försvararne af hennes ära vis å vis kassettebrefven sönderfalla, sluter han sig härvid till den, som anser, att alla brefven, möjligen med undantag af de 3 sista Glasgowbrefven — hvilka då skulle varit skrifna till Darnley och ej till Bothwell — äro rena falsarier. I olikhet med åtskilliga af sina meningsvänner har han emellertid, åtminstone delvis, accepterat Bresslaus åsikt, att originalen till brefven varit skrifna på franska. Med afseende på denna fråga har han emellertid råkat att begå ett skriffel. Sedan han omtalat, att man i senare tid funnit den ursprungliga och dittills såsom förlorad eller aldrig existerande ansedda franska originaltexten (nämligen i afskrift) till 4 af brefven, uppger han nämligen, att dessa äro N:o 1, 2, 7 och 8. Förhållandet är emellertid det motsatta. Till dessa bref har man *icke* funnit någon sådan text, men däremot till brefven 3, 4, 5 och 6. Att man här har att göra med ett rent skriffel, framgår af förf:s redogörelse för de särskilda brefvens text, hvilken är alldeles riktig.

De stilistiska förtjänster, som i allmänhet utmärka förf:s framställning, nå sin höjdpunkt i dessa detaljundersökningar. Att kläda sådana i en lättfattlig populär form är en af de svåraste uppgifter, som kunna ställas på en historiker, och förf. har här löst denna så väl, att man nästan skulle kunna vara frestad att säga — allt för väl. Framställningen är nämligen så klar och alla svårigheter så skickligt undanröjda, att intrycket på den oinvigde läsaren knappast kan blifva något annat, än att frågan om de båda brefsamlingarna nu är fullständigt löst. Att förf. gått så tillväga och ej invecklat bevisföringen genom att upptaga till behandling motsatta synpunkter, må vara fullt berättigadt från *hans* ståndpunkt, då han själf tyd-

ligen är öfvertygad om, att dessa synpunkter förlorat all betydelse genom de senaste årtiondenas vetenskapliga arbete. Denna uppfattning kan jag emellertid ej dela, liksom jag, trots all beundran för förf:s formella behandling af ämnet, ej heller kan vara med om det resultat, som arbetet i dess helhet ovilkorligen måste gifva vid handen, nämligen att i den tragedi, som bär namnet Maria Stuarts historia, hela den moraliska skulden var på hennes fienders sida och alls ingen på hennes. För egen del anser jag mig ingalunda kunna fälla någon afgörande dom i detta historiska högmål. Enligt min mening är äfven det nya ljus, som de nyaste forskningarna spridt däröfver, otillräckligt, för att en sådan dom skall kunna fällas, och från denna *min* ståndpunkt måste jag anse, att professor Storms arbete *med afseende på innehållet* skulle vunnit i värde och för allmänheten blifvit ännu mera instruktivt, om han tagit större hänsyn till de invändningar, som framställts mot den af honom förfäktade teorien om Maria Stuarts fullständiga moraliska skuldlöshet. Dels för att styrka denna min uppfattning, dels för att i någon mån initiiera läsaren i de tvistepunkter, som söndra de nyare forskarne i Maria Stuarts historia, skall jag i det följande antyda några af dessa invändningar, men inskränker mig därvid, för att ej blifva vidlyftigare än som kan lämpa sig för denna uppsats, till frågor, som i prof. Storms arbete bragts på tal.

I första rummet anföres mot breffvens autenticitet, dels att man ej har något annat vittnesbörd om, att skrinet *vid fyndet* verkligen innehöll de ifrågavarande breffven än en försäkran af Marias lögnaktiga fiender, Morton och Murray, dels att deras uppgift, att Dagleish, skrinets innehafvare, fängslades den 20 juni 1567 och skrinet öppnades dagen därpå, står i strid med Melvils memoarer, enligt hvilka Dagleish först i juli s. å. blef gripen. Henderson har emellertid publicerat en officiell förklaring (i afskrift) af Morton, att skrinets innehåll vid öppnandet undersöktes och konstaterades af flere *namngifna* skotska herrar af olika partier, och han har till full evidens ådagalagt, att den ifrågavarande uppgiften af Melvil är oriktig.

Ett skäl för breffvens misstänkheth skall vidare vara, att, när de först börja omtalas, endast *ett* nämdes. Men det var, som vi veta, endast *ett* bref, som bevisade Marias andel i mordet, och om fyndet verkligen blifvit gjordt, är det fullkomligt naturligt, att just det ädrog sig en stor uppmärksamhet. Icke var det väl nödvändigt, när

man i förtroliga meddelanden omnämde dess tillvaro såsom bevis på hennes brottslighet i detta hänseende, att på samma gång uppräknade bref, som ej hade med den saken att göra. »Ett» är dessutom här ej räkneordet, utan den obestämda artikeln. Viktigare är då invändningen, att den muntliga redogörelse, som vid detta tillfälle gafs af det ifrågavarande brevets innehåll, är oriktig, men detta bestyrker på sin höjd Bresslaus åsikt, att det andra Glasgowbrevet var ett falsarium, som man ännu ej gifvit dess slutliga form, men bevisar intet mot de öfriga breffvens äkthet. Dessutom grundade sig denna redogörelse på ett, äfvenledes muntligt, referat af brevet, som redogöraren — Murray — i Frankrike erhållit af en dit från Skotland anländ person. Och huru lätt kunde det ej under sådana förhållanden hända, att i redogörelsen eller det första referatet detaljer inrycktes, som visserligen ej omnämdes i brevet, men som Murray och hans sagesman lätt kunde anse följa af dettas innehåll? Intet är sannare än ordspråket: »*Fama crescit eundo*», och det är därför i högsta grad vanskligt att tillerkänna dylika meddelanden ett afgörande vitsord.

Ytterligare anföres, att ett skotskt partimöte af Marias fiender hösten 1567 för Elisabet uppgaf, att brefven voro ej blott skrifna utan äfven *undertecknade* af Maria, men att omedelbart därefter det skotska parlamentet ej omnämde *namnteckningen*, hvilken i verkligheten ej heller funnits till. Detta talar emellertid snarare för än mot breffvens äkthet. Det är tydligt, att Marias fiender falskeligen för Elisabet, som då ej kunde kontrollera deras uppgift, påstått, att brefven voro undertecknade, men ej vågat göra detta i Skotland, där en kontroll var möjlig. De voro sålunda intresserade för att man skulle tro, att brefven voro undertecknade. Men om de förfalskat Marias handskrift, hvarför hafva de då ryggat tillbaka för den mycket lättare förfalskningen af hennes namnteckning?

Liksom åtskilliga andra Marias försvarare påstår prof. Storm, att vid konferensen i York kassettebrevet framlades i *skotsk* text och att denna af de skotska kommissarierna förklarades vara originaltexten, men att sedermera i Westminster *franska* bref af skottarne framlades såsom original, och dessutom uppger han, att dessa franska original officiellt kollationerades i Westminster med de skotska kopiorna, hvilka då erkändes såsom kopior.

Det sista är till en början ej fullt riktigt. De kopior, om hvilkas noggranna kollationering det officiella protokollet (för den 8 dec.) talar, voro *ej de skotska* utan just de *franska*, genom hvilkas delvisa återfinnande — såsom författaren själf på ett annat ställe sid. 12 antydt — man i senare tid lyckats få kännedom om den *ursprungliga* franska texten, och den engelska kommissionen har sålunda ej gjort sig skyldig till något sådant som att förklara de i hög grad felaktiga skotska kopiorna *öfverensstemmende med originalerne*.¹ Om de skotska afskrifterna syns det ej alls varit tal i Westminster, men däremot framlades där äfven officiella *engelska* kopior.

Hvad hufvudfrågan angår, eller att de skotska ombuden skulle i York *försäkrat*, att den *skotska* texten var originaltext, så står något sådant i själfva verket icke i någon källa, utan hvad de uppgifvas hafva *försäkrat* var, att de *framvisade* brefven voro original, och emedan nu bevarade utdrag ur brefven, som gjordes af en medlem af den engelska kommissionen, tyckas vara hämtade ur den skotska texten, har man slutit sig till, att denna var de framvisade brefvens. Men det låter mycket väl tänka sig, att de skotska ombuden i York blott *upprisat* de franska originalen, men ej tillåtit, att *utdrag gjordes ur dem utan endast ur den skotska öfversättningen*. Däremot är det väl ändock bra osannolikt, att så förslagne män som Murray, Morton och Lethington skulle varit nog enfaldiga att inför samma granskare vid ett tillfälle uppgifva, att originaltexten till brefven vore *skotsk* och vid ett annat att den vore *fransk*. Denna förtviflade hypotes är för öfrigt egentligen en länk i en argumentation, som prof. Storm ej anslutit sig till, nämligen den att brefven ursprungligen skulle varit skrifna på skotska: Murray skulle nämligen till en början nödgats uppgifva de skotska brefven såsom original, emedan han ej ännu fått den franska texten färdig. Om man, medgifver, att denna var den ursprungliga, blir emellertid ett sådant tillvägagående fullkomligt orimligt. För antagandet, att de skotska ombuden visserligen i York uppvisade de franska originalbrefven, men ej utlämnade *dem* utan de skotska kopiorna till excerpering, talar däremot följande omständighet. Såsom vi veta, hade flertalet af de skotska herrar, som nu uppträdde såsom Marias och Bothwells åklagare, varit medbrottslingar i Darnleys mord. Nu förekom i det

¹ Förmodligen har förf. låtit narra sig af Philipppsons något oklara framställning i *Rev. hist.* XXXIV sid. 248.

första Glasgowbrevet (såsom ses af den officiella engelska öfversättningen) en mening, som visade, att åtminstone en af dem, Lethington, vid tiden för brevet författande var Bothwells förtrogne. Detta var naturligtvis i hög grad olägligt för det då i Skotland herrskande partiet, och *nu är denna mening utesluten ur den skotska kopian*. Därför har man sålunda i det längsta dragit sig för att lämna ifrån sig originaltexten och i stället till en början blott låtit den skotska närmare undersökas, och *därför* var det sannolikt ock som man sedermera (genom Buchanan) lät trycka breven ej efter originaltexten utan efter den (förfalskade) skotska öfversättningen. Denna omständighet synes mig vara ett tungt vägande, för att ej säga alldeles afgörande bevis för, att åtminstone det första af Glasgowbreven ej är ett falsarium (ty då skulle man naturligtvis ej däri insatt denna komprometterande mening), och detta bref bevisar — visserligen ej att Maria var medveten om mordplanen — men dock att hon vid Glasgowresan stod i hemligt förstånd med och brottsligt kärleksförhållande till Bothwell. Af förfalskningsteoriens anhängare hafva också gjorts förtviflade ehuru fåfänga försök att bortförklara den förargliga meningen. Prof. Storm har ej omtalat dess tillvaro.

Vidare har påståtts, att i York ett bref framlades, som skulle bevisa, att Maria vid ett tillfälle sökt reta sin halfbroder Robert Stuart att döda Darnley, men att något sådant bref ej finnes bland de i Westminster framlagda, hvilka då intygades vara de enda som anträffats i skrinet. Emellertid har en af de engelska sekreterarne verkligen antecknat på ett af de i Westminster framlagda breven (det 4:de), att det handlade om denna sak, hvilket han måste hafva gjort på grund af de skotska kommissariernas utsago. Att det är svårt att få fram en sådan hänsyftning ur det påtecknade brevet är sant, men detta talar snarare mot än för förfalskningsteorien. Är denna riktig, borde väl förfalskarne skrivit brevet på sådant sätt, att det *tydligt* bevisade hvad de därmed ville ådagalägga.

Ett så godt som afgörande bevis mot Glasgowbrevens äkthet har man trott sig finna i tidpunkten för Marias afresa till Glasgow, om hvilken prof. Storm påstår »at det må ansees som bevist» att den egde rum den 24 januari, hvilket ej stämmer med datum på det enda daterade brevet; men mot denna tidpunkt hafva både Bresslau och Henderson anfört tungt vägande skäl och därvid uppvisat möjligheten af en annan tidpunkt, som öfverensstämmer med dateringen.

Hvad särskildt Stirlingbrefven angår, så är hufvudargumentet mot deras äkthet orimligheten af, att Maria under sin korta vistelse på Stirling skulle skrivit 3 bref till Bothwell för att med honom öfverenskomma om enleveringen den följande dagen, hvilken bort vara aftalad förut. Men denna orimlighet försvinner, om man godtager den af prof. Storm omnämnda ehuru ej gillade förklaringen, att Bothwell ej var synnerligt lifvad för den ganska riskabla enleveringen, hvilken *han* bevisligen ej behöfde för att nå sitt mål, utan att denna påyrkades af Maria, som åter behöfde den för att därmed ursäktat det opassande giftermålet inför sina franska släktingar. De täta brefven under den korta tidrymden förklaras då af att hon behöft uppmuntra honom till företaget. En sådan förklaring förutsätter emellertid, att Maria redan före enleveringen älskade och stod i hemligt förstånd med Bothwell. Rörande denna sak synes prof. Storm ej känna sig fullt säker (sid. 106), men af hans redogörelse för händelserna får man dock onekligen det intrycket, att hon ej gjort det. Detta synes mig åter bero på, att han äfven här förbigått vissa omständigheter, hvilka naturligtvis han ej ansett graverande, men som enligt mitt och mängas förmenande verkligen äro det.

Möjligheten af att hon så hastigt efter mannens död fattade kärlek till den, som offentligt utpekades såsom hans mördare, beror i väsentlig mån på hennes känslor för den förre vid tidpunkten före och efter hans död. Af författarens framställning får man intrycket, att dessa skulle varit ganska vänliga, men den 24 okt. 1566 skref Lethington till hennes förtrogne ärkebiskopen af Glasgow, att »hennes hjärta brister vid tanken på att Darnley skall förblifva hennes make» och den 20 jan. 1567, sålunda omedelbart före resan till Glasgow, skref hon själf ett bref till samme förtrogne, som visar att hon då var allt annat än vänligt sinnad mot Darnley. Detta bestyrkes äfven däraf, att hon något öfver en månad före Glasgowersan verkligen visade sig benägen att lyssna till ett förslag af Darnleys fiender, att hon skulle skilja sig från honom — en episod som prof. Storm omtalar ehuru i nog sväfvande ordalag (sid. 93). I sammanhang härmed må nämnas, att det bland de sammansvorne bevisligen varit fråga om att förskaffa sig Marias skriftliga samtycke till mordet, men att detta ej erhöles, emedan hon ej ville höra något om planen. Prof. Storm anser dessa ord »naturligtvis betyde at de sammensvorne ikke turde sige noget derom til hende». Men detta är alls

icke naturligt, om man ej utgår från antagandet af hennes oskuld. Minst lika naturligt innebära de, att hon verkligen fått höra om planen, men blott ej velat på något sätt kompromettera sig. Ännu mindre kan jag gå in på prof. Storms åsikt, att denna sak är »dräbende för Glasgowbrevens», emedan Bothwell, om han haft dessa i sin hand, kunnat med dem öfvertyga sina medbrotslingar om Marias samtycke (sid. 99 nr 1). Oafsedt att hedern borde förbjuda honom att visa kärleksbref — en finkänslighet, som man kanske ej får vänta af en Bothwell — så kunde han ej visa dessa af *det skälet*, att medbrotslingarna då skulle förstått, att ett giftermål mellan honom och Maria måste blifva konsekvensen af mordet — något som de alls icke åsyftade. För öfrigt om också prof. Storms argumentation hölle streck, så vore den ju blott »dräbende» för det *andra* Glasgowbrevet, hvilket, såsom han själf framhållit, var det enda, som bevisade något om hennes medbrotslighet i mordet. Betecknande är äfven, att hon lät det olyckliga offret, som dock var hennes gemål och fader till hennes barn, den blifvande konungen, begravas på ett rent af skandalöst sätt (endast i närvaro af 2 vittnen) och först mer än en månad efter hans död lät fira en messa till hans minne, samt att hon enligt sekreteraren Naus memoarer, som på goda grunder anses hvila på uttalanden af henne själf, allt framgent blott tänkte på honom med bitterhet.

Vidare bör märkas den passivitet hon ådagalade vis å vis mördarnes bestraffning. Denna sak behandlade hon trots yrkanden af Darnleys fader (Lennox) så, som om den ej angått henne och staten, utan varit en privataffär för den mördades släkt, och då Lennox till följd häraf måste samla bevis och anhängare för att kunna utföra rättegången mot den af honom anklagade väl rustade Bothwell, påskyndades rättegången, så att detta blef för honom ogörligt, hvilket i väsentlig mån möjliggjorde Bothwells frikännande. Enligt prof. Storm skulle nu försumligheterna med afseende på rättegången berott ej på Maria utan på regeringskonseljen. Men hvarför har hon funnit sig häri, hon som visade en sådan energi, när det gällde Riccio-mördarnes bestraffning? Att hon ej handlade med förbundna ögon, framgår däraf, att Elisabet och Lennox besvuro henne att genom kraftiga åtgärder för mordets bestraffning rädda sin ära. I stället säges hon själf hafva hjälpt åtskilliga af de lägre handtlangarne på flykten, och bevisligen åtnjöt åtminstone en af dem sedermera af henne en pension.

Men det var ej nog med att hon ej inskred mot den allmänt utpekade mördaren — Bothwell; hon öfverhopade honom i stället, äfven innan han blifvit frikänd, med förtroenden och ynnestbevis. Ryktet, att hon kort efter mordet roade sig på Setonhouse med Bothwell är nog antagligen, såsom prof. Storm anmärker, falskt, enär Bothwell bevisligen då stannat kvar i Edinburg, men härvid är att märka att han af Maria kvarlämnats såsom vårdare af kronprinsen — af sonen till den man, såsom hvars mördare han var beryktad! Prof. Storm fäster ej heller något afseende vid, att Edinburgs slott anförtroddes åt Bothwells kreatur och medhjälpare i mordet, J. Balfour, och att Bothwell själf 5 dagar efter mordet af drottningen gjordes till guvernör öfver Leith (Edinburgs hamn), en af de viktigaste förtroendeposter i riket, och ej heller vid, att orsaken, hvarför hans svåger Huntly återfick sina gods, hvilket skedde åtminstone med drottningens *samttycke*, tydligt var den, att han öfvertalat sin syster att gå in på att skiljas från Bothwell, hvarigenom dennes giftermål med Maria möjliggjordes. Tager man alla dessa omständigheter i betraktande och dessutom att hon själf tillbakavisade deras hjälp, som ville befria henne ur den s. k. »fångenskapen» hos Bothwell, och att hon, frigifven, genomförde giftermålet med denne trots sina bästa vänners böner, så synes det så godt som omöjligt att förneka hennes kärlek till Bothwell och tillvaron af ett hemligt förstånd mellan dem före enleveringen. Också har t. o. m. Philippon, som ej erkänner Stirlingbrevens äkthet, medgifvit detta, men gör man ett sådant medgifvande, så bortfalla i själfva verket de *inre* skälen för Stirlingbrevens förkastande.

Hvad den Babingtonska brefväxlingen angår skall jag ej närmare inlåta mig därpå, då saken är mindre viktig. Så mycket må dock nämnas, att det enda bevis som kunde förebringas för brefvens fullständiga äkthet ej, som prof. Storm synes anse, är Marias sekreterares af den engelska regeringens kreatur Phillipps upptecknade och därför tvifvelaktiga bekännelser af den 21 sept. 1586, utan att ett annat af vida större värde finnes, nämligen samme sekreterares af verkligt trovärdige män bestyrkta påskrift på brefven, hvarigenom de erkände deras autenticitet. Prof. Storms uppgift, att en af sekreterarne, *Nau*, sedermera protesterat mot de bekännelser man tillagt honom, återfinnes äfven hos Kervyn. Utgifvaren af *Naus* memoarer *Stevenson*, uppper emellertid endast, att *Nau* sedermera i Frank-

rike inför Marias därvarande släktingar renade sig för mot honom framställda beskyllningar om otrohet mot sin herrskarinna, och att han 1605 till Marias son konung Jakob afgaf en försvarskrift; enligt samma källa har han i denna ej protesterat mot bekännelserna utan *ursäktat* dem därmed, att allt hvad han bekände var på annat sätt bevisadt. Visserligen förklarade han Maria oskyldig med afseende på mordplanen men blott på den grund, att hennes mening ej hade något inflytande på beslutet, som fattats oberoende af henne.

Men — för att återgå till kassettebrefven såsom de viktigaste — är ej deras äkthet, hvad helst än må kunna synas tala därför, en *psykologisk* omöjlighet på grund af den verkliga högsinnet, som Maria Stuart under sitt öfriga lif lade i dagen? Detta är tydligen prof. Storms åsikt, ty han yttrar: »*Hvis de er ægte*, give disse breve en indblik i en bundlös slet karakter . . . som man har vanskeligt for at forene med hvad der ellers er bekjendt om Maria i tiden før og efter». Enligt mitt förmenande ligger dock häri en öfverdrift. Om man vill förstå Maria Stuarts karaktär, bör man ej, såsom hennes försvarare äro böjda att göra, tänka sig henne såsom ett abstrakt dygdeideal. Hon var tydligen en varmblodig, lidelsefull och ofta obetänksam natur. Hennes uppfostran vid det franska hofvet har säkert ej bidragit att lära henne försiktighet. Den, som ej känner mera om detta hof än hvad prof. Storm meddelar, nämligen huru Katarina af Medici där »strengt vågede over ærbarhed og omhyggeligt sørgede for, at hendes børn ikke fik forstå de krænkelser hun i sit ægteskab var udsat for», skulle möjligen kunna få den föreställningen, att det varit en verklig plantskola för dygd och goda seder hvori Maria uppväxt. Men om den franska kungamoderns uppfostran vis å vis Maria skall tänkas så god, hvarför bar den ej bättre frukter på hennes egna barn, hvilka blefvo notoriska vidunder af lastbarhet? Ett sådant omdöme har man visserligen ej skäl att fälla om Maria, men allt tyder dock på, att hon från detta hof medfört ett lätt för att ej säga frivolt umgängessätt. Detta hindrar icke, att hon var och under olyckans dagar allt mer utvecklade sig till en verkligt högsint kvinna. Hvem kan neka till, att Marie Antoinette under sin lyckas dagar gjorde sig skyldig till obetänksamheter och frivoliteter, och att hon ändock lagt i dagen just de dygder, som man beundrat hos den skotska Maria: högsinnet, vänfasthet, mod och religiös undergifvenhet i olyckan. Båda hafva de skadat sitt

rykte genom att i sitt intima umgänge upptaga lättfärdiga kvinnor — Maria lady Buccleugh, Marie Antoinette grefvinnan Polignac — och genom att så obetänksamt umgås med frivola män, att dessa fattade förolämpande förhoppningar — den förra med Chastelard, den senare med Besenval och Lauzun. Att Maria verkligen hade ett lättrördt hjärta, synes också framgå däraf, att hon kunde förälska sig i en vacker och karaktärslös stackare som Darnley. Om man nu med Bresslau antager, att det andra Glasgowbrevet är falskt, men de öfriga äkta, hvad följer då däraf? Jo blott det, att hon, hvars första gemål varit en outvecklad och veklig pojke och hvars andra, då lefvande, var henne underlägsen i ålder och begåfning och nu mera ej kunde ingifva henne annat än vedervilja och förakt, låtit sig därås af Bothwell, som med alla sina fel dock var en verklig *man* och dessutom en kvinnotjusare såsom ingen; att hon sedan sökte blunda för hans andel i mordet — en sak som enligt dåtida skotska adelsseder var en bagatell och som, om hon också misstänkte honom därför, dock ju i hennes ögon måste hafva tett sig såsom ett bevis på öfvermåttet af hans kärlek — och att hon slutligen för att få blifva hans maka tillgrep en intrig, hvaraf ingen annan kunde hafva någon skada. Det är sannt, tadelfritt är ett sådant handlingssätt ej, men det är ingen psykologisk omöjlighet, att en annars högsint kvinna med starka känslor, uppväxt och lefvande i en sedeslös omgifning, har kunnat under dylika förhållanden göra sig skyldig till en sådan förvillelse.

Ja till och med om man antager det andra Glasgowbrevets äkthet och att sålunda Maria *medvetet* låtit begagna sig af Bothwell för att locka Darnley i fördärfvet, finnes en möjlighet att förklara den skenbara psykologiska motsägelsen. Svedelius, som anser henne saker till brottet, yttrar: »Det har någon gång blifvit sagdt, att ibland den animala magnetismens hemligheter skulle också den företeelsen finnas, att magnetisören försätter den person, som är föremålet för hans konst, i ett sådant tillstånd, att viljan förlorar sin själfbestämmande förmåga och den magnetiserade personen lyder magnetisören blindt. Det har ock funnits en sägen, att där skulle finnas hos boasormen en förmåga att tjusa sitt rof, så att fågeln ej kan flyga fritt, ej djuret på marken kan fly, ändock vägen är öppen . . . Detta må vara dikt eller sanning, men det kan nämnas liknelsevis, ty sådan makt var Bothwells öfver Maria». Efter hvad man på sista tiden

lärt känna om de företeelser, som kallas hypnotism och suggestion, frestas man att ifrågasätta, om ej i denna tanke ligger mera än en »liknelse». Egendomligt är, att samtida ansågo, att Bothwells makt öfver Maria berodde på magiska konster, och får man antaga hans s. k. testamente för äkta, hvilket prof. Storm synes göra, så har han själf erkänt, att han för att vinna henne begagnat sig af sådana. Men mycket af hvad forntiden kallade magi, förhexning och trolldom kan utan tvifvel förklaras genom de hypnotiska företeelserna. Antager man nu, att Maria begått brottet under inflytelse af en suggestion — hvartill fullkomliga motstycken torde kunna framläggas från hypnotismens historia — så behöfver hennes handlingssätt ej bevisa »en bundlös slet karakter» som är oförenlig med hvad man eljest vet om henne. Ty hvar ligger da skulden? Det ifrågavarande brevet visar ock, att det var med inre motvilja hon utförde uppdraget. Allt detta är nu naturligtvis blott en hypotes, men den öppnar dock en möjlighet för, att man vid pröfningen af de omständigheter, som tala för äktheten äfven af det andra kassettebrevet — och sådana gifvas verkliga, ehuru frågan därom på grund af sin invecklade natur ej här lämpligen kan behandlas — ej behöfver vara bunden af den förtfattade åsikten, att de *måste* förkastas såsom ledande till en psykologisk orimlighet.

Det intresse, som Maria Stuarts historia framkallar, beror emellertid ej blott på hennes personlighet och personliga öden, utan ock på hennes förhållande till tidens stora fråga — konflikten mellan protestantismen och den katolska reaktionen. Saknades detta moment, då skulle hennes lefnads saga endast vara en romantisk episod; nu är den tillika ett stycke af ett världshistoriskt drama. Prof. Storm har icke särskildt framhållit denna senare synpunkt, förmodligen för att ej tynga sin framställning med detaljer och därigenom göra den mindre populär. Men just därför att arbetet är populärt, synes det mig, att den världshistoriska bakgrunden behöft en något starkare belysning. För en publik med historisk fackbildning kan man utreda frågorna om Maria Stuarts personliga öden utan att behöfva närmare inlåta sig på hennes allmänna historiska betydelse, emedan denna för en sådan publik är känd förut. Men är den det äfven för den större allmänheten? Är den det icke, kan dennas behållning af en sådan skildring möjligen blifva något ensidig.

Dömer man det 16:de århundradets stora religiösa partier blott efter deras *handlingar*, så blir det mången gång svårt nog att afgöra, hvilkendera bör ställas högst eller — lägst, ty på båda sidor finner man upprörande yttringar af fanatism och ofördragsamhet. Och dock är det ovedersägligt, att protestantismens seger äfven var framåtskridandets och civilisationens. Förklaringen härtill är att söka i den *principiella* olikheten. Katolicismens utgångspunkt var asketismen, enligt hvilken sinnevärlden är något i och för sig ondt, och människan därför gentemot den samma blott bör förhålla sig negativt. Såsom dess motsats betraktades åter kyrkan — ej den inre osynliga utan den yttre, i den prästerliga hierarkien framträdande. Genom att stärka dess makt trodde man sig därför stärka Gudsriket, och endast genom blind underkastelse under dess välde ansågs individen kunna undgå djäfvulens och världens försåt (*«ultra ecclesiam nulla salus»*). Men hvad man kallade Gudsriket eller kyrkan blef på detta sätt själfvt en makt af denna världen, och under det att individen i kraft af den asketiska uppfattningen förblef ofri i sitt förhållande till sinnevärlden blef han det nu äfven på lifvets högsta område, i det denna världskyrka såsom en yttre auktoritet ställdes mellan honom och Gud. Men på personlighetens fria utveckling beror ytterst mänsklighetens, och därför skulle medeltidskyrkan d. v. s. katolicismen, om dess makt fått förblifva obruten, ovillkorligen hämmat framåtskridandet. Räddningen bragtes genom renaissancen och reformationen.

Den förra bröt asketismen; det mänskliga fick åter ett berättigande, och hellinisk lifsglädje undanträngde späkningarna. Därmed var också grundvalen för medeltidskyrkans makt skakad, och den förlorade sitt välde öfver de skaror, som i glad yra svärmade i renaissancens lustgård. Olyckligtvis nöjde sig renaissancen med att endast frigöra människoanden i dess förhållande till sinnevärlden. Med afseende på religionen blef hennes verk endast negativt och icke ens såsom sådant fullständigt: hon skapade ej en ny religiös uppfattning i stället för den förlorade gamla, men lät kyrkan stå kvar såsom en »konventionel lögn», hvaraf man begagnade sig för den nya skönhetskulten, i det den fick gifva medel och motiv åt konsten. Detta hämnade sig emellertid bittert. Osanningen på lifvets högsta område blef en väsentlig orsak till den osedlighet, hvartill renaissancens skönhetslif urartade, och när slutligen en tid kom, då de religiösa

behofven åter vaknade, då återtog medeltidskyrkan sin makt öfver sinnena, därför att hon bland de egentliga renaissancefolken fått stå kvar såsom den enda representanten för de religiösa idéerna, och därmed vaknade också asketismen till nytt lif och kväfde slutligen renaissancens rika och glada kulturlif, åtminstone i dess hemland — Italien. Det är denna företeelse, som man kallat den katolska reaktionen, hvilken, emedan den var fientlig mot andens frihet, emedan ofördragsamheten var dess lifsprincip, ovillkorligen innebar en fara för hela det mänskliga framåtskridandet.

Emellertid genomfördes reaktionens seger öfver renaissancen ej i ett slag, och på vissa håll blef den ej någonsin fullständig. Under det 16:de århundradet fortlefde sålunda de båda riktningarna vid hvarandras sida bland de katolska folken, och då renaissancekulturen var främmande för all religiös fanatism, förklaras häraf, att man under denna tid just bland katolikerna kan påträffa tilltalande ytringar af religiöst frisinne, som fördelaktigt sticka af både mot reaktionär och protestantisk ofördragsamhet. Men denna renaissancens tolerans berodde ej på människoandens positiva frigörelse i förhållande till Gud utan på religiös likgiltighet, och därför förmådde den vanligen ej på längden hålla sig uppe gent emot den på en konsekvent lifsuppfattning och en lefvande öfvertygelse grundade reaktionära fanatismen. Ett märkligt exempel härpå erbjuder just det franska hofvet under Katarina af Medici. *Hon* var ett barn af den italienska renaissancen; de religiösa tvistefrågorna hade för henne ingen större betydelse, och därför kunde hon icke blott söka intaga en medlande ställning mellan de båda stridande partierna utan äfven samtycka till det verk af ädel fördragsamhet, som i historien är känt under namnet l'Hôpitals toleransedikt, men hon slutade dock med att blifva medbrottsling i Bartolomeinattens ildad.

Reformationen genomförde däremot hvad renaissancen försummat. *Hon* frigjorde människoanden i dess förhållande till Gud, i det hon på det religiösa området nedbröt den yttre auktoritetstron och proklamerade personlighetens rätt. Detta är hennes lifsprincip, och därför var det först genom hennes betryggande, som mänskligheten erhöi en verklig garanti mot samvetstvånget. Visserligen har protestanternas handlingssätt stundom tyckts strida häremot, och särskildt gäller detta om den tid, då de hade att kämpa för sin existens med den anstormande reaktionen. Men de handlingar af religiös

ofördragsamhet, som besudla deras häfder, äro ej såsom hos renaissancemänniskorna en följd af en oklar och vacklande ståndpunkt eller såsom hos reaktionens anhängare en konsekvens af själfva deras utgångspunkt, utan tvärtom ett affall från denna. Men då principen i alla fall ej uppgafs, måste den till sist göra sig gällande. Därför kan också reformationen äfven under sina stridsår uppvisa representanter för en på verklig religiös lifsuppfattning grundad fördragsamhet såsom t. ex. Gustaf II Adolf, sedan han nått sin fulla andliga utveckling.

Först genom reformationen blef det också möjligt att besegra asketismen utan att på samma gång, såsom renaissancen gjorde, uppgifva den kristna världsåskådningen. Då religionen här fattades ej såsom något yttre, utan såsom en bestämning till andens inre lif, blef det nämligen ej nödvändigt att låta den framträda i ett negerande af den yttre världen, utan denna kunde nu erhålla ett berättigande såsom ett medel för det högre, eller andliga lifvet. Därför kunde också den kultur, som den italienska renaissancen kallat till lif, lefva upp i den protestantiska humanismen och dess aflägg, den moderna folkbildningen, när den i sitt hemland förkväfdes af den återuppvaknade asketismen, och det var ej en tillfällighet att just i ett protestantiskt land Shakespeares diktning säg dagen — denna diktning i hvilken en djup religiös och etisk världsåskådning förmält sig med den sundaste lifsglädje.

Oaktadt sin öfverensstämmelse med reformationens grundidé har dock ej heller denna friare världsuppfattning alltid kunnat göra sig i praxis gällande bland protestanterna. De andliga väckelser, som blifvit en naturlig följd af protestantismens djupare religiösa riktning, hafva mången gång ledt till asketiska förvillelser, och då den asketiska fullkomligheten här uppställts såsom ett kraf, har den till följd af den protestantiska personlighetsprincipen fordrats af *alla* och ej såsom inom katolicismen ansetts kunna fullgöras af en särskild klass — prästerna och klosterfolket — å de öfrigas vägnar, hvaraf ater följden blifvit, att det stundom sett ut som om protestantismen vore ännu mera kulturfientlig och ännu mindre lämnade rum för lifsglädjen än katolicismen. Denna protestantiskt-asketiska riktning har i synnerhet framträdt inom kalvinismen. Kalvin själf geomförde den med järnhård konsekvens i Genève, och i den skotska puritanismen visade den sig i sin mest omänskliga och afskräckande gestalt.

Om man nu framhåller de tilltalande yttringarna af den ännu under det 16:de århundradet inom de katolska länderna blomstrande renaissancekulturen, men däremot blott den skotska puritanismens skuggsidor, hvilket prof. Storm till följd af den begränsning han gifvit sitt ämne verkligen haft anledning att göra, så kan det allt för väl hända, att den mindre kunniga läsaren genom en dylik framställning frestas att i katolicismen och dess representanter se civilisationens bärare, i protestantismen åter, åtminstone den skotska, obskurantismens.

Men af frukten känner man trädet. Det franska folket, som ju åtnjöt fördelarne af den förfinade renaissancebildningen vid Katarinas hof, af de reformer inom kyrkan, för hvilka, såsom prof. Storm framhåller, reaktionens hufvudman i Frankrike, Marias morbroder, kardinalen af Lothringen, ifrade, det förblef århundraden igenom till sin massa utarmadt, lättsinnigt, oförmöget af själfstyrelse, okunnigt och i religiöst hänseende osjälfständigt. Skottarne åter, vid nyare tidens början ett folk af halvilda gränsröfvare, utvecklade sig under puritanismens inflytande till en af Europas idogaste och burgnaste, mest allvarliga, upplysta, själfständiga och af politisk frihet mäktiga nationer, och när slutligen frigörelsens verk begynte inom Frankrike, då utgingo impulserna därtill ifrån ideriktningar, hvilka hade sin rot just i den skotska och engelska puritanismen. Förklaringen härtill är utan tvifvel, att den religiösa personlighetsprincipen, som var reaktionen en förargelse och renaissancen en galenskap, till fullo erkändes af puritanismen, åtminstone inom dess eget samfund, och detta var skillnaden mellan *dess* reformer och *dem*, hvilka kardinalen och hans gelikar hyllade, ty dessa gingo blott ut på att ytterligare befästa hierarkiens förmynderskap öfver lekmännen. Att puritanismen ej erkände den andliga friheten utom sin egen idékrets, var ett beklagligt affall från den äkta protestantismen och berodde på dess asketiska ensidighet, ty äfven här blef asketismens konsekvens: *ultra ecclesiam nulla salus*, men så stark är personlighetsprincipens makt, att äfven ett så ofullkomligt genomförande däraf, som här egde rum, blef en kraft till frigörelse.

Till en början såg det dock nästan ut, som om reformationen snarare skulle förvärra den sedliga förvildningen. Här liksom i åtskilliga andra länder invercade den vid sitt första framträdande långt ifrån fördelaktigt på adelsståndets moralitet till följd af den utsikt till

stora godsförvärf, som reduktionen från den störtade kyrkan öppnade för denna klass och som lockade många dess medlemmar att utan eller t. o. m. i strid med sin öfvertygelse bekänna sig till den nya läran. Dittills hade ock adeln i Skotland utöfvat ett obestriddt välde, och ännu på Marias tid var det den, som tryckte sin prägel på folkets politiska lif, hvarför det också mest är representanter för denna då till sina religiösa och sedliga grundvalar alldeles upprifna klass, som man möter i prof. Storms arbete. Men efter en Morton och hans gelikar får man ej döma den skotska reformationen; dennas verkliga stamtrupp var icke desse klostergodsgirige, af den mest cyniska egoism besjälade stormän, utan de skaror af borgare och bönder, som under Knox' ledning ville lära sig begripa trons hemligheter, och det var genom detta sanningssökande och den nya kyrkoordningens demokratiska former, som nu dessa klasser höjde sig till en förut okänd betydelse, och sålunda i stället för en den mest tygellösa aristokrati utvecklade sig denna själfmedvetna och besinningsfulla skotska demokrati, som hör till världshistoriens ståtligaste foreteelser. Att hafva åstadkommit en sådan sund demokratisk utveckling, är den skotska puritanismens ovanskliga ära, och därför måste man också tillerkänna en verklig storhet åt dess upphofsman, Knox, hur osympatisk, hänsynslös och ensidig han än var. Folkledare äro för öfrigt sällan älskvärda personligheter.

Sådana voro de tidsriktningar, bland hvilka Maria Stuart hade att välja sin plats. Genom sin uppfostran vid Katarinas hof hade hon under sin ungdom stått under renaissancekulturens inflytande, genom sin släktskap med Guiserne (kardinalen af Lothringen) under reaktionens. Under hennes första år i Skotland synes det förra mest gjort sig gällande. Hon proklamerade då religionsfrihetens grundsats, och prof. Storm anser, att hon härvid handlade i öfverensstämmelse med sin »milde og tolerante karakter» samt därigenom förvärfvat anspråk på »ären at have gjort det förste försög på at lade de to religiöse partier leve fredeligt ved siden af hinanden». Men alldeles på samma sätt proklamerade den svenske Sigismund toleransens grundsatser, när han tillträdde sitt protestantiska arfrike, och dock är det bevisligt att det blott skedde för att skaffa den katolska kyrkan rådrum att arbeta på sin fullständiga restitution. Antaget också att Marias tolerans var uppriktig, så berodde den dock icke på någon sympati för hennes undersåtars religiösa frihetssträfvande, utan var

nog af samma slag som Katarinas. Den bestod också lika litet som hennes profvet, ty genom giftermålet med Darnley trädde Maria i reaktionens tjänst och blef nu ett af dennas farligaste verktyg på grund af sina anspråk på Englands tron. Emellertid synes hon ej haft nödig karaktärsstyrka för en sådan uppgift. Efter Riccios och Darnleys mord slappades hennes intresse, och giftermålet med Bothwell förmådde henne att söka ett stöd hos de skotska protestanterna. Hon lyckades ej erhålla det, men afkydde härigenom de katolska makternas intresse, hvilket ej torde varit utan inflytande på hennes fall. Under fångenskapens lidanden trädde åter de allvarligare intryck. hon under sin uppväxt mottagit från det reaktionära hållet, i förgrunden. Hon sökte tröst i en varm religiositet i katolsk stil och var beredd att låta bruka sig för reaktionens syften. Det var för att afvärja de här af uppkommande farorna, som de engelska statsmännen tilläto sig det nedriga intrigspel, hvilket förde henne på schavotten.

Så visar det sig, att hennes olyckor ytterst berodde af, att hon inkastats i en världshistorisk brytning, hvilken hon ej var vuxen och i hvilken, när hon sökte intaga en fast position, hon valde denna på *den* sida, som ej var framtidens. Detta sista innebär intet nedläggande för hennes karaktär. Det är ej allom gifvet att rätt kunna tolka tidens tecken, och stundom framträder den sak, på hvilken mänsklighetens framåtskridande beror, i så föga tilltalande former, att just de finast anlagda naturerna stötas bort därifrån. Onekligen var detta i viss mån fallet med Maria Stuart. Man kan med sympati följa henne i hennes konflikter med den trångbröstad puritanismen och ändock erkänna att hennes seger skulle varit en olycka för hennes folk. Hennes personlighet vinner härigenom blott ett ännu högre intresse än det, som endast personliga olyckor förmå ingifva — det, som knyter sig till historiens i högsta mening tragiska karaktärer.

ERINDRINGER FRA MAKEDONIEN.

NATIONALITETSFORHOLDENE I CHALKIDIKE I VORE DAGE.

AF

K. F. KINCH.

Den, der første gang besøger Makedoniens hovedstad Saloniki, føler sig mærkelig desorienteret ved synet af den befolkning, som der møder ham. Til hvilken nation eller race høre de folk, som med deres både omsværme skibet, når det kaster anker nogle hundrede meter udenfor kaien, og som kaptajnen ikke vil tillade at komme ombord på grund af den forstyrrelse, de der vilde fremkalde? Man kender fra andre stæder i Tyrkiet de sædvanlige varkologer (bådførere); det er altid grækere eller tyrker. Til tyrker ere disse salonikensere for støjende, og desuden behandle skibsfolkene dem med en hån, som man ikke viser landets regerende kaste. Grækere er det heller ikke; dertil er deres skæg for stridt, næsen for kroget; dertil føre de sig også med for liden smidighed og ere deres både for tarvelige. Og hvad er det for et mærkeligt sprog, de tale? Sikkert et romansk; men det er ikke italiensk, det eneste romanske sprog man ellers træffer i orientalske havnestæder. Og hvilken ejendommelig, klangløs udtale af et romansk sprog; hvilken fremhævelse af sch-lydene og udtrækning af de betonede vokaler. Varda-a-a! No-o-o! Moschi-i-i-go! lyder det omkring os.

Chalkidike er, som bekendt, det antike navn på den store halvö — af størrelse lidt mindre end Sælland —, der fra Makedonien strækker sig ud i Ægæerhavet og i hvis yderste nordvestlige hjørne Saloniki (Thessalonike) ligger. I dette og de mod nord derfor liggende landskaber har forf. opholdt sig i årene 1885—87 for at foretage topografiske og arkæologiske undersøgelser.

En rejsefælle forklarede mig, at det var jøder, hvis forfædre i sin tid vare blevne fordrevne fra Spanien, og som siden da havde bevaret deres gamle sprog, hvilket de dog udtale på deres egen jødiske manér. Det blev også sagt mig, at de spanske jøder udgøre over halvdelen og tillige den driftigste del af Salonikis befolkning. Da jeg kom i land, fik jeg hurtigt syn for deres mængde; en jødisk lastdrager bar min kuffert til hotellet, en jødedreng børstede mine støvler, og i en jødisk forretning vekslede jeg mine penge.

Det er en mærkelig by, Saloniki, i etnografisk henseende. Landets befolkning består af tyrker, grækere, bulgarer og serber, vlaker og albanesere, hvoraf hver nation faler sit sprog, ligesom de bekende sig til to forskellige religioner, den muhamedanske og den kristne. Hovedstaden, Saloniki, skulde efter vore begreber indeholde kvintessensen af landets befolkning; men af Salonikis 120,000 indbyggere ere de 72,000 jøder, der have den jødiske religion, tale spansk, som ingen af landbefolkningen forstår, og, hvad der er det ikke mindst mærkelige, skrive det med hebraiske bogstaver.

Den, der rejser i orienten, vil bemærke, at Saloniki ikke er det eneste sted, hvor denne art af jøder findes; man træffer dem overalt i Tyrkiet. Mod nord begynde de ved Donau; nord for denne flod i Rumænien, er der en anden art, polske og böhmiske jøder, som ere indvandrede der i dette århundrede. Men i mange af Tyrkiets større stæder, i Konstantinopel, Adrianopel, Üskub, Kavalla, Smyrna, og i endel mindre stæder, såvel i Lilleasien som i Europa, er et større eller mindre procentantal af befolkningen spanske jøder, som har samme dragt, samme sprog og skrift som de i Saloniki. De bo i egne kvarterer og blande sig, udenfor forretningssager, ikke med den øvrige befolkning. I Smyrna skal der vare over 20,000. I Grækenland findes der, fra tyrkerherredømmets tid, endnu endel, navnlig på Korfu og i Thessalien; men antallet er der i aftagende. De i den sidste tid halvt nødtvungent fra Korfu udvandrede have tildels taget deres tilflugt til Saloniki.

Saloniki er i vore dage jødernes hovedstad. Intet andet sted i hele verden har det jødiske element nået en sådan udbredelse og udvikling som der; der findes overhovedet ikke nogen by, hverken Krakau eller Lemberg undtagne, hvor jøderne, ligesom i Saloniki, såvel i antal som indflydelse ganske har overfløjet den øvrige befolkning.

Den jødiske koloni i Saloniki er af gammel dato. Fra *apostlenes gerninger* véd vi, at, da Paulus og Silas besøgte byen, fandtes det dér en jødisk menighed, som havde en synagoge. En del af disse jøder, ligesom nogle grækere, sluttede sig til den nye lære; men modpartiet anklagede de fremmede hos övrigheden, og Paulus og hans ledsagere forlode på deres tilhængeres opfordring staden. I middelalderen beretter Benjamin af Tudela, som i det 12:te århundrede besøgte sine trosfæller i orienten, at der da i Saloniki fandtes 500 jøder, et af de største tal, han traf i nogen græsk by. Det var vel denne kolonis størrelse i forbindelse med de gunstige forhold, Saloniki frembyder for forretningslivet, som blev årsagen til, at, da Ferdinand den katolske i 1492 udstedte sit dekret mod jøderne i Spanien og 300,000 forlod landet for hovedsagelig at begive sig til Tyrkiet, en stor del af de udviste, — der angives 20,000 —, flyttede til Saloniki. Her udviklede kolonien sig hurtigt; allerede i 1550 skal der have været flere jøder end ikke-jøder. Den ældre koloni må efterhånden være gået op i den større, ny; idetmindste tale nu alle jøder i Saloniki den samme jargon, et gammeldags spansk, hvori der er optaget endel tyrkiske ord. Selv de såkaldte »tyske jøder« (*aschkenazim*), der formodentlig i den senere tid ere indvandrede fra mellemeuropa, have i sproget rettet sig efter spanierne (*sephardim*). Af disse to klasser er den sidste i det hele den overlegne. Sephardim ere f. eks. berettede til at gå i aschkenazims synagoger, medens det omvendte ikke er tilfældet.

För den ödelæggende ildebrand i september 1890 skal der, efter den sædvanlige angivelse, have været 36 synagoger og 120 mindre bedehuse (*midrashim*); deraf opbrændte 10 synagoger og 30 midrashim. Synagogerne benævnes i Saloniki efter de forskellige spanske byer, Madrid, Barcelona etc.

Mine hjemmelmænd i Saloniki meddelte mig, at hver jøde i S. har to navne, hvoraf det ene til offentlig brug, det andet kun til synagogen; det sidste holdes hemmeligt for publikum.

I det 12:te århundrede, på Benjamin af Tudelas tid, levede jøderne i Saloniki, ligesom de fleste jøder i Saloniki endnu, af håndværk og industri. Handelen var da formodentlig i grækernes hænder. Endnu i det 17:de årh. roser tyrken Hadji Halfa jøderne i Saloniki for de gode tøjer og brogede fodtæpper, som de forfærdigede. Denne industri er nu ophört; men jøderne har bredt sig på andre

områder, og der findes nu i Saloniki næppe nogen erhvervsgren af betydning, som de ikke drive. Mere og mere have de trængt de andre nationer tilbage. Det tyrkiske regimente lagde intet bånd på deres virksomhed; det pålagde dem, ligesom de kristne, en personskat (*haradz*), forpligtede dem en tid til at gå i en egen blå dragt og behandlede dem måske med lidt mere hårdhed end sultanens kristne undersåtter, men lod dem have næringsfrihed. Det har dog kostet dem en hård kamp at fortrænge grækerne fra handelen. Et orientalsk mundheld siger, at der skal to jøder til en græker, og hverken i Konstantinopel, Smyrna eller nogen af de andre større steder have de kunnet sejre i konkurrencen. Farligere for grækeren er dér armenieren; jøden spiller i reglen den tredje rolle. Men i Saloniki er det omvendte tilfældet, hvad grækerne føle som en stor skam; af armeniere er der dér kun få. Jøderne ere i Saloniki alt og udføre alt; når om fredagen, dagen før sabbaten, om eftermiddagen ved den tiende time, jøderne lukke deres forretninger — de må efter det klokkeslet ikke tage penge i deres pung —, søge grækerne at benytte tiden til at tjene lidt; men næsten al virksomhed er standset, såvel resten af den dag som hele sabbaten, der holdes meget strængt; den lavere klasse ryger ikke engang tobak på den dag.

Den fattige jøde i Saloniki begynder allerede som barn at tjene penge. Forældre af den laveste klasse tillade ikke deres søn, når han har nåt de otte år, at spise ved det fælles bord, hvis han ikke i løbet af dagen har tjent idetmindste 10 para (= 5 cent.). Drengen besøger nogle år et par timer hver dag en skole, men går forresten omkring for at sælge cigaretpapir og tændstikker. Eller også bliver han æseldriver; det nøjsomme æsel passer godt til den fattige jøde; til større dyr har han ikke råd. Han forlanger lige så meget af dyret som af sig selv, mishandler det frygteligt og belæsser det med store byrder, træplanker og jernbjælker, som han bringer fra jernbanen og havnen ind i byen. Andre smådrengene blive skopudsere (*lustro*) og omsværme i store skarer alle kafeer, hvor man ikke kan sætte sig, uden at et par stykker, med bønligge miner rettede mod en, styrte sig over ens støvler. Pigebørnene begynde i en ung alder at tjene som tyende. Når børnene, drenge eller piger, blive lidt ældre, kunne de få arbejde i fabrikkerne, hvor de i store mængder slide fra morgen kl. 4—5 til aften kl. 8 for en betaling af 50 cent. Med denne virksomhed kunne de fortsætte, når de blive ældre. Andre

leje sig en lille bod eller blive omvandrende kræmmere og kommissionærer. Husmoderen eller tyendet behøver i Saloniki ikke at gå ud for at besørge de daglige indkøb; jöden henter og bringer alt. En stor del af de fattigste jöder blive lastdragere. Det er utroligt, hvor mange hamalier (lastdragere) der findes i byen. Menneskekraften er åbenbart der billigere end dyrekraften; når en ladning varer, en maskine eller en anden tung masse kommer til byen pr. skib eller bane, tage jöderne varerne på ryggen eller spænde sig selv for og bringe genstandene til bestemmelsesstedet, i eller udenfor byen, billigere end det kunde ske ved hestekraft. En virksomhed, vi ikke vilde tiltro jöderne, er fiskeriet; og det er dog dem, som i deres både, ude fra den thermæiske bugt, bringe den store mængde udmærkede fisk, hvorfor Saloniki er bekendt. Håndværket dyrkes også af jöder, mest blikkenslager- og smedehåndværket; men det er dog ikke hans egentlige fag, og det udførte arbejde er ringe; vil man f. eks. have gode klæder eller godt skotøj, må man henvende sig til grækere eller franker.

De bedre stillede jödefamilier sende deres börn til en af de højere jödeskoler, hvoraf byen nu har flere, takket være navnlig den der bosatte jödiske rigmand Allatini. Der er nu ialt 3 større og 38 små skoler for jöder. Undervisningen er i disse skoler udelukkende rettet på det praktiske; de, der udgå fra dem, vælge næsten alle til levevej forretningslivet og blive efterhånden köbmænd, grosserere, bankierer, veksellerere eller mæglere. Den indenbys handel finder mest sted i bazaren og i den store gade, som fra vest til öst gennemskærer byen, — nu, ligesom i oldtiden; det er ved den östlige ende af denne Salonikis hovedåre, at den af mig andetsteds beskrevne triumfbue¹ er opført. Bazaren ligger mellem denne gade og havnen og består mest af usle træboder, adskilte af snævre, snavsede, tildels overdækkede gyder, hvor aldrig et friskt vindpust blæser. Den har flere afdelinger; der er den egentlige bazar, Besestan'en (manufakturbazaren) og Stambul-Tscharschien, hvor der sælges kostbare varer komne fra Konstantinopel, og endelig Misir-Tscharschien, hvor der handles med vellugtende sager, druer o. l. De større forretninger, eksporten og importen, have jöderne ligeledes næsten ganske bemægtiget sig. Eksporten består navnlig i udførselen af korn, vin, silkevarer, huder og uld. Der drives fölgelig store pengeforretninger.

¹ *L'arc de triomphe de Salonique. Paris. 1890.*

Forskud gives til landmændene, hvoraf mange ere blevne afhængige af Saloniki, der behandler dem med stor hårdhed. 15—20 p. c. og derover forekommer dagligt; da sønnen af den mand, der fører en af de største forretninger på dette område, for et par år siden blev opsnappet af røverne, og en stor løsesum forlangt, var der stor glæde blandt bønderne. Det hænder naturligvis, at kreditorerne må overtage landejendommene, og således er en del af disse gået over på jødernes hænder; men selv dyrker jøden dem ikke; at en jøde skulde bo på landet som bonde, hvad der i Spanien ikke var ualmindeligt, derpå kendes der i Makedonien intet eksempel. I den sidste tid have nogle af de store kapitalister (*Allatini, Saul* o. a.) begyndt at anlægge deres penge i fabrikker, og flere og flere sådanne virksomheder komme i gang, navnlig dampmøller og bomuldsspinderier. Denne virksomhed er et godt bevis på Saloniki-jødernes driftighed; grækerne i Smyrna have intet lignende at opvise. Det er naturligvis kun den kommercielle side af forretningen, ejeren selv driver; alt det tekniske overlades til indkaldte europæere.

Litterær dannelse findes ikke mellem jøderne i Saloniki; man har et ganske illitterært handelsblad ved navn *epoca*, der udgives på spansk. Der er nogle få rige familier, som leve på europæisk vis; men det store flertal bor i dårlige, små huse, flere familier i hvert. Noget afsondret jødekvarter, som i andre sydlandske byer, findes ikke. Der har vel været det tidligere, og endnu bor flertallet i den lavere by, i nærheden af bazaren; men efterhånden som antallet er vokset og de andre nationer ere blevne trængte tilbage, have jøderne bredt sig over andre kvarterer af byen. Årlig vandre store stykker af det græske kvarter over på deres hænder.

Hvorledes er nu disse jøders ydre? Fysiognomierne ere de samme, som vi kende her hjemme fra; men skikkelserne synes mig gennemgående noget højere og kraftigere. Hvad dragten angår, da er denne for de fattigste arbejders og håndværkeres vedkommende lidet forskellig fra deres tyrkiske og kristne standsfællers. Men de bedre stillede jøder have deres egen nationaldragt, som kun den yngre generation er begyndt at ombytte med den europæiske dragt. Til de gifte kvinders dragt hører en hue med to bagtil nedhængende, grønne og røde bånd og et bånd bundet om hagen; et hvidt, fortil åbent liv, en lille jakke, et lyst forklæde og en blomstret nederdel. Mændene bære over en bomuldstalar, der når til læggene og sammen-

holdes af et töjbælte, en lang overkjortel, mest af klæde; på festdagene, når den jødiske familie efter ugens slid sidder samlet i husets gård eller i store skarer spaserer langs byens kai, er den overkjortel, mændene bære, blå eller grå af farve og foret med skind. Denne dragt skal ikke være spansk, men antaget i Tyrkiet. På hovedet har den mandlige befolkning naturligvis den røde fez, der efter i lang tid og endnu i vore dage at have været forbeholdt aga'erne (tyrkerne) som en forret, nu er bleven indrømmet, ja påbudt sultanens undersætter, også raja'erne (ikke-muhamedanerne). Ve den vantroende hund, som vover at vise sig, især ude på landet, med hat; den bliver, i aftenens mørke, ubarmhjertigt slået flad på hovedet af ham. Således er den røde hue, der i vesterlandene blev republikanismens symbol, i orienten nu trældommens mærke.

Jöderne i Saloniki anse sig for de mest rettroende af alle Israelliter. Mellem deres trosfæller have de en anset stilling, og deres overrabbiner skal i rang stå over sin embedsbroder i Konstantinopel. Moselovens forskrifter om spise og drikke overholde de på det nøjeste; to jöder, som jeg engang traf i det indre Makedonien, havde medbragt deres mad fra Saloniki og underholdt sig deraf i de dage, deres rejse varede. De dyr, de spise, skulle slagtes af en rabbiner; såvel spise som drikke köbes hos jöder; alt, hvad der sælges af anderledes troende, kaldes *turfa* og må ikke nydes. Af olje spise de kun sesamoljen, af smör og fedt kun det, der fås af gæs.

Deres begravelsesskikke ere ligeledes gammeldags og mærkelige. Når en jøde er död, bliver han straks, helst en time efter, begravet. Først renses dog liget indvendig med vand, indtil dette, efter at være heldt ind gennem munden og efter at have passeret tarmene, kommer rent ud igen. Liget bringes til kirkegården i en lukket kiste. Graven har en ejendommelig sammensat form. Den består af et hovedparti, der ligner vore grave; men i bunden er der til den ene side fört en horizontal schakt, indeni hvilken, således som hosstående

figur udviser , kisten sættes. Hvis nogen dör fredag aften, sættes han på en stol nær ved dören og betragtes som levende hele natten og sabbaten, da han ved solens nedgang lægges i kisten, hvorefter sörgesangen og lidt efter ligtøget tager sin begyndelse.

Over deres grave sætte jöderne stene med indskrifter skrevne med hebraiske bogstaver. Når tyrkerne trænge til stene, kan det

hænde, at de, for at spare sig videre udgifter, gå ud på de jødiske kirkegårde og der bemægtige sig nogle gravstene. Således spredes disse over landet, og med forbauselse træffer nu den rejsende, midt imellem græske og romerske oldsager, hebraiske indskrifter.

Jødernes strænge ortodoksi har dog ikke kunnet forhindre, at der er opstået sekter imellem dem, og at der endogså engang har fundet et større frafald sted, hvis virkninger have holdt sig til vore dage.

Man træffer i Saloniki en klasse mennesker, om hvem man først ikke véd, hvortil man skal henføre dem. De tale spansk, og deres fysiognomi er jødisk; men de arbejde om sabbaten og holde fredagen hellig ligesom tyrkerne. Dette er de såkaldte *mamminer* eller, som de mere almindelig benævnes, *dönmæ* (tyrk., = renegat). Det er jøder, hvis forfædre for et par århundreder siden ere gåede over til islamismen. Grækere og navnlig albaneser ere, som bekendt, tidligere i mængde gåede over til sejrherrens religion. Det er på de muhamedanske, krigerske albanesere, at det tyrkiske herredømme i Europa væsentlig støtter sig; af grækerne træffer man i Europa færre apostater, men behøver dog kun at rejse et par dage vest for Saloniki for at finde landsbyer, hvor befolkningen endnu taler rent græsk, skönt den forlængst har antaget muhamedanismen. Den, der for første gang kommer igennem en sådan landsby, kan til sin forbauselse, når imam'en fra minareten udråber dagens tid, høre ham sige på rent græsk: »Nu er det middag (*tora inc mesimeri*)». Men at jøder ere gåede over, er meget sjældent, og dönmæ'erne skulle kun findes i Saloniki. Helt pålidelige muhamedanere er det nu heller ikke. De besøge moskeerne, engang imellem foretager en dönmæ vel også en pilgrimsfærd til Mekka. Men i deres stille sind skulle mange endnu bekende sig til jødedommen.

Dönmæ-sekten er to hundrede år gammel. Dens første oprindelse skyldes en jødisk sværmer af spansk herkomst ved navn Sabbataï Zevi, som var født i Smyrna 1626 og i en ung alder erklærede sig for Messias. Da han straks fandt endel tilhængere, blev han sat i bæn af rabbinerne og af tyrkerne forvist fra Smyrna. Mellem hans disciple var der flere makedonere, og efter sin forvisning fulgte han deres opfordring til at gå til Saloniki. Her opholdt han sig i to år og vandt et stort parti, man siger 3,000, deriblandt også menighedens øverste. Men også her vakte han hos andre så stor modstand, at

han måtte forlade byen. Efter en del omflakninger i orienten, under hvilke antallet af hans tilhængere skal være vokset til 75,000, måtte han i 1666 rejse til Konstantinopel for at forsvare sig overfor den tyrkiske regering. Sultanen, som da var i Adrianopel, lod ham hentedertil og skal under en audiens have truet Zevi med at prøve hans messiasdom ved at afskyde tre forgiftede pile på ham. Da Zevi ikke turde udsætte sig herfor, gik han, for at undgå straf, over til islam og drog mange af sine tilhængere med sig. Men da han senere blev greben i at holde jødisk gudstjeneste, blev han forvist til Albanien, hvor han døde. Han efterlod sig i Saloniki en enke, som udgav sin unge broder Querido for Zevis søn; herved stiftedes et parti; da dettes modstandere beskyldte det for umoralsk levevis, og anklagede det til den tyrkiske øvrighed, gik et antal af tilhængerne over til islam. Efterkommerne af Zevis og Queridos' partier ere dønmæ'erne.

Angående deres lære hersker der stor hemmelighedsfuldhed, og man får i Saloniki intet eller næsten intet at vide derom. De dele sig nu i tre sekter, som omhyggeligt undgå al slægtskabsforbindelse med hinanden; de hverken ægte eller give til ægte indbyrdes. Skönt dønmæ'erne officielt ere trådte over til islamismen, gifte tyrker sig dog aldrig med dem. De have arvet jødernes forretningsdygtighed, men have ord for i moralsk henseende at stå lavt, lavere end jøder og tyrker; navnlig skulle deres begreber om ægteskab og skilsmisse afvige endel fra disses. De besøge de tyrkiske moskeer, men idetmindste nogle af dem have en egen, hemmelig forsamlingsal, som en pascha i Saloniki nylig opdagede. For en meget stor del antages de at være ateister. De bedst stillede blandt dem opnå tyrkiske embeder og afvige i deres ydre ikke fra ottomannerne. Mellemlassen, der navnlig giver sig af med købmandsforretninger, bærer tyrkisk-hebraisk dragt: en overkjortel som rabbinernes; vide benklæder, der nå til knæerne; bredt bælte; fez på hovedet; skæget rage de aldrig. Det fortaltes mig som noget for denne klasse ejendommeligt, at de kun spise siddende på jorden, ikke på stol eller kanapé, og at de kun drikke af kar, som have hank.

Nöjsomhed og flid, forretningssans og trofast sammenhold, de samme egenskaber, som overalt udmærke jøderne, har også i Saloniki skaffet dem en førerstilling. Det er naturligvis umuligt andet, end at en græker eller en af de indvandrede europæere ved gode forbindelser, han har tilvejebragt med ind- og udlandet, en tid lang kan

blive den ledende i en eller anden handelsbranche. Men dette forhold varer, som han selv må indrømme, i reglen ikke længe; jøden giver ikke tabt; han finder tilsidst en forbindelse i samme branche, og da han arbejder billigere, går han tilsidst af med sejren. Det sker ikke uden jalousi fra de andres side; men om had er der ikke tale; jødens ærlige fremgangsmåde anerkendes; grækeren trøster sig desuden med, at, når det tyrkiske herredømme engang ophører, ville forholdene ordne sig af sig selv til hans fordel, ligesom det for det meste har været tilfældet i Grækenland.

Efter længe at have levet i Saloniki og der daglig haft at gøre med jøder af alle klasser, har jeg ikke kunnet andet end føle sympati med dem. Hvor forskellige ere de ikke fra deres trosfæller i det nærliggende Rumænien! En dansk forfatter, som for nylig har rejst i dette land, skildrer de derværende jøder som allerede modbydelige af ydre med deres lange, fedtede talar og de nedhængende spyttekrøller. De skulle være snavsede og pjaltede, påtrængende og uforskammede. Befolkning og regering må føre en stadig kamp med dem; man har f. eks. måttet forbyde dem at være kroværter på landet, da de forførte til drik og udsvævelse. Den spanske jøde i Saloniki står langt højere i indre og ydre. Langt hæver han sig også over sine trosfæller i det asiatiske orienten, hvor jøden er foragtet og, i detmindste indtil for nylig, brugtes af tyrken og perseren som gögler og danser. Men en stor mangel klæber ved deres numeriske overvægt i Saloniki. På handelens og industriens område kan den by, af hvis befolkning de udgøre hovedmassen, være den ledende i landet; men på intet åndeligt område kan den udfylde en hovedstads rolle; dertil står den spanske jøde landets befolkning altfor fjærnt.

* * *

Af de øvrige nationaliteter er den tyrkiske stærkest repræsenteret i Saloniki. Der skal være omtrent 25,000. De have her, som i andre stæder, valgt sig til bolig det sundeste og roligste kvarter. Saloniki ligger, som bekendt, ved den inderste vig af den thermæiske bugt. Fra havet er terrænet indadtil fladt på en strækning af omtr. 1,000 meter. Derefter hæver det sig stærkt, til en højde af omtr. 100 meter. På skråningen og toppen af dette højdeparti bo tyrkerne. Kvarteret er renligt, og husene have noget bedre plads end i den lavere stad. Deroppe, fjærnt fra handelsstadens larm, på

højden, hvor udsigten er vid og fri udover bugten, hvor luften er ren og havbrisen på sommerdage fra tidlig på formiddagen tilvifter en behagelig kølighed, føler tyrken sig bedst hjemme. Han tager ikke synderlig del i forretningslivet. Der er vel nogle købmænd, som hver dag skulle ned til deres butik i bazaren; der er fattige djævle, der med deres familier have fået lov til at bo i elendige hytter på pladsen omkring moskeerne; de må ned for at tjene deres brød som lastdragere; nogle tyrkiske håndværkere og barberer må ned til deres boder. Der er også de mange embedsmænd, som nogle timer må møde på deres bureauer. Men en stor del af dem, og i hvert fald de rigeste, har slet ingen forretninger og har aldrig givet sig af dermed. Det er velhavende ejendomsbesiddere, som ude på landet have store godser (tschiftlikker), hvilke de lade bestyre af forvaltere og i det højeste besøge en eller to gange om året. De komme også ned til den lavere stad, til kafeerne og restauranterne i hovedgaden eller helt nede ved kajen eller udenfor byen. Men mest træffes de oppe i deres eget kvarter, på de åbne pladser, hvor de i platanernes skygge, ved en kilde eller et vandspring, tilbringe en stor del af deres dag, passiarende, rygende og drikkende deres kaffe. Der hører man endnu ved fester den tyrken så kære skalmeje og sækkepibe. Der ligger de moskeer, hvor han forretter sin andagt; han har vel mange andre, spredte omkring i byen, hvilke han efter byens erobring fratog grækerne; men det er dog egentlig kun de af hans egne landsmænd opførte, måske mindre anselige moskeer, som han besøger.

Deroppe, i tyrkerkvarteret, træffer man endnu jævnlig udbrud af fanatisme overfor fremmede. Øverst oppe, ved foden af kastellet »de syv tårne«, ligger der et eget, ved en træmur afsondret parti af den byzantinske fæstning. Det hedder Kutschuk-Selanik, det lille Saloniki; der bo kun tyrker, og de ønske ikke kristne indenfor deres område. To gange har jeg vovet mig derind; den ene gang blev jeg drevet bort med sten af tyrkiske kvinder og børn, den anden gang af soldater, der liggende på ryggen indskrænkede sig til at vende hovedet om og råbe Haj-da, bort med dig.

Den tredje største nationalitet i Saloniki er grækerne. De bo for største delen i det østlige parti af den lavere stad; en mindre koloni bor mod vest. Den græske befolkning synes at være i aftagende; flere og flere af ejendommene gå over på jødiske hænder. De rigeste græker ere landejendomsbesidderne. Efter dem følger en

stor del advokater, læger og apotekere, og på disse områder må også andre nationaliteter tage deres tilflugt til de forøvrigt lidet afholdte og agtede grækere. Grækerne tilhøre også endel af kafeerne og restauranterne, hvoraf de bedste ligge ved stranden. Den lavere befolkning driver håndværk; på handelens område har man kun lidt, næsten kun høkerforretningerne, tilbage. Det eneste område, hvor hellenerne i Saloniki endnu udføre en opgave af betydning, er skolens og kirkens. Her besidder man en række institutioner, der søge at opretholde og styrke den græske nationalitet i det sydlige Makedonien. I spidsen står ærkebiskoppen, metropoliten, der har hele kirke- og undervisningsvæsnet under sig. Hans magt var tidligere større; men efter at i året 1870 det bulgariske eksarkat var bleven oprettet i Konstantinopel, er en stor del landsbyer i egnen nord for Saloniki faldne fra, og i andre må man føre en hård kamp for idetmindste at beholde en del af landsbyernes beboere. Som alle græske biskopper går metropoliten hos folket under navnet »despoten«. Han har under sig syv mindre despoter på landet. Rige legatmidler og årligt tilskud fra det patriotiske selskab i det frie Grækenland giver ham midler i hænde til at opretholde store velgørende og skolære institutioner. Man har — eller havde før branden 1890 — et hospital og et vajsenhus; endvidere et gymnasium, hvis afgangseksamen giver adgang til universitetet i Athen og som i reglen bestyres af en fra Grækenland indkaldt, videnskabeligt dannet mand; fremdeles et seminarium og instituter for kvinder. Takket være disse institutioner står det græske skolevæsen i Makedonien meget højt, vistnok højere end i Grækenland og omtrent på højde med vort eget.

Det græske element i Saloniki er i stærk dekadence. Mellem den lavere klasse er der en påfaldende mængde lazzaroner; de bedre stillede, der dagligt se deres forretningsvirksomhed aftage, hengive sig til byzantinske stridigheder af kirkelig natur. Efter at en metropolit for en halv snes år siden var bleven afskediget, har man delt sig i to partier, hvoraf det ene ikke vil anerkende den ny biskop og ved alle midler modarbejder ham, i den grad, at det har forhindret ham i at hæve de store summer, som en græsk millionær på Malta for nogle år siden i velgørende øjemed testamenterede Saloniki.

Af skikke ejendommelige for grækerne i byen har jeg kun mærket mig en enkelt. Når ved begravelser liget er bleven lagt i jorden, tager en af den afdødes slægt eller venner en medbragt kande rød

vin og hælder indholdet ned over ansigtet på den afdøde, førend ligfølget har begyndt at kaste graven til, og førend den åbne kiste, hvori liget føres ud af byen, er bleven tilspigret. Denne skik, som minder stærkt om hedenske begravelsesceremonier, har jeg ikke truffet andetsteds hos grækerne.

Det slaviske element skal, ifølge en nyere opgivelse, tælle omtrent 11,000 personer, altså næsten lige så mange som grækerne. Man bliver forbauset over denne angivelse; sjældent kommer den fremmede i Saloniki i berøring med slaver, og disse spille i hvert fald en lidet fremtrædende rolle. Kun den bulgariske propaganda har i den sidste tid begyndt at lade høre fra sig; den øvrige slaviske befolkning kender jeg kun som værtshusholdere og håndværkere af underordnet rang. Den bulgariske propaganda skriver sig allerede fra treserne; men den fik først vind i sejlene, da porten i 1870 tillod, at man i Konstantinopel genoprettede det bulgariske eksarkat, der havde bestået i slutningen af middelalderen, omtrent indtil år 1400. Den ny eksark er kun af navn den græske patriark underordnet. Siden 1870 og navnlig efter Bulgariens frigørelse udfolder den bulgariske propaganda en intensiv virksomhed i Makedonien på kirkens og skolens område. Man råder over betydelige pengemidler, hvoraf den bulgariske stat tilskylder 600,000 fr. årlig.

I Saloniki har man, foruden elementarskoler, et gymnasium, hvor der navnlig uddannes landsbyskolelærere, og et kvindeligt seminarium. De stod i de første år under det russiske konsulates patronat, og bygningerne ligge i konsulatets umiddelbare nærhed. Lærerkrafterne vare også for en stor del uddannede i Rusland. Men da i 1885 striden udbrød mellem bulgarer og russer og befolkningen i Bulgarien delte sig i to partier, de nationale og russervennerne, nåede uenigheden også til Saloniki. Bestyreren for gymnasiet blev som altfor russervenlig afsat i 1888, og af 23 elever i øverste klasse de 18 udstødte.

En anden og næppe mindre kamp truer nu bulgarerne fra serbernes side. Efter at indviede allerede i nogen tid havde haft tvivl om rigtigheden af de gængse anskuelser om de slaviske nationaliteter i Makedonien, har en serbisk forfatter, Gopčević, efter i 1888 at have gennemrejst landet, opstillet den påstand, at den slaviske befolkning er serbisk, ikke bulgarisk. Den kalder sig vel bulgarisk, men dette kan, mener G., skyldes historiske grunde, da den engang hørte til det bul-

gariske rige. Sproget og de religiöse skikke, — man fejrer f. eks. den serbiske slavafest — skulle efter hans mening være serbiske. Det synes virkelig, at befolkningen i etnografisk henseende står serberne lige så nær som bulgarerne. Den nærmeste fremtid vil nu vise, om serberne ere istand til at optage kampen. Bulgarerne have sikkert et stort forspring.

Af de øvrige nationaliteter i Saloniki skulle »frankerne» udgøre omtr. 3,000, albaneserne næppe 2,000. De sidste benyttes meget som arbejdere. Af frankerne have tyskerne jernbanen; af englændere er der nogle teknikere og grossererere; skotterne have en protestantisk mission, der har til opgave navnlig at virke blandt jøderne og også har oprettet en jødisk pigeskole, men i de mange år, den har bestået, kun har vundet en enkelt proselyt. Derimod har den fremkaldt noget frafald blandt grækerne, i Saloniki og på den halvö, som i oldtiden hed Pallene, og der prædiker nu i Saloniki nogle græske protestantiske missionærer. Franskmændene have en stor, flot udstyret katolsk propaganda, der hovedsagelig virker blandt bulgarerne, hos hvem den også i det indre af landet har vundet et noget større antal proselytter. Af italienere er der endel håndværkere og köbmænd.

* * *

Befolkningen i Chalkidike var ved begyndelsen af vor tidsregning græsk med et lille romersk og måske også et ringe trakisk element. Tilstedeværelsen af dette sidste formode vi af nogle trakiske navne, som findes på den tids indskrifter. Den græske befolkning har siden den gang holdt sig i omtrent samme styrke; i stedet for de nu forsvundne romere og trakere er der kommet tyrkiske og slaviske bestanddele.

Befolkningens størrelse er i vore dage omtr. 60,000. Deraf ere de 50,000 græker; af resten er kun et å to tusind slaver, de øvrige tyrker.

Foruden den faste befolkning er der endel fremmede, som, sædvanligvis i større skarer, regelmæssigt hvert år, på en bestemt årstid ankomme til Chalkidike for atter at drage bort med samme regelmæssighed inden årets udgang. De henhøre mest til arbejdsklassen; det er folk, som påtage sig den slags arbejde, som grækere og tyrker, af ladhed eller på grund af traditionen, ikke gerne indlade sig på. Den ene klasse af dem er karvunarierne. På Chalkidike findes, navnlig i den nordlige del og på de tre halvöer, der udgå derfra,

store skove, hvor der, af krattet og underskoven, tilvirkes en stor mængde trækul (*karvuna*). Dette er næsten det eneste slags brænde, som bruges i orienten. Mængden af det i Chalkidike tilvirkede kul er så stor, at der ikke alene er nok til brug i egnen selv og i Saloniki, men at der også udføres til Grækenland og Smyrna. Det er fattige, til den slaviske nationalitet hørende folk, der beskæftige sig med denne industri. De komme ved forårets begyndelse ned fra det indre Makedonien og blive i Chalkidike til langt hen på efteråret, mange også hele vinteren. Kone og børn lade de blive i hjemmet; et par muldyr tager hver mand derimod med. Oppe i bjærgene, langt fra landsbyerne, have de indrettet sig jordhytter, hvor de bo. De føre der et ensomt liv; nogle få bo i reglen sammen. Til landsbyerne komme de kun, når de skulle gøre indkøb, eller på de store religiøse festdage. De færdige kul påtage grækerne sig naturligvis at afsætte. Karvunarien bringer sit produkt ned til kysten, hvor den græske købmand bor. Mange gange har jeg der søgt at standse ham og få en samtale i gang; men han er uciviliseret og fåmælende. Helst bliver han i sin skov og lader grækerne komme til sig; disse drage da i store karavaner med deres muldyr op på bjærget, købe en ladning og bringe den til havnen. Disse kultransporter møder man nu overalt i Chalkidike.

En anden slags fremmede indvandrere, som hvert år komme til Chalkidike, er albaneserne. Om efteråret, når hösten i Albanien er forbi, drager altid en stor sværm af de fattige albanesere ned til det rigere land ved kysten. De komme vandrende i store hobe. Koner og de små børn lade de blive hjemme, men medtage de halvvoxne drenge, der skulle tjene som håndlangere ved arbejdet. Værktøjet have de læsset på deres muldyr; selv vandre de til fods. Landevejene fyldes næsten helt i den ugestid, det varer, medens toget drager forbi.

Det er halvvilde mennesker, som tage med, hvad der forefalder, og man undgår derfor at møde dem. Hver gang den tid nærmede sig, da de kunde ventes, om efteråret ved deres komme og om foråret ved deres hjemrejse, rådede mine venner i Saloniki mig altid til ikke mere end nødvendigt at gå udenfor byen. Endel af albaneserne bliver i Saloniki; resten spredes omkring i Chalkidike; en meget stor del af disse sidste går til Athos, hvor der altid er godt arbejde hos de rige munke. Det arbejde, hvormed de beskæftige sig,

er skovhugst, snedkeri, jordarbejde og fremfor alt murerhåndværket. Skovhugst finder sted i stor udstrækning i det østlige Chalkidike, hvor skovene ere bedst. I egnen ved det gamle Stageiros findes der navnlig egeskove; på Athos er det mest den ægte kastanie, som hugges. Træet deraf holdes, tillige med egens, for at være det bedste ved og benyttes navnlig til alt, hvad der skal stå sig længe og er udsat for vejrliget. Alle vinduer forfærdiges f. eks. deraf. Murerhåndværket anser grækeren, her ligesom i det fri Grækenland, for at ligge under sin værdighed og overlader det til albaneserne og epiroterne. Det er gammel tradition, som forbyder ham at beskæftige sig dermed; nogen virkelig grund kan han ikke anføre, og da han selv føler det, er den tid næppe fjærn, da han begynder derpå. Der er desuden meget og indbringende arbejde i dette fag; rundt omkring i Makedonien ligesom i Grækenland bygges der stærkt; man er ifærd med at opgive den gamle bygningsstil, hvortil der hørte lave værelser, og som ikke kendte til egentlige vinduer; alle velhavende folk kappes nu om at opføre sig ny boliger.

Mere end på noget andet sted bygges der dog på Athos, hvor man har penge nok, og hvor man desuden må erstatte, hvad de ideelige ildebrande fortære. Munkene mene vel, at deres bygninger stå under en højere magts særlige beskyttelse, og at forsikre dem i en assuranceforretning vilde de anse for en utilbørlig mistillid til denne styrelse. Men denne tillid forhindrer naturligvis ikke, at klostrene undertiden nedbrænde, og da der er anvendt meget træ ved deres opførelse, ere de endogså særligt udsatte derfor, ligesom de brænde ned til grunden. Sprøjter ere i flere klostre forbudte. Omtrent hvert andet år nedbrænder et af de tyve store klostre. Der er altså altid store byggeforetagender, og der er fuldt af albanesiske murere, *mastori*, som de kaldes.

Man kender albaneserne let på deres lange, hvidgrå ulddragter, deres slanke, muskuløse legemer, deres høje, brede og hårde pande. Nogle forstå græsk, men indbyrdes tale de albanesisk. Det er et noget ømtåligt folkefærd, som man let kommer til at støde for hovedet, og som da har kort til våbnene. Vil man stå sig godt med dem, må man i samtale med dem erindre ikke at kalde dem albaneser. men skjipetarer. Når foråret kommer, vandre de atter i sluttede skarer tilbage til Albanien for at dyrke deres stenede, ufrugtbare marker, der alene ikke ere istand til at yde dem underhold.

Det tredje element af årlige indvandrere til Chalkidike er *vlakerne*. Dette er som bekendt det navn, hvormed grækerne betegne rumænerne. Af dette folk vare allerede i middelalderen, i det tiende århundrede, store mængder trængte ned i Makedonien og derfra ned i det nuværende fri Grækenland. En stor del af dem har efterhånden antaget faste boliger; de ere blevne landejendomsbesiddere, købmænd og håndværkere og have for største delen antaget det græske sprog. Fra deres gamle nomadeliv have de beholdt forkærligheden for de fri højsletter; sjældent bosætter en vlak sig på sletten ved havet, og med skibsfart befatte de sig ikke. Af disse bosiddende vlaker, de såkaldte kutzovlaker (haltevlaker), er der mange vest for Saloniki, i egnen mod nord og nordvest for Olympen. Andre vlaker ere vedblevne at være nomader og have hyrdelivet kært; endogså overtroen forbyder dem at vælge det bosiddende liv: den vlak, som bosætter sig, bliver, tro de, syg, og ormene sætte sig i hans legeme.

Til disse nomadiske vlaker høre de, som man træffer i Chalkidike. Ved vinterens frembrud komme de derved. Om sommeren opholde de sig med deres store gede- og fåreflokke på de græsrigge højdesletter i det indre Makedonien. Når klimaet ikke tillader dem at blive længer deroppe, vandre de ned mod syd. I Chalkidike finde de da rigelig græsgang. Der ligge store strækninger uopdyrkede eller uopdyrkelige. Dem lejer vlaken af landsbyen eller det Athoskloster, som besidder dem. Vlaken har store hjorder, er velhavende og kan betale betydelige summer i græsningsafgift; 500--1,000 tyrkiske pund (11,000—22,000 fr.) er ingeniende en ukendt sum, landsbyen kan have som indtægt i *kislar*, og denne afgift kan i reglen dække landsbyens offentlige udgifter. På den strækning, vlaken har lejet, opfører han sig en lav hytte af jord og løv. Udenfor hytten og tildels inden i den optages rummet af hans mejeriredskaber og produkter. Disse sidste, mælken og osten, sælger han til landsbyen eller til Saloniki. Konen går ham til hånde ved dette arbejde; men de væve, som ere opstillede i eller ved hytten, vise, at det ikke er hendes og de øvrige kvindelige familiemedlemmers eneste arbejde. De vlakiske kvinder ere bekendte for deres uldindustri; deres vævede og strikkede sager ere de stærkeste, man får i landet. Når man vil forsyne sig dermed, må man passe på, når vlakerkone (*vlakizza*) kommer til landsbyen eller også må man ulejlig sig en mil eller to ud i bjærgene til dem. Vlaken begynder i en samtale med en fremmed straks med at prote-

stere mod navnet »vlak«. »Vi ere rumæner», siger han, »kalde os indbyrdes rumæner og tale rumænsk». Græker vil han ikke anses for at være, og danner deri en modsætning til kutzovlaken, der ikke ret holder af at mindes om sin vlakiske afstamning. Begge forstå og tale flydende græsk; men nomaden er endnu mindst græciseret. Vlakerne ere snu og fiffige, men mangle den græske intelligens. Af ydre ere de tungere, mere klodsede end hellenerne; nomaderne forøge dette udseende ved deres lange, tykke klæder af gråt uldtøj; hos kvinderne er denne dragt pyntet med mange broderier og brogede farver. Af de tykke overklæder kaldes de nomadiske vlaker *karagunier*.

Om den faste, regulære befolkning på Chalkidike, om de hårde kampe, grækerne have måttet føre for at beholde overvægten, vil jeg andetsteds få lejlighed til at meddele udførligere oplysninger. Af de tre nationaliteter have tyrkerne fem større landsbyer i det nordlige, umiddelbart syd for de store søer, og desuden en række små landsbyer (*mahale'er*) i det sydvestlige. Beboerne af disse sidste stå endnu på overgangen mellem de nomadiserende og bosiddende folk. De hørte oprindelig, ligesom deres trosfæller i det nordlige Chalkidike, til en tyrkisk nomadestamme, som kaldtes og endnu undertiden kaldes *jürüker* (tyrk., = nomader), og hvoraf den største del valgte egnen nord og syd for Chalkidikes store søer som sin part af det byzantinske rige. Mange af dem ere nu agerdyrkende, og de frugtbare egne ved søerne måtte selv opfordre dem til dette ny liv. De derimod, som vandrede ind i det sydvestlige Chalkidike, i det nu såkaldte *Kalamaria*, og som måtte lade sig nøje med det højere, ufrugtbare land, da kysten selv var optaget af klostrenes landgårde, ere blevne deres gamle vandreliv tro. De have der opført sig små, tarvelige huse og hytter, hvor de bo om vinteren og foråret; men når den ringe udsæd, de have lagt, er bleven høstet — i reglen i maj måned —, anbringe de sig selv, koner, børn og det nødvendigeste husgeråd på de hesteflokke, som udgøre deres vigtigste ejendom, forlade deres usle mahale og drage i lange tog, hver landsbys beboere for sig, op på højsletterne mod nordøst, i det indre Makedonien, til egnen ved Nevrekop. Her opslå de deres medbragte telte, opdrætte deres hestebestand og vende først ved vinterens komme tilbage.

Medens grækerne i det hele forliges godt med tyrkerne, er der og har der længe været en hård kamp mellem dem og slaverne. Disse vare trængte ned i Chalkidike og synes der engang at have

besiddet hele den nordlige halvdel af halvøens hovedparti. Endnu ere næsten alle de derværende landsbyers navne slaviske (Lerigova, Izvoro o. m. fl.). Men af disse byer ere de fleste nu forlængst græciserede, og i den østlige del af denne fordums slaviske egn er der i vore dage kun en enkelt lille slavisk landsby tilbage, Nevoselo eller, som beboerne nu selv på græsk kalde den Neschori. Man kan her se, hvorledes græciseringen går for sig. Kirke- og skolesproget er græsk og mændene tale mest dette sprog, medens kvinderne tildels endnu holde fast ved det slaviske. Tilbage have slaverne nu kun et par landsbyer nordøst og øst for Saloniki samt nogle tshiftlikker øst og sydøst for denne by. Også her syntes grækerne snart at skulle gå af med sejren; under striden mellem den græske og bulgariske kirke toge de der bosiddende slaver patriarkens parti, og først i de allersidste år har den bulgariske propaganda formået der at vinde nogle tilhængere. I deres ydre ere disse slaver let kendelige fra grækerne. Mændene gå næsten altid, tildels endogså om somren, med kort, tyk fåreskindsjakke. Håret rage de helt af, undtagen en lang tot midt på issen, som bliver siddende og som tager sig højst besynderlig ud, når de i kirken tage fez'en af og bøje sig ned for altret og helgenbillederne. De ere lavere af skikkelse og noget tungere end grækerne, roligere af temperament, langsommere og mindre intelligente, men mere arbejdsomme og udholdende.

På Athoshalvøen have slaverne fra gammel tid tre af de tyve store klostre, nemlig Chilandari, Zografu og Russikon. Deraf er Chilandari en stiftelse af den serbiske storzupan Stefan Nemanja og modtager endnu årligt en subvention fra den serbiske regering; der er også, for et syns skyld, endnu nogle serber der; men største delen af munkene ere nu bulgarer, og det meget fanatiske. Zografuklostret er rent bulgarisk. Russikon var gået over i grækernes hænder, da det i året 1874 lykkedes russerne at generhverve det. Derefter have disse bredt sig mere og mere på det hellige bjærg, købt celler og oprettet skiter (klostre af anden rang), indtil grækerne for nylig have truffet strænge forholdsregler derimod. Man kan nu regne, at omtrent halvdel af alle munke på Athos ere russer; af jorden eje disse dog kun en ringe del; de ere samlede i et kloster, tre skiter og endel celler.

OM NORRLANDS SKOGAR

AF

CARL BOVALLIUS.

Under de sistförflutna åren har jag upprepade gånger haft tillfälle att besöka åtskilliga delar af Norrlands skogstrakter, i synnerhet ofvan lappmarksgränsen. Ehuru mitt hufvudsyfte därvid varit att studera villkoren för tallens och granens trefnad på olika terrängar, skogsträdens fiender inom djur- och växtvärlden, med flera omständigheter, som påkalla en vetenskaplig undersökning, har jag ej kunnat undgå att få ögonen öppna för några praktiska förhållanden, hvilka spela en mycket stor roll beträffande skogens bestånd och sunda utveckling. Det är med anledning häraf jag tager mig friheten att framlägga några reflexioner öfver norrländska skogsfrågor, i hopp att de välvilligt måtte bedömas och vägas af de många, som hysa ett allvarligt intresse för den för hela Sverige så viktiga och dyrbara norrländska skogsregionen.

* * *

De flesta torde väl kunna vara ense därom, att det ur *ekonomisk* synpunkt är en plikt för den närvarande generationen att så vårda och handhafva våra skogar, att kommande släkten ur desamma skola kunna hämta samma afkastning och samma arbetsförtjänst, som nu står oss till buds. Men äfven ur en annan synpunkt, den *klimatologiska*, är det en bjudande nödvändighet att vidtaga sådana åtgärder, att de delar af de befintliga skogarna kraftigt hägnas, utan hvilkas framtida bestånd försämringar i det norra och mellersta

Sveriges klimatologiska villkor äro att förutse. Dessa skogar, eller delar af skogar, vill jag kalla »skyddsskogar», därför att de, än på ett, än på ett annat sätt, tjänstgöra som skydd för det öfriga landet med dess odlingar och skogar. Låtom oss börja med några betraktelser öfver dessa skyddsskogar och öfver hvad som är nödigt för deras vidmakthållande. Vi skola därefter öfvergå till den »vanliga skogen» och dess kraf.

De viktigaste slagen af dessa skyddsskogar äro »bergsskogarna», trädvegetationen på bergens och höjdernas högsta punkter, och »gränsskogarna», de vegetationsbälten, som bilda skogsgränsen antingen på fjällens sidor eller på lågland mot norr under de högre breddgraderna. Under namnet gränsskogar innefattar jag ock de bälten af skog, som på slättland eller vid myr-, sjö- och älf-stränder eller vid hafskusten skydda den bakom liggande skogen och det odlade landet mot i trakten förherrsande vind.

Hvad först **bergsskogarna** beträffar, hafva de, hvarhelst de äro belägna, vid kusten eller inuti landet, för det omkringliggande landet den allra största betydelse, i det de, så att säga, magasinera och utportionera den atmosfäriska nederbörden eller regnet.

Denna bergsskogarnas förmåga, att under en längre tidsföljd utminutera det från luften hämtade vattnet, beror naturligen därpå, att trädens rötter på berggrunden binda ett mer eller mindre tjockt jordtäckte. Borttagas dessa bergsskogar, så störtar regnet med obruten kraft ned på jordlagret, hvilket alltmer och mer afsköljes, så att efter ganska kort tid bergstopparna stå där nakna utan förmåga att i ringaste måtto kunna reglera tillflödet af vatten till det nedanför liggande landet. Följden däraf blifver, att vid snösmältning eller vid starkare nederbörd vattnet från höjderna störtar ned snart sagdt på en gång, försakande svåra öfversvämningar och tvingande förut under långliga tider regelbundna floder att söka sig nya banor, ofta till oberäknelig skada för det odlade eller skogbärande landet.

Från så väl Europa som Norra Amerika hafva vi flera exempel på sådana genom sköfling af de högt belägna skogarna föranledda stora olyckor. När en bergstopp blifvit beröfvad sin skog, är det naturligen förenadt med ytterligt stora svårigheter att genom skogskultur ersätta förlusten, och i många fall är det omöjligt.

Men det är ej blott fara för öfversvämningar och förstörande af flodbanor, som en sådan sköfving af bergsskogarna för med sig, den beröfvar också det omkringliggande landet den jämna fuktighet, det åtminstone under en del af en torr årstid hade att påräkna, så länge de vattenmagasinerande bergsskogarna funnos kvar.¹ Då Norrland ju på många ställen brukar lida af ganska torra vårar, är detta en mycket beaktansvärd omständighet.

Ty värr har redan flerstädes i det norrländska kustlandet en sådan kalhuggning af bergstoppar och bergskammar egt rum, men mycket sådan skog finnes ännu kvar, som med nödvändighet kräfver skydd.

Hafva dessa bergsskogar så väl i ekonomiskt som i klimatologiskt hänseende en mycket stor betydelse såsom regulatorer af vattentillflödet till det omkringliggande landet, så hafva de s. k. **gränsskogarna** lika stor vikt och betydelse i klimatologiskt afseende såsom klimatmildrare och i ekonomiskt såsom direkt skydd för bakom liggande odlingar och skogsland.

Hvad först beträffar de gränsskogar, som bilda **skogsgränsen**, torde det ej vara svårt att inse, att borthuggandet af dessa vegetationens förposter skall medföra ett tillbakavikande af skogsgränsen. Ty dessa träd hafva haft att kämpa med så stora svårigheter för sin tillvaro, att det finnes föga utsikt, att de, en gång borthuggna, skola kunna ersättas genom en naturlig återväxt, äfven om där finnes rik tillgång på unga plantor. Motsatsen är ty värr det vanliga, åtminstone hvad tall beträffar, och på ytterst få af de ställen, där jag haft tillfälle att följa skogsgränsen, har jag kunnat anteckna någon nämnvärd procent af ungtallar.² På de flesta ställen råder däremot så stor fattigdom, att hjälp för gränsskogens bestånd genom inplantering eller sådd visserligen är högeligen önskvärd.

De svårigheter, som de skogsgränsen bildande träden hafva att kämpa emot, bestå ej blott af låg temperatur, snömassor och kalla och våldsamma fjällvindar utan ökas än ytterligare däraf, att själfva jordmånen nästan öfverallt är mycket karg och mager.

---

¹ Dessutom bidrager skogen, om den får stå kvar, genom vattenafdnstning till en lämplig fördelning af nederbörd.

² Gränsen i skogsgränsen reder sig i allmänhet bättre; några observationer härom skall jag på annat ställe framlägga.

På flera ställen ligga myrar i själfva skogsgränsen, och om träden där sköflas och återväxten ej vårdas, tränger myren fram och dräper allt mer och mer af skogen. Följden af alla dessa omständigheter blifver dels, att tillväxttiden för skogsgränsens träd är mycket lång, dels att träden ofta erhålla en bisarr form och ringa höjd. Dessa skogsbälten blifva således ej särdeles värdefulla för afverkning, och häri ligger ju ett ytterligare skäl att skona dem, och att endast i den mån träden blifva hinderliga för återväxten borttaga dem.

Det **andra slaget af gränsskogar** eller sådana som inne i landet vid de vidsträckta myrarnas kanter, vid sjöarnas och älfvarnas stränder och vid hafskusten bilda de yttersta bältena af trädvegetation, äro likaledes af en mycket stor betydelse för de innanför liggande skogarnas bestånd och kraftiga utveckling, liksom ock för det odlade landet. De äro äfven i klimatologiskt hänseende af vikt, emedan borttagandet af ett sådant gränsskogsbälte, t. ex. vid en myr, säkerligen i de flesta fall förorsakar myrens starkare utbredning.

Många älfvar och bäckar hafva lidit stort men genom borthugandet af de skogsbälten, som kanta stränderna, i synnerhet där strandbräddarna bestå af sand eller annat lätt genomskuret jordtäckte. Talrika exempel visa oss, att uppdämningar, strandskärningar och öfversvämningar på senaste tider uppträdt i flera af de viktigaste norrländska älfvarna, till mycken skada för den odlade jorden och till stort hinder för timmerflottning och annan trafik. Får däremot på sådan lös mark ett skogsbälte kvarstå, så skall det, åtminstone i många fall, och i synnerhet där ej bergsskogarna kring älfvarnas käll- och bifloder blifvit sköflade, kraftigt bidra att hålla älfvarna i deras gamla fåror och dymedelst underlätta trafiken på samma gång de skydda det bakom liggande landet.

Genom borttagandet af sådan skyddsskog vid insjöarnas stränder och vid hafskusten uppstå ofta i skogens ställe flygsandsfält, hvilka med kraftig dynbildning avancera mot den kvarvarande skogen och småningom förkväfva de närmaste delarna af densamma, således sakta drifvande skogen tillbaka. Härigenom underhjälpes å ena sidan bildandet af vidsträckta frostbefordrande sumptrakter, å andra sidan af flygsandsfält, bägge slagen af land lika fientliga mot odling och skogsbruk.

Jag har nu sökt påvisa några orsaker, hvarför det är nödigt att skydda och noga vårda de delar af vårt lands skogar, jag kallat skyddsskogar. För att dessa skogar skulle kunna kraftigt skyddas och med omsikt vårdas fordras först och främst, att det, efter noggrann undersökning, bestämmes hvilka skogar som skola betraktas som skyddsskogar; därefter kunna de ju ställas under en särskild lag, som stadgar, att intet där får afverkas utan efter vederbörande skogstjänstemans utsyning och stämpling och att inplantering af ungpantor skall ske öfverallt, där ej fullt tillfredsställande naturlig återväxt finnes.

Dessa skyddsskogars värde för trävarurörelsen, eller den afkastning de, skyddade af speciallag, kunna lämna, är naturligtvis högst olika. Under det att bergsskogarna i de flesta fall kunna gifva i det närmaste lika stor afkastning som de rationellt skötta vanliga skogarna i samma trakt, kunna däremot de gränsskogar, som bilda skogsgränsen, lämna så obetydligt i timmervärde, att de knappast böra kunna räknas som inkomstbringande skog. Sådana böra därför ej kunna betinga hög inlösen, ifall, hvilket väl får anses vara högeligen önskvärdt, staten skulle söka förvärfva dem, där de ännu tillhöra enskild man. Då dessutom den allra största delen af de skogsband, som bilda skogsgränsen, ligger ofvanom den demarkationslinie, som skiljer fjällbygden från den öfriga lappmarken, och fjällbygden ej har undergått skifte, bör det vara ganska lätt för staten att förvärfva de nödiga områdena.

Att generelt bestämma, huru bredt ett sådant bälte af skyddsskog bör vara, är med afseende på skogsgränsskogarna omöjligt; det beror på terrängförhållandena i hvarje särskild trakt. Hvad det andra slaget af gränsskogar beträffar, behöfva skyddsbältena vid myrkanter, älf- och sjöstränder en jämförelsevis ringa bredd, på de flesta ställen väl föga mer än 100 till 200 meter; vid hafskanten däremot mera, men varierande alltefter mer eller mindre skyddadt läge.

Som sammanfattning af hvad vi ofvan anför, kunna vi därför, såsom ett af de första villkoren för de norrländska skogarnas framtida bestånd och rationella vård, yrka: **att de slag af skog inom Norrland, hvilka vi hafva kallat skyddsskogar, ställas genom speciallag under statens skogstjänstemäns omedelbara vård, med absolut**

utstämplingstvång för afverkning och obligatorisk nyplantering eller sådd, där ej tillräcklig naturlig återväxt finnes.

* * *

Ofvan har jag sökt antyda, hvilka delar af Norrlands skogar företrädesvis och med nödvändighet fordra ett kraftigt och omedelbart skydd; därmed har jag dock ingalunda velat säga, att den öfriga delen af skogarna, eller de »vanliga skogarna», får efter godtycke och utan inskränkningar afverkas. Tvärt om, äfven de vanliga skogarna fordra skydd och rationel vård¹ men på ett annat och för staten mindre dyrbart sätt än skyddsskogarna. Äro då dessa vanliga skogar nu under så rationel vård och hafva de genom skyddslagar ett så lämpligt skydd, att skogarnas framtida bestånd med det ungefärliga värde, de nu hafva, är betryggadt, och att de lämna sina egare, så väl staten som enskilda, den skäligena vinst, som de kunna och böra lämna med bibehållet kapitalvärde? Jag tror icke, att så är förhållandet, och skall här söka gifva skäl för min åsikt och påpeka några synpunkter, som synas mig beaktansvärda för dem, som vilja arbeta för Norrlands och därmed för hela vårt fosterlands utveckling och väl.

För den vanliga skogens rationella vård så väl ur ekonomisk synpunkt, d. v. s. med högsta möjliga afkastningsförmåga, som ock ur fysiologisk synpunkt, d. v. s. dess hållande vid den kraftigaste och snabbaste möjliga tillväxt, hvilka två synpunkter alldeles sammanfalla, anser jag följande villkor vara de viktigaste:

1. *Att skogsafverkningen inom de vanliga skogarna genom lag bindes så, att den får omfatta endast mogna, öfvermogna och skadade träd, och att denna lag så affattas, att den ej lägger hinder i vägen för skogens fullt rationella vård.*

2. *Att öfvermogna och skadade träd fortast möjligt afverkas.*

3. *Att, hvad skogshemmanen beträffar, sådana åtgärder vidtagas, att jordbrukets likaväl som skogsbrukets intressen tillgodoses, så att ej det förra behöfver lida skada af det senares utveckling.*

¹ Visserligen hoppas vi, att den dag skall komma, då hela Norrland är så tätt bebygdt och medvetandet om skogens värde och rätta vård så allmänt spridt och djupt rotadt, att inga skogslagar behöivas, men ännu äro vi dess värre fjärran från en sådan tidpunkt och måste därför med skogslagar söka skydda skogens bestånd åt efterkommande.

4. Att allt hvad möjligt är göres för att befordra invandring till Norrlands skogstrakter af nybyggare, hvarigenom, utom andra mycket stora fördelar för hela landet, det bästa tänkbara skydd mot skogseldar skulle åstadkommas.

5. Att kreatursbete i de egentliga skogarna förbjudes, eller åtminstone i möjligaste måtto inskränkes.

* * *

1. Att skogsafverkningen inom de vanliga skogarna genom lag bindes så, att den får omfatta endast mogna, öfvermogna och skadade träd, och att denna lag så affattas, att den ej lägger hinder i vägen för skogens fullt rationella vård.

Det torde väl knappast behövas att motivera det påståendet, att, om ungplantor och ännu i kraftig tillväxt stadda träd afverkas, skogens värde såsom sådan hastigt förminskas, ja i många fall dess framtida bestånd äfventyras. Lika klart torde det ej vara för alla, att kvarlämnandet af mogen skog är oklokt och att kvarlämnandet af skadad och öfvermogen skog är rent af skadligt för skogens jämna utveckling.

Låt om oss då först klargöra hvad vi förstå med mogen skog och med öfvermogen och skadad skog. En tall eller gran kan betraktas som mogen, när den nått den period i sin utveckling, då den årliga tillväxten i diameter börjar understiga 1 millimeter; den dimension, som träden i allmänhet då nått, är naturligen varierande efter mer eller mindre gynnsamma växtlokaler men torde kunna sättas till circa 30 cm. i diameter vid brösthöjd (1,3 meter från roten) för Västerbotten, för Norrbotten något mindre, circa 28 cm., och ej obetydligt mera i sydliga Norrland. Naturligtvis är här hänsyn tagen endast till de vanliga skogarna, ej till de s. k. skyddsskogarna.

Tiden för ernäendet af denna mognadsdimension är mycket varierande efter mer eller mindre gynnsamma lokalförhållanden. Mognadsåldern torde på vanliga medelgoda lokaliteter norr om Hernösand kunna anses vara 130 till 170 år för tall och något mindre för gran. På gynnsamma lokaler kan man dock erhålla betydligt lägre tidsvärden.

För de olika breddgraderna är tiden för trädens mognad ej så mycket varierande, som man skulle kunna vara frestad att antaga,

utan är i det närmaste densamma på lokaler af samma eller lika god beskaffenhet inom de olika delarna af norra och mellersta Norrland, så att t. ex. på gynnsam terräng ett träd kan vara **moget**, i den mening vi här ofvan tagit ordet, vid ungefär 130 års ålder så väl vid Kalix älf som vid Ljungans stränder. Men dimensionen är däremot ofta ganska olika, så att skillnaden mellan ett moget träd i sydligaste Norrland och ett sådant i mellersta Norrbotten kan vara 5 till 6 cm. i diameter vid brösthöjd, och dessutom kunna ofta de nordliga träden vara jämförelsevis kortare.

Ned till denna mognadsdimension, hvilken således i de sydligare delarna af Norrland är större än i de nordligare, bör afverkningen kunna gå, ej blott utan skada för skogens bestånd men till fördel för detsamma, ty det är tydligt, att genom borttagandet af ett så stort träd bättre närings- och ljustillgång beredes de smärre kringstående träden.

Vid denna dimension bereder trädet också som timmerämne skogsägaren det ekonomiskt bästa resultatet, ty om äfven ett träd af större dimensioner lämnar större kubikmassa af virke, så har detsamma både fordrat en betydligt längre växttid — t. ex. för en dimension af endast 8 å 10 cm. större diameter ofta inemot dubbla växttiden, — och är dessutom i många, kanske de flesta fall, mer eller mindre angripet af röta. Således visar en enkel beräkning af ränteförlust och kvalitetsförsämring, att en större dimension, än den vi antagit vara mognadsdimensionen, är ekonomiskt vida ofördelaktigare för den skogsägare, som vill drifva ett rationellt skogsbruk.

Att träd af större dimension äro ännu mer hinderliga för skogens föryngring än de, som nått mognadsdimensionen, är tydligt, ty de taga mera rum och hindra återväxten under längre tid.

Träd af så stor dimension som t. ex. 36 å 38 cm. i diameter vid brösthöjd kunna säkerligen, på vanlig mark i norra Norrland, betraktas som öfvermogna, och då de både genom sin långa växttid och sin ofta sämre virkeskvalitet blifva för dyra för skogsägaren, finnes det ej det ringaste skäl att låta dem stå kvar, sedan de nått sådana dimensioner. Men det är ej blott ekonomiskt oklokt att låta dem stå kvar, det är ur skogsvårdens synpunkt en tvingande nödvändighet att fortast möjligt borttaga dem, för att gifva rum för återväxten.

Hvad de skadade träden beträffar, böra de naturligtvis förtast möjligt afverkas, hvilken dimension de än hafva, dels därför att de borttaga rum för den friska återväxten, och dels därför att deras virkeskvalitet försämras mer och mer, ju längre de få stå kvar.

Om vi granska de skogslagar, som nu äro i kraft i Norrland, finna vi, att den s. k. Norrbottenslagen tillåter afverkning af träd, hållande 21 cm. i diameter 4.75 meter från storändan, ungefärligen lika med 25 å 26 cm. vid brösthöjd (1.3 meter från roten). Denna lag torde således ej lämna tillräckligt skydd för skogens rationella vård utan tillåter afverkningen att gå ned till en något mindre dimension än den vi här ansett vara mognadsdimensionen. I öfrigt lämnar denna lag garantier för möjligheten af rationel skogsvård, hvarför den alltid bör kunna tagas till utgångspunkt för en god skogslag. Norrbottenslagen är gällande för kusttrakterna och mellanlandet upp till lappmarksgränsen af Norrbottens och Västerbottens län.

För skogsvården inom lappmarkerna gäller den s. k. Lappmarkslagen. Genom föreskriften, att allt, som skall afverkas till afsalu, skall af statens skogstjänstemän utsynas och afstämplas, lägger denna lag ett så stort hinder i vägen för lappmarksskogarnas rationella vård, att dessa säkerligen hvarken nu eller i den närmaste framtiden kunna lämna så hög afkastning och stort tillfälle till arbetsförtjänst, som de skulle kunna göra, om detta stadgande upphäfdes och ersattes med en skogslag, som tilläte afverkning blott ned till mognadsdimensionen.

Utsyningen genom statens skogstjänstemän på de ytterst vidsträckta områden, som lappmarksskogarna intaga, fordrar uppenbarligen en betydligt större, och följaktligen mycket dyrbarare, personal än som nu finnes i lappmarksreviren. Ty först och främst skall den skadade och öfvermogna skogen utstämplas, som till påtaglig skada för återväxten och med ständigt tilltagande försämring af kvalitet kvarstår, och vidare skall det göras utsyning af den mogna skogen, som för hvarje år den kvarstår förorsakar skogsegaren ökad ränteförlust, på samma gång som den fördröjer återväxten.¹ Dessutom medför en sådan tvångsutsyning utgifter, som minst sagdt äro onödiga.

¹ Det är naturligtvis ej vår mening att yrka, att all den mogna skogen skall på en gång uttagas, men endast att den skall få afverkas i mån af behof och kunna hinna tagas, innan den blifvit öfvermogen.

Det är ju klart, att man lika väl utefter vattendragen inom lappmarkerna som i Norrbottens och Västerbottens knstrakter kan kontrollera afverkningen och befordra den, som afverkar undermåligt virke, till laga näpst.

Det ringa antal statens skogstjänstemän, som nu hafva sig vårdn om lappmarksskogarna anförtrodd, kunna ej, så länge utstämplingstvånget finnes kvar, räcka till för allt hvad de enligt lappmarks-lagen hafva att utföra, och dock äro de, — det har jag, som under mina vandringar där uppe kommit i beröring med en stor del af dem, allt skäl att tacksamt erkänna, — en kår af humana, bildade och driftiga män, som äro djupt intresserade för skogens rationella vård. Ännu mindre kan någon tid blifva dem öfrigt att egna sig åt den del af skogsvården, som jag här ofvan vågat påstå vara den viktigaste, nämligen den rationella skötseln af de s. k. skyddsskogarna.

Utan tvifvel har motivet för fastsläendet af Lappmarks-lagens stadgande om tvångsutsyning varit välvillig omsorg om de norrländska skogarnas bestånd; skada blott att denna stränga och för staten dyrbara skyddsåtgärd blifvit placerad på ett objekt, som ej behöfver den. Blefve detta stadgande i stället gällande blott för de s. k. skyddsskogarna, naturligen i förening med lämpliga föreskrifter i öfrigt för dessas rätta vård, skulle, därom är jag lifligt öfvertygad, en af de viktigaste garantierna vara gifven för de norrländska skogarnas framtida bestånd och kraftiga utveckling.

De vanliga lappmarksskogarna lefva och utveckla sig under i det närmaste samma livsvillkor som skogarna i nedre landet af de respektive provinserna, de behöfva därför ej andra skyddsåtgärder än dessa, d. v. s. skogslag som förbjuder afverkning längre ned än till och med mognadsdimensionen. Men deras sunda utveckling hämmas högst betydligt, och deras afkastningsförmåga minskas allt mer och mer genom utsyningstvånget, hvilken omständighet således är ett kraftigt skäl för denna tvångsstadgas upphäfvande. Detta skäl gäller lappmarksskogarna och omsorgen om deras bästa, men det är ej blott de själfva, som lida hårdt genom detta utsyningsstadgande, kanske än hårdare drabbas däraf skogarna i kustgebiten, som äro ofullständigt eller alls icke skyddade af skogslag.

Om vi betrakta t. ex. Ångermanlands skogsområden, hvilka i likhet med den södra delen af Norrland sakna skogslag, måste vi

erkänna, att de mångenstädes äro för hårdt afverkade och att allt mindre och mindre dimensioner uttagas ur skogarna för att fylla sågverkens behof af jämn tillförsel af råmaterial.

Större delen af källsjöarna och käll- och bifoderna till den ståtliga Ångermanälven, och en god del af själfva älven, ligger ju inom Åsele och Vilhelmina lappmarker. Funnes nu samtidigt en skogslag, sådan vi antydt den, gällande för Ångermanland, och intet utstämplingstväng för lappmarkssocknarnas vanliga skogar men blott samma skogslag gällande äfven för dem, så skulle följden blifva, att det nedre landets skogar finge en välbehöfelig hvila, under hvilken deras nu allvarsamt hotade bestånd kunde försäkras och de åter blifva värdefulla skogskapital med jämn afkastning.

Och vidare skulle de solida sågverken genom den i början starkare, sedermera något minskade¹ tillgången från lappmarksskogarna kunna hålla sin tillverkning uppe vid den höjd, som motsvarar deras verkliga årliga tillgång af moget virke från deras respektive skogskapital. Detta spelar en stor roll ej blott för sågverks- och skogsegarne men ännu i högre grad för den talrika arbetarbefolkning både vid sågverken och i skogarna, som, om rubbningar i de stora sågverkens jämna drift uppstår, blifver den mest lidande och ofta dömes till hunger eller emigration.

Det är klart, att då jag talar om solida sågverk, menar jag endast sådana, som basera sin affär på eget skogskapital, hvilket under en rationel skogsvård och en rationel skogslag aldrig bör kunna förminsкас utan gifva jämn afkastning och följaktligen jämn arbetsförtjänst. Sågverk utan eget skogskapital kunna nog ur affärssynpunkt vara solida, men från skogssynpunkt böra de ej anses vara det.

Ett ytterligare skäl att inskränka utsyningstväng^{et} endast till skyddsskogarna och att för de vanliga lappmarksskogarna låta en skogslag gälla, som hindrar afverkning under mognadsdimensionen, ligger ju äfven däri, att man genom en sådan åtgärd återgifver åt skogsegarne inom lappmarkssocknarna den dispositionsrätt öfver deras lagfångna egendom, som de väl i lika grad som Norrlands öfriga skogsegare hafva rätt att njuta. Denna åtgärd bör nu med lätthet

¹ I början starkare tillgång från lappmarksskogarna, emedan *alla* skadade och öfvermogna träd måste så fort som möjligt afverkas. Den senare något mindre men normala tillgången bör ej kunna föranleda minskning i produktionen, ty då börja nedre landets skogar åter gifva afkastning.

kunna vidtagas, emedan afvittringen redan har egt rum öfverallt och på de flesta ställen blifvit af Kungl. Maj:t fastställd.

Innan jag lämnar denna första punkt, vill jag något utförligare behandla ett af de skäl, med hvilka jag ofvan sökt visa, att lappmarksskogarna böra snarast möjligt öppnas för en rationel skogsafverkning. Detta skäl är nödvändigheten att tillse, att ej de solida sågverken i en nära framtid blifva tvungna att betydligt reducera antalet af de arbetare, som genom dem hafva sin bärning.

Allra största delen af det råmaterial, som dessa verk förädla, torde de väl nu erhålla från skogstrakterna nedanför lappmarksgränsen, dels från egna skogar, dels från arrenderade skogar. Dessa senare intaga troligen i de flesta fall större areal än de förra. Då största delen af arrendekontrakten uppgjordes på 1850- och 1860-talen, komma de snart att utgå,¹ och skogarna återfalla då till sina egare, bönderna. En del af dessa arrendekontrakt förbjuda afverkning under en viss dimension, andra åter tillåta fri afverkning, i bägge fallen behöfva nog de grundligt genomgångna skogarna en lång hvilotid. Då hafva sågverksegarne, om de ej, där skogslag saknas, vilja uppmuntra bönderna till en för dem själfva och landet fördärfelig skogssköfning, intet annat val än att minska sin årliga produktion och därmed naturligtvis äfven antalet af sina arbetare.

Det är lätt att förutse, hvilket elände däraf skall följa, ty det är sannerligen ej en ringa del af Norrlands befolkning, som har sitt uppehälle genom trävaruindustrien. Äfven med hänsyn till en stor del af den norrländska arbetarebefolkningens vara eller icke vara är det således af största vikt, att utsyningstvänet i de vanliga lappmarksskogarna upphäfves, och därigenom, som ofvan påpekats, jämn tillförsel af moget råmaterial beredes sågverken.

Om vi sammanfatta, hvad vi angående den första punkten af hufvudvillkoren för de *vanliga* skogarnas rationella vård i Norrland hafva haft att motivera såsom önskvärdt, kunna vi uttrycka det sålunda:

att, under förutsättning af stadgande om speciel vård och utstämpling genom officiel myndighet för afverkning inom de s. k. skyddsskogarna och af upphäfvande af utstämplingstvänet i lapp-

¹ Då numera skogsarrenden ej få uppgöras för längre tid än 20 år äro de praktiskt nästan omöjliga för sågverksegarne, hvilka därför föredraga att köpa hemmanen, i stället för att på så kort tid arrendera skogen.

markerna, det för de vanliga skogarna inom *hela* Norrland, så väl i kusttrakterna och inlandet som inom lappmarkssocknarna, måtte stadgas, att afverkningen ej får sträcka sig längre ned än till och med träd, som nått mognadsdimensionen, denna dimension bestämd något olika för de olika länen, t. ex. 28 cm. i diameter vid bröst-höjd för Norrbottens län, 30 cm. vid bröst-höjd för Västerbottens län, 30 å 32 cm. för Västernorrlands och Jämtlands län, och 32 å 34 cm. för Gefleborgs län.¹

Vi öfvergå nu till den andra punkten.

2. Att skadade och öfvermogna träd fortast möjligt afverkas.

Denna punkt står i närmaste sammanhang med den föregående, och två hufvudskäl för detta kraf hafva redan under dryftandet af den första punkten blifvit anförda, nämligen att de skadade och öfvermogna träden hindra yngre och växtkraftiga träd att utvecklas och ungpantor att uppkomma, samt att dessa skadade och öfvermogna träd för hvarje år de få kvarstå försämrar till virkeskvalitet och således äfven därigenom förorsaka skogsegaren förlust.

Men äfven i andra afseenden äro dessa träd skadliga och rent af farliga för den skogskomplex, hvari de finnas. Några sådana, som mig synes, mycket beaktansvärda synpunkter, ber jag att här få påpeka.

Ju längre dessa skadade och öfvermogna träd få kvarstå, desto torrare blifva de och erbjuda därför ett ypperligt närings- och spridningsmedel för uppkommande skogseldar; de öka därigenom i betydlig mån skogens mottaglighet för sådana. Då dessa skogseldar äro kanske de farligaste fienderna till skogens bestånd och utveckling, bör naturligtvis äfven ur denna synpunkt allt göras för att snarast möjligt aflägsna skogseldarnas passiva bundsförvanter, de skadade och öfvermogna träden.

Från en annan mindre beaktad synpunkt visa sig i synnerhet de skadade och äfven, ehuru i ringare grad, de öfvermogna träden farliga för skogens sundhet. De äro nämligen de hufvudsakliga bärarna af de parasiter, såsom skadeinsekter, svampar, lafvar m. m.,

¹ För sydliga delen af Norrland torde de angifna siffrorna behöfva vidare prötning, själf har jag ej haft tillfälle att där göra tillräckliga undersökningar.

hvilka hemsöka skogsträden. I de allra flesta fall, där jag varit i tillfälle att undersöka träd, som lidit af sjukdom förorsakad af djur- eller växtparasiter, har jag kunnat konstatera, att trädet i fråga äfven lidit af yttre skada, förorsakad af eld, af fallande träd, af betande kreatur eller af åkslag o. d.

De nämnda parasiterna utveckla och föröka sig i de flesta fall med stor hastighet och, ehuru de företrädesvis älska skadade ej lifskraftiga träd, kunna de säkerligen, där de få tillfälle till ostörd massutveckling, äfven blifva olycksbringande för frisk skog. Således kunna de skadade och öfvermogna träden betraktas äfven som smittbärare och sjukdomsspridare och böra därför så fort som möjligt bortskaffas.

Visserligen tillåta de skogslagar, som nu äro i kraft, afverkningen af skadad och öfvermogen skog, men hvad lappmarkerna beträffar, är denna tillåtelse ej af stor nytta, ty, till följd af utsyningstvånget och dess ofvan påvisade olägenheter, är det ej möjligt att afverka mer än en ringa del af det, som borde genast borttagas. Mångenstädes i lappmarksskogarna ligga också massor af redan kullfallen skadad och öfvermogen skog; en betydande förlust har härigenom tillskyndats skogsegarne, så väl staten som de enskilda.

Därför bör allt göras för att underlätta det snara afverkandet af skadad och öfvermogen skog.

3. Att, hvad skogshemmanen beträffar, sådana åtgärder vidtagas, att jordbrukets likaväl som skogsbrukets intresse tillgodoses, så att ej det förra behöfver lida skada af det senares utveckling.

För mången skall det troligen synas underligt, att bland villkoren för skogens rationella vård och fortfarande bestånd upptages ett, som i själfva verket ej är annat än ett yrkande om lättnader i gällande lagar och författningar angående hemmansklyfning; kanske skall det dock lyckas mig att här visa i hvilket nära sammanhang jordbruks- och skogsbruksintressena i Norrland stå till hvarandra.

Hur viktig än en rätt drifven skogshandtering är för Norrlands och hela landets ekonomiska lif, har man dock full rätt att uppställa den fordran, att allt hvad möjligt är skall göras, ej blott för att under odling bibehålla den jämförelsevis ringa areal af bruten bygd,

som i Norrland finnes, utan också för att arealen af odlad jord skall kunna där i väsentlig grad ökas.

De norrländska skogshemmanen, och i synnerhet lappmarkshemmanen, hafva i allmänhet en mycket betydlig skogsareal, ofta 5 å 6000 tunnland (impedimenter medräknade), hörande till 20—40 tunnland odlad jord. Under en lång följd af år har så väl staten som synnerligast såverksegare uppköpt betydliga arealer af skog,¹ men, då de bestående lagarna göra det mycket svårt att köpa blott största delen af ett hemmans skog och lämna kvar den odlade jorden jämte åbyggnader och husbehofsskog m. m., såsom för sig bestående hemmansdel, har följden blifvit, att hela hemmanen inköpts.

För skogens bestånd såsom sådan är väl redan detta en fördel, ty vi kunna antaga, ja vi hafva rätt att fordra, att skogarna under statens och de solida sågverkens vård skola skötas efter en rationel hushållningsplan, hvilket ej ofta kan väntas vara fallet, om skogarna fortfarande äro i böndernas händer.² Men äfven för själfva skogens skydd ligger, sådana som förhållandena nu äro, en stor fara i dessa köp af hela hemmanen, ty därigenom orsakas jordbrukets försämring och ett aftagande af den bofasta befolkningen. Erfarenheten lär oss nämligen, att i många fall de sålunda försälda skogshemmanens odlade jord råkar i förfall, äfven om, hvilket ofta sker, den förra egaren såsom arrendator eller torpare fortfar att sköta jorden.

Orsaken härtill ligger säkerligen ej i försämrade villkor för åbon, ty vanligen har han mycket lindrigt arrende, ofta endast betalandet af onera, och har dessutom full husbehofsskog och ofta tillfälle till förtjänst vid timmerdrifning m. m. Nej, orsaken ligger djupare, den ligger i Norrlandsbondens egen natur.

Den själfegande Norrlandsbonden är en ståtlig typ, kraftig och dristig, stolt och själfmedveten men på samma gång gästfri och vänlig i sitt umgängessätt; han skattar högt sin själfständighet och vill ej veta af någon annan herre än kungen, han sköter sin jord väl och håller gården snygg både utan och innan.

¹ Dessa köp hafva betydligt tilltagit under de senare åren till följd af stadgandet om högst 20-åriga skogsarrenden.

² För att anföra blott ett bland de många skäl, som tala för skogens skötande i större komplexer hellre än att lämna den i böndernas händer som ett bihang till jordbruksfastigheten, vill jag påpeka ett i Norrland mycket ofta inträffande fall. När vid bondens död en af flera arfvingar skall öfvertaga hemmanet, afverkar han, för att utlösa medarfvingarne, skog ofta så grundligt, att den sedan på lång tid ej förmår gifva någon afkastning och kanske mången gång har lidit ohjälplig skada.

Men sätt honom som torpare eller arrendator, så blifver han vanligen loj och liknöjd och låter allt förfalla, det är ju ej hans egen gård och han själf är ju ej längre bonde utan torpare, en annans tjänare, han har intet att vara stolt öfver och intet som intresserar honom eller binder honom vid torfvan; ofta emigrerar han, om han har medel därtill, ofta förfaller han till superi och bringar därmed familjen till nöd och fattigdom, om ej skogsegaren träder hjälpande emellan. Detta sker visserligen i en vida större utsträckning än den oinvigde kan ana. Men äfven sådan hjälp kan ej hålla hemmanets jordbruk uppe, oaktadt jämförelsevis betydliga summor offras därpå. Snart är hemmanet nästan öde eller kan föda blott ett ringa fåtal mot dem, som förut där hade sin bärning. Jag tror knappast att någon som känner till förhållandena i de norrländska skogssocknarna, skall kunna jäfva den uppfattning jag här uttalat, om än undantag kunna uppvisas.

Tillåte däremot lagen sådan hemmansklyfning inom Norrland, att hemmanets inrösningsjord jämte tillräcklig husbehofsskog m. m. kunde svara för en del af skatten, och skogen, utan odlad jord, för resten af skatten; kunde således skogen, eller större delen af skogen, frän-säljas hemmanet, utan att gården upphörde att vara hemman, och då egaren således fortfarande vore själfegande och till kronan skattebetalande bonde, så skulle ganska mycket vara vunnet för skogsbruket, — ty skogen skulle antagligen få vida bättre vård än i bondens hand, — men ojämförligt mycket mera vunnnes härigenom för Norrlands jordbruk, ty vi hade då goda garantier, att den norrländska hemmansegareklassen ej förminskades utan hölles uppe som en värdefull stam, efter hvilken invandrande nybyggare kunde forma sig.

Vi nämde här invandrande nybyggare; just för att sådana i något större antal skola kunna frestas att söka sig väg till Norrlands vidsträckta odlingsmarker i stället för öfver Atlanten fordras, att de utan svårighet skola kunna få jord såsom egendom, och detta skulle betydligt underlättas, om sådana medgifvanden för hemmansklyfning gjordes, att skogsegaren kunde här och där i sina vidsträckta skogskomplexer afstå åt invandrande nybyggare, med full eganderätt och skyldighet att till staten betala belöpande skatt, tillräckligt stora lotter af odlingsbar mark, myrar och husbehofsskog.

Detta skulle skogsegaren säkerligen i många fall vara villig att göra mot ytterst ringa köpeskilling, ty det är af stor vikt för honom, som vi vid behandlingen af nästa punkt skola närmare utveckla, att erhålla gårdar och bofast folk något så när jämt spridda i skogs-trakterna.

För att tillgodose det kraf, som framställt i denna punkt, skulle det således vara högeligen önskvärdt: att sådana förändringar i lagstiftningen angående hemmansklyfning i Norrland gjordes, att den i hemmanet belöpande skatten kunde så fördelas, att en del komme att utgöras af egaren af nu befintlig odlad jord med husbehofsskog och resten af skatten komme att utgöras af egaren af skogen, med möjlighet till vidare uppdelning af denna del af skatten, om delar af arealen såldes åt nybyggare.

4. Att allt hvad möjligt är göres för att befordra invandring till Norrlands skogstrakter af nybyggare, hvarigenom, utom andra mycket stora fördelar för hela landet, det bästa tänkbara skydd mot skogseldar skulle åstadkommas.

Den som varit med om en stor skogseld och sett de förfärliga härjningar en sådan kan åstadkomma, sett den tröstlösa synen af svartgrå, liflös mark, svartbrända stammar, rödbruna kronor, och känt luften mättad af brandlukt, där nyss allt var lif och grönska och en härlig doft från tallarnas och granarnas barr och blommor vederkvickte vandraren, har nog såsom jag gripits af förtrytelse öfver den vanmakt, som ännu tyckes råda i att förekomma eller hejda skogseldens förödelse. Att denna förödelse kan hafva ofantlig utsträckning vet mer än väl hvar och en, som har någon bekantskap med Norrlands förhållanden. Såsom en illustration därtill behöfver jag blott påminna om året 1888, det stora brandåret i Norrland, då samtidigt med Sundsvalls och Umeås ödeläggelse väldiga skogseldar rasade i de mest skilda trakter af Norrland.

Orsaken hvarför vi äro så vanmäktiga mot denna skogarnas förhärjande fiende är först och främst bristen på folk i dessa trakter och vidare bristen på vägar genom skogarna. Visserligen stadgar nu lag att vid uppåd mot skogseld hvarje hushåll skall sända en man till släckning, men då så få gårdar finnas i skogs-trakterna, förmår i många fall den ringa styrka, som samlas, litet eller intet.

Om däremot de stora skogsegarne, och först af alla staten, som ju är den ojämförligt störste skogsegaren i Norrland och år från år förökar sina domäner därstädes, ville — sedan härför nödiga lagförändringar blifvit gjorda — på de talrika till nyodling lämpliga platserna inne i skogstrakterna utstaka blifvande nybyggeslotter med tillhörande husbehofsskog, att på billigaste möjliga villkor, *med full eganderätt* och skyldighet att utgöra belöpande skatt, af svensk man förvärfvas, skulle genom en allt talrikare befolkning af nybyggare det bästa medel mot skogseldar åstadkommas.¹ Med en sådan talrikare befolkning skulle också nödvändigtvis följa upptagandet af vägar genom skogarna, och vägar äro, det vet hvar och en, som har erfarenhet om skogseldar, ett kraftigt medel för eldens begränsande.

De fördelar, som staten och öfriga skogsegare i ekonomiskt afseende skulle hafva genom möjligheten att på detta sätt kunna inskränka skogseld, äro så betydande, att det väl skulle löna sig att, för att befordra saken, göra till och med stora uppoffringar i form af resehjälp, byggnadsbidrag, odlingslån m. m. åt invandrarne. Och hvilken räddning af arbetskrafter åt landet skulle man ej åstadkomma på detta sätt, under det vi nu årligen kontribuera till röjande och odling af fjärran länder utan någon som helst vinst för vårt eget land.

Det är också klart, att skogsegarne härmed skulle vinna en önskvärd tillökning i arbetskraft och att därigenom en mängd för afverkning och skogsvård nödiga arbeten kunde göras både fortare och billigare än nu är fallet.

Var önskesats beträffande denna punkt lyder således:

Att staten och öfriga skogsegare måtte, till framkallande af nybyggareinvandring till Norrland, i skogstrakterna upplåta odlingslägenheter och husbehofsskog m. m. med full eganderätt åt svenska män, så att nybyggaren kan blifva laglig och till staten skattebetalande egare till jorden; och att till dessa nybyggares hjälp vidtagas de öfriga åtgärder, som kunna finnas lämpliga.

5. Att kreatürsbete i de egentliga skogarna förbjudes eller åtminstone i möjligaste måtto inskränkes.

¹ Genom K. Skr. af den 29 maj 1891 angående upplåtande af odlingslägenheter å kronoparker inom Norrbottens län är visserligen ett försök gjordt att genom bildande af s. k. skogstorp uppmuntra nybyggareinvandring, men då härigenom ej eganderätt lämnas åbon, befara vi, att åtgärden ej skall leda till önskad resultat.

Den skada betande kreatur kunna göra på skog synes nog mången vara så obetydlig, att den ej skulle behöfva tagas med i räkningen och än mindre behöfva betonas såsom en af hufvudpunkterna vid frågan om rationel skogsvård; men denna skada är dock högst betydlig, om äfven iakttagelserna häröfver i Norrland ännu ej äro så omfattande, att vi med ett slående statistiskt material kunna fullt ådagalägga densamma. Från andra trakter, t. ex. Norra Amerika och södra Europa, hafva vi så talande bevis därpå, att det är hög tid för oss att vidtaga skyddsåtgärder mot denna fara för de unga skogsträdens bestånd.

För öfrigt behöfver man ej resa långt inom Norrlands skogs-trakter för att med användande af någon observationsförmåga finna skillnaden mellan en skog, där kreatur hafva betat, och en som varit fri från dessa för skogen icke passande gäster

Öfverallt där de hafva huserat, finner man de smärre, upp till en meter höga träden hafva ett knutet och ruggigt utseende, med mycket täta grenkransar, toppen klufven eller snedriktad och ofta de af kreaturen stympade topp- och grenskotten förändrade till boning för ägg och larver af någon skadeinsekt. De ännu mindre plantorna äro ofta nedtrampade och krypa utefter marken i stället för att resa sig rätt upp. Betrakta vi de äldre träden, så finna vi, att en stor del af dem äro skadade träd: de äro krokiga, toppklufna eller på annat sätt missbildade och mycket ofta hemsökta af parasiter. Ej sällan har jag iakttagit sådana af kreatur förorsakade skador i gränsskogar, som ju framför andra böra skyddas.

Ej blott denna direkta skada för skogen hafva vi att lägga kreatursbetningen till last, äfven en annan fara för skogen uppstår af samma orsak och har ofta ledt till ödeläggelse af stora sträckor. Jag menar de talrika skogseldar, som uppkomma genom de s. k. gätarnes eller vallhjonens ovarsamma handterande af eld i skogen. Finge ej kreaturen beta i egentlig skog, så vore man ju fri från vallhjonen och de eldsvådettillbud de dagligen förorsaka.

Utom denna ständigt hotande fara för skogseld, som kreaturens skogsbetande orsakar, medför det stor eldfara af en annan anledning: ej sällan pläga nämligen skogsbönderna antända det torra gräset i skogen »för att få ett friskare kobete»; att följden ofta blifver en skogseld säger sig själf.

Men kanske dessa i skogstrakterna lefvande åbor ej hafva bete för sina kreatur, om de ej få begagna skogarna härför? Jo visserligen, det finnes så tillräckligt med bete på många myrar, på fjällen, i löfskog och i fuktig för afverkning värdelös blandskog, för att ej tala om de mestadels obegagnade tillfällena att åstadkomma hemvallar, att en mångdubbelt större stock af kreatur än som nu finnes i Norrland, skulle kunna hafva riklig föda utan att härför anlita de egentliga skogarna. Dessa senare lämna dessutom i regeln så litet och dåligt bete, att det säkerligen ej är någon verklig fördel att låta kreaturen beta där.

Därför borde genom lag förbjudas att hålla kreatur betande på egentlig skog.

Ännu flera önskningsmal för ernåendet af en fullt rationel skogsvård i Norrland skulle väl förtjäna att närmare belysas, men då denna uppsats redan svällt ut öfver de gränser, som ursprungligen blifvit satta för densamma, måste jag uppskjuta den vidare behandlingen af ämnet till ett annat tillfälle.

EMELIE FLYGARE-CARLÉN.

AF

KARL WARBURG.

Svensk prosadikt kan anses räkna trenne blomstringsskeden. Det första är dock egentligen icke i ordets fulla mening »svenskt». Det omfattar den senare *medeltidens och reformationstidens* prosaberättelser, öfverflyttningarna af utlandets vidt kända riddaresagor, legender, exempelsamlingar, »folkböcker», anekdotsamlingar o. a., som utgjorde förströelselektyr öfver hela Europa under flera sekel.

Så ega vi en märklig litteratur under *frihetstiden*. Dalin grundlägger i Argus en ny prosastil. Både den allvarligare och isynnerhet den skämtsamma prosan under 1700-talet eger i honom sin föregångsman. I Mörks och Törngrens »Adalrik och Göthilda» finner man den »högre» stilen utbildad i en heroisk roman, som — enligt hvad Vasenius upptäckt — synes ega en politisk allegori som bakgrund; i Wallenbergs »Min son på Galejan» firar 1700-talets skämtsamma prosa sin triumf; men jämte dessa kända stornamn vimlar det under frihetstiden af prosaister, som skriva allegorisk-politiska sagor efter mönstret af »sagan om hästen»; romanförfattare, som skildra »Rolofs händelser, Gastuvs sons, prinsens af Goa» eller taga mera realistiska ämnen som en bankruttspelares öden eller en svensk adelsmans lefverne, för att nu icke tala om den rika öfversättningslitteraturen. Med gustavianska tiden afdomnar vår prosadikt. Det är lyriken och teatern, som taga uppmärksamheten i anspråk. Prosadikten ligger i träde.

Vid seklets början kastar man sig öfver tidens utländska romanlitteratur, som öfversattes i stora massor, företrädesvis den tyska,

med namn som den sentimentale, frasrike, stundom vällustige mångskrifvaren August Lafontaine, den outslitlige Kotzebue, Johan G. Müller, som imiterade engelsmännens komiska roman, vidare rövareromanernas yppersta man Spiess och många flera. En formlig romanflod svälde ut öfver landet, hitledd af skrala öfversättare, som betalades ynkligt.

Så uppstår då slutligen de första spåren till en ny svensk originaldikt äfven på prosans område. Det sker omkring 1810, och ungefär samtidigt på två håll.

Det ena är Cederborghs komiska romandikt, det andra nyromantikens mera fantastiska.

Cederborgh börjar nästan helt tillfälligt, mera för eget tidsfördrif, att skriva början till »Uno von Trassenberg», som fortsättes utan att från begynnelsen vara fullt planlagd. Den följes af »Ottar Tralling». Cederborgh är tydligen en efterföljare af de engelska humoristerna i slutet af förra seklet och deras tyska efterbildare, närmast den ofvannämde Itzehoe-Müller, men i allt fall med ett säreget svenskt kynne af ganska älskvärd art.

Samtidigt med Cederborgh började fosföristen Claes Livijn att skriva »Lifbergs lefverne», påverkad af engelsmannen Sternes Tristram Shandy. Detta blef inledningen till en icke obetydlig författareverksamhet på romanens område — hvars mest betydande alster äro den Jean-Pauliserande »Axel Sigfridsson» (1817) och framför allt den fantastiska »Spader dam», en berättelse funnen på Danviken, en märklig, bisarr historia om en af fantasiens martyrer, i viss mån en föregångare till Almqvist. Jämte Livijn var Palmblad den bland fosforisterna, som sökte bryta bygd för vår prosadikt genom de romantiska noveller, som han, en efter annan, lät införa i Poetisk kalender under seklets andra årtionde, då de väckte mycken uppmärksamhet.

Sålunda var jorden förberedd för den tredje blomstringsperioden i vår sköna prosa på 1830—40-talen. År 1828 debuterade två författare, som väckte stor uppmärksamhet. Den ene var Gumælius, som med »Thord Bonde» sökte omflytta den Walter Scottska historiska romanen på svensk mark. Han kom emellertid, trots det stora bifall boken vann, »af sig vid ingången». Helt annorlunda den andra debutanten från 1828, Fredrika Bremer, den anonyma 27-åriga författarinnan till »Teckningar ur hvardagslifvet», som därmed öppnade

en lång och alstringsrik författarebana af stor omfattning, ädel syftning och djup bildning. Hon inslog en ny, viktig riktning inom vår litteratur; den allvarliga och dock humoristiska skildringen af hvardagslivet inom samhällets högre klasser fann i henne sin målsman. Så bildar hon, tillsammans med Runeberg, Almqvist, som år 1832 började utgifva Törnrosens bok, och flera, epok för 1830 i svensk litteratur.

Dessa exempel följdes af många, och vår romanlitteratur började under 1830-talet skjuta talrika skott; ännu frodigare blef floran under nästa årtionde.

Bland den mängd mer eller mindre berömda författare, som på 1830- och 1840-talen »partivis» tillfredsställde den svenska allmänhetens behof af lektyr, kom snart en författarinna, som debuterade tio år efter Fredrika Bremer, att intaga en framstående plats. Hon blef vid sidan af sin utmärkta föregångerska den mest lästa af dem alla, ej blott i vårt land utan öfver hela Europa och äfven hinsidan Atlanten.

År 1838 lästes i novemberhäftet af det Thomsonska kabinettsbiblioteket en roman *Valdemar Klein af fru F.* Den mottogs rätt välvilligt af kritiken och man började fråga, hvem denna fru F. kunde vara. Thomson anförtrorde sina vänner, att det var en fru Flygare någonstädes på Dalsland, enka efter en läkare i Småland.

Men hvilka voro hennes föregående? Därom hade man mycket att berätta.

* * *

SjälF har Emelie Flygare-Carlén låtit oss kasta mer än en inblick i föräldrahemmet.

Hennes föräldrar voro handlanden och sjökaptenen i Strömstad Rutger Smith och Margareta Stiegler. Släkten var på fädernet skotsk, men hennes farmor hette Belfrage och genom henne härstammade Emelie från svenska adessläkter: Soopar, Tottar, Gyllenstjärnor, ja t. o. m. från själfve konung Karl Knutsson Bonde.

Men af något skotskt eller kungligt var föga kvar i det enkla köpmanshemmet i den bohuslänska skärgården.

Emelie kom dit »som en sen gåfva», yngst bland 14 syskon. Äldsta brodern stod fadder. Äldsta systemen var redan gift.

Sin skaldenatur hade hon ärft från fadern, ty kapten Smith var en romantisk sjömansnatur af häftigt lynne, skrockfull och lidelsefull, men redbar och rättänkande. Och dottern bråddes på honom. Tidigt närdes hennes fantasi mellan sjöbodarna i handelsgården, där mörka gångar, belamrade med sönderfallna silltunnor, tågvirke, gamla kasserade gallionbilder och andra intressanta föremål, voro präktiga lekkamrater. Här fick hon smak för att leka ensam, fast syskonen gycklade med hennes sätt att tumla om så där bland döda ting.

Men hennes far sörjde också för att fantasien fick näring på annat sätt. Själff skildrar hon i sina »Skuggspel» höst- och vinteraftnarna i föräldrahemmet.

Informatorn eller någon af bröderna läste högt, modern satt och ränsade trädgårdsfrön eller lappade gamla kläder, fadern, hvars hörsel var klen, studerade någon af sina favoritförfattare — baron Trenks memoarer eller Aschebergs lefnadsöden — under det den lilla vaxstapeln, som han höll mellan ögat och boken, i rummets mörka bakgrund syntes som en liten lyktgubbe sväfva fram och åter öfver bladen.

Men Emelie visste nog hvad hon önskade. Det var att lyssna till faderns sagor. Och hon förstod att ställa sig så, att fadern gjorde henne den vanliga frågan: »Nå, du dansdocka, har du hört några äfventyr i kväll?»

Väl hände det då, att modern protesterade mot det eviga äfventyrsberättandet, men far menade, »att tids nog kommer hon i skrufstäd!»

Än mindre belåten var modern med att flickan om dagarna hängde i boden för att lyssna till skutskepparnes obegripliga historier om hafsmänniskor och missfoster, hälften människor och hälften barn, eller andra slika skepparelögner.

Krigsåret 1814 bragte mycken oro, mycken ofärd öfver gränsbygden kring Strömstad och lämnade äfven spår efter sig i det Smithska hemmet. Många sorgliga episoder från den tiden lefde kvar i dotterns minne ända till det sista. Kriget hade fyllt den sjuåriga flickans fantasi med dystra bilder.

Med hennes studier var det icke synnerligen mycket bevändt, och skulle man dömt Emelie Carléns vittra framtid efter hennes barndoms lärda idrotter, så hade det icke varit lätt att ställa hennes

horoskop. Hon pinades svårliga af den franska grammatikan, och hvad angick skriftektionerna — yttrar hon själf — »så visade mina fingrar en allt annat än villig förespegling af huru slutligen de i framtiden skulle sysselsätta sig med pennan».

Denna hennes obenägenhet för lärdomsprofven fann ingen ersättning i en öfverdrifven böjelse för hushållssysslor. Alla större, dylika göromål utgjorde hennes fasa, och det lyckades aldrig hushållsmamsellerna att taga henne om hand. Däremot var det något annat, som utmärkt hågade henne, och som blef af stor betydelse för hennes framtida skriftställer. Det var färderna med fadern ut i bohüsländska skärgården.

Då hon blifvit 12—13 år, satte fadern i verket ett gammalt löfte att taga henne med på »Kulten». Nu skulle hon få fara till Oroust. Båten var bemannad med två besättningskarlar, Kalle Kjellman och gubben Elias, med hvilka den lilla flickan snart blef god vän, och så bar det af. Så besöktes Oroust, Fiskebäckskil, Kristineberg och andra ställen, och tidigt gjorde den unga Emelie Smith den bekantskap med skärgårdslif, skärgårdskaraktärer och skärgårdsnatur, som blef af sådan vikt för hennes författarskap. Ty om en rik fantasi utgör den ena egenskapen i hennes skriftställarllynne, så är för visso hennes noga förtrogenhet med västkusten, dess folkseder och folklynne en andra, icke mindre viktig. Om det förra draget, närdt i sjöbodarnas mystiska dunkel, af handelsbodarnas skepparhistorier och faderns äfventyr, betecknar den romantiska sidan af hennes skaplynne, så har åter den realistiska — skildringen af bohüsländska skärgårdstyper — sin rot i dessa seglationsfärder med fadern. Men väsentligen bidrog nog också därtill hennes vistelse vid Fiskebäckskils fiskläge, hvarest hon som ung flicka bodde någon tid i det Diedrichsenska köpmanshemmet för att »lära sig hushåll» och kanske också »lära sig mores», hvilket patron Smiths yngsta, något bortskämda dotter antagligen behöfde. I detta Diedrichsenska hem fann hon modellen för ett köpmanshus i skärgården, och hon har i öfrigt själf i »Skuggspel» beskrifvit åtskilliga af de personer, som hon mött på sina färder och dem hon sedan återgifvit i sina romaner. »Jag var» — säger hon — »på både de stora och små fisklägena så hemmastadd, att jag hvar gång återhälsades som en gammal kär vän, hvilken man kunde förtro allt hvad som händt under mellantiden eller hvad som troligen skulle komma att hända till härnäst.»

Hvad den unga flickan mycket älskade var romanlektyr. Hon berättar huru obeskrifligt lycklig hon var, då det från lånbiblioteket i Uddevalla kom nya romaner, som lästes högt om kvällarna, ehuru när det kom till någon betänkelig kärleksscen hon ansågs vara »sömnig» och fick order att gå och lägga sig. Hon sökte då själf tilldika hvad som brast, men försökte för säkerhets skull »kontrollera» sin fantasi genom att smyga sig till den förbjudna frukten.

Och på färderna med far kunde det hända, att hon påträffade någon af tidens rövvareromaner, t. ex. »Celinda eller det hemlighetsfulla barnet», som hon slukade med förtjusning.

De inspirerade också hennes egna tidigare försök åt detta håll. »*En rysligt kolsvart natt med blodröda skyar simmande på hafret*», så började den skrifna roman, hvilken hennes bror Karl fann instucken mellan remnorna i kontorets gröna skrifstolsöfverdrag och som vållade henne åtskillig smälek af syskonen. Så lade hon pennan å sido och diktade blott »i sin fantasi».

En annan motgång på författarbanan skildrar hon själf rätt humoristiskt. Hon var på sitt sextonde år och hade kommit in i de unga Strömstadsdamernas krets. Här började hennes »vittra ådra» att flyta och gaf sig bl. a. uttryck i ett litet paskill mot Strömstads ungherrar. — ungefär såsom femtio år förut en viss sjuttonårig Anna Maria Malmstedt hade satiriserat upsalafruarnas tékonseljer. Den kom till ungherrarnes kännedom — genom väninnornas oförmåga att tiga — med den påföljd att de beslöto »boycotta» mamsell Smith vid stadens Luciebal och låta henne kläda väggen från första vals till balens afdansning. Hon fick nys härom, men beslöt att trotsa chikanen, gick modigt upp och slog sig ner. Den vackra flickan fick »sitta» till en början, men till hennes öfverraskning kommo plötsligt 8 å 10 norska officerare, som farit in från Fredrikshald, upp på balen. Hon blef presenterad och »var räddad».

Själf menar hon, att denna lilla episod och den läxa den innebar botade hennes böjelse att gissla andras svagheter, hennes benägenhet att härma och göra narr af folk, med ett ord, att den tog gadden af hennes karrikerande satir.

Emelie Smith beskrives af dem, som kände henne från denna tid, såsom en särdeles vacker flicka: varmblodig, kraftig, en duktig natur, hvars själfständighet bl. a. utvecklats under de färder, som hon, sedan hon fyllt 16 år, fick ensam företaga för »husets» räkning

till fisklägena på kusten, och därvid hon utvecklade en talang för köpskap, som gjorde att man allvarligt ifrågasatte hennes intagande i »firman».

Men däraf blef intet, ty den vackra mamsell Smith gick icke länge oförlofvad. År 1825 kom till Strömstad som stadsläkare d:r Axel Flygare och snart voro han och Emelie Smith trolofvade. Ett år senare befordrades han till provinsialläkare i Sunnerbo, dit han 1827 förde sin unga brud. Bröllopet stod på hennes tjuuguårsdag. Hennes man var då redan 35 år.

Man känner jämförelsevis föga om hennes första äktenskap, men har anledning tro, att det närmast var ett resonnemangsparti. Hennes man lär varit en allvarsam, tyst, tvär natur, utarbetad såsom provinsialläkare lätt nog bli i stora distrikt.

Sunnerbo distrikt var nu ett af de största. Trakten där med dess magra, ödsliga ljunghedar föreföll den vid skärgårdsnaturen vana doktorsfrun i hög grad främmande, fränstötande, och i de hushållsbestyr, som hennes nya kall ställde på henne, var hon — den sedermera så utmärkta husmodern — ganska oförfaren. Därtill kom att hennes man ofta lämnade henne ensam, då han var borta på ämbetsresor hela veckan. Under denna ensamhet sysselsatte sig Emelie Flygare med romanlektyr och slök de romaner, som hon kunde få låna i granngårdarna — vare sig det nu var en sentimental Kotzebue eller en hemsk riddareroman. Det hände stundom, att sjuka kommo och sökte doktorn och jämrade sig öfver, att han icke var hemma, och då fru Flygare vantrifdes åt detta, föreslog mannen för att förströ henne, att hon skulle göra honom sällskap på hans färder och stanna på prästgårdarna, medan han gjorde besök hos de sjuka. Vid dessa resor inhöstade tvifvelsutan den unga frun åtskillig erfarenhet, som senare kom henne till godo. Minnen från Småland återkomma t. ex. i »Pål Värning». I öfrigt har det sagts af en meddelare, som synes ha sina uppgifter om hennes lif denna tid ur god källa, att hon under detta tidsskede var tyst och tillbakadragen, hälst satte sig i en vrå för sig själf med något häfte af Lördags-Magasinet och glömde den pratande, skrattande, kaffedrickande och småbrödsätande världen omkring sig. I sitt hem hade hon det torftigt, och hon lär gått klädd tarfligt t. o. m. efter Sunnerboförhållanden; hennes största bekymmer var, att hon ej kom åt att läsa så mycket hon ville och icke fick resa bort och se mycket.

Snart ställde dock modersplikterna sina anspråk på fru Flygare. Hon fick en son och en dotter. Efter sex års äktenskap, i februari 1833, afled hennes man, och nu drog fru Flygare åter till sin hembygd, Bohuslän, och sin gamla mor. Där och på Dal tillbragte hon de närmast följande åren såsom enka med en liten pension af staten.

Hon knöt nu en förbindelse, som, ehuru den endast varade ett par år, dock blef af den största betydelse för hennes utveckling.

Det var med *Jakob Reinhold Dalin*, med hvilken hon i augusti 1834 blef trolofvad. Reinhold Dalin var en ganska märklig natur, ett stycke af ett snille, varm, eldig, excentrisk, melankolisk. Han var värnsländing, hade fullbordat sin juridiska kurs i Upsala 1829, och var nu sakkörare i Bohuslän, god vän med Emelie Flygares bror Edvard, som då var t. f. domare. Reinhold Dalin var född 1800, alltså 7 år äldre än Emelie Flygare. Under mer än ett år varade deras trolofning och under denna tid utöfvade Dalin på fru Flygares utveckling ett mycket betydande inflytande. Så var det meningen att bröllopet skulle stå. Men ofärd trädde emellan. På återvägen från en tingsresa fick han ett häftigt sjukdomsanfall — vi ha sett uppgifvet kallbrand i ett icke fullt läkt ben — eftersände sin trolofvade, och vid Bullarsjön afled han, efterlämnande henne i djuvaste sorg.

I maj 1836 föddes å Högsäter på Dal hennes och Dalins dotter Rosaura Katarina, hvilken tog i arf föräldrarnas begåfning, och själf framdeles blef en talangfull författarinna; hon blef gift med sin mors svåger häradshöfding Richard Carlén, och är bekant såsom författarinna till »Agnes Tell» m. fl. arbeten.

Det var utan tvifvel förbindelsen med Dalin, den hon djupast älskat, som väckte Emelie Flygares håg för vittert författarskap. Det dröjde dock ännu något år, innan hon bragte det till verkställighet. Själf framhåller hon sin 30-årsdag som den, då hon fattade pennan för att »på papperet uppsätta de historier, som målade sig i hennes inre värld».

Hon sökte tröst i sitt skriftställereri för de sorger, som drabbat henne — hennes dotter med Flygare hade dött ungefär samtidigt med Dalin. Så skref hon då på hösten 1837 sin första roman. Efter att manuskriptet förkommit genom en renskrifvares slarf, var hon nära att

uppgifva hela författarskapet, då »dokumenterna» af en hederlig kyrkvård tillrättaskaffades och boken ändtligen utkom.

* * *

Sådana voro de öden, som den författarinna genomgått, hvilken i november 1838 debuterade i herr Thomsons romanbibliotek.

Det kan vara skäl att jämföra de olika förutsättningar, under hvilka fru Carlén och Fredrika Bremer gingo till författarekallet.

Fredrika Bremer hade lefvat ett inestängdt lif såsom ung flicka i en familj, där rätt mycket tvång och en viss despoti var rådande från husfaderns sida. Hon hade vuxit upp icke utan ofrihet i sina göranden och låtanden och var i väsentlig mån hänvisad till sin inre värld; innan hon egnade sig åt författarskap hade hon genomgått många inre kriser, och hon gick till romanskriftstället med en ovanligt stor förbildning i andligt afseende, hon var en beläst kvinna, som tog skriftställarskapet såsom en mission med särskild hänsyn till arbetet för kvinnans själfständighet och ställning i samhället. För henne blef det en lefnadsuppgift i ordets fullaste mening, i det att hon genom sina romaner ville bryta en väg för sitt åskådningssätt. Hon var ogift; erotiken hade för henne spelat föga eller ingen roll.

I motsats därtill -- Emelie Smiths barndom och ungdom, hon, som vuxit upp som en blomma på friluftsjord, som fritt fått slå rot och utveckla sig; behandlad som kamrat af sin far, van att handla själfständigt redan som ung flicka. Tidigt hade hon blifvit gift, så hade hon genomgått växlande öden, fått smaka kärlekens fröjder och sorger.

Hon var mera utbildad och mognad genom praktisk lifserfarenhet än genom studier, hon hade icke genomgått någon andlig luttringsprocess som den Fredrika Bremer genomlefde under sin gärning som barmhärtighetssystem på Årsta. Men hon var mognad genom lifvets skola, och hon hade skäl för de ord hon yttrat:

»Jag blef aldrig en boklärd kvinna. Men jag hade lefvat och själen tillryggalade långa stycken väg, äfven då kroppen var stilla. Vid mitt författarskap har jag särdeles varit underhjälp af en rik och vidtomfattande erfarenhet, jämte den omständigheten, att mina lefnadsförhållanden bringat mig i beröring med många olika klasser af människor. Så blef flickan från skärgården en dag i stånd att gifva lif åt de bilder, hon sett och under det hon tecknade dem fick hon njuta den lyckan att finna dem älskade.»

Valdemar Klein — hennes förstlingsarbete — förefaller icke, då man nu läser det, ett halft århundrade efter dess framträdande, särdeles märkligt. Den unge doktor Valdemar Klein har blifvit kär i dottern till en enka, som han skött under en kamrats bortresa, och han är just nära att fria till henne, som besvarar hans kärlek, då han plötsligen hemkallas till sin faders dödsbädd. Där erfar han, att fadern, honom ovetande, på grund af en gammal böjelse, som Valdemar haft för den vackra och rika Julie S., friat för sonens räkning hos hennes far brukspatronen och fått ja. Valdemar har dock allt mer och mer kommit till insikt om hennes ytliga karaktär, men anser det nu vara sin plikt att följa faderns sista önskan, i synnerhet som han förut låtit honom förstå, att han önskat faderns mäkling. Förlofningen blir alltså af, och Valdemar nödgas för sin Maria förklara förhållandet. Julie visar emellertid, trots det att hon i hjärtat älskar Klein, sig alldeles för kokett gentemot den kur, som egnas henne af en ryttmästare, hvilken är på jakt efter en rik flicka. Förlofningen blir uppslagen. Valdemar är fri och kan förlofvas med Maria, som eljest varit nära att lyda sin mors råd och gifta sig med en gammal rik hedersman. Sedan berättas i hastiga drag äkten-skapens vidare utveckling: Valdemars lycka och Julies olycka.

Som man finner redan af denna konturteckning är romanen mest en »förvecklingsroman»; den saknar ock djupare karaktärsteckning, figurerna äro skäligen typiskt utförda utan tillstymmelse till djupare psykologi: blott de bjärtare motsatserna, icke de finare dragen framtråda. Kärnan är skildringen af Valdemars dubbla kärleksförhållande och dess afveckling, det öfriga är mera lätt och flyktigt utfördt.

Bokens största förtjänst var dess lätta och lediga ton, och det var också den, som intog allmänheten för författarinnan. Visserligen spårades isynnerhet i dialogen någon onatur (»Arma, dårade Julie, så litet förstod du dig på den gudaborna lågan!» o. s. v.) Men ännu i dag verkar i allmänhet den trefliga, naturliga stilen alls icke föråldrad. Af utländska författare torde Bulwer vara den, som mest öfvat inflytande på henne, mindre i afseende på reflexioner än i händelseutveckling och — motton.

Den framgång »Valdemar Klein» vann hos kritiken manade författarinnan att fortsätta. Kultens forna redarinna hade

från sitt skärgårdslif lärt sig att det gällde att begagna förlig vind.

I Valdemar Kleins spår följde Representanten, en något uttänjd roman i två delar (1839), Gustaf Lindorm, samma år i 3 delar, Professorn och hans skyddslingar (2 delar, 1840), Fosterbröderna (3 delar, samma år), Kyrkoinvigningen i Hammarby (3 delar) och Skjuts-gossen (2 delar), båda 1841. Det var — för att begagna ett uttryck af en tysk författare — en verkligt »kaninartad» frukt-samhet, som hennes sångmö visade. Och denna plötsliga, snabba produktion var egnad att väcka den största öfverraskning. Längre hette det ju ock i fru Carléns fosterbygd, att det icke stod rätt till härmed. Man kände till Reinhold Dalins rika begåfning, och det påstods nu, att han hade lämnat efter sig en kappsäck med papper, ur hvilken hans trolofvade sedan upphämtade sina romaner.

Hennes senare författarskap har bäst visat osanningen af denna förmodan. Men *någon* andel egde nog Dalin i hennes romaner, det inflytande, som hans begåfvade natur utöfvat på hennes utveckling. »Hvad han lämnat efter sig åt mig», säger fru Carlén, »det var minnet af den klara och fria blick, som en snillrik, om än excentrisk mans samtal sprida öfver föremål, personer och lifvets djupare frågor och förhållanden. Utan dessa samtal hade jag icke tretton år senare skrivit En natt vid Bullarsjön.»

Bland romanerna från denna hennes första period är egentligen utom Valdemar Klein »*Skjuts-gossen*» den, som är mest värd att beakta. I denna berättelse, där författarinnan för första gången förlägger scenen till sin bohuslänska hembygd, skildras en fattig adelsmans historia. Hans släkt har råkat på förfall och han får börja sin bana som skjutspojke, därvid han af en resande officer får örfilar och piskslängar, emedan han så illa vårdar sitt namn och sin vapensköld, att han förnedrar båda delarna genom ett så smutsigt göromål som att skjutsa resande. Han blir sedan garfvare, godsegare och slutligen måg till den officer, som en gång velat lära honom, att det varit bättre att »svälta än föda sig med skjutsning, och hvilken han nu i sin ordning får ge en lektion. Boken har, som man finner, en utpräglad tendens riktad mot ståndsfördomarne, och den sluter sig alltså till den icke fåtaliga falang af tidens romaner, som angrepo bördsföreträdena. Händelseutvecklingen är i öfrigt något lös. Intressantast är själfva skildringen, framför allt i de

första kapiteln, som är särskildt framstående i författarinnans produktion. Ett sådant kapitel som det, hvori omtalas huru som Ivar Borgenstierna uppröres öfver det sätt, hvarpå kurir-officern misshandlar hans stackars Grälle, vid hvilken han är så innerligt fäst, och de händelser, som därefter följa, tillhöra onekligen det aldra bästa af hvad vår romanframställning från denna tid eger.

»Skjutsgossen» var den första roman, som på titelbladet bar namnet *Emelie Carlén*.

Hon hade 1839 bosatt sig i Stockholm, på tillstyrkan af sin förläggare N. H. Thomson och sin kritiker Anders Lindeberg, och hon kom nu in i det litterära stockholmslifvet. I egenskap af enka rörde hon sig friare bland de manliga litteratörerna, än det t. ex. var hennes medsyster Fredrika Bremer förunnadt, som i öfrigt stod närmast de akademiska herrarne, Brinkman, Atterbom, Tegnér m. fl., under det att Emelie Flygare kom i nära beröring med det icke-akademiska Stockholm, som hade sin mötesplats esomoftast hos den humoristiske, rikt begåfvade komministern vid Storkyrkobrinken, Carl Fredrik Dahlgren. Där och annorstädes träffade hon bl. a. Almquist, Mellin, finnen Snellman, Sturzen-Becker, Blanche, Ridderstad, Crusenstolpe o. a. Där träffade hon ock den unge poetiske juristen och republikanen Johan Gabriel Carlén, en välvillig, bildad, poetiskt begåfvad man. Det var den tredje man, med hvilken hon trädde i närmare förbindelse. Flygare hade varit 15 år äldre än hon, Dalin 7 år; hon var åter 7 år äldre än Carlén, och i det äktenskap, som dem emellan ingicks i januari 1841, var hon icke blott i detta afseende utan ock till personlighet och kraft afgjort den öfverlägsna. Hon fick nu ett verkligt *hem* i Stockholm, och det ett hem, dit litterära personligheter ofta sökte och där de, som Sturzen-Becker omtalat, tillbragte »charmanta aftnar». Här uppfostrade hon också sin begåfvade unge son, vid hvilken hon fäste stora förhoppningar och som visade anlag att gå i sin moders fotspår.

Ungefär samtidigt med sitt giftermål sysslade Emelie Carlén med en roman, som i viss mån bildar epok i hennes författarskap, ej blott så till vida, som den är öfverlägsen hvad hon förut skrivit, utan framför allt därför att den är hennes första skärgårdsroman. Det var *Rosen på Tistelön*.

Fru Carlén har själf berättat om att initiativet till dess författande togs af hennes bror, häradshöfding Edvard Smith, från hvilken hon emottog ett bref, där det bl. a. hette:

»Jag försäkrar dig, att du handlar alldeles oförsvarligt, om du låter den grufva, som du har i dina skärgårdsminnen ligga oarbetad och obegagnad.

Det var ju riktigt en försynens skickelse, att vår gamle käre fader skulle gifva dig denna uppfostran på kusten, så olik flickors i allmänhet och att du själf från de tidigaste barnåren skuile få umgås med detta slags folk, som ofta visar starkare karaktärsdrag och varmare hjärtan än hvad man påträffar bland de bildade klasserna. Tänk på huru många och i sin naturenkelhet ypperliga typer, som du från denna tid hittat! Jag säger än en gång, att du ej har rätt att låta dessa resurser dö bort. Gör dina fattiga vänner kända bland sina landsmän, och jag tror icke att afbrottet från de nötta vägarna skall göra, att man bedömer dig sänne. Tänk slutligen på hvad vår far skulle ha gladt sig, om han lefvat.»

Edvard Smith har sålunda förtjänsten af att ha riktat sin systems uppmärksamhet på det område, inom hvilket hon senare skulle utföra sin bästa gärning. Hon hade visserligen själf mången gång funderat på, huru västra kustens scenerier och figurer skulle taga sig ut behandlade i en roman, men alltid afhållits vid tanken på, att dessa figurer möjligen skulle förefalla publiken »malplacerade», att de skulle lukta hafstång, tjära och simpelhet på långt håll.

Kanske hade de icke heller genom henne fått inträde i diktningens värld, om ej hennes bror haft att erbjuda henne ett högeligen tacksamt romanämne, inom hvilket de kunde uppträda, en brottmålshistoria från den bohuslänska skärgården, med smuggeri, mord å en jaktlöjtnant, angifvelse och upptäckt många år efteråt, slutligen afrättning. Han hade vid inventering af ett häradsarkiv påträffat bland andra luntor en bundt handlingar rörande detta mål och han ställde historien till hennes förfogande.

Trots det att hennes förläggare afrådade henne från att skildra detta skärgårdsfolk och bad henne hålla sig till de kretsar, med hvilka hon förut sysslat, beslöt Emelie Carlén att följa sin broders råd.

Så började hon författa »Rosen på Tistelön». Brodern stod henne bi icke blott med uppslaget till historien, utan meddelade henne också under utarbetandet goda råd och anvisningar. Själf har fru Carlén härom skrivit: »Arbetet med Rosen på Tistelön upplifvade så mina barndoms- och första ungdomsminnen, att jag esomoftast tyckte mig ute på Soten med min far och gamle Elias, fastän jag

icke just då besökte *det* farvattnet. När jag behöfde lots hissade jag nödflagg, hvarvid min bror visade sig i brefform dokumenterad med arkivets egendom och sin egen erfarenhet.

Det är också känd sak, att Edvard Smith alltjämt hade en icke ringa del i tillkomsten af fru Carléns skärgårdsskildringar, att han fortfarande sände till henne beskrifningar af förhållanden och typer som kommo henne förträffligt till godo och döko upp i hennes framtida skriftställer, än som »gamle Stormbom», än som »Ture Gran» än som »Pål Värning».

Men vi återvända till »Rosen på Tistelön». I romanens början faller den förträffligt skildrade mordscenen på hafvet. Den vilde gamle lurendrejaren Haraldson och hans son, den jättelike Birger öfverraskas på hafvet af en jaktlöjtnant och hans karlar under en präjning vid Paternosterskären. Deras ställning är förtviflad, och de begå mord på tulltjänstemannen och hans män, hvilkas fartyg borrar i sank. För att starkare motivera bedriften från den visserligen råde, men dock icke i grunden dålige Birgers sida, har författarinnan låtit denne strax förut bekänna sin kärlek för »mamsell Erika», lärarinna för Tistelöns fagra »ros», Haraldsons lilla dotter, men från hennes sida möta ett afslag, som stämmer honom förtviflad och gör honom benägnare att lyssna till faderns maningar att draga med ut på den blodiga smugglarefärden.

Själftva mordscenen är ytterst dramatiskt skildrad, hafvets och människornas vildhet gifvas med kraftiga färger. Åsyna vittne till den hemska bragden är en gosse, Birgers bror, som från denna stund tidtals blir vansinnig.

Emellertid undergår lurendrejarens hus en stor förvandling. Tistelöborna få namn om sig att vara hederligt folk. Birger Haraldson, som biktat sin skuld för Erika, hvilken för att återföra en syndare besluter att gifta sig med honom, blir en ärlig, idog skeppare, en välgörare mot bygdens fattige, och hans lilla syster Gabrielle växer upp som »skärgårdens fagreste ros». Hennes böjelse för den unge jaktlöjtnanten, son till den af hennes fader och broder mördade, utgör motiv för romanens senare del. Med halfkvädna visor söker hennes vansinnige broder värna henne för förbindelsen med den unge jaktlöjtnanten, men då hon en gång genom ett bedrägeri sviker broderns vaksamhet för att erhålla ett möte med den älskade, så

besluter ändtligen vittnet till den blodiga missgärningen att angifva fadern och brodern. En tågstump, som finnes kvar i Åjöboden från kronans lustjakt och som egde kronotråden i sig inspunnen, utgör ett indicium emot förbrytarne.

Så slutar det hela med en förfärlig katastrof öfver Tistelöborna. Fadern och Birger lida döden, den vansinnige kastar sig i hafvet. Jaktlöjtnanten får transport till annan ort och »Tistelöns ros» vissnar år efter år bort till en liten gulblek, aftärd gumma som sitter där utan spår af skönhet i det af sorger utmärglade ansiktet.

Det tragiska ämnet, som låg fullfärdigt från verkligheten, är här förträffligt komponerad, det ena binder sig i det andra med fasta knutar; karaktärsutvecklingen är konsekvent genomförd med ansatser till djupare psykologi, skildringen i hög grad frisk, sann och färgrik. Däremot anmärktes och icke utan skäl, att författarinnan i det noggranna utarbetandet af detaljer, särskildt i »dialogens uppstädning» icke gaf sig tid att täfla med sina systrar i Apollo (B. E. Malmströms anmärkning i Frey). Med undantag af en skarp recension öfver första delen, införd i Aftonbladet, som klagade öfver de underliga figurer författarinnan framställde, mottogs detta arbete af samtidens kritik med stort erkännande — senare delen erhöll äfven i A. B. en lofordande granskning af Orvar Odd. Det har sedan bibehållit kanske den aldra största populariteten af fru Carléns arbeten; hvartill naturligtvis det effekrika ämnet bidragit. Det blef äfven dramatiseradt af Cramær.

Edvard Smith hade bland andra skäl för upptagande af skärgårdsämnen bedt Emelie betänka, hvilket nöje hon skulle bereda sin gamla mor med att låta denna läsa om sådant som erinrade om »fars egna berättelser». Modern uttalade också i ett bref, att i *det* arbetet hade »salig fars ande varit med».

Dess viktigaste betydelse är, att däri för första gången folklifvet i en svensk skärgård vardt föremål för en konstnärlig skildring.

Ofvanpå denna dystra skärgårdshistoria erbjöd fru Carlén närmast en rolig skildring ur den stockholmska medelklassens lif, kamrer Lassman (1842) och därefter romanen Fideikommisset (1844), med ämne från salongskretsarne.

Betydelsefullare var hennes närmaste roman *Pål Värning* (1844), där hon återigen förlagt en del af scenerna till den västra skärgården.

Detta arbete synes oss stå ganska högt i kretsen af fru Carléns berättelser. Hon skildrar däri åter igen typer från det lägre folklivet. Synnerligen sympatisk är den manliga hufvudpersonen Pål, son till en fattig enka på landsbygden, en gosse som under trånga förhållanden arbetar sig fram till oberoende. Den andra hufvudpersonen hade fru Carlén gripit alldeles ur verkligheten. Det var Nora, dottern till »gudmor på Knäppen», ett skärgårdsvärdshus, som låg fyra fem mil norr om Göteborg. Detta skärgårdsvärdshus och dess herskarinna gumman Larsson äro förträffligt skildrade. Det sätt hvarpå den gamla mottager Pål, då han råkar väcka henne ur hennes lur genom att sjunga visor »tryckta i år» för hennes dotter, och den skildring af huru så småningom den stackars pojken lyckas stilla hennes vrede och vinna hennes ynnest, är gifven med en viss kärf humor, t. ex. i följande slutförklaring af gumman: »Jag har fattat tycke för dig och tror visst att du har ärligt påbrå, för far din var en stor strunt, var han inte?» Mycket lyckligt gifvet är också Påls förhållande till sina gamla lekkamrater »Vattenlasse», »Pumpen» och »Elgen».

I förhållandet mellan Pål och Nora sker en brytning, då hon, den obetänksamma, ungdomligt lättsinniga flickan glömmet Pål för en resande herreman, som en vinter bor på Knäppen och hon blir mor åt en flicka.

Efter tider af sorger och skam, af skiftande öden för Pål, som till slut kämpar sig fram, slutar det hela med att Pål och Nora blifva ett par.

Denna upplösning — efter Noras föregående — väckte åtskillig »sedlig harm» dels i Finland (Helsingfors' Morgonblad), dels i det konservativa Svenska Biet. Man ville i Noras karaktär se en hänsyftning på »Det-går-an-läran», som åren förut så upprört den svenskfinska allmänheten. Detta påstående förblef dock ej oemotsagdt, Dagligt Allehanda blef fru Carléns riddare.

Det äktenskapsproblem, som man här fann osedligt, har i våra dagar upptagits på scenen, visserligen i andra samhällslager än de, hvartill kyparen Pål Värning och krögerskedottern Nora hörde. Jag tänker härvid särskildt på Benzons »En skandal» och Dumas fils »Denise». Icke själfva ämnet är »osedligt», Nora får lida nog för sin förseelse, så att både estetisk och moralisk rättvisa bör vara tillfredsställd, men däremot kan man mot romanen anmärka, att

man saknar en tillräcklig förklaring af Noras förbindelse med den främmande; författarinnan skyndar alldeles för lätt förbi den störande händelsen i hennes lif. Dennas sammanhang med hvad som följer hade dock tarfvat ett starkare psykologiskt band. En modern författare skulle icke ha behandlat det motivet så lösligt.

I öfrigt är denna berättelse lifligt och raskt skriven, fri från det uttänjda som ofta skämmer fru Carléns arbeten, och den gör som helhet ett hurtigt intryck. Beaktansvärdt är ock författarinnans be drift att våga göra en värdshuspojke till romanhjärte, en stackars »fallen» krögardotter till hjältinna, och framställa båda sympatiskt.

I »Vindskuporna» (1845), skriven samtidigt med 1844-45 årens riksdag, träder fru Carléns författarskap i tendensens tjänst. Det var bland annat frågan om den lika arfsrätten som här spelar in. I denna bok, där småstadslifvet tecknas ådagalägger fru Carlén sin förmåga att skildra »det älskvärdt eller komiskt kalkborgerliga», t. ex. i den rara gumman Moster Greta med sitt veckade förkläde och sin krusade mössa.

Vida märkligare än denna roman samt dess närmaste följeslagare »Bruden på Omberg» (1845) var dock »Enslingen på Johannisskäret», (1846) som ovedersägligen tillhör hennes bästa alster och som t. o. m. gaf en kritiker af Bernhard Elis Malmströms rang anledning att förklara, att hon bland svenska romanförfattare ginge främst i sin konst, sålunda ställande henne framom Fredrika Bremer, hvars diktning onekligen då var stadd på regress och sköts åt sidan för andra syften, friherrinnan Knorring och själfva Almqvist. Hvad som i *ndgon mån* kunde berättiga till detta höga beröm var det utomordentligt friska lif, som rörde sig särskildt i denna nu ifrågavarande roman; dessa åskådliga gestalter, människor af kött och blod, som hon här skänkte dikten, präktiga skärgårdstyper med utomordentlig lokalfärg, sådana som den härlige gubben Stormbom och hans dräpliga gumma, skepnader präglade af en mindre vanlig humor, sjögastar som Petter Gran och Carolus Eliasson; mot själfva titelpersonens, Enslingens psykologiska sanning hafva betänkligheter ej utan skäl gjorts gällande.

Förbigående »Ett år» (som delvis behandlar samma ämne som Ohnets »Maitre des Forges»), må vi i stället beakta det märkliga arbete, hvarmed år 1847 Emelie Carlén vållade en sådan storm inom svenska bokvärlden. Det var den dryga tre delars romanen »*En natt vid Bullarsjön*», hvori hon med stor häftighet riktar ett angrepp

mot »läseriet». Hon framställer detta i tvänne personer, den ärlige svärmaren Justus af Carleborg och den vidrige hycklaren komminister Grave, hvilken under skenhelighetens täckmantel söker tillfredsställa de orenaste begär. Det är ett tragiskt nattstycke, som hopat förfärliga inre strider, i hvilka trosfanatismen spelar hufvudroll.

Under det att å ena sidan arbetet anfölls på det allra skarpaste, i det författarinnan beskyldes för att hafva »smädat bönen, vrängt och stympat Ordet, dragit ned det heliga och badat det i gröfsta gyttna utur syndens älf», (citater anförda af Schöldström i hans lifliga och sakrika lefnadsteckning), så höjdes det å andra sidan till skyarne såsom ett snillrikt angrepp på den moderna jesuitismen.

Med skäl framhöllo dock de utmärktaste kritici, att fru Carlén här blott skildrat afvigsidan och äfven denna för bjärt. Nils Ignell anmärkte, att »blott den som känner kroppen uti dess sunda normal-tillstånd, kan behörigen känna och bedöma sjukdomssymtomen, men att här icke framskyttade någon närmare bekantskap med den sanna och äkta religiositeten och därför icke heller någon kännedom om läseriet till dess egentliga och inre väsende». Och en kritiker i »Frey» som tecknade sig G—r W. (Gunnar Wennerberg) påpekade, att »fru Carlén icke kastat en tillräckligt pröfvande blick på det religiösa tillståndet i allmänhet *då* och *där* läseriet visade sig såsom en i sin ytterlighet långt drifven reaktion emot ljunheten på detta område».

Per Wieselgren, som stod läseriet jämförelsevis nära, bragte henne, halft ironiskt, »en uppriktig tacksägelse för den raska vargjakt i skogarne omkring Bullarsjön, i visshet att de rätta fåren vinna mest af att ulfvar i fårakläder straffas, om ock straffet ej blir annat än att falla i en romanförfattarinnas garn»; han tillade att man ju finge hoppas, att »det är vargarten och ej fårullen, som väckt den hetsigaste antipatien och att det vore för att ge afsmak åt skenreligiositeten och ej för sann gudsfruktan som vår Blenda fattat knifven i hand för att slakta en i sin ort ökad och annorstädes ökad kaplan».

Händelsen i romanen lär ha egt sin motsvarighet i verkligheten i en ganska tragisk familjetilldragelse. Hvad den lastbare komminister Grave angick, så utpekades i min barndom en prästman i Göteborg, såsom den hvilken skulle stått modell för figuren och prof. Skarstedt angifver rent ut i sitt Herdaminne vid dennes namn, att han »anses förtäckt angripen» i »En natt vid Bullarsjön». Denne

man, hvars sedliga rykte icke var det bästa, tillhörde emellertid *icke* alls någon läsarsekt, åtminstone i senare dagar.

Det var utan tvifvel en ädel och varm harm mot Tartufferiet sådant detta kunde te sig på svensk landsbygd, som drifvit fru Carlén att fatta pennan, och denna harm ger sig ofta glödande uttryck. Men säkert är, att hon slagit öfver målet, och att det om tendensen i denna roman kunde sägas, att den som bevisar för mycket, bevisar ingenting. Skildringen af detta ämne hade kraft dels en djupare andlig lifserfarenhet än den, hvaraf fru Carlén var i besittning dels en finare pensel än den hon förfogade öfver. Hon lade färgerna alldeles för bredt och hjärt på. Denne pastor Grave var rent af en djäfvul i människohamn, hans handlingar målas svart i svart, man saknar alla öfvergångar, allt som förklarar, äfven om det icke ursäktar. Denna figur är egentligen estetiskt omöjlig, och äfven den af honom så till sägandes hypnotiserade Justus är en skepnad, som förefaller föga verklig. Bäst tecknade äro Max och Evelyn, älskvärda, förträffligt gifna personer.

Skildringen är bäst i början; »En natt vid Bullarsjön» sjunker nämligen allt mer och mer, i det också intresset för händelseutvecklingen slappas. Men arbetet eger, såsom allt som härrör från Emelie Carléns hand, detaljer af rikt intresse.

Året 1848 bragte »Jungfrutornet», så följde 1849 »En nyckfull kvinna», »Romanhjältinnan», »Familjen i Dalarne»; år 1850 den stora romanen »Ett rykte», 1851 »Förmyndaren», och »Ett lyckligt parti». De utvecklade icke direkt några nya sidor hos författarinnan. Anmärkningsvärda äro särskildt »En nyckfull kvinna», i hvilken fru Carlén i Edits karakter sökt genomföra en psykologisk studie af en vankelmodig och tanklös kvinnoskepnad, samt »Ett rykte», hvars mer eller mindre stötande scener delvis återuppkallade striden från 1847 — man märke särskildt ett svårt sidohugg i Bergstedts på sin tid uppseendeväckande artikel om »den usla litteraturen», i »Tidskrift för litteratur», en artikel hvars öfverdrifter och sammanblandning af verklig litteratur med smutsböcker nu äro egnade att framkalla ett visst löje, t. ex. när det framhålles som ovärdigt af en förläggare att låta öfversätta Dumas fils' Marguérite Gautier (Damen med kameliorna), ett arbete af klassiskt värde, i samma vefva som det talas om lasciva böcker i förseglade omslag!

Fru Carlén hade emellertid skördat både ära och guld på sin författarverksamhet. Hennes alster betalades högt per ark, och arken voro icke få. Därtill kom att hennes böcker äfven tolkades till utländska språk och där, i synnerhet i Tyskland, mottogos med stor förtjusning samt äfven erbjödo henne pekuniära fördelar. Fru Flygare-Carlén var denna tid ett namn, som jämte Tegnér's och Fredrika Bremers representerade svensk litteratur i utlandet. Till danskan, tyskan, ryskan, franskan, engelskan, italienskan, holländskan, ungerskan och böhmiskan äro olika arbeten af henne tolkade.

Så inträffade plötsligen ett afbrott i denna framgångsrika verksamhet. Det var år 1852, då hennes rikt begåfvade son, magister Edvard Flygare afled vid endast 22 års ålder. Han hade redan då börjat utöfva en löftesrik författareverksamhet, hade disputerat för graden »om tendensromanen», färdats i utlandet och stod redo att bryta sig en bana, då döden kom emellan. De föregående svåra sorgerna i Emelie Carléns lif, hade drifvit henne till författarskapet, där hon ville söka tröst. Denna nya svåra sorg bragte henne till tystnad. Hennes lust att skrifva var förbi, och hon kände icke heller åtrå att med pennan öka sin förmögenhet. Han, för hvilken hon arbetat, var borta.

I sex år hvilade hennes penna. Anledningen till att hon åter grep den, var hennes önskan att stifta en fond för fattiga fiskare i hennes hembygd och deras enkor. Hennes man, som kände denna hennes önskan och gärna ville se hennes författarskap skjuta nya skott, uppgjorde med Sohlman om att fru Carlén skulle skrifva en storartad skärgårdsroman åt Aftonbladets följetong.

Det blef »*Ett köpmanshus i skärgården*», hennes största kustroman. Den står i alla afseenden på höjd med det bästa hon skrifvit, endast hennes vanliga skötesynd, uttänjdheten är äfven här att anmärka. Men i öfrigt hade de sex årens hvila bragt ny hälsa i fru Carléns konst. Det mystiskt romantiska elementet, med hvilket stundom äfven skärgårdsskildringarne kryddats, hade här vikit. Det var, som Schöldström träffande sagt, en lifskraftig och varmblodig skildring af lifvet i skärgården, där man i ordets egentligaste mening fann »kött af sinom kött och ben af sinom ben». I den gamle köpman Moss, slug, dristig, alltid om sig, rask i affärer, på håret beräknande, med varmt blod och hetsigt lynne hade fru Carlén porträtterat den köpman Diedrichsen på Fiskebäckskil, i hvars hus hon vistats som

ung flicka och äfven till kapellpredikanten med sin Bullarenoxe hade hon modell i sin vän, den väldige fornforskaren och Tanumsprästen Axel Emanuel Holmberg, Bohusläns historieskildrare. Äfven fiskare som Petter Gädde och Sven Dillhufvud voro gripna ur lefvande lifvet, hvaremot den sentimentale jaktlöjtnant Gullbrandson nog är en »diktad» figur. Ett köpmanshus i skärgården gaf Svenska akademien anledning till att år 1862 bringa den framstående författarinnan sin hyllning, då den tillegnade henne sin stora medalj i guld »med särskildt afseende å det natursanna och fosterländska i hennes taflor, ej minst då de skildra det svenska skärgårdslifvet med dess faror, lidanden och försakelser», såsom akademiens d. v. direktör, B. E. Malmström yttrade.

Med detta förträffliga arbete hade Emelie Carléns romanskriftstalleri kulminerat och i viss mån nått sin afslutning.

Af hennes senare arbeten äro egentligen blott de fängslande, väl berättade kulturbilder från äldre dagar »skuggspel, tidsmålningar och ungdomsminnen», som utkommo 1861 i följetong, 1865 i bokform af större betydelse, under det att åter hennes »minnen ur svenskt författarlif 1840—60», hvilka utgäfvos 1878, icke äro af det rika inre intresse, som man skulle väntat, äfven om de meddela en del betecknande anekdoter.

I några själfbiografiska anteckningar, som hon nedskref 1858, undrar hon om hennes lärospänstid ännu länge skulle gå fram genom jordelivets skuggor eller om hon snart finge aflägga sina prof vid den ljusa dagern under evighetens palmer». Detta dröjde ännu ett tredjedels sekel.

Under tiden sparades hon icke för sorger. År 1875 afled Johan Gabriel Carlén, år 1883 Rosa Carlén, som 10 år förut blifvit enka. Slutligen stod den gamla ensam kvar, lefvande för sina minnen. Sin förmögenhet, som i öfrigt genom förluster på det bankirhus, där den varit insatt, sammansmälte till en obetydlighet, använde hon till att hufvästa hågkomsten af sina kära. Sin fars namn fäste hon vid den vackra donation till västkustens fiskare, hvilken vållade henne så stor glädje och ära, när hon besökte sin hembygd. Sin sons minne hedrade hon med ett stort stipendium i Upsala, sin makes knöt hon till en stipendiefond vid Skara läroverk.

Mot slutet minskades hennes syn, och det var tvifvelsutän en befriare som kom, när döden natten till den 5 februari detta år gjorde slut på Emelie Carléns jordelif — ett lif, rikt på omväxling, på fröjder och sorger, rikt på verksamhet och af djup innebörd. Med henne bortgick den sista af de betydande författarne från 1830—40 talen.

* * *

När man besökte Emelie Carlén på hennes ålderdom kunde det hända, att hon med en viss stolthet pekade på ett par bokskåp, hvilkas hyllor voro alldeles fyllda med hennes egna romaner i original och öfversättning: »Det är mina arbeten»!

Det hade nog ur en viss synpunkt varit bättre om dessa alster varit färre; framför allt om de varit mindre omfångsrika. Vidlyftigheten i hennes romaner är onekligen mycket framträdande, äfven om hennes talang i kompositionen och i skildringens konst låter den mindre märkas än eljest skulle varit fallet. Det har en gång på hennes författarskap lämpats Walter Scotts ord om sin långa historia öfver Napoleon: »Han hade ej tid att skriva den *kort*, emedan han åtagit sig så många arbeten.» Det var ett lyte hos 1840-talets romandikt, och förvisso ej blott i Sverige, att den svälde ut öfver alla gränser i omfång, och med skäl klagar Bernhard Elis Malmström i en kritik från 1846 öfver »denna ändlösa omständlighet som nu äfven i vår litteratur börjar att fräta papper, en omständlighet som väl söker många andra skenfagra skäl att skylta sig med, men hvars egentliga grund heter med ett högst prosaiskt och i detta sammanhang rätt odiöst namn: honorarium pr ark.»

Fru Carléns starka produktion åren 1837—1851 har helt naturligt belastat hennes litterära farkost med åtskillig barlast, som redan sjunkit i Lethedoden. Men mycket af hvad hon skrivit har visat sig bevara sin lifskraft ännu efter ett halft sekel.

Hon är t. o. m., om man ser på popularitet, vida lyckligare än sina samtida. Hennes böcker *läsas* verkligen ännu alltjämt tämligen allmänt, hvilket näppeligen kan sägas annat än undantagsvis om vissa af Fredrika Bremers och Sophie von Knorrings, Almqvists och Onkel Adams arbeten. De tillhöra lämbibliotekens mest anlitade varor. Det har gått en del af hennes arbeten, liksom det gått med medeltidens och reformationstidens folkvisor och folkböcker, att de

väl tillkommit för och lästs af de finare kretsarne på sin tid, men att, sedan de där gått ur modet, de blifvit en kär läsning för de bredare lagren. Naturligtvis är detta icke *uteslutande* beroende på romanernas goda sidor eller på afgjorda litterära företräden framför hennes samtida.

Men dels är hon vida mindre tendensiös än de flesta af dem, och intet åldras så lätt som *tendensen* i ett skönlitterärt alster, dels äro hennes arbeten i allmänhet fria från de reflexioner och »pek-pinnar», hvarmed åtskilliga af hennes samtida tröttade sina läsare. Hon bevarar sin friskhet längre än de, just genom att hon icke ville synas stå utanför eller öfver sina figurer.

Om man ställer en senare tids kritik den frågan, hvar Emelie Carléns litteraturhistoriska betydelse är att söka, så synes oss svaret kunna ställas så:

Hon är utan tvifvel underlägsen Fredrika Bremer i den ideala läggningen och äfven i den humoristiska känsligheten i framställningen af hvardagslivets sorger och fröjder. Hon saknar friherrinnan Knorrings »esprit» och eleganta stil. Dialogen är hos fru Carlén ofta vårdslösad, faller stundom öfver i det platta. Hon ger sig icke heller alltid tillräcklig tid till psykologi. Men till gengäld har hon framför sina medtäflarinnor och äfven åtskilliga af sina mest berömda medtäflare några egenskaper af minst lika viktig art. Hon besitter en sällsynt fantasirikedom, en uppfinningsgäfv, som förstår att gruppera händelser och teckna situationer med verklig konst, med ett ord en stor kompositionstalang. Jämte denna hennes förtjänst står det *realistiska* draget i hennes skriftställarkynne, hennes förmåga att gifva människor af kött och blod, åskådliga, lefvande gestalter, i synnerhet när hon rör sig inom det område som är hennes mer än någon annans i vår litteratur: *västra skärgårdens folklifstyper*. Det är och blir hennes största litterära ära att hon vunnit in detta lifsområde åt konsten och den äran skall bestå, äfven sedan det mesta af hvad hon skref för att underhålla sin samtids läslystna damer och herrar är förgätet.

SPEKTROSKOPISKA ARBETEN I SVERIGE 1889—91.

- N. C. DUNÉR: Recherches sur la rotation du soleil (Nova Acta Reg. Soc. Sc. Ups. Ser. III).
- B. HASSELBERG: Untersuchungen über das Absorptionsspectrum des Broms (K. Sv. Vet.-Akad. Handl. Bd. 24 N:o 3).
- OTTO NKOVJUS: Om skiljandet af kväfvets och syrets linier i luftens emissions-spektrum (Akad. Afhandl. i Helsingfors).
- J. R. RYDBERG: Sur les spectres d'émission des éléments chimiques (K. Sv. Vet.-Akad. Handl. Bd. 23 N:o 11).

Det är i år jämnt ett halft århundrade, sedan Doppler framstälde sin kända sats, att det intryck, som vårt öra eller öga röner af en vågrörelse, hvilken utgår från en ljud- eller ljuskälla, påverkas af den relativa rörelsen mellan den senare och det förnimmmande organet. Uti 1890 års årgång af denna tidskrift redogör professor Hasselberg för den dopplerska principen uti en uppsats »om de nyaste spektroskopiska undersökningarne om stjärnornas rörelse» och anför några exempel på lagens användning. Närmar sig oss en tongifvande kropp, förekommer oss tonen högre; aflägsnar den sig, blir tonhöjden lägre. På samma sätt om en lysande kropp närmar sig oss, blir svängningstalet för de ljussorter, denna utskickar, något höjdt och vid spektralanalytisk undersökning af dess ljus blifva färgerna något förskjutna åt den violetta änden af spektret; aflägsnar sig ljuskällan, blir motsatsen förhållandet.

Doppler ansåg att verkningarne af hans lag skulle blifva så stora, att man därigenom kunde få en förklaring på stjärnornas olika färg. Att detta var ett öfverskattande af lagens betydelse i ett visst hänseende, är för länge sedan till evidens bevisadt, men den har på andra områden med så mycket större framgång gifvit uppslag till nya upptäckter. På grundvalen af den dopplerska principen mäter man nu med förvånande noggrannhet den hastighet, hvarmed himlakropparne närma sig till oss i synliniens riktning eller aflägsna sig från oss, och detta endast genom att iakttaga en liten förskjutning i spektret af någon oss bekant ljussort, hvilken utskickas af himlakroppen. Emellertid fordras härför synnerligen fina och noggrant utförda apparater.

Det är styrelsen för stiftelsen »Lars Hiertas minne» i Stockholm, som 1884 genom ett frikostigt anslag af 5,000 francs möjliggjorde för professor Dunér att anskaffa ett spektroskop af tillräckligt kraftig spridning för undersökning af himlakroppars hastighet. De resultat, som herr Dunér erhållit genom sin undersökning, utmärka sig genom en noggrannhet, som på detta område ej tidigare uppnåtts, och erbjuda åtskilligt af stort intresse.

De diffraktionsgitter, som användts vid undersökningen, voro förfärdigade af den i sitt fack främste instrumentmakaren I. Bra-shear i Allighany, Pa., under direkt tillsyn af professor Rowland i Baltimore. De innehålla mer än 500 linier per mm. och torde vara jämförliga med de bästa, som stå någon spektralanalytiker till buds. Talrika exempel anföras ock af herr Dunér på instrumentets förträfflighet. Mätningarne hafva utförts vid Lunds observatorium, hvars stora refraktor apterades så, att spektroskopet kunde anbringas vid densamma.

Under solens rotation närmar sig den ena solkanten till jorden, under det att den andra aflägsnar sig. Herr Dunér ville uppmäta den hastighet, hvarmed detta sker, och detta icke blott vid solekvatorn, där hastigheten naturligtvis är störst, utan äfven på större solbredder. Af de sålunda uppmätta hastigheterna ville han sedan beräkna solens omloppstid eller den tid, solen behöfver för att beskrifva ett hvarf kring sin axel.

Sedan långt tillbaka har man sökt bestämma solens rotationshastighet med tillhjälp af de mörka fläckar solens yta företer. Då solen efter all sannolikhet är gasformig i hela sin massa och dess yta företer en tumultuarisk liflighet, så våldsamt att den vida öfverträffar hvad man från annat håll känner till, är naturligt, att man ej af iakttagelser på solfläckarne kan vänta stor noggrannhet. Fläckarne röra sig öfver solens yta, liksom molnen öfver jordens, och äro stadda i oupphörlig förändring liksom dessa. Den omloppstid, som fläckarne lämna, behöfver därför ej vara eller rättare kan ej vara, den egentliga solmassans verkliga omloppstid. Härtill kommer att solfläckarne ej uppträda fördelade utöfver hela solskifvan, utan endast inom vissa solbredder. Iakttagelserna på solfläckarne gifva olika omloppstider på solens olika bredder, men då fläckarna sällan uppträda på större breddgrader än 30—35 grader, kunde man ej med denna observationsmetod undersöka huru omloppstiden ställer sig för de delar af solen, som ligga närmare dess poler. Herr Dunér ville utsträcka sin undersökning äfven till dessa områden.

Den hastighet hvarmed solens östra kant vid solekvatorn närmar sig jorden är ungefär 2 km. i sekunden. För en punkt af solkanten, som ligger midt emellan ekvatorn och polen, är hastigheten ungefär 1,2 km. Den vid mätningarne uppnådda noggrannheten är så stor,

att det sannolika felet ej uppgår till 0,02 km. Herr Dunér fann solens omloppstid vid ekvatorn vara 25,5 dygn eller något större än man förut antagit. Hans mätningar bekräfta vidare att omloppstiden hos de yttre lager af solmassan, hvilka äro de enda vi kunna se, hastigt växer med bredden, så att fotosfären vid solens polarktrakter skulle hafva en omloppstid, som vore 50 % eller mera större än samma lager vid ekvatorn.

Med skäl afslutar herr Dunér sin uppsats med öppen bekännelse, att denna stora skillnad mellan rotationshastigheten hos solytan på olika breddgrader förekommer honom ofattlig och att dess förklaring utgör en mycket svår fråga inom astrofysiken. Emellertid är det af stort intresse att se denna olikhet ytterligare bekräftad genom en ny undersökningsmetod.

Herr Dunérs uppsats lämnar en utförlig historik för striderna om den dopplerska principens teoretiska förklarande. Såsom slutsats torde kunna uttalas, att såväl de teoretiska härledningarna som de experimentela undersökningarna numera äro komna så långt, att den dopplerska principen kan anses definitivt bekräftad. »Lars Hiertas minne» hade lämnat sitt ofvan nämnda vackra anslag under särskildt uttalande af önskvärdheten att med detsamma utfördes en undersökning, som kunde lämna bidrag till bedömandet af den nämnda principens riktighet.

Sverige har tidigt lämnat epokgörande arbeten inom det spektralanalytiska området. Ångströms och professor Thaléns dithörande undersökningar hafva på sin tid varit mönstergilla och bildat utgångspunkten för viktiga jämförelser. Vår tid arbetar dock fort. Väsentliga framsteg hafva gjorts äfven på detta område. Det ångströmska solspektret är ej längre den normalskala, till hvilken andra forskare hänföra sina arbeten. De thalénska förteckningarna på elementernas spektrallinier äro ej längre så fullständiga och så noggranna, som vår tid fordrar. De fotografiska metoderna medgifva att med ett jämförelsevis mindre betungande arbete noggrant bestämma läget af det stora antal spektrallinier, som lämnas af de förträffliga interferensgitter, man nu förstår att förfärdiga.

Efter en mellantid, under hvilken några större spektralanalytiska arbeten ej utförts i Sverige, har under de tre sista åren en ovanlig liflighet inträdt på detta område. Utom herr Dunérs ofvan omnämnda arbeten hafva såväl från Lund som Stockholm offentliggjorts undersökningar, hvilka i hög grad förtjäna erkännande för redbarheten och noggrannheten i utförandet och för resultaternas vikt för vetenskapen.

Inom fysikens och kemiens olika grenar går vår tids sträfvande ut på att hänföra naturföreteelserna till de smådelar, hvaraf vi an-

taga materien uppbyggd. En af de bästa vägarne för utrönande af smådelarnes egenskaper och inre förhållanden har man hoppats finna uti de spektroskopiska undersökningarne af smådelarnes ljus- och värmesvängningar. Man bemödar sig därför att så noggrant och fullständigt som möjligt bestämma våglängderna för de enskilda elementernas spektrallinier. I detta syfte har professor Hasselberg återupptagit tidigare spektralarbeten och med fullständigare apparater och metoder drifvit dessa så långt, vår tids hjälpmedel medgifva. Redan under sin anställning som astrofysiker i Pulkowa inlämnade han till Petersburgerakademien 1888 en sådan undersökning af jodgasens absorptionspektrum, hvilken värdigt efterträder den thalénska, dittills utan all fråga förnämsta undersökningen af samma gas. Mer än 3,000 jodliniers läge i spektrum äro där af herr Hasselberg bestämda med en skärpa, som icke lämnar något öfrigt att önska.

Då professor Hasselberg kallades, att såsom Edlunds efterträdare intaga platsen som svenska Vetenskaps-akademiens fysiker, var naturligt att ett af hans mål skulle blifva att till akademiens fysikaliska kabinett skaffa fullständig spektralanalytisk utrustning af första slag. Efter att under den första tiden i Stockholm hafva fått använda Pulkowa-observatoriets präktiga Rowlandsgitter, har han numera lyckats förvärfva åt akademien ett eget gitter af kanske ändå större fullkomlighet, utfört af samme Brashear, som förfärdigat det ofvan nämnda dunérska gittret. Sedan öfriga anordningar blifvit på ett ändamålsenligt sätt utförda, har herr Hasselberg nu till sitt förfogande hjälpmedel, som möjliggöra första klassens arbeten på detta område.

Såsom förstlingen af dessa arbeten föreligger nu en synnerligen noggrann och omfattande undersökning af bromgasens absorptionspektrum efter samma plan som den nyssnämnda öfver jodgasen och upptagande inemot samma antal linier. Särskildt har herr Hasselberg sökt tillse huruvida spektralliniernas läge påverkas af en temperaturändring och härvid kommit till det resultatet, att någon sådan inverkan ej eger rum, om ej dissociationsgränsen öfverskrides.

I sammanhang härmed må ock nämnas ett annat förtjänstfullt arbete, som på professor Hasselbergs laboratorium utförts af en ung finne, kandidat Otto Neovius, om skiljandet af kväfvets och syrets linier i luftens emissionsspektrum. Äfven här har med framgång begagnats den fotografiska metoden.

Såsom ofvan nämndes, väntar man sig af spektralanalysen numera väsentligt andra resultat än då denna vetenskapsgren 1859 upptäcktes. Från att, såsom namnet angifver, i hufvudsak vara ett

hjälpmiddel för undersökning af kroppars kemiska sammansättning, har spektralanalysen under det sista årtiondet börjat öppna möjligheten för oss att närmare lära känna kropparnas inre byggnad. Ljusföreteelsen antages bero på svängningsrörelser hos kropparnes smådelar. Hvad är då naturligare än att man väntar sig af svängningsrörelsernas studium uppslag om smådelarnes natur och inre egenskaper!

Docenten Rydbergs ofvan angifna uppsats är ett af de mest omfattande och framgångsrikaste försöken i denna riktning. Den otaliga och skenbart oordnade massan af fina ljuslinier i elementernas gasspektra börjar ordna sig i systematiska grupper, som efter gifna lagar återfinnas från spektrets ena ände till den andra och långt utanför den synliga delen af spektrum. Grupperingen af det ena elementets linier har sin motsvarighet inom andras och man kan på detta område genomföra Mendelejeffs vackra upptäckt om de olika elementernas insättande såsom leder i ett fullständigt system.

Herr Rydberg har sökt härleda det matematiska sambandet mellan elementernas olika spektrallinier och, äfven om mycket ännu återstår, innan systemet kan kallas färdigt, måste medgifvas att ett vackert steg är taget mot det uppställda målet. De formler, han uppställt, visa anmärkningsvärda analogier mellan de olika liniesystemerna och torde få betraktas uti väsentlig mån öfverträffa de utomlands af herrar Kayser och Runge föreslagna.

Det föreliggande arbetet är uteslutande ett systematiserande af de värden på spektralliniernas våglängder, som andra forskare experimentellt bestämt. Ofullkomligheten i dessa bestämningar hafva för herr Rydberg varit en stor svårighet att öfvervinna. Äfven Lunds universitets fysiska institution har numera erhållit ett för spektralanalytiska undersökningar fullgodt instrument, som står till herr Rydbergs förfogande. Vi kunna således i en nära framtid vänta nya, äfven experimentela arbeten på detta område från det sydsvenska universitetet.

Aug. Wijkander.

EDVARD BRANDES, *Under loven*, skuespil i tre akter.

Dr. Brandes er hidtil nået videst som dramatisk forfatter i sine to småstykker »Et besøg» og »En forlovelse». Det har syntes som han ikke kunde få rigtigt held med sig i større skuespil. Man huskede enkelte scener, visse personer, men helheden og samspillet smuttede fra en; man nød den kunstfærdighed, hvormed de var smedede, men de brændte sig ikke fast, når man tog om dem. De var som stivnede af forstandighed. Det foreliggende skuespil vidner

ligesom de tidligere om ihærdigt og årvågent arbejde, men det ejer derhos en langt hedere dramatisk styrke end forgængerne. Personerne står ikke langt borte og stikker til hinanden; de er hverandre tæt på livet og skifter gnistrende hug; der er spænding og fart i handlingen og røre i folkene, og samtalen former sig i det hele naturligt og let, om end replikerne stundum kan trækkes lidt langt og smage af papir.

Man undres over, at det danske statsteater, der ellers ikke har overflod på værdifulde originale stykker, har vægret sig ved at spille dette arbejde. Hverken æmnet eller behandlingsmåden synes at kunne vække begrundet anstød. Det er vel ikke altid det smagfuldeste sprog, der føres mellem personerne; men teatret har næppe til formål at være en læreanstalt i sin selskabstone. Når sproget svarer til dem, der taler det, må det være kunstnerisk berettiget, selv om også meget snærpede tilhørere kan tage forargelse. Stykkets æmne er just heller ikke efter katekismen, det handler om en ægtemand, der vil løbe bort med en andens kone, men man har dog før set så galt på scenen, uden at nogen er faldet i besvimelse. I hvert fald må de anker, der af denne grund kan rejses, kunne opvejes af stykkets kunstneriske fortrin, den hurtige og fængslende handling, de kraftigt tegnede figurer og de vittige scener. Dr. Brandes har næppe nogensinde givet en komisk skildring med så let og fri en hånd som her. Særlig dvæler man med lyst ved hans behandling af familien Bording; det er et hvast hug, han fører mod disse hjertemennesker, der er så overstrømmende kærlige i munden og så inderlig lumpne i deres selviske levelyst; han snærter livlig den glade gamle dame, der aldrig kører på kirkegården til sine kæres grav, uden at hun benytter lejligheden til en lille skovtur, og rammer med bidende satire musikeren, hr. Hans, der som kunstner kræver at stå over de love, der gælder for almindelig borgerlige mennesker, — en satire, som ikke er uden brod selv i vore dage.

Med de kvindelige figurer har forf. været særdeles heldig; navnlig gælder dette de to medbejlersker, Marie og Helene. Den førstes offervillighed overfor manden, sålænge der er fred og ingen fare, og hendes uforsagte kvindeinkonsekvens, da freden brydes, er godt set og gengivet, men navnlig er den åbne hårde lidenskab, hvormed hun vover alt i striden, af ypperlig virkning, og hendes usammensatte lidt ældede sjæl fortræffelig fastholdt. Ved Helene fængles man af den erfarne bitterhed, det slagfærdige vid, den fasthed, hvormed hun holder sin beslutning, da den engang er fattet; og den replik, hvori hun røber, at hun begynder at fristes af elskerens forslag, er en af stykkets bedste.

Den svageste figur i skuespillet er sikkert Gerhard. Man fatter godt, hvor forf. har villet hen. Det er ikke første gang, han skildrer

den slags naturer. I hans köle ånd ligger som det lyriske punkt en vemodig mistro til de højt dannede mænds handlekraft. Jo mere kultiveret en mand er, jo finere organiseret, des mindre beslutningsdygtig er han. Hans intelligens er bleven mangfoldiggjort, han ser forholdene fra flere sider, hans følelsesliv er bleven forfinet, han bindes af de tynde ansvarstråde, som grovere naturer ikke ænser og hensynsløst river istykker. Derfor er han ilde stedt i livets konflikter og nödes gjerne til at bøje af for de hele og grove og brutale personligheder og især overfor kvinderne, der ikke har alle de vibrerende betæneligheder som han. Det er dette tema, der klinger gennem »En forlovelse» og »Et brud», og Gerhard synger den samme melodi. — Hans stilling overfor hustruen er tragisk. Han, der tilsyneladende er den umoralske af de to, er i virkeligheden langt mere moralsk end hun, og det er hans etiske egenskaber, der fælder ham, den kultiverede æresfølelse, der hindrer ham fra at spille falsk med hende, da han engang er tvunget ind i afgørelsen, og den faderømhed, der afholder ham fra at vove sin datter for sin egen lykke. Marie har ikke sådanne betæneligheder. Hun er på kvindeviis uciviliseret i sin krigsførelse. Gerhard slås mere ridderlig. Han går ærlig tilværks, stoler på fjendens højmod, vil ikke snige sig bort fra hende, handler på tro og love. Hun værger sig som en indianer, viger ikke tilbage for at bruge forgiftede pile, der er noget brutalt i, at hun skyder datteren frem for sig, noget, der ikke er mandligt, ligesom også i hendes nøjsomhed med det bytte, striden bringer hende, — et dødt øje, som en mere forfinet natur vilde kaste fra sig.

Tanken heri er klar og godt gennemført, men selve personen Gerhard er ikke rigtig lykkedes. Drachmann vilde bedre have kunnet få hold på en sådan natur; — er det forøvrigt en tilfældighed, at Gerhard har samme navn som en af personerne i »Forskrevet»? Edv. Brandes er ikke nogen lyrisk begavelse, og det hævner sig her. Gerhard kunde trænge til at bæres oppe af lyrik. Nu har mange af hans repliker en underlig død klang. Man tvivler på, om han virkelig har elsket Helene så højt som han siger. Der lyser ingen elskov ud af ham. Sandt nok: en moden mand er hverken overstrømmende eller stammende hed som en yngling, men der måtte dog under hans ro mærkes en ild, der gjorde det forståeligt, at han for Helenes skyld måtte kaste alle hensyn overbord. Nu får man snarest indtryk af en lunken hengivenhed, der mest har sin rod i, at han er træt og sløv af det liv, han lever. Man rystes ikke af den dirrende forvisning om, at nu kan han ikke mere. Der er noget slapt ved ham, som gör, at der ingen sympati knytttes mellem ham og læseren. Man bliver ikke varm i hans sag. Han synes nærmest lidt ynkelig. Tildels er det begrundet i karakteren, men det burde

opvejes af hans personlighed. Det er forståeligt, at han vil luske sig fra det ydre sammenstød med hustruen, men ikke, at han viger fra den åndelige konflikt med datteren, den egenlige og afgørende kamp, der burde have været fægtet ud, inden han begyndte sit forehavende, men han siger fra først af, at han har skudt denne konflikt fra sig, han tør ikke tænke derpå. Dette tyder mere på åndelig sløvhed end på intelligensens og følelsernes nervøse forfinelse. Det vidner mest om en fejg og fattig fantasi hos ham. Han vil lade konen klare sagen med datteren, når han er borte og ikke kan være tilstede, og han er ikke smidig nok til åndelig at gennemleve det, der dog må komme. Han er da også strax rådvild og slagen, da hun hårdhændet drager konflikten frem i den grelleste form, og man kan ikke andet end at slå sig på hendes parti og tabe medfølelsen med ham, ikke fordi han nu viger tilbage, men fordi han ikke fra først er veget, når han-dog vidste, at denne afgørelse måtte komme i mer eller mindre skarp form, selv om han ikke så den med egne øjne.

Niels Möller.

Den svenska konstakademien under första århundradet af hennes tillvaro 1735—1835. Ett bidrag till den svenska konstens historia af LUDVIG LOOSTRÖM. Stockholm, Looström & komp. [1887—91].

Den, hvilken intresserar sig för kännedomen om vår odlings utveckling, kan ej annat än glädja sig åt den lifliga verksamhet, som på sista tiden utvecklats af våra konsthistoriker. Det gamla talet om att vi i själfva verket aldrig egt en i egentlig mening svensk konst; att de obetydliga ansatser, som spårats till konstnärssamhet här i landet, endast varit svaga efterdyningar af rörelserna inom de stora kulturlanden, och att konstnärerna i de flesta fall varit hit inkallade utlänningar — detta tal skall kanske allt framgent ega sin giltighet, men så långt äro vi dock komna, att vi kunna säga, att mycket af den ringaktning, som uttalats om den äldre svenska konsten, berott på ren okunnighet om densamma.

Ett land, som fostrat Tessin och Sergel, har dock en skyldighet att ej helt och hållet förbise den fosterländska konstens äldre skeden, och äfven om vi icke egde att uppvisa ett enda namn, värdigt att ställas vid sidan af de stora utländska konstnärernas, så vore vi dock förpliktade att studera denna del af vår odlings historia, ty äfven *den* konst, som blott importerats från utlandet, uttrycker dock *vår* smak under ett visst tidsskede och förtjänar redan ur den synpunkten ett rum i vår kulturhistoria.

Mera än litteraturen är naturligtvis konsten internationel, och det ligger därför intet förvånande i, att sjuttonhundralets konst både i Sverige och annorstädes i det stora hela endast var en fransk konst. Men namnen Lafrensen, Lundberg, Hall och Roslin visa dock, att vi icke endast varit tagande, utan att vi äfven gifvit, och gifvit ett godt tillskott till sjuttonhundralets franska konst.

Närmast afser d:r Looström dock ej att med sitt ofvannämnda arbete skildra den franska smakens historia i Sverige. Uppgiften — att skriva den svenska konstakademiens historia — förefaller knapt att erbjuda något större intresse. Skildringen af en akademis historia måste naturligtvis sysselsätta sig med en mängd bagateller, som ju visserligen kunna vara goda nog att veta, men hvilka just ej äro nöjsamma att få i ordnad följd. Det är därför ej med några högt uppdrifna förhoppningar på en spännande läsning, som man går till det ifrågavarande arbetet, men man behöfver ej läsa många sidor, förr än man upptäcker, att man råkat på en bok, hvilken man har svårt att lägga från sig, innan man studerat igenom den. Framställningen är enkel och flärdfri, utan något försök till pose, men dock så klar, så saftig och så åskådlig, att de personligheter, författaren skildrar, icke längre stå för oss såsom några döda namn, utan såsom verkligt lefvande väsen, för hvilkas sträfvanden vi icke kunna undgå att hysa sympati. Författarens omdömen äro måttfulla, alltid hvilande på en allvarlig önskan att se det berättigade i hvarje konstverk och hvarje personlighet, och aldrig såras man af den öfersittarton, hvilken en kritiker ju har så lätt att antaga, då det gäller att bedöma våra äldre, ofta ganska undermåliga konstnärer.

Redan med dessa ord har jag antydt, att författaren gifvit vida mera än man vid första ögonkastet på titeln kunnat vänta. Arbetet är i själfva verket kanske mindre konstakademiens, än den svenska konstens historia under det första århundradet af akademiens tillvaro — eller rättare akademien är den medelpunkt, hvilken författaren valt för sin framställning af konstens historia, och därigenom har ämnet fatt en bakgrund, som gör att äfven jämförelsevis obetydliga tilldragelser inom akademien få en viss betydelse såsom länkar i en större utvecklingskedja.

Akademiens och äfven den moderna svenska konsten sammanhänger på det närmaste med Tessins storverk — Stockholms slott. Redan omedelbart efter den förhärjande eldsvåda, som 1697 lade den gamla vasaborgen i aska, grep man sig an med att ånyo uppressa denna, men endast tio år därefter afstannade arbetet, enär rikets alla tillgångar togos i anspråk för Karl XII:s krig, och först 1727 hade man hämtat sig tillräckligt efter den stora ofreden att åter våga rikta sin uppmärksamhet på Tessins ofullbordade skapelse.

Det var ett utarmadt land och frihetstidens så ofta smädade ständer, som ännu egde nog storsinne att besluta sig för att fullfölja den ursprungliga planen och sålunda gifva Sveriges hufvudstad en konungaborg, som grundats under landets stormaktsdagar och varit ämnad att gifva ett konstnärligt uttryck åt vår dåvarande betydelse bland Europas folk. Nu kom den att stå där såsom ett vittnesbörd om att vi dock ej sjunkit så djupt, att vi ur vår historia nödgats utplåna både vår forntid och vårt framtidshopp.

Några inhemska konstnärer att utsmycka denna kungaboning funnos ej. De främmande målare och skulptörer, som vistats här, hade af krigsbullret jagats på flykten, och de hade icke lämnat någon skola efter sig. Nya krafter måste således införskrifvas, och dessa togos helt naturligt från den dåtida smakens och konstens förlofvade land — från Frankrike.

Den främste af dessa var G. T. Taraval — en man, som väl förtjänar att af oss svenskar ihågkommas med tacksamhet, ty med en sällspord oegennyttia och driftighet egnade han sig åt konstnärsbildningens höjande i vårt land. Några infödda medhjälpare vid slottets dekoration hade han ej att påräkna, och då han och hans kamrater ej kunde utföra allt, återstod det för honom blott att själf skapa ett svenskt konstnärssläkte. Vägen var ej svår att finna. De franska artisterna plögade om kvällarna komma samman för att gemensamt öfva sig i att teckna, och till dessa öfningar inbjöd nu Taraval de unge svenskar, hos hvilka han trodde sig spåra några gryende anlag. Denna ritskola stiftades troligen omedelbart efter Taravals hitkomst 1732.

Efter någon tid kommo fransmännen öfverens om att skaffa sig en modell för att öfva sig efter denna. Till en början bestodo de själfva kostnaderna härför, men 1735 blefvo af slottsbyggnadsmedlen 200 daler kopparmynt därtill anslagna. Denna modell fingo nu lärjungarna afteckna eller modellera i lera, hvarvid Taraval gick omkring och korrigerade deras arbete. Men en skola, i hvilken man arbetade efter naken modell, hette på konstnärsspråket akademi, och genom det nyssnämnda anslaget samt den nakna modellens uppställning hade också Taravals ritskola upphöjts till värdigheten af Kongl. Ritarakademi.

Denna benämning — säger d:r Looström — stadfästes den 10 mars 1735 och gaf, så att säga, offentlighet åt den gamla ritskolan. Hade den nybildade undervisningsanstaltens uppgift hittills hufvudsakligen varit att uppfostra konstnärligt bildade arbetare för slottsbyggnaden, hvarför hon själf också ställdes under öfverintendentens myndighet och hennes ekonomi under slottsbyggnadsdeputationen, så började hon nu så småningom att öfvergå till en inhemska plant-

skola för unga ämnesvenner inom konsten, oberoende af, huruvida de ämnade tjäna slottsbyggnadsverket eller ej.

Betydelsen af en dylik akademi för den inhemska konstens utveckling hade Nicodemus Tessin redan långt förut insett. I ett 1718 skrifvet bref yttrar han till sin son: »som jag väl på förhand inser, att icke något dugligt kan göras här beträffande de sköna konsterna utan en dylik anstalt, behöfver man för att få en sådan i gång och för att gifva ungdomen en första idé om teckning endast hämta två goda historiemålare och en bildhuggare från Paris med tre eller fyra följeslagare, som äro goda tecknare . . . . Jag vet ur säker källa, att konungen är öfvertygad om nödvändigheten af en sådan anstalt.» Tanken var således ej ny, men hedern af att hafva gjort den till verklighet tillhör Taraval.

Den första perioden af akademiens verksamhet anknyter sig ock till hans person. Utan lön, endast af intresse för saken skötte han under den första tiden undervisningen ensam — det enda anslaget var de 200 dalerna till modellen samt en senare tillkommen summa till belysning o. s. v. Först 1741 fick han en medhjälpare i den då inkallade bildhuggaren Bouchardon. Och dock är det ingen dålig skola af lärjungar han lyckas samla omkring sig: Carl Gustaf Pilo, Johan Säfvenbom, Pehr Hilleström och — last but not least — Carl Fredrik Adelcrantz. Hvad akademien beträffar kan denne sistnämde med allt skäl anses såsom Taravals andlige arftagare. Akademiens högste styresman blef han väl ej förr än 1767, men ända från Taravals död 1750 till 1795 är det dock han, som kan sägas gå i spetsen för de konstnärliga sträfvandena i vårt land.

Efter Taravals död synes akademiens verksamhet i viss mån hafva förlamats, och faran för dess bestånd blef desto större, då Bouchardon och Härleman 1753 följde honom i grafven. Då utsågs Adelcrantz att resa ut för att för slottets räkning skaffa modeller till möbler o. d., och under denna resa gjorde han därjämte upp med P. H. Larchevêque, att denne i egenskap af kungl. hofstatybildhuggare skulle öfvergå i svensk tjänst. 1755 anlände Larchevêque hit och öfvertog då ledningen af akademien. Såsom konstnär var han väl ingen storhet — hans Gustaf Vasa och hans Gustaf II Adolf äro därpå tillfyllestgörande bevis, men han tyckes hafva varit en nitisk och god lärare, naturligtvis inom gränserna för sin konstuppfattning, och Sergels klagan att i Rom ånyo nödgas börja om med sina studier »på samma sätt som ett barn undervisas», får väl ej tagas alldeles efter orden, isynnerhet om — såsom d:r Looström förmodar — »Sanningens» bild på rikssalen är ett verk af Sergel, medan denne ännu var *blott* Larchevêques lärjunge. Den kärlek och välvilja, med hvilken han tog sig an den unge Sergel, bör för öfrigt alltid tillförsäkra honom ett rum i vår historia. Men äfven Adel-

crantz egde nog blick för att tidigare än andra uppmärksamma Sergels anlag. Redan 1763 fälde han om den då blott 23-årige ynglingen det omdömet, att han »med skäl skall kunna kallas *ett stort ämne* eller rättare sagdt en mästare i sin konst», och det var genom Adelcrantz försorg som Sergel vid detta tillfälle erhöi den icke obetydliga årslönen af 4,000 daler kmt.

Mot slutet af frihetstiden utvecklades akademiens verksamhet ej obetydligt till följd af de mycket frikostiga anslag, med hvilka ständerna hugnade den nya anstalten. Redan på 1740-talet hade man börjat kalla framstående konstnärer till ledamöter, men först då Adelcrantz 1767 blef akademiens chef, erhöi denna fullt akademiska och ordnade former. Den under hans præsidium hållna sammankomsten den 17 febr. 1767 är af en afgörande betydelse i akademiens historia. Sedan de nya ledamöterna hälsats välkomna, utnämndes franske statybildhuggaren hr Pierre Larchevêque att vara akademiens direktör och hafva inseende öfver undervisningen i akademiens lärosal. Därefter utnämndes hrr Pasch, Ljungberger och Gillberg att vara professorer för teckningen och att ställa modellen i akademiens lärosal och att därutinnan undervisa och korrigera eleverna. Likaledes utnämndes hofgravören Floding att hålla föreläsningarna i akademien en gång hvarje verka uti målareanatomien med de därtill hörande delarna, samt att såsom akademiens sekreterare föra dess protokoll eller dagbok. Sedan berättade hr Baron och Præses, att akademien nu med hushållning icke allenast kan tänka på att löna de nödiga professorer, som skulle undervisa . . . . , att pensioner kunna tilldelas så bildhuggare som målare, att med fördel utrikes studera, och att statuter och reglementen, hvarefter akademien kunde styras, skulle framdeles henne meddelas samt premier och medaljer årligen till lärjungarne utdelas.

De stadgar, på hvilka Adelcrantz här hänsyftar och som hufvudsakligen voro frukten af hans arbete, blefvo af Gustaf III stadfästade den 5 jan. 1773. Två år därefter erhöi akademien genom donation af öfverdirektör Meyer det hus vid Röda Bodarna, som allt framgent varit akademiens lokal.

Då Adelcrantz 1795 lämnade præsidiet, kunde han således med stolthet blicka tillbaka på den utveckling, som akademien genomlupit under den tid han först såsom lärjunge och sedermera såsom chef tillhört densamma. Akademien var, då den först stiftades, liksom på nåd inhyst i ett enda rum på slottet; nu egde den ett eget palats. Dess stat började med 200 daler kmt, men hade 1777 stigit till 36,000 daler samma mynt. Lärarkåren hade till en början endast bestått af inkallade utlänningar; nu var den *svensk*, och det var män såsom Sergel, Masreliez, Gillberg, Pehr Krafft, C. G. Pilo och Ljungberger som under Adelcrantz' tid skötte undervisningen. Att

ett svenskt konstnärssläkte hunnit uppväxa under samma tid — därpå egde man ett bevis i den utställning, som akademien 1794 kunde anordna, och detta blir ändå tydligare, då man läser d:r Looströms mästertliga framställning af konstens utveckling under det första halfseket af akademiens tillvaro.

Till en mycket stor del var allt detta Adelcrantz' förtjänst. »Chefsplatser — säger d:r Looström — kunna fyllas på olika sätt. Man kan lägga den drygaste delen af arbetet på underordnade samt själf öfva den mera bekväma, granskande myndigheten, och i alla fall föra arbetet framåt; man kan också taga den tyngsta bördan på egna axlar, inlägga hela sin personlighet i sitt kall och, med uppoffring af lugn och bekvämlighet, icke rygga tillbaka för ansvar, i fall man misslyckas. Det kan icke nekas, att Carl Gustaf Tessin i mycket tog sitt öfverintendentskap på det förra sättet. Denna senare, i alla händelser ädlare och manligare, väg valde frih. Adelcrantz.» Men med en oböjlig karaktärsfasthet förstod han att förena både välvilja mot enskilda och förmåga af uppoffring, då det gälde det allmänna. Så t. ex. tvekade han ej att för fullbordande af Drottningholms slott pantsätta sitt eget bordssilfver.

På sammankomsten den 30 maj 1795 fördes ordet af hans designerade efterträdare Fredenheim, och dennes första viktigare förslag är karaktäristiskt för mannen — det var att föreslå frih. Gustaf Adolf Reuterholm till akademiens hedersledamot. Att föreslå denne af alla rättvist föraktade odugling till en dylik utmärkelse var onekligen en läghet, till hvilken Adelcrantz icke skulle hafva velat göra sig skyldig, men Fredenheims ännu bevarade brefväxling, särskildt hans bref till fadern, röjer alltför tydligt — åtminstone är detta anmälares mening — att han i grund och botten var en yttlig och fäfäng lycksökare, visserligen icke utan talang, men utan hvarje karaktärsadel. Vanligen krypande för de höge, bemötte han sina underordnade med en särande nedlåtenhet. Det goda förhållande mellan konstnärerna och akademiens præses, som rådt under Adelcrantz' tid, försvann, då Fredenheim fattade klubban, och genom att ständigt invälja hedersledamöter och ledamöter i Reuterholms stil var han på god väg att omgestalta akademien till en filial af riddarhuset, något som var desto farligare som dessa »blå band» vanligen — och tydligen icke till konstens fromma — voro i stånd att öfverrösta konstnärerna själfva.

Fredenheims efterträdare Edelcrantz var äfven han blott ämbetsman, icke utöfvande konstnär, och han egde icke ens Fredenheims obestriddliga intresse och sakkunskap. Ej heller Silfverstolpe, som efter honom blef akademiens præses, var trots sina aktningvärda egenskaper vuxen platsen som de sköna konsternas målsman i vårt land. Men tack vare de goda traditionerna från Adelcrantz' dagar

gick det dock äfven under hans efterföljares tid framåt med den akademiska undervisningen. Till icke ringa fördel var det, att det kungl. museet — genom Fredenheims försorg — öppnades för akademiens elever, hvarigenom dessa ändtligen fingo tillfälle att *se* goda målningar och därigenom utbilda sin smak. Genom att årligen anordna utställningar sökte man att utbilda lärjungarnes förmåga att själfva komponera, under det att de förut endast fått öfva sig i att kopiera.

Den intressantaste af dessa expositioner var den dubbelutställning, som 1818 anordnades dels af akademien, dels af göterna, den tidens »opponenter», ty här se vi, huru äfven inom konsten den antika riktningen och den moderna drabba samman i vårt land. Att äldre författare, hvilka skildrat denna strid, mycket öfverdrifvit de principiella motsatserna mellan de båda utställningarna, är dock en sak, som otvetydigt framgår af d:r Looströms framställning.

Framåt hade konsten dock knappast gått under den tid, som förflutit sedan Adelcrantz' död. D:r Looström afslutar sitt arbete med en — likaledes förträffligt skrifven — redogörelse för den svenska konstens utveckling under akademiens andra halfsekel, men de verkligt betydande krafterna under denna tid hade nästan alla — åtminstone inom måleriet — utbildats redan under föregående skede. Först vid periodens gräns märka vi de »nye män», hvilka på allvar skulle föra konsten framåt i vårt land — Egron Lundgren, Wickenberg och Scholander.

Detta är i största korthet en redogörelse för d:r Looströms senaste arbete. Anmälaren erkänner tacksamt, att han däraf både fått lära sig mycket och lära sig detta »med lust», och han slutar därför med den önskan, att konstakademiens historia måtte finna lika många läsare som detta arbete i sanning förtjänar.

Henrik Schück.

Märkvärdiga kvinnor. I. Utländska kvinnor. II. Svenska kvinnor. Af ELLEN FRIES. Sthm 1891. Aktiebol. Hiertas förlag.

För en kvinlig idkare af historisk forskning och historiskt skriftställereri är det en naturlig uppgift att särskildt göra kvinnans historia till föremål för sina studier. Det är nämligen utan tvifvel en sanning, som gäller ej blott vårt land utan alla länder, hvad författarinnan yttrar i förordet till den ena af verkets båda afdelningar: Det kulturarbete, som i Sverige tillhört kvinnan, det inflytande hon utfövat på samhällsutvecklingen liksom det inflytande denna haft på

henne äro ännu af våra forskare endast ofullständigt uppmärksammade. Att kvinnans inflytande på samhällsutvecklingen är och har varit utaf mycket stor betydelse, därom torde knappast råda mer än en mening, och att alltså denna fråga ställes i historisk belysning, kan ej annat än väcka tillfredställelse.

Författarinnans afsikt med dessa biografiska skildringar är tydligen att, så vidt detta inom en mycket begränsad ram låter sig göra, inför såväl lärda som olärda konstatera det viktiga faktum, att på alla verksamhetsområden och i alla tidsåldrar kvinnor kunnat åstadkomma och verkligen också åstadkommit ett dugande och ofta genom sekler bestående arbete, fullt jämgodt med det som utförts af män.

Sålunda påpekar förf. t. ex. i Maria Teresia ett herskaresnille af första ordningen. I Johanna d'Arc och Kristina Gyllenstierna visar hon oss kvinnor, som, utan att förlora sin kvinnlighet, stått i spetsen för krigarskaror och förmått elda dem till strid för folkens frihet från utländskt förtryck. Den heliga Birgitta är, liksom i viss mening Johanna d'Albret, en kvinna, som går i spetsen för mäktiga religiösa reformer. Af kvinnor, som hängifvit sig åt och skaffat sig ett berömdt namn inom världslitteraturen, framställer hon för oss och, som det synes, med en viss förkärlek åtskilliga ända från den tid, då den lärda nunnan Roswitha på 900-talet i Gandersheims kloster skref sina berömda dikter och dramer, eller då den stolta exkejsarinnan Anna Komnena på 1100-talet författade sitt viktiga historiska verk »Alexias». Af senare tidens litterära storheter dröjer hon vid den intagande brefskrifverskan Madame de Sevigné och dennas kontrast i samma litteraturgenre lady Mary Wortley Montagu, vid den lärda Mary Somerville, vid Hedvig Charlotta Nordenflycht, Anna Maria Lenngren och främst af alla vid Fredrika Bremer. En målarekonstens betydande representant är Angelika Kaufmann, som genom sitt tragiska första äktenskap med en föregifven svensk grefve kom i en slags beröring med det svenska namnet. En tonkonstens representant finna vi i Maria Malibran. Såsom en konsternas kvinnliga Mæcenas framstår Vittoria Colonnas glänsande bild, och såsom en sådan torde hos oss Ebba Brahe med sitt på allt grannt och ståtligt riktade sinne i viss mån få räknas. Såsom ledare af nya industriella och praktiskt nyttiga företag torde få män öfverträffas i energi och mångfrestande förslagenhet af de båda damerna kurfurstinnan Anna af Sachsen och grefvinnan Maria Sofia de la Gardie, Ebba Brahes dotter. Slutligen har den moderna filantropien en ädel representant i Amalia Sieveking.

Men fastän författarinnan at dessa vägrödjerskor, som, med bibehållen kvinnlig värdighet, förmått bryta igenom sekelgammal fördoms höga skrankor, inrymt en betydande plats i sitt bildergalleri,

saknar hon visst icke däri sådana, som kunna betecknas såsom »sanna kvinnor», å ena sidan lidande, försakande kvinnor, som för högre intressen eller för sin makes skull offrar livvets glädje och sällhet, å andra förståndiga husmödrar och förträffliga uppfostrarinnor, hvilka, utan ärelystna drömmar eller otillbörligt ingripande i makens värf, egna sig åt uppfyllandet af sitt husliga kall.

Till det förra slaget af dessa höra den heliga Elisabet af Thüringen, den olyckliga kungadottern Leonora Kristina Ulfeldt, Napoleons förskjutna gemål, kejsariinnan Josefina och drottning Karin Månsdotter. Till de senare, de dugliga husmödrarnes och uppfostrarinnornas klass, höra Gustaf Adolfs syster och drottning Kristinas fostermor, pfalzgrefvinnan Katarina af Pfalz-Zweibrücken, »typen för en ädel kvinna», som författarinnan kallar henne. Hit hör också den ofvannämnda mångbesjungna Ebba Brahe, som vi här få lära känna som en energisk matrona med fjorton barn, hvilken med drift och duglighet sköter sina många egendomar och kämpar som en lejoninna för sina barns rättigheter. Likaså höra hit den hederliga poetissan fru Brenner samt de ofvannämnda fruarna Maria Sofia de la Gardie och Anna af Sachsen, hvilken senares biografi är särdeles underhållande.

Det är fråga om, om icke den senaste kategoriens damer äro på det hela de mest underhållande i boken. Ty väl måste man gifva författarinnan i *alla* hennes skildringar obetingadt det vitsordet, att hon är en förträfflig berättarinna, men särskildt om dessa konkreta fruar gäller det, att hon förstår gifva dem en sådan realitet, att man nästan tycker sig känna dem personligen. Mycket intressant är att få följa författarinnan på besök hos den pfalzgreffliga familjen på Stegeborg i dess hvardagslag eller till Ebba Brahe i hennes ifriga sysslände eller till den präktiga furstemodern i Sachsen. Den sistnämnda är riktigt en matmor i sin fullkomlighet, såsom man kan sluta endast däraf, att hon var en bland de få på sin tid, som hade iskällare, att hon förstod att spara ved genom att steka stekar i ugn i stället för på spett, att hon ej tvekade att vända sig direkt till kejsar Ferdinand I i Wien för att fråga, hur man lagade den ypperliga syltan vid kejsarliga hofvet, och slutligen däraf att hon efterlämnade *tio* handskrifna kokböcker, *tio* böcker med medicinska recept och 11,000 bref. Om hon fick svar på alla breffen eller verkligen fick veta af kejsar Ferdinand, huru hans sylta lagades, det förmåler icke historien.

Med afseende på en del af de *svenska* kvinnorna har skildringen så mycket större värde, som förf. öst direkt ur de handskrifna källorna. Utan tvifvel är det detta, som åt biografierna t. ex. af Katarina af Pfalz, Maria Sofia de la Gardie och Ebba Brahe ger så mycket friskhet och lif. Författarinnan har gjort sig möda att för sitt ändamål genomgå, utom bref, äfven privata hushållsräkenskaper,

inventarieförteckningar o. d. och förstår mästerligt att omgestalta detta torra stoff till saftiga och liffulla kulturtaflor.

Begåfvad med en liflig fantasi låter hon dock icke denna förläda sig till sökta utfyllningar af taflorna, ej heller till sådana, för hvilka icke verkliga fakta ligga till grund. Tvärtom röjer sig just den vetenskapligt bildade författarinnan afven i dessa populära framställningar däruti, att hon städse söker stödja sig på *tillförlitliga* källor. Därpå ock intrycket af sanning och naturtrohet.

Tillgångar på tillförlitliga källor förklarar emellertid förf. hafva måst utöfva ett bestämmande inflytande på valet af biografierna, hvarföre åtskilliga personer måst förbigås, som kunde hafva förtjänt en teckning. Detta gäller i synnerhet de svenska kvinnorna.

Med afseende på de *utländska* har författarinnan med afsikt uteslutit sådana, öfver hvilka goda uppsatser redan på vårt språk föreligga, hvarföre sådana representativa personligheter som Elisabet af England, Maria Stuart, M:e Staël o. s. v. förbigåtts.

Om man emellertid skulle kunna önska något större utförlighet i behandlingen af en och annan personlighet och kanske önska uteslutande af en och annan redan förut mycket allmänt känd, så har dock utan tvifvel författarinnan nått det målet att intressera läsaren för *den märkvärdiga kvinnan*.

Per Sonden.

ARGENTINA.

LANDET OG BEFOLKNINGEN.

AF

P. VEDEL,
INGENIÖR.

»Argentina er fremtidens land. Der er plads for alle, arbejde og fortjeneste for alle, der er uendelige, uopdyrkede landstrækninger, rige og frugtbare, som kun den jomfruelige jordbund kan være det, det er frihedens og lighedens land, det sted, hvor den gamle verden vil finde afløb for sin overbefolkning, og hvor hver den bör søge hen, der her hjemme er trykket af de uheldige samfundsforhold, og som har evne og vilje til at søge lykken, hvor lykken er at finde.» Således lød det lösen, der for kun et par år tilbage gav genklang overalt i Europa's lande, og som spredtes blandt befolkningerne gennem mere eller mindre officielle beretninger, foredrag, udstillinger, gennem dagspressen og emigrationsburæauer.

Nu er al denne larm forstummet, agenterne tilbagekaldte, emigrationsstrømmen ifærd med at standse, og af de med skuffede forventninger tilbagevendende hörer man kun mørke og triste beskrivelser fra hint forjættede land. Mange er vistnok for tiden tilbøjelige til fra den ene yderlighed at slå over til den anden og fra den nærværende tilstand at slutte, at Argentina aldrig vil kunne rejse sig, og at derfor kolonister hellere må søge sig et nyt hjem i Afrika's usunde feberegne end i de rige sletter hinsides oceanet. Men i modsætning hertil er baron Hirsch, der nu står i begreb med at gennemføre sin store kolonisationsplan, efter indgående undersøgelser kommet til et andet resultat og har netop i Argentina fundet de gunstigste betingelser for et sådant foretagende.

Ligeoverfor disse forskellige opfattelser og den fra en blind tillid og begejstring til en absolut mistvivil skiftende stemning turde det have sin interesse noget nærmere at undersøge udsigterne for den europæiske emigration i dette så meget omtalte land.

* * *

Der findes foruden Chile og det siberiske Rusland intet andet land i verden med en så stor udstrækning fra n. til s. og en tilsvarende forskellighed i klima som den argentinske republik. Fra den 22:de til den 55:de grad sydlig bredde strækker den sig gennem alle de klimatiske bæltter, ligefra troperne, gennem hele den tempererede zone og langt ned i polarregionen til sydspidsen af det berygtede Ildland. Og ligeså stor variation som i klimaet findes også i terrainforholdene. Fra den lave, flade, diluviale pampa, der danner hele den østlige del af landet, hæver terrainet sig til Cordillerernes snedækte urfjeldsmasser mod vest, hvor Sydamerikas højeste bjerg, Aconcagua, hæver sin tinde c. 6,800 m. over havets niveau. At tale om klimaet og naturforholdene i Argentina som et kollektivt hele er derfor en umulighed; man må ligesom i politisk henseende skelne imellem de 14 provinser og 9 nationalterritorier, der tilsammen udgøre unionen.

Landets samlede areal angives til 2,836,000 kvadratkilometer, altså $3\frac{1}{2}$ gange hele Skandinavien eller $8\frac{1}{2}$ gange Storbritannien og Irland. Indbyggerantallet er højst 3 millioner eller omtrent 1 pr. kvadratkilometer. Forfatningen er ganske bygget efter nordamerikansk mønster: hver provins har sin egen hovedstad med en guvernør og en lovgivende forsamling, bestående af senat og deputeretkammer, medens nationalregeringen, der dannes af republikens præsident med hans 5 ministre og en tokamret kongres, residerer i unionshovedstaden Buenos Aires. Sproget er spansk.

I *fysisk* henseende består landet i hovedsagen af den store, ensformige og flade pampa, der gradvis hæver sig mod vest, og som gennemskaeres af floder, der enten som Rio Pilcomayo, Bermejo, Salado o. s. v. munde ud i det mægtige revier, der dannes af La Plata-floden og dens arme Rio Uruguay, Paraná og Paraguay, eller som største delen af floderne i Córdoba og andre provinser forløbe i laguner, hvor de forsvinde ved fordampning og infiltration, eller ende-

lig som Rio Colorado, Negro o. s. v. finde deres afløb i atlanterhavet. Cordillererne, hvis nogenlunde jævnt skrånende østlige affald går over i denne pampa, og hvis højde er aftagende fra nord imod syd, danner grænsen mod Chile. Væsentlig parallel med disses hoved-

Argentina.

retning findes i den vestlige del af landet forskellige mindre bjergkæder, der må betragtes som udløbere derfra, medens enkelte isolede bjergmasser hæve sig midt i pampaen, såsom Córdoba's og San Luis's bjerge, eller Sierra de la Ventana, de Curumalan, de Tandil i provinsen Buenos Aires o. s. v. Geologisk bestå Cordillererne og

deres sidekæder af metamorfiske og plutoniske bjergarter: gneis, skifre, granit, porfyr og trachyt, og det samme gælder også de isolerede pampakæder, der navnlig dannes af kvartsholdig granit eller kvartzit, gneis, skifre, conglomerater og sandsten.

De imellem floderne Uruguay og Paraná beliggende tre provinser eller det argentinske Mesopotamien er af en noget anden natur end de øvrige dele af landet. I stedet for Cordillerernes nøgne klipper eller den ensformige plane pampa på den anden side af Paranáfloden er her terrainet bølgeformet med små bakkerygge og jordhøje og her og der store kalk- og muslingelag, der må antages at tilhøre tertiærformationen. Denne formation er iøvrigt også repræsenteret i mange af de andre provinser, navnlig de vestlige såsom Catamarca, San Juan og Mendoza og de sydlige i Patagonien og den sydlige del af provinsen Buenos Aires. Den har en langt større udbredning end nogen af de ældre sedimentære formationer, hvoraf den cambriske og den siluriske navnlig optræder i de nordlige provinser og i den sydlige del af provinsen Buenos Aires, den rhätiske (kulførende) formenes påvist i La Rioja, San Juan og Mendoza, og juraformationen er funden i Anderne i Mendoza, Neuquen o. s. v.

Men størst udstrækning af alle har dog den diluviale pampaformation, der danner hele den argentinske slette. I hovedsagen består den af mere eller mindre sandblandede lermasser, hvori kalken undertiden har samlet sig i knolde eller små lag, og formationen benævnes da *tosca*, en betegnelse, der iøvrigt benyttes temmelig vilkårlig for pampæns hårde og faste sand- og lerlag. Denne mere eller mindre kalkholdige *tosca*, der er fortrinlig til fundering af bygningsværker, men uigennemtrængelig for planterødder, træder enkelte steder frem i dagen, men dækkes i almindelighed af et vegetabilsk jordlag, hvis tykkelse varierer fra 15 à 25 cm. til 1½ m. eller derover, eller den sænker sig, navnlig ved kysten, under alluviale dannelser til langt betydeligere dybder. Formationen, hvis mægtighed angives til 15 à 20 m., er i palæontologisk henseende yderst interessant på grund af de mange deri indeholdte pattedyrlevninger, hvoraf blandt andre kan fremhæves mastodon, megatherier, glyptodon, de præhistoriske heste proterotherium og epitherium o. s. v.

Den flade ensformige pampa er her og der afbrudt af rækker af klitagtige sandhøje, de såkaldte *médanos*, der dog skille sig fra de ved havet dannede klitter ved at have samme skråning til begge

sider. Det er alluviale dannelser, der bestå af yderst fint flyvesand, og de træffes mindre i de ved Atlanterhavets kyst liggende provinser end oppe ved foden af Cordillererne, hvor de kunne optræde i flere parallelle rækker, bevoksede med sandplanter eller ubevoksede, og indtil 40 à 50 m. høje. Rimeligvis skyldes de vindens virkning og ere altså af lignende oprindelse som sandhøje i Småland i Sverig eller på Island eller lössdannelserne i Tyskland og Asien. Foruden disse optræde også andre alluviale formationer i pampa'en, bestående dels af mægtige rullestenslag ved foden af bjergene, dels på mange steder af udstrakte muslingebanker, der i sin tid må være afsatte af havet.

I den største del af landet er jordbunden meget saltholdig. Adskillige af floderne eller måske de fleste af dem ere salte, grundvandet i en vis dybde er ved Atlanterhavets kyst som ved Cordillerernes fod mange steder bittersalt, og rundt om i terrainet findes store, øde, ubevoksede saltpletter, de såkaldte *salinas*. Selv oppe i bjergene og i selve Cordillererne træffes disse saltpletter, og imellem provinserne Catamarca, La Rioja, Córdoba og Santiago del Estero optages et areal af c. 5,000 kvadratkilometer — eller c. $\frac{1}{8}$ af hele Danmark — af en sådan mægtig saline. I den tørre tid er jorden her hvid af det udblomstrede salt, der med sine sma krystaller skinner i sollyset som nyfalden sne og giver hele den ensformige nøgne slette præget af et vinterlandskab; i regntiden derimod danner der sig søer med bittersalt vand, hvoraf saltet udkrystalliseres og indvindes til forbrug.

Efter alt, hvad der foreligger, må man antage, at Argentina er undergået en hævnning efter dannelsen af pampaformationen, og det er ikke forunderligt at finde sådanne ytringer af jordens indre kræfter i et land. Hvis bjerge, de høje Cordillerer, i deres talrige, tildels endnu virksomme vulkaner indeholde så mange af jordskorpens sikkerhedsventiler. De langt fra kysten fundne banker af saltvandsmuslinger og måske også tildels de omtalte *salinas* og *médanos* tyde hen på, at havet tidligere har bedækket en stor del af terrainet, og de mægtige rullestenslag, gennem hvilke mange af floderne, navnlig i Córdoba, Mendoza o. s. v., have skåret sig dybt ned til deres nuværende leje, efter engang tidligere selv at have afsat dem, gøre yderligere antagelsen om en sådan hævnning sandsynlig. Mindre begrundet er måske hypotesen om, at La Platafloden i sin tid skulde

have været udelukket fra havet ved en bjergkæde tværs over dens nuværende udløb, så at dens vandmasse havde bredet sig over hele pampa'en. Dog kan det ikke nægtes, at en del af det i jordbunden og floderne forekommende salt næppe kan skyldes havet, men snarere må tilskrives udvaskning af dybere liggende jordlag. En glacialperiode, som den Danmark skylder sin tilblivelse, vilde vel forklare enkelte fænomener, men er ikke påvist, skönt spor af skurstriber kunne ses på bjergene i Mendoza og ved Tandil.

Det argentinske *klima* er gennemgående karakteriseret ved sine stærke og pludselige temperaturvekslinger, sin større eller mindre tørhed og de af elektriske udladninger ledsagede voldsomme uvejr. Iøvrigt deler landet sig, når man bortser fra Patagonien, naturlig i klimatologisk henseende i tre bæltter. De nærmere havet liggende provinser, Buenos Aires, Santa Fé, Entre Rios og Corrientes, have et mere tempererat øklima, en årlig middeltemperatur af c. 19° C., ekstreme temperaturer af 42° og ÷ 5° og en årlig nedbør af 500—1,400 mm.,¹ som dog er meget uregelmæssig fordelt over de forskellige årstider og veksler meget fra et år til et andet; enkelte frostdage indtræffe hver vinter i månederne mai—august,² og temperaturvekslingerne i løbet af et døgn kunne nå indtil 20° C. De i det indre liggende provinser have som regel et mere tørt klima med større daglige temperaturvekslinger, varmere somre og koldere vintre, en årlig middeltemperatur af 16°, ekstreme temperaturer af 38° og ÷ 8,5° og en årlig nedbør af 140—780 mm., som navnlig falder i sommer og efterårsmånederne. Den andinske region endelig har endnu mere decideret fastlandsklima med store temperaturvekslinger og liden eller ingen regn; i Andernes østlige affald og deres nordlige udløbere findes steder, hvor det i mands minde ikke har regnet, og hvor derfor al vegetation er umulig.

Henover den vide, flade, uafbrudte pampa hvirvler vinden sig, ofte med ret anselig styrke. Almindeligst er søndenvinden, der er frisk, undertiden bidende kold, og nordenvinden, der er varm, tung og trykkende, ubehagelig for dyr og mennesker. Den lader luften med elektricitet, undertiden så stærkt, at alle genstande og levende

¹ Til sammenligning anføres, at i Nordtyskland og Danmark kan den årlige nedbør anslås til c. 600 mm.

² Det erindres, at vintertiden falder i vor sommertid og omvendt.

væsner blive som ladede leidnerflasker, og således gisper hele naturen i nogle dage efter forløsning, indtil uvejret bryder løs, og den friske s. v. vind, *pampero'en*, kommer. Hvem der har set et sådant uvejr i camp'en, vil mindes det længe. Sorte eller mørkeblå skyer begynde at dukke op i horisonten, og nu og da høres en fjern rullen. Vinden har stillet ganske af, og solen, der kigger frem mellem et par småskyer, er brændende, kvæget er holdt op med at græsse, en forventningsfuld stilhed griber hele naturen. Højere hæver den mørke sky sig på himlen, medens lynene tegne sig derpå, et pludseligt vindstød farer afsted, afløses atter af det tidligere vindstille, og noget efter følger et nyt og stærkere vindstød. Så ser man en tæt, smudsiggul stövsky nærme sig, drevet frem af vinden; det er pampastövet, der måske er ført hundrede mile på denne måde. Kvæget er nu blevet opmærksomt, det samler sig i flok og mønstrer brølende det ankommende uvejr, forinden det i vild fart flygter hen over camp'en, indtil det indhentet af den fremstormende pampero bliver nødt til at standse og rolig finde sig i sin skæbne. Stövmasserne hvirvle frem, mens vinden tager på med voldsom kraft, og det bliver mørkt som om natten; øjne, øren og mund fyldes af stöv, og alle genstande dækkes af et tykt lag deraf. Så falde de første store regndråber. Stövskyerne begynde at fjerne sig, stövmasserne aftage og vinden med dem, og regnen giver sig til at skylle ned, mens lynene flamme og tordnen ruller — regn, lyn og torden, som man ikke kender dem i vore klimaer. Og så varer det hele mangan gang kun en time eller et par, vejret bliver atter smukt og luften er forfrisket og rensat af pampero'en.

Klimaets almindelige karakter, dets barske temperaturvekslinger og dets tørhed må også give *vegetationen* som helhed et eget præg. Navnlig ytrer der sig overalt en tilbøjelighed til at udvikle pigge og torne i stedet for blade, ved siden af dem eller som en del af dem; det er tornebuskenes, cactus'ernes og tidslernes land. Endvidere blive stammer og grene knudrede og vredne, hårde og seige, garvestofholdige eller harpiksholdige, og buskformen hyppigere end træet. Alt gavntømmer, som ikke er indført fra udlandet, er derfor hårdt og tungt.

Men afset fra sådanne almindelige træk må iøvrigt den store forskellighed i bredegrad, regnmængde, jordbunds- og højdeforhold bevirke tilsvarende forskelligheder i *vegetationen*, der i visse dele

af landet er subtropisk, men går over til i andre at være antarktisk. I modsætning til det almindelige er klimaet i Ildlandet og den sydligste del af fastlandet temmelig fugtigt, og der har en rig trævegetation udviklet sig: mægtige, mørke og dystre bøgeskove med krat og berberis, magnolier, fuchsiaer o. s. v. stå her i landets indre uberørte af civilisationen, medens dalene ved de snedækte bjerges fod danne frodige enge. Men allerede lidt nordligere begynder regnmanglen at lade sig føle, og den patagoniske flora består af græs- eller halvgræsarter, der ikke danne noget sammenhængende grønsvær, salturter, krat af småbuske med nåle, få eller ingen blade og vredne garvestofholdige grene, nogle pile og cactus.

Den *egentlige pampa* derimod er af naturen så at sige ganske blottet for buske såvelsom for træer, og i provinsen Buenos Aires er således kun c. 0,73 % af arealet skovbevokset. Tildels skyldes dette vistnok tilstedeværelsen af den omtalte toska, der hindrer rødderne i at gå i dybden; men hvorvidt det iøvrigt må tilskrives klimaets egenheder eller disse måske snarere omvendt hidrøre fra manglen af skove, lader sig vanskelig afgøre. Vist er det, at de i de senere år i omegnen af Buenos Aires plantede træer, navnlig eucalyptus, poppel, pil, fersken og det skønne paradistræ (*melia azedarach*) have indvirket ganske følelig på det lokale klima. Når undtages et smalt bælte, der fra Tandil strækker sig langs kysten forbi Buenos Aires og op langs Paranáflodens bred, og hvor nogle tornede småbuske danne småkrat omtrent af mandshøjde, består pampavegetationen af græsser og halvgræsser med rubladede (oksetunge o. s. v.), natskygger, ærteblomstrede (kløver o. s. v.), oxalis, potentil og fremfor alt kurvblomstrede, der navnlig repræsenteres af tidsler og tidselagtige planter. Disse talrige, store, prægtige tidsler med deres sølvgrå blade og store, blåviolette blomsterkurve give Camp'en et eget præg og høre ligeså nøje med til billedet deraf som de rundt om liggende samlinger af knogler og hjerneskaller af hornkvæg og det i den uendelige, ensformige, flade slette ene stående og karakteristiske, mægtige ombutræ (*phytolaca dioica*), der særlig i omegnen af hovedstaden er plantet her og der.

Nord for pamparegionen, i de regnfattige provinser Córdoba, Santiago, Catamarca, La Rioja, San Juan, og tildels Mendoza og San Luis, træffes en egen *skov- og kratvegetation*. Skoven, der her optager enorme arealer, hæver sig kun enkelte steder til virkelig stor-

skov og er i almindelighed ikke tæt og uigennemtrængelig som trope-skoven, hvis lianer den ganske mangler. Træerne ere i reglen ikke synderlig høje eller svære, de have talrige, forviltrede grene og ikke sjældent tornede blade. En stor del af dem hører til bælgplanterne, deriblandt *mandubay* (*prosopis mandubay*), *chañar* (*gourliea decorticans*) og den sorte og den hvide *algarrobo* (*prosopis nigra* og *p. alba*), hvis frugter ere et hovednæringsmiddel for de indfødte. Til andre familier høre mistol, tala, molle og fremfor alt skovens smukkeste træer, den høje og statelige hvide *quebracho* (*aspidosperma quebracho*), hvis lange, blødt nedhængende grene med lancetformede blade minde om hængepilens og ydeligere tynges ned af de store, flade, hårde kapselfrugter, og den røde *quebracho* (*quebrachia Lorentzii*), der, ligeså høj og statelig, ved sine blade og sin hele vækst mere minder om røn og ved sin rigdom på frugter — brandrøde vingede nødder, der danne rige kvaste — allerede langt fra tiltrækker sig opmærksomheden. Navnlig den sidste fældes en del, idet dens hårde, garvestofholdige ved er et fortrinligt materiale, hvoraf der til sveller forbruges store kvantiteter. Iøvrigt består vegetationen i denne såkaldte *chañarregion* af forskellige græsser, natskygger, ærteblomstrede, kurvblomstrede, vortemælk, verbenaer, gedeblad og snerle, nogle snylteplanter, palmer (navnlig viftepalmer) og mægtige vinge- og søjlecactus'er, der nå højder af over 10. m.

En mellemting imellem de to foregående formationer danner den mesopotamiske, i provinserne Entre Rios og Corrientes. Men nord for disse, i Misiones, tildels også i Chaco, og i det hele i de nordlige provinser optræder den *subtropiske vegetation*. Cordillererne og deres udløbere, Aconquija's bjerge i den vestlige del af Tucuman, standse de fugtige vinde fra øst og tvinge dem til at udgyde deres indhold af fugtighed, og således bliver da denne, den mindste af alle provinserne, en af de rigeste, hvorfor man også med en vis ret har kaldet den »republikens have». De udenfor det egentlige skovområde beliggende åbne sletter ere i almindelighed oversåede med træer, der nu og da samle sig i små grupper; det er urskovens træer og ved siden af dem enkelte andre, navnlig af bælgplanternes familie, deriblandt den pragtfulde *ceibo* (*erithrina crista galli*) med dens store røde ærteblomster. Engene ere dækkede af tæt og frodigt grønsvær og vejene indesluttede mellem blomstrende hække af høje buske og cactus, der næsten skjules af den overvældende vegetation af con-

volvolus og andre slyngplanter. Men langt mere imponerende er dog skoven med dens høje, mægtige træer, hvis stammer ere dækkede af snyltende orchideer, cactus, bromeliaceer o. s. v. og forskellige mosser og lav, og fra hvis grene kæmpemæssige lianer, navnlig bignoniaceer, hænge ned. Blandt disse træer kunne fremhæves bælgplanter som den høje, majestætiske tipa (*machærium fertile*), store acacier, endvidere eg, valnød, myrter, laurbær, skovappelsin og mange andre. Skovbunden dannes væsentlig af græsser og bregner.

Denne subtropiske skovs frembringelser bestå af forskellige hårde og værdifulde, tildels garvestofholdige træsorter, hvortil for Missiones's — og endnu mere naborepubliken Paraguay's — vedkommende kan føjes den mærkelige Paraguay the eller, som den kaldes, yerba maté. Det er de let ristede og derefter fuldstændigt tørrede og itubrækkede blade og kviste af en kun i disse egne forekommende, buskagtig kristtorn (*ilex paraguayensis*), hvoraf der årlig konsumeres mindst 3,000 tons.

Ved siden af de tre nævnte hovedformationer og væsentlig uafhængig af disse optræder en egen *salturvegetation* omkring salinerne og overalt, hvor jordbunden er tilstrækkelig saltholdig, således også langs Atlanterhavets kyst på de store arealer, der kun ved exceptionelle stormfloder oversvømmes af havet; den består af små halvbuske, tornede og garvestofholdige, nogle cactus og iøvrigt salturter. Ligeledes findes oppe i bjergene en egen *cordilleravegetation*, der efter højden deler sig i forskellige bæltter. De nedre af disse bestå af græsklædte enge med småbuske og skove af en ikke særlig høj fyr, der kun lidet ligner de europæiske, el og oven over den et til rosenfamilien hørende træ, *queñoa*, hvis bladede bark de indfødte bruge som cigaretpapir. I de øvrige regioner derimod er vegetationen yderst fattig og består af græsser og halvgræsser, cactus og nogle få, fortørrede, mere eller mindre harpiksholdige småvækster.

I et samfund, der som det argentinske udelukkende er praktisk anlagt, må naturlig interessen for plante- og dyrelivet væsentlig være indskrænket til hvad der med fordel kan udnyttes. Er derfor kendskabet ringe til vegetationen, der ialfald for de mange værdifulde træsorters vedkommende med godt udbytte regelmæssig kunde exploiteres, så er det også at vente, at fauna'en kun er lidet studeret. I reglen indordner befolkningen alt levende under to store klasser, idet den kun kender dyrene som »gode», d. v. s. spiselige

eller på anden måde anvendelige, og »stygge», d. v. s. skadelige eller blot ubrugelige.

Dersom enkelte dyreklasser skulde anføres som væsentlig karakteristiske for Argentina, så måtte særlig nævnes gumlere, gnavere og blandt fuglene strudse og vandfugle. Gumlerne ere i de nordligste provinser repræsenterede af myreslugere og dovendyr, men iøvrigt i alle dele af landet, gennem hele pampa'en og langt ned i Patagonien af forskellige arter af små bæltedyr, der efterstræbes en del på grund af deres fine, velmagende Kød. Gnaverne er af alle pattedyrfamilier den talrigst repræsenterede og mest udbredte. Navnlig findes overalt mus, rotter, kaniner, afarter af marsvin (*cavia*) og hare, den såkaldte tucutuco (*ctenomys*) og den uægte odder (*myopotamus coypus*); endvidere træffes ved bredderne af Paranáfloden vandsvinet, eller, som det kaldes, *carpincho*'en (*hydrochaerus capybara*), den største af alle gnavere, og i pampa'en lige fra de nordlige provinser helt ned i Patagonien den også temmelig store, sydamerikanske prairihund, *vizcacha*'en (*lagostomus trichodactylus*). Med en kains frugtbarhed har denne camp'ens værste fjende, mod hvilken man endog ad lovgivningsvejen har søgt at rejse en udryddelseskrig, bredet sig i millionvis over pampa'en, som den gennemroder på den mest ødelæggende måde, og hvori dens tilholdssteder ere let kendelige som store nøgne pletter, ganske uden græsvækst. Måske 4—5 huller gå her skråt ned i jorden, og det udgravede materiale danner et par småhøje, på hvilke en enlig lille ugle holder til, og hvorover en del knogler ligge spredte, navnlig hjerneskaller af får, okser, heste og *vizcachaer*. I en kreds langs randen af disse huller ligge deres beboeres egne og hyppig også bunker af køers ekskrementer, som, nviset af hvilken grund, slæbes sammen hertil, og når et *vizcacha*-bo derfor er forladt, og vegetationen breder sig derover, vil der, hvor denne gødning findes, danne sig en ring af særlig frodigt, højt græs, ganske lignende de såkaldte hekseringe.

Iøvrigt kan af pattedyr nævnes jaguar og kuguar (*puma*, sydamerikansk løve), bjergkat, næsebjörn, hund, ræv, odder, væsel, hjort og lama, tapir, nogle få aber og i havet sæler og hvaler. Af fugle findes ørn, falk, grib, ugler, talrige pappegöjer, colibrier, svaler, duer, agerhøns og en del spurvfugle, der dog væsentlig høre hjemme i de nordlige, skovrige provinser og kun er fattig repræsenterede i den træløse pampa; endvidere pampa-strudsen (*rhea americana*), og frem-

for alt en mængde vade- og svømmefugle såsom bekkasiner, stork, hejre, ibis, flamingo, den vibeaftige terutero (*vanellus cayanensis*), der tidligere var fredet, fordi den ved sit skrig vækkede beboerne ude i camp'en, når indianerne om natten forsøgte at overrumple dem, utallige ænder, græs, svaner, rörhöns, o. s. v., og ved havet måger og pingviner. Af lavere dyr endelig træffes forskellige skildpadder, alligatoren i den övre Paraná, talrige firben, der kunne nå en ret anselig størrelse, en mængde fröer og tudser, snoge og slanger, bl. a. den smukke koralslange, den farlige korslange (*bothrops alternatus*) og klapperslangen (*crotalus horridus*). Havet og floderne indeholde en utrolig rigdom af fisk, der alle, med undtagelse af nogle rokker, tunger, foreller, ål og enkelte andre, ere forskellige fra de hos os forekommende, ligeledes en del krabber, muslinger og små östers. Også insekterne ere rigt repræsenterede, navnlig af mosquitoer, bremses og fluer, der i camp'en ere befriede for deres værste efterstræbere, spurvefuglerne, endvidere af forskellige biller, hvori blandt lysende smeldere og sankthansorme, vespe og myrer, af hvis over halvhundrede beskrevne arter adskillige ere yderst skadelige for vegetationen, cikader, de mærkelige mantis og græshopper, bl. a. den frygtede vandreggræshoppe (*acridium migratorium*), der enkelte år, således som ifjor, i talløse sværme kaster sig over markerne for at tilintetgøre alt på sin vej.

Sadan er den natur, som *mennesket* har haft at kæmpe med i Argentina, og som på en egen måde må have formet dets karakter og hele personlighed. *Gauchoen*, camp'ens fri søn, der nedstammer fra de spanske erobrere ved krydsning med den oprindelige befolkning, er derfor også blevet den mærkelige figur, der aldrig ret forstås af den fremmede og aldrig vinder hans fulde tillid og sympati. Fjernt fra sit usle hus og hjem, dersom han da overhovedet har et sådant, strejfer han om på den endeløse, ensformige pampa, båret af sin halvtømmede hest, der med dens sadeltøj og det brede læderbælte, han bærer om livet, udgør hans eneste rörlige ejendom. Men sadlen er stundom rigt sølvbeslået, stighøjlerne helt forfærdigede af det ædle metal, og bæltet, hvori den lange kniv er stukken ind, er besat med store sølvmonter. *Gauchen* sætter ikke, hvad han lægger til side af sin fortjeneste, i sparebanken, han bærer det

om med sig. Om natten sover han i græsset ved siden af sin hest, om dagen er cigarretten og maté'en hans eneste vederkvælgelse. I reglen spinkelt bygget, ikke synderlig høj, med smalle skuldre, små hænder og fødder, mørke øjne og sort hår og skæg gør han et ret fint indtryk i sin smukke dragt: høje støvler, et sort dækken, chiripá'en, lagt om lænderne og holdt oppe af det med sølvmonter besatte bælte, tirador'en; den maleriske plaid, poncho'en, hængt over skuldrene, et lille sort tørklæde bundet om halsen og den bløde hat, chambergo'en, på hovedet. Når han, svingende lasso'en eller bola'erne¹ over hovedet, bøjet forover på hesten, farer vildt afsted over sletten, er han pragtfuld at se og synes aldrig at trættes; men at ville bruge ham til andet arbejde, navnlig til fods, er ganske håbløst. På den ene side nøjsom og tålmodig, naiv og til en vis grad ridderlig, godmodig og melankolsk, er han på den anden side doven, upålidelig og letsindig, opbrusende, rå og uvidende, spiller og slagter med liv og sjæl. I visse henseender genfindes den samme natur hos landets oprindelige beboere, der imidlertid som så mange andre steder have måttet bukke under for den stærkere europæiske civilisation og efter langvarige, hårdnakkede kampe ere blevne trængte tilbage til de nordligste, de sydligste og enkelte af de indre provinser.

Ligesom Amerikas andre beboere antages også Argentinas urbefolkning, der muligen går helt tilbage til pampaformationens tid, at være dels af mongolsk, dels måske — efter en hypothese af lærde på stedet — af skandinavisk oprindelse. Af nogen højere kultur, svarende til Inca'ernes i Peru, har man kun fundet meget få og usikre spor, og på den spanske erobrings tid var det kun spredte og lidet civiliserede indianerstammer, som man havde at bekæmpe. Det var navnlig på de to modsatte sider af La Platafloden de krigerske *Charruas* og *Querandis*, der med deres buer og pile, kastespyd og bolas tappert forsvarede sig imod de fremstormende Spaniere. Begge disse to stammer ere nu at betragte som udryddede, men af over halvhundrede andre, der på de tider befolkede landet, existere endnu adskillige. De vigtigste vare dengang *Guaranies* mod øst, og *Calchaquies* og *Quichuas* mod nord og i midten, og *Araucanos* og *Patagones* mod syd. Først over tre århundreder senere og efter tal-

¹ Bolaerne ere to runde sten, indsyede i læder og forbundne ved et stykke tov. De kastes over bagkroppen af den flygtende hest (eller struds), en bola på hver side, så at de med tovet glide ned over dens bagben og ved at vikle sig om disse hindre dens løb.

rige expeditioner lykkedes det ret at undertvinge disse Indianere, som man bekæmpede med al den hensynsløshed og barbari, som civilisationen, når det gælder, kan udvise lige over for lavere stående folkeslag; og for kun lidet mere end ti år siden blev således de om Buenos Aires nærmest liggende provinser befriede for de hyppige indfald af de vilde røverskarer. Nu ere dér levningerne af Quaranies og Quichuas rolige, fast bosatte, arbejdende folk, gennemgående ret troende katholiker, men iøvrigt som deres stammefrænder dovne, upålidelige og svinske. Rundt om på estancia'erne ude i camp'en træffes de første som arbejdere, medens de sidste navnlig høre hjemme i provinsen Santiago del Estero, hvor de udgøre hele den lavere befolkning, der endnu, selv i hovedstaden, taler det gamle Quichuasprog og kun forstå meget lidet eller intet af spansk. Det er nu væsentlig kun i de nordlige territorier: Chaco, Formosa og Misiones og i den nordlige del af Santa Fé samt i de sydlige territorier: Chubut, Santa Cruz og Ildlandet, at de utæmmede, endnu i en slags urtilstand levende Indianere findes. Deres samlede antal anslås efter et løseligt skøn til imellem 60 og 80 tusinde individer, bestående hovedsagelig i Chaco af *Matacos*, *Tobas* og *Chiriguanos*, i Misiones af *Guaranies*, i Santa Cruz af *Tehuelches* og på Ildlandet af *Onas*.

Fælles for alle argentinske Indianere, kun måske med undtagelse af Chiriguanos, er deres store urenlighed, der forvandler deres hytter til sande møddinger af uhumskheder og opdrætningsanstalter af utøj; de ere mere tyvagtige end mordlystne, mere ubesindige end modige, kun nøjsomme og udholdne når nöden byder det, men ellers dyrisk forslugne, dovne, ustadige og upålidelige. I reglen ere de ret høje og store, nogle endog kæmpestore af legemsbygning, med smudsig brun hudfarve, langt, glat og stridt, kulsort, glinsende hår, intet eller kun tyndt skæg, lav pande, sorte, lidt skæve, urolige, skinnende øjne, fremstående kindben, en noget flad og bred næse, tildels med synlige næsebor, stor mund med kødfulde læber og undertiden underbid, spidse, tætsiddende, hvide tænder; ansigtet bredt, hæsligt og frastødende, halsen kort og stærk, skuldrene brede, brystet højt og hvælvet og hænder og fødder små. De dække legemet mer eller mindre med vævede stoffer og skind, men gå også ganske nøgne, selv nede på Ildlandet, male og tatovere sig og bære som prydfjer, konkyljer og perler; nogle gennembore underlæben og anbringe deri en knap med en træ- eller metalskive, andre bære i

öernerne store, tunge træskiver og opnå derved efterhånden at forlænge öreflgen, så at den når helt ned til skuldren. Krigsvåbnene ere slynge, lanse, knippel, bue og pil, og kun sjældnere gamle geværer og knive, og der kæmpes enten til fods eller til hest, hyppig flere forskellige stammer forenede imod regeringstropperne. De grusomste og vildeste ere Tobaindianerne, der skalpere deres faldne fjender og bruge deres hovedskaller til drikkebægre ved de store orgier, hvor ikke sjældent fangerne myrdes. Hver stamme har sin hövding, cacique, hvis værdighed er arvelig, og som har ret til at have flere hustruer, undertiden en fra hver by, han hersker over. Ellers er bigami ikke så sjældent, men giftermål mellem nærbeslægtede i almindelighed forbudt; manden har hals- og håndsret over sin hustru, som han mishandler og lader udføre alt det strængere arbejde, så at hun mangan gang ikke tyve år gammel er udslidt. Sygdomme ere sjældne, undtagen de syphilitiske, og indianerne blive ofte meget gamle. Deres læger ere tillige præster, og en slags religiöse begreber synes de at have; troen på et liv efter dette er således temmelig almindelig udbredt, forbunden med en forestilling enten om en sjælevandring eller en direkte indgriben af ånderne i det daglige liv, og nogle tilbede en gud og en gudinde, andre solen og månen. De döde begravnes i almindelighed på skjulte steder med deres våben og kar, men undertiden brændes de, og undertiden henlægges de i luften for først at begravnes, når kun benene ere tilbage.

Enkelte af stammerne ere rene nomader uden noget fast tilhold, andre söge på visse tider af året arbejde på estancia'erne og i kolonierne, og atter andre ere endog selv bosatte og drive agerbrug og holde kvæghjorder, som måske dog oprindelig ere stjålne. Forfaldne ere de imidlertid alle i de nordlige provinser til tobaksrögning og drik. Matacoen bærer altid i sit bælte sin kniv, sin tobakspibe og sin biografi, som dannes af en samling forskelligartede ting, der hver minder ham om en epoke i hans liv; for en håndfuld tobak sælger han sit sidste klædningsstykke. Drukkenskabsorgierne skyldes nydelsen af de af kvinderne forfærdigede gærede drikke, aloja af mais og chicha af algarrobo, og mangan blodig dåd begås i beruselse. Om Ildlænderne påstås det, at de under hårde vintre, når det skorter på levnedsmidler, kunne spise de gamle koner, der betragtes som unyttigere end hundene, og i det hele står Indianeren i moralsk og sædelig henseende gennemgående temmelig lavt. Et i fysiologisk

henseende ret mærkeligt faktum er det, at medens der i én stamme, Mataco'erne, angives at findes omtrent tre gange så mange mænd som kvinder, er snarere det omvendte tilfældet i en anden, Quichua'erne i Santiago del Estero; et fingerpeg til forklaring af misforholdet blandt disse er måske at søge i nogle sparsomme data over fødslerne i provinshovedstaden, hvorefter der i marts måned 1891 af ægtefødte kom til verden 22 drenge- og 16 pigebørn, men af uægtefødte 4 og 17, altså ialt 26 drenge- og 33 pigebørn.

Men Indianerne udgøre kun en ringe del af Argentinas befolkning, der iøvrigt, ligesom størstedelen af husdyrene og kulturplanterne, er af europæisk oprindelse. Alle de herskende i samfundet, porteno'en i Buenos Aires såvel som cordobesen fra den lærde by, eller mendocineren fra jordskælvsstaden, den mest underordnede embedsmand i Iujuy såvel som hans kollega på Ildlandet, alle kunne de, undertiden gennem flere og ofte gennem kun nogle få generationer, føre deres slægts spor tilbage hinsides verdenshavet; men samtidig flyder også mangan gang indiansk blod i deres årer. I stedet for deres frændes, Gaucho'ens, vilde, utvungne kampliv have de i det mere forfinede og bundne byliv søgt at tilegne sig noget af østens dannelse og kultur, men rigtignok hyppig kun lært dennes skyggesider og udskejelser at kende. Spinkel og lille, svag og demoraliseret, doven, upålidelig og letsindig, en spiller og laps af profession, sådan er den indfødte Argentiner, der med foragt ser ned på denne indvandrer-skare, uden hvilken han ikke vilde kunne subsistere. Og dog er han selv det degenererede afkom af en dygtig og arbejdskraftig emigrant.

EN DANSK KONSTFORSKARE OCH EN REMBRANDTS-TAFLA I SVERIGE.

AF

GEORG GÖTHE.

KARL MADSEN, *Studier fra Sverig*, Kjöbenhavn 1892.

Det är ej länge sedan referenten hade det nöjet att för denna tidskrifts läsare påpeka första delen af K. Madsens arbete om »Hollandsk Malerkunst». Sedan dess har den flitige författaren hunnit med att sätta i scen en intressant utställning, i Köpenhamn, af äldre mästares taflor, och deröfver skriva en mönstergill kritisk katalog samt att i detta års början utgifva en hel liten bok om konstskatter i Sverige, hvilka han i somras på ort och ställe studerat.

Just därför att intrycken af konst och omdömena däröfver äro och måste vara så subjektiva och så individuellt färgade, är det högeligen intressant att lyssna till hvad en främling har att säga om de konstskatter, ens eget land gömmer, då nämligen denne främling har en så fin och uppöfvad blick som Madsen har. Uppöfvad -- ja en dansk konstforskare har kortare väg än svensken till utlandets konstsamlingar, och han får, såsom Madsen med rätta påpekar, i sitt land lättare understöd till att göra studieresor dit, han har därför rikare tillfällen till den autopsi, som är så nödvändig för en utbildning inom facket. Rent af förvånande är emellertid den lätthet, hvarmed M., blott efter få veckors studier, hunnit sätta sig in i det för honom nya materialet, äfven vår konstns litterära källor, och där bli »huskendt». Mindre förvånande är, att en svensk ändå finner anledning till att önska, att han hunnit bli det ännu mera.

M. är som bekant en ypperlig stilist. Innehållets sakrikedom tynger för ingen del den Madsenska stilens lättfotade gång. Snarare

skulle man ibland kunna stöta sig på en viss — nonchalance i ton och uttryck, som verkar mera pikant än tilltroväckande (se t. ex. hans yttrande om Jan Steen som människa, om Zettervall som arkitekt m. m.)

Hans bok innehåller dels ett innehållsrikt kåseri om »Strengnäs och St. Jörgen» samt en kritisk öfversikt öfver »Nederländerne fra overgangs-tiden», »Rembrandts værker» samt »De små Hollændere» i Nationalmuseets tafvelsamling.

Det vore lockande att följa förf. närmare i spåren och framhålla de många träffande anmärkningar, fina iakttagelser och lifliga skildringar, hvaraf hans framställning flödar. Men utrymmet härstädes tillåter det knappast. Jag skall därför helt hastigt vidröra bokens öfriga afdelningar för att kunna dröja något längre vid det, som för förf. själf torde gälla som det nyaste och originellaste i hans bok, nämligen exkursen öfver Nationalmuseets största och märkligaste Rembrandts-tafla, den s. k. »Ziskas sammansvärjuing».

Blott i förbigående vill jag då anmärka några detaljer. M. uppger, att i en kyrka i Uppland (Spånga) skall finnas statyetter af Karl Knutsons släktingar. Detta lär ej vara förhållandet. Enligt hvad en person (d:r Looström), som flera gånger besökt denna kyrka, för mig uppgifvit, skall där blott finnas en statyett, nämligen af K. Knutson, lik den på Gripsholm. Någon annan upptager ej håller inventariet af 1829 i Vitterhets-akademien.

I Nationalmuseets italienska målningssalleri finner M. blott ringa uppbyggelse. »Det meste, säger han, er lidet fængslende eller selv ganske usmagelig kunst» . . . . Dock har han i följd af en tillfällig utställning i den italienska afdelningen, såsom han själf förmåler, ej sett de förnämsta målningarna uti stora salen. Det är ju möjligt, att han i annat fall ej varit fullt så sträng! Det vore ju möjligt, att den, som i den röda hummern på Gillis Hulsdoncks lilla stilleben i N. M. ser en frydelig dekorativ, næsten en monumental figur (!), med all sin förkärlek för det holländska genremåleriet dock gjort rättvisa åt exempelvis »Judith», åt Leandro Bassanos »Kleopatras måltid» eller åt »Lazzaronen», åt den okände G. B. R:s (G. B. Ruoppolis?) stora stilleben och andra målningar i vår italienska afdelning, som med bättre skäl förtjäna epitetet »monumentala». Det lilla vackra mansporträttet, som traditionellt tillskrifvits G. A. Pordenone, finner M. vara »utvivlsomt» maladt af Moretto. Jag

finner detta ej vara så »utvivlsomt»; skulle snarare vara böjd att däri se ett arbete af den yngre Pordenone, nämligen Bernardino Licinio da Pordenone, lärjunge till den äldre.

Af den gamle Antwerpen-realisten Joachim Bueckelaer på 1500-talet äger N. M. *tre* signerade taflor — icke blott två som M. uppger. Af Rembrandts-taflorna torde det kvinnliga profil-porträttet ej framställa Rembrandts hustru Saskia utan hans yngre syster Lisbeth; Wilhelm Bode har gifvit goda skäl därför i »Graphische Künste» (XIV, 4). Af Pieter Mulier skall N. M. enligt M. besitta »et lyst blygraat Billed»; jag känner ej till något sådant här. Däremot finner jag intet skäl att betvifla äktheten af S. v. Ruisdaels skogslandskap (N. M. nr 1304). Analoga landskap af honom finnas från samma tid (nr 425 i Bryssel dat. 1647), och signaturen är äkta.

M. har, enligt min tanke, alldeles rätt i att förneka äktheten af den ena af de taflor, som i N. M. katalog hittills traditionellt tillskrifvits Jan Steen, dans- och dryckes-gillet i en bondstuga (nr 1063), om han också i sin ifver går för långt, då han däri tror sig se en *kvinnlig* dilettants pensel (väl då från senare tid? men målningen är utförd på en gammal ektafla). Därtill är behandlingen för litet »omhyggelig» och utpenslad.

Också i andra punkter tror jag hans anmärkningar äro riktiga, t. ex. att den redan omtalade hummern ej bör tillskrifvas Jacob van Hulsdonck utan sonen Gillis, att mästaren till det gamla hederliga holländska mansporträttet nr 741 bör sökas bland Rembrandts närmaste föregångare i Amsterdam — M. föreslår Nicolas Elias —, att äktheten af »Aalbert Cuijps» porträttgrupp (nr 386) är osäker, och ännu mer af »Hobbemas» landtgård (nr 462) samt v. Slingelands »spelman» (nr 634) o. s. v. Jag tror blott i dessa, och äfven i andra punkter där jag *icke* kan dela M:s meningar, att ett *säkert* afgörande är vanskligare att träffa än M. menar. Jag tror t. ex. icke, att det är möjligt för någon numera att med *bestämthet* läsa J. Molenaers och P. Verelsts namn i de två taflor, som M., måhända med rätt, tillskrifver dem. Men det är alltid lärorikt att lyssna till hans förslag. Det är genom dylika skarpa ögons upprepade pröfning som man möjligen till slut skall kunna finna lösningen på många gåtor, som vårt museum, likasom alla större samlingar af äldre konst, innehåller.

Jag medger för öfrigt, att en fullt exakt bevisning för det eller det mästarnamnet beklagligen endast i sällsynta fall kan åstadkommas — detta redan på grund af konstkritikens oundvikligt subjektiva karakter. Ett katalog-arbete, äfven af yppersta, mest kritiska beskaffenhet, bibehåller alltid i någon mån en personlig prägel, står så att säga i sista hand på sin författares ansvar.

Slutligen vill jag också instämma i M:s mening, att vårt galleri ännu i dag och äfven efter de gallringar det undergått, innehåller en och annan nederländsk — jag vill tillägga: och italiensk — tafla som ej fyller måttet på det konstvärde, man bör ställa på offentliga galleri-taflor. Men jag vill tillägga, att de i regeln äro undansatta på mera obemärkta platser, så att de icke upptaga utrymme för de bättre konstverken.

Men som sagdt jag vågar icke här dröja vid en detaljerad diskussion af dessa kapitel i M:s bok utan öfvergår till kapitlet »Ziska».

* * *

»Der er engang igjen blevet skrevet noget udmærket på dansk. ja det er noget i sin art så godt och fremragende, at man føler sig en lille smule stolt på landsmanskabets vegne. Et stykke fortolknings-kunst er det, og det er Karl Madsen som er mester derfor.» Så yttrar sig det kända författarmärket G. B. uti Köpenhamnsbladet Politiken för d. 2 febr. 1892 om Madsens uppsats öfver »Ziska». »Den må kaldes, tillägger G. B., rentud klassisk, et mønster på kritik.» Äfven andra recensenter i den danska pressen ha uttalat sig på samma sätt.¹

Jag har anført dessa uttalanden såsom fullgiltiga intyg på, att Madsens essay verkligen är mycket läsvärd; den är innehållsrik, fyndig i kombinationen, skriven med ogemmen talang. Men hvad bevisningens giltighet beträffar, torde Madsen själf vara en af de siste som gör anspråk på »klassicitet». Ty märkligt nog — kort efter det att han skickat ut sin bok, har han, med en öppenhet som fordrar erkännande, kastat sin egen hypotes öfver bord och uppställt en ny.

I sin bok menar han sig kunna tolka Rembrandts målning som Oden grundläggande Sveriges rike. Nu har han (i danska tidningar

¹ En recensent i Dansk Illustreret Tidende fäller detta emfatiska yttrande: »Madsens møde med 'Ziskas sammensværgelse' er blevet af største betydning for begge parter. (!) Man vil herefter ikke kunne nævne billedet, uden at Karl Madsens navn knytter sig dertil, og omvendt» (!)

omkr. d. 3 mars) uppställt den hypotesen, att taflan framställer den bataviske frihetshjälten Claudius Civilis, som uppmanar sina landsmän till strid mot romarne. Anledningen därtill har han funnit i en arkivalisk upptäckt af den kände konstforskaren N. de Roever i Amsterdam, enligt hvilken Rembrandt fått beställning på en målning med detta ämne.

Emellertid har Rembrandts tafla, högst märklig i sig själf, genom Madsens bok blifvit ett slags »cause célèbre», och läsaren torde därför tillåta, att en svensk referent redogör för sin uppfattning af saken med något större omständlighet, än annars måhända vore lämpligt i en allmän tidskrift som denna.

Jag skall då icke ingå i Madsens utförliga bevisning för Odenhypotesen mera, än som synes mig nödigt för att ge en allsidig belysning af taflan och dess historia. Men vill på samma gång erinra om, att M., äfven sedan han släppt den fornsvenska tydningen, ändå, förunderligt nog, fasthåller så mycket däraf, att han tror på möjligheten af att »Billedet endnu i kunstnerens levetid kan vare ham afköbt til Sverig på grund af den virkelige noget mærkelige overensstemmelse mellem billedets fremstilling og det svenske nationalhistoriske æmne». Förefaller icke denna förklaring förf. själf tvungen?

* * *

Låt oss då först se till, hvad man hittills lyckats utröna om taflans historia. Vi skola sedan granska taflan själf.

Rembrandts stora målning, som nu sitter i Nationalmuseum, är icke statens egendom utan konstakademiens, som därstädes deponerat den (1865). Madsen tror sig visserligen kunna visa, att konstverket förr tillhört den kungliga samlingen, för hvars räkning den skulle ha kunnat blifvit beställd redan af Hedvig Eleonora hos Rembrandt själf. Och han finner i denna beställning ett af skälen till, att taflan skulle framställa ett svenskt ämne. Men denna förutsättning saknar, som vi skola se, all historisk grund.

Madsens viktiga historiska upptäckt skulle nu vara den, att Rembrandts målning tillhört Gustaf III. År 1791, säger han, och däri har han rätt, satt taflan i det kungliga slottet, bland konungens andra taflor; följande året var den borta — Gustaf hade då gifvit bort den till köpmannen Henrik Wilhelm Peill. Men denna slutsats är förhastad.

Ty om M. hade kommit upp i slottet ändå längre fram på 1790-talet, ja ännu så sent som 1810, hade han till sin öfverraskning återfunnit taflan där!

Härom upplysa oss några ställen i konstakademiens handlingar (förf. benäget meddelade af akademiens sekreterare). I dagboken för d. 25 aug. 1798 heter det: »Herr professor Hallblad anmälte, det honom af framl. brukspatronen Peills enkefru, född Grill, blifvit uppdragit att gifva Kongl. Academiens till känna, det bem:ta enkefru . . . i följd af den kännedom hon eger om dess sal. mans tänkesätt och dess föresats att till Academiens ego öfverlemna den honom för detta tillhöriga originalmålning af Rembrand föreställande Ziskas förbund med sina medhållare, och hvilket stycke nu är uppsatt i K. Maj:ts Museum» . . . nu skänkte taflan till akademien. »Emellertid blef tillika öfverenskommet, att, som i Academie-rummen ännu icke befinnes nog tjenlig plats för nämnda tafla, densamma tills vidare må uti Kongl. Museum qvarblifva, så länge tillstånd dertill erhålles.»

I sitt tacksägelsebref till enkefru Peill af d. 28 april 1799 talar akademien om hennes mans »vänskap för akademien, såsom ett prof hvaraf academiens längesedan emottagit det benägna löfte om detta vackra konststycke» . . . ett löfte som fru P. nu infriat. Och ändtligen i dagboken för d. 25 april 1838 heter det, att »taflan varit någon tid i Kongl. Musei förvar» och först sedan hofintendenten Masreliez's tid (han blef direktör 1810) befunnit sig i konstakademien.

Det att taflan icke var upptagen i Gustaf III:s bouppteckning 1792 bevisar således icke, att den icke fortfarande kunde finnas i slottssamlingen, och dess befintlighet där redan 1791 bevisar icke, att den ägdes af konungen. Tvärt om är det sannolikt, att då den på 1790-talet och intill 1810 satt i slottet såsom deposition, och att då Peill långt före 1799 (se akad:s citerade yttrande d. 28 apr.) ägde taflan, den också redan 1791 satt i slottet på samma villkor, nämligen såsom deposition.

Väl är det sant, att 1791 ännu intet Kongl. Museum fans — det blef först 1794 inredt eller färdigt i den nordöstra slottsflygeln; och man skulle kunna tänka, att en privatperson endast i ett statsgalleri ville deponera ett konstverk. Men då man känner detta galleris historia, bortfaller all svårighet att tänka sig den saken. Redan från år 1777, då Gustaf III för statens medel inköpte sin

moders konstskatter, existerade ju ett statsgalleri fast utan egen lokal. Och denna tafvelsamling var till god och bästa del tillsvidare uppsatt just i den konungens våning, där M. i de resande fransmännen grefve Fortia de Piles och mr Boisgelins (se deras 1796 tryckta resebeskrifning) sällskap år 1791 påträffat Rembrandts »la conjuration de Ziska», och där också många andra af de taflor, de beundrat, sutto, icke som konungens tillhörighet, utan som — ett slags deposition (af staten). Gustaf umgicks vid denna tid, 1791, mycket ifrigt med planen att få ett museum till stånd — intendenten, Fredenheim, var redan designerad och i arbete, — och stolt som Gustaf var öfver de vackra konstskatter, han lyckats samla i sitt slott, såg han gärna, att både främlingar och artister betraktade och studerade dem. »Konungens samlingar, har Nationalmusei historieskrifvare N. F. Sander yttrat, betraktades redan nu som ett museum.» Det ligger därför också nära till hands att antaga, att då Hörberg, som dessutom speciellt beskyddades af Gustaf III, år 1785 kopierade »Ziska», han fick göra detta just i konungens samling; detta skulle innebära, att Peill (genom Fredenheim?) redan då deponerat sin stora tafla.

Alltnog, det finnes ej skymt till positivt skäl, att Gustaf III ägt »Ziska». Icke heller ser man något spår af den stora målningen i de äldre slottsinventarierna från Hedvig Eleonoras tid, på Drottningholm och Gripsholm. Minst sagdt oväntadt vore det också att finna, såsom M. antager, Hedvig Eleonora och Ehrenstrahl af den på 1660-talet så omoderne Rembrandt beställa en Oden-tafla eller annan historie-målning, då man känner dessa personers i Drottningholms salar så tydligt ådagalagda smak. Visserligen målade Ehrenstrahl själf för en gång skull ett fornnordiskt ämne, det var »Disas historia» i väggmålningar på Magnus Gabriel de la Gardies slott Wenngarn. Men utom det att det här gällde en illustration af ett lokalhistoriskt minne — Disa bodde enligt sagan på Wenngarn — arbetade Ehrenstrahl den gången för en mecenat, som speciellt svärmade för det fornnordiska, — och det är ett drag, som man veterligen alls icke känner till hos den tyskfödda furstinnan.

Dess sämre har det ännu icke lyckats att föra vår tafflas historia längre tillbaka än till 1790-talet, då taflan bevisligen tillhörde familjen Peill, eller, längst, till 1785, då den möjligen redan var deponerad i slottssamlingen. Då man, som jag i det föregående visat, saknar all

anledning att söka taflan i någon kunglig samling, är det de Peillska och Grillska familje-papperen man i första rummet har att studera. Men detta studium har hittills icke lämnat någon uppgift om taflan.

För att emellertid visa, hur litet oväntadt det är att påträffa en dyrbar holländsk målning i dessa familjers ego, kan det vara skäl att berätta något om dem.¹

Den holländska prästen Johannes Godefriedus Peill (så skriver han själf sitt namn) inkallades till Stockholm genom härvarande holländska ministern, e. o. envoyén Hendrik Willem Rumpf († 1743 i Stockh.), för att bli pastor vid holländska församlingen här. Han hitkom d. 11 Mars 1728 och blef samma år härstädes gift med Anna Maria Mijtns, en dotter till den ansedde, i Holland (1648) födde porträttmålaren Martin Mijtns, hvars andra dotter åter var gift med en Carlos Grill, som var svärfar till den bekanta Claes Grill. Pastor J. G. Peill dog 1754. 1730 föddes i Stockholm sonen Henrik Wilhelm Peill, som 1769 blef gift med sin släginge (kusins-dotter) Anna Johanna Grill — en dotter, till Claes — samma dam, som 1798 skänkte Rembrandts tafla till konstakademien. Förmodligen hade han, prestsonen, förut på Österby, varit informator för sin blifvande hustru — det var för henne som han sammanskref en liten bok »Några sedolärande fabler, den späda ungdomen till tjänst», hvilken trycktes (anonymt) 1752 — och blef senare hennes förmyndare. I bouppteckningen efter Claes Grill 1768 nämnes grosshandlaren Henrik Wilhelm Peill som mamsell Anna Johanna Grills förmyndare, hvilken dock, heter det, ej var närvarande, emedan han »var stadd på sina utrikes resor». H. W. Peill egnade sig nämligen åt köpmanna-yrket; han började som kontorist på svärfaderns kontor och ingick med tiden som delegare i den ansedda firman Grill.

Med sin hustru fick han en stor förmögenhet, halfparten af det stora bruket Österby, där paret Grill tidtals bodde under senare tid, samt hus i Stockholm, bland annat det präktiga Torstensonska palatset vid dåvarande Norrmalmstorg. 1785 sålde Peill detta palats åt prinsessan Sofia Albertina, Gustaf III:s syster, hvilken tillbyggde det åt

¹ Uppgifterna härom äro hufvudsakligen hämtade ur H. W. Peills och familjerna Grills bouppteckningar i Förmyndarekammaren i Stockholm, van der Burghs bok »Gezantschappen door Zweden en Nederland» (en källa, som kamreraren K. F. Werner benäget påpekat för mig), holländska församlingens böcker, Eichhorns uppsats i Sv. Autografsällskapet skrifter om familjen Mijtns (E. har genomgått holländska och tyska församlingarnas böcker) samt Apelblads »Anonymi etc.» i Upsala bibliotek (uppgifter ur Apelblads arbete välvilligt meddelade af v. bibliotekarien L. Bygdén.)

torget. I förbigående sagdt: det vore ej orimligt att tänka sig, att det just var vid detta tillfälle som Peill deponerade Rembrandts taffa i det kungliga slottet.¹ Den kolossala taffan kunde ha sutit just i det stora Torstensonska palatset och befans kanske, då man skulle flytta därifrån, icke så alldeles lätt att placera i ett vanligt privathus. Var det männe därför, att taffan nu 1783 blef placerad i slottet och därigenom mera omtalad och lättare tillgänglig, som Hörberg, endast ett par år därefter, kom att kopiera den? Den nitiske Fredenheim, hvars mångsidiga konstintresse äfven räckte till för 1600-talets holländska måleri, var redan i rörelse för Gustaf III:s slottssamling. De bägge franske herrarne, grefve Fortia och m:r Boisgelin, voro personligen bekanta med Fredenheim, som de högeligen berömma, och måhända hade han varit deras ciceron, då de 1791 benådade tafforna i taflegalleriet, »la conjuration de Ziska» bland andra! Frågan är fri, men innebär naturligtvis bara lösa gissningar.

H. W. Peill eller hans far kunde ha fått taffan i Holland, därifrån fadren inflyttat, och med hvilket land han själf som affärsman hade täta förbindelser. I bouppteckningen efter H. W. Peill 1798, upptages emellertid taffan icke. Detta kan förklaras däraf, att den såsom deponerad i slottet ej var tillstädes i sterbhuset, eller däraf att man just i de dagarna (bouppteckningen är daterad d. 5 Mars, taffan mottogs af akademien d. 25 Augusti) stod i begrepp att skänka bort den.

Möjligen kan man med N. F. Sander (se Posttidningen för d. 7 Mars 1892) af ordalagen i enkefru Peills gåfvobref 1798 indirekt sluta, att taffan icke kommit i det Peillska huset genom hustrun, utan tillhört Peillarne. En möjlighet vore ock, att den kommit från den Grillska familjen.

En af de svenske Grillarnes stamfäder, Anthony Grill, inflyttade hit på Gustaf II Adolfs tid från Holland, där medlemmar af den stora familjen under 1700-talet voro, ja ännu i våra dagar lära vara bofaste. Och Grillarne i Sverige underhöllo så mycket lifvigare förbindelse med Holland, som flera af dem voro rika, framstående köpmän, hvilka drefvo betydliga affärer på detta land. Intresset för konst tillhörde familjen af gammalt — den var i parentes sagdt flerfaldigt befryndad med den nämnda holländska familjen (van) Mijdens,

¹ Äfven N. F. Sander har kommit på denna tanke. Se Posttidningen för d. 7 Mars 1892.

till hvilken målarna af detta namn hörde — och en hel del konstskatter samlades i de Grillska husen. Bouppteckningarna, t. ex. 1752 efter Abraham Grills enka och 1798 efter Henrik Wilhelm Peill upptaga, bland andra värdesaker en mängd »schillerier och målningar», den senare särskildt 101 nummer. Den rikaste af familjen och störste konstsamlaren var nu Peills svärfar, den redan flera gånger nämnde Claes Grill, hvilken sammanförde sina flesta samlingar på Österby bruk, detta Österby, hvaraf Peills hustru, såsom vi sagdt, ärfde halfparten.

Alltnog det saknades, som man ser, ej tillfällen för Peill att direkt eller indirekt förvärfva taflor från Holland, taflor äfven af denne Rembrandt, som af 1700-talets konstkännare var högre skattad än af hans egna samtida på 1660-talet.

För fullständighetens skull vill jag tillägga, att ännu en tredje från Holland inflyttad familj varit egare af samma Österby, nämligen den de Geerska. Laurens och hans son Gerard de Geer, bägge »herrar till Österby», voro svenska gesandter hos den nederländska republiken 1660—66 och 1666—68, således just under det årtionde (på en närmare tidsbestämning vågar jag icke inlåta mig), då Rembrandt, efter hvad sannolikt är, målade sin »Ziska».

Fortsatta undersökningar i de holländska och svenska arkiven torde kunna lämna bestämda upplysningar, om när taflan kom in i en svensk privatsamling.

Sammanfattar jag nu emellertid det ofvan sagda, så finner jag uti taflans historia ingenting, som ger stöd åt den mening, att taflans innehåll har någonting med Sverige eller dess historia att skaffa. Fast står endast, såsom redan N. F. Sander i sin historik öfver Nationalmusei taflegalleri påpekat, att taflan fanns i vårt land 1785, hvilket år P. Hörberg berättar sig hafva kopierat henne. Han kallar henne, i sin själfbiografi, »Ziskas kröning» (!).

De sväfvande uppgifter, som senare, på 1800-talet, uppdyka i utlandet om en svensk-historisk målning af Rembrandts hand, kunna icke göra anspråk på någon stor tilltro. Ty de synas allesammans (Wilson's, Scheltemas, Koloff's) utgå från konsthandlaren Woodburns konfusa uppgift om, att han i Stockholm sett en dylik tafla, som »föreställer en tilldragelse ur Svenska historien — nämligen Ziskas sammansvärjning». Den förklaringen ligger nu nära till hands, att den engelske konsthandlaren, som tydligen icke var mycket säker i

sin historiska kunskap, i Stockholm uppfångat den traditionella titeln »Ziskas sammansvärjning» och själf till förklaring vidfogat: »en tilldragelse ur svenska historien».

I förbigående sagdt, synes man mig icke fullt så lätt kunna affärda den gamla traditionen, att Rembrandt själf varit i Sverige. Detta därföre, att den möter oss från två i tid och rum vidt skilda håll: från italienaren Baldinucci i Rom före 1684 och från familjen Peill, vår tafas egare i Stockholm, mer än hundra år senare.

För den förres uppgift, som till en del (att Rembrandt dött i Sverige) bevisligen är oriktig, har Madsen utförligt redogjort. Hvad den senare uppgiften beträffar, läses i svenska konstakademiens handlingar en anteckning (af år 1845, förmodligen af Nyström) så lydande: Ar 1813 berättade professor Hallblad för dåvarande slottskonduktören Nyström, att enligt en i Peillska släkten bibehållen tradition, här ifrågavarande tafla skulle vara målad af Rembrandt under ett vistande i Stockholm, Och samma uppgift, mer och mindre utbroderad, påträffades som muntlig tradition bland den äldre akademiska kretsen ännu för några årtionden sedan. Hallblad, hvilken från 1793 var »garde des tableaux» i Kongl. Museum och såsom sådan af gammalt kände till Rembrandts tafla, var bekant med Peillska familjen och uppgjorde vid bouppteckningen efter Henrik Wilhelm Peill 1798 värderingen af dennes efterlämnade taflor.

Om Rembrandt på sin senare tid ändå, i likhet med så många andra Holländare på 1600-talet, verkligen gjort ett besök i Sverige? Alldeles omöjligt är det ju icke. Men å andra sidan, då man vet, hur lätt myter uppstått under gamla okritiska tider och i synnerhet i konsthistorien, aktar man sig väl för att utan vidare antaga dylika sägner som historiska fakta. Man begär säkrare uppgifter än dessa. Säkert är, att den holländska Rembrandts-forskningen, som på senare tid gått med ljus och lykta i alla gömmor, åtminstone hittills icke funnit något som bekräftar Rembrandts Sverige-färd, lika litet som t. ex. det besök i England, hvarom engelsmannen Burnet vet att berättat i sin bok om Rembrandt.

* * *

Låt oss då granska taflan själf.

Kompositionen torde vara känd för de fleste af läsarne och ses ytterligare af våra afbildningar, som återge dels (det stora ljustrycket)

museets tafla, dels (den mindre autotypien) den handtecknade skizzen i Münchens handtecknings-samling. Handteckningen visar en större komposition, hvaraf musei-taflan blott utgör ungefär midtpartiet (något åt vänster). En grupp af äldre och yngre män är samlad kring ett bord. Hufvudfiguren är en reslig, enögd man med ett

Handteckning af Rembrandt i München.

slags tiar på hufvudet. Han håller framför sig ett svärd, på hvilket ett par af de andre lägga händerna, och som andra korsa med sina klingor — likasom till edgång. Scenen belyses af ett på bordet stående ljus, är således ett kväll- eller nattstycke. Jag skulle för öfrigt vilja hänvisa läsaren till Madsens liffulla beskrifning, som

blott har det felet, att han inblandar vissa fornordiska drag, som han -- under inflytandet af sin Oden-hypotes -- trott sig se däri.

Med allt skäl framhåller M., att taflan ej utgör någon afslutad komposition. Redan den afskurna handen till höger, den klufna gestalten till vänster, den afhuggna, lågt sittande figuren nertill, o. s. v. visa, att taflan är ett urklipp ur en i större omfång anlagd komposition, sådan München-skizzen visar oss i utkast. Också har en granskning af duken -- den har i vinter tagits ur ramen -- bekräftat den gamla uppgiften, att dukens kanter äro rakt afskurna.

Men är detta urklipp färdig-måladt, är den ett fragment af en fullbordad målning, såsom M. menar? För mina ögon är den ofärdig. Konstnären har icke sagt sitt sista ord.

Det må vara sant, såsom M. med full rätt påpekar, att vår tafas genomgående ljusa ton finge bättre valör, om den sutte på sin plats såsom det starkt belysta midtstycket i en dunklare omgivning, sådan München-skizzen visar, att tafans periferiska delar äro tänkta. Men denna förklaring är ej tillräcklig. Dels är taflan ojämnt utförd. Under det att vissa partier, t. ex. den sittande grinande gubben till höger och delvis själfva hufvudfiguren m. fl., visa en omsorgsfullt ingående behandling, äro andra, exempelvis den unge mannen längst till vänster -- som ju dock är en starkt belyst figur nära tafans midt --, den tredje figuren från höger, själfva hufvudfigurens rika hår m. fl., ej stort mer än anlagda i teckning och färg. Betraktar man den nämnde unge mannen närmare, finner man en brunaktig grundfärg ligga rå i dagen, och däri ett par svarta ringlande konturer löst utkastade för att antyda hans lockiga hår. Rembrandt kunde nog, under sin breda period, rätt summariskt måla hår -- se t. ex. den unga flickan i N. M. --, men dock alltid så, att målningen på afstånd verkade helt, som en hårmassa. Men den unge mannens bakhufvud gör på afstånd knappast en sådan verkan. Och samme unge mans eller den bredvid stående prästens ärmar, som de sträcka fram, eller äfven bordsduken, hvilka döda, oartikulerade färgytor visa de icke, i synnerhet om man tänker sig, hvilket rikt ljus- och färgspel Rembrandt plägar göra af sådana draperade partier!

Äfven den rödbruna väggen, fonden i taflan, synes mig verka för tungt, rått och materiellt i färgen, för att man skulle kunna tro, att Rembrandt lagt sista handen därvid. Figurerna lösa sig för litet från

bakgrunden. Öfver hufvud taget saknar man här och hvar i taflan det fint artikulerade, känsliga, man kan gärna säga själfulla luftspel, som hvilat som en mjuk doft öfver de Rembrandtska målningarna, där dessa, fullt utförda, mogna till blomning. Och det gäller lika väl de med »Ziska» samtida, bredt målade taflorna, såsom t. ex. den af M. åberopade »Ruth och Boas» i Amsterdam, som Rembrandts tidigare, på helt annat sätt målade. Vår tafla har ett «fläckigt», ofärdigt utseende.

Dels äro flere enskildheter i detta ändå starkt belysta midtparti, och det äfven sådana som skulle hjälpa åskådaren att tolka taflans betydelse, dess ämne, så otydligt målade, att man är villrådlig om hvad de skola föreställa, ja att man nu tvistar med hvaran därom. Den ene ser i en detalj en sak, den andre ser något helt annat. Man kan icke gärna tänka sig, att Rembrandt ämnat lämna åskådarna i dylik ovisshet — en ovisshet som blefve ändå större när den kolossala duken skulle ses på afstånd.

Sålunda tror sig M., eller trodde sig åtminstone i sin bok, i stället för ett bord se ett »altare af hvit sten». Jag åter, och andra med mig, ser ett bord med duk öfver; till vänster ser man ju de veck, som den tjocka duken gör i hörnet! M. tror sig i »det blinkende stycke krystal», som ligger framför hufvudfiguren, se en »talisman», och längre bort ett stycke rått kött. För mina ögon ter sig »talismanen» snarast som något slags ask, visserligen blott antydd; och mer än oviss är jag, om »köttstycket» verkligen skall föreställa detta eller något helt annat. Kanske är det till och med, såsom någon har föreslagit, blott en utförd fortsättning af den bakom stående mannens dräkt. Bägge dessa detaljer äro emellertid ytterligare exempel på hvad jag sagt om taflans ofullbordade skick.

Än vidare. M. ser i det fyrkantiga föremålet bakom den lägsta stående figurens rygg en sköld. Den liknar dock snarast en stolsrygg! Vid den rengöring, som taflan nyss varit underkastad, har nu vid ryggstyckets vänstra sida kommit i dagen några konturer, hvilka ha starkt tycke af att vara den perspektiviskt tecknade sidokarmen till en stol. Jag vet ingen förklaring på en stol eller dess armstöd på denna plats i taflan. Men den, som i hela taflan ser en ofärdig målning, behöfver heller icke kunna förklara dem. Innan en person, artist eller icke, talat till punkt, kan jag ju ej vara säker på, hvad han slutligen velat säga mig.

Ännu ett par detaljer. Till vänster om samma rödklädde man är på duken antydt ett föremål, som närmast liknar en ljus handske. Men *hvad* det är ämnadt att vara, eller rättare bli, tror jag ingen med visshet kan säga. Slutligen ett rätt betecknande drag. Af de fyra svärd, som sträckas fram mot höfdingens (se det stora ljus-trycket), komma två fram bakom den skägglöse mannens rygg, närmast till höger om hufvudfiguren. Det ena hålles tydligen af den skäggige mannen i hatt — i parentes sagdt en judisk modelltyp —; men det andra? Ingen håller det. Icke kan man nu tänka sig, att Rembrandt ämnat i en färdigmålad tafla lämna ett dylikt, i ögonen fallande, drag oförklaradt! Madsen omtalar icke dessa detaljer.

Alltnog, den enda sannolika slutsats, till hvilken jag kan komma vid en granskning af taflan, är, att den varit ämnad som midtstycket i en stort anlagd komposition, men att målaren ej målat den färdig.

Om orsaken hvarför artisten ej fört sitt arbete till slut, om han själf eller beställaren blifvit missbelättna, när och under hvilka omständigheter den, säkerligen mest färdigmålade eller rättare minst ofärdiga, centrala delen skurits ut ur den kolossala duken — den största Rembrandt målat — och slutligen när och på hvad sätt den kommit till Sverige, därom tror jag icke, att man på sakens nuvarande ståndpunkt, i brist på bestämda historiska uppgifter, kan ha någon säker mening. Det fins många möjligheter, eller rättare sagdt — man kan icke a priori ange alla möjligheter, och därför lönar det sig så litet att söka diskutera dem.

Beklagligtvis ger taflan i och för sig så litet bestämda upplysningar om sitt ämne och sin bestämmelse. Några fornnordiska eller speciellt fornsvenska drag kan jag ingalunda se däri.

Den »ståtliga drakfoten» på pokalen är en af dessa fantastiska drakformer, som äro så vanliga på de venetianska glaspokalerna; och hornet »af guldhornens välkända form» är den vanligaste hornform i världen, det synes, af platsen att dömma — upphängdt som det är i ett slags bandtler på stolsryggen bakom den stående mannen i förgrunden — snarast att höra till dennes drägt.

Men detta är småsaker. Vigtigare äro figurerna. M. finner ett visst sällsamt, främmande tycke hos dem, olikt Rembrandt-figurernas vanliga. »Blott en (han med kappan öfver hjässan) har en karaktär, som är oss bekant.» De flesta, säger M., äro »slagskämpar, som

närnast erinra oss om typer af en halfasiatisk röfvarhord», och deras »dräkter äro sällsamma fantasikostymer». Männe det? Icke annat jag kan se, finnas i Rembrandts öfriga, d. v. s. hufvudsakligen bibliska, kompositioner motstycken med starkt brödra-tycke till de flesta af dessa figurer; särskildt i Rembrandts (och hans lärjungars) etsningar, bland deras apostlar, öfverstepräster, skriftlärda och män af folket. Motstycken äfven till de mest karakteristiska bland figurerna i »Ziska», sådana som den grinande sittande figuren till höger (Jfr. Dutuit n:r. 68, Claussin n:r. 69, »Kristus såsom barn lärande i templet m. fl.») samt den bleke prästen (?) med gum-profilen (Madsen kallar honom »ung») till höger om hufvudfiguren (Jfr. Dutuit och Claussin n:r 71 m. fl.).

Icke håller kan jag i den mycket diskreta färgsammanställningen på hufvudfigurens tiar finna något påfallande eller för ämnet upplysande. M. har däri trott sig se en anspelning på de svenska färgerna (blått och gult)! Är icke detta en tendentiös »fortolkningskunst»?

Då nu M. själf öfvergifvit sin Oden-hypotes, och ingen annan lär vara hågad att åter upptaga den, skall jag som ofvan sagdt ej ingå i någon redogörelse för de många skäl, både historiska, konstnärliga och litterära, som tala emot den. Jag vill blott göra ett par erinringar.

Snorre Sturlason, i hvars Heimskringla M. en gång velat finna konstverkets literära källa, omtalar Odens bofästning i Sverige blott i en knapp och torr krönikestil. Här finnes ingen skildring af en, mer eller mindre pittoresk, scen. Icke mer än man kunnat ange för ämnet »Ziska», snarare mindre än för »Makkabäerna». Här finnes icke ens *det* lilla rudiment till scen-skildring, som man skulle kunna finna i M:s omskrifning: »Efter at have underkastet sig landet, kalder han hövdingerne til sig.» Och hur man nu än vill tyda figurerna, icke kan man väl i hufvudfiguren se en person, som var beryktad för sin fågring» (Snorres uttryck om Oden), eller i vissa af de groteska bifigurerna den gudomlige höfdingens hofgodar, Njærd, Frej, Tor, Balder o. s. v.! Här är tydligen mera plebejskt folk med i spelet. I förbigående sagdt utkom också den tidigaste svenska öfversättningen af Heimskringla först 1670,¹ således först efter Rembrandts död.

¹ Detta har en fackman, prof. A. Noreen, bekräftat för ref. Madsens annerlunda lydande uppgift beror på en missuppfattning af P. A. Munchs ord.

Att taflans hittills kända äldsta titel i vårt land är »Ziska» (»Ziskas kröning») har jag redan nämnt.

Emellertid är benämningen Ziska, om också den äldsta, skäligen ung (från 1785) och därför utan tvingande auktoritet. Den uppträder, åtminstone än så länge, närmare vår egen tid än Rembrandts. Och i taflan själf finnes knappast någonting annat än hufvudfigurens enögdhet — och den slår ju äfven in på andra! — som skulle kunna tydas direkt på »Ziska»; — det skulle då vara så ovissa saker som pokalen (kalken?) och den omtvistade asken (oblat-asken?). Men den senare berättar icke själf hvad den är, och den förra kan bättre förklaras på annat sätt. Däremot måste man vid en blick på Rembrandts hela verksamhet säga sig, att detta böhmiska, rent och nästan modernt historiska ämne skulle stå underligt främmande, som ett sällsamt undantag, bland hans samtliga verk, det likasom i sitt slag Oden. Man kan icke absolut förneka dess möjlighet, men man väntar det icke, ja man har svårt att tro därpå, och man bör menar jag, för att kunna acceptera det, ha i sin hand bestämdare uppgifter än en jämförelsevis ung tradition.

Hvad man i första hand väntar, är ett bibliskt ämne, väntar, därför att Rembrandts samtliga till ämnet kända »historiska» kompositioner, målningar, raderingar, pennteckningar, med få undantag, och dessa hemtade från den klassiska världen (förutom några allegorier), äro tagna ur denna rika bibliska källa, med hvars minsta enskildheter han var så förtrogen. Och taflan har både i typer, dräkter och hela sin stämning mycket, som erinrar om Rembrandts vanliga, d. v. s. bibliska kompositioner. Det har därför icke varit onaturligt att söka taflans ämne i gamla testamentet. Men å andra sidan måste jag ge Madsen rätt uti, att de ställen ur bibeln, i Makka-bäernas eller till och med Salomos historia (se Repertorium f. Kunstwissenschaft VII, 83),¹ som man hittills kunnat föreslå, icke erbjuder någon öfvertygande likhet med Rembrandts komposition. Också har musei-katalogen på senare tid, och som jag tror med rätta, nöjt sig med att kalla taflan en namnlös »Sammansvärjnings-scen». Man skulle också kunna kalla den »edgång inför en höfding».

* * *

¹ För kuriositetens skull vill jag nämna, att handteckningen i München i ett äldre inventarium kallats för »Kristi omskärelse»!

Men så uppträder den holländske arkivforskaren N. de Roever med sin uppgift, att Rembrandt en gång fått beställning på ämnet Claudius Civilis och hans bataver, och genast slår den fyndige dansken ner därpå och gör däraf en ny hypotes till förklaring af vår tafla: den framställer icke Oden utan Claudius Civilis, uppmanande sina landsmän att resa sig mot romarne. Och läser jag nu Taciti skildring af detta ämne i hans »Historiæ» (lib. IV, cap. 13 o. följ.) kan jag icke undgå att få det intrycket, att här möter ett motiv, som långt bättre passar in på Rembrandts tafla än alla de ämnen, som man hittills kunnat föreslå.

Claudius Civilis var en batavisk ädling »af kunglig börd», som lefde på kejsarne Neros, Galbas, Othos, Vitellii och Vespasiani tid. Han tillbragte många år nere i Italien (däraf hans romerska namn), en tid som anförare i romersk tjänst, slutligen som fånge, men vände till sist vapnen mot sina herrar, i det han bragte sina landsmän till resning mot det romerska förtrycket — en fornholländsk frihets-hjälte, hvilken redan gamle Vondel, den bekante poeten på Rembrandts tid, kallat en föregångare till Vilhelm den tyste af Oranien.

»Han var, säger Tacitus, ett förslagnare hufvud, än barbarerna vanligen voro, och spelade en Sertorii eller Hannibals roll, med hvilka han hade ett ansiktsfel gemensamt» — han var nämligen enögd.

»Civilis, fortsätter den romerske historieskrifvaren, församlade de förnämste i landet och de tappreste bland folkskaran under sken af en offermåltid i en helig lund; och då han såg dem uppeldade af natten och glädjen», uppmanade han dem i kraftiga ord till resning mot förtryckarne. — — »Man lyssnade till honom under stort bifall, och så edfäste han dem samtliga enligt barbarernas bruk och det fäderneärfda edgångssättet.»

Detta är, som man ser, en skildring af en verklig scen, en scen, som genom sin lifliga färg bör ha tilltalat en målare, genom sitt patriotiska innehåll en holländare och, tilläggom det, genom sin mera legend-artade än rent historiska karakter — speciellt Rembrandt. Och den träffar in, så vidt jag kan se, alldeles förträffligt både på enskildheterna och det helas stämning.

Tydiligen ha vi i taflan för oss en nattlig sammankomst, som är en blandning af upprymd dryckeslag — se de stora dryckeskärlen till höger, pokalen på bordet, bågaren i den lyftade handen, den sittande gubben längst till höger, hvars välbelåtet grinande ansikte

tyckes upphettadt just af »den nattliga glädjen» — och en högtidlig edgångsakt. Och vi få nu en förklaring på den sociala olikheten mellan vissa figurer i taflan: »primores gentis», de förnåma (kanske också en eller par präster), närmast den enögde höfdingen, »promptissimi vulgi», plebejerna, de mera groteska figurerna längre bort. Det enda som, åtminstone vid första påseende, ej stämmer, är lokalen. I stället för Taciti »heliga lund» (nemus sacrum) ha vi här ett höghvälfdt rum med ett stort bord i midten, till hvilket en bred trappa leder upp (se handteckningen). Men genom de stora bågfenstren eller rättare öppningarna i muren skymta vi åtminstone konturerna af trädens kronor.

Den invändningen, att i taflan icke *alla* deltaga i edgången, under det att Tacitus låter Civilis taga ed af »samtliga» de närvarande (»universos»), betyder ej mycket. Tacitus själf säger ju icke, att alla aflade eden på samma gång. Dessutom — hvilken litterär källa Rembrandt än följt, en i alla enskildheter trogen bokstafstolkning af ämnet torde man förgäfvets vänta af målaren med hans suveräna artist-fantasi.

Något specifikt bataviskt i typer eller dräkter eller öfrigt apparat finner man sålunda visserligen icke — lika litet som något »halfasiatiskt»! — men dylikt har man ej heller att vänta hos en artist i Rembrandts eller äldre tid. Lärjungarne i Leonardos »Nattvard» äro inga fattiga judiska fiskare, icke ens filosoferna i Rafaels »Skolan i Athen» äro historiske greker, ännu mindre Rubens' Gracer grekiska gudinnor. De romerska väktarne i Benjamin Cuijps »Kristi graf» (i Nationalmuseum) äro klumpiga holländska bonddrängar, ja i Rembrandts egna kompositioner äro hvarken de bibliska gestalterna gammaljudiska eller de antika grekisk-romerska. Etnografi och historisk lokalfärg äro idel moderna saker, som de gamla »historiemålarna» hvarken hade sinne för eller kände behof af. Historiskt sinne, historisk kritik i historiska kompositioner, detta som är en förtjänst hos de moderne artisterne, men som också så ofta tynger och tvingar deras artistiska skaparkraft, generade icke de äldre. Deras fantasi spelade friare och byggde sin värld för sig. Ämnet var på visst sätt mera indifferent för dem, ofta nöjde de sig med att däri blott gripa ett tacksamt, måleriskt motiv, som de i all frihet utarbetade. Så är icke minst fallet med Rembrandt. Han var äfven i sina porträtt-taflor, äfven i sina många själfporträtt,

ytterst subjektiv. Och antingen han nu skildrade en biblisk eller en antikt mytologisk scen eller en scen ur Tacitus, är det samma Rembrandtska typer, samma Rembrandtska, halforientaliska fantasi-kostymer, samma Rembrandtska stämning som gå igen. Också är man vid många Rembrandts kompositioner ännu i dag, trots all modern kritik, villrådlig om det ämne de skola föreställa.

Claudius-Civilis-hypotesen har dessutom den stora fördelen framför de andra, att man vet, att Rembrandt verkligen en gång målat eller målat på en tafla med detta ämne. Herr de Roever, som meddelat denna uppgift, tror sig nu i en uti Amsterdams gamla stads- hus befintlig tafla, hittills tillskrifven Juriaen Ovens, ha återfunnit denna Rembrandtska målning, utan att därför förneka, att vår tafla kan vara ett första förslag af Rembrandts hand. Men taflan sitter (i stadshuset) på så mörk plats och är själf så mörknad, att man ej kan se stort af den, innan den tagits fram i ljuset. Och andra holländska konstforskare betvifla i likhet med Madsen riktigheten häraf. Denna sak tarfvar alltnog en utredning, som icke heller lär uteblifva.

Tills vidare är namnet Claudius Civilis för vår tafla visserligen blott en hypotes. Men en hypotes så pass slående, att enligt hvad den berömde holländske konstforskaren A. Bredius meddelat mig, tanken därpå redan för länge sedan uppstått hos en känd konstförfattare i Holland, d:r C. Hofstede de Groot, och numera allmänt delas af fackmännen därstädes. Ja äfven här i Sverige lärers denna tydning af taflan för några årtionden sedan ha framställts, fast den, jag fattar ej rätt på hvad grunder, åter blifvit släppt.

Tills vidare få vi nöja oss med att — äga taflan själf. Det är nog sant, att det är godt att hafva ett bestämdt ämne, en titel, att hålla sig vid, när man betraktar en »historisk» komposition. Den är, när titeln för öfrigt stämmer med konstverkets innehåll, en vägvisare, som direkt pekar på konstnärens intentioner, ett band som behändigt sammanknyter konstverkets innehåll med ens egen föreställnings- och minnes-värld, med hvad man själf förut i föreställningen upplefvat, så att man utan svårighet känner sig hemma-stadd. Men i första och sista hand är det dock blott det, som konstverket själf omedelbart uttalar, som har någon betydelse, d. v. s. någon konstnärlig betydelse och ett konstnärligt värde för mig. Och ju subjektivare det konstnärsllynne är som träder mig till mötes

i verket, och ju rikare denna subjektivitet är, dess mindre beroende är jag af taflans titel.

Man kan därför kalla Rembrandts målning Ziska och hans hussiter, eller Makkabäerna, eller Oden och hans diar, eller Claudius Civilis och bataverna, och man kan i alla händelser njuta af hvad taflan, så talande äfven i sin namnlöshet och själfva sin ofärdighet, berättar i sin dramatiska komposition, i sina sällsamma, både mäktiga och groteska gestalter, i sitt stämmingsfulla färgspel, sitt underbara ljusdunkel.

* * *

Emellertid har Karl Madsen genom sin Claudius-Civilis-hypotes gifvit sina »Studier fra Sverig» en efterskrift, som till viss grad ersätter hvad hans bok genom Oden-hypotesen lidit i objektivt värde.

Jag vill så mycket hellre betona detta, som jag skulle vilja rikta den anmärkningen emot hans, i det hela så förträffliga, tafvelkritik, att han stundom är något för rask i vändningarna, för rask i att göra möjligheterna till sannolikheter och sannolikheterna till visshet. Erfarenheten lär dock, att denna kritik är en så pass osäker mark, att försiktigheten icke allenast är en dygd utan en nödvändighet.

Sedan ofvanstående nedskrifvits, ha (i slutet af mars) nya upplysningar i saken tillkommit, som ytterligare bekräfta sannolikheten af Claudius-Civilis-hypotesen, ja bringa den nära till visshet.

N. de Roever, stadsarkivarien i Amsterdam, har i tidskriften Oud-Holland offentliggjort sin utlovade uppsats om den påstådda Rembrandts-målningen i Amsterdams stadshus. Jag lånar därur följande. I det så kallade »galleriet» en trappa upp funnos 8 stora bågvalt öfver dörrarna. Dessa skulle prydas af lika många målningar, framställande scener ur batavernas strider emot romarne, bland dem en scen med Claudius Civilis och hans nattliga måltid. Detta sista ämne beställdes af Rembrandt, såsom man finner af M. Fokkens' 1662 utgifna beskrifning öfver Amsterdam och ett dokument af Rembrandts hand från samma år. I denna skrifvelse för binder sig R. (enligt N. de Roervers tolkning af texten) att betala åt Lodewijk van Ludick — en af den skuldsatte målarens många

fordringsegare — en fjärdedel af den summa, han hade att utlå för taflan, som aflämnats till stadshuset: det vill säga en fjärdedel så väl af det belopp, hvilket Rembrandt redan hade att fordra. som af det, han ytterligare skulle få för öfvermålning ('verschildering') eller annat.»

Man lägge märke till, att Rembrandt här omtalar sin tafla såsom aflämnad 1662, men tillika säger, att ytterligare något skulle göras vid målningen. Den tyckes alltså icke varit fullt färdig.

Jämför jag nu vidare München-skizzen, med de för målningar afsedda stora bågfälten i stadshusets galleri — se afbildningarna i van Campens och Jacob Vennekools stora gravyrverk öfver Amsterdams rådhus 1662 — finner jag dem äga samma form, endast att skizzens höjd är något större i förhållande till bredden. Och äfven storleken, ytmåttet, är ungefärligen detsamma, det ytmått nämligen, som jag får genom att förstora skizzen till musei-taflans skala.

Ytterligare ingår den underrättelsen från Amsterdam, att man nu granskat taflan i stadshuset vid en stark belysning af kalkljus, och allmänt blifvit ense om, — äfven N. de Roever instämmer däri (enl. bref till förf.), — att man här icke har ett arbete af Rembrandt framför sig utan en jämförelsevis underordnad dekorationsmålning, troligen af J. Ovens.

Alltså, låt oss nu i korthet sammanfatta hvad vi veta i denna tafvel-fråga:

År 1662 målade Rembrandt en tafla för stadshuset i Amsterdam öfver ämnet: Claudius Civilis. Men denna tafla var 1662 icke fullt färdig, och den kom aldrig på sin afsedda plats, eller ersattes i alla händelser snart af en annan (målade af J. Ovens). Och något vidare om Rembrandts tafla känner man icke från detta håll.

Däremot äger man af Rembrandt (i Nationalmuseum) en stor oljemålning, fragment af en större komposition, som en handtecknad skizz (i München), likaledes af Rembrandt, visar i dess helhet. Och dessa bägge, oljemålningen och skizzen, motsvara nu både i format och mått det väggfält i stadshuset, som målningen skulle fylla. De öfverensstämma i kompositionen med det ämne, ur Tacitus, som Rembrandt skulle behandla och verkligen behandlade 1662. Oljemålningen öfverensstämmer äfven däri med den i Rembrandts förbindelse omnämnda taflan, att den icke är fullt färdig. Och slutligen

TAFLA AF REMBRANDT I STOCKHOLM (NATIONALMUSEUM).

pekar stilen uti vår målning just på den tid (Rembrandts sista artionde), då Rembrandt faktiskt målade på sin stadshus-tafla.

Hvad är då naturligare än att antaga, att skizzen är ett utkast just till Claudius-Civilis-taflan i stadshuset, och att vi i vår musei-tafla äga en del af stadshus-taflan själf, som af någon anledning aldrig blef färdigmålad!

Men, kan man nu fortsätta, fick eller ville Rembrandt ej slutföra den stora beställningen, så fick han nog icke heller full betalning därför. Man kan då tänka sig, att van Ludick i stället för de kontanter, han sålunda gick miste om, fått eller tagit den nu förfelade stora taflan, skurit ut midtstycket, som var mest färdigmåladt och någorlunda handterligt som staffli-tafla, samt genom försäljning till någon privatperson förskaffat sig pengar därför; eller man kan tänka sig, att Rembrandt själf först senare afyttrat den. Och som jag i det föregående visat, var det ingen brist på personer, som sedan kunde föra konstverket öfver till Sverige.

Man vet — ännu så länge — ingenting bestämdt om dessa sistnämnda detaljer, men ungefär på dylikt sätt kan man lätt tänka sig saken. Alltnog, man har nu fått en naturlig väg öppnad till förklaring af vår förut så gåtfulla tafas skiftande öden.

UPPFINNINGARNAS OCH INDUSTRIENS BETYDELSE FÖR SPRÅKETS UTVECKLING.

AF

S. A. ANDRÉE.

En af vårt lands förnämste språkkännare har i ett af sina arbeten uttalat en etymologisk fundamentalsats, hvilken särdeles nära berör det föreliggande ämnet och som jag därför vill välja till utgångspunkt för denna betraktelse. Satsen lyder sålunda: »Lika visst som ordet *ångsåg* ej var bildadt, innan tanken på ett sådant instrument hos någon upprunnit, lika visst är också, att vi som svar på den uppställda frågan, om språket eller tanken är det första, måste svara: tanken.»¹

Ja, det är klart, att tanken på instrumentet ångsåg måste föregå bildandet af ordet ångsåg. Men är en sådan procedur, tanken — ordet, allt som behöfves för att språket skall blifva riktadt med ett nytt ord? Är det, att någon haft tanken på instrumentet ångsåg och gifvit denna tanke uttryck i ordet ångsåg, nog för att detta ord skall ingå i vårt språk och blifva en varaktig beståndsdel af det-samma?

För att vi må finna det rätta svaret på denna viktiga fråga, vill jag erinra om följande.

För några år sedan spriddes öfver hela världen en liten oansenlig apparat, som bar det synnerligen anspråkslösa namnet *krick-krick*. Efter en helt kort tillvaro kom denna apparat ur bruk och försvann snart helt och hållet ur marknaden; men dess namn lefver dock fortfarande kvar i minnet hos de allra flesta.

¹ E. Tegnér, Språkets makt öfver tanken, sid. 19.

Vid ungefär samma tid då krick-krick kom till världen, och jemväl flera gånger sedermera, hafva i pressen förekommit meddelanden om en storartad uppfinning, bestående af en apparat, medelst hvilken det skulle vara möjligt att se föremål på afstånd genom en elektrisk ledning. Samtidigt med underrättelsen om denna uppfinning spriddes äfven den nya apparatens namn. Men huru många af oss kunna nu erinra sig det namnet? Sannolikt ingen eller åtminstone högst få.

Vi hafva alltså här exempel på två ord, som båda äro uttryck för tankar, men af hvilka det ena lefver, fastän det endast ger uttryck åt den ringa och flyktiga tanken på en oansenlig leksak, hvaremot det andra ordet är dödt, ehuru det var uttryck för en storartad och varaktig tanke, hvars förverkligande skulle fylla oss med hänförelse och hölja vårt århundrade med en ovansklig ära. Hvaraf kommer sig denna olikhet i de båda ordens öde? Svaret är lätt funnet. Den kommer sig däraf, att det ena ordet betecknar en tanke, som blifvit förverkligad i en bestämd form, i en sak, hvaremot det andra ordet hittills ej har egt ett dylikt underlag.

Om vi nu endast taga hänsyn till sådana saknamn, som verkligen blifvit beståndsdelar af vårt språk och tillhöra dess i bruk varande ordförråd, måste vi således fullständiga dessa ords skapelsehistoria genom att mellan de ofvannämnda länkarna »tanken—ordet» inskjuta en ny, nämligen »saken», så att ordbildningens förlopp uttryckes genom serien: »tanken—saken—ordet».

Om man med någon uppmärksamhet iakttaget en uppfinningsframträdande, har man också ganska ofta tillfälle att följa hela denna utvecklingsserie. Försöken att gifva den ett namn utmynna ofta till en början i ordkombinationer, hvilka äro lika olämpliga för praktiskt bruk som den nya uppfinningen själf. Benämningarna, som vanligen utgöras af hela satser, komma, liksom uppfinningarna i deras första stadium, icke längre än till att vara tydliga uttryck för uppfinnarens mening, och det är först sedan de undergått vederbörliga förenklingar, som de komma i allmänt bruk. Följande exempel, som visar utvecklingen af namnet »separator», må anföras.

I ett patent, som den 9 maj 1877 meddelades åt Lefeldt och Lentsch, kallades denna apparat »maskin till producerande af grädde medelst centrifugalkraft.» Ett år senare, i ett patent af den 3 juli 1878, kallar G. de Laval dylika maskiner för »gräddskummare». Den

28 december samma år har han i ett annat patent ändrat namnet till »centrifugalseparator», och först i ännu senare patent kallas apparaten helt enkelt »separator». Se där detta saknamns historia.

Samma utvecklingsförlopp kan man iakttaga i åtskilliga andra fall, och man skulle kunna göra det i alla, om icke erfarna uppfinnare numera förstode vikten af att deras uppfinningar, redan vid sitt första framträdande inför allmänheten, hafva lämpliga namn och därför i god tid skapa sådana, hvadan ordbildningsprocessen ofta undgår offentligheten.

I det nu anförda hafva vi en ganska klar antydan om ett af de sätt, hvarpå uppfinnandet inverkar på språket, nämligen därigenom att det föranleder bildningen af nya ord. Men samtidigt med den direkta verkan, som yttrar sig i framkallandet af nya ord, utöfvar uppfinnandet äfven en ganska viktig, indirekt verkan på språkets ordförråd. I många fall inträffar det nämligen, att de nya uppfinningarna konkurrera med de äldre och föranleda, att de senare komma att intaga en vida anspråkslösare plats än förut; ja stundom händer det till och med, att en äldre uppfinning småningom uttränges af en yngre samt slutligen alldeles försvinner. I sådana fall inträffar äfven oundvikligen, att kampen mellan uppfinningarna på industriens område gifver upphof till en motsvarande strid inom språket, d. v. s. till en strid mellan de ord, som representera uppfinningarna i fråga. Och man skall finna, att kampen mellan orden får samma utgång som kampen mellan uppfinningarna, ehuru väl det synes som om den förra i allmänhet ej når sitt slut förr än i en långt senare tid. Jag vill nämna ett par af de många exempel, som kunna anföras till bevis för detta.

Den allmännaste läskedrycken här i landet i forna tider var såsom bekant *mjödet*, i hvars bryggande alla kvinnor och i hvars drickande alla män voro mycket förfarna. Denna dryck har småningom blifvit undanträngd och är nu mera ersatt af en annan dryck, som vi alla känna under namnet *öl*. Samtidigt har också ordet *mjöd* kommit allt mera ur bruk, och om icke händelsevis en af våra konungar hade drunknat i ett mjödkar, och mjöd ännu stundom druckes i gamla Upsala, så skulle ordet *mjöd* vid det här laget måhända endast vara känt af språkforskare och arkeologer. På samma sätt som det har gått med *mjödet*, har det äfven gått med flera andra industriella produkter äfvensom med namnen på desamma. »Skörasken» har blifvit tillbakaträngd af »tändsticksasken», »armborstet»

af »geväret», »pistolen» af »revolvern», »timglasets» af »uret», »pergametet» af »papperet» o. s. v., och vi böra observera, att det icke blott är de enkla orden, som sålunda småningom blifva mindre brukliga, utan att äfven många af deras sammansättningar gå samma väg, t. ex. mjödhorn, armborstskytt, pergamentmakare o. d. I de flesta fall torde ordsammansättningarna försvinna eller blifva obrukliga, innan de däri ingående enkla orden drabbats af detta öde.

De nya uppfinningarnas orddödande verkningar hafva emellertid en ännu vidsträcktare omfattning, än jag nu har angifvit. Ty om en vara helt och hållet uttränges af en annan, så har detta ofta till följd, att äfven åtskilliga däraf beroende ord försvinna, i synnerhet därigenom att den motsvarande industrien mer eller mindre omskapas eller alldeles upphör, och därvid drager med sig ett ganska stort ordförråd, nämligen en stor del af det ifrågavarande yrkets terminologi. Detsamma kan naturligtvis äfven inträffa blott genom fabrikationens reformering, d. v. s. utan att någon ny slutprodukt därigenom framställes. Men äfven i sådant fall hafva vi med uppfinningsverksamheten att göra, alldenstund det är just denna, som reformerar tillverkningsätten. — Såsom exempel på beroende ord må erinras om »laddstake», som ej har någon utsikt att fortlefva, åtminstone ej inom vapenterminologien; det måste försvinna därifrån, så snart bakladdningsgeväret hunnit fullständigt uttränga framladdarna. Exempel på försvunna yrken äro armborstmakarens, siratmålarens och bokafskrifvarens (strax före boktryckeriets uppfinning funnos i Paris mer än 6,000 bokafskrifvare).

Omfattningen af de språkförändringar, som på detta sätt uppkomma, låter sig ej angifvas i siffror, men att den ej är oväsentlig skall säkerligen medgifvas af hvar och en, som lärt sig inse den stora betydelsen äfven af sådana företeelser, hvilka utan stort buller, men också utan afbrott, verka i samma riktning dag för dag under sekler och årtusenden. Jämväl deras verkningar blifva småningom stora.

Äfven om uppfinnandets inverkan på språket vore inskränkt till framkallandet af den ordförminskning, som nu påpekats, skulle man ändock ej i längden kunna lämna det ur räkningen vid undersökning af språkets utveckling. Men ännu mindre kan detta ske, om man jämte de ordförödande verkningarna af uppfinnandet skärskådar dess ordbildande förmåga.

Redan de inledande betraktelserna till denna framställning böra hafva stadgat öfvertygelsen, att uppfinnandet spelar en betydande roll genom att gifva upphof till nya ord. Men det torde för de fleste icke vara tydligt, hvilken omfattning denna ordbildning eger, och jag vill därför söka att visa detta, ehuru det naturligtvis icke är möjligt att skaffa exakta siffror. Det är bekant, att omkring 75,000 uppfinningar årligen patenteras. Somliga af dessa försvinna dock snart, emedan de ej äro nya eller ej komma till användning, och med dem försvinna nästan alltid äfven de nya ordbildningar, som de tilläfventyrs frambragt. Andra afse detaljförbättringar af något redan befintligt och gifva därför vanligen icke direkt upphof till nya ord, ehuru detta dock stundom sker, emedan uppfinnaren tror sig kunna genom ett nytt namn få sin vara mera uppmärksammas. Andra åter afse konstruktioner, som visserligen äro nya till formen, men icke till ändamålet, och dessa erhålla vanligen samma namn som de äldre formerna, ehuru det äfven därvid ej är sällsynt, att nya benämningar skapas. De återstående uppfinningarna, hvilka äro uttryck för helt nya idéer, realiserade under helt nya former, som ega varaktigare bestånd, gifva däremot i regeln anledning till nya ordbildningar, som öka språkets ordförråd.

Det är omöjligt att i siffror angifva dessa gruppers storlek, men äfven om vi, med hänsyn till den stora mängden hindrande omständigheter, antaga de nya uppfinningsnamnens antal vara ganska litet, är dock, såsom lätt skall inses, den därifrån härflytande ordbildningen mycket betydande.

Till en början vill jag framhålla, att liksom en äldre varas försvinnande ofta ger anledning till försvinnandet af en hel terminologi, som står i samband med varan eller dess framställning, så ger ofta en ny uppfinning upphof till icke blott dess eget namn, utan äfven till andra nya ord. Uppfinningen af papperet och eldvapnet hafva salunda medfört en betydande ordbildning, därigenom att de operationer och hjälpmedel m. m., som förekomma vid dessa uppfinningars framställning och användning, hafva kräft egna benämningar, exempelvis formkar, guska, heltyg, framladdare, mynningsladdare, laddstake, artilleri. Orden framladdare och mynningsladdare uppkommo icke samtidigt med eldvapnets uppfinning, utan skapades först när bakladdaren uppfunnits och det blef behöfligt att precisera båda uppfinningarnas beskaffenhet.

Detta slag af ordbildning, som är oberoende af uppfinningens benämning, är till sitt förlopp och till sitt omfång lika oberäknelig som den förut omnämnda ordförminskningen, och jag måste därför nu inskränka mig till att endast påpeka densamma.

Med något större tydlighet kunna vi urskilja konturerna af det ordförråd, som mera omedelbart framgår ur uppfinningarnas namn. Hit hörer först och främst den ordbildning, som uppkommer därigenom att uppfinningar sprida sig långt utanför hemlandets gränser och vid hvarje öfvergång från en nation till en annan tvinga den senare att med sitt språk införlifva ett främmande ord eller ock skapa ett nytt. Hvilketdera af dessa alternativer en sålunda mottagande nation än må välja, är det oundvikligt, att dess ordförråd ökas och en förändring inträder i den nationens språk.

Såsom exempel på detta fenomen må erinras om följande ord:

railway, railroad (eng.), *Eisenbahn, Schienenweg* (tysk.), *rautatie* (finl.), *vaspálya* och *vasut* (ungerska), *ferrovia* (ital.), *ferrocarril* (span.), *spoorbaan* (holl.), *jernbane* (dan. och nor.), *járnbraut* (nyisl.), *järnbana, järnväg*, hvilka alla beteckna samma uppfinning.

Under gynnsamma förhållanden skulle på detta sätt hvarje uppfinning kunna direkt framkalla åtminstone ett nytt ord i hvar och ett af världens språk. Så inträffar visserligen icke i verkligheten; men så mycket af denna effekt åstadkommes dock, att det inflytande, som framkomsten af nya uppfinningar utöfvar på nationernas ordförråd, därigenom blifver mycket större, än det eljest skulle varit.

Det må här anmärkas, att, fastän en uppfinnings namn ofta förändras vid öfvergången från en nation till en annan, det dock ej är ovanligt, att det land, där en sak först uppfinnes, bestämmer den sakens namn äfven i många andra länder, hvarför orden på detta sätt blifva monumenter, hvilka bära vittne om den insats, som gjorts i deras hemland till fromma för framåtskridandet. Så har t. ex. namnet *separator* spridit sig från Sverige öfver hela världen. Benämningarna *bessemer* och *rail* hafva lånats ifrån England samt *injector* och *ballong* från Frankrike, o. s. v. Lättast torde de namn blifva allmänna, hvilka äro bildade af latinska eller grekiska ord, och då uppfinnarne veta detta och begagna sig däraf, så uppkommer på detta sätt en ganska egendomlig samverkan mellan de moderna uppfinningarna och de urgamla språken. Det är emellertid lätt att anföra exempel, som visa att det för de nya ordens sprid-

ning icke är nödvändigt att de bildats ur de döda språken. Orden bessemer och rail äro engelska, likaså orden derailment, tramway och steamer, hvilka alla i nästan oförändrad form ingått i franskan. Vårt sjöfolk använder ganska allmänt ordet steamer i stället för ångare o. s. v.

Ofta beror upptagandet af dylika »lånord» på att man ej alls. eller endast med mycken svårighet, kan öfversätta de ursprungliga namnen. Namnet *krick-krick* t. ex. är öfversättligt, och att det ej går bra att i vårt språk nyttja en verbal öfversättning af orden »en meter lasting» torde den få erfara, som tar sig för att t. ex. i en butik begära »en mätare varaktigt».

Men i en mängd fall beror låneords införande på en annan och mycket viktig omständighet, nämligen att uppfinningens ursprungliga namn redan vunnit fast fot, innan någon tänker på att gifva den ett inhemskt. Då man sedan kanske ångrar sig, är det för sent. Tyskarnes »Fernsprecher» kämpar en nära nog hopplös kamp mot »Telefon».

Den hastighet, hvarmed de industriella orden spridas, är i själfva verket högst anmärkningsvärd och kan endast jämföras med den oemotståndliga kraft, hvarmed samma ord tränga till alla lager af befolkningen. Ty många industriella artiklar äro af sådan art, att knappast någon individ kan undgå att oupphörligt påträffa desamma och med eller mot sin vilja införlifva dem med sin föreställning och deras namn med sitt ordförråd.

Det är de industriella artiklarnas egenskap att fylla de mänskliga behoven, hvilken åt dem och de ord, som de bära, tillförsäkrar denna hastiga och vidsträckta spridning. Och det synes mig sannolikt, att de i detta afseende öfverträffa de flesta andra ord. Det torde t. ex. vara omöjligt, att från något annat område — med undantag möjligen för någon mycket framstående persons namn — kunna uppvisa ett motstycke till den hastighet, hvarmed benämningen *telefon* har utbredt sig till världens aflägsnaste vrår, och jag tror ej, att någon, om än så populär, folkskald har skapat ett ord, som på lika kort tid som t. ex. *symaskin* trängt fram till hvarje individ af vår nation.

Vigten af detta fenomen ökas ej obetydligt däraf, att ordspridningen på denna väg försiggår med samma lätthet och säkerhet bland folkslag och samhällsklasser, för hvilka det skrifna eller tryckta ordet är obekant, som bland de mest bildade nationer och klasser. Ja för

de förra torde industriprodukterna kanske vara bland de oundgängligaste redskapen för en rask språkutveckling eller åtminstone vara de lämpligaste och oftast brukade.

Icke ens de lägsta folkslags språk kunna motstå det tryck, som industriartiklarnas inträngande bland dem framkallar, utan tvingas att uppbjuda sina krafter till hastig nyskapning af ord. Så t. ex. meddelar *C. Fristedt* i sitt intressanta arbete »På forskningsfärd», sid. 188, följande om australnegerns språk:

»På saker, som till senaste tid måste hafva varit fullkomligt okända för vildarna, egde de äfven benämningar, delvis lånade från engelskan, men delvis helt och hållet nybildade ord. Bland de senare kunna följande tjäna såsom exempel:

Glasflaska — *Koudjan*, Spegel — *Killatji*, Byxor — *Taroudja*, Mjöl — *Kajkamali*, Rock — *Vartjoukål*, Tält — *Tjapoli*»

Detta meddelande belyser, bättre än något resonnemang, huruledes de industriella artiklarnas spridning inverkar till språkens utveckling och ger en god föreställning om den kraft, med hvilken den industriella produktionen påverkar språket.

I och för sig tagen är den inverkan, som jag nu har framhållit, sa pass betydlig, att den allena skulle göra uppfinnareverksamheten förtjänt af den största uppmärksamhet från dem, som studera språkens utveckling. Men den utgör dock endast en del af uppfinningar-
nas betydelse för ordbildningen. Ty många af de ord, som beteckna nya uppfinningar, gifva i hvarje särskildt språk äfven på annat sätt anledning till bildandet af ett mycket stort antal nya ord. Detta sker genom en i språken helt vanlig procedur, nämligen ordsammansättning, och hvad som på detta sätt åstadkommes gränsar rent af till det otroliga. Jag vill låta exemplen tala och väljer därtill äfven nu ordet järnväg. Det ingår i följande sammansättningar:

Järnvägs-

affär	biljett	direktör	förslag
afsyning	bit	distrikt	försändelse
aktie	bolag	dressin	förvaltning
aktiebolag	bro	entreprenör	gods
anläggning	byggare	fart	grind
arbetare	byggnad	feber	gördel
arbete	byrå	federation	hinder
attiralj	centrum	frakt	historia
bank	del	furste	hjul
betjäning	departement	företag	hotell

ingeniör	lokomotiv	projekt	tabell
invigning	lykta	raseri	tariff
karta	lån	resa	taxa
knut	läkare	restauration	telegraf
kommission	längd	restauratrice	tid
kommissionär	man	restauratör	tidning
kommitté	mani	riksdag	tjänsteman
kommunikation	mannasällskap	ring	torg
kompani	materiel	route	trafik
koncession	medel	råd	transport
konduktör	missöde	räls	tripp
korsning	mjök	sammanstötning	tur
krasch	monopol	semafor	typ
krig	möte	signal	tåg
kung	notis	skatt	upprifning
kupé	nät	skena	vagn
kurva	obligation	skuld	vall
lag	olycka	spår	vurm
land	papper	stat	våg
last	parti	station	öppning
led	perrong	statistik	
leverans	post	styrelse	
linie	prins	syll	

Antalet af dessa sammansättningar är icke mindre än 129, en ordmassa som väl må anses utgöra ett värtaligt vittnesbörd i denna fråga, allra helst då andra uppfinningsnamn, såsom ångbåt, skepp, spårväg, papper o. s. v., vid liknande undersökning gifva liknande siffror, somliga kanske ännu större andra kanske något mindre, men i hvarje fall tillräckligt stora för att undanröjda hvarje tvifvel om rikligheten af den på denna väg uppkommande ordbildningen.

Det skulle ej vara ett otacksamt arbete att undersöka, huru många sammansättningar eller motsvarande ordkombinationer på samma sätt uppkommit i andra språk genom införlifvandet af de ord eller uttryck, som motsvara vårt ord järnväg. Men då en sådan undersökning kräfver en vida större språkkunnighet än jag besitter, måste jag lämna dess utförande åt någon annan. Sannolikt är väl dock, att intet af de stora kulturspråken står efter vårt i nämnda afseende, och att således antalet af dylika ord är mycket stort.

Om vi då slutligen till ett helt sammanfoga dessa skilda fenomen af en årlig kontingent af nya ord, framträdande tillsammans med uppfinningarna, dessa ords utbredning från det ena språket till det andra och slutligen deras utbredning inom hvarje särskildt språk genom sammansmältning med andra språkdelar, blir det oss fullt klart, att vi uti uppfinnandet hafva att göra med en ordbildande kraft,

som kanske mäktigare än de flesta andra bidrager till språkens utveckling.

Under sådana förhållanden bör man kunna vänta att i de nuvarande språkens ordlistor finna en betydande mängd industriella ord, och det kan ju vara af intresse att något undersöka, huru därmed förhåller sig.

Gör man sig besväret att taga reda på, huru det i nämnda afseende är ståndt särskildt inom vårt eget språk, skall man finna, att icke mindre än $\frac{1}{3}$ å $\frac{1}{4}$ af hela ordförrådet utgöres af sådana ord, som för sin uppkomst ovillkorligen förutsätta en, om också enkel, industriell verksamhet. Genom undersökningar i svenska akademien's nya ordlista (tryckt 1889) har jag funnit, att åtminstone de ord, som börja med bokstafven *K*, fördela sig i nämnda proportion, och jag antager, att synnerligen stora afvikelser därifrån icke skulle framträda, om hela ordlistan genomginges, enär bokstafven *K* i den nya ordlistan upptager ett jämförelsevis stort antal ord.

För andra, som möjligen vilja kontrollera min undersökning, må framhållas, att till industriella ord böra hänföras äfven sådana ord som *kristallglas*, *knifstyng*, *kurirtåg*, *kanonmat* och *kakelugnsrå*, ty fastän intetdera af orden *kristall*, *styng*, *kurir*, *mat* eller *rå* förutsätter industriell produktion, så skulle dock de nämnda sammansättningarna ej uppkomma och bestått, derest icke industrien hade frambragt *glas*, *knifvar*, *tåg*, *kanoner* och *kakelugnar*.

Den i svenska akademien's ordlista befintliga proportionen mellan industriella och icke-industriella ord torde emellertid knappast vara den i språket verkligen förekommande. Redan den omständigheten, att ingen enda af de ofvan uppräknade sammansättningarna med ordet *järnräg* finnes upptagen i ordlistan, gör det sannolikt, att hon är relativt ofullständig med afseende på de industriella orden i allmänhet, och en noggrannare undersökning häfver icke denna uppfattning.

En flyktig granskning af 1889 års ordlista visar t. ex., att fastän därmed införlifvats sadana ord som

klifsig, fleper, flunsa, rölle,
innehåller den dock icke så vanliga ord som

bandsåg, bessemerstål, cigarrlåda, dränara, extinctör, fosforsticka, gräddprofvare, hästräfsa, hästvandring, konservburk, kuggvaxel, lokomobil, motor, pudrett, regulator, remskifva, separator, skumplog,

smärgelskifva, smörjkopp, smörjolja, svarf, tender, torfmull, träull, turbin, tändsats, tändsticksask, ångtröskverk och en ofantlig mängd andra lika allmänna eller ännu allännare ord.

Jag kan visserligen icke yttra mig om, huruvida det från alla synpunkter är lämpligt, att ordlistan kompletteras genom upptagande af sådana ord som de nyssnämnda. Men äfven om en sådan komplettering skulle, af för mig obekanta skäl, vara olämplig, torde det dock icke därför vara mindre säkert att, såvida man med benämningen »Ordlista öfver svenska språket» menar en förteckning öfver de ord, som i tal och skrift användas af majoriteten eller mycket stora minoriteter i vårt land, denna ordlista borde hafva ett ej oväsentligt annat utseende, än den nu har, åtminstone i så måtto, att den borde upptaga ett vida större antal industriella ord.

Vill man göra sig en föreställning om ett ordförråds betydelse såsom redskap för meddelandet människorna emellan, får man emellertid icke blott taga hänsyn till ordens *antal*; man måste äfven se på deras praktiska *värde*, d. v. s. deras användbarhet såsom meddelelsetecken. Ty i detta afseende förhålla sig orden ganska olika. Ordet »aj» t. ex. har endast en betydelse, ingår ej i någon ordsammansättning och låter endast med en viss svårighet använda sig såsom del af en sammanhängande ordkombination eller sats, emedan dess användning vanligen nödvändiggör ett uppehåll i talet. Ordet »led» däremot har ett stort antal betydelser, ingår i många sammansättningar och fogar sig med stor lätthet efter talets och satsbildningens fordringar. Vi måste därför anse, att ordet »led» har större värde såsom meddelelsetecken än ordet »aj». Huru stora deras värden äro, eller huru mycket större det ena är än det andra, kan väl knappast noga bestämmas och är för oss icke heller nödvändigt att veta, blott vi förstå, att icke alla ords värden äro lika, utan väsentligen bero på, i hvad mån de besitta de nyss antydda egenskaperna.

Vilja vi klargöra vår föreställning om saknamnens eller de industriella ordens värde såsom meddelelsetecken, böra vi alltså företaga en undersökning rörande dessa ords förhållande äfven i nämnda hänseenden.

I fråga om deras lämplighet för sammansättning med andra ord har jag redan lämnat en tillräcklig utredning. Beträffande deras användbarhet såsom satsdelar kan jag ej framlägga starkare eller mera öfvertygande bevis än hvar och en genom egen erfarenhet torde ega.

Men i fråga om de industriella ordens användbarhet i flera bemärkelser skulle jag vilja yttra några ord, hufvudsakligen af det skäl, att man i allmänhet torde vara benägen att tillägga de ord, som beteckna något abstrakt, ett större värde såsom redskap för tänkandet och meddelandet än de, som beteckna något konkret. Detta är icke befogadt, ty man glömmar då ett faktum, som jag funnit anfördt af en sakkunnig författare nämligen, att »vi uppfatta förr det kroppsliga än det andliga och förr det enskilda, konkreta än det allmänna abstrakta. Därför har man ock såsom uttryck för det andliga eller det allmänna användt ord, som ursprungligen blott betecknat något kroppsligt eller enskildt.»¹ Detta förhållande är af den största betydelse för bedömande af det föreliggande spörsmålet, ty däraf följer omedelbart, att de konkreta orden äro de abstrakta öfverlägsna just med afseende på mångfalden af användning. Då nu de industriella orden äro konkreta och således tillhöra den värdefullare af dessa ordklasser, kan deras värde icke annat än sättas högt, såvida man icke skulle vilja påstå, att just de industriella orden skulle utgöra undantag och förhålla sig annorlunda än andra ord, som beteckna något kroppsligt eller enskildt.

Men ett sådant påstående vederlägges fullständigt af det faktum, att de industriella orden verkligen i mycket stor utsträckning användas i öfverflyttad bemärkelse. Jag skall visa detta genom att sammansätta några satser, som öfverflöda af industriella ord, använda i en helt annan bemärkelse än den ursprungliga. T. ex. följande:

»Det erkännes numera af de flesta, att *pressen* är nödvändig såsom *säkerhetsventil* för det missnöje, som råder hos stora lager af befolkningen, hvilken ständigt uppeggas af *katedersocialister* och *pratmakare* af tvetydig *kaliber*, för hvilkas verksamhet arbetaredistrikten utgöra den egentliga *härden*. Inom representantförsamlingarna afspeglas detta missnöje i de *skarpa* ord, hvarmed de styrandes åtgöranden kriticerats. Äfven hos oss *tillspetsar* sig situationen, och både hos *kammaren* och *läktaren* uppstår ofta af sådana anledningar den lifligaste rörelse, såsom då en bekant talare sade sig vilja *steka* sin motståndare vid sakta *eld*».

Lämna vi politikens område och vända oss till det motsatta d. v. s. de ömma känslornas, träffa vi där samma mångfald af industriella ord, använda i öfverflyttad bemärkelse. T. ex.:

¹ K. Ljungstedt, *Språket, dess lif och ursprung*, sid. 23—24.

»Den, som träffats af Amors *pilar*, är ofta föga att gratulera. Om hans sköna ger honom sitt ja, vänta honom *husliga* bekymmer, *sparlakenslexor* m. m., och äfven om han ej af naturen är någon *kruka*, slutar han dock ofta sin bana under sin hustrus *toffel*. Om han däremot får en *korg*, börjar han att *tackla af*, söker kanske sin tröst i *glaset* och blir omsider en *urspårad* individ. I skönlitteraturen och på teatern varieras på tusen sätt detta tema, hvilket alltid lockar publiken, *parketten* såväl som *raderna*, att klappa händerna eller hvissla.»

Hvar och en kan säkerligen utan svarighet själf mångfaldiga dessa exempel, hvilka klart ådagalägga de industriella ordens användbarhet i öfverflyttad bemärkelse.

De anförda exemplen visa, att industriella ord lämpa sig för nämnda ändamål. Men därvid stannar det icke, ty hela ordkombinationer eller satser, hela industriella procedurer användas idkeligen sasom bilder till förtydligande af handlingar, som i och för sig sakna hvarje tillstymmelse till industriell natur. Vi säga t. ex. att någon kokat soppa på en spik», ehuru han icke använt något, som liknar vare sig en kokapparat eller en spik, utan kanske blott hållit ett tal om änglarnes kroppar eller skrivit ett afskedspoem till en sprucken harpa e. d.

Språket öfverflödar af dylika industriella uttryck t. ex. följande:

<i>Smida, medan järnet är varmt.</i>	<i>Gjuta olja på elden.</i>
<i>Vara emellan släggan och städet.</i>	<i>Fastare tillknyta ett band.</i>
<i>Låta yxan gå men ej hålla i skaftet.</i>	<i>Bränna sina kol förgäfres.</i>
<i>Sätta yxan till roten.</i>	<i>Klippa sina får.</i>
<i>Tröska på gammal halm.</i>	<i>Sätta maskinen i gång.</i>
<i>Skilja agnarna från hvetet.</i>	<i>Låta gå för full maskin.</i>
<i>Plöja med andras kalfvar.</i>	<i>Lägga en säker grund.</i>
<i>Gräfra en grop åt någon.</i>	<i>Bygga på lösan sand.</i>
<i>Skjuta tättingar med kanon.</i>	<i>Slå spiken på hufvudet.</i>
<i>Bryta sig en väg.</i>	

O. S. V.

Dessa exempel kunde med lätthet mångfaldigas, men de anförda torde tillräckligt visa de industriella uttryckens utomordentliga användbarhet för att, äfven i öfverflyttad bemärkelse, uttrycka tankar.

Jag har nu visat, att uppfinningarna och industrien hafva tillfört språket ett synnerligen rikhaltigt och värdefullt förråd af ord och uttryck — ett förråd, som är stadt i en rask tillväxt genom det

dagliga framträdandet af nya uppfinningar. Men huru stor än den betydelse är, som uppfinnandet och industrien i hittills anförda hänseenden ega för språket, torde den dock nästan öfverträffas af det inflytande de utöfva genom sin medverkan till de redan befintliga ordens spridning och de därigenom uppkommande förändringarna i språket. För språket är det nämligen icke likgiltigt, huruvida det endast talas eller både talas och skrives eller tryckes. Ty det är en mycket stor skillnad mellan talspråket å ena sidan samt skrift- och tryckspråket å den andra. Det förra växlar högst betydligt ifrån trakt till trakt, till och med från individ till individ, hvar emot i det senare de individuella olikheterna äro vida färre och de lokala afvikelserna jämförelsevis obetydliga. Men om tryckspråket är mindre föränderligt än talspråket, så följer däraf, att genom det förras spridning språket i sin helhet har fått en fastare form, efter hvilken talspråket ständigt nödgas modifiera sig, så att afvikelserna därifrån blifva allt mindre och hafva svårare att tillkämpa sig en varaktig plats i språket. Bokstäfvernas stereotypering har medfört en stereotypering af språket.

Genom ordens spridning i tryck har tillika uppstått en förödande kamp mellan språkets delar, ord mot ord, dialekt mot dialekt, form mot form. Jag förmår icke gifva en öfverblick af de förändringar, som af denna orsak uppstått i språket, men att de måste vara väsentliga är dock för hvar och en lätt att inse. En kamp slutar i allmänhet icke utan att en segrar och en annan besegras. Somliga ord, dialekter och former måste således hafva försvunnit eller stympats, och andra ord, dialekter och former måste hafva erhållit en allmänare spridning och utvecklats till allt större fullkomlighet. Med den rätt, som tillkommer segraren, hafva de senare tagit makten och slutligen konstituerat sig till de s. k. riksspråk, hvilka nu med oemotståndlig makt snabbt krossa de spridda återstoderna af underlägsnare ord och former. Språkforskarne veta detta mycket väl, och det är ett väl befogadt yttrande, då en af de författare, jag redan citerat, säger,¹ att det är »hög tid att af ett språks dialekter räddas hvad räddas kan.»

Att dessa förändringar varit till fördel för språket kunna vi inse redan däraf, att segern måste hafva tillfallit det lifskraftigaste. Men det är tydligt äfven af en annan omständighet, nämligen den,

¹ K. Ljungstedt anf. arb., sid. 13.

att medan talspråket är underkastadt enskildas nycker, den obildades lika väl som den bildades, så är däremot tryckspråket i en vida öfvervägande grad beherskadt af högt bildade individer. Dessa äro ett fåtal, och om endast talspråket funnes, skulle deras språk vara jämförelsevis maktlöst gent emot massans. Men genom tryckspråkets tillkomst, har det blifvit dem möjligt att få ledningen beträffande språkets utveckling och att såväl åt tryckspråket som, medelbart, äfven åt talspråket gifva noblare och korrekta former, hvilka spridas till de obildade klasserna.

Det är således en utomordentligt viktig språkförändring, som på denna väg åstadkommits genom den ordspridning, hvilken möjliggjorts af uppfinningarnas och industriens framsteg.

Men på samma gång industrien verkat till utbildande af ett riksspråk och till förädling af dettas former, bidrager den till uppkomsten af underafdelningar i språket, hvilka äro af stor vikt för detsamma. Det är ju känt, att inom hvarje yrke utbildar sig ett s. k. yrkesspråk, som innehåller en stor mängd ord, hvilka föga användas af andra personer än dem som tillhöra yrket. Förr i tiden voro yrkena färre än nu, och det var nödvändigt att flera yrken utöfvades i hvarje hem och af nästan hvarje person; följaktligen voro då äfven yrkestermerna i allmännare bruk och utgjorde en väsentlig del af hvarje persons ordförråd. Genom industriens utveckling har en genomgripande förändring i detta afseende inträdd. Den har nämligen gått i spetsen för den höga utveckling, som arbetsfördelningen numera erhållit, och hvilken i sin ordning gifvit upphof till skarpt begränsade yrken samt därigenom äfven till en skarp begränsning af yrkesspråken.

Jag måste öfverlämna åt filologerna att fullständigt utreda de följder, som äro att förvänta af denna språkindelning, men en af dessa följder vill jag dock här framhålla, nämligen att den väsentligen bidrager till språkens sammansmältning och tillika ger en antydning om karaktären af framtidens riksspråk. Man skall nämligen finna, att yrkesspråken bilda de yppersta kanalerna mellan de olika folkens språk. Ty mellan idkarne af samma yrke i olika länder försiggår ett utbyte, en öfverflyttning af ord i sådan utsträckning, att något liknande svårligen kan visas ega rum under andra förhållanden. Hvar och en som har ett yrke kan ur egen erfarenhet bestyrka detta. De olika vetenskapsgrenarnes konsttermer, handelstermerna,

sjömansspråket, sporttermerna, teater- och konstspråket o. s. v. förete alla samma egendomlighet, hvilken ock inom de industriella yrkena är mycket framträdande. Och man är därvid icke nogräknad med att låna eller bilda nya ord, ty för fackmannen är det icke hufvudsaken att hålla språket rent, utan att gifva uttryck åt tankarna genom ord, som begripas af yrkeskamraterna. Dessa besväras ej heller af några skrupler vid att upptaga utländska ord eller något förvridna former däraf, och dylika vinna därför terräng med en otrolig lätthet. Många af dem stanna kanske för alltid inom yrkets skrankor, andra komma ur bruk, men många tränga ut till allmänheten och få slutligen en varaktig plats i språket.

Uppkomsten af en mängd yrkesspråk medverkar således kraftigt till språkens utbildning och sammansmältning, genom att på oräkneliga ställen bilda kanaler mellan riksspråken.

Detta förhållande är emellertid gemensamt för alla yrkesspråk, och jag vill därför icke i sådant afseende göra anspråk på något företräde åt det nuvarande industriella yrkesspråket, utan jag har vidrört denna del af frågan af en annan orsak.

Industrien utvecklar sig nämligen numera så raskt, att det är mer än sannolikt, att vi snart skola vara inne i ett samhällstillstånd af öfvervägande och starkt utpräglad industriell natur. Den stora massan af folken skall blifva industriell, utöfva industriell verksamhet och tänka industriellt; den skall då äfven tala industriellt, d. v. s. begagna det industriella yrkesspråket, hvilket alltså kommer att i högre grad, än nu är fallet, utöfva inflytande på det allmänna språkets, riksspråkens, ord och former. Af denna anledning, äfvensom därför att det af samma orsak kan väntas, att de industriella ländernas språk skola i högre grad än andra blifva bestämmande för framtidens språk, synas företeelserna inom det industriella yrkesspråket förtjäna att följas med den största uppmärksamhet.

OM PERSONLIGA PROFESSURER.

AF

SAM WIDE.

Professor S. J. Boëthins har vid innevarande års riksdag väckt en motion, »att Riksdagen ville bevilja ett årligt anslag af 20,000 kronor att ställas till Kongl. Maj:ts disposition, i ändamål att i mån af behof användas för att medelst inrättande af personliga professorer vid Upsala universitet fästa personer, hvilka genom vetenskaplig författare- eller lärareverksamhet *på ett synnerligen framstående sätt utmärkt sig*. Innehafvare af en sådan professur skulle enligt detta förslag ega samma löneförmaner och samma undervisningsskyldighet som extraordinarie professorer. Därjämte skulle han vara förpligtad att vid behof deltaga i den offentliga examinationen samt att emottaga kallelse till ledig ordinarie eller extraordinarie professur vid universitetet, »hvars ämne väsentligen sammanfaller med eller ingår i det ämne, i hvilket han är anställd sasom professor». De närmare bestämmelserna angående tillsättning af dessa professorer skulle enligt ifrågavarande förslag fastställas af Kongl. Maj:t efter vederbörande akademiska myndigheters hörande.

Den tanke, som i denna motion söker sitt förverkligande, är ingalunda ny, utan har redan för länge sedan uttalats ej blott offentligen och enskildt i akademiska kretsar, utan äfven af den svenska riksdagen. Redan år 1828 framställdes ett snarlikt förslag i »Betänkandet af Comitén till öfverseende af Rikets allmänna undervisningsverk» — en kommitté, i hvilken sutto män sådana som E. Tegnér, E. G. Geijer, C. Agardh, Hans Järta, J. O. Wallin, A. Fryxell m. fl.

I detta betänkande anser kommittén nödigt, »att vid våra Universiteter må finnas en serskild, under Academie Canzlerens disposition ställd fond, af hvilken extra anslag åt män af utmärkt skicklighet må beviljas» (sid. 125).

Detta förslag vann då icke från statsmakternas sida det beaktande, som det utan tvifvel hade förtjänat, men grundtanken kom, om också i ringa utsträckning, till heders vid riksdagen 1856—58, då ständerna beviljade för hvarterda universitetet anslag till tvänne adjunktslöner af 2000 Rdr Rmt hvardera, » *hvilka ej borde vara fästade vid visst läroämne*». Detta ständernas beslut motiveras bl. a. däraf, att »Adjunktplatsernas antal vid Universiteterna synes vara alltför ringa, och i följd däraf lätt kan inträffa, att hoppgifvande unge män gå förlorade för Universiteten.» År 1859 stadfästes detta riksdagens beslut af regeringen, och från denna tid fanns alltså möjlighet att genom *personliga adjunkture*r vid våra svenska universitet fästa förtjänstfulla vetenskapliga förmågor. Sålunda innehades dessa platser i Upsala af S. F. Hammarstrand och Tamerlan Torell, i Lund af A. Th. Lysander, Chr. Cavallin, E. G. Thomson, M. J. Weibull, Es. Tegné, — namn hvilka utgöra en borgen för, att de anslagna medlen användes till vetenskapens och universitetens sanna bästa.

Dessa personliga adjunkture, hvilkas gagneliga betydelse för vår vetenskapliga odling allmänt erkänts, försvunno vid universitetens omorganisation år 1877. Under riksdagsförhandlingarna om universitetens reform riktades åtskilliga kraftiga anmärkningar mot regeringen, emedan denna uraktlätit att i sitt förslag tillgodose behofvet af personliga professorer. Statsutskottet vid 1876 års riksdag yrkade också, att i stället för de gamla adjunkturerna jämte fasta professorsplatser i vissa ämnen äfven tillfälliga professorsbeställningar borde inrättas för att tilldelas utmärkte vetenskapsmän. Vid frågans behandling i riksdagen förfäktades denna åsikt i första kammaren af hr Hedlund och i andra kammaren af hrr Axel Bergström, Rydin, Linder och Key. Herr Hedlund yttrade bl. a. följande: »Vi veta, att vi mera än en gång kommit i det för våra universitet och i viss mån äfven för svenska nationen sorgliga förhållande, att en i sin vetenskap utmärkt man stått nästan brödlös och sysslös, därför att hans ämne varit af den särskilda natur, att det icke kunnat förskaffa sin idkare erforderlig utkomst, och staten därät icke vid sina universitet upplätit någon lärostol. Vi kunna i detta afseende hämta

exempel från vårt grannland Norge, där det finnes en utmärkt vetenskapsman på det speciella område, som heter egyptologi, hvilket icke kan påräkna att vinna något större antal lärjungar; regeringen ingick därför till stortinget med begäran om en särskild tillfällig professorslön åt den ifrågavarande personen, och man har således på den vägen fyllt den brist, som förefanns. Samma åtgärd vidtogs i stortinget för en berömd matematiker, nuvarande professor Lie. Regeringen eger sålunda visserligen tillfälle att genom särskilda framställningar till representationen erhålla anslag för dessa ändamål; men lämpligare vore det utan tvifvel och riktigare just med afseende å begränsningen af de båda statsmakternas befogenhet sinus emellan, om en eller annan sådan plats ständigt stode till regeringens förfogande att vid förefallande behof tillsättas.»

I samma riktning yttrade herr Key i andra kammaren: »Jag hemställer till herrarne litet hvar, som deltagit i våra riksdagsförhandlingar, om det kan vara lämpligt, att riksdagen skulle sätta sig att afgöra det grannliga spørsmålet, om den ena eller andra personen är tillräckligt utmärkt vetenskapsman för att staten för hans person skall inrätta en ny profession? Kan man icke vidare tänka sig, att under år af dåliga konjunkturen, då större sparsamhet måste iakttagas, det kan uppstå en utmärkt vetenskapsman, för hvilken man gerna skulle vilja skapa en ny tjänst, utan att man under de då rådande förhållandena kan bevilja det för sådant ändamål nödiga anslaget. Däremot kan det en annan gång, i följd af bättre tider, gå lätt nog, kanske alltför lätt, att få ett sådant anslag beviljadt för en vida mindre utmärkt person. Jag tror därför, att det är bättre sasom utskottet föreslagit, att vissa professioner göras fasta, de nämligen, hvilka ovilkorligen behövas för uppehållande af undervisningen och de obligatoriska examina, och sedan lägga i Kongl. Maj:ts hand att bestämma öfver dessa rörliga professioner, hvilka, efter Kongl. Maj:ts bepröfvande och inom de gränser, som bestämmas af de beviljade anslagen, må tilldelas de personer, som erhållit kanslerens konsistoriernas och universitetsfakulteternas förord. Jag tror det är bättre att gå till väga på detta sätt, än följa Norges exempel.»

Dessa åsikter omfattades också af riksdagens båda kamrar, och i riksdagens underdåniga skrivelse till Kongl. Maj:t angående regeringen af åttonde hufvudtiteln läses bl. a. följande: »Riksdagen anser det vara af särdeles stor vikt, att universiteten genom dylik

anställning ega medel att vid sig och vetenskapen fästa män af ovanlig skicklighet och sällsyntare gåfvor, och bör därför enligt riksdagens förmenande uti planen för den nya organisationen ovillkorligen ingå, att medel afses för nu omtalade ändamål.»

Den goda vilja, som riksdagen sålunda lade i dagen vid behandlingen af denna viktiga angelägenhet, motvägdes emellertid i icke ringa mån af den åsikten, att vid tillgodoseende af krafvet på personliga professorsbeställningar den af riksdagen 1876 bestämda staten för universiteten ej finge öfverskridas. Följden däraf blef, att sedan universitetens behof af fasta lärareplatser blifvit tillfredsställdt, 9,500 kronor återstodo för Upsala universitet och 6,750 kronor för Lunds, hvilka medel enligt regeringens förslag vid 1877 års riksdag borde anslås till aflöning för personliga professorsbeställningar eller till rörliga docentstipendier d. v. s. sådana, som icke äro fästa vid ett visst läroämne. Detta öfverskott ansågs emellertid med fullt skäl vara otillräckligt för bägge ändamålen, hvarför riksdagen trots kraftiga protester af hrr Wennerberg i första kammaren samt Axel Bergström i den andra lät tanken på inrättandet af personliga professorer falla och fattade sitt beslut i öfverensstämmelse med statsutskottets förslag, att ifrågavarande öfverskott borde i främsta rummet afses för docentstipendier, hvaraf behofvet otvifvelaktigt vore mest framträdande.»

Den ersättning, som sålunda gafs genom tillökning af docentstipendiernas antal samt förhöjning af deras belopp, var emellertid icke egnad att göra behofvet af personliga professorer mindre kännbart. Visserligen fanns nu större möjlighet än förut att genom docentstipendier vid universiteten fästa duktiga yngre vetenskapliga förmågor; men den fördel, som därigenom uppstod, blef snart sagdt illusorisk genom riksdagens beslut, att de fasta docentstipendierna icke skulle få innehafvas längre tid än 6 år. Denna bestämmelse torde hafva gifvits under den tysta förutsättning, att personliga professorer förr eller senare skulle inrättas, men då så ej hittills skett, hafva olägenheterna af denna inskränkning i tiden för innehafvande af docentstipendierna allt mera trädt i dagen. På grund däraf måste under nuvarande förhållanden en docent, han må nu vara aldrig så framstående som vetenskapsman eller lärare, efter en viss tid beröfvas den ekonomiska uppmuntran, som han erhållit för ett framgangsrikt bedrivande af sina vetenskapliga forskningar. Det

är visserligen sannt, att man vid våra universitet tillgripit den utvägen, att tilldela en docent, som öfverskridit maximitiden för innehafvande af det fasta docentstipendiet, ett mindre s. k. rörligt docentstipendium;¹ men för det första kan lagligheten af ett sådant förfaringssätt med skäl ifrågasättas, vidare äro dessa rörliga stipendier ytterst få, och slutligen tjäna de egentligen icke till annat än att förlänga den osäkra existensen för sin innehafvare, som i alla fall förr eller senare måste afstå från ett dylikt understöd.

Därtill kommer en annan synpunkt, från hvilken olämpligheten af docentstipendium sasom surrogat för personliga professurer framträder ännu bjärtare. De fasta docentstipendierna äro, såsom redan blifvit antydt, bundna vid endast vissa ämnen eller ämnesgrupper, ej ens vid alla hufvudämnen för den akademiska undervisningen. Nu inträffar emellertid här i Sverige, såsom i andra länder, att en ung vetenskapsman uppträder såsom målsman för en ny, själfständig vetenskap, hvilken ännu icke blifvit inrangerad bland universitetets hufvudämnen. Denne må nu vara huru utmärkt som helst, han må vinna europeisk ryktbarhet genom sina vetenskapliga arbeten — för honom finnes likväl ingen tryggad plats vid den institution, där han företrädesvis är kallad att verka, vid universitetet. Han kan väl bli docent, men till en professur har han föga utsikt att komma, ja ej ens ett fast docentstipendium kan han erhålla, och ett rörligt docentstipendium på begränsad tid erhålles först efter många års lönlöst arbete. Därtill kommer, att utsikterna äfven på detta område minskas genom det nu vedertagna bruket att med sådana stipendier hugna de docenter, hvilkas tid för åtnjutande af de fasta stipendierna har gått till ända.

Men låt vara, att villkoren för innehafvare af docentstipendier blifva gynnsammare, än nu är fallet, svårligen kunna dessa komma att ersätta behovet af personliga professurer. En docent måste alltid föra en mer eller mindre osäker tillvaro, och om han äfven genom

¹ De *fasta* docentstipendierna, d. v. s. sådana som äro bundna vid vissa läroämnen eller ämnesgrupper, utgå f. n. vid Upsala universitet till ett antal af 13, vid Lunds universitet till ett antal af 8, hvart och ett med belopp af 1,500 kronor. De *rörliga* docentstipendierna, hvilka icke äro fästa vid bestämda läroämnen, utan »personliga», utgå f. n. vid hvardera universitetet 5 å 1,200 kronor. De 7 fasta docentstipendierna inom filos. fakulteten i Upsala äro fördelade på följande sätt: 1 för klassiska språk, 1 för historia och statskunskap, 1 för filosofi, 1 för semitiska språk, 1 för matematik, fysik, mekanik och astronomi, 1 för kemi, geologi och mineralogi, 1 för zoologi och botanik. Anmärkas bör, att åtminstone i Upsala intet docentstipendium är fäst vid tvänne så viktiga ämnen som romanska och germanska språk. Docenter i dessa ämnen vid Upsala universitet kunna alltså endast erhålla ett af de 5 rörliga stipendierna.

sin verksamhet såsom lärare och vetenskapsman kan utöfva ett visst inflytande på sina lärjungar, så saknar han i alla händelser den fasta och oberoende ställning, som erfordras för en framgångsrik verksamhet vid universitetet. Så vida han icke har enskild förmögenhet, kan han i regeln svårligen lefva ostörd af ekonomiska bekymmer, hvilka nödvändigtvis måste hämma hans arbete; och han eger icke ens tillfälle att i fakulteten eller sektionen med behörigt eftertryck uppträda såsom målsman för sitt särskilda ämne.

Behovet af personliga professorer har redan blifvit tillgodosedt i våra grannländer Norge, Danmark och Finland, och man har där, så vidt vi känna förhållandena, aldrig haft skäl att beklaga en dylik inrättning. I Kristiania beklädas sådana professorer af en Sophus Bugge, en Dietrichson, en Lieblein, J. E. Sars. O. Skavlan, E. Blix, Chr. Bang m. fl.; i Köbenhavn finna vi den frejdade språkforskaren K. Verner, konsthistorikern Jul. Lange, språk- och fornforskaren G. Stephens samt geografen Løffler innehafva personliga professorsembeten; och i Helsingfors är detsamma fallet med språkforskarne O. Donner och Freudenthal, historikern Schybergson, filologen Tudeer, botanikern Norrlin, zoologen Reuter, kirurgen af Schultén, m. fl. I de tyska staterna är det vanligt, att regeringen för samma ändamål eger till sitt förfogande en dispositionsfond, medels hvilken ej blott åt unge lofvande vetenskapsmän kunna upprättas nya professorer, utan äfven äldre frejdade universitetslärare kunna erhålla löneförhöjning.

Men, torde någon invända, man skulle ju kunna uppnå ifrågasvarande syfte äfven på så sätt, att regeringen, såsom fallet är i Norge, för hvarje särskild gång sådant erfordrades, framlade inför riksdagen en proposition om anslag till en personlig professorsbefattning för den eller den utmärkte vetenskapsmannen. Härvid må under hänvisning till hrr Hedlunds och Keys ofvan anförda yttranden erinras, att en sådan sak som tillsättandet af en professor principiellt sedt ligger inom Kongl. Maj:ts och icke inom riksdagens befogenhet. Denna senare torde ha tillräckligt mycket annat att syssla med än att pröfva universitetslärares kompetens till en professor; därjämte ligger faran nära, att frågans utgång blefve beroende af tillfälliga ekonomiska konjunkturer, och slutligen är det väl icke omöjligt, att under vissa tider partihänsyn kunde göra sig gällande vid riksdagens beslut i en dylik angelägenhet. Också

finna vi, att riksdagen själf i 1876 års beslut yrkat, att det belopp, som borde användas till aflöning för personliga professorsbeställningar, skulle ställas till Kongl. Maj:ts disposition.

Däremot måste riksdagen, ifall medel beviljas till sådant ändamål, fördra synnerligen starka garantier för, att de personliga professurerna besättas på ett ändamålsenligt sätt. Man kan ju eljes tänka sig möjligheten af, att kamratskap, vänskap och medlidande skulle kunna förhjälpa en oduglig gammal docent till en af dessa platser, hvilka uteslutande böra vara förbehållna för den dugande vetenskapliga förmågan. I detta afseende är vid Upsala universitet redan framlagdt ett förslag till stadga rörande besättandet af personliga professorsbefattningar, ett förslag som, efter hvad det vill synas, erbjuder fullt säkra garantier för uppnående af det ifrågavarande syftet.

Enligt detsamma skulle vid besättandet af personliga professurer användas ungefär samma förfaringsätt, som vid den nu gängse tillsättningen af ordinarie och extraordinarie professurer, ehuru någon ansökning naturligtvis icke komme i fråga, och kontrollen i allmänhet blefve strängare. Sålunda skulle, när inom fakultet eller sektion förslag blifvit väckt, att en svensk man af utmärkt vetenskaplig förtjänst hos Kongl. Maj:t skulle anmälas till erhållande af personligt professorsembete, och fakulteten eller sektionen en tid därefter afgjort, huruvida det väckta förslaget borde till pröfning upptagas, trenne sakkunnige tillsättas för att afgifva betänkande angående den föreslagnes vetenskapliga förtjänster. Sedan desse afgifvit sitt utlåtande, skulle enligt stadgeförslaget ärendet behandlas i fakulteten eller sektionen, hvarvid frågan faller, så framt ej *minst två tredjedelar* af de afgifna rösterna bifallit densamma. I det slutliga afgörandet i det större akademiska konsistoriet skulle en majoritet af *minst tre fjärdedelar* af de afgifna rösterna erfordras, för att den ifrågavarande kandidaten skulle hos Kongl. Maj:t föreslås till utnämning. Som detta förslag blifvit gilladt af det större akademiska konsistoriet och äfven erhållit universitetskanslerens förord, förefinnes all grund till det antagandet, att i den händelse det af professor Boëthius väckta förslaget vinner önskad framgång, något missbruk vid tillsättandet af personliga professurer icke med skäl kan befaras.

Vid tillsättningen af dessa professorsembeten skulle naturligtvis icke afses att fylla några luckor i den ordinarie undervisningen,

utan endast att, såsom namnet antyder, uppmuntra den personliga förtjänsten i rent vetenskapligt hänseende. Sålunda skulle en dylik utnämning kunna ske lika väl i en ny, själfständig vetenskap, som i ett gammalt hufvudämne. Såsom professor Boëthius framhållit i sin motivering, hafva våra universitet en tvåfaldig uppgift: *så ena sidan* att meddela all den vetenskapliga undervisning, hvars inhemtande utgör förutsättning för att kunna fylla alla de viktigare funktionerna i statens tjänst, *å andra sidan* att utgöra medelpunkten och härden för det vetenskapliga lifvet öfver hufvud. Det är sålunda förnämligast den senare uppgiften, som befrämjas genom personliga professorer. Strängt nödvändiga för universitetens *praktiska* betydelse äro dessa icke, men »människan lefver ej endast af bröd», och det är icke likgiltigt för vår andliga odling, om i vetenskapligt hänseende ovanligt rikt utrustade män skulle förfela sin kallelse att på forskningens område bryta nya banor och utvidga den vetenskapliga synkretsen. Vårt land är fattigt, och vårt folk har icke råd att slösa med sina andliga krafter.

Innehafvare af personlig professorsbefattning skulle naturligtvis hafva säte och stämma i sin fakultet och vara förpligtad till samma undervisningsskyldighet som de öfrige professorerna. Väl har man hört den frågan uppkastas, huruvida icke de professorer, om hvilka här är tal, borde uteslutande få syssla med egna forskningar, såsom professorerna vid en vetenskapsakademi; men detta torde vara mindre fördelaktigt såväl för dem själfva, som för universitetet. Det är synnerligen helsosamt för en vetenskapsman att fjättras af de objektiva band, som bestå i en ordnad undervisningsskyldighet vid universitetet, och den vaxelverkan, som uppstår vid en personlig beröring mellan lärare och lärjungar, kan icke annat än verka upplifvande och befruktande på universitetslärarens egna forskningar. Han hindras på samma gång från ett ensidigt sysslande med vissa specialiteter och får göra bekantskap med de vederkvickande mödorna i en mera praktisk verksamhet. Det ligger något egoistiskt och osundt i den »Stubengelehrsamkeit», som skyr den offentliga undervisningen vid universitetet. Därtill kommer, att äfven om den beträffande vetenskapsmannen representerar en ny, vid gränsen af ett gammalt ämne uppvuxen forskningsgren, hvilken ännu icke vunnit fullt burskap vid universitetet, studiet af det gamla ämnet helt säkert skall befordras genom undervisning i det nya. Det händer

vanligen, att genomforskandet af vetenskapens mindre beaktade gränsområden gifver uppslag till en fullständigt ny uppfattning af den ifrågavarande vetenskapens hela material, och sålunda torde äfven undervisning i nya ämnen komma att utöfva en helsosam inverkan på studiet af de redan förefintliga.

Slutligen kommer den ekonomiska frågan, hvars bedömande naturligtvis hufvudsakligen tillkommer den svenska riksdagen, och på hvilken vi icke vilja närmare inlåta oss. Här må endast en omständighet påpekas. De ekonomiska uppoffringar, som den unge vetenskapsmannen maste vidkännas under en lång studietid samt en lång och lönlös väntetid, göra det för hvarje dag allt svårare för honom att hålla sig kvar vid universitetet, om han, såsom oftast händer, är obemedlad. Den som på grund af gynnsamma ekonomiska förhållanden kan hålla ut en längre tid, har också större utsigter att erhålla en af universitetets fasta, aflönade platser. Däruti ligger den stora faran, att mammonismen äfven inom vetenskapen skall tillkämpa sig ett otillbörligt inflytande. Vi vilja icke påstå, att de förmögne i och för sig skulle vara mindre duglige att bekläda platser som universitetslärare, men det är afgjordt skadligt, om genom den ekonomiska konkurrensen fattige, men synnerligen förtjänste män skulle gå under i kampen för den vetenskapliga tillvaron. Med hänsyn därtill skulle ett anslag till personliga professurer för svenske vetenskapsmän af utmärkt förtjänst ega för den fosterländska odlingen en betydelse, som näppeligen kan tillräckligt uppskattas. Och under sådana förhållanden torde det offer, som i det föreliggande syftet skulle bringas åt den svenska vetenskapliga forskningen, icke vara för dyrt.

Till sist må vi ej förglömma, att det af professor Boëthius vid rikslagen väckta förslaget afser att i förbättrad form återupplifva en inrättning, som trots sitt erkända gagn i en olycklig stund slopades år 1877, nämligen de rörliga adjunkturerna.

TVÅ PSYKOLOGISKA STUDIER.

Genom hvirflarne af HORATIO. Två delar. Stockholm. Fahlerantz & C:o.
Genom skuggor. En nutidsskildring af MATHILDA ROOS. Stockholm. Albert Bonniers förlag.

Det är ej blott i titlarna som ofvanstående arbeten förete likhet. Äfven i innehållet, i hufvudtanken stämma de öfverens. Deras syfte är att visa betydelsen af en lefvande kristen tro och skildra de strider, genom hvilka en sådan vinnes. I den förra boken är det genom hvirflarne af tvifvel, framkallade af filosofisk spekulaton, som hufvudpersonen når fram till trons säkra hamn; i den senare kämpar han sig fram från en mera ytlig, en mera estetisk uppfattning af kristendomen till en djupare; genom de skuggor, som en yttre uppfattning kastar i själen och breder öfver lifvet, genom missräkningar, motgångar och olyckor finner han vägen till ljus. I bägge arbetena kommer fram samma åskådning af kristendomen och hvad som är det väsentliga i densamma. Den har ej sin förnämsta betydelse såsom en teoretisk lifsåskådning utan såsom en praktisk lifsmakt, hvilken, genom den inre omskapning den på ett mystiskt sätt åstadkommer i människan, skänker henne frid med Gud, världen och henne själf och visar sig verksam i en förändrad lifsriktning hos henne, i det kärleken till Gud och människor dädanefter blir det beherskande handlingsmotivet.

»Genom hvirflarne» är anlagd i vida större skala än »Genom skuggor». Den senare begränsar sig till skildringen af kampen och dess resultat hos en enda individ. »Genom hvirflarne» vill ej blott visa huru en lefvande kristen tro vinnes af och verkar i den enskilda människan. Den vill äfven belysa hvilken verkan densamma såsom folkrörelse utöfvat i hela vårt folks lif under ett par släktled.

Utgångspunkten för förf:s åskådning härvidlag är, att intet så som en lefvande kristen tro är i stånd att hos den enskilde väcka känslan af hans värde som människa. Har denna nu en gång blifvit väckt, följer därmed ett sedligt lif, håg för upplysning och kunskaper, intresse för allmänna angelägenheter, lust att verksamt deltaga i det kommunala och politiska lifvet och utveckla detta i en sedlig

och frisinnad anda. Den religiösa rörelsen är nämligen äfven, efter förf:s synpunkt, till sitt väsen sant frisinnad och demokratisk. Den utgör ett villkor för sådana idéers framgång och en säker grund för utvecklingen i deras riktning. Hos ett folk, som är prägladt af religiositet och därmed följande sedlighet och människokärlek, behöfver man ej frukta falhet, egennytta och förvildning och annan förirring hos demokratien.

Förf. visar nu detta genom att i sin skildring infläta en rik följd af scener och händelser målande vårt lands utveckling under 40—60 talet; och genom de gamles tal om deras ungdom samt genom de unges framåtpekande resonemang kastas äfven blickar bakåt på den förut liggande tiden och framåt på den följande. Här söker förf. åskådliggöra huru de viktigaste samfunds- och samhällsreformer under denna tid antingen haft sin förnämsta grund eller åtminstone ett säkert stöd i den religiösa rörelsen: nykterhetsrörelsen med dess genomgripande verkningar, fångvårdsreformen, folkupplysningen, kommunallagstiftningen och representationsförändringen. Men förf. inskränker sig ej till en skildring af de samfundsföreteelser, som i ett eller annat afseende stå i sammanhang med den religiösa rörelsen. Hans skildring berör andra dylika och upptager de flesta sådana, som under denna tidrymd varit af någon betydelse: oppositionen mot Karl Johans regering, studentlifvet och boströmianismens glansperiod, dansk-tyska kriget och den rörelse detta väckte i sinnena, skarpskytterörelsen m. m. Allt detta föres fram i ypperligt tecknade tidsbilder och ger arbetet ett mycket högt värde såsom kulturhistorisk skildring. Det har icke legat inom den uppgift, som förf. ställt för sig, att visa hvilka andra krafter varit verksamma vid det storartade framåtskridande, som den skildrade tidrymden uppvisar. Men detta kan lätt leda till den uppfattningen, att förf. velat tillskrifva detta framåtskridande uteslutande den religiösa rörelsen och förbisett den stora betydelse som den allmänt humana andan härvid haft. En sådan uppfattning af förf:s synpunkt vore dock helt visst orättvis, ty något direkt orsaksförhållande uppställer förf. blott, där det faktiskt förefunnits såsom rörande nykterhetsrörelsen.

»Inre och yttre lif» har förf. satt såsom underrubrik på sitt arbete. Det är det inre lifvet, som intresserar honom mest och här, såsom antydt, i första rummet det religiösa. Han vill dels visa huru detta och dess grundlag, den religiösa tron, teoretiskt försvarar sin plats vid sidan af eller rättare öfver filosofiska lifsåskådningar, dels huru det praktiskt verkar. Nils Bertram, hufvudpersonen, går med sin barnatro till universitetet, men denna skakas här och kullkastas af filosofiska studier. Genom boströmianismens »rationella idealism» passerar han till panteism och härifrån till materialism såsom den konsekventaste af de filosofiska åskådningarne. Men då han är en

af dem, som måste se någon mening i tillvaron, om han skall kunna uthärda, står han här vid själfmordets rand, enär materialismen ej gifver något svar på frågan om livvets syfte — det har intet annat syfte än sig själf. Genom den kärlek, som binder honom samman med hans moder, hans faderlige vän och hans jämnåriga vän, samt genom en känsla af att han ännu ej hunnit till den fulla sanningen, en känsla som stärkes af hvad godt han ser den religiösa tron kunna uträtta i lifvet, hålles han tillbaka från att draga konsekvensen af sin lifsåsikt, såsom hufvudpersonen i förf:s föregående arbete »En man öfver bord» gjort. Och han finner slutligen både tillfredsställelse för sin teoretiska sanningslängtan och ett lifs- och handlingsmotiv i den kristna tron. I och genom denna utvecklingsgång, omsorgsfullt och detaljeradt skildrad, debatterar förf. kristendomens teoretiska grunder och förhållande till andra lifsåskådningar.

Dess praktiska verkningar, sådana de framträda i det offentliga lifvet, enligt förf:s framställning, har jag ofvan antydt. Ej mindre vikt fäster han vid dess verkningar i det enskilda, förutsättningen för dess verkan i det offentliga lifvet. Den hållningslöse och genom ett rumlande sällskapslif nästan helt förfallne grefve v. Törne blir en annan människa, går i spetsen för sin orts utveckling och blir en välsignelse för densamma; den lifströtte baron Ekeskiöld får ny lifskraft och upprättar sin ungdoms förseelser; den förförda unga flickan reser sig till ädel och själförsakande verksamhet såsom sjuksköterska; den gamla skuldbelastade barnamörderskan kan dö i frid, och den gamle listidsfångnen kan lefva i frid, en föresyn för andra. Däremot den, som i likhet med grefvinnan v. Törne står emot kristendomens makt, förhärdas allt mer i sitt hjärta, och det ena slaget efter det andra drabbar henne i hennes sårbaraste känslor, utan att någon lösande, mildrande eller läkande makt träder henne till hjälp.

Den psykologiska utvecklingen och teckningen af karaktärerna är gjord med den största skicklighet och af mycket stort intresse. Dock skulle ett rikare användande af målande smådrag ur sjäslifvet och i synnerhet en kraftigare teckning af den yttre omgifningen och personernas yttre kunnat göra skildringarne ännu mera lefvande och påtagliga. Man kunde äfven såsom en brist i konstnärligt afseende framhålla, att enheten i skildringarne ej öfverallt tillräckligt tydligt framträder och att handlingen i den senare delen en och annan gång rör sig väl sakta framåt.

Men de stora förtjänster, arbetet har och hvilka gifva det ett så framstående rum i vår litteratur, låta dess möjliga brister försvinna till obetydligheter. Det är ett verk prägladt af den högsta bildning, som kan förvärfvas genom studier och beläsenhet, genom ett rikt inre lif och mångsidig erfarenhet af det yttre lifvet, så väl det enskilda i de mest olika kretsar som det offentliga lifvet. På

samma gång träder oss till mötes i skildringarna en natur med djup känsla för det goda hos människan och en varm håg för utvecklandet af detta. Ett äkta frisinne blåser som en frisk fläkt genom boken, och en och annan gång framskymtar en fin humor af ypperlig verkan, hvilken förf. utan tvifvel bort låta ännu mer komma till sin rätt. En sådan på en gång gripande och löjeväckande skildring är den af den gamle major Bergenheims religiösa funderingar, som är ett litet mästestycke. Man torde äfven få söka efter maken till den fina, smidiga, träffande och harmoniskt utformade stil, hvori hela arbetet från början till slut är affattadt.

I *Genom skuggor* har *Mathilda Roos* lämnat ett i flera afseenden godt arbete. Man återfinner här hennes stora förmåga både af iakttagelse och skildring, hennes skicklighet att teckna åskådligt såväl situationer som karaktärer. Men själfva den hufvudhandling, som är arbetets kärna, synes anmeldaren icke vara på ett tillfredsställande sätt utvecklad och i sammanhang därmed är hufvudpersonen något oklar. Det är en ung begåfvad präst, som i hufvudstaden blifvit en modepredikant, eftersökt och firad. Men det finns hos honom en djup känsla af att hans eget sjäslif står i fara genom den beundran han framkallar och att den kristendom han förkunnar ej är äkta vara. Han lämnar därför hufvudstaden och antager plats såsom predikant vid ett norrländskt bruk. Men här gör han den erfarenheten, att hans vältalighet är förspild. Läsarne vilja ej kännas vid honom och de andra förstå honom icke; det arbete han gör för arbetarnes bästa uppskattas ej af dem, men skaffar honom i stället en mängd obehag från andra. Och i sin egen själ kan han ej komma till frid och klarhet. Han och hans hustru missförstå hvarandra, och klyftan mellan dem blir slutligen så stor att de frivilligt skiljas. Och sedan prästens själsstrider fört honom nästan till vansinne, faller han i en svår sjukdom, ur hvilken han ej mer uppstår. Först här i dödens närhet kommer den religiösa kris, genom hvilken kristendomen blir lefvande för honom.

Men hvad man inte förstår är att denna kris ej kunnat komma förr. Då han är framställd såsom öfvertygad om kristendomens sanning och såsom en allvarligt sökande ande, hvilken genom att bedja och läsa ifrigt sträfvar efter klarhet, synes det som om han ganska snart borde förstå att hans egen rättfärdighet och själfkänsla föga stode tillsammans med den lära han förkunnade. Det synes också, som om hans karaktär ej stode i öfverensstämmelse med den andliga misshandel han låter sin hustru undergå. Och när så den religiösa krisen kommer på dödssängen, efter det han varit vid vansinnets rand, ett vansinne som äfven af förf. motiveras genom häftiga och allt mer ihållande hufvudsmärtor och tryck på hjärnan, då synes den religiösa krisen snarare vara ett pato-

logiskt fenomen än en uppenbarelse från en högre värld, en andlig pånyttfödelse.

Förf. har äfven upptagit nutidens arbetarörelse och arbetareförhållanden i sin skildring samt berört kristendomens förhållande till dessa. Denna del af skildringen gör icke ett fullt moget intryck, men förf:s varma känsla för kroppsarbetarne och flere förträffliga interiörer ur deras lif, hvilka otvifvelaktigt äro grundade på själfsyn, öfverskyla svagheterna.

Det är stora uppgifter förf. här tagit sig före, och om man har skäl att anse att hon ej fullt lyckats med dem, fordrar rättvisan att man erinrar sig att det är lättare att lyckas med små uppgifter än att ej allt för mycket misslyckas med stora samt att utvecklingen ligger däri, att man försöker öfverskrida gränsen för sin medvetna förmåga.

Hans Emil Larsson.

ARNE GARBORG. *Trætte mænd.* Kristiania. H. Aschehoug & Co:s forlag 1892.

Denne Garborgs sidste bog har i Norge gjort en opsigt, som neppe nogen anden i de senere år; den er i løbet af nogle måneder udkommen i 3 oplag, i et antal af 6000 explr, en udbredelse, der hos os er ganske exceptionel. Ligeså stor dens udbredelse har været, ligeså forskjellig er på den anden side den modtagelse, den har fundet i pressen og i folks omtale. Af nogle skruet op til at være en literær begivenhed af rang og betydning som Göthes »Faust», sættes den af andre i klasse med mængden af vore dages vulgær-realistiske literære produktioner, ja, for den her omhandlede forfatters vedkommende endog som et tilbageskridt i forhold til det arbejde, hvormed han debuterede, »Bondestuderer.»

Medens en anseet anmelder i norsk »Morgenblad» har udtalt, at Garborgs »Trætte mænd» i visse stykker minder om »Predikerens bog» og er rig på momenter til alvorlig vækkelse, har andre fundet den kun at være et udslag af den her i landet berygtede bohème-literatur; der er dem, der underlægge bogen en religiøs-ethisk tendents, forsåvidt som den skulde pege på kirken eller kristendommen som den eneste redning for dem, der er trætte af et liv i tomme og uværdige nydelsler og af frugtesløse funderinger over livet. Andre derimod se i den omstændighed, at bogens hovedperson til slutning synes at havne i kristendommen, kun et stadium i hans udvikling, der hverken er det endelige eller det, som forfatteren selv indtager og vil have hævdet.

Nærværende anmelder må oprigtig tilstå, at han ikke ser sig istand til at fælde nogen dom, angående hvem der her har ret, eller til af bogen selv at opgjøre sig nogen bestemt mening om den livs-anskuelse, forfatteren gjør sig til talsmand for.

Skulde man dömmе efter den afslutning, forfatteren giver sin bog, måtte man nærmest tro, at »Gabriel Gram» for alvor var havnet i kristendommen. Kan gjerne være, at dette også virkelig er forf:rs intension; den er dog i den skildring, der gives af »heltens» etniske og psykologiske natur, lidet eller intet, der kan motivere en sådan sindsforandring hos ham; man kan ikke rigtig tro på nogen sådan. Snart tiltrukken af kristendommen, snart frastødt af den, snart forsøgende at rive sig løs fra bohømelivet, snart atter kastende sig ind i det, er Gabr. Gram i slutningen af bogen igrunnen ikke bleven nogen anden end den, han var i dens begyndelse; det, der driver ham til kristendommen, er ikke den dybe og gjennemgribende sindets forandring, som kristendommen kalder anger, bod og omvendelse; her er ikke den ægte klang af den forlorne søns tale: Fader, jeg har syndet mod himlen og mod dig og er ikke længere værd at kaldes din søn! Man får ikke indtryk af, at *denne* forlorne søn vander sig under følelsen af sin *synd*, sin *skam* og sin *skyld*; hvad der skræmmer ham er: livslede, overmættelse, følelsen af en indre ulidelig tomhed, hvad Sören Kjerkegård har betegnet som den »æsthetiske fortvivlelse»; det er frygten for ensomheden, lidelsen, døden og for det ubekjendte, der venter ham efter den. Man får ikke indtryk af, at der er foregået nogen virkelig etrisk eller sædelig forandring, og det er alene en *sådan*, der er det ubdragelige merke på, at et menneske i sandhed er greben af kristendommen.

Det vil være af interesse i denne henseende at anstille en sammenligning mellem Gabr. Grams selvbekjendelser samt kirkefaderen Augustins »bekjendelser» på den ene og Rousseau's »confessions» på den anden side. Når Augustin taler om sin ungdoms synder og forvildelser gjør han det ligesom med bortvendt ansigt, med sorg og hellig afsky; han lægger vistnok intet dølgsmål på sine forvildelser, men man merker, hvor pinlig og forhadet mindet om dem er ham. Rousseau lader det vistnok heller ikke mangle på uforbeholden åbenhed, når han taler om sit forgangne liv; tvertimod, han blotter det for læserne med en hensynsløshed, der grændser til cynisme; men han gjør dette ikke på en sådan måde, at han fælder dommen over det, men med en gammel libertiners halvdulgte velbehag ved erindringen om forgangne synder og smudsige eventyr.

Man kan ikke frigjøre sig for et lignende indtryk, når man læser Gabriel Grams fortællinger om og reflexioner over sine egne oplevelser. Han søger først havn i ægteskabet; han har i den anledning et helt galleri af forelskelser at udstille; ved ingen af disse er der dog nogen

idealitet; de er udslag enten af hans egoisme eller af hans sandselighed; på samme tid, som han indleder forbindelser med dannede og hæderlige kvinder, vedligeholder han forhold af den laveste og smudsigste art. Ligeoverfor kvinden er Gabr. Gram pessimist: »Kvindens kærlighed betyder, at hendes barn nu engang må have en far; det er ikke så overhændig vigtigt, om det blir den ene eller den anden; får hun ikke den bedste, så gråter hun og tår den næstbedste.»

Gjennem hele sin gjæringstid søger han, alt som det er, at bedøve sin oprevne sindstilstand ved »pjolter«, burgunder, cognak, öl; han lader forstå, at han er på grænsen af »alkoholisme«; han har delirant-hallucinationer; men »under, underst, nedenunder, bagenfor, i baggrunden, i det underjordiske af mit væsen sidder denne blytunge, farlige angst, et slags hemmeligt indestængt vanvid . . . Det er den onde samvittighed, eller et slags skræk, en følelse af forfærdelig nedværdigelse, et slags besynderlig idiotisk gru for et eller andet, Gud ved hvad, en umådelig syg længsel efter at kaste sig for fødderne af en eller anden, en kvinde, en prest, en Gud, og hyle, græde, bekjende, bli pisket, forbandet, fordømt, og så tilslut bli taget ind i kjærlige, trygge arme som et sygt barn» (s. 45—46).

Sådanne udbrud af selvbebrejdelser og samvittighedsangst er imidlertid neppe af nogen dybere eller ægte natur; de give pludselig plads for de mest modsatte stemninger, for forfløjne indfald af ren galgenhumor: »(søndag morgen) Mine synder de ere som sand i strand; *nok en halv öl!*» . . . »græde, bede: madonna, hellige jomfru, du velsignede, du rene kvinde, du schmerzenseiche, ach, neige, neige dein andlitz gnädig meiner noth . . . jeg vil gå til min skriftefader; jeg vil bekjende for ham, at jeg atter var den forlorne søn, der åd med svinene og *drak med svampene*, . . . *nok ett glas öl!*» (s. 6—7). »De gamle har ret. Der er intet i virkeligheden, som man kan bygge på; magt, ære, rigdom, glands, — alt er makulatur, og kjærligheden, kvinden — fy til h—e! — Altså bygge sig et drømmerige, hvor der er evighed og fred. Bygge sig en kirke. Jesus Maria, bed for os.» (s. 200).

Man vil af disse anførsler kunne gjøre sig en forestilling om de voldsomme og bratte omskiftelser, den blanding af helligt og søgnt, som forf. lader Gabr. Grams' stemninger være underkastet; hos et nogenlunde normalt menneske lade de sig neppe motivere, allermindst som overgangsstadier til et af kristendommen grebet liv. I det hele er bogen rig på de mest barokke modsætninger; fine og stemningsfulde partier af stor skjönhed afsluttes ofte med en gamin-grimace eller en ligefrem råhed. Steder, der gjøre indtryk af at være dikterede af en ædel indignation over menneskelig lavhed og usselhed, eller som röbe en dyb længsel efter sædelig renhed, afløses af interi-

ører, der er således udmalede, at de ikke kan andet end vække anstød, modbydelighed, ja forargelse.

Man kan derfor ikke få nogen rigtig tillid til ægtheden af det ethisk-religiøse omslag i Gabr. Grams karakter. Hvad han til slutning synes at have fundet hvile i, er i al fald ikke den kristendom, protestantismen hævder som sådan, og man vilde visselig gjøre også den katolske kirke uret, dersom man vilde antage, at den vilde vedkjende sig en sådan proselyt. Vistnok føler han sig hendragen af jomfru Maria, den rene og hellige kvinde, vistnok føler han en åndelig beroligelse ved de bløde og stemningsfulde melodier i den katolske gudstjeneste og ved dens følelsen og fantasien tiltalende mystik; men indtrykket er væsentlig æsthetisk, kun en stemning, hvorpå ingen sædelig oprejsning, intet virkeligt religiøst liv kan bygges. Der skal noget andet og mere til, førend en så sunken existens som Gabr. Grams kan siges at være greben af kristendommen.

Man har opkastet det spørgsmål, om hovedpersonen i »Trætte mænd« repræsenterer forfatterens nuværende standpunkt; derom er det selvfølgelig ikke let at sige noget bestemt. Nærværende anmelder er dog tilbøjelig til at antage dette; derfor taler den selvoplevelsens umiddelbarhed, hvormed de skiftende stemninger er gjengivne; men forholder dette sig så, da er der indtrådt et mærkeligt omslag i forfatterens religiøse livsanskuelse; denne var tidligere afgjort kristendomsfiendsk. I »Nyt tidsskrift« 1883, 5:te hefte, leverede Garborg to anmeldelser, den ene af nuværende biskop Heuchs bekjendte bog »Om vantroens væsen« og den anden af prof. theol. Petersens skrift »Om skabelsen«; i disse anmeldelser angriber han på det skarpeste selve de kristelige grundsandheder: Læren om opstandelsen, arvesynden, forsoningen, bønnen i Jesu navn, Guds almægtige og nådige forsyn.

I »Trætte mænd« er der ikke alene ikke noget angreb på eller nogen spot over kristendommen, men der er tydeligvis en stærk, om end uklar dragelse henimod den som den eneste redning fra et uværdigt liv og fra den fortabelse og fortvivlelse, hvortil et sådant liv tilslut må føre.

Bogen er derfor et tidens tegn, som man *forsåvidt* må hilse med tilfredshed. Når selv en af de tidligere ordførere for den literære retning hos os, der repræsenterede irreligiøsiteten og den gudforladte realisme, med åbenbar modvilje vender sig bort fra den og erkjender, at uden religion kan der ikke føres nogen menneskeværdig tilværelse, da viser dette, at der, trods uklarheden og manglerne ved det religiøse standpunkt, er et omslag igjære endog på disse literære hold, — et omslag, der sammen med andre tidens tegn, synes at spå, at det literære forfalds tid snart er forbi, og at vi i denne henseende gå lysere og bedre tider imøde.

N. Hertzberg.

CHR. CAVALLIN och A. TH. LYSANDER. **Smärre skrifter i urval** samlade och utgifna efter författarnes död. Med inledning och lefnadsteckningar af Martin Weibull. Stockholm. P. A. Norstedt & Söners förlag.

Om den bok, hvars titel läses här ofvan, säger professor Weibull i inledningen:

»Den eger anspråk på att tillhöra Sverige och den svenska litteraturen.»

Skulle något arbete med mera rätt än detta kunna ega sådana anspråk? Visst är att den svenska litteraturen räknar en följd af år för hvarje gång hon mottager ett arbete af det värde, att det förtjänar sättas vid sidan om denna »hälsning från Lund». Men däri har äfven den författare sin del, hvars finkänsliga, spirituella inledning och lefnadsteckningar af de bägge bortgångne liksom slagit en ram kring boken, i hvars infattning den först fullt ses i sin rätta dager.

Den vida mindre delen af boken har till författare Cavallin: 98 sidd. mot Lysanders 512. Men det han här bjuder oss, »låter oss», för att låna Weibulls ord ur hans teckning af Cavallin, »ana, hvad vår litteratur förlorat därigenom, att han så sent kom på den tanken att utvidga det akademiska auditoriet till den stora allmänheten.» Af de sex särskilda stycken af Cavallin, som ingå i dessa »Smärre skrifter», äro de bägge uppsatserna »Om grundtanke och karaktärer i Runebergs tragedi Kungarne på Salamis» samt »Antonius och Kleopatra» de väl icke blott till omfång utan äfven till innehåll betydligaste. Undertecknad har ännu en liflig erinring af, med hvilken ifver vi unga studenter, som i de tiderna åhörde Cavallins föreläsningar öfver Sofokles' Antigone och Oedipus rex, kastade oss öfver det häfte af Nordisk tidskrift för 1879, hvilket innehöll den förra uppsatsen. Cavallin brukade på dessa föreläsningar, hvilka föras i vår erinring äfven af den i samlingen förekommande vackra tolkningen af korsången ur Sofokles' Antigone, s. 332—383, mycket ofta påvisa anknytningspunkter hos moderna författare, särskildt hos Runeberg, och följaktligen var uppsatsens innehåll oss icke fullständigt främmande. Men jag tror att det är med de andre som med mig: jag har läst om den upprepade gånger, men alltjämt med stegradt intresse.

Vid en samling af »smärre skrifter», hvilkas antal går nära in till fyrti-talet, låter det icke göra sig att inom de få sidor, en tidskrift kan anslå åt en anmälan, redogöra ens för de mera framträdande styckenas innehåll; och det kan *in casu* vara öfverflödigt, då det är otvifvelaktigt att en *mycket* stor del af vår litterärt in-

tresserade publik icke nöjer sig med mindre än att själf läsa boken. Eljes skulle nämnda uppsats af Cavallin — i hvilken den klassiske filologen icke blott ådagalagt sin egen fina uppfattning af modern litteratur, utan äfven fulltygat, i huru hög grad den skald, han syntes älska framför andra, lefvat sig in i antikens anda och förmått till en klassisk diktskapelse sammangjuta den med de nationella och kristna drag, hans poetiska alstring för öfrigt bär — i hög grad locka till en utförligare framställning. Samma är fallet med uppsatsen om »Antonius och Kleopatra», hvilken genom de möjligast enkla medel, till stor del med de forntida källornas egna ord, klart och åskådligt för oss skildrar »den romerske triumvirns och hans egyptiska hustrus» öden. Rent konstnärligt sedt, står måhända talet »Till J. N. Madvigs minne» högst bland Cavallins svenska litterära kvarlätenskap. Med sitt uppslag från Runeberg:

En konung syns den gamle mig
vid slutet af sin lefnads stig,
vid målet af sin långa färd,
så segerrik, så afundsvärd,

med den fina användningen af anekdoten om Temistokles' svar till Serifiern, som sade att Temistokles blifvit berömd icke för sin egen skull utan för sitt lands, med motivet om ålderdomen ur Ciceros Cato maior och med hela skildringens utmynnande i ett nytt citat af Runeberg (»Ej med klagan skall ditt minne firas» etc.), är denna skildring af den store danske filologen, som i Cavallin egde icke blott en beundrare och en vän, utan äfven en lärjunge, ett fulländadt litet mästerverk. Denna teckning nära står minnestalet öfver Paulus Genberg, liksom det öfver Madvig föredraget vid Nordisk fest till fädrens minne. En vacker gård åt lifvet inom Lunds Akademiska förening har han också gifvit i det stycke, som öppnar samlingen, ett fragment ur ett tal vid Akademiska Föreningens tioårsfest 1861.

Lysanders »Smärre skrifter i urval» tillhöra vidt skilda områden. Vår litteratur eger näppeligen någon universellare ande än Lysander, och hans samtid egde det i hvarje fall icke. Hvad allmänheten lärt känna af hans egen originaldiktning visar hos honom en skaldebegåfning af första rang; men med all sin själfständighet och ursprunglighet egde han äfven den smidighet och böjlighet, som gjorde honom till en utmärkt tolkare af andras poetiska skapelser; i nu föreliggande samling gifves beviset därför t. ex. af hans tolkning af Stabat mater (»Ett passionspoem från medeltiden»). Den förmåga att gifva form åt sina tankar, hvilken han egde som skald, egde han i måhända ännu högre grad som prosaist. Djupet och mångsidigheten af hans begåfning framträder ingenstädes tydligare än i

dessa i »Smärre skrifter» sammanförda essay'er, »hvilka göra honom till vår litteraturs främste essayist» (Weibull). Det innehåll, han för fram, är lika lärorikt och väckande, som hans stil är kraftig och elegant, vare sig han inför studentkretsen i Lund håller föredrag om Erosmythen, — »om den ängel, som, sedan han uppfyllt sin sändning inom antikens värld, återgick i urskötet af Kaos, hvarifrån han i begynnelsen utträd, för att lämna rum i världen åt den kristliga kärleken, åt Ἀγάπη» —; eller om Gibbon och hans stora historiska verk med anledning af hundraårsminnet af den dag, d. 15 okt. 1764, då hos den blifvande engelske historieskrifvaren, där han som resande betraktade Roms ruiner, föddes tanken på hvad som blef hans — och äfven hans århundrades — litterära storbragd; eller han för oss till »Det underjordiska Rom», där han lär oss att äfven den kristna forntiden har sin härlighet, som väl kan tåla att ställas vid sidan af den antika världens under; eller han förtäljer hvad forskning och dikt har att säga oss om »vår folkstams beduiner», zigenarne; eller han, fint förstående och genialt belysande, skildrar enstaka litterära gestalter, såsom Shelley och Paludan-Müller och Luigi Pulci — skildringen af denna skald synes mig beteckna höjdpunkten af Lysanders konstnärskap — och Tegnér; eller han analyserar enskilda litterära alster, såsom i undersökningen om Marsk Stigvisorna och om Shakespeares Romeo och Juliet. Essay'n var just en litteraturgren, där alla Lysanders stora gåfvor kunde samverka och hvar och en komma till sin rätt. Vetenskapsmannens i detalj gående forskning, tänkarens skarpsinne, skaldens fantasi, hvilken lefvandegör allt, som kommer inom dess krets: dessa egenskaper möta oss i hvar och en af de uppsatser, samlingen rymmer; och därtill är hans stil mästarens och framställningen öfvergjutet än af den finaste humor, än af den varmaste kristliga känsla.

Där ligger nära fyrti år mellan den tid, då den första i samlingen förekommande essay'n såg dagen, och den, då dess sista stycke framträdde. 1851 offentliggjorde Lysander sin teckning af Sören Kierkegaard; 1889 strängade han sin lyra vid en gammal väns graf: det var, när hans »ädle Mæcenat», grefve Carl Dücker staddes till hvila, den siste i det klöfverblad af ädlingar, till hvilkas vänskrets Lysander länge hört, liksom före honom Törneros: Melcher Falkenberg och Cristian W. Dücker hade redan förut gått bort. Lysander följde 1867 Melcher Falkenberg till den sista vilan med bland annat den vackra strofen:

Och tömde han ut sitt hjärta allt,
det var som om en ljusgestalt
trädte för dig i detsamma.

Om så han mött dig, då har du känt
den vänskapshärd, där Törneros tändt
sitt snilles heliga flamma.

Hans sång öfver Carl Dücker innehåller ord, som osökt lämpas på författaren själf:

Yttre storhets glans och ära
alltför stor att eftertrakta,
stundens verk och dagens lära
alltför tänkande att akta,

gick du stilla genom lifvet . . .

Men trots den långa tid, under hvilken dessa »Smärre skrifter» kommit till, bära de dock alla vittne om sitt ursprung från samma litterära personlighet. Lysanders lifsåskådning, byggd på den positiva kristendomen, framträder klart redan i uppsatsen om Sören Kierkegaard — författaren var då i sitt 29:de år —, och i denna syn på lifvet lefde han det till slut. Denna kristliga tro är också den grund, i hvilken Lysanders författarskap, djupast sedt, har sina rötter. På många ställen frambyter den också med en styrka, som måste göra intryck på hvar och en, såsom t. ex. i slutet af uppsatsen om »Det underjordiska Rom». Det torde dock öfverraska mången, när Weibull i lefnadsteckningen af Lysander upplyser om, att det sista, hvarmed denne mångfrestande ande sysselsatte sig, var »religiöst författarskap i Sören Kierkegaards ande», att hans sista litterära intresse så räckte handen åt hans första: han ville liksom i ett samla summan af sitt lifs tänkande och erfarenhet. Men det förvånar icke dem, som nära kände den åldrande mannen. De hade väl erfarenhet af att Lysander ej meddelade sina innersta tankar åt hvem som helst; den stora mängden af dem, som kommo i beröring med honom, fingo nöja sig med »likgiltigt hvardagstal». Men när han hos någon funnit lifsintressen, som gingo i samma riktning som hans egna, då var Lysander samme man, som han är i sina skrifter, och dem, som i det förhållandet lärt känna honom, öfverraskar det ej att han velat samla sin andliga kraft till be-kännelsen af sin kristliga tro.

Innehållet i dessa »Smärre skrifter» af Lysander vittna vackert om den betydelse, han haft för det akademiska lifvet vid Lunds universitet. Ungefär halfva antalet af däri upptagna stycken hafva framkallats af akademiska högtider eller af sammankomster inom studentlifvet. Så t. ex. var det Lysander, som vid Oskar I:s död skref kantaten vid det sydsvenska universitetets sorgfest — kantaten med den däri inlagda romansen:

Det var en skald uti fordomtid etc.

hvilken utrymmet hindrar mig att anföra i dess helhet —; och, för att återigen begagna Weibulls ord, »när det hände, som aldrig till-förne händt i Sverige, att sorgtåget gick genom landet med den

folkkäre kungens lik, kunde han gripa hela folkets stämning och forma den till en dikt, som hade Sveriges öra förr än C. W. A. Strandberg fick det för sin.» Det är Lysander, som ger uttryck åt den Karolinska högskolans känslor vid Drottning Lovisas frånfalle, och när Lunds universitet firar sekelminnet af sin störste sons Esaias Tegnér's födelse, är det åter han, som tolkar betydelsen af det minnet. Vid Nordisk fest till fädrens minne, detta uttryck, som den skandinaviska tanken sökte sig på så många ställen, men som den, synes det, lyckats hålla lif i endast på ett, i Lund, har Lysander upprepade gånger uppträdt som minnestalare: »Smärre skrifter» förvara hans teckningar af Kierkegaard och Atterbom (»Årminnet 1855»), Thomander, Malmström, Fredrika Bremer (»För minnet och Löftet» 1866), äfvensom hans varma, formfina skål för Finland vid liknande tillfälle 1861. Föredragen om »Erosmyten», »Om Karl den tolfte's betydelse» och »Om Gibbon» äro (jfr ofvan) hållna inom Lunds Akademiska förening. En tanke, som med makt tränger sig på en vid läsningen af dessa Lysanders föredrag, är den: Står våra dagars studentlif i ideella intressen i jämnhöjd med den tids, då studenterna samlades för att lyssna till dessa i sanning anderika föredrag? Läsaren må förlåta mig att jag väcker frågan, men undandraget mig dess besvarande. Och jag är viss om att han med mig gör honnör för det studentlif, som stod nog högt för att framkalla sådana föredrag.

Jag måste sluta här, änskönt åtskilligt af hvad Lysander alstrat bäst — såsom t. ex. uppsatsen »Om jämförande religionsvetenskap» — i det föregående icke ens nämnts. En karaktäristik af Lysander som författare kan här icke gifvas, och jag för min del skulle rygga tillbaka för en uppgift, hvilken kräfde en mångsidighet och ett djup i uppfattningen ej mycket underlägsne själfva det karaktäriserade föremålets. Men det skall varda den svenska litteraturhistoriens och den svenska lärdomshistoriens uppgift att teckna och förvara bilden af denne man och af honom, som i lifvet stod honom så nära, att den tanken kunnat uppstå, att hans svenska litterära kvarlåtenskap borde inneslutas inom samma permar som hans beundrade väns.

Bättre kan ingen vörd förtälja om de bägge bortgångnes lifsgärning än deras egna »Smärre skrifter. Den vården blir endast desto vackrare därigenom, att den är rest af pietetsfulla söner. Som utgifvare äro antecknade juris kandidaten Hans Cavallin och med. kandidaten Sven Lysander.

Johannes Paulson.

G. RETZIUS, **Biologische Untersuchungen.** Neue Folge. II. Mit 16 Tafeln. Stockholm 1891.

Såsom det var att förutse, hafva de i Retzii **Biologische Untersuchungen**, I delen, framlagda undersökningar, för hvilka i denna tidskrift (1891 sid. 369) förut redogjorts, väckt stor uppmärksamhet inom den vetenskapliga världen. Så hafva redan två af samtidens förnämsta auktoriteter på anatomiens område, Kölliker och Waldeyer, framhållit dessa undersökningars framstående betydelse för vår kännedom om nervsystemets finare byggnad.

Knappt ett år har förflutit, sedan denna första del utkommit, och redan är Retzius i tillfälle att i ett nytt band offentliggöra resultaten af sina fortsatta forskningar öfver nervsystemet hos en del ryggradslösa djur och de lägsta ryggradsdjuren.

Liksom vid sina undersökningar öfver kräftdjurens nervsystem, hvilka vi tidigare omtalat, har han äfven vid sina nya arbeten begagnat sig af den s. k. Ehrlich'ska färgningsmetoden, genom hvilken nervsystemets element, ganglicellerna och nervtrådarna, medelst en lösning af metylenblått låta särskildt färga sig, så att man kan följa dem på långa sträckor i deras förlopp och ömsesidiga anordning.

Det måste betecknas som ett synnerligen lyckligt grepp att underkasta nervsystemet speciellt hos *ringmaskarna* en närmare undersökning. Ej blott nervsystemets anordning och läge utan äfven dess utveckling förete, såsom de senare årens undersökningar hafva ådagalagt, hos dessa djur i genealogiskt afseende mycket betydelsefulla förhållanden. Nu hafva vi genom Retzius erhållit viktiga upplysningar om detta nervsystems finare byggnad i den första af det föreliggande bandets afhandlingar: *Zur Kenntniss der centralen Nervensystems der Würmer*, hvilken uppsats illustreras af tio tafvor. Det har lyckats R. att hos flera hafsringmaskar och hos iglar iakttaga ganglicellutlöparnes banor och förgreningssätt och att följa dem ganska långt inom det centrala nervsystemets ansvallningar (buksträngens ganglier) och därifrån ut i de nervgrenar, hvilka utgå från sagda centra. I trots af de hos olika maskgrupper växlande strukturförhållandena har det visat sig, att själfva de ledande principerna för nervelementens typer och anordningssätt äro väsentligen desamma för alla de hittills undersökta representanterna, och att de på ett i ögonen fallande sätt öfverensstämma med de af författaren förut hos kräftdjuren beskrifna förhållandena. Äfven hos maskarna förekommer nästan uteslutande den enpoliga ganglicellen (d. v. s. ganglicellen med endast en utlöpare). Flerpoliga gangliceller påträffas endast undantagsvis. Dessa enpoliga cellers enda utlöpare

blir en nervtråd, som under afgifvande af små, oftast rikt förgrenade sidoutsnitt löper vidare genom det centrala nervsystemets ganglier för att förr eller senare genom en periferisk nervgren utgå mot kroppspeniferien och där efter upprepad förgrening ända i sina motoriska eller sensoriska nervslut. Det synes emellertid, som om det hos maskarna, särskildt hos iglarna, skulle finnas nervtrådar, hvilka icke utgå från de ganglioceller, som tillhöra det centrala nervsystemet (hjärnan och bukmärgen), utan sannolikt äro utlöpare från periferiskt belägna ganglioceller. Den länge så mystiska punktsubstansen befinnes hos ringmaskarne, liksom hos kräftdjuren, bestå af gangliocellsutlöparnes sidogrenar, hvilka rikt förgrena sig och sammanflätas med hvarandra till ett ytterst inveckladt flätverk. Något direkt sammanhang mellan de enskilda gangliocellernas förgreningar synes icke förefinnas, utan torde öfverförandet af impulserna från det ena nervelementet till det andra ske genom kontakt, såsom man under senaste tid börjat antaga förhållandet vara äfven hos de högre djuren.

I föreliggande arbetes andra och tredje afhandling meddelar författaren sina undersökningar öfver det centrala nervsystemets, särskildt ryggmärgens byggnad hos två af de lägsta nu lefvande ryggradsdjuren, nämligen *lancettfisken* (*Amphioxus lanceolatus*) och *pirålen* (*Myxine glutinosa*). Äfven här har den Ehrlich'ska metoden med framgång användts. Att närmare ingå på de därvid vunna resultaten torde utan afbildningar icke lämpligen låta sig göra, hvarför hänvisas till originalets framställning, hvilken liksom den föregående afhandlingen belyses af ett större antal af författaren själf efter naturen utförda figurer.

W. Leche.

LUDVIG LARSSON, *Ordförrådet i de äldsta isländska handskrifterna*, leksikaliskt ock grammatiskt ordnat, Lund 1891.

Det arbete, hvars tillvaro härmed påpekas, är alster af en örhörd samlarflit. Det är ett glossarium, en ordbok, dock utan angifvande af ordens betydelse, till de tio äldsta isländska handskrifternas språk. Åtskilliga af dessa handskrifter äro ganska omfångsrika, den tryckta upplagan af den stockholmska homilieboken utgör 221 s., en af dr. Larsson själf utgifven handskrift är i tryck 130 s. Det oakadt finnes i ordboken angifvet, icke blott hvilka

språkformer som förekomma i dessa tio handskrifter, utan äfven alla de ställen inom desamma, där de olika språkformerna återfinnes. Det är gifvet, att detta skall leda till ändlösa sifferuppgifter om sida och rad i fråga om ord, som förekomma oftare. Salunda upptager pronomen *hann* 10 spalter med siffror, prepositionen *i* 8, verbet *coma* 5, substantivet *maþr* 'man' nära 7, pronomen *sa'den* nära 22 och verbet *vesa* 'vara' nära 15 spalter och det finnes t. ex. noga angifvet, på hvilka ställen detta första pronomen skrives *hann* och på hvilka *haN*, *háN* eller med förkortningstecken för *n* o. s. v. Att kontrollera riktigheten af hvarje uppgift, vore att göra om författarens jättearbete, och kan icke komma i fråga, men jag har gjort talrika försök på måfå att i ordboken återfinna vanligare eller sällsyntare former och skrifningar ur de ifragavarande handskrifterna och hittills anträffat allt hvad jag sökt. Främmande ord med främmande böjning finnas i en särskild förteckning. Slutligen finnes en förteckning i hvilken alla glossariets isländska ord ordnats grammatiskt efter böjning och bildningssätt, och dettas fullständighet har jag pröfvat på samma sätt som glossariets. Arbetet är tryckt i 200 exemplar, däraf 50 nummerade, och till arbetets utgifvande har den Letterstedtska föreningen beviljat ett anslag af 600 kronor. Som ett glädjande tidens tecken må nämnas, att författaren i den svenska texten begagnat ett förbättradt stafsätt, liknande det som föreslagits af rättstafningssällskapet.

Man kan nu fråga, hvad nytta har denna ytterliga noggrannhet och fullständighet? Därför svaras, att nyttan måste anses vara synnerligen stor för dem, som syssla med forskningar, som hafva hjälp af uppgifter om språkliga förhållanden i dessa handskrifter. Den som särskildt studerar isländskans ljudlära, formlära eller syntax har här så bekvämt tillgängligt som möjligt materialet till all upplysning, som står att vinna ur dessa de äldsta och därför ock viktigaste handskrifterna, och kan bygga sina slutsatser på en bredare och tryggare grundval än annars vore möjligt. Men äfven andra forskare än den isländske grammatikern kan skriften gifva en ovärderlig hjälp. Det kan t. ex. vara fråga om att finna motstycken till ett språkligt uttryck i någon urkund på vårt eget eller våra grannfolks fornspråk för att stödja någon viss uppfattning. Vid sådana tillfällen känner man riktigt behovet af en skrift sådan som denna, medelst hvilken man i allt mak kan pröfva alla de fall som hafva någon betydelse för saken i fråga. Hvilken skatt vore det icke, om vi egde en skrift som denna, upptagande ordförrådet i vårt fornspråks äldsta skrifter, de fornsvenska lagarne!

Erik Brate.

ETT KAPITEL I SVERIGES TELEFONVÄSENDES UTVECKLINGS- HISTORIA (1876—1890)

AF

KLAS SONDÉN.

Telefonväsendets utvecklingshistoria är visserligen kort, hvad beträffar tiden, men så mycket märkvärdigare är den, om man tänker på allt, som under de få åren hunnit uträttas. Intet kommunikationsmedel, ja snart sagdt ingen uppfinning af något slag har spridts så hastigt öfver världen som telefonen.

Ju snabbare en sak utvecklar sig, desto fortare förkvävas ofta hägkomsterna från dess upprinnelsetid; och skall därför minnet af telefonens första år bevaras, så måste hithörande data samlas *nu*, medan ännu de personer lefva, som varit med från början. Spåren hafva redan börjat igensopas, och blott några få år härefter skall detta säkerligen hafva skett så grundligt, att det icke skall stå i någons makt att leta fram dem. De gamla årgångarna af tidningarna innehålla visserligen ett och annat, de tryckta medlemsförteckningarna likaså, men tidningspapperet förmultnar, och medlemsförteckningarna hafva såsom accidenstryck redan till stor del försvunnit.

Det är alltså för att från glömska rädda ett och annat, hvilket i en framtid möjligen kan blifva af intresse, — om det än ligger så nära vår tid, att en rekapitulation kan synas mången onödig, — som jag om Sveriges telefonväsende hopsamlat några uppgifter, hvaraf här en del framlägges.

---

¹ För den verksamma hjälp, som vid samlandet af här använt material kommit mig till del från herrar L. M. Ericsson, H. T. Cedergren, C. Hallén, H. Brunius m. fl., beder jag få uttala min synnerliga tacksamhet.

Förf.

Själftva telefonapparatens historia har så ofta och af så många blifvit behandlad, att jag beträffande densamma kan fatta mig mycket kort.

Den elektriska telefonen kan sägas räkna sin upprinnelse från den 14 februari 1876. Visserligen funnos tidigare försök att öfverföra ljud medelst elektricitet, men först denna dag inträdde uppfinningen i ett sådant skede, att den kunde blifva till praktisk nytta. Den 14 februari 1876 inlämnade till patentbyrån i Washington *Alexander Graham Bell* och nära samtidigt med honom *Elisha Gray* ansökningar om patent, hvar å sin apparat att öfverföra ljud medelst elektricitet. Bells patent beviljades den 7:de mars; men sannolikt var uppfinningen då ännu ej så utarbetad, att den kunde utsläppas i marknaden. Härför tala flera omständigheter, ej minst själftva stiliseringen af patentbrevet. Det vill däraf synas, som om uppfinnaren icke då insett, att han hade med en så värderik uppfinning att göra. Till samma förmodan ledes man af det faktum, att han försummade att i åtskilliga länder uttaga patent, tills det var för sent. Eljes pläga amerikanare vara ganska påpassliga i detta afseende.

Telefonen skall första gången hafva varit offentligen förevisad vid världsutställningen i Filadelfia 1876, men enligt hvad jag hört af en personlig bekant till *Bell* — ingeniör *Hopstock* — skulle uppfinnaren icke varit särdeles angelägen om, att hans apparater då uppmärksammades, hvarigenom fara för hans patenter kunde uppstå.

Detta synes ock så mycket antagligare, som ingen af alla de representanter, Sverige egde vid utställningen, nämde ett ord om saken.

Den första notis därom, som nådde vårt fosterland, kom ej direkt från Amerika, utan såsom referat af ett föredrag, som hölls i Glasgow sommaren 1876, af den berömde fysikern *W. Thomson*.

Notisen läses i Dagens Nyheter för den 30 september 1876 samt lyder — hvad beträffar den del, som handlar om telefonen — sålunda:

»Ett underverk kan man dock kalla 'telegrafan, som talar', som klart och tydligt öfverflyttar vid telegraftrådens ena ända yttrade ord till den andra.

'Jag har med egna öron hört' — sade den lärde fysikern — 'och detta på det tydligaste sätt vid trådens ena ända ord för ord återgifvas af en liten, cirkelrund skifva allt, hvad min ämbetsbroder,

professor *Watson*. yttrade vid den andra. Han höll sin mun tätt intill en hårdt spänd hinna, vid denna var ett stycke mjukt järn så fästadt, att det kunde till ett elektromagnetiskt system öfverflytta vibrationer, som motsvarade luftens ljudvågor. Dessa vibrationer öfverfördes till trådens andra ända till den lilla skifvan, hvilken enligt hvad jag försökt, ganska troget återgifver alla orden.»

Notisen är mycket kortfattad och ej alldeles korrekt, men den gifver dock en antydan om den epokgörande uppfinningen.

Det dröjde emellertid ett halft år, innan telefonen å nyo omnämndes. Det heter då: ¹ »Man har hittills skrattat åt denna nya uppfinning, som lofvar att till fjärran trakter per tråd öfverföra mer än ord: — sånger och operor. I Amerika tager man dock saken på allvar, sedan det lyckats att väsentligen förbättra apparaten. Telephon användes där praktiskt som musikbefordrare, och man skall hädanefter ej säga: 'på musikens vingar', utan 'på telephonens vingar'.»

Man hade hos oss ännu ingen aning om telefonens praktiska nytta, ja, som vi hörde, skrattade man åt historien därom — i sanning ett bevis för *otroligheten* och därmed äfven för *märkvärdigheten* af den nya uppfinningen! Ett annat dylikt lämnade våra vetenskapsmän. Det kan nämligen ej af någon betviflas, att t. ex. *Edlund* af den utländska litteraturen kände till apparaten. Han förbigår dock densamma länge med tystnad, och den tanken ligger mycket nära till hands, att han ej satte full tilltro till berättelserna från Amerika. Först den 9 maj 1877 omnämndes telefonen i Kungl. Vetenskapsakademien, då en skrivelse beträffande densamma från Sveriges minister i Washington greve *C. Levenhaupt*, upplästes.

Tidningarna börja emellertid nu allt allmännare innehålla notiser om telefonen, dels om konserter, dels om samtal befordrade per tråd. Såsom märkvärdigheter omnämndes samtal på en half, en, tre, tretton miles afstånd o. s. v., men man talade dock fortfarande om telefonens bristfällighet. Ännu i juli 1877 ² heter det: »hittills har man ej lyckats att få alla ljud lika tydliga, men man bör kunna hoppas, att fortsatta försök skola öfvervinna denna olägenhet. I så fall kommer uppfinningen att blifva af ofantlig betydelse.»

Såsom en egendomlighet med afseende på dessa första notiser må nämnas, hurusom befordrandet af musik ofta betraktades såsom något

¹ Dagens Nyh. ²³/₄, 1877.

² St. Dbl. Landsortsuppl. ⁹/₇, 1877.

märkvärdigare än af ord; och dock är kanske det märkvärdigaste af hela telefonen just dess förmåga att återgifva mänskligt *tal*. *Toner* hade med elektricitetens hjälp redan lång tid förut — 1860 af tysken *Reis*¹ — verkligen blifvit öfverförda, om ock ej så fullständigt som med den moderna telefonen.

Ett och ett halft år hade telefonen redan funnits till, innan våra svenska tidningar började förkunna hans annalkande hit; det var i augusti 1877, som han kom. Den, hvilken synes hafva varit den förste, som hitfört apparaten, var en norsk ingenjör, *Hopstock*, densamme, som nu å nyo låtit tala om sig i anledning af en påtänkt telefonförbindelse tvärs öfver Skandinaviska halfön. *Hopstock* förevisade telefonapparaten för H. Maj:t Konungen, för telegraf- och järnvägstjänstemän, m. fl. intresserade så väl i Stockholm som i landsorten.

Såsom naturligt var, väckte nyheten stort uppseende hvar helst den visades.

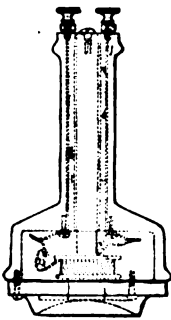

Fig. 1.

I sammanhang härmed kan jag ej underlåta att i förbigående erinra om en liten apparat, hvilken vid denna tid framträdde. Det var den så kallade leksakstelefonen, hvars användning betecknas af namnet. Han spriddes öfver hela landet och gaf t. o. m. uppslag till ett litet telefonnät — i Borås — utan tvifvel det första i riket. Apparaten var i sig själf ingen nyhet, då man kan spåra densamma redan i medio af 1660-talet;² men åren 1877—79 utgjorde emellertid en period, då han åter ansågs för ny. Något praktiskt värde erhöll han dock icke.

Bland de första försök af svensk man, hvilka utfördes med telefon, torde böra nämnas *Hakon Brunii* i Jönköping. Dessa omnämnas i tidningarna på senhösten 1877, men inskränkte sig då till eftergörande af Bells handtelefoner.

Flera firmor började nu importera dylika handtelefoner af ungefär det utseende, som vidstående figur visar.

Dagens Nyheter för den 15 december 1877 omnämner den, som det synes, första telefonledning i riket: mellan gasverket i Stockholm

¹ Müller-Pouillet's Lehrb. d. Phys. IX Auf. 3 p. 905 o. följ.

² Le Téléphone, le Microphone et le Phonographe par *Th. Du Moncel* Paris 1878 p. 1 o. 2.

och gasklockan vid [nuvarande] Vasagatan. Apparaterna angåfvos vara levererade af *Joseph Leja*.

Samtidigt omnämnas äfven lyckade försök i Göteborg mellan grossh. Gibsons kontor och Jonsered. Där använda apparater angåfvos vara tillverkade af *Heyerdahl & C:o* i Kristiania.

Enligt skriftligt meddelande från *Numa Peterson* i Stockholm inkom till honom den 17 december 1877 den första sändning telefoner, 50 st., hvaraf åtskilliga uppsattes i och för praktiskt bruk.

De sista dagarna af 1877 och de första af 1878 utmärkte sig för en synnerlig lifaktighet på telefonområdet. En del är redan omnämnd; vidare samtalade man mellan Malmö och Lund; ledningar uppsattes mellan Haglunds hotell och Göta källare i Göteborg, mellan H. T. Cedergrens butik och bostad i Stockholm, mellan Vattenledningsverkets pumpverk och chefsbostad därsammastädes, mellan Evangeliska Fosterlandsstiftelsens lokal och Normans tryckeri o. s. v.

Telefonbyggmästare *C. E. Nilsson* uppsatte under första kvar- talet af 1878 ej mindre än 23 telefonledningar.¹

Tidningarna fortsatte emellertid att berätta om snart sagdt hvarje försök med telefon, som gjordes på något längre håll: om huru *Gubben Noak* sjöngs i Vesterås, så att det hördes i Sala, huru telefonen tjänstgjorde som postillon d'amour mellan Piteå och Luleå o. s. v.

Man började dock så småningom inse, att här icke längre var fråga om en leksak utan om ett kommunikationsmedel med verkligt praktisk betydelse. Dock var ännu en transport af ljud, utan att ljudvågorna själfva öfverfördes, något så nytt och för det allmänna medvetandet så svårfattligt, att man icke rätt kunde komma till klarhet om, att denna öfverföring försiggick på alldeles samma sätt och under samma villkor som annan elektricitetsöfverföring. Såsom något kuriöst berättades därför telefonens användning vid grufdrift, vid dykeriarbeten, till krigsbruk, till polisändamål, i pedagogiens tjänst o. s. v. Men dess allra viktigaste användning — den, som kan sägas utgöra sammanfattningen af alla de andra — till telefonnät, nämdes dock ännu icke. Först genom liniernas sammanförande i centralstationer kunde telefonens användbarhet blifva fullt allmän.

För sådant bruk egnade sig likväl föga de gamla, jämförelsevis ljudsvaga magnettelefonerna. Bättre sådana konstruerades, t. ex. af

¹ Enligt visad räkenskapsbok från nämnda tid.

Siemens och Halske, af hvilken sort ett icke ringa antal importerades hit. Fig. 2 visar formen.

Den kraftigaste hjälp i tekniskt afseende erhöi dock telefonen genom mikrofonens uppfinnande, som egde rum år 1878. Såsom uppfinnare angifves vanligen *Huges*, men *Pfaundler* anför såsom samtidig uppfinnare af apparaten tysken *Lüdtge*.¹

Till oss kom notisen om saken redan samma år, men betecknande för den tro, som sattes därtill, är platsen, hvarunder *Stockholms Dagblad*² återgaf uppgifterna. De stodo nämligen att läsa under »hvarjehanda».

Detta »hvarjehanda», eller ett aftryck däraf, torde emellertid gifvit uppslag till mikrofonförsök, hvilka äro de första, jag hört om-

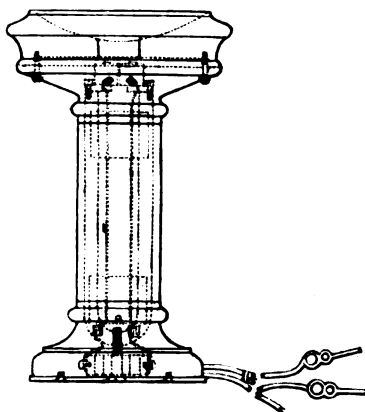

Fig. 2.

nämnas i Sverige. En dubbeltrådig kopparledning uppsattes — i oktober 1878 — mellan tvenne, på hvar sin sida om Norrtullsgatan belägna hus, hvarest bodde två teknologer. Desse inköpte hvar sin handtelefon, galvanisk ringklocka och elektriskt batteri samt tillverkade själfva mikrofoner samt de automatiska inrättningar, som behöfdes i och för af- och tillkoppling af de särskildta delarna, allt eftersom apparaten begagnades eller ej. Apparaterna egde sålunda alla delar, hvarmed fullständiga telefoner pläga vara utrustade, om än formen betydligt afvek från den, hvilken man nu är van att se. Vänner och väns vänner kommo och besågo, eller rättare sagdt lyssnade på de underliga företeelserna, och egarne själfva sutto mången

¹ Müller-Pouillet's Lehrb. d. Phys. IX Auf. 3 p. 913.

² Landsortsuppl. n:o 126. 1878.

kväll efter slutadt arbete till sent på natten och språkade eller sjöngo visor för hvarandra.

Det behöfver ej sägas, att hela anläggningen var »kun til lyst».

Emellertid var mikrofonen mäktig en hög grad af fullkomning, samt blef äfven föremål för många konstruktörers uppmärksamhet. Handböckerna i hithörande ämnen innehålla beskrifningar öfver ett stort antal mikrofoner eller, som de ofta kallas, då de äro applicerade till telefonapparater, »transmitters».

De i vårt land använda äro utgångna hufvudsakligen från tvenne konstruktörer, *Blake*, hvars mikrofon utgör en del af den vanliga

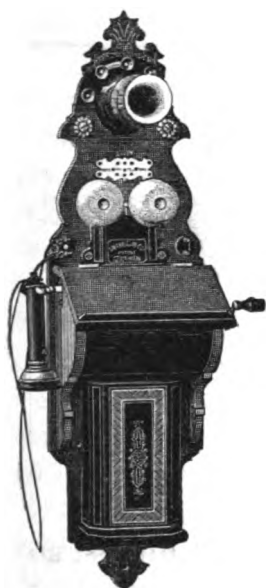

Fig. 3.

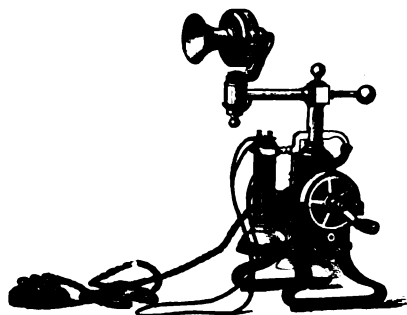

Fig. 4.

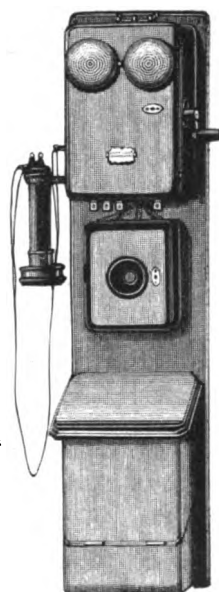

Fig. 5.

s. k. bellapparaten, samt *L. M. Ericsson*, hvilken konstruktioner äfven äro välbekanta. Den yttre formen af de vanligaste slagen visas å fig. 3, 4 och 5, därvid 3 och 4 äro Ericssons, samt 5 Blakes [Bells] apparater.

Så olika de än äro till utseendet, så skilja sig de svenska och amerikanska modellerna dock egentligen endast med afseende på transmittern samt yttre formen.

Ännu en svensk telefonkonstruktör må slutligen nämnas: *Hakon Brunius*. Hans apparater förekommo hufvudsakligen i västra Sverige,

dock ej till så stort antal som någon af de förra. Numera tillverkas de ej vidare.

Då fabrikationen af telefoner inom landet varit en betydlig faktor för utvecklingen af vårt telefonväsende, så kan det ega sitt intresse att följa produktionen vid vår största samt numera enda telefonfabrik: *L. M. Ericssons*.

Efterföljande tabell visar, huru många telefonapparater m. m. som under årens lopp utgått från denna fabrik.¹

År.	Telefoner.		Växelbord.		Klaffar i växelborden.		Anmärkningar.
	För Sverige.	För utlandet.	För Sverige.	För utlandet.	För Sverige.	För utlandet.	
1878	36	—	—	—	—	—	Magnettelefoner.
79	74	—	—	—	—	—	D:o.
80	280	—	—	—	—	—	D:o.
81	461	46	9	4	118	120	} Började apparater med induktionsringning att tillverkas.
82	1282	334	44	9	2260	410	
83	2006	118	66	4	1885	130	
84	2416	243	90	7	2317	233	
85	2473	326	86	14	2256	614	
86	2099	483	40	19	1715	979	
87	2143	952	117	21	5808	556	
88	2829	796	105	26	2190	762	
89	3203	1563	113	32	2299	1119	
90	3762	1797	167	43	3596	1754	
91	4173	2945	154	68	3616	3806	

En blick på tabellen visar, hurusom under tiden intill 1881 års slut långt flera telefonapparater afsattes, än som hade motsvarighet i växelbordens linier. Räknar man blott de till Sverige från *L. M. Ericsson* utgångna telefonerna, så öfverstiger deras antal med 733 antalet klaffar i de under samma tid levererade växelborden. Denna siffra är ett mått på de telefoner, som uppsattes utan att förbindas till nät. Medräknas de på andra håll — af *Öller & C:o* samt *H. Brunius* — tillverkade äfvensom de importerade telefoner, hvilka icke kommo till användning i Bellbolagen, så blir öfverskottet ännu betydligare.

* * *

¹ Meddelande från *L. M. Ericsson*.

Det första telefonnät i riket föreslogs, så vidt jag kunnat finna, af *H. Brunius*.¹ Förslaget var emellertid alltför nytt och synes ej ens hafva kommit till allmänhetens kännedom utan stannat inom en jämförelsevis trång krets. Först år 1879 började tanken härpå antaga konkretare form, i det att å ena sidan dåvarande kommissarierna vid Stockholms centraltelegrafstation: *Lybeck*, *Bratt* och *Recin* för telegrafstyrelsen anmälde sin afsikt, att i hufvudstaden anlägga en omfattande telefonledning efter utländskt mönster, samt å den andra assistenten *Wennman* inlämnade en skrift till Börsen i samma syfte.

I protokollsutdrag af den 21 november 1879 »fann Kongl. styrelsen, att något hinder från telegrafverkets sida ej borde möta för åvägabringande inóm hufvudstaden af en dylik telefonanläggning».

I februari 1880 utsändes af ofvannämnda herrar *Bratt*, *Lybeck*, *Recin*, en inbjudning till bildande af Stockholms telefonförening, och i maj samma år tillkännagafs genom ett cirkulär, att minsta medlemsantalet redan var fulltecknad — i själfva verket var det något öfvertecknad — hvarför anläggningen omedelbart komme att taga sin början.

Stockholms Bell-telefonaktiebolag bildades nu och öfvertog anläggningen.

Bolagsordningen fastställdes af Kongl. Maj:t den 13 augusti 1880 och redan i september samma år öppnades de första ledningarna. Såsom synes af den motsvarande kurvan å grafiska tab. sid. 281, gick det sedan raskt med nätets utveckling.

Men afgifterna voro efter våra förhållanden ganska dryga: 160 å 280 kr., allt eftersom abonnenten bodde i staden inom broarna eller mer eller mindre aflägsset på malmarne. Utrymmet medgifver icke att närmare ingå i detaljer rörande själfva anläggningen; jag kan dock ej underlåta att referera ett stycke af en påtagligen med sakkunskap skrifven tidningsnotis² i saken. Det heter där: »nämnda antal abonnenter, eller 300, lär utan allt för stora svårigheter kunna betjänas af en centralstation, men denna svårighet växer i samma mån som ledtrådarna ökas, och slutligen inträder en viss gräns, som icke kan öfverskridas, innan tekniken hunnit en högre fulländning, än den för närvarande eger. Det är icke tvifvelaktigt, att

¹ Genom förevisade bref bestyrkt uppgift af B.

² St. D. Landsortsuppl. 11/6 1880.

den mänskliga uppfinningsförmågan äfven skall lyckas åstadkomma en tillfredsställande lösning af detta problem.»

Detta skrefs år 1880. Vi skola snart se, i hvad mån uppfinningsförmågan motsvarat de förväntningar, som för tolf år sedan ställdes på densamma.

Medan Bellbolaget utvidgade sitt nät i Stockholm, projekterade det äfven anläggningar i Göteborg, Malmö, Norrköping, Gefle, Jönköping, Örebro och Sundsvall, af hvilka nät dock endast tre kommo att af Bellbolaget eller dess filialer utföras [år 1881].

Dessutom anlade Bellbolaget nät i Söderhamn.

I rikets öfriga städer, köpingar och större orter sörjde man för telefonväsendets ordnande på annat sätt. Endast å några få ställen bildades *telefonbolag*, å några andra anlade telegrafverket nät, men å de allra flesta bildades s. k. *telefonföreningar*, grundade på enklare och framför allt, i pekuniärt afseende, billigare principer. Och eftersom dessa telefonföreningar inlagt en mycket stor förtjänst om telefonväsendets utveckling i riket, så meddelar jag grundtanken för densamma. Denna kan uttryckas i få ord: billiga priser, enkel administration, stor själfbestämmelserätt.

Föreningen hade till ändamål att sätta sina medlemmar i telefonförbindelse med så många som möjligt men icke att af själfva telefondriften skörda någon som helst ekonomisk vinst. Afgifterna bestämdes därför ofta för hvarje år; och om något större öfverskott än hvad som kräfdes för afsättande af en nödortfölg reservfond uppstod, så nedsattes årsafgiften. Uppstod balans, så höjdes afgifterna.

Föreningens tjänstemän — ordförande, kassaförvaltare etc. — voro ganska lågt aflönade, i många smärre föreningar alls icke; utan betraktades dessa tjänster såsom förtroendeposter.

Nätets byggnad utfördes antingen af en entreprenör eller och skedde det genom den person, som äfven egde att utöfva tillsyn öfver nätet. Denne sistnämde var ofta en på platsen boende, med hjälpliga tekniska insikter utrustad person, som lärt sig de viktigaste grunderna för nätets skötsel. Då denna befattning vanligen var en bisyssla, så behöfde densamma ej kosta mycket.

Öfriga utgifter för telefonföreningen voro telefonisternas aflöning samt hyra för centralstationen; men att det hela dock aflopp ganska billigt, kan man sluta däraf, att till och med i en så stor stad som Örebro telefonen kostade blott 25 å 15 kronor per år, och att i mer

än 90 föreningar med tillsammans öfver 5,000 apparater årsabonnetet utgjorde i medeltal 23 kronor och några öre.¹

Anmärkas bör dock härvid, att abonnenten själf fick betala ledning och apparat med en summa, som inom lokalnätet vanligen gick till omkring 200 kronor. För aflägsset boende abonnenter ställde sig priset så mycket högre, som *ledningen* blef dyrare.

Räknas härå ränta och amortering, så höjes ju årsabonnetet något.

I ögonen fallande voro vid telefonföreningarna de för abonnenterna synnerligen förmånliga villkoren beträffande rätten att anknyta s. k. biledningar. För dem betalades å många ställen föga mer än nettokostnaden för underhållet.

Kan man sålunda med skäl säga, att telefonföreningarnas villkor i allmänhet voro mycket liberala, så kan det dock ej nekas, att understundom ganska egendomliga paragrafer förekommo i stadgarna.

Drakonisk förefaller följande bestämmelse, gällande för ett norrländskt telefontät:² »skulle nya delegare anmäla sig till inträde, pröfve styrelsen deras anhållan, och kan bevilja den, om alla styrelsemedlemmar äro ense om nyttan däraf». Det måtte ej vara godt för en affärsman att i *den* styrelsen hafva en afvoigt sinnad konkurrent, förutsatt nämligen att paragrafen verkligen tyddes efter orden! Exemplet torde dock vara enastående. Vanligen var man, som förut är nämnt, mycket angelägen om att samla så många abonnenter som möjligt. Och man nöjde sig ej länge med medlemmarna i lokalnätet, utan förband detta med andra lokalnät.

En naturlig utveckling af idén för telefonföreningarna blef sålunda inrättandet af telefonförbund, utgörande sammanslutningar af ett stort antal föreningar med förbindelselinier mellan de särskilda centralstationerna. På detta sätt sammanknötos telefoncentra inom Öster- och Västergötland, inom Nerke, Västmanland, Vermland, inom Dalarne och Gestrik-Helsingland, o. s. v.

Var det billigt att hålla telefon i ett lokalnät, så medförde det blott obetydligt ökade kostnader att erhålla samtrafik inom telefonförbundet. I Örebro telefonförbund, ett bland de största i riket, som sträckte sig från Eskilstuna till Karlstad, från Askersund till Kopparberg och Grängesberg, ökades abonnementspriset för erhållande

¹ Uträknadt med ledning af stat. uppg. till Kungl. Telegrafverket.

² Stadgar för Ljusdals telefonförening 1888.

af fri samtrafik inom hela området med *en* krona per apparat och år, för hvilken afgift resp. telefonföreningar ansvarade inför telefonförbundet. Inom flera andra förbund — de må nu burit detta namn eller icke — ingick afgiften i abonnementspriset utan att det särskildt angafs med hvilket belopp.

Detta var fallet med »Bröderna Haglinds telefontät» i Östergötland, med telefontäten inom »Centralstyrelsen för Skaraborgs läns telefonföreningar» m. fl.

Ehuru af stort intresse kan, till följd af bristande utrymme, ingen redogörelse här lämnas för de särskilda telefontäten i riket.

En detaljerad statistik häröfver medförer — såsom jag hoppas i en utförligare publikation få tillfälle att ytterligare visa — ganska stora svårigheter, och måste hvad noggrannheten beträffar städse lämna åtskilligt öfrigt att önska. Vare sig att man går ut från de af Kungl. telegrafstyrelsen genom Kungl. Maj:ts befallningshafvande infordrade, eller de på privat väg inhämtade uppgifterna, har det visat sig omöjligt att erhålla full likformighet. Begär man upplysning om antalet *abbonenter* (eller »abbonentstationer»), så menar den ene, att hvarje telefonapparat svarar mot en abonnent; han uppger därför abonnenternas och apparaternas antal lika. En annan räknar återigen icke anknytningar såsom särskilda abonnentstationer — särdeles, om hufvud- och biledning tillhöra samma person. Följaktligen uppges i detta fall antalet apparater större än abonnenternas. I Gefle var t. ex. år 1890 skillnaden ej mindre än 100.

Ojämnheter uppstå vidare därigenom att olika uppfattningar gjort sig gällande beträffande betydelsen af ordet »*lokalnät*». Skulle med afseende härpå full reda vinnas, så måste man fasthålla den uppfattning, som genomgår Kungl. telegrafstyrelsens berättelser, där hvarje *växelstation* finnes upptagen. I fråga om de privata näten har dock detta betraktelsesätt icke kunnat upprätthållas, utan hafva ej sällan alla under en gemensam administration stående centralstationer fattats såsom en enhet.

Bland alla enskilda telefontät tillhörde den långt största delen *telefonföreningar*, och blott ett mindre antal verkliga *bolag*. Räknar man åter de *apparater*, som tillhörde resp. föreningar och bolag, så komma på bolagen ett vida större antal, beroende därpå, att just de allra betydligaste telefonanläggningarna befunno sig i bolagens ego. Vid en jämförelse i denna riktning bör man ihågkomma, att

föreningarna vunnit en mycket stor terräng på landsbygden, under det att bolagen hufvudsakligen verkade inom de större städerna och deras omnejd.

På tal om telefonföreningar må ett exempel på bildandet af en dylik anföras. Måhända finnas motstycken äfven på andra håll.

I den lilla staden L. funnos i medio af 1880-talet två hotell med gemensam egare, och denne ville hafva telefon mellan sina egendommar. Vidare fanns där en bryggare, som äfven önskade dylik förbindelse mellan sitt bryggeri och den landtgård, där han bodde.

I stället för att nu rätt och slätt framdraga tvenne af hvarandra oberoende linier, anhöll vår telefonbyggmästare hos stadens myndigheter, att i ett tomt rum i rådhuset få anlägga en telefoncentralstation, något som ock beviljades.

Telefonerna voro snart uppsatta och trådarna indragna, men innan flere abonnenter anmälde sig, voro trådarna naturligtvis blott *genomdragna* den s. k. centralstationen. Men telefonbyggmästaren lät ej saken stanna därvid. Genom öfvertalning värfvade han en och annan abonnent, desse återigen andra, och snart uppväxte ett ganska vidtutgrenadt nät. Ryktet om de tjänster, som telefonen gjort därmed, att den möjliggjorde tillkallande af läkare och veterinär, bidrog ej litet till dess spridning. För närvarande har här omnämnda ort cirka 120 telefonabbonenter.

Telefonföreningarna hade dock med alla förtjänster sina rätt afsevärda fel och olägenheter, betingade dels af bristen på enhet vid anläggningen, dels af bristen på samladt kapital.

Man kunde ju ej från början förutse, att näten skulle tillväxa så fort, som de gjorde. De första anordningarna blefvo därför inom kort olämpliga för nät med större medlemsantal. Att bygga om alltsammans hade man icke råd till, och följden blef, att man i stället nödgades lappa på det gamla bit för bit, hvarvid mångenstädes uppstod en härfva, hvilken ej var lätt att reda. Häruti torde nog *en* af orsakerna ligga, att många föreningar med lägre afgifter än statens likväl funnit fördelaktigt att låta staten öfvertaga alltsammans.

Men jag återgår till de första åren af 1880-talet.

Medan landsortsnäten utvecklade sig på sätt som nyss visats, fortfor i hufvudstaden Bellbolaget att drifva sin affär på de gamla villkoren.

Visserligen var det en naturlig sak, att priset i småstäderna borde ställa sig lägre än i Stockholm, där svårigheterna vid framdragandet af linierna voro mångfaldigt större. Man tyckte likväl, att proportionen ej var den rätta. En till Bellbolaget gjord framställning om nedsättning i afgifterna blef af naturliga grunder resultatlös. Då mer än tusen abonnenter faktiskt betalade, hvad som begärdes, och flera oupphörligt tillströmmade, så hade det varit en högst ovanlig affärsoperation att reducera afgiften något väsentligt. Det var omöjligt att *då* förutse, att en dylik reduktion verkligen skulle varit en ur Bellbolagets synpunkt särdeles klok åtgärd. I februari 1883 utfärdades med hänvisande till Bellbolagets höga afgifter af *H. T. Cedergren* inbjudning till bildande af ett nytt telefonbolag i Stockholm med blott 100 kronors abonnementsafgift och inkränkt vinstutdelning till aktieegarne.

Företaget vann sympati om ock helt naturligt varnande röster höjdes däremot. Bolagsordningen stadfästes af Kungl. Maj:t våren 1883. Ehuru abonnementspriset inom kort höjdes till 125 kronor¹ per år för enkel ledning, så utvecklade sig dock nätet med en förvånande hastighet.

Man måste redan under andra året af bolagets verksamhet slopa de gamla växelborden och ersätta dem med nya, s. k. multipelbord.

Ett år senare nödgades man börja tänka på utvidgade lokaler och motsvarande ombyggnad af nätet. Såsom synes af nedanstående grafiska tabell, där Stockholmsnäten äro sammanförda, hade Allmänna Bolagets abonnentantal redan före midten af år 1884 vuxit fatt Bellbolagets. Den närmaste följderna häraf blef nedsättandet af Bellbolagets afgifter till samma belopp som Allmänna bolagets — från oktober 1884. Den grafiska tabellen visar, att detta dock ej hämmade det nya bolagets verksamhet, utan huru i stället det andra småningom gått tillbaka.

Stockholms Allmänna telefonbolags nät är som bekant det betydligaste privata nät i Sverige, ja ännu den 31 december 1890 räknade det t. o. m. inom *Stockholms tullar* flera abonnenter än som Kungl. telegrafverket egde i hela riket. Bolagets hufvudcentralstation är en af de största och bäst ordnade i världen. Ursprungligen

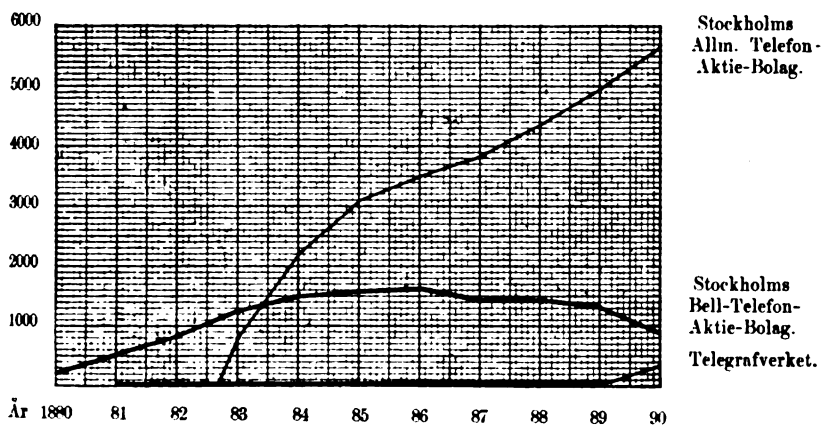
¹ Orsaken till förhöjningen angafs af Allm. Bol. hafva varit den ökade kostnad, som expeditionen medförde, då nätet vann en från början icke väntad tillströmning af abonnenter.

afsedd för 7,000 linier lär den nu genom införande af förbättringar inom växelborden kunna mottaga 10,000 linier, sålunda ett antal, som för endast få år sedan ansågs för otroligt för *en* centralstation. Och jämföra vi dessa siffror med dem, som för tolf år sedan, då Bellbolagets nät var under kalkulation, angåfvos som maxima — jmf sid. 275 — så måste vi erkänna, att skillnaden är kolossal.

För Sveriges telefonväsende har bolaget utan tvifvel varit af största betydelse, såväl *direkt* som kanske ej mindre *indirekt* genom de impulser, det gifvit.

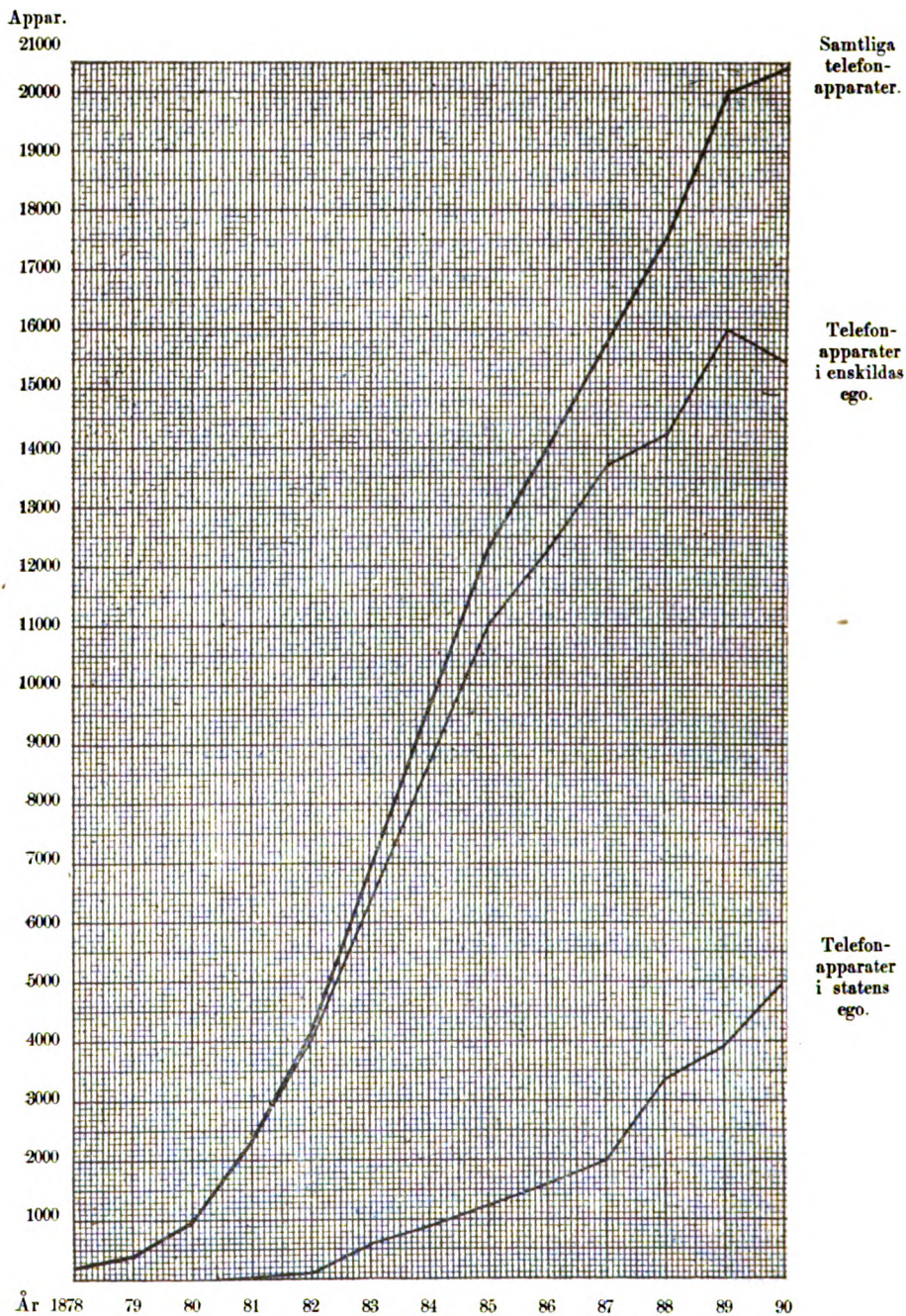
Appar.

Stockholmsnätets utveckling 1880—1890.

Det har själfst städe följt med och tvungit andra att äfven göra så, om ock detta understundom skett på sätt, som icke alltid och af alla känts angenäma.

För att gifva en öfverblick öfver telefonverksamheten i riket under de förflutna åren har jag i nedanstående grafiska tabell sammanfört hithörande data. Tydligen äro de endast approximativa, särdeles hvad åren före 1886 angår. Detta år var det nämligen, som Kungl. telegrafstyrelsen började, att af resp. telefonföreningar infordra obligatoriska uppgifter. För de föregående åren har jag beräknat apparatantalet med ledning af de hos *L. M. Ericsson* samt *Öller & Co* tillverkade äfvensom de till Bellbolaget importerade telefonerna, hvarförutom jag medtagit det antal magnettelefoner, som på grund af uppgifterna af *Numa Peterson* kan anses vara det minsta, han importerat. Slutsumman måste i alla fall ställa sig för *låg*, allden-

Approximativa antalet telefonapparater i Sverige åren 1878—1890.

stund hela *Brunii* tillverkning äfvensom de af andra än *Numa P.* importerade telefonerna saknas.

De för jämförelses skull medtagna uppgifterna rörande statens nät äro däremot exakta.

Såsom synes är den kurva, som betecknar antalet telefonapparater inom den enskilda telefonverksamheten, stadd i stigande intill år 1889, då en brytpunkt observeras, beroende på statens inköp af privata nät. Denna brytpunkt är ett tecken till stora förändringar inom telefonväsendet, hvilkas följder man i närvarande stund icke kan förutse.

Visa redan de ofvan framställda tabellerna och kurvorna, att telefonväsendet i Sverige nått en ganska hög utveckling, så framgår detta ännu tydligare, om man jämför vårt land med främmande länder.

Följande tabell¹ visar approximativt det antal personer, som år 1889 i några länder kommo på en telefonapparat samt på en kilometer ledningstråd.

L a n d.	1885.		1887.		1889.	
	Antal innevånare		Antal innevånare		Antal innevånare	
	pr telefon- apparat.	pr km. telefontråd.	pr telefon- apparat.	pr km. telefontråd.	pr telefon- apparat.	pr km. telefontråd.
Sverige	400	300	300	150	240	100
Schweiz	600	500	300	300	200	200
Norge	—	—	—	—	360	300
Danmark	900	500	800	500	—	—
Belgien	1900	1300	1100	600	1100	600
Tyskland.....	2100	1500	1200	800	700	500
Italien	—	—	2800	2000	—	—
Spanien.....	—	—	3600	2400	2100	1700
Frankrike.....	5300	—	3700	2500	—	—
Österrike-Ungern	—	—	7400	2800	4900	1400
Ryssland	—	—	18300	6800	14200	6200

Såsom synes, stod Sverige före 1887 främst, såväl i afseende på antalet telefoner, som ock ledningarnas längd. I sistnämnda afseende

¹ Uträknad med ledning af *Journal Télégraphique*, jämförd med O. Hübners »*Geographisch-statistische Tabellen*».

är förhållandet ännu oförändradt, hvaremot *Schweiz* verkligen kommit något längre beträffande apparatantalet.

Detta är i själfva verket icke underligt, om man betänker, under huru mycket gynnsammare villkor anläggningarna försiggå i detta lilla land än i vårt, som är till arealen mer än 10 gånger större, men mer än 6 gånger glesare befolkadt.

Af intresse hade det varit att erhålla en statistik från *alla* länder; någon dylik synes dock mångenstädes ej existera.

Men kan något af här icke upptagna länder täfla med Sverige, så skulle väl detta vara N. Amerikas Förenade Stater. De spridda uppgifter, som stå att erhålla därifrån,¹ visa emellertid, att de största affärscentra, såsom New-York, Chicago, Boston m. fl. relativt sedt stå långt efter våra orter med motsvarande betydelse. Sålunda egde New-York med omnejd, räknad efter en omkrets af 35 eng. mil, cirka 3,120,000 innevånare och omkr. 16,000 telefonapparater, sålunda 195 personer på hvar apparat. Stockholm med omnejd, räknad till ungefär samma utsträckning, egde samtidigt — högt beräknadt — 550,000 innevånare och omkr. 7,000 telefoner, hvilket utgör 79 personer pr apparat. En jämförelse mellan Chicago och Stockholm utfaller på liknande sätt.

I England är telefonväsendet ännu mindre utveckladt. London med alla sina millioner människor egde för få år sedan *färre* telefoner än Stockholm. Huru förhållandet nu är, känner jag ej.

Starka skäl finnas därför till den förmodan, att Sverige verkligen är det land, där man vetat att fortast och fullständigast tillgodogöra sig Bells stora uppfinning.

Och orsaken härtill synes ej vara svår att finna. Den ligger förvisso i den stora frihet, hvarmed näten hos oss fingo *från början* utveckla sig, och hvarigenom kostnaderna för erhållande af telefon också från början nedbragtes till priser, som sakna motstycken i de flesta andra länder.

Den enda telefonlag, som finnes, och som kunde inskränka telefonverksamheten på något sätt, är kungl. förordningen den 20 april 1883; den innehåller förbud för enskild person att utan vederbörligt tillstånd upprätta telegraf-, telefon- eller annan likartad förbindelse å kronans mark eller området för allmän landsväg etc.

¹ De här anförda äro upptecknade af ingenjör C. Hallén under en resa i Amerika.

Visserligen förhindrades genom paragrafen i fråga åtskilliga anläggningar; långt flera kommo dock till stånd i strid därmed och troligen ofta, utan att man ens visste om, att någon lagöfverträdelse var begången.

Tillämpningen var — särdeles då det gällde redan färdiga ledningar — odiös, hvarför ock ingen, hvarken myndigheter eller allmänhet, var rätt nöjd med hela förordningen. Sträfvanden dels att skärpa dels ock att alldeles borttaga densamma hafva ej saknats. Men trots riksdagsmotioner, förslag att på administrativ väg stifta telefonlag, trots tidningspolemik och obehagliga rättgångar har förordningen blifvit den gamla, utan ändring, utan tillägg: och för närvarande finnes ingen akut orsak att motse en förändring.

Något underordnande af telefonen under *staten* har emellertid hos oss ej förekommit — detta i motsats till förhållandet inom de flesta andra europeiska länder;¹ och likaså har telefonen intagit en mycket fri ställning gent emot mäktiga *enskilda* intressen — detta i olikhet med hvad fallet är i N. Amerika, där stora bolag vetat monopolisera och fortfarande utföva starkt tryck på telefonverksamheten.

Ofvanstående uppsats har, såsom redan i titeln angifvits, blott behandlat *ett* kapitel i Sveriges [enskilda] telefonväsendes utvecklingshistoria och ej ens detta med den utförlighet, som motsvarar det särdeles rika ämnet. För en mera uttömmande behandling kräfvades en större omfattning, än som lämpligen kan gifvas i en tidskrift.

Kunde emellertid detta lilla arbete väcka intresse för en fortsättning i en mera omfattande skala [särskildt hos dem, hvilka kunna hafva något att meddela i saken], så vore ändamålet därmed icke förfeladt och arbetet väl löndt.

---

¹ Jmfr *Ernst Carlberg*: Bidrag till kännedom om Telefonväsendet i Sverige och Utlandet. Stockholm 1886.

OM SAMSKOLOR I AMERIKA.

NÅGRA STATISTISKA IAKTTAGELSER.

AF

HJALMAR EDGREN.

Frågan om samuppfostringens rätta betydelse hör utan tvifvel till dem, hvilka bäst lösas genom erfarenhetens rön. Så många outredda psykologiska och andra faktorer komma här i betraktande, att deras inbördes verkan till ett enhetligt resultat ej låter sig på förhand framkonstrueras.

Ej underligt om a priori-sluten i denna fråga, som i så många andra, blifvit helt motsatta. Å ena sidan har man i mörka färger utmålat de stora vådor i sedligt, intellektuellt och fysiskt hänseende samuppfostringen skulle medföra. Å den andra har man förespeglat oss de gyllne frukter dess träd skulle komma att bära.

I Amerika, där samskoleidéen i dess vidsträcktare bemärkelse, likt så många andra tidens strömningar, haft sitt ursprung, har densamma fått en längre och mera vidsträckt pröfning än annorstädes. En redogörelse för samskolornas spridning i den stora republiken och den där rådande meningen om deras betydelse bör sålunda ej vara utan vikt och intresse. Ej som skulle det resultat man nått bortom Atlanten nödvändigtvis vara äfven för andra folk afgörande. Ty dels kunna förutsättningarna vara helt olika; och dels är det ingalunda gifvet, att majoritetens votum alltid är det absolut riktiga. Men öfverhufvud är man likväl berättigad, att som en betydelsefull fingervisning anse hvad som af den stora fristatens

praktiska, lifaktiga och på det hela sedligt stränga folk efter flera års omfattande pröfning gillats eller förkastats. Följande anmärkningar afse att lämna en på statistiska uppgifter¹ grundad redogörelse af ofvannämnda omfattning.

Hvad då först angår frågan om samskolornas spridning i Förenta Staterna, fordrar dess besvarande en kort öfversikt öfver det amerikanska skolsystemets indelning.²

Amerikas skolor bilda, så att säga, trenne terrassformigt öfver hvarandra lagrade afdelningar med skarpt aftagande ytinnehåll. Dessa afdelningar kunna här, (utan hänsyn till deras verkliga namn) kallas 1 *grundskolan*, 2 *midtelskolan* och 3 *öfverskolan*. Grundskolan är öfverhufvud inrättad för åtta års studium, eller för barn från och med sex till och med tretton års ålder; midtelskolan för fyra år, eller för ungdom från och med fjorton till och med sjutton års ålder; och öfverskolorna likaledes för fyra (åtskilliga för än flera) år, eller för ungdomen från vid pass sjutton eller aderton års ålder.

Enligt Undervisningsbyråns sista rapport voro 1889 vid landets alla offentliga och enskilda läroverk (aftonskolor och andra af mera tillfällig natur frånräknade) i rundt tal 14 millioner lärjungar inskrifna. Af dessa 14 millioner hörde 94 %, eller vid pass 13 millioner, till grundskolan; 5 %, eller vid pass 700,000 till midtelskolan; och 1 %, eller vid pass 130,000 till öfverskolan. En jämförelse mellan offentliga och enskilda läroverk visar, att endast 9 % af grundskolans lärjungar tillhöra enskilda skolor, men 28 % af midtelskolans och 73 % af öfverskolans.

Ett riktigt bedömande af det votum Förenta Staterna afgifvit rörande samskoleidéen fordrar en redogörelse för detta votum ej blott inom de olika lagren af skolor, utan äfven inom offentliga och enskilda läroverk.

Amerikas offentliga grundskolor (*Primary and Grammar Schools*) såväl som midtelskolor (*High-Schools*), hvilka i väsentligaste mån direkt upprättas, underhållas och öfvervakas af kommunerna, samt äro bekännelsefria, hafva alla med endast sporadiska undantag antagit samuppfostningsprincipen. De upptaga tillsammans, som redan är angifvet, öfver 12 millioner lärjungar mellan 6—17 år gamla.

¹ Hufvudsakligen hämtade från Uppfostningsbyråns i Washington rapport för år 1888—89.

² Närmare redogöres därför i förf:ns *Förenta Staternas folkskolor och högre lärosäten*.

Rörande de få undantagen, förekomma dessa ej alls på landsbygden eller i byarna och de mindre städerna, utan blott i några större städer (af öfver 8,000 innev.). För dem finnes visserligen ingen uttömmande rapport. Men af ett cirkulär, som Undervisningsbyrån 1883 utsände till 198 sådana städer, framgick, att af dessa ej mera än 12 hade för de båda könen fullständigt skilda skolor. Detta ringa undantag är naturligen utan betydelse. Det kan emellertid tilläggas, såsom på sitt vis betecknande, att bland de 12 städerna, hvilka förkastat samskoleidéen, tillhöra 7 de södra staterna och 4 det af tyskar sedan gammalt starkt befolkade Pennsylvanien.

Amerikas offentliga öfverskolor, som upprättas och underhållas af de enskilda staterna genom deras lagstiftande församlingar och öfvervakas af folkvalda styrelser, äro af två slag: statsuniversitet (*State Universities*) och normalskolor (*Normal Schools*).

Statsuniversiteten finnas egentligen blott, som en äldre inrättning, i de södra staterna och, som en nyare, i de västra eller i ett par af de östra (där för öfrigt alla högskolor äro enskilda stiftelser). De äro till antalet 25. Af dessa hafva 18 antagit samuppfostrings-systemet, medan 7 äro öppna endast för det manliga könet. Se vi nu närmare på dessa 7, finna vi, att de alla höra till de södra staterna (Virginien, Nord- och Sydkarolina, Georgien, Alabama, Louisiana, Tennessee), och att de dessutom alla, med undantag af Louisiana universitet, äro äldre läroanstalter, hvilka i det mera konservativa Södern bibehållit ett äldre åskådningssätt.

Af de 130 normalskolorna, afsedda att utbilda lärarekrafter, äro 109 inrättade för båda könen och 29 för kvinnor ensamt.

Denna öfverblick öfver de offentliga skolorna visar, att samuppfostringsmetoden inom dem nästan enhälligt antagits för lärjungar upp till 17 å 18 års ålder, medan den äfven för lärjungar af högre ålder antagits af ett mycket stort flertal läroverk och säkert af alla utaf nyare tillkomst. Därvid är tillika att märka, att i Amerika samskolorna, såväl de lägsta som de högsta, öfverhufvud, om än med olikhet för skilda läroverk, besökas af ett någorlunda jämt fördeladt antal af manliga och kvinnliga lärjungar.

Komma vi så till de enskilda skolorna. Dessa hafva upprättats och styras af enskilda personer, korporationer eller religiösa samfund och äro dels bekännelsefria, dels ej. Som redan är antydt, är

deras betydelse som grundskolor jämförelsevis obetydlig, medan den däremot mycket snabbt tilltager uppåt.

För de enskilda grundskolorna föreligger ingen detaljredogörelse. Detta är ock i föreliggande fråga af mindre betydelse, då åldern här är jämförelsevis ringa, och deras antal i alla fall mot de offentliga ej är fullt 1 mot 10. Visst är emellertid, att i Amerika, som hos oss, både sam- och särskolor i brokig mångfald förekomma.

De enskilda mittdelskolorna (*»Academies», »Institutes», »Seminaries», »Collegial Institutes»* etc.) motsvara med hänsyn till lärjungarnas ålder på det hela de offentliga (*»High-Schools»*). Men deras uppgift är väsentligen olika. De offentliga mittdelskolorna utgöra den allmänna eller medborgarebildningens afslutning. De förbereda ej (åtminstone direkt) till landets öfverskolor (*»Colleges», »Universities»*), om de ock genom vissa sidokurser och särskilda öfverenskommelser kunna förmedla öfvergången till desamma. Helt annat är förhållandet med de enskilda mittdelskolorna. Ett mycket stort antal bland dem ha till speciel uppgift att just förbereda till inträde vid öfverskolorna; och de öfriga afse nästan alla en mera humanistisk bildning än den, som meddelas i de offentliga mittdelskolorna, där i synnerhet gamla och nya språk få stå tillbaka för naturvetenskaperna.

Enligt förut åberopade rapport fanns det 1889 i Förenta Staterna 1,324 sådana enskilda mittdelskolor med 147,000 lärjungar. Huru förhålla sig nu dessa af olika intressen, åsikter och bekännelser ledda skolor gent emot samskoleidéen? Jo, sålunda, att ett någorlunda starkt flertal, nämligen 737, förklarar sig för densamma, medan återstoden delas mellan skolor för ynglingar (297) och skolor för flickor (290). Ännu starkare visar sig samskolornas öfvervikt, när man finner, att 94,000 af de enskilda mittdelskolornas 147,000 lärjungar tillhöra dem.

Vid ett närmare skärskådande af särskolorna befinnas bortåt 200 bland dem stå under romersk-katolsk eller episkopal öfversikt; och dessa båda bekännelser, helst den förra, förhålla sig naturligen med sina traditioner konservativt gent emot samuppfostningsidéen. Kommer så härtill det förhållande, att ett mycket stort antal af de enskilda mittdelskolorna ha antagit pensions- eller internatsystemet, hvilket, tillämpadt på samskolor, med deras fordran på skilda byggnader och uppässning m. m., blir för många privatnärningar allt för dyrbart samt slutligen att öfver 100 af flickskolorna förestås

af yngre eller äldre kvinnor, för hvilka samskolemetoden af praktisk hänsyn, utan afseende på dess antaglighet eller förkastlighet i och för sig, ej upptagits.

De enskilda öfverskolorna (*»Colleges», »Universities» etc.*) äro stiftade genom enskilda donationer och bidrag. Det stora flertalet ibland dem stå under någon viss religiös denominations öfverinseende och äro sålunda ej till sin anda bekännelsefria, om ock bekännelsefriheten till en viss grad tolereras eller erkännes, samt i somliga fall i princip, om ock ej till bokstafven, gjort sig absolut gällande. De besökas af vid pass 60,000 unga män och 50,000 unga kvinnor.

Här möta vi för första gången det förhållande, att särskolornas antal öfverstiger samskolornas. Af det förra slaget finnas nämligen 331 och af det senare 226. Följande anmärkningar böra emellertid göras rörande de 331 särskolorna.

Betydligt öfver hälften af desamma, eller 198, utgöras af sådana läroverk för unga kvinnor (*»Female Colleges», »Institutes», »Seminaries»*), som ej stå i jämbredd med landets egentliga s. k. *»colleges»* och *»universities»*, och som ej ens alltid ega rätt att utdela grader. De meddela alltså ej till fullo den högre bildning, som med thy åtföljande *»bachelors-»* eller doktors-diplom är för den uppåtsträfvande amerikanern så viktig och åtminstone för öfverskolans lärare nödvändig. Flertalet af dem finnas i Södern, många äfven i Östern, men inga i Västern.

Till de som fullgoda högskolor antagna läroverken höra alla de 226 samskolorna samt något mer än hälften så många (133) särskolor, alla berättigade att utdela grader. Af de 133 särskolorna stå åter nära hälften, eller 57, under katolskt eller episkopalt öfverinseende, medan af de återstående 53 tillhöra Södern, 13 datera sig från förra eller början af detta århundrade, och 5 äro stiftade af främmande nationaliteter.

Denna öfversikt öfver de enskilda mittel- och öfverskolorna visar sålunda, att, på det hela, proportionen mellan sam- och särskolor är någorlunda lika, i det att vid pass 1,000 läroverk äro samskolor och ett 50-tal mindre äro särskolor; samt att katolska och episkopalkyrkans såväl som Söderns konservativa inflytande förklara tillvaron af ett någorlunda stort antal af de senare.

Vi komma nu till frågan om de grunder, på hvilka principen antagits eller förkastats. Här äro tyvärr de statistiska intygen ännu mycket ofullständiga. Hela denna fråga skulle få en viktig och

kärkommen belysning, om från alla såväl lägre som högre läroverk klart affattade uppgifter rörande samuppfostringens resultat i etiskt, intellektuellt, fysiskt och ekonomiskt hänseende anskaffades. För Amerikas offentliga grund- och mittelkolor föreligga nu visserligen åtskilliga, med hänsyn till skolornas antal rätt omfattande, statistiska uppgifter i denna riktning, men de äro tyvärr till innehåll allt för knapphändiga; och från de offentliga öfverskolorna, såväl som från alla de enskilda läroverken, saknas, så vidt författaren har sig bekant, i detta fall hvarje mera fullständig statistik.

Så mycket mera angeläget att taga vara på hvad som finns. Undervisningsbyråns förre chef, d:r Eaton, utsände 1883 till skolinspektörerna i öfver 300 städer ett cirkulär med vissa frågor rörande deras skolor. Bland dessa frågor var en rörande »de skäl, som orsakat antagandet eller förkastandet af samskolemetoden». Nästan alla rapporterade, att i deras område samuppfostran var gällande och komme att bibehållas, då intet vore att däremot anmärka. Det stora flertalet, eller vid pass 200, voro mera positiva i sitt uttalande, att samskolemetoden medförde goda resultat för båda könen. Den vore välgörande för såväl den moraliska som den intellektuella utbildningen hos båda. Den befordrade allvarliga studier, god ordning och goda seder. Den vore naturlig för skolan, som den är för hemmet, och den vore den bästa förberedelsen för lifvet. Omkring 100 påpekar äfven den ekonomiska fördel systemet medförde.

Af alla de tillfrågade funnos ej mer än tolf, som rapporterade ett absolut antagande af sarskolesystemet. Ingen enda af dem anförde någon moralisk betänklighet mot samuppfostringen; liksom ingen kunde uppgifva, att densamma försökts och såsom otillfredsställande förkastats. Hälften utaf dem, alla från Södern, uppgåfvo helt enkelt, att de varit vana vid sarskolesystemet, eller funno det »convenient». Endast två vidrörde dess fördel i fysiskt och disciplinärt hänseende.

Vida fullständigare utlåtanden hafva visserligen kommit från många högskole-presidenter i deras årsberättelser eller på annat vis. Men då dessa utlåtanden ej — så vidt författaren känner — blifvit statistiskt samlade och sofrade, kan här blott deras allmänna ton angifvas. Så vidt han kan dömma, torde de tämmeligen enstämmigt vara i hög grad gynnsamma för samuppfostringsidéen. Dylika utlåtanden från presidenterna för Amerikas tvänne största samhög-

skolor (*Oberlin College* och *Michigan University*) betona starkt, att samuppfostringen i sedligt hänseende visat sig tillfredsställande, att studielifvet ej hämmats, utan befordrats, af de kvinnliga studenternas närvaro; att dessa snarare ledde än föllo bakom sin klass och detta i alla ämnen, samt att ingen menlig inverkan på den kvinnliga ungdomens fysiska hälsa försports. Andra rapporter tala i samma anda. Särskildt uttalar nuvarande Undervisningsbyråns chef, Dr. Harris, som själf pröfvat metoden och genom vidsträckta officiella och enskilda relationer kunnat ytterligare inhämta upplysningar, sin fulla tilltro till dess värde, liksom han sagt sig vara förvissad om, »att ett öfverväldigande flertal af alla, som i Amerika ägnat sig åt uppfostrarns kall, gynna samuppfostringen».

Det är egendomligt nog, att bland alla de vid pass 300 svaren, som från midskolorna afgåfvos på chefens för Uppfostringsbyrån cirkulär, blott två — och dessa i flyktigaste ordalag — berörde samuppfostringens fysiska sida.

Så mycket varmare har denna fråga upptagits på vissa andra håll. Flera läkare ha uttalat sina betänkligheter mot ett system, som tvingar kvinnan med sin svagare fysiska konstitution att täfla med mannen i andligt arbete; och det är bekant, att hennes täflan i skolsalen menar allvar, då hon där på det hela snarare öfverträffar sin fysiskt starkare studiekamrat, än är honom underlägsen. Bland de i tryck uttalade betänkligheter af ofvannämde slag har i synnerhet ett, nyligen i 18:de upplagan utkommet, arbete (*Sex in Education*) af en välkänd, numera afiden, läkare, Dr. Clarke, f. d. professor vid Harvards universitet, vunnit stor spridning och utöfvat ett ej ringa inflytande.

Dr. Clarke erkänner, att samuppfostringen ej medför några moraliska betänkligheter, att kvinnan är intellektuellt lika väl utrustad som mannen, och att hon har samma rätt som mannen att utbildas till hvad hon anser för sig bäst. Han uppbjuder likväl hela sin vetenskapliga skärpa att med värma öfvertyga sina landsmän, att kvinnans intellektuella utbildning ej kan ske jämsides med mannens utan på bekostnad af hela hennes fysiska välstånd; och att den amerikanska kvinnans svaghet och nervositet väl ej utslutande, men dock i väsentlig mån, stammar från hennes stränga intellektuella arbeten vid en tid, då hon ej är fysiskt beredd att uthärda detsamma. Under de fyra åren från hennes 14:de till hennes

18:de år undergår nämligen hela hennes fysiologiska cellsystem en utveckling, som ynglingens undergår på åtta, och blir då den cellväfnad, som genom andligt arbete förbrukas ej genom nödig hvila och omvårdnad ersatt, går hon fysisk ruin till mötes. Och Dr. Clarke anför ur sin praktik åtskilliga sorgliga fall af fysisk svaghet och lidanden, hvilka han tillskrifver just denna orsak.

Dr. Clarkes arbete, som väckte mycket uppseende både i Amerika och Europa och väl för en tid bidrog att häjda samuppfostringsrörelsen på båda sidor Atlanten, möttes emellertid af allvarliga protester både från läkare och andra. Det blef snart tydligt, att visshet här stod att vinna endast på erfarenhetens och ej på teoriens grund. Från åtskilliga håll offentliggjordes om och af studerande och graduerade kvinnor statistiska data, hvilka voro ägnade att vederlägga Dr. Clarkes teori.

Presidenten för Michigans statsuniversitet, efter att i en af sina årsberättelser hafva talat om de kvinnliga studenternas tillfredsställande arbete, tillägger, att han ej sett något bevis på, att deras framgångsfulla intellektuella arbete skett på deras hälsas bekostnad. Presidenten för Amerikas äldsta samuniversitet, Oberlin (nu med omkring 800 kvinnliga studenter), angifver som sin mångåriga erfarenhet, hvarunder han iakttagit de kvinnliga studenternas hälsa ej blott under studieåren utan äfven därefter, att densamma varit bättre, än hvad som är fallet med ett lika antal kvinnor under andra förhållanden. »Och likväl», tillägger han, »har hvarje väl utbildad kvinna, som lämnat vårt universitet, i själfva verket fullgjort en fjärdedel mera arbete än ynglingen, som stått vid hennes sida».

En från Oberlin graduerad kvinna angifver i *Education of American Girls* (p. 335), att vid den tid artikeln skrefs, hade från detta universitet sedan dess början utgått 579 unga män och 620 unga kvinnor. Af de förra hade 59 dött och af de senare 60, så att dödsprocenten var i det närmaste densamma för de båda könen. En omständligare statistik öfver 19 kvinnor, som graduerades samtidigt med författarinnan, angifver, att på de sjuutton år, som förgått sedan dess, hade 2 af de 19 dött (en redan lungsiktig då hon kom till läroverket), medan de öfriga utan anmärkningsvärdt undantag åtnjutit och åtnjoto ypperlig hälsa.

Slutligen må anmärkas, att, enligt chefens för Uppfostringsbyråns enskilda meddelande, ett mycket verksamt sällskap af kvinn-

liga alumner från republikens högre lärosäten rörande samuppföstringen ur fysisk synpunkt samlat statistiska uppgifter, hvilka ådagalägga, att de kvinnor som bedriva högre studier åtnjuta öfverhufvud lika god hälsa som de män hvilka äfven gjort det.

Frågans utredning är sålunda på allvar börjad; och de så till vida vunna resultaten synas antyda, att här, som så ofta i andra fall, erfarenhetens rön skola kullkasta den a prioriska slutledningens dogmer.

Skulle författaren till denna uppsats till den på föregående sidor framställda statistiska och offentliga redogörelsen för en lika viktig som intressant fråga foga sin egen erfarenhets vittnesbörd, sammanfölla detta i allt väsentligt med hvad som blifvit anfördt till samuppföstringens fördel i sedligt och intellektuelt hänseende. Ansvarigheten medför en stor bevarande kraft, som man allt för ofta förbiser; och könens olika själsanslag frambringa i gemensamt arbete och ömsesidig täflan resultat, som mången gärna är a priori böjd att betvifla. Hvad som möjligen kan anmärkas emot samuppföstringen, helst ur fysisk synpunkt, bör helt visst genom kloka anordningar kunna undanrödjas eller förmildras, så att det väger ringa mot hvad som kan anföras till densammas fördel. Metoden är ännu på det hela i sitt tidigare utvecklingsstadium. Hvem kan säga hvad dess gradvisa fulländning skall medföra? Visst synes, att ju mera såväl mannens som kvinnans andliga utbildning befrämjas, enligt *bådas* fria bestämelse, till ömsesidig uppfattning och gemensamt arbete, ju mera välsignelsebringande bör och detta blifva för bådadera.

OM RÄTTEGÅNGSREFORMEN I DE NORDISKA LÄNDERNA.

AF

O. W. STAËL VON HOLSTEIN.

I.

Förberedelser till reformen.

I de tre nordiska rikena står rättegångsväsendets förbättrande på dagordningen. En jämförande framställning af detta reformarbetes gång i de särskilda länderna erbjuder åtskilliga synpunkter af intresse, särskildt för den svenska lagstiftningen.

Det rättegångssätt, som för närvarande användes i Sverige och Danmark samt, hvad civilprocessen angår, äfven i Norge, har sin rot i de förhållanden, som aflöste den ursprungliga demokratiska författningen. Denna föll för stormännens välde och, ehuru folklagskipningen åtminstone i vissa orter fortlefde, förlorade densamma likväl egenskapen af en samhället beherskande ordningsmakt. Under en stor del af medeltiden hade våldet så fullkomligt trädt i rättens ställe, att det i själfva verket blef den nya konungamaktens uppgift att skapa en *ny* rättsordning. Härvid förekom en för framtiden betydelsefull olikhet emellan de tre rikena. I Danmark hade folkfriheten fullständigast dukat under. Norrmännen torde hafva bibehållit en större frihet att inom de särskilda bygderna sköta sina rättsliga angelägenheter på gammaldags vis; och i Sverige hade allmogen äfven under medeltidens strider intagit en så själfständig ställning, att sinnet för själfstyrelse och folklagskipning därigenom bevarades. Följderna häraf visade sig, då konungarne under senare delen af 1500-talet började sitt arbete med rättsväsendets förbättrande.

I alla tre länderna blef visserligen hufvudsyftet att befästa konungens domsmakt; men att märka är, huru Carl IX dock i första rummet sökte att bringa ordning och reda i den gamla domstolsförfattningen, och huru man sedermera på allt sätt bemödade sig om att bibehålla härads- och lagmansrätterna såsom instanser under de nyskapade hofrätterna. Därigenom räddades nämnden såsom lekmannelement i domstolsförfattningen. Äfven i Norge fortfor nämnden eller, som den där kallades, lagrätten att utöfva verklig domsrätt, under det att i Danmark endast ett svagt minne af forna tiders folkdomstolar lefde kvar i rättsvittnena.

Konungarne på 1600-talet inlade stora förtjänster om rättsväsendets förbättrande i alla de tre nordiska rikena. Ett bland de kraftigaste medlen därtill var lagböckernas tryckning, hvarigenom först ett verkligt lagstudium blef möjligt. Och detta studium bedrefs den tiden med ifver samt omfattade äfven den då inom hela den bildade världen gällande romerska och kanoniska rätten, äfvensom sachsisk och kejsrerlig kriminal- och processrätt. Däraf blef närmaste följden, att »das Gemeine Recht», såsom sammanfattningen af den i Tyskland gällande rätten kallades, fick inflytande på de nordiska ländernas lagstiftning och rättspraxis, hvartill äfven medverkade, att Sverige och Danmark under samma period kommo i politisk förbindelse med Tyskland och fingo tyska lydländer. Det lagrevisionsarbete, som mot århundradets slut företogs så väl i Sverige som i Danmark, fick därför till hufvudsaklig uppgift att till ett helt sammansmälta de olikartade element, som redan voro gällande rätt i de båda rikena, och resultatet däraf kunde icke blifva annat, än att, särskildt hvad rättegångsväsendet angick, den gamla nationella rätten blef starkt uppblandad med tysk rätt.

Danmark hann först till slut med 1600-talets lagstiftningsarbete. Den 15 april 1683 är Kong Kristian den V:s danske Lov daterad, och på dagen fyra år därefter utfärdades samma konungs norske Lov. Först ett halft sekel därefter blef det svenska lagverket färdigt; dock hade vissa delar af den nya rättegångsordningen tidigare trädt i verksamhet.

De danska och norska lagverken lämna emellertid ingalunda någon fullständig bild af det rättegångssätt, som numera i dessa länder följes, oafsedt den stora förändring, som Norges straffprocess undergick genom lagen den 1 juli 1887. Den danska processen och

genom densamma den norska har nämligen stått under ett ständigt inflytande af den tyska rättsvetenskapen och på den vägen hafva principer trängt in, hvilka visserligen till en del fått uttryck i den senare lagstiftningen, men hufvudsakligen förblifvit hvad man kallar juristrätt».

I Sverige är förhållandet ett helt annat. 1734 års Rättegångsbalk är ännu den enda och troget följda normen för vårt rättegångsätt. Vi ega ingen processlitteratur med auktoritet. Vår äldsta läroboksförfattare på detta område, *David Nehrman* yttrar i sin »Inledning till then svenska *processum civilem*»: ¹ »Sedan har then Studerande ungdomen vid Svenska Academier, uti föreläsningarne dels öfver Tingmålalbalken (Rättegångsbalken i landslagen), dels öfver *Jus Romanum* fått anledning till *juris prudentiam practicam* (= processrätten). Men som thet senare nödvändigt förorsakar oreda samt innehåller mycket, som ej passar sig vid våra domstolar, och thet förra besynnerligen i senare tider ej varit tillräckligt, har *juris prudentia practica*, till största delen måst läras vid Domstolarne, och stundom icke förr än man kommit till sysslor; tå man utan någon särdeles afsaknad bortglömt mycket, som man tillförne härutinnan lärt. Thetta, menar jag, är orsaken, at många ännu äro i then tanken, at processen ej kan rätteligen läras vid Academierna, utan bör vid Domstolarne allena sökas, samt att blotta öfningen och tvistiga sakers skötsel är then bäste och säkraste vägledaren till *juris prudentiam practicam*.» Om den utländska juridiska litteraturen yttrar han på ett annat ställe ² i samma arbete: »Utländska Lagklokes skrifter om Processen tjena ock till någon hielpreda, uti thenna del af Lagfarenheten. Men theras antal är så stort, att the ej kunna här uppräknas. The flesta äro föga gagneliga i Sverige, och några mycket skadliga.» Dessa den gamle *Nehrmans* råd och varningar hafva de svenska juristerna sedan troget följt, och den utländska doktrinen har i allmänhet förblifvit främmande för det svenska rättegångsväsendet.

Af största betydelse för Sverige har det dessutom varit, att *folkelementet*, Nämnden, bibehållits vid underdomstolarna, (lagmans- och häradsrätterna). Detta har bevarat *offentligheten* i rättegångsförhandlingarna, spridd kannedom om lagarne och lärt folket att

¹ 1751 års uppl. s. 5.

² a. st. s. 9.

mundligen framlägga sin sak för rätten. Ehuru införandet af protokoll och ordentliga domböcker var det medel, hvarigenom rättegången vid underrätterna under 1600-talet höjdes ur sitt djupa förfall, och med skrifkonstens allmännare utbredning användandet af rättegångsskrifter också blef allmännare, har dock det muntliga förhandlingssättet vid underrätterna aldrig blifvit här i landet så fullkomligt undanträngdt af det skriftliga, som i Danmark och Norge. I öfverrätterna, d. v. s. hofrätterna och högsta domstolen, har visserligen förhållandet varit ett annat, men då pröfningen i dessa instanser faktiskt om ock ej rättsligen varit i det hufvudsakliga inskränkt till rättsfrågor och den vid underrätterna fortlevande muntligheten äfven i sin ofullkomliga form utgjort ett hinder för utvecklingen af de under den rena skriftligheten uppvuxna processprinciperna, så har rättegångssättet äfven i öfverinstanserna gått fritt från den öfverdrifna formalism, som från Tyskland spridt sig till den dansk-norska processen. Dessutom har genom tryckfrihetslagarne beredts säkerhet för den art af offentlighet, som är förenlig med det i dessa instanser begagnade skriftliga rättegångssättet. Vid jämförelse med de andra nordiska rikena torde man kunna våga påståendet, att Sverige borde ha lättast för att tillegna sig det moderna på muntlighet, offentlighet och folkets deltagande i lagskipningen byggda rättegångssättet. Men af samma anledningar är Sverige också det af de tre rikena, där behovet af en sådan reform låtit känna sig minst.

Den folkliga karaktär, som rättegångssättet vid de svenska underrätterna bibehållit, har förvärfvat detsamma en *popularitet*, hvilken står i bjärt motsats till det missnöje med rättegångsväsendet, som visat sig i alla länder, där rättegången blifvit helt skriftlig; och det missnöje, som i alla fall låtit höra sig, har varit riktadt emot *domstolsorganisationen*, som icke följt med landets utveckling i öfriga hänseenden. Häradsrätternas arbetssätt undergick i åtskilliga afseenden förändringar, som menligt inverkade på nämndens ställning. lagmansrätterna förföllo nästan till ren skriftlighet, och hofrätterna isolerades alltmer såväl från de under dem lydande underrätterna som från allmänheten. Såväl å landet, som i städer, där både kammärs- och rådstufvurätter funnos, var instansernas antal större än behöfligt, hvaraf följden blef, att rättegångarne drog oskäligt långt ut i tiden. Utan att förtroendet till domstolarne rubbades,

hördes i början af detta århundrade allmän klagan öfver *långsamhet* i lagskipningen, och särskildt betecknades lagmansrätterna såsom öfverflödiga. I Norge hade redan genom förordningen den 11 augusti 1797 såväl Öfverhofrätten som Lagtingen och Lagmansämbetena samt städernas rådstufvurätter afskaffats och i deras ställe en allmän mellaninstans, de ännu fortvarande »Overretterne», inrättats. För Danmark togs samma steg genom förordningen den 25 januari 1805, som afskaffade både de urgamla Landstingen och städernas rådstufvurätter och i deras ställe såsom mellaninstans insatte två »Lands-overretter», den ena med säte i Köbenhavn och i förbindelse med därvarande Hof- och Stadsrätt, den andra i Viborg på Jutland.

I Sverige dröjde motsvarande reform ännu ett halft sekel. Det af Lagkomiten redan år 1815¹ framställda förslaget om *Lagmans- och Kämnärsrätternas indragning* blef lag först den 18 april 1849. I sammanhang med detta förslag hemställde Lagkomitén äfven om en sådan förändring af häradsrätternas organisation och arbetsätt, att hvarje domsaga skulle bilda en domkrets och häradsrätten under tio månader af året sammanträda en gång i veckan eller åtminstone en gång i månaden. Sedan det senare alternativet, hvilket allt sedan 1797 haft sin förebild i Norge, gång efter annan varit föremål för behandling, utfärdades äntligen förordningen af den 17 maj 1872, hvarigenom stadgades, att *i de domsagor, som bestode af endast ett eller två tingslag*, skulle hållas tio allmänna tingsammansträden om året. Därmed hafva lagstiftningsåtgärderna för en förbättrad domstolsorganisation tillsvidare afstannat. Den närmaste och angelägnaste åtgärden är obestriddligen tillfredsställandet af Lagkomiténs anspråk på en sådan omreglering af domsagorna, att dessa i regeln komma att bestå af endast *ett tingslag*; ty endast sålunda kan den genom 1872 års förordning grundade nya tingsordningen komma till sin fulla rätt. Denna omreglering har äfven successivt fortgått i administrativ väg, men mångenstädes mött hinder i allmogens konservatism och bygdepatriotism och stundom äfven råkat i kollision med enskilda lokalintressen, som tillsvidare lyckats förhindra regleringens fortgång.

¹ Lagkomitén bestod denna tid af: F. Gyllenborg, M. Rosenblad, G. Poppius, J. R. Blom, Trolle Wachtmeister, L. A. Mannerheim, D. Edelcreutz, E. Rolén, C. Lenngren, B. Sandels, O. Zenius, G. Staaff, J. G. Richert och A. E. Afzelius.

I samma betänkande af den 31 mars 1815, hvori Lagkomitén föreslog Lagmans- och Kämnärsrätternas indragning, hemställde komiterade också om förökande af Hofrätternas antal genom de särskilda divisionernas utflyttning. Detta förslag, som alltifrån början rönt mycket motstånd, torde icke heller hafva i sitt ursprungliga skick varit tillräckligt motiveradt. Om nämligen, såsom Lagkomitén tänkte sig saken, Hofrätterna fortfarande skola hafva till uppgift att *granska* underrätternas åtgärder och domslut efter protokollens utvisande, och processen vid dessa öfverrätter sålunda kan förblifva rent skriftlig, så finnes visserligen icke tillräcklig anledning att staten skulle underkasta sig de kostnader, som blefve förenade med en allmän utflyttning af hofrättsdivisionerna. Helt annorlunda ställer sig saken, om man afser att bereda parterna bättre tillfälle att vid mellaninstansen under muntlig procedur komplettera hvad som vid underinstansen brustit i målens handläggning och utredning. I sådan händelse blir det nödvändigt att göra hofrätterna lättare *tillgängliga* för allmänheten, och detta kan icke ske annorledes än genom de större hofrätternas fördelning i flera mindre. Frågan om de större hofrätternas delning torde således få anses icke såsom död utan endast uppskjuten i afvaktan på fastställandet af de hufvudgrunder för processreformen, hvarpå hennes besvarande ytterst beror. Af anledningar, som icke hafva något sammanhang med processreformen, har en särskild hofrätt för Skåne och Blekinge utbrutits ur Göta Hofrätt.

Lagkomitén hade erhållit i uppdrag att revidera *hela* lagboken, således äfven Rättegångsbalken. Redan från början bestämde sig komitén för att utarbета sitt förslag till ny Rättegångsbalk i *två delar*, af hvilka den ena skulle handla om rättegång i *twistemål*, den andra om rättegång i *brottmål*. Stadgandena om domstolsförfattningen, som i andra länders nyare processlagstiftning bilda en själfständig tredje del, infördes i båda delarne, i den senare dock hufvudsakligast medelst hänvisningar till den förra. Äfven till tiden för utarbetandet skildes de båda delarne åt, så att förra delen företogs i sammanhang med de civila balkarna af lagboken och framlades jämte förslaget till allmän civillag den 1 augusti 1826,¹ hvar-

---

¹ Lagkomiténs ledamöter voro då: Gyllenborg, Poppus, E. J. Bergenschöld, C. Tornebladh, Edelcreutz, Zenius, Richert och Staaff.

emot den senare delen utarbetades i sammanhang med förslaget till allmän kriminallag och blef jämte detta publicerad först år 1832.

Det bör anmärkas, att redan denna plan för arbetet skilde sig från det sätt att gå tillväga, som iakttagits i alla de länder, som under senare tider reformerat sitt rättegångsväsende. Det har nämligen företrädesvis varit i *straffprocessen*, som de gamla rättegångsformerna visat sig otillfredsställande, och det har därför allestädes varit denna del af processen, som först reformerats. Man har sökt att utfinna de medel, hvarmed straffprocessens ändamål bäst kunnat uppnås, och, sedan dessa blifvit funna, har man, så långt som möjligt varit, använt dem äfven i civilprocessen.

Detta är ursprunget till de grundsatser af *muntlighet*, *offentlighet* och *fri bevispröfning*, som känneteckna den moderna processrätten. Men häraf finner man icke mycket i Lagkomiténs förslag. Såsom de ledande tankarne uppställas där rättegångens *enhet*, *skyndsamhet* och *säkerhet*, otvifvelaktigt mycket viktiga *föremål* för lagstiftarens uppmärksamhet men ingalunda några *grunder* för processens anordning.

Komiténs förslag har därför föga gemensamt med de processsystem, som numera blifvit antagna i de flesta civiliserade länder, och utgör i själfva verket endast en revision och ny kodifiering af den på komiténs tid gällande svenska processrätten. Detta berodde till någon del därpå, att arbetet utfördes på en tid, då de moderna processprinciperna ännu icke hade undergått fullständig vetenskaplig behandling.

Alldeles oberörd var man dock icke af förebuden till den omstörtning, som väntade den gamla ordningen. Två af Lagkomiténs utmärkte arbetande ledamöter *Zenius* och *Richert* trädde i skrankorna för ett rättegångssätt, som af dem kallades det »muntliga». Detta beskrefs af dem sålunda, att »muntlig procedur hade sin rätta och sanna karaktär däruti, att alla parternas anföranden *till sakens deducerande* äro och förblifva endast och allenast muntliga, och att ingenting vidare i protokollet inskrifves, än den *bevisning*, som å ena eller andra sidan föredrages och hvad som eljest i någon mätto kan anses *bindande* i saken.» Ehuru det sålunda beskrifna rättegångssättet alldeles icke når upp till det ideal för muntligheten, som i våra dagar går under namnet af *omedelbarhet* och karaktäriseras däraf att domen grundas endast på den muntliga förhandlingen inför den dömande rätten och den bevisning,

som vid samma rätt förebragts, så syntes det dock öfrige ledamöter af komitén alltför vågadt att antaga Zenius' och Richerts förslag. Den omtvistade 2 § i 9 kap. af Rättegångsbalkens förra del formulerades därför efter *Staaffs* mening sålunda, att »allt hvad af parterna muntligen anföres och till saken rätteligen hörer, skall i protokollet noga upptagas, och, om skriftligt anförande göres, skall det uppläsas och i protokollet införas»; en regel, som fullkomligt öfverensstämmer med de svenska underrätternas nuvarande praxis och bildar grundvalen för vårt s. k. *munligt protokollariska system*. Processens utveckling i sådan riktning har i väsentlig mån gynnats däraf, att underdomarnes aflöning ända till år 1875 till hufvudsakliga delen och äfven efter nämnda tidpunkt i alltför hög grad bestått af *protokollslösen*. Det är själfklart, att, då protokollet erhåller en sådan själfständighet, det är detta och ingenting annat, som lägges till grund för domen, och detta förringar i väsentlig mån nämndens betydelse, till verklig fara för denna folkliga institutions bestånd. Enligt Lagkomiténs uttryckliga förklaring skulle nämnden också endast hafva till uppgift, att vara »allmänna vettets och rättskänslans kontrollerande motvikt i händelse af skefhet i åsikter eller förgätnhet af plikt hos domaren».

Då komitén sex år senare sysselsatte sig med rättegången i brottmål, hade komiterade fått högre tankar om folkelementets användbarhet. Nu anförde komitén,¹ att i afseende på de domstolar, som bestode af domare och nämnd, trodde komitén sig böra och kunna föreslå en skiljaktighet från det omröstningssätt, som för närvarande egde rum och efter komiténs förut afgifna förslag skulle komma att fortfara i tvistemål. Denna skiljaktighet bestod däri, att komitén, i stället för den kollektiva rösträttighet, nämnden nu utöfvar i alla mål, gaf hvarje ledamot däraf en *individuel rösträtt i brottmål*, så vidt frågan anginge den tilltalades *friande* eller *fällande*. Komitén fann denna fråga kunna »bedömas mera efter allmänt sundt människoförstånd, än efter klyftiga rättsteorier; och ehuru man ej vågat i ett enda steg framflytta nämnden till en formlig jury, som dömde utan appell, hade man dock ansett sig utan våda kunna utvidga dess deltagande i domaremakten, i fall som låge inom dess tillbörliga omdömeskrets, för att samedelst genom en större väckelse

¹ Zenius, Richert och Staaff.

till uppmärksamhet, eftertanka och oväld hos dem, hvilka af medborgerliga förtroendet kallats att inträda i nämnden, utbilda förmågan att med värdighet uppfylla detta viktiga kall, och hos folket förbereda de tänkesätt och egenskaper, som måste förutsättas för införandet af en ordentlig juryinrättning, när en gång stunden därtill vore inne».

Ehuru det således egentligen var i uppfostringsändamål, som komitén ville utvidga nämndens inflytande på domsluten ända därhän att nämnden i hufvudsaken skulle få alldeles samma funktion som en »ordentlig jury», dock med förbehållen rätt för öfverinstanserna att ändra häradsrätternas beslut äfven i skuldfrågan, så framgår emellertid af detta märkliga yttrande, huru väsentligt komiténs åsikt om folkelementets betydelse för rättegången hade under sex års lagstiftningsarbete förändrats. Dock hade komitén icke fått klart för sig, att med bibehållande af det muntligt protokollariska rättegångssättet hvarje tanke på utvidgning af nämndens inflytande på domsluten är fåfång. Vare sig lekmannaelementet gestaltas såsom jury eller lekmännen såsom »meddomare» rösta samman med en eller flere lagfarne domare, kunna folkdomare aldrig grunda sin dom på någonting annat än det, som de med egna öron hört och med egna ögon sett i domstolen. De kunna icke döma på protokoll, såsom under det nuvarande skriftliga rättegångssättet brukas. Men detta har lagkomitén förbisett. I afseende på protokollsföringen meddelas nämligen samma föreskrifter som i civilprocessen; och ingenting stadgades i syfte att åstadkomma den *koncentration* af förhandlingarna, hvarförutan en omedelbar uppfattning af domsmaterialet är omöjlig. Under sådana förhållanden kan det icke förvåna, att det intresse, lagkomitén i sitt senare arbete visade för juryprocessen, icke vann någon anklang hos komiténs samtida.

Den nyare tidens sträfvanden för »fri bevispröfning» synes icke heller hafva ådragit sig komiténs uppmärksamhet, då den civila delen af rättegångsbalken författades. Här återfinnes den gamla bevisläran nästan oförändrad. Däremot visar motiveringen till 6 kap. af rättegångsbalken i brottmål betydande framsteg. Nu citeras *Bentham*, den franska, engelska och nordamerikanska lagstiftningen, skälen emot den legala bevisteorien utvecklas ganska fullständigt och komitén förklarar slutligen förslaget vara »byggt på den principen, att intet visst bevisningsmedel eller bestämdt mått af bevis må

betaga domaren friheten att med hänsyn till alla i målet förekomna omständigheter, pröfva om bevisningen är fullt öfvertygande eller icke. Den motsägelse, som sålunda förekommer emellan straffprocessens bevislära och den legala bevisteorien i den sex år förut publicerade civilprocessen, söker komitén öfverskylda därmed, att det i civilprocessen skulle stå den beviskyldige öppet att *på förhand* förse sig med laggiltig bevisning, s. k. prekonstitueradt bevis, om alla de faktiska förhållanden, som under en rättegång kunna bli omtvistade — ett antagande som naturligtvis alldeles icke håller streck i praktiken. Verkliga förhållandet torde vara, att, om komitén *borjat* med straffprocessen, så hade dennas principer för bevisningen blifvit tillämpade äfven på civilprocessen och förslaget i sin helhet blifvit mera tidsenligt. Om den fria bevispröfningens inverkan på process-systemet i dess helhet och specielt på rättegången i öfverinstanserna synes komitén icke hafva haft någon vidare klar föreställning utan inskränker sig till att protestera emot den uppfattningen, att fri bevispröfning och juryssystem skulle vara med hvarandra ouplösligt förbundna.

Vid bedömandet af komiténs förslag från rättsvetenskapens nuvarande ståndpunkt faller det sålunda genast i ögonen, att komitén förbisett nästan allt det *väsentliga* i den nyare tidens framsteg på det processuella området, men å en annan sida måste det erkännas, att komiténs arbete, hvad dess detaljer angår, är högelingen förtjänstfullt och innehåller många förbättringar af 1734 års rättegångsbalk. Dessa förbättringar äro dock icke af den betydelse, att det torde kunna anses såsom någon förlust, att lagkomiténs förslag till rättegångsbalk aldrig blefvo upphöjda till lag.

Ungefär samtidigt med komiténs arbete på processen hade emellertid inom de flesta länder, där *juryssystemet* icke redan var infördt, vaknat ett det lifligaste intresse för denna rättegångsform. Anledningen därtill låg i de missbruk, hvartill den från kanonisk rätt härstammande inkvisitionsprocessen hade ledt. Straffrätten utöfvades af ämbetsmän, som på en gång voro åklagare, suveräna okontrollerade ledare af ransakningen och domare, — och hvilkas hela verksamhet försiggick i hemlighet. Största delen af Tyskland suckade under trycket af denna straffprocess, som till och med ofta fick tjäna såsom ett ganska genomskinligt täckelse för maktmissbruk, under det man i England, Frankrike och västra Tyskland fann process-

former, hvilka genom kontrasten ställde det gamla strafförfarandet i ett så mycket bjärtare ljus. Å ena sidan en rättegång, hvori den misstänkte var nästan helt och hållet gifven till pris åt myndigheternas godtycke; — å andra sidan en straffprocess, som hade karaktären af en verklig rättslig förhandling, under hvilken den tilltalade intog en parts ställning emot åklagaren och domarens opartiskhet bevarades därigenom, att han var alldeles passiv i afseende å ransakningen, en rättegång, som försiggick i offentlighetens fulla belysning och i hvilken medborgaren skyddades emot allt maktmissbruk ofvan ifrån, därigenom att han dömdes af personer, hvilka icke stodo i något beroende af de i samhället maktogande. Man fordrade nu på kontinenten en allmän ombildning af straffprocessen efter detta mönster; och framför allt fordrade man en fullständig brytning med inkvisitionsprocessen. Således blefvo de slagord, som ledde denna reformrörelse: *anklagelseprocess, muntlighet, offentlighet och folkdomare*.

Ehuru i de skandinaviska länderna inkvisitionsprocessen icke på långt när hade gifvit anledning till samma missbruk som på kontinenten, nådde emellertid efter den franska februarirevolutionen reformrörelsen äfven hit, förnämligast därför att densamma hade varit så nära förbunden med politiska strömningar, hvilkas efterdyningar sträckte sig äfven till Norden.

Tydligast visade sig detta förhållande i *Danmark* som i 1849 års grundlag upptog en § 79, sedermera bibehållen i 1866 års grundlag såsom § 74, enligt hvilken offentlighet och muntlighet så snart och så vidt som möjligt skulle genomföras i hela lagskipningen samt jury införas i missgärningsmål och mål, som hade sin grund i politiska lagöfverträdelser.

I Norge debatterades frågan redan på 1845 års Storting. För stortinget framlades då ett af nitton representanter undertecknadt förslag, gående ut på, att stortinget skulle anmoda regeringen att genom en kommission låta undersöka, huruvida det vore önskligt, att rättegång med jury infördes, och subsidiärt att resestipendier skulle beviljas två sakkunniga män för att undersöka juryns ställning i andra länder. Det sistnämnda af dessa förslag antogs och stipendierna tilldelades *E. Aubert* och *Munck-Ræder*, af hvilka den förre år 1849 offentliggjorde sin rapport »om muntlig Rettergang og Edsvorne» och den senare åren 1850—1852 sitt arbete: »Juryinstitutionen i Storbritannien, Kanada og de forenede Stater i Nordamerika».

År 1851 upptogs hufvudfrågan å nyo af stortinget, som beslöt en hemställan till regeringen om tillsättande af en komité för utarbetande af ny processlag. I anledning däraf tillsattes den 11 januari 1853 en Kongl. processlovkommission, hvars arbeten emellertid icke fingo något direkt inflytande på lagstiftningen. 1854 hade nämligen stortinget med anledning af ett privat lagförslag på egen hand nedsatt en komité för utarbetande af ny lag om straffprocessen (den första parlamentariska jurykommissionen). Det af denna kommission utarbetade utkastet blef som privatförslag förelagdt stortinget år 1857 och af detta antaget, men kungl. sanktion vägrades. Regeringen tillsatte dock 1860 en kungl. kommission för utarbetande af lagförslag grundadt på jury, samtidigt med att hon genom ett af stortinget sedermera antaget förslag till förändringar i grundlagens 20 och 88 §§ sökte att aflägsna de konstitutionella hinder för jurysystemets införande, som man trott sig finna i dessa paragrafer.

Den kungl. kommissionens förslag blef af *Johan Sverdrup* framlagdt såsom privatförslag för 1862 års storting, under det att regeringen samtidigt framlade ett annat förslag, hvori det bestående rättegångssättets principer fasthöllos och reformen inskränktes till sådana förbättringar och kompletteringar af de gällande reglerna, som jurykommissionen föreslagit och som *icke* angingo det särskilda förfarandet vid jurydomstolarne. Sverdrups förslag segrade i odelsstinget men föll i lagtinget med 16 röster mot 12. På stortinget 1865—1866 framlade regeringen å nyo i förenklad form sitt förslag af 1862, och sedan detta utan väsentliga förändringar antagits, utfärdades »Lov om Strafferetspleien af den 17 Mars 1866», hvarmed den rörelse på straffprocessens område, som började år 1848 för tillfället var afslutad och jurysystemet tillsvidare aflägsnadt.

I Sverige blef, som bekant, februarirevolutionen icke alldeles utan följder, ehuru dessa voro af föga djupgående natur och af kort varaktighet. På det processuella området visade de sig allenast i en något förändrad uppfattning hos den myndighet, som då hade lagstiftningsarbetet om hand. I stället för lagkomitén hade träd »Lagberedningen» med uppdrag att revidera komiténs förslag. Själén i arbetet var nu såsom förut *Johan Gabriel Richert*.¹ År 1849, således midt under den lifligaste rörelsen på kontinenten, offentliggjorde

¹ Öfriga ledamöter voro: N. S. von Koch, J. A. C. Qvensel, C. H. Pfeffer, A. Gyllenhammar och J. Lundell.

beredningen sitt reviderade förslag till rättegångsbalk. Afvikelserna från komiténs förslag saknade i öfrigt principiell betydelse, men till juryfrågan intog beredningen en helt annan ställning än lagkomitén.

Då lagkomitén år 1832 afgaf sitt förslag, kunde komitén om juryn yttra, att »på europeiska kontinenten finnes denna inrättning icke för det dåvarande, komitén veterligen, annorstädes än i Frankrike, där den antagits genom lag den 29 september 1791 och sedermera varit utan afbrott begagnad, samt i tyska Rhenländerna, där den ännu bibehölles efter fransyska lagarne, som infördes medan dessa länder voro med Frankrike förenade, och hvilkas afskaffande för den del som tillhörde Preussen, väl varit ifrågasatt men ej kommit till verkställighet. I de öfriga tyska stater, där fransysk lag en tid varit gällande, hade inrättningen upphört vid de gamla lagarnes återställande 1814. I konungariket Nederländerna hade man tillsvidare behållit fransyska lagarne, men upphäft juryinrättningen vid samma tid».

Men år 1849 hade förhållandet förändrats. Lagberedningen yttrade nu, att, »när lagkomitén afgaf sitt förslag, syntes den tid ännu på långt afstånd, då antagandet af juryinrättningen här eller annorstädes, där den ej redan finnes, kunde komma i fråga. Denna tid hade emellertid närmast sig med större och snabbare steg, än man väntat. I länder där man för tjugu år sedan knappt trodde på möjligheten af en annan rättegångsform, än den inkvisitoriska, med sina hemliga förhör, sitt oändliga skrifveri och sina för folk-lifvet främmande domstolar, hörde nu den ackusatoriska rättegångsformen med offentlighet, muntlighet och — hvad än mera vore — med domstolar af jurymän, valda bland folket, till dagens lösen. Man såg dessa institutioner stadgas i grundlagar och genomföras i rättegångsordningar. Hvad en och annan för ej längesedan blott anat såsom ett framtidens behof, tyckt sig skönja såsom en aflägsen punkt, dit det konstitutionella samhällsskickets fria och naturliga utbildning en gång skulle leda, hade redan i närvarande stund inträdt på verklighetens område. Aningen hade öfvergått till fullt medvetande, detta hade gjort sig gällande i allmänna tänkesättet och uttalat sig i folkens röst. Förr eller senare skulle tvifvelsutän den stora frågan lösas äfven hos oss. Hvad den konstitutionella statsformens rätt förstådda grundsatser fordrade, kunde Sverige ej skjuta ifrån sig. Vi måste nu såsom alltid tillföre följa den allmänna civilisationens gång;

men vi finge skatta oss lyckliga att ej behöfva skynda fortare, än att vi kunde draga nytta af de lärdomar, andra länders erfarenhet gäfvē.

»Det vore föga sannolikt», yttrade beredningen vidare, »att Sverige, där den ackusatoriska rättegångsformen med offentlighet och muntlighet utgjort urgammal regel och landssed, skulle i längden låta denna rättegångsform vara, såsom nu för tiden, inskränkt till de *lägre* domstolarna, och åtnöjas med ett vidlyftigt, sällan väl fördt och aldrig fullt tillförlitligt skrifveri vid de *högre*, där de sista besluten i svårare mål fälldes af domare, främmande för den anklagades lefnadsförhållanden, kännande honom endast sådan som han blifvit af andra tecknad i de papper, ur hvilka grunderna för domsluten hämtades, och helt och hållet afstängda från den möjlighet att intränga i bevisningens sanning och rätta betydelse, som stode att ernå blott genom tillfället att med egna sinnen uppfatta hvad under ransakningen förekomme. Beredningens öfvertygelse vore, att man också här i landet en dag, — hvilken, om de europeiska samhällenas närvarande utveckling icke alltför tvärt hämmades, kunde vara mindre långt borta, än mången föreställde sig — skulle finna nödigt att gifva ett större och säkrare omfång åt det offentligt-muntliga rättegångssättet, och att med domaremakten införlifva det folkelement, juryinrättningen innebure. Beredningen hade därför ansett sig böra framlägga förslag till denna inrättning.»¹

Redan lagkomitén hade utarbetat ett sådant förslag i syfte, att »allmänheten därigenom skulle lära känna hvad som förstodes med en juryinrättning i vidsträcktare mening». Detta förslag bearbetades nu ytterligare af lagberedningen. I det närmaste slöt sig detsamma till den franska jurylagstiftningen men var med mycken fyndighet anknutet till den svenska domstolsorganisationen.

Emellertid hade lagberedningen missräknat sig på följderna af februarirevolutionen. Nagot intresse för en processform utöfver de förändringar, som följde med kämnärs- och lagmansrätternas indragning, visade sig icke, och allra minst kunde det under efterföljande reaktion blifva fråga om juryns införande.

I Tyskland fortgick oafbrutet ett det mest omfattande arbete på processvetenskapens och processlagstiftningens område, och Österrike tog däri en verksam del. Af särskild betydelse blef det, att man nu mera än förut studerade det *engelska* rättsväsendet och

¹ Emot förslaget om jury reserverade sig von Koch och Gyllenhammar.

därigenom fick en mera korrekt inblick i juryrättegångens egentliga karaktär. Man kom snart öfverens om, att det icke var nog med att fordra muntligt förhandlingssätt, utan att det framför allt gällde *omedelbarheten* i bevisföringen. De flesta tyska stater äfvensom Österrike erhöles efter hand nya straffprocesslagar med jury, byggda på omedelbarhetens princip och i flera tyska länder reformerades äfven civilprocessen i riktning emot muntlighetssystemet.

Genom tyska rikets bildande erhöles detta reformarbete ny fart. Processlagstiftningen hade nämligen gjorts till en rikets gemensamma angelägenhet, ett nytt band på riksenheten. Frågan blef nu att så skyndsamt som möjligt åstadkomma en rättegångslag, hvaruti de i olika delar af Tyskland gällande sins emellan mer eller mindre afvikande processordningarna kunde sammansmälta. Då jurysystemets seger redan förut var afgjord, var det mindre svårt att åstadkomma enighet om straffprocessen. Svårare blef det med civilprocessordningen, inom hvilkens område flera olika system voro rådande. Här lämnades också på många punkter fältet öppet åt skriftligheten och gjordes knappt några allvarsamma försök att genomföra omedelbarheten. De nya lagarne om domstolsförfattningen samt civil- och kriminalprocessen, utfärdade år 1877, trädde i kraft den 1 okt. 1879.

I Österrike, där man icke var bunden af samma kompromiss-hänsyn, som i Tyskland, gick man mera konsekvent till väga, och de under *von Glasers* ledning utarbetade förslagen, hvilka hittills likväl endast delvis blifvit upphöjda till lag, torde beteckna den högsta ståndpunkt, processlagstiftningen i våra dagar uppnått.

Dessa sistnämnda förslag synas också hafva tjänat till hufvudsaklig ledning, då i *Danmark* de första stegen togos till förverkligande af de genom 1849 års grundlag gifna löftena.¹ Sedan regeringen 1863 och 1864 gjort framställningar i frågan till riksdagen, utan att något resultat kunnat därigenom uppnås, så tillsattes år 1868 en processlagkommission, hvars verksammaste ledamöter blefvo *I. Nelleman* och *C. Goos*.² Ett preliminärt utkast till lag om straffprocessen utarbetades af *Goos* och publicerades såsom manuskript under åren 1870—1872, samt i reviderad upplaga 1873, hvarefter kommissionens utkast till lag om straffprocessen (Lov om Strafferets-

¹ Genom lag den 19 februari 1861 inrättades Sö og Handelsretten i Kiöbenhavn, som erhöles en i viss mån muntlig procedur.

² Öfriga ledamöter voro: *E. Krieger*, *C. S. Klein*, *C. F. Ricard*, *W. Ussing*, *C. Liebe*, *G. Brock*, *C. Rimestad* och *C. Nyholm*.

pleien) utkom i mars 1875. Följande året i februari utkom kommissionens förslag till »Lov om Domsmagten, den offentlige Anklage-myndighed, Politimyndigheden samt Sagførervæsenets Ordning». Preliminärt förslag till civilprocesslag författades af *Nelleman* och trycktes såsom manuskript redan 1869, hvarefter *Nelleman* för att sprida allmännare kännedom om processfrågans innebörd år 1874 utgaf sitt berömda arbete: »Om muntlig Rettergang i civile Sager». Kommissionens förslag till civilprocesslag (Lov om den borgerlige Retspleie) utkom i juni 1877. Dessa tre förslag sammanfattades i ett förslag till »Civil- och Kriminalprocesslov», som åren 1880 och 1881 af justitieministern förelades riksdagen, utan att dock af denna tagas under definitiv behandling. Sedan låg processreformen i Danmark nere i tio år. Under hösten 1891 åstadkoms dock ett uttalande från riksdagens sida om önskvärdheten af reformarbetets återupptagande, en önskan, hvilken synes så mycket mera opportun, som för närvarande både *Nelleman* och *Goos* äro medlemmar af regeringen och den 11 maj 1892 har en ny processlagkommission blifvit tillsatt, i hvilken man återfinner flera af den förra kommissionens mest fräjdade namn.¹

Den ståndpunkt, danska förslaget intager, är såsom ofvan nämndt, mycket avancerad. Redan från början uppfattade kommissionen sin uppgift sålunda, att civilprocessen skulle byggas på samma grunder som straffprocessen, och för denna hade grundlagen fastställt principerna — juryinrättning, muntlighet och offentlighet. I principiellt hänseende torde de danska förslagen stå på höjdpunkten af vår tids processlagstiftning. Utan tvekan och utan förbehåll äro de moderna grundsatserna genomförda i sina yttersta konsekvenser. Omedelbarhetsgrundsatsens tillämpning är den ledande tanken. Därpå komma likasom af sig själfva muntlighet och offentlighet, jurydomstolar och appellens begränsning till rättsfrågan. Den efter systemet väl afpassade domstolsorganisationen utmärker sig för enkelhet och största möjliga hänsyn till kostnadsfrågan. Den danska processkommissionen har gjort ett godt och grundligt arbete, som bör komma samtliga de nordiska länderna till godo och redan i icke ringa mån varit till nytta för Norge.

¹ Ledamöterna äro: Klein, Ricard, Rimestad, Nyholm, Ingerslev, Deuntzer, Thomsen, Octavius Hansen och N. J. Larsen.

INDERNAS BIBEL. RIGVEDAS UPPKOMST OCH BETYDELSE.

AF

KARL FERDINAND JOHANSSON.

Att Rigveda är på samma gång det äldsta litterära minnesmärke och den äldsta religionsurkund, som något folk af vår stam, den indoeuropeiska, eger, torde vara den bildade allmänheten bekant. Man torde också ha en allmän föreställning om, att denna de forna inder- nas heliga bok är ett eller annat årtusende äldre än vår tidräkning. Hvilken genomgripande betydelse studiet af Rigveda, sedan den upptäcktes, haft på olika vetenskapsgrenar, särskildt på *språkvetenskapen*, *kultur-* och *religionshistorien*, torde till dess fulla och egentliga värde blott fackmännen förmå att uppskatta. Få litterära minnesmärken ha påkallat en så liflig uppmärksamhet och föranledt så stora och rastlösa forskningar som just Rigveda. Särskildt i afseende på de uppslag Rigveda föranledt inom den jämförande religions- och mytforskningen hafva Max Müllers populära arbeten varit värtaliga och entusiastiska ledare. Dessa arbeten ha haft den ovärderliga förtjänsten att väcka intresse, äfven om forskningen delvis kommit till andra resultat och i någon mån dämpat entusiasmen och inskränkt Rigvedas betydelse inom naturliga och rättmätiga gränser. Rigvedas betydelse är i hvarje fall i flera afseenden så märklig och storartad, äfven om tyngdpunkten nu är annorlunda förlagd, att det icke bör vara utan intresse att här i korthet redogöres för den nutida uppfattningen rörande dess litterärhistoriska ställning, dess innebörd som religionsurkund, uppkomst och redaktion. Jag förutskickar några orienterande antydningar angående vedastudiet intill våra dagar.

Studiet af Indiens forna språk, Sanskrit, och dess litteratur daterar sig från 1784. Men någon underrättelse om Rigveda fick man i Europa först genom engelsmannen Colebrooke 1805. Först 1830 utgaf emellertid Rosen efter i London befintliga manuskript ett »specimen». Och ett år efter hans död utkom (1838) första boken. Det mera inträngande och vetenskapliga studiet utgick från fransmannen Burnouf och fortsattes framför allt af tyskarne R. von Roth och Max Müller. Den senare utgaf Rigveda 1849—75; men redan 1861—63 utkom Aufrechts transskriberade upplaga. Den egentlige skaparen af den rigvediska forskningen är Roth, som i afhandlingar (från 1846) och framför allt i det enastående af honom och Boehtlingk utgifna storartade verket, ordbok öfver sanskrit (den s. k. Petersburgerordboken) 1852—75 nedlagt resultaten af sina storartade forskningar öfver Rigveda. I denna ordbok är nu Roths tolkning och därmed också uppfattning af Rigvedas innebörd och betydelse kodificerad.

Det finns en omkring 1350 e. Kr. i Indien under Sāyanas namn på sanskrit författad vidlyftig kommentar och delvis parafras till Rigveda. Det var helt naturligt, att man först vid tolkningen af Rigveda tillgrip detta hjälpmedel och lät leda sig däraf, så mycket hellre som man ansåg sig ha skäl att tro, att nämnda kommentar var byggd på en oafbruten ännu lefvande tradition af de vediska sångernas betydelse och ursprungliga art. På denna grundval är engelsmannen H. H. Wilsons ännu ej helt och hållet offentliggjorda öfversättning gjord. Emellertid hade Roth i sina redan nämnda arbeten med kraft och skärpa öfvertygat den vetenskapliga världen, att emellan den vediska tiden och dess uppfattning samt de indiska kommentatorerna i allmänhet icke förelåg någon oafbruten oförfalskad tradition. Dessas försök att tolka Rigveda vore lika väl som de europeiska lärdes endast filologiska tolkningar byggda på kännedom om det klassiska sanskrit samt möjligen en och annan af traditionen fortplantad kultceremoni. Vår filologiska tolkning vore så mycket mera att föredraga, som vi, de europeiska lärde, betjäna oss af en så mycket säkrare och skarpare filologisk-kritisk metod, samt dessutom kunna taga den jämförande språkvetenskapen till hjälp. Endast i andra hand och som bekräftelse på de resultat man vunnit kunde man rådfråga de indiska kommentatorerna. Dessa grundsatser omfattades snart — en och annan t. ex. Goldstücker undantagen — af nästan alla västerländska Rigveda-forskare, t. ex. M. Müller, Whitney,

A. Kuhn, Delbrück m. fl. och ha fått sig ett bestämdt uttryck i följande översättningar: Sjuttio hymner af Rigveda af Geldner och Kægi med bidrag af Roth samt Grassmanns översättning af hela Rigveda 1876—77.

Att en översättning af Rigveda måste få ett väsentligen olika utseende både till form och innehåll alltefter de olika åsikter om dess art och ställning i förhållande till den öfriga vediska litteraturen, som kunna göra sig gällande, är otvetydigt. Hela den vetenskapliga riktning, som fått sitt uttryck i de nämnda översättningarna, har nu emellertid utgått från den allmänna uppfattningen af Rigveda, att dess innehåll visserligen vore af religiöst innehåll, men att de till grund för den religiösa poesien liggande religiösa föreställningarna och kulten vore i hög grad enkla och ursprungliga och grundade på en omedelbar naturåskådning. De vediska sångerna vore enligt denna uppfattning så att säga den primitiva mänsklighetens barnligt stammande uttryck för dess uppfattning af en högre makt och dess förhållande till människan. De voro enkla som barndomen, men med all dennas friska poetiska fågning, stode i så nära förhållande som möjligt till naturen, med hvilken människan ännu hade den intimaste gemenskap. De rigvediska sångerna ansågos vara uttryck för de första rörelser »som komma en primitiv varelses hjärta att klappa inför de under, hvilkas återkomst hon väntade och fruktade, morgonrodnadens regelbundna uppgång, solens förutsedda nedgång i västerns afgrunder, åskvädrets mäktiga yttringar.» Denna riktningens målsmän antogo sålunda ett mycket stort afstånd i social och religiös utveckling mellan Rigveda och senare vediska alster. Följden häraf blef helt naturligt den, att översättningen visserligen så långt möjligt begagnade sig af de ordbetydelser, som utmärka det senare språket, men dock så, att man ville liksom prätta fram en ursprungligare, mera på omedelbar sinnlig åskådning beroende grundbetydelse och således bringa översättningen till innehåll och form mera i öfverensstämmelse med de till en del förutfattade åsikterna om de indiska ariernas förmenta ursprunglighet i kulturutveckling. Man ville således så litet som möjligt i Rigveda införa senare indiska religionsföreställningar och kulttermer.

Om också mycket i denna riktning är sant, så till vida som de religiösa föreställningarna och kulten voro enklare och omedelbarare än hvad under den senare vediska tiden var fallet, så är det dock

onekligt, att den ledt till verkliga öfverdrifter. Hvaruti dessa bestå, torde till en del bli klart genom den följande framställningen. Så småningom har ånyo en riktning inom Rigveda-forskningen arbetat sig fram, som gent emot den Rothska förordat ett vidsträckt användande af och förlitande på de indiske kommentatorernas åsikter. Denna riktning utgår vid sin tolkning af Rigveda från den förutsättningen i sak, att den ej är så att säga en indoeuropeisk skapelse utan alltigenom indisk, med specifikt indiska föreställningar och kultformer. Otvetydiga indicier i Rigveda själf anspela omedelbart på föreställningar och offerhandlingar, som sedan med allt större klarhet och utförlighet behandlas i den senare vediska litteraturen. Sålunda vore också ordens betydelse ej väsentligen skild från senare perioders. Med ett ord klyftan mellan Rigveda och den senare vediska utvecklingen är enligt denna mening ej så stor som man från andra hållet påstått.

Först uppträdde Haug — i allt som var riktadt mot Roth med mycken skärpa. Större betydelse har emellertid Ludwig utöfvat genom sitt stora arbete Rigveda, öfversättning och kommentar, 6 delar 1876—88. I sin öfversättning är visserligen Ludwig, likasom den förra riktningens målsmän, benägen att för vissa ord antaga betydelser, som icke senare äro litterärt uppvisbara; men framför allt utmärkes hans uppfattning därigenom, att han anser, att *Rigveda*-tiden i det närmaste egt samma sociala inrättningar och samma religiösa kult, som betecknas genom den senare vediska litteraturen, framför allt de öfriga samlingarna *Sāma*- och *Yajur*-veda och äldre *Brāhmana* naturligtvis icke i den senare styfva och sterotyperade formen; dock i själfva grunddragen. Vidare häfdar han den meningen, att de indiska kommentarerna dock i vissa hänseenden, särskildt rörande kultceremonierna och i uppfattningen af vissa liturgiska saker — mest i afseende på den liturgiska användningen af hymnerna — beteckna en visserligen modifierad, men oafbruten tradition. Att Ludwig emellertid i öfversättningen af i synnerhet i senare litteraturen ej förekommande ord understundom förfar godtyckligt, torde ej kunna förnekas.

I afseende på grunduppfattningen af Rigveda kommer fransmannen A. Bergaigne, en högst snillrik och originel vedaforskare, till liknande resultat. På grundvalen af noggrann filologisk undersökning af Rigvedas poetiska uttryckssätt och dettas förhållande till

den vediska religionen och liturgien har Bergaigne — liksom Roth och hans skola, utan att taga hänsyn till Sāyana eller öfriga indiska kommentarer — kommit till väsentligen samma uppfattning angående förutsättningarna för och betydelsen af den rigvediska poesien som Ludwig. Bergaignes stora och snillrika arbete om den vediska religionen, i tre band 1878—83, lämnar ytterst viktiga och rikhaltiga prof på hans tolkning af Rigveda. Han hade gjort till sin lifsuppgift att öfversätta Rigveda; tyvärr satte en förtidig död (genom olyckshändelse) 1888 en gräns härför. Genom sina undersökningar af Rigveda själf kom Bergaigne till det resultat, att den så långt ifrån var ett uttryck af ett naturfolks enkla naiva och omedelbara religionsåskådningar, att den snarare visade sig vara produkten af en långt framskriden teologisk spekulation med en konstform, som i retoriska figurer och utsmyckningar, ofta af tämligen intetsägande beskaffenhet, icke stod andra folks hieratiska litteratur efter. I stället för att vara uttryck för en förindisk allmän naturreligion, blefvo de rigvediska sångerna för Bergaigne hufvudsakligen liturgiska hymner, diktade och använda för vissa gudstjänst-(offer-)handlingar af en specifikt *indisk* prästkast och utgångna från en med starkt utbildade liturgiska element karakteriserad prästreligion. Således kom Bergaigne med ungefär samma filologiska förutsättningar i metodiskt afseende som Roth till samma resultat i sak som Ludwig.

Om man nu också icke i allt kan omfatta vare sig Roths eller Ludwigs eller Bergaignes uppfattning, så torde man för närvarande dock ha en långt mera klar och grundad åsikt om Rigvedas betydelse. Kan man å ena sidan icke i sak ställa sig på Roths ståndpunkt, så torde det dock finnas förutsättningar inom Ludwigs och Bergaignes, som ej obetingadt kunna antagas. Särskildt gäller detta Bergaignes uppfattning, att alla de rigvediska hymnerna skulle vara utsprungna ur väsentligen samma utbildade och enhetliga religionsform. Nog torde i närmaste anslutning till den kronologiska ordningen mellan Rigvedas hymner i desamma kunna spåras olika religiösa ståndpunkter, och i afseende på de äldsta och deras religiösa förutsättningar vore Roths principer mera användbara.

Ludwig hade utgått från A. Weber i Berlin. Emellertid torde man i afseende på uppfattningen af Rigveda ej kunna räkna Weber till någon bestämd af de ofvan karakteriserade riktningarna. Att han dock med afseende på sitt vetenskapliga inflytande bidragit att

framkalla förmedlande riktningar torde ej kunna förnekas. Samma torde ock vara fallet med Benfey. De flesta yngre forskare på den vediska litteraturens område torde kunna anses intaga en förmedlande ståndpunkt i olika skiftningar mellan Roth å ena sidan och Ludwig och Bergaigne å den andra. I afseende på den filologiska metodens förutsättningar torde denna mellanståndpunkt kunna karaktäriseras genom följande ord af E. Kuhn: »att vi lärt att gent emot den inhemska indiska traditionen ställa oss på en fri kritiks ståndpunkt, skall alltid bli en oantastbar förtjänst hos Petersburger-ordboken. Men lika så visst förblir äfven denna inhemska tradition ett element, som vi vid våra tolkningar hafva att taga hänsyn till och som under vissa omständigheter förtjänar samma uppmärksamhet som en åsikt af en europeisk lärd.» Af lärde, som i uppfattningen af Rigveda i ett eller annat afseende kunna anses intaga denna mellanståndpunkt kunna exempelvis nämnas Windisch (Leipzig), E. Kuhn (München), Pischel (Halle), Geldner (Berlin), Oldenberg (Kiel), Hillebrandt (Breslau) m. fl. Dock torde man icke utan skäl kunna påstå, att alla dessa i sak mera närma sig Ludwig och Bergaigne. Framför alla andra har Oldenberg utfört storartade forskningar på Rigvedas område. Det är till Bergaignes och Oldenbergs namn som de sista årens banbrytande forskningar på Rigveda-filologiens område knyta sig. Isynnerhet gäller detta frågan om Rigvedas redaktion, som på ett högligen intresseväckande och lyckligt sätt blifvit behandlad i Oldenbergs Rigveda, hvars första band innehåller metriskas och texthistoriska prolegomena (Berlin 1888).

Det är icke min mening att i det följande från innehållets synpunkt karaktärisera Rigveda, således ej att teckna och framställa den religionsform, hvarur de framsprungit eller de öfriga sociala och politiska förhållanden, som den förutsätter. Icke heller är det min afsikt att i afseende på form och tankeinhåll för öfrigt karaktärisera och analysera de rigvediska sångerna. Min uppgift här är endast att gifva en framställning af, huru man har att tänka sig förloppet vid *uppkomsten* af dessa hymner samt deras *redaktion* till en sådan samling som Rigveda är och varit sedan minst ett årtusende före Kr. f. Därvidlag komma visserligen af helt naturliga skäl just förutsättningarna i allmänhet för de rigvediska hymnernas uppkomst och Rigveda-Samhitäs redaktion att karaktäriseras liksom också flera frågor af litteraturhistorisk art att belysas. Slutligen skola

också några anmärkningar om Rigvedas betydelse i allmänhet framställas.

*
*
*

Med *veda* mena inderna själfva sammanfattningen af hela den litteratur, som anses vara af gudomligt ursprung och som utgör källan för och sammanfattningen af den brahmanska religionens föreställningar och kultformer. Ordet *veda* — till sin betydelse omtvistadt — anses allmänast betyda »vetande», »vetenskap» och kan såsom term också användas om vissa afdelningar af denna *kanoniska* litteratur. Så användes det särskildt om fyra större samlingar af hymnmaterial och religiöst-liturgiska formler nämligen *Rig-*, *Sāma-*, *Yajur-* och *Atharva-veda*. *Rigveda* betyder sålunda »kanonisk samling af hymner» (*ṛk*). Denna samling (*Rigveda-samhitā*) består i dess till oss komna form af 1017 eller — om 11 sånger hörande till en annan skola medräknas — 1028 hymner, ordnade i tio böcker (*maṇḍala*) och i öfrigt efter särskilda principer, som nedan i korthet skola antydast. Vi skola nu först söka lämna en redogörelse för de förhållanden, tids- och rumsomständigheter o. s. v., under hvilka dessa sånger uppstått; af hvad art de äro, af hvem och i hvad ändamål de blifvit författade skall också närmare belysas.

Inderna hafva invandrat till Indien i skilda afdelningar. Åtminstone två sådana invandringar har man ansett sig hafva skäl att antaga: en tidigare, som ledt till kolonisation af vissa östliga områden omkring Ganges' och Yamunās nedre lopp, de s. k. Kosala- och Videha-folken, som egentligen lågo utom området för den brahmanska religionens uppkomst, men i dess ställe just utgjorde härden för den senare uppträdande buddhismen; och en senare eller västlig afdelning, som till sist slog sig ned omkring Ganges' och Yamunās öfre lopp med de senare så betydande folknamnen Kuru och Pancāla, brahmanismens egentliga härd. En del af de vediska hymnerna torde vara författade på en tid, då just denna senare afdelning af inderna på sin vandring till Indien ännu uppehöll sig i Ostkabulistan och Pendjab och under strider med olika folkslag tillkämpade sig väg fram. Det är sålunda till Indus' öfre lopp vi ha att förlägga uppkomsten af de rigvediska hymnerna. Detta framgår tydligt af direkta antydningar i hymnerna själfva, framför allt af de därstädes förekommande flodnamnen, som bevisligen beteckna Indus' bifloder

särskildt Kabul (Kubhā) och de fem (sju) floderna, hvaraf Pendjab har sitt namn. Det skall visa sig, att de rigvediska hymnerna i massa äro att hänföra till tämligen stor tidsträckning; vi finna också i några hymner indicier, som tyda på, att de blifvit författade i eller med kännedom om landet kring Ganges' och Yamunās öfre lopp.

Angående den tid, då eller inom hvilken Rigvedas hymner blifvit författade, äro vi hänvisade till tämligen osäkra gissningar, emedan vi icke kunna tillnärmelsevis säkert datera vare sig början eller afslutning eller möjligen i veda själf förekommande historiska händelser. Om vi nu dock på tämligen goda grunder antaga, att de rigvediska hymnerna måste ha funnits till före 1200 å 1000 f. Kr. samt vissa utaf dem sannolikt måste ryckas tillbaka utöfver 1500, kanske ända till 2000 f. Kr., så gäller det närmast att inom Rigveda själf kunna upptäcka vissa data, och åtminstone bestämma dem sinsemellan samt därigenom afgränsa vissa perioder inom rigvedadiktningen. Detta har endast kunnat ske i sammanhang med en undersökning af förhållandet mellan den tid, då de särskilda sångerna blifvit författade och den tid, hvartill vissa i dem nämnda personer eller händelser förläggas. Säkert kan därvidlag endast ordningen i tiden bestämmas, huru lång tid som kan ligga emellan vissa fixerade tidpunkter äro vi icke i stånd att bestämma annat än med nya sannolikhetsberäkningar.

Böckerna II—VII tillskrifvas hvardera vissa sångare eller präst-(rishi)-familjer, inom hvilka de uppkommit och fortplantats. Så tillskrifves III familjen Viçvāmītra, VII familjen Vasishtha o. s. v. I allmänhet förhåller sig nu saken så, att hymnerna icke utge sig för att vara författade samtidigt med vissa däri nämnda personer, utan att dessa tänkas hänförda till en svunnen tid. Nu förekommer t. ex. i VII ofta namnet Vasishtha såsom diktare af hymner eller i annat afseende samtidigt med deras författande. Men i det fallet betecknar det alltid patronymikum Vasishthid. Framträder åter Vasishtha som individuel person med detta individuella namn, så är i allra flesta fall situationen den, att han måste förläggas till den förflutna tiden nämligen såsom stamfader till Vasishtha-slakten. Endast på ett par ställen får man det bestämda intrycket, att Vasishtha betecknar själfva den individuelle stamfadern såsom samtidig eller som författare af ifrågasvarande hymner. Men ett af dessa ställen är den hymn, där Rigvedas förnämsta händelse, s. k. tio-konungsslaget, skildras och skildras så-

som samtidig med hymnens författande eller liturgiska användning. Denna hymn är VII, 18. På denna händelse anspelas för öfrigt öfverhufvud så ofta i Rigveda, att man knappt kan undgå att däruti se traditionen om ett verkligen historiskt faktum knytande sig till de strider, som med all sannolikhet förekommo mellan de indiska stammarna själfva eller mellan olika koalitioner bland dem. Finns det nu en eller annan sång, som omedelbart framställer sig som samtidig med eller åtminstone till tiden nära dessa händelser, så är det klart, att en sådan hymn måste vara en viktig hållpunkt i Rigveda-diktningens kronologi. Vi försöka följande kronologiska indelning af Rigveda-perioden.

Första perioden omfattar tiden från indernas separerande från de öfriga arierna till början af de krigshändelser och folkförbund, bland hvilka det s. k. tio-konungsslaget var den historiska tilldragelse, som djupast ingrep uti indernas forna historia och hvaraf minnet lifligast bevarats. Som det är min bestämda öfvertygelse, att religiös diktning förefanns som utbildad konstform före indernas och eranernas splittring, så antager jag också som högst sannolikt, att äfven under denna period förekommit religiös hymn-diktning. Det är möjligt, att en eller annan sång i Rigveda härstammar från denna tid; men vi ha ingen enda hållpunkt för att kunna göra ett sådant antagande sannolikt. Ty i de hymner, som innehålla anspelningar på bestämda händelser eller genealogiska förhållanden, hvilka af vissa skäl — särskildt just genealogiska antydningar — måste förläggas före tio-konungsslaget och de däri uppträdande personerna, äro alla sådana händelser framställda såsom tillhörande långt förgångna tider.

Andra perioden omfattar hela den upprädda tid, hvarunder de tvänne stora folkförbund, hvilkas respektive förnämsta folk voro Pūru- och Bharata-stammarna, stodo fientligt mot hvarandra och utkämpade sina strider. Det måste efter alla de spår, Rigveda — låt vara såsom länge sedan förflutna händelser — bevarat, varit en särdeles upprädd tid, hvarunder de på vandring stadda inderna så småningom kommo att fördela sig på hufvudsakligen tvänne stora folkförbund, som bekämpade hvarandra. På Bharata-sidan uppträdde såsom förnämsta namn Sudās, Bharatafolkets konung med sina offerpräster (Purōhitās) Vasishtha och Viçvāmitra, hvilkas släkter just böckerna VII och III tillskrifvas; å andra sidan de särskildt s. k. »fem folkens», Pūru-folkets kung Purukutsa och hans son Trasadasyu med öfverpräster särskildt ur Atri-familjen, hvilken specielt V

tillskrifves. Från denna tid har man i ett par ofvannämnda sånger — VII, 18 och III, 33 — trots sig finna omedelbart vittnesbörd om samtidighet, hvarför dessa hymner äro de äldsta man tillnärmelsevis kunnat datera, d. v. s. hänföra till en bestämd period i Rigveda-diktningen.

Tredje perioden omfattar tiden till Rigvedadiktningens slut. Efter den andra periodens stormiga händelser, som sannolikt afslutades genom den ena koalitionen besegrande och sammansmältning i ett nytt stort folkförbund — bestående af de olika förut fientliga stammarne — kom en särdeles lång tidrymd, under hvilken, enligt hvad vi kunna antaga, grundstocken af de rigvediska hymnerna tillkommit och användts vid offren. De nyss nämnda händelserna och personerna framställas i dessa hymner i allmänhet såsom tillhörande en föregående tid. Naturligtvis skönjas olika grader i uppfattningen af dessa händelsers ålderdomlighet. För de närmare de särskilda hymnernas affattningstid liggande händelserna användas uttryck, som tyda på, att de egt en mera aktuel beskaffenhet för författarne. För de flesta hymnerna åter äro de nämnda tilldragelserna halft mytiska, i hvarje fall ryckta tillbaka till en aflägsen forntid. Och i somliga, tydligen de senaste hymnerna, har minnet därom nästan alldeles förbleknat, och helt nya omgifningar, personer och förhållanden framträda.

Hymnerna tillhöra de särskilda prästsläkterna, fortplantas och vårdas allt efter som de uppstått. Därför kan man vara viss, att den tradition, som i Rigveda-samlingen tilldelar vissa släkter vissa grupper af hymner, träffar det rätta.

Så småningom hade inom denna period stora förändringar i politiskt hänseende försiggått. I stället för de tidigare nämnda folkstammarna börja nya uppträda. Det historiska faktum, som kan betecknas som slutpunkten för uppkomsten af de rigvediska sångerna, är tillvaron af folknamnet Kuru, som troligen i sig innefattar flera i Rigveda namngifna folk. I Atharvaveda XX, 127, 7—10, en sång som af andra skäl anses stå mycket nära Rigveda, förekommer en skildring af Kuru-folkets store och lycklige beherskare Parikshit. Hans son var den sedan i yngre vediska texter och hela den indiska litteraturen föröfrigt berömda konung Janamejaya. När nu visserligen dessa personer icke förekomma i Rigveda, men i en annan till tiden nära liggande hymn, så har man ansett sig kunna sluta, att uppkomsten af Kuru-folket eller rättare den tidpunkt, då det beher-

skades af Parikshit och Janamejaya, måste falla strax efter Rigveda-perioden.

Vill man nu söka bestämma hela den rigvediska periodens kronologiska förhållande till öfriga indiska litteraturperioder, samt till hvilken tid absolut taget den bör hänföras, så måste vi taga ett bland de säkraste data i Indiens historia, nämligen buddhismens framträdande, till utgångspunkt. Om vi med tämligen stor noggrannhet kunna förlägga buddhismens framträdande till omkring eller något efter 600 f. Kr., så har man att med utgångspunkten från denna tid medelst sannolikhetsberäkningar leda sig tillbaka till den rigvediska tiden. Under denna tidrymd ha så enorma förändringar i socialt, religiöst, politiskt och litterärt hänseende inträffat, finnas så sins emellan afgränsade utvecklingsfaser, att man enligt vanlig erfarenhet om tiden för historisk utveckling nödvändigtvis måste antaga, att den omfattat minst ett halft årtusen. Vi skulle sålunda ha att förlägga Rigvedadiktningens afslutning — möjligen äfven Rigvedasamhitäs redaktion — till minst 1000 å 1200 år f. Kr. Vid denna tid kan man antaga att Kuru-folket hade utvecklat sig till nära nog det mest framträdande; till denna tid vore ock dess beherskare Parikshit och Janamejaya att hänföra. Hafva vi i det föregående lyckats gifva en föreställning om, huru vidt skilda tider återspegla sig i de rigvediska sångerna, så bör man kunna medge, att ett halft årtusen för Rigvedas uppkomst ingalunda är för mycket tilltaget. Vi skulle sålunda med tämligen stor sannolikhet få förlägga tiden för tiokonungsslaget och de i Rigveda mest bekanta historiska namnen Sudäs o. s. v. till tiden före 1500, ja möjligen ända till 2000 år f. Kr. Att en eller annan sång — ehuru inga vittnesbörd inom Rigveda själf tyda därpå — kan gå tillbaka före denna tid eller åtminstone bevara traditioner från ännu långt tillbaka liggande tider, är ju i och för sig icke omöjligt; men att därvidlag söka bestämma några särskilda tidsförlopp torde emellertid ej vara rådligt.

Uppkasta vi nu frågan, af hvem de rigvediska hymnerna äro författade, så ha vi till svar därpå endast några allmänna betraktelser att meddela. Hymnerna äro, som ofta framhållits och strax skall närmare belysas, diktade i religiöst rituellt syfte, diktade just af dem, som voro i uteslutande besittning af religionen, d. v. s. kunskapen om offren och de därvid följda heliga ceremonierna och utförde dessa, kort sagdt af prästerna, prästkasten. Det är allmänt

bekant, huru inom sig afslutad prästkasten i Indien, brahmanerna, blifvit. Vi ha alla skäl att antaga, att åtminstone början till denna kastbildning faller inom eller till och med före vedatiden. Ty äfven de äldsta bland Rigvedas hymner hänvisa t. ex. för de senare så berömda Vasishtha- och Viçvämītra-släakterna på äldre stamsläkter, nämligen Tṛtsu- och Kuçika-släakterna. Att redan under Rigvedatiden prästerna varit en kastartad institution, göres troligt bland annat däraf, att de släkter, hvaruti brahmanerna under senare vedatiden sönderfalla, i hufvudsak äro till namnen lika med de släkter, som vi i redaktionen af Rigveda funno såsom bärare och bevarare af den religiösa hymndiktningen, d. v. s. härstamma från dem. »Vi hafva», säger Oldenberg, »grund för det antagandet, att redan i Rigvedatiden utöfvandet af prästerliga funktioner — bl. a. föredragande, alltså äfven uppfinning och författande af de rituella sångerna och recitationerna — gälde såsom uteslutande egendom för ett stånd och att tillhörighet till detta stånd sammanföll med tillhörigheten till bestämda familjer, därmed alltså berodde på börd.» Gent emot den Rothska skolan kan man sålunda med Kern, Haug, Ludwig, Bergaigne, Oldenberg och andra forskare antaga åtminstone *en* kast, nämligen prästkasten. Nu är det väl icke osannolikt, att äfven den öfriga delen af det Rigvediska folket sönderföll i mer eller mindre skarpt skilda klasser, som väl äfven då oftast bestämdes af börd.

Det är nu inom sådana till prästkasten hörande rishi-familjer som de rigvediska hymnerna diktats, bevarats och fortplantats från släkte till släkte som gemensam egendom. I Rigveda nämner sig visserligen i flera sånger den individuella författaren. På iakttagelsen häraf, men också på missförstånd och rena fiktioner, bero vissa under sista tiden af eller strax efter Rigvedas totalredaktion uppgjorde författarelistor — innehållande uppgifter äfven om metrum, och gudomlighet, till hvilken hvarje särskild hymn ansågs riktad — de s. k. anukramanis. Men i allmänhet förlorar sig de individuella författarne bakom eller i *familjen* och *kasten*. Det vanligaste sättet hvarpå en författare nämnes är att han säges tillhöra den eller den bestämda familjen eller utgreningen däraf; och som vi ofvan sågo, är det blott vid ett par tillfällen vi ha att antaga eller åtminstone anledning att förmoda, att namn sådana som Vasishtha, Viçvämītra o. s. v. beteckna individuella författare. Kort sagdt, vi kunna för Rigveda icke uppvisa författare utan prästsläkter, som bland annat hade till

bestämd uppgift att tillhandahålla de för offren och deras ritual nödvändiga offerhymnerna.

Vi ha redan ofta berört, af hvad art de rigvediska sångerna äro och sålunda i hvad ändamål de blifvit diktade. Vi skola nu något närmare belysa denna fråga. De rigvediska sångerna äro författade i religiöst ändamål — åtminstone hufvudmassan af dem — och bestämda att vara beståndsdel af de rituella eller liturgiska handlingar, hvarmed de rigvediska inderna sökte vinna sina gudars hjälp och gunst eller frambära tack för visad ynnest. De förutsätta således gifvetvis en religion. Den religiösa föreställningen går före och den kasten åtföljande religionspoesien är en bestämd form, i hvilken denna föreställning tar sig uttryck, en bestämd sida däraf.

Angående frågan om den indiska religionens ursprung äro åsikterna något delade. Man har från ett och annat håll påstått, att den vore att tillskrifva inflytanden från väster, t. ex. från semitiskt håll och till och med förnekat tillvaron af en samarisk, d. v. s. för iranier och inder gemensam, religion. Att denna åsikt är fullkomligt oriktig, är ej svårt att till evidens bevisa. Ej blott vissa gudaföreställningar utan ock den kulten åtföljande religiösa poesien hos såväl inder som iranier äro af den art i öfverensstämmelserna sins emellan, att dessa ej kunna bero på senare lån från någotdera hållet, utan äro att förklara däraf, att de härledts ur en gemensam källa. Särskildt kunna öfverensstämmelserna mellan iraniernas och indernas religiösa poetiska konstform, som såväl af *materiella* som särskildt *metrisk*a skäl visar sig ha utgått från ett gemensamt ursprung, ingalunda förklaras genom lån. Den religiösa konstpoesien har således otvifvelaktigt ariska anor, är gemensamt indoiransk.

Mindre säkert är, om denna poesi såsom kultbeståndsdel äfven kan anses som indoeuropeisk, d. v. s. i någon, låt vara särdeles enkel, form befintlig före den indoeuropeiska folkstockens delning i de olika folkfamiljer, hvaraf den i historisk tid består; ehuru dock vissa gemensamma drag af religiös art förekomma hos de indoeuropeiska folken, som knappast kunna tolkas annat än genom antagande af ursprungliga indoeuropeiska religiösa föreställningar, d. v. s. en gemensam indoeuropeisk religion med en viss bestämd form af gudsdyrkan, en viss kult. Vissa af den komparativa mytologiens resultat — hur många förflugna och ometodiska påståenden i första ifvern inom denna vetenskaps historia än framkommit -- torde dock stå

orubbade kvar. Det torde således vara sannolikt, om ock ej fullt säkert, att såväl den indiska som iranska religiösa konstpoesien kan såsom sådan härledas från indoeuropeisk tid; att följaktligen redan i indoeuropeisk tid fanns en hymndiktning, som stod i den religiösa kultens tjänst.

Frågar man nu, i hvilket mera specifikt syfte den indiska rigvediska kultpoesien idkades, d. v. s. hvilka de speciella religiösa och liturgiska förhållanden hos de rigvediska inderna voro, under hvilka de rigvediska hymnerna uppstått, så kan en sådan fråga icke fullt klart och tillfredsställande besvaras utan en tämligen detaljerad beskrifning af den yttre form, hvarigenom indernas gudskyran skaffade sig uttryck, med andra ord deras kult. Det ingår icke i närvarande afhandlings syfte att lämna någon sådan detaljerad redogörelse, som för öfrigt hvad rör den rigvediska tiden ännu ej kan gifvas, emedan vetenskapen i denna punkt ej kommit till fullt säkra och allmänt erkända resultat. Här endast några antydningar.

Indernas — äfven de rigvediska indernas — kult bestod förnämligast i offer af olika slag, framför allt de s. k. soma-offren. Dessa utgjordes af under bestämda religiösa ceremonier företagna handlingar, som afsågo frambringande af rusdrycken soma och dess offerande till vissa gudomligheter, företrädesvis Indra. Ursprungligen låg för offret den uppfattningen till grund, att människan därigenom betygade sin underdånighet för gudarne för att sålunda erhålla huld och hjälp samt likaledes därigenom ge uttryck åt sitt tack för erhållen hjälp. Det praktiska tillvägagångssättet vid offren grundade sig på en bestämd religiös uppfattning, som hos olika folkklasser fanns i olika grader af klarhet och djup. Hos de lägre klasserna fanns troligen en naiv och rå till vidskepelse tenderande antropomorfiserande naturreligion. Hos de högre, särskildt prästkasten, förband sig denna några grader högre stående naturreligion med spekulationer öfver det helt visst från äldre tider fortplantade af vissa naiva och enkla ceremonier bestående offrets förhållande till de som gudar uppfattade naturfenomenen.

Hos offrets handhafvare utbildade sig redan under Rigvedatiden en teologi med ett högst egendomligt och kompliceradt tankeinhåll. Offerceremonierna förefunnos; men i samma mån deras ursprungliga betydelse fördunklades, i samma mån sökte prästerna bringa dem i ett visst konstladt sammanhang med sina egna i visst afseende mera

avancerade spekulationer. Dessa spekulationer och underliga tanke-evolutioner ledde derhän, att i offret se en symbol eller återspeglning af de himmelska naturfenomenen. Den rigvediska teologien bestod i den uppfattningen, att det förefanns en trogen korrespondens eller assimilation mellan offerritus och de himmelska fenomenen. De himmelska fenomenen blefvo för de rigvediska prästerna liksom manifestationerna af hela den komplicerade offerritus, som de himmelska antropomorficerade gudarne tänktes företaga, och som tänktes stå i närmaste öfverensstämmelse med den af prästerna begagnade offerritus. Men i samma mån som denna grundtanke blef förherskande, föranledde den också införande af en mängd komplicerade rituella handlingar, hvarigenom till sist under den senare vedatiden offret hade upptornat sig till ett helt berg af alldeles oförståeliga liturgiska handlingar, hvarpå endast prästkasten pretenderade sig kunna gifva en — visserligen högst konstlad — symbolisk förklaring (i *brāhmana* och *sūtra*). Ja denna teologi stannade ej med att anse offerritualen som symbol för de himmelska fenomenen. De rituella handlingarne blefvo »den verkliga reproduktionen på jorden af de handlingar som utföras i himmeln»; kultelementen äro icke rena symboler af de element, hvaraf de himmelska fenomenen bestå: de äro identiska med dem och leda liksom de sitt ursprung från himmeln.

Att de rigvediska hymnerna äro uppkomna under inflytande af sådana teologiska tankeriktningar och — fastän i mera ursprunglig och enkel form än hvad under senare vedatiden var fallet — bära talrika spår däraf, torde väl nu genom Bergaignes arbete »*Réligion védique*» anses säkert. För en dylik uppfattning har också Whitney, som från början tillhörde den Rothska skolan, gjort sig till målsman i en uppsats »*Le prétendu hénothéism du Veda*».¹

Hymnen var en väsentlig beståndsdel af offret, som redan under Rigvedatiden hade en tämligen rikt utvecklad ritual, enligt hvilken det måste bestå af olika, regelbundet på hvarandra följande noga bestämda handlingar och afdelningar, hvilka vi ha att förutsätta voro i prästernas uteslutande ego och som blefvo kodificerade i den senare vediska tidens ritual eller — hvad vi skulle säga — kyrko-handböcker (*brāhmana* och *sūtra*). Inom offret representerar nu offerhymnen eller bönen samma element som inom de meteorologiska

¹ *Revue des religions* VI, 129 ff.

fenomenen representeras af åskans blixtar, »betraktade som stormkornas vrålanden, eller själfva assimilerade med dessa kor.»

Dessa offerböner framsades nu på olika sätt af vissa slags präster. Enligt den ritual, man har att förutsätta för Rigvedatiden, deltog t. ex. i soma-offret, alldeles som under den senare vedatiden, åtminstone två slags präster med olika slag af hymner. I den senare tiden äro dessa två slag af präster följande: *hotāras*, som hade att vid vissa afdelningar af offret recitera hymner ur Rigveda eller delar däraf, samt *udgātāras*, som hade att med bestämda melodier (*sāman*) föredraga vissa verser (samlade i den liturgiska samlingen *sāmaveda*). Nu förhåller det sig så, att Rigveda själf har alldeles otvetydiga vittnesbörd för, att en del af dess hymnstock varit bestämd att reciteras af hotar, en annan att sjungas af udgatar. Det ena slaget utmärker sig — i öfverensstämmelse med senare tradition — därigenom, att öfvervägande metrum är det s. k. trishtubh, samt att hymnerna ej äro strofiskt indelade; det andra slaget kännetecknas af metra *gāyatrī* och *pragātha* och äro strofiskt delade. Dessutom äro de termini *technici*, som förekomma i det förra slaget, uteslutande sådana, som betyda eller hafva afseende på recitation; de däremot, som förekomma i det andra slaget, betyda eller hafva afseende på sång.

Af allt framgår sålunda, att de rigvediska hymnerna äro författade i *religiöst-rituellt* intresse, i det de tjänade som en del och mycket väsentlig del af offren. Vi kunna därför icke lämpligare sluta denna del af vår framställning än med citerande af följande ord af Oldenberg: »de rigvediska sångerna, som i den senare ritualen föredragas än af hotargruppen än af udgatar-gruppen bland offerprästerna, äro äfven ursprungligen — till allra största delen — författade dels för den förra dels för den senare användningen. Deras bruk i ritualen sluter sig i detta hänseende i det hela till deras ursprungliga bestämmelse.»

* * *

Sedan jag nu afhandlat vissa frågor, som närmast hänföra sig till uppkomsten af de rigvediska hymnerna, skall jag i det följande närmast undersöka de principer, efter hvilka dessa hymner äro ordnade sins emellan inom den samling som heter Rigveda-samhitā samt till slut redogöra för orsakerna till och tillvägagåendet vid kodificeringen af denna samhitā i det hela. Emellertid torde dessa undersökningar, så lärrika de än äro för fackmannen, för allmänheten vara

af mindre intresse. Jag skall därför här af denna sida i Rigveda-forskningen endast framdraga några strödda allmänna fakta, som i någon mån torde kunna ge en inblick uti verkstaden för kodificeringen af Rigveda. Det är framför allt Bergaigne och Oldenberg vi ha att tacka för de viktiga resultat som på detta område äro vunna.

Den äldsta indelningen af Rigveda och som nu är allmänt genomförd är uti 10 böcker (eller kretsar, mandaläs), innehållande hvardera ett visst antal sånger. Af dessa väljer jag här ut böckerna II—VII för att ge ett begrepp om, huru i ett visst fall bestämda principer vid anordningen äro genomförda.

Den högsta indelningsgrunden för denna samling (II—VII) såsom enhet betraktad är *tillhörigheten till en bestämd familj*. Nästa indelningsgrund för hymnerna i hvarje särskild bok är *gudomligheten*, till hvilken sångerna äro ägnade. Så indelas hvarje särskild bok i *serier*, bland hvilka serien af de sånger som äro ägnade åt Agni (Elden) står först, därefter Indraserien, en omständighet hvarpå man länge varit uppmärksam. De öfriga serierna till olika gudomligheter äro så ordnade sins emellan, att den serie står *före*, som har ett *större* antal sånger, således efter fallande sångantal. Skulle det nu finnas serier med ett lika antal sånger, så står den serie först, hvars första sång har ett större antal verser.

Såsom tredje indelningsgrund för de olika sångerna inom hvarje serie gäller, att de sånger stå först som ha ett större antal verser, en lag som redan Max Müller fann och för kritiska ändamål användts af Delbrück och Grassmann i hans öfversättning. Men om nu två eller flera sånger ha lika versantal kommer här som indelningsgrund, att ordningen dem emellan afgöres af det metrum, hvari de äro författade, så att de sånger som ha ett större metrum (d. v. s. med påda eller halfvers af ett större antal stafvelser) stå först.

I de öfriga böckerna äro analoga redaktionsprinciper genomförda. De olikheter som förekomma sätta kritikern i stånd att bedöma den kronologiska ordningen för redaktionen af de särskilda delarna (böckerna) samt deras så småningom skeende sammanslutning till den *kodex*, som vi kalla Rigveda.

* * *

Sedan man sålunda funnit de olika principer, enligt hvilka de särskilda böckerna blifvit ordnade, och funnit, att Rigveda uppkommit

genom en småningom skeende sammanslutning af ursprungliga smärre samlingar, så uppkastade man naturligen flera frågor, som knyta sig till denna kodificering, såsom de förhållanden, under hvilka, samt de faser, hvarigenom hela detta stora sammelarbeta fortgått.

Vi komma därvid att framkasta sådana frågor som *hvar, när, af hvem, huru* och *i hvad ändamål* har denna samling företagits, alldeles som vi uppkastade dylika frågor rörande författandet. Frågan, hvar det skett, kan besvaras tämligen oberoende af de öfriga. Dessa åter måste besvaras samtidigt under en beskrifning af motiverna till och förloppet vid kodificeringen.

Att den slutliga kodificeringen icke skett förrän inderna vandrat ur Pendjab och kommit in i Ganges-landet, kunna vi anse tämligen säkert. Den har med visshet fullbordats inom kretsen af det folkförbund, som vanligast uppträder under tvilling-benämningen Kuru-Pancāla, som med sannolikhet är namnet på en större komplex af i Rigveda förekommande delvis mot hvarandra fientligt uppträdande stammar.¹ Och det geografiska området för dessa folk var den berömda och heliga del af Madhyadeśa (Midtlandet), som begränsades af de små floderna Sarasvatī och Dṛshadvatī samt Yamunās öfre lopp.² Här, på det under hela den specifikt brahmanska vedatiden (Yajurvedas tid) så berömda och heligt ansedda Kuruksheṭra (Kuru-fältet), där gudarne sades och tänktes utföra sina offer icke mindre än brahmanerna, som själfva ansågo sig och sade sig vara gudar, här, hvarifrån hela den brahmanska kulturen i sin specifika och karaktäristiska gestalt ledt sitt ursprung och sedan med betvingande makt spridt sig öfver hela Indien, här där Yajurveda, detta det mest specifika verk af den brahmanska religionen och kulturen i dess mest förunderliga nära den religiösa idiotismen stående yttringar, och brahmanernas och de flesta vediska heliga litteraturverk uppstått — här var det sannolikt också som Rigvedas kodificering afslutades. Om vi säga, att denna skett ungefär från och med 1200 till och med 1000 före vår tidräkning, så är denna tidsbestämning endast gjord i för-

¹ Det förtjänar att nämnas, att det sagostoff, af hvilket den stora episka dikten *Mahābhārata* är uppbyggd, är att förlägga till samma område och egentligen är identiskt med de halft mytiska, halft historiska händelser, hvaraf flera spår möta i veda och brāhmana-litteraturen.

² I *Mahābhārata* äro de förnämsta orterna, omkring hvilka händelserna förlöpa de i samma trakt befintliga orterna *Hastinapura* (vid Ganges öfre lopp), söder därom (vid Yamunā) *Indraprastha*, vidare *Kṛṣṇapura*, *Kāmpila*.

hållande till andra efterföljande litteraturperioder; och dess hypotetiska karaktär får ingalunda förbises; liksom vi ha att märka, att denna tidsbestämning endast kan gälla de sista skedena af denna redaktionsprocess.

Denna redaktion skulle vinna sin bästa belysning i sammanhang med en utveckling af den vediska kulten intill Yajurvedas och Brähmanas tid. En detaljerad framställning är ännu åtminstone icke möjlig. Viktiga forskningar af Bergaigne finnas nedlagda i hans stora arbete »*Réligion védique*» samt i ett posthumt arbete »*La liturgie du Rigveda*» i *Journal Asiatique* för år 1890. Dessa forskningar afse mindre att klargöra offerritualets utveckling än dess bestämda gång gifna habitus i Rigveda. Endast Oldenberg har gifvit några antydningar till en kronologisk utveckling af ritualen. Vi kunna här endast uppdraga några grundlinier, som, i den allmänhet hvori de äro hållna, säkerligen ej komma långt ifrån det rätta. Vi skola i hvarje särskildt fall tillse, huru frågan om redaktionsprocessens förlopp skall besvaras.

Vi ha ofvan sett, att redan under den tid, då de rigvediska hymnerna diktades, sannolikt ett präststånd, en på familjer fördelad af börden bestämd kast, förefanns. Denna var i besittning af de religiösa *mysterierna*, kände den viktiga utöfningen af den vediska religiösa *kulten*, nämligen *offret*, kände alla de därmed förbundna handlingar, utan hvilkas minutiösa utförande det ej ansågs verksamt. Dessa släkter torde hvar för sig ha stått i närmare förbindelse med de smärre stammarnas herskare, i hvilkas tjänst de stodo som puröhitäs (offerföreståndare) och hvilkas offer de utförde. Vi kunna urskilja följande skeden i ritualens utveckling och den därmed i sammanhang stående redaktionsprocessen af Rigveda.

1. Ursprungligen fordrade den visserligen i förhållande till senare utsmyckningar enkla ritualen åtminstone vid de större offren — i betraktande kommer nästan uteslutande det indo-eranska Soma- (Haoma-)offret, — två slag af hymner: att *reciteras* och att *sjungas* resp. af hotäras och udgätäras (recitations- och sång-prästerna). Man har att förutsätta, att för vediska offren ursprungligen nya hymner diktades och i sin helhet användes. Om därvid versarna reciterades med bestämda mellanrum alltefter som handlingen utvecklades, är tämligen likgiltigt. Antagligen förekom detta förfaringssätt i vissa fall. Detta är *Rigveda-diktningens* period, som vi ofvan i korthet

beskrifvit. Men redan då utvecklade sig hos de den religiösa kulten uppehållande prästsläkterna bruket att bevara och fortplanta de diktade hymnerna. Ofta torde äfven under denna period en redan vid ett offer använd hymn sedan kommit att användas om igen vid liknande tillfällen, d. v. s. behovet att bevara och fortplanta en gång diktade hymner gaf upphof till inom hvarje släkt eller kultområde småningom uppkommande samling af hymner. Kort sagdt, ett i en viss släkt eller viss krets af släkter uppkommet och fortplantadt hymnmaterial blef -- för att använda en bild från nyare tiders rituelle förhållanden -- en ständigt fortplantad *evangelie-* (motsvarande hotar-hymnerna) och *psalm-* (motsv. udgätar-hymnerna) bok, som alltjämt kunde få nya tillökningar i material. Vi ha sålunda att föreställa oss, att det inom hvarje rishi-familj fanns och fortplantades en sådan samling ungefär som hvar och en af de s. k. familjeböckerna (I, 51), II—VII, därmed ej sagdt, att hvarje boks hymner voro ordnade så som de nu föreligga, än mindre att de nämnda böckerna ännu voro ordnade sins emellan till en kodex.

2. Inom hvarje familj torde det ursprungligen ej funnits någon mera begränsad skillnad mellan hotar- och udgätar-präster, utan de torde ha kunnat tjänstgöra för hvarandra, således också ega kännedom om både recitations- och sång-materialet och -tekniken. Men småningom uppstod en bestämd afgränsning af en mycket noga rituellt bestämd grupp, nämligen hymnerna till Soma pavavāna, hvilka till form som innehåll äro ytterst lika. Tydligen voro de bestämda för udgätar-prästerna eller sāman-sångarne, men utaf en mera specifik art än sāmanas i allmänhet, hvarför de afskildes till en grupp, som endast udgätar-prästerna behöfde befatta sig med att lära, således ej behöfde utgöra en onödig barlast för hotar-prästernas minne. Så uppstodo och funnos, troligen innan någon Rigveda-samhitā ännu var påbörjad, inom hvarje prästfamilj eller de förnämsta bland dem två afgränsade grupper af hymnmaterial: 1. hotar- och udgätar-hymnerna i allmänhet; 2. det speciella slag af udgätar-hymner, som voro ägnade Soma pavamāna med en från andra sāmanas skild ritual.

3. Första steget till en Samhitā af de särskilda familjeböckerna II (eller I, 51)—VII, d. v. s. de särskilda familjernas hymnmaterial, är svårt att historiskt motivera. Denna hopfogning af de olika familjernas smärre samlingar till en Samhitā II—VII måste, som Ludwig säger, ha utgått från ett beslut hos dem, som föranstaltade sam-

lingen, som åsyftade ett bestämdt mål, nämligen en förening af de olika rishi-familjerna. Att denna förening företagits i *kastpolitiskt* intresse, är a priori högst antagligt. Men det torde förbli en gåta, hvilken yttre händelse som kunnat gifva anledning till ett sådant beslut. Vi kunna väl våga den gissningen, att det närmast hade sin anledning i den omständigheten, att de strider mellan olika stammar och folkförbund, hvarom Rigveda själf innehåller några antydningar, och möjligen en koalitions seger öfver en annan — jag påminner om striderna mellan Bharata-folket och det folkförbund, hvars förnämsta stam torde varit Pūru-folket — till slut föranledt de större folkförbund, som sedan ledde till en politisk sammansmältning, och därmed också gäfvö anledning till, att de olika prästsläkterna samman-slöto sig, ackommoderade sina rituella egendomligheter och utbildade ett gemensamt offerceremoniel.

Frukten af denna första sammanslutning var tydligen en i liturgiskt-religiöst syfte gjord sammanfattning af de särskilda släkternas hymnmateriel till en Samhitā II—VII, IX. Det har länge varit ett slagord, härledande sig från den Rothska skolan, att denna samling var en *historiskt vetenskaplig*. Nu torde man med lika bestämdhet, men med större skäl kunna säga, att den företogs i *religiöst-rituellt* syfte: att vara en gemensam text- och sångbok, hvarur de olika prästklasserna kunde hämta det för offren erforderliga recitations- och sångmaterialet, när de icke, — hvad som väl förekom mera sällan, i samma mån som de från släkte till släkte fortplantade hymnerna uppfattades som företrädesvis heliga och verkningsfulla — ville dikta nya kulthymner. Samtidigt med sammansättandet af II—VII såsom en kodex ordnades också och sammanställdes de olika släkternas småsamlingar af hymner till Soma pavamāna till en särskild bok. Att den första Samhitā bestod af II—VII och IX framgår bland annat af de ofvan refererade identiska redaktionsprinciperna.

4. Emellertid torde vid den nyss nämnda sammanslutningen af de olika prästsläkternas hymnmateriel icke full konformitet och hoppassning i dess *ritual* och *offerceremoniel* varit möjlig. Det är lätt tänkbart, att några vissa rishi-familjer i vissa fall hade utbildat en från de öfrigas starkare afvikande *ritus* och rituel *konstform*, och hvilkas hymner sålunda på grund af denna sin karaktär icke ägnade sig för införlifvande i de öfriga böckernas kodex. Dessutom är det antagligt, att de särskilda släktgrenar af de större familjerna, som

utbildat denna afvikande ritual och konstform, ville ha sitt material sammanställt till en särskild kodex.

På detta sätt kan man tänka sig uppkomsten af smärre ytterligare samlingar, som vid den slutliga sammanställningen af allt befintligt eller samladt hymnmaterial infogades i den stora kanon. Många intressanta frågor, som knyta sig härtill, men som närmast röra finare litterärhistoriska detaljer, måste här förbigås.

* * *

Vi ha med Rigveda-samhitā en på ofvan tecknade sätt småningom i rituellt syfte föranstaltad samling af hymner, som så att säga utgjorde de i Kuru-landet bosatta indernas religiösa *kanon*. Ännu efter den slutliga kodificeringen torde väl i allmänhet ritualen vid offren ha fordrat användning af hela sånger, som togos ur den gemensamma evangelie- och psalmboken, för att använda en modern företeelse som jämförelse. Sannolikt skulle olika grupper af präster, speciellt hotāras och udgātāras i minnet beherska om inte hela Rigveda så dock hvar sina afdelningar, nämligen de, som speciellt rörde deras respektive offerhandlingar. Det är också möjligt, att redan Rigvedatiden egde *ritual-* eller *handböcker* såsom den senare vedatiden (Sāmaveda, Yajurveda), blott att vi inga ha i behåll. Sannolikt ha de uppgått i den senare vedatidens till vår tid bevarade ritualböcker. Säkert är väl, att den fullständiga korpus, som heter Rigveda-samhitā, såsom samlad förefanns, innan någon af de senare oss bekanta ritualsamlingarna gjordes.

* * *

Härmed har jag kommit till slutet af denna öfversikt af de frågor, som knyta sig till Rigvedas uppkomst och redaktion. Jag skall här endast bifoga några anmärkningar rörande den närmast följande utvecklingsperioden inom den brahmanska kulten.

Offrets innebörd förändrades så småningom: från att utgöra medel att göra sig gudarna *hulda och bevågna*, uppfattades det som medel att göra sig dem *förpliktade*. Men i och med detsamma som offret fick denna karaktär att kunna förplikta gudarne, var den tanken lätt till hands, att det innebar en magisk kraft att tvinga gudarne. Men i och med detsamma uppstår naturligtvis den fordran, att alla till offret hörande handlingar skola utföras så noga som möjligt; annars var den magiska kraften förspild. Det riktiga fullgörandet

af offrets ceremoniel förskaffar människan uppfyllelse af hennes önskingar utan att gudarnes frivilliga medverkan är nödvändig. På grund häraf fick offret såsom sådant sina särskilda lagar — rituella föreskrifter, som tyckas stå i mycket litet sammanhang med dess ursprungliga bestämmelse att symbolisera vissa naturfenomen och deras verkningar, de goda för att med bönen framkalla dem, de onda och skräckingifvande för att afvända dem.

Tron på de gamla naturgudarne försvann eller ändrade form; men de i förbindelse med dessa stående offerhandlingarna stodo kvar, sannolikt till sin ursprungliga symboliska betydelse oförstådda af brahmanerna själfva. I stället utsmyckades de och utbildades till minutiös noggrannhet. Och deras utförande vid offret måste ske in i minsta detaljer, för att deras magiska verkan skulle framkallas.

Det uppstod sålunda så småningom efter Rigvedatidens slut ett i många afseenden nytt ceremoniel, som visserligen till sina hufvudelement var fotadt på det gamla rigvediska. Särskildt är hymnelementets beskaffenhet att anmärka. I stället för nya diktningar använde man de redan befintliga; men icke i deras ursprungliga form utan godtyckligt sönderstyckade för att utan egentligt inre sammanhang reciteras eller sjungas vid olika afdelningar i offerhandlingen. I stället för att Rigveda förut tillhörde hotāras och udgātāras, var de båda mest framträdande prästtypernas »evangelie- och psalmbok», uppkommo nya fördelningar med nya prästfunktioner. Rigveda hade naturligtvis sedan gammalt kanonisk karaktär och enligt den senare ritualen tilldelades den hotar-prästen; men fick af honom sannolikt endast användas i den sönderstyckade form, som ritualen föreskref. Det är sålunda a priori icke osannolikt, att andra recensioner än den till vår tid bevarade, speciellt sådana, som hade tillämpning på det specifikt brahmanska offret, förekommit. Särskildt anmärkningsvärd var den s. k. Çāṅkhāyana's offerrecension af Rigveda. Om denna hvad textgestaltning och fortlöpande ordalydelse i större grad skilt sig från den till oss komna recensionen är ännu en öppen fråga, som jag här ej kan inlåta mig på.

Ur den ursprungliga Rigveda-samhitā uttogos på samma sätt vissa sāmanas- eller udgātar-hymner och däraf bildades den sångbok, som udgātar hade att följa. Denna samling är Sāma-vēda. Denna är sålunda den specialhandbok, som udgātar enligt den efterrigvediska ritualen hade att följa.

Att äfven vid det rigvediska offret s. k. »offerspråk» (sanskrit. yajus) förekommit är säkert. Men handhafvandet af yajus-tekniken torde antingen tillkommit de i Rigveda förekommande prästklasserna, eller också var den prästfunktion, som hade befattning därmed, mindre framträdande. Emellertid utvecklar sig denna funktion till att utgöra offrets medelpunkt. De präster, som handhade yajus-tekniken kallades adharvarju's och äro i den efterrigvediska tiden de som under frammulande af sina yajus äro de företrädesvis handlande. Adharyu's ritualbok är Yajurveda, som förutom prosaiska yajus äfven innehåller material hämtadt ur Rigveda. Men detta sönderstyckade och utan något rimligt sammanhang med offerhandlingarna, endast för att utgöra magiskt verkande beståndsdelar af det i det hela magiskt verkande offret.

Att af alla dessa samlingar Rigveda, Atharvaveda, Sāmaveda och Yajurveda flera recensioner förekommit och förekomma, är bekant. De knyta sig egentligen till olika brahmaskolor, hvilka i regeln handhade olika offerceremoniel. Så var en skola adharvaryavas och fortplantade sin ritualbok Yajurveda, en annan hotāras, som hade till uppgift att fortplanta Rigveda. Men utaf samma prästskola kunde det finnas olika afdelningar, väl mest lokalt skilda men också med obetydliga olikheter i offerceremonielet och hymnmaterialets ordalydelse. Så förklaras de olika recensionerna t. ex. af Yajurveda, s. k. Svarta och Hvita Yajurveda.

* * *

Men med de speciella samlingar, som kallas Sāma- och Yajurveda, äro vi utanför den egentliga Rigveda-perioden, då denna Samhitā författades och sammanställdes. Vi ha kommit in på den specifika brahmanismen, sådan den fick sitt förnämsta uttryck i Yajurveda och dess förnämsta ritual. Det är en helt annan värld, med sina till den minutiösaste noggrannhet utförda offer, sin till upplösning och idiotism gående förslappning af kroppens och själens krafter och uppgående uti den kraftlösa asketismen och kontemplerationen eller det vanvettigaste offerpedanteri. »En het och kvaf luft möter en i dessa prästerliga verk. Försvunnen är den friska fläkt, som drog fram öfver de fem flodernas land. Offret och dess i alla enskildheter riktiga utförande är medelpunkten för alla tankar, alla begär. För våra blickar reser sig här en ofantligt komplicerad appa-

rat af offerspråk och förrättningar, föreskrifter och begäanden af alla slag. Formel knyter sig till formel. I outhärligt nedtryckande monotoni följer den ena anvisningen till ett riktigt fungerande af offeret på den andra. Förklaringar, mest af tämlig platt och själlös natur, kunna lätt bringa läsaren till förtviflan, tills han äntligen afstår från att mödosamt arbeta sig vidare och af det följande icke väntar mer än af det föregående. Och massan af material är nästan öfver-skådligt stor. Det är liksom ett omätligt moras, hvars stränder knappast skönjas, öfver hvilket en het sol bränner och i hvilket vand-raren fruktar att sjunka ned, under det på många orter hemska dunster uppstiga, uppfyllande atmosfären med sjukdomsbringande stoff.»

* * *

Frågar man nu, hvilken betydelse Rigveda kan hafva för oss, så är det svårt att därpå ge ett tillfredsställande svar. Att Rigveda under årtusenden och ännu i våra dagar är den brahmanska religionens högsta och ärevördigaste religiösa urkund, är ett faktum, som om icke annat dock måste väcka nyfikenhetens intresse. Men lika visst som hvarje religionsform — därmed själfklart en så pass egendomligt utvecklad som den brahmanska — erbjuder ett särdeles stort material vid utforskande och bedömande af människoandens utveckling, lika visst bör Rigveda, denna en stor konfessions högsta urkund, för denna forskning vara af oskattbart värde. Detta är den allmännaste slutsats, hvartill man omedelbart kan komma. Redan däraf kan man förstå det oberättigade i ett yttrande, som den för öfrigt klarsynte vägbrytaren på indologiens område, Colebrooke, i början på århundradet fälde om Veda-skrifterna: »De äro för vidlyftiga för att i sin helhet öfversättas; och hvad de innehålla skulle knappt löna läsarens, än mindre öfversättarens möda.»

Att detta omdöme var minst sagdt förhastadt har hela århundradets vetenskapliga sträfvanden på språkvetenskapens och indologiens område bevisat. Få skriftliga minnesmärken ha väl gjorts till föremål för så ingående studier som Rigveda. Och allra mest i språkvetenskapligt intresse. Och vinsten i detta afseende är ju lätt att förstå, om man betänker, att Rigveda är affattad på det icke blott absolut utan också i hufvudsak relativt ålderdomligaste af den indoeuropeiska språkstammens språk, således för oss närmast källan

för hela denna språkstam. Men det är inte min mening att inregistrera de eröfringar i språkvetenskapligt hänseende, som Rigveda möjliggjort.

För en större allmänhet har den kulturhistoriska och religiösa sidan större intresse. Det är också i detta afseende, som de mest motsatta meningar gjort sig gällande, för hvilka jag redan ofvan i korthet redogjort. Man antog som nämnt förr allmänt, att Rigveda var mera en skapelse af indoeuropeiskt än af indiskt datum. Jag behöfver blott citera några ord af Max Müller för att visa, inom hvilken sfär man allmänt förlade Rigvedas betydelse. Jag väljer ett citat ur föreläsningar, hållna i Cambridge så sent som i början på 1880-talet och öfversatta till tyskan under titel »Indien in seiner weltgeschichtlichen Bedeutung» (Leipzig 1884). Mångfaldiga äro förut de yttranden af Max Müller, hvilka gå i samma riktning.

Följande citat belyser samtidigt Max Müllers och de äldres åsikt om den religionsform, som i Rigveda träder oss till mötes. »Det stora flertalet af vediska sånger består af enkla åkallanden af elden, vattnet, himmeln, solen och stormarna, ofta under samma benämningar, som sedan blefvo nomina propria för de indiska gudomligheterna, men ännu nästan fria från allt, som man kan kalla irrationellt eller mytologiskt. Det fins däri ingenting irrationellt, d. v. s. ingenting, hvarpå vi icke kunna gå in eller hvarmed vi ej skulle kunna sympatisera, när människorna anropa stormen att upphöra, eller molnet att regna eller solen att skina. Jag säger, det finns intet irrationellt däri, ehuru det kanske vore riktigare att säga, det fins ingenting däri, som kunde öfverraska någon, som är bekant med utvecklingen af människans eller åtminstone barnets förnuft. — — Det minsta barn, som slår den stol, mot hvilken det fallit, eller bannar en hund, kan lära oss, att allt detta, hur oförnuftigt det än må synas, i den mänskliga andens första period eller barndomsålder är fullkomligt förnuftigt, naturligt, ja, oundvikligt.»

Enligt Max Müller skulle vi sålunda i Rigveda hafva mänsklighetens primitiva religion för oss eller åtminstone ett prof därpå. Vi skulle i Rigveda finna en ståndpunkt i religiöst afseende, som stode ett steg närmare början för all religion, och därtill en förnuftig början, än den vi förefinna hos andra vilda folk, hottentotter o. s. v. Dock finge vi ej fatta de i Rigveda framträdande människor och deras religion primitiva i absolut mening. »Men förstå vi därunder dem,

som såsom de förste bland den indoeuropeiska rasen lämnat efter sig litterära minnesmärken af sin jordiska tillvaro, då är det vediska språket primitivt, den vediska religionen primitiv, primitivare än något, som vi med någon sannolikhet någonsin kunna hoppas att återfinna i hela vår stams historia.»

Ställer man sig på denna ståndpunkt, då vore, kan man säga, Rigveda att anse som hela den indoeuropeiska stammens enda gemensamma andliga skattkammare, hvori vi liksom hade förvarad denna stams ursprungliga själsanlag, som i olika förgreningar utvecklats till så pass olika civilisationer, som de indiska och persiska å ena sidan, de germanska och romanska å den andra, för att nu blott nämna de östligaste och västligaste representanterna för vår stams civilisationsarbete.

Men det tjänar ej till mycket att vidare utveckla detta ämne, ifall man numera omöjligen kan tillmäta Rigveda en så stor och omfattande innebörd. Äfven med inskränkning till måttliga dimensioner är Rigvedas betydelse så storartad, att den för ingen del kan lämnas ur räkningen vid bestämmande af de faktorer, som såsom facit afgifvit vår civilisation. Ty äfven om vi för Rigveda vindicera endast egenskapen af ett indiskt ej indoeuropeiskt verk, så är det dock i och för sig af så enastående art, att det i hög grad påkallar forskarens uppmärksamhet och den bildade allmänhetens intresse.

En modernare och mera nykter ståndpunkt intaga de flesta yngre vedaforskare. Jag skall endast anföra några citat af Pischel och Geldner ur deras arbete »Vedische studien I» (Stuttgart 1889). Att de rigvediska indernas kulturståndpunkt icke var väsentligen skild från den specifikt indiska sådan den framträder t. ex. i Mahābhārata kan man antaga med tämlig säkerhet. Det moraliska tillståndet i Rigveda framträder för ingen del oskyldigare och omedvetnare än t. ex. 500 år före Kr. Af alla anspelningar i dylik riktning finna de nämde författarne med märkbar ironi, »att äfven i afseende på könsmoralen de vediska inderna stodo på civilisationens fulla höjd.»

Dessa satser äro visserligen för skarpt tillspetsade och torde be-teckna en öfverdrift åt andra hållet, så som med skäl framhållits af Oldenberg. Men att de äro ord i sinom tid, torde ej kunna förnekas. Någon större skada torde knappast föranledas af en, låt vara, öfverdrifven protest.

»Såsom hufvudbevis för Rigvedas stora ålderdomlighet anföres ofta den primitiva indoeuropeiska karaktären hos den vediska mytologien. Mot denna dogm, som de jämförande mytologerna uppställa, förhålla vi oss mycket skeptiska, särskildt beträffande den egentliga gudasagan.» Detta visserligen med all rätt, i all synnerhet som man på det mytologiska området tillåtit sig vetenskapliga utsväfningar, som blott kunna väcka ringaktning för mytologisk forskning öfver hufvud. Men så mycket torde dock vara säkert, att inderna från den indoeuropeiska urtiden medbragt vissa gudoms- och kultföreställningar, som i några visserligen svaga drag kunna återfinnas hos andra indoeuropeiska folk.

Viktigast äro i detta fall några etymologiskt identiska namn; jag påminner om den bekanta sammanställningen af sanskr. Dyāus, grek. Zeus, fornisl. Týr o. s. v. Det är otvifvelaktigt, att Rigveda sprider ett rikt ljus såväl öfver utbildningen af mytologiska motiv och kultelement i allmänhet som också öfver vår stams utveckling speciellt i förhistorisk tid. Men den, som med fördel för vetenskapliga ändamål skall kunna använda Rigveda i antydda syften, den måste nödvändigtvis vara nära förtrogen med det specifikt indiska åskådningssättet, den specifikt indiska kulturutvecklingen, ej blott i den form dessa finnas återspeglade i Rigveda, utan också så som de framträda i den senare sanskritlitteraturen, såväl den sköna som den vetenskapliga och religiösa. Först den kan vinna någon klar föreställning om hvad som i Rigveda kan anses som indoeuropeiskt arf och hvad som får sättas på räkningen af specifikt indisk utveckling. Och att detta senare kvantitativt och kvalitativt är starkt representeradt i Rigveda, det är en sanning, som man först nyligen börjat allmännare medge, sedan den första entusiasmen lagt sig. Att det för kult-, social- och litteraturhistorikern i Rigveda finnes rikt stoff ändå till viktiga uppslag inom den allmänt kulturhistoriska forskningen, det behöfver knappast framhållas. För kännedomen om och ett klart förstående af den *indiska* kulturens och religionens utveckling är Rigveda det ovärderligaste minnesmärke, som finns inom hela den indiska litteraturen. Det torde sakna sitt motstycke i något folks äldsta litteratur.

HAR HENRIK IBSEN HENTET MOTIVERNE TIL SINE PROBLEM- DRAMA'ER FRA SOCIALE OG SÆDELIGE TILSTANDE I SIT FÆDRELAND?

AF

N. HERTZBERG.

Takket være de Ibsen'ske problem-drama'er, som forfatteren udstyrer med en tilsyneladende så bestemt national eller lokal farve, har hans fjerne og hidtil lidet påagtede fædreland opnået at blive gjenstand for almindelig europæisk opmærksomhed, — en opmærksomhed, der er alt andet end smigrende for det land og det folk, hvorfra han er udgåen. Det ligger heller ikke fjernt, men er tvertimod ganske naturligt, at det publikum, der læser eller overværer opførelsen af Ibsens skuespil, fra disse slutter sig til de moralske og sociale forhold i det samfund, inden hvilket de er henlagte, og at den tanke uvilkårlig må påtrænge sig udlændingerne: hvor ilde må dog den moralske tilstand være, hvor dybt sunkne og inderlig oprevne må navnlig ægteskaberne — denne prøvesten på en nations sædelige standpunkt — være i »Nora's», »Rosmersholms», »Vildandens», »Gjengangeres», »Hedda Gablers» land?

Vidnesbyrd herom foreligge så godt som daglig i de store kulturlandes presse. Som eksempler hidsættes nogle af de seneste, der er komne mig for øje.

I et referat i »Pall Mall Budget» af et foredrag af en mr. Beerbohm om Ibsen heder det, at de Ibsen'ske skildringer lære »at det smudsige liv i de store civiliserede stæder kan blive overgået i hæslighed af det primitive borgerskab i en skandinavisk småby.» Lionel

Radiguet i »Revue independante» siger: »Först vil jeg pege på, hvor nöie Ibsens drama'er er voxede sammen med det 'norske millieu', hvor de spille. Kun i Norge leve disse figurer, som han skaber (?); den norske himmel, der tung hænger over fjordene deroppe, de mørke fjelde, der lude udover, — alt har samlet sig til en magt, der er bleven Ibsens inspirerende muse . . . Enkelte Ibsen-kritikere er blevne forbausede, ja næsten forargede over, at der i hans verker er så liden plads for kjærligheden; men, forstår man da ikke, at hans sociale drama'er foregå i Norge? Og hans heltinder, er de ikke *norske*? — — — Den norske kvinde tegner sig som en mørk valkyrie der ser, at hun har været ført på vilde veie, og så går hun sine egne, kjed af at gå under åg, — det være den raffinerede Schopenhauer'ske egoismes eller det opslidende åg, som den endeløse kamp for livet lægger på sjælene deroppe i den kolde tunge luft. — — — Denne den *norske* kvindes sociale stilling — læg merke til, jeg siger med villie ikke: den *nordiske* kvinde, men den *norske* — denne lyst til at kaste åget, fordi hun föler, hun har styrke jevnbyrdig med dem, der styre samfundet (mændene) — er ikke den et resultat af det »norske millieu»? Oppe ved polarcirkelen, på Lapmarkens islagte sletter tvinger det materielle livs vilkår kvinden til at lade fare alle regler for koketteri, og hun må iföre sig samme kostume (?) som manden. Mon ikke den norske kvinde har havt den skjæbne at *maskuliniseres*, snarere af nödvendighed end af instinkt?.

I »Revue des deux mondes» siger dette blads theater-kritiker Camille Bellaigue i anledning af »Hedda Gablers» opførelse på Vaudeville-theatret i Paris: »Jeg havde ikke anelse om, at de unge norske kvinder af skikkelige borgerlige familier deroppe i det höje norden var så åndelig syge (eussent l'áme aussi malade). Ved udgangen af theatret sagde en excellence (!) fra norden til mig: »tro dog ikke, at alle vore kvinder er således.» Kan så være! det er allerede nok, at nogle er det, og M. Prozor, Ibsens oversætter, har ret, når han siger med Shakspeare: »Der er noget råddent i kongeriget Danmark (Norge)».

Disse anförsler er i höj grad egnede til at vise, hvilke underlige forestillinger om norske tilstande Ibsens drama'er har formået at fremkalde hos udenlandske forfattere, og det lader sig heller ikke negte, at sådanne forestillingers fremkomst kan, forsåvidt de er hentede fra Ibsens drama'er, have en vis berettigelse. Spørgsmålet bliver da: hvor-

ledes forholde hans kvindetyper, hans karakteristik af ægteskaberna, af kvindens sociale stilling, af samfunds-moralen sig til virkeligheden i det land, hvorfra man i udlandet almindelig tror, at han har hentet sine motiver og sin indklædning?

Dersom det nu skulde forholde sig så, at hans skildringer af karakterer, forhold og sæder lidet eller intet har at skaffe med virkeligheden i hans fædreland, — dersom de, hvad det har vist sig, at de faktisk har gjort, har malet vore hjemlige forhold i et falskt lys og ufortjent bragt dem i europæisk vanrygte, bliver det en pligt, som hensynet til sandheden og til fædrelandet pålægger Ibsens landsmænd, at søge at bibringe udlandet sandere og mod vort folk retfærdigere meninger om det end de, som den berømte digter — *visselig uden at tilsigte det* — er kommen i skade for at udbrede.

Det er denne pligt, nærværende indsender har ønsket at yde sin skjærv til at opfylde. Jeg tør tro, at emnet har aktuel interesse ikke blot for det folks eller det samfunds skyld, som det nærmest vedrører, men især på grund af den sensation, som Ibsens digtning for tiden vækker i alle kulturlande.

Det er imidlertid, — til undgåelse af mulig misforståelse — nødvendigt at forudskikke en reservation. Det er ikke her hensigten at underkaste den Ibsen'ske problem-digtning nogen prøvelse som sådan eller at undersøge dens psykologiske, ethiske eller æstetiske værd. Problem-digtningen er nu engang bleven et barn af vor tid og har måske også sin mission blandt vor tids mennesker; det kan gjerne være, at den er kaldet til at kaste lys over konflikter, sjælstilstande og dybder i menneskelivet, som hidtil har været dunkle eller lidet påagtede; ja, det kan endog være, at den har bragt en og anden af de mange, hvis hele sind i vore dage er optaget af de materielle interesser eller af »kampen for levebrødet» til at standse et øjeblik foran livets store grundspørgsmål, og har vakt alvorstanker til selvprøvelse. Der er således ingen tvivl om, at indtrykket af »Dukke-hjemmet» har ført en og anden ægtemand eller hustru til nøjere at revidere sit forhold som sådan og derved til et alvorligere syn på ægteskabets sædelige væsen og krav.

På den anden side lader det sig ikke negte, at Ibsens senere digtning betegner et afgjort brud med, hvad man hidtil har været vant til at kræve af poesien; vistnok finder man også i den ældre digtning skildringer af tragiske konflikter, af synd, straf, lidelse og

undergang; den dvæler dog ikke ensidig ved denne livets natside; den sørger for, at det sidste eller afsluttende indtryk bliver en sindets frigjørelse gennem idealets sejer, hvor det højere sædelige livs lys falder, dømmende, forklarende eller forsonende over brøden, ulykken eller lidelsen.

Hos Ibsen derimod mangler dette moment. Han maler kun sort på sort. Problemet lades i regelen uløst, ja, hans drama'er ende ikke sjældent med en skjærende dissonans, der efterlader en dyb og pinlig forstemthed. Skulde der stå noget »motto» over hans seneste digtning, kunde det passende være den indskrift, som Dante sætter over »inferno»: »I, som gå herind, lader håbet blive tilbage!» For Ibsen hvile alle menneskelige forhold, således som de forefindes i virkeligheden, ikke mindst ægteskabet, på en æsthetisk og sædelig bankerot, enten man nu er sig det bevidst eller ikke. Livet er enten illusion eller tomhed eller korrupsion. På bunden af alt menneskeligt er det intet andet end fortvivlelsen, som griner en imøde. Der er en ofte skarpsindig analyse af den menneskelige usselhed og elendighed, men der anvises intet lægemiddel derimod, ja der gives ikke engang håb om, at et sådant findes.

Når Ibsen nu engang skulde iklæde dette sit mørke livssyn drama'ets former, vil ingen fortænke digteren i, at han tager personerne og henter lokalfarverne fra det land og de forhold, hvor han mener sig bedst kjendt. Vistnok har han i mange år levet borte fra fædrelandet og er, som rimeligt, i mange henseender bleven fremmed for forholdene her, således som disse i denne lange tid har artet sig, men han har dog, i den ensomhed, hvori han har yndet at leve, ikke kunnet eller ikke villet indforlive sig således i det fremmede, at han har kunnet bruge dettes livsformer til indklædning. Det er også kun *indklædningen* han har lånt fra sit hjemland; det har visselig aldrig været hans mening, at den livsanskuelse, de karakterer, de konflikter og de malerier af sæder, han fremstiller, skulde være specifik norske. Det er overhovedet et spørgsmål, om de høre hjemme i virkeligheden nogensteds, og om de ikke snarere helt og holdent er fostre af hans egen fantasi. Skulde de imidlertid høre hjemme nogensteds, er det i ethvert fald *ikke* i hans eget land med de forholdsvis enkle, mange steder primitive sæder, men det måtte da være i de store kulturcentre, hvor udviklingen i alle retninger har nået til yderlighederne, og hvor de fleste betingelser er tilstede for at frembringe

de psykologiske og sædelige abnormiteter, som han besidder en så stor virtuositet i at skildre.

For at kunne besvare det spørgsmål: *har Ibsen hentet motiverne til sine problem-drama'er fra de sociale og moralske tilstande i sit fædreland?* vil det blive nødvendigt at sammenstille hans skildringer af samme med de virkelige forhold. Det ligger udenfor nærværende kortfattede afhandlings hensigt at give en omfattende og indgående sammenstilling; jeg indskrænker mig derfor til enkelte typiske eksempler.

Hvad der spiller en så fremtrædende rolle hos Ibsen er skildringen af ulykkelige, urene eller brødefulde ægteskaber, hvor manden i regelen er den skyldige og hustruen den lidende part; han har udstillet et helt galleri af sådanne, hvor man føres ind i et bundløst dyb af uhygge, ulykke og fordærvelse.

I »Vildanden» er grosserer Werle en af typerne på en sådan ægtemand. Sin afdøde hustru har han mishandlet og bedraget; det antydes, at hun i sin fortvivlelse har grebet til at søge glemsel i stærke drikke. Sin »ven» og forrige kompagnon har han, for at redde sig selv fra offentlig vanære, ført til moralsk og borgerlig ruin; denne sin vens søn har han makket sammen med sin husjomfru for at skjule følgerne af det forhold, hvori han, allerede medens hans hustru levede, stod i til hende; han ender med at gifte sig med sin husbestyrerinde, et fruentimmer af en yderst intrigant og tvivlsom art, og som har forstået at få magten over ham. Omkring hovedpersonerne grupperer sig endel snyltegjæster (»kammerherrer»), der tiltrækkes af de lukulliske middage og de fine vine i det rige hus, og som til gjengjæld kurtisere den altformående husbestyrerinde; andre personer er: en forulykket mediciner og en ditto fordrunken theolog, den første med den specialitet at spotte moralen, den andre med den i sin drukkenskab at citere bibelsteder.

I »Gjengangere» repræsenteres ægtemanden af kammerherre Alving, en letsindig og letfærdig levemand, der forfører sin tjenestepige, betaler en forfalden og hykkelsk person en slump penge for at gifte sig med hende, udøver en så fordærvelig indflydelse på sin eneste i sit ægteskab fødte søn, at moderen har måttet sende barnet bort fra hjemmet. Sønnen er bleven faderen lig; han er kommen hjem fra Paris sjælelig og legemlig nedbrudt — et offer for arvelighedens forfærdelige lov; han gjør forsøg på at forføre husets tjenestepige, sin egen søster, faderens uægte datter, som moderen har taget i huset. Med

fuld ret betegner pastor Manders i stykket hele det mangeårige samliv mellem kammerherre Alving og hans hustru som »en overdækket afgrund».

I »Samfundets støtter» fremtræder ægtemanden som den af »samfundet» høitfortjente og i sit huslige liv udadelige og korrekte hædersmand; alt dette er dog kun et skin. Han har sveget sin ungdomskjærlighed forat indgå et penge-giftermål; han har misbrugt sin hustru's broders godtroenhed til at skjule sin egen bedrageriske færd og til at bedække en uskyldig mand med infami; han sender det rådne skib »Indian girl» efter en pro forma reparation tilsøs og vil lade sin svoger, den ubelejlige medvider om hans uhæderlige færd, drage afsted med denne Plimsoll'ske ligkiste, i det håb, at svogeren skal gå tilbunds med den. Omkring denne »samfundsstøtte» grupperer da digteren en hel samling af hyklere og kjæltringer, værdige sidestykker til hovedfiguren.

Medens det i disse tvende skuespil går ud over mændene, falder i »Rosmersholm» og »Hedda Gabler» den mørkeste skygge over kvinderne. Der er dog den forskjel, at medens det fremtrædende karaktertræk hos mændene er lav gemenhed, nærmer kvindernes natur i de tvende nævnte stykker sig til det dæmoniske. I »Rosmersholm» har Rebekka West, der er greben af brødefuld kjærlighed til Rosmer, forstået systematisk at ødelægge samlivet mellem ham og hans hustru, at undergrave hans religiøse tro og ved at vække hos hustruen skinsygen at drive hende til at kaste sig i »møllefossen». Gjennem en iøvrigt uklart motiveret psykologisk udvikling, hvis resultat er, at livet ikke er værdt at leve, føres Rebekka sammen med Rosmer ved en slags nemeses ned i den samme møllefos, i hvilken fortviylelsen drev den ulykkelige hustru.

Medens man på en måde kan forstå heltindens karakter i »Rosmersholm», forsåvidt hun beherskes og drives af lidenskab, er Ibsens sidste kvindetype »Hedda Gabler» mere gådefuld; saledes som hun af digteren er tegnet, giver hun ingen plads for medfølelse eller sympathi; hun er uden den undskyldning, som ligger i lidenskabens; thi hun er ganske blottet for sådan; hendes karakter kan overhovedet vanskelig forklares ud af almindelige menneskelige forudsætninger. Efter at have nydt alle den kvindelige forfængeligheds triumfer kaster hun sig i en mands arme, som kjeder hende, og som hun foragter, — blot for at blive forsørget. Endog det, der pleier at frem-

kalde det milde og det bedste i kvindens natur, det moderkald, der venter hende, er gjenstand for hendes harme og afsky; det synes, som om hendes livsopgave er at træde under fod alle deres livslykke, der komme i hendes vej; til slutning gjør den åndelige tomhed, der overalt gaber hende imøde, hende livet uudholdeligt, og fantomet »at dø i skjønhed» lægger den dræbende pistol i hendes hånd.

Det er, som allerede sagt, her ikke hensigten at gå irecte med digteren i anledning af de problemer, han opstiller, eller de karakterer, han skildrer. Hensigten med disse bemærkninger er alene den at gjøre indsigelse mod den mere og mere om sig gribende opfattelse, at sådanne konflikter og karakterer skulde være specifik norske.

Skulde man slutte fra de interiører, som digteren i sine skuespil lader en se ind i, vilde man få en fra virkeligheden meget afvigende opfatning af det huslige og selskabelige liv her i landet. Man skulde tro, at rigmandshuse med hele den moderne overforfinelse selv i vore små kystbyer var en almindelig og sædvanlig ting. Selvfølgelig findes der også i småbyerne huse med solid velstand, men sådanne hjem som Werles og Bernicks skal man nok forgjæves lede efter. Skulde man tro »Vildanden» er der selv i vore småsteder en overflod af »kammerherrer», hvis væsentlige funktion der på stedet skulde bestå i at tjene til dekoration ved grossererens fine middage. I virkeligheden er »kammerherrer» her i landet en overmåde sjælden vare, og, hvad angår de få, som findes, er det et mod nævnte institution hos os lidet velvilligt påfund af digteren, at de skulde spille den mindre tiltalende rolle som snyltegjæster ved rigmænds bord. Man skulde næsten tro, at digteren har havt noget udestående med en eller anden kammerherre; i »Gjengangere» er også den uværdige Alving gjort til kammerherre.

Skulde man slutte fra de repræsentanter for forretnings- og det merkantile liv, der fremstilles i de Ibsen'ske skuespil, måtte man tro, at handelsmoralen var sunken dybere her end i andre samfund, og at økonomisk svindel og uredelige transaktioner hørte til dagens orden; af hans skildringer af ægteskaberne skulde man få det indtryk, at de i regelen var demoraliserede og ulykkelige, at mændene var tyranniske, utro og fordrukne, kvinderne enten fortrykte, under-

kuede og nedværdige eller også yderlig emanciperede og mandfolkagtige som Lona Hessel eller moralsk- og sjælelig abnorme som Hedda Gabler og »Fruen fra Havet».

Det vil på forhånd være indlysende, at allerede de af naturen givne vilkår, hvorunder det norske folk er henvist til at leve, ikke begunstiger kultur-udviklingen, aller mindst en overkultur, som den, de Ibsen'ske skildringer forudsætte. Det vil derfor være nødvendigt her at drage frem nogle træk, der turde tjene til nærmere at karakterisere de særlige økonomiske, sociale, politiske og moralske forhold, der her komme i betragtning. En bekjendt norsk forfatterinde har sagt, at »Norge er en hård moder mod sine børn», og dette er sandt. Den store del af folket er henvist til at erhverve sit tarvelige daglige brød gennem en stadig anstrengt, ofte livsfarlig kamp med et stormfuldt hav, et barskt klimaat og en karrig jordbund. Vistnok er fattigdommen ikke så skrigende som i de store kulturlande, men så findes der heller ikke således som i disse de grelle modsætninger i eiendommens fordeling, ingen kapital-ansamlinger eller formuer, der tåle sammenligning med dem, der findes i de store kulturcentre. Livsforholdene ikke alene inden bondestanden, men også i byerne — hovedstaden og et par af de øvrige større byer undtagne — er derfor enkle, tildels endog primitive. Der gives ingen adel eller andet fødsels-aristokrati, ingen privilegeret samfundsklasse; der er måske intet europæisk folk, — det skulde da være det schweitzerske — hvor standsforskjellen er så lidet fremtrædende som her, og hvor der er en så livlig cirkulation mellem samfundslagene. Norge er et demokratisk land par excellence. I et par menneskealdere har bønderne havt magten i nationalforsamlingen; i løbet af de senere år har det hændt, at bønder har været optagne i kongens råd. Den akademisk dannede embedsklasse rekrutteres for største delen af bønders, søfolks, håndverkeres og andre mindre næringsdrivendes sønner, medens børn af embedsmænd, hvis økonomiske vilkår i det hele er yderst tarvelige, hyppigt går over i landbrugets, søfartens, industriens, håndverkets tjeneste.

Forretningslivet er i det store og hele sundt og er præget af gennemgående hæderlighed. Exempler på økonomisk svindel, let-sindige og bedragerske transaktioner findes selvfølgelig også her, men i forsvindende antal i sammenligning med dem i de store kulturlande. Den norske sømandsstand har et godt ry i alle havne.

vore søfolk er agtede og søgte ikke mindre for sin dygtighed end for sin gode opførsel. I Amerika ansees de skandinaviske immigranter for de ædrueligste, arbejdsomste og loyaleste og modtages med åbne arme. Det norske folk er, efter hvad statistiken udviser, for tiden et af de ædrueligste folk i Europa; i mange og store distrikter af landet er spirituøse drikke ikke at opdrive. Det i andre lande så udbredte og demoraliserende kafé- og kneipeliv er, når hovedstaden undtages, så godt som ukjendt. De voxne mænd ty, når arbejdet er endt, til hjemmet; i det hele er kjærligheden til hjemmet et af de bedste træk i den norske nationalkarakter; det er kun den strenge nødvendighed, der tvinger især jordbrugerne og arbejderne til at emigrere. Det er et ligeså betegnende som rörende vidnesbyrd om, hvor dybt og inderligt emigranterne hænger ved sit gamle hjem, at hvert år hundreder af dem gjøre den lange og kostbare rejse forat besøge gamle tomter.

Der indgås i Norge såvel som i Sverige og Danmark forholdsvis flere ægteskaber end i andre lande, men i en noget senere alder end i disse. Der findes måske ikke mange lande, hvor ægteskabets hellighed og ukrænkelighed hævdes så strengt som her. Hvorvel lovgivningen tilsteder, under iagttagelse af visse former, skilsmisse, hører dog denne til sjældenhederne; antallet af fraskilte er kun $\frac{1}{3}$ pct af de giftes. Medlemmer af stats- eller landskirken kan ikke stifte ægteskab uden ved kirkelig vielse; dersom de vil have borgerlig ægteskabsstiftelse, må de udmelde sig af statskirken. Når undtages i hovedstaden, er borgerlig ægteskabsstiftelse yderst sjælden. Indførelse af obligatorisk borgerligt ægteskab, for hvilket der fra enkelte hold hos os har været ført ordet, vil møde en bestemt modstand inden den store del af nationen, hos hvem forestillingen om ægteskabet som et religiøst forhold, der kun bör stiftes ved en kirkelig akt, er dybt rodfæstet.

Denne betragtning af ægteskabet står atter i forbindelse med det stærke religiøse drag, som går gennem folket, ikke blot blandt land- men også bybefolkningen; begge steder flokkes den om forkyndelsen ikke alene i kirkene men også ved lægmands-sammenkomsterne. Selvfølgelig klæber der ved det religiøse og kirkelige liv her som andensteds vanevæsen, udvorteshed og sværnerske udskejelser; men den sigtelse for religiøst hykleri, der går gennem så godt som alle Ibsens skuespil med norsk lokalfarve, og efter hvilken sådant væsen

skulde være et særligt norsk karaktertræk, må tilbagevises som ubeføjet. Vort folk har som ethvert andet sine nationalfejl, men hykleri hører neppe til disse. I sit i 1869 udkomne stykke »De unges forbund», måske den ypperligste karakter-komedie i vor literatur efter Holberg, revser Ibsen med mesterskab en flæthed af karakteristiske norske national-lyder (Stensgård, Lundestad, Monsen); i hans senere drama'er er det, som om hans lange frivillige exil har gjort ham fremmed for sit hjemlands både dyder og lyder.

* * *

Som det af de ovenfor gjengivne udtalelser af franske forfattere fremgår, er det dog fornemmelig Ibsens *kvindetyper*, der har tiltrukket sig udlændingers opmærksomhed og bragt dem til at udråbe: »hvad må det dog være for et forunderligt samfund, der har sådanne at fremvise!» Skulde man slutte fra de Ibsen'ske skildringer både af de gifte og de ugifte kvinders vilkår, måtte man her i landet have fuldt op af illustrationer til Stuart Mill's »Kvindernes underkuelse».

Og dog er forholdet i virkeligheden dette, at der neppe kan påvises noget land — det skulde da være de nordamerikanske fristater —, hvor kvindens stilling, både den giftens og ugiftens, er friere og af lovgivning, institutioner og sædvaner mere beskyttet og begunstiget end i Norge. Der er i løbet, navnlig af den sidste menneskealder, i denne henseende foregået en forandring, der af en norsk retslærd¹ er betegnet som en »omveltning». Ved lov af 11 april 1863 er kvinder med hensyn til myndighed blevne ligestillede med mænd. Myndighedsalderen blev i 1869 for begge køn nedsat til det fyldte 21:de år. Både gifte og ugifte kvinder over 25 år har adgang til at erholde handels- og håndverkerborgerskab i lighed med, hvad der er mænd lovhjemlet; i 1884 fik kvinder adgang til apothekernæring. Med hensyn til arveret er kvinder ligestillede med mænd; før 1854 toge disse dobbelt lod. Efter loven af 1888 kan formues-forholdet mellem ægtefæller ordnes gennem »ægtepagt» på den måde, parterne for sig finde tjenligst. Vistnok forudsætter loven formuesfællesskab mellem ægtefæller som det normale, men den gjør det let gennem overenskomst at oprette *særvic*; gift kvinde har således samme myn-

¹ Prof. Hagerup. Om kvindesagen. Kr:nia 1884, s. 11.

dighed som den ugifte og råder over, hvad hun eier, med de nærmere begrænsninger, loven angiver; ligeledes er hustruens personlige erhverv ved loven beskyttet mod overgreb fra mandens side. Hver af ægtefællerne bestyrer sit særeje, forsåvidt dettes bestyrelse ikke ved særlig bestemmelse eller overenskomst er overdraget overformynderskabet eller nogen anden. Hustruen er, selv om udbyttet af hendes selvstændige virksomhed på grund af formuesfællesskabet bliver fælles ejendom, dog eneberettiget til at råde over, hvad hun ved sådan virksomhed erhverver; der kan heri, sålænge hun lever, ikke søges fyldestgørelse for gjæld, som manden uden hendes samtykke har stiftet. Hvis manden ved uforstand eller letsindighed i fællesboets bestyrelse giver grundet anledning til at tro, at han skal sætte dets midler overstyr, kan hustruen forlange boet skiftet.

Kvinder har adgang til at underkaste sig middelskolens afgangsexamen med de rettigheder, som dertil er knyttet, examen artium examen filosoficum og samtlige embedsexamina og tage de akademiske grader; i en nær fremtid vil der sandsynligvis gives kvinder samme adgang som mænd til alle de private erhverv, offentlige embeder og bestillinger, hvortil embedsexamina give adgang, på enkelte undtagelser nær; sådan undtagelse vil rimeligvis blive gjort for gejstlige og militære stillingers vedkommende. Ved de sidste skolelove af 1889 er der givet kvinder samme adgang som mænd til alle lærerposter ved folkeskolerne, ved skolerne på landet med samme aflønning som mændene. Fælles-undervisning for gutter og piger kan man nu anse for en offentlig anerkendt institution ikke alene i de lavere, men også i de højere skoler. Det vil heraf noksom fremgå, at Norge, hvad »kvindernes frigjørelse» angår, nu hører til de mest fremskredne lande i Europa; der står snart ikke andet tilbage, for at de i alt skal være ligestillede med mændene, end at de også skal få andel i *kommunal og statsborgerlig stemmeret*. Grundlovsforslag herom har allerede længe været hvilende, og, således som den politiske udvikling i den sidste tid har artet sig, lader det til, at også indførelsen af denne reform kun er et tids-spørgsmål.

Hvad nu særlig kvindernes stilling i ægteskabet angår, da svarer den vistnok ligeså lidt her som andetsteds til den gamle romantiks nu afblegede ideal af en bestandig bryllupsfest eller til det opskruede ideal, der opstilles i »Dukkehemmet». Her som andetsteds, spille selvfølgelig økonomiske og konventionelle hensyn en rolle ved ægte-

skabers indgåelse. Sådanne forbindelser skal man dog vogte sig for at lade hånt om; er de, hvad de meget godt kan være, grundede på gjensidig tillid og agtelse, får de ingeniunde betegnes som ulykkelige eller mindre moralske; tvertimod, det bånd, hvormed det fælles arbejde for hus og hjem og den tro pligtopfyldelse mod hinanden binder ægtefællerne sammen, danner en solidere grundvold for virkelig og varig livslykke, end den blot og bar personlige tiltrækning, der ofte kan være ligeså hurtigt oplussende som snart svindende. Det tør dog siges, at forbindelser, knyttede på grundlag af virkelig gjensidig sympathy, heldigvis hos os endnu hører til regelen. Man lader her i langt højere grad end i mange andre lande de unge have sin frihed i dette stykke. Der er ingen årsag til at bryde staven over ægteskaberne her i landet eller til at råbe noget varsko i så henseende; de må i det hele og store i alle samfundsklasser betegnes som sædelige og lykkelige; svare de end ikke i alle stykker til idealet, — hvilket menneskeligt forhold gjør vel det? — henhlyde de dog fredelig og stille og har sjældeu eller aldrig at opvise eksempler på sådanne konflikter og katastrofer, som man efter Ibsens drama'er skulde tro var et særtræk for ægteskaberne her i landet. Kvindetyper sådanne som Rebekka West og Hedda Gabler, som oven nævnte franske kritikere med påberåbelse af Ibsen nævne som en norsk specialitet, tør man trygt sige, findes ikke hos os; til kvindernes ære tør vi tro, at de vanskelig vil findes nogensteds.

TENDENS OCH SKÖNHET.

ANTECKNINGAR

AF

ERNST BECKMAN.

VIKTOR RYDBERG, **Vapensmeden**. Hägringar från reformationstiden. Stockholm, Alb. Bonnier, 1891.

»Vapensmeden» har af sin författare betecknats med namnet »hägringar från reformationstiden».

Hägringar, till på köpet historiska och afgjordt tendentiösa — hvar i alla litterära rangordningars namn skall man placera dem?

Kritiken må allt för gärna bry sitt hufvud med att uppleta det hyllfack, där ett nytt arbete enligt konstens regler bör ställas upp. Men må hon — af aktning för sig själf — låta bli att göra sura miner, om hon misslyckas. Hvad betyder det i själfva verket hur ett arbete passar in i systemet? Eller till och med om det rakt inte låter sig deklineras efter den ästhetiska grammatiken? Må man så godt först som sist erkänna, att det är fåvitskt att vilja skära vitterhetens alster öfver en och samma läst, liksom skomakaren skär till skor.

Denna metod har också, dess bättre, allt mera öfvergifvits. Thorild har fått rätt: kritiken har nödgats böja sig för »den stora och klara lagen» att allt utan hänsyn till uppställda regler skall dömas »efter sin grad och sin art». Ästhetiska spekulationer och system kunna ju vara vackra och angenäma prydnader både i och utom examensrummet. Men läs in dem i bokskåpet, då det gäller att studera litteraturens lefvande lif! Det skapande snillet verk mätes icke med någon tumstock, hur korrekt och stilenligt den än må vara snidad. . . . .

»L'art pour l'art», konsten för konstens egen skull, låter bra. Rätt fattadt är det en ästetisk regel som innebär en i viss mån riktig tanke. Men när man förskansar sig bakom den för att därifrån lossa skott mot hvad man smått föraktligt kallar *tendens*, då visar man att man ej förstätt förhållandet mellan skönhet och sanning. Eller skulle det verkligen vara en konstnärlig skröplighet om genom skönhetens klär-obskyr framstrålar en ljuskärna af den sanning, som talar till vilja och samvete?

Nej, detta är tvärtom konstens triumf. Och så nära släkt äro sanning och skönhet att en ädel tendens, en fullt medveten sträfvan att genom konsten väcka människohjärtat till själfpröfning vid talet om rättfärdighet och dom, till hänförelse vid skildringen af kärlek och själfuppoffring, är egnad att äfven ur konstnärlighetens synpunkt öfverskylla ganska stora brister. Det behöfver icke sägas att tendensen, där den endast är ett löst bihang eller en påklistrad etikett verkar just motsatsen. Men där den är en äkta ton, ljudande genom arbetet som en helhet, där innebär den inför en klarsynt litterär kritik en maning af samma slag som tryckfrihetsförordningens föreskrift till juryn att »i fall som tvetydiga synas» mera se på skriftens syfte än på framställningssättet.

Behöfver jag ens nämna, att hvad jag här yttrat icke afser att vara någon slags apologi för »Vapensmeden», hvilkens rang af mästerverk väl ingen kritik dristat bestrida? Jag har tvärtom just velat framhålla att om den fått namnet »tendens-skildring» så är detta namn, då det gifves åt ett arbete så genomandadt af ädel konst, en äretitel.

Och till Thorilds nyss anförda lag för kritiken vill jag här foga en annan, skrifven af en ännu äldre kritisk författare, La Bruyères. Han säger: »När läsningen af ett arbete lyfter din själ och ingifver dig höga tankar, sök då ej efter någon annan regel för arbetets bedömande; det är godt och gjort af mästarehand.»

Svante harpolekare beder i kvällen ute på svalgången i härberget Talavid: »*Herre, lägg på mina läppar de ord som främja mandom, heder, godhet hos mitt folk och låta evighetsbilder hägra på dess väg mot målet bakom årtusendena.*»

Dessa ord skulle kunna stå som motto öfver »Vapensmeden». Det är denna tendens som varit dess författares innersta mål.

Och hans bön har blifvit hörd. Samvetsrösterna, evighetshägringarna i detta diktverk bilda en ljuskärna så strålande att inför

dem förbleknar till och med den sköna form, i hvilken de äro klädda. De må draga den filosoferande tankens fotsida dräkt eller bäras på börens och tillbedjans änglavingar, så varskar man på grund af deras inre skönhet knappast formens fägring. Den är af en egenomlig art, denna fägring, men synes dock så naturlig att det kräfvess särskildt reflexion för att uppmärksamma den. . . .

En anmärkning har emellertid framställts just emot formen.

Härmed syftar jag ej på den med visst fog gjorda erinran att skildringens senare del verkar alltför fristående. Ännu mindre på den detaljanmärkningen att slutet af boken skulle vunnit, om författaren till »Medeltidens magi» uppoffrat den såsom tidsbild mycket betecknande, men allt för löst infogade besvärjelsescenen på Trollängen.

Den anmärkning jag afser rör hela diktens formella anläggning. Det djärfva grepp, hvarmed författaren iklädt sin berättelse den historiska romanens dräkt, är icke alldeles draget efter den ästhetiska linealen.

Ingen har satt ifråga att icke de yttre detaljerna skulle vara karaktäristiska och historiskt trogna; därför borga författarens lärdom och kända samvetsgrannhet. Alla erkänna att ramen, de förtjusande interiörerna från vapensmedens gård, från härberget i Tala-vid m. fl. gifva en illusorisk femtonhundralets stämning.

Men icke så, har man påstått, bokens karaktärer.

Särskildt från ett håll, där kritiken vanligen är allt annat än modernt realistisk har förnummits ett klander mot sådan romantiserande skildring »utan modeller». Man har ställt de beundransvärda naturmålningarna, med pennan upptagna omedelbart från ögats åskådning, såsom en motsats mot karaktärsskildringarna, hvilka ansetts svaga därför att icke tillgång funnits till levande modell.

Men härvid har man begått just det felet att glömma det litterärkritiska grundlagsbudet att allt skall dömas efter sin grad och sin art. Dessa »hägringar» af tidstyper vilja icke vara, böra icke vara fotografibilder efter naturen.

Naturligtvis är det en »poetisk frihet» — men en fullt berättigad — att skådeplatsen för de djupsinniga samtal som fördes i de fyra bekväma stolarna kring det stora ekbordet i sällskapet »Fritt ur hjärtat» förlagts till skaldens födelsebygd och att sällskapets medlemmar äro medborgare i den goda staden Jönköping. Hvarken

där eller annorstädes — utom i skaldens fantasi — torde blida makter sammanfört fyra sådana rikt begåfvade andar, ädelt typiska för allt hvad mänskligheten eger bäst och djupast i tanke och känsla.

Eller kan man väl utom hägringarnes värld lyckas uppleta en motbild till Mäster Gudmund Gudmundsson, den milde djupsinnige drömmaren, som full af manlig pietet för minnenas arf och af barnatro på evighetens lif binder samman forntid, samtid och framtid till en enda fromhetens och aningens bilderbibel »i guld, azur och ädelrödt», han, den i sitt yrke öfverträffade vapensmeden, som ypperligare än någon annan smidde vapen och harnesk, men som dock bättre än i smedjan eller nielleringsverkstaden trifiedes bland färgkoppar och penslar i målarestugan och där fäste på duken skilderier så förträffliga att de i utlandet troddes vara af Hans Memling?

Lika svårt lär det nog vara att i lifvet finna ett motstycke till harpolekaren, Doktor Svante, den finbildade humanisten, lika hemmastadd i bibeln och i Lucanus, i teologin och i politiken, den med jordiskt och andligt gods rikt begåfvade skalden, hvilken, lik Tysklands »fahrende Leute», vandrade land och rike omkring med sin harpa för att vid dess toner sjunga sånger till stärkande af kung Göstas makt och spridande af tankefrihetens framtidsidéer.

Ja, till och med sällskapets båda andra medlemmar, om ock mindre egendomligt utpräglade karaktärer, höra ingalunda till detta lifvets alldagliga företeelser: fader Mattias, gardianen, hvilken bräckliga kroppshyddas, svept i den grå munkkåpan, tärts till en skugga genom själsstrider, som dock icke förbittrat, denne brödrakarlekens predikare, som i dödsstunden öppnar sin famn för allas deras motståndare Mäster Lars med de orden: »jag vet att Ni menar väl»; kyrkoherden, herr Sven, den angenäma sällskapsmannen, hvars goda lynne åldern skonade, men hos hvilken man misstänker — åtminstone har jag gjort det — på botten ett drag af vemod, en oro som han söker stilla vid svärmerier för de virgilianska versernas skära klang och vid utarbetandet af en på fina anmärkningar rik kommentar öfver sin älsklingsförfattare, ett arbete för hvilket »han fann i Holland en förläggare».

Nej ett sadant sällskap fanns icke i den lilla staden vid Vetterns strand, väl icke heller — så afundsvärdt älskvärdt förefaller det — någon annanstädes på vår planet. Men — påstår jag och jag vädjar till alla »Vapensmedens» läsare — nu finnes det, tack vare

skaldens skaparekraft, det finnes, icke såsom en väsenlös skugga, utan såsom en lefvande verklighet. . . .

En i stora, hårda drag huggen karaktär, oförsonligt motsatt humanisterna i sällskapet »Fritt ur hjärtat» är Mäster Lars, den egenmäktige lutherske predikaren som vid disputationerna i lärosalen bar långsvärd vid sidan, en symbol af hans stridbara kynne.

Då denna karaktär ur vissa synpunkter är mycket egendomlig, kan det vara af intresse att något närmare skärskåda den.

Mäster Lars omfattade med blind fanatism reformationens sak. Mot allt »papisteri» och allt helleniskt kätteri stred han med samma råa kraft som gjorde hans arm till den starkaste, då han förde släggan i faderns smedja. Denna fanatism är det drag som först faller i ögonen.

I sällskapet »Fritt ur hjärtat» saknades ingalunda sympatier för den djärfve tyske munken och hans verk. Om själfve kyrkoherde Sven heter det längre fram i tiden att »han predikade lutherskt i alla stycken utom ett: i läran om de yttersta tingen hade han den gamla meningen från apostlarnes tid och förkunnade den.»

Men i »Fritt ur hjärtat» var uppfattningen af den stora reformatorns ställning helt annan till sin art än hos Mäster Lars. »Herre, håll din hand öfver Martinus Luthers sträfvan för din församlings återställelse», beder Doktor Svante. Men han tillägger: »nära fränder i anden äro han och jag icke; men då du gjorde honom skumögd inför all den härlighet, som du återuppenbarat i dessa tider, sedan du låtit det vara försvunnet med athenare och romare, gjorde du honom så mycket klarsyntare, hjärtevarmare och dristigare i det, som är närmast nödvändigt för vår hälsa. Håll honom vid friskt mod och låt de krafter du genom honom släppt fria klargöra vår himmel långt utöfver Martinus' synvidd och min egen.»

Jag har framhållit dessa ord för att visa hur orimligt det vore att fatta afsikten vid målandet af Mäster Lars' allt annat än sympatiska bild som vore den att rikta ett hugg mot Luthers reformation. Det är ett hugg och ett skarpt — men blott mot den tränga uppfattning, som icke vill att »himmeln skall klargöras» långt utöfver Luthers synvidd.

För Mäster Lars finnes platt ingen synvidd utöfver Luthers. För honom är Luther ofelbar. Han upphöjer Luther till sin och den nya kyrkans påfve. Det är nu en gång så att människor skapa

sig gudar och påfvar efter sitt eget beläte. Så blir den Luther, för hvilken Lars, den oböjlige, i sitt hjärta böjer knä, en lika grym vrångbild af reformatorns storslagna ande, som han själf, Lars Gudmundsson, var det af en ädel människa och en sann kristen. Allt hvad som hos Luther var öfverdrift, förlugenhet, missgrepp syntes hans lärjunge från Jönköpings vapensmedja väsentligt och för reformationsverket kännetecknande. I ifvern mot katolsk kyrkoståt och munklegender brände han »Gudi till ära» sin faders skilderier, emedan de framställde scener ur helgonens lif; klosterkapellets takmålningar lät han hvitlimma och när han beskådade sitt verk gladdes han och utropade till gardianen: »kapellet står nu klädt som en brud.» Sin moder kufvar han och håller hennes tro i sin hand fastare än någon katolsk biktfather. Reformationens samvetsfrihet vänder han till ett nytt, ett lutherskt samvetstvång. Han väjer för inga betänkligheter. Han tager sitt samvete fänget och låter ändamålen helga medlen. Han är däruti en god jesuit. Han drifver till sist fadern att flykta från gård och grund, »ty», säger denne, »en man som har betänkligheter, mäktar i en strid af detta slag icke mäta sig med den som är utan.» Mäster Lars har en stark tro. Men en tro utan kärlek. Och när den förmåles med hans medfödda hårdhet mot människor och grymhet mot djuren ynglar den af sig hersklystnad, själfkärlek, hämdlystnad, hat.

Jag nämde hans grymhet mot djuren. Detta är ett drag, som författaren så bredt understrukt att det onekligen stör illusionen och ger en känsla af Lars såsom en abstrakt typ för en förhatlig egenskap. Det är emellertid lätt att förstå hvarför författaren särskildt dröjt vid detta drag. Han angifver därmed den naturgrund, i hvilken en af Mäster Lars med glödande fanatism omfattad trossats funnit en bördig och väl beredd jordman.

I en uppbyggelsestund som Mäster Lars höll i sin faders hus talade han om de eviga helvetesstraffen. I slutet af föredraget uppställer han den frågan hur de evigt salige kunna njuta af sin salighet, när de skåda ned på de fördömdes jämmer och kval? Och han svarar: »Jo den förmåga af njutning, som de icke bortklemade barnen ha när de åse djur, som plagas, den varder hos de salige så utbildad och fullkomnad, att de med jublande fröjd bevittna de förtappades pinor och vid åsynen af andras olycksalighet känna sin egen lycksalighet mångfaldigad.»

Fasansfulla ord — så förfärliga att man skulle tro dem ett ohyggligt fantasifoster, om man icke från kyrkohistorien erinrade sig att uppfattningen är nedärfd. Till och med en sådan man som Thomas af Aquino — hans djupsinne och lärdom hade gjort att »Fritt ur hjärtat» korat honom till en af sina skyddspatroner — säger i sin »Summa Theologica» att det beskäres de salige att se de osaligas pina, för att så deras salighet må fördubblas och deras lof ymnigare uppstiga till Herrens tron; ja, de salige skola rent af glädja sig åt de ogudaktiges plågor — »sancti de poenis impiorum gaudebunt». Och ännu långt fram i tiden, långt efter vapensmedens dagar, fick man höra samma lära framställas om möjligt i ännu hemskare form. Exempelvis må erinras om Drexelius' 1630 tryckta arbete »De aeterno damnatorum carcere et rogo», där det särskildt betonas att de salige icke ens af sina släktingars eviga straff skola bevekas till medlidande; och författaren tillägger att de rättfärdige skola två sina händer i syndarens blod — »manus suas lavabunt in sanguine peccatorum».

Har icke uppenbarligen författaren till bibelns lära om »De yttersta tingen» velat i sin framställning uppvisa det psykologiska sammanhanget mellan en sådan krass, i djupaste mening obiblisk åskådning och det hos Mäster Lars till passion utvecklade brottsliga anlag, hvilket dref samma hand, som från altaret lyftes välsignande öfver menigheten, att lyfta järnspettet för att bräcka ryggen på faderns gamla häst och gripa den rödglödgade tenen för att påskynda det döende djurets gång?

Det kan knappt förnekas att han härvid gått för långt. Han har gifvit Mäster Lars ett sådant drag af omänniska, att det faller sig svårt, att sedan bibehålla intresset ens för det mänskliga i hans karaktär.

Men, jag skyndar att tillägga det, med sann psykologisk konstnärighet gör författaren hvad som göras kan för att ånyo sammanknyta den brustna tråden.

Emerson säger på ett ställe »att en hjälte är den som står på en fast grund». Det som är mest egnadt att hos Mäster Lars intressera, är just att han står på en så orubbligt fast grund. Utan tvekan gör han hvad han anser vara sin religiösa plikt; häruti är han uppriktig.

Detta är ett försonande drag; det är en erinran om att äfven han skulle kunna blifvit något bättre. Hade han gifvit sig i det

godas tjänst skulle hans plikttrohet gjort honom icke blott stark utan god. Nu är han förblindad af högmodsanda. Och i sin inbilskhet förväxlar han ständigt sin låga uppfattning af sin plikt med Guds bud. Hvad han, Lars, finner för godt det är Guds vilja.

För att icke på någon punkt ryckas ur detta själfbedrägeri arbetar han, med ett slags boneradt skarpsinne, all sin hårdhet och själfviskhet in i sitt system. Ja, han kastar religionens täckmantel till och med öfver djurplågeriet. Ömhet mot djuren, säger han, visar ett hedniskt sinnelag. Det är sagor från hednatiden, som tala om tillgifvenheten mellan hjältarne och deras hästar. Från hednatiden kom bruket att gifva människor djurnamn, såsom Björn, Ulf m. fl. Från hedendomen härstammar tron att vissa djur voro heliga. Men kristendomen lärar att djuren ha sin andel i naturens förbannelse, och det var i djurskepnad som djäfvulen bedrog Eva. Af Paulus' ord om kreaturens suckan bör den slutsats dragas, att man icke får mildra den hårda lott, som är djuren pålagd af Gud. Vi böra tvärtom göra hårdheten så kännbar som möjligt utan annan gräns än den, som föreskrifves oss af omtanken om vår egen fördel, när vi begagna deras arbetskrafter.

Med denna skolastiskt-sofistiska slutledning har Mäster Lars skaffat sig fast mark under fötterna. Han står åter på sin orubbliga grund: hvad han vill det är Guds vilja.

En fullt följdriktig utveckling af Mäster Lars' karaktäristiska tro på ofelbarheten både af hans egen uppfattning och af en yttre auktoritet kastar honom till sist i den romersk katolska kyrkans armar. Enligt hans åsikt måste en dogmbyggnad hvila på ofelbarhetens grund, ej blott den ofelbara skriftens, utan den ofelbara skrifttolkningens; annars är den uppförd på flygsand. En ofelbar skrifttolkare hade Gud sändt i Luther. Mäster Lars sökte i Tyskland förmå de ledande männen att sammankalla ett allmänt kyrkomöte för att högtidligen förklara Luthers ofelbarhet. När det icke lyckades, var det honom uppenbart, att den protestantiskt lutherska kyrkan för vilse. Den katolska kyrkan däremot erkände lika med honom nödvändigheten af en ofelbar skrifttolkning. Hon måste således ha rätt. Och så besannades i Mäster Lars' person den gamla regeln att ytterligheterna beröra hvarandra. En öfvergång, skenbart mycket betydande, innebär ofta i själfva verket ett mycket litet steg; endast att man sluter kedjan.

Det var Mäster Lars' tro på sig själf och sin kallelse som satte i hans hand nyckeln till ett stort inflytande öfver andra.

Och när han blott en gång vunnit detta inflytande var han efter mättet af sin förmåga af altruism en ganska välvillig beskyddare. Han var frikostig. Han gaf gärna och han var »envis äfven i sin välgörenhet, emedan han var envis i allt». Om Mäster Gudmund velat foga sig skulle han säkert ha vårdat sig om honom med samma omtanke som om modern. Och säkert är, att om det gällt att handgripligt försvara fadern, så skulle han utan fruktan ha dragit hvilket vapen som helst, från träbänken, hvarmed han dref ut en motspänstig åhörare skara ur föreläsningssalen, till den väldiga stridsyxan, som tillfogade Joulf Slatte dödshugget. . .

Joulf Slatte, stigmans-Oden, personifikationen af den hårda, men storslagna hedendom, som ännu dolde sig i obygderna, reser sig ur skogarnes skymningsdunkel, en gengångare från asatrons dagar. Såsom en bakgrund mot hvilken reformationens och humanismens tankar teckna sig gör hans väldiga gestalt en gripande verkan. Slatte tillhörde en gammal i den tidens kyrkoböcker omnämnd bonde-släkt. Det var då intet ovanligt, att de, som dömdes eller dömde sig själfva till skogen, dit åtföljdes af fränder och vänner. I en rättegångshandling från denna tid omtalas, att en man som för dråp blifvit dömd att gå biltog till skogs, följdes af sin broder, hvilken många år lefde med honom i skogarne. Slatte var höfding för sådana skogsflyktingar. Han var deras domare och skipade bland dem och andra rätt med omutlig stränghet. Hamprépet var hans vanliga straff mot dem som öfverträdde rättfärdighetens bud.

Men på samma gång han var oblidkeligt sträng mot dem som bröto skrifven lag och samvetslag, var han barmhärtig mot de svage. »Det samhälle, där icke barmhärtigheten mot de svage ligger till grund för allt, kallar jag ovärdigt att lefva.» Men, fortsätter han, »den, som bränner bort bölder och afskär ruttnande lemmar, ledes också af barmhärtigheten.»

Det sades om Slatte, att han hade förmåga att leda sina tysta tankar in i andras själar, ja på långt afstånd, när han så ville. Suggestionens konst hör ingalunda till de moderna. En hvar som läst konungasagorna erinrar sig nog exempelvis berättelsen i Heims-kringla, Ynglingasaga kap. 16. Där förtäljes det om Vanlande, att han, som då vistades i Upsala, af seidkvinnan Huld, som uppehöll sig

i Finland, fördes på den tanken att han borde begifva sig till detta land. Och folktron på makten hos vissa personer att genom »läsning» »hågvända» frånvarande, så att deras håg, deras tankar och känslor, förvandlas, har särskildt i Småland fortlevvat ända in på vår tid. —

Ännu ett om de fornnordiska sagorna erinrande drag från Slattes sällsamma bild. Liksom den nyktre Mäster Lars i sin fanatism förväxlade sin vilja med Guds, så kunde Slatte stundom förväxla sig med bortgångna släktled. »En sak var underlig. Medan Slatte annars aldrig talade om sig själf, hände det, att han liksom förblandade sig med sina förfäder.» Detta är ett snillrikt drag, som omgifver den väldige gubben med en mystisk storhet, i hvilken han ännu mer framstår såsom representanten för den känslvärld, som skapade Oden och som bevarat hans bild ned genom släkterna. . . .

Kring dessa bokens hufvudpersoner har författaren, bland intagande scener ur naturen och lifvet, grupperat ett konstnärligt galleri af bifigurer.

Bland dem är den mest utförde Fabbe med sin uppfriskande själfironi, gesällen, hvilken författaren — med ett af dessa för tidsfärgen betecknande smådrag hvarpå arbetet öfverflödar — låter berätta, att han antogs i lära af mäster Gudmunds salig far »sedan denne förvisat sig om att han var född i äkta säng», Fabbe, som alltid drifves af vårlängtan ut på äfventyr, men som »inte finner det något nöje för en fri gesäll att gå efter borgmästareanvisning», som sjunger sin visa om »Muskatellaren» med munterhet i rösten, under det att han i hjärtat faller en tår efter Birgit i Talavid, henne, som han aldrig glömmer och efter hvilkens »anvisning» han gärna skulle gått lifvet igenom.

Vidare Margit, Gudmunds hjärtebarn, honom lik i ädelt sinne och hans ledsagarinna vid de oförgätliga »kvällspatrullerna» från dörr till dörr, från svale till svale på vapensmedens gamla tomt; Dagny, Slattes dotter, en Blenda-typ, och den guldlockige Gunnar, harpolekarens son, de båda hvilkas »unga kärlek» och tidiga död ljuder som en underbar, vemodig visa genom diktverket. . . .

* * *

De äro alla dessa karaktärer uppfattade och skildrade på ett helt annat sätt än i den modernt realistiska skolans minutiöst målade och minutiöst analyserande vitterhetsalster. Dessa äro hos sina bättre

representanter, detta lärer väl ingen vilja bestrida, i sitt slag beundransvärda. Det är alltid högligen intressant och lärorikt att se en mästarehand föra dissekerknifven, blotta nerver, väga känslor, undersöka stämningar, lägga bacillpreparat under mikroskopet.

Men just mot denna bakgrund är det också en dubbel njutning att för en gång se en mästarehand göra något helt annat, nämligen att med stora penseldrag måla ljusmättade bilder, hvilkas åskådning ger *omedelbara* aningar om djupa sanningar och eviga lagar.

»Vettern» — heter det på ett ställe i boken — »var i dag så klar och stämde så in i himmelsfärgen, att, om icke en vindkåre då och då dragit silfvergrått vattrade band öfver sjöns yta, och, om icke guldstänk blänkt kring jullens årblad, så kunde en åskådare på stranden tyckt, att den hade sin väg i luften.»

Om icke. . . Om icke dessa »hägringar», svepta i skymtande solbelyst dimma, genom slående, i djupaste mening historiska drag bundes vid sin tid och vid lifvet, skulle en åskådare kanske tyckt att de »hade sin väg i luften». Kanske skulle han då i de tecknade personligheterna, liksom Macaulay i fråga om Racines greker i Iphigénie, ha sett endast namn, ord tryckta med stor bokstaf. Nu äro de visserligen — detta kan ju ej bestridas — allmänna typer, här och där målade med en pensel så bred, att färgen likasom flyter öfver konturerna ut på duken. Men i fråga om sin verkan på läsarens fantasi — och detta är hufvudsaken — äro de ändock långt mera sanna och verkliga än de mest naturtrogna fotografier, äfven om dessa till på köpet vore med ängsligaste omsorg färglagda. . . .

* * *

Men — spørjer man till slut — de idéer för hvilka personerna i denna djupsinniga berättelse gjorts till bärare äro de icke långt före sin tid, äro de icke alldeles för moderna?

Jag tror det icke. Till och med den som endast i sina allmänna drag känner något af reformationstidens litteratur — jag menar naturligtvis härvid icke Sveriges allena utan världslitteraturen — tycker sig allestädes höra tidsströmningarnes vågslag. Reformationens brytningstid var på alla områden rik på idéer. Det var en tid då — för att här endast erinra om de vägbrytande andar, som uttryckligen angifvas ha öfvat sitt inflytande på medlemmarne af »Fritt ur

hjärtat» — det var en tid, säger jag, då harmen mot religionens förvärldsligande och mot påfvekyrkans tyranni öfver samvetena fann sitt uttryck i Luthers stridsskrifter; då rättskänslans och den politiska statskloketens samfälda dom öfver en samhällsordning som förtrampade den svage framkallade Thomas Mores socialistiska drömmar om idealstaten på ön Ingenstädes, där guldets såsom privatkapitalets representant var föraktadt och där i skuggan af Vishetens tempel hvar och en hade tryggad rätt till arbete och bröd; då forskarehågen lyfte sin vinge i naturens riken högt mot banorna af dessa ljusklot, i hvilka »Grubblaren» skådar »skolor eller häkten» eller, såsom Victor Hugo uttryckt en liknande tanke:

Qui semblent des édens ou des bagnes nocturnes

och då Kopernicus i sin »De orbium coelestium revolutionibus» höjer sitt med så mycken oro, ja förfäran mottagna rop att vår jord icke längre har rätt till herskaretronen, såsom världsalltets medelpunkt; då slutligen, och icke minst, på Nya Testamentets blad föll den humanistiska bildningens och en återvaknad sanningsträngans nya ljus. En sådan tid *måste* vara rik på nya tankar. Och många af dessa tankar höra till dem som man än i dag kallar moderna.

Jag kan ej underlåta att alldeles på måfå gripa ett par sådana ur den rika mångfalden.

Mäster Gudmund talar med sin dotter om de yttersta tingen. Alla bortgångna släkten, säger han, äro där, dit äfven vi själfva skola samlas: de äro »i dödsriket, i dess paradiset eller dess fängelse alltefter som deras själstillstånd och eviga bästa kräfver . . . Mäniskones son kom på dödens mörka stig dit ned och förkunnade för alla som där dväljas förlossning. Han förkunnade den för alla, kära Margit, ej blott för dem i paradiset, utan äfven för dem i fängelset, och känner jag rätt hans hjärtelag måtte han hafva haft de trösterikaste och ljufvaste orden för dem, som voro mest i behof däraf, för dem i fängelset.»

Denna åskådning kan ju i viss mening sägas tillhöra den moderna eschatologien — och dock hvad är den annat än hvad en man med vapensmedens sinnelag och förutsättningar måste finna i de äldsta kristna urkunderna, i apostlarnes egna skrifter?

Gardianen, broder Matthias, uttalade vid ett tillfälle en åsikt, som — säger författaren med en genomskinlig anstrykning af ironi — »torde synas underlig» nämligen att, om någon del af folket

skulle från riksdagsrätten uteslutas, vore det »de mäktigaste och rikaste, emedan rikedom är stark nog, att ensam för sig gifva dess egare ett mer än tillbörligt inflytande i samhället, och emedan de rike och mäktige riksdagsrätten förutan kunna göra sig hörde och sina intressen beaktade inför tronen; hvaremot de fattigaste och mest betungade klasserna sakna kraft att skydda sig själfva.»

På ett annat ställe uttalar samme blide politiker i grå munkkåpa och med försakelsens rep om lifvet sin fördömelse öfver »de klassfördomar, som förgifta samfundslifvet och fördröja uppkomsten af Jesu Kristi aristokrati, de andligen fattiges, de blygsammes, de försakandes.»

Äfven den tanken är gammal; och dock hägrar den ännu i den moderna tiden, efter snart tvåtusenårig kristendom, endast såsom en svag morgonrodnad fjärran vid horisonten. Men den hör till dessa tankar, som väl kunna slumra någon tid, ja, synas döda, men som åter, då samvetena väckas, vakna upp ur sin dvala för att genom århundradena klappa på mänsklighetens hjärta, tills det upplåtes, och de få komma in och där taga sin boning. . . .

* * *

Jag har anfört några ord som syntes mig kunna tjäna till motto för den nya skatt, hvarmed Viktor Rydberg i »Vapensmeden» riktat Sveriges litteratur. De voro hämtade ur Svante harpolekarens bön. Denna bön utgör i sin helhet ett preludium af oförliknelig skönhet, angifvande diktens tonart och stämning. Se här ännu ett utdrag, hvilket må stå såsom slutackord:

»Jag tackar dig Herre för att pestens lie, likasom solens ljusklot, går fram utan mannamån öfver rättfärdige och orättfärdige; för att den gudaktige liksom den ogudaktige måste tänka på goda grundvalar för sitt hus, att det ej må falla. Fegheten skulle annars med vinningslysten fromhet köpa frälserätt mot hemsökelse. . . . Jag tackar dig för ormen bland blommorna, som lär oss att icke vara sorglöse; för farsoterna som skola nödga oss att efterlikna det himmelska Jerusalem med dess skinande gator och obesmittade luft. Jag tackar dig för samvetskvalen som rena oss, likasom med eld,

och för det ängslande, sökande tviflet, som bär sten till en säker grund för kunskap och tro. Jag tackar dig för döden, som, när den skiljer oss från dem vi älska, manar oss att icke binda vår sällhet vid de flyktiga jordiska företeelserna allena.»

JULIUS CENTERWALL, **Romersk fornkunskap**. Illustrerad handbok i grekisk och romersk fornkunskap, senare delen. Stockholm, F. & G. Beijer, 1881—91.

Af denna handbok i grekiska och romerska antikviteter, i hvilken prof. Alexanderson och lektor Knös behandla den grekiska afdelningen, föreligger nu senare delen (eller rättare senare delens förra afdelning) afslutad. Det är den på detta och närliggande områden såsom författare välkände rektor Julius Centerwall äran tillkommer att först hafva skänkt den svenska litteraturen en relativt utförlig framställning af romarfolkets samhällsinstitutioner och deras utveckling. Då på grund af omständigheternas makt ett sådant arbete icke ofta kan utkomma inom ett litet folks litteratur och på ett litet språkområde, har det, då det en gång framträder, anspråk på all uppmärksamhet både af publik och kritik. Och det har i all synnerhet rätt att hälsas med tillfredsställelse af alla dem, som i likhet med ref. äro genomträngda af den öfvertygelsen, att vår egen tid i de förgångna kulturperiodernas och i all synnerhet i antikens historia eger ett allt för mycket förbisedt bildningsmaterial.

Herr Centerwall har under det sista årtiondet hardt när varit vår ende populär-vetenskaplige skriftställare på den klassiska filologiens område och i hvarje fall vår mest produktive. Alla de förtjänster, som utmärkt hans föregående arbeten återfinner man äfven i detta hans senaste. En ledig, fängslande stil, en sällspord förmåga att intressera läsaren för det behandlade ämnet och en sund siktning af det rikliga materialet tillförsäkra förf. en framstående plats bland skriftställarne i denna bransch. Att en viss ojämnhet måste göra sig gällande i framställningen, då en tidrymd af tio år ligger emellan det första och det sista häftets utgifvande, är helt naturligt. Emellertid förefaller det den granskande läsaren underligt, att förf. med den stil och den framställningskonst han onekligen besitter, bekvämt sig till att i de sista häftena — naturligtvis med angifvande af källan — på sina ställen sida efter sida öfversätta motsvarande delar af H. Schillers *Kriegsaltertümer* i I. v. Müllers *Handbuch* (man jämföre exempelvis sid. 543 hos Centerwall med sid. 711 hos Schiller). Likaså tyckes det, som om bortarbetandet af de nu ingalunda sällsynta språkfelen likasom rättandet af de otaliga tryckfelen icke hade bort vara något nämnvärdt besvär i förhållande till all den osparda möda

förf. gjort sig att samla, soffra och bearbeta sitt rikhaltiga material. Att hans arbete därigenom skulle blifvit än mera njutbart, är säkert.

Såsom ofvan nämnts, hafva öfver tio år förflutit, sedan arbetets första häfte utkom. Själfklart är, att under denna tid många af uppgifterna i de tidigare delarne blifvit föräldrade, och därom är nu ingenting att säga; tvärtom kan detta om den klassiska filologiens lifskraftiga utveckling vittnande faktum endast hälsas med oblandad glädje. Ogärna saknar man däremot vid arbetets slut en samling rättelser af alla dessa många ställen, som kräft en sådan; på omslaget till första häftet tyckes förf. utlofva något dylikt, men man söker det förgäfves. Icke heller arbetets senare häften äro emellertid fria från oegentliga eller mindre riktiga uppgifter. Dit hör t. ex. den utan all reservation anförda beräkningen af *trinundinum* till 17 dagar (sid. 419); den Mommsenska uppfattningen af *trinundinum* = 24 dagar har dock så stora skäl för sig och är numera äfven på så många håll antagen, att den åtminstone varit värd ett omnämmande (jfr Mommsen *Röm. Staatsrecht* III, 376, Schiller a. st. 635). Vid skildringen af senatens förhandlingar har förf. (sid. 389 f.) förbigått, att *pedarii* faktiskt och troligen äfven formelt saknade rätt att yttra sig. Oegentligt är också att såsom förf. använda om senatslistan i republikansk tid uttrycket *album senatorium* (sid. 381, 403, 601), som först är känt från kejsartiden, och lindrigast sagt oegentlig är (sid. 380) uppgiften, att Sulla skulle »lämnat senatorernas antal att fullständigas genom tjugo nya quæsturer, som då ärligen tillkommo». På tal om plebejernas rösträtt i kuriatkomitierna (sid. 412) synes förf. antaga, att denna varit förhanden redan under konungatiden; detta är dock ingalunda den af förf. såsom källa citerade Mommsens åsikt och är väl också knappast troligt. Det bland annat anförda skälet, att plebejerna skulle hafva varit »valbara till *curiones*, ja till *curio maximus*», betyder icke särdeles mycket; hvad det senare beträffar, skedde ett sådant val åtminstone icke förr än år 209 f. Kr. och äfven då icke utan protester.

Bland de många vidt skilda åsikter, som på den romerska statsrättens dunklare områden stå emot hvarandra, har förf. i allmänhet gjort det lyckliga greppet. På en och annan punkt uppfordrar emellertid hans ståndpunkt till bestämd gensaga. Detta gäller exempelvis hans uppfattning i den omtvistade frågan om plebejers upptagande i senaten. Förf. är nämligen en af de få som anslutit sig till *Willem's* åsikt, att, tvärtemot hvad de gamle skrifställarne förmåla, det icke varit vid republikens införaende utan först omkring år 400 f. Kr., som plebejer vunnit inträde i senaten. De skäl, hvarmed förf. i enlighet med sin föregångare söker vederlägga de antika utsagorna — förf. nämner Livius, Paulus Diaconus och Scholiasta Bobiensis; han kunde äfven hafva nämnt det viktiga Festus-stället

p. 254 och Plutarchus — förefalla emellertid särdeles svaga. Förf. finner det (sid. 372 f.) med det vanliga antagandet oförklarligt, att senaten under ståndskampens tid så afgjordt tog parti för patricierna; förklaringen har han dock själf gifvit på sid. 375 med orden: »Ännu så sent som år 295 f. Kr. synas patricierna haft öfvervikt i senaten.» Sin åsikt i den omtvistade frågan sammanfattar förf. sid. 373 med antagandet, att först de plebejiske konsulartribunerna upptagit sina ståndsbröder i senaten; »den förste senator, om hvilken Livius bestämdt säger, att han varit plebej, är just Publius Licinius Calvus, som 400 f. Kr. var den förste plebejiske konsulartribunen». Förf. glömmer att tillägga, att Livius just på samma ställe (V, 12, 11) kallar denne Licinius Calvus för en *vetus senator!*

Så kunde nog ännu många enskilda ställen gifva anledning till befogade gensagor, men dels spelar uppfattningen af flera bland dessa punkter in på det rent subjektiva området, dels bortskymmer icke på något vis en eller annan detaljanmärkning arbetets stora och obestriddliga förtjänster. Och bland dessa består tvifvelsutän den förnämsta däri, att förf. mellan de båda ytterligheter, för hvilka den populär-vetenskapliga skriftställaren så lätt faller offer, en torr, för den stora allmänheten ointressant vetenskaplighet å ena sidan och ett flackt, mer eller mindre ovetenskapligt kåserande å den andra, lyckats finna den gyllene medelvägen och städse aktat sig att vika därifrån. Och från denna synpunkt är det, som ref. särskildt ville rekommendera rektor Centerwalls arbete åt alla dem, som önska att skaffa sig en inblick i romarfolkets samhällslif.

Arbetets utstyrsel är särdeles god, och de talrika illustrationerna bidraga till höjandet af dess värde och dess allmänfattlighet. Det enda, som kan gifva anledning till berättigade klagomål, är den retsamta dåliga korrekturläsningen. Det är icke nog med att man på hvarje sida märker bokstafsfel, uteglömda småord o. d.; äfven för innehållet menliga tryckfel finnas i rikligaste mängd. Dit höra exempelvis *curiatkomitier* i st. f. *centuriatkomitier* i en rubrik (!) på sid. 424, utelämnandet af ordet *Titia* bland de till namnet kända kurierna på sid. 411, årtalet 72 f. Kr. i st. f. 27 f. Kr. på sid. 555, hvilket gjort hela meningen fullkomligt obegriplig för den i förhållandena icke förut initierade, o. s. v. Ref. måste för arbetets egen skull djupt beklaga, att dylikt fått obemärkt passera vid korrekturläsningen — i fall någon sådan egt rum, hvilket åtminstone beträffande somliga häften synes särdeles tvifvelaktigt.

Förf. uttalar i det till sista häftet fogade företalet den förhoppningen, att hans arbete »skall kunna blifva till gagn ej blott för filologen, juristen och historikern, utan äfven för alla bland den bildade allmänheten, som hysa intresse för ett odlingsskede, af hvilket vårt eget ärft så mycket.» Ref. vill efter ett så vidt möjligt sam-

vetsgrant studium af arbetet på det varmaste instämman i denna förhoppning. Visst är det sant, att mer än en punkt lämnar rum för berättigade anmärkningar — ref. har också i det föregående för rättvisans skull sökt gifva en antydning därom — och helt naturligt skulle hvarje för kunskapen om antiken intresserad gärna hafva sett ett arbete sådant som detta framträda så felfritt och så fullkomligt som möjligt. Men sådant det nu en gång är, fyller det en betydande lucka i vår litteratur och fyller den med heder.

»Huruvida andra delen eller framställningen af den romerska folkandens utveckling och folkets därpå beroende seder, kan komma att utgifvas, beror — yttrar förf. i företalet — på omständigheter, som ej nu kunna beräknas.» Det vore på det högsta att beklaga, om dessa omständigheter skulle förhindra planens realiserande. Romarandens utveckling och Romas sedehistoria äro ämnen, som kanske ännu mera än det nu behandlade lämpa sig för herr Centerwalls penna och som dessutom, rätt studerade, ingalunda äro utan betydelse för den historia, som göres i vår egen tid.

Vilh. Lundström.

ARGENTINA.

IMMIGRATION OG KOLONISATION.

AF

P. VEDEL.

INGENIÖR.

Det er naturligt, at indvandringen til Argentina¹ i begyndelsen navnlig rettede sig mod de østlige, ved La Plata flodens munding liggende provinser, men dog have tidlig jesuiterne og andre munkeordner trængt frem og nedsat sig i Paraguay, Córdoba og andre dele af landets indre.

I de første tider efter erobringen vågede Spanien ved strenge lovbud over at den ny koloni fuldstændig udelukkedes fra forbindelse med den øvrige verden. Ingen fremmed måtte nedsætte sig i landet eller handle med dets beboere, og disse truedes med dødsstraf, i tilfælde af at de indlod sig med en sådan. Befolkningens tilvækst var derfor kun ringe, indtil i slutningen af det 16:de århundrede indførsel af neger-slaver tillodes, og et særligt marked for køb og salg af dem oprettedes i Buenos Aires. Den første, rigtignok ufrivillige, indvandring til Argentina bestod altså af disse ulykkelige, hvoraf i årenes løb et ret betydeligt antal indførtes, indtil i 1825 slavehandlen forbødes og negrene befriedes ved konstitutionen af 1853. Først efter uafhængighedserklæringen i 1816 begyndte derimod indvandringen fra Europa, og navnlig efter tyrannen Rosas' fald i 1852

---

¹ Se denne årgang s. 187.

antog den større og større dimensioner. I hosstående figur er grafisk fremstillet dens overskud over udvandringen i hvert af de sidste tyve år. Epidemier og revolutioner vise en øjeblikkelig nedgang af kurven, men iøvrigt stiger denne mere og mere, indtil den i 1889 når sit maximum; indvandringen var det år henimod 300,000 mennesker og dens overskud over udvandringen henimod $\frac{1}{4}$ million. Fra da af falder derimod kurven så stærkt, at den i 1890 kun viser et overskud af ikke 40,000, for i 1891 at falde endnu yderligere. Betydningen af den nærværende, økonomiske krise, der har stanset alle arbejder i landet, fremgår således ret godt af figuren.

Ialt har siden 1854 indvandringen tilført Argentina c. $1\frac{3}{4}$ million mennesker, hvoraf dog c. $\frac{1}{2}$ million atter er udvandret. Den således tilkomne forøgelse af folkemængden deler sig efter kønnet

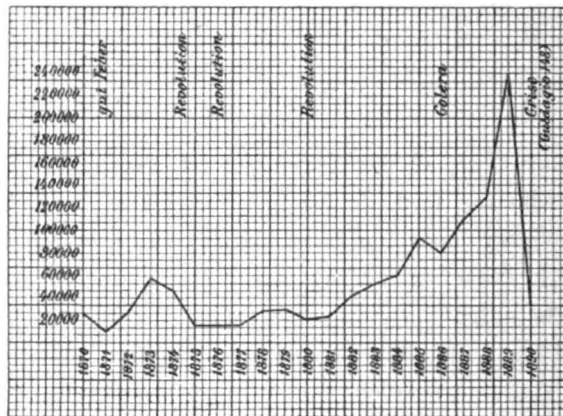

Fig. 1.

i 72 % mænd og kun 28 % kvinder, efter nationalitet i 67 % Italienerne, 14 % Spaniere, 8 % Franskmænd, 2 % Englændere, ligeså mange Tyskere, Østrigere, Schweizere samt 3 % af forskellige mindre nationer, og endelig efter næringsvej i 76 % agerbrugere, 5 % daglejere, 3 % håndværkere, 2 % handlende og 14 % forskellige, tildels ikke professionelle. I antal langt de overvejende er derfor Italienerne og blandt disse navnlig agerbrugerne, som det var at vente i et land af Argentinas beskaffenhed. Over halvdelen af unionshovedstaden Buenos Aires's halve million indbyggere ere fremmede, og misforholdet mellem de to køn er derfor også ret iøjnefaldende, idet 57 % ere

mænd og kun 43 % kvinder, og det uagtet blandt den indfødte befolkning overskuddet af kvinder er meget betydeligt.

I retslig henseende er indvandrerens stilling defineret ved forfatningen af 25:de september 1860. Han nyder ifølge denne alle de samme borgerlige rettigheder som de indfødte og kan, om han ønsker det, efter to års ophold i landet blive naturaliseret, hvorved der også åbner sig adgang for ham til at gøre sig gældende på det politiske område. Men iøvrigt er indvandringen reguleret ved immigrationsloven af 19:de oktober 1876 og udskibningsreglementet af marts 1880, og alle i forbindelse dermed stående funktioner ere henlagte under et særligt immigrationsdepartement. Under dette sorterer i udlandet, navnlig i de større europæiske havne, agenter, hvoraf dog vistnok for tiden størstedelen ere kaldte tilbage, og i indlandet kommissioner og arbejdskontorer i de forskellige provinshovedstæder og havne. Enhver daglejer, håndværker, industridrivende eller agerbruger etc., mand eller kvinde, der agter at nedsætte sig i landet og ankommer dertil som anden eller tredje klasses passager, hvad enten han selv, regeringen eller et privat selskab har betalt overrejsen, betragtes som indvandrer og nyder de disse tilståede rettigheder og fordele, forsåvidt han ikke er over 70 år, og ved beviser fra konsuler, agenter o. desl. kan godtgøre sin retskaffenhed og arbejdsdygtighed. Forsåvidt derimod sådanne passagerer ere ældre end 70 år uden at have familie, der kan forsørge dem, eller de som følge af organiske fejl ere uarbejdsdygtige, sindssyge, forbrydere eller befængte med smitsom sygdom, vil der blive dem nægtet adgang til republikens territorium, og den skibskaptejn, der har ført dem over, idømmes en mulkt og er derefter forpligtet til uden vederlag at føre dem tilbage til deres afgangssted.

Udvandrerenskipene til Argentina ere i reglen nogenlunde bekvemt indrettede, men stå dog betydeligt tilbage for dem i nordamerikansk fart. De skulle alle have læge ombord og må ikke medtage mere end en voksen passager eller to børn for hver registerton, skibet er drægtig. Under dæk ere könnene separerede, og hver voksen passager har ret til et rum af henimod 4 kubikmeter. Ankommet til Buenos Aires' rhed visiteres skibet først af en kommission bestående af karantainelægen, en funktionær fra havnepræfektoret og en anden fra immigrationsdepartementet, og efterat alt er befundet i orden og passagerernes identitet konstateret, kan da udskibningen finde sted i

en af de ny dokker, som ere byggede ved byen, såfremt ikke skibets dybgående tvinger det til at søge ind i den lidt længre ned ad floden liggende havn ved provinshovedstaden La Plata; jernbanefarten herfra til Buenos Aires sker da på statens bekostning. Indvandrerens er fritaget for at betale told af klæder, møbler, agerdyrkningsredskaber, værktøj, der høre til hans håndtering, og et jagtgevær for hvert voksent medlem af hans familie: betydningen af dette privilegium forstås, når man erindrer, at tolden på alle fremmede varer i reglen er 25 % og for enkeltes vedkommende indtil 60 % af deres værdi. Af en indvandringsfunktionær besørger han med sin bagage til indvandringshotellet i Buenos Aires, hvor han har ret til at blive logeret og underholdt på regeringens bekostning under normale forhold i 5 dage efter udskibningen, længere i tilfælde af alvorlig sygdom, og indtil han bliver afsendt til sit bestemmelsessted, såfremt han er kontraheret af regeringen til dennes kolonier. Ellers skal der efter udløbet af de fem dage betales 1 kr. 80 daglig for hver voksen og det halve for hvert barn.

Hotellet, der kun er nogle få år gammelt, ligger ikke langt fra byens centrum, lige ved bredden af La Plata floden. Det består af et tolvkantet, treetages trætårn, hvori c. 2,400 indvandrere, mænd og kvinder for sig, kunne logeres, og et større kompleks af énetages træbygninger med spiserum, køkken, vaskeri, lavatorium, magasin for større bagage, hospital for mænd og kvinder, apotek, desinfektionsovn, boliger for administrator, læge og andre funktionærer, elektrisk centralstation, pumpestation, og en mængde forskellige kontorer. I alle bygningerne er indlagt elektrisk lys, og i soverummene brænder dette hele natten. Udenfor hotellet er politi stedse stationeret, og inden i det patrouillerer dag og nat det fornødne brand- og inspektionspersonale. Man har søgt at samle så meget som muligt i disse bygninger, for at den nyankomne intet skal have at besørge ude i byen, hvor han kun bliver bedraget. En tolk, der foruden spansk taler engelsk, tysk, fransk, italiensk og portugisisk — men hverken hollandsk eller skandinavisk —, er stedse tilstede og har sit eget kontor ved siden af postkontoret. Et informationskontor giver indvandrerens oplysninger om, hvad han måtte ønske at vide, et arbejds-kontor er ham behjælpelig med at finde arbejde og averterer om ledige pladser ved opslag på en tavle, som er ophængt i sovehuset, og et rejsekontor besørger ham på regeringens bekostning til et

hvilketsomhelst sted i landet, hvor han måtte ønske at bosætte sig. I det hele hersker der ret god orden og renlighed i etablissementet, og forplejningen er tålelig, skönt måske de daglige rationer ere noget knappe; foruden bröd gives der om morgenen kaffe med sukker og om middagen såvelsom om aftenen suppe med ris eller kartofler og den nationale ret puchero o: kogt köd.

Efter at indvandrereren enten ved hjælp af kontoret i hotellet eller på anden måde har erfaret, hvor der er arbejde at finde, eller har taget bestemmelse om, hvor han ønsker at sætte bo og måske at købe grund, begiver han sig då afsted til sin rejses mål, idet staten betaler passagen for ham, hans familie og bagage. Ankomsten til en af de indre provinser bliver han modtaget af indvandringskommissionen og derefter på dennes bekostning logeret og underholdt tillige med sin familie i indtil 10 dage; for overskridelse af denne termin gælde de samme regler som i Buenos Aires. I alle provinshovedstæderne og forskellige andre byer findes sådanne indvandringskommissioner og arbejdskontorer, og foruden i unionshovedstaden er der indvandrerhoteller i tre byer i hver af de tre provinser Buenos Aires, S:ta Fé og Córdoba, i to i provinsen Entre Rios og i én i Tucuman, San Luis, Mendoza og San Juan. Der er således ialt 16 af disse etablissementer, og hvor de ikke findes, må indvandrereren logeres ind i de offentlige hoteller eller på anden måde forsörges.

Indvandrereren er altså forsåvidt ret vel vejledet og hjulpen, og de forskellige kommissioner og arbejdskontorer søge såvidt muligt at beskytte ham ved afslutning af kontrakter, at give ham råd og — nogenlunde — pålidelige oplysninger, at skaffe ham arbejde på gunstige vilkår o. s. v. Men et hovedspørgsmål bliver det altid, til hvilken del af landet han fortrinsvis bör søge hen.

Det er naturligt, at de mellemste, mere tempererede provinser må passe bedre for den nordeuropæiske udvandrer end de nordlige, subtropiske egne, både hvad klima, levemåde og dyrkningsmetoder angår. I almindelighed anses klimaet for ret sundt, og dödelighedsprocenten er gennemgående lav, skönt visse smitsomme sygdomme stadigt rase, navnlig diphteritis, typhoid feber, og fremfor alt kopper; vaccination er nemlig vel nu påbudt i skolerne, men desuagtet, — for en stor del på grund af fordom hos befolkningen —, kun lidet anvendt. Undtagelsesvis har også den gule feber indfundet sig, sidst i 1871, og af og til asiatisk kolera. Iövrigt skyldes de fleste döds-

fald phtisis, lungeaffectioner, meningitis, organisk hjertefejl og tetanus; af børn dø i hovedstaden c. 25 %, inden de ere 1 år gamle. Egentlige klimafebre optræde kun endemisk i visse af de nordlige provinser, navnlig Tucuman, Salta og Corrientes; det er den såkaldte chuchu, en sumpfeber, der væsentlig tilskrives den stærke nattedug, og som ikke dræber, men efter gentagne tilbagefald efterlader stærk rysten af lemmerne og deraf følgende uarbejdsdygtighed. I nogle af de andinske provinser og særlig i selve bjergegnene, blandt andet i Mendoza, findes en del åndssvage og kretinere, men klimaet er her særligt fortrinligt for brystsyge, uagtet de stærke temperaturvekslinger.

Der er dog for agerbrugeren, som agter at nedsætte sig i landet, også andre spørgsmål at få afgjort end netop dem, der angå klimaets indflydelse på sundheden, og først og fremmest gælder det da for ham at sikre sig bortførslen af sine produkter til sådanne steder, hvor disse kunne finde et marked. Kun hvor dette er muligt, vil hensynet til jordbundens frugtbarhed være det afgørende, for såvidt de klimatiske forhold iøvrigt egne sig til den kultur, der agtes drevet.

I et nyt land, der skal inddrages i den civiliserede verden, ere utvivlsomt havne og jernbaner de to vigtigste civilisationsfaktorer. Uden dem er landet som et hus uden port og uden døre mellem værelserne, og først ved deres hjælp åbnes det for omverdenen og forbindes dets forskellige dele med hinanden indbyrdes.

Omkring La Plata flodens munding samler så at sige al landets handelsbevægelse sig, det er den store ind- og udførselsåbning, til og fra hvilken alle nationers skibe stævne. Vel findes sydligst i provinsen Buenos Aires, ved den lille, men opblomstrende by Bahia Blanca, en ret god naturlig havn med en af sydbanen bygget pier, men indsejlingen til denne er vanskelig og farlig for de store oversøiske skibe, og de af et privat konsortium projekterede, mægtige nyanlæg ere endnu ikke påbegyndte. Derimod er både Buenos Aires' ny havn og — lidt længere ned ad floden — La Plata's havn i Ensenada begge deres fuldendelse nær og kunne ved middellavvande besejles af skibe af indtil 21 fods dybgående. Højere op ad floden, hvor denne inden sammenløbet med dens østlige biarm bærer navnet Paranáfloden, har den lille by Campana en strækning bolværker ved dybt vand, og endnu højere op, i provinsen S:ta Fé,

består den store kornudførselstad Rosario's havn af en række bolværker, piers og stejle skrænter, hvortil skibe kunne gå op med indtil 18 fods dybgående. Rosario er den naturlige havn for ikke mindre end elleve provinser, og er beliggende midt imellem de rigeste af disse; dens handel er derfor også betydelig, og flere af de europæiske dampskibsselskaber sende deres regelmæssige turdampere dertil. Endnu lidt højere op ad floden ligger hovedstaden S:ta Fé, hvortil slutter sig mindre havneanlæg, og helt op til Paraguay's hovedstad, Asuncion, kunne under ordinære forhold skibe af indtil 9 fods dybgående nå. Endelig er også Uruguay floden sejlbar på en temmelig betydelig længde, og i naborepubliken findes ved La Plata floden et par mindre havne tilligemed Montevideo's lidet beskyttede rhed.

Jernvejene ere næsten alle anlagte og drevne af private kompagnier med eller uden statsgaranti, og nogen egentlig bestemt plan for hele nettet foreligger derfor ikke. I hovedsagen kan det dog siges, at der fra Buenos Aires udgå tre stambaner eller systemer af corresponderende linier: et mod syd til Bahia Blanca og andre byer i den sydlige del af provinsen, et nordligt system til Rosario og dels over Santiago del Estero, dels over Córdoba videre til Tucuman, Salta og Iujuy med forgreninger til Catamarca og til Santa Fé med alle de dertil knyttede lokalbaner, og endelig et vestligt system, der over San Luis og Mendoza ved den under udførelse værende transandinske bane skal forbindes med den chilenske linie fra Valparaiso. Hertil kommer så forskellige mindre linier, der dels stråle ud fra Buenos Aires, dels forbinde de større provinsbyer indbyrdes, blandt andet også enkelte ganske isolerede i Entre Rios, og endelig en stor mængde kun i projekt eksisterende, hvoraf flere skulle tjene til at forbinde landet med nabostaterne.

Anlægget af jernbaner i Argentina frembød kun få tekniske vanskeligheder. Den flade, svagt heldende slette og den endnu værdiløse grund gjorde stærke stigninger og skarpe krumninger unødvendige, og det er væsentlig kun ved den transandinske bane, der fra Mendoza gennemskærer Cordillererne, at de høje dæmninger og dybe gennemskæringer eller lange tunneler ere at finde. Det er også derfor, at man har bygget de fleste af banerne bredsporede med en sporvidde af 1,676 m., medens den omtalte transandinske, en del af Córdoba's og næsten alle Santa Fé's baner ere smalsporede med sporvidden 1 m. Både er denne uensartethed i høj grad uheldig på gennem-

gående linier som den til Chile, og ligeledes er for de talrige kolonier i Santa Fé den ringe sporvidde og det dertil svarende lette materiel en stor ulempe, der yderligere forøges ved en meget mangelfuld drift af kolonibanerne. Næsten alle kompagnierne ere engelske, og over 8,000 km. Jernvej, tilsammen repræsenterende en kapital af over 800 millioner kroner, ere anlagte og drevne af Englændere. Men den i koncessionerne for liberalt tilståede ret til fastsættelse af tariferne er bleven benyttet i så rigt mål, at disse nu, ublu og uensartede, i forbindelse med et utilstrækkeligt materiel, i høj grad trykke produktionen i landets indre.

Forsåvidt endelig spørgsmålet bliver, hvor da nu de naturlige forhold egne sig for de forskellige kulturer eller industrier og hvor samtidig kommunikationsmidlerne muliggøre disse, vil det være nødvendigt at betragte de enkelte provinser hver for sig. Hele den sydlige og det meste af den nordligste del af landet, eller de såkaldte nationalterritorier, ligger endnu hen i naturtilstanden og er tildels ukendt. Der er derfor kun tale om de 14 egentlige provinser, og af disse er det endda neppe mere end tre eller fire, der ved deres frugtbarhed og produktivitet have givet anledning til det for de andres vedkommende uberettigede ry, som hele den argentinske republik har vundet.

De to rigeste og betydeligste af dem alle er uden sammenligning kvægavlsprovinserne *Buenos Aires* og agerdyrkningsprovinserne *Santa Fé*. Den første egner sig måske mindre til dyrkning af kornsorterne på grund af det tynde lag vegetabilsk jord, der på mange steder dækker toska'en, og kun lidt over 2 % af hele arealet er taget under ploven. Provinserne kan derfor ikke brödföde sig selv og den mægtige unionshovedstad, skönt hvedeproduktionen er c. 18 % og maisproduktionen endog 40 % af hele landets. Af langt større betydning er imidlertid her kvægavlen, der af landets samlede bestand af hornkvæg, heste og får udgør henholdsvis 37 %, 61 % og 88 %, og i forbindelse med hvilken der er oprettet slagterier og etablissementer til tørring og saltning eller frysning af ködet. I modsætning hertil må *Santa Fé* nærmest karakteriseres som agerdyrkende, skönt også dens kvægavl i forhold til dens størrelse har nogen betydning og i virkeligheden kun en ringe del af arealet, neppe 4 %, er opdyrket. Jordbunden er fortrinlig egnet til agerbrug, og hvedeproduktionen udgør 46 % af hele landets; også svineavlen er betydelig. Det er navnlig i

denne provins, at man har anlagt agerdyrkningskolonier, hvortil indvandringen er draget, og resultatet er blevet, at omtrent 40 % af befolkningen er fremmede, og den langt overvejende del af disse Italienerne; men det er også det eneste sted, hvor der er tale om et virkeligt landbrug, og hvor sådanne kunstprodukter som ost og smør kunne frembringes.

Ret rig og frugtbar er også *Entre Rios*, både som agerdyrknings- og kvægavlsprovins, og ikke få ere de der grundlagte kolonier; foruden etableringer til konservering af kød og dampmøller findes temmelig betydelige kalkbrud. Den nord derfor liggende provins *Corrientes* er derimod langt tilbage, skönt jordbunden er frugtbar og dyrkning af sukkerrør, tobak, bomuld o. s. v. med held er forsøgt. Det er dog *Tucuman*, der er den egentlige sukkerrørsprovins og en af de rigeste dele af landet; produktionen af ris og tobak er også betydelig, og befolkningstætheden er tre gange så stor som i de stærkest befolkede af de andre provinser. I 35 sukkerfabrikker udvindes årligt af de producerede rør c. 30 millioner kg. sukker, der forsendes til Rosario for i et derværende raffinaderi at underkastes en yderligere behandling. Også den sydlige naboprovins *Santiago del Estero* frembringer ved hjælp af kunstig vanding noget sukkerrør, der behandles i et par fabrikker; men ildøvrigt er jordbunden her tør og dårlig, agerdyrkning og kvægavl uden stor betydning, — den sidste måske navnlig karakteriseret ved geder og får — og skovene, hvoraf forskellige savværker tildanne sveller, provinsens eneste rigdomskilde. De to nordligste provinser, *Salta* og *Iujuy*, have mineralske, tildels varme kilder, miner, der ikke bearbejdes, rige asfalt- og petroleumsejer og guldholdig sand i floderne, men ere endnu i hovedsagen uberørte af kulturen.

De øvrige provinser lide alle af vandmangel og kunne kun dyrkes, hvor kunstige vandingsanlæg ere foretagne. *Catamarca*, *La Rioja* og *San Luis* ere tørre ørkener, stövede og sandede, og mange steder må beboerne daglig få det nødvendige vand tilført af togene, der dertil medbringer særlige tankvogne; kvinderne afvente da med deres vandkrukker togets ankomst til stationen og tappe, så længe dette holder her, så meget vand som muligt af beholderen. Alle tre provinser besidde mineralske rigdomme, bl. a. guld, sølv, jern o. s. v., men om nogen ordnet minedrift er der ikke tale. Hvor skov derimod findes, udnyttes denne noget og leverer en del sveller, og

for Catamarca's og La Rioja's vedkommende er vinavl en af nogen betydning.

Córdoba er, både hvad udstrækning og befolkning angår, republikens næststørste provins, og hovedstaden, den lærde by, kappes med Rosario om rangen som den første efter Buenos Aires. Jordbunden er yderst frugtbar, hvor den er kunstig vandet, ellers temmelig steril, og ved den nordvestlige grænse ligger den store saltørken, hvor kun noget salt kan indvindes; navnlig ved hovedstaden ere storartede vandingsanlæg foretagne. Provinsen er bekendt for sin fortrinlige kærnefrugt og sit store gedehold, og en ret betydelig indvandring har fundet sted dertil. Dens bjerge ere rige på malme, men bearbejdes næsten ikke. Det samme gælder tildels også den lille, egentlige bjergværksprovins *San Juan*, der, iøvrigt navnlig er bekendt for sin vin, og den større, ligeledes for sin vin bekendte, andesprovins *Mendoza*, der i sin vulkanske jordbund indeholder forskellige varme og mineralske kilder og ved Andernes fod asfalt og petroleum. I begge disse provinser drives nogen kvægavl, dog af en egen natur, idet kvæget bringes dertil fra andre dele af landet for at fødes op og derefter at føres over Cordillererne og sælges i Chile. Agerdyrkning og vinavl er kun mulig, hvor terrainet er kunstig vandet, og de i Mendoza navnlig langs vandingskanalerne voksende popler give her landskabet et særeget præg. Hovedstaden Mendoza er den mest karakteristiske by i Argentina. Efter det frygtelige jordskælv askeonsdag 1861, hvorved henimod 10,000 mennesker begravedes under kirkernes ruiner, er byen genopbygget væsentlig med de hyppige jordskælv for øje. Husene, der for størstedelen ere opførte af ubrændt ler, ere derfor lave, og gaderne meget brede, beplantede med høje, statelige popler og gennemskårne af bække og grøfter med rindende vand; ruinerne af de sammenstyrtede kirker stå endnu imellem de grå huse og grå mure, der begrænse haverne, men i disse udfolder vinen sin overvældende rigdom af klaser af smukke blå druer.

I de vinproducerende provinser er det to forskellige slags vinstokke, der dyrkes. Kreol-druen er den oprindelig indførte spanske drue, der efterhånden er degenereret en del; den franske drue er senere indført og er noget mindre rig på alkoholemne, skönt begge indeholde mere deraf end i Europa. Druehøsten falder i slutningen af marts, april og juni, men vinens tilberedelse, både den kreolske

og den franske, er endnu temmelig primitiv. Den samlede årlige vinproduktion kan for de fire provinser Mendoza's, San Juan's, La Rioja's og Catamarca's vedkommende anslås til henimod en million hektolitre, og af hensyn til denne kultur og industri har navnlig den franske indvandring været betydelig.

Kolonier i samme forstand som dem, de fleste europæiske stater besidde i andre verdensdele, har Argentina ikke. Men også i den gamle verden tales om kolonier, der politisk talt ikke skille sig ud fra det land, hvori de ere beliggende, eller væsentlig blot bestå af en samling individer, der leve i et fremmed samfund og ere forbundne ved fælles interesser, race eller nationalitet. Kunstnerkolonien i Rom, den russiske koloni i Paris, den skandinaviske i London o. s. v. er således kun indbegrebet af kunstnere, Russere, Skandinaver o. s. v. i disse byer, uden at de iøvrigt behöve at bo samlede eller at leve eller virke på samme måde; beboerne derimod af Normandie, de russiske östersöprovinser eller Amager befolke særlige landsdele og ernære sig tildels alle på samme måde, men i politisk og økonomisk henseende tilhøre de hverken Skandinavien, Tyskland eller Holland. Således kan et land erhverve sig kolonier udenfor sit egentlige område, men også indenfor dette anlægge og udsondre sådanne.

De argentinske kolonier ere af den sidste slags. Vel havde man nemlig gennem lovgivningsmagten og immigrationsdepartementet sögt at hjælpe indvandrerer i den förste tid efter hans ankomst, men det galdt at give ham midler til at tjene sit livsophold og at binde ham til hans ny fædreland. Den almindelige daglejer er ofte en dårlig indvandrer, skönt han ved at arbejde hårdt og sælge sin arbejdskraft forholdsvis billigt leverer fuld valuta for den lille kapital, som han efterhånden får sparet sammen; han föler sig nemlig lös og fri som han er, stedse som en fremmed og drömmer kun om engang i tiden at kunne vende tilbage til sit gamle hjemland. Landbrugeren derimod, den lille kapitalist, der ejer et stykke jord, som han har dyrket, et hus og et hjem, köer og heste, som han holder af og kender, han föler sig knyttet til stedet og tænker kun sjældent på atter at forlade det. Det har derfor i et kvægavls- og agerdyrkningsland som Argentina navnlig været målet at skaffe landet en befolkning af landbrugere eller ialfald af indvandrerer, der havde interesse for og

vilde ofre sig til landvæsnet, og at skaffe disse lejlighed til under gunstige vilkår at bosætte sig og opdyrke jorden. Dette har da ført til dannelsen af en stor mængde kolonier, der dels ere anlagte direkte af staten og dels ere givne forskellige privatmænd eller selskaber i koncession.

Ialt findes der for tiden omtrent halvtrediehundrede sådanne agerdyrkningskolonier, hvoraf over halvdelen eller c. 60 % ligge i provinsen Santa Fé, en del i Entre Rios og Córdoba og kun forholdsvis få i Buenos Aires og nationalterritorierne. De ere alle i hovedsagen udstukne i marken på samme måde. Kærnen danner den lille landsby, der ved to systemer af gader, som skære hinanden

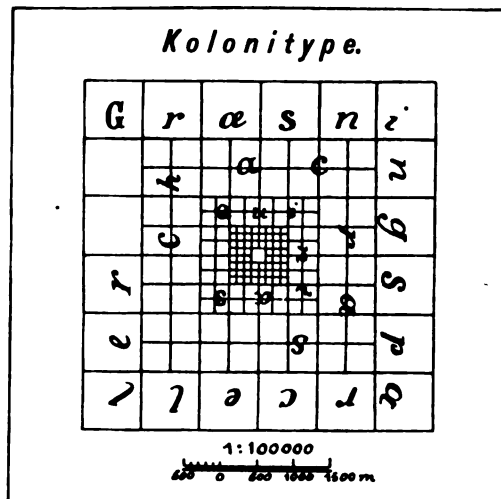

Fig. 2.

under rette vinkler, er delt i regelmæssige bygningskomplekser, de såkaldte manzanas, hver 100—120 m. i kvadrat. Omkring denne landsby ligge de mindre jordlodder, de såkaldte quintas, der ikke ere bestemte til egentlig agerbrug, men snarere til dyrkning af haveurter, frugt, vin o. desl.; de ere i størrelse lig et vist antal af byens kvadrater, f. eks. fire eller flere, med de mellem disse liggende gader og ere selv enkeltvis eller i grupper adskilte ved veje. Endnu længere fra byen komme de større, egentlige agerdyrkningsjordlodder, chacras, ligeledes adskilte ved veje og hver så stor som flere, f. eks. fire, quintas tilsammen, og yderst endelig ligge — forsåvidt sådanne overhovedet findes — de til græsning udlagte og største arealer.

I byens midte er der altid et torv og derom grupper de offentlige bygninger sig. Der ligger koloniens administrationsbygning, municipalitetet, fredsdommerens hus, politistationen, skolen og kirken, dersom byen da har en sådan.

Reglerne for kolonistens erhvervelse af jord ere i hovedsagen kun lidet forskellige i de af nationalregeringen, provinsregeringerne eller private selskaber anlagte kolonier. Straks efter hans ankomst overlades der ham en jordlod på afbetaling og med den forpligtelse, at den skal være opdyrket inden en vis tid; i nogle tilfælde fordres det dog tillige, at han er i besiddelse af en vis minimums driftskapital. Jordloddernes størrelse varierer fra 15 til 100 hektarer; afbetalingen sker, i almindelighed efter de første par års forløb, ved årlige afdrag i 5—10 år, undertiden uden og undertiden med 6—8 % rente af det til enhver tid resterende beløb. Tillige får han, mod senere afbetaling eller på billige vilkår, leveret et mer eller mindre primitivt hus eller ialfald bygningsmaterialerne til et sådant, arbejdsdyr og kvæg, agerdyrkningsredskaber, den første udsæd samt foder og levnedsmidler til sig og sin familie for det første år. Forsåvidt kolonisten kun medbringer en meget lille og utilstrækkelig driftskapital eller endog slet ingen, eller forsåvidt han ikke ønsker at købe jorden, kan han enten mod en lav godtgørelse — eksempelvis 11 kr. pr ha. pr år — leje den eller blot overtage driften deraf mod at afgive en del af nettoudbyttet.

Størstedelen af kolonierne, navnlig i Santa Fé, ere udelukkende baserede på agerbrug, skønt det nu anerkendes som urigtigt at skille kvægavlen derfra. Omvendt er der kun lagt an på denne ved de på enkelte af de store estancia'er udskilte små *puestos* eller *fundos*, der ere overladte mindre jordbrugere at drive, tildels under opsigt, mod at kun en del af indtægten tilfalder dem. I begge tilfælde er en kombineret drift at foretrække, og i nogle af kolonierne er derfor også særlige parceller udlagte til græsning.

At kvægavlen i Argentina, trods de gunstige naturlige betingelser, endnu står så langt tilbage, hænger nøje sammen med den ringe udstykning af jorden. Først når disse endeløse estancia'er, disse ejendomme af mangfoldige kvadratmiles størrelse, ere udstykkede ved arv eller ved anlæg af kolonier og puestos, først da vil der kunne blive tale om en forædling af racerne, og først da vil kvæget være en virkelig rigdomskilde for landet.

De talløse horder af hornkvæg, der strejfe om på den vide slette, de flokke af utæmmede heste, der i vildt løb fare afsted derover eller de over hundrede millioner får, der græsse på den magre camp, ere alle degenererede afkom af mere forædlede racer, der ved at leve uden røgt og pleje, at forplante sig i frihed, opvokse uden at tæmmes eller vænnes til samliv med mennesker og udstå alle de savn, som livet i naturtilstanden må medføre, efterhånden er vendt tilbage til tidligere udviklingsformer. I stedet for at udvælge de bedste individer til at forplante slægten har man i Argentina stedse sendt disse til slagteriet og kun ladet de magreste og dårligste blive tilbage for at parre sig, og resultatet af en sådan udvælgelse er ikke udeblevet.

Det kreolske kvæg er højbenet og magert. Koen lader sig vanskelig malke og giver kun lidet mælk, uagtet ialfald de sydligere dele af landet både hvad klima og atmosfærisk fugtighed angår skulde synes ligeså gunstige for udvikling af malkeevnen som den egentlige mælke-region i Europa. Ködet er magert og dårligt, kvæget slagtes hyppigt jaget og udmattet, og blodet skaffes kun ufuldkomment ud. Man har forsøgt at sende levende ladninger til Europa, men ligesom dette alt synes at være opgivet i de nordamerikanske fristater, vil det formentligen også her blive af underordnet betydning. Derimod ere enkelte frysningsetablissementer anlagte, hvorfra ködet i frossen tilstand exporteres ved særegne dertil indrettede dampere, og denne industri har utvivlsomt en fremtid for sig, uagtet det magre köds store vandholdighed meget vanskeliggør dets behandling. Størstedelen af ködet bliver dog i de, navnlig i provinserne Buenos Aires og Entre Rios beliggende, såkaldte *saladeros* skåret i tynde stykker, saltet og tørret, og derefter under navn af *charque* eller *tasajo* enten benyttet i landet selv eller exporteret, især til Brasilien og Cuba. I Europa har man endnu ikke fundet et marked for dette saltede og tørrede köd, der ligesom klipfisk vilde kunne tjene som et sundt og billigt levnedsmiddel for de fattigere klasser og til armeerne. Kun et enkelt *saladero*, det på den anden side af Uruguay floden i den orientalske republik beliggende store Fray Bentos, der årligt nedslagter c. 400,000 stk. kvæg, forvandler en del af ködet til Liebig's ködextrakt, konserverer tungerne o. s. v. og er således i stand til med fordel at exportere. Men for at overhovedet en større export kan blive mulig, må den kreolske race forbedres, og

dette har man i de senere tider søgt at opnå ved, undertiden med store bekostninger, at indføre Durham eller Heresford tyre og ved på de mindre ejendomme efterhånden at tæmme kvæget, skærme det ved træplantninger og bruge de bedste individer til tillægsdyr. Man regner på 1 ha. af den bedste camp at kunne føde 1 stk. stort kvæg, og i kolonierne kunne derfor de enkelte lodsejere holde et begrænset antal okser og køer, til hvis bedækning kolonibestyrelsen leverer tyre.

Pampahesten er forholdsvis lille og lav, med et loddent skind, stort hoved, men ret intelligente og ildfulde øjne. Den er for let og svag til at være et godt trækdyr eller til en øjeblikkelig udvikling af en stor muskulær kraft; men, nøjsom og udholdende, er den fortrinlig som saddehest og kan i en jevn galop — ti anden tempo kender den ikke — med sin rytter daglig tilbagelægge indtil 150 km. I almindelighed benyttes hopperne ikke til arbejde, de bedækkes og føde i frihed, og af afkommet ender tidligere eller sildigere størstedelen sine dage i slagteriet for at deres ringe værdi kan omsættes i det udkogte fedt, skindet og benene. Berberhesten antages at være kreolens stamfader, og dette bekræftes, ved at disse ere de eneste hesteracer med 5 i stedet for 6 lændehvirvler; men rigtignok er i tidernes løb slægten degenereret. For imidlertid at forbedre racen har man i de senere år fra alle dele af den gamle verden indført hingste, som ofte have kostet fabelagtige summer, lige fra engelske væddeløbere og fuldblods Arabere til franske, tyske, russiske og danske arbejdsdyr.

Fåreavlen er måske den som estanciero'en med mest forkærlighed har kastet sig over, og enkelte steder ses flokke på tusinder af hoveder af Rambouillet, Lincoln, eller Negretti-racen. Men ulden er meget uren, og det eneste større uldvaskeri er endnu ikke begyndt at arbejde, så at for tiden henimod 70 % af den udførte uldmasses vægt består af jord, salte og fedtstoffer.

Ligesom kvægavlen for at kunne drives efter rationelle principer må også det intensive agerbrug afhænge af de store ejendommers udstykning, og det er derfor kun efter etableringen af kolonierne, at kornproduktionen har kunnet udvikle sig så stærkt. Om noget virkelig studeret agerbrug er der dog sjældent tale. En del af kolonisterne ere ikke landbrugere af profession, og alle ere de fra først af ukendte med jordbund, klima og naturforhold, uden at de i

de fleste tilfælde. hos kolonibestyrelsen kunne finde den vejledning, som de så hårdt behøve; desuagtet kunne de tjene ret godt og slå sig derfor til ro uden at samle erfaringer, så snart lidt tidligere, snart lidt senere og tilskrive kun forsynet, om høsten lykkes eller ej. Hovedsagelig dyrkes mais, hvede, hör og luzern, men et regelmæssigt sædskifte er meget sjældent gennemført. Maisen sås i september og oktober, hveden i mai, juni og juli, og udbyttet anslås gennemsnitlig til henholdsvis 3,000 kg. og 1,200 kg. pr ha. eller henholdsvis 100-fold og 15-fold. Den første kultur er hyppigt mais, og hveden kommer først det andet år; af finere sorter findes italiensk, fransk og den såkaldte Saldome hvede, af simplere en spansk, undertiden kaldet chilensk hvede. Hörren dyrkes alene for frøenes skyld, stilkene brændes; udbyttet regnes til 1,000 kg. pr ha. eller 10-fold. Luzernen er landets bedste foderplante og kan efter jordens godhed dyrkes i en længere række år efter hverandre; såningen er i august eller april og mai, og årlig kan påregnes mindst tre slet, hvert (tört) å 2,500 kg. pr ha. Kolonisten bör dog også indrette sig en frugt-have og i det hele söge at plante så mange træer som muligt på sin chacra. Både vil han finde en sådan kultur pekuniært indbringende, og tillige vil han kunne indvirke på det lokale klima, hindre de stærke temperaturvekslinger, sikre sig mod törke og — navnlig ved eucalyptusplantninger — rense og desinficere luften, og endelig ville spurvefugle drages til stedet, forplante sig og befri jorden for de skadelige insekter, der nu mangan gang ere en sand landeplage.

I Argentina findes i reglen ingen större landeveje, undtagen måske netop i den lille provins Tucuman; al længere transport må derfor nödvendigvis ske pr jernbane eller vandvej, og kun sådanne kolonier kunne trives, som have nogenlunde let adgang til ved den ene eller anden af disse kommunikationer at forsende sine frembringelser. Det er en fejl af regeringen, at den ikke fra begyndelsen af har været tilstrækkelig opmærksom herpå, men tvertimod har stræbt at gå foran for jernbanerne med kolonisationen, som f. ex. i flere af nationalterritorierne, i stedet for först at drage befolkning til de heldigere beliggende dele af landet. Men hvor kolonierne ligge nær ved jernbaner eller sejlbare floder og ikke for langt fra store konsumptionssteder, der ere de af den störste betydning for indvandringen.

I almindelighed have de forskellige nationaliteter, som naturligt er, hver især nedsat sig i visse kolonier, og den nyankomne vil derfor hurtigere finde sig til rette og føle sig hjemme imellem sine tidligere landsmænd, der forstå hans sprog, hans karakter og forudsætninger og vel også med nogen velvilje ville tage sig af ham og sætte ham ind i de ny forhold. Det er en uvurderlig fordel for ham således at træffe mennesker, som han har fælles minder og interesser sammen med, og at finde gode råd og måske bistand, hvor han ellers kun vilde blive narret og bedraget for den lille kapital, som han måtte have bragt med sig eller have udsigt til at spare sammen.

Kolonien har dernæst, når den er nogenlunde stor, en kirke og en skole, hvor børnene, — der, for såvidt de ere fødte i landet, eo ipso ere Argentinere, — ville lære det spanske sprog at skrive og tale. Der er læge og fredsdommer, apothek og alle slags udsalg, politistation, post- og telegrafstation, måske jernbanestation og havn, og mangen gang er byen endog forsynet med sporvogn. Endvidere er der hyppigt en eller flere dampmøller, et destilleri, måske mekanisk værksted og teglværk og — skönt endnu kun forsøgsvis — et fællesmejeri. Ligeledes ejer kolonien i fællesskab de større landbrugsmaskiner og kostbare dyr til bedækning, et jordlod udlægges undertiden til eksperimenter og kan forbindes med en elementær landbrugsskole, sparekasser og lånebanker oprettes, kort sagt der bydes kolonisten alle samboets fordele. Men fremfor alt er det af betydning, at afsætningen af hans produkter lettes for ham, og i almindelighed vil vel derfor kolonibestyrelsen afkøbe ham disse for nogenlunde rimelige priser for da selv at besørge deres videre forsendelse og salg. Desuden er der også i enkelte kolonier — foreløbig dog kun i tre, nemlig to i provinsen Santa Fé og en i Buenos Aires — bygget kornsilos, hvor kornet i høje, prismatiske træ-celler kan samles til vognladninger eller lagres, indtil der byder sig lejlighed til at forsende det, og hvor det da samtidig kan udluftes, renses, vejes o. s. v. I den ret betydelige koloni, Rafaela, indeholder silo'en 10 sådanne celler, der tilsammen kunne lagre c. 450 tons hvede. Ad jernbanen føres kornet fra alle kolonierne i Santa Fé og omliggende provinser til kornudførselspladsen Rosario og væsentlig kun fra dem i provinsen Buenos Aires til unionshovedstaden. Begge steder findes også silo'er, i Rosario ikke mindre end tre, hvoraf den største i sine 40 store og 12 mindre celler kan lagre c. 7,000 tons

hvede, mais eller hör. Systemet er det i de nordamerikanske fristater med så stor fordel benyttede, og konstruktionerne ere ganske de samme som der. Men endnu svarer det dog ikke ret til hensigten, thi hverken jernbanemateriellet eller skibene ere indrettede på transport af kornet, når dette ikke er i sække. Fremgangsmåden bliver herved meget omstændelig. Eksempelvis må således kornet i Rafaela i sække føres fra chacra'erne til den derværende silo, hvor det tömmes ud i cellerne for atter at fyldes i sække, når jernbanevogne ere disponible og kunne føre det til silo'en i Rosario; her må det da påny tömmes ud i cellerne for endelig ved indskibningen for tredje gang at fyldes i sække. Dog er methoden nogenlunde billig og meget gavnlig for kornet, og så vidt muligt holdes også de forskellige koloniers og ejeres produkter adskilte i forskellige celler.

De største og rigeste kolonier ligge i Santa Fé, og mægtige jernbanetog føre derfra deres ladninger å måske 3—400 tons hvede og mais til Rosario. Esperanza er hovedstaden i det egentlige kolonidepartement; den har c. 8,000 indbyggere, talrige dampmøller, destillerier, forskellige sporvognslinier o. s. v. og er en ret smuk og livlig by. Det samme gælder også om andre af departementets agerdyrkningscentre, såsom San Carlos, Pilar og Rafaela, der foruden den omtalte silo har syv store almindelige kornmagasiner, et par dampmøller, forskellige hoteller, dampsporvogn o. s. v. Mindre rige og smilende synes de i den sydlige del af provinsen Buenos Aires beliggende, væsentlig af Tyskere og tyske Russere befolkede kolonier, der ere anlagte langs sydbanen på dennes sydligste halvdel, imellem Bahia Blanca mod syd og den lille by Azul mod nord. Den første af disse, der oprindelig kun var deportationssted og befæstet plads, er koloniernes udførselshavn og går sikkert en fremtid imøde, den sidste er måske mest bekendt for sin romantiske oprindelse. Da nemlig tyrannen Rosas i 1832 havde grundlagt byen ved at kommandere nogle regimenter soldater derved, give dem jord og ordre til at bosætte sig, galdt det endnu om at forsyne dem med hustruer. Men også herfor vidste Rosas råd. En dag befalede han pludselig politimesteren i Buenos Aires ved mørkets frembrud i al stilhed at sende politipatrouiller ud for at arrestere alle kvinder, der efter kl. 10 om aftenen måtte vise sig på gaden uden mandlig ledsagelse; og den næste morgen sendtes da disse, deriblandt senatorers og høje embedsmænds hustruer, i et langt vogntog til Azul. Ved dette moderne

Sabinerindernes rov blev da soldaterne satte i stand til at stifte familie.

I den samme del af provinsen ligger også byen *Tandil*, som skandinaverne ynde at kalde den danske koloni. Som en lille oase i den flade camp tegner landskabet omkring Tandil's bjerge sig med dets frodige enge og talrige træplantninger af høje popler og smidige, hængende pile. Byen med tilhørende distrikt har c. 12,000 indbyggere, og af de fremmede ere størstedelen Italienerne, Franskmand og Spaniere; men desuden findes c. 1,000 Danske, der næsten alle ere agerdyrkere, og hvoraf enkelte eje ret gode og store gårde. Den danske bonde er vel anskreven hos alle, og både han og professionisten komme ret godt i gang; derimod hjemsøges byen også af en del unge danske mænd, der tidligere have været ansatte på kontoirer og nu forgæves søge en lignende stilling her for i reglen at måtte tage arbejde som simple daglejere og temmelig hurtigt at gå til grunde ved drik og svir. Men i det hele have vore landsmænd forstået at gøre sig ret godt gældende på stedet. Foruden en katholsk kirke er der også en lille dansk med en dansk præst, endvidere er der et dansk vicekonsulat, og dagspressen repræsenteres af en spansk avis og den danske »Tandils tidende«, der udgår en gang ugentlig og med stolthed nævnes som det eneste danske blad i Sydamerika.

Ejendomsforholdene lide imidlertid af en væsentlig bröst. Landbrugerne kunne nemlig vel købe sig små chacra'er omkring byen, hvor deres familie da boer i et grundmuret hus og måske kan holde et par köer, men udenfor chacra'erne ejes jorden af de store ejendomsbesiddere i Buenos Aires eller Tandil, der for at få den bearbejdet lejer den ud i 3, sjeldnere 4 à 5, år med forpligtelse til at indhegne terrainet. Her må da nybyggeren leje sig jord uden udsigt til at kunne få lejekontrakten forlænget, og medens han efterlader sin familie på den lille chacra, som han ejer, lever han selv med sine arbejdsfolk i en primitiv hytte ude i camp'en for efter de tre års forløb at måtte søge endnu længere ud, hvor ploven endnu ikke er nået hen. Gennemgående tjenes der dog ret gode penge på denne måde, skönt klimaet er noget barskt, og de danske agerdyrkere ere i reglen tilfredse og tænke sjældent på at vende tilbage til Europa.

Den argentinske regering har indset, at kolonisationen er en livsbetingelse for landet, og har derfor organiseret den og begunstiget

indvandringen ved alle midler, der stod i dens magt. Men er Argentina's fremtid således nøje knyttet hertil, og yde kolonierne indvandrerne en uvurderlig støtte, så ere de dog neppe af mindre betydning for Europa's regeringer og for Europa's folk, der stedse mere trues af den økonomiske revolution. Overbefolkning og arbejdsløshed avler den, og intet andet middel findes derimod end udvandring; thi nihilisme, socialisme, kommunisme o. s. v. bunde dog alle i hungeren og kun i den. Det er i erkendelsen heraf, at man i vore dage i alle lande har rejst kolonialspørgsmålet og med stormagterne i spidsen er slået ind på en politik, der går ud på i fremmede verdensdele at erhverve sig besiddelser. Dog nås tildels også det samme ved sådanne kolonier, der, som de argentinske, i politisk henseende ikke høre til deres befolknings moderland, og både befries dette herved for betydelige udgifter, og mangen gang vil også kolonien blive adskilligt bedre regeret, end når dette sker mere eller mindre direkte fra Europa. De bedste af alle Englands kolonier ere de nordamerikanske fristater, og Italien har høstet mere fordel af kolonierne i Argentina end af sine besiddelser i Afrika.

Udvandrerne til sådanne kolonier har imidlertid krav på beskyttelse, ikke alene af regeringen i det land, hvortil han kommer som indvandrer men også af det moderland, der ikke har kunnet ernære ham, og som derfor har en forpligtelse til at hjælpe ham, når han i andre verdensdele vil bryde sig en bane. Og jo mere han føler sig bundet til hjemmet, jo mere han mærker, at han ikke er forskuddt af dette, desto varmere vil han også mindes det, desto stærkere bevare sin interesse derfor og desto bedre tjene som mellemmand til at knytte dets handelsforbindelser med udlandet. Her ligger en opgave for Europa's regeringer, der snarere selv burde lede og organisere udvandringen end tillade, at deres undersåtter lokkes afsted ved sådanne falske beretninger som dem, de argentinske udvandringsbureauer have udstedt. Og det var måske værd at overveje, om ikke regeringerne under en eller anden form privat kunde besidde kolonier som dem i Argentina og bestyre dem, underordnede de stedlige love, ved agenter, der vare ansatte, lønnede og controllede hjemmefra eller af vedkommende lands repræsentant på stedet.

Men er da så Argentina fremtidens land, hvortil udvandringen særlig bør søge, eller var den hele bevægelse blot svindel og bærer, når alt kommer til alt dog Congostaterne prisen? Svaret ligger i

det foregående. Argentina har virkelig en fremtid, derfor borge dets naturlige betingelser; og er end af de mange provinser kun nogle få så rige, som man i de overdrevne beskrivelser har søgt at gøre hele landet, så er der dog selv i disse plads til mange års udvandring. For daglejere ere udsigterne mindre gode end for næringsdrivende og agerbrugere, og for den agerbruger, der måtte have tilstrækkelig kapital disponibel, som kunde bindes for en årrække, vilde det endog være muligt at benytte de nuværende slette forhold til billigt at opkøbe jord. Men iøvrigt må al indvandring til Argentina for tiden bestemt frarådes, thi den krise, der har forrykket alle forhold i den ulykkelige republik, vil knuge denne i adskillige år, og først når nöden har lært den indfødte befolkning at arbejde i stedet for at spille, først da, men også sikkert da, vil landet ved den sølverne strøm holde en del af de store løfter, som dets frugtbarste provinser rige natur har givet på dets vegne.

OM RÄTTEGÅNGSREFORMEN I DE NORDISKA LÄNDERNA.

AF

O. W. STAËL VON HOLSTEIN.

II.

Norska jurylagen.

Samtidigt med att reformarbetet i Danmark afstannade, återupptogs detsamma med förnyad kraft i Norge. År 1881 blef odelsstingets beslut af 1862 framlagdt såsom motion af 46 stortingsmän; i anledning hvaraf stortinget följande år nedsatte en kommission för utarbetande af ny lag om rättegångssättet i brottmål, grundad på jury. Denna kommission — *Jurykommissionen*¹ — offentliggjorde i februari 1885 ett utförligt betänkande och förslag, hvilket följande året såsom motion förelades stortinget. För dess granskning tillsattes en *förstärkt justitiekomité* (lagutskott), som sammanträdde hösten 1886. Redan förut hade regeringen å sin sida låtit en *departemental kommission*² träda i verksamhet för samma ändamål. Genom samarbete mellan komitén och den departementala kommissionen åstadkoms det förslag, som efter behandling i odelsstinget den 5 maj — 7 juni och i lagtinget den 14 juni 1887, blef af stortinget antaget. Stortingets beslut vann konungens sanktion och den 1 juli samma år utfärdades »Lov om Rettergangsmåden i Straffesager», hvilken egt gällande kraft sedan den 1 januari 1890.

Denna lag, i dagligt tal kallad »Juryloven», är en *fullständig straffprocesslag*, innefattande äfven domstolsorganisationen för brott-

¹ Jurykommissionen utgjordes af: A. Qvam, Olaus Eskeland, Even Glestad, H. E. Berner, W. S. Dahl, C. M. Havig och Otto Blehr.

² B. Getz, Otto Blehr och F. Beichmann.

mål. Då densamma är den första fullmogna frukten af de nordiska ländernas reformsträfvanden på processens område och därtill den enda nordiska processlag, som öfverensstämmer med den nu för tiden i den öfriga civiliserade världen allmänt gällande processrätten, torde det vara på sin plats att här lämna en kortfattad redogörelse för hufvuddragen i densamma.

Af särskildt intresse är sättet, hvarpå domstolsorganisationen lämpats efter jurysystemet. Det måste alltid bli en svar uppgift för ett glest befolkadt och fattigt land att upptaga institutioner, som erhållit sin utbildning i tätt bebyggda och rika länder; och just i detta afseende är den norska processreformen kanske mest lärorik.

Endast sex nya domareämbeten inrättades, och åt innehafvarne af dessa ämbeten tilldelades den gamla titeln af: *Lagmand*.¹ Hvarje lagmand har till biträde en af konungen förordnad *Retskriver*. Lagmanden är *ordförande* i jurydomstolen, *Lagmandsretten*, med två vanliga underdomare såsom *bisittare*. Dessa senare förordnas af konungen för hvarvt år. Lagmænden hafva hvar sitt *Lagdömm*e bestående af flere amt, men hvarje amt bildar i regeln ett *Lagsogn*, som utgör *lagmandsrettens domkrets*. För hvarje lagsogn äro nämligen särskilda bisittare förordnade bland de inom amtet anställda underdomare. Inom hvarje lagsogn eller amt finnes ett gemensamt tingsställe, där *Lagmandsting* hållas på bestämda tider, i regeln minst fyra gånger om året. Genom kongl. resolution af den 30 juli 1889 är tingshållningen tillsvidare ordnad sålunda, att

för Kristiania	lagsogu hålles	lagmandsting	30 gånger	årligen	i Kristiania.
» Smaalenene	»	»	8	»	» Sarpsborg.
» Akershus	»	»	7	»	» Kristiania.
» Kristians	»	»	5	»	» Gjøvik.
» Buskeruds	»	»	10	»	» Drammen.
» Bratsbergs	»	»	10	»	» Skien.
» Nedenæs	»	»	4	»	» Arendal.
» Lieter och Mandals	»	»	4	»	» Kristianssand.
» Stavangers	»	»	7	»	» Stavanger.
» Bergens	»	»	12	»	» Bergen.
» Bergenhus	»	»	8	»	» Bergen.
» Romsdals	»	»	5	»	» Molde.
» Hedemarkens	»	»	7	»	» Hamar.
» Trondhjems	»	»	11	»	» Trondhjem.
» Nordlands	»	»	7	»	» Bodö.
» Tromsö	»	»	5	»	» Tromsö.
» Finmarkens	»	»	2	»	» Vardö;

¹ För närvarande finnas dock endast fem lagmænd (Sveriges Statskalender 1892).

hvarjämte särskildt tingsställe är anordnad i Hammerfest för Västfinmarken och Karasjoks tingslag.

Jury eller *Lagretten* består för hvarje ting af 26 *Lagrettemænd* och 2 *Varamænd* (suppleanter). Som lagen emellertid medgifver åklagaren att före tinget utesluta 5 jurymän, behöfva aldrig mera än 21 jurymän utom suppleanterna inkallas. Af dessa utesluter den tilltalade 8 och åklagaren ytterligare 3, *hvarefter de återstående 10 utgöra jury i målet*. Genom dessa anordningar har den norska lagen gjort jurymannabördan betydligt mindre tryckande, än hon är i andra länder. För jämförelses skull må nämnas, att i England inkallas 48—72 jurymän, i Österrike 36 jurymän och 9 suppleanter, i Frankrike 36 jurymän och 4 suppleanter, och i Tyskland 30 jurymän. Enligt danska förslaget skola 30 jurymän och 10 suppleanter inkallas, enligt svenska Lagberedningens förslag skulle till hvarje juryting kallas 48 jurymän. Allestädes utom i Norge deltaga 12 jurymän i hvarje mål. En annan egendomlighet för det norska juryväsendet är, att juryman, som bor utom den stad eller det tingslag, där rätten hålles, får, om han har minst 3 kilometers väg till tinget, 3 kronor 20 öre i dagtraktamente och, om han har minst 10 kilometers resa, dessutom ersättning för reseomkostnaden.

Jämte lagmandsretten finnes en lägre domstol *Meddomsretten*, hvars domkrets sammanfaller med den ordinarie underrättens. *Ordförande* i denna domstol är domkretsens ordinarie *underdomare*, d. v. s. sorenskriveren, byfogden o. s. v.; och bisittare i rätten äro två *Domsmænd*. Dessa senare äro folkvalda likasom jurymännen och uttagas för hvar särskildt mål genom lottdragning bland ett större antal därtill utsedda män. Deras verksamhet skiljer sig väsentligen från jurymännens däruti, att de *rösta med domaren* (däraf domstolens namn) och med honom bilda ett kollegium.

Dessutom fungerar den ordinarie underdomaren såsom *Forhørsret* och utöfvar såsom sådan samma verksamhet, som »der Untersuchungsrichter» i Tyskland, »le juge d'instruction» i Frankrike o. s. v., d. v. s. håller den förberedande domstolsransakningen. Därvid skola två *Retsvidner* vara närvarande för att kontrollera och vitsorda ransakningsprotokollets riktighet.

Meddoms- och forhørsret hålles, såvidt möjligt, vid de allmänna tingen (sags- och skatte- samt månadstingen). Undantag därifrån eger dock rum, då större skyndsamhet är af nöden, likasom också

vederbörande regeringsdepartement kan bestämma viss dag i veckan eller månaden till särskild rättegångsdag för handläggning af brottmål.

Högsta instans är *Höieste Ret* med dess vanliga sammansättning; men vissa preliminära och mindre viktiga frågor pröfvas af ett utskott af denna domstol — *Kiæremålsudvalget*.

Jurymän och domsmænd väljas hvartannat år. Förslag upprättas af ett kollegium, bestående af formandskabet, förlikningskommisarierne samt på landet och i stadestederne länsmännen, men i städerna magistraten. Själva valet förrättas af kommunalstyrelsen. Först väljas jurymän och domsmænd tillsammans och bland de sålunda valde utses jurymännen genom särskildt val. För hvarje domkrets (lagsogn, amt) väljas femtio gånger så många jurymän, som i domkretsen årligen hållas lagmandsting; dock gäller för de domkretsar, som bestå af allenast en stad (Kristiania, Bergen) den särskilda bestämmelsen, att där väljas sex gånger så många jurymän, som det årliga antalet lagmandsretsmål. Bland de sålunda valda uttagas för hvarje lagmandsting 26 jurymän och 2 suppleanter genom *lottning* inför lagmanden. Domsmænd för hvarje meddomsret utses till sådant antal, att de blifva fyra gånger så många som rättens årliga sammanträden och tjänstgöra två och två i tur och efter lottning.

För behörighet att väljas till juryman och domsmand fordras såsom i England, Belgien och Österrike en viss låg census, en fordran som numera uppgifvits i Frankrike och Tyskland. Vissa ämbetsmän äro uteslutne från jurymanuppdraget. Detta är förhållandet med statsråden, domare, sakkörare, präster och hofmän. Innehafvare af åtskilliga andra tjänstebefattningar såsom läkare, tull-, post-, fyr-, telegraf- och järnvägstjänstemän kunna undandraga sig folkdomareuppdraget. Äfven öfriga hithörande bestämmelser äro i allt väsentligt hämtade från de kontinentala jurylagarne.

Åklagaremakten hade förut varit lagd i amtmännens händer, men öfverflyttades genom den nya lagen på ett särskildt efter franskt och tyskt-österrikiskt mönster nybildadt ämbetsverk, som har till uteslutande uppgift att efterforska förbrytelser, att fatta beslut om åtal, att utföra brottmålen vid rätten — hvarmed dock vid meddomsretterna särskildt förordnade aktorer biträda —, att besluta om målens fullföljd till högre rätt, samt slutligen att besörja om verkställighet af urbota straff. I spetsen för denna organisation står *Rigsadvokaten*. Under honom lyda *Statsadvokaterna*, hvilka enligt

lagen skola vara minst 11, men i själfva verket äro 13; och under dessa åter lyda alla *polismyndigheter*, för så vidt de deltaga i efterforskningen af brott och utöfva åtalsrätt i polismål. Den norska lagen har konsekventare än någon annan europeisk processlag tillämpat anklagelseprincipen därutinnan, att åtalet i dess helhet uteslutande beror af åklagaren utan någon hufvudförhandlingen föregående domstolspröfning af åtalets befogenhet. Härigenom har i statsadvokaternas hand blifvit lagd en vida större makt, än man i andra länder vågat anförtro åklagaren. Då i Sverige alldeles enahanda makt är öfverlämnad åt länsmän och stadsfiskaler, hvilka endast undantagsvis äro juridiskt bildade, torde det få anses vara bättre sörjdt för allmänhetens säkerhet i Norge, där det maktpåliggande åklagarekallet är uppdraget åt män, hvilka väljas bland landets mest framstående rättsbildade saksförare. Också har man i Norge vågat antaga den s. k. *opportunitetsprincipen*, enligt hvilken det, åtminstone i vissa fall, tillkommer åklagaremakten att pröfva *lämpligheten* af ett åtal, under det att enligt den i Sverige gällande *legalitetsprincipen* åklagaren *skall* åtala *hvarje* förseelse, som kommer till hans kännedom, så vidt den enligt strafflagen är föremål för allmänt åtal.

Likasom man i Norge sålunda icke har skytt kostnader för att lämna åtalet i kompetenta händer, har lagen i motsvarande grad sörjt för *den tilltalades försvar*. Därvid har det kommit väl till pass, att Norge sedan lång tid tillbaka eger ett talrikt och rättsbildadt saksförarestånd, hvarförutan anklagelseprincipens genomförande i själfva verket är omöjligt. Det är sålunda icke nog med, att, såsom i Sverige, den tilltalade är *berättigad* att begagna biträde och i vissa fall fullmäktig, utan enligt norska lagen *skall* i de flesta fall, där icke den tilltalade själf har sörjt för sitt försvar, af rättens ordförande *förordnas officiel försvarare* och denne åtnjuter godtgörelse af allmänna medel. Lagen går härutinnan längre i sin omsorg för den tilltalade än de flesta andra lagstiftningar.

Såväl lagmandsretten som meddomsretten och förhørsretten fungera såsom *första instansens domstolar*. Principen för målens fördelning dem emellan är, att de större målen äro förlagda till lagmandsretterna, de mindre till meddomsretterna. Närmare bestämdt höra under de förra åtal för brott, som kunna medföra strängare straff än straffarbete i tre år, eller för hvilka straffarbete eller af-sättning i första rummet skall ådömas, äfvensom mål angående för-

sök till och delaktighet i sådana förbrytelser, därvid dock straffskärpning på grund af iteration icke får tagas i beräkning. Till följd häraf kommer öfvervägande antalet af de allmännast förekommande förbrytelserna att höra under meddomsret, t. ex. alla enkla tjufnadsbrott och bedrägerier (äfvén vid iteration), vanliga injurier och misshandelsbrott, de flesta sedlighetsbrott, våld och våldsamt motstånd mot lägre polistjänstemän i deras förrättningar, en stor del ämbetsbrott, alla förbrytelser mot närings- och polisförfattningar m. m. Härvid bör emellertid märkas, att lagmandsretternas kompetens erhållit en betydlig tillökning genom två för den norska lagen egerdomliga bestämmelser, nämligen *dels* att såväl åklagaren som den tilltalade kan påfordra *förnyad behandling* vid lagmandsret af ett förut af meddomsret afdömdt mål, *dels* att i vissa fall åklagaren får och, om den tilltalade det påyrkar, måste omedelbart till lagmandsret instämma mål, som i regeln höra till meddomsret. Å en annan sida minskas målen vid lagmandsret därigenom att, om den tilltalade bekänner och förbrytelsen icke kan medföra svårare straff än straffarbete i sex år, målet afdömes af meddomsret. Vid förhörretterna hållas rättsliga förundersökningar, vittnesförhör, förhör med tilltalade och företagas andra dylika fristående rättshandlingar. Därjämte kan förhørsretten afdöma mål, som höra under meddomsret, när den tilltalade afgifvit ovillkorligt erkännande.

Den nya lagen har utan alla förbehåll och inskränkningar upptagit *den fria bevispröfnings princip*. Regeln är, att domen skall affattas »efter *fri overbevisning* på grundlag af en samvittighedsfull prövelse af de fremförte bevisligheder». Men härtill kommer ytterligare den för rättegångens hela gestaltning bestämmande *omedelbarhetsprincipen* att »ved afgjorelsen af hvad der er at anse som bevist, *alene* tages hensyn til de beviser, som ere fremförte *under hovedforhandlingen*».

Ehuru det i regeln är parternas, d. v. s. åklagarens och den tilltalades samt försvararens uppgift att bestämma, hvilken bevisning skall föras, och att anskaffa densamma, har dock lagen i detta afséende uppdragit åt domstolen en ganska långt gående *processledning*. I *meddomsretsmål* sändas sålunda handlingarna på förhand till rättens ordförande och denne eger föreskrifva de åtgärder, han finner nödiga för målets utredning. I *lagmandsretsmål* har rätten visserligen icke någon sådan befogenhet att före hufvudförhandlingen in-

gripa i fråga om bevisningen, men har däremot att utöfvä en efterföljande kontroll öfver bevisningens fullständighet, eller, såsom lagen uttrycker det, rätten (ej juryn) »väger på embeds vegne over sagens fuldstændige oplysning og kan til opnåelse heraf beslutte at udsætte (uppskjuta) behandlingen».

Från den eljest med största följdriktighet genomförda omedelbarhetsprincipen medgifver lagen af lämplighetshänsyn det undantaget, att, om vittnes afhörande inför den dömande rätten är förbundet med »uforholdsmæssig ulempe og omkostning», omedelbart afhörande kan underlätas och uppläsning af vittnets vid förhørsretten beedigade berättelse ega rum.

Skyldigheten att inställa sig såsom vittne är, ehuru icke så obegränsad som t. ex. i Sverige, dock utsträckt vida utöfver hvad förut gällde i Norge. Några vittnesjäf förekomma ej; de gamla jäfven hafva dock likasom i de kontinentala lagarne lämnat spår efter sig i rättigheten för åberopadt vittne att på grund af nära släktskap med den tilltalade, direkt personligt intresse o. s. v. undandra sig vittnesmål.

Angående de *straffprocessuella tvångsmedlen*: beslag, husransakan, kroppsransakan och häktning innehåller lagen uttömmande bestämmelser, af hvilka den viktigaste är, att de alltid stå *under domstols, i regeln förhørsrettens d. r. s. underdomarens kontroll*, och icke såsom förut — och ännu i Sverige — kunna ensidigt användas af åklagaren. Såsom ett ytterligare framsteg i humanitet och aktning för den personliga friheten, bör omnämnas, att den, som hållits fängslad under ransakningen och sedan frikännes, under vissa förutsättningar tillförsäkras skadeersättning af statskassan.

Tillämpningen af omedelbarhetsprincipen förutsätter hela rättegångens koncentration i en *hufvudförhandling* inför den dömande rätten, då på en gång hela domsmaterialet framföres. För åstadkommande af denna koncentration erfordras en föregående ransaking eller s. k. förundersökning, hvilken antingen kan verkställas af åklagaremakten med tillhjälp af polismyndigheten, då den kallas *efterforskning*, eller af domstol, då den kallas *rättslig förundersökning*. I alla de moderna straffprocesslagarne sönderfaller därför den kriminella rättegången i första instans i två hufvudafdelningar: *förundersökningen* och *hufvudförhandlingen*. Det är hufvudsakligen i afseende på den förra, som principiell olikhet förefinnes emellan de

olika straffprocesslagarne. I England beherrsas förundersökningen af anklagelseprincipen och hvarje inkvisition är där utesluten. Då jurysystemet öfverflyttades till Frankrike, bibehölls därstädes inkvisitionsmetoden för förundersökningen och först i hufvudförhandlingen fick anklagelseprincipen framträda. Sådant blef äfven förhållandet i de tyska jurylagar, som bildades efter franskt mönster. Men efter hand reste sig i Tyskland en stark opposition emot denna kvarleva af det gamla inkvisitionssystemet och man frågade sig, huruvida något synnerligt var vunnet med de nya straffprocesslagarne, så länge domaren ännu på ransakningsstadiet uppträdde såsom inkvisitor. Vid reformerandet af den tyska juryprocessen blef det därför en hufvuduppgift att, så vidt möjligt var, äfven på förundersökningsstadiet bereda den tilltalade fulla partsrättigheter. Problemet är otvifvelaktigt ett bland de svåraste på straffprocessens område. Den norska lagen har väl icke helt och hållet uppgifvit den inkvisitoriska formen af ransakningen, som fortfarande till en väsentlig del ligger i underdomarens hand, men den nya organisationen af domstolarne låter anklagelseprincipen framträda renare än förut. Hittills hade det i Norge, likasom ännu i Sverige, i regeln varit *samma* domare som ransakat och dömt i första instans. Just däruti ligger emellertid faran, ty det kan icke undvikas, att domaren under ransakningens gång bildar sig en mening om saken, kanske till och med oftast känner sig stämd emot den tilltalade och snart sagdt betraktar det såsom en hederssak att få honom fälld; och det är allt annat än betryggande för den tilltalade, att samma domare skall under inflytande af dessa intryck äfven döma i saken. Detta förekomes nu, enligt den nya lagen, därigenom, att lagmandsretten, som dömer i alla grofva brottmål, beklädes af domare, hvilka icke tagit någon som hälst del i ransakningen, och att, i de ringare brottmålen, underdomaren, hvilken såsom förhörsret hållit ransakningen, då han sedermera i meddomsretten deltagit i målets afdömande, icke är ensam beslutande utan kan öfverröstas af de båda i rätten sittande domsmännen.

Själftva *hufvudförhandlingen* inför lagmandsretten följer helt och hållet de moderna principerna: offentlighet, muntlighet och omedelbarhet. Sedan juryn blifvit satt och intagit sin plats, uppläses statsadvokatens anklagelseskrift (årtalbeslutningen) och den tilltalade förhöres om sina personliga förhållanden, (namn, ålder o. s. v.) samt

tillfrågas, huruvida han erkänner sig skyldig till den i anklagelse-skriften omförmälda gärningen. Därtill behöfver han endast svara ja eller nej. Därpå uppropas instämnda vittnen och sakkunnige. Redan i detta skede af rättegången kan så väl den tilltalade som en hvar ledamot af domstolen (ej juryn) sätta ifråga, huruvida den åtalade gärningen — förutsatt att den kan bevisas — är enligt lag straffbar, eller om straffet är preskriberadt eller om i målet föreligger annan grund som utesluter eller upphäfver straffbarheten och hvars bedömande icke tillkommer juryn; och äro domstolens tre ledamöter därom ense, kan på sådan grund frikännande dom genast meddelas, utan att juryns medverkan tages i anspråk.

Inträffar ej detta, så börjar förhandlingen angående det faktiska förhållande, som ligger till grund för åtalet, därmed, att lagmanden framhåller för *jurymännen*, att de, från denna stund och intill dess deras slutliga utlåtande angående skuldfrågan är afgifvet, icke få angående målet hafva något samtal eller någon förbindelse med någon annan än domstolen genom lagmanden och att de icke utan dennes tillåtelse få lämna öfverläggningsrummet, sedan de dragit sig tillbaka dit för rådpläging. Därefter ställer lagmanden till jurymännen följande ord: »Lover og sværger I, at I vil give god Agt på alt det, som forhandles i Retten, og besvare de Spørgsmål, der bliver Eder forelagte, saledes som I ved sandest och rettest at være efter Loven og Sagens Bevisligheder²», hvartill jurymännen stående och med tre fingrar uppräcka svara: »Det lover og sværger jeg, så sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord». Efter edens afläggande välja jurymännen sig emellan en ordförande.

Statsadvokaten får nu först ordet för att utveckla åtalets föremål och de bevis, han förmenar sig kunna föra för sina påståenden. Därefter hemställer (»henstiller») lagmanden till den tilltalade att förklara sig. Ett direkt förhör med den tilltalade — vare sig från domstolens eller åklagarens sida — är icke tillåtet. Om hans förklaring strider emot hvad han förut under ransakningen uppgifvit eller han underlåtit att förklara sig öfver någon viss sida eller del af saken, bör han dock därom erinras.

Därefter begynner *bevisföringen*. Först framställer statsadvokaten sina vittnen, som *afhöras af honom och korsförhöras af försvararen*. Därpå komma försvararens vittnen, som *afhöras af honom och korsförhöras af statsadvokaten*. Lagmanden skall tillbakavisa

frågor till vittnen eller sakkunnige, som icke höra till saken, och själf öfvertaga förhöret, om han eller rätten (de lagfarne bisittarne) finner, att det sätt, hvarpå korsförhöret sker, icke är tillfredsställande. I alla händelser kan han af egen drift eller efter anmodan af någon ledamot i rätten eller juryn tillfråga vittnet om sådana omständigheter, angående hvilka vittnets utsaga icke synes uttömmande. Direkt kunna rättens och juryns ledamöter icke utan lagmandens samtycke ställa några frågor till vittnena.

Sedan bevisföringen är afslutad, får först statsadvokaten och därefter försvararen ordet för att inför juryn föredraga skuldfrågan. De ha rätt att tala två gånger hvar. Den tilltalade själf har också rätt att yttra sig jämte försvararen.

När parterna ha slutat sina anföranden, har statsadvokaten att uppläsa och framlägga förslag till de *frågor, som skola föreläggas juryn*. Också härom kan uppstå förhandling emellan parterna. I tvifvelaktiga fall tillkommer det rätten att pröfva, hvilka frågor skola framställas; och deras slutliga redaktion fastställles af lagmanden. Juryn har i sådant afseende ingenting att säga.

När frågorna äro framställda, uppläsas de af *lagmanden*, och därefter genomgår denne i ett kort *föredrag* saken och bevisen och förklarar, så vidt möjligt är, frågorna och de rättssatser, som skola läggas till grund för deras besvarande. Lagen har i denna punkt följt det engelska systemet, enligt hvilket domaren skall uttala sig både om beviset och rättssatserna, under det han efter fransk lag icke får yttra sin mening om någotdera och enligt tyska straffprocessordningen endast om rättssatserna men ej om bevisningen. Lagen har icke heller förbjudit lagmanden att tillkännagifva, huru saken efter hans åsikt bör afgöras. Parterna kunna fordra, att särskildt påpekade delar af lagmandens föredrag eller s. k. rättsundervisning tagas till protokollet och kunna i vissa fall genom vad emot domen öfverklaga juryns utlåtande, om klagan är grundad därpå, att lagmandens undervisning i rättsfrågan varit felaktig.

Juryn drager sig därpå tillbaka i enrum för rådplägning, medförande den skriftliga uppteckningen af frågorna. Finner juryn då, att den behöfver ytterligare förklaring af lagen eller uppstår eljest tvifvelsmål, kan den vända om till domsalen, hvarest lagmanden, sedan juryns ordförande har framställt juryns begäran, meddelar den upplysning eller åtgärd, som finnes nödig.

När juryn har slutat sin omröstning om frågorna, intager juryn åter sin plats i domsalen och på lagmandens uppmaning meddelar ordföranden juryns utlåtande. Går detta ut på, att den tilltalade icke är skyldig, afkunnar rätten *genast frikännelse*dom.

Har juryn däremot besvarat skuldfrågan jakande, kommer det i regeln till en särskild förhandling om strafflagens tillämpning och *straffmätningen*, hvarunder först statsadvokaten och sedan försvararen jämte den tilltalade få ordet och sättas i tillfälle att föra de bevis, som i sådant hänseende kunna finnas nödvändiga.

I de aldra flesta fall blir denna förhandling mycket kort och bevisföringen inskränker sig till framläggande af sådana äldre straffdomar emot den tilltalade, som kunna medföra straffets skärpande. *Domen afkunnas af rätten vid sammanträdets slut eller på särskildt utsatt sammanträde senast ett dygn därefter.*

Grundtanken i jurysystemet är, att domen är resultatet af två faktorer, att skuldfrågan afgöres af juryn och straff-frågan af rätten. Härtill är emellertid enligt norska lagen den lagfarne faktorns inflytande på domen icke inskränkt. För det första inverkar rätten indirekt på domsresultatet genom fastställelsen af frågorna, i hvilka allaredan domen till en del ligger. För det andra falla de s. k. efterföljande straffutslutningsgrunderna, såsom t. ex. preskription, icke under juryns pröfning. Och för det tredje kan rätten under vissa förhållanden alldeles åsidosätta juryns utlåtande, då detta är fällande, däremot aldrig då det är friande. Detta kan inträffa *dels* då juryns utlåtande kommer i kollision med lagen, därigenom att juryn såsom bevisade fastslår några sakförhållanden, hvilka icke ingå i karaktären af det brott, för hvilket ansvar yrkats, *dels* då rätten anser bevisningen vara otillräcklig. I förra fallet har rätten att utan hinder af juryns utlåtande meddela frikännelse. I senare fallet kan rätten icke komma längre än till ett beslut, att målet skall upptagas till *förnyad behandling på ett senare lagmandsting*, därvid såväl rätten som juryn skola bestå af andra personer, än vid första rättegångstillfället. Målet behandlas då helt och hållet af nyo. Blir också den nya juryns dom fällande, men rätten *enhälligt* kommer till den öfvertygelsen, att bevisningen är otillräcklig, kan rätten gifva frikännelse, eller om rätten enhälligt anser den tilltalade förvunnen till en ringare förbrytelse, än af juryns utlåtande skulle

följa, döma honom i öfverensstämmelse med denna sin åsikt. Sålunda förnyad behandling får icke ytterligare företagas i samma mål.

Juryns rådplägning skall försiggå i enrum. Det är således icke tillåtet, att juryn, såsom i England ofta praktiseras, afgifver sitt utlåtande omedelbart i domsalen.

Till ett för den tilltalade ogynnsamt svar på en fråga fordras minst *sju* röster mot *tre*; undantag göres endast för fråga om tillvaron af försvårande eller förmildrande omständigheter i allmänhet. I sistnämnda fall afgöres frågan genom enkel pluralitet; men svaret är bindande för rätten endast i händelse det är för den tilltalade gynnsamt. Det beror sålunda på fyra af de tio jurymännen att fria den tilltalade. Det svar, som blir resultatet af omröstningen, skall af juryns ordförande antecknas vid hvarje fråga och bestyrkas af de två jurymän, hvilkas namn vid lottningen först utdragits. Röstetalet skall tillika angifvas, så att däraf kan ses, att behörig pluralitet uppnåtts, men däremot får det ej uppgifvas, huru en hvar af jurymännen röstat. Om juryns utlåtande icke uppfyller lagens fordringar eller är oklart eller innebär själfmotsägelse, kan rätten ålägga juryn att för felets rättande draga sig tillbaka till ny rådplägning och omröstning.

Rättegången vid *meddomsretten* är byggd på samma principer.

Sammanträdet börjas med att domsmännen svärja att »dömme og kjende i Sagen», som de »ved sandest og rettes at være efter Loven og Sagens Bevisligheder», under samma former, som ofvan äro beskrifna i fråga om jurymannaeden. Därefter påropas målet, statsadvokatens anklagelsebeslut uppläses, den tilltalade tillfrågas om sina lefnadsomständigheter och om han erkänner sig skyldig och vittnena påropas. Omedelbart därefter tager bevisföringen sin början och när denna är afslutad, få parterna yttra sig och framställa sina slutpåståenden. Bägge dessa afdelningar af förhandlingen försiggå efter samma regler, som ofvan blifvit meddelade i fråga om lagmandsretterne, endast med den skillnaden att förhandlingarna om skuldfrågan och om straff-frågan försiggå i ett sammanhang. Dock kan domstolen tillåta, att skuldfrågan behandlas för sig, då sådant i en mera invecklad sak kan bidra att lätta öfversikten öfver det hela. I alla händelser skall vid *domens afkunnande, som måste ske på stället eller senast tre dagar efter förhandlingarnas slut, röstas särskildt öfver skuldfrågan*. Domstolens rådplägning och omröstning ske för slutna

dörrar. Genom lottning bestämes, i hvilken ordning rösterna skola afgifvas, och gäller denna regel äfven den lagfarne ordföranden. I öfverensstämmelse med omröstningen författar ordföranden domen och, om icke af pluraliteten annorledes bestämes, äfven motiveeringen.

Muntligheten, omedelbarheten och den fria bevispröfningen påkalla väsentliga förändringar i afseende å *rättsmedlen* eller de utvägar, rättegångsordningen lämnar den missnöjde parten att söka ändring i rättens beslut och dom. Såvidt sådant ändringssökande är riktadt emot slutlig dom, hvarigenom den tilltalade frikännes eller fälles, eller emot lagmandsrets beslut, hvarigenom, på sätt ofvan är omnämndt, med åsidosättande af juryns utlåtande saken hänvisas till förnyad behandling på annat lagmandsting, kallas ändringssökandet »Anke» och går *alltid*, — äfven från meddomsret — *till höieste ret.* Stiftsoverretterne äro således numera alldeles uteslutna från straffprocessen.

I afseende på omfattningen af detta ändringssökande framtråda de nya processprincipernas verkningar. I den skriftliga processen, där hvarje beslut får grundas endast på det i protokoll och akter föreliggande materialet, finnes ingen gräns för möjligheten att ställa beslutet under högre rätts pröfning, och häri ligger en af detta systems väsentliga fördelar. Saken kan läggas fram för öfverrätten i alldeles samma form hvori den förelåg för underrätten, och efter den äldre norska processen hade man, liksom enligt svensk rätt, tillfälle att få hvarje brottmål pröfvadt i tre instanser. Under muntlig rättegång — i sträng mening — är det omöjligt att förelägga någon öfverinstans alldeles samma material, som förelåg i underinstansen. Till och med under förutsättning att den muntliga förhandlingen kunde förenas med fullt tillfredsställande protokollsföring, är det obestridligt, att en del väsentliga moment, som just gifva muntligheten dess särskilda betydelse, alldeles icke kunna bevaras i ett protokoll. Det kan således under en rent muntlig rättegång icke blifva fråga om någon i egentlig mening förnyad pröfning af domens faktiska underlag. Pröfvas i samma mening som under ett skriftligt appellsystem kunna underrättsdomar i vanliga fall endast med hänseende till formernas iakttagelse och rättssatsernas användning samt till en del straffmätningen. Eljest kan det under muntlig process endast blifva fråga om ett upprepande af förhandlingen med

hela bevisföringen, hvarvid man emellertid alltid är utsatt för att icke längre kunna framskaffa alla de ursprungliga bevismedlen och att saken sålunda vid återupptagandet får en helt annan och ofullständig gestalt. En af grundreglerna i den norska straffprocesslagen är alltså: att *klagan i höieste ret (Anke) aldrig kan grundas på, att underrätten har misstagit sig i bevispröfningen.*

Såsom föremål för sådan klagan återstå emellertid *rättegångsfel* i egentlig mening, och *felaktig användning af rättssatser.*

Med *rättegångsfel* förstås, att den tilltalade ej blifvit behörigen stämd, att försvarare ej blifvit förordnad, att domstolen eller juryn icke varit lagligen sammansatt, att frågorna till juryn icke varit lagligen affattade o. s. v. Vissa af dessa fel äro af den beskaffenhet att de alltid måste leda till hela den föregående procedurans undanrödjande; men vid andra får afseende fästas, endast om sannolikhet förefinnes att de inverkat på domens innehåll.

I fråga om *felaktigt användande af rättssatser*, ställer sig saken något olika, om domen blifvit meddelad af förhørs- och meddomsret, eller om den meddelats af lagmandsret.

I det förstnämnda fallet kan klagomålet riktas emot såväl skuld- som straffrågan, allenast det icke grundar sig på hvad meddomsretten har fastställt med afseende på beviset. Detta gäller lika fullt ehvad domen är friande eller fällande. Anser nu höieste ret, att underrätten oriktigt uppfattat lagens mening, kunna två fall inträffa. Antingen finner höieste ret, att de faktiska omständigheter, som i domsskålen äro angifna, äro tillräckliga för att därpå kunna bedöma den åtalade gärningen, och i sådan händelse dömer höieste ret omedelbart i saken, eller ock finnes detta icke vara förhållandet, och i sådan händelse undanrödjans både dom och procedur och saken återförvisas till ny behandling, hvarvid den af höieste ret uttalade rättsåsiikt måste följas.

Öfver en lagmandsretsdom däremot kan klagan föras hos höieste ret endast i vissa af lagen bestämda fall. Klagomålen måste leda till hela procedurans undanrödjande, om lagmansrätten finnes hafva vid frågoställningen utgått från en oriktig rättsuppfattning eller juryns utlåtande i en punkt, som besvarats till den tilltalades förman, hvilat på oriktig rättsundervisning af lagmanden. Om ett fällande utlåtande af juryn befinnes hvila på en oriktig rättsuppfattning, kan höieste ret omedelbart frikänna. Då befogad klagan förts öfver

rättens beslut angående preskriptionsfrågor o. d., eller öfver straffmätningen, beror det på den utredning, som förefinnes i målet, huruvida höieste ret omedelbart ändrar lagmandsrettens dom eller återförvisar målet till ny behandling utan jury.

Klagomålen (Ankeerklæringen) insändas alltid genom statsadvokaten till höieste rets »kjæremålsudvalg», som afgör, huruvida de äro i rätt tid anförda och i öfrigt lagliga. I vissa fall kan »udvalget» döma i själfva saken; i regeln hänvisas dock saken till höieste ret *in pleno*.

Då meddomsretternes organisation icke medför samma garantier för en riktig bevispröfning, som lagmandsretternes, så kan under vissa villkor en *vid meddomsretten afdömd sak* såväl af åklagaren, som den tilltalade *bringas under ny behandling vid lagmandsretten*. Begäran om en sådan förnyad behandling får icke afse rättstillämpningen eller straffmätningen och skall i polis- och bötesmål pröfvas af kjæremålsudvalget. Detta gäller äfven om klagan öfver dom af förhørsret, då denna dömt på grund af erkännande.

Besvär öfver de underordnade rätternas *beslut i rättegången* kallas »kjæremål» och pröfvas af »kjæremålsudvalget» i *skriftlig procedur*.

Såsom extraordinärt rättsmedel förekommer *Gjenoptagelse* (= resning), som dock, på grund af grundlovens 90 § ej får användas emot höieste rets domar. Samma domstol, som dömt i saken, har såväl att besluta om gjenoptagelsen som att företaga den nya behandlingen. Gjenoptagelse kan förekomma endast i två fall, nämligen *dels* då under första behandlingen misstag blifvit begånget på grund af något *brottsligt* förhållande, såsom att förfalskade handlingar företetts, vittne begått mened o. s. v., *dels* då *nya fakta eller nya bevis* kommit i dagen.

Sådana äro i korthet hufvuddragen af den nya straffprocesslag, som sedan den 1 januari 1890 tillämpas i Norge. Om man fränser vissa af lokala förhållanden föranledda egenheter i organisationen, är densamma så i principer som i detaljer en trogen bild af den moderna europeiska straffprocessen i dess konsekventaste form, närmast anslutande sig till de tyska och österrikiska lagarne samt det danska förslaget.

En bland de största betänkligheter, som reste sig emot den nya lagen, var af ekonomisk natur. Det var ett nytt experiment att i

ett land af Norges stora utsträckning och med dess glesa befolkning tillämpa ett system, som kräfver så stora personliga uppostringar af tid och krafter. Såsom ofvan är nämndt, ansågs det också nödvändigt att lämna någon godtgörelse åt de valda folkdomarne, och detta förökade naturligtvis kostnaderna. Juryns motståndare gjorde också hvad de kunde af denna betänklighet, och kostnadsberäkningarna befunno sig under förhandlingarna om lagen i ett ständigt *crescendo*. Men stortingets majoritet hade en så fast öfvertygelse om lagens nödvändighet, att inga offer vägrades, och ehuru visserligen justitiedepartementets årliga utgifter under det nya systemet synas hafva ökats med ungefär 400,000 kronor, utgör detta dock endast tvätredjedelar af hvad stortinget offervilligt erbjöd. Om lagens verkningar i öfrigt är det för tidigt att döma; men för det nya systemet talar fördelaktigt den omständigheten, att, ehuru de flesta af Norges främsta jurister voro reformens öppna motståndare, man ännu icke i den norska litteraturen eller ens i tidningspressen funnit någon allvarsammare kritik af det sedan mera än två år använda nya rättegångssättet. Man synes i Norge få ytterligare bekräftelse på den gamla erfarenheten, att juryn segerrikt behåller den plats, han en gång med stormande hand intagit.

Liksom i Tyskland juriesystemets införande återverkade på civilprocessen, synes förhållandet äfven blifva i Norge. Jurykommissionen i sitt betänkande af 1885 fästade uppmärksamheten på det förhållandet, att, om Stiftsoverretterne, som då voro andra instans såväl i tvistemål som i brottmål, genom den nya lagens införande befriades från de senare, det icke vore skäl att bibehålla dem till lika stort antal som för närvarande, och att flera fördelar kunde vinnas genom att indraga dem allesammans och i deras ställe göra *Lagmandsretten till appellinstans i tvistemål*. Hvarje amt (lagsohn) finge sålunda sin appelldomstol flyttad inom distriktet; behandlingen kunde göras mera tillgänglig för allmänheten än den nuvarande öfverrättsproceduren; lagmænd, underdomare, advokater och sakkörare kunde få rikligare tillfälle till allsidig juridisk utbildning och slutligen kunde betydliga statsutgifter inbesparas, på samma gång som lagmandsdömenas antal förökades, så att lagmænden icke behöfde ständigt ligga på resor. Lagmandsretternas fasta domare, d. v. s. de tre lagfarne ledamöterna, borde på hvart lagmansting, sedan brottmålen afslutats och juryn blifvit hemförlofvad, såsom

appelldomstol upptaga vädjade tvistemål och före tingets afslutande behandla dem. Kommissionen utarbetade också ett helt kort i allenaast 11 paragrafer affattadt »Udkast til Lov om ophævelse af Stifts-overretterne og om Lagmandsretterne som Ankedomstole i borgerlige Retssager m. V.» Under jurylagens fortsatta behandling sköts civilprocessen åt sidan, men stiftsoverretten i Kristianssand har emellertid blifvit indragen och en komité med rigsadvokaten *Getz* såsom ordförande är tillsatt för uppgörande af förslag till ny civilprocesslag. Man har sålunda grundad anledning antaga, att, om Norges inre utveckling får ostörd fortgå, detta land inom kort skall i *hela* sitt rättegångsväsende komma i nivå med de stora kulturstaterna.

RYSSLAND UNDER NORDISKA KRIGETS ÅTERVERKAN.

AF

HARALD HJÄRNE.

Hvad det stora nordiska kriget, Karl XII:s bragder och nederlag, månde betyda för vårt eget fädernesland, särskildt för dess inre utveckling, därom förmena vi svenskar oss hafva en åtminstone någorlunda åskådlig föreställning, om det också är en kommande forskning förbehållet att på ett fullt sammanhängande och uttömmande sätt behandla detta ämne.

Däremot är det segrande Rysslands inre utveckling under denna världshistoriska konflikts återverkan för den svenska allmänheten så godt som okänd. Att tsar Peter »öppnat Ryssland för den europeiska kulturen», beredt sitt rike en betydande ställning inom Europas statssamfund, gjort Petersburg till sin nya hufvudstad o. s. v., dessa och dylika satsar hafva visserligen, såsom det heter, ingått i den allmänna bildningen. Men man har utom Ryssland ganska litet intresserat sig för det ryska folkets medverkan och uppoffringar för de syftsmål, som den väldige herrskaren, enligt gängse åsikt, från början för sig utstakat.

Och likväl saknas utan en sådan motbild det vederbörliga perspektivet för uppfattningen af det svenska folkets öden och Karl XII:s politik under detta tidskifte. Sambandet emellan folken framträder, till godo och till ondo, icke minst i de stora krigens hemlighetsfulla samarbete, som ingalunda upphäfves af det ömsesidiga hatet. Dessa folkpröfningars verkliga utslag kunna endast genom en noggrann jämförelse utrönas och få icke bedömas allenast efter den tillfälliga vapenlyckan, den yttre framgången. De yppa sig tillförlitligast i den bestående krafttillväxt eller det svårbotliga elände,

som kanske först ett senare århundrade mäktar rätt urskilja och uppskatta.

Studiet af Rysslands historia under öfvergångsöskedet emellan tsardöme och kejsardöme har på senare tider blifvit underlättadt genom åtskilliga värdefulla publikationer af statsakter. Den ryska häfdaforskningen har äfven från olika synpunkter börjat bearbeta detta material och komplettera det genom undersökningar af arkivens ännu outgifna skatter. Det förtjänar i synnerhet framhållas, att man egnat stor uppmärksamhet icke blott åt den egentliga »reformepoken», utan äfven åt den närmast föregående »moskovitiska» tiden, och att flere nyare ryske författare betonat de svenska inrättningarnas och exemplens så ofta förbisedda inflytande på Rysslands omdaning.¹

Dessa forskningars resultat torde komma att väsentligen förändra de häfdvunna föreställningarna om tsar Peters regeringsverksamhet och »reformer». Framför allt faller en helt och hållet ny belysning öfver Rysslands inre tillstånd. Blott några knappa drag kunna här tecknas, men åtminstone må ett försök vågas att göra konturerna så tydliga och skarpa som möjligt.

* * *

I hvilket inre skick och med hvilka maktmedel gick den moskovitiska staten århundradets långvarigaste och fruktansvärdaste krig till mötes?

Svaret tarfvar en utredning, som ej kan stanna vid några nakna statistiska data.

¹ Blott för att gifva en föreställning om den ryska historiska litteraturens rikhaltighet inom detta område, nämner jag här några arbeten, som utkommit under de sista tre eller fyra åren: »Peter den stores bref och papper» (2 band), utgifna på kejsarlig befallning (genom *Bytjkov*); Vetenskapsakademiens publikationer af senatsakterna under Peter (genom *Dubrovin*) och af moskovitiska statsakter (genom *Popov*); *Semerskijs* edition af synnerligen intressanta och viktiga handlingar och anteckningar ur furst Kurakins arkiv; vidare monografier af *Sjmurlo* (»Peter den store i litteraturen»), *Tsvëtajev* (»Protestantismen och protestanterna i Ryssland före reformepoken»), *Lappo-Danilevski* (»De direkta skatterna i moskovitiska riket») *Druzjinin* (»Sektismen vid Don») m. fl. Ett särdeles grundligt arbete är *Miliukovs* »Rysslands statshushållning i första fjärdedelen af 18:de århundradet och Peter den stores reformer» (Petersburg 1892). Förf. har äfven i original begagnat svenska skrifter och källor. Jämförelsen emellan svenska och ryska förhållanden har också väsentligen främjats genom *Berendts* »Sveriges statshushållningshistoria före 1809». Samme förf. har äfven i en särskild uppsats meddelat åtskilligt nytt om baron *Luberas* och hans betänkande angående den svenska kollegialförvaltningens införande i Ryssland.

Då man närmare studerar Rysslands intressanta häfder, förvånas man till en början att återfinna så många drag, som lifligt påminna om vårt eget svenska samhälles äldre institutioner. Först då man söker tränga ännu något djupare in, tror man sig upptäcka den väsentligt skilda grundkarakter, som döljer sig under så påfallande yttre likheter.

Ryssland är, liksom Sverige, och har af ålder varit, för att nyttja ett omtyckt nationelt talesätt, ett *krestianskoje tsarstvo*, ett »bondevælde», uppbyggt och upprätthållet allra mest af det åkerbrukande folket. Skillnaden åter kan möjligen hänföras till stamlynnets afvikande anlag, så framt man därmed ej förstår en fatalistisk predestination, utan ett alster af mänsklig historia och mänsklig själfverksamhet under olika villkor. Den ryske bonden har byggt sitt samhälle, drifven af helt andra yttre och inre krafter än den svenske.

Den slaviske allmogemannen är, lika litet som den germanske, född till träl eller af naturen begåfvad med sämre kulturanlag. Men han har bildat sig ett annat frihetsbegrepp, som gör det för honom svårare att trygga sin personlighets rätt och människovärde. Både slaver och germaner höra till jordens företagsamma, vandringslystna och koloniserande stammar. Men deras verksamhetsifver röjer sig i olika sträfvanen, som trycka hvar sin prägel på deras samfundslif.

Den svenske allmogemannens arbetsmål är den själfegande odalbondens fasta ställning, omgärdad af otvetydig lag och sammanknuten med grannbyggd, flerfaldiga ortssamfund och stat genom en kedja af skarpt begränsade rättsliga band. Nybyggarens eller utvandrarens sträfvan är att vinna ett nytt hem, om möjligt, bättre och tryggare än det gamla. Men det unga samhället uppblomstrar, om lyckan är gynnsam och folklynnet förblir sig troget, liksom det gamla ur det ena hemmets själfständiga och starka anslutning till det andra, ur den ena cellens och cellgruppens sammanväxning med den andra till en organisk väfnad med rikt förgrenadt lif.

Ryssens ideal åter är den frie, obundne kosacken, som visserligen icke får förväxlas med en blodtörstig och kulturhatande nomad, men som ej gärna trifs på den torfva, där han är född eller hamnat, längre än till dess han ser sig i stånd att annorstädes vinna ett uppehälle, tillräckligt för en sorgfri tillvaro enligt stundens behof och hans egna tarfliga anspråk. Hans »bredt anlagda lynne», den *sjirokaja*

natura, hvaraf han själf berömmar sig, spjånar emot alla främmande eller till och med en gång af honom själf uppdragna skrankor och sträfvar utåt i det oändliga utan säkert fäste för håg och drömmar, tills fysisk eller mänsklig öfvermakt bjuder honom att stanna.

Han är den kringflyttande jordbrukaren, som raskt och grundt upplöjer den ena feta marken efter den andra och, när skörden börjar blifva knappare, söker en långt aflägsen plats för en ny torftig hydda, medan den gamla lämnas i förfall. Han är den vandrande handverkaren, som smidigt lär och släpper det ena yrket efter det andra, den snart tröttnande dagsverkaren, som emellan vidt skilda orter byter hemvist och tjänst efter ögonblickets infall. Han är gårdfarihandlaren, som från marknad till marknad omsätter sitt rörliga lager i ständigt växlande varor. Han är slutligen den oförtrutne pälsjägaren, skogsröfvaren eller steppens krigare, som på långa vägar söker sitt rof, hvar helst han kan nå det, som af trots och lättsinne, af hunger och förtviflan vänder sina vapen lika framfusigt emot kristen byggd och öfverhet som emot ödemarkens vilddjur, de otrogne eller naturfolkens horder.

Typerna för de samhällen, som ryssen bildar på egen hand med sina stallbröder, äro det hastigt samlade och hastigt skingrade byalaget (*mir*), arbetslaget (*artel*) eller kosacklägret (*stanitsa*), med deras bullersamma ordskiften, ögonblickliga acklamationsbeslut och af inga varaktiga regler fjättrade sedvänjor. Ryssen vantrifs med ensamt lif och arbete, och likväl streta de förbundna krafterna alltjämt oroligt i sär från hvarandra.

Men när den egna viljan och styrkan ej räcka till att binda sig själfva, då kommer det oundgängliga bandet från annat håll. Slavisk frihet, som gärna utmynnar i kosackiskt själfsväld, slår lika lätt öfver i asiatiskt förtryck.

Öfver denna lösliga massa af skiftande samhällselement och människogrupper höjer sig staten som en eröfrande makt med uppgift att *tvinga* till fast bosättning och fortsatt arbete.

Men statsmakten, om också af främmande ursprung, smittas dock i längden själf af det kufvade folkets eget lynne. Variager, som resa stommen till en germansk rättsordning, tatarer, som pålägga ett för alla likformigt ok, lämna båda efter sig ett halffullbordadt verk, i hvars drag den asiatiska prägeln till slut skarpest framträder. Och den moskovitiska staten röjer tydliga lån af tukto-

mästarnes konstgrepp, men dess lifskraft växer ur äkta slavisk jordmån.

* * *

Man tänke sig ett kosackband, som förvandlat sitt ofta upprifna läger, af egen drift eller af yttre tvång, till en fast borg, dit rofvet från långväga trakter bortsläpas för att gömmas och förtäras. Fångarne nödgas att arbeta i jorden för sina husbönders underhåll. Till aflägsnare byggder utsändas från borgen insamlare af andras skördar, uppsyningsmän för att hindra jordbrukarne att rymma sin kos. Krämarne tvingas att besöka borgens marknad, att afleverera en del af sin förtjänst, att uppslå sina bodar invid muren. Jägare, fiskare, biherdar uppletas af skattefogdar, och trälbyar utplanteras på lämpliga ställen för dylika yrken. Emellan olika borgar med deras höfdingar och manskap uppstår täflan och strid. Kämpar och skattdragande tvingas eller lockas att träda under den starkares valde. När segern är afgjord för en ende, så måste äfven krigarne stanna kvar i den enda tjänst, som fins till för dem. Och uppsikten öfver de kufvade fördelas dem emellan med åliggande att under ny inbördes täflan fortsätta »jakten på arbetskrafter», som fyller Rysslands historia.

Sålunda uppstår den moskovitiska skillnaden emellan *tjänstpliktige* och *skattdragande* män (*sluzjilyje* och *tiaglyje liudi*), på visst sätt motsvarande *frälse* och *ofrälse* i det gamla Sverige. Men den svenske frälsemannen är egentligen en själfegande bonde, som trädt i konungens tjänst. Den ryske tjänstpliktige mannen åter är ej en jordegare i samma mening, utan en uppsyningsman med vunnet herravälde öfver de arbetskrafter, som bruka jorden. Den svenske ofrälse bonden är, äfven han, en jordegare, omedelbart eller genom lott i sin by. Men den ryske bonden är en arbetsskyldig odlare af den jord, som han icke törs eller för ögonblicket gitter lämna. Hvarken han eller hans byalag är fäst vid jorden genom eganderättens band, utan endast genom den tillfälliga hägen eller tvånget till jordens uppodling. Jordegendomen har för ryssen ringa värde i och för sig. Jordbesittningens former äro i Ryssland olika former af husbonde-makt och underdånighet.

Den tjänstpliktige mannen, adelsmannen, såsom man ju må kalla honom, har större makt öfver bonden på sitt *arfvogods* (*vottjina*),

som hans förfäder eller fränder redan upprättat, än på sitt *tjänstegods* (*poměstie*), som han innehar af tsarens ynnest. Jordbrukaren är mindre bunden på de större godsen, på *tsarens arfvegods*, som tillåta större utrymme för flyttning, på *skattejorden* (*tjernyja zemli*), som blott tillfälligtvis besökes af tsarens växlande fogdar, på *biskopsstiftens* och *klostrens gods*, som tarfva lånad hjälp och tsarens skydd för husbondemaktens utöfning. *Gårdsfolket* är öfver allt mest bundet under husbondens makt. *Stadens* handverkare och krämare äro bundne af sin arbetsplikt till tsaren. *Hofvets* tjänare äro tsarens förnämligaste gårdsfolk. *Rikets* ämbetsmän betraktas äfven som tsarens gårdsfolk, och hela den tjänstpliktiga adeln kallas och galler för *tsarens trälars* (*chology*).

Husbondemakten i alla dess olika former, från själfherrskaredömet till godsherreskapet, regleras ej af stadgad rätt, utan lämpas i sin utöfning efter de underdåniges större eller mindre skyddsbehof emot än värre nöd och förtryck. Tsaren värnar sina skattdragande »faderlöse» (*siroty*) med sina tjänstpliktige och väpnade trälars tillhjälp. Så länge de stora tatarlägren i Kazan och Astrachan afskrämma från rymning och hota med öfverfall, så länge kunna de moskovitiska jordbrukarnes band hållas mindre hårdt tilldragna, medan tsaren, för det samfälda försvarets skull, bringar sina egne väpnade tjänstemän i allt strängare lydnad. Men när de vida bördiga slätterna omkring nedre Volga ej längre förete några faror, då lägger adeln *lifegenskapens* ok på sina underhafvande och tilltvingar sig större hänsyn af sin egen husbonde, tsaren. Tsarträlarnes tukt försvagas genom frigörelsen från farligare, numera mindre behöfligt arbete.

Tsartjänsten inskränkes då af mildrande villkor. Tsarens makt delas af riksråd och riksdag. Allmogens afgifter utpressas och behållas till god del af de adlige husbönderna själfva. Tsaren måste af sin arfvejord och äfven af skattejorden utdela allt flere och större tjänstegods till adeln, och tjänstegodsens besittning blir i säkerhet och makt allt likare arfvegodsens. Tsaren måste fylla sina kassor genom att öka sin egen närmast underlydande allmoges bördor, genom att nyttja, med adelns bistånd, sin makt öfver kyrkans ekonomi, sin makt öfver borgerskapets näringar, sitt myntregal, sina torgpålager och marknadstullar, sitt brännvinsmonopol, sin sibiriska pälsjakt och sin asiatiska byteshandel.

Men tsaren behöfver uppbördsmän och agenter för all denna sin rörelse, och dem finner han bland borgarne själfve, som i särskilda städer och gillen måste åtaga sig arrenden af sådana kronans inkomster eller årligt ansvar för dem till vissa belopp. Desse köpmän, framför allt i Moskva, betraktas som kronans tjänstemän, och de påtvungna eller frivilliga aftalen träda mer och mer i stället för de egentlige uppbördsfogdarnes verksamhet inom dessa förvaltningsgrenar. Det äkta Moskvasystemet, hvad t. ex. brännvinsutskänkingen angår, består däri, att om tsarens kroginkomster från ett visst uppbördsområde ej uppgå till det beräknade årsbeloppet, så utmättes bristen af de närmast ansvariga köpmannaombudens förmögenhet eller, om bristen är mycket stor, af alla stadsbornas förmögenhet, efter pinlig ransakning och med eller utan kroppsstraff. Men restantierna hopa sig ändå från år till år och måste ofta lämnas alldeles till spillo.

Allmogens skatter upptagas ej heller omedelbart af tsarens fogdar. Den skattdragande bonden eller stadsbon är icke uppskattad till kronan hvar för sig. Stad för stad, gods för gods, by för by värderas till ett visst årligt skattebelopp, ursprungligen efter mätning af allt upplöjdt land och dess sammanläggning till vissa skattelag (*socha*), för hvilka lika belopp utgöras. Gårdarne i städerna räknas och sammanläggas i liknande skattelag efter förmodad inkomst af näringar och handel. Och kort före 1680 utsträckes gårdsberäkningen, som underlättar skattdragningen, äfven till landsbygden. Men fördelningen af skattebördan på personerna verkställs af de skattdragande själfve, som äro samfäldt ansvarige för det en gång fastställda beloppet till kronan. Fogden håller sig blott till stadens eller byns äldste, till godsets herre eller hans förvaltare. Han frågar ej efter, hvilka gårdar som brunnit, hvilka bönder som svultit ihjäl eller rymt. Han utkräver det belopp, som han enligt jordeboken skall inleverera till Moskva, och mera därutöfver för egen räkning, om han känner sig ega makt därtill.

Jordeboken omregleras sällan, och nyutskrifna skatter af tsar eller riksdag påläggas vanligen efter samma grunder. Inom hvarje Orts samfund pågår en ständig strid om den årliga taxeringen emellan husbönder och underhafvande, emellan välburgne och fattige. Om staden eller byn, såsom stundom händer, tillköper sig rätt att utan mellanhand inlämna sitt skattebelopp till Moskva, så lättas därigenom

ingalunda bördan för de skattdragandes nödställda massa. För dem finns ingen annan räddning än den äfventyrliga flykten till Sibiriens skogar eller till kosackerna vid Don, Volga och Jaik (Ural). Statsmaktens kall och styrka åter består i konsten att infånga och fasthålla så många skattdragande som möjligt, för att ej städerna och byarne skola blifva alldeles insolventa.

* * *

Riket i sin helhet uppfattas som tsarens arfvegods i högsta mening, och riksförvaltningen i Moskva liknar en kolossal gårdsförvaltning.

Tsaren har icke ett enda verklig centralt ämbetsverk, som i ordnade former sammanbinder riksregeringens verksamhet i dess olika grenar med landsändarnes samhällslif och offentliga myndigheter. Han förfogar endast öfver en mängd skilda gårdskontor af den brokigaste sammansättning, men alla samlade i Moskva. Dessa kontor kallas *prikazer*, »befallningar». De hafva uppkommit nästan huller om buller på det sätt, att tsaren, allt efter som ett nytt land blifvit vunnet, en ny skattetitel uppfunnen eller en ny tjänareklass anställd, undan för undan har befallt någon af sina bojarer eller andre högtbetrodde män att sköta ett visst slags uppbörd inom ett gammalt eller nyeröfradt område eller, efter omständigheterna, inom hela riket. Till denna uppbördsbefallning fogas så därjämte en befallning att fullgöra något visst bestyr af annan art. Det är ett slags »indelning», för att använda en svensk kameral beteckning, men utan räntornas anvisning till fyllande af vissa särskilda *lokala* statsbehof och utan någon gemensam räkningekammars kontroll.

I en prikaz samlas inkomsterna från de flesta tsarens arfvegods och bestrides största delen af hofvets underhåll. Men dessutom finnas särskilda prikazer för tsarens jägare, falkenerare, skjutsbönder, byggmästare, apotekare och till och med boktryckare, alla med vissa anvisade uppbördsorter eller andra inkomstkällor.

I en prikaz samlas de direkta skatterna från trakterna närmast Moskva, i en annan inkomsterna af kanaten Kazan och Astrachan, i en tredje inkomsterna från Sibirien, i åtskilliga andra skatterna från olika spridda orter inom Storryssland. En viktig prikaz är den, dit tull- (eller egentligen accis-) och brännvinsmedlen från hela riket ingå.

Under alla dessa prikazer höra tillika hvarjehanda bestyr för tsarens räkning. Prikazens befallningsman, som biträdes af talrike sekreterare och skrivvare, fattar ensam beslut och har *domsrätt* med ty åtföljande sportler öfver alla underlydande skattskyldige och tjänstemän. Rättskipningen, för så vidt som en sådan öfver hufvud finns, är ett bihang till skatteuppbörden.

Men vidare finnas särskilda prikazer för underhandlingar med främmande makter, för uppgörelser med det genom personalunion förenade Lillryssland, för uppsikten öfver det vapenpliktiga adelsuppbådet, öfver de underdånige kosackerna, för underhållet af streltserna eller borgarmilisen, af tsarens värfvade utländske ryttare, fotknektar eller europeiskt öfvade inhemska regementen, af tsarens vapensmeder, artilleri, m. m. Med alla dessa prikazer äro äfven uppbörd och domsrätt förenade. Skatteuppbörd och befallningsmakt höra likaså till andra prikazer, som döma i mål om adelns tjänstegods och arfvegods, om rätten till förlupne trälar eller lifegne, om uppfångade stråtröfvare från skilda håll i hela riket o. s. v.

Prikazerna växla mycket i betydelse och antal. Mot slutet af 1600-talet stiger detta till öfver 40. Om en ny påлага införes, om ett nytt statsbestyr anses nödvändigt, så upprättas antingen en ny prikaz eller läggas de nya ärendena till de gamla prikazerna utan regelbunden ordning. Om medlen icke räcka till i en prikaz, så utanordnas de efter tsarens behag från en annan. Bojarerna söka genom ständiga intriger draga så mycken uppbörd och makt, som det är dem möjligt, under hvar sin prikaz. Stundom äro några af dem nästan oberoende höfdingar, som styra eller utsuga hvar sin landsände från sina kontor i Moskva. Den högsta kontrollen är mycket svag, och stora summor fastna emellan bojarernas, skrivvarnes och fogdarnes fingrar.

Tillsammans bilda bojarerna *riksrådet* (*bojarskaja дума*), som öfverlägger om tsarens *ukazer* eller påbud, innan de utfärdas i hans namn. Och för viktiga frågor sammankallas en *riksdag* (*zemskij sobor*) af valda eller befalda ombud för olika tjänstemannaklasser, från orternas adel och städer.

Tsarens, rådets och riksdagens, ämbetsmännens och ständens inbördes maktställning skiftar efter personernas tilltagsenhet och slughet. Men under dem alla lyder den stora skattdragande massan, som aldrig på förhand vet, i hvilken prikaz rättsskydd för tillfället

står att söka för den enskilde i hans särskilda mål, men som af ålder är van att finna rätten sammanfalla med någon husbondes, fogdes eller skrifvares makt och penningeintresse.

* * *

Någon provinsindelning i egentlig mening finns icke till, utan endast växlande uppbördsdistrikter och militärkommandon. Här och där i städerna sitta *vojevoder* eller krigshöfvitsmän med några skrifvare och knekthopar, som i vissa fall biträda vid skatteuppbörden och naturligtvis ega motsvarande domsrätt.

Blott i Novgorod vid svenska gränsen, i södra Storryssland vid gränsen emot tatarsteppen, vid västgränsen emot Polen finnas tre eller fyra mer omfattande och någorlunda fasta militärbefäl, som förfoga öfver omgivande orters uppbörd till där förlagda, stående regementens underhåll. Dessa bestå af dels utskrifna, dels värfvade trupper, som aföst adelsrytteriets årliga uppbåd till riksgränsen. Det är en reform, utbildad af tsar Alexej Michajlovitsch, Peters fader, och det är första uppräningen till de ryska guvernementen. Vid början af kriget mot Polen och Sverige (1654) upprättade äfven samme tsar en särskild »räkningeprikaz», för att kontrollera åtminstone de dryga utbetalningarna till de värfvade knektarnes aflöning. Men denna prikaz försvann efter några år, och sedan dess insveptes bojarernas hushållning med statsverkets tillgångar i samma mörker som dittills.

Om ryska rikets folkmängd vid nordiska krigets utbrott finnas inga säkra uppgifter. Utländske författare uppskatta den till 12 å 15 millioner. Enligt 1678 års jordebok, som länge utgjorde grunden för skattläggningen, hänvisar gårdetalet på en siffra af omkring 6½ millioner. Men det är blott den skattdragande allmogen, och denna blott för så vidt som tsarens uppbördsmän lyckats framtvunga dess taxering. Det är mycket, som tyder därpå, att dubbla antalet människor bott eller åtminstone drifvit omkring inom Rysslands officiella gränser. Emellertid beteckna dessa 6½ millioner den redan af staten infångade skattebetalarstocken, största delen af det lefvande kapital, som tsaren kunde disponera och omsätta i sin stora krigsaffär.

Från 1680 har man den uppgiften, att tsarens årsinkomster uppgått ungefär till 1½ million rubel = 3 millioner silfverriködaler

(specie). Af denna summa utgjorde de direkta skatterna ej fullt $\frac{1}{2}$ million, men brännvinsmedlen och tullarne, af hvilka de förra öfvervägde hvarje annan särskild afgiftspost, 650,000 rubel. Af motsvarande utgiftssumma gingo i runda tal 700,000 rubel till hären och 225,000 rubel till tsarens hofhållning. Men alla dessa siffror gifva dock säkerligen snarare en för låg än en för hög föreställning om de summor, som uppborrdsmännen verkligen utkräfdes af det skattdragande folket, medan å andra sidan försmällningarna vid utgifterna till statsbehofven icke så noga kunna bestämmas. Allt som allt, torde dock proportionerna med en viss sannolikhet angifva regeringens finansställning.

För jämförelsens skull må nämnas, att svenska kronans inkomster 1698 uppgingo till närmare $2\frac{1}{2}$ millioner silfverriksdaler utom det militära och civila indelningsverkets naturaprestationer. Svenska rikets folkmängd vid samma tid utgjorde troligen knappa 3 millioner människor.

Skillnaden emellan Sveriges och Rysslands makttillgångar var alltså icke så ofantligt stor, som man är böjd att tro. Vid spanska successionskrigets utbrott, således ungefär samtidigt, torde Frankrikes folkmängd hafva närmat sig 20 millioner, men Storbritanniens icke uppnått 8 millioner. Proportionen var från början, om allting toges med, icke synnerligen ogynnsammare för Sverige än för England i denna Europas på samma gång västerländska och österländska kris.

Åtminstone förelåg för den ryska statsmakten den uppgiften att samtidigt med kriget emot den yttre fienden fortsätta eröfringen och underkufningen inom sina egna gränser.

* * *

Huru redde sig nu Ryssland i administrativt, ekonomiskt och socialt afseende under det nordiska kriget?

Redan åren närmast före fredsbröttet hade tsaren afrättat eller afdankat de opålitlige streltserna. I sammanhang därmed hade Rysslands sista riksmöte (1698) bekräftat domen öfver Peters i streltsernas uppror inblandade halfsysstrar. Hans själfhärskarmakt var sålunda tryggad.

Tsaren hade utskrifvit och exercerat ett nytt infanteri, kavalleri och artilleri. För dessa truppers utrustning och underhåll hade han

upprättat en ny *krigsprikaz* genom sammanslagning af ett par äldre och därtill anslagit bland annat en ny s. k. »dragonskatt». Men vid sidan däraf fortforo andra mindre militärprikazer att ega bestånd. Han hade börjat bygga och utrusta en krigsflotta på Don och vid Taganrog och lagt bestyret därom under en *amiralitetsprikaz* med motsvarande »fartygsskatt» och en *sjökrigsprikaz* med egen särskild uppbörd.

Men medlen räckte ändå icke till. Tsaren hade därför ålagt adel, prästerskap och borgerskap, att bilda en mängd skeppslag eller »kompaniskap» (*kumpanstva*) med skyldighet att prestera hvar sitt örlogsfartyg. Han hade (som fortsättning af ett reformförsök från 1681) fastare organiserat köpmansgillenas ansvar för tull- och brännvinsmedlen och därtill fogat vissa direkta afgifters uppbörd. Han hade lagt det högsta ansvaret på Moskvas rikaste köpmän, som finge bilda ett slags ny prikaz med det halftyska namnet *ratusja* (*Rathhaus*). Under dem lydde i landsorterna valde äldste eller s. k. »borgmästare» (*burmistry*), såsom äfven medlemmarne af *ratusja* (eller »borgmästartribunalet», *burmisterskaja palata*) tituleras. Det skildes emellan »tullborgmästare» och »krogborgmästare». Till en början hade tsaren anmodat städerna att genom val af dylika myndigheter alldeles befria sig från vojevodernas domsrätt, om de tillika ville åtaga sig ansvaret för *dubbla* beloppet af förra årsuppbörden. Menigheterna hade tvekat: många hade varsamt afböjt eller låtsat sig missförstå förslaget, andra hade rent ut förklarat sig vilja behålla både sina vojevoder och den lägre skatten. Då hade tsaren helt enkelt påtrugat dem denna sällsamma själfstyrelse, visserligen utan skattens formliga fördubbling och utan tull- och brännvinsmedlens fixering, men med sträng tillsägelse att inleverera så mycket de kunde få ut, så framt de ville undvika extra räfst. Denna uppbörd inbragte också verkligen dubbelt emot förut och kom tsaren väl till pass för kriget. Vidare hade han på en fyndig skrifvares råd infört en indräktig stämpelpappersafgift efter holländskt mönster. Denna afgift anslogs till tsarens vapenfabriksprikaz.

Kom så det förkrossande nederlaget vid Narva.

Lyckligtvis afled i samma vefva den allmänt vördade patriarken Adrian, och tsaren skyndade att lägga beslag på *patriarkatets egna prikazer* och största delen af dess uppbörd. Biskoparne kallades ej till val af ny patriark. Ämbetet tillsattes aldrig mera, utan sköttes

på förordnande af en ödmjuk prästerlig lycksökare med stark inknappning för hela hierarkien. Klosters och biskopsstiftens intäkter förlades till härens behof under en *klosterprikaz*, hvarigenom en för femtio år sedan af tsar och adel försökt reform nu återupplifvades med bättre framgång.

Den stående hären, som nu var stark nog att kväfva all opposition af prästerskap och allmoge, ökades i brådskande fart genom nya tvångsutskrifningar och nya direkta pålagor. Man har räknat öfver 30 allmänna utskrifningspåbud under tsar Peters regering, och ingen soldat hemförlofvades någonsin ur ledet.

Myntregalet nyttjades nu af Peter på det sättet, att silfverriksdalar uppköptes massvis från utlandet och ompräglades i försämradt ryskt mynt. Rubeln sjönk inom ett par år till hälften af sitt förra värde. Alla varupriser uppdyrkades trots tsarens förbud, och denna hans finansaffär förstörde slutligen sig själf. Men under tiden hann Peter till god del med dess afkastning hjälpa sig fram öfver den första krigsnöden och framför allt erlægga de dryga subsidier, som konung August betingat sig. När tsaren nödgades inställa subsidietributen, då nödgades också konung August sluta freden i Altranstadt och underkasta sig Karl XII:s vilja.

Dessa subsidier föranledde äfven en administrativ nyhet. Den första utbetalningen af 200,000 silfverriksdaler till Augusts generaladjutant på våren 1701 hade tsaren endast lyckats åstadkomma genom att hopskrapa alla kontanta medel i Moskväs olika prikazer, genom tvångslån i Troitsaklostrets skattkammare, af en förmögen köpman och till och med af sin egen gunstling, löjtnant Mensjikov. Då befalde Peter alla prikazer att för framtiden hvarje månad och hvart år insända redovisning för all sin uppbörd och utgift till hans *personliga kansli* (*bliznaja kantseljarija*). Det blef en ny prikaz och därjämte begynnelsen till Rysslands första finanskontroll, åtminstone så framt man ej tager hänsyn till tsar Alexejs »räkningeprikaz», som granskade blott en del af statens utgifter. För öfrigt fann tsaren det snart obekvämt att själf binda sina händer genom denna nya inrättning. Men så länge dess bestånd räckte, företedde dess papper, till tjänst för tsarens beräkningar och en senare häfdaforskning, årliga öfverslag, så pass tillförliga man kunde vänta, af rikets inkomster och utgifter.

* * *

Ändå förslogo likväl ej medlen.

Alltså utsträcktes omfånget af kronans regalier efter äldre mönster och färska påfund. Alla fiskevatten, biskogar, kvarnar, badstugor, spisvärdshus, åkarstationer togos i anspråk för kronans räkning eller, för det mesta, belades med vissa arrendeafgifter. Uppböörden af allt detta småplock anförtros åt den högt värderade Mensjikov, som får inrätta en prikaz för sig själf i Moskva med tillhjälp af sitt eget gårdsfolk. Detta verk kallas, när befallningsmannen får titel af »ingrisk furste», för *ingermanländska kansliet*, men stannar fortfarande i Moskva. Under det stora kansliet finns ett litet »badkansli», ett litet »honungskansli» m. m. Inkomsterna mottagas personligen af tsaren och redovisas ej i hans eget kansli. Den nya gemensamma kontrollen sättes åter delvis ur verksamhet.

Peters nya prikazer prunka med det västerländska namnet »kanslier». Annars rullar ännu så länge allting fram i den gamla moskovitiska administrationens hjulspår, men med raskare tempo och äfventyrligare påbud.

Genom uppgörelser med särskilde skrifvare och köpmän anordnas ett tobaksmonopol, ett tjärhandelsmonopol, ett persiskt handelsmonopol, och framför allt ett saltmonopol, hvars afkastning utgör tsarens s. k. »kabinetssumma» eller handpenningar för oförutsedda utgifter och icke heller redovisas i hans eget kansli.

Riksfinansernas och förvaltningens tyngdpunkt förskjutes emellertid på detta sätt allt mer.

Den där borgerliga tull- och brännvinsdirektionen eller *ratúsja* får allt svårare att verkställa sina utbetalningar till hären. Det faller sig vigare för tsaren att låta de oupphörligen marscherande trupperna omedelbart upptaga hvad de behöfva i landsorternas tull- och krogkassor. Men de olycklige »borgmästarne» i Moskva få behålla sitt ansvar och utsätta sig för hårdt tilltal, om de ej vid anfordran kunna lämna påräknade kontanter. Tsaren gifver dem en sträng »öfverinspektör», de olika afgiftsposterna höjas, och den vackra själfstyrelsens organism förvandlas till ett personligen bundet och utsuget skattelag under en ny allsväldig och listig prikazhöfding.

Emellertid ramlar den ena gamla prikazen efter den andra såsom onödig för sina särskilda bestyr och beröfvad sina inkomstkällor. Själfva riksrådet försättes ur verksamhet och domnar bort i glömska. Tsaren är ständigt på resa, i fält inom och utom riksgränsen. Han

utfärdar sina ukazer ensam eller efter tillfälliga »konseljer» med sina förtrogne »ministrar», såsom de nya namnen lyda. Blott när han någon gång besöker Moskva, sammankallar han där kvarlämnade gamle bojarer till en dylik »konselj», men han tror dem icke mer än jämnt och gifver dem föga att göra.

Så mycket mäktigare blifva de kommenderande generalerna i landsändarne vid alla rikets gränser. När Ingermanland eröfras, blir Mensjikov den förste *gubernatorn* öfver detta och närliggande gammalryska landskap. Han får hela uppbörden om hand inom detta vidsträckta område och sköter förvaltningen först från sitt »ingermanländska kansli» i Moskva, längre fram från ett dess afdelningskontor i *Petersburg*. Sedan bildas liknande befäl med samma omfattande befogenheter i *Smolensk* och *Kiev*, för att möta Karl XII:s anfall, i *Kazan*, för att krossa Volga- och Donkosackernas hotande uppror, i *Azov*, för att kunna trotsa ett fredsbrott med turken. Och från början af 1708 fördelas rikets *hela område* på åtta sådana *guvernement*, nämligen, utom de nyssnämnda, äfven *Moskva*, *Archangelsk* och *Sibirien*.

Reformen tarvar dock ett par år att fullständigt genomföras. De flesta prikazerna, både gamla och nya, utom dem, som bilda Moskvaguvernörens kansli, få förfalla eller flyttas ut i de andra sju landsändarne under hvar sin guvernör. Uppbörden både splittras och samlas i åtta stora *provinskassor*, som skola klämma efter de skattdragande på närmare håll och ömsesidigt bispringa hvarandra och tsaren. Förgäfves kämpar »öfverinspektören» öfver *ratusja* att bevara åtminstone sin egen för hela riket gemensamma finansförvaltningsgren.

Den moskovitiska statsenheten som väsentligen är af finansiell art, synes tills vidare vara så godt som sprängd.

* * *

Hvilka äro nu de första resultaten af denna revolution?

Redan 1701 äro statens inkomster och utgifter *fördubblade* emot 1680. Hvardera summan utgör alltså omkring 3 millioner rubel eller 6 millioner silfverriksdaler. Men hofvets utgifter hafva sjunkit till 100,000 rubel, härutgifterna däremot stigit till 2 millioner rubel, proportionsvis alltså ökats från hälften till två tredjedelar af utgifts-

summan. Den stående hären utgör 1701 öfver 100,000 man. Denna siffra, och mer därtill, hålles uppe under hvarje följande krigsår oaktadt ofantliga förluster i fält och sjukdom. Dessutom utskrifvas arbetshjon i hundratusental till Petersburgs och åtskilliga fästningsverks anläggning.

Men inkomsterna, som närmast efter 1701 ytterligare stiga, falla åter från 1705 till 1709 oafbrutet, och deras värde förringas ännu mer genom rubelns minskade köpkraft. Utgifterna däremot stiga utan hejd, och under Poltavaåret yppar sig den tydliga utsikten till ett deficit af öfver 15 procent eller $\frac{1}{2}$ million rubel. Efter allt hvad man kan se, har bristen hela tiden varit konstant, men undan för undan blifvit öfverskyld genom våldsamma indrifningar af gamla restantier, genom inkvarteringar och tillfälliga rekvisitioner *in natura*. Men nu har tsaren från sitt kansli fått svart på hvitt, att staten icke längre kan bära sig utan nya kraftåtgärder.

Hvad skall han göra? Ryssland har ännu ingen statskredit. Men Peter hoppas på en snar fred efter den lysande segern öfver svensken, och han besluter att inrätta sitt stora hushåll på en stadigare fot. Folkmängden och de skattdragandes ekonomiska kraft måste naturligtvis hafva vuxit duktigt efter 1680 under 30 års förvarfsarbete och hälften så lång tids väldiga reformer, som trots alla krigiska ansträngningar krönts med en sådan ära och glans. Det gäller att med lämpa taga i anspråk för rikets ordinarie stat detta väntade tillskott i folkets förkofran.

Tsaren lät alltså anställa, så att säga, en allmän husesyn öfver hela sitt rike. Frukten af detta arbete var 1710 års stora jordebok, som enligt den ursprungliga planen skulle för framtida skattläggningar aflösa den föråldrade 1678 års bok.

Men vid närmare betraktande befanns den nya boken vara alldeles otjänlig för detta ändamål. Det visade sig nämligen, att kronan skulle icke vinna utan tvärtom förlora ofantligt på utbytet. Ty gårdetalet i städer och på landsbyggd hade sedan 1678 *minskats* med 20 procent i medeltal öfver hela riket, allra värst, nämligen med 40 procent och mera, i det redan förut jämförelsevis svagt odlade och folkfattiga Nordryssland jämte andra trakter, som ingalunda varit utsatta för fiendens direkta anfall. Det var klart, att det ryska folket hade slitit mest ondt af sina egna härars och skattefogdars framfart.

Men hvart hade människorna, som bott i de förödda gårdarne, tagit vägen?

Därom förmåla källorna åtskilligt med uttryckliga ord, och annat kan slutas af otvetydiga fakta. På valplatsen hade somliga stupat eller försmäktat på marscher. Andra hade arbetat sig till döds i kärren vid Neva. Äldringar, kvinnor och barn hade svultit ihjäl i hembygden under försörjarnes bortovaro. Andra hade omkommit i farsoter, som gripit omkring sig från truppernas vinterkvarter.

Men de försvunna voro visst icke döda allesammans. Många hade helt enkelt lämnat sina egna stugor i sticket och trängt i hop sig i andra orters bebodda gårdar för att slippa sina förfallna byars skatter och dela lättare bördor med främmande, mindre utarmade värdar. Än flere hade rymt till skogs för att uppbyta nya, för skattefogdarne okända hemman. Eller de hade efter fädrens sed flytt till de klenst bevakade slätterna i öster och söder, till de upproriske kosackerna, till Sibirien och Kaukasus.

Den skattdragande massans afdunstning var en följd både af allehanda manspillan och af slappnad disciplin bland rikets arbetskrafter. Uppsyningsmännens antal minskades i rikets inre och aflägsna trakter genom härens framryckande västerut och de adlige husböndernas inskrifning i tsarens officerskår.

Huru som helst, tsarens lefvande driftkapital höll på att förtäras eller förskingras. Men han hvarken ville eller kunde förklara sig bankrutt midt i sitt segerlopp.

Hans nästa åtgärd var att befalla, att skatterna fortfarande skulle uppbäras efter 1678 års jordebok, medan den nya boken »lades till arkivet», såsom ryssarne pläga säga. Man kan tänka sig, huru drygt och ojämnt skatterna hädanefter skulle tynga, när ödeshemmanens andelar utportionerades på de kvarblifna gårdarne utan afseende på den olika minskningen i särskilda guvernement och orter. De trakter, som lidit värst, fingo alltså betala mest. Och ändå visste ju Peter till fullo hvad hans åtgärd innebar.

Vidare utskrefs en ny extra gärd för att täcka den närmaste tidens statsbrist. Kopparslantar med hög tvångskurs, verkliga mynttecken före Görtz' berömda uppfinning, präglades och utsläpptes till stora belopp, men visade sig snart både otillräckliga och rent af fördärliga för statskassan. Saltmonopolet ansträngdes till det yttersta,

och tsarens »kabinettsumma» växte alltså genom fördyring af allmogens simplaste lifsmedel.

Framför allt måste tanken på fred uppgifvas. Det var icke blott Karl XII:s envishet, utan Peters ofafvisliga finanskraf, som vållade krigets fortsättning. Hären kunde hvarken hemförlofvas eller utslutande underhållas genom rysk inkvartering utan våda af samhällets omedelbara upplösning. Det var denna fara, som i sin värsta skepnad hotade Ryssland, om turkarne begagnat sin öfvermakt vid Prut för att framtvunga till och med de redan ockuperade svenska provinsernas utrymning. Men sedermera kunde trupperna föras utomlands, och deras underhåll kunde kastas på Finland, Polen, Pommern, Mecklenburg och Holstein. Rysslands börjande ödeläggelse mildrades genom härjningar i Europa. De kvarblifna garnisonerna kräfdde mindre ansträngningar af Rysslands skattdragande i deras djupa elände och förslogo åtminstone till folkets nödtorftiga upptuktan för tillfället.

* * *

Men det politiska nödläget och synkretsens utvidgning födde äfven andra tankar.

Hvad kunde det vara, som gjorde, att den mindre högresta och redan breschskjutna svenska statsbyggnaden ändå mäktade hålla sig så pass upprätt midt i krigets stormar trots den okuflige, om också vettvillige konungens årslånga bortvaro och trots halfva rikets förlust? Bakom denna sega motståndskraft måste ligga någon hemlighetsfull statskonst, som från rysk synpunkt måste bestå i hvarje-handa vinstbringande och besparande finansiella inrättningar och konstgrepp.

I de eröfrade Östersjöprovinserna fick Peter sin första aning om svenska rikets institutioner. Han försökte tyda och tillämpa dem på sitt eget sätt.

Redan i regementenas fördelning på guvernementskassornas utgiftstater, på de särskilda orternas uppörd och rekryteringsplikt, skönjes ej blott äldre ryska vanors inflytande, utan äfven en otympelig efterhärkning af det svenska indelningsverkets utvärtas samband med landskap och hemmansrotar, i synnerhet sådant detta framträdde i Karl XII:s våldsamma metod att komplettera sina regementen. Det svenska krigskommissariatet för härens underhåll i fält var lättare

att begripa och föranledde därför en jämförelsevis trogen rysk kopia. Den svenska guvernements- och länsstyrelsens organisation jämte underordnade ortsmyndigheter var däremot mycket svår att förstå och mycket kostsam att eftergöra. Det konstigaste var den svenska rättskipningens självständiga ställning.

Denna besynnerlighet fick därför bortfalla i den begynnande ryska imitationen. Peters ingermanländske *landrichter*, som ju skulle motsvara en svensk lagman, blef helt enkelt en för de skattdragande fruktansvärd öfverexekutor. Estlands och Liflands *landtråd*, som voro valda adelsombud med vissa juridiska och administrativa funktioner, efterapades här och där i Ryssland såsom de adlige godsherrarnes utkorade skattefogdar till guvernörens biträde och möjligen kontroll. Det var en billig utväg för tsaren att på samma gång slippa aflöna egna underfogdar och direkt intressera adeln för de skattdragandes stränga eftersyn.

När Peter 1711 begaf sig i fält emot turken, då tillsatte han den *regerande senaten* efter Karl XII:s föredöme för att sammanhålla riket under herrskarens bortovaro. De högtbetrodde senatorerna skulle efter en uppgjord »tabell» eller ett slags riksstat tillse, att guvernörerna fullgjorde sina utbetalningar till regementena och aflevererade öfverskotten till senaten för andra viktiga statsbehof. Senatens »regering» skulle alltså bestå företrädesvis i en effektiv finanskontroll och därutinnan komplettera eller efterträda tsarens » eget kansli». Sambandet och kontrollen skulle upprätthållas genom *guvernementskommissarier*, som reste af och an eller vistades för jäman i Moskva såsom ett slags provinsministrar.

Men »tabellen» förblef ett skenfagert, tämligen betydelselöst pappersprogram. Senaten och guvernörerna lågo i ständig strid med hvarandra. De senare hade sällan pengar att på anfordran öfverstyra till senaten, generalerna och kommandanterna, ja, tsaren själf rekvirerade efter behof och eget skön omedelbart ur provinsernas kassar. Utom regementena skulle ju artilleriet förkofras, en ny östersjöflotta byggas, och Petersburg, från början blott ämnadt till en utpost vid hafvet och svenska gränsen, blef allt mer medelpunkten för Peters penningekräfvande och människofrätande verksamhetsifer. För senaten återstod till slut blott att själf flytta öfver till Petersburg för att ej alldeles skjutas åt sidan genom finansförvaltningens sällsamma, opåräknade utveckling, som Ryssland i själfva verket har

att tacka för sin nya hufvudstad. Till råga på allt upptäcktes snart nog, att de ordentligaste guvernörerna just voro sådana, som på eget bevåg togo sig för att utskrifva skatter, med hvilkas tillhjälp de, utom egen förkofran, kunde uppträda som liberale förskottsgifvare åt senaten och tsaren.

Det var egentligen icke meningen med den stora reformen. Emellertid väckte det undran, att de skattdragandes betalningsförmåga oupphörligt aftog i stället för att upphjälpas. De nytillkomna landtråden i vissa trakter fingo befallning att grundligen efterforska orsakerna till ödeshemmanens uppkomst. De kunde likväl ej meddela någonting nytt, som man ej visste förut, än mindre påvisa några botemedel. De kunde endast konstatera, att eländet alltjämt gjorde förfärande framsteg.

* * *

Och ändå infördes utan rast och ro nya reformer efter de bästa samtida mönster.

Genom majoratslagen af 1714 stadgades, att adelns tjänstegods skulle innehafvas med lika fullständig rätt som arfvegods, och att båda skulle gå i arf endast till en af sönerna, nämligen till den, som fadern ansåge lämpligast, medan de andre måste inträda i obligatorisk statstjänst såsom officerare eller civile ämbetsmän. Sålunda skulle godsens sammanhållas, husbonde makten förstärkas och tillika tsaren behålla och utveckla sin makt öfver den tjänstpliktiga adelns personer.

Genom 1716 års krigsartiklar, som kopierades efter Gustaf Adolfs och Karl XII:s, skulle disciplinen eftertryckligen häfdas inom den något bortskämda hären, som ju blifvit förvandlad till hela statsbyggnadens hörnsten. Dessa krigsartiklar tillämpades efter behof också på civila personer såsom den lättast öfverflyttbara produkten af modern europeisk lagstiftning. Sålunda åsidosattes efter omständigheterna tsar Alexejs visserligen något orediga lagbok, som 1648—49 blifvit utarbetad under de moskovitiska ständernas medverkan och utfärdad med deras samtycke.

I 1716 års krigsartiklar definierades för första gången, enligt 1693 års svenska riksdagsbeslut, tsarens statsrättsliga ställning såsom »en suverän monark, den ingen på jorden är för dess aktioner

responsabel, utan har makt och våld att efter sitt behag och som en kristelig potentat regera sitt rike.»

I samma mån som Peter utvecklade sig till en europeisk potentat af åtminstone faktiskt erkänd rang, uppsöktes af hans vänner eller trängdes själfmant omkring honom allehanda rådgifvare med den finaste europeiska polisvetenskapens och nationalekonomiens recept och projekt i sina fickor.

Det var bereste ryske magnater, slipade sydslaviske eller israelitiska affärsmän, som haft ögonen öppna för främmande metoder att fylla statens kassor. Från Frankrike fick Peter höra talas om den bepröfvade uppfinningen att bygga statens hushållning på personliga afgifter af hela landets räknade skattskyldiga befolkning.

Till honom kommo äfven erfarne och grundlige tyske kamerallister, som visste förtälja, huruledes uppbördens befruktande flöden kunna utan otillåtna aftappningar inledas i herrskarens skattkammare genom en systematisk bokföringskontroll, huruledes de skattdragandes betalningsförmåga kan ökas genom merkantilismens myntkvarhållande och industriskapande anstalter. Sakkunnige bjödo till att för Peter tolka den holländska och engelska nationalvälmågans, den svenska kollegialförvaltningens och landsstyrelsens hemligheter.

Det var gamle baron *Ananias Christian Pott von Luberas* från Schlesien, som i sin ungdom både praktiskt och teoretiskt studerat Karl XI:s förvaltningsreformer. Han inlämnade nu till Peter hela volymer af lärda och smått pedantiska betänkanden om dessa reformers tillämpning i tsarens rike äfvensom optimistiska förslag om Rysslands förvandling till ett blomstrande fabriksområde.

Det var den liflige och snarrådige hamburgaren herr *Heinrich Fick*, som från regementskvartermästare i svensk tjänst och kammar-skrifvare i holsteinske hertigens sold bragte sig upp till tsarens högra hand i administrativ organisationspolitik. Från honom särskildt utgick det egentliga initiativet till många nya åtgärder och statsinrättningar, hvilkas innebörd Peter själf utan tvifvel blott mäktade uppskatta från finansintressenas synpunkt. Efter Peters död blef Fick de ryske stormännens läromästare i svensk frihetstidsstatsrätt och i konsten att förvandla en rysk själfherrskarinna till drottning Ulrika Eleonoras konstitutionella vederlike.

Fick är en af det adertonde århundradets märkvärdigaste statsmän. Han egde en bildning, som anstod en samtida till Voltaire

och Bolingbroke, med en stark anstrykning af deras oförvägna skepticisism. Han påminner på samma gång om det svenska ståndsväldets byråkratiske riksdagsfrondörer och om franska revolutionens högtflygande intrigörer och administratörer. Hans historiska betydelse framträder i allt skarpare dager, ju mer forskningen i de öppnade ryska statsarkiven hinner belysa hvad som verkligen försiggick omkring riksförhärjarne eller skuggbilderna på kejsartronen.

På det moskovitiska samhällets ruiner uppbyggdes efter främmande, modern undervisning det petersburgska kejsardömet's absolutism, ett lärlingsprof af den mekaniska statsåskådning och den abstrakt konstruerande tidsanda, som sedermera på rent europeisk mark firade sina triumfer i den upplysta despotismens, i franska revolutionens och Napoleons politiska fabriker.

* * *

Denna sista katastrof i Rysslands inre utveckling under det nordiska krigets återverkan förtjänar för visso en utförligare behandling än här kan gifvas. Men därtill tarfvas en någorlunda fullständig framställning af det rika och invecklade materialets sammanhang. Därför må här påpekas blott de allra viktigaste resultaten af den ryska statens brådstörtade yttre europeisering, som vanligen tillskrifves en öfverlagd plan af tsar Peter, men som i själfva verket beror på den ryska finansnödens sammankoppling med enväldsmaktens hänsynslösa åtdragning under skenbart västerländska former. För så vidt som dess motstykke är att söka i Sverige, så kommer man ej att tänka, då man vill tränga in till sakens grund, så mycket på Axel Oxenstjerna och Karl XI som på Görzt' samtida och föregående verksamhet under Karl XII:s sista regeringsår.

Från 1717 börjar en serie af försök att införa det svenska kollegiesystemet i Ryssland. Alla de svenska kollegierna och centrala ämbetsverken med sina välkända namn återfinnas i Petersburg: kammarkollegium, bergskollegium, statskontoret m. m. Deras instruktioner och formulär afskrefvos nästan ordagrannat efter de svenska. De fylldes med presidenter och vicepresidenter, råd och assessorer, kanslister och kopister. I de lägre graderna användes delvis svenske krigsfångar, som hade någon vana vid kamerala göromål. »Rangtabellen» införde samma motsvarighet emellan militäre och civile ämbetsmän,

samma tjänstens företråde framför bördens som i Sverige och andra länder. Befordringsväsendet reglerades efter liknande grunder som i Sverige, och i vissa fall infördes till och med »ballotteringar» eller genom val uppgjorda förslag till ämbetenas tillsättning.

Men det visade sig omöjligt att praktiskt sammanbinda dessa kollegier med hvarandra till ordnad samverkan och att genomföra deras fasta subordination under senaten, såsom det äsyftades från början. De ryske presidentmagnaterna kunde icke komma ifrån sina vanor som själffrådige prikzhöfdingar och trifiedes ej vid ärendenas lugna kollegiala behandling med skäl och motskäl. Oaktadt Peters allt mer skärpta skräckvälde mot både höge och låge såg han sig själf ur stånd att regera annorlunda än genom tillfälliga kraftyttringar. Han omgaf sig med en stab af fiskaler och prokuratorer, ingrep emot missbruken genom utomordentliga kommissioner och satte både senat och kollegier under sina polisgeneralers och kabinetssekreterares nyckfulla förmynderskap. Men ur en sådan provisorisk regeringskommision utvecklade sig efter hans död det »öfversta hemliga rådet» (*verchovnyj tajnyj sovét*), hvars inbördes tvistande ledamöter gjorde hans enka och efterträderska Katarina I till sin rodocka och vid 1730 års tronskifte voro nära däran att formligen afskaffa själfva suveräniteten.

Det svenska förvaltningsystemet hvilade på en omsorgsfullt organiserad förbindelse emellan de centrala ämbetsverken och landsändarnes myndigheter och menigheter. Men en sådan förbindelse kunde icke upprättas i Ryssland annorlunda än på papperet. Man afskref äfven i detta syfte en mängd svenska författningar och instruktioner. Äfven Ryssland skulle få sina landshöfdingar med landssekreterare, landskamrerare och landtränmästare, sina kronofogdar och länsmän, till och med sina häradshöfdingar och lagmän. Ja, Sveriges landslag öfversattes på ryska och lades till grund för en kejsarlig lagberednings reformstudier.

Men det blef icke mycket af all denna fåfängliga äflan.

De ofantliga guvernementen sönderslogos visserligen i flere något smärre områden med samma namn och dessa åter i något mindre »provinser». Man erhöill således två instanser i den lokala förvaltningen eller, rättare sagdt, skatteuppbörden. Ty någon annan civil administration hade Ryssland icke ens råd att underhålla. Fick måste själf afstyra det svenska exemplet allt för noggranna efterföljd. Han framhöll, att om tsaren ville styra t. ex. guvernementet

Lifland efter det svenska »reglementet», så kunde han icke påräkna ens så stora inkomster däraf, som skulle gå åt till de lifländske tjänstemännens aflöning. I verkligheten åtgick blott till Liflands egen förvaltning under svenska tiden betydligt mera än hvad Peter 1715 bestod på hela det ryska rikets guvernementsadministration. Men för den ryska regeringen var hufvudsaken numera, liksom af ålder, att hopskrapa så mycket som möjligt till fyllnad i rikets centrala kassor.

Alltså inställdes den tillämnade arbetsfördelningen i provinsernas kanslier, äfvensom rättskipningens organisation efter svenskt mönster. Ej heller det ryska prästerskapet kunde, såsom det svenska, med framgång användas i offentliga värf, och den ryska kyrkosocken var icke, såsom den svenska, en organiserad menighet, utan ett konglomerat af lifegna byalag. Ett ryskt härad var så godt som otänkbart, och till och med den ryske kronofogden (»landskommissarien») måste på grund af sitt distrikts omfång blifva en både öfversträngd och svärtyglad uppborädsman i jämförelse med den svenske.

Genom den samtida beskattningsreformen undanträngdes han i själfva verket af militäre exekutorer, ehuru namnet bibehölls för visse af godsherrarne valde taxeringsmän, liknande de förra ryska »landträden». Sälunda blef den tillämnade tredje förvaltningsinstansen blott ett tomt sken.

I stället döko de gamle vojevoderna upp igen med sina hungerige skrifvare och sina raska tag, som föga erinrade om den svenske landshöfdingens instruktionsmässiga betänksamhet.

* * *

Men om den civila förvaltningen förblef en mosaik af intressanta fragment och långods, så uppblomstrade den militära till en praktfull organism, som tog äfven den förra i sitt starka hägn. Denna uppblomstring var en oäkta frukt af det gammalfranska beskattningssystemets och den ryska lifgenskapens dubbelförmälning med det svenska indelningsverket.

Genom flere förordningar af 1717 och 1718 anbefalldes tsaren en undersökning därom, huru många »arbetande personer» behöfdes för att tillsammans underhålla en soldat med tillbehör. Dessa »själar», såsom den officiella termen lyder, skulle fördelas i »rotar» (ett lånord från den svenska kameralistiken) efter regementenas inkvarteringsorter

och skattdragas till ett visst personligt, för alla lika årsbelopp. För detta ändamål anställdes en, såsom man hoppades, noggrann folkräkning, som, med ty åtföljande *revision* eller omräkning, ej blef färdig förr än 1724 och gaf till facit, att hvarje skattdragande »själ» borde taxeras till ett värde af 74 kopek om året. I förbigående sagdt, hänvisar denna »revision» på en folkmängdssiffra af omkring 12 millioner för hela Ryssland med de eröfrade provinserna inbegripna. Utan tvifvel hade människornas antal sedan krigets början betydligt minskats, ehuru de skattdragandes blifvit ökad genom den sista reformen.

Godsherrarne måste ansvara för sina underhafvande »själars» skattebelopp. Hvad för öfrigt vederfors dessa »själar», det kom icke staten vid, blott vederbörande för dem erlade de fastställda utskyllderna. *Hvilka* »själar» godsherrn hade till hands, var likgiltigt, blott summan fylldes. Det föreskrefs uttryckligen, att efter folkräkningen alla »döda själar» skulle medtagas i skattelängderna intill nästa »revision», som dröjde mycket länge. Någon tillväxt påräknades egentligen ej för den närmaste framtiden. Men staten behöfde en fast norm för godsens taxering, och därtill tjänade dessa »döda själar», som sedermera i vårt århundrade vunnit ett vittert rykte genom Gogols satiriska roman.

Öfverstarne och kommandanterna, i början med biträde af civilkommissarier, men sedan alltmera själfständigt, insamlade »själarnas» afkastning hos deras husbönder eller, om desse tredskades, hos själarna själfva i deras jordiska hemvist. För bättre eftertrycks skull voro soldaterna inkvarterade i närmaste städer och byar.

Så såg det svenska indelningsverket ut i moskovitisk öfversättning.

Genom dessa finansielt-militära anordningar återställdes efter freden i Nystad tills vidare jämvikten emellan ryska statens inkomster och dess utgifter. Kronans inkomster för 1724 uppgingo till omkring 4 1/2 millioner enligt rubelns äldre värde (= 9 millioner silfverriksdaler), således till *tredubbla* summan mot 1680. Däraf utgjorde »själaskatten» mer än hälften.

Dessa siffror vittna icke om ökad nationalvälstånd, utan om den offentliga och enskilda husbondemaktens ofantliga förstärkning.

Under statsmakten infångades en betydligt större mängd skattdragande än någonsin förut, och den numera jordegande adeln gjor-

des solidarisk med kronan i fångsten. Hvarje godsherre blef hädan-efter en nitisk fångvaktare öfver sina underlydande »själar». Denna hans bevakningstjänst öfvergick med största lätthet i fullständig eganderätt till dessa »själar». Denna öfvergång underlättades genom upptagandet af det västerländska begreppet om obetingad eganderätt öfver hufvud. Inför den kamerala reformjuridiken gällde »själarna» knappast ens som fixerade rättsobjekt hvar för sig, utan voro snarare blotta varukvantiteter, ett slags *res fungibiles*, för att nyttja en term ur den romerska rätten. Gårdsfolk och jordbrukande bönder sammanblandades helt och hållet i den likformiga massan af »själar». Bönderna på tsarens arfvegods och i de förut från enskildt husbondevälde fria men skattskyldiga byarna förvandlades allesammans till likställda »kronobönder», till arbetande »själar», som af en nådig öfverhet utan vidare kunde i form af statsbelöning bortskänkas till fältmarskalkar eller för näringarnas och civilisationens förkofran anslås till nyupprättade kejsersliga fabriker.

Från den förste imperatorns »revision» daterar Rysslands historia lifegenskapens fullständiga sammansmältning med träldomen, dess utbredning öfver massor af förut personligen fria människor, och den ryske bondens förvandling från ett jordens lefvande tillbehör till ett löskreatur, som kunde köpas, säljas och bortbytas efter sin husbondes behag.

* * *

Huru välgörande eller skadligt det stora nordiska kriget i det hela taget har varit för Ryssland och Europa, det ligger egentligen utanför det här behandlade ämnet att söka utreda. En modern rysk häfdaforskare (Miliukov) har uttalat det slutomdömet, att »Ryssland har köpt sin rang som europeisk makt med sin egen ödeläggelse.»

Men det pris, som Ryssland måste betala för Peters segrar, det hårdnackade motstånd, som han rünste, garanterade åtminstone Europa för långliga tider emot nya, allt för utsväfvande eröfringsplaner. Däri ligger Karl XII:s historiska betydelse, som Sverige å sin sida fick gälda så dyrt. Det ännu politiskt splittrade Europa påtvang, genom sakernas läge, till sin kulturs försvar den jämförelsevis starkt organiserade svenska gränsmakten öfverdrifna ansträngningar och offer.

Det kan likväl ej nekas, att genom detta krig Ryssland bragtes i ett närmare samband äfven med Europas kultur. Men det Europa, hvori tsar Peter införde sitt fädernesland och sitt folk, var icke Leibnitz' och Newtons, Comenii och Lockes, den begynnande borgerliga själfverksamhetens, världssamfärdselns och världsbildningens Europa. Det var det Europa, som kännetecknas af Ludvig XIV:s krigs- och finanspolitik, af Karl XI:s byråkratiska envælde och Fredrik Vilhelm I:s rekryteringssystem i Preussen, af Görtz' och Alberonis diplomati, af den moderna exercisen och polisen, af artilleriteknikens och fortifikationens framsteg. För att härma dylika profbitar af Europas sekelgamla kultur, hvilka Peter inom ett par årtionden ville med väpnad hand tillägna sig, måste det svagt utvecklade och fattiga ryska folket underkasta sig sådana offer, att blott några få smulor af den svåråtkomligare resten kunde falla på dess lott. Såsom europeisk kulturstat fick det moderna Ryssland genast från början en skef och ensidig anläggning.

Denna den ryska »reformepokens» europeiska betydelse kan icke med några korta antydningar uttömmas. Här har uppgiften endast varit att utan allt för stor vidlyftighet skildra en lika betydelsefull inre historisk utvecklingsprocess, som i sitt, så att säga, fysiologiska och patologiska förlopp bildar den rätta bakgrunden till den ryska stormaktens uppkomst.

GULD OCH SILFVER

AF

HANS FORSSELL.

I.

Stenographie der Protocolle über die vom 8 bis 17 März abgehaltenen Sitzungen der nach Wien einberufenen Währungs-Enquête-Commission, mit Beilagen. Wien 1892.

The Royal Commission appointed to inquire into the recent changes in the relation of value of the precious metals. First Report; Final Report; Appendix to Final Report. London 1887—1888.

Reports of the director of the Mint 1878—1890. Washington.

Ad. Soetbeer: Literaturnachweis über Geld- und Münzwesen. Berlin 1892.

Årets märkligaste företeelse å det ekonomiska området är måhända beslutet om Österrikisk-Ungerska monarkiens öfvergång till guldmyntfot. Österrike inträder därmed i ledet af stater med ordnad myntväsen, hvilket, efter en mer än femtioårig valuta-depreciation, måste vara af stor betydelse för monarkiens länder. Österrike sällar sig härmed ock till de stater, som grunda sitt myntväsen på guld såsom värdemätare och hufvudmynt, och skall nu framträda med sina anspråk på att få del i det för den västerländska världen tillgängliga guldförråd. Likasom Tyskland och Skandinavien från 1873. Italien från 1882, så kommer Österrike från 1893 att söka draga till sig sitt hörn af det »knappa guldtäcket»; och redan begynner man att uttala allvarliga betänkligheter för verkningarna af ett sådant anspråk. Ur denna synpunkt är företeelsen af internationell betydelse.

Tidskriften har för några år sedan meddelat en öfversikt af de händelser, som gifvit frågorna om myntväsendet och om guldets och silfrets värdeförhållande en framstående plats bland föremålen för internationella förhandlingar. Intresset för dessa frågor har nu å nyo vaknat därhän, att en ny internationell myntkonferens blifvit på allvar ifrågasatt, och en kortfattad öfversikt af de senaste och

viktigaste företeelserna å myntpolitikens område torde därför icke vara utan intresse för en vidsträcktare läsarekrets.

*   *   *

Österrike-Ungern, hvars myntsystem var grundadt på silfver, med myntenheten gulden eller florin (enligt den så kallade 45-guldenfoten: 45 gulden = 500 gram fint silfver, och således en gulden eller florin = 11 $\frac{1}{3}$ gram f. s.), hade alltsedan marsdagarna 1848 länge lidit af en djupgående och som det syntes ohjälplig rubbning i penningväsendet. Dess omloppsmedel bestod nästan uteslutande af pappersmynt: dels riksbankssedlar med tvångskurs, dels statskassesedlar likaledes med tvångskurs; och agio mellan detta lagliga sedelmynt och det hårda silfvermyntet växlade efter omständigheterna från år till år, från månad till månad, från dag till dag. För 100 gulden i silfver betalades vid vissa tillfällen ända till 150 gulden i sedlar; vanligen växlade silfverkursen mellan 120 och 110. Efter 1873 inträdde emellertid en märkbar förändring. Silfveragiot sänktes månad för månad, och kurserna begynte 1877 att närma sig till *pari*, som första gången nåddes den 30 augusti och sedan med ytterst ringa växlingar vidhölls intill 17 februari 1879, då kursnoteringen för hårdt mynt upphörde, såsom det hette: sedan den eljest skulle hafva visat uppgäld för paper mot silfver.

Så var Österrikes valuta år 1879 återställd; pappersmyntet hade kommit till heder och nått den parität med silfver, som saknats i trettio år. Det underliga hade t. o. m. inträffat, att spekulationen kunnat skörda vinst på att byta ut österrikiskt silfvermynt mot pappersmynt. Österrike fick denna sin första valutareglering så att säga till skänks; den berodde mindre på den österrikiska valutans värdestegring än på värdefallet af den silfvervaluta, som pappersmyntet skulle representera. Silfret blef 1878 med ens så billigt å Londons börs, och Wiens växelkurs på London, d. v. s. österrikiska pappersmyntets värde uttryckt i engelskt guldmynt, höll sig det oaktadt så hög, att en vinst kunde uppstå, när silfver köptes i London, infördes till Österrike och utmyntades på Österrikes myntverk till floriner, som på Wiens börs såldes mot pappersvaluta. Silfverimporten blef under åren 1878 och 1879 allt större, silfvermyntningen steg från 8 millioner gulden 1877 till 16 mill. 1878 och

25 millioner de första månaderna af 1879. De stora mängder silfvermynt som sålunda utbjödos sänkte naturligtvis det hårda myntets värde i förhållande till pappersmyntet, hvars kvantitet förblef orubbadt lika, och de båda myntslagen blefvo på detta sätt lika i värde utan något åtgörande af Österrike-Ungerns regering. De möttes i färden på den väg, där silfret gick oupphörligt nedåt i värde.

Hade nu detta förhållande fått ostördt fortgå, hade det en längre tid varit tillåtet att å Österrike-Ungerns myntverk prägla silfverfloriner, så hade landet visserligen blifvit försedt med silfvermynt så rikligt, som den allmänna rörelsen kunnat tåla; men tillloppet af det nya, genom silfverprisets fall allt billigare omloppsmedlet, skulle hafva verkat alldeles på samma sätt som ett rikligt utgifvande af sedlar. Silfvermynt och sedlar, som båda i Österrike-Ungern hade egenskapen af lagligt betalningsmedel, hade nog fortfarande inom landet behållit sin parität; men både silfvermynt och pappersmynt hade gemensamt rönt samma och lika lott i förhållande till guld, de utländska börsernas värdemätare. I mån af silfverprisets fall skulle den österrikiska florinvalutan hafva alltfort sjunkit i notering mot guld.

Men förhållandet fick icke fortfara. Regeringen inställde i början af 1879 all myntning af silfver för enskildes räkning, och därmed var spekulationen på den österrikiska silfvervalutan förkväfd. Och nu inträffade det märkvärdigaste af allt: den österrikiska valutan, som fortfarande var en pappersvaluta med tvångskurs, behöll dock icke blott sin parität inom landet i förhållande till silfver, utan den behöll till och med ett högre värde i förhållande till utlandets guld, än det silfver, för hvilket den skulle vara ett uttryck. Den österrikiska valutans notering i guld: i pund sterling, i tyska mark och i napoleonsd'or växlade hädanefter som förut, men alldeles icke i samband med förändringarna i silfverpriset. Guldagiot i Wien lydde helt andra lagar än silfrets notering på världsmarknaden. Kursen å Wienerväxlar på London ($10 \text{ £} = x \text{ floriner}$) gick fortfarande upp och ned stundom med 10—15 %, men alldeles oberoende af det engelska pundets värde i silfver, och höll sig vanligen 10—25 % öfver hvad man nu kallade *silfverparitäten*, d. v. s. öfver den nivå kursen skulle hafva egt, om den hade jämt uttryckt värdeförhållandet mellan pundets finguldsvikt och florinens finsilfvervikt. En sådan parität

förekom någon enda gång t. ex. i augusti 1880, då 10 £ (= 73,224 gr. fint guld) noterades = 118,44 österrik. gulden (1 gulden = 11 $\frac{1}{2}$ gr. fint silfver och således 118,44 gulden = 1,315,98 gr. fint silfver), och då silfverpriset vid samma tid var 52 $\frac{1}{2}$ pence pr oz. st. silver [hvilket åter motsvarade ett värdeförhållande mellan silfver och guld af 1:17,970, då likaledes 73,224 $\times$ 17,970 utgjorde 1,315,87]. Men i december 1891 var t. ex. kursen 10 £ = 117,85 floriner, ehuru, efter dåvarande silfverpris, 43 $\frac{3}{4}$ pence, den borde hafva varit 142,05 floriner; och i synnerhet från 1886 hade en dylik, större eller mindre skillnad till Wienervalutans förmån ständigt egt rum mellan växelkurs och myntparitet. Man har äfven uttryckt förhållandet så, att den österrikiska silfverflorinens finsilfvermängd, 11 $\frac{1}{2}$ gram, kunnat genom växeloperationer på London köpas i österrikisk *pappersvaluta* för ett pris som utgjort i medeltal årligen:¹

1879.....	96,85 kreuzer	1887.....	90,91 kreuzer
1880.....	99,65 „	1888.....	85,75 „
1881.....	98,28 „	1889.....	82,20 „
1882.....	99,54 „	1890.....	89,07 „
1883.....	97,83 „	1891.....	84,69 „
1884.....	99,30 „	1892 1 jan.....	83,07 „
1885.....	97,62 „	1892 30 mars.....	75,63 „
1886.....	91,95 „		

Den österrikiska *valutan* var sålunda ett »Ding-an-sich», lösgjord från både silfver och guld och sväfvande mellan båda, med ett värde som bestämdes af något helt annat än värdet af metallisk valuta, den var en värdemätare, som själf hade ett rent artificiellt och fiduciärt värde. Det i landet omlöpande bytesmedlet var fortfarande *pappersmynt*: dels banksedlar (1881—91 till belopp af 350—450 mill. floriner), dels stats-sedlar (1881—91: 320—380 mill. floriner), båda lagligt betalningsmedel med tvångskurs och *lagligen* oinlösliga, men båda faktiskt ständigt inlösta med silfver så väl i banken som i statskassan, och båda löpande utan uppgäld mot silfvermynt. Detta lagliga pappersmynt egde nu i alla förhållanden till utlandet och till guldmynt ett *högre* värde, en *större* (10—25 %) köpkraft än metallen i det silfvermynt, som det föreställde. Det i en österrikisk silfvergulden (= 100 kreuzer) innehållna silfver kunde i mars 1892 på börsen köpas för omkring 75 kreutzer i österrikisk *pappersvaluta*.

¹ För dessa förhållanden meddelas fullständig och ytterst noggrann redogörelse i den österrikiska enquérens *Statistische Tabellen* nr 143—150, med uträkningar månad för månad af förhållandet mellan silfverpriset och priset i österrikisk valuta på pund sterl., mark och napoleonsd'or.

Detta förhållande kunde icke jämföras med det som i alla länder eger rum med skiljemyntet; ty skiljemyntet eger sitt bytesvärde, som är högre än det intrinseka metallvärdet, endast på grund däraf att det af staten när som helst inlöses i ett annat, fullvärdigt metallmyntslag. Förhållandet var icke ens fullt likställdt med det latinska silfverfemfrancstyckets, den tyska silfverthalerns eller den amerikanska silfverdollarns bytesöfvervärde i förhållande till metallvärdet, ty detta öfvervärde beror i mer eller mindre mon på dessa mynts lagliga likställighet med ett motsvarande guldmynt och på deras faktiska inlösning med guldmynt. Men den österrikiska florinen hade ingen som helst laglig relation till ett guldmynt, den hade icke ens laglig relation till det silfvermynt, som den ursprungligen skulle föreställa. Just häri låg ock dess egendomlighet och grunden till dess öfvervärde i förhållande till silfvermyntet. Dess värde berodde uteslutande därpå, att kvantiteten af det omlöpande bytesmedlet, bank- och stats-sedlar, strängt hölls inom gränserna af befolkningens behof af bytesmedel; dess själfständiga värde var sålunda ett kredit- och raritetsvärde.

Men det var uppenbart, att på längden och såsom normalt kunde detta förhållande icke vara tillfredsställande. Silfveragiot hade försvunnit inom landet; men i förhållande till utlandet led Österrikes handel af ständigt sväfvande kursnoteringar, som, om de voro konstladt oberoende af silfverpriset, dock voro icke mindre konstladt beroende af tillfälliga kreditomskiften. Myntväsendets hela byggnad hvilade därtill på så ytterst vanskliga förhållanden som en tillfällig och administrativ inställning af silfvermyntsprägling och på iakttagande af måtta i utgifning af sedlar med tvångskurs. Å alla sidor var man ense därom, att så fort Österrike-Ungerns finansiella ställning det medgäfvde, borde landet söka förvärfva sig förmånen af ett på metallisk basis grundadt myntväsen, och tidpunkten därtill syntes vara kommen i slutet af förra året. Icke minst verkade härtill farhågan för ett fortgående prisfall å silfver, hvilket dock vållade en ständigt växande osäkerhet om möjligheten att upprätthålla den österrikiska valutans konstlade värde.

Då det nu på allvar blef fråga om öfvergång från pappersvaluta till verklig metallvaluta, så var den första frågan, hvilken valuta borde väljas. Af de tillkallade sakkunnige svarade de allra flesta utan tvekan: till guldvaluta. Att återgå till silfret såsom hufvud-

mynt, genom myntverkens öppnande för fri myntning, hade uppenbarligen varit detsamma som att med ett slag nedsätta den gällande värdemätarens värde med omkring 25 %; och för en sådan åtgärd fanns ingen rättslig grund, ingen ekonomisk anledning. Att antaga ett myntsysteem grundadt på både guld och silfver med fri myntning af båda, kunde icke komma i fråga, då en dylik åtgärd, vidtagen af Österrike allena, naturligtvis öfvat alldeles samma verkan som antagande af silfvervaluta, och då Österrike icke heller borde afvakta en framtida, men sannolikt icke snart förestående, internationell öfverenskommelse om dubbel myntfot. Det återstod blott att grunda myntsysteem på den för handelns behof tillförlitligaste och lämpligaste värdemätaren, guld, att därigenom förskaffa sig stadga i beröringen med de förnämsta handelsfolken och slutligen att frigöra sig från det ängslande beroendet af silfrets öde.

Regeringen fattade snart sitt beslut. Kejsarlig proposition om antagande af ett nytt myntsysteem, fotadt på guld som värdemätare och hufvudmynt, öfverlämnades den 14 maj d. å. till båda ländernas representationer och blef efter långvariga och stundom ganska lifliga debatter af dem båda antagen inom utgången af juli månad.

Österrikes myntenhet varder enligt den nya lagen *krona*, delad i 100 *heller*, och hufvudmynten 20- och 10-kronestycken i guld, hvaraf resp. 164 och 328 stycken präglas af ett kilogram fint guld. 20-kronestycket skall väga 6,775 gram och hålla (0,900 fint) 6,09756 gr. fint guld, samt motsvarar sålunda 21,00 francs, 17,01 riksmark och 15,12 skandinaviska kronor. Kronan motsvarar hälften af florinen, och vid öfvergången till det nya myntsysteemets omsättas alla förbindelser i det gamla myntet efter denna grund.

Af *silfvermynt* präglas, för statens räkning allena, enkronestycken och 50-hellerstycken, samt af ren *nickel* 20- och 10-hellerstycken, af *brons* 2- och 1-hellerstycken. Silfvermynten präglas med legering af 0,135 koppar, så att 239,52 kronor myntas af 1 kilogram fint silfver. Det nya silfvermyntet är sålunda måttligt »billoneradt».

* * *

Österrikiska monarkiens öfvergång till guldmyntfot har helt naturligt väckt till nytt lif den allmänna farhågan för *guldbrist*, hvilken för tio år sedan, vid Italiens myntreform, satte national-

ekonomernas sinnen i rörelse och föranledde panik om icke just på metallmarknaden, åtminstone i myntlitteraturen. Under förhandlingarna i de förberedande kommittéerna och i de österrikisk-ungerska riksdagarnas utskott uttryckte sig dessa farhågor hufvudsakligen i frågan, huruvida det för Österrike skulle varda möjligt att med rimliga uppostringar förskaffa sig och med någorlunda säkerhet behålla den guldvaluta, som för reformens genomförande vore erforderlig. I de båda riksdagarnas plena och synnerligen i det österrikiska riksrådet uppfattades frågan af åtskilliga framstående talare ur en mera allmän ekonomisk synpunkt, i det de med de bjärtaste färger utmålade den skadliga verkan Österrikes öfvergång till guldmyntfot skulle utöfva på metallmarknaden, och därigenom medelbart på varumarknadens prisförhållanden. Såsom rimligt var kunde dessa teoretiskt-kosmopolitiska betraktelser icke utöfva något inflytande på riksdagarnas beslut; och de skulle verkat än mindre, om icke yrkanden på uppskof med myntreformen lyckats af helt andra, rent politiska, skäl vinna bifall inom några af riksrådets många partigrupper. Frågan om verkningarna af den österrikiska myntreformen har ännu lifligare sysselsatt de nationalekonomiska skriftställare, som i myntmetallens kvantitetsförhållanden se den enda eller åtminstone den förnämsta grunden till varuprisens förändringar. Det är också troligt, att under de närmaste åren frågan om guldbristen och dess verkningar skall komma att å nyo, och starkare än någonsin, sysselsätta ekonomernas inbillningsförmåga.

Problemet, som framställes till alla statsmäns allvarligaste pröfning, lyder i korthet uttryckt sålunda: Österrike behöfver, för att genomföra sin myntreform, en kvantitet guld, som efter noggranna beräkningar kan anslås till 260—300,000 kilogram.¹ Men hela världens årliga guldproduktion utgör numera endast 170—180,000 kilogram; och af denna produktion åtgår, efter all sannolikhet, en ganska betydlig del dels till industriell förbrukning, dels för export till Orienten. Man har skattat den del af årsproduktionen, som skulle återstå för användning till mynt allenast till 40—60,000 kilogram. Det inom den västerländska civilisationen tillgängliga *guldförrådet*

¹ Enligt professor Carl Menzers beräkningar, som synas uppgjorda med synnerlig omsorg, skulle reformens genomförande bereda Österrike-Ungern en mynt- och sedelcirkulation, bestående af *guld* i banker och hos allmänheten 64—52 %, skiljemynt och möjligen silfverkurant 20—32 % och »obetäckta banksedlar» 15 %. (Conrads *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 1892. H. 5, sid. 656—58.)

af plantsar och mynt, hvaraf Österrike skulle eljest hämta sitt behof, uppskattas åter af sakkunnige allenast till 5,600,000 kilogram, och däraf ligga 2,400,000 kilogram bevarade i skattkammare och bankhvalf. Det är således fråga om att åt Österrike inom kort tid förvärfa ett guldförråd i plants och mynt, som är omkring fem gånger större än den för myntbehofven tillgängliga årsproduktionen och som utgör 4,6—5,4 % af hela det tillgängliga mynt- och plantsförrådet, 10,5—12 % af samma förråd inom bankernas hvalf. Österrikes begär efter guld kommer således till större delen att gå ut på en omflyttning eller omfördelning af det redan befintliga, mycket begränsade förrådet. Denna nya delningsprocess lär icke kunna försiggå utan allvarliga rubbningar i marknaden, först i guldmarknaden, så i penningmarknaden och slutligen i varumarknaden. Österrike lär väl icke bekomma sina 260—300,000 kilogram guld utan en våldsamt påkänning å andra länders guldförråd, och denna process måste förr eller senare nödvändigt medföra, att alla banker, som försvara sitt guld, skola nödgas att till det yttersta anlita sina diskonteringsvapen, att affärslifvet varder oroadt genom ränteförhöjningar och kriser, slutligen och framför allt att guldet blir ännu *dyrare* än hittills, d. v. s. att alla andra varors värde uttryckt i guld kommer att ytterligare nedsättas, därmed också rubbningar inträda i alla produktions- och afsättningsförhållanden. De åtgärder, som äro egnade att förekomma alla dessa olyckor, dem tillkommer det lagstiftare och statsmän att så fort som möjligt vidtaga.

Det torde vara klart, att, för så vidt detta problem närmast rör österrikisk-ungerska monarkien, tillhör det också monarkiens statsmän och finansmän att lösa detsamma. Dem tillkommer det att bedöma, huruvida det för myntreformens genomförande erforderliga guldförråd kan på rimliga villkor anskaffas. Det ser icke ut, som om de praktiska finansmännen därutinnan hyste synnerligt stora farhågor. Kan Österrikes finanskraft bära räntelikviderna för det nya lån, hvarigenom det erforderliga guldförrådet skall i landet indragas, så lär det väl icke heller lida något tvifvel, att detta guldförråd varder anskaffadt och i monarkiens skattkammare och bankhvalf vederbörligen nedlagdt, i dess allmänna rörelse erforderligen spridt. Kan vidare, såsom man ju bör hoppas, Österrikes produktion hållas i jämnhöjd med dess konsumtion, lär det väl icke heller fela, att landet skall framgent kunna behålla all den guldvaluta,

det för sitt omsättningsmedel behöfver, — detta guld må nu i förhållande till öfriga varors värde än så mycket förhöjas i värde.

Hvad åter beträffar öfriga stater inom Europa, torde deras uppfattning af problemets praktiska betydelse tills vidare komma att väsentligen bestämmas af de erfarenheter, som redan vunnits om verkningarna af föregående likartade myntreformer. Det västerländska myntområdets stater hafva ju under de sista tjugo åren bevitnat tre eller fyra dylika operationer, hvilka fullt så mycket som den nu förestående, eller ännu mera, öfvat påkänning å guldförrådet, utan att dock *däraf* någon märkbar rubbning, än mindre någon våldsam kris vållats vare sig i guldmarknaden eller i de institutioner, hvilkas säkerhet och jämnvikt berott af lätt och jämn tillgång på guld. Tyskland och Skandinavien hafva sedan 1873 verkställt en myntreform, som tagit i anspråk tillsammans öfver 850,000 kilogram, och Italien har sedan 1882 för sina myntbehof förvärfvat omkring 120,000 kilogram; Förenta staterna hafva efter 1878 års realisation endast i statens skattkammare upplagt öfver 400,000 kilogram guld, förutom hvad som kan finnas i rörelsen. Säkert är, att under de sexton år, som förflutit efter 1875, hafva den västerländska civilisationens skattkammrar och banker ökat sina förråd af guld från 1,1 million till 2,4 millioner kilogram guld, och att denna thesaurering fortgick under åren 1880—85 med nära 500,000 kilogram, under åren 1886—90 med öfver 500,000 kilogram och under året 1891 med 240,000 kilogram.¹ Det har aldrig funnits så mycket guld i skattkammrar och bankhvalf, som just under det sista årtiondet, då man öfverljudt ropat på guldbrist; guldets har aldrig, till de länder som behöft det, strömmat i större massor eller med större lätthet, än just under de år, då ekonomer och politici öfver hela världen talat om och fruktat för det »inbördes kifvet om guldtäcket». Att under dessa tider Frankrikes bank understundom behöft vidtaga utomordentliga åtgärder för att skydda sin guldkassa, bevisar ju intet annat, än att den dubbla myntfoten, äfven då den är »haltande», har sina olägenheter; men hvarken Tysklands riksbank eller Englands bank har i högre mån än förr, eller af andra anledningar än de vanliga, måst använda diskontot till reglering af guldförrådet. Enstämmigt förklara bankirer och börsmän, att guldbrist och svårigheter att med

¹ Se noten å nästa sida.

det förefintliga guldförrådet tillgodose omsättningens behof hafva icke förekommit under de år, då de nu nämnda betydande omflyttningarna inom detta guldförråd försiggått.

Från hvad som sålunda förekommit under det nu förflutna årtiondet kan man visserligen icke draga någon säker slutsats för den närmaste framtiden; de oupphörligt stegrade anspråken på guldtillgången kunna ju någon gång blifva för stora, och det är svårt att på förhand angifva gränsen för hvad som utan olägenhet kan ske. Men det får dock icke lämnas ur sikte, att äfven om man håller sig till beräkningarna öfver guldtillgången, är tidpunkten för Österrikes myntreform vida gynnsammare vald än både Tysklands och Italiens. Tyskland drog till sig sina nya guldförråd i en tid, då guldproduktionen begynte att minskas, och Italien i en tidpunkt, då den befann sig i sitt nedan. Under åren 1881—85 uppgafs produktionen af guld utgöra i årligt medeltal blott omkring 150,000 kilogram, då den femton år förut var nära 200,000 kilogram. Under de senaste åren har ju denna produktion, såsom var att förutse, ånyo begynt att göra betydande framsteg, synnerligen i Australien och södra Afrika, och produktionstabellerna visa åter totalsiffror för guldproduktionen upp-

Nedanstående öfversikt öfver guldförrådet i banker och skattkamrar vid olika tider meddelas efter *O. Haupts* uppgifter.

	M i l l i o n e r M a r k.				
	1875.	1880.	1885.	1890.	1891.
Englands bank	434,2	484,8	402,3	469,3	451,1
Skottiska och irländska banker	162,2	147,9	162,5	145,8	158,5
Australiska banker	172,6	243,7	263,6	[400,0]	[400,0]
Tyska riksbanken	—	185,0	[350,0]	519,0	674,0
Tyska krigsskatten	120,0	120,0	120,0	120,0	120,0
Andra tyska banker	—	[76,0]	[80,0]	80,0	79,0
Nederländska banken	69,3	56,9	47,9	65,0	65,6
Skandinaviska banker	81,2	108,4	98,5	125,1	112,7
Österrikisk-ungerska banken	135,7	130,0	138,1	160,0	160,8
Frankrikes bank	939,4	451,0	925,9	912,1	1,070,4
Belgiska nationalbanken	62,3	58,5	55,6	48,6	52,4
Schweiziska banker	—	—	39,3	49,1	52,6
Italienska banker	54,5	62,9	227,3	287,5	296,8
Italienska skattkammaren	—	—	—	85,0	89,0
Rumäniens bank	—	—	—	33,2	49,7
Ryska statsbanken	643,5	545,1	545,1	773,0	1,096,0
Förenata staternas skattkamrare , banker	220,0	561,5	601,9	1,230,7	1,157,0
Spaniens bank	—	—	432,0	421,0	502,0
	—	—	46,2	123,1	128,0
Summa mill. Mark	3,094,9	3,231,7	4,536,2	6,048,1	6,715,0
= Kilogram fint guld	1,109,213	1,158,241	1,625,774	2,167,639	2,406,871

gående till 174,000—176,000 kilogram.¹ Det torde väl icke vara allt för sangviniskt att tänka sig densamma ytterligare ökad med 25,000 kilogram; behöfvas de, lär man nog finna dem. Men då skulle vi ju hafva kommit åter till den guldproduktion, som för tjugo år sedan kom ekonomerna att förutspå en allt fördärfvande guldöfversvämning, och då borde ock väl något sinneslugn kunna boredas de lärde ekonomer, hvilka ännu, trots bankernas vitsord, klaga öfver guldets brist och dyrhet, och som tro, att verdens prislagar styras af några tiotusental kilogram guld.

För den praktiska statskonsten, för finanspolitiken böra nu nämnda erfarenheter tills vidare utgöra ett alldeles tillräckligt svar på de framställda frågorna. Ty myntlagstiftning är i och för sig af så utomordentlig praktisk betydelse, den ingriper så omedelbart i samfundslivets och affärsvärldens alla förhållanden, att förändringar därutinnan icke kunna tänkas företagna utan föranledning af de mest

¹ Enligt Soetbeers senaste beräkningar har årliga produktionen af guld, som för hela perioden 1493—1840 med ganska ringa växlingar uppgått allenast till 13 mill. kilogram och under årtiondet 1840—50 till 50 mill. kilogram, därefter utgjort:

	Förenta staterna.	Austral- asien.	Ryssland.	Öfriga länder.	Summa.
	K i l o g r a m.				
1856—60 i årligt medeltal	77,100	82,392	26,570	15,638	201,700
1861—65 , , ,	66,700	77,634	24,084	16,582	185,000
1866—70 , , ,	76,000	73,526	30,050	15,424	195,000
1871—75 , , ,	59,500	63,123	33,380	17,897	173,900
1876—80 , , ,	63,920	45,294	40,140	23,046	172,400
1881—85 , , ,	48,087	43,522	35,607	27,784	155,000
1886.....	52,663	39,721	30,872	37,544	160,800
1887.....	49,654	41,119	30,232	37,195	158,200
1888.....	49,917	42,974	32,052	39,157	164,100
1889.....	49,353	49,784	34,867	42,196	176,200
1890.....	49,421	?	33,810	?	[174,600]
1891.....	50,900	?	?	?	?

Jag har härvid följt Soetbeers uppgifter, sådana de meddelats dels i den uti engelska silfverkommissionens *Appendix* intagna senaste upplagan af hans *Materialien*, dels uti hans nyaste arbete *Litteraturnachweis über Geld- und Münzwesen*, sid. 117 (283), där några af de af honom förut meddelade siffrorna för åren 1871—85 äro ytterligare korrigerade. Den amerikanske myntdirektörens uppgifter stämma med Soetbeers på några tusental kilogram när, och med all aktning för de båda autoriteterna, lär man väl icke behöfva afgöra, hvilkendera beräkningen bör anses pålitligast, då ingen vetenskaplig beräkningsförmåga kan afhjälpa det ohjälpliga: primäruppgifternas opålitlighet. Antagligen äro många produktionsuppgifter under verkligheten.

Bland *öfriga länder* märkas *Kolumbia* och *Guiana*, hvars guldproduktion från 1881 har utgjort i årligt medeltal 8—11,000 kilogram, samt *Brittiska Indien* och isynnerhet *Sydafrika*, i hvilket senare land guldproduktionen efter 1888 varit i ständigt stigande: från 6,000 till 20,000 kilogram.

påtagliga praktiska behof. De olägenheter, som skola nödga statsmännen till förändring i myntlagarna, måste vara lifligt kända och allmänt erkända; det är icke nog, att de af vetenskapen förespeglas såsom hotande vådor, allra helst om vetenskapens män icke äro eniga om vidden eller arten af de skickelser framtiden bär i sitt sköte.

Särskildt gäller detta omdöme om de ännu så lifligt utmålade följderna af guldets användning som hufvudmynt och värdemätare, om påståendena, att däraf skulle uppstå prisförhöjning å guld, prisnedsättning för alla andra varor och däraf åter allmän stockning i all produktion. Om någonsin en vetenskaplig tvistefråga kunnat anses sväfvande och oafgjord, är det väl den, som under de senaste tio åren afhandlats mellan den s. k. kvantitetsteoriens förfäktare och motståndare. Nu föreliggande bevismateriel rörande varumarknadens prisförändringar lär svårligen kunna anses antyda något annat, än på sin höjd att jämte de flerahanda orsaker, som inverkat på varors pris, kan möjligen äfven den intensivare efterfrågan för guldet hafva utöfvat eller framdeles komma att utöfva någon inverkan till allmänne prissänkning. Men af sådana och så vanskliga vetenskapliga hypoteser kan den praktiska myntpolitiken lika litet låta sig bestämma, som navigatören på världshafvet kan bestämma sina seglationskurser efter hypoteserna om verkan af golfströmmens eventuella förändringar.

Men det problem, hvars lydelse här ofvan i korthet framställts efter de förnämsta auktoriteter, är äfven såsom *vetenskapligt* problem icke fullt riktigt uppställt. Det skall icke lyda så: huru skall man undvika den olägenhet, som måste uppstå, då en viss efterfrågan för guld till mynt möter en viss produktion af och tillgång å guld; ty då antagas såsom vissa de kvantiteter, hvilka i själfva verket äro ovissa. Utan problemet skall lyda: huru skall man förklara, att de i banker och skattkamrar förvarade guldförråd kunnat under en jämförelsevis kort period mer än fördubblas, utan att däraf uppkommit någon olägenhet för den allmänna rörelsen eller någon häftigare slitning mellan vederbörande banker? Och huru skall man inför denna företeelse bedöma de uppgifter, som föreliggande rörande *produktion, hopade förråd och industriel användning af guld?*

Då problemet så uppställles, synas mig de olika faktorerna däri hafva fått sin riktiga valör. Svaret sökes, såsom hittills ock plägas ske, genom en hänvisning i främsta rummet på den *elasticitet*, som i

våra dagar utmärker bytesmekanismen och som gör, att den ökade efterfrågan för guld såsom *värdeämätare* och *hufvudmynt* alldeles icke behöfver medföra en proportionellt ökad användning af detsamma såsom omloppsmedel. Skulle åter denna förklaring icke anses tillräcklig i betraktande af beräkningarna öfver guldbehof, guldproduktion och guldstock, så torde man vara berättigad till det antagandet, att i dessa beräkningar finnas oegentligheter och brister, och att fenomenets förklaring äfven är att söka däruti, att guldets förråd och produktion i verkligheten äro större än man antagit.¹

¹ Det förbises allt för ofta, att dessa beräkningar, med sina stora förtjänster i öfrigt, dock sakna den *tillförlitlighet*, utan hvilken de för *praktiskt* ändamål så lätt blifva vilseledande. Är efter år hafva nu tyska, franska, engelska, amerikanska, österrikiska och allmänt internationella kommittéer och konferenser, bankmän och finansministrar, professorer och folkrepresentanter rört sig med dessa öfverallt tämligen lika kvantitetssiffror och af dem med öfverraskande säkerhet dragit sina slutsatser. En årsproduktion af 150—175,000 kilogram guld, en industriell årskonsumtion af 100,000 kilogram guld, ett samladt och tillgängligt mynt- och plantsförråd af 5—6 mill. kilogram guld — allt detta har man tagit som utgångspunkter och stöd icke blott för sina spekulationer öfver världsmarknadens ställning och utsigter, utan äfven för sina yrkanden å djupt ingripande praktiska förfoganden i staternas myntpolitik. Det var helt och hållet förtroendet till dessa siffror och slutsatser af dessa siffersammanställningar, som i början af 1880-talet föranledde Goschens, Levys med fleres förslag till åtgärder för att skydda bankerna mot guldbrist. Inom några år visade det sig, att bankerna icke behöfde något sådant skydd. Men ännu bygger man slutsatser på samma siffrors grund. Sådant innebär ett vackert vittnesbörd om det förtroende, som egnats beräkningarnas upphöfsmän; och förtroendet är till en viss grad och inom vissa gränser icke heller obefogadt.

Särskildt torde väl den tyske vetenskapsman, prof. Soetbeer, som egnat ett helt lifs oförtrutna arbete åt dessa undersökningar, kunna göra anspråk på detta förtroende. Han har utan tvifvel åstadkommit allt hvad vetenskaplig noggrannhet härutinnan kan uträtta, — men naturligtvis icke heller mera. Ingen mänsklig flit eller beräkningsförmåga kan afhjälpa den brist, som i större eller mindre grad vidlärer dessa beräkningar: primäruppgifternas osäkerhet. Ingen har med större fullständighet och noggrannhet redogjort för dessa brister än prof. Soetbeer själf, och *honom* träffar därför ingen förebräelse såsom forskare eller auktoritet. Han utgifver icke resultatet af sina beräkningar för något annat eller mera än hvad de äro. Han har uttyckligt framhållit, hurusom de årliga produktionsuppgifterna rörande Amerikas, Australiens och Rysslands guldfyndigheter alltid varit och ännu äro i alla sina primärdetaljer grundade på mer eller mindre subjektiva *uppskattningar* af allehanda myndigheter, handelsfirmor, konsulter m. m. d. Man får däraf ovillkorligen den uppfattningen, att redan i fråga om den årliga produktionen siffrornas skiljaktighet från verkligheten lätt kan tänkas uppgå till tiotusentals kilogram, öfver eller under, och om man tänker sig dylika fel fortsatta och sammanlagda blott för tidsperioden från 1850, uppstår redan däraf en betydande osäkerhet i kalkylens resultat.

Ännu betänkligare ställer sig dock beräkningen öfver det för handen varande guldförrådet. Ty här beror resultatet icke blott på de i sig osäkra siffrorna för 40 års årlig produktion, utan på de ännu osäkrare, ja i de flesta delar rent godtyckliga siffrorna för västerlandets årliga industriella guldkonsumtion och för den årliga guldexporten till Orienten, och slutligen på det godtyckligaste af allt: siffran för västerlandets tillgängliga förråd af guld vid periodens begynnelseår 1850, hvilket anslagits till det synnerligen låga beloppet af 1,200,000 kilogram. Man kan därför tryggt påstå, att de siffror, med hvilka den vetenskapliga och politiska diskussionen hittills rört sig i denna fråga, utan fara skulle kunna, *där så erfordras*, utbytas mot andra och betydligt större.

(Forts.)

HANS ALIENUS.

VERNER VON HEIDENSTAM: **Hans Alienus.** Stockholm 1892.

Det skulle vara en ytterst intressant uppgift att företaga en analys af de beståndsdelar, af hvilka den världsåskådning är sammansatt, som Verner von Heidenstam sökt gifva individualitet i hjälten i sin nya roman »Hans Alienus». Noggrant utförd skulle en sådan analys helt säkert gifva som resultat icke blott de element, som medverkat vid utvecklingen af hr Heidenstams rika begåfning, utan äfven en tillnärmelsevis ganska riktig uppskattning af ingredienserna i den andliga atmosfär, som i detta nu insveper det bildade västerlandet. Det förefaller mig nämligen, som hörde »Hans Alienus» till de böcker, hvilka man har rätt att betrakta som symptom, lika väl af en tidsriktning som af ett enstaka psykologiskt fall.

De starka och jämna vindar, som nära nog århundradet igenom blåst från öster, hafva medfört betydande insatser af österlandets apatiskt pessimistiska filosofi. Aldrig sedan kristendomens första dagar har Asien tillfört Europa så många utvecklingselement som i vårt sekel; om västerlandet har lifskraft nog att omsmäla dem och ur denna process framgå i förnyadt skick, friskt, kraftigt, med tro på sin framtid, återstår ännu att se. Krisen är visst icke öfver; som bevis härpå är en antydning om de senaste årens florerande occultismväsen tillräcklig. Hittills har Österlandet blott gjort oss till pessimister, som med ansiktet mot öster uppsända aftonböner till någon aflägsen Buddha och likt atenarne bygga altaren »åt okända gudar».

Mot denna österländska idéström, som genom de unga orientaliska studierna vältat sig öfver oss, resas starka fördämningar af västerländsk handlingskraftig optimism. En skarpare motsättning till österländsk lefnadsvishet än den moderna läran om alltings sammanhängande evolution är knappast tänkbar. Men i hvarje motsats ligger en enhetstanke, och af tankespillror hämtade åtskillnadslöst öster ifrån och från det västerländskt praktiska England, evolutionslärans hemland, har också under de sista åren Friedrich Nietzsche

sökt bygga upp en framtidens åskådning af världen, tyskt grumlig och med perspektiv, som försvinna i det oförklarades töcken — det är sant, — men också med ett egendomligt och lockande djup och färgade af en individualitet, som utan gensägelse tillhör tidens allra rikaste.

Dessa idériktningar återfinnas hos Hans Alienus, som är ett egendomligt aggregat af dem alla, af försenad Schopenhauersk pessimism lika väl som af Nietzsche's stora tanke om »öfvermänniskan». Positivism och evolutionsteori hafva också lagt in sina bjälklag i hans själsbyggnad: säkert är, att han ej skulle känna sig benägen att tvärsäkert och utan omständigheter resonnera öfver mångt och allehanda, om han ej hade sviter i kroppen af 50- och 60-talens naiva tro på den »positiva» vetenskapens förmåga att lösa alla gåtor och förklara hela världen.

Dessa flyktiga antydningar, som en tidskrifts knappa utrymme ej tillåter att fullfölja, gifva vid handen, att Hans Alienus åtminstone ej hör till dem, som sofvit bort sin tid. Snarare har man lust att göra den anmärkning, att han varit alltför mottaglig för allehanda intryck från östan och västan. Ibland ser han nästan ut att lida af andlig indigestion, och det värsta är, att man tror sig ha anledning att befara, att han egentligen försett sig på hors d'oeuvre: en blandning af en mängd olika smakbitar kan vara svårsmält nog äfven för den starkaste konstitution. Och Hans Alienus har en stark konstitution, det har författaren sagt. Jag tror gärna en författares ord, när han förefaller mig öfvertygad, och hvad särskildt hr Heidenstam beträffar, så ser jag ännu ett bevis på hans omutliga sanningskärlek vid återgifvandet af hjältens olika egenskaper, när han allt emellanåt låter de svagheter skymta fram, som hos Hans utvecklats i följd af den andliga atmosfär, i hvilken han vuxit upp. Den största bland dessa svagheter är en grundlig eklekticism, som i lifvets rikaste ögonblick, när han ser klarare och vill kraftigare än eljes, gör honom tvifvelsjuk och rådvill. I sina bästa stunder kan han ej undgå att märka, att den världsåskådning tiden bjuder honom egentligen har största likheten med den bildstod kung Nebukadnesar såg i drömmen, och som väl hade hufvud af guld och bröst af silfver, men stod på fötter af svagaste ler.

Hans Alienus är också någonting annat och mer än detta, men gör man hans bekantskap från den sida jag nu framhållit, så tror man sig i honom återfinna en typ, som just i våra dagar börjar blifva rätt vanlig och redan under några år väntat på konstnärlig behandling: typen af en ungdom, uppvuxen under inflytelsen af århundradets stridiga idériktningar, äfven de allra sista, och som därunder förlorat hvarje fotfäste i det, hvilket förr gällde klippfast och orubbligt. I Sverige är typen ännu sällsynt, men det är blott en tidsfråga,

när den skall uppträda äfven här; utomlands finner man den så godt som öfverallt, och att hr Heidenstam intresserats af den, beror därpå att han mer än de flesta svenskar haft tillfälle att träda den nära.

Af hr Heidenstam har Hans Alienus ärft den käckhet i lynnet, som gör att han under alla förhållanden kan bära hufvudet högt, och den bländande rika, mot det fantastiska riktade inbillningskraft, som fyller honom med drömmar om ett lif, långt rikare än det som lefves af nutidens människor. När han understundom förefaller oberäknelig och nyckfull eller rent af fylld af motsägelser som förefalla olösliga, så beror detta helt säkert därpå, att i vår nyktra tid en käckhet i lynnet som hans är ytterst sällsynt. Då denna rika fantasi börjar tumla om med tungrodda nutidsbegrepp, ha vi svårt att följa med; möjligt är emellertid också, att författaren ej lyckats sammangjuta de disparata beståndsdelarna hos sin hjälte, hans individualitet och den bildning tiden tillfört honom, så fullständigt som önskligt vore. Sålunda är han å ena sidan en förklaringsjuk nutidsmänniska, å den andra upphäver sig hans fantasi, som förespeglar honom ett lif i skönhetsnjutning, mot detta förklaringsbehof. Dessa motsatser hade kunnat föda en äkta dramatisk konflikt, till en sådan utvecklar sig dock icke Hans Alieni lif, ehuru ansatser därtill allt emellanåt yppa sig. Det torde vara en sanning så god som de flesta, att temperamentet betyder mer för en människas allmänna lifsriktning än allt annat. Detta visar sig också hos Hans Alienus. Hans lynne kräfver frihet, och då detta kraf står illa tillsammans med den bundenhet, det sammanhang hans förstånd vill se i allt, så ställes han inför ett *antingen—eller*, och valet utfaller i öfverensstämmelse med det frihetskraf han har i lynnet. Därpå följer också en bitter fiendskap till den tid, som vill annorlunda, och för att rättfärdiga sin ställning till tiden, funderar han ut några satser, på hvilka han tror, och hvilka kunna formuleras ungefär så:

Kunskapen, vetandet åstadkommer ingenting nytt, bidrager icke till den förnyelse, i hvilken lifvet består.

Inbillningskraften, som utvecklad blir skönhetssinne, skapar denna förnyelse.

Alltså är inbillningskraften människans högsta förmåga och bör framför allt utvecklas.

Det är kanske ej alldeles säkert, att dessa satser äro oantastliga. För det första är det en rätt gammal erfarenhet, att kunskapen, vetandet har en viss betydelse för inbillningskraften genom att tillföra denna material och skulle följaktligen ej vara alldeles så ofruktbar för lifvet, som Hans Alienus förmenar. Vidare är jag ej öfvertygad om, att skönhetssinnet helt enhelt är utvecklad inbillningskraft, utan tror snarare, att det ligger i en harmonisk sam-

verkan af människans alla förmågor. Att under sådana förhållanden slutsatsens visshet blir tvifvelaktig, är tydligt.

Emellertid följer icke däraf, att Hans Alieni krigsföring mot sin samtid skulle vara oberättigad. Tvärt om torde den förtjäna vår varma sympati. Ehuru ensidigt framförd, är hans tanke om inbillningen som incitament till lif i hufvudsak ganska riktig; och vetandet, så som det i naturalismens tidsålder handhafts, har mera varit en axplockning på livvets åker, än en fruktbarande sådd. Tidens hela riktning, dess lynne och bildningsart, har så småningom fört oss därhän att göra en afgud af förståndet och sätta den högt uppe på en piedestal, vid hvars fot i allra bästa fall inbillningskraft och känsla placerats i form af föga individualiserade allegoriska figurer, öfver hvilka förståndets gudabild strängt och demonstrerande höjer sitt pekfinger. Opposition är i de flesta fall en ensidighet, som födts af sin motsats. Sådan är äfven den opposition mot sin samtid, som Hans Alienus satt i scen. Så mycket kraftigare blir den genom hans lynne, som ensamt är i stånd att göra honom till oppositionel emot hvad det vara må. Hade han varit född i en tid af dådkraftig handling, då hade han troligen ropat med hög röst och urladdat sig i djärfva slagord om det lumpna i att lefva livet igenom utan att söka förklara dess innersta mening; nu blir han talman för en alldeles motsatt riktning.

Det har alltid varit diktens stora uppgift att belysa förhållandet mellan verklighet och ideal, mellan det som *är* och det man *vill*. I och genom den fiktiva värld hon ensam förmår skapa, lyckas hon åstadkomma den arkimediska punkten, från hvilken den verklighet, som existerar för åskådningen, kan bedömas och rubbas. En tids ideal är ingenting annat än dess hemliga önskan om sin egen förnyelse. I dikten koncentreras denna önskan, den får individualitet och därmed kraft att öfva tryck på verkligheten. Det är säkerligen i känsla af denna sanning, som hr Heidenstam frambesvurit den inbillningens värld, som skildras i andra delen af »Hans Alienus». Denna värld är ingen utopia i ordets vanliga bemärkelse, den är blott en konkretion af de idéer, med hvilka Hans Alienus bekämpar samtiden. Trött af dess småaktiga och tråkiga borgarsinne, företager Hans Alienus en resa genom den fornvärld, hvilken hägrar för hans fantasi som mänsklighetens guldålder, då man ännu kunde »lefva», och icke nöjde sig med tomma förklaringar af ett lif, som man egentligen kände bra litet till. Resan företages under förevändning att från påfven i Rom framföra ett budskap till det forna Ninives stolte sagokung, Sardanapal. I Hades får Hans Alienus en vaxtafla, som har den egenskapen, att hvarje osanning, som nedskrifvits på den, ögonblickligen utplånas, medan sanningarna stå kvar. Med denna förträffliga utrustning ger han sig af, besöker Babylon och Ninive,

hvars eröfring och Sardanapals fall han bevittnar, tangerar Hellas' kust, blir kejsare i Rom, genom S:t Petri förmedling t. o. m. gud öfver en värld, som han själf får skapa, hvarefter han åter blir en nutidsmänniska. För sin vaxtafla får han flestades användning. Tanken, att mänskligheten skall återgå till ett urtidstillstånd, sådant t. ex. Rousseau drömt det, måtte vara ett grundligt misstag, ty när Abu Rasak, en babylonisk herde, inristar på taflan denna tanke under bilden af ett dansande svin, utplånas bilden ögonblickligen. Samma missöde händer själfva Sardanapal, för hvilken det egoistiska jaget är högsta sanning. Detta kännes ju rätt lugnande, ty för att åstadkomma ett enda dylikt »sant jag» skulle det krävas otaliga offer af vanliga ovärdiga »jag». Sanningen upptäckes först af en konstnär, som på vaxtaflan tecknar en människas bild, besläktad med Vatikanens antika marmorbilder. Jag är ej alldeles säker att hafva uppfattat hela innehållet i denna »sanning»; det skall väl vara »lifvets önskan», då ju denna tills vidare är att alstra de fullkomligaste människor. Men skall detta vara hela den sanning forntiden har att gifva oss, så har man onekligen skäl att förvånas öfver denna sannings obegripliga enkelhet. Jag undrar, om den egentligen lämpar sig att använda som vapen mot vår samtid; därtill är den kanske för abstrakt. Öfverhuvud synes mig också resan genom fornvärlden vara tämligen föga gifvande för det ursprungliga syftet: att förlåna åskådlighet och förkroppsligad bild åt Hans Alienus' världsförbättrarıdeer. Skildringen af denna färd drunknar i episoder, som stundom hafva ett mycket högt poetiskt värde (berättelsen om »palmvinets ande», Skuggan, Lyran, Mejseln m. fl.), men äro alltför fantastiska och i sitt inbördes förhållande för lösa, för att bilda ett kraftigt och öfvertygande helt.

Ingenting fyller Hans Alienus så med bitterhet, som känslan af att vara främling och utan rotfäste i sin egen tid, att ej förstå dess sträfanden, än mindre kunna känna sympati för dem. Och ändå är han utan att själf märka det, just genom denna känsla som mest ett barn af sin tid, ty det är tidens starkaste sträfvan att fortast möjligt hinna utöfver sig själf. Något framtidsbarn är Hans Alienus icke, österländig ej heller; att han ville vara bäggedera, skulle gifva bästa beviset för hans nutidsbörd, om man ej hade ett ännu bättre däri, att hans vilja är för slapp för att drifva önsknigen till verklighet. Från det rika lif, han lefvat i främmande land och bland en uppbesvuren fornvärlds skugg-gestalter, återvänder han till den svenska hembygden med en fond af krossade illusioner. En sanning för han dock med sig, den enda, om hvars hållbarhet han är förvissad: den sanna sanningen, att han icke funnit sanningen. Häre ligger kärnan af den utveckling han undergått. Hans Alienus, som i sitt fälttåg mot teoretiserandet själf var den värste teoretikern,

slutar i den fullkomligaste skepsis. Han är fortfarande sin tids barn, blodet som rinner i hans ådror, kan han ej förändra, ej heller strukturen i sin hjärna. Men i ett hänseende ser han klarare än de flesta bland sina samtida, fångna som de ännu äro i en naiv tillit till tankespånadens hållbarhet: på korthusen, som han byggt upp af sina egna tankar, blåser han med en allt öfvervinnande själfironi, som eger intressanta anknypningspunkter med romantiken; och bakom den till utseendet mycket positiva form hans resonnemang ikläder sig, döljes ett tvifvel så bottenlöst och svart, att man sällan träffar dess motbild, ett tvifvel som innefattar allt och alla och minst tror på den egna förmågans kraft att lyfta den tråkiga samtiden ur dess gamla gnisslande hakar. Den ideala människobild, han i ungdomligt öfverdåd svurit att i sin egen varelse gifva kropp och verklighet, uppnår han aldrig. När stunden är inne, då löftet skall uppfyllas, sjunker han i stoftet. Detta löfte innebar för honom »lifvets önskan».

Litterärt betraktad är hr Heidenstams bok af ett ganska ojämnt värde. Första delen, som skildrar Hans Alienus' vistelse och äfventyr i det nutida Rom, är tämligen uttänjd, fattig på intresseväckande händelser. Den ger en ganska trovärdig skildring af ett italienskt medelklasshem, skämtar i upptåg och uddiga reflexioner med »den moderna anden», och slutar med ett karnevalståg, af hvilket man dock väntat sig något mera än hvad som gifves. Andra delen, »Hades», hvars innehåll redan antydts, är raskare, intressantare, och tredje delen, »Hemkomsten», öfverträffar i min tanke allt hvad förf. tidigare åstadkommit. Skildringen af södra Nerikes natur och den gamla herrgården, där Hans Alienus' far lefver sitt glädjelösa enstöringslif, är styckevis beundransvärd. Hvad man hela boken igenom kunde önska, vore rikare tempoväxlingar. Berättelsen rör sig för mycket i paradmarschstil, äfven på sådana ställen, där man väntar sig ett sorglöst allegretto. Äfven samtalsformen är stundom väl högtidlig, faller lätt in i en dialogstil, som visserligen kan ursäktas, när »frågorna» afhandlas, men i alla fall ej undgår att verka tröttande. För öfrigt återfinner man i »Hans Alienus» de stora förtjänster som utmärkt författarens tidigare produktion: rikedom på färg och fantasi, skarp blick för naturens egendomligheter, i allmänhet ett naturell, för hvilket allting är högtidligt och festligt, äfven skämtet.

Edv. Alkman.

B. TH. MELSTED: *Sýnisbók islenskra bókmennta á 19 öld.* (Islandsk Literatur i det nittende århundrede. En anthologi). Gyldendal. København 1891. XX + 348 pp.

I lange tider har den oldislandske literatur været kendt og skattet, selv udenfor Norden. Talrige videnskabsmænd studere den med stor ihærdighed. Norden betragter den som sit fælleseje. Det er stolt af den. Og med rette.

Men det er den almindelige antagelse, at det lille islandske folk, efter at have frembragt denne literatur, faldt i en åndelig dvale, en literær afmagt, som vedvarer endnu. Hvorfor skulde man spille tiden på hvad man dog på forhånd kunde vide at var — ravnekrogsprodukter uden værd?

Den nygræske literatur kan heller ikke måle sig med den oldgræske, men har dog sin værdi. Den islandske literatur ligger ikke brak i århundreder som den græske. Den er i virkeligheden vedblevet at leve, under alle trængsler, til trods for danske og norske tiders ugunst. Den tæller digtere og forfattere af rang i hvert århundrede med undtagelse måske af det femtende. Den nyislandske literatur, som Hr Melsteds anthologi er et udvalg af, voxer frem og ud af den berømmelige oldtidsliteratur. I året 1889 udkom der c. 100 bøger, 8 tidsskrifter og 10 blade på islandsk. Alene denne kendsgerning vidner om, at der rører sig åndeligt liv på den gamle sagaö. Dens indbyggere kan endnu ikke indlemmes i oldnordisk museum. Det vil idetmindste være noget inden det kan gøres.

Her foreligger nu i en smuk og nitid udstyrelse et udvalg af 38 nyislandske forfattere. Af disse er over halvdelen digtere, de øvrige videnskabsmænd, politikere og romanforfattere. Sytten ere endnu ilive, nemlig 11 digtere, 3 videnskabsmænd og 3 novelleforfattere. Denne statistik viser strax, at poesien plejes mere end prosaen i den nyislandske literatur.

Den nyislandske digtning er den dag i dag bunden af de samme allitterations- og assonans-love, som den oldislandske for tusind år siden. Når nu hertil kommer enderim, som er fuldstændig trængt igennem, så kan man med fuld føje sige, at intet andet sprog stiller så store fordringer til en digter med hensyn til formen, det ydre apparat, som nyislandsk. Desto mærkeligere er det, at alle disse optårnede vanskeligheder snarere synes at virke fremmende end hæmmende. Det fører tanken tilbage til de tider, da hver nordisk konge satte en ære i at have en islandsk skjald ved sit hof.

Indholdet, den vin, som skænkes i dette rigt ciselerede bæger har, som man kunde vente, kun lidt af sydens hidsende sødme og

duft. Men man skulde tro, der kunde brygges en stærk drik udaf Islands forunderlige natur — jökulculde og sydende lava, Atlanterhavets vælde og idyllisk sæterro, de store vidder, som huse så megen trøstesløs ensomhed og knugende tungsind, og den korte sommer, da jorden grønnes med et slag og stråler i et hav af lys. Man skulde tro, at europæiske åndstrømninger ikke kunde nå derop over det vide hav undtagen med kraftløse bølgeslag. Vi skal nu se, om disse formodninger slå til eller må modificeres lidt.

Den nyislandske digtning ynder at dvæle ved fortidens storhed i modsætning til nutidens uselhed. Fortidens arv er for den på en gang en lænke om benet og en drivkraft, æggende til dåd. Følelsen af at Island har været et Grækenland for Nordeuropa pålægger forpligtelser til at løfte den tunge arv, til at holde den hellige ild vedlige i is og sne. Islænderne har til alle tider været bogmennesker. Og traditionernes rødder går hos dem for dybt til at de kan rykkes op med rode.

Den nyislandske digtning ynder at dvæle ved Islands storslåede naturskønheder, at skildre dem, som en elsker, hvis tanker idelig vende tilbage til den elskede. Den hårde, ublide klippeø er for sine børn en moder, svøbt ind i eventyrets guldglans og trylleskær. Verden ejer ikke hendes lige, ti hvor findes vel ellers evig is og evig ild ved siden af hinanden, mene de. For at kunne gøre hende skel og ret må de gå til eddatidens rustkammer og hente frem de store ord og billeder. Ti moderne udtryk ere ofte for spinkle til at slutte om denne mægtige følelse.

Det mørke tungsind, som ofte ruger over denne digtning, stammer fra øen og racen. Men ligesom humoren engang imellem lyser op i det, således kommer det keltiske blod, som ruller i Islændernes årer, tilsyne her og der hvor man ikke skulde vente det. Kort sagt, Taine vilde have kunnet konstruere den nyislandske digtning udaf milieuet og racen langt bedre end det er lykkedes ham med den engelske, ti sammenspillet af kræfter er her så meget simplere og mindre påvirket udefra. Hvorledes stiller det sig da i virkeligheden med udenlandsk påvirkning?

Steffens giver stødet til den nationale og romantiske renæssance i islandsk som i dansk litteratur i århundredets begyndelse. Forløberen for denne renæssance, et naturgeni som Burns og, ligesom han, isoleret og ikke dannende skole, *Bjarni Thorarensen* († 1841), kommer til København i foråret 1803. Steffens har lige udslynget sin brandfakkel. Alle åndelig vågne står i brand.

B. Thorarensen er, som de gamle islandske skjalde eller snarere som Burns, en improvisator, der henkaster naturnødvendige udbrud, af lidenskab, af stemning. Han søger tilbage til oldtidens forbilleder, men eddaformen sprænges hvert øjeblik af hans rødglødende liden-

skab. Ligesom tilfældet var med Burns, forløberen for den engelske poesis renæssance, gå hans digte i folkemunde i mange år før de trykkes. Første udgave af hans digte udkommer 1847, sex år efter hans død,

B. Thorarensen blev ikke den sproglige fornyer, som der trængtes så hårdt til. Det var forbeholdt *Jonas Hallgrímsson* og hans kreds. Ved første øjekast synes der at være en overraskende lighed i forholdet mellem disse to digtere og i forholdet mellem Wergeland og Welhaven, men ved nøjere eftersyn er det ikke så. B. Th. tænker og føler som en karakter fra vikingetiden. Der står gnister udaf den hårde sten. Men hans storslåede fantasi og tungsindige alvor sprængte undertiden formen for indholdets skyld.

Da Byron trådte frem, holdt Walter Scott op med at digte fordi, sagde han: *Byron beat me*. B. Th. havde den samme rigtige følelse af at Jonas Hallgrímsson var den ny tids mand, da han sagde, efter at have læst et af hans digte i tidsskriftet *Fjölfnir*: nu tror jeg det er bedst, jeg hører op med at digte.

Efter at en tredjedel af århundredet var gået hen, efterat oplysningstidsalderens bannerfører M. Stephensen var død 1833, efter julirevolutionen, efter at dygtige patrioter havde indledet en fredelig islandsk julirevolution, så sejrer den nationale romantik langsomt men sikkert. Gennembrudet i litteraturen sker med tidsskriftet *Fjölfnir* 1835. Dets første hefte toner, foruden det nationale, julirevolutionens, Heines og Lamennais' flag. Lad os kaste et blik på gennembrudets mænd, som beherske litteraturen indtil c. 1880.

Den geniale nys afdøde sprogforsker *Konrad Gíslason*, hvem sprogets renæssance skyldes. Den formfuldendte digter *Jonas Hallgrímsson*, hvis udmejslede og gennemtænkte digte i henseende til vellyd, ynde, klassisk skönhed og inderlig naturfølelse ere ligeså uopnåede i islandsk digtning, som hans små fortællinger ere det, i iagttagelsesevne og fremstillingskunst. *Tomas Sæmundsson*, der viste sine landsmænd, hvor dybt de vare sunkne i åndelig og økonomisk henseende samt hvorledes det kunde og burde afhjælpes.

Som man ser, et trekløver — en lærd, en digter, en praktisk økonom — som havde alle betingelser for og evner til, at slå igjennem. Alle de bedste blandt de unge sluttede sig til dem. Det ligger udenfor denne anmeldelses grænser at fortælle om, hvorledes den nationale kamp under *Jon Sigurdssons* førerskab nu går hånd i hånd med litteraturen, eller at værdsætte nulevende islandske forfattere.

Længe før Björnson, i 1850, skriver *Thoroddson* en bondenovelle, som gentagne gange er oversat på dansk, tysk, engelsk og hollandsk. I løbet af det sidste tiår er der opstået en hel novellelitteratur på Island, sanddrø og jævne skildringer af Islændernes daglige liv. Flere blandt disse, især *Gestur Pálsson*, ere Kiellandske perler. Andre

minde om Jonas Lie. Der er ingen efterligning, men slægtskabet fornægter sig ikke. Et særsyn er to større romaner, behandlende emner fra Islands historie, af forfatterinden *Th. Holm*. Hele den nyislandske novellistik er fuldstændig ukendt i Danmark, medens flere af dens bedste produkter ere oversatte på tysk. Men hvad der er langt mere forbausende er at *Arnasons* samling af islandske folkesagn, der fuldt ud står ved siden af Asbjørnsens, om ikke over dem, endnu kun findes i udvalg på dansk, men hel og holden på tysk og engelsk. Den interesse man i Danmark nærer for Island synes at være rent platonisk. Den tyske litteraturhistoriker, Ph. Schweitzer, har udførlig skrevet den nyislandske literaturs historie, medens den af danske næsten altid affærdiges med et par linier. Ingen dansk reisende har skrevet et værk, bygget på grundige studier af det moderne land og folk, medens det vrimler af engelske, tyske og franske reisebeskrivelser, skøndt til gengæld kun få af dem ere grundige.

Sluttelig skal jeg citere Dr. Schweitzers karakteristik af den nyislandske digtning i »Island, Land und Leute»: »I naturskildringens fremragen, i mægtigt fantasiliv, i stemningens dybde og alvor, som undertiden med gribende psykologisk sandhed slår over i skærende humor, i frihedsideens, jegets, den personlige stemnings fremhæven — i alt dette mødes den bedre del af den islandske lyrik med den engelske».

Jon Stefansson.

GULD OCH SILFVER

AF

HANS FORSSELL.

II.

Medan i Europa det ena landet efter det andra under senaste femton år följt den ekonomiska utvecklingslag, som gör guldets till värdemätare och hufvudmynt, har Förenta staternas lagstiftning under samma tid sökt att trotsa och motverka denna utveckling. Medan gamla världens stater sökt att hvar i sin mån göra sitt myntväsen, så vidt möjligt, oberoende af silfrets prisfall, har den nya världens främsta kultursamhälle frivilligt påtagit sig uppgiften att upprätthålla silfrets fallande pris och till det ändamålet allt starkare fastbundit sitt myntväsen vid denna metalls ekonomiska öde. De två senaste årens företeelser å detta område hafva särskildt varit ägnade att tilldraga sig den största uppmärksamhet inom den ekonomiska världen.

Det första steget i denna riktning togs som bekant genom den af kongressen mot presidentens veto den 28 februari 1878 genomdrifna s. k. Bland-billen. Denna kongress-akt förordnade, att under iakttagande af den i 1837 års myntlag bestämda myntfot skulle månatligen genom skattkammarsekreterarens försorg präglas en summa af minst 2 millioner och högst 4 millioner dollars, och att dessa silfverdollars skulle hafva samma giltighet såsom lagligt betalningsmedel som gulddollarn.

Bland-billen var riktad mot den fem år förut genomdrifna kongressakten af den 12 april 1873, hvilken såsom förberedelse för speciebetalningens återupptagande (resumption) hade upphäft den dittills, sedan 1792, gällande dubbla myntfoten. Kongressakten af

1873 hade infört enkel guldmyntfot genom två viktiga bestämmelser: dels genom stadgandet, att ingen enskild skulle äga rätt att vid myntverket få silfvertackor utmyntade i dollars, dels genom silfverdollarrens förvandling till ett skiljemynt (med vikt nedsatt till 384 grän), hvars giltighet som lagligt betalningsmedel begränsades till belopp af 5 dollars.

Dessa båda bestämmelser hafva sedermera, isynnerhet från 1876, då silfverprisets fall begynte blifva oroande, varit föremål för de lidelsefullaste angrepp inom kongressen. Vännerna af det »ärliga silfret», af »våra fäders dollar» hafva ständigt yrkat deras fullständiga upphäfvande. Silfverdollarrens återställande till rang, heder och värdighet af fullt lagligt betalningsmedel, lika med gulddollarn, var det s. k. silfverpartiets första yrkande. Full och oinskränkt rätt för en hvar att vid statens myntverk få silfvertackor till hvilken kvantitet som helst utmyntade till »honest silverdollars» är deras andra yrkande. På dessa båda grundsatser beror som bekant den fullständiga dubbla myntfoten, den rena bimetalismen. Silfverpartiets stora inflytande beror emellertid visst icke uteslutande därå, att mäktiga produktionsintressen förstått göra sig gällande i kongressens båda hus. Partiet stöder sig förnämligast å en inom en stor del af befolkningen rådande förkärlek för pappersmynt såsom omloppsmedel och å den allmänna tron, att landets utveckling och välstånd främjas genom detta bekväma bytesmedels obegränsade tillökning. Hela den följande lagstiftningen har berott på en trogen samverkan mellan ett privat produktionsintresse och en populär ekonomisk vidskepelse; och det är därför ett fullkomligt misstag, om man föreställer sig, att ett ordnad myntväsen kan i Förenta staterna åstadkommas genom internationella öfverenskommelser rörande värdeförhållandet mellan silfver och guld. Alldeles såsom man nu äflas att upprätthålla silfrets och silfverdollarrens likställighet med guld medelst obegränsad emission af silfver, så skall, — så länge samma föreställningsätt råder hos Unionens suveräna folk, — hvarje internationel öfverenskommelse om fixt värde å silfver och guld löpa fara att rubbas genom kongressens åtgärder att upprätthålla pappersmyntets paritet medelst — obegränsad emission af pappersmynt. Mot sådana sjukdomar gifves det ingen annan bot än att låta naturen hafva sin gång.

Bland-billen, som var en kompromiss mellan silfverpartiet och dess motståndare, uppoffrade den första af bestämmelserna i 1873

års lag, i det silfverdollarn åter erhöll kraft af lagligt betalningsmedel till obegränsadt belopp. Dock gjordes härvid, såsom i alla följande liknande lagar, uttryckligt förbehåll för den enskildes rätt att genom särskild öfverenskommelse betinga betalning i guld, — en lagstiftningsgrundsats, som lämnar en bakdörr öppen för misstroendet till landets lagliga betalningsmedel, men som är ett naturligt korollarium af hvarje slags »tvångskurs».

Det andra af silfverpartiets yrkanden blef däremot icke genom Bland-billen tillfredsstäldt. Silfvermyntningen blef icke frigifven; skattkammarsekreteraren bibehölls vid det genom 1873 års lag fastställda privilegiet på myntning af silfverdollars. Men då han enligt 1873 års lag ägt att verkställa myntning af silfverdollars endast i mån af allmänna rörelsens behof, blef det honom nu ålagdt, att oberoende af rörelsens behof — till silfverproducenternas förnöjande — utmynta ett visst kvantum silfver i månaden. De enskilde ägarne af silfvertackor ernådde sålunda visserligen icke hvad de eftersträfvat, rätten att i obegränsad mängd inlämna silfver till myntverken i utbyte mot det lagliga betalningsmedlet *dollars*; de fingo nöja sig med utsikten att i skattkammaren hafva en säker och påräknelig kund för en icke obetydlig del af den årliga silfverproduktionen. En sådan säker afsättning var beräknad på att hålla priset på silfver uppe vid skäligen höjd; men den medförde dock fortfarande endast en försäljning till ett växlande marknadspris, icke, hvad man hade hoppats och väntat, en leverans åt myntverken till det fasta värdet 371,25 grän fint silfver = 1 dollar, eller 1 uns silfver = 129 cents.

Bland-billen var därför för silfverpartiet alls icke tillfyllestgörande, under det att den å motsatta sidan väckte de lifligaste farhågor. Alla sedan 1878 i tjänst varande presidenter och finansministrar hafva med stor motvilja och under ständiga varningar för följderna utfört lagens bestämmelser. Förslag till dess upphäfvande hafva gång efter annan framlagts af regeringen. Men silfverpartiet har ständigt mött dessa förslag med yrkandet om återställande af den fria myntningsrätten, och medan kongressens partier slitits mellan dessa motsatta meningar, har lagen haft sin gång.

Sålunda hafva Förenta staternas myntverk från 1878 år efter år fortsatt att utmynta silfverdollars till belopp af 27—40 millioner dollars om året. När denna silfvermyntning upphörde — 30 juli 1891 — hade efter Bland-billen utpräglats 403 millioner lagliga

silfverdollars, hvartill förbrukats nära 10 millioner kilogram fint silfver. Under dessa tretton år hade Förenta staternas myntverk ensamma lämnat afsättning för nära två tredjedelar af Förenta staternas egen silfverproduktion (omkring 16 millioner kilogram) och för en fjärdedel af hela världens produktion. Silfverproducenterna, som plägade med förkärlek tala om den lyckliga tid, då det latinska myntförbundets verkstäder stodo öppna för produktionen och genom sin afsättning »fixerade priserna», hade verkligen icke skäl att klaga, ty under dessa 13 år hade Förenta staternas myntverk förvandlat till dollars betydligt mycket mera silfver än det latinska myntförbundet präglat till 5-francstycken (7,6 mill. kg.) under de 28 åren 1851—78.

För en sådan massa silfvermynt kunde den allmänna rörelsen inom Förenta staterna naturligtvis icke hafva någon användning. Sedan längre tid förtrogen med bruket af pappersmynt, kunde allmänheten allra minst förmås att för dagligt bruk belasta sig med det skrymmande silfret, och utöfver det erforderliga beloppet smärre skiljemynt (omkr. 50 mill. dollars) har rörelsen icke någonsin kunnat förmås uttaga mer än 50—60 millioner af »fädrens» silfverdollars. Detta var också af lagstiftaren förutsedt. Ty Bland-billen bemyndigade skattkammarsekreteraren att låta till dem, som inlämnade silfver för förmyntning, i betalning utlämna, i stället för myntade dollars, s. k. *silfvercertifikat*, lydande å dollars, hvilka depositionsbevis mottagas såsom betalningsmedel i alla statens kassor och därigenom naturligtvis kommit att i den dagliga rörelsen omlöpa såsom annat pappersmynt. Dessa silfvercertifikat utställdes i början å 10, men sedan å 5, 2 och 1 dollar och ökades för hvarje år, så att de i slutet af 1891 utgjorde omkring 324 millioner dollars. Endast i denna bekvämligare form kunde den allmänna rörelsen hafva användning för det silfver, som från grufvorna årligen vandrade öfver till statens kassahalf och där upplades i förvar.

För hvarje år som gick under denna regim ökades emellertid finansförvaltningens bekymmer och farhågor. Hvart skulle det taga vägen, om man sålunda, utan hänsyn till rörelsens behof, ständigt ökade massan af ett omloppsmedel lydande å dollars; om skattkammarens half ständigt fylldes af silfverdollars, hvilkas intrinseka värde stadigt minskades, under det tillika statens löpande å dollars lydande förbindelser af allehanda slag ständigt förökades; huru skulle det då slutligen varda möjligt att inlösa dessa förbindelser med

guld? Huru skulle då pariteten mellan silfver och guld kunna uppehållas?

Sådana bekymmer oroade däremot föga det parti inom kongressen som under 1880-talet fått öfverhanden. Dess uppfattning bestämdes af en helt annan farhåga. Trots allt hvad kongressen gjort för att bereda afsättning för silfver, visade det sig, att silfverpriset år efter år ständigt föll, att ett uns silfver, långt ifrån att betinga 129 cents, af skattkammaren icke betalades med mera än 110, 100 ja 90 cents, att den äkta, »honest dollar of our fathers» trots alla ansträngningar af kongress och regering, dock icke aktades lika mycket som en gulddollar utan endast till 80—70 cents eller däromkring. Felet låg, efter partiets mening, naturligtvis hos lagstiftaren, som icke vågat taga steget fullt ut till den fria silfvermyntningen; och mot slutet af 1880-talet begynte striden därom att blossa upp med förökad styrka.

Sedan partierna vid kongressval och presidentval mätt sina krafter, sedan regeringens upprepade förslag att afbryta silfvermyntningen gång efter annan afslagits vid kongressen, och silfverpartiets förslag att återupptaga den fria silfvermyntningen likaså strandat på finansmännens motstånd än i senaten än i representanternas hus, blef situationen äntligen år 1890 mogen för en ny kompromiss, hvilken betecknade ett nytt och högst betydande framsteg för silfverpartiet utan att dock ännu uppfylla dess hufvudsakliga önskningsar.

Regeringen, som fortfarande vidhöll grundsatsen, att pariteten mellan silfver och guld måste till hvarje pris upprätthållas, och som därmed menade, att alla statens utelöpande förbindelser måste inlösas på anfordran med guld, koncentrerade fortfarande alla sina bemödanden på upphäfvandet af den obligatoriska myntningen af silfverdollars. Slutligen vann den detta sitt mål: silfverpartiets män insågo, att för dem låg det, så länge fri myntning förvägrades, mindre vikt på myntverkens fortsatta arbete med myntprägling än på skattkammarens fortsatta och förökade inköp af silfver. Och så kom man öfverens om att dollarsmyntningen skulle upphöra, vid en tidpunkt då det redan fanns prägladt ett myntförråd 7—8 gånger större än landet behöfde till bytesmedel, mot det att skattkammarens silfverinköp ökades till ett belopp af omkring 54 mill. dollars om året.

Det är uppenbart, att bestämmelsen om dollarsmyntningens upphörande var ur synpunkten af myntväsendets stadga och guldparitetens upprätthållande fullkomligt betydelselös. Det måste vara all-

deles likgiltigt, om antalet silfverdollars i skattkammarens hvalf begränsades till rimligt belopp, så länge samma hvalf fortfarande fylldes af silfvertackor och så länge den allmänna rörelsen oupphörligt öfersvämmades af pappersmynt lydande å dollars, med inlösningsfond i silfver och utlösningskraft i guld. Och det var just detta som skedde.

Den efter långvariga förhandlingar mellan kongressens båda hus äntligen den 14 juli 1890 tillvägagragta lagen innehöll följande väsentliga bestämmelser:

Skattkammarsekreteraren bemyndigades att hvarje månad inköpa 4,500,000 uns (=140,000 kilogr.) silfver, eller så mycket som inom detta belopp erbjudes, till gällande marknadspris, så länge detta står under 129,29 cents för uns fint silfver, eller, såsom det ock uttryckes, under 1 dollar för 371,25 grän f. s., d. v. s. dollarns lagliga silfverhalt.

Betalningen erlägges i skattkammarsedlar (treasury-notes), hvilka skola vara fullt lagligt betalningsmedel (legal tender) för alla skulder så väl offentliga som enskilda (där icke annorledes är uttryckligen betingadt), fullt giltiga i alla statens kassor och för hvarje nationalbank användbara som laglig reserv. Dessa skattkammarsedlar skola i skattkammaren eller dess afdelningar inlösas på anfordran efter lydelsen med dollarsmynt, men antingen med *silfverdollars* eller med *gulddollars* och det icke efter innehafvarens utan efter skattkammarens val.

Lagen skulle träda i kraft den 13 augusti 1890 och Blandbillens bestämmelser rörande månatlig utmyntning af minst 2 millioner dollars silfver upphöra att gälla den 1 juli 1891, efter hvilken tid skattkammaren icke var förbunden att af det uppköpta plantssilfret prägla dollars-stycken.

Men till dessa bestämmelser var i lagen äfven fogad den viktiga förklaringen: »Det skall fortfarande utgöra Förenta staternas politik att upprätthålla guld och silfver i ömsesidig paritet på grund af det nuvarande lagliga värdeförhållandet (1:15,98) eller ett sådant värdeförhållande, som genom lag kan varda bestämdt.»

Den *rättsliga* skillnaden mellan silfvercertifikaten af 1878 och skattkammarsedlarna af 1890 är betydlig. De förra voro icke lagligt betalningsmedel och de lydte blott på ett visst i allmänt förvar nedsett belopp *silfverdollars*. De senare lyda på ett visst belopp *dollars* och äro lagligt betalningsmedel. Faktiskt hafva dock bägge ägt

samma betydelse såsom omloppsmedel och de dela naturligtvis samma öde, beroende på samma villkor. Silfvercertifikaten tjänstgjorde och tjänstgöra ännu som omloppsmedel i rörelsen, alldeles såsom Förenta Staternas öfriga pappersmynt; de mottagas i alla offentliga kassor såsom betalningsmedel och de hafva hittills i skattkammaren infriats, där så fordrats, med gulddollars. De hafva därigenom, trots sin oupphörligt och starkt ökade kvantitet, bibehållit sitt fulla värde såsom bytesmedel. De nya treasury-notes stå naturligtvis under samma lag. Deras egenskap af lagligt betalningsmedel skulle icke kunna hindra deras värdeförminskning, i samma stund de icke kunde af skattkammaren infrias med guld.

Hittills har det varit den amerikanska finansstyrelsens klart ut-sagda föresats, att upprätthålla denna paritet mellan silfver och guld, hvarom äfven lagen af den 14 juli 1890 talar, och som beror därpå, att innehafvarne af myntade silfverdollars eller af statens på silfver-dollars lydande förbindelser, certifikat och sedlar, veta sig få dem vid anfordran inlösta med guld. Alla finansministrar hafva visat sig förstå, att just på denna inlösen med guld beror hela systemets fortvaro och därför förklarar sig ämna begagna sin rätt att inlösa med vare sig silfver eller guld på det sätt, att hvarje sedelhafvare skall efter *sin* önskan erhålla antingen silfver eller guld. Den 14 nov. 1891 yttrade t. o. m. finansministern, att om någon svårighet skulle uppstå för infriandet af Förenta staternas förbindelser med guld, så skulle han icke draga i betänkande att, på grund af bemyndigandet i Resumption-act, upptaga lån i guld till 5 % ränta, för att dymedelst draga till skattkammaren det guld, den kunde hafva af nöden för sina förbindelsers fullgörande.

Den nya kompromissen visade sig emellertid snart lika fullkomligt ändamålsvidrig som den föregående; det dröjde knappt ett år innan det blef klart, att alla de lysande förhoppningar man gjort sig om verkningarna af de nya silfverköpen voro fullkomligt fel-slagna, och att silfret var — ohjälpligt. Man hade tämligen allmänt hoppats, att ett fast anbud å silfver, uppgående till 1,7 mill. kilo-gram för år, skulle hejda prisfallet, och att de amerikanska silfver-grufvägarne inom kort skulle kunna med skattkammarens tillhjälp realisera sin produkt till åtminstone 120, snart kanske till 129 cents för uns. Silfvermarknaden i London diskonterade också samma förhoppningar, och man trodde sig kunna förutsäga en återgång till

de längesedan öfvergifna noteringarna af 55—60 pence per uns st. silfver. Men man hade bedragit sig.

Resultatet skildras i korthet af presidenten Harrison i det budskap af den 9 dec. 1891, hvori han för kongressen redogör för tillämpningen under senaste finansår af lagen den 14 juli 1890. Han yttrar:

»Under lagen af den 14 juli 1890 har skattkammarsekreteraren till slutet af senaste finansår (30 juli 1891) inköpt 48,393,113 uns silfver till ett medelpris af 104,5 cents per uns. Det under året betalda högsta pris var 120,25 cents, det lägsta 96,36 cents. I utbyte mot detta silfver äro utgifna skattkammarsedlar till belopp af 50,577,498 dollars. Det till slutet af juni 1891 lägsta priset var 96,36 cents, men den 1 november 1891 var priset blott 96 cents, hvarefter metallvärdet i en silfverdollar ställer sig till 74,25 cents.

Förr än inflytandet af den förestående nya silfverlagen af den 14 juli 1890 gjorde sig gällande i marknaden, gällde silfver i Newyork omkring 95,5 cents för uns. De förnämsta förkämparna för den fria utmyntningen förutspådde i den sista kongressen med stor tillförsikt, att de genom lagen föreskrifna silfverköpen snart skulle stegra silfverpriset till 129 cents för uns och således bringa dollarns silfvervärde till 100 cents . . . . Målsmännen för den fria silfvermyntningen äro nu icke alla ense om de orsaker, som vållat att deras förutsägelser icke gått i fullbordan. Några omständigheter äro dock ostridiga. Silfverutförseln från London till Indien har under de första 9 månaderna af 1890 sjunkit med mer än 50 % mot utförseln under samma tid året förut. Utförseln af inhemskt silfver från Förenta staterna, som i medeltal för de sista 10 åren utgjorde 17 millioner dollars, sjönk under senaste finansår till 13,7 mill. dollars, under det för första gången i nyare tid silfverinförseln betydligt öfversteg utförseln. Förenta staternas silfverproduktion steg från 50,000,000 uns 1889 till 54,500,000 uns 1890. Regeringen har nu årligen att köpa och upplägga 54,000,000 uns, hvilket, om man anslår industriens behof till 7,140,000 uns, utvisar ett inköp af 6,640,000 uns *mera* än beloppet af den för skattkammaren disponibla inhemska produkten.»

Erfarenheterna å den stora silfvermarknaden i London voro icke mindre lärorika. Året 1890 var ett af de minnesvärdaste i silfrets historia. Priset vacklade starkare än någonsin: mellan $43\frac{3}{8}$ och $54\frac{3}{8}$ pence för uns st. silver. Året begynte med notering af 44 pence. Mot slutet af februari blef man uppmärksam på förberedelserna till ny silfverlagstiftning i Förenta staterna, och i april oscillerade priset snabbt allt efter gynnsamma eller ogynnsamma telegram från Newyork. Mellan 11 och 12 april steg det från $44\frac{1}{4}$ till 48 pence; sedan den nya silfverlagen undertecknats af presidenten och skattkammarens silfverköp begynt, den 13 augusti, steg priset raskt, tills det den 3 september nådde årets höjdpunkt $54\frac{3}{8}$ pence, en notering som ej förekommit under föregående 12 år. — Ehuru silfvermarknaden under denna tid hade ett visst utseende af fasthet, gjorde dock åtskilliga omständigheter, särskildt penningknapphet i Amerika, det inom kort svårt för spekulanterna att finna köpare. När äfven i London pen-

ningmarknaden styfnade, inträffade det, att i november, då en hotande kris med nöd kunnat användas, tvungna försäljningar ägde rum — den 18 november till 45 pence. Svårigheterna skärptes ytterligare däraf, att ett ovanligt penningöfverflöd i Indien minskade skeppningen af silvertackor.

Året 1891 ingick med någon höjning af silfverpriset intill den 13 januari: $48\frac{3}{4}$ pence. Från februari till midten af juni voro fluktuationerna obetydliga, mellan 44 och 45 pence. Rekvisitioner för Spanien, Portugal och andra länder höjde priset till $46\frac{3}{8}$ pence i juli. Men oaktadt en betydande export gick det därefter sakta men säkert nedåt ända till december, då det lägsta priset för året noterades med $43\frac{1}{2}$ pence.

Året 1892 har bevittnat en ny panik å silfvermarknaden; priset har gått ned utan hejd. Det noterades

den 28 februari	$41\frac{7}{16}$	pence	för	uns	.
» 28 mars	$38\frac{13}{16}$		»	»	»
» 30 april	$39\frac{3}{4}$		»	»	»
» 31 maj	$40\frac{1}{4}$		»	»	»
» 30 juni	$40\frac{1}{8}$		»	»	»
» 22 juli	$39\frac{3}{8}$		»	»	»
» 4 aug.	39		»	»	»
» 13 »	$37\frac{7}{8}$		»	»	»
» 18 »	$37\frac{7}{8}$		»	»	»
» 25 »	$38\frac{3}{16}$		»	»	»
» 1 sept.	$38\frac{1}{8}$		»	»	»
» 8 »	$38\frac{1}{8}$		»	»	»
» 18 »	$38\frac{1}{4}$		»	»	»
» 1 okt.	$38\frac{1}{8}$		»	»	»
» 8 »	$38\frac{1}{2}$		»	»	»

Sålunda har värdeförhållandet mellan silfver och guld, som för tjugu år sedan, 1872, ännu var som 1:15,56, för tio år sedan, 1882, som 1:18,17, för fem år sedan, 1887, som 1:21,99, nu begynt oscillera omkring en helt ny punkt: 1:25.

Så var å den ena sidan den nya myntpolitiska åtgärden a decided failure. För silfverpartiet innebar emellertid denna utgång endast ett nytt bevis för dess sats, att *fri silfvermyntning* är enda räddningen för silfverproducenterna. Det är bekant, att frågan härom ånyo varit föremål för de lifligaste strider under den senast afslutade

52 kongressen, och att senator Blands bill om fri silfvermyntning varit ytterst nära att antagas, men slutligen ånyo strandat på skiljaktighet mellan de båda husen. Silfverpartiet är för sin del fullt beredt att låta Förenta staternas hela finansiella kraft sättas in på spelet om silfrets »rehabilitering», och vill man se en bekräftelse på mr Goschens bekanta yttrande, att tre ting kunna beröfva människan förståndets bruk: kärlek, religion och — myntfrågan, så skall man läsa uttalandena af partiets fanatici. Trotset på statens och lagstiftarens allmakt har sällan framträdt så bjärt som i de amerikanska silfvermännens program. Till detta hör väl äfven att förmå Europas stater att till silfrets rehabilitering medverka; men i nödfall är man fullt beredd att ensam köpa och mynta allt det silfver som världen producerar och att just på det sättet ensam upprätthålla pariteten mellan silfver och guld.¹

Regeringen och finansketsarna dela emellertid icke denna kongressmännens öfvertro: de varna fortfarande och på det allvarligaste mot hvarje försök med fri silfvermyntning, och de motse redan de största svårigheter af det tillstånd, som skapats genom lagen af den 14 juli 1890. Det råder ej heller tvifvel, att presidenten skulle hafva använt sitt veto, om kongressen i år antagit Blands bill om fri silfvermyntning. Men redan den nuvarande ställningen är nog fruktansvärd. Det är sant, att Förenta staterna förunderligt väl kunnat bära följderna af den sedan 14 år verksamma Bland-billen. Därtill har bidragit dels det lifskraftiga samhällets rika ekonomiska utveckling, som i och för sig påkallat en stark årlig ökning af omloppsmedlet och således kunnat skaffa användning för en stor del af det nya pappersmyntet, silfvercertifikaten; dels också den omständigheten, att regeringen kunnat genom begränsning af öfrig sedelcirkulation motväga tillökningen i det nya omloppsmedlet. Det lider icke

¹ Senator *Bland*, den oförtrutne kämpen för fri silfvermyntning, som flere gånger varit nära att genomdrifva sina förslag i kongressen, skriver nyligen i *North American Review* juli 1892 sid. 12 bl. a. följande ord om Förenta staternas myntpolitik:

»Standing amongst the nations of the world as a giant among pygmies, why should we ask the aid or advice of baby England, baby Germany, or lilliputian France, in establishing for ourselves a bimetallic system, based upon the ratio, or nearly upon the ratio at which France successfully maintained the bimetallic par for over seventy years and up to the day of her hasty action of discontinuing free coinage of silver?»

Denna stolta tillförsikt till den jättelika republikens själtillräcklighet och finansiella kraft är nog, af flera tecken att döma, så allmän inom landet, att det åtminstone icke ligger utom möjlighetens område, att försöket med fri silfvermyntning slutligen varder företaget af Förenta staterna allena.

tvifvel, att ju ej samma utväg ännu någon tid kan användas för att motväga verkningarna af 1890 års lag. Man tror, att en successiv indragning af »legal-tender-notes» skulle kunna för någon tid hejda öfversvämning af det nya pappersmyntet, treasury-notes, som skall pressas ut med ett flöde af 50—60 millioner dollars årligen; men äfven en sådan politik, om den tillätes fortgå, kunde blott förslå i några år; därefter stiger pappersfloden utan hejd och samtidigt sjunker statskassans förmåga att — upprätthålla guldbetalningen.

Af åtskilliga tecken att döma har redan förtroendet till statens förmåga att upprätthålla inlösningen med guld begynt att vackla. Man begynner fråga sig, huruvida skattkammaren verkligen kan anses hafva guld nog till infriande af alla sina förbindelser. Enligt rapporterna har skattkammarens »eget guld», d. v. s. den guldkassa som återstår, sedan afdrag gjorts för guld inneliggande mot utfärdade »guldcertifikat», utgjort

den 30 juni 1889:	171,7	millioner	dollars		
» » »	1890:	190,2	»	»	
» » »	1891:	117,6	»	»	
» » »	1892:	99,0	»	»	

och i förhållande till samtliga utelöpande »legal-tender-notes» samt »silfvercertifikat» utgjorde denna guldkassa den 30 juni 1889: 60,5 %, men den 30 juni 1892 blott 22,8 %. Fortgår det på samma sätt, så är förtroendet snart uttömdt och ett *guldagio* står för dörren.

* * *

I känslan af dessa svårigheter hafva Förenta staternas både regering och representation i år med förnyad ifver upptagit förslagen till ett världsförbund för — upprätthållande af silfrets värde. Den internationella bimetallismen synes i följd däraf ånyo komma att blifva föremål för allvarliga öfverläggningar mellan de civiliserade nationernas ombud.

De föregående försöken i denna riktning hafva, som bekant, icke varit framgångsrika. Konferenserna af 1878 och 1881 lämnade rent negativt resultat, eller rättare den förvissningen, att de flesta stater gärna unnade andra värfvet att upprätthålla silfverpriset, men för egen del undanbådo sig alla mera vidtgående förbindelser. Den privata konferensen af 1889 i Paris förebragte ur

teoretisk synpunkt ingenting nytt till frågans lösning, och 1887 års engelska silfverkommission bidrog icke till att höja utsikterna för en grundlig förändring i Englands myntpolitik. Försöket att åstadkomma en panamerikansk myntunion å bimetallisk grund har icke heller haft den ringaste framgång.

Men om utsikterna att förverkliga ett internationelt myntförbund i nämnda syfte förut varit ringa, så torde de af de senaste årens händelser näppeligen hafva blifvit förökade. Hvarje år som gått har nämligen med större tydlighet ådagalagt vanskligheten af systemets förutsättningar.

När man talat om återställandet af ett fast värdeförhållande mellan silfver och guld, har man hittills för det mesta framhållit silfrets *efterfrågan* såsom den viktigaste eller enda faktorn i prisbestämningen. Återställ de villkor för silfrets efterfrågan, som gällde före 1873, har man sagt, och silfrets pris skall erhålla samma höjd och samma stadga, som det då ägde. Öppna myntverken, helst alla, men åtminstone de flesta, för fri myntning af silfver till visst värde i förhållande till guld, så blir detta pris af sig själf världsmarknadens, såsom det var före 1873. Och denna sats har i senare tid märkvärdigt nog blifvit mer eller mindre motvilligt godkänd äfven af framstående ekonomer, hvilka visserligen icke vågat förorda bimetallismens praktiska tillämpning, men trott sig kunna godkänna densamma såsom »vetenskaplig teori».

Det är emellertid uppenbart, att man härvid mer eller mindre omedvetet utgått från en tyst förutsättning rörande villkoren för silfrets *anbud*. Så länge kostnaden för silfrets produktion, d. v. s. summan af den verktygs- och arbetskraft som erfordras för att i marknaden framställa ett uns silfver, bibehåller sig någorlunda oförändradt lika och står i skäligt förhållande till silfrets pris, så länge kan det ju låta säga sig, att en visshet om silfrets afsättning skulle bidra till att någorlunda skydda silfverpriset mot häftiga, på tillfälliga afsättningsvillkor beroende, kastningar. Så länge tillverkningskostnaden sålunda hölle sig vid stadig och i förhållande till priset skälig höjd, så länge skulle ju denna fasta efterfrågan utgöra så att säga en regulator för prisets pendelsvängningar inom en viss begränsad rymd.

Skulle åter silfrets tillverkningskostnad af en eller annan anledning hastigt och starkt nedsättas, då finge den ifrågavarande

fasta efterfrågan en helt annan uppgift och karakter. Den blefve då icke längre en regulator af mindre prisoscillationer upp och ned, utan den skulle tjänstgöra som hinder mot ett eljest oundvikligt och stadigt prisfall, d. v. s. som medel att åt producenterna bevara en ständigt stegrad vinst på skillnaden mellan tillverkningskostnad och afsättningspris. Men så länge produktionen är öppen för privat företagsamhet, måste ju af en sådan anordning följa en obegränsad sträfvan att tillgodonjuta denna ekonomiska förmån; och produktionen skulle naturligtvis till det yttersta exploitera sin rätt, — till dess cirkulationen och bankhvalfven blefve så fulla af silfver, att de icke kunde mottaga mera.

Nu förhåller det sig emellertid så, att trots upphörandet, efter 1873 och 1878, af den *fria* myntningsrätt, hvilken man ansett såsom hufvudvillkor för silfverprisets stadga, har den *faktiska efterfrågan* för silfver till myntning ändock icke varit mindre under åren efter 1873 och 1878, än den var därförut, utan snarare något större. Förenta staternas obligatoriska utmyntning har nästan ensam ej blott ersatt, utan t. o. m. öfverbjudit den efterfrågan, som förut kom från det latinska myntförbundets fria myntningsrätt. Hade därför silfrets tillverkningskostnad i senare tid hållit sig ungefär vid samma höjd som förr, så är det svårt att se, huru priset skulle hafva kunnat sjunka så oupphörligt och så snabbt, som det gjort.

Hade vidare tillverkningskostnaden fortfarande hållit sig vid samma och till det forna priset lämpade nivå, så borde väl däraf hafva följt, att om priset till följd af missförhållanden mellan tillgång och efterfrågan fortfar att sjunka, så skulle detta prisfall hafva verkat som en hämsko för produktionen och denna kommit att småningom minskas eller åtminstone endast långsamt utvidgas.

Men det är just motsatsen som inträffat. Silfrets prisfall begynner i början af 1870-talet; stegringen i silfrets produktion visar sig synnerligen märkbar just vid samma tid, och båda fortgå under de följande åren nästan parallelt med hvarandra. Långt ifrån att sänkningen i silfrets pris hejdat tillverkningen, synes det som om den skulle hafva verkat till dess uppmuntran. Förhållandet framgår tydligt nog af följande sammanställning, hvars siffror för silfverproduktionen äro som vanligt hämtade från d:r Soetbeers¹ arbeten.

¹ Jag har ansett lämpligast att här återgifva dessa siffror sådana de för tiden före 1886 förekomma i Soetbeers *Materialien zur Erläuterung der wirtschaftlichen*

	Silfverpris i London: pence pr oz. st. s.			Produktion årligen
	Lägst.	Högst.	Medeltal.	millioner kilogram.
1851—60	59 ⁷ / ₈	62 ³ / ₄	61 ³ / ₈	0,895
1861—65	60 ¹ / ₈	62 ¹ / ₈	61 ¹ / ₄	1,101
1866—70	60	62 ¹ / ₄	60 ³ / ₈	1,339
1871	60 ¹ / ₄	61	60 ¹ / ₂	} 1,969
1872	59 ¹ / ₄	61 ¹ / ₈	60 ⁹ / ₁₆	
1873	57 ⁷ / ₈	59 ¹³ / ₁₆	59 ¹ / ₄	
1874	57 ¹ / ₄	59 ¹ / ₂	58 ³ / ₁₆	
1875	55 ¹ / ₂	57 ³ / ₈	56 ⁷ / ₈	
1876	46 ³ / ₄	58 ¹ / ₂	52 ³ / ₄	2,323
1877	53 ¹ / ₄	58 ¹ / ₄	54 ¹³ / ₁₆	2,388
1878	49 ¹ / ₂	55 ¹ / ₄	52 ⁹ / ₁₆	2,551
1879	48 ⁷ / ₈	53 ³ / ₄	51 ¹ / ₄	2,507
1880	51 ³ / ₈	52 ¹ / ₈	52 ¹ / ₄	2,479
1881	50 ⁷ / ₈	52 ¹ / ₈	51 ¹¹ / ₁₆	2,592
1882	50	52 ⁷ / ₁₆	51 ³ / ₈	2,769
1883	50	51 ³ / ₁₆	50 ⁹ / ₁₆	2,895
1884	49 ¹ / ₂	51 ³ / ₈	50 ³ / ₈	2,957
1885	46 ⁷ / ₈	50	48 ³ / ₈	3,036
1886	42	47	45 ³ / ₈	3,021
1887	43 ¹ / ₄	47 ¹ / ₈	44 ³ / ₈	3,324
1888	41 ¹³ / ₁₆	44 ⁹ / ₁₆	42 ⁷ / ₈	3,673
1889	42	44 ¹ / ₁₆	42 ¹¹ / ₁₆	4,237
1890	43 ¹¹ / ₁₆	54 ³ / ₈	47 ¹¹ / ₁₆	4,010
1891	43 ¹ / ₂	48 ³ / ₄	45 ¹ / ₁₆	?

Man har under de förflutna åren anställt allehanda betraktelser öfver silfrets prisfall. Man har sökt förklara detsamma som en följd dels af tyska rikets silfverförsäljning, dels af minskade exporter till Indien, dels af den fria silfvermyntningens upphörande i Europa, dels ock naturligtvis af — produktionens ständiga stegring. Men man har märkvärdigt nog minst af allt uppmärksammat just det fenomen, som är det mest karakteristiska: produktionens fortgående stegring i samband med och i trots af prisets fall, ehuru det vill

Edelmetallverhållnisse och sedan återgifvits i den engelska Silfverkommissionens appendix. Samma uppgifter äro återgifna i den Österrikiska Enquéten, med några senare korrektioner, hvilka dock äro af föga betydhet. För de följande åren äro siffrorna af d:r Soetbeer meddelade i hans senaste arbete *Literaturnachweis* etc.

synas som om just detta fenomen af sig själf erbjöde den bästa eller enda tillfredsställande förklaring af själfva prisfallet.

Om det inträffat, att kostnaden och risken för produktion af ett uns silfver, till följd af kommunikationernas utsträckning, af rättssäkerhetens förökande, af de mekaniska och kemiska hjälpmedlens utveckling, hastigt nedgått t. ex. till hälften af hvad de förut utgjort, så måste ju däraf hafva följt, att kapital och arbetskraft alltmer vändt sig till en näring, som lämnat en så starkt ökad marginal mellan tillverkningskostnad och försäljningspris. Produktionen måste då hafva ökats och producenter från alla håll måste hafva underbjudit hvarandra, emedan de äfven med betydligt nedsatta försäljningspris fortfarande kunnat skörda god vinst. Om produktionskostnaden nedgått till 40—30—25—20 pence för uns, så hade ju prisets successiva nedsättning från 60 till 55, till 50, till 45, till 40, till 38 pence icke kunnat hejda produktionen, emedan kapital och arbete funnit sig fortfarande väl lönade af den kvarstående skillnaden mellan kostnad och pris. Producenterna hade då för hvarje år blott funnit sig manade att genom ökning af tillverkningskvantiteten oupphörligt taga igen den minskning i vinst, som uppkommit genom prisminskningen. Producenterna skulle naturligtvis hafva gjort allt för att åt sig behålla största möjliga vinst, men ändock icke låtit sig afskräcka från produktion, så länge ännu marginalen varit tillräckligt stor. Prisfallet hade under sådana förhållanden kunnat genom konstlade anordningar för kortare tider hejdas, men dock icke kunnat genom dem förhindras; de konstlade anordningarna skulle blott hafva medfört, att priserna, under sin oemotståndliga färd nedåt, hade kommit att på det mest nyckfulla och oberäkneliga sätt kastas upp och ned, till men för många ekonomiska förhållanden. Dessa hastiga och betydande växlingar i priset skulle naturligtvis icke heller kunna upphöra förr, än silfverpriset slutligen kommit ned till den nivå, där det stod i någorlunda skäligt förhållande till den med produktionen förenade kostnad och risk. Den egentliga grunden till prisfallet skulle ju då vara att söka just i produktionskostnadens förminskning, och orsaken åter till priskastningarna *dels* i denna kostnadsminskning, *dels* i de konstlade åtgärder, som vidtagits för att förhindra verkningarna af en ekonomisk naturlag.

Det torde böra medgifvas, att just det fenomen å silfvermarknaden, hvartill världen varit vittne under senast förflutna femton år, gifver den starkaste anledning att antaga den nu antydda förklaringen. Denna förklaring bekräftas ock på det fullständigaste af de upplysningar, som till den engelska silfverkommissionen lämnades af kompetent autoritet, det engelska myntverkets kemist, prof. Austen, upplysningar, åt hvilka kommissionen själf icke synes hafva ägnat all den uppmärksamhet som vederbort.

Prof. Austen anmärker i sitt memorandum, att man i officiella undersökningar hittills alltför litet uppmärksammat frågan om silfrets produktionskostnader. Han erkänner svårigheten att ernå fullt tillfredsställande beräkningar och framhåller uttryckligen, att dessa kostnader naturligtvis måste betydligt variera dels efter produktionsmetoderna, dels efter arbetslörnernas nivå, dels efter fraktkostnaderna, dels efter malmernas godhet. Han anser det dock icke omöjligt att ernå vissa medelsiffror, som kunna tjäna till ledning för omdömet. Han indelar silfverproduktionen i fyra grupper: 1, silfver vunnet som biprodukt af guld; 2, silfver vunnet som biprodukt af bly; 3, silfver vunnet som biprodukt af koppar, och 4, silfver hämtadt omedelbart ur silfvermalm. Hufvudmassan af det producerande silfret hör till grupperna 2 och 4. Beräkningarna för båda dessa grupper äro hämtade från officiella uppgifter från amerikanska och europeiska grufvor, och de utvisa att kostnaden för 30 millioner uns silfver, hämtade som biprodukt af bly, skulle utgöra i medeltal 24 pence för uns, kostnaden för 50 millioner uns silfver, hämtade ur silfvermalm, skulle utgöra i medeltal 17 pence för uns. Detaljerna, som utvisa betydande variationer mellan olika grufvors, olika länders och olika tillverkningsmetoders kostnad, kunna här ej anföras;¹ men undersökningens resultat synes onekligen stärka det antagande, som ju ock bäst står tillsammans med själfva prisfenomenet, att en verklig revolution småningom försiggått inom silfverproduktionen, och att man icke kan förutse, vid hvilken punkt silfverprisets fall skall hejdas, förrän man vunnit säkrare föreställning om produktionskostnadens nya ståndpunkt.

Men om det nu förhåller sig så, att produktionskostnaden för silfret nedgått därhän, att afsättningen till pris af 38 pence eller

¹ Se professor Austens »Memorandum on the Cost of production of silver» i *Appendix to First Report of the Gold and Silver Commission* (London 1887) sidd. 325—29 samt sammastädes *Minutes of Evidence* sidd. 62—67.

ännu mindre lämnar fullt tillräcklig ersättning åt det för produktionen nödiga kapital och arbete; om denna sanning i fråga om villkoren för silfrets anbud, som hittills nödortfigt dolts genom hvarjehanda spekulationer öfver villkoren för silfrets efterfrågan, numera allt oemotståndligare tilltvingar sig erkännande — [emedan silfverprisets stadiga och ohjälpliga fall icke annorledes låter sig förklaras] — så torde däraf följa, att det icke längre kan blifva något tal om silfvervärdets återställande till detta *quinze-et-demi*, hvilket ännu för några år sedan betraktades såsom målet för det bimetalliska sträfvandet och såsom grundvillkoret för ett internationellt bimetalliskt myntförbund. Flere af ifrarne för bimetallismen synas ock numera erkänna, att en återgång till 1860-talets silfverpris är en omöjlighet, och att det högsta, som man genom en internationellt stadgad fri silfvermyntning borde afse, vore ett fixerande för längre tid af det värdeförhållande mellan silfver och guld, hvartill de naturliga produktions- och afsättningsförhållanden successivt utvecklats sig.

Men detta värdeförhållande är nu 1 : 25, och det synes antagligt, att internationella förhandlingar, åsyftande en fixering på grundvalen af *vingt-cinq*, måste möta ännu större vanskligheter än förhandlingarna om *quinze-et-demi*. Å ena sidan lära hvarken det latinska myntförbundets stater eller Förenta staterna, som redan bundit milliarder af sin valuta vid det gamla relationstalet 1 : 15½ eller 1 : 16, vara synnerligen benägna att på en gång och för all framtid fastslå en depreciering, hvars officiella erkännande måste för vederbörande statskassor och budgeter innebära högst betydande uppförfingar. Å andra sidan kvarstå, äfven efter ett dylikt medgifvande, i det väsentliga samma betänkligheter, som hittills afhållit de monometallistiska staterna, England, Tyskland, Skandinavien, Italien, och numera Österrike, från att binda sig genom de åsyftade äfventyrliga öfverenskommelserna. Ty ingen kan i denna stund säga, huruvida det silfverpris af 40—38 pence, som nu gäller, ens för närvarande står i rimligt förhållande till silfrets produktionskostnad, mycket mindre huru detta förhållande kommer att gestalta sig om ett årtionde. Erfarenheten under den nu tillryggalagda perioden har lärt, att silfrets produktionsvillkor äro underkastade förändringar, hvilkas mått och gräns ännu ingen kunnat angifva, och denna erfarenhet lär nog komma att bestämma makternas beslut.

De stater, som redan lyckats lösgöra sin valuta från beroendet af silfrets prisfall, lära nog akta sig för att å nyo träda under oket, och de stater, som ännu lida af sitt förra beroende, lära nog akta sig att genom fri silfvermyntning göra det onda värre.

En grundlig undersökning af frågan skall utan tvifvel leda till den slutsatsen, att staterna icke kunna åtaga sig att bereda en obegränsad afsättning för både silfver och guld utan att vara herrar öfver anbudet af dessa metaller, och att sålunda den internationella bimetallismen icke är möjlig utan att de ädla metallernas produktion göres till statsmonopol.

Det synes därför sannolikt, att man icke skall lyckas åvägbringa någon internationel öfverenskommelse om fri utmyntning af silfver till bestämdt pris i guld. Den konferens, som nu skall sammanträda, har icke heller fått sig något sådant program förelagdt. Vederbörande hafva blott emottagit Förenta staternas inbjudning att »afhandla frågan om silfrets ställning och hvilka åtgärder, i händelse sådana påkallades, kunde vidtagas för att öka bruket af silfver i de olika nationernas myntsystem». Förutom »fri silfvermyntning» kunna ju åtskilliga andra åtgärder för nämnda syfte ifrågasättas; och efter all sannolikhet lär det af herr Levy å 1881 års kongress framlagda förslag komma att i någon form återupptagas. Det har med intresse omfattats af flera framstående finansmän, såsom tyska riksbankens president v. Dechend, af engelske finansministern Goschen samt nu senast af den högt ansedde professor A. Soetbeer, som på det ifrigaste förordat internationella öfverenskommelser i syfte att på en gång begränsa guldets användning såsom omloppsmedel och öka användningen af silfver såsom både omloppsmedel och bankvaluta.¹

Det synes föga sannolikt, att ens för dylika, mindre vidtutseende, öfverenskommelser skall finnas någon utsikt till framgång, så

¹ Prof. Soetbeer har i *Neue freie Presse* (2 och 3 aug.) offentliggjort ett »Ut-kast till internationel öfverenskommelse rörande de ädla metallernas användning till mynt», hvars hufvudgrunder äro följande: 1) Såsom allmän och fundamental värde-mätare erkännes ett gram fint guld. 2 o. 3) Guldmynt, som innehålla mindre än 5,805 gram fint guld (d. v. s. mindre än 20 frcs) indragas ur rörelsen. 4) Fri myntning af lagliga guldmynt medgifves mot erläggande af $\frac{2}{100}$ slagskatt. 5) Guldcertifikat kunna utgifvas af banker eller myntverk mot deposition af guldplants. 6) Sedlar, lydande å valörer, som äro lägre än (20 frcs) 5,805 gr. f. g., indragas ur rörelsen. 7) Till ersättning för de ur rörelsen indragna guldmynt och sedlar skola sättas i om-lopp *hufvudmynt* af silfver, präglade efter ett värdetförhållande af 20 gr. f. silfver = 1 gram f. guld, i stycken af resp. 1, 2, 5 shillings, mark, francs, kronor etc. och nu-varande grofva silfvermynt indragas inom fem år. 8) De nya silfvermynten skola vara lagligt betalningsmedel till belopp af resp. 3 pund st., 60 mark, 75 francs, 20 dollars. 9) Prägling af silfvermynt skall ske blott för staternas räkning och dessa

länge frågan hufvudsakligen gäller »silfrets ställning» och »silfrets ökade användning såsom mynt». Europas stater kunna med afseende å »silfrets ökade användning som mynt» svårligen hafva något annat intresse eller någon annan förbindelse än att tillse, att silfverhalten i deras skiljemynt må någorlunda rättas efter silfrets marknadspris, på det att ej skillnaden mellan dessa mynts nominella och reella värde må varda alltför stor. Men därtill erfordras väl inga internationella öfverenskommelser.

Annorlunda förhåller sig möjligen frågan om »guldets ställning». Om det skulle visa sig, att nationernas behof af guld till hufvudmynt verkligen måste leda till en skadlig slitning om guld-tillgångarna, då torde det måhända på allvar ifrågakomma att vidtaga gemensamma åtgärder för en fredlig fördelning af guld-förrådet. Men ett sådant tillstånd har ännu icke inträdt. Det skulle möjligen kunna tänkas inträda, i fall t. ex. Indien och Förenta staterna på en gång antoge guldmyntfot, eller om, hvad som är sannolikare, båda på en gång inställde all silfvermyntning. Men det är för närvarande mycket osäkert, huruvida ej Förenta staternas kongress kommer att fullfölja en rent motsatt politik och med eller mot sin presidents vilja framtvingar fri silfvermyntning vid alla statens myntverk. I sådant fall försvinner naturligtvis hvarje anledning för Europas stater att för närvarande vidtaga utomordentliga åtgärder till guldets fördelning eller till inskränkning af dess bruk till mynt, enär ju guld-förrådet i Europa då mycket hastigt och lätt komme att ökas med allt det guld som Förenta staterna hittills behållit.

vara förpliktade att sörja för silfvermyntens inlösning. 10) Mot deposition af hufvudmynt i silfver kunna på deponenters begäran utgifvas af myntverk eller banker silfvercertifikat i valörer ej understigande 10 shillings, 10 mark, 10 frcs, 2 dollars — alltid inlösliga mot de i certifikaten angifna deposita.

Som man lätt finner, skulle detta förslag praktiskt medföra, att de smärre guldmynten (10 frcs, 5 frcs, 10 mk, 10 shillings, 10 kronor) blefve ersatta icke med silfvermynt utan med silfvercertifikat. Men det skulle också medföra att vikten af de silfvermynt, som skulle rörelsen påtvingas, blefve betydligt ökad: femfrancs-stycket från 25 till 29 gram, femmark-stycket från 27,5 till nära 40 gram o. s. v.

OM RÄTTEGÅNGSREFORMEN I DE NORDISKA LÄNDERNA.

AF

O. W. STAËL VON HOLSTEIN.

III.

Nya lagberedningen.

I Sverige hvilade frågan om rättegångsordningens förbättrande från 1849 till 1880. Från den mellanliggande tiden böra dock anmärkas dels förordningen angående ändring i vissa fall af gällande bestämmelser om häradsting den 17 maj 1872, hvilken kan anses såsom ett förberedande steg till ett förbättradt rättegångssätt vid häradsrätterna, dels utsökningslagen af den 10 augusti 1877, hvilken visserligen behandlar ämnen, som upptagas i de moderna civilprocessordningarne, men dock icke berör någon af hufvudprinciperna för den ordinära rättegången.

I den instruktion, som den 22 januari 1875 utfärdades för Nya lagberedningen, upptogs rättegångsreformen såsom ett bland de hufvudsakliga föremålen för beredningens verksamhet, och vid 1880 års början hade beredningen hunnit till denna uppgift.

Det kan sättas i fråga, huruvida det icke var *för tidigt* att nu gripa sig an med denna del af beredningens program. Något missnöje med den bestående rättegångsordningen förefanns ingalunda; däremot var allmänna opinionen starkt mättad med orimliga föreställningar om advokatväsendets förmenta skadlighet och jurysystemets faror. Om de nya processprincipernas betydelse saknade landets jurister i allmänhet kännedom. Dessvtom voro de lagstiftande

myndigheternas uppmärksamhet och intresse starkt tagna i anspråk af helt andra uppgifter, och tidsandan var föga tillgänglig för en fråga af så ideel natur, som rättegångsfrågan. I andra länder har rättegångsreformen alltid drifvits fram af gynnsamma politiska vindar; här kom frågan fram på en tid, då endast motvind var att vänta.

Under sådana förhållanden hade Nya lagberedningen ingenting annat att göra än att vidtaga förberedande åtgärder, i första rummet att väcka intresse för frågan och sprida upplysning om hennes innebörd. I sådant syfte författade beredningens ledamot d. v. hofrättsrådet, sedermera justitieministern Örbom »promemoria i frågan om ny rättegångsordning», hvilken befordrades till trycket i början af 1881. Härefter följde i början af nästa år det af d. v. professoren i processrätt Ivar Afzelius på uppdrag af beredningen författade arbetet: »Grunddragen af rättegångsförfarandet i tvistemål», samt under loppet af år 1884 de af beredningens sekreterare W. Uppström författade arbetena: 1) »öfversikt af straffprocessrätten»; 2) »om domstolarnes inrättning och därmed sammanhängande ämnen» samt 3) »öfversikt af den svenska processens historia».

Då dessa arbeten egentligen endast skulle vara förberedande och upplysande, borde författarne såvidt möjligt hålla sin framställning objektiv och afhålla sig från egna omdömen *de lege ferenda*. Detta gällde dock icke Afzelius, som ej var ledamot af beredningen och hade full rätt att till den föreliggande frågan intaga vetenskapsmannens fria ställning, hvaraf han också begagnade sig i sin klara, grundliga och skarpsinniga utläggning af omedelbarhetsprincipens och den fria bevispröfningens betydelse för civilprocessen. Emot objektiviteten i Uppströms framställning kan ej heller göras någon anmärkning; men helt annat är förhållandet med Örboms »promemoria». Det första utkastet till denna var färdigt redan tidigt i början af 1880 och var af författaren afsedt till ett preliminärt yttrande af beredningen *in corpore*. Det slutade med en arbetsplan, hvars hufvudtendens var att skjuta undan de stora principfrågorna och så fort som möjligt föra arbetet in på de »partiella reformernas väg». Denna plan mötte dock motstånd inom beredningen. Med ledning af Örboms promemoria men med undvikande af de alltför bestämda och bindande uttalanden, som förekommo i densamma, uppsattes ett annat förslag till underdånig framställning om *arbetsplanen*, hvilket godkändes och underskrefs af beredningens samtliga

ledamöter den 26 maj 1880.¹ Jämte detta öfverlämnades till Kungl. Maj:t Örboms utkast, af hvilket den i januari 1881 publicerade »promemorian» är en i väsentlig mån omarbetad upplaga. Då Örbom sedermera under arbetets gång kom att intaga en ledande ställning inom beredningen, kan man anse hans promemoria i hennes reviderade form såsom ett principbetänkande n:o 1 eller åtminstone såsom ett förebud om hvad som komma skulle.

Beredningens första officiella framställning i ämnet inskränktes alltså till en underdånig hemställan, att det måtte tillåtas beredningen att, innan arbetet med uppgörande af detaljeradt förslag till ny rättegångslag företoges, till Kungl. Maj:t afgifva *särskildt förberedande utlåtande* i ämnet, innefattande dels redogörelse för frågan i vissa antydda hänseenden, dels ock framställning af hufvuddragen i det system hvilket beredningen, efter öfvervägande af frågans såväl teoretiska som praktiska sidor, ansåge sig för egen del böra förorda, samt att med det egentliga lagförslagets upprättande måtte få anstå, intill dess de i nämnda utlåtande tillstyrkta allmänna grunderna undergått den pröfning, Kungl. Maj:t kunde finna lämpligt låta densamma underkastas. Därjämte förbehöll sig beredningen, att, sedan arbetena blifvit bragta närmare sin fullbordan, få, med ledning af dåmera vunnen erfarenhet, göra de ytterligare framställningar i ämnet, som kunde anses nödiga, och särskildt huruvida det vore lämpligt att sakkunnige personer förordnades att såsom rådgifvande eller granskande ledamöter i beredningen inträda. Hvad sålunda af beredningen hemställts bifölls af Kungl. Maj:t den 9 juli samma år.

Utan att hafva gjort någon framställning om förordnande af granskande ledamöter afgaf beredningen sitt s. k. »principbetänkande» den 6 juni 1884.²

Detta digra arbete i fyra delar synes emellertid hvarken till form eller innehåll motsvara hvad man vanligen tänker sig under benämningen »principbetänkande». Till formen är det snarare ett utkast till en lag eller, om man så hellre vill, en ofullbordad lag, uppställd i kapitel och paragrafer, ingalunda inskränkt till de hufvudsakliga grunderna för en rättegångslag, utan tvärtom med synnerlig

¹ K. J. Berg, O. W. Stael von Holstein, A. Örbom, C. W. Hedenström och O. Bergius.

² Betänkandet är undertecknadt af Örbom, Hedenström och Bergius; dock har äfven Berg fortfarande deltagit i såväl detta, som beredningens senare arbeten.

förkärlek behandlande just detaljerna, särskildt de som höra till landets indelning i domkretsar och personalens aflöning.

Det ingår icke i planen för denna uppsats att redogöra för det vidlyftiga betänkandets innehåll. Men då beredningens sätt att behandla hufvudfrågorna, omedelbarheten, muntligheten och jury-systemet, varit bestämmande för hela reformfrågans närvarande ståndpunkt här i landet, kunna vi ej underlåta att i korthet redogöra för beredningens argumentation i dessa delar och beledsaga den med några anmärkningar.

I afseende å sammanhanget emellan ofvannämnda tre stora processprinciper erinrar beredningen, att för omedelbarhetsprincipens tillämpning fordras först och främst muntligt förfarande, men dessutom en sådan anordning af rättsmedlen, att det omdöme i bevisfrågan, hvartill domaren på grund af sin omedelbara iakttagelse kommit, blir ovillkorligt gällande och icke får underkastas granskning af andra domare. Men för att en sådan makt skall kunna tillerkännas domaren, kräfvades en särskild organisation af den domstol, som har att i första och sista hand pröfva bevisningen, och denna organisationsform är jurydomstolen. Frågan om omedelbarhetsgrundsatsens användbarhet reduceras således till en undersökning af juryprocessens lämplighet. Vi skola här nedan återkomma till frågan, huruvida detta resonemang är riktigt.

Det är »ur öfvervägande *processuella* synpunkter», som beredningen säger sig hysa betänkligheter emot jurysystemet.

Den första af dessa processuella synpunkter är, att det vore alltid vanskligt, stundom nästan omöjligt att noggrant särskilja den åt juryn uppdragna bevis- eller skuldfrågan från den åt de rättslärdade domarne anförtrodda egentliga rätts- eller strafffrågan.

Vidare saknade man stöd för antagandet, att en större krets af lekmän af olika samhällslager och bildningsgrader skulle i afseende å skuldfrågans pröfning äga företräde framför ett kollegium af jurister.

Därnäst framhåller beredningen de svårigheter, som äro förenade med »frågeställningen» eller formulerandet af de frågor, hvilka juryn har att besvara med ja eller nej. Särskildt betonar beredningen, att *våra* domstolar vid handläggningen af tryckfrihetsmål ofta ha svårt att komma till rätta med frågornas uppställning.

Att endast de gröfre brottmålen pläga skjutas under jury och jurysystemet således föranleder en klassifikation af brotten i gröfre och ringare, finner beredningen slutligen vara ett annat hinder för jurysystemets införande hos oss. En sådan klassifikation hvilar, säger beredningen, på den åtminstone hos vårt folk »förhatliga» förut-sättningen, att icke alla brottmål påkalla processuel omvårdnad i lika hög grad.

Dessa »processuella» skäl emot jurysystemet äro dels föråldrade, dels, så vidt de blifvit uppfunna af beredningen själf, mycket långsökta.

Uppdragandet af gränserna emellan juryns och domarens be-fogenhet ansågs visserligen tillförene, då man endast studerade det franska juryväsendet, vara ett mycket svårt problem, men svårig-heterna skingrades, sedan man vändt sina forskningar till England — jurysystemets vagga — och teoretiskt ha *von Glaser* m. fl. för länge sedan löst problemet. För de nyaste lagstiftningarna, såsom t. ex. den norska, finnes icke vidare denna svårighet.

Jurysystemet hvilar icke heller, såsom beredningen antagit, på någon supposition om intellektuel eller moralisk öfverlägsenhet hos jurymännen. I de nyare jurylagarne framhålles tvärtom med stort eftertryck, att domaren skall *undervisa* juryn angående både den rättsliga och den sakliga betydelsen af alla de omständigheter, som falla under juryns bedömande. Af jurymännen fordras endast det sunda förstånd och den rättskänsla, som behövas för att kontrollera domarens uppfattning af det faktiska i målet. Obestridligt är, att denna kontroll kunde lika väl utöfvas af ett lika stort antal obe-roende rättslärda domare, men detta blefve en alltför dyrbar organisa-tion. Man har *därför* tagit sin tillflykt till jurymannainstitutionen såsom ett slags juridisk-moralisk värnpliktsorganisation.

Om den svenska tryckfrihetsprocessen bör man helst undvika att tala i sammanhang med jurysystemet. Den förra är endast en misslyckad karrikatyr af det senare.

Den omtalade svårigheten att uppställa frågorna är i väsentlig mån beroende af *strafflagens* uppställning. Af sådan anledning måste den norska med vår öfverensstämmande strafflagen omarbetas vid jurylagens införande. Det förhåller sig för öfrigt med svårigheterna vid frågoställningen på samma sätt som med svårigheten att be-gränsa juryns kompetens, — de härröra från den franska lagstift-

ningen men äro aflägsnade ur de senare jurylagarne, hvilka i sådant afseende innehålla öfverensstämmande regler, som i tillämpningen visat sig fullt praktiska och sällan gifva anledning till skiljaktiga meningar.

Hvad slutligen beträffar den »förhatliga» klassifikationen af målen, så betvifla vi, att den allmänna rättskänslan ovilkorligen fordrar en likartad behandling af t. ex. ett fyllerimål och en mordransakning eller att lagkommitténs mot den tidens specialdomstolar riktade teori om rättskipningens *enhet* trängt synnerligen djupt ned bland folket. Om man emellertid skulle behöfva skona några sådana känslor, så finnes medlet därtill i norska jurylagen, som utjämnar de skarpa gränserna emellan de olika klasserna af brottmål och ger parterna en vidsträckt befogenhet att bestämma, huruvida ett brottmål skall behandlas med eller utan jury.

Detta om de *processuella* brister, som beredningen funnit hos jurysystemet. Några värre ha icke kunnat uppletas.

Beredningen finner dem emellertid vara så betydande, att systemets »framgång och spridning öfver större delen af världen icke är att tillskrifva endast dess ideala förträfflighet såsom processinstitut». Beredningen måste uppsöka någon annan orsak. »Det torde icke» säger beredningen »vara nödvändigt eller lämpligt att här redogöra för de historiska, politiska och sociala förhållanden, hvilka i andra länder varit verksamma orsaker till juryns införande eller bibehållande. Såsom betecknande för juryfrågans ställning må här endast anmärkas, att till och med i England, juryns egentliga hembygd, jurysystemets processuella brister allmänt och oförbehållsamt af mera sakkunniga erkännas under enskilda samtal, men att det oaktadt, till följd af de antydda förhållandena, aldrig någon röst offentlig höjts för juryns afskaffande. I de länder, där juryn blifvit med rättsförfattningen införlifvad, synes den nämligen äga stöd i den allmänna meningen, hufvudsakligen emedan juryn, om ock utan skäl, af folket anses såsom ett själfklart korollarium till ett representativt statskick». — Det är att märka, att detta skrivits *emot* jurysystemet — i ett konstitutionellt land.

Beträffande speciellt opinionen i Sverige konstaterar beredningen det ringa intresse, som här förefinnes för den allmänna brottmålsjuryn vare sig såsom judiciel eller politisk institution, och särskildt anmärkes, att, äfven under de sista åren, då frågan om

rättegångsväsendets ombildning ånyo blifvit upptagen på dagordningen, därom icke uppstått någon offentlig diskussion, hvaraf man kunnat sluta sig till något som helst allmännare intresse för juryfrågan.

Under en period, då beredningen själf var *ex officio* sysselsatt med detta ämne och man med fog kunde från beredningens sida vänta en både sakkunnig, fullständig och opartisk utredning af jurysystemet såsom utgörande själfva grundvalen för den nyare processrätten, var det väl föga antagligt, att enskilda författare skulle gå beredningen i förväg med att bearbeta opinionen för detta system. Ingen kunde väl förutse, att denna hufvudfråga skulle af beredningen behandlas på sätt som skett.

Men beredningen ansåg i grund och botten all vidare utredning öfverflödig; »ty», säger beredningen, »den allmänna likgiltigheten för juryn är *icke framkallad af okunnighet* om juryns rätta väsende och betydelse utan utgör uttrycket af en *välgrundad opinion* om juryns obehöflighet och olämplighet för vårt land».

Till stöd för denna opinion åberopar beredningen den reservation, som till den äldre lagberedningens protokoll den 3 juni 1848 afgafs af dåvarande justitiekanslern *von Koch* och hvilken går ut därpå, att jurysystemet kan passa i länder, »där en mäktig aristokrati gifver en rättmätig anledning till fruktan för förtryck, eller där en despot utöfvar kabinettsjustis, eller där en nyss förvärfvad folkfrihet ännu icke vunnit stadga och partierna våldsamt ryckas om makten», men icke i ett land, som till följd af dess institutioner, allmänna tänkesättets makt eller andra omständigheter är i den lyckliga belägenheten, att man äger anledning antaga god vilja hos dem, af hvilka domareplatsernas besättande beror, att därtill uppsökas landets utmärktaste personer». Till den senare kategorien räknar beredningen naturligtvis Sverige, till den förra nästan hela den öfriga civiliserade världen.

Härtill sluter sig helt otvunget beredningens reflexion, »att frånvaron af all agitation för juryn kan anses som ett bevis på sundheten af våra politiska och sociala förhållanden och ett hedrande vittnesbörd för lämpligheten af våra nuvarande domstolsinstitutioner, samt att ju mera aflägsen den tidpunkt är, då inträffade förändringar i de förra möjligen skola förr eller senare framkalla yrkanden om juryformens införlifvande med de senare, desto lyckligare skulle

det vara för vårt land». Och därmed finner beredningen den principiella utredningen af denna världsfråga vara väl afslutad.

Härefter kommer beredningen till framställande af de »*organisativa svårigheter*, som särskildt i vårt land ställa sig *hindrande* i vägen för införande af juryinrättningen». Hit räknas först och främst saknaden af ett advokatstånd, hvarifrån kunde erhållas lämpliga personer för utförande af *åtalet* och *försvaret*, och i sammanhang därmed den bristfälliga organisationen af åklagaremakten.

Om beredningen i stället för att endast anmärka dessa brister såsom beklagliga sakförhållanden, hade föreslagit lämpliga utvägar för deras afhjälpan, så hade, med den nuvarande rikliga tillgången på examinerade jurister utan sysselsättning, dessa hinder för jurysystemets införande kunnat vara för längesedan undanröjda, hvar emot om inga förberedande åtgärder i sådant syfte någonsin vidtagas, det nog i all framtid blir omöjligt att här i landet införa ett sådant rättegångssätt, som brukas i andra länder.

Vidare anser beredningen nödvändigt att för den judiciella förberedelsen och förpröfningen särskilda *ransakningsdomare* tillsättas och *anklagelsekammare* inrättas.

Att intetdera är behöfligt, visar norska jurylagen, som låter den ordinarie underdomaren, motsvarande häradshöfdingen och borgmästaren hos oss, fungera som ransakningsdomare, och anförtror anklagelsebeslutet åt statsadvokaten, hvilken i alla händelser måste finnas.

De stora kostnaderna för nya ämbetsmäns aflönande, hvarmed beredningen hotar, kunna således betydligt reduceras, och ehuru kostnadsfrågan visserligen det oaktadt måste ingifva betänkligheter, visar dock Norges exempel, dels huru i ett fattigt och glest befolkadt land juryrättegången kan ordnas på ett vida mindre kostsamt sätt, än man förut ansett möjligt, dels ock huru ett fattigt men stolt folk icke undandrager sig personliga och pekuniära uppoffringar, då det gäller ett stort och ideellt mål.

Sedan beredningen sålunda gjort sig kvitt jurysystemet, ansåg sig beredningen därmed hafva affärdat äfven omedelbarhetsgrundsatsen. Det förra är nog roten och upphofvet till den senare, men beredningen går längre och förmenar, att omedelbarhetsprincipen icke heller kan finna användning *utom* jurysystemet, och detta är uppenbarligen ett misstag. Ty i England brukas ingalunda jury i alla

mål och processordningar föreligga åtminstone i förslag, det danska och det österrikiska, där omedelbarhetsprincipen blifvit konsekvent genomförd äfven i civilprocessen utan jury.

Med omedelbarheten har beredningen emellertid icke uppgifvit hvarken muntligheten eller offentligheten i öfverinstanserna. De betraktas med rätta såsom oförlikneliga medel att vinna allmänhetens förtroende och bibehålla domstolarnes anseende och användas af beredningen fullt ut så mycket som är möjligt, sedan man gifvit omedelbarheten såsom ledande grundsats till spillo.

Ur denna synpunkt underkastas hela rättegångssättet en genomgående revision.

Hvad civilprocessen angår, kommer beredningen därvid den tyska civilprocessordningen ganska nära och det är egentligen i kriminalprocessen, som det af beredningen antagna systemets svaghet framträder. Här saknar man alla de anordningar, hvilka enligt nutidens erfarenhet äro nödvändiga för att strafflagen skall kunna på ett humant och betryggande sätt af domstolarne tillämpas. I den nuvarande ordningen för brottmålen handläggning föreslås ingen väsentlig förändring, och däruti ligger dock den nuvarande rättegångsordningens mest påfallande svaghet.

För öfrigt har, då beredningen, utan att låta sig ledas af den grundtanke — omedelbarhetsprincipen, — som genomgår de moderna processlagarne och lagförslagen, från dessa hämtat enstaka bestämmelser eller grupper af sådana, det s. k. principbetänkandet blifvit en blandning af gammalt och nytt, i hvilken det gamla och det nya ofta kommit i principiell motsägelse.

I inledningen till betänkandet yttrade sig beredningen äfven angående sättet för ärendets vidare behandling. *De partiella reformernas väg förordades*; och anvisningen följdes af regeringen.

Bland öfriga delar af betänkandet, som blifvit bearbetade med nästan samma fullständighet, som i ett verkligt lagförslag, hade beredningen såsom föremål för särskild behandling i främsta rummet förordat de ämnen, som voro sammanfattade i I, II, III, IV och V kap. af rättegångsordningen i brottmål. Denna betydliga grupp, som innefattade, jämte grunderna för *åtalsrätt* och *skadeståndstalan*, åtskilliga såväl ur den allmänna rättssäkerhetens synpunkt som för den enskilde medborgarens personliga frihet och rättsskydd ytterst viktiga bestämmelser om *häktning*, *reseförbud*, *frigifvande mot borgen*,

kropp- och *husransakan*, reglerna för det s. k. *polisförhöret* m. m. kunde, enligt beredningens förmenande, behandlas i en eller flera själfständiga författningar. Såsom ett särdeles lämpligt föremål för partiel lagstiftning uppgaf beredningen desslikes den i domstolsförfattningens XVIII kap. upptagna frågan om *skiljemannainstitutionen*.

Den 30 augusti 1884 anbefalldes Kungl. Maj:t beredningen att efter de i principbetänkandet angifna grunder utarbета lagförslag i förenämnda ämnen och redan den 26 november samma år var beredningen¹ färdig med ett förslag till »lag angående vissa bestämmelser om rättegången i brottmål», afhandlande ofvannämnda delar af straffprocessen. På grund däraf afläts kungl. proposition till 1886 års riksdag, och, efter åtskilliga jämkningar hos lagutskottet, blef densamma efter en längre diskussion och flera voteringar bifallen af första kammaren men afslogs af andra kammaren, sedan lagförslagets 1 § varit föremål för en vidlyftig principdebatt och förkastats med 110 röster mot 61. Meningsutbytet inom riksdagen visade tillfyllest, huru vanskligt det är att sålunda framlägga en lösryckt bit af en processordning, hvars särskilda delar komplettera och förklara hvarandra. Ehuru principbetänkandet och den kungl. propositionen hade det gemensamma felet, som de för öfrigt delade med lagkommitténs och äldre lagberedningens förslag, att användandet af de straffprocessuella tvångsmedlen var, utan den kontroll af domaren som i de moderna strafflagarne föreskrifves, öfverlämnadt åt åklagaremakten, gick man utan tvifvel för långt, då man under diskussionen i andra kammaren stämplade lagförslaget såsom ett attentat emot den personliga friheten; men medgifvas måste, att ifrågavarande tvångsmedel äro betänkliga, då de icke motvägas af de garantier, som jurysystemet uppställer för den tilltalades skyddande emot maktmissbruk. Ätminstone var det ett missgrepp att söka förstärka åklagaremaktens befogenhet utan att på samma gång sörja för försvaret. Detta försök borde icke hafva uppmuntrat till vidare fortsättning på de partiella reformernas väg.

Bättre gick det emellertid med det förslag till »lag om *skiljemän*», som framlades för 1887 års riksdag. Detta godkändes i hufvudsak och utfärdades som lag den 28 oktober 1887; men så behandlade

¹ Beredningen utgjordes nu af L. Annerstedt, E. Herslow, A. Norberg och C. Wählin jämte Berg.

det också ett ämne, som var alldeles fristående från rättegångsordningen och oberoende af de grunder, hvarpå denna är eller kan blifva byggd.

I principbetänkandet hade beredningen föreslagit, att vissa delar af förslaget, hvilka företrädesvis voro af *organisativ* och *ekonomisk* natur, borde göras till föremål för granskning af personer, representerande olika samhällsklasser samt i besittning af sakkännedom och insikter äfven utom det rent juridiska facket. Äfven denna idé accepterades af regeringen, men åt föremålen för denna granskning gafs en något större omfattning, än beredningen hade tänkt sig.

Den 5 december 1884 förordnades nämligen en *Förstärkt Lagberedning*, bestående dels af jurister, dels af riksdagsmän, och till de utsedda ledamöterna utdelades förteckningar öfver de af regeringen fastställda öfverläggningsämnena, upptagande, bland annat, flera delar af rättegångsordningen, hvilka enligt principbetänkandet bort successivt behandlas endast af de juridiska myndigheterna, nämligen reglerna för *förfarandet* i de särskilda instanserna och *berisningen*.

Då förstärkta beredningens uppdrag var inskränkt till *granskning* af principbetänkandet i angifna delar, saknade beredningen direkt anledning att inlåta sig på själfva grundfrågan, eller omedelbarhetsprincipen. De förhållanden, hvarunder förstärkta beredningen trädde i verksamhet, voro icke heller gynnsamma för en sådan mera djupgående undersökning. Flera af de från början utsedda mest framstående ledamöterna undandrog sig af olika skäl uppdraget och andra förordnades i deras ställe. I början af 1886 höll förstärkta beredningen sitt första sammanträde, och det visade sig då, att hos flertalet af ledamöterna förefanns endast ett mycket svagt intresse för den föreliggande uppgiften. De politiska män af olika partier, som inkallats i beredningen, voro för mycket upptagna af tankarna på den förestående stora tullstriden för att just under förberedelserna till densamma kunna sätta sig in i frågor, som voro för dem främmande och om hvilka de svärligen kunde på grund af principbetänkandet bilda sig några klara föreställningar. Efter två månaders sammanvaro åtskildes förstärkta beredningen och samlades åter i början af påföljande år, då, efter en månads öfverläggning, definitiva beslut fattades, hvarefter beredningens verksamhet upphörde.

Under dessa korta arbetsperioder hade förstärkta lagberedningen¹ emellertid hunnit att fastställa hufvuddragen af ett i väsentliga delar nytt rättegångsförfarande.

I fråga om *domstolsförfattningen* föreslogos inga väsentliga förändringar. Såsom nyheter förtjäna dock antecknas,

att *rådstufvurätt*, där den ej bestode uteslutande af lagfarna domare, borde organiseras såsom *enmansdomstol med nämnd*;

att konungen borde ega rätt att, där det finnes nödigt, så väl i stad som på landet uppdraga handläggning af mindre brottmål, hänförliga till polismål, åt en lagfaren *polisdomare* utan nämnd;

att två nya hofrätter borde inrättas, en i Göteborg och en i Norrland;

att i hofrätt vid hufvudförhandling och pröfning af sak, som inkommit genom vad, ej färre än fem ledamöter borde vara tillstädes, dock att, där ledamot under hufvudförhandlingen blefve af förfall hindrad att vidare öfvervara densamma och deltaga i sakens pröfning, de fyra återstående finge utgöra domfört antal;

men att i öfriga fall hofrätt borde vara domför med endast tre ledamöter.

För ordnande af *sakförareväsendet* föreslogs, bland annat,

att vid hofrätt och hos *Högsta Domstolen* ingen annan än *offentlig sakförare* borde få såsom ombud eller rättegångsbiträde anlitas, men att sakförareverksamheten vid *underrätt* skulle vara fri och öppen för en hvar myndig och oförvitlig person, såsom *hittills*;

att såsom villkor för utöfvande af sakförareverksamhet vid *hofrätt* borde fordras bland annat den ålder och de kunskapsprof, som vore stadgade för behörighet att utöfva domareämbete, men att en hvar, som fullgjort dessa villkor, borde vara berättigad att utöfva verksamhet såsom hofrättssakförare;

att för behörighet att vara *revisionssakförare* vid *Högsta Domstolen* borde af Kungl. Maj:t bestämmas strängare villkor än för hofrättssakförarne, bland annat, viss profjtjänstgöring, och att fullmakt

¹ Förstärkta Lagberedningens betänkande är undertecknad af d. v. statsrådet och chefen för justitiedepartementet Nils von Stevern, som var ordförande men ej deltog i beslutet, L. Annerstedt (vice ordförande), Pehr Ehrenheim, K. J. Berg, O. W. Stael von Holstein, Wilh. Lilliestråle, W. Wretman, C. F. Svedelius, Axel Örbom, L. W. Lethigius, Axel Bergström, Sigfrid Wieselgren, E. Thomasson, Liss O. Larsson, Er. Gust. Boström, A. P. Danielsson, Anders Persson, Gust. Lagergren, C. W. Hedenström, O. Bergius, C. Wählin, P. O. Hörnfeldt, O. Wallin, Philip Leman, Ivar Afzelius och Johan Wold. Sekreterare var C. O. Montan.

för *revisions*sakförare borde utfärdas af Kungl. Maj:t efter förslag af Högsta Domstolen;

att samtliga hofrätts- och revisionssakförare borde utgöra en *förening* under *gemensam styrelse* med disciplinär myndighet öfver medlemmarne; samt

att offentlig sakförare borde vara underkastad ämbetsmannansvar enligt strafflagen.

I afseende å *åklagare*väsendet hade i principbetänkandet föreslagits, att för lämpligt område, som borde bestämmas af konungen, skulle förordnas en högre åklagare (öfveråklagare), hvilken skulle såsom förman utöfva inseende öfver samtliga inom distriktet tjänstgörande åklagare, leda, sammanhålla och öfvervaka deras åtgärder till efterforskande och beifrande af brott, samt själf utföra åtal inför rätten. Öfveråklagare skulle förordnas af Kungl. Maj:t för viss tid, ej öfverstigande fem år för hvarje gång, och stå under justitiekanslerens förmanskap. Detta förslag godkändes *ej* af förstärkta beredningen, som inskränkte sig till att föreslå, att *förmanskapet* öfver *samtliga* såväl högre som lägre åklagare skulle tillkomma *justitiekansleren*.

Ännu ovilligare visade sig förstärkta lagberedningen att sörja för den tilltalades *försvär*. I fråga härom föreslogs endast, att, där *häktad* person anmäler sig vara i behof af biträde i rättegången, men icke kan själf förskaffa sig sådant, lämpligt rättegångsbiträde bör åt honom förordnas, *såvida det kan ske, utan att rättegången uppehålles*, äfvensom att, där för brott tilltalad person finnes på grund af *minderårighet eller af sjukdom eller af annan orsak vara i behof af biträde i rättegången*, sådant biträde bör förordnas, äfven utan att han därom gjort framställning.

På sätt ofvan är nämndt, hade nya lagberedningen väl upp gifvit alla tankar på att lägga omedelbarheten såsom processprincip till grund för rättegångsordningen, men likväl i fråga om *förhandlingssättet* sökt att utveckla de *muntliga* elementen i förfarandet och förebygga missbruk af skriftligheten. Detta godkändes af förstärkta beredningen, som med afseende å förhandlingssättet vid *underrätt* faststälde följande hufvudgrunder:

1) att i tvistemål förhandlingen skulle vara *muntlig*, där ej användande af skrift vore *särskildt* medgifvet;

2) att *före den muntliga förhandlingen* svaranden borde få till domaren ingifva skriftligt genmåle, men att *under den muntliga förhandlingen* det icke, utom i vissa undantagsfall, borde vara part tilllåtet att inlämna eller uppläsa skriftligt anförande, utan borde det åligga honom att, om han ville vid något rättegångstillfälle åberopa sådant anförande, aflämna det i två exemplar till domaren inom viss tid före rättegångstillfället;

3) att i mål, som anginge större antal fordrings- eller räkningsposter, äfvensom i andra fall, där sådant funnes lämpligt och ledande till större reda och skyndsamhet, domstolen borde, under vissa förutsättningar, äga att *förordna om skriftväxling mellan parterna*; och

4) att i brottmål rättegången skulle vara öfvervägande muntlig, dock med rätt för part att emellan rättegångstillfällena till domaren ingifva skriftligt anförande.

Likaledes godkände förstärkta lagberedningen hufvudsakligen hvad som i principbetänkandet föreslagits i fråga om *domarens rätt att ingripa i och leda förhandlingen parterna emellan och hans plikt att med råd och dåd hjälpa parterna med sakens utredning inför domstolen*. I sådant afseende fastställes af förstärkta beredningen:

1) att rättens ordförande skulle vid *hvarje rättegångstillfälle inleda förhandlingen med en kort sammanfattning af målet*;

2) att under den muntliga förhandlingen borde ordföranden genom *erinringar och frågor* medverka till reda och ordning samt fullständighet i förhandlingen, men tillika *förebygga obehörig vidlyftighet i densamma*;

3) att, då i tvistemål part, som ej vore rättskunnig, själf utförde sin talan utan fullmäktig eller biträde, ordföranden borde söka genom lämnad *handledning* förebygga, att parten af oförstånd eller okunnighet äfventyrade sin rätt eller fördröjde handläggningen,

4) att domstolen borde äga att till parts besvarande skriftligen framställa frågor, ålägga part personlig inställelse, förordna om syn, sakkunnigs hörande och nytt förhör med vittne samt i brottmål inkalla part till muntligt förhör, och slutligen

5) att domstolen borde vid handläggningen söka *förekomma onödigt tidsutdräkt*.

En stark anslutning till omedelbarhetsprincipen visade sig i de af förstärkta beredningen från principbetänkandet upptagna grundsatserna.

att om målets handläggning dragit så långt ut på tiden, att det kunde befaras, att parternas muntliga framställningar fallit ur rättsledamöternas minne, eller rättens sammansättning under målets handläggning undergått förändring, tillfälle borde lämnas parterna att före målets slutliga pröfning *ånyo anför*a hvad de aktade nödigt,

samt att domen i allmänhet borde följa omedelbart på förhandlingen.

Ännu betydelsefullare är den af förstärkta beredningen uttalade grundsatsen, »att domaren skall vid målets afgörande fästa afseende såväl å det muntligen anförda, som å hvad skrifterna i målet innehålla.» Därigenom har beredningen bestämdt brutit med den rena skriftligheten. Om det svenska rättegångssättet omgestaltas efter denna grundsats, blir det visserligen fortfarande endast ofullkomligt muntligt, men det gör dock icke vidare skäl för benämningen »muntligt-protokollariskt». Genom det sistnämnda uttalandet har förstärkta beredningen kommit omedelbarheten så nära, som man, utan att principiellt omfatta densamma, kan komma.

Med afseende å *protokollsföringen* har förstärkta beredningen i hufvudsaklig öfverensstämmelse med tyska civilprocessordningen och principbetänkandet föreslagit, att af muntliga anföranden finge i protokollet intagas endast hvad som rörde fastställandet af tvistefrågan, parternas yrkanden, medgifvanden och bestridanden samt sakens faktiska utredning och bevisningen, *hwaremot rättsdeduktionen* eller hvad som anginge lagtillämpningen samt skriftliga anföranden *icke* vidare borde få intagas i protokollet. För så vidt någon anteckning efter parts muntliga anförande borde i protokollet ske, skulle denna anteckning *genast* justeras inför parterna. Protokollet måste således skrivas färdigt omedelbart i Rätten och icke, såsom nu nästan alltid sker, författas efteråt.

För att underlätta detta förändrade protokollföringssätt och den föredragning af målet, hvarmed, enligt förslaget, handläggningen borde vid hvarje rättegångstillfälle inledas, föreslogs, att i stället för de nuvarande domböckerna skulle föras *särskildt protokoll för hvarje mål*, som jämte stämningen och andra skriftliga handlingar i målet skulle sammanläggas till en *akt*, hvilken sedan borde följa målet åt under dess fortsatta handläggning äfven i högre instanser, på samma sätt som för närvarande konkursakterna.

Det antagna systemet fordrar äfven, att underrättens *dom* erhåller en något fullständigare form än för närvarande. Förstärkta beredningen har därför i likhet med principbetänkandet föreslagit, att domen skall uppsättas *skild från protokollet* samt affattas med recit d. v. s. en kort sammanfattning af de hufvudsakliga påståendena i målet, sådana de vid aflömandet föreligga till pröfning.

Den ökade betydelse, som sålunda skulle i underrättsförfarandet tilläggas muntligheten, och domens anslutning till den muntliga förhandlingen skulle sätta *nämnden* bättre än för närvarande i tillfälle att följa med förhandlingens gång och göra sig gällande i fråga om domslutet. Därigenom gäfves på samma gång ökad effektivitet åt *offentligheten*. Om rättens ordförande *väl* utför sitt åliggande enligt de af förstärkta lagberedningen föreslagna regler, måste förhandlingen erhålla ett helt annat intresse för dem, som deltaga i eller öfvervara densamma, än under närvarande förhållanden. Ur folklighetens och offentlighetens viktiga synpunkter lär man icke kunna annat än erkänna förslagets förtjänster i dessa delar.

Den principiella brytningen med den rena skriftligheten i första instans för med sig viktiga följder i afseende å förfarandet i *öfverinstanserna*.

Då underrätten får och skall döma äfven på sådana muntliga andraganden, som icke blifva förvarade i underrättens protokoll, måste tillfälle beredas parterna att i den högre rätten *ånyo* muntligen eller skriftligen anföra hvad de i den lägre instansen muntligen andragit. Konsekvensen fordrar alltså, att äfven i öfverinstanserna anordnas en *muntlig förhandling mellan parterna eller deras sakförare*, med rätt för dessa att upprepa och komplettera — ja! hvarför icke äfven förändra? — sina andraganden vid underrätten.

Emellertid är det icke nog med att ett sådant *tillfälle* beredes, ej nog med att öfverrättens dörrar öppnas för parterna. Man måste, såvida fullföljden skall blifva till gagn och icke till skada, äfven ställa så till, att parterna *kunna begagna sig af* detta tillfälle. Sällan kunna de inställa sig personligen i öfverrätten; oftast sakna de insikter och förmåga att därstädes själfva utföra sin sak; man måste därför i alla händelser sörja för att de kunna få *goda ombud*.

Men af dessa ombud måste man fordra någonting mera än af en vanlig kommissionär. Hofrätten kan af flera skäl icke utöfva processledningen och lämna parterna hjälp vid förhandlingen i samma

omfattning, som ordföranden i underrätten. Dessutom måste hofrättsledamöternas tid och arbete, så vidt möjligt är, sparas för det egentliga dömandet. En hofrättsdivision är en dyrbar inrättning, hvars tid ej får upptagas af göromål, som kunna besörjas på billigare sätt; staten kan icke i oändlighet bekosta inrättandet af nya hofrättsdivisioner. I ännu högre grad gäller allt detta om Högsta Domstolen. Man måste därför på ett annat rättsorgan öfverflytta den väsentligaste och mest tidsödande delen af processledningen, och detta kan till största fördel för såväl det allmänna som parterna ske därigenom, att *de saksförare, som dessa använda, öfvertaga den del af processledningen, som afser den faktiska utredningen och framställningen af tvisten*, och att parterna följaktligen själfva få direkt betala denna del af rättegången.

Af dessa skäl har man allestädes i utlandet infört *saksföretvång* vid de kollegiala domstolarne, d. v. s. ålagt parterna att därstädes låta representera sig af officiellt auktoriserade saksförare eller advokater. Så långt har emellertid förstärkta lagberedningen icke velat gå, utan valt en medelväg. Den enskilda parten har lämnats rättighet att personligen föra sin talan äfven i öfverinstanserna, — på eget äfventyr — men, om han icke vill eller kan det, *måste han välja sitt ombud bland de offentliga saksförarne*.

Då hufvudförhandlingen i hofrätten sålunda erhåller muntlig form, blir det också möjligt att införa *offentlighet* i denna instans. Hvilken effektivitet offentligheten därstädes kan erhålla, beror dock i väsentlig mån på parternas och saksförarnes sätt att inför rätten *framställa* saken. Man får lita på, att åtminstone den ena af parterna önskar att få visa denna i offentlighetens belysning.

I fråga om ingifvande eller uppläsande af skriftligt anförande under förhandlingen, dennas upprepande i visst fall samt sakens företagande till pröfning i omedelbart samband med förhandlingen föreslås samma bestämmelser som för underrättsförfarandet.

Såväl i principbetänkandet som af förstärkta beredningen har föreslagits, att *brottmålen skola till hofrätten fullföljas på samma sätt, som tvistemålen*, d. v. s. i vadväg och icke såsom nu genom besvär. För att förhindra onödigt fullföljande till hofrätterna af *åklagare-talan* samt bereda *häktad* person det saksförarebiträde, som han nu oftast måste sakna, har förstärkta beredningen vidare i afseende å brottmålen föreslagit, *dels* att hofrättens *advokatfiskal* skall i all-

mänhet äga pröfva, huruvida åklagaretalan bör i hofrätten fullföljas, dels att, då häktad person vill fullfölja sin talan i hofrätten eller åklagaretalan fullföljes emot häktad person, någon af de vid hofrätten anstälde offentliga saksförare skall förordnas att föra den häktades försvarstalan.

Rättegången i *Högsta Domstolen* ansåg förstärkta beredningen böra ordnas efter samma grunder som hofrättsprocessen. Sålunda skulle samma fullföljdssätt (revisionssökande) och procedur i öfrigt begagnas i brottmålen, som i tvistemålen. Äfven i *Högsta Domstolen* skulle rättegången blifva offentlig och tillfälle lämnas parterna att personligen eller genom offentlig saksförare (revisionssaksförare) få för domstolen framställa sin sak. Förhören inför Nedre Revisionen skulle således förflyttas till själfva domstolen. Emellertid ansågs det nödigt att vidtaga särskilda åtgärder för att skydda *Högsta Domstolen* mot den ytterligare tillökning af den redan alltför tunga arbetsbördan, som det muntliga förfarandet möjligen skulle kunna föranleda, särdeles i de fall då den ena parten eller bägge personligen instälde sig för att utveckla sin talan. *I sådant syfte har föredragningen genom revisionssekreterare bibehållits.*

De af förstärkta beredningen fastställda särskilda bestämmelserna för förfarandet i *Högsta Domstolen* äro:

1) att hvarje revisionssak (civil eller kriminell) skall tilldelas viss ledamot af nedre revisionen, såsom referent;

2) att referenten skall, såsom förberedelse till den muntliga hufvudförhandlingen, utarbета och för domstolen framlägga en skriftlig sakframställning (promemoria); samt

3) att såväl i tvistemål som i brottmål hufvudförhandlingen skall inledas därmed att referenten föredrager målet på grund af handlingarnas innehåll, hvarefter parterna få själfva eller genom sina revisionssaksförare utveckla sin talan och med målet vidare förfaras såsom i underinstanserna.

På justitiekansleren skulle det ankomma att till *Högsta Domstolen* fullfölja åklagaretalan i brottmål, och åt häktad part i brottmål skulle en revisionssaksförare förordnas till försvarare.

För såväl hofrätterna som *Högsta Domstolen* gäller naturligtvis den endast för underrätterna uttryckligen fastställda regeln, »att domaren vid målets afgörande skall fästa afseende såväl å det muntligen anförda som å hvad skrifterna i målet innehålla.»

Uttryckligen säges, att såväl i tvistemål, som i brottmål part skall äga rätt att hos Högsta Domstolen söka ändring ej mindre i bevis- än i rättsfrågan samt att hvarken i tvistemål eller i brottmål någon särskild inskränkning bör stadgas i afseende å parts rätt att hos Högsta Domstolen förete ny bevisning.

Den nyare processlagstiftningen, med sitt saksföraretvång i de kollegiala instanserna och sina höga rättegångsavgifter, har funnit nödigt att genom särskilda stadganden, hvilka i de tyska lagarne sammanfattas under rubriken: »Armenrecht», vidtaga sådana anstalter, att fattiga och obemedlade personer icke af sin oförmåga att bestrida de nödiga omkostnaderna utestängas från möjligheten att vid domstolarne bevaka sin rätt. I Sverige finnes principen erkänd i författningarne angående stämpelavgiften och expeditiöslösen, och i 15 kap. 9 § Rättegångsbalken stadgas, att den, som fått af Rätten lof att rättegångssaker drifva, skall vara skyldig att utan betalning hjälpa de fattiga för rätta, då domaren det pålägger. Denna viktiga fråga hade icke af nya lagberedningen tagits under behandling och förstärkta lagberedningen inskränkte sig till en förklaring, att *den s. k. fattigrätten* bör utsträckas så, att den jämväl innefattar *rätt för fattig part att, under erforderlig kontroll mot missbruk, efter domstolens bepröfvande erhålla nödigt biträde i rättegången af saksförare och få erforderlig bevisning i målet förebragt.*

Såsom en väsentlig brist i förstärkta beredningens förslag angående förfarandet vid domstolarne torde med skäl kunna anmärkas, att detsamma lika litet som principbetänkandet ägnat tillbörlig uppmärksamhet åt straffprocessen. Alldeles ingenting har föreslagits för att afhjälpa ens de värsta bristerna i densamma, åklagareväsendets ofullkomlighet, frånvaron af ett rättsligt ordnad försvar för den tilltalade, underdomarens inkvisitoriska ställning, öfverinstansernas pröfning af vittnesbevisningen, de många instanserna, och de slutliga resultaten af allt detta: svagheten, osäkerheten och långsamheten. Men det var icke heller möjligt att åstadkomma något i den vägen, då man gick till arbetet med en förutfattad mening *emot* jurysystemet.

Lyckligtvis behöfver man icke gå långt för att finna den förebild, efter hvilken den svenska straffprocessen kan och måste omgestaltas, då den allmänna meningen en gång vaknat till medvetande om oeffter rättligheten i det nuvarande tillståndet. Då skall man

också finna *den rätta utgångspunkten* för civilprocessens reformering och domstolarnes reorganisation efter nutidens fordringar.

Den praktiska betydelsen af förstärkta lagberedningens förslag förringas i öfrigt af den omständigheten, att beredningens beslut i de viktigaste frågorna tillkommit efter votering och ofta emot mycket starka minoriteter.

Detta är särskildt förhållandet med beredningens yttranden i de frågor, som angå *bevisningen*. Visserligen förklarade sig beredningen enhälligt omfatta den fria bevispröfnings princip; men då denna trosbekännelse sattes på prof i frågan om *partseden*, sveko grundsatserna och det visade sig, att det vida öfvervägande flertalet af ledamöterna hade en fullt konservativ uppfattning, som icke på något sätt lät subsumera sig under den proklamerade principen. I fråga om, huru partseden skulle inom den konservativa ramen ordnas, var beredningen åter delad i två nästan jämnstarka partier, det ena konservativare, än det andra, men båda öfverensstämmande däri, att den gamla af både teori och praxis utdömda värjemålseden skulle under en eller annan förklädnad bibehållas. Det visade sig redan nu, att hela bevisfrågan tillspetsade sig i frågan om partseden, och att det var på detta område, som striden emellan det gamla och det nya måste utkämpas.

Reglerna för bevisningen blefvo också det ämne, som nu först kom under behandling såsom föremål för det fortsatta partiella reformarbetet. Den 28 oktober 1887 anbefalldes Kungl. Maj:ts nya lagberedningen att, »med hufvudsaklig ledning af de grundsatser, som omfattats af förstärkta lagberedningens flertal», utarbета förslag till *lag angående bevisning inför rätta*. Därvid föreskrefs särskildt, att beredningen hade att *utgå från den förutsättning, att bevispröfning fortfarande skulle äga rum i alla tre instanserna*. Detta öfverensstämmde väl med de af förstärkta lagberedningen uttalade åsikterna om rättegångssystemet, men därmed var också den beredningen nu förelagda uppgiften begränsad på ett sätt, som omöjliggjorde en konsekvent tillämpning af den fria bevispröfnings princip. Beredningen höll sig troget inom de uppdragna gränserna, men enigheten blef icke stort bättre än i förstärkta beredningen, till följd hvaraf beredningen¹ i sitt den 14 december 1889 daterade utlåtande

¹ I behandlingen af denna fråga deltog Annerstedt, K. G. Carlson, Afzelius, Wold och J. G. Horney, jämte Berg. Se vidare om detta förslag förf:s uppsats i Tidsskrift for Retsvidenskab. Årg. 1890 sidd. 281—326 och 369—414.

framlade två alternativa förslag till partsedens ordnande, af hvilka intetdera hade någon gemensamhet med det fria bevissystemet, men båda förrådde en mycket nära släktskap med värjemålseden.

Efter fullbordandet af detta arbete erhöll beredningen den 20 december samma år i uppdrag att utarbeta förslag till lag angående villkoren för fullföljd af talan i öfverrätt och hos konungen, äfvensom förslag till möjligen erforderliga lagbestämmelser angående domsagas kansli. Det sistnämnda ämnet företogs först till behandling och öfver beredningens därom afgifna förslag¹ af den 15 november 1890 hafva hofrätterna och häradshöfdingarne yttrat sig, hvarefter ärendet synes vara tillsvidare lagdt å sido.

Genom det uppdrag, regeringen den 20 december 1889 lämnade beredningen, begränsades den partiella rättegångsreformen ytterligare därhän, att förslaget om fullföljden till de högre instanserna borde vara grundadt på förutsättningen, att förfarandet i öfverdomstolarne bibehölles hufvudsakligen oförändradt. Detta var i själfva verket att uppgifva hela den reformplan, som uppgjorts af förstärkta beredningen, och att reducera reformen till en revision af 1734 års rättegångsbalk, utan all hänsyn till de moderna principerna och processrättens utveckling efter nämnda år.

Beredningen har visserligen i början af sitt betänkande sökt öfverskyla det reaktionära i sin instruktion därmed, »att under den närmaste framtiden öfverensstämmelse i åsikterna icke kunde åvägbringas i fråga om någon mera omfattande förändring i förfarandet vid öfverdomstolarne»; och af dessa ordalag kunde man känna sig benägen att draga den äfven af en reservant antydda slutsatsen, att hvad beredningen hädanefter har att föreslå endast må betraktas såsom *provisoriska* anordningar i afvaktan på att meningarne må kunna förenas om en verklig reform. Men då man tager närmare kännedom af beredningens den 31 december 1891 daterade och i maj 1892 publicerade vidlyftiga förslag,² omfattande icke mindre än 13 särskilda lagar med tillhoppa 156 paragrafer och fristående lagrum, hvilka skulle helt och hållet spränga sönder rättegångsbalken, kan man svårligen tänka sig, att beredningen skulle ha valt denna form, om det från början varit meningen endast att för tillfället afhjälpa

¹ Betänkandet är undertecknad af Annerstedt, J. E. Elliot, Wold, Horney, H. Claeson och Alfred Waldenström; hvarjämte Berg deltagit i ärendets behandling.

² I denna frågas behandling hafva Annerstedt, Th. Wijkander, Wold och Horney, jämte Berg, deltagit.

de värsta bristerna i den gällande lagen. Förslaget innehåller i själfva verket så få reformer i sak, att de näppeligen kräft en så stor apparat utan torde ha kunnat åstadkommas genom ändringar i rättegångsbalkens lagtext och de äldre författningarne, såsom hittills gemenligen skett vid lagändringar af motsvarande realitet.

Om man således får fasthålla vid, att Nya lagberedningens sista förslag afser en *definitiv* lagstiftning och alltså är ett fullgiltigt prof på den anda, hvori rättegångsreformen för närvarande drifves här i landet, så utgör det också ett lika fullgiltigt bevis på det beklagliga förhållandet, att *den väg, på hvilken reformen leddes in genom 1884 års principbetänkande, är — en återvändsgränd.*

Af desto större intresse är det därför att hädanefter ägna uppmärksamhet åt rättegångsreformens gång i de båda andra nordiska rikena. Sverige måste i bästa fall nöja sig med att följa i deras spår.

DEN NYARE FORSKNINGEN

ANGÅENDE

COLUMBUS OCH NYA VÄRLDENS UPPTÄCKT.

AF

E. W. DAHLGREN.

Bland världshistoriens framstående gestalter hafva få varit föremål för omdömen af så olika art som Columbus. Hans samtid kunde ej uppfatta betydelsen af hans lifsgärning. Efter en kort tid af ära och berömmelse fick han dö bortglömd och obeaktad, och ingen bekymrade sig om att åt kommande tider bevara minnena af hans person och hans verk. När sedermera eftervärlden fann, att de »öar vid Indiens kust», som Columbus trodde sig hafva funnit, voro förposterna för en väldig kontinent, som åt Europas civilisation öppnat fält för oanade eröfringar och som mäktigt återverkat på vår egen världsdels historia, då, men nu i många fall för sent, vaknade lusten att lära närmare känna den tilldragelse, hvars fyrahundraåriga minne i dessa dagar firas, och den man, hvilkens namn är oupplösligt fästadt vid densamma. Vår tids historieforskning, som först med riktig metod och kritik kan gå till urkundernas granskning, har funnit, att hvad de ifrigaste efterspaningar bragt i dagen af skriftliga minnesmärken om Columbus och nya världens upptäckt, tyvärr på nästan alla punkter ger rum för olika tolkningar. Däraf har det kommit, att knappast något drag i den store mannens lif från vaggan till grafven undgått att blifva betvifladt eller bestridt, att hans karakter och motiven för hans handlingar utsatts för de mest växlande omdömen.

Och det är ej blott den opartiska historieskrifningen, som till följd af källornas knapphändighet eller tystnad kommit till skilda resultat; den bild, som gifves oss af Columbus' person, har alltför ofta blifvit tecknad på grund af förutfattade meningar. I främsta rummet är det den nationella chauvinismen som härvid spelat en roll. I Italien, Columbus' fädernesland, har man naturligtvis velat tillräkna honom personligen så mycken ära som möjligt. I Spanien åter, i hvars tjänst han utförde sin stora bedrift, har man icke åt en främling velat afstå alltför stor andel af berömmelsen och därför gjort försök att på hans följeslagare öfverflytta brorslotten af densamma. På samma sätt har man i Portugal, hvarest Columbus länge vistades, sökt åt där mottagna inflytelser och vunna lärdomar vindicera en hufvudandel af hans förtjänst, och slutligen kunna vi nordbor icke glömma, att det var våra förfäder, som först funno vägen öfver oceanen, och därför har också en och annan sökt framhålla, att tanken på tillvaron af ett land på andra sidan hafvet bi-bragts honom från nordn. Ja, äfven andra nationer hafva sökt tillägna sig större eller mindre del af äran för den stora bedriften, och se vi på de talrika försök, som gjorts att uppvisa föregångare till Columbus, så är det ej många af gamla världens folk — polacker och kineser ej undantagna — bland hvilka man ej velat framvisa en Amerikas upptäckare.

Ej endast den nationella fåfängan har gjort sitt till för att förvrida Columbus' lifshistoria; äfven ett från annat håll utgåendet inflytande har motverkat ett opartiskt bedömande af de många tvistefrågorna. I vårt århundrade har nämligen förslag blifvit väckt att bland katolska kyrkans helgon upphöja den man, som denna kyrka i första hand har att tacka för så många hedningars omvändelse, och de som tecknat Columbus' lefnad med denna afsikt för ögonen, hafva ej varit de som gjort sig skyldiga till de minsta felen mot den historiska sanningen.

Den Columbiska historieforskningen har sålunda visat ett allas krig mot alla, hvaruti, synnerligast i betraktande af skrifternas mängd och omfång, det icke är lätt att finna det rätta. I det följande skall göras ett försök att framhålla de punkter, hvarom den litterära fejden väsentligen rört sig.

* * *

Såsom hufvudkälla för Columbus' biografi har i århundraden ansetts en bok, som år 1571 utkom i Venedig med titel: »Historie della vita e de' fatti dell' Ammiraglio D. Christoforo Colombo.» Enligt uppgift på titelbladet skall denna bok vara författad af amiralens son Ferdinand Columbus; öfversättningen från spanska till italienska är enligt samma källa verkställd af en viss Alfonso Ulloa. Att sonen bör gälla såsom en tillförlitlig hemulsman i fråga om faderns lefnadsomständigheter är ju något som vid första påseendet synes obestridligt; det är därför icke underligt, att Washington Irving kallar den nämnda boken för själfva hörnstenen till all kännedom om Columbus och på densamma i främsta rummet stöder sin berömda skildring af den store upptäckarens lif. Emellertid fick denna urkund en svår stöt genom en liten skrift, som år 1871 utkom i Sevilla och till författare hade en amerikansk advokat, mr Henry Harrisse. Denne, som ägnat hela sitt lif åt forskningar angående Columbus, påpekade, att det spanska originalet till den italienska lefvernesbeskrifningen aldrig kunnat uppvisas, ja att det icke finnes en antydning om dess tillvaro i de noggranna anteckningar, som Ferdinand Columbus, hvilken var en stor boksamlare och bokkännare, upprättat öfver sitt eget bibliotek och sina egna skrifter; att vidare berättelsen i bokens företal om huru manuskriptet kommit till Italien, bevisligen är oriktig; och slutligen att densamma vimlar af osannolikheter, inre motsägelser och historiskt påvisliga fel. På grund häraf framställde Harrisse det påståendet, att dessa »Historie» icke kunde vara författade af Ferdinand Columbus, ehuru han ansåg sig böra medgifva, att innehållet delvis härstammar från en person, som arbetat under den angifne författarens ögon. I sitt fulländade skick vore däremot boken väsentligen ett verk af öfversättaren Ulloa.

Detta påstående väckte lifliga gensägelser. En mängd motskrifter utkommo, den mest betydande af den framstående franske geografen d'Avezac. En stor del af de påvisade oriktigheterna kunde visserligen icke förnekas, men man försökte att genom interpolationer och hypotetiska läsarter bortförklara dem och därigenom rädda Ferdinands författareskap och författareära. Harrisse blef emellertid icke svaret skyldig, och såsom resultat af striden måste för den opartiske betraktaren stå som bevisadt, att Ferdinands »Historie» i väsentlig grad voro att betrakta som ett falsarium.

Ett omslag i meningarna inträffade emellertid därigenom, att år 1875 i Madrid offentliggjordes ett arbete, kalladt »Historia de las Indias», af den bekante biskopen Bartolomé de Las Casas. Detta verk, som afslutades senast 1561, således minst tio år innan Ferdinands »Historie» utkommo i Venedig, befanns innehålla hela kapitel, som på det noggrannaste öfverensstämde med delar af det italienska arbetet, jämte den bestämda uppgiften att de härrörde från Ferdinand Columbus; och hvad värre var, i dessa kapitel ingick ord för ord en hel del af de uppgifter, hvilkas haltlöshet af HARRISSE och hans meningsfränder blifvit bevisad. Striden uppflammade nu på nytt, och om den också ej ledt till ett af alla godkändt slut, hafva dock från båda sidor väsentliga medgifvanden blifvit gjorda. Man tyckes nu vara ense om, att Ferdinand verkligen skrifvit sin faders historia, men att denna historia är en urkund, som endast med största försiktighet bör begagnas. Mot HARRISSE, som i Columbusforskningen infört den kritiska metoden och som om denna forskning inlagt ovanskliga för tjänster, torde man i allmänhet kunna anmärka, att han såsom jurist sett sakerna för mycket från juridisk synpunkt; hvad som icke kan juridiskt bevisas är han ytterligt benägen att förklara för ohistoriskt och osannt. Också har han visat sig mera framstående såsom outtröttlig samlare af dokumenter än såsom den hvilken ur det samlade materialet förmått att göra kombinationer och slutsatser. Det är emellertid honom vi i främsta rummet hafva att tacka för, att vi i fråga om många af tvistepunkterna i Columbus' historia kunna vinna, om icke absolut visshet, så åtminstone en hög grad af sannolikhet.

* * *

Hvad först Cristofer Columbus' härkomst beträffar, så hafva vi hans egna, visserligen af andra citerade ord, att han var af adlig börd och att han icke vore den förste amiralen i sin släkt. I Spanien företedde han också sitt adliga vapen, hvilket af Ferdinand och Isabella förbättrades, då de förlånade honom spanskt adelskap. Häremot strider uppgiften hos några med Columbus samtida italienska författare, hvilka säga, att han var af låg börd, att hans fader var ullväfware, ja att han själf och hans broder Bartolomeo ursprungligen varit »carminatores», d. v. s. ullkardare. Detta påstående har framkallat den lifvigaste förtrytelse hos författaren till de ofvan nämnda »Historie». Han påstår t. o. m., att det arbete, i hvilket de förgröp-

liga orden förekomma — de läsas egendomligt nog i randanmärkningarna till en polyglottupplaga af psaltaren, utgifven af genuesen Giustiniani — till följd häraf blifvit af signorian i Genua förbjudet. Detta är emellertid lika litet grundadt som Columbus' anspråk på adlig börd. Genom en hel följd af handlingar, hämtade ur notariatsarkiven i Genua och Savona, hafva markis Staglieno och mr Harrisse till full evidens bevisat, att Columbus' fader, Domenico Colombo, var en väfware från den lilla staden Quinto öster om Genua, att han såsom utöfvare af nämnda yrke varit bosatt i Genua åtminstone från 1439, att han år 1471 öfverflyttat till Savona och äfven där arbetat i samma handverk, samt att hans hustru, Susanna Fontanarossa, tillhörde en familj, hvars flesta medlemmar också voro väfware. Domenico Colombo synes ofta haft att kämpa med ekonomiska svårigheter; därpå tyda hans ombyten af vistelseort och hans försök i hvarjehanda yrken — han var tidtals värdshusvärd, osthandlare m. m. — säkert är att han vid sin död (efter 1494) efterlämnade ett gäldbundet bo, och möjligen har det varit fattigdomen i föräldrahuset, som först drifvit hans söner att söka sin lycka i främmande land.

Om alltså frågan om Columbus' börd kan betraktas såsom med tämlig visshet afgjord, är detsamma långt ifrån fallet i fråga om den ort, där han först såg dagen. Columbus kallar sig själf och kallas af samtida alltid »Genuensis» eller »de Janua», men naturligtvis utesluter detta icke möjligheten, att han kunde vara född i någon af de orter, som på den tiden lydde under Genuas välde. Också se vi att icke mindre än omkring tio städer i norra Italien tvista om äran af att hafva varit hans vagga, för att icke tala om att man velat påstå, att han varit född på Corsica, ja t. o. m. i England. Emellertid kan det bevisas, att hans fader från år 1457, och möjligen redan tidigare, ägt ett hus i Genua, och ehuru Columbus måste vara född före nämnda år, är det icke osannolikt, att han sett dagen i detta hus, hvilket ännu står kvar och af staden år 1887 blifvit inlöst och försedt med en minnestafva af innehåll, att Cristofer Columbus där tillbragt sin barndom och första ungdom.

Ännu större ovisshet än om födelseorten råder i fråga om Columbus' födelseår. Den uppgift, som i afseende därå synes innebära den enklaste lösningen, är den som härstammar från presten Andres Bernaldez, i hvilkens hus Columbus en tid före sin andra resa vista-

des såsom gäst. Denne säger, att Columbus år 1506 afled i en ålder af 70 år. I sådant fall skulle han vara född omkring år 1436, men detta är af flera skäl omöjligt, och Bernaldez' yttrande torde kunna förklaras däraf, att Columbus, hvilkens hufvud tidigt grånade, hade utseende af att vara äldre än han i verkligheten var. Man har emellertid en del andra tidsuppgifter, så väl af Columbus själf som af hans son, hvilka hvar för sig synas gifva ledning vid bestämmandet af hans födelseår. Sålunda säges det, att han vid fjorton års ålder började sin sjömannabana, att han före sin första upptäcktsfärd varit 23 år till sjös, att han uppehållit sig 14 år före 1484 i Portugal, sysselsatt med bemödandet att vinna understöd för sina planer, att det år 1501 var 40 år sedan han först börjat befara hafven, m. m. Alla dessa uppgifter äro dock sinsemellan oförenliga. Den bästa kombinationen torde gifva det resultatet, att han var född 1446, hvarvid man dock måste inräkna de 14 i Portugal tillbragta åren i de 23 navigationsåren. Till samma slut har HARRISSE kommit genom att påvisa, att Columbus endast såsom myndig, d. v. s. öfver 25 år gammal, kunnat uppträda såsom vittne på en ännu bevarad testamentshandling, daterad 1471 i Savona.

Om det för uppfattningen af Columbus' lif och verksamhet kan vara af mindre vikt hvar och när han föddes, är det icke i samma mån likgiltigt att känna gången af hans uppfostran och huru han tillbragt sin ungdom. Tyvärr möter oss äfven här på alla punkter samma ovisshet. Ferdinand Columbus berättar, att hans fader besökt universitetet i Pavia och där studerat kosmografi. Detta stämpas af HARRISSE och efter honom af nästan alla Columbusforskare såsom en ren dikt. I sin ifver att fränkänna den af oss kända versionen af Ferdinands »Historie» all trovärdighet, torde dock HARRISSE i detta fall hafva gått för långt. Han säger: hvarför skulle Columbus hafva gått till Pavia för att studera kosmografi? Detta universitet var icke känt såsom någon framstående härd för de kosmografiska studierna; ingen enda af de ypperliga italienska sjökartorna, som vi i så stort antal ännu äga i behåll, angifves vara utförd i Pavia, då däremot många af de förnämsta härstamma från karttecknare i Genua. Det skulle således hafva varit att gå öfver ån efter vatten, om Columbus lämnat sin födelsestad för att på annat håll, helst uti det ini landet belägna Pavia, inhämta kunskap i en vetenskap, som för hans senare verksamhet var af så stor betydelse.

Ett sådant resonnemang synes dock hvila på ett missförstånd. De italienska sjökartorna och det geografiska och nautiska vetande, som grundade sig på dem, hade alldeles intet att beställa med kosmografien, sådan denna vetenskap på Columbus' tid uppfattades. De lärda kosmograferna togo nämligen ingen notis om de praktiska sjömännens erfarenhetsrön; för dem var Ptolemæus den nära nog enda kunskapskällan, och att man i Pavia föreläst öfver den lärde alexandrinerns verk är väl icke osannolikt, då så skedde vid andra universitet under samma tid, bl. a. vid den ännu mycket längre från hafvet belägna högskolan i Krakau, såsom ännu bevarade föreläsningkataloger därifrån utvisa. Att Columbus känt Ptolemæus och påverkats af denna kunskap är alldeles visst. Ej heller väger väl så synnerligen mycket den motsägelse, som man velat finna däri, att Ferdinand Columbus uppgifver, att fadern redan vid fjorton års ålder börjat sitt sjömanslif. Tretton- till fjortonåriga studenter hörde ju förr ingalunda till ovanligheterna, och icke heller torde föräldrarnas medellöshet hafva utgjort något alldeles öfverstigligt hinder för en kunskapsörstande yngling att söka bildning, där sådan stod till buds.

Om man således icke med HARRISSE kan finna det så alldeles afgjordt, att Columbus aldrig besökt något universitet, så måste man gifva honom rätt däri, att en studietid, som redan vid fjorton års ålder utbyttes mot sjömanslifvet, icke kunde grundlägga några djupare kunskaper. Någon vetenskapsman var Columbus visserligen icke, ej ens i sin tids mening; han var uppenbarligen en sjäflärd man, men så okunnig, som många vilja göra honom, var han ingalunda. Han kunde läsa latin, kunde på detta språk göra anteckningar till hvad han läst och visar för öfrigt en icke föraktlig bekantskap med sin tids litteratur; snarare torde man kunna säga, att han läst alltför mycket för att kunna tillräckligt smälta det.

Men HARRISSE med dokumenten i hand vill icke ens därutinnan gifva den af honom häcklade biografen rätt, att Columbus vid fjorton års ålder skulle hafva gått till sjös. Den skeptiske juristen har nämligen framdragit tre handlingar från åren 1472 och 1473, hvilka visa, att Cristofer Columbus då befann sig i Savona, och i alla dessa handlingar betecknas han såsom »ullväfvare från Genua». Sådant skulle, enligt HARRISSES mening, varit alldeles omöjligt, om han redan då utbytt handtverkarens yrke mot sjöfararens. Vore detta antagande riktigt, så skulle Columbus först vid 27 års ålder hafva be-

trädt den bana, på hvilket han sedan förvärfvade sitt världsrykte, och detta, som väl i och för sig måste anses osannolikt, står i uppenbar strid med hans egna ord. Att Columbus, för att hos de maktägande i Spanien vinna gehör för sina planer, med orätt tillägnat sig adelskap och lysande härkomst kan vara förklarligt, men hvarför han ständigt skulle återkomma till påståenden om, att han från sin tidigaste ungdom befarit hafven, så vida detta vore osant, kan man icke rätt fatta.

Den påpekade motsägelsen är alltså och torde väl också förblifva olöslig. Däremot synes det icke vara möjligt, att åt historien rädda de romantiska tilldragelserna från Columbus' tidigare sjömanslif. Till dessa hör en händelse, berättad af honom själf i ett bref, införd i den här så ofta citerade biografien. Columbus skall nämligen, såsom befälhafvare på ett krigsfartyg, tillhörigt konung René af Anjou, hafva varit stadd på en expedition i Medelhafvet, under hvilken det märkliga inträffade, att han, sedan fartygets besättning af fruktan för en fientlig flottas öfverlägsenhet tvungit honom att söka hamn, under nattens mörker, i stället för att vända fartyget, omvridit kompassnålen och fortsatt sin kurs mot söder, så att man vid dagens inbrott befann sig vid afrikanska kusten, då folket trodde, att man stod i begrepp att inlöpa i Marseilles hamn. Denna berättelse, med dess mindre sannolika utsmyckning, måste hänvisas till fablernas område på den grund, att konung René upphörde med sina krigsbragder redan år 1461, då Columbus icke var mer än 16 år gammal och således knappast kunde hafva fört befålet på ett örlogsskepp, så mycket mindre som han långt senare bevisligen var sysselsatt med ullkarding i Savona.

Lika liten sanning ligger i berättelsen om det dramatiska sätt, hvarpå Columbus först anlände till Portugal. Äfven nu befälhafvare på ett krigsfartyg skall han hafva deltagit i ett sjöslag utanför Kap St Vincent, hvarvid hans skepp råkat i brand och Columbus för att rädda lifvet störtat i vattnet och simmande uppnått den närbelägna stranden. Att så tillgått är omöjligt därför, att det nämnda sjöslaget stod år 1485, eller vid en tid, då Columbus redan lämnat Portugal och befann sig i Spanien. Sagans uppkomst kan förklaras däraf, att i slaget deltog en fransk korsar Cazeneuve med tillnamnet Coullon, en person som på grund af namnligheten spelat en förvillande roll i Columbus' biografi (dennes namn skrives på spanska Colón).

Då alla spår af Columbus' vistelse i Italien försvinna med 1473, är det sannolikt, att hans öfverflyttning till Portugal ägde rum i slutet af detta år eller i början af 1474, och ehuru han själf säger sig under fjorton år — en tid som i alla händelser måste reduceras till tolf — utan återvändo hafva legat efter konungen af Portugal med sina förslag till färder väster ut, så torde väl till denna period af hans lif få förläggas hans väsentliga verksamhet såsom sjöman. Utan att här kunna följa de spridda och osäkra underrättelserna om denna del af hans bana, torde det vara nog att påpeka, att han därunder utom allt tvifvel färdats på nästan alla, af södra Europas folk då befarna haf och sålunda förvärfvat eller befastat den förtrogenhet med vind och våg, som han i ett kommande skede af sitt lif visade sig i så hög grad besitta.

Hvad som gör Columbus' vistelse i Portugal framför annat värd att uppmärksammas, är den omständigheten, att det enligt all sannolikhet var där, som hans plan att uppsöka land på andra sidan oceanen föddes eller åtminstone antog bestämd form. Det torde med anledning häraf vara af intresse att tillse hvad som kan hafva föranledt honom att uppgöra denna plan och på hvilka grunder han stödde sin mening om densammas utförbarhet, och i det sätt hvarpå dessa frågor besvaras ligger äfven ett svar på den mycket omtvistade prioritetsfrågan, den nämligen, huruvida Columbus blott utförde hvad andra uttänkt eller huruvida han rent af haft föregångare, hvilka på samma väg som han åtminstone försökt utföra det som ändtligen för honom lyckades.

Vi vilja med afseende härå först se till huru Columbus' samtid föreställde sig världskartan. För de lärda geograferna var, såsom sagdt, Ptolemæus ännu en obestridd auktoritet. Endast tveksamt hade de vågat att till hans berömda, sedan 1478 i tryck tillgängliga kartsamling foga några nya blad, utvisande en mera med verkligheten öfverensstämmande bild af några bland gamla världens länder. De praktiska sjömännen däremot hade redan sedan århundraden ett långt riktigare begrepp om gränserna mellan land och haf på en stor del af jordens yta. Först och främst hade de på sina kartor åt det af dem sedan urminnes tid befarna Medelhafvet med kompassens tillhjälp gifvit en nära nog exakt form. Likaså var den gamla världens västkust, från Kap Bojador i söder upp till de Brittiska öarna och Flanderns rika handelsstäder i norr, väl känd och på kartorna

någorlunda tillfredsställande utlagd. Äfven den skandinaviska norden, om hvilken Ptolemæus så godt som intet kände, hade nu, ehuru visserligen i högeligen förvriden form, fått ett rum på världskartan och i den yttersta norden var Island känt genom de här af engelsmän bedrifna fiskerierna. Äfven Grönland var, sedan den danske kartografen Claudius Clavus' tid, icke obekant för de syd-europeiska karttecknarne, ehuru det alltjämt ansågs såsom en från vår världsdels nordligaste trakter utskjutande halfö. Genom portugisernas upptäcktsfärder under 1400-talet visste man äfven, att Afrikas kust icke, såsom Ptolemæus angifver, i trakten af Kap Verde vänder sig mot väster, utan tvärt om böjer af i östlig riktning, och att denna världsdel kunde kringseglas ansågs nu utom allt tvifvel, ehuru upptäcktsfararne före Columbus endast uppnått dess sydligaste udde, icke ännu rundt densamma inträngt i det Indiska hafvet.

De västligaste med säkerhet kända land åt den Atlantiska sidan, utom Grönland hvars läge var mycket ovisst, voro de Kanariska öarna, där spaniorerna fattat fast fot sedan början af 1400-talet, Kapverdeöarna, som voro af portugiserna kända sedan 1460, och Azorerna, som likaledes genom portugiser upptäcktes och togos i besittning 1431, eller möjligen tidigare. Men de gamla sjökartorna satte icke dessa af europeerna redan koloniserade ögrupper såsom de yttersta gränspunkterna mot den okända västern. Bortom dem förlades andra öar, såsom Insula Brazil (»Skogsön»), Antilia eller Sete Ciudades, där några flyktiga västgotiska biskopar troddes hafva vunnit en fristad vid morernas inbrott i Spanien, samt Insula Sancti Brandani, uppkallad efter ett irländskt helgon. Dessa öar flyttades visserligen af olika karttecknare än hit än dit i den vida hafsrymden, men på deras tillvaro tviflade man icke, och de utöfvade därför en mäktig dragningskraft på den tidens sjöfarare; Columbus själf har åt oss bevarat åtskilliga notiser om försök, som från Portugal blifvit gjorda att uppnå dessa geografiska fantasifoster.

Öfvergå vi till den östra sidan af den vid medeltidens slut kända världen, så finna vi hos Ptolemæus längst åt detta håll Serernas land (Kina) och Aurea Chersonesus (östra Indiska halfön), länder hvilka sedan forntiden stodo i högt rop för sin rikedom på älla metaller och alla slags dyrbara produkter. Från dessa nejder, det visste man, kommo de högt skattade kryddorna på långa omvägar och genom många mellanhänder till Europa. Ny näring hade före-

ställningen om dessa länders rikedom fått genom den venetianske resanden Marco Polos berättelser. Denne hade mot slutet af 1200-talet rest vida omkring i Asien, vistats tjugo år i Kina och där rönt det djupaste intryck af landets talrika befolkning, utvecklade industri och lifliga handel, intryck som när de efter hemkomsten berättades, föreföllo så öfverdrifna, att de förvärfvade honom binamnet »il Millione». Såsom det ytterst mot öster belägna landet omtalar Marco Polo ön Cipangu, det nuvarande Japan, som man dock efter honom, på grund af en missförstådd afståndsbestämmelse, förlade långt ute i hafvet fjärran från Asiens kust.

En bild af de geografiska föreställningar, hvarför här i korthet redogjorts, lämnas oss af den berömda glob, som Columbus' samtida, den tyske riddaren Martin Behaim, år 1492 utförde under ett besök i sin fädernestad Nürnberg och som där ännu är bevarad. En blick på densamma, som är tillgänglig i mångfaldiga afbildningar, visar genast vid jämförelse med en modern världskarta, huru orimligt mycket för långt mot öster man då förlade dessa Asiens yttersta nejder. Sedan tron på jordens klotform mera allmänt trängt igenom, föreställde man sig, på grund af forntidens outvecklade metoder för gradmätning och oriktiga afståndsbestämmelser, dels att jordklotets omfång var mindre än i verkligheten, dels att det fasta landet hade en större utsträckning än hafvet. Afståndet mellan Europas västligaste punkt och Asiens ostkust ansågs sålunda icke uppgå till mer än en tredjedel af jordens omfång. Detta var en af hufvudgrunderna, hvarpå Columbus stödde sin mening om möjligheten, att på en västlig sjöväg uppnå Indien. Och icke ens på denna jämförelsevis korta hafsvärd skulle seglingen vara oafbruten: öarna Antilia och Cipangu skulle tjäna honom till stationer på vägen.

I den store upptäckarens förhistoria spela den florentinske läkaren Paolo Toscanellis bref och karta en framträdande roll. År 1474 sände denne på begäran till konungen af Portugal ett bref, hvori han bestämdt uttalade sig för möjligheten af att sjöledes nå Indien och tydligt angaf huru man borde segla för att uppnå de rika städerna Zaiton och Quinsay, hvarom Marco Polo berättat. Af detta bref erhöll Columbus senare från Toscanelli själf en afskrift, och otvifvelaktigt är, att den karta som han omtalas hafva medfört till ledning under sin första färd, var en kopia af Toscanellis. Dennes anspråk på att anses såsom den andlige upphofsmannen till den nya världens

upptäckt, beror i viss mån på tiden när detta bref kom i Columbus' händer. Själfva brevet är visserligen dateradt den 25 juni 1474, men tillskriften till Columbus saknar datum. Somliga hafva ansett, att Toscanellis utlåtande först 1479 kunnat af Columbus begäras och mottagas, andra hafva fäst sig vid uttrycket »ha dias» — »för några dagar sedan» — i skrifvelsen till den senare och framhållit att skriftväxlingen mellan de båda männen ägt rum omedelbart efter det konungen af Portugal inhämtat den florentinske lärdes mening. I denna mycket omtvistade fråga torde det vara rådligast, att, i likhet med Harrisse, afhålla sig från att yttra någon åsikt.

Säkert är emellertid att konungen af Portugal, oakadt Toscanellis kraftiga tillstyrkan, icke lyssnade till de förslag, hvarmed Columbus bestormade honom. Af planer att söka land västerut kände man i Portugal mer än nog, men att taga steget så långt som den italienske främlingen påyrkade, föreföll alltför äfventyrligt. Långt säkrare ledande till målet syntes då fortgåendet på den väg, som portugiserna redan med framgång beträddt, vägen till Indien rundt Afrikas sydspets.

Innan vi med Columbus lämna Portugal, återstår att nämna några ord om en fråga, som för oss nordbor har ett särskildt intresse, nämligen den resa till Thule, d. v. s. Island, som Columbus skall hafva företagit i februari månad 1477, således under den tid som han företrädesvis tillbragte i Portugal. Det måste förutskickas, att berättelsen om denna färd, som skall hafva utsträckts ända till hundra spanska mil norr om Island, synes högst tvifvelaktig. Man har emellertid på grund däraf uppställt den hypotesen, att Columbus på Island fått höra talas om de forna Vinlandsfärderna och att det var dessa som ingåfvo honom tanken på ett land på andra sidan Atlanten. Finn Magnusson har t. o. m. framställt det mycket långsökta antagandet, att det varit en biskop i Skalholt som under en visitationsresa i Hvalfjord sammanträffat med den italienske sjömannen och på latin meddelat honom hvad han visste om land och haf i väster. Detta är naturligtvis endast lösa antaganden, och äfven om de vore grundade, torde resorna till Vinland icke hafva erbjudit stort intresse för Columbus, ty enligt hans tids uppfattning kunde detta land icke vara annat än en ö uppe i den isiga norden i närheten af Grönland, hvilket man såsom sagdt föreställde sig sammanhängande med Europa. För öfrigt var det ju icke

det vilda vinet och de själfsådda sädesfälten, hvilka icke ens kunde locka vara förfäder till en stadigvarande kolonisation, som vinkade Columbus på hans färd; hans håg stod till Indiens rika guld- och kryddländer.

Bland Columbus' föregifna föregångare är det två, som mera intressera oss, enär deras resor skola hafva utgått från den skandinaviska nordn. Den ene är den »frisländske» fiskaren, som omtalas i Zeniernas bekanta reseberättelse, den andre är en viss Johannes Scolvus, hvilken, enligt den spanske historieskrifvaren Gomara, på danske konungens befallning år 1476 uppsökt och funnit ett land på andra sidan Atlanten. Den sista tidens forskningar hafva gjort det allt mera sannolikt, att den förra berättelsen saknar all grund; den senare åter, som kan vara sann, då Gomara bland sina sagesmän nämner den svenske biskopen Olaus Magnus, afser helt visst intet annat än ett försök att återknyta den sedan 1400-talets början afbrutna förbindelsen mellan Norge och Grönland. Det är på denne Scolvus, hvilkens namn i en senare skrift genom tryckfel blifvit gjort till Scolnus, som den bekante geografen Lelewel grundat sin hypotes om den *polske* amerikafararen »Johann från Kolno», en hypotes, som alltjämt upprepas och vinner beaktande, och alltså utgör ett nytt vittnesbörd om, att när en oriktighet en gång under skyddet af ett berömdt namn innästlat sig i litteraturen, är det synnerligen svårt att utrota densamma.

Det synes vara säkert, att Columbus i slutet af 1484 eller början af 1485 lämnat Portugal. En bidragande orsak härtill var icke, såsom ofta uppgifves, sorgen öfver hustruns död; i stället lämnade han i landet henne och åtminstone tvenne barn, hvilka han icke mera fick återse. Om Columbus' ord, att han i Portugal tillbragt långa år, endast för att få sin plan förverkligad, tåla vid någon afprutning, så synes däremot hans vistelse i Spanien uteslutande hafva varit egnad åt sträfvanden för uppnåendet af det stora mål. han föresatt sig. Det skulle föra för långt att här följa hans lidandes historia under dessa år, sådan den nyare forskningen, allt under svårigheter förorsakade af den intrasslade kronologien, sökt fastställa densamma. Ingen motgång kunde förmå honom att afstå från sin fattade föresats. Han sökte för den understöd hos landets monarker och betydande män. För sina planers utförbarhet åberopade han icke blott sin tids kosmografiska vetande och gängse rykten om i fjärran

skådade öar. Underligt tolkade bibelspråk, yttranden hos klassiska författare så väl som i senare skrifter, allt sökte han tillämpa på sin idé, och framför allt sökte han locka Spaniens herskare med hoppet om en oerhörd vinst. Och det vunna guldet skulle tjäna ett högt mål. Därmed skulle ett nytt korståg utrustas, och den heliga grafven äntligen ryckas ur de otrognas händer. Det ej minst viktiga han åsyftade, var hedningarnas omvändelse. Sju tusen år skulle, enligt den helige Augustinus, världen bestå, och af dessa troddes redan mer än 6,800 vara förgångna; det var alltså hög tid, att missionsarbetet med kraft bedrefves, så att kristendomens ljus före den yttersta dagen kunde nå österns konungar och folk, hvilka genom beskickningar till påfven uttryckt sin längtan därefter.

Det är icke underligt, att Columbus med sådant tal på tungan af mången ansågs såsom en svärmare och fantast, ehuru de religiösa bevekelsegrunderna, framför allt i Spanien, voro egnade att vinna beaktande, där man ännu var inbegripen i det sedan århundraden pågående troskriget mot morerna. Måktiga beskyddare har Columbus därför icke saknat, och oantagligt är ej, att misstanken om att det dock kunde ligga någon grund för hans ord, gjorde att man icke helt och hållet ville visa honom tillbaka och därigenom förmå honom att erbjuda sina tjänster åt någon annan makt. Sålunda lefde han på nådebröd, än i hofvets närhet, än hos hertigen af Medina-Celi, men slutligen har han förlorat allt hopp om framgång och beslutat att vända Spanien ryggen. Utfattig och öfvergifven kom han då, ledande sin unge son vid handen, vandrande till klostret La Rabida, i närheten af Palos, den lilla stad, där han sedermera skulle både anträda och avsluta sin första minnesrika färd. En medlidsam prior, som hade förbindelser vid hofvet, tog honom där i sitt beskydd, en läkare i den närbelägna sjöstaden efterskickades och fann främlingens ord beaktansvärda.

Nu äntligen lyssnade Ferdinand och Isabella till den djärfve förslagsmakaren, men än en gång höll det hela på att gå om intet, och nu till följd af Columbus' egna fordringar. Man kan icke annat än skänka sin beundran åt den orubbliga tro på sin saks utförbarhet, som förmådde honom att uppställa anspråk så vidtgående, att han icke kunnat fordra mera, om han stått på höjden af framgång och anseende. Att han skulle utnämnas till amiral öfver oceanen och upphöjas i spanskt adligt stånd, att han skulle erkännas såsom vice-

konung öfver alla nyupptäckta länder och åtnjuta en tiondedel af de kungliga inkomsterna däraf, var det väsentliga han fordrade, och detta icke blott för sig själf, utan dessa värdigheter och förmåner skulle vara ärftliga inom hans släkt. Sådant syntes de spanska monarkerna med skäl vara för mycket begärdt. Än en gång begaf sig Columbus åstad för att i annat land söka sin lycka, men han återkallades och allt beviljades honom.

I Palos utrustades nu en flotta af tre små skepp, och det kan vara af intresse att erfara, att kostnaden för den märkvärdigaste expedition, som upptäcktshistorien vet omtala, enligt Harrisses beräkningar, uppgick till 1,140,000 maravedis eller 336,500 francs, hvilken summa drottning Isabella för ändamålet lånade af sin skattmästare. Att hon, såsom det berättas, därför pantsatt sina juveler, bestrides på den grund, att hon icke hade några sådana att pantsätta, enär detta redan var gjordt förut för att skaffa penningar till kriget mot morerna. Vidare synes det vara konstateradt, att Columbus genom någon okänd gynnare anskaffat en åttendedel af kostnaden, hvilken del i långt senare tid uppskattades till 500,000 maravedis eller 120,000 francs, och slutligen bestod staden Palos hyra för två karaveller, hvilket alades den såsom försoning för någon där begången missgärning.

Den 3 augusti 1492 lämnade Columbus med sin flotta Spanien och styrde till Kanariska öarna, hvilka han valt till utgångspunkt framför de ännu västligare belägna Azorerna, därför att dessa senare lydte under portugisiskt valde. Från ön Gomera ställdes sedan, enligt Toscanellis föreskrift, kursen rätt mot väster. Nordostpassaden förde skeppen med god fart framåt öfver ett jämförelsevis lugnt haf. Redan den 16 september trodde man sig vara i närheten af land. Än var det de simmande tångmassorna i Sargassosjön, än en molnbank vid horisonten, som föranledde Columbus till antagandet, att han befann sig nära ön Antilia, men då denna icke kunde upptäckas, beslöt han att icke slösa tid på dess uppsökande och fortsatte vidare i samma riktning, till dess han den 7 oktober, föranledd af fåglars flykt, beslöt att styra en sydvästlig kurs.

Den fråga, som beträffande denna första färd öfver oceanen egentligen vållat meningsskiljaktighet, är den, huruvida det ligger sanning i berättelsen, att besättningen, orolig öfver resans längd och den ständiga ostvinden, som syntes göra återfärd omöjlig, gjort my-

teri, ja, hotat Columbus med döden, om han icke inom tre dagar vände stäfvén mot hemmet. Om något sådant innehåller emellertid amiralens dagbok icke ett ord. Man nödgas därför antaga, att berättelsen om det missnöje, som utan tvifvel rådde bland folket, åtminstone innebär mycken öfverdrift.

Den 11 oktober på kvällen tyckte sig Columbus skönja ett ljusken för ut, och kl. 2 på morgonen den 12 (gamla stilen), då månen gick upp, fick en af matroserna sikte på en låg, med palmer bevuxen strand. Vid dagens inbrott skedde landstigningen, och den nyupptäckta ön, som togs i besittning för Spaniens krona, kallades San Salvador; af infödingarna benämndes den Guanahani.

Här stå vi åter inför en af de talrika tvistefrågorna i Columbus' historia. Hvar ligger San Salvador? Att det var på en af Bahamaöarna, som Columbus landsteg, är uppenbart, men hvilken af dem är omöjligt att med visshet afgöra. Man tvekar i valet mellan fyra eller fem af dessa öar; de flesta nyare författare synas böjda för den, som nu kallas Watlings Island.

Med anledning af den ovisshet, hvari Columbus lämnat eftervärlden om läget af det land, på hvilket han först satte sin fot, har man mot honom framställt den beskyllningen, att han varit groft okunnig i sjömansskap och navigation. Han har, säger man, icke förstått använda sin tids visserligen ofullkomliga instrumenter för att göra en observation på denna viktiga punkt, han har under hela sin färd öfver oceanen icke gjort en enda astronomisk bestämning, han har icke, oaktadt flerfaldiga påminnelser från de spanska myndigheterna, upprättat någon karta öfver sina upptäckter, och orsaken härtill skulle ha varit, att han icke egt kompetens att göra en sådan. Det är Tysklands förnämste författare på den historiska geografiens område, Peschel, Breusing och Ruge, som täfla om att i detta afseende förklena honom. Däremot hafva på sista tiden till hans försvar uppträdt österrikaren Gelcich och engelsmannen Markham. Den senare har med instämmande framhållit samtidas berömande uttalanden om Columbus' framstående förmåga såsom sjöman, och den förre har med rätta erinrat därom, att vi icke känna hans dagbok under den första färden annat än af de utdrag, som Bartolomé de Las Casas därur gjort, och att således där kunnat stå mycket, som nu är oss obekant, samt att Columbus hade en bestämd anledning till sin fåordighet i sina bemödanden att för andra förhemliga

den af honom funna vägen. Med mycken skarpsinnighet har Gelcich påvisat, att de sparsamma notiserna dock otvetydigt peka på, att Columbus både förstått att utföra och verkligen gjort de observationer, som man af honom kunde vänta, och att han i jämförelse med sina samtida ingalunda kan beskyllas för okunnighet i sitt yrke.

* * *

Det ligger icke inom området för denna uppsats, att följa Columbus på alla hans fyra resor, ej heller att redogöra för de vidrigheter och olyckor, som han mot slutet af sitt lif fick röna, egentligen såsom följd af de stora fordringar han för sig själf uppställt och vid hvilka han envist fasthöll, ehuru de snart visade sig omöjliga att tillfredsställa. Hans handlingar och bedrifter under hans senare lifskede äro jämförelsevis väl kända, och den nyare forskningen har icke i afseende å dem funnit anledning till så mycken kritik, som rörande hans tidigare lefnad. Här må till slut blott framhållas, huru han uppfattade sina upptäckter i förhållande till de geografiska begrepp han mottagit af forntid och samtid och själf med värme förfäktat.

Det första stora land han på sin första resa berörde var Cuba. Han var då öfvertygad om, att han nått Marco Polos Cipangu; han sände folk i land för att uppsöka de stora och folkrika städer, där hustaken skulle vara belagda med gedigna guldplåtar, men de funno blott usla hyddor och nakna vildar. Kort därefter upptäckte han Haiti, i hvars floder han fann guldsand. Nu ändrade han mening: Haiti var Cipangu och Cuba däremot den östligaste punkten af Asiens fastland. På sin andra resa seglade han längs Cubas sydkust, men nödgades, innan han nått dess västliga ända, vända åter. Han lät då upprätta ett dokument, i hvilket han och alla hans skeppsbefälhafvare och matrosar högtidligt förklarade, att man funnit Asiens kust; den som vågade förneka detta, skulle straffas med piskslag och tungan skulle skäras ur hans mun. Den tredje resan förde honom till Södra Amerikas fastland vid Orinocos mynning. Genom en följd af underliga slutsatser kom han här till den meningen, att jorden icke vore klotrund utan päronformig. Den del af jordytan, som motsvarade päronets smalare ända, hade han nu uppnått, och på denna del låg det jordiska paradiset, från hvilket den väldiga flod han funnit nedströmmade. Tvekande om riktigheten af sin hypotes, med-

gifver han dock, att den vattenrika floden kunde förklaras genom tillvaron af en stor kontinent. En sådan kände dock icke de gamla kartorna i den trakten, och det var därför, sedan dess förekomst blifvit bevisad, som åt Södra Amerika först gafs namnet »den nya världen», under det att det Norra länge troddes vara en del af Asien.

Slutligen under den fjärde resan färdades Columbus längs Centralamerikas fastland. Här fick han höra dunkla rykten om ett stort haf på andra sidan och vann härigenom öfvertygelsen, att han uppnått Aurea Chereonesus, den smala Malakkahalfön, i hvilken föreställning han styrktes af guldrikedomen i landet Veragua. Stormar och olyckor af många slag tvungo honom dock att vända åter, innan han uppnått den förmodade halföns sydspets. Alla hans fartyg gingo på återresan förlorade; skeppsbruten, fattig och fallen i onåd nådde han till sist Spanien för att där, bortglömd af en otacksam samtid, framlefva sina sista dagar.

Samma ovisshet som vidlåder hans lifshändelser, hvilat ock öfver hans jordiska kvarlevor. Columbus afled i Valladolid den 21 maj 1506. År 1513 flyttades hans lik till Sevilla och på 1540-talet enligt hans egen önskan till domkyrkan i Santo Domingo. Då den spanska delen af Haiti år 1795 afträddes till Frankrike, öfverfördes hans kista till Havanna, men 1877 har man vid en ny ransakning af grafhvalfvet i Santo Domingo trott sig finna, att Columbus' ben ännu hvila därstädes, hvilket åter af andra blifvit förklaradt vara ett misstag. Alltså känner man med lika liten säkerhet hvar hans graf är, som stället hvarest hans vagga stått.

* * *

Denna skildring har företrädesvis rört sig omkring Columbus' yttre lif och sökt visa, att kritiken i afseende därå rifvit mycket ned, utan att kunna bygga mycket upp. Men icke heller den berömde mannens inre egenskaper, hans karakter och hans sinnesriktning hafva varit skonade för en lika närgången granskning. Man har framställt Columbus såsom en fantast och religiös svärmare, såsom en äfventyrare, hvilken endast gynnad af slumpen och utan all egen förtjänst kommit att fullborda det stordåd, hvarför han blifvit berömd, man har beskyllt honom för egennyttia, grymhet och okunnighet. Med ett ord, den bild som efter fyra hundra år äfven samvetsgranna och skarpsinniga skildrare uppdraga af den nya värl-

dens upptäckare, är långt ifrån fördelaktig. Åtskilligt talar dock för att denna bild framträder med förvridna drag. Framför allt bör man väl vid bedömandet af mannens karakter fästa tillbörligt afseende vid att han, såsom andra, var ett barn af sin tid. Vidare synes det oberättigadt, att på grund af dessa samma källor, hvilkas ofullständighet eller otillförlitlighet man gör sig all möda att uppvisa, teckna en bild af Columbus' inre människa, hvilken ju är mycket svårare att träffa än hans yttre lefnadsomständigheter. Med skäl torde man därför kunna säga, att den fattige väfvaresonen, som ägnade nästan hela sitt lif åt förverkligandet af en stor tanke, som aldrig ett ögonblick tviflade på dess sanning och på att han af Gud blifvit utsedd till verktyg för dess utförande, väl icke för oss framstår med helgonglorian kring sin panna, men dock gjort sig förtjänt att bedömas med större sympati än nu i allmänhet tycks vara fallet. För öfrigt må hans fel och brister hafva varit hvilka som helst, hans verk talar för honom, dess betydelse har kritiken icke mäktat fördunkla; med rätta firas därför i dessa dagar Cristofer Columbus såsom en af världshistoriens stormän.

DET SVEITSISKE DEMOKRATI.

AF

H. E. BERNER.

I.

Det lille Sveits's demokrati har endnu ikke fundet sin de Tocqueville eller James Bryce. Det er til Nordamerika hine forfattere har vænnet os til at gå, når vi vil studere de moderne demokratier.

Sveits er jo også så lidet. Det er kun 41,390 □km. i udstrækning, altså kun lidt større end vort Nordlands amt, med en folkemængde (1 december 1888) af kun 2,933,000, medens den nordamerikanske republik omspænder 7,752,810 □km. med en folkemængde af 62,622,250. Som republik overstråles det jo også af sin store nabo Frankrig, som altid hendrager opmærksomheden så stærkt på sig, at den lille republik østenfor Jura sættes i skygge.

Men selv i vore dage, da staternes vægt og selve deres tilværelsesret gjernest alene dømmes efter det antal tusinder eller millioner soldater, de kan mønstre, og efter deres budgetters milliarder, selv nu har dog Turgots mere end hundrede år gamle ord om de små staters fortrin kanske ikke ganske tabt sin berettigelse. »Det er — yttrede han — i de små stater, at de sande regjeringsprinciper har udviklet sig, at ligheden er bevaret, og at den menneskelige ånd har gjort de mest betydelige fremskridt.»

Det er ialfald kraft i dette sveitsiske demokrati. Det har betegnet sin vei på en merkelig måde. Det begyndte som en liden snebold høit på en alpetinde, og voksende som et sneskred har det med voldsom fart fyldt dalene og er bleven den herskende magt. Forfatningshistorien kjender neppe noget merkeligere end det demo-

kratiets seiersløb gennem de 22 kantoner og hele sveitserrepublikens statsforfatning i løbet af disse sidste 50 år.

Man tænker heller ikke længer, når man nævner Sveits, alene på turistlandet med Europas høieste fjelde, med de henrivende dale og indsøer. Man tænker ikke heller alene på Sveits som samlingsstedet for alle mulige internationale kongresser og møder: fredskongresser, arbejderkongresser, postkongresser, literære, kunstneriske, videnskabelige og mange andre slags kongresser, som med sine mange efterladte internationale bureauer har gjort landet til et slags anerkjendt nøitralt, kulturhistorisk centrum for en række af vor tids mest fremtrædende bestræbelser for at knytte menneskene fastere sammen ved fælles civilisatoriske formål. Man tænker nu også på Sveits som det verksted, hvorfra Jean Jacques Rousseau for over hundrede år siden udsendte sine demokratiske sprengprojektiler, og fra hvis rustkammer der nu igjen under de høist forandrede forhold i Europa synes at være nye og vigtige lærdomme at hente. Thi idet demokratiet gjør sine fremskridt overalt, bliver dets fremtrædelsesformer ikke mindst interessante der, hvor de viser sig i sin mest fremskredne udvikling. Og Sveits er allerede med en vis ret kaldt »demokratiets fremskridtsland» d. v. s. det land, hvor man vil have bedst leilighed til at studere demokratiets udvikling.

Og dog synes jo Sveits, ligesom sin østlige nabo, Östrig-Ungarn, snarere at være navnet på »et geografisk begreb» end på en folkelig enhed. De knapt 3 millioner mennesker er skilt ad ved snart sagt alt hvad der kan skille og splitte, medens der synes at være så få af de sammenslutningens kræfter, som bringer et demokrati til at gjennemtrænges af følelsen af enhed, broderskab og lighed, og til at marchere »im reihe und glied».

Dette lille Sveits, som selv altså ikke er større end et af vore amter, er fra gammel tid splittet op i kantoner, hvoraf flere ikke er stort større end præstegjæld hos os. Der er 22 kantoner, eller, da tre af dem igjen er delt i halve, ialt 25, som hver værner om sin selvstændighed, hver har sin forfatning, sin regjering, sin lovgivende forsamling, og først i forholdsvis nyere eller, om man vil, i nyeste tid, er bleven enige om at forandre det gamle statsforbund til en forbundsstat.

Mindet om bitre rivninger og misstemninger mellem dem er ingenlunde uddøet. »Kantöntli-ånd» og »kirchthurm»-politik er endnu

europæisk almenkjendte udtryk for »bygdepolitik» og separatisme. Det er ikke så længe siden hver kanton satte sin ære i en bygdepatriotisk selvstændighed, som tilsidesatte alle hensyn til en fælles øverste statsgrundsætning eller til et ledende statshensyn. Deres historie er fuld af beretninger om indbyrdes kampe, om blodige slag, og om tyrannisk underkuelse af den tabende kanton. Kantonerne havde for ikke længe siden hver egen mynt, som ikke anerkjendtes i nabokantonen. De havde eget toldvæsen; den sidste rest af dette op- hørte først ifjor ved afskaffelsen af den såkaldte »ohngeld» eller told på brændevin og vin, der førtes fra den ene kanton over til en anden. Hver kanton havde sin egen lovgivning, sin egen domstol, sin egen — skarpretter; handlinger, som var straffri i en kanton, kunde med- føre en uges arrest, om man foretog samme handling inden nabokan- tonens grænse. Ja hver kanton var i den grad en selvstændig, på de andre kantoner avindsyg magt, at de havde sine serskilte diplomati- ske agenter i verdensrigernes hovedstæder til at underhandle med deres kongelige og keiserlige majestæter, ligesom til gjengjæld Frankrig, Östrig, Italien sendte særegne gesandter til de særlige kantoner, hvor de ønskede at være repræsenteret. Halvkantonen Appenzell I. Rh., som endnu kun har 13,000 indbyggere, viste sin selvstændighed ved i mange år at negte at anerkjende julirevolutionen og Ludvig Filip som fransk konge! — I en kanton herskede aristokratiet, i en anden demokratiet; i en det katholske præsteskab, i en anden rationalister eller protestanter. Thi også i religiøs henseende var og er det sveit- siske folk splittet til det yderste. Og man ved, hvorledes religions- forskjel kan splitte! I Appenzell A. Rh., Waadt, Zürich, Schaff- hausen, Neuchatel, Bern, Glarus, Basel, Thurgau og Graubunden er flertallet (tilsammen 58 pct. af befolkningen) luthersk evangelisk; medens katolikkerne (omtrent 40 pct. af befolkningen) råder i Tessin, Wallis, de gamle skogkantonen, Appenzell I. Rh., Zug, Freiburg og i større eller mindre grad også i Solothurn, St. Gallen og Genf.

Også fjeldene splitter; hvorledes har ikke f. ex. naturen selv reist det vældigste skille mellem folkene i Rhônedalen og dem i Aardalen? Næringsveiene i dette lille land er ikke mindre forskjel- lige; i enkelte kantoner er fædriften det overveiende; i andre ager- bruget, vinavlen eller industrien. Nogle kantoner består af bare bybefolkning f. ex. Baselstadt, andre af bare landdistrikt.

Men ikke nok herved. Også sprogene har splittet befolkningen. I kantonerne nær den franske grænse tales væsentlig fransk; (omtrent 640,000). I kantonerne Tessin, Graubunden og Waadt hersker italiensken; (omtr. 160,000). I Graubunden findes også 38,000 mennesker, som taler romansk. Ellers i Sveits tales der væsentlig tysk; dette er rigtignok også den overveiende del af befolkningen, eller omtr. 71 pct. Her tales altså fire forskellige sprog; med andre ord: her har man Babels tårn.

Hvorledes kan da her være et folk, til og med et folk, bundet fast sammen ved en demokratisk forfatning?

Imidlertid — Sveits kan pege på en 600-årig historie. Hele den civiliserede verden deltog gennem bladenes festberetninger i dets store 600-års jubilæum ifjor höst. Der er ikke så mange stater, som har fejret en slig fest. Og hvad dets demokrati angår, så er det vistnok ikke af gammel dato; men det har havt styrke nok til at overvinde de største hindringer.

Gamle teorier slår med andre ord ikke altid til ligeoverfor de sveitsiske forhold. Hvorledes har det ikke f. ex. været en skråsikker filologisk grundsætning, at »sproget er nationaliteten» (la langue c'est la nationalité). Men den sveitsiske nationalitet har vist denne af visse politikere så varmt understøttede og så despotisk gennemførte teori den suveræneste foragt. Tiltrods for sine 4 sprog er sveitserne vedblevne at føle sig som et folk. De har vist verden, at det, som tilslut gjør en nation, er ikke netop fællesskabet i ordforråd og verbernes böininger. »Den gjensidige sympathi — udtaler I. Navicow¹ — som ligeså ofte fremkaldes ved forskelligheder som ved ligheder, den fælles erindring om gode og onde dage, den faste, urokkelige beslutning om, at ville leve sammen og dele en fælles skjæbne — det koste hvad det vil! — i dette og i intet andet åbenbarer en nations sjæl sig.»

Og denne bevidsthed om at udgjøre et folk, denne bevidsthed har sveitserne. I kraft heraf er de et folk. Historiens begivenheder, naturforholdene m. m. har skabt hos dem denne bevidsthed. Og den har vist sin kraft ikke mindst i de sidste årtiers forfatningshistorie.

Med Sveits's eksempel for öie drömmer man jo også allerede om dannelsen af en föderativ stat omfattende alle Europas lande, med

¹ Citeret i Revue des deux mondes. Tome 108 p. 633.

bibeholdelse af deres indre selvstændighed. Forskjellen i sprog, afstamning, religion eller materielle interesser er ialfald neppe nogen afgjørende hindring. Det kommer kun an på, at en stærk nok fælles interesse forbinder dem, således som tilfældet er med Sveitserne. Og er der ikke allerede en sådan fællesinteresse tilstede også for de europæiske staters vedkommende? Eller er det ikke fællesinteressen hos Tyskland, Østrig-Ungarn og Italien af at kunne betrygge Europas fred och Europas civilisation, som har givet sig tilkjende ved dannelsen af »trippelalliancen» og ved afslutningen af handelstraktater m. m., som gjør folkene så solidariske i sine materielle interesser? Og er ikke muligens dette den første, skrøbelige form for en tanke, som Sveits så lykkelig har realiseret i det små, og som en vakker dag kan resultere i større kombinationer? Disse spørgsmål får man overlade fremtiden at besvare.¹

Den sveitsiske republik daterer sig fra 1 August 1291, da det første edsforbund efter kong Rudolf af Habsburgs død stiftedes mellem de tre såkaldte skogkantoner ved Vierwaldstättersöen: Schwyz, Uri og Unterwalden. De lovede hinanden »i god tro og under ed med liv og gods» at hjælpe hverandre mod enhver, som vilde öve vold mod nogen af dem, og at lade alle sine indbyrdes tvistigheder afgjøre ved voldgift af de forstandigste mænd, samt at finde sig i, at den, som ikke godvillig efterkommer voldgiftskjendelsen, skal tvinges dertil af de andre. Rudolfs søn vilde imidlertid tvinge edsforbundet til underkastelse, og til de derpå følgende begivenheder er det, at sagnet om Wilhelm Tell m. v. slutter sig. Efter Östrigernes nederlag i slaget ved Morgarten 1315 tiltrådtes edsforbundet efterhånden af Luzern, Zürich, Glarus og Zug, og disse 7 kantoner kaldes derfor endnu ofte »die alten orten». De övrige kantoner er først kommen til senere, og 9 af dem først i dette århundrede (1803 og 1815).

Det er sagt om Englands frie forfatning, at dets germaniske forfædre fandt den i sine skoge. I disse skoge synes også Sveitserne at have fundet modellen til den moderne demokratiske styrelsesform, vi i disse blade vil forsøge at give et omrids af. Allerede for omtrent 600 år siden samlede Sveits's frie mænd til »Landsgemeinde»

¹ Se grev Kamarovski, professor i folkret ved Moskvas Universitet i »Revue de droit international, XX». 1888 (Bruxelles). (Anmeldt af E. Elberling i dansk »Nationalökonomisk Tidsskrift» 1889 s. 272 flg.)

(allmannathing) på en slette for at vedtage love, afsige dom, pålægge skatter m. v. akkurat som vi læser i sagaerne om vore gamle thingmøder på Frosten eller Eidsivía. Og slig omtrent udöver endnu den dag det suveræne folk i flere af kantonerne sine ældgamle rettigheder; thingstevnerne ved Bürglen m. fl. st. har overlevet alle tidens omskiftelser. Uagtet det er over 20 år siden Hepworth Dixon skrev sin bog om »Sveitserne«, og meget er forandret i Sveits i disse år, passer dog endnu hans livfulde skildring af de traditionelle thingmøder i Uri.

»En gang om året samles, skriver han, alle på valglisten indskrevne medborgere for at vælge en styresmand, for at forlige retstvister, beslutte nye skatter, pådømme misgjerningssager og vedtage nye love. Dette thingmøde holdes om sommeren og altid på en søndag, på en åben plads — en slette, et torv eller i en skogli. De stemmeberettigede møder med våben i hånd. Hver mand bliver nøie mønstret; vækkes der tvivl om hans stemmeret, må han dokumentere den på stedet; denne dokumentation er forresten ikke vanskelig; han opgiver bare fra hvilken kommune han er og nogle tilstedeværende som vidner på, at det er sandt. En kommune er et kompagni indelt i roder og underafdelinger; hver mand har sit nummer og sin plads; er han fraværende, står pladsen tom, ingen fremmed kan intage den. Den til folkeforsamling fremmødte kanton er en hærafdeling — ikke en folkehob. Hver mand har ret til at stemme, hvis han ikke er fattiglem, fallent, forbryder eller lösgjenger. Er han derimod en mistænkelig person — uden medborgerlig tillid — kan det gå ham ilde; han kan prise sig lykkelig om han slipper fra det med liv og lemmer. Disse møder har noget overordentlig malerisk over sig.»

»Lad os for eksempel se på et sligt thingmøde i Uri. Mændene i Uri — katolikker af germanisk stamme, fårehyrder, førere og veivisere, gjestgivere, skogvogtere, kanske også en og anden gemsejæger — overlader ikke sin stemmeret til nogen repræsentant. De har ikke glemt Walter Fürst og Wilhelm Tell. Ved hver sving på veien mødes de af minder fra den tid, da de var undertrykte som træler og reiste sig som mænd. Hvad de har vundet med kraftig arm, agter de at våge over med årvågent öie. De overlader ikke til nogen repræsentation at give og ophæve love, men udöver selv den suveræne magt i sin folkeforsamling.»

Knap et bösseskud fra Bürglen i Schöchendal, hvor Tell¹ fødtes og hvor hans kapel nu står, ligger lige ved broen mellem veien og elven en slette, som siden ældgammel tid har været thingpladsen for Uris mænd. En gang om året, første søndag i mai, medens sneen endnu ofte ligger flækkevis på marken, og isflakene driver i elven Reuss, rider Uris »landamann», formand i regjeringsrådet, ud fra Altorp i spidsen for en skare ryttere, ledsaget af nogle af kantonens militstropper med deres musikkorps og fane — et vældigt oxehoved — samt nogle stadstjenere i sort og gul uniform og endelig to gamle sveitsere med Uris gamle felttegn: to böffelhorn på lange stænger. Ned fra övre Reuss kommer mændene fra Andermatt og Wasen anstigende i rask takt; nedigjennem Maderendalen rykker mændene fra Bristen og Stössli frem, medens mændene fra Bürglen og Spiringen marcherer ned igjennem Schöchendalen og mændene fra Seldorf og Attinghausen strømmer ned fra den anden side af Reuss. Hver mand af Uri, som har fyldt sine 20 år, og ikke bærer præstekjole eller munkehætte, er pligtig til at møde frem denne dag. Der sættes op en forhøining midt på sletten; stængerne med böffelhornene reises i veiret; et jagthorn lyder og »landamannen» indtager sin plads. Dermed er thinget sat. Dagsordenen eller listen over de sager, som skal afgjøres, bliver derpå oplæst. En bataillon skal forøges, en vei skal bygges, en elv opdømmes, en skog udhugges; en skat må muligens pålægges, en tjenestemand straffes, en lov ændres. Den som vil begjære ordet for at udtale sig, har adgang dertil; hans forslag høres og bedømmes. Afstemningen sker åbent ved oprækning af hænderne. Et forslag antages, et andet forkastes, og i sidste fald kan sagen ikke tages op igjen. Når alle sager er komne under afstemning, er thinget slut, og Uris konger slukker sin törst i en seidel öl. Derpå tager de ned forhøiningen og vender hjem hver til sit under patriotiske sange.»

Dette er det man forstår ved »det rene demokrati» eller folkestyre. Man kjender med andre ord ikke til nogen repræsentativ forsamling, noget storthing eller nogen riksdag. Det er folket selv, som umiddelbart vedtager sine love, vælger sine tjenestemænd m. v.

Og dette rene demokratis idealer er det, som i den seneste tid er nået så mærkværdigt langt til gennemførelse i hele Sveits.

¹ De nyere historiske undersøgelser har godtgjort, at Tell kun er en sagnfigur, som har sit sidestykke (Hemingen unge, Palnatoke) hos os og andensteds.

Sex kantoner har gennemført det i sine forfatninger. I de andre har der stået en levende kamp mellem det rene folkestyre og det repræsentative, og i denne kamp er det rene folkestyre gået af med seiren, forsåvidt ialfald at der er gjort store og altid større tillempninger til det. Og, som vi snart skal se, er året 1891 ikke alene bleven et mærkeår ved 600-års festen for Sveits's beståen, men også ved den nye og vidtrækkende seier, det rene demokrati vandt nogle dage för festlighederne, ved en folkeafstemning, hvorved det såkaldte folkeinitiativ blev vedtaget som en af forbundsforfatningens store grundsætninger.

Men seieren er ikke hidført af demokratiet fra det 13:de århundrede, da der ikke var mere end en folkeklasse: bönder under en patriarkalisk samfundsordning. Det er vor tids langt stærkere demokrati, udviklet af vor tids bevægede og mangeartede samfundsforhold, og stærkt påvirket af de rousseauske folkesuverænitetets-ideer, som har skabt de nye sveitsiske statsformer.

Den franske revolution blev selvfølgelig ikke uden mægtig indflydelse på de små kantoner östenfor Jurafjeldene. Sveits dannede ingen undtagelse hverken hvad revolutionære bevægelser eller Napoleons overgreb angår. Forfatningen af 1798, som blev påtvunget Sveits efter fransk invasion, afskaffede det gamle löse forbund mellem kantonerne og indførte enhedsstaten samt det repræsentative demokrati med et senat og deputerkammer. Enhedsstaten vakte imidlertid den mest levende modstand, og förstekonsulen Napoleon udtalte i 1803 dödsdommen over den med de ord: »Naturen har gjort eder til en forbundsstat; ingen fornuftig mand søger at undertvinge naturen.»

Sveitsforbundet rekonstrueredes, om end på en lös grundvold. Det var kantonernes suverænitet, som först og fremst sikkredes. Deraf fulgte også, at de gamle demokratiske kantoner benyttede sig af leiligheden til at vende tilbage til sit gamle umiddelbare demokrati, sin »landsgemeinde».

Först med julirevolutionen 1830 begynder også i Sveits den udprægede demokratiske bevægelse, der spores i alle Europas lande. Da begyndte nemlig middelklasserne og byerne at reise hovedet lige overfor den aristokratiske landadel, som i stor udstrækning havde tilrevet sig magten. Og med den sociale omdannelse fulgte også

omdannelse af forfatningen, først af kantonalforfatningerne og så af forbundsforfatningen.

Men middelklasserne skabte forfatningerne i sin ånd, de skabte det repræsentative demokrati. Det var jo i det hele netop da middelklassernes gyldne tid. De havde netop også sin store profet, Mr Guizot, som med så stor overlegenhed havde begrundet sin »juste milieu politique» netop på tilværelsen af »en middelklasse af borgere, som ikke er udtømte ved fattigdom eller overanstrengte ved arbejde således som arbejderne, og hellerikke er overmattede og sløve af et liv i overdådighed således som adelen og pengefyrsterne».

For Guizots historiske blik fremstiller mange århundreders arbejde sig som optaget alene med denne ene ting: at skabe en »tiers état», en middelklasse, som ved sin oplysning og sin interesse for de offentlige anliggender netop skulde være kaldet til i vor tid at angive »den offentlige mening». Dens politiske rolle skulde være at hjælpe styrelserne og dele deres ansvar; den skulde væsentlig være kontrollerende. Omsat i praktisk form leder disse opfatninger netop til den repræsentative, parlamentariske statsform, statsmagtens deling, en begrændset stemmeret, og en fornægtelse af folkesuveræniteten. («Qu'on ne gouverne que de haut en bas.»)

Under kampråbet »republikansk lighed» begyndte det således efter julirevolutionen at gå løs mod de gamle sveitserske oligarkiske og patriciske familier, der i så mange kantoner havde usurperet al styrelse i sine hænder, og mod landets overmagt over byerne, der jo ved sin store industri var bleven det nye oplyste demokratis styrke. Det var det gamle samfund, som kjæmpede mod de nye, historiske overleveringer mod tidens udviklingstrang. Det var forgjæves her at påkalde forbundsstyrelsens mellemkomst. Det var forgjæves, at de katholske kantoner 1846 sluttede sig sammen til et »sonderbund» til værn mod den voksende radikalisme.

Det liberal-radikale parti demokratiserede således fra julirevolutionen 1830 til februarrevolutionen 1848 ikke alene de enkelte kantoners forfatning, men det feirede måske sin største triumf ved omdannelsen af forbundsforfatningen i 1848. Denne blev, uagtet jo februarrevolutionen ellers var fattig på politiske ideer og mere sysselsatte sig med de sociale spørgsmål, af største betydning for Sveits, derved at den ikke alene indførte almindelig stemmeret, men også konsoliderede republikken ved indførelsen af føderale institu-

tioner (stænderråd og nationalråd, samt forbundsregjering, fælles høiesteret, straffelov m. v.), der i sine ydre omrids har adskillig tilfælles med de nordamerikanske.

Der var da gået omtrent 100 år siden Montesquieu (*L'esprit des lois* t. IX ch. 1) havde vist en ny side af sit geni ved følgende ord om den föderative republiks fordele: »dersom en republik er liden, ödelægges den ved fremmed vold; dersom den er stor, ödelægges den ved indre sprængning. Ondet ligger i tingen selv; det kan ikke bödes ved nogen form. Derfor er det stor sandsynlighed for at menneskene tilslut skulde være blevne tvungne at leve under monarki, dersom de ikke havde opfundet en forfatning, som har alle en republiks indre fordele, og monarkiets ydre styrke. Jeg taler om den föderative republik. — — Denne styrelsesform er en forening, ved hvilken flere politiske samfund samtykker i at blive led i en större stat, som de vil grundlægge. Det er et samfund af samfund, som danner et nyt, og som kan vokse ved nye tilslutninger, lige indtil dets magt er stor nok til at yde alle dele de forenedes sikkerhed. — — Dersom der udbræder oprör hos et medlem af de konfödererede, kan de andre dæmpe det (hvilket også skede ved opröret i Tessin i 1890). Dersom misbrug indsniger sig et sted, rettes det af dem, som hævder de sunde grundsetninger. — Sammensat af små republikker, nyder forbundet godt af enhver liden republiks gode styrelse af sine indre anliggender, og udvortes har det ifølge associationens kraft alle de store monarkiers fordele. I virkeligheden har Montesquieu her udtalt de grunde, som har ledet först til dannelsen af de forenede nordamerikanske stater ved uafhængighedserklæringen af 4:de Juli 1776, og derpå til oprettelsen af den sveitserske forbundsforfatning i 1848, og som begge steder har vist sig at holde stik i praksis.

I hvilken grad förövrigt de repräsentative demokratiske ideer den gang havde overvægten, fremgår noksom deraf, at Zug og Schwyz opgav sin gamle »landsgemeinde» og indførte repräsentative forfatninger.

Men i de fleste kantonforfatninger var der allerede lagt en spire til en udvikling af det rene demokrati, som ingen bevægelse formåede at udrydde. I skogkantonerne skjöd den frem af en gammel rod. Den almindelig stemmeret gav den kun större fart. Og den demokratiske bevægelse endte med at beherske ikke alene större delen af kantonforfatningerne, men nåede også inden forbundsforfatningens ramme

en udvikling, som i århundredets sidste dage har overrasket verden, og givet den et varsel om, at i Sveits ialfald tilhører næste århundrede sandsynligvis det rene eller umiddelbare demokrati.

Den kamp, der siden 1830 har været ført og endnu føres i Sveits mellem det repræsentative system og det umiddelbare demokrati, er forøvrigt kun en fortsættelse af en hundreårig kamp. Det er den samme kamp, som i forrige århundredes slutning førtes mellem Montesquiens ideer og Rousseaus. Den første forfegtede det engelske konstitutionelle system med folkerepræsentation m.v., medens Rousseau, folkesuverænitetens talsmand, på det bestemteste forkastede alt repræsentationssystem. »Suveræniteten — skrev han — kan ikke repræsenteres, ligesålidt som den kan overdrages. Den er den almene vilje; men viljen lader sig ikke repræsentere. Folkets deputerede kan derfor ikke være dets repræsentanter; det er kun dets befuldmægtigede; de *kan ikke beslutte noget med endelig virkning. Enhver lov, som ikke er vedtaget af folket selv, er ugyldig.* — — — — Det engelske folk har tabt sin suverænitet i samme öieblik, som det har valgt sine repræsentanter.»

De rousseauske forfatningsideer blev dog ikke de, som den store franske revolution bragte til seier. Mirabeau, Sièyes — for kun at nævne enkelte af de franske revolutionsforfatningers hovedmænd — sluttede sig ligesom Kant, Fichte m. fl. i Tyskland afgjort til repræsentationssystemet som den civiliserede stats politiske livsform. De heraf fremgæede konstitutioner stemte så fortrinlig med tidens tarv, og slog så faste rødder, at selv Wienerkongressen og reaktionen i århundredets begyndelse ikke fik rigtig bugt med dem. Ordet folkerepresentation mindede om kuldkastelsen af det gamle stænderregimente, der havde holdt folket splittet i adel, presteskab, borgere og bønder, og det manede til samdrægtigt arbejde for at tilbagevise kongemagtens overgreb. Sièyes berømte: »*Que c'est que le tiers-état?*» var den parol, hvorved borgerdømmet banede sig adgang til magten, og det fandt det repræsentativt-demokratiske monarki som indrettet efter sine behov. Det er derfor også kaldt »trediestandens eller middelklassernes statsform«. Den skaffede — mente man — »det brede lag« en tilbørlig indflydelse på statsstyrelsens »hvad og hvorledes« uden at dog den store uvidende hob (mobile vulgus) fik råde, og uden at gå tilbage til den antike verdens (Grækenlands) ubehjelpelige og under tidens forhold umulige folkeforsamlinger på torvene,

hvor hver borger mødte op som regent og lovgiver. Ved valg af repræsentanter sikrede man sig, at de bedste, dygtigste og indsigtfuldeste mænd valgtes til varetagelse af statens og samfundets almene interesser; valgene var et sublimatapparat, en sikkerhedsventil; i parlamenterne blev man sig mere bevist sit store ansvar, og stormændenes og demagogernes forstyrrende indflydelse vilde ikke have den magt over en repræsentativ forsamling som over en stor folkemasse, der afgjör de vigtigste ting på stedet efter en hidsende eller truende tale. Kort sagt: for repræsentativ-systemet anførtes de vægtigste grunde — grunde, som John Stuart Mill i vore dage har forøget vægten af ved sin bog »on representative government».

Hvorledes var det desuden muligt, at få alle borgere i et stort land til at samles til folkeforsamling til afgjörrelse af de mangfoldige anliggender, en statsstyrelse i vore dage forelægges til behandling? Som Rousseau selv havde sagt: det umiddelbare demokrati kan ikke gennemføres uden slaver til at udføre alt materielt arbejde, og kun under sydens milde himmel.

Imidlertid — Rousseau var det store folks orakel. Hans ideer tiltalte tidens hang til at sætte metafysiske lærebegreber over de praktiske hensyn. Desuden var der ubestridelig noget aristokratisk eller bureaukratisk for den demokratiske følelse i den ordning, at ikke borgeren selv skulde få være med i afgjörrelsen, men lade sig nöie med at repræsenteres ved en formynder, der handlede på hans vegne. Efter sagens natur bliver det også fortrinsvis af middelklassernes rækker at folkerepræsentanterne vælges, medens fjerdestanden, de arbeidernes skarer, ikke får den andel i statsstyrelsen, de efter sit antal og sin sociale betydning forlanger at have. Rousseau havde vistnok ret i, at det store folk ikke under vor tids udviklede forhold kunde regjere på samme vis som fordem i Athen og Rom; men skulde det dog ikke gå an at finde en moderne form også for vor tids folkesuverænitæt? Man måtte ialfald kræve, at hver enkelt borger fik ret og adgang til umiddelbart (ved ja eller nei) at stemme over selve forfatningens vedtagelse eller forkastelse, og gennem opløsning af nationalforsamlingerne, korte valgperioder m. v. at gjöre formynderskapet så indskrænket som muligt.

Fra theoretiske ræsonnements gik man omsider til praktisk handling. Efter Condorcets forfatningsudkast skulde folket have en »censur» eller et veto mod nationalforsamlingens love, traktater, krigs-

beslutninger, skatteudskrivninger m. m. Selve den franske forfatning af 1793 undergaves folkeafstemning; den er så at sige begyndelsen til de franske, senere så bekendte, »plebisciter»; det første plebiscit af år XII om Bonapartes konsulat viser ved selve sine ord: »*le peuple veut*» hen på sit udspring fra de gamle romerske folkebeslutninger: *plebo jubeo et constituo*.

Ni år senere afstemte også sveitserne i sine urforsamlinger med »ja» og »nei» over sin forfatning af 1802. At der må folkeafstemninger til ved vedtagelse af alle forfatninger eller forfatningsændringer hører jo også nu både i Amerika¹ og i Europa til demokratiernes a. b. c.

Men i Sveits er man forlængst kommet udover den konstitutionelle a. b. c, hvorefter man nøier sig ikke med folkeafstemninger ved sådanne enkelte høitidelige anledninger, da det gjælder en forfatningslov. Man har gjort folkeafstemningerne til en hverdagslig ting, til noget, der ialfald kan kræves ved enhver vigtigere beslutning, og theoretisk talt, mere og mere danner forudsætningen for en beslutnings gyldighed. Når folkeafstemning ikke finder sted, er det ikke fordi den er overflødig, men alene fordi man på forhånd er vis på, at den vilde stadfæste beslutningen. Repræsentative forsamlinger har ikke længere at være forvaltere af den suveræne folkevilje.

De repræsentative forsamlinger er allerede forsvundne i enkelte sveitserkantoner, og i de øvrige kantoner og i forbundsstyrelsen fortranges de mere og mere af folkets umiddelbare indgriben både hvor det gjælder den endelige vedtagelse af en forfatnings- eller en privatlov, eller en forkastelse af deslige love, eller et forslag til en ny lov eller revision af en ældre, eller hvor det gjælder valg af kommunens eller kantonens styresmænd eller deslige.

Det er masserne som rykker frem i sluttede fylkinger, afsætter sine formyndere, umuliggjør al parlamentarisme, tiltager sig selv magten. De mener at enhver selv bedst ved at varetage sine egne interesser, og at kjendskabet til og interessen for det almene vel bedst fremmes, når man gjør hver borger medansvarlig, og gennem denne medansvarlighed både udvikler hans karakter og udvider hans åndelige horisont. Kort sagt: »det er gennem friheden man vil

¹ De amerikanske stater, som for uafhængighedskrigen havde fået sine forfatninger fra England, måtte som uafhængige skabe sig en ny kilde for forfatningsautoriteten, og fandt denne i statens samlede vælgermasse. Se Bryce: The american commonwealth, I og II s. 67 flg.

gjøre frie mænd.» Man mener at have gjort den erfaring, at det rene demokrati, som Rousseau antog uigjennemførligt uden under sydens milde himmel og uden trælle til at betjene de stadig forsamlende lovgivere, udmærket godt lader sig sætte i værk ved foden af Alpernes evige is, og af mennesker, hvis følelse for frihed, lighed og broderskab ikke kan oprøres så stærkt ved noget som netop ved tanken på andres trældom.

Hvad der giver denne kamp mellem det repræsentative og det umiddelbare demokrati i Sveits så meget større interesse, er den omstændighed, at man har kjæmpet den ikke alene med teorier og doktriner lånte från Rousseaus rustkammer, men også med erfaringens våben, og under stadige kompromisser.

Allerede i den rhætiske fristats tid mødte nemlig de deputerede med sit *mandat imperatif*, eller med bestemte instruxer til at stemme efter pålæg i de givne tilfælde, således som man også finder spor af for det engelske parlaments¹ vedkommende ligesom i Nederlandene, Frankrig, Italien m. fl. steder. Kom der andre sager fore, måtte man tage dem *ad referendum* d. v. s. forelægge dem til afgjørelse af sine mandanter. Her har man oprindelsen til de folkeafstemninger, som man i Sveits endnu kalder *referendums*-afstemninger. Thi hellerikke det sveitsiske demokrati forsmår at støtte sin sag på gamle tiders traditioner, når dette kan være til dets gavn. Men det sveitsiske demokrati har på den anden side ikke ladet sig binde af blind beundring for fortidens overleverelser. Det har optaget referendumet i en ny skikkelse, og bragt folkeafstemningsprincippet til anvendelse i en udstrækning og med en konsekvens, som alene tilhører vort århundredes mest fremskudte folkestyre.

Men samtidig har man følt modsætningerne for skarpe til ikke at forstå hensigtsmæssigheden af at søge at komme hinanden imøde på halvveien. Karakteristisk er i så henseende den tale, hvormed en repræsentant 1831 begrundede sit forslag om folke-vetoet i St. Gallen: »For fuldstændig at sikre folket og forsonde de stridende meninger i vor midte, vil jeg foreslå en middelvei. Foruden at folket selv afstemmer over sine forfatningslove, foreslår jeg at dagsordenen angående de sager, der skal behandles af kantonrådet, skal bekjendt-

¹ Parlamentsmedlemmet var ikke repræsentant i moderne betydning: han var bunden ved en kontrakt med sine vælgere og kunde sagsøges, hvis han brød sin kontrakt og stemte anderledes end der var foreskrevet.

gjøres for folket 3 uger før dets sammentræden, og at de, efterat være behandlede af kantonlrådet, går tilbage til et af folket valgt borgerudvalg. Finder borgerudvalget kantonlrådets beslutninger skadelige eller grundlovstridige, så kan det, som *Roms folketribuner*, nedlægge sit veto derimod d. v. s. negte lovens iværksættelse. I andre kantoner og serlig de 12, som i den nærmest påfølgende tid forandrede sine forfatninger, har de folkelige institutioner havt en lignende oprindelse. De modstående anskuelser har aldrig manglet fremragende talsmænd, og i så mange tilfælde har erfaringen fra en kanton været bestemmende for de skridt, man har taget i andre.

Man må derhos ikke overse, at kompromisserne meget ofte har bestået deri, at man i princippet har anerkjendt det rene demokrati, men til gjengjæld omgjerdet demokratiets anvendelse af magten med en mængde kunstige skranker. For således at få folkevetoet i St. Gallen anvendt krævedes der så mange formaliteter, at demokratiet fandt sin seier i princippet omtrent enstydigt med et nederlag i realiteten. I en anden kanton, Basel-land, som fulgte i St. Gallens fodspor, krævedes der to trediedels, eller i Neuchatel endog tre fjerdedels stemmer, for at vælgerne ved sit veto skulde kunne omstyrte en lovbeslutning. Det har kun været under en langvarig og stærk påvirkning, at de fra begyndelsen af opstillede dæmninger er enten nedtagne som overflødige eller bortskyllede som skadelige.

Det kunde i denne forbindelse være interessant at sammenligne den sveitsiske, den franske og den nordamerikanske samt de i det hele nærmest efter nordamerikansk mønster dannede syd- og mellemamerikanske forfatninger med hinanden. De er alle efter sin ydre form repræsentativ demokratiske republikker. Men forskjellen mellem dem er iöinefaldende. Og ikke mindst mellem sösterrepublikkerne vestenfor og östenfor jurafjeldene. Den ene med en urgammel decentralisation, som har ladet hver kanton tage en hel række konstitutionelle garantier mod fællesstyrelsens overmagt over borgernes og kantonernes selvstyrelse, og bragt folkesuverænitetets-princippet til anvendelse i de forskjelligste former, på samme tid som al parlamentarisk styrelse er banlyst. Den anden derimod med en så vidtdreven centralisation af al statsmagt i en nationalforsamling og regjering, at selv monarkiske forfatninger kan have vanskelig for at opvise sidestykker dertil, og med en ikke mindre vidtdreven »parlamentarisme», og samtidig dog med traditionerne fra keiserdømmet endnu levende og virk-

somme i så mange retninger, at den republikansk-parlamentariske statsform endnu synes kun at præsentere sig som det, den fra begyndelsen var, nemlig halvveis som en tilfældighed, idet de tre kronprætendenter (Bonaparterne, Orleanerne og Bourbonnerne) ikke kunde blive enige om hvem af dem, der ifølge »Guds nåde» eller »folkets valg» havde bedst adkomst til at residere i Tuilerierne. Større overensstemmelse skulde man derimod vente at finde mellem Sveits og Nordamerika, forsåvidt de jo begge er føderative republikker, der anerkjender decentralisationen som sit princip, og de jo begge anerkjender folkets suverænitet som sit ophav, og i praksis begge har fundet den engelske parlamentarisme uanvendelig.

Abraham Lincoln definerede den nordamerikanske forfatning som »en styrelse af folket for folket». En af den sveitsiske republiks præsidenter Numa Droz udtaler sig i en af sine skrifter i samme retning; »ordet demokrati betyder, siger han, styrelse af folket». Men hvilken forskjel er der dog ikke også mellem den nordamerikanske og den sveitsiske folkestyrelse?

I Nordamerika er præsidentens og statsguvernörens veto til de folkevalgte forsamlingers beslutninger en daglig dags sag. I Sveits er det en utænkelighed.

I Nordamerika er ministrene og de fleste embedsmænd ansatte af den udövende magts chef. I Sveits derimod er i regelen alle tjenstemænd valgte af folket direkte.

I Nordamerika findes i over hundrede år ikke en forfatningsforandring af nogen indgribende betydning med hensyn til statsformerne, en konservativ tro på forfatningen næsten som et inspirationens værk, hvorefter ikke en jota må forandres.¹ I Sveits derimod en rastlös, aldrig hvilende syslen med revisioner og omstøbninger af forfatningerne, både af kantonernes og forbundets.² Intet er mere usveitsiske end den tanke, at statsformerne skulde være fastsatte som uforanderlige fra evighed til evighed, således som Robespierre udtalte ved festen for »det höieste Væsen» i Notre-Damekirken i Paris i de

¹ Bortset fra nogle grundlovstillæg som selve forfatningen af 1787 krævede og som derfor strax blev vedtagne, går der menneskealdre hen, inden noget sådant som en grundlovsbestemmelse indregistreres i historiens årbøger. Fra 1803 til negeremancipationen under borgerkrigen i sextiårene er den nordamerikanske grundlovs blade ikke bleven åbnet for at modtage nogen rettelse eller noget tillæg.

² Da de amerikanske enkeltstaters grundlove i regelen har optaget meget af privatlovs stof, er dog folkeafstemninger i enkeltstaterne påkrævede, når større reformer skal gennemføres. Se Bryce: II, s. 67 ff.

ord: »N'est-ce pas l'Être suprême qui dès la commencement des temps decreta la république?» eller således som en norsk professor¹ har udtrykt den: »samfundet skal tilsidst beherskes af den upersonlige og til en vis grad uforanderlige grundlov». Sveitserne har tvertom ment, at samfundet var bedst betrygget ved den lettest mulige adgang til at få forfatningerne ændrede overensstemmende med folkets udvikling. De har i sine forfatninger indtaget udtrykkelige bestemmelser om, at forfatningerne kan revideres »til enhver tid», dersom de ikke, som f. ex. Genfs forfatning, har bestemt, at sådanne revisioner skal finde sted hvert 10 eller 15 år. Hvor vælgerne først med begrebet om folkesuverænitet forbinder begrebet om ret til at foreslå nye love (folke-intiativ), er det klart nok at alle love og forfatninger kun betragtes som midlertidige.

»Denne stadige revision af forfatningerne er, siger en af de nyeste forfattere (Marsauche: *La confédération helvétique*) en af de karakteristiske sider ved sveitserfolkets politiske liv. Således bliver grundloven fuldstændiggjort og forbedret ved det politiske livs almindelige bevægelse uden larm og uden uro.» Om de sveitsiske forfatningslove gjælder det vistnok i det hele, at de ikke er blevne til så meget for at prøve noget nyt experiment, som for at fastslå i lovens form, hvad der allerede i den almindelige mening er bleven indvundet som en godkjendt sag; de er forsåvidt mere at betegne som afslutningen af noget gammelt end som begyndelserne til noget nyt.

Når man så vil gjøre sig nærmere rede for de grunde, der har bevirket, at den samme statsform kan frembyde så betydelige afvigelser, må man erindre, at der her er tale om folk med yderst forskjellig afstamning og traditioner: puritanske angelsakser, som byggede på nyere engelske konstitutionalisme med Locke som sin bygmester (se hans »two treatises on government», franskmænd, som har den store revolution og den store keiser som sit udgangspunkt og den store Montesquieu som bygmester; og endelig sveitserne, som består af snart sagt alle nationaliteter, som ved sin centrale beliggenhed er berørt af alle tidens strømninger, og som en gang talte Rousseau blandt sine borgere.

Men hertil kommer endnu en ting, som ialfald i væsentlig grad synes at have lettet den demokratiske bevægelse i Sveits, og bidraget

¹ Professor Aschehoug: Norges nuv. statsforfatning, II (1879), s. 3.

til dens hurtige fremrykken. Hver kanton har nemlig havt frihed til at indrette sig efter sine behov. Derved har man havt let for at prøve meget. Det gode og varige har fristet andre kantoner til efterligning; de demokratiske fremskridt i en kanton har vakt til kappestrid i de andre. Sveitserne har, uden engang selv altid at vide det, således praktiseret »den experimentale politik», som nyere forfattere (Léon Donnat m. fl.) har ment skulde være nord-vestpassagen til den politiske videnskabs land, hvor fremskridtene ikke længer skal være tilfældige eksperimenter, ledsagede af ligeså hyppige katastrofer, men skal begrundes på videnskabelig erfaring og kunne beregnes med en mathematisk sikkerhed. I Sveits har der ialfald været en stadig og let overførelse af demokratiske principer fra en af de mange og i reglen så små kantoner til en anden, og fra kantonerne igjen til forbundsforfatningen.

Således er det også skeet, at alle de 22, eller rettere 25, kantoners forfatninger alle er i familie med hinanden og med forbundsforfatningen, og i tidernes løb under den demokratiske bevægelses bølgeslag efterhånden mere og mere har tabt det adskillensens præg, som historiske, naturlige, etnografiske, religiøse eller andre særegenheder havde påtrykket den.

I sex af kantonerne, Appenzell äusseren Rhoden, Appenzell innern Rhoden, Unterwalden ob og nid Wald, Uri og Glarus — alle små kantoner — hersker det rene demokrati. Det udøves af en folkeforsamling, »landesgemeinde». I disse kantoner, som alle er meget små, møder således som Hepworth Dixon ovenfor beskrev os det, alle stemmeberettigede op, i regelen en gang om året, for at vedtage love, skattebeslutninger, vælge tjenestemænd m. v. Men man må ikke forestille sig at folkeforsamlingen også udøver regjeringen således som i det gamle Athen. Den regjerer ikke, men vælger sig en regjering, som den kontrollerer. Hellerikke bliver lovene umiddelbart foreslået for folkeforsamlingen; de må først være forberedte af en valgt forsamling eller af regjeringsrådet med en eller anden for tilfældet tilkaldt autoritet. Som man ser, bliver altså herved forskjellen mellem de kantoner, som har en repræsentativ forfatning, og dem, som har det rene demokrati, i virkeligheden mindre end man skulde have ventet. Og når man ikke har indført »landesgemeinde»-forfatningen i flere kantoner, er det ialfald tildels af den naturlige grund, at »landesgemeinde» ikke godt kan holdes i kantoner af noget større ud-

strækning; hvor det er for lange veie til at hver mand kan møde på almannathing, må man vælge repræsentanter.

Overgangen fra den ene slags forfatning til den anden bliver så meget mindre mærkbar derved, at folket, ikke alene i alle kantoner umiddelbart afstemmer om forfatningslovene, men også i flere, f. ex. Zürich og Schwyz, der engang ligesom endnu Uri, Glarus m. fl. kun havde »landesgemeinde», altid (obligatorisk) har at afstemme over den repræsentative forsamlings lovbeslutninger m. v., og endnu flere kantoner har det såkaldte »fakultative referendum», d. v. s. et vist antal borgere — i regelen et forholdsvis lidet antal — kan forlange at repræsentativ-forsamlingens love skal gå til folkeafstemning i ur-forsamlingerne. Også folkevetoet, eller retten til at nedlægge et veto mod en lovbeslutning, som bruges i tre kantoner, kan her nævnes som et par af de mange overgangsled fra repræsentative til rent demokratiske forfatninger.

Men fremforalt må her fremhæves folke-initiativet eller folkets forslagsret: retten til med nogle tusind (fra 2,000 til 6,000) vælgeres støtte at få hvilketsomhelst af en privatmand eller komite udarbejdet eller i sine grunddrag skitserede forslag forelagt til folkeafstemning og på den måde vedtaget, hvis det får flertal. Også når et flertal i kantonrådet (o: kantonens nationalforsamling) erklærer sig for anvendelse af folkeinitiativet, kan det i regelen komme til anvendelse. Kantonalrådene har kun at udarbejde de skitserede forslag, og ret til at fremlægge modforslag til overveielse ved afstemningen, samt til at anføre sine grunde til, at de ikke har fundet vedkommende forslag antageligt. Fra at være en lovgivende forsamling er kantonrådet således gået over til at kun have en rådgivende stemme ved det suveræne folks udøvelse af sin lovgivervirksomhed. Så besynderligt som et sådant folkeinitiativ tager sig ud for dem, der kun kan tænke sig en ordnet lovgivning som udgående fra en valgt repræsentativ forsamling, så har det dog en sikker bund i det sveitsiske demokratis dybeste følelser, og det holdt ifjor, som oven bemærkt, endog sit indtog i selve forbundsforfatningen. Det er af gammel oprindelse i skogkantonerne, og er nu udbredt til ikke mindre end 17 kantoner.

Endnu mere fremtrædende bliver den her omhandlede lighed mellem kantonerne derved, at der også i de repræsentative kantoner kun hersker etkammersystemet (kantonråd eller »landrath»). Disse

kantonalråd er derhos langt talrigere end ellers sedvanligt i andre landes nationalforsamlinger. I Zürich f. ex., der har omtrent 300,000 indbyggere, består kantonalrådet af over 200; i Bern af 266; i de fleste kantoner er repræsentanternes antal 100. I regelen vælges en repræsentant for hver 1,000 til 1,500 à 2,000 indbyggere; i Oberwalden endog en på 200. Tilsammen har (i 1883) sveitserfolket en repræsentation af 2,848 medlemmer eller 1 på 994 indbyggere. (Til sammenligning kan anføres, at i Norge kommer der en storthingsrepræsentant for omtrent hver 19,000 indbyggere, og efter Sveits's forbundsforfatning af 1874 1 repræsentant i nationalrådet — underhuset — for hver 20,000 indbyggere.) De sveitsiske kantonalforsamlinger er også deri forskellige fra de almindelige europæiske nationalforsamlinger, at de i regelen kun er samlede få dage ad gangen, men til gjængjæld møder flere gange om året. Kantonerne er jo også nærmest at sammenligne med store kommuner, og deres repræsentation forsåvidt lig vore største kommunale repræsentantmøder.

Fremdeles har i Bern og 6 andre kantoner folket forbeholdt sig ret til nårsomhelst at tilbagekalde sine repræsentanters fuldmagt, og vælge sig nye. Ellers er valgperioden i kantonerne gjernest 3 år, undertiden længere; men man finder også valgperioder på kun 1 år.

Nogen skarpere udpræget forskjel mellem kantonernes statsretlige institutioner fremtræder først, når man sammenligner f. ex. den katholske kanton Freiburg, der fremdeles står tilbage med det rene repræsentative system, med f. ex. kanton Glarus eller andre rent demokratiske kantoner.

Det, der går som den røde tråd gennem alle sveitserforfatninger er således mistroen mod parlamentarisme, eller forkjærligheden for »folkestyret», om dette end i de forskellige små kantoner har givet sig udtryk i lidt forskellige former. Medens således enkelte kantoner har obligatorisk lovgivnings-referendum (Graubünden, Basel-land, Thurgau, Zürich, Bern, Aargau, Solothurn og Schwyz) har andre kun et fakultativt (Waadt, Neuchatel, Baselstadt, Genf, Tessin, Zug, Luzern, St. Gallen og Schaffhausen). Tolv kantoner har også et finantsielt referendum, eller retten til at se bevillinger (fra 1 million francs i Waadt til 2,000 francs i Luzern) gjort til gjenstand for folkeafstemning. Fremdeles er referendumet i enkelte kantoner (St. Gallen, Lucern, Waadt m. fl.) forbundet med folke-vetoet, i

andre (Zürich m. fl.) med folkeinitiativet eller atter i andre (som Thurgau, Zürich) med begge dele. Fremdeles finder man i enkelte kantoner (som f. ex. Genf, Waadt, Aargau, hvortil også St. Gallen ifjor sluttede sig) adgang for vælgerne til direkte at vælge sine regjeringsmedlemmer. Forholdstalsvalg hører, som senere skal berøres, ligeledes til de demokratiske styrelsesformer, de forefindes i sveitserkantonerne om end hidtil kun i færre. Det synes overhovedet som om man i de forskjellige kantoner snart har foretrukket denne, snart hin af de former, hvorigjennem folkeviljen skulde få sit udtryk, og at mangelen af en form (f. ex. folke-vetoet i en kanton) kun er et vidnesbyrd om, at de andre former, såsom referendumet og initiativet, virker kraftigt nok til ikke at gjøre savnet af andre former føleligt.

Men da kantonerne så hyppig forandrer sine forfatninger, er det muligt, at den oven givne fremstilling af forskjellighederne allerede i enkelte punkter nu kan vare udjevnet. Og vist er det ialfald, at ligesom de alle samstemmer i at henvise sine forfatninger til folkeafstemning af alle voksne borgere (fra 18 eller 21 år af), således har forbundsforfatningen gennem vedtagelse af folke-initiativet ifjor somer givet både den demokratiske og enheds-bevægelsen et meget stærkt fremstød, således at kantonalforskjellighederne herefterdags visselig vil have en stigende tendens til at formindskes.

(Forts.)

HENRIK SCHÜCK: **Svensk litteraturhistoria**, första bandet, Stockholm 1885—1890.

Då jag bläddrar i det arbete, hvars titel ofvan angifvits, kommer den tanken stundom öfver mig, att hade dessa mer eller mindre litterära personer och produkter, om hvilka boken handlar, varit inom sitt område så framstående som själfva den skildring är, hvilken egnats dem, så skulle professor Schücks svenska litteraturhistoria kanske hafva gått vida längre ut i världen, än hvad man kan hoppas, att den nu kommer att göra. Men för oss svenskar är detta arbete i alla händelser af den allra största betydelse; det är oomtvistligt ett storverk af svensk litteraturhistorisk forskning och det är för den period, som det omfattar, från äldsta tider fram till Stjernhjelmska tidehvarfvets början fullkomligt banbrytande. Således, på dessa sex och ett halft hundra sidor har författaren kommit fram till den tidpunkt, där våra äldre och utförligare litteraturhistoriska arbeten egentligen började. I de väldiga obygderna, där föregående forskare lämnat endast få spår efter sig, där har Schück huggit ut stora vidder, som nu ligga öppna och i ljuset. Där ej hans resultat som oftast äro frukten af hans eget trägna sammanletande af de minsta detaljer, där har han likväl hämtat det från mindre kända och tillgängliga gamla arbeten, hvilka ej blott för den bildade allmänheten äro obekanta utan äfven varit tämligen försummade af forskare på området.

Men innan jag närmare berör något af allt det nya, som Schücks litteraturhistoria har att framvisa till sitt innehåll, är det på sin plats att också erkänna det nya i afseende på framställningens metod och form. Det vore orättvist mot föregångarne, om jag sade, att Schück är den förste svenske forskare, som kastat öfver bord den gamla principen för litterär historieskrifning, hvilken princip gick ut från den litterära produkten och lät denna vara litteraturhistoriens snart sagdt enda föremål, under det att ej blott den naturliga, historiska och sociala bakgrunden utan till och med själfva författarens person, människan, som var upphovet till produkten stundom fick nöja sig med en jämförelsevis underordnad plats. Men det är i alla fall i hans svenska litteraturhistoria, som de nya synpunkterna kommit till sin mest genomförda och konsekventa användning.

Den gamla metoden alstrade den föreställningen, att till vår litteratur i inskränkta bemärkelse egentligen ej kunde räknas annat än skönlitterära alster *på svenska*. Hvad som var skrivet på latin, som ändå under medeltiden och en stor del af reformationstiden mer eller mindre var den bildade klassens skriftspråk, det blef sålunda utan egentligt fädernesland, det förvistes eller fick sig på sin höjd anvisadt någon mindre utkant, under det att det naturligtvis kunde, i lika hög grad som det på svenska skrifna, vara uttryck för fantasier, tankar och känslor, med ett ord för ett sjäslif — ett svenskt sjäslif. Så kom det sig då, att under den ästetiserande metodens spira den svenska litteraturen egentligen ansågs börja med Stjernhjälm. Äfven häruti har sålunda en ändring måst ske, då denna metod utbyttes mot andra, historiska, komparativt-filologiska eller naturvetenskapligt-psychologiska metoder. Hvad nu denna sista genre angår, så har den naturligtvis endast föga tillfälle att komma till sin rätt vid skildrandet af de tidevarf, som omfattas af den nu utkomna delen af Schücks litteraturhistoria. Den har sin egentliga användning, då man skall karakterisera en litteratur, som spontant växt upp ur en fruktbar jordmån, utbildat sig rikt och kraftigt och därför är en sann afbildning af den originella folkkaraktär, af hvilken den har sitt ursprung. Men så har endast i högst obetydlig grad varit förhållandet med den svenska litteratur, som från dessa tidigare epoker af vårt andliga lif räddats och kommit fram till våra dagar.

Det är den historiska synpunkten, som är den dominerande i Schücks arbete och detta ej blott så, att de kombinationer, på hvilka resultaten grundas, äro frukten af ett historiskt studiesätt, utan äfven så att den politiska historien allestädes får direkt spela in och lämna sina betydande bidrag till epokenas karakteristik. Dessutom intager allt det som plägar räknas till kulturhistorien en så framträdande plats, att man nästan skulle vara böjd att kalla arbetet en kulturhistoria snarare än en litteraturhistoria. Med detta sätt att skriva litteraturhistoria kommer man således ej att här och där lämna större eller mindre luckor under en kategorisk förklaring, att här finnes intet värdt att sysselsätta sig med, utan ramen fylles med hvad som kan finnas och får ingenstädes stå tom. Huru-dant det producerade är, fäster ett dylikt betraktelsesätt sig ej i första rummet vid, utan det är helt enkelt fråga om att konstatera hvad som frambragts, samt under hvilka förhållanden detta gjorts. Härmed är sålunda ej sagdt, att omdömen öfver de litterära produkterna skulle saknas, sedan dessa produkter af historieskrifvaren blifvit framvisade, men han går ej utan vidare förbi en del litterära alster, hvilka sedan kanske befinnas vara i och för sig af en mindre framstående beskaffenhet i ästetiskt afseende.

Sålunda blir då den nu utkomna delen af Schücks litteraturhistoria för det första till stor del en teologiens historia, en historia om de religiösa väckelserna och striderna. Det kan tyckas, att det ej skulle i någon högre grad kunna intressera en nutida litteraturhistoriker att arbeta sig igenom t. ex. vårt reformationstidehvarfs teologiska litteratur med dess benhårda dogmatiska skrifter, men ej blott detta har Schück gjort, utan han har presterat det fast otroliga, att gent emot alla dessa alster kunna ställa sig objektivt sympatisk. Och därför lyckas det också för honom att af de torra knotorna skapa lefvande varelser, som han förstår att på ett eller annat sätt göra tilltalande för oss. Det har lyckats författaren att komma så djupt in i deras karakter, att han kan visa oss människan, vare sig att hon ter sig för oss såsom medeltidsmystikern Petrus de Dacia, såsom den eldige reformatorn Olavus Petri eller såsom skalden och äfventyraren Lars Wiwallius, i hvilkens ådror det heta, vilda renäsansblodet lustigt strömmar.

Så som arbetet nu föreligger, torde det kanske kunna sägas, att delarnes proportionering inte alltid motsvarar sin relativa vikt och betydighet i förhållande till det hela. Detta kommer sig delvis af, att planen under arbetets gång förändrats och utvidgats, hvilket också författaren själf påpekar i sitt företal. »Den ursprungliga meningen var», säger förf., »att lämna en läsbar kompilation af de specialundersökningar, som redan funnos. Men det dröjde ej länge, innan jag trodde mig finna, dels att ett dylikt arbete för närvarande knappt var möjligt i betraktande af de bristfälliga förarbetena, dels att jag åtminstone ej var rätte mannen, att göra en sammanfattning af dessa skrifter. . . . Arbetet har således blifvit ett annat än från början afsetts; i stället för en kompilation har det blifvit en efter måttet af mina krafter själfständig historia. Under fortgången af arbetet har ämnet helt naturligt blifvit mig allt kärare och kärare, och följden därpå åter, att jag vid vissa förut mindre utredda partier kommit att dröja längre än kanske lämpligt varit.»

Och likväl är det ej heller så farligt i detta afseende, ty den öfversikt af den svenska medeltidens litterära företeelser, som här gifves oss är synnerligen fullständig. I denna öfversikt, som i flera afseenden är den första i sitt slag och i alla afseenden den bästa, visar sig författaren ganska väl vara i besittning äfven af de språkliga förutsättningar, som en dylik nästan med nödvändighet kräfver. Under titeln »den äldre medeltiden» söker förf. ur de sparsamma underrättelserna om Sverige i främmande källor äfvensom ur våra egna torftiga minnesmärken få ut något specifikt svenskt från den förkristna perioden, hvarvid han sålunda förkastar det gamla sättet att karakterisera det äldsta Sverige efter de isländska källorna.

Därefter kommer hvad som vanligen brukar betecknas som den svenska medeltiden, här behandladt under namn af »den senare medeltiden» från och med folkungaätten till reformationstiden, hvori författaren utom de hit hörande litterära porträtten t. ex. af Birgitta, Petrus de Dacia, Magister Mathias, Nicolaus Ragvaldi och Hemming Gadh ger en öfversikt öfver den namnlösa poetiska, historiska och religiösa litteraturen, predikningar, exempelsamlingar, legender m. m. Ett jämförelsevis underordnad rum beskäres åt folkvisorna eller som det här riktigare kallas »balladerna», hufvudsakligen af det skäl, att författaren sätter deras stora hufvudmassa till reformationstiden. Utan tvifvel har professor Schück rätt uti, att de böra flyttas längre fram i tiden än hvad de flesta forskare hittills gjort, men att hela deras hufvudmassa skulle tillhöra 1500-talet kan jag för min del ej gå in på. Författaren anför som ett skäl till denna förändring, att de först då i någon nämnvärd grad börjat upptecknas och sålunda i alla fall kunde räknas till reformations- och humanistperioden. Men det är ju klart, att liksom en känd författare måste behandlas under den period, då han författat, oaktadt han sedan läses igenom århundraden, så måste ock en okänd författares visa behandlas under den tid då visan blifvit diktad och ej under de tider, i hvilka hon sedan lefver, sjunges och upptecknas. I någon mån annorlunda kan ju saken här ställa sig, ty då balladerna till största delen hafva invandrat, så böra de snarast hvad Sverige vidkommer hänföras till den tid, under hvilken denna invandring ägt rum. Men ej ens denna tid tror jag kunna hufvudsakligen sättas till reformationstiden. Om t. ex. den nordiska formen af balladen om Harpans Kraft diktades i Danmark omkring eller kort före 1400, såsom Bugge tror, så är det ej sannolikt, att Sverige först hundrafemtio år efteråt skulle hafva fått densamma med den lifliga beröring, som Danmark och Sverige hade med hvarandra under medeltiden. Med Steenstrúp måste jag förena mig i, att 1300- och i synnerhet 1400-talet varit visdiktningens stora blomstringstid; men hvad som nog är riktigt af prof. Schück är, att en ganska betydande del af denna produktion tillkommer början af 1500-talet och reformationstiden.

Det är sedan den briljanta skildringen af reformatorerna avslutats i och med teckningen af Laurentius Petri, som arbetet svällt ut i vissa partier, så att dessa äro mera lämpade för fackmannen än för den bildade allmänheten. Möjligen skulle man då också ha kunnat önska, att den till grund liggande litteraturen på ett eller annat sätt citerats, men detta torde väl hafva mött svårigheter och i synnerhet gjort arbetet mindre homogent i formelt och äfven i typografiskt afseende. Utförligt behandlas de rent dogmatiskt-teologiska trätorna, som följde på reformationen: den liturgiska rörelsen, kalvinismen och synkretismen. Vidare skildras synnerligen noggrannt

historieskrifningen, statsvetenskapen och juridiken under reformations-tidehvarvet. Det allra vidlyftigaste partiet är emellertid det, som författaren benämner »undervisningsväsendet», hvilket vidgar sig till en alltomfattande historia öfver de olika vetenskapernas utveckling under tidehvarfvets senare del. Här finna vi också biografierna öfver tvänne af tidehvarfvets märkligaste män, Paulinus och Rudbeckius.

I jämförelse härmed ha en del af de arter, som vanligen i första rummet pläga räknas till litteraturen fått sig ett något knappare rum tillmätt. Så behandlas balladen på tillsammans 19 sidor, hvaraf 11 med petitstil, medan undervisningsväsendet har 65 hvaraf 37 med petit. Här skulle också kunna påpekas, att det finnes många flera arter af s. k. folkdiktning än den, som förf. karakteriserar såsom ballad. För våra danslekar, skämtvisor, rimmade gåtor m. m., hvaraf naturligtvis en massa hör hemma under detta tidehvarf och ännu längre tillbaka, är alldeles ingen plats beskärd. Men äfven på de mera exklusivt litterära områdena har författaren gjort landvinningar. Så möta oss kortfattade redogörelser för en del fabler, facetier och noveller, som under denna tid hunno Sverige och sedan ha fått ett säkert fotfäste i vårt land. Att på det hela taget vår sago- och fabelhistoria fortfarande är oskrifven, kan icke rättvisligen förebrås författaren, då detta vore ett arbete, som skulle kunna för sig kräfva en vanlig människas lif.

Äfvenledes är dramatiken tämligen knapphändigt behandlad, hvilket dock är så mycket mera tillåtligt, som behofvet af en utförlig skildring häraf redan är fylldt af Ljunggren. I vissa delar skulle man väl ändå kunna taga ett steg vidare. Så är t. ex. den klena dramatiska produkten »Simon Magus» visserligen i och för sig ej värd mera än de tretton rader den fått, men äfven den bör för att förstås framställas i sitt sammanhang. Denna titel: »Simon Magus, Thet är en kort och förskräckeligh Tragoedia om thenne öfwerbete Simonis grufwelige affgång och hädanfärdh; Thå han föregifwandes sigh skola fara up i Himmelen, igenom itt hisligit fall sigh i stycker sönderslogh» — denna titel blir för läsaren endast ett kuriosum, om han ej får någon underrättelse om den legend, som ligger till grund, får veta, att historien om denne trollkarl, efter hvilken stora sekter blifvit uppkallade, var ett vanligt ämne för dramatiska folkspel, att han egentligen är prototypen för Faust m. fl. sådana upplysningar, som kunde kasta det nödiga ljuset öfver en produkt som den ifrågavarande, ett svagt böljslag af en mäktig rörelse.

Så förträffligt arbete än professor Schücks svenska litteraturhistoria är, så får nu naturligtvis ej den vetenskapliga forskningen slå sig till ro i förlitande på, att alla de föreliggande resultaten äro definitiva. Och den som går i spetsen för fortsatta undersökningar

äfvén på dessa tidehvarfs litterära historia, det är just professor Schück själf genom de smärre skrifter i hithörande frågor, som han oupphörligt utsänder. Det är naturligtvis antagligt, att åtskilligt kan vara att ändra i ett på samma gång så vidlyftigt och så banbrytande verk som detta. Det hör knappast till denna allmänt hållna anmälan att påpeka sådana småsaker, som att författaren bland den svenska litteraturens latinska sånger af onämnda författare upptager och aftrycker tvänne strofer af »In vernalis temporis», ehuru denna sång hör till Danmarks litteratur och enhälligt uppges vara författad af den kände skolrektorn Morten Börup, eller säger att gamla testamentet förelåg färdigtryckt 1541 i stället för 1542 o. d.

Ett större misstag har förf. enligt min åsikt gjort i fråga om 1526 års öfversättning af nya testamentet. I en punkt har han litat på de gamla uppgifterna, nämligen i att det hufvudsakligen vore öfversatt från Luther och i en punkt har han sökt korrigera dem, i fråga om öfversättarens person, hvarvid prof. Schück söker öfverflytta äran af öfversättningens verkställande från Laurentius Andreae till Olavus Petri. Nu är det så, att den första punkten behöfver korrigeras, men enligt min mening ej den andra. Enligt undersökningar, som jag nyligen gjort, ligger för den svenska öfversättningen åtminstone i bokens förra hälft nästan uteslutande latinska texter till grund, dels versio vulgata dels och i synnerhet humanisten Erasmus' från grekiskan verkställda latinska version. I senare hälften från och med apostlagerningarna är inflytandet från Luther mycket tydligare, ehuru äfvén i denna del den svenska öfversättningen ingalunda har hufvudsakligen verkställts från hans text utan fullt lika mycket från de latinska. Hvad återigen öfversättarens person beträffar, har prof. Schück i en senare utkommen skrift sökt motivera sitt antagande om, att denne skulle vara Olavus Petri. Emellertid kan jag ej finna dessa skäl tillfyllestgörande, och då andra skäl, i synnerhet språkliga, tvinga mig till antagandet af en annan öfversättare än Olavus, så återstår ingen annan än Laurentius Andreae, som också på sin sida har de fleste och bäste historiska vittnesbörden. Den närmare motiveringen för detta antagande har jag annorstädes framställt.

Richard Steffen.

ALFR. LEHMANN: Hovedlovene for det menneskelige Fölelsesliv. En experimental analytisk Undersögelse af Fölelsesstilstandenes Natur og Optræden tilligemed et Bidrag til deres Systematik. Tilkjendt det Kgl. danske Videnskabernes Selskabs Guldmedaille. Köbenhavn 1892.

Dr. Lehmann har i det foreliggende arbejde valgt sig en opgave, som hörer til de vanskeligste, psykologien kender. På den ene side står fölelseslivet således i centrum af vort bevidsthedsliv, at en videnskabelig redegörelse af dette vel kunde påregne en usædvanlig interesse; men på den anden side er den ubestemte og svömmende karakter af de fænomener, som her skulle undersöges, en væsenlig hindring for at nå til noget resultat af virkelig videnskabelig værdi. Hvad der gælder indenfor enhver videnskab, at det först og fremmest drejer sig om at nå hen til bestemmelsen af de elementære grundforhold, som bære de sammensatte fænomener, har man overfor fölelseslivet måske særlig grund til at mindes, og om noget sted så trænger man her til et rydningsarbejde, et arbejde i grunden, der kan göre en sammenhængende forståelse af vore komplexe fölelses-tilstande mulig. Det er al ære værd for en forsker, når han her kan göre et eller andet skridt fremad; det er ikke til at undre sig over, hvis han ikke formår at före hele dette rydningsarbejde tilende.

Det forekommer anmelderen, at Dr. L:s bog yder overmåde meget godt til bestemmelsen af vort fölelseslivs grundforhold. Forfatterens betydelige evne som experimental psykolog giver sig flere smukke vidnesbyrd, og når han flere steder kommer tilkort i den sammenhængende forklaring af fænomenerne, kunne vi ikke andet end holde ham opgavens udstrækning og vanskelighed til gode. Således ville vi strax lade den uheldige historiske indledning ganske ude af betragtning, idet vi blot bemærke, at forf. uden nödvendighed her har fölt sig forpligtet til at yde traditionen en tribut, som han åbenbart selv ikke har kunnet afvinde nogen interesse.

Selve det egenlige arbeide falder i tre afdelinger: »Fölelsernes natur» — »Fölelsernes specielle love» — »Bidrag til fölelsernes systematik». Af disse står det sidste som noget for sig selv, medens de første to tilsammen udgöre en helhed og betegne den opgave, forf. væsenlig har stillet sig. Som en sådan helhed ville vi da også i det fölgende betragte dem.

Forf. undersöger först gennem en række gode eksperimenter det vigtige spørgsmål, om der gives fornemmelsesfrie fölelser eller ikke. Hans svar forekommer os afgörende; vi tro ikke, det for fremtiden vil være muligt at bestride den fundamentale sætning, at alle fölelses-tilstande ere at opfatte som fölelsesbetonede fornemmelser eller forestillinger. Hvad selve denne fölelsestone, som farver fornemmelsen,

angår, viser forf., først ved en kritisk betragtning af den Herbartianske skoles anskuelser, senere hen ved benyttelse af resultaterne af sine forskellige undersøgelser om følelsens forhold til fornemmelsen el. forestillingen og de legemlige forandringer i al almindelighed, at den ikke kan afledes af selve fornemmelsen; den kan heller ikke opfattes som en sum af de organfornemmelser, der fremkaldes ved indvirkningen på hele organismen (§ 157—164). Følelsestonen skyldes efter Dr. L:s mening centralorganernes arbejdsvilkår: »Lyst er den psykiske følge af, at et organ under sit arbejde ikke forbruger større energimængde, end ernæringsvirksomheden kan erstatte; ulyst derimod er den psykiske følge af ethvert misforhold mellem forbrug og ernæring (§ 208)».

Denne teori om følelsestonens oprindelse og fysiologiske betingelse er opstillet med stor omsigt; den skulde nu være den basis, på hvilken en sammenhængende forklaring af følelsestilstanden søgtes opnået. Men forventningen herom opfyldes ikke; forfatteren gör end ikke noget forsøg på at benytte sin teori som udgangspunkt for en forklaring. Anmelderen ved tilfældigvis, at forf. er sig dette fuldkommen bevidst; men det havde dog været ønskeligt, om det i bogen selv havde været fremhævet, at der her efter forf:s mening er en af de grænser, ved hvilke videnskaben endnu må stanse. Som sagen nu stiller sig, kommer afsnittet om følelsernes specielle love til at stå temmelig svævende. Således kan den nævnte teori om følelsestonens oprindelse aldeles ikke forklare det vigtige kontrastfænomen, at en lyst under visse omstændigheder forstærkes ved at følge efter en ulyst og omvendt, idet modsætningen mellem ensartede forestillinger, der angå forskellige objekter, influerer på følelsestilstanden. Man forstår ikke, hvorledes den omstændighed, at centralorganet en stund har arbejdet med underskud af energi, skal forøge dets arbejdsevne, så der føles større lyst ved den nye påfølgende virksomhed, end der ellers vilde have været tilfældet. Om selve kontrastfænomenets realitet hersker der ingen tvivl; men når dette da ikke kan bringes i overensstemmelse med den opfattelse af følelsestonens natur, som blev fremsat, så må der i denne på en eller anden måde være en fejl til stede. Det forekommer os, at kontrastfænomenet er af en så fundamental natur og står i en så stor sammenhæng med alt hvad vi ellers vide om sjælelivets natur, at det bliver i høj grad sandsynligt, at følelsestonen i og for sig selv allerede må opfattes som et kontrastfænomen.

Denne betragtning vinder forøget vægt ved den omstændighed, at der skal en vis styrkegrad af indtrykket til, for at fornemmelsen skal blive følelsesbetonet, den intensive tærskel, som Dr. L. kalder det. Dette er nemlig egenlig slet ikke andet end kontrastfænomenet i dets elementære form. Ligeledes stemmer dermed, at tærskelvær-

dien, ifølge Dr. L., er meget forskellig for forskellige forestillinger, skönt den for en given forestilling under forövrigt lige omstændigheder er konstant og uafhængig af opmærksomheden (§ 231 f.).

Af interessante enkeltheder i Dr. L:s undersøgelser om de specielle love for fölelserne skulle vi fremhæve nogle enkelte. Den såkaldte slövelse af en lystfölelse er efter Dr. L:s mening kun et tilsyneladende fænomen, der enten beror på forminskelsen af den betonede forestillings styrke eller på, at der af forskellige årsager opstår fremmede ulystbetonede fornemmelser (§ 248). — Endvidere læser man med stor fornøjelse hans fremstilling af »Fölgeloven» (§ 275) og af »Forsoningsloven» (§ 280); adskillelsen mellem logiske fölelser (§ 299) og sandhedsfölelser (§ 300), loven om fölelsernes summation (§ 331) med dens supplement (§ 333) ere ligeledes værd at bemærke. Den adskillelse, som forf. gör i undersögelser af forestillingens indflydelse på fölelsen og af de reproducerede forestillingers indflydelse, er — også efter hans egen udtalelse (pag. 130) — temmelig betydningslös; af fænomener, som han undersøger under den sidste gruppe, har særlig expansionen (§ 349) og fölelsestonens flytning (§ 350 etc.) krav på interesse. Særlig skulde det glæde anmelderen om Dr. L:s belysning af det sidste fænomen kunde forjage myten om fölelsers flytning fra psykologien.

Vi gå så hurtig hen over disse Dr. L:s enkelte undersøgelser, fordi vi ønske at udtale os lidt udförligere om det afsnit, vi anse for det vigtigste i hele hans bog, nemlig hans fremstilling af affekterne. Desværre har forf. af ganske overfladiske systematiske grunde revet denne fremstilling i to stykker (pag. 43—100 & pag. 210—245); totalindtrykket af denne betydelige ydelse svækkes derved noget.

Affekterne ere fölelsestilstande, der ere forbundne med forstyrrelser i det normale forestillingsliv og med forskellige forandringer i den legemlige tilstand. Problemerne for psykologien blive følgende 1) hvad der i denne forbindelse er årsag, og hvad der er virkning; 2) hvilke de pågældende forandringer ere; 3) og hvorfor der netop findes disse forandringer og ikke andre.

1) Hvilken forbindelse der finder sted mellem affekten og de legemlige forandringer belyses på en smuk måde ved hjælp af forskellen mellem motiverede og umotiverede affekter (§ 151). Organfornemmelsernes stilling som virkninger af den indledende fölelse, men som årsager til dennes affekt karakter påvises også klart og overbevisende. Ligeledes er forklaringen af forestillingsforløbets forandring under affekten meget tilfredsstillende, idet den kun benytter forestillingsvirksomhedens afhængighed af blodcirkulationen i hjærnen, og dennes afsondring under den affekten ledsagende almindelige vasomotoriske forandring i organismen (§ 174 f.).

2) Gennem en række overmåde omhyggelige eksperimenter undersøger Dr. L. hvilke legemlige ændringer, der vise sig under affekten. Han følger her den af Prof. C. Lange anviste vej, men når ved sine experimentelle midler til en langt større præcision end denne ved hjælp af sin diagnose. Vi kunne naturligvis ikke her give en skildring af de detaljer, hvormed Dr. L. gennem en skarpsindig udtydning af de kurvelinier, hvori han har ladet affekterne tegne sig op, beriger vor viden om affektytringer. I al almindelighed må det være nok at fremhæve, at han for det første slår fast, at enhver følelse har sin organiske virkning, så dette ikke er noget for affekten specielt, men her kun fremtræder kraftigere end ved den blotte følelse. Affektens ytringer bestå dels i en række vasomotoriske forandringer dels i en række andre innervationsændringer af både vilkårlige og organiske muskler; hver affekt har sit ejendommelige sæt af sådanne ændringer, og ændres når disse skifte. Som et særlig smukt eksempel på den iagttagelsesevne, Dr. L. lægger for dagen under hele denne skildring, skulle vi fremhæve den betragtning, hvorved han fører bevis for hjærtebevægelsernes medvirken ved ulystaffekterne (§ 113).

3) Spørgsmålet om oprindelsen til affektytringerne giver Dr. L. anledning til en skarpsindig hypotese, der selv om den ikke i et og alt vil vise sig at træffe det rette, dog rimeligvis peger i den rigtige retning. Hypotesen er følgende. Barnet vil i sin første levetid bestandig trække sig ind i sig selv, når det føler sig ilde tilpas; derimod vil det strække sig ud til allehånde berøringer med omverdenen, når det føler sig velnæret og organisk velbefindende. Enhver behagelig oplevelse, det her gør, vil altså indtræffe samtidig med en organisk tilstand, der siden viser sig at være led i lystaffektens ytring. Det er derfor rimeligt at antage, at forbindelsen mellem lystfølelsen og dens affektytring er et simpelt associationsfænomen. Gör det velnærede barn ubehagelige erfaringer, trækker det sig ind i sig selv, så der altså ikke her bliver den øvelsens anledning til at danne en association mellem velnæretthedens organiske udtryk og ulystfølelsen (§ 378. 387). Slet så heldig som her med lystfølelsen er Dr. L. nu ikke med gennemførelsen af sin associationsteori for andre affekters vedkommende (f. eks. Sorgen § 385 f.) fordi det i intet andet tilfælde kan lade sig gøre at stille hele affektens organiske udtryk op på den ene side som den givne organiske tilstand og på den anden side blot den lystbetonede forestilling. I alle andre tilfælde må der tilskrives den betonede forestilling en oprindelig direkte indvirkning på organismen, som associerer sig med eller selv bidrager til at fremkalde resten af affektytringen. Men derved svækkes hypotesens værdi i ikke ringe grad. Om vi end derfor indtil videre må lade denne stå som den hypotese, den er, kunne vi dog med fornøjelse følge forf. i flere af hans specielle antydninger af, hvorledes affekter-

nes komplicerede maskineri har udviklet sig. Særlig bemærke vi forklaringen af, hvorledes øjets glans under glæden kunde tænkes opstået, om vi end ikke kunne anse den for fuldkommen fyldestgørende (§ 382).

Til slutning skulle vi blot omtale Dr. L:s forsøg til en systematik af følelserne. Principet for en sådan bliver at påpege de uafhængig variable faktorer, hvoraf en følelsestilstand bestemmes. Værdien af et sådant skema som derved kan fremkomme, beror først og fremmest på den forståelse, som derved opnås af følelsens natur; men denne forståelse er vundet i det foregående, og for systematiken bliver der den særlige opgave tilbage at opstille et skema, i hvilket enhver given følelsestilstand kan indordnes. Dr. L. forsøger først en grafisk fremstilling, som imidlertid ingen anskuelighed giver (se § 253), og i hvilken det ikke synes os, at kontrastfænomenerne kunne få plads. Dernæst forsøger han en systematisk gruppeordning af vore følelser, men indfører her helt nye inddelingsgrunde, såsom forholdet mellem Jeget og omverdenen. En vis mangel på overblik over de sammensatte følelsestilstande træder her læseren kendelig imøde; i bogens hovedafsnit, hvor arbejdet var koncentreret om de fundamentale og elementære forhold, kom dette kun hist og her til syne; men nu gör det sig stærkt gældende. Det er dog også en ret besynderlig tanke at ville give en fuldstændig følelsernes systematik som slutning på en række undersøgelser, hvor der kun i meget ringe grad har været tale om en analyse af sammensatte følelser.

Samle vi til slutning vort hovedindtryk af Dr. L:s arbejde, kunne vi kun endnu engang udtale, at det giver os et værdifuldt bidrag til at rydde den grund, hvor forståelsen af følelsens natur vindes, og at vi må vide ham tak for hans værk.

C. N. Starcke.

DET SVEITSISKE DEMOKRATI.

AF

H. E. BERNER.

II.

For imidlertid at vinde et klarere indblik i sveitserdemokratiets statsforfatnings-idealer er det nødvendigt at dvæle noget nærmere ved enkelte af forbunds- eller kantonalforfatningernes bestemmelser.

Lad os således først se lidt på bestemmelserne om den udøvende magt. Efter forbundsforfatningens §§ 95 og 96 skal regjeringen udøves af et forbundsråd af 7 medlemmer, der vælges af forbundets nationalforsamlinger (stænderrådet og nationalrådet) for den treårige valgperiode. Forbundspræsidenten vælges for et år ad gangen, og han kan ikke det følgende år gjen vælges. Man kjender ikke i Sveits noget til den slags kabinetsspørgsmål eller ministerkriser, som er så hyppig i parlamentarisk styrede lande. Uagtet forbundsregjeringens medlemmer kun vælges for tre år, er det dog det vanlige, at de gjen vælges; således erhverver de sig et nøie kjendskab til stats-sagerne og en deraf betinget dygtighed og anseelse, som andre landes parlamentariske ministre undertiden nok kunde misunde dem. Der- som forbundsregjeringen i en eller anden sag er af en anden mening end nationalforsamlingen, hvilket jo kan hænde, uagtet den er valgt af denne — så er det ligesåvel dens ret som dens pligt at udtale sig; men den har i alle fald at medvirke til gjennemførelsen af den lov eller foranstaltning, nationalforsamlingen beslutter. Om nogen ret for den udøvende magt til at opløse nationalforsamlingen og udskrive nye valg, er der nemlig ikke tale i demokratiske stater, hvor det er folket, som styrer.

Sveitserne mener ved dette sit regjeringssystem at have vist andre veien til at undgå de partikampe og intriger, som i parlamentarisk styrede lande så ofte fører til ministerkriser og den deraf følgende ustøhed og vanskjøtsel af de offentlige anliggender.

Imidlertid finder det sveitsiske demokrati sig ikke ganske tilfredsstillet ved den bestående ordning. Folket vil nemlig selv vælge sin forbundsregjering på samme tid, som det vælger sin nationalforsamling. Det vil ikke nøje sig med som nordamerikanerne, og nu også deres efterlignere brasilianerne, når de vælger sin præsident, kun at opnævne valgmænd til at udføre hvervet. Den direkte udøvelse af rettighederne er netop for dem hovedsagen. I flere af kantonerne kjender man ikke til anden valg måde af regjering og offentlige tjenestemænd end den, at folket selv vælger. Man vil altså kun overføre til forbundets område, hvad der allerede er gjældende ret for kantonens vedkommende.

Dette krav om direkte valg af forbundets regjeringsråd er imidlertid også støttet på en blandt et stort antal af borgerne rådende misnøie med den måde, hvorpå det såkaldte »radikale parti«, der nu har majoritet i nationalforsamlingen, hidtil har udøvet sin valget. Siden sonderbundskrigen i 1847 er nemlig hidtil ingen katolik¹ bleven valgt til præsident. Da der for tiden er flere sager på dagsordenen, der bringer de konservative grupper og socialdemokraterne til at slutte sig sammen mod det radikale parti, er det ikke umuligt, at et direkte valg af folket både kan gennemføres, og føre til en forandret sammensætning af regjeringen.

Men det være nu som det vil med udsigterne til snarlig at få vedtaget det såkaldte »Grütli-program«, hvorpå også denne sag findes — så kan man dog ikke overse, at den bevægelse, hvortil man støtter sig, bunder i en bestræbelse efter at indskrænke forbundsforsamlingens myndighed og forøge »folkets styrelse af folket«, samt i en voksende selvfølelse og enhedsfølelse. En regjering, direkte valgt af folket, vil stå uafhængig ligeoverfor forbundsforsamlingen, og ligesom folke-referendumet og folke-initiativet bidrage til at formindske dennes magt.

Også ad denne vei marcherer det sveitsiske demokrati altså bort fra kantonal-suveræniteten, der er så skarpt fremhævet ved stænder-

¹ Forbundsforfatningens § 75, som udelukker »geistlige« fra valgbarhed til nationalrådet er i virkeligheden også kun rettet mod katolikker, idet disse ikke således som de protestantiske geistlige i tilfælde midlertidig kan opgive sin stilling.

rådets (overhusets) sammensætning, og henimod den nationale enhedsstat, som den abortive forfatning af 1798 ikke kunde nå, fordi tidens fylde ikke dengang var kommen. Demokrati er med andre ord ikke altid ensbetydende med decentralisation. Sveits står dog ikke alene med denne gradvise udvisken af det føderative systems forudsætninger, som man forresten ikke må tvivle om endnu har mange og seige rødder. Også i søsterrepublikken Nordamerika synes enhedsstaternes hævde af sin suverænitet ligeoverfor unionen efterhånden at blive svagere. Også der synes man efterhånden mere at føle behovet af at styrke centralmagten og lade enkeltstaternes legislaturer indtage en underordnet, administrativ rolle, lig den som provindser, amter (læn), eller deslige lokale styrelser indtager i de nationale enhedsstater. (Se foruden Bryce også prof. John W. Burges: »The american commonwealth» i Political science quaterly vol I p. 9 flg. jfr. C. R. Lowell »English and american federalism» i Forthnightly review 1888). Men i Sveits går alt i langt hurtigere tempo.

Ligetil 1874 havde forbundsforsamlingen i Sveits den absolute suverænitet på lovgivningens område. Men ved forfatningen af 1874 § 89 bestemtes det, at forbundslove samt sådanne forbundsbeslutninger som har almindelig gyldighed (arrêtes, qui sont d'une portée générale) og ikke kræver hurtig fremme, skal forelægges til folkeafstemning, når 30,000 sveitserborgere forlanger det. Referendumet var således udvidet fra forfatningsspørgsmålenes område til lovgivningens og de stående bevillingers m. v. Denne demokratiske seier ligeoverfor det repræsentative system opnåedes ikke uden heftig modstand. Mange af Sveits's mest anseede mænd hævdede sin advarende røst mod dette nye experiment, der kun vilde tjene til »at nedsætte den lovgivende magts anseelse, formindske dens dygtighed, bringe lovgivningen i forvirring, og slå en streg over grundsætningen om den dobbelte suverænitet, repræsenteret i stænderrådet og nationalrådet». Men der var på den anden side også dem, der vilde gå endnu videre og først betragtede seieren som nået, når referendumet, således som i enkelte kantoner, var bleven obligatorisk: eller med andre ord: når lovgivnings-, beskatnings- og bevillingsmagten var overflyttet fra den repræsentative forsamling til det suveræne folk. Når man enedes om referendums-bestemmelsen i § 89, var det kun som et midlertidig kompromis. Megen strid har den også fremkaldt; hvad skal forstås ved »beslutninger af almindelig gyldighed»? Hvilke sager kan med

rette unddrages folkeafstemningerne på grund af at de har krævet »hurtig fremme?» Herom debatteres stadig ligesom om, hvorvidt referendum-bestemmelsen overhovedet har svaret til hensigten.

Desværre foreligger ikke endnu nogen fuldstændig statistik over disse referendum-afstemninger; men af et foredrag af den bekendte Ernest Naville den 27 november 1891 ser man, at en sådan er under udarbejdelse. Den vil visselig være af stor interesse. Kun fra 1874 til 1885 haves en opgave, og ifølge denne er der i dette tidsrum gjort 99 forbehold om at lade afgjørelserne gå til folkeafstemninger. Men heraf blev kun 17 forelagt til folket til afstemning, og heraf var 3 af det indhold, at de efter forfatningen *måtte* gå til referendum.¹ Man ser altså, at referendumet indtil 1885 ialfald ikke er anvendt så serdeles hyppigt. De konservative partier, som kunde have mest interesse i at påkalde det mod den radikale majoritet i forbundsforsamlingen, har som det synes, hidtil i det hele spillet en temmelig passiv rolle. Referendumet er derhos også et noget tungvindt apparat, der mere gjør tjeneste som sikkerhedsventil end som bevægkraft eller efter Bryces ord »mere som bidsel end som spore.» Og dette sidste fremtræder end tydeligere derved, at i 13 af de nævnte 17 tilfælde ledede folkeafstemningerne til at forbundsforsamlingens love eller beslutninger blev forkastet.

At referendumet har virket på denne måde, har vakt adskillig opmærksomhed i andre lande. Man har dog vistnok ofte misforstået sagen. Man har formeget overseet, at ved den brugelige valg måde (flertalsvalg) bliver nationalforsamlingerne ikke altid et sandt udtryk for folkeviljen. Og så stor er undertiden uoverensstemmelsen, at f. ex. ifjor sommer en forbundsbeslutning ved referendumet forkastedes ved mere end $\frac{3}{4}$ stemme flertal. Man har med udfaldet af referendums-afstemningerne for öie deklameret om folkets »konservative dyd», istedetfor at fæste opmærksomheden på den forkastede lovs feil, og på nationalforsamlingens feilagtige sammensætning. Men ganske vist har det også vist sig ved afstemningerne, at den store vælgermasse aldeles ikke er så omvæltningstlysten, som man fra enkelte hold för troede at kunne gå ud fra som en given forudsætning.

¹ Ifølge en senere opgave fra 1891 skal forbundsreferendumet fra 1874 til 1890 have været forbeholdt ved 144 love, og være bragt i udövelse ved 22, hvoraf 9 er bleven vedtagne og 13 forkastede.

I det store og hele har man overalt skjænket referendumet sin tilslutning. Det har vundet bifald i de forskjelligste politiske leire; det er bleven rost af Sir Henry S. Maine, Paul Leroy-Beaulieu, Charles Dilke, Balfour m. m. fl., altså af mænd af de forskjelligste partier. Det er som bekjendt også nu foreslået optaget i Belgien ved revision af forfatningen, skjönt i en så »plebiscitær» form, at det synes at have fået den almindelige opinion mod sig.¹ I de engelske kolonilande, hvor man har optaget det engelske tokammersystem, og derved undertiden skaffet tilveie et politisk »dödvand» (som i Danmark), ser det ud til, at man også mere og mere har sin opmærksomhed henvendt på det sveitsiske referendum, og det endog der, hvor reformvennerne, som f. ex. i New South Wales, Australien, for nogle år siden havde sat etkammersystemet («the norwegian scheme») på dagsordenen til lösning af den konflikt, tokammersystemet havde fremkaldt. I selve England er referendumet stedse på dagsordenen under dröftelserne af forslagene til reform eller afskaffelse af overhuset.

De kantonale referendum-afstemninger, der selvfølgelig foregår oftere (de skal efter Zürichs forfatning § 30 ordinært finde sted to gange årlig) har, som det synes, dog undertiden fremvist nokså besynderlige resultater. Især har vælgernes forkastelse af bevillinger undertiden bragt ugreie, navnlig da de beslutninger af kantonalrådet, hvortil de stötte sig, er bleven gjeldende tiltrods for at bevillingen er negtet. Men man tager dog neppe fejl af, at folkeafstemningerne mere og mere bliver den almindelige form for sveitserdemokratiets udövelse af sin selvstyrelse. Og navnlig har det en vid mark for sin udbredelse og rodfæstelse på det kommunale felt.

Men folkets ret til ved referendum-afstemningerne at kunne vedtage eller forkaste en lov eller skattebeslutning el. desl. er ikke længer nutildags den störste sag på sveitserdemokratiets program.

Om det end lykkes ved en referendum-afstemning at få en lov forkastet, så har man jo nemlig ikke derved absolut stoppet kilden til en lignende lov; forbundsforsamlingen kan gjøre en ny, som, om end lidt anderledes end den gamle, dog ikke derfor behöver at være bedre. Det står også kun folket adgang åben til ved referendum-afstemning at få forbundsforfatning revideret, når enten forbundsfor-

¹ Det er kongen alene, som skal have ret til at æske folkeafstemning. Det belgiske udkast er igjen forbilledet for et på sidste storthing fremsat grundlovsforslag.

samlingens begge kamre eller 50,000 borgere forlanger det, og det har jo ved referendum-afstemningen kun at svare ja eller nei, men ingen indflydelse på, i hvilken retning forfatningen skal revideres. Hvis referendumet viser flertal for revisionen, skal nemlig nye forbunds-kamre vælges til at forrette som en konstituerende forsamling, og når så efter overveielser, som kanske vil gå i syv lange og syv brede, et nyt forfatningsudkast er bleven til, skal dette atter gjen-nemgå vedtagelsens skjærsild både i kantonalforsamlingerne og i vælgerens urforsamlinger.

Kort og godt — referendumet er forbundet med formange omsvøb. Det er for usikkert i sit resultat. Det er veiet på folkevældets vægt-skål og fundet for let.

Folket vil have større myndighed.

Foruden referendumets skjold til værn mod upopulære beslutninger kræver det også at udrustes med initiativets sværd for at kunne fegte sine idealer frem til virkelighed.

Folke-initiativet o: folkets ret til at foreslå en forfatningsform, til selv direkte at udøve lovgivervirksomhed blev således efterhånden det store folkekrav.

Det var dette folkekrav, som det lykkedes en stærk koalition af de katholske konservative, de protestantisk konservative, det liberale (moderate) venstre samt socialdemokraterne i april forrige år at drive igjennem i forbundsforsamlingen. Endog flere af de radikale deputerede stemte her for reformen, som det påstodes, af frygt for altfor åbenbart at vise sin mistillid til folkets afgjorelse, samt vel også i forudfølelsen af, at reformen så alligevel ikke stod til at hindre. Ved den store referendum-afstemning i juli ifjor blev folke-initiativet derefter vedtaget af det sveitsiske folk.

Efter den nye forfatnings § 121 har 50,000 borgere, når de er enige derom, adgang til at fremlægge til afstemning et forslag til hvilkenksomhelst delvis forandring eller tillæg til forfatningen. Og det er nu ikke vanskeligt at få 50,000 underskrifter på et nogenlunde rimeligt reformforslag, medens det før var besværligt nok, da der kun var adgang til at revidere forfatningen ved at foreslå den i sin helhed kastet i støbesskeen, og den hele revision således kunde blive et høist betænkeligt eventyr. Forslaget kan enten være formuleret bare i sine grundtræk eller være udarbejdet i alle enkeltheder. I første tilfælde får forbundskamrene den opgave at være et slags redaktions-

komité for at sætte det i lovform, og derefter oversende det til referendumafstemning. I sidste tilfælde er deres myndighed begrænset til at fraråde folket at vedtage forslaget eller at fremlægge et modforslag, som da ligeledes kommer under folkeafstemning ved referendumet.

Som oven bemærket er folke-initiativet allerede i fuld virksomhed i 17 kantoner, og dets overførelse til forbundsforfatningen var for så vidt ikke nogen overraskelse. Det var allerede indgået i sveitsernes bevidsthed, at hver mand er lovgiver, og som sådan har ret til at fremlægge hvilket som helst forfatnings- eller lovforslag, og æske medborgeres mening derom.

Folkeinitiativet på forbundsforfatningens område indskrænker sig imidlertid ikke til at skyde en bresche i det repræsentative system, forfatningen af 1874 havde gjort til selve sin hovedhjørnen. Det har også skudt en bresche i kantonal-suveræniteten, der var en ikke mindre vigtig hjørnen for forfatningen af 1874. Efter denne havde hver kanton, stor eller liden, ligesom de nordamerikanske enkeltstater to stemmer i forbundsforsamlingens stænderråd eller overhus, og altså også en af folkemængden uafhængig indflydelse på spørgsmålene om revision af forfatningen.¹ Idet magten nu glider ud af de repræsentative myndigheders hånd, taber også kantonerne i indflydelse. Ved folkeafstemningerne spørges der ikke om kantongrænse. Det er *sveitserfolket som enhed*, der direkte udøver magten.

Folkeinitiativet er altså atter et langt skridt videre på den centralisationens vei, som med så stor forsigtighed betrådtes i 1848, og på hvilken man ved forfatningsrevisionen i 1874 gjorde et nyt forsigtigt skridt fremad. Den »kantönländ«, som for knapt en menneskealder siden var så fremtrædende, at fornemmelsen af sveitserfolkets enhed næsten forsvandt, er nu trængt således i baggrunden af den demokratiske bevægelse, som i kraft af sveitserborgerretten fordrer enhed i retsvilkår inden republikens grændser, og ikke længer spørger efter de gamle kantonale told-, lovgivnings-, eller repræsentationsgrændser. Udviklingens vei har været: fra statsforbund til forbundsstat, og måske skal den nu blive fra forbundsstat til enhedsstat. I

---

¹ Også i Nordamerika reises der forøvrigt i den sidste tid stærke angreb på bestemmelsen om, at hver stat skal sende to repræsentanter til senatet. Senatets tidligere anseelse lader derhos til at være betydelig sunket.

den offentlige diskussion fremholdes dog stadig, at intet af partierne underkjenner det föderative princips ukrænkelighed.

Det vil ialfald ganske vist vise sig af den brug, der vil blive gjort af folkeinitiativet, at det er et instrument ikke alene til at befordre udviklingen af folkelige institutioner, men også til efterhånden at fjerne de föderative skranker for den nationale retsenhed. Det er idetmindste allerede et par spørgsmål på dagsordenen, som folkeinitiativet antagelig snart vil bemægtige sig, og hvorpå det da vil få anledning til at vise sin kraft. Vi har allerede ovenfor nævnt det ene: spørgsmålet om direkte valg af forbundsregjeringen. En måske ikke mindre fremskudt plads på dagsordenen indtager spørgsmålet om forholdstalsvalgets indførelse.

Man forlanger nemlig, at den valgte forsamling skal være et tro billede af det vælgende folk. Hvis flertallet i forsamlingen hælder til en anden side end flertallet af vælgerne, kulseiler det ubønhørlig i folkeafstemningernes hav. Mange love som er vedtagne med et smukt flertal i forbundsråd eller kantonråd, har lidt ynkelig havari ved folkeafstemningerne. Den valgmåde til forbundsråd og kantonråd, som man har lånt fra de gamle repræsentative valg-systemer, er ligeså vilkårlig og udemokratisk som repræsentations-systemet selv. De almindelige valg-systemer, som tillader et parti, som ikke har flertal blandt vælgerne, at opnå flertal i den repræsentative forsamling, er derfor i demokratiets öine et i bund og grund tyrannisk og forkasteligt system.

Forholdstalsvalget er med andre ord en simpel konsekvens af folkeafstemningerne.

Dette valg-system tæller da også en af sine ældste og ivrigste talsmænd i Sveits. Den bökjendte Ernest Naville stiftede i 1865 i Genf en reformforening til fremme af forholdstalsvalget, og fremlagde året efter et lovforslag bygget på de grundsætninger, der i 1857 var udviklet af den nys afdöde engelske advokat Thomas Hare, som samtidig med den danske justitsminister Andræ var systemets første grundlægger. I en tale Naville holdt i reformforeningen i Genf den 27:de november 1891, og hvori han mindede om, hvorledes han i 1/4 århundrede havde grebet enhver leilighed til at påvise forholdstalsvalgets berettigelse og det almindelige flertalsvalgs urimelighed, yttrede han blandt andet: »Kan nogen negte, at det nuværende valg-system kan skaffe et mindretal af vælgere magten i den repræsen-

tative forsamling, og at dette er et ligeså hyppigt som påfaldende tilfælde? Kan nogen negte at dette kuldaster selve grundlaget for vor offentlige ret?» Han kunde også henvise til det bekjendte oprør i kanton Tessin, der som bekjendt for en ikke væsentlig del skyldtes valgsystemets oprørende uretfærdighed; medens nemlig 12,166 liberale vælgere kun fik 35 repræsentanter, fik 12,783 konservative vælgere 77 (eller ifølge en anden opgave 75) repræsentanter. Men af den krise i Tessin, som under mindre heldige omstændigheder kunde blevet en fare for hele Sveits, fremgik da også et stort gode. Forbundsregjeringen udtalte nemlig i sin indberetning af 22:de september forrige år: »Ingen kan bestride, at grunden til de rystelser, som med visse mellemrum hjemsøger Tessin, er at søge i dets valgsystem. Selve grundlaget for folkerepresentationen i det store råd (kantonalforsamlingen) er skjævt, når af 25,000 vælgere, således som ved de almindelige valg den 3:die marts 1889 nogle hundre mere end halvdelen valgte 75 repræsentanter, medens den anden halvdel minus nogle hundrede kun opnåede at få valgt 35. Vore bestræbelser må derfor på det bestemteste være rettet på at få denne iöinespringende uretfærdighed fjernet, og få tilveiebragt en sikrere valgordning.» Den 11:te januar 1891 gik folket i Tessin til valg efter forholdstalsvalg, og den 8:de marts vedtog tessinerne den nye forfatning, som efter forbundsregjeringens forslag indførte forholdstalsvalget.

Også i kanton St. Gallen har folket den 4 september 1890 vedtaget et forfatningsforslag, hvori forholdstalsvalg sættes på dagsordenen.¹ I Zug har styrelsen foreslået samme valg måde, som således skal være gjenstand for folkeafstemning, eller måske allerede har været det inden denne afhandling trykkes. I Neuchatel har kantonrådet den 28 oktober 1891 vedtaget en lov i lignende retning, og dette skede vel at mærke næsten enstemmig (79 stemmer mod 4). I den grad var efter lange overveielser og moden erfaring alle partier kommen til overbevisning om forholdstalsvalgets retfærdighed og fortrin. Den indstilling, der ligger til grund for kantonrådets beslutning og hvoraf et uddrag er meddelt i januarheftet for iår af det i Bruxelles udkommende månedsskrift: *La représentation proportionnelle*, lægger med energiske ord demokratiet på hjerte, hvad det har at gjøre, »dersom det vil leve og vare, dersom det vil arbeide på i stadig stigende mon at blive en ordenens, fredens og stabilitetens styrelse.»

¹ I Genf er forholdstalsvalg indført nu i höst.

Vi vil, fortsætter indstillingen, ved forholdstalsvalget have indforlivet i demokratiet, som hviler på den almindelige stemmeret, den grund-sætning om ligevægt mellem alle de samfundskræfter, som må være hovedhjørnestenen for enhver livskraftig stat, og som den hævder ved at give også mindretallet sin ret i landsrepræsentationen i forhold til dets antal og moralske kraft, og til at gjøre sig gjældende i forhold til sin oplysning, dygtighed og bestræbelse for selv at komme i flertal. — — — Vi tror fuldt og fast, at dette skal tjene til vore demokratiske institutioners bedste, til at befæste dem og sikre deres fremtid, og at reformen vil åbne for den almindelige stemmeret en ny fremtid, værdig dens nuværende udvikling og triumf.

I andre kantoner er man vistnok ikke endnu nået så langt, og man kan enddog notere, at reformen har været forkastet med større eller mindre stemmetal i Basel, Zürich og Luzern. Men det ansees neppe tvivlsomt, at forbundsregjeringens udtalelse i anledning af urolighederne i Tessin må tages som vidnesbyrd om, at forholdstalsreformens venner fra nu af kan betragte sin seier som tålelig vis i Sveits. Man har også allerede flere steder anstillet meget interessante prøvevalg efter forholdstalssystemet. Et sådant foretoges blandt andet i Genf den 13:de januar d. å. — Et blad, der udgives i kanton Waadt skriver: »Sent eller tidlig vil hele Sveits have betrådt den retfærdighedens, frihedens og broderskabets vei, som republikken Neuchatel har slået ind på.» — I så fald gjør Sveits kun, hvad der først blev prøvet ved den danske helstatsforfatning af 1854, og senere støttet af Mills m. fls autoritet er foreslået indført både i Sverige og Norge, og som snart sagt alle verdens statsmænd begynder at forstå er uafviseligt, dersom agtelsen for de repræsentative former skal opretholdes ligeoverfor den almindelige uvilje over de karrikerede afbildninger, det nuværende valgsystem giver af valgkredsens opinion, og over dets undertrykkelse af yttringsfriheden og dets forvisning af ofte netop de sindigste og ædleste mænd fra det offentlige livs skueplads. Selv lederen af oppositionen i underhuset Balfour, yttrede ivår i en af de taler, som var beregnet på at samle flertal om ministeriet ved de forestående valg, at det nuværende valgsystem (som alle lande i sin tid har lånt fra England) havde overlevet sin tid.

Man vil altså også i dette punkt med interesse følge sveitserdemokratiets fremskridt, og det såmeget mere, som også denne re-

form vil bidrage til enhedsværket, idet forholdstalsvalgets princip på det bestemteste strider mod det princip, hvorpå kantonerne støtter sin ret til uanseet størrelse at være repræsenteret ved to mænd i forbundsforsamlingens stænderråd (overhus), hvor altså f. ex. nu det lille Uri med kun 17,000 indbygger har lige mange repræsentanter som det store Bern med sine 500,000.

Men det sveitsiske demokrati har gjort mere end dette. Det har såatsige indbragt en ganske ny opfatning af hvad der skal forstås ved stemmeret. Vi ved jo nok, at der ved valgene hos os som andensteds på valgdagene råbes fra alle hustag og trykkes med fede typer i alle blade: »Stemmeret er stemmepligt!» Vi ved jo nok også, at både Royer-Collard og Guizot har hævdet, at (den indskrænkede) stemmeret er »en offentlig funktion», et borgerligt ombud, som det er moralsk pligt at udøve. Men sveitserne har taget dette ganske anderledes bogstaveligt og alvorligt. De har fulgt Mills m. fls. anvisning, og sat straf for den stemmeberettigede, som uden lovligt forfald undlader at gjøre sin stemmepligt. I Züricherloven af 7 november 1869 om valg af embedsmænd og offentlige myndigheder er det overdraget kommunerne at fastsætte en bod af indtil 1 fr. for udeblivelse fra valg. Det er kanske kun det første skridt på en vei, flere og flere tilråder at gå. Thi hvor meningsløst bliver det ikke at appellere til almindelig stemmeret, når det hele tilslut kanske afgjøres af en håndfuld vælgere, medens »den almindelige stemmeret», eller en stor del af den sidder ligegyldig hjemme? Züricherloven har ret; alle *skal* være med, alle må tage parti, således som jo også Solon påbød det athenienske demokrati. Alle skal være medinteresserede i de offentlige anliggender; alle skal være medansvarlige for republikkens skjæbne; alle skal opdrages til at blive »aktivborgere», som sveitserne kalder vælgerne. Og »aktivborgerretten» er en æresret. Det gjælder om den, at *noblesse oblige*. Blandt andre forpligtelser følger der f. ex. ifølge Zürichs forfatnings § 19 den at erlægge en for alle vælgere lige aktivborgerskat til kantonalkassen udgjørende $\frac{1}{3}$ af hvad der svares af hvert tusind af skattepligtig formue.

Det er jo også netop klagemålet fra alle lande, selv der, hvor valgene kun foregår med flere års mellemrum, som f. ex. hos os, at vælgerne giver stemmeretten og dens udøvelse en god dag, så at »folkerepresentationen» fremgår af et slumpevalg, og kun repræsen-

terer en større eller mindre brökdæl af folket. Men på den vis bygges neppe land med lov.

Det siger sig forresten selv, at når stemmeretten bliver en pligt, hvis undladelse medfører straf (tab af stemmeret, pengebod ell. desl.) så må også de skranker mod stemmerettens udövelse nedrives, som i sin tid er opførte enten af ukyndighed i kunsten at lave forfatninger, eller med den plan for öie, at gjöre det vanskeligt for »de store masser» virkelig at få udöve den ret, man af frygt for revolution proklamerede på papiret. I Sveits ser man derfor ikke alene en almindelig iver for at gjöre kjendskabet til statsforfatningen og til borgerpligter så udbredt som muligt, men også for at få valgkredsene så små, at hver vælger uden synderlig opofrelse af tid og penge kan få afgivet sin stemmeseddel. Man har også mest muligt indskrænket formaliteterne ved stemmesedlernes afleverelse. Fremdeles finder valgene ofte sted på en söndag. Alene på denne måde bliver det muligt for sveitserborgere at være med i alle de mangfoldige valg og voteringer, som forbundet, kantonen og kommunen kræver hans deltagelse i.

Man ser således, at det sveitsiske demokrati ad mere end en vei er i en uafbrudt og rask fremmarch mod en art af folkestyreelse, som i forrige århundrede selv Jean Jacque Rousseau anså som en dröm, der ikke vilde virkeliggjöres, og som man i vort århundredes slutning endnu ser få spor til at skulle virkeliggjöres selv i lande, der ellers i statsformer frembyder en udvortes lighed med Sveits.

Det kan vel ikke negtes, at der har været meget af rousseauske doktrinarisme i den bevægelse, der har ført til de her skildrede resultater. Men de fleste af dem, der på nært hold har havt anledning til at iagttage forholdene, lader dog til at være enige om, at denne udvikling ialfald er foregået rolig og organisk på de givne forudsætningers grundvold, og at den i det store og hele har svaret til folkets behov. Det har forsåvidt været en sund »realisme», der har været den rådende ånd i reformerne. Det var det umiddelbare folkestyre, udviklingen fra begyndelsen af pegede hen på. Det er mod dette mål, man konsekvent har bevæget sig, ikke i sprang, men skridt for skridt, om end skridtene kan have været nokså raske og lange.

Det er også karakteristisk nok, at det netop er fra konservativ side og fra deres leir, som i begyndelsen så bevægelsen med mest mistro, og som heftigst bekjæmpede den, at man nutildags finder den var-

meste støttet. De skræmmebilder, man engang udmalte sig af demokratiet, ler man af nu, da man kjender virkeligheden. Det tør vel også siges, at Sveits i det hele udmærker sig ved gode love og institutioner, og at sveitserne er bekjendte for at vise en lovlighedens og borgersindets ånd, som har gjort dem høit agtede blandt Europas folk. Den har også sat sig et smukt mindesmærke i den storartede opofrelse, hvormed sveitserne er gået til at styrke sin hærordning og sine fæstningsanlæg for at kunne hævde sit lands nøytralitet, og bevare sit fædrelands 600-årige frihed og selvstændighed under de europæiske forviklinger, som muligens fremtiden fører i sit skjød.

»Erfaringen har idetmindste i Sveits vist», skriver Louis Wuarin i *Revue des deux mondes* for august ifjor, »at folkets masser uendelig meget bedre end man havde troet muligt, har formået at virke som en reformerende kraft og en styrende vilje. De har i det hele taget, fremmet hæderlige formål, og — i vel forstået egen-interesse — vist sig at være fiender af gunstsystem og plyndring. Man tør stole mere på dem end på disse nationalforsamlinger, som let lader sig dominere af partiånd. Det er rigtignok så, at der kræves et svare arbejde, for at man skal kunne stole tryggere på deres initiativ. Man må opdrage dem, holde dem for öie ædle eksempler på borgerånd og pligt-troskab. Dette er jo forresten en lykkelig nödvendighed, efter den tvinger hver borger til at huske på, at han har mange på sin samvittighed i den uaffadelige kamp mellem godt og ondt, som udgjör det væsentlige af folkenes liv.»

Vi lever i demokratiets tid. Vi speider efter dets nye yttringsformer. Jo bedre de er, desto tryggere vil også de åndelige, moralske og materielle interesser, der er vor civilisations kjendemærke, kunne se sin fremtid imöde. Er måske den »Alpenglüh«, som udbreder sig så smukt over det lille fjeldland midt i Europa en budbringer for den nye demokratiets sol, som er i anmarsch, og som i næste århundrede kanske vil være nået høit nok til også at skinne over slettelandene?

Under enhver omstændighed: den demokratiske bevægelse i Sveits er kanske ikke det, der mindst vil bidrage til at henlede verdens opmærksomhed på landet med den gamle historie, den skjønne natur og den brave, flittige og frihedselskende befolkning.

PONTUS WIKNER.

AF

TH. REIN.

Redan hafva fyra år förgått sedan den svenske tänkaren *Carl Pontus Wikner* bortgick från lifvet, just i det ögonblick då han motsåg förverkligandet af sin käraste förhoppning: att få intaga den filosofiska professors-stolen vid sitt fäderneslands främsta universitet. Så lätt som vår tid plägar hafva att glömma allt, som icke mera erbjuder den omedelbara aktualitetens intresse, tyckes denna tid nästan vara lång nog för att hinna utplåna bilden af en framstående man ur de lefvandes hågkomst. Och dock torde man ej behöfva befara, att sådant vore förhållandet med Wikners. De sympatier han under lifstiden väckte voro alltför djupa och trängde till en allt för vidsträckt krets, för att hans minne redan skulle hafva hunnit förblekna. Äfven var den insats han gjorde i den nordiska och särskildt den svenska odlingens utveckling alltför betydlig, för att sista ordet därom redan vore sagdt, i trots af de många uttalanden om Wikner, som efter hans död sett dagen.

Utan anspråk att å vår sida uttala sista ordet angående Wikners betydelse såsom tänkare, skola vi därför därom framställa några reflexioner, förvissade om att åtminstone icke mötas af *den* förebräelsen, att hafva behandlat ett ämne, hvarom allt vidare ordande numera vore öfverflödigt.

Den motsats mellan kristendom och filosofi, om hvilken redan aposteln Paulus talade, då han i brefvet till de Kolosser gaf varningen: »Ser till att icke någon borttröfvar eder med Filosofia och fåfängt bedrägeri» (Kol. 2: 8), har i våra dagar tillspetsat sig på ett sätt, som i mångens tanke utesluter hvarje möjlighet till för-

likning. Så mycket märkligare är då företeelsen af en personlighet, hvilken, utrustad i hög grad med tankens skärpa och ägnande sitt lif åt filosofin, dock städse fortfor att såsom sin öfvertygelse hylla den bibliska kristendomen, så att densamma i själfva verket utgjorde den innersta drifkraften i hela hans filosofiska utveckling, under alla de många skeden den genomgick. Ortodox i den mening, att han oförändrad skulle godkännt den fastställda kyrkoläran, var han visserligen icke. Tvärtom afviker hans religiösa spekulation i mer än en punkt från det kyrkliga lärosystemet; den är originel och skiljer sig därigenom från den »apologetik», som med förbrukade vapen försvarar hvarje dogm blott därför, att den en gång blifvit fastslagen. Men endast den, som helt och hållet upphört att i kristendomen skilja skal från kärna, kan förneka Wikner namnet »kristen». Och för den som hyser öfvertygelsen, att kristendomen ännu allt framgent, om än under former, hvilka bättre än de gamla anpassa sig efter nya kulturståndpunkter, skall utgöra en oumbärlig beståndsdel i mänsklighetens andliga tillvaro, måste Wikners i flera afseenden själfständiga tolkning af det kristna trosinnehållet erbjuda ett högt intresse.

Äfven i ett annat afseende är studiet af W:s tänkarebana lärorik. Skolad i ett filosofiskt system, det Boströmska, hvilket själfv anser sig för den strängast genomförda idealism som filosofins historia känner, trodde han sig till en början just i detta system hafva funnit hvad han sökte — en fast botten för åstadkommande af en varaktig försoning mellan kristendom och filosofi. Men omsider fann han sig hafva farit vilse, och öfvergaf då det system han dittills hyllat, för att i stället utarbete ett nytt. Tyvärr afklipptes hans lifstråd, innan han hunnit mera än lägga de första grundstenarne till den nya byggnaden. Men hvad som däraf fullbordats är tillräckligt att visa, att W., om än icke direkt påverkad af de moderna filosofiska rörelserna, dock på sitt sätt blifvit fattad af den mäktiga realistiska strömning som genomgår vår tid, samt att — hvilket härvid är det anmärkningsvärdaste — sådant skett, icke därför att han blifvit sina religiösa idealer otrogen, utan tvärtom emedan han fann sig endast på denna väg kunna rädda dem.

Det är icke vår afsikt att här upptaga till betraktande W:s skönlitterära eller populärt-religiösa arbeten, så välförtjänta än hvardera kunde vara af en närmare uppmärksamhet. Af de förra har,

såsom bekant torde vara, efter W:s död *Karl Warburg* utgifvit ett urval under titel »Vittra skrifter». De utgöras till största delen af noveller, hvilka både till innehåll och form röja ett omisskänneligt inflytande af Viktor Rydbergs »Den siste Athenaren», som enligt W:s eget erkännande på honom gjort ett öfverväldigande intryck. Visserligen uthärda dessa noveller icke en jämförelse med Rydbergs snillrika verk, ty de sakna uppfinningens rikedom och fantasins plastiska kraft. W. var alltför mycket abstrakt tänkare, för att hans fantasi skulle haft någon större fallenhet att skapa individuella gestalter, de där lefva sitt eget lif. Hans novellers styrka ligger däremot i den djuptänkta idén, den varma, ofta drömmande, någon gång äfven humoristiska stämningen samt den klassiskt rena formen. Stilen, om än något färglös och icke rätt lefvande samt stundom nästan för mycket utarbetad, utmärker sig genom klarhet och genomskinlighet. Figurerna äro symboliska; dessa berättelser, hvilka till stor del hämta sitt ämne från brytningstiden mellan kristendom och hellenism, skildra i grunden författarens eget sjäslif, inom hvilket i en fortsatt kamp kristendomen bröt sig mot en världsåskådning, som i mycket bär dragen af (en platoniskt modifierad) hellenism.

W:s predikningar, af hvilka en samling 1889 utgafs af *O. Quensel*, intaga inom den svenska homiletiska litteraturen ett framstående rum, ej blott genom sin varma fromhet och sin ytterst vårdade form, utan framför allt genom en rikedom på tankar och nya synpunkter, som i detta slags litteratur icke är en alltför vanlig företeelse.

Den viktigaste sidan af Wikners verksamhet är emellertid utan gensägelse den *filosofiska*. Vid ett bedömande af den Wiknerska spekulationen är det i främsta rummet dess förhållande till den Boströmska som ådrager sig uppmärksamheten. W. var visserligen en alltför själfständig personlighet för att nöja sig med att blott reproducera ett gifvet filosofiskt system. Snart drog han ur sin mästares lära helt andra slutsatser än denne dragit själf och frångick slutligen densamma helt och hållet. Men den Boströmska filosofin förblef dock alltid utgångspunkten för hans egen, vare sig han till den förra intog ställningen af anhängare, fortbildare eller motståndare. För att förstå W. såsom tänkare måste man därför nödvändigt taga hänsyn jämväl till nämnda system.

Boströms lära står i närmaste historiska sammanhang med *Hegels*, emedan Boström framför allt uppställt sitt system såsom en

motsats till dennes. Just däraf följer, att båda hafva vissa grundåsikter gemensamma: främst den idealistiska åsikten, att varat ej är utom subjektets medvetande. Enligt Hegel är vara = tänka; enligt Boström är vara = förnimmas, hvarvid ordet »förnimma» tages i den vidsträckta mening att beteckna ej blott det egentliga tänkandet utan all slags teoretisk själsverksamhet öfverhufvud. Hegels fel är, enligt Boström, endast det att ej tillräckligt hafva genomfört idealismen. Hegel hade sagt: allt verkligt är enhet af motsatta. Boström förkastar denna sats, emedan det som är enhet af motsatta är i sig motsägende, och det motsägende står i strid med tankens första lag, som förbjuder motsägelsen. Alltså kan det verkliga icke tänkas vara enhet af motsatta. Dock gäller Hegels sats, i fall den tillämpas på denna världen, d. v. s. den sinliga, i tid och rum existerande världen; *den* är i själfva verket full af motsägelse. Vore denna världen den enda, så skulle, menar Boström, Hegel hafva rätt. Men då det verkliga icke kan vara enhet af motsatta, så följer, att denna världen icke har sann verklighet, den är blott en fenomenvärld. Därför, då det i alla fall måste finnas sann verklighet, eftersom eljest icke ens fenomenvärlden kunde vara, så nödgas vi antaga, att till grund för denna sinliga värld ligger en annan med motsatta egenskaper, en osinlig, rum- och tidlös värld. Denna ensam eger sann verklighet. Häri öfverensstämmer Boström med *Plato*, som äfven ansåg de sinligt förnimbara tingen för fenomen, skuggor af de egentliga tingen, d. v. s. idéerna, hvilka *Plato* tänker sig oförgångliga, outsträckta och oföränderliga. Så till vida har man med fullt skäl benämt Boström »den svenske *Plato*». Dock skiljer sig Boström från *Plato* däri, att medan den senare gör de eviga tingen till idéer, den förre betraktar dem som personligheter.

Enligt Boström är nämligen verklighet detsamma som *lif* och *lif* detsamma som *själfmedvetande* eller personlighet. Det i fullständigaste mening verkliga är det fullkomliga själfmedvetandet; detta är den absoluta personligheten = Gud. De ändliga tingen, betraktade i sin sanning, äro Guds tankar eller »förnimmelser», men såsom sådana själfva personliga väsenden. Deras sanna vara är just deras förnummenhet af Gud; de äro så till vida på ett osinligt, öfver tid och rum upphöjdt sätt. Och samtliga personligheter, till hvilka äfven de individuella mänskliga personligheterna höra, bilda ett systematiskt helt, den andliga världen, Guds rike.

Att personligheterna bilda ett systematiskt helt innebär, att en-hvar ibland dem är i och med de andra, dels såsom innehållande dem i sig, dels såsom i dem innehållen; den ändliga personligheten, i det hon är själfmedveten eller sig förnimmande, förnimmer därför äfven de andra. Men så vidt som hvarje ändlig personlighet dock är något för sig, från de andra isoleradt (ty eljest skulle de ju icke vara flere utan sammanföle till *en*), så förnimmer hon de andra på ett ofullkomligt sätt, d. v. s. annorlunda än de äro i sig eller för Gud. Till denna ofullkomlighet hör just, att hon förnimmer dem i tid och rum. Sålunda uppstår genom det ofullkomliga förnimmandet den sinliga, eller tid- och rumvärlden. Den sinliga världens *vara* är intet annat är detta: att förnimmas af de ändliga personligheterna på ett ofullkomligt, mer eller mindre dunkelt sätt. Hvarje ändlig personlighet har sin fenomenvärld för sig, och till denna fenomenvärld hör äfven hvars och ens empiriska jag, d. v. s. hennes jag såsom bundet vid en kropp och existerande i tiden. Hvarje sådant jag är fenomen af ett, visserligen ändligt, men evigt d. v. s. tidlöst jag.

Boströms religionsfilosofi erkänner Guds personlighet, den mänskliga själens odödlighet och viljans frihet, men afviker från den kristna tros läran just i de punkter, genom hvilka denna skiljer sig från andra monoteistiska religioner, i det Boström exempelvis nekar treenighetsläran och Kristi gudom. »Vill man», säger han, »med ordet *Sonen* oegentligt beteckna den eviga idén eller anden, så måste man dock säga, att Guds söner äro oändligt många, och att i detta afseende ingen olikhet dem emellan eger rum.» Allt skiljande mellan en uppenbarad och en naturlig religionskunskap måste anses grunda sig på missförstånd. Ej heller erkänner B. någon »satisfactio vicaria» i kyrklig mening eller några särskilda frälsningsanstalter. Emedan Gud är absolut evig och oföränderlig, får man icke uti den gudomliga världsregeringen tänka sig några särskilda och utomordentliga försoningshandlingar. Vidare antager Boström, att slutet af det närvarande lifvet icke är en omedelbar öfvergång till det eviga, men att andra lifsformer måste genomgås, innan den mänskliga anden når sin högsta fullkomning. Och slutligen nekar han en evig osalighet, enär det onda tillhör det ändliga väsendet i dess ofulländade lifsformer och således måste försvinna genom dessas fulländning.

Sådana äro, i deras största allmänhet, grunddragen af det system, som bildar utgångspunkten för Wikners filosoferande. Då det Bo-

strömska systemet, såsom redan nämdes, står i närmaste historiska sammanhang med Hegels, sammanhänger det därigenom öfverhufvud med den tyska idealismen, hvilken kring början af innevarande sekel utvecklade sig ur Kants s. k. kritiska filosofi och erhöll sitt fullständigaste uttryck just i Hegels system. Boströms filosofi är, enligt vår uppfattning, en afläggare af denna efter-kantska tyska idealism, planterad i svensk jord; hvarmed vi dock för ingen del neka, att Boström tillika står i ett nära sammanhang med föregående svenska tänkare, i synnerhet Biberg och Grubbe, hvilka själfva voro starkt afhängiga af nämnda idealism. Den Boströmska filosofin träffas därför, i vår tanke, af samma hufvudanmärkning som kan riktas mot den tyska idealismen, nämligen att allt för mycket hafva skyndat att öfvergifva den Kantska ståndpunkten och att därigenom hafva gifvit till spillo vissa af Kant redan vunna resultat.

Kant, som grundligare än någon före honom undersökt den mänskliga kunskapens villkor och väsende, hade därvid funnit, att sann kunskap kan komma till stånd endast genom en samverkan af åskådning och tänkande, men hvarken genom åskådningen ensam för sig eller af tänkandet ensamt för sig. Åskådningarna utan begrepp, visade han, äro blinda, begreppen utan åskådningar tomma. Ett tänkande, som vid sitt sökande efter sanning försmår erfarenhetens hjälp, kan ej undgå att varda »tomt» — tomt på realitet. Däraf följer dock icke, att intet vetande skulle kunna finnas om annat än det, som våra yttre sinnen omedelbart visa oss. Ty först och främst är erfarenheten ej blott yttre utan äfven inre — erfarenhet af vårt eget själslif — och för det andra kan tanken, hvilken ju måste bearbeta åskådningarna för att vetande skall komma till stånd, med full rätt sluta till realiteten af åtskilligt, hvarom en omedelbar erfarenhet är oss förvägrad. Endast det måste filosofin efter Kant fasthålla, att vårt tänkande, huru långt det än må sträcka sina forskningsfärder, aldrig får lösgöra sig från sitt sammanhang med åskådningen eller afskära de trådar, som förbinda tänkandet med denna sin utgångspunkt. Tänkandet är ej berättigadt att såsom reallt erkänna någonting, hvars nödvändiga, om än tilläffventyrs indirekta och aflägsna, sammanhang med erfarenhetens data det icke förmått uppvisa. Blott tänkbarhet, motsägelsefrihet hos en tanke, är ingen tillräcklig borgen för dess reala giltighet. Men just häri felade den efter-kantska idealismen, att den icke tillbörligen be-

aktade erfarenhetens outhärlighet såsom beståndsdel i all sann kunskap, men lät tanken utan något fäste sväfvä omkring i spekulationens rymder. Den omständigheten, att Kant själf i afseende å det svårfattliga begreppet om det s. k. »tinget i sig» intrasslat sig i motsägelser, hade icke bort komma hans efterföljare att förbise det för all tid giltiga i hans sätt att bestämma det mänskliga vetandets villkor.

Förebräelsen att hafva gjort sig skyldig till detta förbiseende kan, tro vi, riktas mot Boström ej mindre än mot en J. G. Fichte, Schelling och Hegel. Boströms spekulation rör sig liksom dessas till väsentlig del inom området för tanketing utan uppvisad motsvarighet i realiteten. Ja, felen i detta afseende blifva hos B. än märkbarare än hos hans föregångare, just emedan han lägger an på att aflägsna äfven de rester af empirism, som hos dessa finnas kvar. Hans system vill vara ej blott ren idealism utan äfven ren »rationalism», d. v. s. det betraktar det sannt varande såsom absolut fritt från allt rum och all tid. B. aflägsnar från det sannt varande allt begrepp om förändring, utveckling, verksamhet, skeende. Men ett sålunda fattadt sannt varande kan icke hjälpa oss att förstå den empiriska verkligheten eller gifva någon förklaring af den senares beskaffenhet, hvilket dock är det vi med all filosofi egentligen åsyfta att vinna. I den ändliga men tidlösa personlighetens förnimmelse skall den fenomenella världen uppstå, men någon förklaring, hvarför den uppstår sådan och icke annorlunda, hvarför den t. ex. har formerna af tid och rum, gifves icke. Boström upptager i själfva verket tids- och rumtillvaron blott såsom empiriskt faktum, utan att förklara den. Men filosofin, heter det, skall icke befatta sig med denna tillvaro utan med den rent öfverempiriska, det vill i själfva verket säga med sådant, hvarom vi ej kunna hafva någon kunskap, hvar emot de ting om hvilka vi kunna hafva kunskap, d. v. s. naturen och historien, skola vara uteslutna från den filosoferande tankens föremål. Därmed har dock den filosoferande tanken dömt sig själf till sväldöden genom brist på näring.

Skälet, hvarför Boström nekar att filosofin kan grundas på erfarenhet, är egentligen det, att erfarenheten ej kan leda till apodiktisk visshet. Att hon icke kan det är visserligen obestriddigt, men däraf följer ej att hon vore utesluten från den filosofiska kunskapen. Boström delar med Plato den fördomen, att ju högre föremålet för människans kunskap är, desto högre visshetsgrad måste kunskapen

därom kunna ernå. Om den fullkomliga verkligheten, menar Plato och med honom Boström, kunna vi hafva en fullkomligt viss kunskap, men däremot om de sinliga tingen endast osäkra meningar. I själfva verket förhåller sig saken nästan tvärtom. Om det lägsta och ofullkomligaste varande, nämligen det tomma rummet och de tomma talen, kan finnas ett apodiktiskt vetande. Om de sinliga, rumliga tingen, hvilka Plato och Boström med rätta betrakta såsom blotta fenomen, jämte dessa tings egenskaper och de i dem sig yttrande lagar, kan finnas ett vetande, som, om än icke strängt apodiktiskt, dock har en så hög grad af sannolikhet, att den för vårt vanliga kunskapsbehof är fullt tillräcklig. Ju mera vi däremot sträfva till en kunskap om det sannt varande, om tingens egentliga väsende, desto mera måste vi nöja oss med mer eller mindre osäkra hypoteser. Ville vi emellertid, då vi söka bilda oss begrepp om tingens egentliga väsende, låta stödet af erfarenheten helt och hållet falla för att uppnå målet blott med tankens egen makt, så vore följden att vi förlorade ända till den sista svaga möjligheten att verificera våra hypoteser, och dessa skulle förvandlas till rena tankemöjligheter, utan anspråk ens på sannolikhet.

* * *

Vi öfvergå till en betraktelse af Wikners eget filosofiska författarskap. Hans skrifter visa oss honom öfverallt som en ytterst skarpsinnig tänkare, utrustad med utmärkt förmåga att klart framställa sina tankar. Han rör sig i de mest invecklade begreppsanalyser och syllogismers irrgångar med samma lätthet och välbehag, som virtuosen rör sig på sitt instrument och mästarsimmaren i vattnet. Detta sitt skarpsinne använder han dock icke för att utreda den empiriska världens företeelser, utan på rent metafysiska undersökningar. Sällan och då blott i förbigående beröras sociala och litterära frågor, politiska oss veterligen aldrig. Icke ens religionen till sina mera empiriska sidor, såsom den etiskt-praktiska och historiska, synes kunna afvinna W. något djupare intresse. Äfven sin religiösa spekulation riktar han hufvudsakligen åt de metafysiska, utöfver erfarenheten sig sträckande frågorna. Och dock lefde han själf ett varmt religiöst lif samt hade sålunda bort hafva en rik själfupplefvad erfarenhet att åberopa. För vår del tro vi, att W:s skrifter skulle betydligt vunnit i intresse, om deras författare varit

mindre bortvänd från all empirisk verklighet. Man bör härvid icke invända, att särskildt till religionsfilosofins väsende skulle höra, att den nödvändigt måste öfvergifva erfarenhetens mark. Har icke bland andra *Schleiermacher* visat, att äfven religionsfilosofin kan hafva en empirisk utgångspunkt, nämligen om den gestaltar sig till en analys af trosförelsets gifna innehåll och faktiska förlopp hos de troende individerna, hvarigenom äfven denna gren af filosofin blir något mera än blott en luftig lek med tänkbara föremål? Att Wikner, trots sin formella tankeskärpa, ej kunde undgå att göra sig skyldig till misstag och luckor i bevisningen, är så mycket naturligare, som hvarje spekulation öfver tingens väsende, hvilken lämnar erfarenhetens fotfäste, måste träffas af missödet att gå vilse inom tanke-möjligheternas omätliga labyrint. Att de förebråelser man riktat mot Wikner för tomt dialektiskt hårklyfveri ej äro alldeles ogrundade, följer af själfva den metod han använde. Blott allt för ofta tror han, då han uppvisat tänkbarheten af ett begrepp, sig i och med detsamma hafva bevisat detta begrepps reala giltighet, och när han ådagalagt, att en viss tankefordran nödvändigt följer ur någon förutsatt fullkomlighetssynpunkt eller dylikt, sig frikallad från all vidare skyldighet att visa, under hvad villkor sagda fordran kan förverkligas. Läsaren känner sig därför ej sällan sviken, då han, efter att hafva genomtråkat långa begreppsanalyser, utmynnande i någon nominaldefinition, väntar att författaren ändtligen skall gå *from sounds to things*, men plötsligen ser honom sätta punkt. Man har härvid ungefär samma känsla som den, hvilken med svett och möda genombiter ett hårdt nötskal och sedan finner kärnan borta.

Härmed neka vi dock icke, att äfven de filosofiska arbeten af W., där dessa fel mest framträda, jämväl äga betydliga förtjänster.

Wikner var en ej blott skarpsinnig utan äfven djupsinnig tänkare, som skänker sina läsare många geniala vyer och träffande, sakligt riktiga idéer, om än dessa långt ifrån alltid stå i något oskiljaktigt sammanhang med den egentligen dialektiska beståndsdelen i hans skrifter. Men vidare hör till filosofins uppgifter onekligen äfven begreppsanalysen; en skarpsinnig begreppsanalys, sådan som W:s, tjänar att göra begreppen klara och motsägelsefria. Om än klarheten och motsägelsefriheten i vårt tänkande icke ensamma för sig utgöra en tillräcklig borgen för det tänktas sanning, så bilda dock dessa egenskaper formella villkor för sanningen, ity att det som motsäger sig i

vårt tänkande ej kan motsvaras af realitet. Den, som rörande den ena eller den andra principfrågan lyckats göra våra begrepp klara och motsägelsefria, har alltså därmed undångjort ett nödvändigt förarbete i filosofins tjänst.

En annan omständighet som bör framhållas är, att W. efterhand, till en viss grad åtminstone, frigör sig från sin formalism, så att i hans senare filosofiska skrifter ett visst intresse begynner göra sig gällande äfven för den empiriska tillvarons fenomen, och den rena begreppsanalysen inskränka sig till det område, där den kan anses hafva sin rätta plats. Öfverhufvud röja W:s till tiden senare skrifter i alla afseenden den ojämförligt största mognaden.

Om man säger, att Wikner i synnerhet i sina tidigare, under direkt afhängighet af Boström författade skrifter framstår såsom en modern skolastiker, så tro vi man icke gör honom orätt. Sträfvandet att nå sanningen genom blotta definitioner och begreppsdistinktioner var i allmänhet utmärkande för medeltidens skolastiska filosofer. Äfven den likhet erbjuder W. med skolastikerne, att han liksom dessa i grunden förutsätter den kristna religionen såsom af Gud uppenbarad och därmed söker ackomodera ett gifvet filosofiskt system — det Boströmska — liksom skolastikerne sökte med kristendomen ackomodera det Aristoteliska. Skolastikens hufvudmän, en *Thomas af Aquino*, en *Duns Scotus* o. a. voro store och grundlige tänkare, hvilka i afseende å tankens skärpa, klarhet och konsekvens tryggt kunna mäta sig med hvem som helst, om än deras forskningsmetod, till följd af deras otillräckliga beaktande af erfarenheten, delvis var felaktig. Och vore det ännu i vår tid liksom under medeltiden vanligt, att gifva hvarje filosof ett honom karakteriserande binamn, så skulle visserligen Wikner genom den ideala renheten af sin personlighet och subtiliteten af sin spekulation förtjäna namnet »doctor angelicus» lika väl som helgonet Thomas af Aquino, eller »doctor seraphicus» lika väl som den likaledes kanoniserade fromme mystikern *Bonaventura*.

Studiet af Boströms filosofi verkade hos W. till en början, att han öfvergaf sin dittills intagna ortodoxa ståndpunkt och ombildade densamma på ett sätt, hvilket han själf senare betraktade som ett »affall» och en »synd». I afseende å Kristi person trodde han sig numera återfinna den verkliga Messias i den mänskliga evighetspersonen, människans af Gud förnumna idé, om hvars tillvaro Boström

öfvertygat honom. Och han omfattade med svärmisk hängifvenhet denna sitt empiriska jags tidlösa urbild, detta gudomliga hos sig själf, med hvilket enligt hans förmenande det Nya Testamentets skriftställare förväxlat Jesu af Nazaret historiska person.

Men ej nog därmed, W. trodde sig vid en fortsatt sysselsättning med den Boströmska filosofin böra tolka densamma i en helt och hållet *panteistisk* riktning. I hans medvetande vann för en tid det gudomliga öfverhanden öfver det mänskliga på ett sätt, hvarigenom den mänskliga personlighetens själfständighet helt och hållet förflyktigades och densamma nedsattes till en blott accidens af det gudomliga väsendet. All personlighet är Guds personlighet; i honom är all mångfald upplöst till enhet. Denna panteism har han utvecklat i synnerhet i ett antal hittills, oss veterligen, outgifna *Filosofiska bref från Edgar till Roderich*, skrifna 1869, af hvilka utdrag förekomma i den af L. H. Åberg utgifna förtjänstfulla skriften *C. P. Wikner, hans lefnad och läror* (Sthm, 1889). Hvilket intresse, frågar W., kan väl förmå människan att fasthålla läran om en mångfald hos Gud? Detta intresse kan ej vara något annat än att bevara väsentlighet åt den mänskliga individualiteten. Men den individualitet är icke mycket värd, som skiljer sig från Gud. »Hvad är då den där ofta åberopade individualiteten för ett kosteligt ting, efter man vill freda densamma icke allenast mot människor och djur och andra ändliga varelser, utan t. o. m. hafva den för sig gent emot Gud? Eljest brukar man väl föreställa sig att, när det är fråga om honom, så är det människans plikt och enda möjliga utväg att för honom upplåta alla sitt väsens innersta kamrar. Man brukar föreställa sig, att det icke finnes någon enda liten vrå, hvarken utom eller inom människan, dit människan, använde hon ock blixstens eller, hvad mera är, tankens snabbhet, skulle kunna hinna utan att där finna Gud före sig.»

Denna panteistiska ståndpunkt ansåg W. för en konsekvens af den Boströmska filosofin. I den eviga världen, hade B. lärt, finnes endast Gud och hans förnimmelser. En hvar af dessa förnimmelser är »Gud själf, betraktad från en viss sida». Gud står till den icke i någon relation. Människoanden, som är en Guds förnimmelse, är således Gud själf betraktad från en viss sida. Men den timliga världen består af människoandens förnimmelser, hvilka till honom förhålla sig såsom Guds förnimmelser till Gud; däraf följer att äfven

den timliga världen och tingen i densamma i grunden äro Gud själf, betraktad från en viss sida — med andra ord, de timliga tingen blifva bestämningar af, modi hos Gud själf. Men hvad är väl detta, om icke panteism?

Emellertid stod hela detta åskådningssätt, med dess underkännande af den mänskliga individualitetens själfständiga betydelse i förhållande till Gud, i en alltför skärande motsats till Wikners innersta grundstämning, för att han länge skulle kunnat finna sig därpå tillfredsställd. Ett ömsesidigt kärleksförhållande mellan Gud och människa, sådant som det religiösa sinnet fordrar, förutsätter ju att ett förhållande, en relation mellan båda verkligen eger rum; och huru skall en relation mellan tvenne parter verkligen ega rum, där-est de ej båda hafva en verklig tillvaro för sig? Det religiösa sinnet fordrar alltså en själfständig, ej blott accidental tillvaro äfven för människan. Efter smärtsamma inre strider, under hvilka W., enligt sitt eget målande uttryck, »led sin panteism ihjäl», återvände han därför till en uppfattning, som stod hans ursprungliga religiösa ståndpunkt närmare, samt öfvergaf den panteistiska åsikt, hvilken såsom han sedermera sade »hade förvandlat hans Faders hus till ett förtrolladt slott», där ingenting behöll sin gräns mot ett annat, där ingenting var sig själf. I teoretiskt afseende uppställde W. nu mot panteismen den satsen, att *själfständighet är själfmeddelning* i mening af meddelning af själfständighet. D. v. s. Guds absoluta själfständighet innebär, att han sätter andra jämväl själfständiga väsenden. Detta förklarar W. senare (uppsatser i relig. ämnen, 1871) närmare sålunda, att den handling, genom hvilken de ändliga väsendena sättas, icke är en blott teoretisk handling (ett »förnimmande»), utan äfven ett viljande, en kärlekshandling af Gud, hvilken därmed skapar något för sig bestående.

I afseende å Kristi person fann han numera, att bibelns Kristus var den ende, som förenade idealitet med realitet, medan eljest öfverallt dessa båda falla åtskils. Han fann sin identifiering af Kristi person med sitt eget evighetsjag påminna om den grekiska sagans Narkissos, som förälskade sig i sin egen bild i källan och i dess betraktande tynade bort till den blomman, som bär hans namn. I en afhandling, *Narkissosagan och Platonismen* (1879), hvilken upptagits bland hans »Vittra skrifter», gifver han en intressant tolkning af denna myt, den han finner symbolisera den grekiska folkanden, som

höjt sig till medvetande om det idealmänskliga, men just emedan detta ideal i grunden blott var en afspeglings af samma ande själf, icke förmådde fasthålla det såsom reallt föremål. Däri består just Narkissos-kvalet att, när människan tror sig nå idealet, detsamma förflyktigas, emedan det var blott en hägring af hennes eget jag. Från detta kval kan hon befrias endast genom att se människoidealet förverkligadt utom sig i en verklig, empiriskt framträdande personlighet, hvilken hon kan älska utan att därigenom komma den att försvinna. Det är påtagligen erinringar från sin egen utvecklingshistoria W. inlagt i denna tolkning af sagan.

Det skede af Wikners filosofiska bana, som börjar med hans förkastande af panteismen (omkr. slutet af 1865), sträcker sig till 1880. Han sluter sig härunder i början nära till Boström, men frigör sig efterhand alltmer från denna, med hvilken han öppet bryter sistnämnda år. De äldre af hans skrifter under denna tid lida i en ej ringa grad af den redan framhållna formalismen, men detta fel försvinner efter hand allt mera. Vi kunna här dröja endast vid några få bland dessa skrifter.

Naturens förbannelse (1866) är en filosofisk-teologisk dialog, affattad under påtaglig inverkan af de Platoniska dialogerna, om hvilka den erinrar så väl genom den yttre iscensättningen som genom karakteristiken af personerna och den klassiskt afrundade stilen. Ämnet är den mystiska läran om en förbannelse, ett lidande, som skall vidlåda hela naturen till följd af människans syndafall. Filosoferande mystiker, en *Jakob Böhme*, *Pascal*, *Baader* och andra, hafva sökt tillvinna denna lära hemorts rätt inom filosofin, och i deras spår går W., stödjande sig på Boströmska förutsättningar. För den, som låter sitt tänkande i någon mån influeras af naturforskningens resultat, måste det förefalla hardt när obegripligt, att någon på fullt allvar kan förfäktasatsen, att det var människans synd som i naturen införde det onda. Det onda, hvarom här är fråga, är naturligtvis det fysiska onda, det vill säga lidandet och döden, hvilka förefinnas i den organiska naturen, framför allt i djurvärlden. Enligt hvad geologin lärt oss hade, innan människosläktet uppträdde på jorden, redan oräkneliga generationer af djur därstädes lefvat och dött. Skulle väl dessas tillvaro varit fullkomligt smärtfri? De högre ibland dem voro dock, enligt hvad de fossila fynden bevittna, utrustade med kroppar, till hvilka bland annat måste hafva hört sensibla nerver. Men detta innebär, att vissa

intryck måste hafva förorsakat dem smärta. När de kolossala fisködlor (iktyosaurer) och andra rofdjur, hvilka genomströfvade fornvärldens haf, för att lifnära sig slukade tusentals fiskar, lärer sådant icke hafva skett utan obehag för fiskarne. Men människans syndafall eller det moraliska ondas uppkomst inom människosläktet kan ju icke hafva egt rum, innan människosläktet fanns till. Huru skulle då syndafallet kunnat förorsaka det fysiska onda i naturen i annan mening än den, att människornas ondska, deras lättsinne, grymhet, egennytta m. m. vållat åtskilligt ökad lidande inom djurvärlden — om man så vill, äfven mycken ändamålslös förstöring inom växtvärlden? Huru skulle syndafallet kunnat förorsaka allt *det* lidande, som i tiden *föregick* detsamma?

Huru reder sig nu Wikner för att bevisa, att så likväl varit förhållandet? Efter ytterst vidlyftiga preludier med syfte att klargöra hvad som lätt nog bort kunna göras klart, nämligen att med »naturens förbannelse» menas »ett ondt som drabbat naturen för syndens skuld», kommer förf. omsider till sitt bevis för själfva tesen. Han förutsätter härvid utan vidare såsom oomtvistlig den Boströmska läran, att den sanna verkligheten är tidlös, och att naturen ej hör till den sanna verkligheten, utan jämte hela tidsföljden af sina fenomen har sin tillvaro blott i de ändliga personligheternas förnimmelser. Därigenom skall den mänskliga personligheten komma att påtrycka naturen prägel af sin egen ofullkomlighet. Men personlighetens ofullkomlighet i sin högsta potens är synden. Synden är den fullständigaste »negation» som vidlåder personligheten, hvaraf påstås följa, att den i sig innehåller alla mindre ofullkomligheter eller negationer hos personligheten, så många som kunna tänkas. Synden innehåller således i sig eller är grunden till all i den ändliga personlighetens förnimmelse gifven, naturen vidlådande ofullkomlighet. — Men äfven om man ville erkänna detta resonnemang för ett vetenskapligt bevis, förblir dock den frågan helt och hållet utan svar: hvarför det metafysiska sakförhållandet, att den mänskliga personlighetens synd är grunden till naturens ofullkomlighet incl. naturtingens lidande, i den empiriska tillvaron företer sig på det besynnerliga sätt, att det, som verkligen är följd, i tiden delvis åtminstone föregår sin grund.

I hög grad formalistisk är äfven tankegången i de föredrag W. 1868 höll i Stockholm öfver *Kultur och filosofi*. Han söker här bestämman förhållandet mellan kultur och filosofi blott genom ett ut-

benande af de båda begreppens betydelse, utan att någonstades hänvisa till hvad historien lär om detta förhållande. En om än flyktig undersökning af växelverkingarna mellan filosofin hos de folk, som egt en sådan, samt dessa folks samhällsskick, litteratur, konst och religion, skulle tvifvelsutan lämnat en långt bättre insikt i saken än blotta nominaldefinitioner, om än så fint utspunna, förmå gifva.

Långt större tillfredsställelse än de två senast nämnda skrifterna skänker en serie föredrag öfver Plato, hållna i Stockholm 1867. Wikners utmärkta framställaretalang och förmåga att klargöra ett ämne få här fritt göra sig gällande. Ämnet, den platoniska filosofin, är i sig själf af stort intresse, och W:s varma sympati för det samma lifvar framställningen samt meddelar sig äfven åt läsaren. Platos storartade uppfattning af filosofins uppgift, att hon skall vara ett sträfvande att ej blott i vetandet nå utan äfven i handling förverkliga det evigt giltiga, samt således vara mänskligt *lif* i dess högsta fulländning — denna uppfattning, som i grunden gör filosofin till ett med religionen, kunde ej annat än djupt anslå en personlighet af Wikners skaplyne. Många fina och träffande anmärkningar äro i dessa föredrag inströdda rörande den platoniska filosofins väsende, t. ex. dess många likhetspunkter med kristendomen, bland hvars historiska förutsättningar denna filosofi tvifvelsutan är *en*.

Ett bland Wikners mest betydande arbeten är *Undersökningar angående den materialistiska världsåskådningen* (1870), hvilket närmast är riktadt mot *L. Büchners* bekanta bok om »Kraft och materia», men dessutom innehåller en omfattande framställning af W:s filosofiska åsikter vid denna tid. Materialismen bekämpas först negativt genom en öfverhufvud klar och träffande vederläggning af de för densamma anförda skälen, hvarefter W. söker positivt ådagalägga tillvaron af en immateriel, rum- och tidlös verklighet. Ståndpunkten är således fortfarande den Boströmska, men W. bemödar sig att utreda vissa dunkla punkter samt här och där förstärka argumenteringen. Sålunda söker han ur utvecklingens begrepp ådagalägga, att tiden icke kan hafva sann verklighet. Äfven bemödar han sig, att närmare bevisa tillvaron af det tidlösa jaget såsom den till grund liggande enheten för det i de skilda tidsmomenten framträdande empiriska själfmedvetandet, och slutligen söker han närmare utreda förhållandet mellan den tidlösa och timliga existensen, hvilket hos Boström i grunden förblir ett helt yttre och tillfälligt. W. söker visa, att

den timliga existensen måste fattas som ett allt igenom »nödvändigt uttryck» för den tidlösa tillvaron; den senare är den förras grund liksom det rena ljuset, då det brytes genom prismet, frambringar en mångfald af färger.

En fråga, åt hvilken W. egnade flera års ansträngd eftertanke, var den om *Kristi person*. Den mognaste frukten af dessa sina kristologiska forskningar har han nedlagt i sin till innehåll och framställning lika märkliga skrift: *Tankar och frågor inför människones son* (1872).

Denna skrift, som är affattad i formen af ett fortsatt tilltal till »människones son», visar hurusom, för att människan skall finna den ro hon söker, hennes vilja måste varda samstämmig med Guds vilja, hvilket betyder att hennes vilja skall vara helig. Vägen därtill går genom Kristus. Evangeliernas berättelser visa oss af honom en bild, som är allt för utpräglad i sin individualitet för att kunna vara diktad. De visa oss honom såsom syndfri, rättfärdig och helig. Han är härigenom för oss en *förebild* jämte det han är oss en *lärare*. Men ej blott detta; vårt sammanhang med honom kan och bör vara ett mycket mera innerligt och personligt. Väl har Kristus ej velat sätta sig i Faderns ställe eller bortskymma honom; men dock har han sagt: »Ingen kommer till Fadern utan genom mig». Han är vår *försonare*; men huru är detta att förstås?

Wikner anser, att den vanliga försoningsläran, hvilken låter Kristus i afseende å syndastraff och laguppfyllelse träda i mänsklighetens ställe, ej uttalar hela och rätta förhållandet. Väl åberopar den sig på bibeln, särskildt på vissa ställen i aposteln Pauli bref, men de bibliska utsagorna böra för att rätt uppfattas »bearbetas», hvilken bearbetning måste innefatta något mera än att de blott ställas i ett mera systematiskt sammanhang. Så böra äfven de bibliska utsagorna om ställföreträdandet icke tagas efter orden. I fråga om förtjänst och skuld kan den ena personen icke träda i stället för den andra. W. anser uppfattningen, att så kunde ske, innebära någonting flackt; ty om den ena personen här kunde träda i stället för den andra, så vore man tvungen antaga, att Fadern icke ställt en viss individuellt bestämd uppgift för hvarje enskild människa, och att det är honom likgiltigt, *hvem* som fyller en viss uppgift, blott den blir fylld. Kristi ställföreträdande lidande kan därför erkännas blott i den mening, att han, hos hvilken icke fanns något ondt, under

sitt jordelif kom i beröring med det onda i världen samt därigenom fick erfara både yttre och inre lidande. Det yttre lidandet hade sin höjdpunkt i hans kval och död på korset; det inre lidandet bestod däri, att den förvändhet, som i världen förefanns, ej blott såsom sådan af honom förnams, utan äfven för honom medförde frestelser, hvilka för ett heligt sinne inneburo lidanden. Höjdpunkten af dessa lidanden var att han på korset, då han utropade sitt: »min Gud, min Gud, hvi hafver du öfvergifvit mig», för ett ögonblick verkligen trodde sig af Gud öfvergifven, d. v. s. han misströstade om sin Messias kallelse. Men denna frestelse — den svåraste tänkbara, för hvilken en icke absolut varelse kunnat vara utsatt — öfvervann han. Den hade nått endast hans resonnerande tankekraft, i det han för ett ögonblick misstog sig om sig själf och sitt eget förhållande till Gud, men den hade icke nått hans vilja, ty redan däraf att han använde uttrycket »*min Gud*» framgår, att han med sin personliga vilja fasthöll vid Gud, trots det att han trodde sig af Gud öfvergifven. Kristus bar all *den* syndens förbannelse, som icke förutsätter en syndig vilja hos själfva den af förbannelsen träffade personen. Men emedan synden ej kunde öfvervinna hans vilja, har han blifvit syndens öfvervinnare. Kristus har alltså lidit för människornas synd, icke sålunda att andras synd skulle tillräknats honom och han för densamma straffats, utan så att andras synd vållat honom frestelser och lidanden. — Denna åsikt om Kristi lidande erinrar, i förbigående sagdt, mycket om en af medeltidens djupsinnigaste mystikers, den af Luther högt värderade mästern *Eckharts* lära, att Kristus äfven i sitt djupaste lidande förblef förenad med Gud i och genom den högsta af sina själsförmögenheter, samt att han endast med sina lägre förmögenheter, sin kropp, sina sinnen och sitt förstånd var underkastad lidandet. Huruvida *W.* mottagit inflytande af mästern *Eckhart* känna vi icke; i hvarje fall kan denne i flera afseenden betecknas som en af *Wikners* allra närmaste själsförvandter.

Lika litet som andras synd kan tillräknas Kristus, lika litet kan, enligt *W.*, hans rättfärdighet tillräknas andra. Såväl det ena som det andra vore oförenligt med Guds rättvisa, med hvilken hans nåd ej kan stå i strid. Däremot rättfärdigas vi genom Kristus, i det från hans heliga vilja såsom den enda af synden oberörda punkt i universum människornas frälsning utgår, då de med tron, d. v. s. en fast förtröstan, omfatta Kristus och med honom vilja stå i en lefvande

förbindelse. Vi upptagas då i honom, i hans gemenskap, och varda så delaktiga i hans rättfärdighet. Dock förstås härvid, att den Kristus, som upptager oss i sin gemenskap, icke är den historiska personen, som en gång, vid en viss tidpunkt, lefvat på jorden, utan den som lefver evighetens lif. Det är såsom evighetsperson han blir medlaren mellan Gud och människor. De i evigheten i Kristi gemenskap upptagne andarne äro vordne honom lika. När här i lifvet tron upptändes hos en människa, så innebär det att hon återfinner sin egen eviga, fulländade verklighet, hvilken hon genom synden tappat bort. När jag tror, så är visserligen själfva mitt troende någonting som sker i tiden; men innehållet i min tro är det eviga och fulländade. »Jordelifvet», säger W., »är att likna vid ett simmande; simmaren måste hafva sin kropp i vattnet (tidstillvaron), men sitt hufvud så mycket öfver vattenytan, att han kan inandas den honom öfverhvälfvande atmosferens luft. På samma sätt andas den troende redan här evighetens lifsluft, men först efter landstigningen (utträddet ur tiden) är han fullt ingången i evigheten. Evigheten är ej tidens fortsättning, då vore den själf tid, utan den omfattar tiden.»

I afseende å Kristi person betraktar W. i förevarande skrift honom såsom det högsta af alla ändliga väsenden. Han är Guds »enfödde son», af Fadern evigt född, det fulla och själfständiga uttrycket för Faderns vilja. Är då Kristus Gud eller människa? Om man gifver benämningen »Gud» blott åt det »absoluta», så passar den visserligen endast på Fadern. Kristus är icke absolut varande, eftersom han har sin grund i Fadern. Han måste framträda i tiden och eger icke såsom Fadern blott evigheten till form för sin tillvaro; detta, menar W., är en egenskap som han sannolikt delar med hvarje individuellt subjekt, som icke är det absoluta själf. På de tider, då Kristus vandrade på jorden, fattades emellertid guds-begreppet icke ännu så inskränkt som senare (hvilket framgår bland annat af Joh. 10, 34). Kristus är icke allvetande, icke allsmäktig. Men han är allt hvad han behöfver vara för att kunna vara medlaren mellan Gud Fader och människorna. Kristus är en enda och odelbar person, men icke något dubbelväsende i annan mening än hvar och en är ett dubbelväsende, som jämte det han får plats i tiden äfven eger en plats i evigheten. Är han på en gång Gud och människa, så är han det därigenom, att det mänskliga och gudomliga tagas i sådan bemärkelse, att de till en del hafva samma sfer och

att det således inom något område kan sägas vara detsamma att vara det ena och att vara det andra.

Hvad angår det *underbara* i Kristi jordiska uppträdande, anser W., att i Jesu lif ingenting föreföll, som upphäfde naturens verkliga lagar, hvilka endast äro det abstrakta uttrycket för Guds vilja i afseende å naturen. Men dessa lagar äro oss icke fullständigt kända och inrymma sannolikt ett vida större spelrum för personens, framför allt den gudasända personens, makt öfver naturen, än som naturvetenskapen ännu erkänner. I afseende å bibeln finner sig W. icke tillfredsställd af det gamla, mekaniska inspirationsbegreppet. Bibelns särskilda skrifter hafva alla till hufvudsakligt föremål att för oss uppenbara världsförlossaren, men mellan dem inbördes råder en stor olikhet med hänsyn till den tydlighet och åskådlighet, hvarmed de återgifva denna bild. — I en senare afhandling: *Om skriftens auktoritet* (i »Religiösa meditationer och föredrag», II, 1874) återkommer W. till sistnämnda fråga. Han erkänner här skriftens auktoritet såsom uttryck för det ursprungliga församlingslifvets religiösa medvetande. Dock är skriftens auktoritet större eller mindre, större i den mån det är fråga om påståenden som ligga närmare den bibliska grundtanken angående Guds råd om människans frälsning och salighet. Yttersta kriteriet på bibelns sanning är likväl *andens omedelbara vittnesbörd*, hvilket karakteriseras däraf att den, som mottager detsamma i sitt inre, med visshet förnimmer det såsom Guds egen tanke.

Man kan måhända beklaga, att W. icke utvecklade något mera djärfhet i det högst anmärkningsvärda försök han, i sina »Tankar och frågor», gör att reformera kristologin. En viss bundenhet vid den kyrkliga dogmen och måhända W:s hela naturel vållade, att han fortfarande försökte ackomodationer, de där förhindrade en fullständigare lösning af uppgiften att framställa en kristologi, som vore egnad att tillfredsställa nutidens religiösa behof — något hvarför dock W:s varma religiositet, djupsinne och logiska skärpa skulle inneburit rätt betydande förutsättningar. Redan den omständigheten, att W. icke gör något försök att förstå kristendomens stiftare såsom historisk företeelse, i den »milieu» hvari han framträdde, gör att hans kristologi svåriligen kan anses i allo fylla det vetenskapliga kräfvet; och det skall näppeligen lyckas att tillfredsställa nutidens religiösa behof, om icke i och med detsamma det vetenskapliga behofvet vinner sin tillfredsställelse. Likväl synes oss W:s lära ega ett framstå-

ende värde därigenom, att den tolkat vissa af de kristna grundlärorna, såsom dem om skuld, straff, ställföreträdande, föreningen af gudomlig och mänsklig natur, på ett djupare och sannare sätt än de i vår traditionella kyrkdogmatik blifvit uppfattade. Det tankearbete W. härpå nedlagt skall, hoppas vi, icke sakna sin betydelse för dessa lärors vidare utveckling i en reformatorisk riktning.

Såsom bevis på, att den Wiknerska spekulationen småningom begynte antaga ett något mera realistiskt skaplygne än tidigare, kan anföras bland andra den populärfilosofiska afhandlingen *Kulturens offerväsen* (1880). Den är äfven i öfrigt förtjänt af uppmärksamhet. W. framhåller här, huruledes hvarje framsteg i kulturen, så hos den enskilde som hos mänskligheten i stort, kräver sina offer. Den ena folkklassen nödgas underkasta sig hårdt kroppsarbete, för att den andra skall kunna lefva ett lif af förfinad njutning. Med bildningen ökas behofven, ofta i en långt starkare stegring än medlen att tillfredsställa dem, och häraf vållas mångfaldigt lidande. Så t. ex. i afseende å möjligheten att bygga äktenskap, hvilket vid en högt stigen kultur för de flesta kan ega rum först i en långt framskriden ålder. W. erinrar om det myckna onda som häraf följer, utan att dock ingå på en undersökning af medlen att förekomma det. Afhandlingen skulle otvifvelaktigt vunnit i intresse, om han försökt skilja sann och falsk kultur samt visa, i hvad mån »offerväsendet» nödvändigt betingas af mänsklighetens utveckling till högre fullkomlighet, i hvad mån åter däraf, att utvecklingen tagit en skef riktning. Kulturens missriktningar äro icke detsamma som kulturen själf. Erkännande förtjänar dock den värme, hvarmed W. här för individualitetens talan gent emot ett abstrakt, alla individuella förhållanden ringaktande schematiserande i moralen, äfvensom den berättigade polemik han för mot den flacka och ytliga optimism, hvilken i »kulturen» ej ser något annat än idel ljus och förträfflighet.

Omsider utgaf W. det filosofiska verk, hvarigenom han formligen bröt med boströmianismen, nämligen *Om egenskapen och närgränsande tankeföremål* (1880). Han yttrar själf i förordet till denna skrift, att den är produkten af ett flerårigt allvarligt eftersinnande, och förklarar sina föregående filosofiska arbeten allesammans vara blotta förstudier samt mer eller mindre föråldrade.

Denna skrift — för hvars innehåll utrymmet här förbjuder oss att annat än i största korthet redogöra — innehåller en undersök-

ning af de allmännaste begreppens, de s. k. »kategoriernas», betydelse. Framst undersökes begreppet »egenskap» i dess förhållande till begreppet »sak», hvarefter det förra närmare bestämmes genom att noga särskiljas från åtskilliga närstående begrepp: följd, verkan, genus, del, form, gräns, relation. Därpå utvecklas några af de viktigaste egenskaper, såsom vara och icke-vara, fenomenalitet och väsentlighet m. fl. Att en sådan undersökning måste vara abstrakt och hårdsmält faller af sig själf, men de frågor som här behandlas äro af den största vikt för filosofin. Själfva utredningen af de allmännaste begreppens betydelse är i och för sig af stort värde, enär kategoriläran, hvilken grundlades af Aristoteles, utgör en nödvändig grundläggande del af filosofin, och, trots allt det arbete som därpå blifvit nedlagdt, ingalunda kan anses hafva uppnått sin fulländning. Och då frågan såsom här just gäller utredningen af vissa begrepp såsom sådana (icke deras realitet), så är W:s vanliga och äfven i denna skrift använda metod med definitioner och distinktioner helt och hållet på sin plats samt kan icke rättvisligen föranleda någon förebråelse för tom formalism. — Men äfven i öfrigt berör förevarande skrift flera filosofiska kardinalfrågor.

Grundtanken i densamma är att visa, hurusom allt står i relation till allt, samt att hvarje sak har sina egenskaper såsom själf stående i relationer. Den har dem, icke *genom* dessa relationer, utan så, att saken i en viss relation har en viss egenskap såsom denna relations motsvarighet hos själfva saken. Detta att stå i relationer gäller äfven om Gud själf. Härmed ställer sig Wikner i en afgjord motsats till Boström, enligt hvilken Gud själf icke står i några relationer till annat, emedan detta skulle göra honom själf relativ, och därmed ändlig. Men häremot kan anmärkas, att om Gud alls icke står i några relationer, han ej ens indirekt kan vara grund till det ändliga; detta vore då utom honom, hvilket just skulle inskränka hans absoluthet. Att W. så ifrigt förfäktar den ömsesidiga relationen mellan Gud och det ändliga, därtill medverkar hos honom utan tvifvel det religiösa intresset, som endast vid en sådan relation kan finna sig tillfredsställdt. Men äfven det teoretiska kunskapsintresset tillgodoseas på samma gång. Ty om Gud ej står i relation till oss, huru kan han verka på oss? Och om han ingenting verkar på oss, huru kunna vi hafva någon erfarenhet af honom?

Och om vi af honom hafva ingen erfarenhet, huru kunna vi något veta af honom?

W. polemiserar vidare mot den Boströmska ultra-idealiska läran, att »vara» är detsamma som »förnimmis», hvilken dock redan tidigare af honom betviflats. Och han tager i synnerhet i denna polemik några rätt beaktansvärda steg i riktning åt ett erkännande af erfarenhetens outhärlighet för det sanna förnimmandet. Å andra sidan visar han dock, att man genom förnekandet af identiteten mellan vara och förnimmis icke nödvändigt behöfver komma till den konsekvens, att sakens egentliga vara eller »saken i sig» blefve oåtkomlig för all möjlig förnimmelse. Rörande saken i sig (det Kantska s. k. »Ding an sich») anmärker nämligen W. alldeles riktigt, att om därmed skall förstås saken oberoende af alla relationer, — således äfven af den till subjektets förnimmande, — själfva begreppet om en sådan »sak i sig» innebär en motsägelse, samt därför ej kan hafva någon realitet. Då vi känna en sak i dess relationer d. v. s. dess egenskaper, känna vi saken, och saken i sig är ingenting annat än inbegreppet af alla dess egenskaper.

Oaktadt sin polemik mot Boström vidhåller W. i förevarande skrift dock i en väsentlig punkt dennes lära, nämligen i afseende å den tidlösa verkligheten, hvilken skall ligga till grund för den timliga. Den timliga världen förblir allt ännu för W. den tidlösa världens »nödvändiga uttryck», dess afspeglings i en ofullständig uppfattning, hvilken af densamma återger väl icke en falsk, men en »abstrakt», d. v. s. ofullständig bild. Genom att sålunda om än i något förändrad form bibehålla läran om den dubbla tillvaron jämte därtill hörande teori om det dubbla, nämligen det tidlösa och det timliga jaget, invecklar sig dock W. i många svårigheter, äfven i religiöst och moraliskt afseende. Tidstillvaron skall vara ett »nödvändigt uttryck» för den tidlösa tillvaron; men huru kan då någon ondska finnas i den förra? Finnes då någon ur-onska eller ur-synd i själfva de tidlösa personligheternas rike, såsom grund till ondskan och synden i den timliga världen? Blir då icke Gud själf ytterst det ondas grund? Finnes åter ondska och synd icke i de tidlösa personligheternas, utan endast i denna timliga värld, så äro de öfvergående, »med tiden» af sig själfva försvinnande fenomen. Men huru kunna de då hafva den djupa betydelse och de vidtgående följder för människoanden, som det religiösa medvetandet

tillskrifver dem? Vidare, om tidsvärlden skall vara ett nödvändigt uttryck för den tidlösa världen, hvilken ju är den fullkomligaste möjliga, så blir allt, som i den förra sker, det möjligast bästa. Det onda, säger W., finnes blott i viljan, och viljan förmår icke i minsta mån rubba den harmoniska ordningen, som råder utom henne själf. — Men detta synes leda till en ur etisk synpunkt betänklig fatalism. Vissheten om att i intet fall förmå åstadkomma något, som ej vore det för tillfället möjligast bästa, skulle göra att individen aldrig hade något skäl att föredraga det ena yttre handlingssättet framför det andra.

Dessa svårigheter förmådde slutligen W., att ytterligare modifiera sin lära och aflägsna sig än längre från Boström. Om de religiösa fakta, synden, ångern, omvändelsen, frälsningen äro realiteter, såsom de för det religiösa sinnet äro, så är äfven det empiriska, tidliga jaget, inom hvars lif dessa realiteter falla, själf något reelt, något sannt verkligt och ej blott fenomenelt. Det timliga och det eviga stå såsom realiteter i relation till hvarandra. Deras relation är reel. Men då det eviga står i en reel relation till det föränderliga följer däraf, att det förra själf antager växlande relationer och i dem har växlande egenskaper; m. a. o. att det är föränderligt. Men allt som förändrar sig är i tiden; tiden har således giltighet äfven för det eviga. — Denna nya ståndpunkt, hvilken förberedes i en afhandling *Om Guds förhållande till världen* (1884), finnes närmare utvecklad i W:s sista arbete, *Tidsexistensens apologi*, hvilket först efter hans död utgafs af Åberg (1888). Gud själf, såsom stående i relation till den empiriska människan, fattas här såsom föränderlig. Boström hade, enligt W:s uppfattning, lärt, att Gud ej känner till vårt jordelif med dess strider. Men en sådan Gud är icke den fullkomlige. Han är en aristokratisk Gud, icke den kristne Guden. Tvärtom ligger en högre fullkomlighet däri, att han är verksam i afseende på och vårdar sig om den sinligt-empiriska världen. Föreställningen om en oföränderlig och overksam Gud samt en tillvaro, i hvilken ingenting sker, är afskräckande och förstenande. Endast genom att förhålla sig och verka på olika sätt i afseende å människorna kan Gud vidtaga de utomordentliga åtgärder för den i tiden lefvande, i tiden syndande och i tiden frälsning behöfvande människans räddning, hvilka det kristna medvetandet tillskrifver honom.

W. frångår numera antagandet af ett tidlöst jag. Ett tidlöst jag, heter det nu, skulle vara växlingslöst, således medvetlöst, det skulle ej vara något jag. Evigheten, fattad såsom liktydig med tidlöshet, skulle för människoanden omöjliggöra all verklig utveckling, medan man dock måste antaga, att en sådan tillhör hans bestämmelse.

Då den sinliga världen numera ej af W. fattas såsom det nödvändiga uttrycket för en tidlös verklighet, så frångår han jämväl åsikten, att allt som i den sinliga världen kommer till stånd är sådant det bör vara. Han erkänner tvärtom, att människan kan handla på ett sätt, som medför ett sämre tillstånd än det som skolat vara. Och häraf följer den praktiska regeln, att hon alltid skall handla enligt sin öfvertygelse om hvad som i det gifna ögonblicket är mest egnadt att befrämja världsutvecklingens närmande till fullkomligheten; en regel som onekligen är mera egnad att mana till verksamhet i det godas tjänst än den tidigare åsikten, att människan, huru hon än handlar, aldrig förmår i minsta mån rubba världsharmonin.

»Tidsexistensens apologi» förblef ett fragment, där flera viktiga punkter äro förbigångna, hvilka dock bort vara utredda för att W:s nya världsåsiikt skulle för oss framstå i full tydlighet. Visst är dock, att denna världsåsiikt vidhåller »personlighetens» höga betydelse samt sålunda fortfarande bevarar *den* sida af det Boströmska systemet, som med skäl ansetts innefatta dettas hufvudförtjänst. Materialismen och naturalismen, hvilka W. tidigare bekämpat genom teorin om den sanna verklighetens tidlöshet, afvärjer han numera genom framhållande af den tidliga människoandens realitet och själfständighet gent emot naturen, ur hvars utveckling anden icke är förklarlig. Men därigenom att den ändliga andens sanna varande förlägges inom tiden, flyttas han dock så att säga inom området för det, hvarom en verklig, på erfarenhet byggd kunskap är möjlig. W. uttalar nu den alldeles riktiga satsen, att ett kunskapsföremåls egenskap att förändra sig icke hindrar att en sann kunskap om detta föremål kan finnas. Han bryter härigenom med den Platoniskt-Boströmska åsikten, att »graden af visshet och giltighet hos en kunskap beror af egentligheten hos den verklighet, som i kunskapen uppfattas», samt att en verklig kunskap därför är möjlig blott om en rent oföränderlig, tidlös och därför öfver all erfarenhet upphöjd verklighet. Såväl Plato som Boström äro numera för W. vordne blotta »tankeskalder».

Med sina senaste skrifter har W. gjort början till grundande af ett nytt filosofiskt system, om hvars allmänna syftning man kan göra sig ett begrepp, men som till sin konkreta gestalt icke blifvit utfördt. Hans tankar hade icke kommit till afslutning; ännu i hans sista arbete ser man tydligen, hurusom de fortfarande äro stadda i en krystalliseringsprocess. Huru långt och på hvad sätt de, under förutsättning af en längre lifstid, skulle utvecklat sig, kan naturligtvis ingen med visshet säga.

För den svenska filosofin var det tvifvelsutän en stor förlust, att Wikner bortkallades från halfgjordt arbete. Förloradt skall dock i ingen händelse hans verk vara för eftervärlden. Såsom arf har han åt densamma efterlämnat en rik skatt af idéer rörande mänsklighetens högsta fråga. Man behöfver ej vara profet för att förutse, att den svenska filosofin snart nog kommer att beträda nya banor, på hvilka hon skall söka närma sig de empiristiska och realistiska tankeriktningarna. Och mer än troligt är, att hon därvid skall såsom ett ytterst värdefullt förarbete begagna sig af de tankefonder, dem den Wiknerska spekulationen under sitt senaste skede sammanbragt. Mätte hon då äfven förbli trogen den ideala syftning, den aktning för personligheten, det etiska allvar, som under *alla* skeden förblef utmärkande för Wikner.

Men till och med om framtidens vetenskap ej komme att i sig upptaga några positiva frukter af W:s filosofiska arbete, så skulle han dock ej hafva lefvat förgäfvess. Goethe säger någonstädes, att ädla naturer betala sin skuld till mänskligheten genom hvad de *äro*, vanliga naturer genom hvad de *göra*. I sanning, äfven oafsedt det gagn, W:s forskning kunnat skänka vetenskapen, har han rikligen betalt sin skuld till mänskligheten redan genom att i sin person skänka henne föredömet af en ädel, rikt begåfvad andes aldrig tröttnande arbete att komma till ständigt ökad klarhet öfver de högsta och värdigaste föremålen för mänsklig kunskap.

NY-CARLSBERG GLYPTOTHEK.

STUDIER

AF

FRANCIS BECKETT.

Med levende og bestandig stigende opmærksomhed har udlandet betragtet de forøgelser, der i de seneste år er blevne glyptothekets afdeling af antik skulptur til del; denne opmærksomhed, særlig fra Tysklands side, har haft den for dansk videnskabelighed *lidt* ydmygende konsekvens, at tyske arkæologer nu er ene om at offentliggøre og kommentere nogle af de betydeligste værker, som findes i glyptotheket. Det er jo godt, at de overhovedet granskes og göres bekendte for en større kreds, og man kan ikke bebrejde andre, at de er på færde för os, men heldigst og naturligst vilde det dog sikkert være, om også danske videnskabsmænd kunde overkomme at undersøge deres eget.

Det betydeligste værk af antik kunst, som glyptotheket endnu ejer, blev opstillet forrige sommer. Det er en kolossal marmorstatue af en smuk, nögen mand, en statelig skikkelse, hvis let krusede hår og tætte fuldskæg er sirlig ordnet og vel plejet. Han står oprejst med en vis let og festlig elegance i holdningen, højre ben træder noget frem og er svagt böjet i knæet; den korte kappe ligger over begge skuldre, går bag om ryggen, ind under højre arm och snippen er slængt op over højre skulder. I den venstre hånd holdt han lyren, i den löftede højre plektret, hvormed han slår strængene, medens han böjer hovedet lidt tilbage og noget til siden. Hele skikkelsen er som forklaret, ti födt af tonerne strömmar den lyse og lykkelige inspiration gennem ham, en let ekstase griber ham, blikket

søger opad, og over hans læber glider sang og vers i stille rindende eller ildfuldt improviserede ord.

Det er et lykkeligt menneske, kunstneren har fremstillet, guderne nær, og det er tillige en udmærket smuk mand. Hans hoveds

Anakreon. Marmorstatue i Ny-Carlsberg Glyptothek.

form, hårets fald har et særegent frit og genialt præg, panden er høj, klar og lys, af en sjælden fin, distinkt og åndfuld form, særlig henne ved tindingen, kinderne er magre, den lige, høje næse er som svagt udspilet i et kort åndedrag, og han bærer sit hoved kækt og

frit på de brede skuldre, medens det prægtige høje bryst udvides. Karakteristiken af det harmonisk og sundt udviklede menneske strækker sig til de mindste enkeltheder.

Statuen blev fundet i året 1835 ved en udgravning på Monte Calvo i Sabinerne, velbevaret er den kommen frem af jorden, idet blot højre knæ, hele venstre arm og en del af højre arm senere er restaurerede, samt hist og her noget ved baghovedets lokker. Desuden har øjnene været særlig indsatte. Den blev købt af familien Borghese og opstillet i deres villa ved Rom, og fra den nuværende fyrst Borgheses besiddelse er den gået over til Ny-Carlsberg glyptothek.

Straks efterat figuren blev bekendt, var man på det rene med, at den fremtillede en græsk digter, og bestemte endnu en *lyrisk* digter. Man gav den vekselvis navnene Tyrtaios, Alkaios og Pindar, uden at man kunde opnå enighed om noget af disse navnes berettigelse, indtil man for få år siden i resterne af en romersk bygning i Trastevere udgravede en buste, der tydelig nok, ikke blot i karakteren af hovedet, men også i dets holdning og i den måde, hvorpå kappen ligger over skuldrene, er en gentagelse af glyptothekets figur. Denne buste bærer indskriften: Lyrikeren Anakreon. Han levede i midten af det sjette århundrede f. Chr., var født på øen Teos, opholdt sig ved tyrannen Polykrates' hof på Samos, efter dennes fald kom han til Athen, hvor han levede ved Hipparks hof. Her var han lige til tyrannens død en »søgt« mand og en fejret mand, ikke alene på grund af sit talent, sine digte, hvis æmner var elskov, vin og roser, men også på grund af sit skønne, indtagende ydre og sin højlig elegante — vel af hofmanden influerede — optræden.

Det er denne mand og denne karakter, som glyptothekets statue fremstiller, dog statuen er intet portræt i ordets egentlige betydning, men et frit skabt karakterbillede, født af kunstnerens egen fantasi, ti en sådan statue kan i Grækenland først være udført mindst halvandet hundrede år efter digterens død.

I det sjette århundrede formåede overhovedet ingen græsk kunstner at gennemføre bevægelsen gennem en figur frit og natursandt, endside da at give udtrykket i åsynet ånd. Men den lette ekstase, hvorefter figuren er præget, ligger langt fra det femte århundredes rolige alvor og lige så langt fra det tredje århundredes urolige og mægtige pathos. Det er det fjerde århundredes fine, dæmpede følelse,

der kommer frem i figuren. Den ideale nøgenhed, hvori skikkelsen er gennemført, blot med kappen malerisk slængt over skuldrene, tyder også på, at man har givet en skikkelse fra en ret fjærr fortid.

I det fjerde århundrede vendte grækerne sig delvis bort fra de store, monumentale opgaver i kunsten, den fik et varmere, mildere præg, og det er karakteristisk for tiden, at det attiske folk da begyndte med statuer at fejre sine store *åndelige* førere. Omtrent 330 blev der i Dionysostheatret i Athen, bygget af taleren Lykurgos, oprejst statuer af de dramatiske digtere Aiskylos, Sofokles og Euripides, og de bevarede statuer af Sofokles, Aiskines og Demosthenes. busterne af Homer, Platon, Sokrates, Euripides og mange andre digtere, talere og filosoper går sikkert tilbage til originaler fra denne tid. Først senere, efter Alexander den stores tid, fejredes *herskerne* og de, der i øjeblikket havde magten, med talløse statuer.

Man må antage, at Anakreonstatuen har sin oprindelse fra en attisk eller fra Athen påvirket kunstner; kun fra Athen udgik, efter oldtidens vidnesbyrd, på dette tidspunkt en kunst, som rådede over den fuldkomneste form i forbindelse med det finest afvejede sjælelige indhold. Og måske har Anakreons billedhugger stået nærmere ved den egentlige attiske billedhugger på denne tid, Praxiteles, end ved Skopas; i statuens holdning og karakter er der noget, som støder nær op til den praxiteliske kunsts område.

Imidlertid er glyptothekets statue ingen græsk *original* fra det fjerde århundrede, uagtet marmoret, hvoraf den er gjort, er parisk; den er, som så mange antike skulpturer — blandt andet de omtalte, bevarede digter- og folketalerportrætter, — en senere romersk kopi efter en græsk original. Romerne havde en drøjere, tungere legemsbygning end de slanke, fint byggede grækere; denne figur röber sin oprindelse fra en romers hånd ved det noget svære hofteparti og de forholdsvis korte ben, der, rimeligvis uden billedhuggerens vidende og vilje, er bleven statuen til del. Tekniken er også romersk; boret er anvendt stærkt i håret og til at trække den rende, der skiller kappen fra legemet, en arbejdsmåde, der er speciel for de romerske billedhuggere.

Men endvidere: den romerske billedhugger, som har udført figuren, har ikke kopieret et marmorværk men en *broncefigur*. Derpå tyder behandlingen af de korte, rundt skårne lokker og skæghår, formen af tinding, øjenbryn og øjenlåg, derpå også, at øjnene vare

særlig indlagte, dog først og fremmest den marmorstøtte i form af en træbul, med hvilken venstre ben til midt på låret er sammenarbejdet. Ti denne støtte, der er figuren selv aldeles uvedkommende, er blot af kopisten føjet til som en teknisk nødhjælp, da han overførte statuen fra den lette — hule — bronze til den massive sten. Han havde også, for yderligere sikkerheds skyld, forbundet læggene med en marmorstiver, der imidlertid nu er afbrudt.

Pausanias, den sene antike forfatter, der har efterladt en rejsebeskrivelse over Grækenland, skriver blandt andet om, hvad han har set i Athen (I, 25): »På Athens Akropolis er der også opstillet en statue af Perikles, Xanthippos' søn (den berømte statsmand) og af Xanthippos selv, der kæmpede med Mederne i søslaget ved Mykale; dog står Perikles' statue på et andet sted, men *nær ved Xanthippos' billedstøtte er den teiske digter Anakreon opstillet, han som først efter Sappho i sine fleste digte har sunget om kærlighed; og han er fremstillet som et menneske, der synger under en rus.*» Disse ord vilde ikke være synderlig træffende ved omtalen af glyptothekets Anakreonsstatue. Men man bør ikke stole for trygt på Pausanias. Hans notitser om græske kunstværker er som regel korrekte, hvad deres navne angår, dem han altid yderst samvittighedsfuldt har skaffet sig underretning om, men han indlader sig næsten aldrig på nogen dom over eller værdsættelse af værkerne som kunst. Han var en lærd og nøgtern mand, en samler af gamle sagn og kuriøse historier, dog foran kunstværket er hans blik stumt og myopisk, og det kan vel tænkes, at den nøgne digters fri holdning, det henrevne præg, der er over figuren, dens løftede stemning på Pausanias har gjort indtryk af, at manden var drukken af vin.

Desuden er statuen mærket med en fysisk ejendommelighed, som nutiden har skjult under et figenblad, men hvorved kunstneren ganske naivt har villet karakterisere figuren som en lystig sanger, der går helt op i sin kunst. Ihukommende dette træk kan de anførte ord nok være løbne Pausanias i pennen.

Som følge heraf tør man ikke absolut benægte, at den statue af Anakreon, som Pausanias har set på Athens Akropolis, og den græske bronzeoriginal fra det fjerde århundrede, som glyptothekets statue viser overført i marmor, er identiske.

En helt forskellig men på sin vis lige så mærkelig karakteristik træffes ved en broncestatue, der sidste forår er kommen til glypto-

theket. Dens fundsted skal, så vidt vides, foreløbig omgives af mørke.

Den fremstiller i lidt under naturlig størrelse en fuldstændig nøgen yngling i den alder, hvor skæget spirer frem på kinderne. Han står op, idet han bøjer venstre knæled, hæver venstre hånd og holder fingrene, som om han omfattede en buet genstand, drejer hovedet til venstre side, og hans højre hånd er sænket.

Han er fra naturens hånd temmelig spinkelt bygget, smal om hofterne, med tynde arme og ben, spinkle, stramme knæled, men hans muskler er ved øvelser drevne op til den højeste grad af kraft, hårdhed og spænding; fra skulder til fod er hans krop helt gennemtræneret. Skuldrene svulmer, og på ryggen ligger musklerne tæt og svært, medens rygradssøjlen baner sig vej dybt nede mellem skulderbladene. Skikkelsen får endog herved, set fra siden, en ikke ganske skøn, rundrygget kontur, men det lille hoved bæres fuldent frit og smukt. Om hofterne ligger svære muskler som vidnesbyrd om, at dette parti er bleven hyppig og stærkt övet, når den unge mand har kastet med diskus eller brödes; og denne vidt drevne gymnastik har fjærnet og holdt borte enhver ansats til fedtfulde overalt på legemet: hård og fast er kroppen, knap og tör maven.

Men ynglingens övelser har været lutter sport — ikke arbejde. På de muskelstærke, men spinkle arme sidder et par små, fine hænder, uskikkede til at »tage fat», og de yderste led på fingrene, med de lige og tæt afskårne negle, er opadbøjede, og de blöde og lange födder er fine i formen. Ingen åre er trådt frem ved anstrengelser, kun på højre fod antydes en sådan under huden. Kort: det ideal som her er nået, er nær i slægt med idealet af en ædel fuldblodshest.

Hovedet med den lige, højryggede næse, de korte, skarpt afskårne lokker og den svære form af tindingebenet er ikke betydeligt i udtrykket; man læser deri et udtryk af *hoveren* og anspændt opmærksomhed. De særlig indlagte öjne — kun det ene er antikt, — giver det et præg af livagtighed, ikke af liv. Hvad han har holdt i hænderne, er i grunden ligegyldigt for forståelsen af figuren. I venstre kan han have holdt en bue, i højre en pil, og i den rem, hvoraf mærkerne ses over skuldrene, kan kogeret have hængt på ryggen. Statuen forestiller da en yngling, der har udmærket sig som bueskytte. Vi har fra oldtiden *en eneste* efterretning om, at en kunstner har udfört en sådan bueskytte; men statuen kan også have

holdt andet i hænderne. Således er basis vel antik men ikke garanteret oprindelig at have hørt til figuren. Man kunde da tænke, at figuren er en ung sejrherre i vædekørsel, som, stående oprejst i vognen, holder tömmen med venstre hånd, støtter højre på vognranden, stolt förende sit sejrige spand; når man tager hensyn til venstre hånds stilling, bliver denne antagelse den sandsynligste. Först efter at statuen er bleven rövet fra sin oprindelige plads, er den da anbragt på en basis for sig.

Udförelsen vidner om, at statuen er fremstået i en skole, der har været vel övet i bronzens behandling og i fremstillinger af den unge, nögne, atletisk udviklede mandskrop, således som det var tilfældet med bronze-skolen i Argos. Hovedets type med den tværdelte pande og den svære form af tindingebenet ved öjnenes ydre rand viser, at statuen ikke er udfört för det fjerde århundrede f. Chr., den lidt törre, detaillerede form i det hele taget peger snarere hen på en senere tid, som det tredje århundrede.

Legemsforholdene ere snarere korte end langstrakte. Det meldes om den store argiviske billedhugger, Lysippos, at han i sine statuer havde dannet legemerne mere langstrakte, end det tidligere, i det femte århundrede, havde været almindeligt; men det fortælles også udtrykkelig om en af hans söner, at han atter vendte tilbage til det ældre, kortere skema.

Gennemförelsen af formen i det enkelte er på denne bronze ikke overalt lige fin. Næseryggen og overarmenes indvendige sider er påfaldende flade, håndledderne, særlig det højre, dödt og stift i formen. Bronzens overflade har været blank, som det overhovedet stedse vil findes på antike broncer. Oldtiden kendte eller anvendte ikke den ru overflade af bronzen, der bruges nu til dags for at give den et mere illuderende-stoffligt præg, og som særlig i moderne franske buster ofte er af glimrende virkning. Hoved, krop og lemmer er stöbte hver for sig, brystvorterne særlig indlagte af en noget forskellig metalsammensætning. Bronzen er temmelig tynd, hænderne i hvert fald massive. På figurens venstre side, ved låret, er der i oldtiden indsat lapper, som det synes for at böde på en fejl ved stöbningen.

De antike, græske broncestatuer er meget sjældne; der findes i Europas museer alt i alt en snes sådanne. Allerede af den grund er glyptothekets statue en kostbarhed. Men den er lige så bety-

delig i historisk henseende, den udfylder i kunsthistorien en plads, der hidtil har stået tom, — så tom, at man egentlig fra den samlede, overleverede antike kunst mangler faste punkter til skarp sammenligning med figuren i glyptotheket. Disse ord, som her skrives om den, er de første, i hvilke den omtales; men de bliver visselig ikke de sidste, og gör heller ikke krav derpå.

Ved et tilfælde eller med hensigt er glyptotheket kommet til at rumme typiske og mærkelige *portræter* fra alle de kulturfolk, der overhovedet har frembragt plastisk portrætkunst. Der er samlingens ældste stykke skulptur, statuen af den ægyptiske seglbevarer hos Pharaon, Sibus, rimeligvis udført i det mellemste riges tid, c. 2000 f. Chr.; han har ladet sig fremstille i sort basalt siddende på sine egne hæle; og der er fortræffelige prøver på tysk, fransk og dansk portrætkunst fra de sidste år.

Det kan være oplysende i psykologisk henseende at gennemgå disse portræter, der gengiver mennesker indenfor et spænd af firetusind år. Hvor er dog den kunstneriske opfattelse forskellig i de forskellige tider og hos de enkelte nationer! Det gamle Ægypten, Grækenland, Rom, renessancen og vore dages portrætkunst er ikke blot afvigende i henseende til det benyttede materiale og behandlingen deraf, men også den ånd, hvoraf portrættet er udsprunget, den måde, på hvilken menneskets forgængelige træk gøres udødelige, er helt forskellig for de enkelte nationer og tidsrum. Man skulde tro, at det til alle tider måtte være den samme sag at gengive et menneskes hoved så nøjagtigt som mulig, og dog forholder det sig langt fra således; man kan uden store vanskeligheder overbevise sig herom ad litterær vej, som man i glyptotheket kan se det af selve monumenterne.

Der findes en betydelig og mærkelig suite af romerske buster fra oldtidens hældning, deriblandt portræter af mænd og kvinder med store historiske navne; dog kan ikke alle de navne, katalogen opfører, blive stående for en stræng prøvelse. Disse hoveder har et let genkendeligt fællespræg af sløvhed, af tungsind, stundom håbløshed, og dette gælder, hvad enten den portræterede er verdens kejser eller en slet og ret borger. En træt og tungsindig tid synes at have påtrykt dem alle sit stempel. Til denne karakter står i en underlig modstrid den omstændighed, at marmorets overflade, som overhovedet ved de fleste senere romerske skulpturer, er poleret blank.

Når overfladen er bevaret, ses det tydelig, hvorledes ansigtets hud ligesom skinner.

*   *   *

Et lille værelse i glyptotheket er indrømmet samlingens renaissance-plastik. For ikke lang tid siden forøgedes den med en smuk, ufuldendt mandsbuste: et hoved med ædle, noble træk, høje tindinger. Busten er kommen fra Palazzo Sciarra i Rom, og traditionen gør den til et portræt af *Ottavio Farnese*. Han var en sønnesøn af pave Paul III, hertug af Parma og Piacenza, gift med Karl V:s naturlige datter, statholdersken i nederlandene, Margrethe af Parma; deres søn var Philip II:s bekendte hærfører Alexander Farnese. Traditionen har i dette tilfælde utvivlsomt ret, hvad en sammenligning med Ottavio Farneses portræthoved på medailler godtgør.

Busten er, som stilen og en sammenligning med den portræteredes alder viser, udført i anden halvdel af det sekstende århundrede, og stilen viser endvidere, at kunstneren har været påvirket fra Venedig. Karakteren af dette hoved, opfattelsen, minder stærkt om maleren Paolo Veronese. Med denne maler virkede blandt andet den venetianske billedhugger *Alessandro Vittoria* (1525—1608) sammen ved udsmykningen af Villa Barbaro i nærheden af Treviso. Sammenligner man Vittorias signerede mandsbuster med glyptothekets, bliver det åbenbart, at han og ingen anden har udført Ottavio Farneses portræt.

Noget ældre i samlingen er, — foruden en fortræffelig malet træstatuette af en spansk kunstner fremstillende S. Franciskus stigmatiseret, helgenen i salig ekstase slagen med Kristi fem vunder, af hvilke spydgabet åbenbares i hans blottede højre side, — tvende ensartede marmorrelieffer. De har oprindelig smykket et af de marmorgravmæler eller tabernakler, hvormed den tidlige renaissance — det femtende århundrede, — fyldte kirkerne, særlig i Florents, Venedig og Rom.

På begge relieffer dannes baggrunden af en niche, foroven sluttet af en muslingskal. Foran den ene niche står döberen Johannes.

Det femtende århundrede yndede at fremstille ham som en, hvad det ydre angår, meget lidet tiltalende mand med langt, filtret hår og skæg, skeletagtig afmagret og halvgal af askese. Donatello har udført flere sådanne.

Glyptothekets Johannes er ikke så karakterfuld. Hans hår er langt og uredt, hans åsyn snarest med præg af åndelig sløvhed; han har hårskjorten på, holder skriftrullen i hænderne og på venstre hånd desuden det lille Guds-lam med dets glorie bag hovedet.

I den anden niche står kirkefaderen den hellige Hieronymus, en klog og fredelig gammel mand med et magert ansigt og langt, un-

Johannes den döber.

St. Hieronymus.

Marmorrelieffer af ANDREA BREGNO i Ny-Carlsberg Glyptothek.

derligt bölgende skæg. Man ragede sig for det meste i det femtende århundredes Italien, og billedhuggerne har derfor lidt ondt ved at fremstille skæget plastisk.

Hieronymus har slået sin hætte op om hovedet, på jorden ses til den ene side kardinalshatten, til den anden hans trofaste følgesvend löven, hvis pote han en gang i örkenen befriede for en torn.

Han holder i hænderne en svær bog med guldsnit, sin egen bibeloversættelse, som han just åbner.

At relieffet har været anbragt noget i højden, og at kunstneren har arbejdet med dette for øje, kan ses af denne bog. Ti den har form af et parallellogram, og først når den ses i forkortning fra neden, får den ret rektangulær bogform.

Begge reliefferne har været malede, således er nichens muslingeskal himmelblå med gyldne rande, karnationen lyserød og Hieronymi kåbe lysegrøn. Udførelsen, tydelig af samme hånd eller fra samme værksted, er ikke påfaldende god, dog omhyggelig, folderne i klædebonnet *kantede*, randene temmelig *skarpe*. Den nøgne form er bedre, og helt fortræffelig er Hieronymi magre, noget skrubbede gammelmands-hånd.

I kirken S:ta Maria del Popolos sakristi i Rom ses et marmorhøjalter.¹ Til begge sider af dette alters madonnabillede, omsluttet af sirlige pilastre og i nicher, hvis dekoration er *nøjagtig* den samme som ved glyptothekets to relieffer, står apostlene Petrus og Paulus og kirkefædrene Augustinus og Hieronymus. Denne sidste er ikke alene i karakteren ganske densamme som glyptothekets Hieronymus, men stillingen med bogen i hånden er i begge tilfælde den samme, blot drejet til forskellig side, og behandlingen af klædebonnet har i begge tilfælde en så påfaldende lighed, at man må slutte, at glyptothekets relieffer og højaltret i kirken i Rom er udgåede fra samme kunstners værksted. Reliefferne købtes på Scalabrinis auktion i Rom, højaltret er ved indskrift betegnet som et arbejde af en *mester Andrea*, fuldendt oktober 1473. Denne samme kunstner har i domkirken i Siena, i det venstre sideskib, opført det kolossale Piccolomini-gravmæle, fuldendt 1485, der som en art triumfbue omslutter et mindre, arkitektonisk indleddet og plastisk smykket tabernakel.² Johannesfiguren i den øverste niche tilvenstre er *nøjagtig, punkt for punkt, den samme figur som glyptothekets*. På dette højalter angiver kunstneren sig som Majlænder (Magister Andreas Mediolanensis). Man anser ham for identisk med den lombardiske billedhugger *Andrea Bregno* (1421—1506).

¹ Jahrbuch d. königl. preuss. Kunstsamml. 1883, Taf. I, har en temmelig mædelig afbildning af den øverste del deraf.

² Se Jahrbuch 1883.

SPRÅKHISTORISKA ORDBÖCKER.

EN BLICK PÅ DERAS VETENSKAPLIGA OCH NATIONELLA BETYDELSE.

AF

HJALMAR EDGREN.

Vår tids forskning kräver en på möjligast nyktra och uttömmande sakuppgifter grundad induktion. Det har ej alltid varit så, och detta af helt naturliga skäl.

Människoandens medfödda åtrå att spana efter en lösning på lifvets och företeelsernas gåtor låter sig ej nöja med ett långsamt insamlande af medlen därför. Den gör det ej ens nu, när den likväl genom årtusendens växlande erfarenhet har nått den visshet, att det är sakförhållandenas relativa fullständighet och utredning, som bestämmer hypotesernas relativa tillförlitlighet. Hur mycket mindre då i forskningens barndomsdagar. Några knapphändiga och ytliga iakttagelser voro då tillräckliga för de mest vidtgående slutledningar, hvilka väl någon gång som blixtar i mörkret kunde kasta en oviss belysning öfver det fördolda, men likväl oftare voro absolut vilseledande.

Upprepar sig ännu historien i viss mån så till vida, som hvarje ny vetenskap utgår från de enklaste rön och på dem bygger sina första hypoteser — ett förfaringssätt, som för öfrigt är oundgängligt för all vetenskaplig evolution —, är dock skillnaden mellan forntidens och nutidens forskning alltid den, att man nu bättre inser dessa hypotesers natur och behovet att rastlöst samla de sakuppgifter, hvilka skola gifva dem stöd, kanske omdana eller kullkasta dem. Man tilltror sig med ett ord nu ej längre att utan vidare med djärf hand kunna rycka undan tingens och företeelsernas isislöja. Man vet, att dess djupa veck — om vi verkligen förmå mer

än att tyda dess yttre väfnad — åtminstone måste lyftas tråd för tråd, maska för maska.

Språkvetenskapen, ett barn af vår egen tid, ägde visserligen i det förgångnas samlarearbete lyckliga förutsättningar, men måste dock äfven den börja i armod. Vissa bemärkta likheter mellan ord och former i skilda språk i Europa och Asien, så väl som andra språkliga iakttagelser, ledde till vidtgående hypoteser om dessa språks och de dem talandes inbördes förhållanden, så väl som om språkets lif i allmänhet. Voro dessa tidiga hypoteser i åtskilligt riktiga, så voro de också — till och med sådana de slutligen af Bopp, den indo-europeiska språkforskningens grundare, uppställdes — i mycket alldeles felaktiga.

Arbetet har emellertid rastlöst fortgått, sakförhållandena med ideella sträfvandens ifver samlats och jämförts, många villfarelser rättats, nya problem anknutits till de förut uppställda, och djupt liggande principer uppdagats. Detta fortsatta arbete har äfven alltmer ådagalagt språkvetenskapens oförytterliga behof af omfattande och väl ordnade *historiska ordböcker*.

En utan all hänsyn till äldre former och betydelser uppställd ordbok öfver ett språk under något visst skede, vare sig nutidens eller ej, eller hos någon viss författare, eller i något särskildt verk, är snarare en ur sitt sammanhang lösryckt tidsbild, än en historisk beskrifning. Den tjänar i och för sig hufvudsakligen praktiska ändamål och äger på så vis sitt stora värde, så vida den ej vill lagstifta för språket, i hvilket fall den lätt kan komma att verka hämmande på dess sunda utveckling. Men fogas till den nakna ord- och betydelseförteckningen en smula välgrundad kronologi sålunda, att ordens olika former och användning under skilda språkskeden belysas, då antager ordboken äfven i mån af detta tillägg en sann historisk prägel, hur begränsadt än det tidsområde i öfrigt må vara den behandlar. Då först kan den äfven i mån af sina historiska uppgifter rätt bidra till ett slutgiltigt afgörande af många fonetiska frågor, som ännu vänta på sin lösning, stödja den nu raskt pågående undersökningen om olika språks lagar för ordens logiska sammanfogning till tankeuttryck, samt möjliggöra och befordra den ännu knappt upptagna, men utan tvifvel ytterst rikhaltiga och ur såväl etnisk som filosofisk synpunkt viktiga, forskningen rörande betydelseutvecklingens gång.

Någon uttömmande förteckning öfver ordens evolution i ett språk låter sig naturligen ej genomföra. Språkens äldsta lif är för långa tidsåldrar höljdt i ogenomträngligt mörker, deras bygdemål hafva allt intill senaste dagar, med några viktiga undantag, så förblifvit, och deras i litteraturen bevarade minnesmärken förete kronologiskt många och djupa luckor. Strängt taget begränsas följaktligen en historisk ordbok som sådan till det fragmentariskt »kända».

Fogas emellertid till en dylik språklig arkivsamling äfven hypotetiskt uppställda ur- eller mellanformer och betydelser, kan väl därigenom det bristande i viss mån utfyllas, och ordboken så till vida få ett ökad värde; men den har ock därmed upptagit ett element, som likt allt spekulativt är underkastadt modifikation, och som egentligen tillhör ett etymologiskt lexikon.

Grimms stora ordbok öfver tyska språket upptager och bevarar mången numera förkastad och alltså för menige man vilseledande härledning (jfr i detta fall Grimm och Kluge). Dessutom blir gärna den i en historisk ordbok som bihang intagna härledningen så knapphändig, att den äfven därigenom kan leda vill. När Littré t. ex. i sin historiska ordbok helt enkelt härleder det franska *abeille* ur lat. *apicula*, har han därmed gifvit den både historiskt och fonetiskt oriktiga föreställningen, att *apicula* direkt skulle gifvit det franska *abeille*, då det i själfva verket gifvit det provençalska *abelha*, hvilket söderifrån utträngde de franska formerna *aveille* (lat. *apicula*), *ef*, *é* (lat. *apis*), *avette* (lat. *apetta*).

Ett förhöjdt vetenskapligt intresse kan äfven förlänas den historiska ordboken genom upptagande af släktspråkens parallelformer. Men äfven detta förfarande, som egentligen tillhör en etymologiskt jämförande ordbok, faller till dels inom de mer eller mindre tillförlitliga hypotesernas område. Grimm sammanställer enligt äldre åsikt det germanska *all* med gr. ἄλλος, osk. *sollus*, lat. *salvus*, skr. *sárva*. Murrays nyare historiska ordbok öfver engelskan förkastar, i enlighet med senare åsikter, detta; men då den begränsar ordets förekomst till de germanska språken, motsäges den åter af de keltiska formerna *u(i)le*, *oll*, hvilka Kluge identifierar med *all*.

Trots den relativa ovisshet, hvilken sålunda behäftar ordens etymologiska och jämförande behandling, torde denna likväl knappast böra ur en historisk ordbok alldeles bannlysas. De som använda dylika kostbara verk vilja gärna däri finna åtminstone antydda

äfven vetenskapens sista utslag rörande förhållanden, hvilka ju i sin mån tjäna att i deras rätta ljus framställa ordens öden. Dessutom äro många ords närmaste härledning och släktformer med full visshet kända.

Om i det föregående det allmänna vetenskapliga värdet af historiska språkverk blifvit ensamt betonadt, bör dock ingalunda glömmas, att de äga äfven en stor fosterländsk betydelse.

De bidraga nämligen att väcka en djupare kännedom af och därmed äfven en rikare kärlek för den sjäslifvets symbolik vi kalla vårt språk — det flyddas säkraste tolk och i mån af sin fulländning det närvarandes och framtidens säkraste spegel.

Än mer, hvilken rik rustkammare är ej en sådan ordbok. Ur dess förråd kan den sanna ingifvelsen hämta månet föräldradt ord eller uttryck till lämplig utrustning för idéer, hvilka ej fått någon sådan, eller hvilkas spjutsudd blifvit bruten eller pansar förnött. Hvad som kan åstadkommas genom ett med urskiljning gjordt uppfajande och en vis användning af föräldrade eller dialektiska ord och uttryck, det visa tillfyllest flera framstående författare, en Göthe, en Victor Hugo, en Browning och hos oss en Viktor Rydberg, andra att förtiga. Väckelsen därtill har i själfva verket i ej ringa mån riktat flera af de nyare språken.

Det är sannt, detta riktande kan drifvas för långt, ja — såsom särskildt af franska författare —, till osmakligt koketteri. Men å andra sidan är ock onekligt, att själfva snillet, när det ej dristar sig utom det strängt konventionella språkbrukets gränser, kan blifva jämförelsevis ordfattigt. »Många nya skriftställare», säger Grimm, »såsom Schiller (ej Göthe, ej heller Lessing) synas mig . . . ordfattiga och ej rätt mäktiga sitt språk.» Ett folk, som i detta fall läte sig klafbinda af det konventionella — om något sådant vore tänkbart —, skulle snart med utsinandet af språkets krafttillförande källädror finna dess lif förtyna och dö. Franska språket var på väg att genom det alltför stora tvång akademins ordbok — ypperlig och värdefull i och för sig — lade därpå, stäfjas i sin sunda utveckling. Det franska lynnet likt, tar språket nu sin skada igen genom en stundom nästan revolutionär öfverdrift åt andra hållet.

Slutligen bör äfven betonas, att en språkhistorisk ordbok äger den speciellt fosterländska betydelse, att den i sin mån bidrager att kasta ljus öfver utvecklingen af nationens både inre och yttre lif.

Det låter sig visserligen ej göra att uppdraga bestämda gränslinier mellan ett sådant arbetes rent vetenskapliga och rent fosterländska betydelse. Båda spela in uti hvarandra, om än den ena eller andra i särskilda fall är den mera framträdande. Det är emellertid i föreningen af båda, som en historisk ordbok — språkets så att säga geologiska kartläggning — kan i dubbel mening kallas en verklig *national angelägenhet*.

En på alla kända språkliga minnesmärken och samtidens bruk grundad ordbok — vare sig blott rent historisk eller på samma gång historisk och konstruktiv — förutsätter ett så kolossalt arbete, att det vore orimligt tänka, att den endast några få årtionden efter det behovet af dylika verk blifvit till fullo insedt skulle hunnit för något språk utarbetas, eller ens planläggas. Det är vackert, att redan betydande ansatser därtill blifvit gjorda.

Flera äldre lexika ha visserligen så till vida beaktat äfven det historiska, som de belyst ordens former, betydelser och användning genom talrika citat ur skilda författare. Det var dock först bröderna Grimms för vid pass femtio år sedan började arbete på en utförlig historisk ordbok i strängare mening öfver det tyska språket under de sista århundradena af dess lif (*Deutsches Wörterbuch*), som inaugurerade utgifvandet af dylika verk öfver de lefvande språken.

Det kan vara af intresse att i detta sammanhang till belysning af den vikt de stora kulturfolken lagt vid språkhistoriska lexika, anteckna hvad som hos dem hittills blifvit gjordt för dylika verks utgifvande.

När bröderna Jacob och Wilhelm Grimm år 1837 blifvit från sina lärosäten i Göttingen skilda och från Hannover förvisade, därför att de vägrat bryta sin ed om den hannoveranska grundlagens upprätthållande, blefvo de af den Weidmannska förläggarefirman i Kassel uppmanade att åtaga sig ett större lexikaliskt arbete öfver tyska språket. Uppdraget kunde ej ha fallit i bättre händer. Både Jacob och Wilhelm voro framstående språkforskare, och den förre hade redan som författare af den germanska språkfamiljens historiska grammatik — ett af filologiens storverk — vid sidan om Bopp intagit en värdig plats som en af den nyare språkforskningens grundläggare. Helt säkert skulle dessutom på den tiden inga andra forskare så som bröderna Grimm kunnat vinna en skara skickliga

medarbetare och så som de kunnat trotsa och besegra den fördom och kortsynta kritik, som skulle uppstå mot det nya företaget.

Redan 1838 utstakade den äldre af bröderna, Jacob, för det gemensamma arbetet den plan, att detsamma skulle återspegla hvad högtyskan under trenne århundradens utbildning, från och med Luther till och med Göthe, åstadkommit, hvartill skulle ytterligare komma belysande ord och uttryck från äldre tidsskeden samt äfven etymologier och paralleluttryck. Inför den stora germanistförsamlingen i Frankfurt am Main 1846 utvecklade den yngre, Wilhelm, i värtaliga ord denna plan för det nu i utarbetning stadda verket, som skulle både befordra forskningen och väcka folkets intresse för det tyska språkets lif och rikedom.

Till grund för verket lades att börja med uttröskandet af hvetet ur 700 källskrifter. Dessa hafva dock under arbetets utveckling småningom ökats till vid pass 2,500. Det är naturligt nog, att ett verk, som fordrade så omfattande förarbeten, omöjligen kunde genomföras af tvenne män allena, hur mycken tid och möda de än kunnat ägna däråt. Excerperingen gjordes, om visst ej uteslutande, så dock i hufvudsak af yttre biträden, medan materialets ordnande öfvertogs af de båda ledarna. Redan under de två första åren steg de medarbetandes antal från trettio till sextio och har sedan dess alltjämt ökats.

Först efter fjorton års förlopp, eller 1852, kunde ordbokens första häfte utgifvas. När den första delen (omfattande bokstäfverna *A* och halfva *B*) två år senare (1854) utkom, stodo de äroverdiga ledarne hart nära gränsen af sjuttio år. De kunde sålunda ej gärna hoppas få afsluta sitt stora verk.

Wilhelm dog redan 1859, innan ännu ordbokens andra del utkommit (som skedde 1860); och hvad brodern Jacob med ett visst vemod yttrat i slutet af första delens företal: »Mina lefnadsdagar äro mänskligt att döma snart förrunna», det blef en verklighet, när han fyra år efter brodrens död slutade sitt ärofulla lif (1863). Han hade då hunnit till ordet *Frucht*.

Men hvad han i samma företal tillagt: »Vägen är emellertid visad och en del af densamma bruten, så att friska krafter kunna fullborda den», det blef icke mindre en verklighet. Ordboksarbetet upptogs genast efter Jacob Grimms död af Karl Weigand, som 1878 afled, efter det han fullbordat bokstafven *F*, samt Rudolf Hildebrand,

som utförde *K* och en del af *G*. Längre fram inträdde i redaktionen äfven Moriz Heyne, hvilken sedan 1867 utarbetat *I, J, L, M* och delvis *R, S, Mathias v. Lexer*, hvilken sedan 1880 fullbordat *N, O, P, Q* och delvis *T, U*, samt slutligen Ernst Wülcker, hvilken sedan 1886 varit sysselsatt med *V, W, Z*.

Oaktadt det stora lexikaliska verket, som redan vid Grimms död upptog nära 3,000 tvåspaltiga kvartsidor, och hvilket, en gång afslutadt, torde uppnå bortåt 13,000 sidor, blifvit fortsatt i den Grimmska andan, ha dock den vidgade erfarenheten och ledarnes omväxling orsakat flera jämkningar i dess ursprungliga plan. Det är redan nämnt, att de först till grund lagda 700 källskrifterna smånigom ökats till vid pass 2,500. Till de ursprungligen afsedda 16—18:de århundradena lades med tiden äfven det 15:de och 19:de, hvarjämte språkets munarter delvis upptogos. I åtskilliga detaljer hafva dessutom helt naturligt de enskilda ledarnes skilda åskådnings-sätt lämnat spår efter sig.

Arbetet kan väl sålunda, när det blir fullbordadt, ej komma att förete något allt igenom homogent. Men dess betydelse för den tyska, ja för hela den germanska språkforskningen och kulturen måste icke desto mindre blifva i högsta grad betydande.

Det nästa språkhistoriska arbete, som ställde sig vid sidan om Grimms och i afslutande sköt förbi detsamma, var Littrés franska (*Dictionnaire de la langue française*).

Redan så tidigt som 1841 hade den kände franske författaren och språkforskaren Littré, då blott 40 år gammal, med förläggarefirman Hachette öfverenskommit om utarbetandet af en etymologisk ordbok öfver franska språket, en öfverenskommelse, som fem år senare, då verket först påbörjades, blef förändrad därhän, att ordboken skulle blifva historisk.

Littré fattade sin uppgift något olika mot Grimm. Han ville snarare åstadkomma ett den bildade allmänhetens fordringar tillfredsställande gediget lexikon öfver nutidens franska med historiska och etymologiska belysningar, än en fullständigare samling af de sista århundradenas språkskatt, snarare en på det förgångna stödd belysning af det närvarande, än en trogen spegelbild af språkets hela lif i och för sig under nyare tiden.

Hans diktionär upptager följaktligen med relativ fullständighet det bildade språkets alla i bruk varande (jämte många qvasi-arkaistiska)

ord, angifver deras uttal och oregelbundenheter i böjning och användning, klassificerar i logisk utvecklingsordning och med bestyrkande exempel från de tre sistförflutna århundradenas författare (ofta med utredande anmärkningar) deras meningsskiftningar i den moderna litteraturen, belyser deras historia med kronologiskt anordnade exempel från de äldsta källor till det 17:de århundradet, samt angifver slutligen deras etymologi.

Med en rent förvånansvärd energi genomförde Littré, naturligen äfven han med biträde af många medarbetare för nödiga excerpter, sitt verk, hvilket, när det 1872 utkom fullfärdigt, upptog fem digra band med tillsamman nära 6,000 trespaltiga kvartsidor (vid pass en sjettedel drygare än de Grimmska).

Han berättar själf (i »Comment j'ai fait mon dictionnaire de la langue française») att, under hela den tid som tryckningen af hans arbete pågick (1860—72), arbetade han med jämförelsevis få afbrott från kl. 8 på morgonen till kl. 3 nästa morgon, ofta än längre. Och ändå skedde detta mellan hans 59:de och 71:sta år!

På den af Littré lagda grunden utfördes ännu öfver franska språket ett lexikaliskt arbete, som förtjänar nämnas vid sidan om Littrés.

Tvenne framstående franska språkmän, Hatzfeld och Darmesteter, företogo sig nämligen, ännu innan Littré fullbordat sitt arbete, att med bibehållande af dess grundtanke, men med flera viktiga och förtjänstfulla modifikationer, utarbete en ordbok (*Dictionnaire général de la langue française*), som, beräknad att blifva betydligt mindre till omfång än Littrés, kunde så till vida tjäna en långt större allmänhet.

De väsentligaste förbättringarna bestå däri, att författarne upptagit många föråldrade eller sällsynta ord, som saknas i Littré (ss. *abeillage, abet, abrouir, affaires* etc.), att ordens betydelse jämte exempel ej uppställas efter förutfattad logisk utan efter historisk-logisk utvecklingsföljd, att en sträng, på iakttagandet af ljudlagarnas kronologiska följd grundad skillnad göres mellan språkets ärfda och på detsamma inympade ord, samt att ordens etymologi och formförvandlingar strängt vetenskapligt angifvas med talrika hänvisningar till en inledande framställning om de allmänna lagarna för det franska språkets lif.

Hafva sålunda Tyskland och Frankrike hvar på sitt vis sökt lösa uppgiften om en språkhistorisk ordbok, i det det förra mer

neutralt för vetenskapens framtida spörsmål samlat och ordnat ett rikligt material från de fyra sista seklerna, medan det senare med stöd af vetenskapliga principer och ett urval af exempel sökt belysa nutidsspråkets historiska utveckling från äldre tider, så har äfven England, som ej vill blifva efter i denna vetenskapliga täfning, gripit sig an med ett språkhistoriskt lexikon (*A New English Dictionary on Historical Principles*), hvilket, när det en gång blir färdigt, i storlek, omfattning och typografisk uppställning kommer att lämna sina föregångare efter sig.

Planen till detta arbete upprann i Filologiska sällskapet 1857, sålunda tre år efter det första delen af Grimms ordbok utkommit. Det blef nu ej längre fråga om ett visst skede af språket, utan om hela den tid det lefvat som engelskt tungomål i trängre bemärkelse, eller allt sedan midten af tolfte århundradet (således med uteslutande af den anglo-saxiska, eller som den äfven stundom kallas, »forn-engelska» perioden). Ordboken har nämligen gjort det till sin uppgift att behandla alla engelska ord, som vederligen kommit till användning under de förflutna 700 åren, sålunda, att den bestämmer deras etymologi och släktskap enligt språkforskningens senaste resultat, samt belyser deras skiftande form- och meningsutvecklingar medelst talrika och kronologiskt anordnade exempel, valda ur alla engelska författare utan undantag från språkets äldsta skede till det 16:de århundradet och så många som möjligt af dess framstående författare från det 16:de århundradet intill den närvarande tiden.

Ej underligt om ett så vidtomfattande företag, oaktadt hundratal personer genast anlidades att samla utdrag, och många språklärda och andra vetenskapsmän att biträda vid materialets sofrande och ordnande, ej kunde börja att utgifvas förrän efter ett fjärdedels sekels förberedande arbete (1884).

Dess energiske och insiktsfulle redaktör, dr James Murray, som då ledt arbetet blott fyra år, eller sedan 1879, när Clarendon-tryckeriet åtog sig det stora ansvaret för detsammans tryckning, hade nu en stab af 30 biträdande redaktörer förutom ett stort antal rådgifvare, vid pass 1,300 frivilliga samlare bland alla engelsk-talande folk och äfven annorstädes, samt ett inhöstadt material af vid pass 3½ millioner ord från mer än 5,000 författares arbeten.

Under de sju år utgifvandet pågått, hafva bokstäfverna *A* och *B* utkommit, samt dessutom större delen af *C* och en del af *E*. Det

utkomna upptager vid pass 2,500 trespaltiga kvartsidor (af samma storlek som Littré's, men drygare). Att döma häraf torde hela verket, när det en gång afslutats — kanske efter ytterligare ett fjärdedels sekel? — komma att innehålla fullt dubbelt så mycket som det stora franska verket samt i storlek öfverträffa äfven Grimms tyska.

I uppställningens reda och öfverskådlighet, som i hög grad befordrats genom användandet af olika skarpt skilda typer och omsorgsfullt utförd paragrafering, är Murrays ordbok ett mönster, som andra verk af detta slag gjorde väl i att följa, om de ej kunna öfverbjuda det.

Det är emellertid ej blott de tre stora kulturfolken, som insett behovet af fullständiga språkhistoriska ordböcker och sökt tillnärmelsevis fylla detsamma. I Holland började 'ett sådant arbete (*Woordenboek der Nederlandsche Taal*) nästan samtidigt med det engelska (första delen 1882) utgifvas af de Vries och Winkel m. fl. — ett arbete som vunnit mycket erkännande. Äfven vi kunna väl hoppas i detta hänseende ej blifva för långt efter, då ju Svenska Akademien redan för åtskilliga år sedan tagit sig denna viktiga angelägenhet an.¹ Må frukterna af dess arbete ej mogna för långsamt; men framför allt må de i omhägnadt lugn och gynnande omvårdnad få komma till full mognad, och vår framtida historiska ordbok en gång värdigt och själfständigt intaga sin plats vid sidan af sina föregångare.

---

¹ Då korrekturet till denna uppsats läses, föreligga redan subskriptionslistor till Akademiens »*Ordbok öfver Svenska Språket*», hvars framträdande i tryck vi väl sålunda snart få välkomna.

OTTO SYLWAN: **Sveriges periodiska litteratur under frihetstidens förre del** (till midten af 1750-talet). Lund, C. W. K. Gleerup i distribution. 1892.

Ofvanskrifna ämne loftar ju något högeligen intressant, och förf. är så godt som den förste, hvilken låter det framträda på ett så väl njutbart som fullt vetenskapligt sätt. Egendomligt nog är den svenska tidningspressens historia hittills föga utforskad och nästan aldrig grundligt. Warburgs undersökning om Dalins »Argus» och dess närmaste föregångare och efterföljare utgör visserligen delvis ett undantag, men för öfrigt äger man blott, utom bibliografiska anteckningar af Thollander (i Journal f. litteratur och teater 1811), Hammarsköld och Wieselgren, ett »Försök» af E. Key, hvilket ingalunda tillfredsställer anspråk på vetenskaplighet. Dessutom går detta arbete blott till 1719. Det är vid denna tid föreliggande afhandling vidtager, hvilken långt öfvergår alla förut på ifrågavarande område framkomna så väl hvad forskningens grundlighet som uppgifternas mångfald och noggrannhet angår. Förf., som behandlar de svenska tidningarnas och tidskrifternas historia från frihetstidens början till midten af 1750-talet, anser att vid denna sistnämnda tidpunkt en ny epok inträdde genom Gjørwells litterära tidskrifter, genom den politiska pressens uppkomst (»Ärlig Svensk») och landsortspressens uppblomstring. Emellertid är enligt vår mening midten af 1760-talet vida mera lämplig såsom gräns, och detta helt naturligt på grund af tryckfrihetsförordningen af 1766; då först uppväxte en verkligt politisk press, d. v. s. tidningar, representerande alla politiska riktningar, ej blott hattregeringens åsikter, såsom »Ärlig Svensk», utan ock mössornas, och t. o. m. snart det konungavänliga partiets, hvilka senare förberedde Gustaf III:s lyckade regeringsförändring. Först efter tryckfrihetens införande och censurens borttagande blef det sålunda diskussion i den periodiska litteraturen, och först då blef också en verkligen fri nyhetspress möjlig (»Dagligt Allehanda»). Slår man upp Tholanders bibliografi, skall man finna, huru oerhördt antalet tidningar och tidskrifter tilltog efter denna händelse. Men det är ju icke någon bestämd tidningsepok förf. vill skildra — i detta fall skulle äfven hans terminus a quo

varit en annan, nämligen 1730-talet, då tidskriftslitteraturen begynte — utan helt enkelt några årtionden af vår periodiska press' första tillvaro.

Efter en orienterande öfversikt af tidningens uppkomst (ur det skrifna nyhetsbladet och den tryckta politiska relationen) och dess första framträdande i Sverige, där Posttidningarna under nära ett hundra år voro dess nästan enda representanter, gör förf. en tämligen vidlyftig framställning af den officiella tidningens öden 1720—1760, visande huru den redigerades, huru den utifrån hämtade sina notiser, huru sparsamt politiska nyheter meddelades, men huru däremot beskrifningar på festligheter för de kungliga alltmer upptogo utrymmet, i synnerhet sedan tidningen (1736) genom den ökade postgången kunde utvidgas. Den franska Gazetten, som i Stockholm 1747—1758 utgafs af boktryckaren Momma och sannolikt delvis redigerades af hans fru, behandlas i följande afdelning; och får man då veta, huru den fina världens »news-paper» såg ut under hattregeringens tid, då man länge, ehuru fåfängt, försökte få utgifva ett väl underrättadt nyhetsblad, under det att de enskilda tidningarna redan snart i nyheternas snabbhet öfverträffade Posttidningen. En annan utländing, som inlade förtjänster om vårt tidningsväsende, var Albert Giese, hvilken i Stockholm inrättat ett »Adress-Contoir» och därifrån under några år på 1730-talet utgaf ett annonsblad, »Stockholmske Handels-Mercur». Gieses öfriga tidningsföretag, som skulle vara af mera roande art, kommo aldrig riktigt i gång. I ett senare annonsblad, »Stockholms Weckoblad», utgifvet af den nämde Momma under en längre följd af år, bifogades äfven »Lärde Saker och Rön»; men denna litterära afdelning blef skäligen tarflig.

Följande kapitel »Nyhetsbref. Omdömen om pressen» är väl i och för sig af intresse, men förekommer på denna plats något egendomligt, när man väl väntade att finna »omdömena» om pressen i en senare öfversikt och nyhetsbrefven, som voro handskrifna och endast stundom regelbundet meddelades, enligt författarens egna ord (s. 2) måste inräknas »bland förelöparne till den egentliga tidningen». Ur en dylik handskrifven bilaga till Posttidningen får emellertid förf. tillfälle meddela en berättelse om en »besynnerlig händelse», som på sin tid (omkring år 1755) väckte mycket buller: en äkta man hade under komiska omständigheter blifvit uppiskad af sin hustru och några dennas väninnor och detta besjöngs nu i en hel serie versifierade broschyrer af Hesselius o. a. (hvarpå den sedermera af förf. s. 217 omnämde C. L. Ennes i sina märkliga »Tankar om Weckoskrifter» alluderade), behandlades af J. Stagnell i ett lustspel »Risbadstugan» och afbildades i en gravyr af Gillberg, omtryckt i Eichhorns »Bilder från Gamla Stockholm» (ej Mandelgrens »Samlingar till svensk konst- och odlingshistoria!»).

De lärda tidskrifterna, som föregingos af Swedenborgs »Dædalus Hyperboreus» — förf. nämner ej Hiärnes försök med »Acta Laboratorii Stockholmensis» —, togo egentligen sin början med det Upsaliensiska Bokwettsgillet, sedermera Vetenskaps-Societetens på latin utgifna »Acta Literaria». Vid skildringen af denna tidskrift, där förf. hufvudsakligen följer H. Forssell (»Erik Benzelius d. y.»), kunde redogörelsen för innehållet varit något rikare; de språkvetenskapliga och biografiska artiklarne borde anmärkts, och utförligare kunde de för sin tid karakteristiska historisk-arkeologiska uppsatserna hafva omnämnts, äfvensom de naturvetenskapliga, genom hvilka de gryende snillena Klingenstierna, Linné m. fl. presenterade sig för den lärda världen. På Vetenskaps-Societetens initiativ uppsattes ock en svensk litterär tidskrift, »Tidningar om de lärdas arbeten», red. af Ol. Celsius, snart efterträdd af den förtjänstfulle boktryckaren och bokhandlanden Lars Salvius' »Lärda Tidningar», hvilka genom sina utländska korrespondenser och sina talrika anmälningar — till en egentlig kritik hade man ännu icke höjt sig — gifva en rätt trogen spegelbild af sin tids litterära tillstånd. När Salvii tidskrift vid hans död 1773 upphörde, hade inom den vittra världen redan uppträdt en man, som för vårt litterära commercium skulle blifva af oändligt mycket större betydelse, nämligen C. C. Gjörwell; men icke heller han förmådde skapa en verkligt kritisk press.

De återstående kapitlen eller större delen af förf:s egentliga skildring, behandla de »moraliska» tidskrifterna och de »öfriga» d. v. s. mest ekonomiska, hvilka också kunna inräknas bland de förra. Förf. har ägnat största uppmärksamheten åt dessa, hvilka ju också voro tidehvarfvets viktigaste, särskildt Dalins »Argus».

Härvid har förf., liksom Warburg o. a., förbisett Argus' allra viktigaste föregångare, som var ingen mer och ingen mindre än Andreas Rydelii, Dalins högst inflytelserike lärares, bekanta skrift »Förnuftsöfningar», hvars första upplaga utgafs *kvartalsvis* åren 1718—1721 (se titelbladen och anmärkningen efter »Första delen» samt anmälningarna i »Acta literaria»), något som man hittills, egendomligt nog, icke observerat. Denna omständighet kastar en alldeles särskild belysning både öfver Rydelii verk och öfver »Argus», som Dalin, enligt uppgift, redan i Lund påtänkt att utgifva och hvartill han tydligen just där fick sin förnämsta impuls. Rörande »Argus» har förf. haft tillfälle hänvisa till Warburgs utförliga redogörelse, men har likväl på flera punkter kompletterat och på ett par rättat densamma.

I ett afseende få vi emellertid protestera mot båda desse författare, nämligen rörande Dalins utfall mot pedanteriet såsom direkt förorsakade af hans erfarenheter i Lund; särskildt den ledning, som han där fick under den humane och urbane Andr. Ryde-

lius, torde ingalunda hafva bragt honom några »bittra erfarenheter»; i sina för den uppväxande ungdomen så viktiga »Förnuftsöfningar» visar sig Rydelius intaga en ståndpunkt, hvilken i verklig humanitet icke torde gifvit Dalins efter. I sitt skämt med pedanteriet — och ännu mera i det med modeslafveriet — följde den senare till stor del så väl äldre svenska som framför allt utländska förebilder; att han från »upplysningens» synpunkt såg det föråldrade och otympliga i något bjertare dager än föregående sedemålare, förneka vi därför ingalunda.

Af de följande många »moraliska» tidskrifterna, hvilkas skildring författaren fullföljer ända till 1770-talet och rörande hvilkas redigering han har åtskilligt nytt att berätta, uppehåller han sig särskildt vid den intressantaste »Thet swenska Nitet». Till sist omnämner förf. en del publicistiska företag, som väsentligen gingo ut på att verka såsom förströelseläsning utan direkt moralisk syftning. Den i slutet af boken meddelade »kronologiska förteckning» öfver tidningar och tidskrifter för den ifrågavarande perioden utgör en god bibliografisk hjälpredda, som i några fall korrigerar Tholanders omtalade; flera i denna sistnämnda upptagna publikationer, hvilka förf. ej omnämnt, torde antingen icke varit periodiska eller också blott utgjort betydelselösa försök med ett eller annat nummer.

Uppgifterna i föreliggande arbete äro icke blott hämtade ur vederbörande tryckta källor, utan ock från de i våra förnämsta arkiv befintliga otryckta, hvaribland särskildt äro att nämna kansli-kollegiets protokoller i Riksarkivet. Man får således veta icke blott resp. tidningars och tidskrifters egen beskaffenhet, hufvudsakliga innehåll, förebilder och källor, utan ock sättet, hvarpå de redigerades, deras kostnader och pris, förhållande till censuren, till postväsendet o. s. v. De biografiska uppgifterna om redaktörerna och medarbetarne kunde nog varit fullständigare, men förf. har ej lagt särskild vikt därvid och blott däråt kunnat inrymma plats i noterna. Däremot har förf. enligt vår åsikt alltför litet redogjort för den periodiska pressens och de däri framlagda åsikternas förhållande till tidens allmänna kulturströmningar, hvilket ju likväl är af så stor vikt, när pressen redan då började blifva en kulturmakt. Det hade varit önskligt, om förf. i en slutlig återblick lämnat en framställning af de religiösa, sedliga, nationalekonomiska (politiska), ekonomiska, pedagogiska och litterära frågor, som sysselsatte tiden, och påpekat i hvad mån de uppenbarat sig i pressen och, omvänt, i hvad mån denna kan sägas hafva inverkat på den allmänna meningen i dessa afseenden. Hvad förf:s korta afslutningsord beträffar, så torde han däri hafva något öfverdrifvit den dåtida pressens betydelse; sålunda var det icke blott i den, som vetenskapernas praktiska användbarhet betonades, utan detta hade skett af vetenskaps-

männerna själfva — särskildt läkare och naturvetenskapsmän — redan från början af 1700-talet. Af intresse hade slutligen varit att få veta den periodiska litteraturens förhållande till den öfriga och särskildt dess inflytande på vår prosas utbildning, ett inflytande, som den delade med de politiska och ekonomiska ströskrifterna, akademiernas handlingar, dramat och romanen.

Emellertid framstår förf:s arbete såsom det grundligaste och mest samvetsgranna vi äga i denna gren af vår litteraturhistoria. Skrifvet i en ledig stil och med väl valda, stundom verkligt roande utdrag kan det med nöje läsas af hvem som helst och bör, utom för litteratur- o. a. historiker, i synnerhet för pressens män äga stort intresse. Vi tro oss äga grundad förhoppning om att förf. än vidare kommer att fullfölja sina undersökningar på detta tacksamma och för hela vår kulturforskning så viktiga område.

E. Wrangel.

De statsgaranterede danske livsforsikrings-anstalter. Festschrift ved halvhundredårsdagen for anstalterne af 1842, udgivet af livsforsikrings- og forsørgelses-anstalten af 1871 under ledelse af S. HERTZSPRUNG. Kbhvn 1892.

I anledning af, at det nu er et halvt seculum siden, at de to statsgaranterede anstalter, livrente-anstalten af 1842 og livsforsikrings-anstalten i Köbenhavn, oprettedes, hvoraf den nuværende statsanstalt af 1871 kun er en udvidet fortsættelse, er nærværende særdeles smagfulde og omfangsrige festschrift udgivet. Værket falder i ni afsnit, hvoraf de tre første give en historisk fremstilling af det ikke ringe antal statsgaranterede forsørgelses-anstalter, lige fra de første famlende og yderst mangelfulde forsøg, der indleddes med det i 1653 af Frederik d. 3:dies bekendte generalpostdirektør Klingenbergs oprettede »fructbringende selskab», og ned til 1842, og hvortil materialet i alt væsentligt er hentet fra utrykte kilder, samt af private institutioner, der enten, som de gejstlige og civile enkekasser, have tjent som mønster for statsanstalterne, eller ved deres svindel og mangel på rationel basis i begyndelsen af vort århundrede gav stødet til tilsynskomiteen af 1810 for private försørgelsesselskaber. Fjerde afsnit omhandler anstalternes historie og statutmæssige organisation 1842—92; femte afsnit giver en udsigt over de administrative og personelle forhold; sjette angår tarifmaterialet, syvende lokaleforhold, ottende driftsoversigt og niende meddelelser fra lægen.

Uden nærmere at komme ind på den i flere henseender interessante og såvidt kildestof og plads har tilladt det, udtømmende

fremstilling af de mange anstalters historiske udvikling, skal her blot henpeges på den rolle, statsgarantien i tidernes løb har spillet i forsikringsvæsenet. Karakteristisk er det at se, hvorledes kongens garanti oprindelig var en finantsspekulation, idet meningen med de mangfoldige tontiner og livrenteselskaber, der oprettedes, var at skaffe staten større kontante beløb, der kunde benyttes som en art statslån, ligesom tanken med de statsgaranterede enkekasser var at lette pensionsbyrden ved at tvinge embedsmændene til selv at bidrage til enkens underhold. Denne enkeforsørgelsespligt danner derfor en integrerende bestanddel af disse kassers historie, og ved at give en samlet fremstilling af den store mængde herhen hørende bestemmelser og deres tilblivelseshistorie, har festskriftet, uden at overskride sin ramme, evnet at yde et historisk bidrag af interesse for en videre kreds. Efterhånden har imidlertid statsgarantien fået et andet øjemed, nemlig at tjene til sikkerhed for samtlige landets borgere, der indtræde i anstalterne, og i den nuværende statsanstalt spille embedsmænds tvungne forsikringer kun en underordnet rolle i forhold til den samlede forsikringsbestand.

Den mangel på kendskab til forsikringsvæsenets tekniske forudsætninger, der er kendetegnet på alle de før 1842 oprettede anstalter, gav det triste resultat, at statsgarantien ufravigelig kostede staten store summer; således havde den almindelige enkekasse ved sin lukning i 1845 en underbalance af c. 3 mill. kr., hvorfor staten nu må udrede et årligt tilskud til dækning af de resterende enkepensioner.

Foruden enkekassen bestod der i kort tid et andet statsinstitut, den almindelige forsørgelsesanstalt af 1795; men da denne i pengekrisen 1813 måtte lukkes, og de mange private societeter fik nådestødet ved den skrappe tilsynscommité, følte der efterhånden stærk trang til ved siden af enkekassen, der kun tegnede enkepension, at få en anstalt for livsforsikringer, livrenter og overlevelserenter mod statsgaranti; og skönt en sådan hidtil havde vist sig ret risikabel, imødekom dog regeringen dette ønske og oprettede efter indstilling af en comité de to fornævnte anstalter af 1842, af hvilke livsforsikrings-anstalten oprindelig kun fik garanti i fem år, men derefter med interessenternes samtykke overgik til at blive statsanstalt i lighed med livrente-anstalten. Denne gang var man heldigere med statsgarantien, idet de to instituter, der baseredes på Finlaisons dødelighedstavler og $3\frac{1}{2}\%$ rentefod, og som fik en betydelig fremgang, ikke mindst efter enkekassens lukning i 1845, ved udgangen af 1870 havde et beregnet overskud på c. 3,6 mill. kr. på en samlet formue af c. $21\frac{1}{2}$ mill. kr., og på samme tid var der tegnet forsørgelser for c. 3 mill. kr. årlig og livsforsikringer til et beløb af c. 18 mill. kr. — Da der imidlertid efterhånden følte trang til mere hensigtsmæssige

og liberale forandringer i planerne, bl. a. med hensyn til præmiebetalingen, der kun kunde ske en gang årlig, blev der efter lange forhandlinger med finansministeriet og efter et mislykket forsøg på ad lovgivningsvejen at få oprettet en særlig for ubemidlede bestemt anstalt, under den bekendte læge, senere finansminister E. Fengers ledelse udarbejdet et forslag om en omorganisation af anstalterne, hvilket sanktioneredes ved loven af 18 juni 1870, hvorefter de ældre anstalter afsluttedes, og den nuværende livsforsikrings- og forsørgelsesanstalt af 1871 oprettedes, baseret på Oppermanns dødelighedstavler og 4% rentefod. I de forløbne år har anstalten nået en ikke ubetydelig forsikringsbestand, nemlig c. 48 mill. kr. i livsforsikringer og c. 4½ mill. kr. i årlige forsørgelser; i 1890 udgjorde de årlige indtægter over 6½ mill. kr., udgifterne c. 4½ mill. kr. Den samlede formue andrager over 63 mill., og status viste i 1885 et overskud af c. 15½ mill. Heraf er der ifølge bonusloven af 15 marts 1889 uddelt c. 4½ mill. til interessenterne, skönt disse efter loven af 1870 intet retligt krav havde på bonus. Denne betydelige fremgang har nødvendig medført store udvidelser i personalet, ligesom anstaltens kontorer, der i 1842 rummedes i to mindre værelser i kancellibygningen, nu indtage alle tre etager i den af anstalten fornylig erhvervede ejendom i Havnegade, hvor den för boede til leje. — En af grundene til dette særdeles gunstige finansielle resultat må söges i den vistnok enestående billige administration, idet der hertil i det hele tidsrum 1842—90 kun er medgået 3,20 % af den samlede indtægt, medens andre anstalter ofte anvende betydeligt over 10 %. Men det kan heller ikke nægtes, at den omstændighed, at tilgangen væsentlig er sket fra de mere velhavende klasser, har gjort administrationen billigere, end hvis hovedmassen af interessenter, som det egentlig var lovens tanke, havde tilhört de bredere lag af befolkningen og derfor havde tilført anstalten langt flere små og ulige byrdefuldere forsikringer.

Pladsen tillader ikke en nærmere omtale af det interessante afsnit om tarifmaterialet, hvis emne også, trods den lette og elegante form, nærmest vil finde læsere i fagmænds kredse, ligesom den meddelte driftsoversigt, hvoraf de för nævnte tal ere tagne, trods adskillige interessante og morsomme enkeltheder, som helhed ikke kan påregne det store publikums opmærksomhed. Noget lignende gælder om lægemeddelelserne, der bl. a. have betydning ved at samle dødsårsagerne for de i den nye anstalt forkastede interessenter, der tidligere vare antagne, idet man ad denne vej, om end kun for et begrænset antal i forhold til de andre forkastede, om hvis videre skæbne anstalten ingen underretning får, opnår en vis vejledning med hensyn til rigtigheden af den diagnose, der bevirkede forkastelsen. Det kan også have sin interesse at erfare, at af det samlede antal dødsfald i anstalten siden 1871 skyldes den störste del kræft, nemlig

10,5 %, derefter hjärtesygdom 9,9, tuberkulose 9,1, lungebetændelse 7,6, medens alkoholisme kun i 0,6 % tilfælde er dødsårsag. Dette sidste hænger sammen med den forud for antagelsen udövede ret skarpe kritik; men der er dog næppe tvivl om, at alkoholismens indflydelse ved at nedbryde konstitutionen og svække organismens modstandskraft imod skadelige indgreb også gjør sig gældende for anstaltens vedkommende, hvortil kommer, at halvdelen af de af alkoholisme døde ere bukkede under i en forholdsvis ung alder.

Med megen glæde læser man afsnittet om administrative og personelle forhold, hvor der gives en anskuelig og velskrevet fremstilling af det oprindelige, lidt tunge embedsmaskineri med formelle direktionsmøder, hvor da brevene for hele ugen underskrevet, en fremgangsmåde, der i tidens løb måtte ændres som antikveret og upraktisk, men som dog gav en sikkerhed og fasthed i ledelsen, som den mere moderne og hurtige forretningsgang har ondt ved at opnå. De afdøde embedsmænd skildres fint og træffende, og nogle af karakteristikerne, f. ex. Oppermanns og Holms lade de pågældende træde frem for læseren i klare omrids.

I et tillæg meddeles til slutning planer og love for anstalterne, dernæst en række biografiske notitser om samtlige embedsmænd fra 1842 til 1892, samt et udtømmende register, en uundværlig hjælp ved benyttelsen af det omfangsrige værk.

Ser man hen til det solide fundament, hvorpå anstalten er baseret, og som ved de fuldstændige dødelighedsundersøgelser, der ligge til grund for de hvert femte år foretagne statusopgørelser, stadig bringes i overensstemmelse med de i tidens løb indvundne erfaringer, og tillige til den energiske og mod interessenterne særdeles humane administration, der såvidt skriftet antyder og som også almindelig erkjendt, giver institutionen sit præg, får man det indtryk, at anstalten sætter en ære i at stræbe hen til at blive en mønsteranstalt; og det udgivne festskrift, der også ved sit stilfulde og elegante ydre fortjener dette navn, er med det righoldige indhold og den videnskabelige lodighed en god illustration herpå. Vignetter og billeder skyldes vor fortrinlige illustratør *Hans Tegner*.

B.

Handbok i Statskunskap af W. E. SVEDELIUS. Andra upplagan, omarbetad af J. FR. NYSTRÖM. Fjärde delen: **Spanien, Portugal, Grekland, Turkiet, Amerika, Persien, Kina och Japan** med sakregister.
Nord-Amerikas Förenta Stater af W. E. SVEDELIUS och J. F. NYSTRÖM.

Flera skandinaviska skriftställare hafva på ett ypperligt sätt skildrat större eller mindre delar af den Nya världen, enkannerligen

Nord-Amerika. Den skandinaviske författare, som förvärfvat sig det berömdaste namnet i utlandet för sin beskrifning af Nord-Amerika, är väl Per Kalm, som från hösten 1748 till inpå året 1750 uppehöll sig i de engelska kolonierna i Nord-Amerika. Sina resor har han skildrat i sitt stora arbete: *Resa i Nord-Amerika*, af hvilket tre delar utkommo 1753—61; de återstående fyra delarne blefvo aldrig tryckta. De förstördes nämligen genom den brand, som 1827 öfvergick Åbo och dess universitets byggnader. De utgifna delarne öfversattes på engelska och utkommo i London 1771, under titeln *Travels into North America*. I år har ett urval af denna öfversättning utkommit.

Kalms arbete är högst upplysande för Förenta Staternas historia, enär man genom detsamma får synnerligen värderika upplysningar om dessa staters förhållanden under den sista tid de ännu voro engelska kolonier. Såsom ett bevis på Kalms skarpsinne må bland annat anföras, att han 1748 förutspådde de 13 koloniernas skilsmässa från England, om det franska kolonialväldet i Nord-Amerika en gång tillintetgjordes; ty därefter skulle de engelska kolonierna ej längre behöfva moderlandet. Att han ej länge var ensam om denna uppfattning, kan man bland annat se däraf, att engelska statsmän funnos, som efter freden i Paris ansågo, att Canada hade bort återlämnas till Frankrike. Äfven den utmärkte engelske historieskrifvaren Lecky åberopar och stöder ofta sin framställning på *Kalms resa i Nord-Amerika*.

Näst Kalm, är väl Gosselman den svensk, som gifvit de bästa reseskildringar af Amerika, ehuru hans arbeten på långt när ej kunna mäta sig med den förstnämndes.

Bland mera populära beskrifningar af Nya världen af skandinaviska författare må nämnas dansken W. C. S. Topsöes *Från Amerika* samt norrmännen Kristofer Jansons och Knut Hamsuns arbeten, hvilka, ehuru mycket olika till sin art, alla äro läsvärda. Hamsuns *Fra det moderne Amerikas Aandsliv* är förutom annat i synnerhet märkvärdigt, därför att det, ehuru författadt af en ultra-radikal norrman, innehåller det skarpaste klander af amerikanska folket, både hvad män och kvinnor angår, samt af åtskilliga den stora republikens förhållanden. Hamsun ser icke i Förenta Staterna idealet af ett nutida samhälle och ännu mindre af ett framtida. — Hans skildringar torde nog i det hela vara öfverensstämmande med verkligheten, men när man läser dem, är man färdig att instämma i följande yttrande af en svensk, som många år vistats i Amerika: »Det goda man säger om Amerika är sant, men det onda man säger om Amerika är också sant.

Ett arbete, helt olikt ofvannämnda af ögonvittnen gjorda, mer eller mindre värderika skildringar af Amerika, är det, som lektor

J. F. Nyström nyligen utgifvit. På sätt och vis är det en omarbetning af prof. W. E. Svedelii *Anteckningar för de akademiska examina i Statskunskap*, hvilka för sin tid voro ett förträffligt arbete så väl för stilens klarhet och framställningens lättfattlighet som för en ovanlig frihet från allt lärdomsprål. Det måtte ej ha varit någon lätt uppgift för herr Nyström att omarbета detta verk. Men så vidt vi kunna döma, har han på ett synnerligen förtjänstfullt sätt fullgjort det hedrande uppdrag man gifvit honom. Huru olika herr Nyströms stil än för öfrigt är Svedelii, så liknar den dock den sistnämndes i de nyss omnämnda förtjänsterna. Utmärker sig herr Svedelii stil för mera originalitet än herr Nyströms, så har den sistnämndes i stället den förtjänsten att vara långt mera koncentrerad än den förstnämndes. Vidare synes det oss, att man måste tillerkänna herr Nyströms arbete en större rikedom på rent faktiska uppgifter än hans berömde föregångares, hvilken senare understundom resonerade mera, än som ämnet egentligen kräfde.

I det hela taget kan man säga, att herr Nyströms *Nord-Amerikas Förenta Stater* är så godt som ett själfständigt arbete, ty af Svedelii framställning är högst litet upptaget i detsamma. Herr Nyström har med ledning af *Förenta Staternas författning*, af hvilken en svensk öfversättning såsom bihang medföljer fjärde delen af *Handbok i Statskunskap*, samt genom bearbetning af de bästa vetenskapliga arbeten, som behandla denna märkvärdiga statskomplex, gifvit en i hög grad lärorik och klar öfversikt af Förenta Staternas samhällsskick, historia, kyrkoväsende, geografi, etnografi och näringar. Hans arbete är därför särdeles ägnadt att gifva en hvar, som studerar detsamma, en klar och sanningsenlig uppfattning af detta storartade och i många afseenden märkvärdiga samhälle. De afdelningar i arbetet, som synas oss mest förtjäna att uppmärksammas, äro skildringen af de bägge stora politiska partiernas, republikanernas och demokraternas, uppkomst och utveckling. Ännu mera intresseväckande är den del, som behandlar unionens författning. På visst håll anser man här i Europa, att Förenta Staterna äro långt framför vår världsdels samhällen, detta icke minst i politiskt afseende. Men i Förenta Staterna håller man strängt på representationens fördelning på två kamrar, och därstädes har senaten större anseende än den folkvalda kammaren. Vidare finnes i Förenta Staterna ingen parlamentarism. I Europa har man på flera håll velat göra gällande, att frihetens förnämsta kännetecken skulle vara, att statens och framför allt statschefens makt vore så svag som möjligt, men representationens i stället så mycket starkare. I Förenta Staterna däremot har presidenten både *de jure* och *de facto* större makt än regenterna i Europas konstitutionella stater. Sedan 1707 ha Englands konungar icke begagnat det kongl. vetot, men till

1874 ha Förenta Staternas presidenter använt sin återremitteringsrätt, som utgör deras veto, tjugonio gånger, och endast två gånger af dessa har det lyckats kongressen att vinna den pluralitet, som vid sådana tillfällen måste finnas, för att kongressens beslut skall blifva gällande. Vidare visar sig presidentens makt vid tillsättandet af unionens 80- å 100,000 ämbetsmän, och ännu mera genom den rätt han har att afskeda dem.

På många håll i Europa har man också uttryckt sin förvåning öfver den väldiga makt, som presidenten i den mäktigaste af alla jordens republiker äger. På senare tider kan man ock, om än mycket sällan, få se, att äfven amerikanare anse denna makt otillbörligt stor. Men efter åtskilligt att döma, torde det ännu dröja länge, innan presidentens makt kommer att inskränkas. Ty de mål, mot hvilka hvarje uppåtsträfvande amerikanares ärelystnad riktar sig, äro, säger en amerikansk författare, hufvudsakligen tvenne, nämligen att blifva millionär och att som president inflytta i »Hvita huset». I följd af denna vidt utbredda ärelystnad räknar man icke mycket noga med sättet, hvarpå millioner förvärfvas, och emedan litet hvar i andanom ser sig såsom Förenta Staternas president, anser man det högst otillbörligt att söka inskränka den makt, som i framtiden kan komma en själf till godo.

När det gäller ett så vidsträckt och kompliceradt ämne som det, hvilket herr Nyström företagit sig att behandla, är det ej underligt, om man i en eller annan punkt kan hafva en åsikt, som afviker från hans uppfattning. Dessa afvikande meningar äro dock icke af någon större vikt. Vi kunna likväl icke underlåta att såsom vår uppfattning framhålla, det förf. i sin behandling af secessionskriget torde vara alltför sträng mot general Mac Clellan. Man må nämligen ihågkomma, att denne general tog emot en armé, som i långt högre grad än sydstaternas saknade militäriskt bildade officerare, samt att det var en högeligen svår uppgift för honom att organisera, disciplinera och inöfva det soldatmaterial, som han fick. Därtill kommer, att hans operationsplaner gång på gång från Washington, således af unionens egna tjänstemän, förråddes åt fienden, efter hvad en svensk officer, öfverste Warberg, som deltagit i detta krig, uppgifver. »Det väldiga slaget vid Antietam», som Mac Clellan levererade, torde ock ha räddat unionens sak. Oss synes det icke osannolikt, att Grant och andra generaler fått skörda, där Mac Clellan sät. — I början af kriget tyckes Grant ha gjort sig skyldig till betänkliga försummelse.

* * *

Vi ha redan omnämmt, att herr Nyström utgifvit sin framställning af Nord-Amerikas Förenta Stater såsom en särskild bok. Här emot är intet annat att invända, än att det icke torde ha varit olämpligt, om förf., just emedan man i år firar det 400-åriga minnet af Amerikas upptäckt, låtit sina skildringar af Amerikas öfriga stater medfölja den, som handlar om *Nord-Amerikas Förenta Stater*. Förf. har visserligen behandlat de öfriga amerikanska staterna mindre utförligt än Förenta Staterna, kanske t. o. m. alltför knapphändigt, då man tänker på ett par tre af dem, framför allt Chile. Detta land och dess folks historia, utveckling och samhällsskick äro nämligen så intressanta, att mången skulle önska att om dem på svenska få läsa en utförligare framställning, än den man nu fått. Det är visserligen möjligt, att chilenerna icke komma att göra skäl för namnen »Syd-Amerikas romare» eller »Syd-Amerikas preussare», som de af ett par författare fått sig tilldelade, men de äro ett folk, som man har grundade skäl att vänta sig åtskilligt af.

Förf. erkänner nog på sätt och vis detta, men följande omdöme af honom torde dock kunna missförstås: »De inre förhållandena hafva här gestaltat sig bättre än i de andra republikerna — — — —! Alldeles fritt från inre oroligheter har det dock icke varit, och just för närvarande rasar där ett inbördes krig, som emellertid snart torde afslutas.» Så vidt vi ha oss bekant, har, sedan författningen år 1833 kommit till stånd, ända till upproret mot Balmaceda 1891 det inre lugnet i Chile knappast afbrutits, ty de oroligheter, som 1851 och 1859 ägde rum, voro helt obetydliga.

Men ofvannämnda fordran kan ju i det stora hela taget sägas bero på hvars och ens subjektiva omdöme. Herr Nyströms arbete är för öfrigt genom sitt angenäma framställningssätt, sin gedigenhet och sin lättfattlighet af den art, att det måste till det bästa rekommenderas åt en hvar, som vill närmare taga reda på Amerika och framför allt Nord-Amerika, dess historia och samhällsskick. Hvarje vän af de historiska disciplinerna måste därför vara herr Nyström tacksam för att han skänkt vår litteratur ett så dugande och värdefullt arbete.

A. Hammar-skjöld.

Visby och dess minnesmärken af HANS HILDEBRAND, med teckningar af ROBERT HAGLUND. Stockholm, Wahlström och Widstrand, 1892.

Ingen del af Sverige torde vara så rik på minnen från vår medeltid som Gotland. Genom sina vidsträckta handelsförbindelser drogo gotländingarna rikedomar till sig, och de nöjde sig ej med att

samla pengar på kistbotten utan de ville äfven i det yttre visa sina rikedomar. Därför möta vi också på Gotland under en följd af flera århundraden en, man kan nästan säga, storartad konstverksamhet. Från åtta-, nio- och tiohundratalet har till oss blifvit bevarade egentligen endast alster af guldsmeder, bronsgjutare och ciselerare, men det är arbeten af en utomordentlig finhet, som äfven vår tid måste skänka sin beundran. Minnena från de senare århundradena äro af en mera omväxlande beskaffenhet, om de också ej förekomma lika rikligt som förut. Men många vackra fynd ge oss en god föreställning om guldsmedskonsten under medeltiden, och de många kyrkorna och kyrkliga minnesmärkena låta oss skåda en konstverksamhet på detta område, som väcker beundran ej blott genom sin intensitet (Gotland, som nu endast har något mera än 50,000 bebyggare, äger öfver 100 kyrkor eller kyrkoruiner från medeltiden) utan också i följd af den smak och den elegans, som synnerligast under blomstringsperioden röjer sig äfven i de minsta detaljer. Och i Visby finnas äfven åtskilliga rester af medeltidens profanarkitektur, så att det ej är att undra på om de, som älska studiet af forntiden och dess kulturförhållanden, äfven älska Gotland, hvilken ö kan bjuda dem på alla dessa skatter af minnesmärken från förgångna tider.

Men har Gotland något att bjuda arkeologerna på, så ha dessa ej heller försummat bearbeta det rika fältet. Ingen annan del af Sverige har blifvit så genomgående undersökt som Gotland och det så väl med afseende på den förhistoriska tiden som medeltiden. Speciellt har Visby blifvit omhuldadt och mycket gjordt för bevarandet af dess ruiner.

När skall man göra så mycket för de ruiner som finnas på vårt fastland? När skall den sanningen ha hunnit att tränga in i folkmedvetandet, att man bör akta och vårda minnena af förgångna släktens arbeten och kulturförhållanden? Allt för ofta glömmar man, att man här icke blott handlar för egen räkning, utan att man tillfogar kommande släkten oersättliga förluster genom sin försummelse och liknöjdhet, ty de tider skola helt säkert komma, då man bättre än i våra dagar förstår uppskatta lämningarna efter forna tider. Likväl måste vi göra vår tid det medgifvandets, att man i äldre tider förfarit än mera barbariskt än nu. För något öfver hundra år sedan utbjöd man Visby ruiner till salu, samma ruiner som nu underhållas af staten. Men ännu äro vi likväl i det stora hela långt ifrån att hafva förvärfvat den pietet, som är den enda rätta, och som, för att taga ett nära liggande exempel, alltid är utmärkande för en god son gentemot fadrens lifsgärning, om än sonens egen fört honom långt utom de gränser fadren nådde fram till.

Hvarje arbete som kan bidra att uti vida kretsar sprida intresset för våra forntida minnen, att väcka till lif den slumrande känslan af aktning för våra förfäders verk, bör därför hälsas med glädje. Ett sådant arbete är riksantikvariens Hans Hildebrands »Visby och dess fornlämningar», af hvilket första häftet nu utkommit. Det är genomandadt af en hängifvenhet för ämnet, som ovillkorligen öfverflyttar sig till läsaren och låter honom känna med författaren för de gamla byggnaderna, och på samma gång finner forskaren redan i detta första häfte nya upptäckter och iakttagelser, som ej kunna annat än i hög grad intressera honom. Visserligen äro i Visby kyrkorna ej så rika på fängslande detaljer som landskyrkorna på Gotland, men anordningen af byggnaderna och deras historia erbjuda likväl rika tillfällen till intressanta framställningar, och minnesmärkena af den profana medeltidsarkitekturen äro i och för sig oskattbara, och när de då skildras af en man med en så omfattande kännedom om medeltiden som den Hildebrand äger, kunna vi måhända hoppas, att han då och då öppnar för oss perspektiv in i en Visbyborgares lif under stadens stormaktstid, så att vi kunna följa denne så väl i familjens sköte som när han i sin butik eller verkstad mottager kunder, eller då han, väpnad till tänderna, stigit upp på muren för att försvara sin älskade stad med alla dess många kyrkor och rika skatter.

Visby ruiner hafva redan länge ådragit sig uppmärksamhet och ej blott inhemska forskare hafva allt sedan Hilfelings dagar med större eller mindre framgång sysselsatt sig med dem utan äfven tyskar och engelsmän hafva känt sig tilltalade af det egendomliga behag som hvilat öfver dem, och de ha så väl genom bilder som text sökt gifva sina landsmän en föreställning om ruinernas utseende och betydelse. Dessa gamla byggnader berätta likväl ej sin lefnadssaga för den första bästa som kommer. Det fordras ett träget, ja ett kärleksfullt studium innan man lyckas att tränga in i deras innersta väsen och fullt ut förstå dem. Att det är mödan värdt, visar oss Hildebrand i föreliggande arbete, men så är det väl ej heller någon nu lefvande svensk, som ägnat de gotländska konstförhållandena ett så inträngande studium som just Hildebrand. Det är resultatet af mångårigt arbete, som han på detta sätt lämnar i allmänhetens händer.

Det nu utkomna häftet börjar med en intressant men synnerligen sammanträngd skildring öfver kulturförhållandena på Gotland samt de skiftande öden, som öfvergått staden Visby under medeltiden, och en kort framställning af Visbyruinernas historia såsom ruiner lämnar oss ett af de alltför många bevisen därom, att tidens härjningar äro långt mindre farliga än dem mänskligt oförstånd och vinningslystnad åstadkomma. Därefter följer en beskrifning af den

gotländska kyrkotypen, framställd på ett sådant sätt, att den större allmänheten, som ej kan känna till de tekniska termerna inom arkitekturen, blir satt i tillfälle att inhämta betydelsen af dem för så vida de äro oundgängligt nödvändiga för att kunna förstå de följande skildringarna. Den senare delen af häftet innehåller början af Sankt Nicolai kyrkas historia, och man följer med spänning författaren vid hans undersökning. Då jag hoppas att få återkomma till detta arbete sedan det utkommit fullständigt, ingår jag ej nu på någon närmare redogörelse för innehållet, utan har med dessa rader endast velat fästa uppmärksamheten på detta senaste alster af Hildebrands forskareflit och penna.

Herr Haglund har till detta häfte lämnat en bild, utförd i etsning, af den helige Nicolai kyrka, och dessutom en mängd teckningar från Visby smakfullt insatta i texten.

B. S.

"SIRI BRAHE."

AF

OSCAR LEVERTIN.

Siri Brahe och Johan Gyllenstjerna eller som stycket de första föreställningarne benämndes *Den Nyfikna*, det sista af konungens historiska stycken och enligt Geijer den bästa svenska originaldram som vår litteratur äger, utfördes under hösten år 1787. Men svårare är att bestämma, när styckets första utkast tillkommo. I ett bref från Schröderheim till konungen af den 10 okt. 1789 erinrar denne Gustaf III om »sällheten af de ögonblick, då jag på Gripsholm fick höra Dess första utkast och af dem, då Eders Maj:t på Haga behagade göra deraf den förste lecture för Rosenstein, Adlerbeth och mig».

När var det konungen för Schröderheim uppläste detta första utkast? På grund af studium af konungens handskrifna utkast till pjesen, tror jag mig kunna säga, att det var så tidigt som hösten 1784, då konungen länge vistades på Gripsholm. De första utkasten äro nämligen beledsagade af en projekterad spellista i och för ett uppförande på hofvet, en spellista, i hvilken bland andra förekommo fröknarna Hedvig de la Gardie och Augusta Wrangel, hvilka båda genom giftermål växlade namn sommaren 1785. Men som jag nedanom skall visa, har konungen efter all sannolikhet fått idén till ämnet redan tidigare, medan han sysslade med de historiska förarbetena för sin pjes, *Gustaf Adolf och Ebba Brahe*. Detta skedde redan under vintern 1783. Så långt tillbaka ligger sålunda åtminstone det första sysslandet med idén till Siri Brahe. Att pjesen fullständigats först vintern 1787, intygar Fersens och Adlerbeths dubbla vittnesmål. Tillkomsten af en ny svensk talscen — den Ristellska dramatiska teatern — hade då säkerligen också gjort sitt till att egga konungen till dramatiskt författarskap.

Af brevväxlingen mellan konungen och Leopold kan man ungefär bestämma, när manuskriptet afslutats. Ett odateradt brev från Leopold till monarken, men efter all sannolikhet skrivet första eller andra januari 1788 — skalden lyckönskar med anledning af års-skiftet — torde röra Siri Brahe. Där talas om, att Leopold dagen förut återfått konungens manuskript och därför icke väntat några »papper» som i dag. Den 4 januari talar Leopold åter om de »återsända» nio arken, som han hoppas snart klarera. Af dessa brev framgår otvetydigt, att konungen redan i slutet af december sändt manuskriptet till Leopold i och för en förberedande granskning. Denne har genomsejt och underställt konungen sina möjliga ändringsförslag och så fått det tillbaka till en sista retouchering och definitiv renskrifning nyårsafton eller nyårsdagen 1788. Den 4 januari skickar skalden konungen en del af den färdiga afskriften, och dagen därpå nedlägger han äfven slutet för »Majestätets fötter». Men ännu den 7:de sänder konungen nya tillägg samt scenanvisningar »för tonen och böjningarne i deklamationen för Aktörerne».

Snart därefter torde pjesen af Leopold inlämnats till Ristells nygrundade Dramatiska Teater. Den nye teaterdirektören, som redan lärt känna sin ställnings alla motigheter och var i starkt behof af ett stycke, som drog folk, upptog det helt säkert med förtjusning på spellistan, och under Leopolds och Armfelts öfverinseende repeterades den vackra dramen på lilla elevteatern å Operan. Fersen uppgifver, att konungen bevistade alla repetitionerna, R. F. Hochschild, att han personligen instruerade skådespelarne, och då Björn icke visat nog »expression», skulle konungen, för att lära honom, hafva kastat sig på sitt ansikte, »hvarvid han stötte sitt hufvud så att han några dagar bar märke därpå». Visserligen skulle det i dessa uppgifter icke ligga något öfverraskande. Konungens snille hann ju på samma gång tänka på »kostymerna till Siri Brahe och Catharinas planer på Criméen» eller som skalden sagt: på en gång

»lära adeln mindre knota
Och Löfskan spela mindre slätt,
Befästa majestätets rätt
Och Sparschiöld bättre fota».

Men denna gång har han helt säkert ej personligen varit närvarande vid pjesens förberedelser utan iakttagit ett incognito och haft Leopold till ansvarig. Därför har han skriftligen uppsatt en

ännu befintlig promemoria för skådespelarne, där han, som han uttrycker sig, »sökt utstaka mitt sätt att se hvar och ens roll samt i hvad Esprit jag den författat», och ännu efter första representationen skickar han till Leopold anmärkningar öfver De Broëns spel »dem jag ber Er afskrifva och gifva honom i Eder egenskap af författare». Men att konungen denna gång med omsorg bevarade sin anonymitet, är ej underligt. Det var ju första gången något af hans egenhändiga stycken skulle gifvas offentligen.

Men härigenom fick Leopold allt från början namn för att vara skådespelets upphofsman.

Ehuru det är svårt att tillfoga mycket nytt till den förträffliga sammanställning, som Lewenhaupt i Samlaren VII gjort i denna fråga, vill jag dock något dröja vid denna intressanta punkt. Lewenhaupt har visat, att så initierade män som biskop Lindblom och Schering Rosenhane ansågo Leopold för den rättmätige författaren. »Leopold har allmänt», skrifver den unge vetenskapsmannen Olof Schwartz till Lidén, »auctorsnamnet af den nya dramen Siri Brahe och Johan Gyllenstjerna, men nu erkännes K. Maj:t för rätta upphofsmannen». Till dessa vittnesbörd vill jag foga några nya. Presidentsekreteraren Ulric Franc har i sina bref till sin vän N. Jacobson i Göteborg mycket skvaller att meddela om den nya pjesen. Den 13/3 skrifver han »Auctor sades i början vara Leopold, men man fick snart höra att konungen var den rätte» -- någon tid därefter den 31/3 bestyrker han ytterligare konungens författareskap genom att berätta ett rykte, som han med allt skäl säger sig »hesiterat» att meddela — nämligen att högstdensamme för egen räkning behållit inkomsten af 3dje representationen, som var den ordinära författarerecetten, och t. o. m. »rådgjort med någon, hvad han skulle köpa för dessa 130 Rdr Specie». Den 21 april upprepar Franc, att »den mörkbruna efterrättelsen om Recetten» var allmänt trodd, men för egen del kunde han knappast tro att pengarne »tout de bon behöllös till enskildt bruk. De gjorde så liten objekt, och» -- tillfogar han mer drastiskt än älskvärdt — »det är ej värdt att göra sig till hund för ett bens skuld». Men i ett senare bref berättar Franc, att Leopold fått inkomsten af recetten och den »verkliga författaren samlunda med orätt misstänkts att hafva behållit en summa, som han visserligen hade full rätt till, men som det varit under hans värdighet att tillegna sig».

I stället för det lilla drag af oväntad småsinthet, som Franc med tidens vanliga smak för ett pikant on dit skyndat att meddela, framgår sålunda blott ett nytt bevis på konungens finkänsliga välvilja för Leopold. Men fortfarande bibehöll konungen en, åtminstone half, anonymitet. Både Armfelt och Sophia Albertina tala i bref till konungen med skämtsam okunnighet om den obekanta författaren till Siri Brahe. Ännu 1789 ser man af ett bref från De Besche till konungen af 17¹¹, att Leopold som auctor till Siri Brahe, Den Bedragna Paschan m. fl. stycken, hade fribiljett på den Dramatiska teatern, och brefskrifvaren klagar öfver, att Leopold tillskansat sig en hel loge, som han äfven »lät occupera af främmande». Två år därefter den 25, 1791 skrifver däremot Gjörwell till sin dotter Gustafva Lindahl, »att grefven på Haga har bjudit Ritmästaren» (Gjörwells son, arkitekten Carl Gjörwell) på spektaklet på sin egen fribiljett, och han tillfogar en beskrifning på biljetten, som jag vill citera, alldenstund mig veterligt man ej förut haft någon idé om utseendet af den Dramatiska teaterns biljetter under denna tid. »Denna biljett», skrifver han, »lyser af en Vase med omskrift »*Svenska Dramatiska Theatern*», som äro graverade och inunder läses skrifvet *Fri Entré för en person* antingen på Amphitheatern eller på Parterre. Nederst står vidare skrifvet *Auctoren till Siri Brahe* och Natalia Nariskin. Till bägge dessa piécer är sålunda H. M. känd som författare».

Trots dessa rykten tog Oxenstjerna med skäl utan någon sorts reservation in stycket i sin upplaga af Gustaf III:s skrifter. Manuskriften af konungens egen hand visa bäst, hur han själf i detalj utarbetat och ändrat allt. Leopold har genomgått stycket, utmönstrat franska vändningar, satt »tecken i bredden», där han fann språket tarfva ans eller rättelse, men på det hela har han blott gjort handskrifvar-tjänst — arbetet inbragte honom också titeln *Kongl. Handskreterare* — eller, som han själf uttryckt det, blott fyllt värfvet »att för ett ögonblick skymma ett stort namn».

Det enda Leopold synes själf hafva författat var en versifierad prolog till stycket. I ett odateradt bref, men säkerligen skrifvet den 7/3, dagen före första representationen, omtalar han att han gifvit verserna och prologen åt Armfelt. Denna prolog upplästes också af L. Hjortsberg — man ser det bland annat af några ord i Björns Prolog till Soliman II, kallad *Promenaden*, och spelad samma år. Björn,

som här uppträder själf, yttrar följande: »Jag är här inför nådig Herrskapet i lika belägenhet med lille Hjortsberg uti Prologen till Siri Brahe, jag har äran lemna Billeter och declamera vers». Dessa ord tyckas gifva vid handen, att prologen var en hel liten scen, men att den i alla händelser blott var ett tillfällighetsverk utan betydelse, kan man förstå, då den ej finns införd i Leopolds ej allt för sofradt utgifna *Samlade Skrifter*.

Men för att återgå till styckets öden, såg det mörkt ut med utsikterna att få det uppsatt på något värdigt vis å den nygrundade scenen, där något artistiskt samspel ännu ej kunde herrska, där det fattades både rutin och konstnärlig skola. Armfelt uttryckte sitt hopp, att för sista gången behöfva »befatta sig med någon Pièce, där Acteurernas skicklighet så litet svarade mot Författarens». M:lle Löf, som skulle debutera som Siri Brahe, hade ännu dagen före första representationen ej hunnit lära sig sin roll på grund af »Dominobaler» och »naturlig tröglärdhet». Efter tvänne timmars plugg med henne nödgas Leopold bedja om förkortningar i hennes roll. Hon var dessutom opasslig och ännu ¹³/₃ måste repetitionen till andra uppförandet ske vid hennes säng.

När stycket väl kom upp lördagen den 8 mars, gjorde det emellertid stor lycka. Franc säger visserligen, att man funnit i synnerhet 3:dje akten »ovanligt lång och mångordig». Men den stora allmänheten var säkerligen af samma mening som Olof Schwartz, att stycket »torde hända var den bästa production på svensk theater». Frondören Thorild själf fann pjesen »både öm, naiv och noble», och faktum är, att Siri Brahe vid sidan af Gustaf Wasa haft den största teatersuccès, något inhemskt stycke vunnit under Gustaf III:s tid. Ännu när stycket gafs för 17:de gången, var teatern fullsatt och ännu den 19:de gången hade biljetter sålts för den enligt tidsförhållandena ej obetydliga summan af 103 R. Specie, som man kan se af ett konto öfver föreställningen, som ur Clewbergska papperen kommit till Kgl. Biblioteket i Stockholm. Om aristokratien, där Ristells teater i allmänhet var föga älskad, ej synnerligen skattade stycket, hade det bland den bildade medelklassen så mycket ifrigare förespråkare. Denna motsats framgår tydligt af en scen i Kexéls komedi *Bergslagsfröken*, där en förnämlig friherrinna som »femme de qualité» mycket föraktar den svenska skådebanan, medan den unga flickan från landsorten »aldrig passerat någon afton med större nöje, än när

hon såg Siri Brahe». — »Hvad Siri var älskvärd i mina ögon för sin ömma och beständiga tillgifvenhet för den olycklige Gyllenstjerna». Bref från tiden innehålla ej sällan allusioner på stycket, och många finga som Lidén i Norrköping utförliga redogörelser för styckets innehåll. Det var helt säkert ej heller så få landsortsdamer, hvilka liksom »fröknarna Schmitt och Sandeberg och den vackra mamsell Pettersson» (enligt bref från Schröderheim) från Göteborg rest upp till Stockholm bland annat just för att se det omtalade stycket. Ända till 1808 var pjesen så godt som aldrig helt från repertoiren.

Att sätta upp en spellista på dem, som vid första representationen »kreerat rollerna», är vanskligt. Nedanstående försök är i flera punkter hypotetiskt.

Ebba Bielke	Fru Forselius (sedermera fru Ljungström och fru Marcadet).
Anna Gyllenstjerna	M:elle Neuman.
Siri Brahe	M:elle Fredrique Löf (dubbl. af fru Hæffner).
Johan Gyllenstjerna	Ahlgren.
Erik Bielke	Uttini.
Tegel	Schyländer.
Stolpe	De Broën.
Stina	M:elle Götz.
Gustaf Adolph	Tellerstedt.
Göran Gyllenstjerna	L. Hjortsberg (sed. Björn).

Thorild påstod, att samtliga de uppträdande hade »et syskonfel, *oöfvenhet*», men både Ahlgrens Johan Gyllenstjerna och i synnerhet De Broëns Stolpe voro berömda. Det datida galanta Stockholms mest firade skönhets, m:elle Löf, intog genom sin sköna gestalt och sin vackra organ. Om de uppträdandes kostymer kan tilläfvventyrs den första tyska öfversättningen gifva en föreställning. Öfversättaren, preussiske legationssekreteraren i Stockholm Gruttschreiber, som säkerligen sett stycket gifvas och dessutom troligen haft framför sig ett teatermanuskript, meddelar härom anvisningar, som ej äro ointressanta.

Ebba Bielke är klädd i adlig svart enkedrägt af crêpe, Siri Brahe i hvitt, Erik Bielke i blått blommeradt tyg, perlstickad mantel med gyllen frans, Tegel i rött med kant af räfpels — det sista var kanske ett naivt sätt att karakterisera.

* * *

Annorlunda invecklad och intressant är Siri Brahes inre historia. Knappast något af Gustaf III:s stycken är i detta hänseende så intressant att studera, ty genom utkast från olika tider och randanteckningar, som i kritikens händer blifva till slaggrutor för källorna, kan man noggrannt följa, hur idéen utvecklat sig i hans lättrörliga, ständigt af romaneska och ridderliga bilder fyllda fantasi, hur den förändrats och slutligen preciserat sig i form af ett konstverk, som han utförde med en född dramatikers aldrig svikande blick för scenen och en artists takt och känslighet inför totalstämningen och detaljerna. Att studera Siri Brahe, som jag nu vill söka göra det, är att kasta en blick in i konungens litterära verkstad, att belysa hans idéassociation, riktningen af hans inbillningskraft och arten af hans bildning.

Det första, som eggat konungen till att skrifva stycket, är naturligen själfva den historiska berättelsen. En heroisk kärlekshandel och kollisioner med anledning däraf äro ju drifhjulen i två tredjedelar af de franska tragedierna och rörelsenerverna i så godt som alla konungens stycken. Denna Johan Gyllenstjernas och Siri Brahes kärlekshistoria är ock i och för sig af ovanligt romanesk art. Jag vill korteligen reproducera den efter våra historici och framför allt efter Fryxells framställning. Den sköna Sigrid Brahe, dotter till den rike och aktade Peder Brahe på Visingsö, Rydboholm och Lindholmen, som efter Katharina Jagellonicas död var nära att blifva drottning i Sverige, hade blifvit förlofvad med Erik Thureson Bielke till Salestad och Gädholm, kallad *långa* Erik Bielke till skillnad från sin namne Erik Claeson Bielke. Partiet var uppgjordt af enkedrottningen Gunilla Bielke, men grundade sig icke på någon böjelse hos Sigrid. Erik Bielke var af föga »både betydenhet och pålitlighet» och dessutom utspriddes ett rykte, att han i Polen blifvit smittad af den »onda sjukdomen». Sigrid tyckes icke hafva vågat göra öppet motstånd mot denna förbindelse, ehuru hon i hemlighet älskade en annan, riksdrotsen Nils Gyllenstjernas son Johan. Bielke synes med försäkringar hafva lugnat hennes släktingar. Trolofningen förblef gällande, och Sigrid blef sjuk af sorg. Men år 1595, då hon vistades hos prinsessan Anna på Stegeborg, infann sig Johan Gyllenstjerna där, och sedan Sigrid lyckats vinna prinsessan för sig, lät denna, utan att rådfråga släkten, plötsligt gifta de båda älskande. Det var den 19 mars, på en onsdag, och tilldragelsen blef under

namnet *onsdagsbröllopet* mycket bekant. Man använde på händelsen en gammal folkvisas ord och sjöng:

Herr Johan han ligger vid sin unga frus sida
Herr Erik får gå utanför och qvida.

Men i alla de tre släkterna uppstod strid och oro, och först hertig Carl lyckades försona Erik Bielke och Johan Gyllenstjerna, sedan man återtagit ömsesidiga beskyllningar, och sedan de i Söderköping församlade ständerna dömt det unga paret till ett års arrest på sin gård, att betala Bielke 2,000 riksdaler till ersättning för fästmansgäfvor och dessutom böta 800 riksdaler till Upsala universitet (Wering m. fl. uppgifva olika bötesbelopp och olika ändamål). Af personernas senare öden bör här blott tilläggas, att Erik Bielke 1594 definitivt lämnade Sigismund och öfvergick till Carl IX:s parti. Han äktade sedermera en Leijonhufvud, men dog barnlös och är begrafven i Upsala domkyrka. Johan Gyllenstjerna och hans maka togo däremot bestämt Sigismunds parti och efter slaget vid Stångebro foro de till Polen, där Johan blef polsk amiral. Han begagnade sig icke af hertig Carls uppmaning af 1604, att under en »sex veckors dag» låta undersöka och försona sin sak, utan blef biltog och dog i Dantzic 1617. Hans maka, som ej heller återkom till Sverige, afled i Krakau 1613.

Denna egendomliga historia hade helt säkert sedan gammalt gjort intryck på konungen. Man må ihågkomma, att han hade mer än vanliga kunskaper i svensk historia. Han studerade sitt fosterlands häfder med något af samma hänförelse som Katarina II »ses chères chroniques russes». Redan som ung hade han visat detta intresse. Många historiska relationer äro uppsatta för hans enskilda räkning, »och ännu några få dagar före sin död», berättar Rosenstein, »lät han göra sig en omständlig berättelse i en gren af medelålderns historia, den han sade sig ofullkomligen känna». Den historiska berättelsen hade sålunda troligen gjort intryck på honom redan sedan gammalt under studiet af Dalin, men särskildt lefvande tedde den sig medan han sysslade med de historiska förarbetena till sin dram *Gustaf Adolph och Ebba Brahe*. För att få historiskt materiel till denna pjäs — och konungens lektyr var grundligare än hans så blodlöst romantiserade pjäser gifva vid handen — lät han icke blott genom Adlerbeth tömma bibliotekarien Gjörwells »fatabur om Gustafs tendresse för sin sköna Ebba Brahe», men lät äfven göra efterforsk-

ningar i Palmskiöldska samlingen i Upsala universitetsbibliotek genom tjänstemannen därstädes Erik Göthlin.

I den »*allraunderdånigaste Promemoria*», som Göthlin med anledning därpå uppsatte, fäste han konungens uppmärksamhet på *Abraham Brahes Tidebok* mellan åren 1594—1629, aftryckt i *seer. Loenboms Anecdoter om Namnkunnige och Märkvärdige Svenske män*, III:e Bandet, Stockholm 1775. Det var en af dessa många populära samlingar af historiska aktstycken och anekdoter, som voro på modet under frihetstiden och Gustaf III:s tid — man kan erinra om sådana arbeten skrifna af Bergius, Ekholm och framför allt af Gjörwell. Vid sidan af detta arbete om Sigrid Brahe, har konungen äfven anlitat Werwings bekanta historia öfver Sigismund och Carl, från hvilken åtskilliga smådrag hämtats.

Låt oss nu se till, hur konungen skurit till och omändrat det historiska förloppet. Den behandling, som låg närmast till hands med ett stoff som detta, var törhända att göra därpå ett rent kärleks- och familjedrama, med parti mot parti och släkt mot släkt, men konungen var icke nöjd med att blott gifva en enkel kärlekshistoria eller att skildra några svenska »Montechi och Capuletti». Hans historiska stycken äro alla i den meningen »Stats- und Haupt-Actionen», att de gifva ett stort perspektiv ut på hela Fosterlandets öden». De enskildes lycka och sorger förbindas med hela Sveriges väl och ve, och helst står konungen som fäderneslandets lefvande personifikation i taflans midt och i den fullaste ljusstyrkan. Ett historiskt stycke utan konung är för Gustaf nästan lika omöjligt som ett schackspel utan sådan. Men hvarken Carl IX eller Sigismund passade till den idealmonark, som Gustaf älskade att teckna — så flyttade han handlingen fram till den första stora handlingen i Gustaf Adolfs lif, hans »tirocinium», hans första vapenbragd mot danskarne sommaren 1611. Denna flyttning ner till Småland gaf sig så mycket lättare, som det gamla riksdrotset Gyllenstjerna varit Smålands höfding. Men om Gustaf Adolf i taflan införde hela den purprade morgonrodnaden af Sveriges storhetstidehvarf, behöfdes det en motbild, en representant för skuggorna i de inbördes krigens och oenighetens decennier som slutat, en gestalt, som bjert framhåfde skillnaden mellan Carl IX:s och hans efterföljares tid. Det blef Tegel. Hans figur tvang sig på konungens fantasi under studiet af Dalin och Werwing. trädande fram med ett svartkonst-

porträtts hela energiska styrka. Hans personlighet var för öfrigt känd och omskrifven äfven i tidens populärhistoriska arbeten. I fjärde delen af *Bergius* »Småsaker till nöje och tidsfördrif» (1756) finna vi en anekdotisk skildring af honom, och osannolikt är ej, att konungen begagnat sig af någon af de skriftliga uppsatser öfver honom, som Gahm Persson bevarat i sina *Biografica* — af v. Celse och Hallenberg. Den förstnämndes skrifvelse säges uttryckligen afsedd för Drottningholms kungl. bibliotek och Hallenbergs är affattad 1783 — just det år, då konungen började tänka på ämnet. Genom framflyttningen i tiden till 1611 uppstodo visserligen många kronologiska oegentligheter — Ebba Bielke exempelvis var redan död 1588 — men vid dylika förhållanden fäste konungen med rätta ingen vikt. Själfva den tillfälliga situationen år 1611 fann konungen särskildt i första delen af *Mauvillons* »*Histoire de Gustave Adolphe*» och i den handskrifna (sedermera tryckta) historia om Gustaf Adolfs regering af professor Fant, som finnes ibland dennes papper.

Men allt detta har dock fortfarande blott gifvit en exposé, ett uppslag — men ett lefvande drama sprang först fram därur den dag, då konungen genom någon för oss dold idéassociation kombinerade ämnet med m:me de Genlis' komedi *La Curieuse*. Detta stycke hade konungen känt sedan långt tillbaka. Redan 1779 meddelar hans Pariserkorrespondent i sin vittra Journal innehållet af pjesen jämte en högt berömmande recension. Af moderna litteraturhistorici har i synnerhet *Warburg* gifvit en sammanställning, ehuru han icke observerat, att m:me de Genlis utom den tvåaktskomedi, som han undersökt, äfven skrifvit ett femaktsstycke med samma namn, hvilket utom alla scener i det lilla stycket äfven bredare utför där blott antydda motiv. Femaktsstycket har troligen legat framför konungen.

Jag måste korteligen redogöra för det franska styckets innehåll. Skådespelet försiggår på markisinnan Valcours slott vid franska gränsen. Hennes son, en ung officer, har under namn af chevalier de Mirville i en duell trott sig döda sin motståndare, den unga baron Sénanges, och därefter själf sårad af familjens trotjänare Thibaut i hemlighet förts till slottet och gömmts i ett aflägsset rum, där han bidar ett tillfälle att rädda sig öfver gränsen. Hans närvaro i slottet kännes blott af hans moder, hennes äldsta dotter Sophie och hennes nièce Constance. Alla äro de djupt oroliga. Hos Sophie, system, förbinder sig oron med smärtan öfver den döde Sénanges, som

hon i hemlighet älskat, hos Constance skärpes den genom hennes barndomskärlek till den unge Valcour. Situationen tillspetsas nu, först därigenom att den dödes fader, den gamle baron de Sénanges, infinner sig på slottet. Gammal bekant till familjen vill han här fånga sin sons af honom okända mördare, då denne flyr öfver gränsen. Nu påskyndas katastrofen genom tvänne unga nyfikna och pratsamma flickor, markisinnans yngsta dotter Pauline och hennes lekkamrat, trädgårdsmästartösen Rose. De märka, att det är en hemlighet i luften. Ett kärleksbref till den äldsta af markisinnans döttrar, som Rose får att framlämna, men som de bryta, ökar deras spänning. Till sist lyckas de få reda på, att en viss chevalier de Mirville är gömd i slottet, och de tro, att det är en friare. Den dolde brodern skall äntligen fly, sedan han tagit farväl af sin syster och sin ungdoms älskade, men gamla baron Sénanges, hvilken börjar fatta misstankar, har genom att utfråga de båda nyfikna flickorna lyckats få ut hemligheten. Det blir en allmän panik, men lyckligtvis upptäckes det, att den unga baron de Sénanges ej är död, och pjesen slutar med försoning och de pliktskyldige trolofnigarne.

I detta skådespel finnas så godt som alla trådarne i Siri Brahes intrighärfva och en stor del af dess karakterer. Markisinnan Valcours slott är flyttadt från den franska till den smäländska gränsen — hon själf, den oroliga modern — har blifvit den ängsliga Ebba Bielke, Johan Gyllenstjernas mor. I stället för sonen, som för en duell måste dölja sig i sitt fädernehem och gå i landsflykt, få vi hos konungen den af politiska skäl landsflyktige och fågelfrie Gyllenstjerna, som måste gömma sig i sitt eget barndomshem, och hvilkens öde med djup oro följes af hans hustru — ej som i *La Curieuse* af hans älskade — och denna hans hustru är Ebba Bielkes fränka liksom Constance, markisinnan de Valcours nièce. I det första utkastet tyckes konungen också tänkt medtaga en motbild till Sophie i *La Curieuse*, den deltagande systemen, nämligen Elsa Gyllenstjerna, gift med Abraham Brahe, tidebokens författare, men den onödige personen ströks redan under utarbetningen af den detaljerade svenska planen. Baron de Sénanges, som med konungens ordres på fickan vill hämnas sin sons mördare är företrädd af den hämdgirige Tegel med Carl IX:s fullmakt att gripa polska flyktingar. Thiebaud, m.me de Genlis' tro-tjänartyp, är redan upptagen i konungens första utkast, men ännu icke

namngifven — blott liksom Thiebaud benämnd »Le Jardinier». De båda nyfikna unga flickorna äro rent kopierade — de kallas också i de första utkasterna »les curieuses». Handlingens utveckling sker på samma vis genom flickornas nyfikenhet, ett brefmotiv, och till sist får Tegel genom deras lösmyntighet reda på hemligheten. Olika hos Gustaf III är däremot skildringen af Ebba Bielke, som hos honom ej ängslas öfver sin landsflyktige son, hvilkens hemkomst hon ej känner, utan för sin yngre son Göran, som med Gustaf Adolf gör sitt första krigsprof. Olika är också, som redan antydts, förhållandet mellan Johan Gyllenstjerna och Siri Brahe och motsvarande typer i det franska stycket. Utan motbilder stå till sist Erik Bielkes gestalt och Gustaf Adolf, som är införd som en räddande »Deus ex machina» med en monarkisk sluteffekt, som erinrar om sista scenen i Tartuffe.

Så har konungen redan i sin svenska plan och de första utkasterna gången af stycket gifven och karaktererna i det stora hela klara genom hopslagning af den historiska berättelsen i modifierad form och m:me de Genlis' stycke. Men ännu fattas det kött på detta skelett, det individuella i fysiomierna, fylligheten i detaljerna. I en senare skrifven utförlig svensk scenanvisning är man ett godt steg närmare individuellt lif. »Le Jardinier» har — för att bruka konungens egna ord — blifvit »en gammal afskedad officer, som varit riksdrotsets stallmästare», men han har ännu ej fått namn. I scenerna, som i det stora hela alldeles motsvara den blifvande utarbetningen, äro ej sällan uttrycken så dramatiska och konkreta, att de kunnat ryckas in i den slutliga texten, t. ex. då det i scenanvisningen till Tegels stora monolog i tredje akten talas om hans hat till adeln, som »låt it honom växa upp i mörker och uselhet». Men denna svenska scenanvisning blir dubbelt dyrbar genom en randanteckning, som visar oss, hvarifrån alla olikheter mellan Siri Brahe och La Curieuse härstamma och äfven röjer fyndorten för många smådrag i pjesen. Det är följande lista på hjälpkällor:

Le philosophe sans le savoir.	Gabrielle de Vergy.
Athalie 25.	Mérope.
Eugenie 33.	Pierre le Cruel.
L'orphelin anglois 32, 81, 144.	Pyrrus(?)
Le père de famille 72.	Le Siège de Calais.
La Curieuse.	Eloge de Sully.
La Tendresse maternelle.	» de Daguesseau.
Béverlei 21.	Les fausses apparences.
Les Trojeinnes.	

Alla dessa arbeten har konungen använt eller åtminstone tänkt anlita, ty från ett par af dem har jag ej kunnat hitta något mer slående likhetsdrag — det gäller särskildt om Chateaubrunds tragedi *Les Trojeinnes*, Crébillons sorgespel *Purrrhus* och d'Hèles lilla operett *L'Amant jaloux ou les fausses apparences*, såvida det är dessa stycken, som verkligen af konungen åsyftats. Men alla de andra hafva gifvit bidrag vare sig till intrig eller motiver, karakters-teckning eller totalstämning. Ett dylikt mekaniskt arbetssätt kan vara ägnadt att förvåna, men vi måste alltid ihågkomma, att den samtida franska dramatiken låg lefvande i Gustaf III:s minne på ett vis, som ingen teaterrepertoir i våra dagar gör ens för en teaterförfattare. Teatern var vida mera ett rike, där man ständigt hade sin varelse, för 1700-talets människor än för oss, och särskildt hade ju Gustaf allt sedan sin barndom hardt när till hälften lefvat i den franska dramatikers värld. Genom sällskapsspektakel, lektyr, sin fars och sin egen franska trupp, hvilkas representationer han flera gånger i veckan bevistade, kände han hvarje aldrig så litet framstående stycke på sina fem fingrar. Adlerbeth har insett detta, när han till Rosenstein skrifver ^{11/6} 1783, att »konungen har mycken läsning och godt minne af franska dramatiska arbeten» — det var detta goda minne, som lät honom i vidsträckt mån praktisera den gamla moliërska metoden »de prendre son bien où on le trouve».

Jag vill nu söka visa, huru konungens tanke leddes öfver till ofvannämnda stycken, och på hvilket vis han tillgodogjort sig dem. Största likheten är naturligen mellan Siri Brahe och La Curieuse — långa scener äro delvis så godt som öfversatta. Ett enda exempel af många för att bevisa saken, — jag väljer en replik af Stina och en replik, som gör intryck af att vara kommen omedelbart ur författarens hjärta:

Stina.

Åh, det är en lång historia, en besynnerlig historia, just som den står där i boken med sagorna, som Hennes Nåd inte vill att vi skola läsa, och som vi alltid läsa, när hon slumrar. I. 7.

Rose.

Dame, c'est une aventure, comme il y en a dans le livre veid que madame la marquise vous avait dit de ne pas lire, et que vous avez volé. II. 6.

La Curieuse var byggt på ett duellmotiv: genast erinrade sig konungen två andra ryktbara stycken med samma ämne. Det första var Beaumarchais' dram *Eugenie*, och från detta stycke fick konun-

gen det hemliga giftermålet mellan Siri och Johan, ett drag, som ju hvarken historien eller *La Curieuse* erbjöd. Det andra än berömdare stycket med samma kärna var Sédaines *Le Philosophe sans le savoir*. Från den tog konungen mera: förvandlingen från den abstrakta trotjänaren i *La Curieuse*, »le jardinier» till den gamle militären är åstadkommen därigenom, att Gustaf ur Sédaines stycke lånat dennes *Antoine*, ett gammalt faktotum, framställt med vida starkare relief, och hvilken också vill kämpa för sin gamle husbondes son, likasom Stolpe. -- Stolpe? men innan jag lämnar denna figur ett ord om hans namn, som han först erhöll vid den slutliga utarbetningen. Detta namn fann konungen äfven i Abraham Brahes tidebok, men då figuren eljes ej öfverensstämde, månne han icke tog det med en skämtsam bitanke på sin vän från ungdomsåren, Nils Philip Gyldenstolpe, som han alltid smeksamt kallat »son chère Stolpe», och hvilkens dotter skulle spela med i stycket?

Men huru noga Gustaf studerat äfven denna förebild, visar nedanstående parallel, ty egendomligt nog fanns det hos Sédaine också en nyfiken flicka:

Stolpe.

Näst vår unga fröken känner jag ingen som är så nyfiken som du. Stina, Stina, det går aldrig bra. En ung flicka, som vill veta allt, lär snart mer än hon bör känna. I. 1.

Antoine.

Je n'aime pas tout cela, toujours sur mes talons, c'est bien étonnant: la curiosité, la curiosité! Mademoiselle, voilà peut-être le dernier conseil que je vous donnerai de ma vie; mais la curiosité dans une jeune personne ne peut que la tourner à mal. IV. 7.

Mellan scenen, där Stolpe griper till vapen för att försvara sin husbondes son och den motsvarande i *Le Philosophe sans le savoir* (IV. 9) äro också starka likheter.

Från den oroliga moderns gestalt i *La Curieuse* har konungen kommit att tänka på likartade genremålningar i andra franska stycken och då först och främst erinrat sig en liten pjes af samma författarinna m:me de Genlis: *La tendresse maternelle*. Från detta lilla proverb, som skildrar en mors oro för sin son, hvilken dragit ut i sitt första fälttåg, har Gustaf fått Ebba Bielke och hennes ängslan för den unge Göran Gyllenstjerna, som med Gustaf Adolf gör sitt krigsprof vid Christianopel. Änjo hör man äfven själfva ordalagen återklinga:

Stolpe.

Fru Ebba Bielke är redan utgången?

Stina.

Ja, min far, för tredje gången i dag!

Stolpe.

Men klockan är inte nio ännu.

Stina.

Sedan hennes nåds mans död har jag aldrig sett hennes nåd så orolig.

L'abbé.

Madame la marquise est sorti.

Victoire.

Mon dieu, oui, pour la troisième fois du jour!

L'abbé.

La troisième fois, il n'est pas midi.

Victoire.

La pauvre femme, peut-elle tenir en place depuis la départ de m. le comte.

L'abbé.

Son inquiétude est naturelle à la veille d'une bataille qui peut-être va lui ravir un fils unique.

Men ännu starkare fann han en dylik situation målad i det stycke, som är modersångestens klassiska tragedi från 1700-talet, Voltaires *Méropé*. Från hennes gestalt har Ebba Bielke fått sin delade stämning af oro och upphöjd värdighet, och därför har också konungen i sin promemoria för skådespelarne uttryckligen sagt, att detta parti »skulle spelas i samma smak som *Méropes* roll». — Dock mest talrika äro kanske lånen för Tegels gestalt. För den hatfulle och lismande teaterbofven fanns det ju också godt om modeller i den samtida franska dramatiken. Åtminstone trenne sins emellan olikartade figurer hafva fått släppt till drag till karakteristiken af »skiälmen och f. d. Rikshistoriographen», som Hallenberg kallar Tegel. Det är den gemene handtlångaren Franc i Longal de Bongeuils tarfliga sensationsdrama *L'orphelin Anglois*, affällingen och baalsprästen Nathan i Racines *Athalie* och den i sin maktsjuka och hatfulla egoism briljant tecknade »commendeuren» i Diderots *Le Père de Famille*. Särskildt starkt är intrycket af de båda sista figurerna. Abners karakteristik af Nathan i *Athalies* begynnelse-scen är den bästa möjliga resumé af Tegels personlighet, »ce zélé persécuteur de toute vertu». I en af Tegels monologer torde ordalagen också peka tillbaka på Nathan:

Tegel.

Den ståndaktighet, som ärclystnaden, uppeldad af hat, af hämd, vet att gifva, den har fört dig trappvis ur mörkret till konungens hof — — *Carl* . . . har lånat örat till ditt smicker. II 8.

Nathan.

Et mon âme à la cour s'attache toute entière . . . J'approchai par degrés de l'oreille des rois. J'étudiais leur coeurs, je flattais leur caprices. II 6.

Ännu starkare är intrycket från Diderot. Man jämföre följande ord ur Tegels och ur kommandörens monologer och erinre sig, att också själfva situationen är alldeles analog. Liksom Tegel har kommandören upptäckt, att en komprometterande person är gömd i det hem, som han vill störta, och liksom denne triumferar han på förhand öfver sin hämd.

Tegel.

Min fiende har fallit i mina snaror. Jag är säker, att han ej kan undfly mig. *Ack, Tegel, hvad dag för dig om det vore Johan Gyllenstjerna... då skulle jag på en gång forlora modern, sonen och svärta själfva Siri Brahes dygd.* III 5.

Le Commendeur.

La maîtresse de mon neveu dans l'appartement de ma nièce... Quelle découverte. *Ma nièce, ma prude nièce s'en ressouviendra, je l'espère. Je me venge du père, du fils, de la fille, de son ami. O, Commendeur, quelle journée pour toi.* IV 20.

I fråga om den scen, där Tegel genom låtsad vänlighet, blandad med hård ironi, vill narra Stolpe att förråda Johan Gyllenstjerna, har Gustaf själf antecknat, att han fått inspiration till den genom Commendeurens scen med sin nièce i femte akten af *Le Père de famille*.

Mindre stark är påverkan af Saurins *Béverlei* på Erik Bielkes figur, och hvad de Belloys tvänne berömda tragedier angår, *Siège de Calais* och *Gabriel de Vergy*, hvilka konungen också uppsatt på förteckningen, hafva dessa utöfvat ett mer allmänt än egentligt i detalj bevisligt inflytande på Siri Brahe som på alla konungens stycken. Redan som ung läste och diskuterade konungen dennes stycken, som man ser af bref till *Karl Scheffer* ¹², 1765 — och i den samtida litteraturen finnes helt säkert inga, som mer uttryckt hans eget lynne. Deras och särskildt *Pierre le Cruels* anda af svärmisk konungatrot och exalterad hedersplikt, af chevaleri och ädelmod, som öfverbjuder ädelmod, har särskildt inverkat på teckningen af Johan Gyllenstjerna, som med sin orubbliga lojalitet mot Sigismund är en äkta Du Belloys-figur.

Dessa Du Belloys skådespel skildra dessutom inbördes krig och därpå uppkomna förvecklingar, och hafva därför äfven gifvit drag till Siri Brahes historiska bakgrund.

Dock mest öfverraskande af alla de arbeten konungen uppfört på sin lista förefalla Thomas *Eloges* öfver Sully och Daguesseau. Man förstår i första ögonblicket icke hvilken roll dessa vältalighetsprof, som väl påverkat författaren till äreminnet öfver Torstensson,

kunnat spela i ett drama. Men snart erinrar man sig Stolpes lilla harang om rättvisan och dess skipande i pjесens tredje akt, och jämför man detta med Thomas' loftal öfver Daguesseau, skall man förstå konungens hänvisning. Det är en likhet i prosans rytm såväl som i dess uttryck, blott en sådan vändning som en rådgifvares plikt att hos sin souverain vara »*le protecteur et non le calomniateur de la nation*» förer i minnet uttryck i Siri Brahe. Stolpes tal är för öfrigt en hel liten konungaspegel i 1700-talets stil — dylika starkt skönfärgade deklamationer öfver monarkens plikter voro i detta sekels dramatik ett lika kärt tema som de starka, på Seneca återgående resonnemenget om tyranner och herskaredygder i 1500-talets franska tragedi, hos Garnier och hans skola. Man märker, att man studerar ett arbete från det tidevarf, då seklets hänsynslösaste Cesarnatur skrifer sentimentala känslodeklamationer mot Macchiavelli.

Alla dessa likhetsdrag, som skulle kunna ökas med flere, röra, som man ser, intrig och karaktersteckning, men det går dessutom genom hela stycket en egendomlig tidsströmning, som är värd att konstateras. Det är inflytandet af den märkliga sentimentala strömning, som i en mängd olika nyanser genomsipprar all skönlitteratur från 1700-talets slut. Gustaf hade den från den franska dramatiken, där den uppstått under det dubbla inflytandet från England och från Rousseau. Liksom pessimismen i våra dagar undanträngde den med sina uppskakande effekter och sina starka växlar på ett ömt och klemmigt sinnelag, den galliska, litet gäckande optimismen och blef snart ensamt herskande på den skådebana, som Molière och Regnard förut gifvit en prägel af glädtig, världsklok och skadeglad munterhet. Puritanskt och moraliskt gråtmild hos Nivelles de la Chaussée, borgerligt lättrodd hos Sedaine, paradoxal och deklamerande hos Diderot, slutar denna sentimentalitet till sist med Fenouillot de Falbaire, Mercier och andra i ett sorts vällustigt rus af tårar och filantropi. Gustaf III älskade ursprungligen icke denna genre — den passade icke med sina grälla effekter världsmannen i honom, — och man vet att den pjес, som hos oss var den första representanten för denna riktning, Saurins Béverlei, i början var honom motbjudande. Monvel måste ersätta den med en annan pjес en gång då den var annonserad, därför att konungen fann den »trop cruel». Men småningom — särskildt efter sin Pariservistelse 1784 — blef också han smittad af det litte-

rära modet, och i Siri Brahe finner man ej obetydliga spår däraf. Det finns i alla litteraturperioder enstaka ord och uttryck, hvilka blifva liksom lösen och paroll för tidsalderns hela sträfvanden och liksom gifva abbreviaturer af hela deras sätt att känna. Sådana ord äro för 1700-talets franska dramatik, exempelvis: *humanité*, *préjugé*, *sensible* och framför allt *nature*. Detta sista ord har hos 1700-talet en helt annan betydelse än för oss.

Naturen — det är för dem icke blott omvärlden ikring oss, det är fastmer det bästa och djupaste inom människan, hjärtat, som vill följa sin egen lag itrots af samhällsbruk och band, det är vår känsla för alla dem vi älska, allt det inom oss, som låter oss fatta stora, om också förtviflade beslut. Läser man Siri Brahe med omsorg, slår det en, hur mycket det jongleras med just dessa termer — hvar man ser, talas det om »naturens rätt», »naturens befallningar», »denna stund ägnas endast åt naturen» o. s. v. Detta är inflytande af den franska dramen, och det daterar Siri Brahe långt fram mot franska revolutionens människoömma och blodiga förbrödringsorgier. »Den svartsjuka Neapolitanaren» betecknar än ett steg mot denna riktning.

* * *

Det skulle kunna tyckas, att ett arbete så genomsyradt af franskt inflytande i fråga om intrig, karaktersskildring, diktion och hela sitt skaplynnce icke skulle kunna hafva hög rang som svenskt konstverk. Men det är oaktadt allt likväl fallet. Visserligen är det som Adlerbeth skrifer »till stor del sammansydt af franska pjäser», men det är en mästare, som gjort arbetet, så att man ingenstädes anar, att man har ett lappverk för sig, och ingenstädes ser man skarf eller sömmar. Så skickligt och så konstfärdigt arrangeradt är alltsammans, att man tror sig stå inför ett verk, som har en genuint inhemsk och nationel färg. Ty trots alla lån är det något svenskt öfver Siri Brahe, något svenskt, som den nationella dräkt var svensk, hvilken konungen skapade, en svensk hofdräkt af franskt siden, med burgundisk snitt och utländska stenar, om också i svensk infattning.

Lika säkert är skådespelet också ett äkta barn af konungens eget naturell. Hur ofta skildrar han icke — nästan rent ut — sig själf i dess repliker! Eller hvem kan missförstå på hvilken han häntyder, när han talar om Gustaf Adolfs eldiga snille och *Vasablodets häftighet* — ett uttryck, som går igen i hans bref — eller

när han i Stolpes konungaspegel gifver ett helt regeringsprogram, som då och då äfven i ordalagen lyder som ett eko af hans berömda tal till ständerna den 21 augusti 1772, efter revolutionens genomdrifvande. Själfva mise en scenen belyser ett af de intimaste dragen i hans väsen — hans smak för gammaldags ceremoniell och prunkande dekorationer. Den stora tronhimmel af brokad, som han satt in i Gyllenstjernas sal, hade han ju till sin omgifnings stora löje nyligen tvungit greve Wachtmeister att hafva i sitt mottagningsrum, när han i dennes person upplifvade det gamla riksdrotsämbetet. Med skäl kunde därför Schröderheim i bref till konungen säga, att man i detta stycke alltid trots sig igenkänna ett själfporträtt.

Tydligast märker man konungens egendomliga, ridderliga sinnesart, om man jämför Siri Brahe med den historiska källa, han begagnat, Abraham Brahes tidebok. Hur olika äro icke hela den tid och de människor, det gamla riksrådet skildrar i sina konstlösa och rättframma anteckningar. Och dock, — hvilken färgstark bild af 1500-talets svenska adelslif får man icke af tidebokens korta notiser! Man lär känna högadeln, med de ännu feodala anspråken, på sina slott, hvilkas torn skola byggas upp, om också silfret ibland får sättas i pant, adeln i sina politiska tråtor och sin religiösa indifferens, som egentligen erinrar sig religionen, när den »qvartana» febern kommer men eljest nogare antecknar varsel och vidskepelse om »qvadrangularis Saturni et Veneris», adeln i tidens alla fejder och faror, hvilka kräfde starka och bemannade själar. Man ser de unga adelsmännen framför sig i deras bullersamma nöjen, när de drucko rhenskt och claret ur de stora remmarne. Man höre blott antecknarens ord: »14 oktober war hertig Carl lustig och dansade, sedan drucko wij med honom i slottskällaren», eller »wij drucko på Rydboholm hela natten», och efter dessa dryckeslag grep man raskt både till de grofva orden och värjfastet. Bland hvardagliga anteckningar berättas det kort och lugnt, att man drog i krig och utstod dödsfara, och lika käckt drog man på friarfärd. Blott giljardräkten på, och det blef bröllop, och det blef barnsöl. Man höre Abraham Brahes kärlekshistoria. »Den 25 februari (1595) talte jag första gången med Herr Nils Gyllenstjernas dotter Jungfru Elsa, och fick behag till henne. 12 november lät jag första gången tala jungfru Elsa Gyllenstjerna till. Dagen därefter följde jag min syster Fru Ebba och Jungfru Elsa till Stäkeborg. Den 14 november talte jag Jungfru Elsa själf

till, gaf hon mig tillbörliga goda svar, och den 17 december friar han så hos fadern.

När man från denna skildring kommer öfver till Gustaf III:s pjes med sitt halft sentimentala, halft resonnerande hoffolk, där kavaljer och dam röra sig cirkladt och sirligt mot hvarandra som i eviga contra-danser på bonade slottstiljor, med Rousseauistisk själfbespegling, njutande sina egna ömma känslor, är det första intrycket nedslående. Hvad detta diktade lif är konventionellt och fraseologiskt mot det verkliga, hvad dessa skådespelets människor mistat otroligt mycket af de verkligas styrka och fullblodighet. Och dock är det något fint, själfullt tillkommet, som gör, att dessa Gustaf III:s gestalter, om de än imponera mindre, dock stå oss närmare. Det är ett nytt ideellt drag i deras motiv, i deras sätt att känna och deras sätt att tänka. Konungen har lyft personligheterna upp i en sfär af nobless och förfining, som det hedervärda riksrådet Brahe ingen aning har om. Tydligast ser man detta i framställningen af Erik Bielke. I tideboken förefaller han blott som en utsväfvande och opålitlig man — hos Gustaf III har han blifvit en af de mest fulländade typer af en ridderlig och ädelmodig hofman, som vår litteratur besitter, en chevalier sans peur et sans reproche. Skildringen af hans och Siri Brahes förhållande är icke blott det mest själfständiga i konungens tycke — det är också det mest äkta. Gustaf III upp-tager den klassiska franska tragediens sätt att skildra förhållandet mellan man och kvinna, — som två själfmedvetna makter närma de sig med högburna pannor hvarandra och söka med förklaringar, där lidelsen aldrig ett ögonblick skymmer det stiliserade och förnäma i tonen, tala om kärlek och möjligheten af ett band för lifvet. Det är något frimodigt och hög buret i denna skildring, som mer än andra ställen i skådespelet andas den stämning af de höga salarnes ädla och förfinade värdighet, som i mitt tycke utgör det största behaget i Gustaf III:s skriftställarskap.

EN FORNEGYPTISK KULTURBILD.

HURU MAN ROADE SIG I DET FORNA EGYPTEN.¹

AF

KARL PIEHL.

Den som i våra dagar besöker Nildalen nedom första katarakten — och man kan snart spörja: hvem gör ej det? — han får tillfälle stifta bekantskap med ett folk, som trots civilisationens framsteg i dessa bygder, hand i hand med järnvägar, ångbåtar, telegrafniner och andra moderna samfärdsmedel, likväl mäktat bevara en mängd drag af ålderdomligt kynne och sed, som göra afståndet från den forntida egyptern vida ringare, än man vid första påseendet kunde förmoda. På stränderna af den Nil, hvars vågor plöjas af otaliga turistbåtar med all den moderna tidens komfort ombord, lefver en befolkning, som inhyses i lerkojor af enklaste slag, som stänger sina bostäder medelst lås af trä, som plöjer med plogar af samma material, som nyttjar djurspillning till bränsle och, om den skall använda trä till samma ändamål, utminuterar det efter vikt, som utkläcker höns medelst särskildt konstruerade ugnar, hos hvilken männen sköta sländan med samma händighet, som kvinnorna i nordligare länder. Det är en befolkning, som kan sträfva och arbeta med besked, *när den så vill*, men som också, när den vill slå sig lös, ödslar med tiden under hängifvenhet åt nöjena på ett sätt, som kommer den i nutidens feberaktiga verksamhet uppgångna kulturmänniskan att betänksamt skaka på hufvudet.

Att roa sig, att förströ sig, ligger djupt i den moderne egypterns lynne. Och om han under stundom kan visa en barnslig förnöjelse vid ganska anspråkslösa och oskyldiga förströelser, så sakna likväl

¹ Föreläsning, hållen till förmån för egyptiska museet i Upsala.

en del synnerligen komplicerade och förfinade nöjen ingalunda för honom sin lockelse.

Den, som tillbragt en Ramadån — Ramadån är arabiska namnet på den mohammedanska fastomånaden — i Kairo, har fått en god föreställning om nyegyptisk nöjeslystnad. Under Ramadån är det enligt koranen de rättroende förbjudet att, så länge dagens stjärna är uppe, förtära det minsta, vare sig vått eller torrt. Man får sålunda ej röka, ty röken »drickes»; ja, strängt taget har man ej ens rätt att svälja saliven, som under dagens fastande allt ymnigare fyller munnens körtlar.

Men för dagens lidanden bereda nattens njutningar en rik ersättning. När citadellets kanon på aftonen tillkännagifvit den mohammedanska nattens inbrott, då börjas i den gamla kalifstaden ett glädjelif, ett festande, som under ätande, drickande, glammande, sjungande fortgår till fram på morgoneu, då man trött af den grundliga välfägnad, som beståtts, och af det myckna väsen man fört, går till hvila — så vida icke ens verksamhet för dagen förbjuder att tänka på sömn, i hvilket fall man halfvaken och med förströdt intresse — ofta afbrutet af en från sömnens gudom sänd nick — förrättar sina sysslor. Ve den europé, som har en slik Ramadånfirande egypter i sin tjänst! Är han en med vanligt ordningssinne utrustad varelse, så har han sin hemfrid förspilld, så länge Ramadån räcker.

Bland mer fördärflika fysiska njutningar, som den moderne egyptern omfattar, är kanske haschischrökandet den farligaste. Hampväxtens blad och frukthylsor lämna stoffet till detta rusmedel, som alltjämt, trots myndigheternas ansträngningar att förebygga dess bruk, i vidsträcktaste grad användes.

Spelpassionen har en mycket allmän utbredning bland de nya egypterna. På kaféerna i Kairo spelas flitigt bräde. Likaså damspel. Och en mängd andra enklare eller mer komplicerade spel äro spridda i hela Egypten. Till och med de gamla monumenten få ej vara i fred för spellystna. Jag hade under en längre tid på åtskilliga fornegyptiska helgedomars tak iakttagit en serie gropar, ordnade på ungefär följande sätt:

○ ○ ○ ○ ○ ○ ○
○ ○ ○ ○ ○ ○ ○

De kunde tydligen icke betraktas såsom tillblifna genom någon naturens lek; därtill förekommo de dessutom för allmänt. En dag, då jag befann mig i Dendera, fogade slumpen så, att jag på därva-

rande Hathortempels tak fick se tvenne infödingar, sittande på hvar sin sida om en dylik samling små gropar, i hvilka de efter tur och ordning plockade och flyttade små stenar. Saken var nu tydlig. Groparna hade urhålkats af spellystna araber, som valt helgedomarnas tak till valplats för sina spelbragder, enär man där var mer ostörd och spelbordet tillika stod färdigdukadt, när man än önskade. — Det nu omtalade spelet kallas *mangale* och finnes utförligt beskrifvet af Almkvist i hans i åttonde orientalistkongressens handlingar meddelade »bidrag till vulgärarabiskans lexikografi.»

Den egyptiska nationen är i hög grad hängifven musiken — visserligen ett annat slags musik än vår moderna. Den stackars bonden, där han från morgon till kväll star vid vattenämbaret, som oupphörligt sänkes i Nilen för att lika ofta tömmas i ett högre upp beläget dike, skänker lindring och omväxling åt sitt tunga arbete med en halft gnolad, halft skriken melodi, hvars sorgliga toner träffande uttrycka det svärmod, som tynger hans vid torfvan fastnitade varelse. Gladare stämning har gifvit sig luft i båtkares, i skepparens sångstumpar, som, vanligen utförda i korus, hafva något friskt och uppiggande hos sig. Stundom har denna sång formen af en växelsång, ännu oftare af solo med kör, och kan då trots sin egendomliga karakter vara af alldeles öfverväldigande verkan. Att i månskens ro utför Nilkatarakten en stilla afton, då besättningen, ledd af en i den arabiska sångens mystér invigd försångare, med korta mellanrum låter det ena numret aflösa det andra, hör till antalet af de reseepisoder, som man aldrig förgäter, om det varit en beskärmt att få upplefva den samma. Denna duo mellan den forsande kataraktens dån och försångarens vibrerande i underliga, djupt känsliga rytmer framträdande stämma, medan månen leker på vattnet och de mörka, spöklika gestalterna i fören hvila på årorna — allt detta bildar ett helt, som mäktigt tilltalar fantasien. Man liksom oemotståndligt föres att tänka på den värld af trollväsen, som hopdiktats och tillbedjas af de afrikanska naturfolken, i hvilkas omedelbara grannskap man befinner sig.

Jämte den konstlösa sången möta vi i det nuvarande Egypten en mer konstmässig, som i synnerhet i hufvudstaden har icke så få representanter af båda könen. De kvinnliga sångerskorna (*Awâlim*, sing. *Almeh*) äro mer uppburna än de manliga, och Lane, den ypperste kännaren af det nya Egyptens folkseder, berättar, att en

dylik kvinnlig konstnär vid en aftonunderhållning hos tämligen anspråkslösa småborgare, om lyckan är god och hennes konst omtyckt, kan förtjäna ända till 50 guinéer eller omkring 900 kronor i svenskt mynt. Honoraret åstadkommes då genom sammanskott af gästerna. Han tillägger: »Så förtrollande är en i högre grad förfaren Almehs sång, att åhörarna i utbrottet af sin hänförelse ofta på henne slösa summor, som de blott med verklig uppoffring kunna afvara.»

Instrumentalmusiken utföres i det nya Egypten på en mängd olika instrument, som uppträda dels i samling, bildande orkester, dels ett och ett. De mest folkliga instrumenten äro *darabuckan* och *zommâran*. Den förra är ett slags trumma i form af en upp- och nedvänd vattkarafin, den senare en dubbelflöjt af rör. Båda bilda jämte en mycket primitiv fiol de väsentliga ingredienserna i den musikaliska delen af en egyptisk *fantasia*, hvarom vi snart få tala. Af de tre nämnda instrumenten har, så vidt min erfarenhet är riktig, dubbelflöjten, *zommâran*, hos den fattigare landbefolkningen egenskapen att vara bästa tröstemedlet i ensamheten. Dess trakterande kräver blott en kortare utbildning, på samma gång den gömmer en samling toner, som — om man vet framlocka dem på rätt sätt — kunna tjusa äfven den af Wagner och Gounod bortskämda europén. Huru mycket nöje hämtar icke hos sin vän den enslige herden, då han i aftonstunden låter honom tolka sin glädje eller sin smärta!

Under min första vistelse i det egyptiska Thebe — det är nu snart 10 år sedan — plägade jag om aftnarna, efter besöken i den vidsträckta grafstaden, på vägen till det odlade landet passera en jordkula, hvars invånare då alltid satt i det fria och förnöjde sig med sin *zommâra*. Jag hejdade hvarje gång min åsna för att en stund njuta af naturkonstnärens svärmiskt-melankoliska toner, som under trycket af omgifningarnas beskaffenhet på mig öfvade stor retelse. Vi blefvo till sist som två gamla bekanta, ehuru vi icke hade utbytt ett ord med hvarandra. En kväll tycktes min man vara vid meddelsamt humör, hvilket hade till följd ett kort samspråk, hvarunder jag bland annat yttrade mitt nöje öfver hans musikaliska färdighet och sporde honom — utan några biasikter — om hans instrument. Då han framräckte det samma med förfrågan, om jag ville köpa det och huru mycket i så fall jag ville betala, var det slut med den romantik, hvori jag invaggat mig. Det var ej första

gången en europé i Egypten blifvit slagen på fingrarna, därför att han inlagt i verkligheten hvad som ej hör dit.

Musiken har ofta dansen i sitt följe, och detta gäller icke minst i det nya Egypten. Man får då en så kallad *fantasija*, hvilken väl kan försiggå utan dans, men i sin äkta form alltid är förenad med dylik. Hvarje turist, som besökt öfre Egypten och blifvit introducerad hos någon bland därvarande infödda konsularagenter, har säkerligen fått njuta af en fantasija. I en större eller mindre, starkt upplyst, mattbelagd sal får man slå sig ned på en divan i sällskap med flere andra turister af bägge könen. Sedan serveras det oundvikliga kaffet med eller utan cigarretter, hvarefter skådespelet börjar. Orkestern spelar upp en inhemsk melodi, och så framträder en stundom ohyggligt tatuerad egyptiska med guldstycken om hals och äne, som under vaggande rörelser utför sin s. k. dans, i hvilken hennes smidiga gestalt tämligen oförtäckt framskyntar genom den sida, ända till fötterna nedfallande dräkten. När den första afslutat sina prestationer, stiger en ny danserska fram, därefter åter en ny o. s. v. Det hela kan vara länge nog, isynnerhet om gästerna äro af betydighet och konsuln sålunda har intresse af att göra dem sig bevägna. Ett glansnummer bildar den s. k. buteljansen. Därvid balanserar danserskan på sitt hufvud en butelj, medan hon utför sina rörelser, och då detta sker både stående och liggande — i sistnämnda fall så väl på rygg som framstupa — förstås utan längre beskrifning, hvilken skicklighet hos den utförande detta nummer förutsätter. Det är icke utan, att en nordbo finner dessa prestationer slippriga och stötande, ehuru de öfriga gästernas jämnmod snart öfvertygar honom, att hvarje slags klandrande opinionsyttring här vore olämplig.

Jämte dessa så att säga på beställning utförda fantasior bjudes här och hvar i aftonstunden på fritt improviserade sådana, till hvilkas beskådande darabuckans rytmiskt afmätta ljud kallar. Sången och åtbörderna äro nu än uppsluppna och friare, hvadan man gör klokast i att undvika detta slags skådespel, isynnerhet som de infödda icke sällan på gröfsta sätt gäckas med de nyfikna främlingar, som vilja bevista deras aftonmuntrationer.

En och annan europeisk dam, som fått tillträde till förnämare egypters harem, kan berätta underbara saker om den egyptiska dansen — de verkligt framstående bland de kvinnliga danskonstnärerna uppträda numer nästan uteslutande för att förströ den sysslolösa

islamitiska damvärlden. En vanlig turist får däremot i våra dagar endast se den egyptiska dansens vrångbild. Att förhållandena i århundradets början voro gynnsammare, framgår af Lamartines skildringar.

Nutidens egypter är en stor beundrare af Mammon. Gäller detta redan i hög grad om profetens anhängare, så hafva dock våra trosförvandter, sorgligt att säga, försteget. Den som sett kopterna på nära håll, måste få intrycket, att Mammon rent af är deras gud. Hvad säges om kristna, som icke sky att sälja den vigda hostian? — På min sista resa höll jag på att genom köp förvärfva en dyrbar bibelhandskrift, ett gammalt inventarium i ett af Kairos koptiska kloster, då dess värre en annan spekulant uppträdde, hvilket gjorde köpet om intet: eljest skulle jag måhända nu hafva varit i tillfälle uppvisa ett talande prof på koptisk snikenhet.

Under liknande förhållanden kunna vi fatta, att siffror och sifferkalkyler skola upptaga den nye egypterns fantasi på lediga stunder. Detta är ock en iakttagelse, som snart sagdt tränger sig på hvarje turist, som söker inhämta vulgärarabiska i Egypten. Själf har jag för min (relativa) säkerhet i de nyegyptiska räkneorden just att tacka detta infödingarnas oafåtliga idisslande af enheter, tiotal och hundratal. Mången promenad i Kairos arabiska stadsdelar har sålunda förskaffat mig ett repetitionskollegium i de arabiska räkneorden.

Vi skulle göra den egyptiska Nildalens moderna invånare orätt, om vi föreställde oss, att de sakna intresse för högre intellektuella njutningar. Det folk, som i sitt sköte sett uppstå — åtminstone i dess nuvarande form — *Tusen och en natt*, denna österlandets berömdaste sagoskatt, måste älska andens skapelser. Liksom Neapolitanaren har sin *improvisatore*, hvars ord han med den törstiges hela lystnad dricker, så har Kairobefolkningen sin Abûzejdje, sin Schâ'er, och hvad de nu heta, dessa gatans föreläsare, hvilka med sin recitation och extemporering fångsla stora skaror af tacksamma åhörare. Af kolleger, som äro väl förtrogne med de bildade egypternas cirkulade konversation, vet jag, att vitsar och bon-mots som en väsentlig ingrediens tillhöra en belevnad egypters vanor i våra dagar. Och jag har själf på gatan uppsnappat prof på den anspråklösare befolkningens benägenhet för lustiga infall. Den på sin åsna pösande effendin, som finner vägen spärrad af ett duktigt stenblock, ropar

till en vid bygget arbetande flicka: »O min dotter, bär bort denna sten!» — och får ögonblickligen till svar: »Som du befaller, o farbroder. Var blott god att först lägga stenen på min rygg.» —

Det anförda visar, som jag tror, tillfyllestgörande, att våra dagars egypter har öppet sinne för livvets ljusa sidor, att han förstår aflocka tillvaron månet glädjens blomster, som eljest skulle vissna undangömdt bland det dagliga slitets och kifvets allt för rika växtlighet. Jag skulle ytterligare hafva kunnat anföra många liknande drag. Till hvilka liffulla skildringar skulle ej bröllopssederna, omskärelsefesten och de många ur islâm framgångna, årliga högtiderna lämna stoff, om tiden medgäfvade att dröja därvid! Men det forna Egypten vill hafva sin plats i vår korta framställning. Såsom en passande bakgrund till en skildring af de forna egypternas sätt att förströ och roa sig torde i hvarje fall den blick, vi nu skänkt deras moderna ättlingar och dessas seder i sagda afseende, få gälla. Och jämförelsen vinner i betydelse, om vi ihågkomma, att forskningen i många andra hänseenden uppdagat en intim frändskap mellan de två folktyperna, så t. ex. främst i fysiskt afseende. Man möter ju mången egypter i våra dagar, som ser ut som äkta original till de gamla statyer från 3:dje och 4:de årtusendet, hvilka då och då upphämtas ur det gamla Memfis' grafstad.

Hafva vi med stöd af det sagda fullgiltiga skäl att bekämpa den hos vissa personer gängse föreställningen om de gamla egypterna såsom en nation af tunguser, såsom ett folk, som endast lefde för att dö, som i glädjen och nöjet såg fiender till det goda och rätta, — så skänker oss studiet af de minnesmärken, detta märkvärdiga folk lämnat nyare släkten i arf, ökad anledning att träda inom skranket för att kämpa en dylik kamp. Då vi nu sålunda med ledning af Egyptens fornlämningar skola söka belysa frågan, huru man vid Nilen i de 3 sista årtusendena f. Kr. uppfattade hvad vi kalla lifsglädjen och de växlande former, denna uppfattning iklädde sig, är det nödvändigt att från början lägga märke vid det tillgängliga materialets rika innehåll, särskildt just förbehandlingen af denna vår uppgift. Under inflytelsen af en dylik »embarras de richesse» blir en uttömmande granskning af denna del af vårt ämne på en stunds föredrag helt enkelt en omöjlighet. Vi få åtnöja oss att till en bild samla ett fåtal drag, som synts oss företrädesvis förtjäna betonande.

* * *

En utmärkande egenskap hos hela den fornegyptiska odlingen är, att den sökt uttryck icke blott i ord — det gör hvarje nämnvärd odling — men äfven i *bild*. Jag menar härvid icke poetiska bilder, tankebilder; det vore nonsens att uttala en *så* solklar sak. Nej, jag tager ordet bild i dess konkretaste betydelse af *synsinnets fängslande företeelse*. Låt oss inträda i en gammal grift, en sådan, hvaraf exempelvis Egyptens äldsta kända graffält — det som utbreder sig i skuggan af de stora pyramiderna — kan uppvisa en stor myckenhet, och vi finna, hvart vi vända våra blickar, väggarna fyllda af färgrika taflor, hvilkas allmänna betydelse åtminstone icke lämnar oss i någon ovisshet. Vi se här människor med alldeles samma hudfärg och ansiktstyp som de nuvarande egypterna, vi se boskap, fjäderfä, landskapsbilder, Nilvyer o. s. v. sålunda en mängd företeelser, som tillhoppa kunna sägas utgöra en liten sammanträngd kulturbild från det forna Egypten. Medelpunkten för hela den lilla värld, som väggtaflorna i en dylik grafkammare få sägas framställa, finna vi i en man och hans hustru, *i fall han varit gift*, hvilket väl i allmänhet torde hafva gällt faraonernas välmående undersåtar. Att icke något tvifvel skulle kunna herska om för hvems skull griften uthuggits och dekorerats, därför har sörjts på ett mycket enkelt, om än skäligen naivt sätt: grafägaren och hans följeslagerska genom lifvet äro återgifna i dubbelt eller tredubbelt så stora dimensioner som öfriga på väggarna synliga människobilder. I en dylik graf med dess vackert uthuggna och präktigt färglagda väggar, med dess släta golf och dess (stundom åtminstone) tillräckliga dager känner man inga intryck, som erinra om grafven och döden. Här är lifvet, ofta i dess mest sprittande kraft, förherskande. Och hvilka glada lifsmoment konstnären allt emellanåt vetat välja såsom ämnen för sin skildring!

Granska vi något närmare denna grafs väggbilder, så iakttaga vi på ett ställe, huru Nilen stiger öfver sina bräddar; vi befinna oss sålunda i juli eller möjligtvis i augusti. Kanalerna fyllas af de framilande vågorna och fördela vattnet öfver de uttorkade åkrarna. Saftigt gräs och höga vasstånd spira fram i myckenhet, och fiskare och fågelfångare börja sitt indräftiga arbete. I nätlika fågelfällor fångas en ofantlig mängd fjäderfä, som omhändertages af tjänstefolk för att slaktas och plockas, hvarefter det upphänges i långa rader på en sval plats inom huset. Å sin sida syssla fiskarne vid

näten med samma lofvärda ifver och framgång, som deras medbröder fågelfångarne nyss lagt i dagen. Hopar af fångad fisk fylla de tunga näten, hvilkas inhalande hälsas med orden: »den kommer, drag hit den!» I skarpaste motsats till denna feberaktiga verksamhet står sysslolösheten hos en »fiskeriintendent», som öfvervakar det hela. Lättjefullt hvilar han på sin staf, under det han morskt tillropar arbetsfolket de föga hyfsade orden: »I ären ena apor». — En ny bild visar, huru lyckligt fiskafånget aflupit, och öfver de ansenliga fiskhögarna står för tydlighetens skull orden: »Hvilket härligt fiskafänge.»

För herden äro öfversvämningens dagar icke någon glad tid. Han kan icke mer vada genom vattnet, som står högt på fälten. I en lätt farkost, manövrerad med en stör, glider han fram öfver vattnet, medan hans storhornade oxar och kor vada i böljorna ända till halsarna. En ängslig kalf, som förlorat marken under sina fötter, släpas utan misskund med ett rep om halsen efter båten. I den tillstötande vassen lura tvenne stora krokodiler, hvilka synas afvakta ögonblicket, då den stackars kalfven skall blifva ett välkommet byte för deras lystna gap. — Ej långt härifrån står på strandvallen, högt öfver vattenspegeln, en vresig gammal fogde, som med käpp i hand väntar de annalkande. Han hälsas af en båtförare med orden: »Ge dig du ned i floden», och svarar ögonblickligen: »Intet vrövel.»

Vi komma till en ny tafla. Scenen är förlagd till slutet af september eller början af oktober. Öfversvämningen har nått sin höjdpunkt; vassen och andra sumpväxter, som inrama kanalerna, hafva skjutit upp till full manshöjd. I det täta bladverket sitta, muntert kvittrande och snattrande, fåglar i skaror, medan ungar i nästena uppspärra sina gula näbbar, lystna efter mat. Men på dem lurar fördärfvet under gestalten af den smygande faraokatten, som gömd i vassen ligger färdig till språng.

Herr Ty — så heter grafvens ägare — som hela tiden hittills njutit af sitt sorgfria väsen, under skådande af allt det goda, som omger honom, kan ej längre hängifva sig åt det eljest så bedårande *dolce far niente*. Med oemotståndlig kraft griper honom jaktlusten. Han stiger i en af sina båtar och skrider i jättegestalt bland sina underhafvande — ty, som det heter, »han är stor, och de äro små» — fram på vågen att deltaga i den honom kära förströelsen. Icke

blott talrika, delvis mycket stora Nilfiskar blifva deras byte, men äfven en dumdristig flodhäst, som djärfts komma inom håll för den mäktiges harpun.

Ny scen. Öfversvämningen har trädt tillbaka, åkerfälten ligga bara med tunnt hölje af denna mörka, fruktbara gyttja, som Nilen lämnar efter sig liksom till en erinring af sitt besök. Gethjordar utsläppas nu för att nedtrampa det mörka slamtäcknet, hvarvid som pådrifvande medel användes dels piskan, dels med foder fyllda korgar, som till lockelse hållas fram för de stampande djuren. Fälten upphackas därefter af några landtmän, medan andra sköta plogen, som drages af oxar — här nyttjas käppen som eggelseverktyg. I en puss bredvid fångas en samling vilsekomna fiskar i en ryssja. Kanalerna, vid hvilkas stränder vattenliljor och lotusblommor spirat upp i härlig fågring, hafva ännu rikligt med vatten, och på dess yta framglida små farkoster, hvilkas innehafvare draga i härnad mot hvarandra. Bataljen utföres med årorna och har till följd, att en bland de stridslystne plumsar i vattnet, hvarur han, våt som en tupp, uppdrages af sina vänner.

På en ny rad af taflor se vi skördearbetet. Och då detta avslutats, börjar tröskning, hvare åsnor och oxar verksamt deltaga. — Åter andra taflor lära oss känna en skara olika handverk, timmermannens, bildhuggarens, krukmakarens, glasblåsarens, skomakarens o. s. v. Som ett slags slutstycke möta vi en framställning af grafägarens stora boskapshjordar och af tjänstemännen på hans jordagods. Jämte hornboskap, getter, åsnor, gäss, ankor, dufvor och storkar, uppträder här gasellen, stenbocken och antilopen såsom *husdjur*. Skrifvare anteckna siffrorna på de lefvande inventarierna och föra hjordarnas väktare inför allas herre, som nådigt skänker audiens åt sina slafvar.

Den grift, i hvares inre vi nu kastat en flyktig blick, är en af de många, som Egyptens äldsta historiska skede (omkr. 3,000 f. Kr.) lämnat oss i arf. Den har tillåtit oss få en bild af, huru en egyptisk storman då för tiden lefde och *roadt sig*. Jag betonar med all rätt sistnämnda förhållande, enär egypterna målade lifvet efter detta — och *det* är föremålet för grafväggarnas scenerier — såsom en spegelbild af jordelifvet, men *med framhållande af dettas glada och angenäma sidor* på bekostnad af de sorgliga och mindre tilltalande, enligt den gamla regeln »hvad man vill, det tror man gärna.» Det

är företrädesvis passivt, d. v. s. i skådandet af sitt och de sina, som den egyptiske magnaten här förstrött sig; men vi sågo dock äfven exempel på mer bullrande nöjen, i hvilka han med lif och lust deltog, nämligen *jakten*.

Jakten måste hafva räknats som ett bland egypternas förnämsta nöjen, om vi taga i betraktande, huru ytterligt ofta monumenten lämna oss framställningar af denna sport. Också företedde Nildalen och ökentrakterna kring den samma en rik fauna, som omfattade allt möjligt vildt från djurens konung till den skygga haren eller piggsvinet, från de stora, i många varieteter uppträdande vadarefåglarna, till de äfven hos oss så allmänna sparfvorna. Gent emot luftens bevingade invånare nyttjade man gärna ett slags kastträ, till form och användning nära nog identiskt med bumerangen, detta från det moderna Australiens vildar väl kända redskap. Mot Nilens invånare brukades harpunen. Till strid mot större landdjur användes jaktspjutet samt pil och båge; äfvenså lasso med rännsnara eller tunga kulor, i hvilkas handterande mången ägde stor färdighet.

På dessa gamla tider var det godt om lejon i den Egypten omgifvande öknen, och faraonerna själfva synas ofta med förkärlek ägnat sig åt lejonjakt. Så berättar Amenhotep III på en skarabé, som finnes i talrika dupletter, att han från sitt 1:a till sitt 10:de regeringsår nedlagt icke mindre än 112 dylika vilddjur. Om Ramses II veta vi, att han hade ett tamt lejon, som följde honom i striden och bistod honom mot Egyptens fiender.

Ganska tidigt uppträder på monumenten hunden, representerad af åtskilliga varieteter. Bland dessa användes företrädesvis till jakt ett slags mycket stora, än i dag i Sudån allmänna vindthundar. Vid dylika hetsjakter hopas villebrådet ofta i stora skaror. Man ser fredliga gaseller, antiloper, harar, piggsvin och stenbockar trängas med rofdjur, såsom räfvar, vargar och schakaler, m. fl. — alla i en faslig brådska att undgå de oförtrutet och muntert förföljande vindhundarna.

Jaktnöjets allmänna spridning hade med sig som oafvislig följd jakthistorier, hvilka för visso icke alltid ägde säkrare grundval än mången modern Münchhauseniad. Endast så kunna vi förklara tillvaron på monumenten af åtskilliga mycket underliga, i verkligheten hittills osedda djurformer,¹ t. ex. gripen med sin lejonkropp, sitt fägelhufvud och sina vingar, eller det där andra fabeldjuret med le-

¹ Äfven hos oss hafva vi reminiscenser af dylika, förr såsom verkliga betraktade fabeldjur. T. ex. enhörningen. Dess horn ansågs i Gustaf Wasas dagar äga underbar kraft. Man vet nu, att detta horn helt enkelt var »narhvalens käktand.»

jonkropp, sparfhökshufvud och svans af en lotusblomma. Bland dessa i öknens kringströfvande underdjur se vi ock sådana, hos hvilka människoanletet bildar en del af det hela.

Om egypterna älskade jakten som nöje och därför äfven stundom onödigtvis dödade, så veta vi likväl, att mycket ofta jaktens mål var att fånga vissa djur, som tämdes och sedan fingo tjänstgöra som sällskap. Antilopen, stenbocken, gasellen kommo på så sätt att tillhöra en egypters husdjur i äldsta tiden. Och då förbindelserna med landet Pune, fönikernas förmodade urhem, blifvit rätt lifliga, importeras i stor mängd olika varieteter af apor, som blefvo för en Totmes' eller Ramses' samtida hvad t. ex. »King Charles-hundarna» äro för en del lyxvänner i våra dagar. Från Pune importerades äfven en mängd dyrbara, lefvande trädslag, som i det trädfattiga, skuggarma Egypten blefvo en källa till trefnad för de jordens store, som ägde medel att förvärfva dylika rariteter — vi finna häraf, i förbigående sagdt, att begreppet acklimatisation icke i modern tid uppkommit.

Hvad skola vi säga, då vi upptäcka, att de i våra hem så vanliga gulfiskarna redan hos egypterna betraktas såsom ett moment i den husliga trefnaden! Det är att märka, att dessa gulfiskar icke, såsom våra, ursprungligen kommit från China. De egyptiska akvarieskatterna med sagda namn tillhöra raden af Ethiopiens tributer.

En högt värderad förströelse var tjurfäktning, som dock skilde sig från den moderna styggelsen med samma namn så till vida, som båda de stridande voro tjurar. Dessa undergingo en särskild träning. Om vad höllos på den ena eller andra tjuren, veta vi icke. Skälet till att just tjurar kommo att väljas för denna strid mellan djur ligger i den omständigheten, att för egyptern, såsom en i eminent mening åkerbrukande nation, tjuren eller oxen fick rang framom öfriga djur. Egypternas poetiska och metaforiska språk bär tydliga spår af denna tjurens undantagsställning, och ville vi till fornegyptiska öfversätta den moderna bilden »han är tapper som ett lejon», så skulle det i egyptisk dräkt få betydelsen: »han är tapper som en tjur.» Också då det gäller att med en titel fira en stor farao på grund af hans mod och framgångar, begagnas vanligen uttrycket »den segerrike oxen.»

Mycket ofta möta oss bilder framställande brottning. De bägge kämparne intaga härvid växlande ställningar och använda i regeln

inga vapen, om ej möjligtvis käppar. Dessa lekar förtjäna väl namnet farliga, och stundom tager dusten en så allvarlig vändning, att den ena eller bägge parterna måste bortbäras från arenan. En lefvande bekräftelse på naturtroheten hos dessa grafbilder lämna de nuvarande egypternas påkstrider, som icke sällan sluta med, att den ene kombattanten förflyttas från valplatsen direkt till kyrkogården.

I egypterns fredliga och lugna natur finnas få strängar, som kunna anslås af krigisk lust. Därför torde nu omtalade krigiska lekar icke hafva varit så allmänna, som man vid första påseendet kunde tro. Så mycket större utrymme lämnades fredliga, oskadliga lekar.

Flertalet läsare veta nog hvad som menas med »bulta bock.» För en och annans inre öga sväfvat vid dessa ord måhända bilden af en kär, oförgätlig kvinnogestalt, i hvars sköte han eller hon fick luta sitt spåda hufvud, som så gärna mottog den lilla smekningen, föregångare till det tusenfallt upprepade »hur många horn står det upp?» — Nåväl, den leken har mycket gamla anor, ty den återgifves i föga varierande form på de äldsta egyptiska monumenten.

Den hos vår nordiska ungdom ingalunda sällsynta leken *mala salt* har likaledes sin motsvarighet hos de gamla egypterna. Men i stället för att malningen hos oss verkställes af två individer i taget, utfördes samma handling i Egypten af grupper, sammansatta af fyra »arbetare».

Vår tids italienare hängifva sig med verklig passion åt det äfven bland romarna, ehuru under ett annat namn gängse, *mora*-spelet. Proceduren, som är mycket enkel, tillgår sålunda: bägge spelarne taga plats midt emot hvarandra. De upplyfta hvar sin knutna hand och utspärta därefter på gifvet tecken flere eller färre bland denna hands fingrar. Summan af de utspärrade fingrarna skall nu hvarje spelare omedelbart söka gissa, och den som det kan har vunnit. Detta moderna spel finnes afbildadt på minnesmärken från Egyptens äldsta historiska tid, och som insats hade man ofta ett af dessa lerkärl, som utgjort och utgöra ett bland Egyptens förnämsta industri-alster. Insatsens ringa värde låter oss förmoda, att det egyptiska *mora*-spelet varit en äkta folklig förströelse.

Ett slags *brädspel* möta vi synnerligen ofta framställt på monumenten, och äfven museen äga talrika prof af samma spel. Det synes hafva åtnjutit en mycket stor popularitet, hvilket bekräftas däraf, att brickorna uppträda bland de hieroglyfiska tecknen i bety-

delse af spel.» Brädspelet var egyptern så kärt, att han måste hafva det med sig i grafven — härmed angifves orsaken till de egyptiska fornsakssamlingarnas relativa rikedom på dylika spel. På grafväggarne se vi någon gång den döde spela bräde utan medspelare; i så fall hafva vi väl framför oss någon gammal spelorre. Det är känt, att dylika nu för tiden kunna spela solo, och mänskligheten är sig i allmänhet så lik här på jorden, att ett »Rückschluss» i detta fall ej torde få anses allt för dristigt.

Om brädspelets universella betydelse få vi en god påminnelse, då det möter oss såsom moment i de egyptiska myterna. Hos Plutarchos förvaras en reminiscens häraf i berättelsen om guden Hermes' (Thoths) brädspelsparti med gudinnan Selene (Isis-Hathor). På detta parti skall den förre af den senare hafva vunnit $\frac{1}{72}$ af hvarje dag; genom summering af detta tal för årets 360 dagar fickes 5 hela dygn, och dem sades Hermes hafva fogat såsom skottdagar vid årets slut. På så sätt skall det egyptiska året hafva kommit att bestå af 365 dagar.

Liksom i det moderna, så åtnjuter äfven i det forna Egypten *danskonsten* stora sympatier. Vid gästabuden uppträda merändels danserskor med tamburiner och kastagnetter eller krotaler i händerna. Och då de tillika ackompanjeras af en eller flera musikanter, blir det hela starkt påminnande om en nyegyptisk fantasija. Äfven vid likfärderna och vid griftbesöken förekommer dans.

Till de kvinnliga prestationerna hörde äfven bollkastning. Att döma af grafscenerna tyckes det, som om man i dessa gamla tider visat lika stor färdighet i sagda idrott, som någonsin vid våra dagars yppersta akrobattrupper. En ensam »konstnär» förstär handtera 4 bollar på en gång, och skall man riktigt visa sin öfverlägsenhet, står man icke längre på marken, man anlitar en medsystems rygg, hvarpå man sitter, under det att bollarna oafslätligt dansa omkring i luften.

Det täcka könet hade på sitt program likaledes pantomimer, af hvilka en och annan skulle kunna kallas historisk, ja hvarför icke förhistorisk? Redan på de äldsta egyptiska monumenten möter oss en framställning, som visar en farao, hvilken, stående, med ena handen omfattar hufvudhåren på en samling knäböjande (besegrade) fiender, medan hans andra hand, som omsluter stridsklubban, högt lyftes för att drabba ned på de olyckliga offren. Denna scen, som

under Egyptens hela historia så ofta omtages på tempelväggarna, se vi i *Beni-Hassan* travesterad på ett omisskänneligt sätt. De agerandes egenskap af kvinnor bidrager att öka det komiska, som redan ligger i ämnets behandling.

En annan bild från samma grafvar låter oss se tvenne kvinnor baklänges böja sig mot marken, som till och med beröres af den enas händer; medan en tredje kvinna, kapprak, för handen på något afstånd *öfver* dem bägge. Etiketten, som anbragts vid nu beskrifna bild, innehåller blotta ordet *vind*, och det är icke osannolikt, att scenen åskådliggör, huru vinden i sitt anlopp böjer säden mot jorden.

Musik var en bland de gamle egypternas käraste förströelser. Och under hela deras historia möta vi mångfaldiga intyg härom. Redan i pyramidtidens grifter äro musikaliska scener bland de vanligare afbildade, och de olika musikaliska instrumenten uppgå till ett stort antal.

I en af de ålderdomligaste bland dessa grafvar — Ptahhoptes — har man konstaterat såsom närvarande vid en koncert icke blott en apa, men — tre stycken vindthundar. Häraf har Dümichen nu nämnda urkunds utgifvare, tagit sig anledning betvifla Ptahhoptes (grafägarens) musikaliska begåfning, och jag nödgas i denna punkt ansluta mig till Dümichens uppfattning. Men i detta förhållande ligger intet hinder för erkännandet, att egypterna i allmänhet varit musikälskare och musikaliska. Hjälten i Blanches »Positivhataren» är en typ, som *mutatis mutandis* får sägas gälla för alla tider och alla bildade nationer, men han förblir ju alltid en abnormitet.

Jämte de många sträng- och blåsinstrumenten: harpa, enkel och dubbel flöjt, trumpet, pipa, luta, lyra — möta vi såsom medverkande handpukor och kastagnetter af ben eller trä, samt hvad vi skulle kunna kalla de *naturliga* kastagnetterna, hvarmed jag förstår händerna. Dessa tillhöra nog de äldsta och tidigast använda musikinstrumenten, och att man i Egypten betraktat dem såsom sådana, framgår af det sätt, hvarpå ordet »sjunga» skrifves ideografiskt, nämligen *med determinativet af en hand*. I gamla rikets grafvar är sången för öfrigt nästan alltid ackompanjerad af handklappning, tydligen för att takten skall markeras.

Egyptens regenter omhuldade gärna musikens utöfvare, och vi hafva anledning antaga tillvaron vid faraonska hofvet af ordentliga

orkestrar, hvilkas kapellmästare under gamla väldet kallades »sångdirigenter». Sångdirigenten var ofta tillika själf exekverande konstnär, och en dylik gammal juvenal berömmar sig i sin grafskrift bl. a. **däraf**, att han »dagligen genom skön sång förstrött faraos sinne — i palatset.»

* * *

De nu skildrade förströelsearterna kunde så att säga tagas en ad gangen», och det var väl det vanliga. Men det lät sig ock göra att förena flere eller färre bland dem, och skedde detta i samband med ett gästbud eller kalas, då hade man — skulle vi kunna säga — receptet till *en glad dag* färdigt.

»Att fira en glad dag» är ämnet för många betraktelser hos den egyptiske diktaren, och detta ämne ställes då gärna i antithes mot *döden*, som invigde en så lagom glad dag. Af de många inskriftställen, som omtala »den glada dagens» firande få vi utan svårighet en bild af huru en gammal egypter, ett par tusen år f. Kr., ville hafva den. Rikt klädd och smord med välluktande salvor och oljor skulle man intaga sin plats vid de på småbord eller själfva golfvet uppstaplade rätterna. Här smyckades man med kransar eller lösa knoppar af anisdoftande lotusblommor och — var värden rik — kanske ock med halsband af ädel metall eller pärlor. Själfva måltiden, som var mycket rundlig, serverades af kringgående manliga och kvinnliga tjänare, och bland gästerna synas bägge könen likaledes blandade om hvarandra. För att skölja ned maten nyttjades vin, förvaradt i krus, hvilande på prydliga ställningar, äfven de höljda af blomster och grönt. Man åt i allmänhet kopiöst vid dessa tillställningar, men drack ej mindre, hvilket för svagare hjärnor har menliga följder, såsom en del synnerligen drastiska grafbilder gifva vid handen. Damerna voro icke de, som togo minst för sig af nektarn, och en och annan »husfru» behöfde ej sällan manuel hjälp af sin tjänarinna för att dölja sitt något tvetydiga själstillstånd. Men dylika små äfventyr betraktades som ett lindrigt skämt, hvilket man icke ansåg sig böra lägga synnerlig vikt vid. Och besinna vi, att detta timade många hundra år *före* Kristus, samt taga tillika kännedom om bordsreglerna i det bildade Europa på 1600-talet *efter* vår frälsares börd, så döma vi nog mildt de gamla egypterna, hvilka genom sin behandling af kvinnan visat sig äga en betydande odling. —

Emellertid fortgick festen ostörd, i det rätterna interfolierades med musik, sång och dans af lejda tärnor, hvilka bedrefvo kallet såsom yrke. Vid måltidens slut kringburos eleganta vattenbäcken till gästernas tvagning, en så mycket naturligare åtgärd, som under ätandet fingrarna tjänstgjort som knif och gaffel. Så slog man sig i ro och njöt sitt *kéf* — som den moderne egyptern skulle säga. En och annan törstig själ läppjade väl ännu på vinet eller tömde en bågare öl, medan en sagoberättare eller någon diktare lade beslag på gästernas uppmärksamhet.

Herodotos berättar, hurusom efter de rike egypternas samkväm det var sed att låta en tjänare bära omkring en kista med ett lik i, och »var» — fortsätter han — »liket förfärdigadt af trä samt måladt och arbetet så mycket som möjligt utfördt efter naturen. Då tjänaren gick laget rundt, ropade han till en hvar, i det han pekade på liket: »Då du nu ser detta, så drick och var glad. Ty efter döden varder du likadan.» I våra museer — äfven i Upsala egyptiska fornsakssamling — hafva vi prof på dylika träbilder, som Herodotos på nyss anförda ställe hänvisar till. Och inskrifterna bevittna äfvenledes den gamle författarens sanningsenlighet i detta, som så många andra stycken. Se här ett så beskaffadt intyg, lånadt från en mycket bekant urkund (som för närvarande förvaras i British Museum):

»O broder! o make! o vän! — det är en afiden egyptiska, som ur grafvens djup tänkes tala till sin än på jorden vandrande make — »upphör icke att dricka, att äta, att hängifva dig åt dryckjom, att älska de sköna, att fira en glad dag, att oafåtligt följa ditt hjärtas bud. Låt icke sorgen få insteg i din själ! Hvad äro de år, man tillbringar på jorden, vore de än aldrig så många! Västern (grafvarnas värld) är sömnens land. Mörker hvilat tungt öfver dem, som där dväljas, sofvande i mumiegestalt. De vakna icke för att skåda sina anhöriga, de se icke sina fäder eller mödrar, de glömma sina hustrur och barn . . . . Jag vet icke mer, hvar jag är, sedan jag kommit till denna — dödens — dal. Gif mig rinnande vatten att dricka. Vänd mitt anlete mot nordanvinden vid vattnets rand, att dess svalka må lugna mitt hjärta i dess bedröfvelse. Han som bär namnet »den fullständiga döden nalkas», då han kallar till sig en och hvar, så komma de med hjärtat fylldt af bäfvan. Ingen är bland gudar och människor, som vågar betrakta honom. De store äro inför honom likadana som de små . . . . Han bortrycker barnet

från modern. likaväl som åldringen . . . . Man nalkas honom icke med böner, ty han lyssnar icke till åkallan, han ser icke åt den, som gifver honom offer af allehanda ting.»

Med en sådan blick på det kommande lifvet, är det icke så underligt, att den egyptiske författaren kunnat nedskrifva de om epikureism vittnande ord, hvilka utgöra inledningen till nu meddelade litteraturprof.

* * *

Hade de privata festerna en ganska storartad prägel, så måste detta i oändligt mycket högre grad gälla om de offentliga festerna, de till konungens ära begångna, eller de regelbundet vid någon helgedom firade högtiderna. Bland de sistnämnda togo säkerligen den thebanske Amons, riksgudens, årliga festligheter priset framom alla öfriga. Faraos hade själf högsta ledningen af denna högtid, vid hvilken Thebe blef skådeplatsen för det muntraste, mest bullrande folklif.

Från något yngre tid känna vi — tack vare historiens fader — den till gudinnan Basts (Artemis) ära firade högtid, som begicks i den i nordöstra deltat belägna staden Bubastis. Denna fest skall hafva försiggått under mycken ståt, och från alla kanter af Egypten skola deltagare af bägge könen hafva infunnit sig till den samma. Musikaliska förströelser med skallror och flöjter, ackompanjerade af sång och handklappning, utgjorde tidsfördrif för de egypter, som reste till festen, och hvilkas färd gick fram på Nilen, enär ju Bubastis låg vid en af flodens många armar. Då någon större ort passerades, gick man i land och gjorde upptåg med befolkningen på platsen — i äkta karnevalstil. Vid framkomsten till Bubastis slöt sig en hvar till den redan pågående högtiden, som dels bestod i offer till gudinnan Bast, dels i uppslupna samkväm, vid hvilka, som Herodotos påstår, mera drufvin konsumerades än eljest under hela året. Denna Bubastisfest har med allt skäl jämförts med den nu för tiden i det egyptiska Tanta hållna årsmarknaden, vid hvilken ägnas en lifligt omfattad dyrkan till ära för det mohammedanska helgonet Sejjid-el-Bedawi. Bägge hafva för öfrigt det draget gemensamt, att de icke tåla vid någon utförligare beskrifning inför en europeisk åhörarekrets.

En annan märkvärdig egyptisk högtid, som i Herodotos' dagar var i bruk, kallas med namnet *lykttändningsfesten*. Den försiggick

i staden Sais — i nordvästra deltat — och var förbunden äfven den, med offer, hvarjämte en storartad illumination åtföljde högtiden. Samma natt, som detta timade i Sais, illuminerades äfven på öfriga egyptiska orter, så att Herodotos med allt skäl kunnat påstå, att »då lyser det i hela Egypti land». Sais' manliga hufvudgudomlighet var Osiris, en form af solguden, och i den nu nämnda lykttändningsfesten hafva vi tydligen en bland solkultens många yttringar.

* * *

Vi hafva hittills hufvudsakligen uppehållit oss vid de gamle egypternas mer materiella förströelser — eller skulle de måhända saknat i *egentligaste* mening intellektuella njutningar? Bort det. Vid deras gästabad åt och drack man icke uteslutande, men — som vi sett — sagoberättaren och diktaren togo äfven gästernas uppmärksamhet i anspråk. Och jag kan försäkra Eder, att man i det forna Egypten äfven kunde helt och odeladt hängifva sig åt litterära nöjen, utan underlag af några sinnliga njutningar. Detta framgår otvetydigt bl. a. af den reaktion, som en del egyptiska författare sökte framkalla mot den yngre generationens allt för stora hängifvenhet åt vällefnaden. Se här hvad en dylik författare yttrar till en af sina lärjungar: »Man säger mig, att du öfvergifver bokrullarna och hänger dig åt nöjena, att du drifver omkring på gatorna, öfverallt där det doftar af öl, en doft som skadar dig i människors ögon. Den bringar nämligen din själ i fördärfvet. Du är som en bräckt åra, som icke tar åt venster eller höger. Du är som ett tempel utan sin gud, som ett hus utan bröd . . . O att du dock betänkte, huru förskräckligt vinet är, att du ville afsvärja bruket af Zythosdrycken», o. s. v. Slutet på anförandet tager gestalten af en varm rekommendation för de bokliga idrotterna, ty som det heter på ett annat ställe »ingenting öfvergår i värde bokrullarna».

Det skulle vara angenämt att nu få dröja något längre vid egypternas litterära sysselsättningar och förströelser, och vi skulle då blifva i tillfälle att iakttaga, att äfven de hade sina *Schöngeist*, liksom de icke heller försmädde att lägga vikt vid den litterära formens afrundning och utmajsling. Bon-mots och kvicka infall möta oss öfver allt i skrifvarelitteraturen, och vitsen — en lägre form af fantasi- och förståndsverksamhet -- odlades flitigt sedan äldsta tider. Hvad sistnämnda genre vidkommer, kan man, tror jag, utan att vara

allt för djärf, våga påstå, att de gamle egypterna i uppfinningsförmåga och träffsäkerhet öfverträffat ordlekens målsmän hos oss i staden vid Göta älf, liksom de skänkt samma företeelse ett inflytande på statslivets område, hvartill blott enstaka motsvarigheter från andra land torde kunna uppvisas: icke så få medlemmar af egypternas pantheon hafva nämligen genom en ordlek fått den realitet, som i den religiösa kulten är dem tillerkänd.

Att här öfverblicka egypternas litteratur, och särskildt den roande delen af den samma eller skönlitteraturen: sagor, visor, berättelser, episka dikter, o. s. v., skulle föra oss för långt, i synnerhet som vi då tillika skulle meddela prof på de särskilda diktarterna.

Den egyptiska konsten såsom förströelsemedel och de uttryck, den *så till vida* vunnit, skulle också med fog kunna lämna oss ämne till en utförlig betraktelse, hvarvid vi bl. a. finge tillfälle att belysa frågan om karrikatyrens uppkomst i sammanhang med världens äldsta kända karrikatyror, hvilka som bekant härstamma från det gamla underlandet vid Nilen. Men tiden ilar och Edert tålmod får ej sättas på ett allt för hårdt prof. Jag nödgas därför till det meddelade inskränka min skildring för i dag, i hopp att längre fram få återkomma till denna del af det synnerligen lockande ämnet.

Blicka vi tillbaka på den föregående framställningen, så har den, som jag vill tro, ådagalagdt, hvad jag i min inledning anticipationsvis vågade yttra, att de gamle egypterna förstodo konsten att i glädje och förströelser — ofta af ganska ädelt slag — hämta vederkvickelse under den oafåtliga och tunga kamp för tillvaron, som de i likhet med andra folk haft att genomgå. Samma framställning har också upprepade gånger visat sanningen af den gamla satsen: »ingenting nytt under solen». Vi sågo ju huru en skara moderna seder och bruk i snart sagdt alldeles oförändrad form återfunnos i det forna Egypten. Det vore en lätt sak att mångdubbla antalet af likhetspunkterna mellan förr och nu. Men vi behöfva nog icke uppträda som häfdare af de gamle egypternas rätt till en hedersplats bland den moderna odlingens historiska föregångare, ty den egyptologiska vetenskapen har en för bred basis, att dess hufvudresultat skulle kunnat misskännas af en bildad allmänhet.

OM TANKEARBETETS RÄTT.

AF

HJ. L. HAMMARSKJÖLD.

Som vi alla veta, kan det mänskliga arbetet sägas vara af två väsentligen skilda slag: andligt arbete eller tankearbete å ena sidan, kroppsligt arbete å den andra, hufvudets arbete och handens. Icke är dock gränsen mellan dessa arter alldeles skarp eller i hvarje särskildt fall lätt att med full bestämdhet uppdraga. Ett andligt element ingår alltid i det kroppsliga arbetet, också då detta är af enklaste beskaffenhet och t. ex. består i att skjuta en skottkärra längs en brädgång eller bära en börda tegel. Omvänt förhåller det sig ju äfven så, att ett andligt arbete, äfven om det är af den mest eteriska beskaffenhet, gärna är förenadt med ett visst mått af yttre verksamhet, såsom för nedskrifvandet af en dikt, för framställandet af ett tonverk, för att nu ej tala om de rörelser i tanke-lifvets kroppsliga centrum, hvilka kunna åtfölja den andliga verksamheten. Huruvida ett arbete är att hänföra till den ena eller andra arten, måste således bero därpå, hvilketdera elementet är det hufvudsakliga, en regel, som visserligen icke alltid, men dock oftast ger en fullt tillräcklig ledning. Ingen tvekar att kalla en Tizians verksamhet andlig, men inordna målandet af ett plank eller strykandet af en ångbåts sidor under kroppsarbete, eller att göra motsvarande skillnad mellan skaldens och renskrifvarens, mellan en Rubinsteins och positivspelarens prestationer.

Föga rimligt vore det, om rättsordningen, som har till uppgift att normera lifvet, men som ej får göra våld på detta, icke skulle fästa något afseende vid denna genomgripande åtskillnad mellan and-

ligt och kroppsligt arbete, om för rätten manuskriptet till Runebergs Kung Fjalar blott vore ett papper med krumelurer, eller låt vara med stilprof, Lionardos Den heliga Nattvarden blott ett stycke färgad vägg. Att i dylika fall konstskapelsen, det andliga innehållet, är af en ojämförligt större betydelse, än de använda yttre materialerna kan icke vara för rätten likgiltigt, och man instämmer nu för tiden gärna med den fornmomerske jurist, som förklarade, att det vore löjligt, om en Apelles' nedlagda arbete skulle anses rättsligen underordnad den nästan värdelösa yta, på hvilken det fått verka, och att därför eganderätten till denna senare borde vika för konstnärens anspråk.

Men det andliga arbetets juridiska betydelse är ingalunda uttömd eller ens karakteriserad därmed, att det kan vara bestämmande för rätten till ett visst föremål, som genom detsamma fått sin gestalt. En dylik verkan kan äfven kroppsarbete utöfva. Skillnaden mellan tankearbete och materiellt arbete framträder på ett mera afgörande sätt. Det senares produkt är själfva det materiella föremålet i dess nya gestalt, och för att åstadkomma ett annat dylikt föremål fordras ett upprepande af samma arbete. Den andliga verksamheten åter har till egentligt resultat icke det påtagliga alster, hvaråt det gifvit upphof, utan något andligt, en idé, en kombination, en form, och när denna en gång framträdtt, kräfvver det åtminstone icke samma mått af tankearbete att gifva den tillämpning på ett nytt kroppsligt föremål. Jag vill denna gång välja ett exempel från teknikens område. Det är icke lättare att uthamra den ena järnstången än den andra af lika beskaffenhet, men det är ojämförligt lättare att tillverka en anghammare än att uppfinna en sådan och tillverka den första. Detta vill icke säga något annat än det, att det andliga arbetets produkt icke, såsom händelsen är med det materiella arbetets, är instängd inom ett visst påtagligt föremåls gränser, att den fast mera kan ingå i och gifva värde åt en obegränsad mångfald af saker.

Måhända är det ej alldeles öfverflödigt att erinra därom, att, eftersom gränsen mellan de båda hufvudarterna af arbete, såsom förut nämnts, saknar skärpa, den nu påvisade åtskillnaden hänför sig till det väsentliga i en verksamhet och i dess resultat.

Arbetets rätt afser att gifva arbetet dess lön. (Vi sysselsätta oss icke nu med den s. k. rätten till arbete eller dylikt). Frågar

man sig nu, på hvilket sätt tankearbetaren, på hvilket sätt kroppsarbetaren får sin lön, så finnes ett gemensamt, visserligen mycket allmänt hållet svar: antingen genom betalning af en arbetsgifvare eller genom verksamhet för egen räkning; i förra fallet är det arbetsgifvaren, i det senare arbetaren själf, som tillgodogör sig arbetsprodukten. Det är just vid detta tillgodogörande af arbetsprodukten, som vi skola uppehålla oss. Däremot förbigå vi aftalsförhållandet mellan arbetare och arbetsgifvare såsom för vårt ämne erbjudande jämförelsevis föga intresse. Men härmed är framställningen icke inskränkt till att afse blott det fall, att arbetaren arbetar för egen räkning. Möjligheten att tillgodogöra arbetsprodukten är nämligen uppenbart en nödvändig förutsättning därför, att arbetsgifvaren skall kunna gifva arbetaren någon lön för arbetet.

När någon verkställer materiellt arbete för egen räkning, får han sin godtgörelse antingen i och med den omedelbara nytta, som arbetet bereder honom, eller genom arbetsproduktens öfverlåtande emot vedergällning. Han behöfver ej befara, att, om lagen ej ger honom ett särskildt skydd, någon annan skall beröfva honom mödornas lön. Arbetets produkt är ju en sak, öfver hvilken han enligt vanliga regler kan förfoga med andras uteslutande, som han kan efter behag sälja eller uthyra eller behålla för sig själf. Andra personer kunna visserligen åstadkomma liknande saker och därigenom konkurrera med honom. Men denna konkurrens kan icke kallas orättmätig eller mördande, ty de andras möda har ej underlättats genom hans arbete; ingen har dragit fördel af den andre.

Helt annorlunda förhåller det sig med tillgodogörandet af det andliga arbetets produkter. Äfven om de äro förkroppsligade i materiella föremål, kan arbetaren dock icke genom sitt herravälde öfver en viss sak med någon säkerhet utestänga andra från att tillägna sig frukten af hans ansträngningar, att använda resultatet af hans tankearbete för att utan egen lika stor möda åstadkomma liknande materiella föremål. Man kan genom eftergörande draga fördel af annans andliga verksamhet och sålunda bereda denne en konkurrens, som är undergräfvande, emedan konkurrenten icke behöfver göra om hela arbetet, utan är befriad från just den väsentligaste, nämligen den andliga, delen däraf. Tankearbetarens enda naturliga och på de vanliga reglerna om eganderätt grundade skydd emot dylikt består däri, att han hemlighåller tankearbetets resultat, men denna

utväg är alltid osäker och oftast uppenbart oförenlig med resultatets ekonomiska tillgodogörande, särskildt när detta skall ske genom af-sättning. En skrift, ett verk af de bildande konsterna får ej för-hemligas, om upphofsmannen vill draga någon inkomst däraf, och något motsvarande kan sägas om de flesta industriella uppfinningar. Tankearbetaren kan sålunda behöfva ett särskildt rättsligt skydd, ett monopol, som innebär förbud för andra att utan hans samtycke använda det, som är resultatet af hans andliga arbete.

Hittills har jag hållit mig blott till den ekonomiska sidan. Men ett monopol för tankearbetaren påkallas äfven af ett personligt intresse i en grad, som ej har någon motsvarighet i afseende på kroppsarbetare. Hvarje arbete har sin ära, för hvarje arbetare är det af vikt att få bestämma, om hvad han åstadkommit skall komma inför offentligheten, till upphofsmannens heder, om det är godt, till skam för honom, om det är underhaltigt. Emellertid är detta uppen-barligen af vida större betydelse för tankearbetaren än för kropps-arbetaren. Den andliga produkten är ju ett vida intimare uttryck för personligheten än den materiella, och den förra kan ju medföra långt gående politiska, sedliga, religiösa verkningar. Det skydd, som kroppsarbetaren i personligt afseende kan behöfva, har han för öfrigt tydligen redan i sin makt öfver den tillverkade saken, medan tankearbetaren är hänvisad till hemlighållandets otillräckliga hjälp-medel. Dessutom är för den senare själfva sättet för offentliggöran-det af mycket stor betydelse.

Det i det föregående framställda har, som jag vågar hoppas, be-redt väg för den insikten, att tankearbetaren, dels för att kunna draga ekonomisk fördel af sitt arbete, dels för att ej kränkas i ett ömtåligt personligt intresse, kan behöfva ett särskildt rättsligt skydd däremot, att andra begagna arbetsprodukten, ett monopol, som till sina följder (enligt mångas åsikt äfven till sin juridiska natur) mot-svarar den uteslutande rätt, som enligt den allmänna rättsordningen tillkommer ägaren af en sak med afseende på dennas tillgodogörande. Tiden kan därför vara inne att på något närmare håll betrakta det andliga arbetet med hänsyn till befogenheten i olika fall af särskildt rättsskydd.

Man kan, om man så vill, i viss mening skilja emellan det and-liga arbete, som *skapar*, och det andliga arbete, som blott *upptäcker*. Vi kunna åt filosoferna öfverlämna till besvarande frågan, om män-

niskoanden verkligen kan åstadkomma något nytt, eller om tvärtom äfven den skenbart skapande verksamheten endast och allenast har till resultat, att något redan förut existerande bringas i dagen, om sålunda t. ex. det andliga innehåll, som skalden inlägger i sin dikt, målaren i sin tafla, är af evighet och i själfva verket blott uppenbarar sig för hans inre öga, så att han sedan kan framlägga det för andra, mindre klarsynta. För oss är det tillräckligt att konstatera, hurusom, enligt all erfarenhets vittnesbörd, vissa andliga eröfringar äro af den art, att de, sådana de till sin egentliga innebörd äro, endast kunna göras af en enda, medan däremot andra områden kunna af flere personer, som verka oberoende af hvarandra, införlifvas med mänsklighetens andliga egendom. Detta är mähända ett dunkelt tal, men skall genom några exempel förtydligas. Man kan icke tänka sig, att en och samma dikt författas af flere olika personer. Schillers *Die Räuber*, Goethes *Faust* må vara än så trogna uttryck för andliga strömningar, som genomgingo de tider, då de författades; ingen kan dock på fullt allvar påstå, att, om Schiller och Goethe aldrig lefvat, dessa skaldeverk i allt fall skulle blifvit skrifna. Lika litet kan det antagas, att den Sixtinska Madonnan skulle kommit till, äfven om Rafael aldrig fört en pensel. — Men tvärt om kan man vara ganska viss, att krutet skulle förr eller senare blifvit uppfunnet, äfven om det ej hade upptäckts af Barthold Schwarz, eller hvem det nu var. På motsvarande sätt förhåller det sig med åtminstone de flesta uppfinningar af någon verklig betydelse, däremot visserligen ej med sådana, som för sitt värde hafva en blott nyck att tacka, likasom ej heller med mönster och modeller, hvilka i förbigående sagdt icke blifvit föremål för den svenska lagstiftarens åtgärd. Jämte de industriella uppfinningarna må nämnas de teoretiska eller egentliga upptäckterna. Icke kan man föreställa sig, att tyngdkraften och elektriciteten skulle förblifvit okända till tidernas slut, därest icke den eller den vetenskapsmannen lefvat och verkat. Icke hade Nilens källor och Kongos lopp varit eviga gåtor utan vissa Afrikaresandes bragder. Behöfdes något bevis för den egenskapen hos industriella uppfinningar och vetenskapliga upptäckter, att de ej äro bundna vid och beroende af vissa personers verksamhet, skulle väl ett sådant ligga i det allbekanta förhållandet, att upptäckter och uppfinningar så ofta göras samtidigt af olika personer, som ej hafva kännedom om hvarandras afgörande steg mot målet, ett annat

däruti, att man icke sällan kan efteråt noga följa det successiva närmandet till en upptäckt eller uppfinning.

Åt denna motsats, hvilken för öfrigt icke alltid är skarp eller lätt skönjbar, emellan den genom en viss persons individualitet på ett afgörande sätt bestämda andliga produktionen, och den andliga produktion, i hvilken den ene producenten kunnat eller kan ersättas med en annan utan resultatets förändring, är det, som man kan gifva ett kort, ehuru till äfventyrs ovetenskapligt, uttryck genom att kalla den förra verksamheten skapande, den senare upptäckande och den förras resultat skapelser, den senares upptäckter (i vidsträckt bemärkelse).

Äger nu denna åtskillnad mellan skapelser och upptäckter någon rättslig betydelse, någon betydelse för befogenheten och innebörden af det särskilda rättsskydd, som den andlige producenten kan behöfva? På denna fråga kan man utan tvekan gifva ett jakande svar.

En andlig skapelse kan endast eftergöras, men en upptäckt kan man vare sig efterapa eller göra af nyo, oberoende af den föregående identiska upptäckten. Häraf följer, att ett monopol för producenten med afseende på ett andligt alster af förra slaget blott förhindrar andra att tillgodogöra sig frukten af monopolinnehafvarens arbete, medan däremot genom en uteslutanderätt till en upptäckt äfven den, som själfständigt gjort samma upptäckt, utestänges från dess begagnande. En författare, som har monopolrätt å sin skrift, s. k. litterär eganderätt till denna, kan icke hindra en annan att utgifva och ekonomiskt tillgodogöra sig ett arbete, som denne senare verkligt själf författat, ty detta arbete kan omöjligen vara identiskt med den skrift, som monopolen afser. Om återigen en person har uteslutanderätt med afseende på ett visst slags industriellt alster, t. ex. har patent på rökfritt krut af viss beskaffenhet, hjälper det ej en annan, att han alldeles själfständigt uppfunnit samma krutsort, hvilket ju är möjligt. Den svenska patentlagen fritager från att genom annans patent hindras att utöfva den patenterade uppfinningen endast den, som före patentansökningen redan inom riket utöfvat den samma eller för utöfningen vidtagit väsentliga åtgärder.

Ett monopol för producenten med afseende på en upptäckt åstadkommer salunda ett vida större intrång i andra personers handlingsfrihet än en uteslutanderätt att tillgodogöra en andlig skapelse. I

följd häraf kan man långt snarare antaga ett monopol af förra slaget såsom öfverensstämmande med den allmänna rättsuppfattningen och ägande bestånd äfven utan uttryckligt lagbud, än man kan tillerkänna monopolrätt å upptäckter en dylik så att säga själfskrifvenhet. En vanlig människa torde med ett lika obetingadt nej besvara följande båda frågor: Är det rätt, att en annan skall mot min vilja få utgifva, hvad jag författat? Är det rätt, att jag icke skall få tillgodogöra en uppfinning, som jag själf gjort, emedan en annan, som jag icke visste om, förut gjort samma uppfinning?

Nu kan det anmärkas, att den senare frågan är oriktigt stäld, och att svaret på densamma måst blifva jakande, om den gällt eftergörandet af en annans uppfinning. Det senare är måhända sannt. Men en regel, enligt hvilken en upptäckare vore skyddad endast emot upptäckstens eftergörande, skulle vara högeligen opraktisk. Icke ofta skulle det nämligen kunna bevisas, att eftergörande och icke ny själfständig upptäckt föreligger. Det är just skillnaden emellan en skapelse och en upptäckt, att den förra under inga förhållanden kan upprepas utan eftergörande, medan en upptäckt, som är identisk med en föregående, verkligen kan vara originel, äfven om kännedomen om den första upptäckten är vidsträckt spridd. Svårigheten blir så mycket allännare, som det oftast är omöjligt att på en gång ekonomiskt tillgodogöra och hemlighålla en upptäckt, t. ex. en industriel uppfinning; de viktigaste undantagen finner man inom den kemiska industrien, hvars målsmän också — för öfrigt äfven af en annan grund — ofta äro mycket ljumma vänner af patentskyddet. Det finnes verkligen ett skydd för fabriks-hemligheter, hvilket icke utesluter tillgodogörandet af identiska uppfinningar; men ett sådant skydd kan näppeligen gälla emot annat än förrådandet af anförtrodda hemligheter och är svårt att göra effektivt.

En annan följd af skillnaden mellan andliga skapelser och upptäckter är den, att en i tiden obegränsad, s. k. evig, monopolrätt kan tänkas vara välgrundad i afseende på de förra, men omöjliga beträffande de senare. Man kan förstå, att tillgodogörandet af en andlig produkt, hvilken utan en viss persons verksamhet aldrig skulle hafva kommit till, för all framtid förbehålles denna person och dess rättsinnehafvare. Om någon hade monopol på utgifvandet af t. ex. Shakespeares skrifter och därför kunde försvåra eller förhindra deras spridning, skulle sakerna dock äfven i värsta fall icke stå sämre, än om

Shakspeare aldrig förfvat. Men det skulle vara alldeles obegripligt och orimligt, om en industriel uppfinning kunde för beständigt monopoliseras till förmån för en, oaktadt samma uppfinning skulle hafva gjorts af en annan, måhända helt obetydligt senare. Vi få icke glömma, att äfven de nu vanligaste förfaringssätt och föremål en gång varit nya uppfinningar. Icke kan man tänka sig glaset för alltid monopoliseradt till förmån för arvingarne efter den, som likt berättelsens feniciske sjöman först såg salpeter, sand och aska smälta tillsammans.

Olikhet i tidsmättet för monopolrättigheter af båda slagen kan påkallas äfven af en annan omständighet. Tankearbetarens personliga intresse är nämligen vida starkare i fråga om skapelser än beträffande upptäckter. De förra äro enligt sakens natur skarpare präglade af arbetarens individualitet än de senare. En författare, en bildande konstnär gifver i sitt verk vida mera af sin personlighet, än en tekniker i sin uppfinning; den förre blottar sin känsla och fantasi, måhända hela sin själs historia, den senare visar blott prof på sitt förstånd och sina kunskaper. Det kan därför vara rimligt, att skyddet för en skapelse under alla omständigheter varar under skaparens hela lifstid, utan att en motsvarande regel gäller beträffande upptäckter.

De nu framhållna åtskillnaderna tyckas äfven hafva varit bestämmande för den svenske lagstiftaren. Han låter nämligen monopolrätten å en skrift eller ett konstverk alltid gälla åtminstone så länge författaren eller konstnären lefver. Vidare utmäter han i afseende på skrifter den normala skyddstiden så rundligt som till 50 år utöfver författarens lifstid, medan däremot en patenträtt är till sin varaktighet alldeles oberoende af uppfinnarens lifslängd och begränsad till 15 år från patentansökningen.

Klart är nu emellertid, att ifrågavarande synpunkter ingalunda gifva tillräcklig ledning för bestämmande af skyddstiden. Man finner också, att en och samma lagstiftnings tidsmätt äro mycket olika med afseende på särskilda fall, som dock tillhöra samma hufvudgrupp. Sålunda upphör enligt vår lag skyddet för alster af de bildande konsterna delvis redan vid konstnärens död och fullständigt 10 år därefter, alltså vida tidigare än den litterära äganderätten.

Det vore en oriktig föreställning, om man trodde, att det ländet till större fördel för tankearbetaren, ju längre skyddstiden utsträcker.

Icke många andliga produkter äro hvad man kallar odödliga, och allra minst odödliga i afseende på ekonomiskt värde. Väl känt är t. ex., huru hastigt afsättningen af en bok vanligen aftager för att efter en tid alldeles upphöra. Detta är ju också endast den naturliga följd af smakrikningens förändring och af nya faktiska förhållandens tillkomst eller uppdragande samt nya böckers utgifvande. Exempelen öfverflöda både inom den sköna och den teoretiska litteraturen, och med hvarje dag synes förvisningen till litteraturens historia inträda allt tidigare. Resultatet är, att ett monopol å en skrift vanligen efter en icke synnerligen lång tid saknar all, eller åtminstone all nämnvärd, ekonomisk betydelse. Viktiga undantag finnas dock; såsom sådana må anföras poesiens förnämsta mästerverk. Vill man förläna skydd för dylika undantagsfall — hvilket för öfrigt af skäl, som längre fram skola vidröras, kan vara mindre rådligt — utan att på samma gång gifva ett gagnlöst monopol åt författare, hvilkas skrifter äro underkastade ålderns vanliga lagar, kan detta ske genom den anordning, som under en tid varit här i Sverige tillämpad, att skyddet för en skrift varar huru länge som helst, så framt blott ej större mellantid än vissa år skiljer de på hvarandra följande upplagorna. — Emellertid, äfven om så vore, att skydd för gamla skrifter hade ekonomiskt värde, är det föga antagligt, att detta ofta skulle komma författaren eller hans afkomlingar till godo. Oftast säljes af naturliga skäl skriften, d. v. s. monopolrätten, till en förläggare, och man kan svårligen föreställa sig, att denne gifver någon nämnvärd betalning för den högst ovissa utsikten, att monopolrätten i en aflägsen framtid skall hafva något värde. Det om författare sagda kan omedelbart tillämpas äfven på bildande konstnärer. Såväl de ena som de andra hafva sålunda i allmänhet på sin höjd ett helt obetydligt ekonomiskt intresse i en långt utsträckt skyddstid. Därtill kommer, att det personliga intresset snarare går i motsatt riktning. Om ett verk kommer att röna uppskattning och efterfrågan i sena tider, måste upphofsmannen hellre önska, att det då kan fritt spridas, än att en aflägsen arfvinge till honom själf — eller t. o. m. till hans förläggare — äger i sin makt att undertrycka hans skapelse, måhända därtill föranledd af religiös, litterär eller konstnärlig fanatism; Luthers rättsinnehafvare kan vara en katolik.

Att äfven de flesta industriella uppfinningar snabbt blifva föråldrade och värdelösa i följd af teknikens oafåtliga framsteg, ligger

i öppen dag. Den begränsning af skyddet, som härigenom kan motiveras, har emellertid icke så stor betydelse, eftersom monopolrätten med afseende på en upptäckt i allt fall måste vara kortvarig.

Men äfven en annan synpunkt än gagnet för monopolinnehafvaren kräfver beaktande. Rätten bör ej genom ett monopol förskaffa tankearbetaren en oskäligt stor vedergällning för hans verksamhet. Hvad som är lagom, och hvad som är för mycket, måste bedömas med hänsyn både till verksamhetens och resultatets beskaffenhet och till samhällets fördel af frihet från monopol; intetdera intresset får ensidigt göra sig gällande. Detta kan synas besynnerligt och emot tankearbetaren orättfärdigt, när man därmed sammanhåller, att kroppsarbetaren har en i tiden obegränsad rätt, äganderätt, till arbetsprodukten, utan att det gör någon åtskillnad, huru stor lön för sin möda han därigenom erhåller. Jag kan ej nu inlåta mig på någon behandling af äganderättens teori, såsom nödvändigt vore för ett fullständigt granskande af antydda betänkligheter. Fast mera måste jag inskränka mig till att påpeka en olikhet emellan det kroppsliga och det andliga arbetet, hvilken olikhet synes mig vara af den betydelse, att den i tiden obegränsade monopolrätten i afseende på andliga produkter redan på grund af densamma ej behöfver anses stå och falla med den ständigt varande äganderätten till saker. Tankearbetaren och kroppsarbetaren stå nämligen i helt olika förhållande till de materialier, som de i sin produktion använda. Kroppsarbetarens materialier tillhöra honom ensam; tankearbetaren, äfven den mest själfständige, öser ur den andliga skattkammare, som genom föregående generationers arbete blifvit fylld, och som tillhör hela mänskligheten.

I själfva verket finner man äfven, att t. o. m. lagstiftare, hvilka uttryckligen åt en art af monopolrätt med afseende på andliga produkter gifva benämningen äganderätt, dock inskränka denna monopolrätt på ett sätt, hvartill i fråga om äganderätten saknas motstycke. Synnerligen karakteristiskt är i detta afseende Konventets förfarande (1793). Det inskränkte nämligen den s. k. litterära äganderättens varaktighet till 10 år efter författarens död, oaktadt denna äganderätt, enligt Konventets utskott, är af all äganderätt den, som minst kan bestridas, och den, hvars tillväxt minst kan såra den republikanska jämnligheten och göra friheten förfång. På liknande sätt fäste den svenske lagstiftaren (1841), allt under förklaring, att

en skrift utgör författarens eller hans rättsinnehafvares lagliga egen- dom, rättighetens fortvaro vid det förut omnämnda villkoret, att upp- lagorna skulle med högst viss mellantid följa på hvarandra. För öfrigt är den nu gällande lagen med sina fasta tidsmått för monopol- rättens varaktighet betitlad Lag angående äganderätt till skrift.

Likasom skyddstidens längd begränsas därigenom, att skydd ut- öfver ett visst mått skulle vara för tankearbetaren onyttigt eller obehöfligt eller skulle komma i strid med ett starkare allmänt in- tresse, på samma sätt kan af dylika anledningar hvarje skydd böra förnekas. I hvilka fall ett monopol sålunda är onyttigt eller onö- digt, eller ett öfvermåttigt allmänt intresse förhindrar monopol i trots däraf, att ett sådant verkliga skulle för tankearbetaren vara af nöden, skall i det följande undersökas. Först må dock den anmärkningen få ett rum, att med afseende på en och samma and- liga produkt skydd kan vara motiveradt i *en* riktning — emot *ett* sätt för dess tillgodogörande — men icke i en annan.

Om det, som tanken skapat eller upptäckt, är väsentligen afsedt för tankearbetarens eget begagnande och ej för tillgodogörande genom afsättning i någon form, om sålunda verksamheten i det omedelbara gagnet af produktens brukande har sin afsedda och tillräckliga godt- görelse, finnes ingen anledning att medgifva ett monopol. Endast när mödans lön kan förminska i följd af konkurrens, kan ett sådant vara på sin plats. På grund häraf bör ett sätt, som man uttänkt t. ex. för anordnande af sina studier eller för sysslornas fördelning inom hushållet, icke vara föremål för monopol. Så länge det ifråga- varande systemet är ens hemlighet, kan man naturligtvis sätta det pris man behagar på dess utlärande, men man kan ej förbjuda någon- som fått kännedom om anordningen, att tillämpa densamma. Stun- dom kan det emellertid vara svårt nog att afgöra, huruvida en tanke- produkt är afsedd väsentligen för eget bruk eller tvärtom beräknad för afsättning, så att konkurrens kan skadligt inverka på dess tillgodo- görande. Ett bekvämt bokföringssätt, en praktisk metod för annon- sering eller för utsändande af reseagenter, ett godt system för krea- turens utfodring kunna utan tvifvel vara ägnade att i förhållande till medtäflare bereda köpmannen, fabrikanten eller jordbrukaren en viss fördelaktig ställning, hvilken han förlorar, om samma metod blir allmänt gängse därigenom, att andra, som det heter, stjäla hans idé, d. v. s. eftergöra det han uttänkt. Men det är dock frågan

värddt, om ej den fördel, som skördas omedelbart genom idéns begagnande, och som genom ingen konkurrens kan förminsкас, är af en alldeles öfvervägande betydelse.

Vissa andliga produkter, som äro ämnade för afsättning, hafva den beskaffenhet, att de alldeles icke kunna eftergöras i anseende till det, som ger den deras egentliga värde. Konkurrens är därför omöjlig och monopol obehöfligt. Detta gäller sålunda om prestationer af öfvergående art, sådana som skådespelarens, den exekverande musikerns, lärarens. Naturligtvis kunna dylika tankearbetare konkurrera med hvarandra och äfven imitera den ene den andre. Men ifrågasvarande prestationer äro af en så högst personlig art, att det för den ene tankearbetaren egendomliga, som just uppskattas på marknaden, icke kan af den andre återgifvas. Det är karakteristiskt, att på dessa områden konkurrenter sällan imitera och imitanter sällan konkurrera. Det må lämnas därhän, hvilken andel t. ex. i en skådespelares »oefterhärmlighet» eller en sångares »oförliknelighet» allmänhetens föreställning eller inbillning har; resultatet, att verklig konkurrens genom eftergörande är omöjlig, förblifver i alla fall det samma. Jag afstår äfven från att söka utreda, om fonografen och dess fullkomningar kunna väntas åstadkomma någon ändring i dessa förhållanden; den frågan må höra framtiden till.

Det skulle i förbigående sagdt kunna ifrågasättas, om ej verk tillhörande de bildande konsterna äro af den nu berörda grunden tryggade emot konkurrens. En originalmålning kan ju ej ersättas genom en kopia och ännu mindre genom ett träsnitt eller dylikt. Äfven riktigheten häraf förutsatt, får man icke glömma, att konstnärens ekonomiska intresse sträcker sig också till det tillgodogörande af konstverket, som kan ske genom reproduktion af olika slag. Dessutom har han ett starkt personligt intresse i att vara herre öfver spridningen af föremål, som återgifva hans konstverk.

Jämväl på annat sätt än det nyss behandlade kunna för afsättning ämnade andliga produkter åtnjuta ett naturligt skydd, som gör monopol obehöfligt. Detta är händelsen, när monopol skulle vara nyttigt endast under en så kort tid, att eftergörande icke så hastigt kan ske. Såsom exempel må anföras innehållet i en nyhetstidning. Det försprång på några timmar, som en tidning har, kan under utvecklade förhållanden vara fullt tillräckligt för att göra konkurrens genom telegramernas eller notiseternas eftertryckande

alldeles oskadlig. Och när det, såsom i vår lag, är föreskrifvet, att, när tidning eftertrycker tidning, källan skall uppgifvas, kan lånet t. o. m. vara öfvervägande nyttigt för den ofrivillige långifvaren, emedan det gör reklam för honom såsom meddelande färsk och intressanta nyheter. Ett annat fall, då ett försprång af naturlig art kan gifva fullgod ersättning för ett rättsligt monopol, finner man i afseende på s. k. saison-varor. När sådana icke kunna mycket hastigt eftergöras, behöfva de nämligen intet skydd, ty, när eftergöraren hinner blifva färdig med sina imitationer, är rätta tiden för afsättning redan förbi. Det arbete, som förutser blifvande moder eller t. o. m. bidrager till att införa sådana, kan sålunda ofta inhösta sin lön lika väl utan som med ett särskildt monopol.

Är afsättningsperioden tillräckligt lång, för att konkurrenter skola hinna få sina eftergjorda varor färdiga och skynda till för att dela vinsten, gifver dock i många fall försteget i tid en ganska fullständig trygghet emot konkurrens. Sådant är förhållandet, när den påräkneliga vinsten uppenbart är så liten, att den visserligen kan räcka åt en, men omöjligen betala fleras uppoffringar. Åtminstone i vårt land ställer sig saken på detta sätt med de flesta böcker, för såvidt de öfver hufvud löna utgifvandet. Vill någon eftertrycka en bok, måste han underkasta sig nya tryckningskostnader, hvilka ju till god del äro oberoende af upplagans storlek och måste återgåldas genom afsättning af ett flertal exemplar. Får han icke sälja så många, hvilket i följd af konkurrensen med den ursprunglige utgifvaren lätteligen inträffar, är det en klen tröst, att denne, som kanske måst vidkännas äfven författarearvode, till äfventyrs gör en ännu större förlust. Vi finna ju också stundom i våra tidningar införda annonser, i hvilka »till förekommande af kollision» tillkännagifves, att ett så eller så beskaffadt arbete skall utkomma. Äfven i fall, då, såsom regelmässigt i fråga om öfversättningar, den ene utgifvaren ej har någon som helst rätt att utestänga den andre, kan man vänta, att en dylik varning beaktas.

Men det kan vidare utgöra en väsentlig fördel att vara den förste på marknaden. Möjliga konkurrenter kunna i följd häraf blifva för lång tid stälda i skuggan. Man hinner, medan man ännu är den ende inom branschen, knyta viktiga affärsförbindelser, göra sitt namn eller sin firma eller sitt märke kända, måhända till och med så, att de i allmänhetens föreställning på ett svårupplösligt sätt förbindas

med varan. Vi veta, med hvilken energi man plägar för oss framhålla den eller den tillverkningens egenskap af »äkta» eller af att härstamma från den ursprungliga fabriken. Detta är ett tecken på den betydelse, som försteget i tid har; ett annat består däruti, att affärsmän stundom i spekulationsafsigt nedlägga möda och kostnad för att i marknaden införa varor, å hvilkas försäljning de icke hafva något monopol. I själfva verket gäller det också, icke blott att »den, som kommer först till kvarnen, får först mala», utan äfven, att han blir bäst bekant med mjölnaren, hvilket kan vara nyttigt nog.

Hela eller nästan hela den sistbehandlade fördelen kan emellertid lätt göras om intet. En konkurrent behöfver blott af allmänheten förväxlas med den ursprunglige producenten. Faran för en dylik, tillfällig eller med afsigt framkallad, förväxling är för öfrigt vida allmänare. Den hotar icke blott den, åt hvilken en tids försprång beredt en förmånlig ställning, utan alla, som lyckats åt sig och sina varor vinna förtroende och anseende. Ett sådant förtroende och anseende kommer icke af sig själf. Dess förvärfvande fordrar ofta materiella uppoffringar, för hvilka endast framtiden kan gifva vederlag. Framför allt förutsättas beräkning, noggrannhet och omsorg. Det kommersiella eller industriella anseendet kan därför redan i sig själf, och icke blott såsom frukt af det försteg i tid, hvilket en upptäckare kan hafva framför sina efterapare, räknas såsom en produkt af andligt arbete, lika väl som särskilda fördelaktiga affärsförbindelser. Jag vill därför här infoga en kort framställning af grunderna för särskildt rättsligt skydd med afseende på detta egenomliga slag af andliga produkter.

Kommersiellt eller industriellt anseende har sin ekonomiska betydelse i följd däraf, att det tillförsäkrar innehafvaren en större eller bättre kundkrets, än han eljest skulle kunna under lika förhållanden paräkna. Att man är känd för pålitliga varor, att man har talrika och goda kunder, som delvis äfven tack vare vanans makt kvarstanna, kan med full rätt jämföras med ett fördelaktigt läge för affärslokalen; enhvar kan lätt i den egna erfarenheten finna bevis härför genom att erinra sig, huru han ofta tvekat mellan en närmare, men opröfvad och en aflägsnare, men fördelaktigt känd bod. Motstycken till det kommersiella eller industriella anseendet saknas uppenbarligen ej på andra områden. Det är väl känt, huru många böcker man köper utan att veta det minsta om innehållet blott i förlitande

på författarens namn. Hvad den bildande konsten angår, må erinras därom, att i år i Stockholm förekommit en anonym konstutställning, hvars anordnande motiverats därmed, att den granskande och köpande allmänheten samt t. o. m. yrkeskritici gärna låta konstnärernas namn hafva inflytande på omdömet öfver konstverket. Det personliga intresse, som hvarje tankearbetare har i att bibehålla sitt yrkesanseende, behöfver icke särskildt framhållas.

När man genom andligt arbete på det ena eller andra lifsområdet förvärfvat ett i ekonomiskt och personligt afseende värdefullt anseende, kan man på olika sätt orättmätigt beröfvas detta. Det kan förstöras genom lögn och förtal; emot dylikt äro straffen för ärekränkning bland annat riktade. Men det kan äfven stjälas, och det är med denna möjlighet vi nu skola sysselsätta oss. De viktigaste olika formerna af sådan stöld kräfva särskildt betraktande.

Kanske det mest i ögonen fallande sätt, hvarpå någon kan tillägna sig en annans yrkesanseende och sålunda skörda, där han icke plöjt eller sätt, är det, att han begagnar den andres namn, firma eller dylikt och sålunda framkallar förväxling. Emot sådana tilltag måste både den omedelbart förnärmade och allmänheten åtnjuta skydd. Såsom lagbestämmelser om sådant skydd märkas förbuden att obehörigen upptaga annans namn eller namnet å annans fasta egendom i sin firma, i det namn, hvarunder man idkar näring, och att begagna en firma, som lätt kan förväxlas med en inom samma kommun ännu bestående och inregistrerad. Det senare förbudet är så mycket mindre öfverflödigt, som en näringsidkare ej bör få lida i följd af namnlighet med en senare tillkommen konkurrent. Namnlighet kan ju äfven afsiktligt åstadkommas. Isynnerhet är detta fallet i ett land, där det är så lätt att förändra namn som i Sverige. Man berättar för öfrigt äfven från utlandet om sådana fall, att t. ex. en italiensk arbetare i anledning af sitt namn Giovanni Maria Farina särskildt införskrifvits till Köln för att blifva nominel innehafvare af en nyanlagd fabrik för tillverkning af eau de cologne, eller man med mycket besvär uppsparat enkan efter en sergeant Clicquot för att sätta henne i spetsen för en champagnefirma i Reims.

Ett annat sätt att stjäla en besvärlig medtäflares yrkesanseende är att å varorna begagna ett märke, hvilket innehåller hans namn eller firma eller namnet å hans fasta egendom, eller som öfverensstämmer med det af honom vanligen brukade särskilda märket. Det

senare är icke mindre farligt än det förra. Man håller icke alltid så noga reda på producentens namn etc., utan ser ofta mera på den i ögonen fallande bild eller kombination, som utgör det särskilda s. k. varumärket, och detta fäster sig ofta vida lättare i minnet. Att olika namn eller namnteckningar ingå i det ursprungliga och i det efterapade varumärket, eller att andra olikheter i detalj finnas dem emellan, betyder icke alltid något, emedan man ofta i hastigheten ej observerar skillnaden; detta händer naturligtvis så mycket lättare, ju mindre värdefull varan är. Den nu omtalade metoden att tillägna sig annans yrkesanseende söker lagstiftaren särskildt genom bestämmelserna om skydd för varumärken att bringa ur användning. Ganska nära stående är det, att han genom förbudet emot införande af varor, som bära falskt sken af att vara inom Sverige tillverkade, vill förhindra usurpation af vissa fabriktionsorters eller hela landets yrkesanseende.

Utän tvifvel är den oärliga konkurrensens rustkammare ingalunda tömd därigenom, att man därur aflägsnar de nu omtalade vapnen. Det finnes äfven andra medel att röfva frukten af annans arbete genom att tillägna sig hans yrkesanseende. Man kan t. ex. stjäla annans skylt, d. v. s. för att bedraga allmänheten använda en skylt till förväxling lik den näringsidkares, från hvilken man vill locka kunderna. Det är i Frankrike man finner det fullständigaste skyddet emot »conurrence déloyale».

Efter denna utflykt till de fall, då monopolrätt gäller icke omedelbart själfva den andliga produkten, utan vissa medel för dess tillgodogörande, återstår det att omtala, när en i och för sig både nyttig och behöflig uteslutanderätt förnekas den andlige arbetaren på den grund, att den skulle komma i kollision med ett öfvermäktigt allmänt intresse.

Såsom speciella exempel må först anföras, att man enligt vår lag liksom enligt de flesta andra icke kan få patent på sådana industrialster, som utgöra lifsmedel eller läkemedel. Skälet härtill kan tydligen icke vara det, att uppfinnaren af en dylik produkt mindre förtjänar och behöfver ett monopol, än t. ex. uppfinnaren af någon smäsak för klädedräkten. Hans möda och skarpsinne kunna hafva varit lika stora, lika stor äfven den tjänst han genom sin uppfinning bevisat samhället och mänskligheten. Men lagstiftaren vill icke tillåta, att en vara af den betydelse för det allmänna som ett lifsmedel eller

läkemedel monopoliseras af en enda, som därigenom skulle få i sin makt att undanhålla den eller göra den svårtillgänglig för de i behof af densamma varande. Han har icke heller nöjt sig med den möjlighet, som i olika länder (äfvén i Sverige) finnes förbehållen att tvinga en patenthafvare att mot ersättning afstå från sin uteslutande-rätt, åtminstone partiellt; begagnandet af denna möjlighet skulle lätt kunna af en tillfällighet uteblifva eller fördröjas. Hvad läkemedel angår, finnes för öfrigt äfvén ett annat skäl att förbjuda patentering; man bör nämligen förhindra det charlataneri, som ofta bedrifves med s. k. patentmedicin, och som grundar sig därpå, att en kritiklös allmänhet i patentet ser en garanti för läkemedlets verksamhet — emot obestämdt hvilka sjukdomar.

Ojämförligt viktigare är det dock, att upptäckter i egentlig mening — nya tankar och nya fakta — icke kunna monopoliseras i och för sig, utan endast med afseende på en viss form för deras framställande eller ett visst sätt för deras praktiska tillgodogörande. Tankar och fakta måste vara allas egendom och få icke ens för en tid förbehållas någon enskild. Den som upptäckt en viss sjukdomsbacill, kan ej hafva uteslutande rätt att beskrifva densamma eller att med begagnande af den genom upptäckten vunna kunskapen renodla den eller döda den. Men om han i en skrift framställt sina iakttagelser, har han monopol på den litterära form, som han sålunda gifvit upptäckstens offentliggörande, och likaså kan han, för så vidt ej förbudet emot läkemedels patentering står i vägen, förvärfva uteslutande rätt till ett visst medel för bacillens utestängande eller dödande. Stanley kan ej taga afgift för rätten att tala eller skriva om de förut okända folkslag, som han funnit, eller att befara de af honom upptäckta floderna; men han kan förbjuda resebeskrifningens eftertryckande. En naturforskare, som upptäckt en ny metall eller en ny naturkraft, kan vinna monopol blott å ett visst sätt för dess användande eller å en skrift, som behandlar upptäckten.

Helt visst är icke därför, att hans förtjänster äro mindre, som man icke vill tillerkänna något skydd åt en banbrytare, som framdrager nya fakta eller framlägger nya tankar, medan man med ett monopol belönar den, hvilkens verksamhet inskränker sig till att gifva litterär form eller praktisk användning åt de nya förvärfven. Upptäcktsresanden, som trotsar döden i många former och för att nå sitt mål måste spanna hvarje nerv i sin andliga och kroppsliga

varelse, den lärde forskaren, som använder halfva sitt lifs oafåtliga mödor för att foga en ny sten till vetenskapens byggnad, kan icke vara mindre berättigad till vedergällning, än den litteratör, som ger en populär framställning af en annans upptäckter, eller den tekniker, som afvinner sanningar, dem en annan funnit, en industriel användning. Men om upptäckaren, emedan han saknar monopol, ser sig beröfvad ekonomisk godtgörelse och kanske t. o. m. de materiella medlen att fullfölja sin för mänskligheten fruktbringande verksamhet, om, emedan han icke kan hindra andra att tillägna sig äran, äfven hans namn förgätes, så att han lika litet får blommor som bröd, om han saknar förmåga eller böjelse att såsom skriftställare eller teknisk uppfinnare skörda den lön, som förnekas honom såsom upptäckare, och om han ej heller finner sin vedergällning i en embetsmannaställning eller en nationalbelöning, då vet han åtminstone, att det är just på grund af hans andliga produkters outhärlighet, som det allmänna utan hänsyn tager dem i beslag. På lifsmedel och läkemedel kan man ej få patent; så mycket mindre låter samhället kunskaper och tankar monopoliseras.

OM HISTORIENS BETYDELSE SÅSOM BILDNINGSAÄMNE.

AF

HANS EMIL LARSSON.

Då det är tal om värdet och betydelsen af olika bildningsämnen och därvid äfven historien nämnes, kommer jag ofta att tänka på en korsång i ett skådespel af den grekiske skalden Sofokles, Antigone, diktadt omkring 450 år f. Kr., hvare det heter:

Mycket är sällsamt — intet dock
mera sällsamt än människan finns.
Öfver skummande hafvets rymd
i den regniga sunnanstorm,
där böljor öppna kring henne
sitt svalg, hon färdas fram;
och jorden, gudars höga stammor,
hon som ej tynar, ej tröttnar, hon mödar och
vänder ned fålarnes idoga släkt, då dess ploghvarf
är från år förnyas.

Vingade fågelns glada flock,
skogens arter af vilda djur
och den svärn som i hafvet föds
bortför fångna i snarans garn
och nätets tvinnade slingor
den mångförslagne man.
Med konst han tämjer skogens åbo,
ströfvande djuret på bärigen, och tvingar den
prydligt bemanade fålens och härdiga bärgtjurns
hals att bära oket.

Och språket och tankarnes flykt
och kraften att stater ge lag
han lärt sig att äga och funnit undflykt
för luft, hvares köld skygd ej ger

och regnets pilskarpa skurar,
 rådig ständigt; och aldrig han rådlös går emot
 sin morgondag. Hades blott
 ej han mäktar fly, och dock
 har undan svåra plågors nöd
 flykt han uttänkt.

Med klokhet och konstiga fynd
 långt öfver all väntan försedd,
 än för ondt än för godt han befinnes hågfälld.
 Den landets lag vårdar väl
 och gudars edsvurna rätt
 varder fräjdad, sin fräjd den förlorar, som försnår
 med fräckt förakt ärans bud.
 Ej hos mig vid hemmets härd
 den sitte, ej i samma råd
 som är dylik.

En nutida skald skulle ha tillagt en och annan vers om hur människan med sinnrikt konstruerade maskiner tvingar de blinda naturkrafterna att arbeta i sin tjänst: vinden, vattnet, ångan, elektriciteten, ljuset, den kemiska kraften. Han skulle möjligen äfven tillagt en vers om hur hon mäter ljusstrålens fart i världsrymden och de där spridda världarnes afstånd, hur hon sönderdelar ljusstrålen och låter den berätta om de ämnen, som bilda dessa världar och deras tillstånd, hur hon spanat ut i de finaste detaljer konstruktionen af den sinnrika maskin, som kallas människa, i fysisk bemärkelse tagen. Och en sådan skald borde då äfven hafva i storslagna rytmer besjungit, huru och i hvad mån människan lyckats upptäcka och för sig formulera de lagar, som leda naturens krafter, de lagar, som mänskossjälens i sin verksamhet följer och de lagar, efter hvilka mänskosläktet utvecklats. Men i alla fall, i stort sedt, ligger äfven detta inneslutet i den anförda dikten och man skulle kunna säga att den i själfva verket i diktens form innehåller ett program för historien, fattad såsom kulturhistoria. Och med hänsyn till sin allmänt bildande natur, torde denna vara kallad att blifva vetenskapernas drottning. I sin vidsträcktaste bemärkelse tagen omsluter den nämligen de öfriga. Den bör ej blott gifva (en samlad syn) på de *materiella livsvilkoren* under en viss tid och de olika betingelserna för dessa, ej blott på *det andliga lifret* under samma tid: religionen och sederna, vetenskapen och bildningen, de herskande ideerna, konsten och dikten. Den blir ej ens fullständig, om därtill lägges en utveckling af *den samhällliga organisationen*: fördelningen af kulturarbetet

mellan klasser och stånd, deras rättigheter och skyldigheter samt brytningen mellan dem, styrelseformerna och dessas verkningssätt, fördelningen i stater och nationaliteter och dessas strid för att göra sig gällande mot hvarandra. Kulturhistorien har äfven att framvisa *dessa elements förhållande till hvarandra i samma tid, ådagalägga i hvad mån det ena eller det andra eller en viss form däraf verkat befrämjande eller nedtryckande för de öfriga elementens trefnad. Och kulturhistorien har slutligen att följa detta kombinerade spel af krafter genom tiderna, visa huru de hvar för sig utvecklats och utvecklats hvarandra, och den har därunder att upptäcka hvilka lagar som leda mänskligheten i dess utveckling genom tiderna. Det är ett högt mål att sträfva efter att lära känna de lagar, som styra företeelserna i den oorganiska naturen, det är likaledes ett högt mål att forska efter de lagar, som gälla för det fysiska lifvet, men skall en rangordning härvidlag gifvas, så torde det vara ett högre mål att sträfva efter kännedom om de lagar, som leda och leda mänskligheten i dess utveckling.*

Mycket är sällsamt, intet dock
Mera sällsamt än människan finns.

säger den grekiska skalden. — Lagarne för mänsklighetens utveckling, sådana de framtråda i historien, gifva ej blott ledning för bedömandet af vår egen tid och dess rörelser, de äro äfven ägnade att stärka vår tro på idealens makt, och, eftersom det är i mänskovärlden som det gudomliga framträder för medvetandet, så gifva dessa lagar oss äfven en och annan blick in i den Eviges rådslag, i den mån dessa lagar för oss röja en *gudomlig världsordning*. Såge man ej en sådan, så funnes ej begreppet utveckling, blott rörelse, och mänsklighetens historia vore endast ett kaotiskt, ett meningslöst virrvarr. Men genom dessa lagar, denna uppenbarelse af en gudomlig och sedlig världsordning faller det glimtar, som visa fram mot mänsklighetens mål.

Men med begreppet lagbundenhet i historien stå vi invid ett af de äldsta och svåraste problemen för mänskotanken: Huru skall lagbundenheten kunna vara förenlig med den mänskliga friheten? Finnes det i historien lagar, som verka med samma oföränderliga och allt omfattande kraft som naturlagarne inom naturens riken, då är tydligen den mänskliga friheten en falsk inbillning, den mänskliga an-

svarigheten en gyckelbild. Då äro vi människor ej fritt och ansvarigt handlande personligheter, utan då vi tro oss handla fritt äro vi endast viljelösa föremål för verkningarne af en hemlig och oemotståndlig kraft, liksom smådelarne i den mot jorden fallande stenen dragas dit af tyngdens orubbliga lag. Men å andra sidan, om vår fria vilja ej är bunden af lagar, då blir allt godtyckligt och tillfälligt och allt tal om lagbundenhet blir meningslöst. Frågan kan äfven från teologisk sida så formuleras: Huru kan Guds allmakt och allvetenhet, Guds försyn stå tillsammans med den mänskliga friheten. Det är en djup fråga, en fråga, som i denna tillvaron för oss väl knappast skall bli till fullo löst. Jag skall heller ej inlåta mig därpå mera än mitt ämne därtill tvingar. Men det finnes *trä olika betraktelsesätt* af historien, hvilka utgå från hvar sin af dessa antydda synpunkter. Det ena betonar framför allt *lagbundenheten*, det andra framför allt *friheten*, det vill med annat ord säga personligheten. För det första betraktelsesättet, såsom hvars förnämste representant Taine står, är ett folks historia en produkt af landets natur, klimatet och öfriga förhållanden, som inverka på folkets yttre lif samt af dess folkegendomlighet, hvilken åter själf dels beror på förutnämnda omständigheter, dels är en följd af en medfödd och nedärfd egendomlighet i dess fysiska natur. De store männen, som hvar på sitt område föra kulturen framåt, som tänka tidens stora tankar, som forma ut i dikt och toner, med färger och måjssel dess känslor och drömmar, dess lifsuppfattning, dess skönhetslängtan, som leda de stora samhällsförändringarne, som genom uppfinningar och upptäckter förbättra lefnadsvillkoren och lägga allt större områden af naturens riken under mänskans domän, de äro endast *produkter af sin tid*, de verk, som de utföra, äro ej i första rummet deras utan hela tidens, de ligga så att säga i luften, och då de äro mogna, taga de form hos en eller annan person, som man då tillskrifver all förtjänsten, under det denna med rätta tillkommer den stora mängden. Friheten, personligheten, individualiteten hafva vid denna åsikt föga utrymme och betydelse.

Det andra betraktelsesättet af historien är böjdt för att i allt se ett verk af stora personligheter. Det är dessa, som tänka tidens tankar och få andra att tänka såsom de, det är de, som skapa nya former för samhället, organisera dess krafter på nya sätt, ställa upp nya mål för kulturarbetet och gifva åt detta nya medel. De äro fält-

herrarne, hvars order mängden följer, mer eller mindre omedvetet, mer eller mindre gärna, men i hvarje fall utan vidare motstånd. De trycka sin andes prägel på sin tid, på sitt folk, eller på sitt arbetsfält. Denna uppfattning har en stark benägenhet för att betrakta de framträdande personligheterna såsom *isolerade*, såsom komma fram utan vidare samband med sin tid och sin omgifning, och såsom i sin verksamhet oberoende af tidsinflytelser. I sin ensidighet kommer den att sakna vetenskaplighet, ty själen i vetenskapen är att finna enhet i mångfalden, lagen för krafternas verksamhet.

Intet af dessa betraktelsesätt är ensamt det riktiga; men *båda i förening* torde komma sanningen närmast. Lagbundenheten i stort sedt utesluter icke friheten i detalj. Det är med folken och mänskligheten såsom med den enskilde. *Det är något som beror af oss själfva, något som icke beror af oss.* Vi äro i en viss grad naturbestämda, men i en viss grad fria. Vi äro naturbestämda genom ärfda anlag och i någon mån genom uppfostran och omgifning; dessa sätta en gräns för våra handlingar. Men inom denna gräns är vår personlighet fri; vi känna det, då vi fatta ett beslut och sätta det i verket, vi erfara det genom den känsla af ansvar, som vi, i normalt tillstånd och så vida vi ej urartat, erfara ej blott vid våra handlingar och ord, utan äfven vid våra tysta tankar och känslor. Och då *historien skapas af enskilda*, så har man äfven här samma förening af lagbundenhet och frihet. Af historiens förgrundspersonligheter finnes det många, som blott äro sin tids språkrör, som så att säga samla och forma hvad som oklart rör sig inom de mångas bröst till ett klart uttryck. Men det finnes andra, som uppträda i kamp mot sin tid och dess herskande ideer och sträfvanden, som utan tvekan bekämpa dem och sträfva att sätta sina egna i dessas ställe och ofta äfven till slut lyckas göra det, men också ofta duka under i kampen, fastän det kan hända att deras tankar och handlingar ha en lifskraft, som till sist bereder dem seger, äfven om det först sker efter släktleds eller seklers förlopp. *Historiens lagar äro ej heller af samma art som naturlagarne.* Det finnes sådana, som stå naturlagarne nära, de, som jag skulle vilja kalla de statistiska lagarne: de, som t. ex. visa att antalet ingångna giftermål stå i ett visst förhållande till priset på födoämnen eller att efter ett förhärjande krig, en större farsot o. s. v. befolkningen ökar sig i större proportion än under normala förhållanden och dylika. Men då siffrorna här alltid, för

att blifva någorlunda korrekta, måste tagas öfver större områden och större tidrymder och alltid måste tagas i runda tal, inses lätt att lagar af denna art ej utesluta den mänskliga friheten. Andra historiska lagar äro af sedlig art. Då det t. ex. ådagalägges, att om en samhällsklass innehaft stora fördelar af samhället, men ej fullgjort de moraliska skyldigheter, som betingats häraf, så störtar förr eller senare denna samhällsklass — då är detta en sedlig lag eller en lag af den art, att den just förutsätter friheten. *Historien har sålunda att räkna med både lagbundenheten och friheten, både den namnlösa mängden och de stora personligheterna.*

Skulle jag sammanfatta betydelsen och värdet af historien såsom bildningsmedel i vissa hufvudpunkter, skulle jag därvid främst vilja fästa mig vid följande:

Historien lär oss känna *betydelsen af de olika kulturelementen* på det materiella lifvets, det andliga lifvets, det samhälleliga lifvets område. Den visar oss att dessa äro något väsentligt och nödvändigt för mänskofilvet. Den visar oss att de *former*, hvori dessa element blifvit klädda, de inrättningar, som de åt sig bildat, ej äro godtyckliga påhitt af en och annan individ, en och annan samhällsklass för att förskaffa sig fördelar på andras bekostnad, utan att dessa former och inrättningar hafva sin rot i äldre sådana, sitt stöd i öfriga kulturelement i sin samtid, sitt livsvillkor däri, att de fylla en för tiden viktig kulturuppgift. Men om en sådan inrättning eller form ej längre kan fylla sin uppgift, då antingen ändras denna eller ersättes helt eller delvis med andra. Se t. ex. den katolska kyrkan under medeltiden. Dess makt berodde därpå, att den var snart sagdt den enda ideela, moraliska makt i tiden. Den skyddade och vårdade de svaga, den kämpade för rätten mot våldet, den ammade i sitt sköte hela den andliga odlingen. Därför blef den så mäktig och imponerande. Men den kunde ej vidga sina gränsmurar i samma mån som de intressen, de kulturelement växte, som den ammat och befordrat. Dessa sökte sig nya organ. Den moderna staten växte fram till en rättsstat och tog om hand rättens vård, vetenskapen fann kyrkans dräkt för trång och fann i högskolorna bättre organ än i klostren, de enskilda folken började få känsla af sin folkegendomlighet och längtade att få styra sina angelägenheter, äfven de kyrkliga, själfva, och de enskilda människorna började känna sig såsom religiöst myndiga individer med makt och rätt att utan medlare få

träda i direkt förbindelse med sin Gud, och så utförde reformationen sitt verk. Eller tagom ett annat exempel. Den franska adeln hade ursprungligen sin stora samhällsuppgift. Från sina befästa borgar skyddade de den kringliggande trakten, i krig med andra länder gjorde de konungen och hans härar följa, sedermera tjänade de såsom officerare i hären och fullgjorde styrelsens funktioner i sina landsändar. Men på 1600- och 1700-talen blir förhållandet ett annat. Adeln tränges undan från sina civila samhällsbefattningar af ofta ofrälse kunglige ämbetsmän, den drager sig också till en del undan från sin militära tjänst eller i hvarje fall förvaltar den illa, den stannar ej ens på sina gods, arbetande för sina underlydande och sin orts bästa. den drages till hofvet, blir en hofadel, d. v. s. den har ej längre någon verklig, blott en inbillad uppgift i samhället, den är en parasit, som utan egen rot i samhället lefver på andra, mottager utan att gifva något igen — och den bortsopas därför af revolutionen nästan utan att kunna göra motstånd. Jämför åter den engelska adeln. Den stannar på sina gårdar, lägger sig vinn om dessas odling, blir fredsdomare, grefskapsråd, parlamentsledamöter, tager med ett ord ledningen af den samhällseliga utvecklingen i sina händer och innehar den ännu till stor del, trots alla hvålfningar.

Eller tagom ett tredje exempel, som visar motsatsen af de bägge föregående, nämligen, att om en viss form för ett kulturelement fyller sin uppgift, så kan den väl för en stund till omätlig skada slås sönder, men den lefver upp igen, ty man har ej lyckats sätta något bättre i stället. Det fanns sålunda en tid under franska revolutionen, då den samhällseliga organisationen var fullkomligt sönderslagen, då alla andra krafter i samhället voro undertryckta, skjutna åt sidan, lamslagna af skräck och förkämparne för den absoluta jämlikheten stodo med fria händer att ordna samhället efter sina grundsatser. De kunde det icke. Efter några år se vi den gamla samhällsorganisationen åter lefva med några förändringar, som utan tvifvel rätt lätt kunde ha blifvit genomförda utan att så mycket behöft förstöras. Eller gå fram till den tredje revolutionen 1848. Då gjorde man försök att organisera arbetet på annan grund än den enskilda egendomens. Staten var förlagsgifvare. Man upprättade nationalverkstäder, man understödde kooperativa produktionsföreningar af arbetare, som på en gång skulle vara mästare och arbetare. Ingen arbetsgifvare skulle dela vinsten med dem. Det gick icke. Efter några månader måste na-

tionalverkstäderna stängas, efter ett och annat år funnos blott ett litet fåtal af de kooperativa produktionsföreningarne kvar. Arbetet gick åter i sin gamla organisation. Och hvarför lyckades ej försöket? Därför att antingen den nya organisation, som man försökte, var sämre än den gamla, eller ock därför att mänskorna ej voro nog utvecklade för den nya formen, eller af bägge dessa skäl.

Dessa exempel må belysa hvad jag menat, då jag sagt, att historien lär oss känna betydelsen af de olika kulturelementen. Dessa exempel kunna äfven belysa en annan viktig sak, som historien först kan lära oss förstå: *utvecklingen* och dess villkor. Vi se lefnads-villkoren, tänkesättet, herskande böjelser, samhällsformer, ja t. o. m. uppfattningen af rätt och orätt, sedligt och osedligt ändra form under tiderna. Men förändring behöfver ej alltid vara förbättring. Och de historiska förändringarne innebära ej alltid utveckling; de kunna äfven vara steg i urartning. Men historien visar oss hvilka samhällets sjukdomstecken äro, gifver ledning för bedömandet af sjukdomens art och anvisar botemedlen. I mångt och mycket måste visserligen all utveckling, sålunda äfven den historiska, pröfva nya banor, våga sig ut i det oförsökta. Annars är ingen utveckling möjlig, det vore då blott att göra om det redan skeddä. Men så är det ju äfven med det enskilda lifvet, och dock kan den enskilda människan ur sitt föregående lif, ur sin samlade erfarenhet hämta ledning för sitt handlingssätt, då hon kommer i nya lägen, då hon vågar sig på något dittills oförsökt. Den historiska uppfattningen är på en gång strängt konservativ och ytterst radikal. Den vet att framsteg för att kunna blifva bestående måste bygga på det för handen varande och att i utvecklingen gifvas inga språng. Men den har också lärt, att nya former för kulturelementen kunna skapas och måste skapas, att det ej duger att stå stilla och nöjas med hvad man har och att ofantligt mycket genom utvecklingen realiserats, som man ett sekel förut skulle dömt såsom tomma utopiska svärmerier.

Såsom ett viktigt villkor för utvecklingen lär oss historien känna *nationaliteternas, folkens betydelse*. Liksom den personliga olikheten mellan enskilda människor bidrager till att göra kulturlifvet rikt och mångfaldigt, i det den enes anlag gå åt ett håll, den andres åt ett annat och hvar och en sålunda, genom att arbeta på det fält, som hans anlag anvisar, kan frambringa större resultat med sitt arbete än på andra, så är det äfven med folken. Det kan icke undgå historikern

att det gamla Greklands höga kulturutveckling i hög grad berodde på den mångfald af stater och stammar, hvar med sin egendomlighet, som där fanns. De ägde i hufvudsak samma kultur, men hvar hade sitt särskilda område, sin särskilda riktning, på hvilken de företrädesvis förde odlingen framåt. Och de europeiska folkens stora öfverlägsenhet öfver de öfriga världsdelarnes befolkning har till stor del sin grund däri, att Europas naturliga bildning befrämjat uppehållandet af olika nationaliteter utan att isolera dem från hvarandra och därigenom gjort den frambragta odlingen på en gång likartad och mångfaldig. Liksom hvarje land företrädesvis frambringa vissa produkter bättre än de öfriga, så har hvarje folk sina områden på det andliga och samhälleliga kulturarbetets fält, där det går i spetsen, där det skapar nytt, som genom det allmänna idéutbytet kommer alla till godo, som tages upp af de öfriga folken, utvecklas på deras särskilda sätt, lämpas efter deras lynne och förhållanden. Andligen befrukta de olika folken hvarandra med nya idéer, hvilka äro ferment för utvecklingen ej blott på det fält, där de ursprungligen äro födda; de visa sina verkningar äfven på öfriga kulturområden. Vill man se ett exempel på hvarthän det leder, då en kultur blir ensartad, utan differenser, så må man kasta en blick på den enda högre kulturform, som för närvarande finnes på vår jord vid sidan af den, som nu bär namn af den europeiska, nämligen den, som den yttersta österns gula folk utvecklat vid Hoanhos och Jangtses stränder. Så länge den kinesiska kulturen ännu ej var enformig, så länge den erhöll eggelser genom olikheterna mellan olika traktens kultur och äfven inträngande främmande folk, så länge gick den raskt framåt, och den stod högt i flor, då de europeiska folken ännu voro barbarer. Men då de folkliga olikheterna miste sin betydelse, sedan hela kulturområdet under århundraden varit samladt till ett rike, saknades några af de viktigaste drifkrafterna för utveckling, och kulturen började skrida allt långsammare framåt, så att till sist deras utveckling för västerlandets ifriga, oroliga, verksamhetslystna, med hvarandra täflande folk syntes såsom ett stillastående.

Det finnes i vår egen tid en art *kosmopolitism*, som drömmer om kulturens utveckling till en åtskillnadslös enhet, som ser i de nationella rörelserna hos folken ett hinder för, ett fördröjande af kulturens utveckling och helst skulle vilja snarast möjligt utplåna alla nationella skiljaktigheter. Om den kunde detta, skulle den äfven

därmed utplåna eller göra vanmäktig en af kulturens förnämsta drifkrafter. Men den kan det icke. Det enda den mäktar är, att hos ett eller annat folk försvaga den nationella känslan och bidra därtill, att detta folk ej anser det löna mödan att häfda sin plats bland nationerna. Men: »ve den, som stannar i nationernas ständiga utvecklingsarbete, segern tillhör dem, som ga i spetsen, de kunskapsrikaste, sundaste, starkaste.» Det är den franske naturalisten Zola, som säger dessa ord i den gripande skildring han i sin senaste roman »La débâcle», på svenska kallad »I grus och spillror», lämnat af sitt folks fruktansvärda olyckor 1870. Och hvarpå beror det om ett folk blir efter? Det beror mindre på samhällsinrättningar och styrelseformer än därpå, att hvarje man fyller sin plikt ej blott mot sig själf och sin familj, utan *mot de mindre och större samhällen* han tillhör, mot sin ort och sitt land. Det finns intet medel, som är mäktigare att *väcka känslan af ansvar* gentemot dessa samhällen än just historien, i det den visar folkens betydelse, lär oss känna och älska vårt eget folk och land, visar med hvilka oräkneliga trådar vi, det nu lefvande släktet, äro bundna till de föregaende, huru vi njuta frukterna af deras arbete, huru de gifvit oss i arf den odling, som nu är vår och för hvars förvaltning och förkofran vi äro ansvariga för de gangna släkterna, för de samtida nationerna, för våra efterkommande. Om denna ansvarskänsla blir fullt lefvande, då skall den drifva oss till att söka skydda det som är vårt, äfven om det skulle kosta oss ej ringa offer, den skall drifva oss att med vaket intresse följa vart folks och var ords angelägenheter och gripa in hvarhelst vi kunna uträtta något godt och nyttigt. Bland historiens lärdomar är den icke den minsta, som lär oss inse nationaliteternas betydelse, som lär oss känna vårt eget folks utveckling, vårt ansvar och vår förpliktelse för hvad vi mottagit, vår solidaritet med de samhällen vi tillhöra. Och inse vi detta rätt, kan det ej undgå att hos oss väcka den ansvarskänsla, som drifver till handling, den *allmänanda*, som kan göra ett litet folk stort, och utan hvilken ett folk, stort eller litet, stannar efter i nationernas utvecklingsarbete och förr eller senare gör den sorgliga erfarenheten, att det, vägd på nationernas väg, befunnits för lätt.

Och härmed har jag berört historiens betydelse såsom ett af de viktigaste medlen att *väcka, befordra och leda känslan och fantasien, att påverka vår handlingsförmåga, att utbilda karaktärer.* Och jag

har därmed äfven kommit in på *historiens betydelse såsom uppfostrande*, på historiens ställning och uppgift i skolan. Ty väl kunna känsla och fantasi, handlingsförmåga och karaktär utbildas under hela lifvet, åtminstone intill ålderdomens gräns, men det är dock företrädesvis i barndomen och ungdomen, som de äro mottagliga, möjliga att gifva ökad växt och att påverkas i en bestämd riktning.

Det synes mig som detta skulle vara historiens förnämsta uppgift i skolan, i all synnerhet i folkskolan. Historiska lagar, sammanhanget i historien, orsaker och följder, är allt något abstrakt, något som utdrages ur de konkreta händelserna, och i allmänhet ligger detta efter mitt förmenande öfver barnets fattningsförmåga. Det kan på sin höjd uppfatta orsaker och följder i en särskild händelse, ej i en hel komplex af händelser. Mina föregående anmärkningar om historiens betydelse sasom bildningsämne vill jag därför ej ha betraktade sasom ämnade att omedelbart tillämpas i folkskolan. Det är först den mognare åldern, som ur historien kan draga dylika lärdomar. Men jag skulle anse det lyckligt, om i folkskolan ett sådant *intresse för historiens studium kunde väckas*, att lärjungen vid mognare år och med större erfarenhet på egen hand fortsatte det samma, och om möjligt vid de bildningsanstalter, som äro afsedda för vuxna, vid folkhögskolor, arbetareinstitut och föreläsninganstalter sökte stöd och ledning för sitt vidare studium. Här tror jag nämligen att dessa och dylika synpunkter och lärdomar kunna göras till godo, i synnerhet om man har ett godt konkret underlag att bygga på. Och med *konkret underlag* menar jag nu icke ett större förråd af namn och årtal. Ett eller två årtal i hvarje århundrade för medeltiden, tva eller tre i hvarje århundrade för nyare tiden såsom stöd för att placera händelserna kunna helt visst vara nog. Och af namn tror jag endast sådana hafva något värde, vid hvilka *fylliga och rika föreställningar* äro fästade. Den bästa behållningen ett barn har af historisk läsning och undervisning är icke den, som omedelbart kan examineras fram. Non multa sed multum, icke mångt utan mycket, ej många saker, men mycket om de händelser och personer som upptagas, tror jag äfven här vara en gyllene regel. Jag är till och med böjd att betvifla värdet för undervisningen af de schematiska historiska läroböckerna, och jag är ej långt ifrån att tro, att dessa med fördel skulle kunna ersättas af historiska läseböcker.

Men jämte det historiska vetandet är det, såsom jag antydtt, en annan sak, som undervisningen i historia kan gifva. Den kan väcka och nära *fantasiën*. Denna är en själsförmögenhet af det allra största värde och är mänskan ej blott till nöje, utan till största nytta äfven. Den kan ej blott åt vårt dagliga lif gifva högre färg och glans och stärka vår själ genom att förflytta oss ut på nöjesresor i andra områden än vår hvardagliga verksamhet. Det är med dess tillhjälp vi försätta oss in i andra mänskors förhållanden och stämningar, kunna glädjas med dem och sörja med dem och lida med dem och manas att afhjälpa deras lidanden, om vi kunna det. Det är med tillhjälp af den, som allt nytt föres fram, som affärsmannen uppgör nya planer, som uppfinnaren uttänker nya konstruktioner, som den vetenskaplige forskaren gör nya upptäckter. Den är nära förbunden med hoppet och den skapar nya utvägar, när de gamla tryta. I smått som i stort är det den, som leder från det närvarande och kända in i det tillkommande och ännu oförsökta. Och denna viktiga själskraft den kan näras och utvecklas genom historien. Ingen lärare är säkert utan erfarenhet om hur barnens ögon lysa och man nästan kan höra deras hjärtan klappa, då man för dem berättar en spännande historisk tilldragelse. Och han har utan tvifvel sett deras ögon tåras vid hjältens motgångar och svårigheter och hela ansiktet lysa upp vid hans framgångar och segrar. Med *fantasiën* är känslan nära i släkt.

Och *känslan* åter är en af de allra viktigaste af våra själskrafter. Redan för *vår kunskapsförmåga* har den sin stora betydelse. Våra förnimmelser, vår kunskaps enklaste element, äro alltid åtföljda af en starkare eller svagare känsla, om också blott en känsla af lust och olust. Af förnimmelserna bilda vi våra föreställningar, af dessa sammansätta vi komplexer eller serier och äfven dessa äro starkare eller svagare känslöbetonade. Begreppen däremot, som bildas genom utdragande af det lika och gemensamma i våra föreställningar, de hafva blott ringa eller ingen känslöbetoning, de äro bleka, kalla, färglösa. Vi minnas nu bäst hvad som gjort starkast intryck på oss, d. v. s. det, hvars mottagande varit åtföljdt af de starkaste och djupaste känslorna. Och detta är framför allt fallet med barnet. Blott händelser och personligheter göra intryck på det, de allmänna begreppen bli i bästa fall döda minnesaker.

Men känslan är af ännu större vikt för *handlingsförmågan* och karakterens utbildning, och om historien kan utveckla den, har den sålunda den största uppfostrande betydelse. Det talas mycket om att skolan ej blott skall vara undervisande, utan äfven uppfostrande, att den ej blott skall meddela kunskaper och färdigheter, utan äfven dana karakterer. Men man ser ej så ofta medlen härför angifna, och de flesta, om ej bland lärarne så bland den stora allmänheten, tro nog att moralpredikningar äro de enda medlen. Men man kan tala moral timme efter timme, finner man ej det rätta ordet som griper barnets själ, d. v. s. väcker en stark och liflig känsla, så går det in genom det ena örat och ut genom det andra. *Paulus*, som kände mänskonaturen, visste bättre: »Om jag talade med mänskors och änglars tungor, men icke hade kärlek, så vore jag en klingande malm eller en ljudande cymbal. Och om jag hade profetia och visste alla hemligheter och all kunskap och om jag hade all tro, så att jag kunde förflytta berg, men icke hade kärlek, så vore jag intet.» Kärleken, såsom den högsta känslan, innefattar för honom de öfriga af sedlig art. Den skall vara drifkraften i hans lif, i de kristnes lif, den gör det möjligt för honom att träffa, att verka på andra människor. Vår dagliga erfarenhet visar blott allt för ofta, hur man kan »handla mot bättre vetande», som det heter.

Låtom oss ett ögonblick se till, *huru det går till då vi utföra en handling*. Vi skulle efter en gammal lärdom först öfverlägga, d. v. s. väga skäl mot skäl, så *besluta*, d. v. s. välja det sätt att handla, som de bästa skälen talade för, och så slutligen sätta handlingen i verket. Men det torde sällan tillgå på det sättet. Vi hafva ett historiskt intyg om, hur det gick till då ett af de viktigaste besluten i vår historia fattades. Det var då Sveriges deltagande i trettioåriga kriget afgjordes. Axel Oxenstjerna berättar, hur han med Gustaf Adolf vägde skälen för och emot, och de som talade emot voro afgjordt för lätta. Mot Oxenstjernas råd beslöt Gustaf Adolf att våga striden. Och hvad som bestämde honom var ej förnuftsgrunder, utan såsom Oxenstjerna säger ett »impetus ingenii», ett snilletts anfall, en impuls af hans snille, en känsla sålunda, som han ej rätt kunde reda för sig. Och sålunda tror jag också att vi merendels gå till väga, då vi handla, äfven om vi ej hafva något snille att åberopa oss på. Det är en känsla af vrede eller medlidande, hat eller kärlek, plikt eller handlingslust, fäfänga och äregirighet

eller lust att gagna andra, mod eller fruktan, beundran eller afsky eller andra dylika känslor, som i regeln frambringa vara handlingar, utgör deras drifkraft. Nu kan känslolifvet uppfostras. De känslor, som verka i det sedliga lifvets tjänst, kunna stärkas, uppöfvas, de öfriga kunna åtminstone delvis gifvas en sådan riktning, att äfven de medverka till ett sedligt lif. Vrede, förakt och hat kunna riktas mot det onda, fafängan kan adlas till lust att utmärka sig i det godas tjänst. Sa kan efter hand i känslolifvet och därmed äfven i handlingarne, ehuru här äfven öfning maste tillkomma, *utbildas en moralisk, en sedlig vana* och till sist *en sedlig karakter*.

För detta menar jag nu att historien är ett af de förnämsta medlen. I skildringen af dess händelser och personligheter kan läraren tala till barnens känslolif, väcka deras beundran för den modige, den själfständige, den plikttrogne och arbetsamme, den ädle och gode, framkalla deras afsky för förtryckaren, för den fege, den förärdiske, den pliktförgätne, väcka deras medlidande med den svage, den förtryckte och väcka deras kärlek till land och folk. Men för att kunna detta måste läraren själf känna med i sin skildring och hans känsla måste vara *äkta* och sann. Ty barnen äga ett skarpt öra för hvad som har äkta klang härvidlag, och höra de en falsk ton, misstänka de metallens halt, och en sådan misstanke sträcker sig ofta längre än den har skäl till. Det är därför lyckligt, om läraren kan få tillfälle till egna historiska studier emellanat. Därigenom kan hans egen historiska uppfattning få friskare färg och hans vetande ett kraftigare lif, som ej kan undgå att meddela sig at undervisningen. Och jag tror det skulle vara lyckligt, om han toge till hjälp sången och dikten. Om barnen vid den historiska undervisningen, före eller efter eller midt i en lektion, då anledning därtill gafs, finge stämna upp en fosterländsk eller historisk sång, eller läraren satte högre stämning på sin skildring genom uppläsning af en historisk dikt, hvilken rörde det ämne som var i fråga, skulle utan tvifvel verka af det framställda blifva kraftigare och lifvigare.

Man ställer stora anspråk på läraren. En yrkesman, en affärsman kan arbeta i sin gärning om han är sorgsen eller nedslagen, om han är bekymrad eller bitter, hurudan hans stämning är. En författare, en konstnär kan vänta, till dess stämningen kommer öfver honom. Men af läraren begär man att han skall vara i stämning då

klockan ringer, hvad än som må tynga honom personligen; ty i annat fall gör han ett klennt arbete. Han kan endast försöka, att då han träder inom skoldörren utestänga alla enskilda sorger och bekymmer. Och han kan hämta kraft i sin uppgifts storhet. Konstnären bildar i gips, lera och marmor en bild, som gifver en typ af kroppslig skönhet eller en viss karakter. Men läraren skall — det är hans högsta uppgift — af drifter och begär, af känslor och böjelser i en lefvande barnasjäl, med värdsamt aktgifvande på dess egendomliga anlag, bilda ut det högsta af jordens konstverk — en sedlig karakter. Det är ett högt mål, ett mål, som kanske aldrig af någon nås, men som nog kan väcka en ädel sträfvan och gifva uthållighet åt kraften, om den vill svikta. Och på läraren beror till stor del *hvilken anda, som skall besjåla nästa släktled af vårt folk*. Mätte det med historiens och andra medels tillhjälp kunna blifva en anda af hopp och glad tillförsikt i ett släkte med liffig fantasi och varma, starka och ädla känslor. Ty på andan, ej på kraften, beror hvad som skall uträttas. Viktor Rydberg har i sin sång Dexippos äfven gifvit denna önskan form:

Bort med dem som ständigt glömma, att hvad stort som världen såg
verkats har af späda krafter, späda af en eldig håg!

Hvad vår värld är kallt förståndig, hvad vår värld är fåvitskt klok!
och hon lönas för sin klokskap med ett blytungt tråldomsok:
världens klokskap föder henne sorg och feghet, skam och svek.
Fyll vårt land o Zeus med gossar, mod och tro och lust och lek!

O hur sorg för morgondagen fostrar lumpenhet och kif,
hur det fega allvar kastar dödens skugga på vårt lif!
Zeus, gif släktet gosselyne, hoppfull håg och fantasi!
Då är tråldomsoket fallet, då är världen skön och fri.

Minnen upptecknade af Louis De Geer. Förra delen 281 ss. Senare delen 300 ss. Stockholm 1892. P. A. Norstedt & Söners förlag.

»I dessa blad har jag försökt att framställa hela min människa, med dess händelser och handlingar, dess tänkesätt och känslor, äfven de allra intimaste, som man vanligen har en benägenhet att dölja för världens blickar men som jag lika litet skyr att en gång lämna till andras eftersinnande, som jag har nagonting emot att min kropp obduceras, om vetenskapen däraf kan hämta något gagn.»

Så karakteriserar författaren till ofvannämnda Minnen själf arten af sitt verk. *Les extrêmes se touchent!* Man kan ej låta bli att tänka på detta ordspråk, när man läser Minnena. Friherre De Geer har såsom människa och statsman varit försyntheten själf; han betygar i sin bok att han aldrig kunnat helt och hållet öfvervinna den blyghet, som ligger i hans karakter, eller en viss rädsla, då han måst uppträda offentligen. Samme man tvekar ej, att i sina minnen lägga sitt inre blott och bart för allmänheten på ett sätt, som väl torde ha någon gång förekommit bland litteraturens män, men sällan eller aldrig bland statsmän. Han skyr detta, säger han, lika litet som att låta sin kropp obduceras, om vetenskapen däraf kan hämta något gagn. Ja väl, men man aktar sig nog för att lefvande lägga sig på obduktionsbordet, och det är detta friherre De Geer har gjort i figurlig mening. Att så framlägga hela sin inre människa för offentligheten, skulle för många, kanske de flesta människor vara lika så motbjudande som att uppträda på gatan utan kläder. Denna motvilja beror kanske mindre på försynthet, än därpå, att de flesta människor ej hafva så rent samvete, ej hafva det så klart och städadt inombords, att de kunna eller våga låta hvem som helst blicka dit in; det är ej många som kunna med samma frimodighet som frih. De Geer träda fram för offentligheten och aflägga räkenskap för sitt förflutna lif.

Häruti ligger ock största betydelsen af de De Geerska minnena. Den är hufvudsakligen af moralisk art. Förf. uttalar själf den förhoppning, att Minnena kunna blifva till något gagn i detta hänseende. Vi tro det ock: det är under alla förhållanden godt att få

göra bekantskap med en ren och ädel politisk karakter, och särskildt i en tid sådan som vår, då partisinnet och partiintressena hota att intaga högsätet i det politiska lifvet och att undantränga den verkliga oegennyttiga patriotismen, är det mycket välgörande för den offentliga moralen, att nationen får närmare studera en offentlig karakter — och därtill en af landets främste — som både af princip och af böjelse skytt partiväsendet och som i politiska ting alltid följt sin öfvertygelse om hvad han ansett för landet nyttigast, utan att låta påverka sig af sina meningsfränders opinioner eller intressen. Och man skall finna, att hans inflytande, äfven då han stod utom regeringen, ej varit mindre för det, utan tvärt om större. Bästa beviset därpå är, att han i hvarenda ministerkris, som förekommit till 1883, utom de båda gånger då han själf var afgående, blifvit ombedd att återinträda i regeringen — inalles har han 6 gånger varit anmodad att intaga första platsen i ministären. Detta är en ny vederläggning af det ofta hörda påståendet, att enda villkoret för att utöfva politiskt inflytande vore att tillhöra ett parti och att utan motsägelse följa dess signaler.

I historiskt hänseende äro frih. De Geers memoirer naturligtvis en källa af vikt och betydelse, och de blifva det ännu mer i framtiden, när den äldre generation, som varit med honom samtida, hunnit gå bort och med densamma minnet af mycket som förtjänar att bevaras åt eftervärlden. Bland frih. De Geers samtida och medspelare på den politiska skådeplatsen hafva visserligen några, t. ex. Manderström och H. Hamilton, efterlämnat minnesanteckningar, åtminstone för vissa episoder af sitt lif. Men för öfrigt torde memoirförfattarnes antal i vår tid ej vara stort, och då därtill kommer, att de enskilda brefväxlingarna från vår tid ej heller torde vara mycket innehållsrika — de ha ersatts af tidningar och telegram — så är det antagligt att eftervärlden kommer att lida brist på tillförlitliga källor för var tids iure och hemliga historia. Med afseende härpå kan man ej undertrycka en reflexion. Så tacksam man än bör vara mot frih. De Geer för allt det intressanta, han meddelar oss ur sin tids interiörer, så känner sig dock en historiker ej fullt nöjd. I flera fall — ju oftare dess närmare han kommer den närvarande tiden — har frih. De Geer med all sin sanningskärlek ej kunnat, utan att sära eller t. o. m. göra skandal, meddela *allt* hvad han vetat om viktiga tilldragelser; han har då, som han själf säger, tillbakahållit åtskilligt för saken upplysande och blott tillsett, att han ej skulle säga något som vore osant. Men kan man ej säga *hela* sanningen om en sak, kommer denna lätt att framstå i en halfdager, som belyser den ej blott ofullständigt, utan äfven skeft och ensidigt. Det kan därför sättas i fråga, om ej frih. De Geer gjort vår historia en ännu större tjänst, om han i sina memoirer meddelat fullständigt hvad han vetat,

och för att kunna göra detta utan fara föreskrifvit, att memoirerna ej finge offentliggöras förr än 25 å 30 år efter hans död. Nu kan man endast hoppas och önska, att han måtte ha bevarat den del af sina bref och anteckningar, som ej nu kunnat publiceras, och förordnat om deras offentliggörande, när tiden därtill blefve mogen.

Det är naturligt, att den politiska historien fått brorslotten i frih. De Geers minnen. Det låter sig ej göra att här påpeka ens de intressantaste detaljer af vår nyaste historia, som härigenom framstå i en ny belysning. Vi kunna dock ej underlåta att erinra om ett par punkter.

Först genom Minnena har man fått närmare kännedom om representationsreformens förhistoria, om de förhandlingar inom regeringen som föregingo densamma, om konung Carl XV:s förhållande därtill och om den andel däri som tillkommer frih. De Geer själf. Denna andel är i själfva verket ännu större än man vanligen föreställt sig. Det hade bland allmänheten utbildat sig en föreställning, som höll på att öfvergå till trosartikel, att frih. De Geer hade att i väsentlig mån dela äran eller ansvaret för den nya riksdagsordningen med frih. Gripenstedt, somliga ha äfven tillagt F. Carlson; och då Gripenstedt gjort sig känd som en initiativets man i högre grad än frih. De Geer, var det naturligt, att man allt mer skulle komma att i honom se den egentliga själen och drifkraften i representationsförändringen.

Detta måste nu beriktigas. Man finner af Minnena, att initiativet till reformen var helt och hållet frih. De Geers. Först när förslaget var utarbetadt, blef det i statsrådsberedningen underkastadt Gripenstedts pröfning; och det vill synas, som om bland statsråden Lagerstrale och utom regeringens krets E. Carleson haft lika mycket inflytande därpå som Gripenstedt. Genom denna förberedande granskning och konungens anmärkningar, påtagligen författade af annan sakkunnig person, blef frih. De Geers förslag i flera punkter förändradt. De viktigaste af ändringarna rörde första kammarens ställning. De Geer ville först tilldela äfven denna kammares ledamöter arfvoden, och han ville, att vid gemensamma omröstningar första kammaren ej skulle vara i röstetal underlägsen den andra, hvilken därför borde vid dylika tillfällen eliminera sina yngsta medlemmar. Erfarenheten har visat, att den förra af de sedan gjorda ändringarna var en förbättring, utan hvilken denna kammare icke kunnat bevara sin ställning och motsvara sin uppgift, och att denna ändring varit för kammaren en fördel, som mer än uppvägt den förlust den lidit genom ändringen i den andra af de nämnda punkterna. Första kammarens organisation har tydligen från första början varit lagstiftarens svåraste crux, den blef under debatterna 1865 och har framgent utgjort den mest uppsökta anfallspunkten hos den nya

riksdagsordningen, den skall sannolikt en gång blifva dess punctum letale, dess Akilleshäl.

Viktiga äro äfven de upplysningar som lämnats rörande så väl 1870 års ministerkris, hvilken slutade med frih. De Geers afgång, som kriserna af 1871 och 1875 (»bergsprängningen»). Vid alla ministerkriser som inträffat till och med 1883 har frih. De Geer spelat en mer eller mindre aktiv roll; efter denna tid har han alltid varit invigd i förtroende om underhandlingarna, om än blott för att säga sin tanke om andra personer.

Mindre betydande äro de bidrag frih. De Geer lämnat till vår yttre diplomatiska historia. Hvad han har att meddela om den s. k. danska frågans kris åren 1863—64, är icke mycket mera än man visste förut. Berättelsen om konferensen på Ulriksdal är af intresse, i synnerhet då den jämföres med den berättelse om samma tilldragelse, som Gripenstedt efterlämnat och som nyss publicerats i Historisk Tidskrift. Dagen för denna konferens var, säger frih. De Geer, »efter hvad jag tror den 8 sept.» Det kan ur andra källor bevisas, att det verkligen var den 8 sept. Af ännu större intresse hade det varit att erfara något om Rysslands förhållande till den skandinaviska politiken af 1863. Därom har på sista tiden ett och annat blifvit offentliggjordt, som skulle helt och hållet förklara frih. Manderströms återtåg i denna fråga, om det vore sant och om det då varit bekant eller åtminstone misstänkt å den svenska sidan.

Frih. De Geer uttalar sig i sina minnen med den mest oförställda öppenhet icke blott om sig själf, utan äfven om flere af sina samtida. Det är dock emellan båda fallen den skillnad, att han bedömer sig själf strängt, ja stundom, vill det synas läsaren, allt för strängt, men andra städe med mildhet. Vare sig han skildrar sina vänner, såsom Lagerstråle, Gripenstedt, Manderström, eller sina politiska motståndare, såsom H. Hamilton och A. Posse, sker det med samma lugn och oväld, men alltid med en fin iakttagelseförmåga och en träffande säkerhet i teckningen, som påminner om novellisten eller f. d. målaren in spe. Särskildt är karakteristiken af H. Hamilton synnerligen väl gjord — ordet *väl* fattadt ej blott i litterär mening, utan äfven i sin moraliska betydelse. Endast en god människa kan skriva en dylik karakteristik af en f. d. motståndare. Sanningen blir icke lidande därpå. Summum jus blir lätt summa injuria, om ej rättvisan förenas med en godhet, som uppsöker äfven de ljusa försonande dragen i den af syndens skuggor förmörkade bilden.

Om den senare delen af Minnena erbjuder största intresset ur politisk synpunkt, äger den förra företrädet för den som företrädesvis studerar förf:s personlighet, äfvensom för den som söker bidrag till tidens kulturhistoria. Ty sådana bidrag finnas där af stort värde. Hur en adlig familj lefde på 1820-talet, huru barnen upp-

fostrades i hemmet och i skolan, hur sonen tillbragte sin studenttid och sin prøfvotid såsom ung man i verken — allt detta är i Minnena skildradt på ett lifligt och älskvärdt, stundom humoristiskt sätt med många för tid och personer betecknande smådrag, och denna skildring afslutas med förlofningsidyllen, hvilken väl egentligen är afsedd för den närmaste familjekretsen, men äfven utanför denna lär finna intresserade läsare och läsarinor. Det är eljest vanligt, att politiska minnestecknare ägna mindre uppmärksamhet åt sina familjeförhållanden; frih. De Geer åter har åt dem anvisat ett betydande rum, och särskildt har han ej försummat något tillfälle att gifva till känna, för hur mycket han har att tacka sin ädla maka, och hvilken betydande andel hon haft i hans lycka och framgångar.

Om vi ej misstaga oss, äro Minnena, i synnerhet deras andra del, äfven att betrakta såsom ett slags politiskt testamente från deras författare till det folk, för hvilket han arbetat med sådan oegennyttia och hängifvenhet. Vi föreställa oss, att han äfven därför påskyndat utgifningen af sin bok, att de politiska lärdomar, han inhämtat under sin långa statsmannabana, måtte lända äfven samtiden till något gagn. Det är ej en fullständig politisk trosbekännelse han framlägger, men det är ej svårt att af de spridda uttalandena konstruera en sådan.

Frih. De Geers åsikter gå tydligen ganska långt i liberal riktning, vida längre än han själf vågat sig fram såsom praktisk statsman. I den apologi han gör för den nya riksdagsordningen och dess politiska följder förklarar han också, att han för sin del gärna velat tillämpa densamma i mera liberal anda än som skett, om han ej fruktat att gifva lastarenom rum. Att han önskat reglera konungens makt i ministeriella ärenden, säger han väl ej uttryckligen, men det framgår tämligen otvetydigt af den redogörelse han lämnar för den s. k. danska frågan, hvilken blef för Sverige så väsentligen försvärad genom konung Carl XV:s personliga ingripande.

I undervisningsfrågan yttrar sig frih. De Geer med en viss osäkerhet — *et pour cause* — men han uttalar dock sympatier för den radikala åsikten, att studiet af latinet borde uppskjutas till universitetet, ett pedagogiskt experiment som ännu ingen civiliserad nation vågat sig på.

I tullfrågan har han ej vikit från den liberala ståndpunkt, han en gång intog vid Gripenstedts sida, men han är tydligen ingen ensidig frihandlare. Antagligen fruktar han protektionismen mest såsom ett hinder för lösningen af den sociala frågan om arbetsklassens ställning. »Den viktigaste fråga vår statskonst har att lösa är förbättrandet af arbetsklassens villkor» — så lyda den mångbepröfvade statsmannens sista ord af politiskt innehåll.

I den unionella frågan, sådan hon för det närvarande ter sig, uttalar sig frih. De Geer något utförligare. Han synes visserligen,

fastän han ej säger det uttryckligen, vidhålla den mening han så kraftigt förfäktade på »norska frågans» tid, att frågor som äfven röra Sverige böra föredragas i sammansatt statsråd, men i *sak* är han villig att gå norrmännens fordringar till mötes i betydlig utsträckning. Han synes förorda, att Sverige skulle äfven utan villkor och ersättning medgifva Norge full likställighet i utrikes ärendenas styrelse, så att utrikesministern äfven kunde vara en norrman. Han tänker sig, att i sådant fall de båda n. v. nationalförsamlingarna skulle bilda ett slags unionsparlament för gemensamma angelägenheter, så att alla förslag vare sig om ändring i utrikesbudgeten eller om åtal mot den gemensamme utrikesministern kräfde bådas öfverensstämmande beslut för att blifva antagna. Den stund torde komma, och det kanske snart, då Sverige har att välja mellan ett dylikt förslag och unionens upplösning.

Friherre De Geers uppfattning af framtiden är i allmänhet optimistisk. I afseende på försvarsfrågan är han dock pessimist; han uttalar nämligen, sedan regeringens förslag af 1883 fallit, den mening, att föga utsikt funnes att en lika god härordning skulle komma till stånd förrän vi lidit svåra nederlag eller förlorat vår självständighet. I denna punkt har Gudi lof utgången gifvit honom orätt, och vi antaga, att han i den lugna tillflyktsort, där han framlefver sina återstående dagar, ej emottagit något för hans patriotiska hjärta kärare budskap än det som vederlade hans förutsägelse.

— — r.

SONJA KOVALEVSKY: **Vera Vorontzoff**, berättelse ur ryska lifvet.

ANNA CARLOTTA LEFFLER, DESSA DI CAJANELLO: **Sonja Kovalevsky**. Hvad jag upplefvat med henne, och hvad hon berättat mig om sig själf.

Under den torka, som en tid rådt i den svenska vitterheten, ha de ofvannämnda två böckerna verkat uppfriskande, — om man bör begagna ett sådant ljust uttryck om arbeten, som, vemodiga i sig själfva, äro det ännu mera genom påminnelsen om tvenne begäfvade personers plötsliga bortgång ur lifvet, hvilkas allra sista verk de blifvit.

I februari 1891 nedlades fru Sonja Kovalevsky på dödsbädden, innan hon ännu hunnit lägga sista handen vid den berättelse ur ryska lifvet, »Vera Vorontzoff», som nu utgifvits efter hennes död tillsammans med några smärre, redan förut tryckta uppsatser af hennes penna. Och endast halftannat är därefter bortkallades »Anna Carlotta Leffler, duchessa di Cajanello», just som hon från sitt nya

hem nere i Italien hemsändt sista arket af sin biografi öfver den ryska väninnan i Stockholm.

Man misstager sig icke om, att Sonja Kovalevsky var en boren diktare. En så varm och rik ström af fantasi och känsla väller fram genom hennes berättelser. En rent af visionär styrka i skildringen utmärker den vackra och sällsamma natur-sagan »Væ Victis», som utgör den symboliska inledningen till en längre roman, hvilken hon aldrig hann utföra. Och i den längre novellen »Vera Vorontzoff» vibrerar skaldeingifvelsen hela tiden genom en objektiv, artistiskt fullt beherskad form. Samma förening af omedelbar känsla, naturlighet och barnslighet i ton samt hög bildning, rik erfarenhet och skarp människokänedom, som tillhör de bättre författarne i de unga litteraturerna, den ryska, amerikanska och norska, tillhör också henne och verkar i hög grad sympatiskt på läsaren.

Ja boren diktare. Och ändå finner man af hennes lefnadshistoria, att det var först i senare år, i ett tämligen långt framskridet skede af hennes lif, som hon grep till pennan för att bli vittret författare. Det tyckes, som om det behöfts alla de djupa och våldsamma slitningarna i hennes personliga lif, hvarom hennes biograf har så mycket att förtälja, för att hon skulle börja dikta. Det tyckes, som om hennes diktning — och detta är ett icke sällsynt skaldedrag — varit en utväg för henne att, åtminstone för ögonblicket, frigöra sig från smärtsamma misstämningars välde. Det tyckes, som om, för att låna ett uttryck från henne själf, hafvets mussla först måste känna sig sjuk för att kunna alstra de äkta pärlorna.

Ännu märkligare är, att denna så lofvande skaldinna var en matematiker af hög rang, idkare således af en af de mest abstrakta vetenskaper och den till metoden mest exakta som finnes, och det ej blott såsom amatör eller dilettant utan på ramaste allvar och till yrket. Hon var som bekant under flera år och ännu vid sin död fästad som professor och föreläsare i högre matematik vid Stockholms högskola. Och innan hon första gången framträdde inför offentligheten med något vittert arbete, berättelsen »Systrarna Rajevski», var hon allaredan erkänd i Europa som en storhet i sin vetenskap.

Enligt det gängse föreställningssättet borde dessa så olika begåfningar, den vittra och den abstrakt-vetenskapliga, utesluta hvarandra, och i själfva verket göra de väl ofta så. Men förklaringen torde ligga däri, att Sonja Kovalevsky i sitt fack var ett snille. Ty snille, som skapar eller upptäcker, lär ingen kunna vara, äfven i den mest abstrakta vetenskap, utan rik fantasi.

Troligen skulle den, som om de bägge författarinnorna ej kände mera än de mer och mindre vittra skrifter de utgifvit på trycket, snarast gissat, att det var den svenska och icke den ryska som var matematikern. Ty den klara förståndsskärpan och den nyktra tonen

utmärka mera den förra. Det är en stark hjärna och en energisk hand som också nu utfört analysen af »Sonja Kovalevskys» sjäslif. A. C. Leffler genomtränger sitt ämne med en omutlig, nästan bröstgänges gående energi. Känner man, och man kan ej annat, den lifligaste sympati med »Sonja», denna rika natur utan jämvikt, som så ofta skälver under motsatta, starka lidelsers strid, och som slutligen knappt orkar att lefva — så beror det måhända mindre på biografens förmåga att meddela läsaren något af den sympati, hon själf personligen känt för sin vän, än på dennas öden i och för sig själfva, hvilka biografen med styrka skildrar. Och ändå har referenten, det måste han medge, tyckt sig i den gripande lefnadsteckningen förnimma flera drag af personlig omedelbarhet i uppfattningen, af lifsvärma och mjukhet i skildringen, än han varit van att finna i A. C. Lefflers flesta föregående arbeten. Där möter oss en mera vidgad och fördjupad lifserfarenhet, särskildt en hjärtligare ton, som till exempel klingar ut i biografins vackra slutord, »att hjärtelifvet är det väsentliga icke blott i den kvinnliga, men i den mänskliga naturen, och att den högst och den lägst begåfvade i andligt afseende alltid kunna mötas på detta centrala område för allt mänskligt lif». Så mycket mer beklaga vi, att denna bok blef hennes sista.

A. C. Lefflers stil är här som annars i sitt slag förträfflig, klar, på sak, beherskad. Den äger mera af hafsvattnets genomskinlighet än af dess salta. Den är icke mycket färgrik, än mindre lyriskt vibrerande, men så enkel, att man glömmer formen för sakens egen skull.

Hvad själfva arten af dylika biografier beträffar, erkänner sig ref. vara nog gammalmodig att hysa sina betänkligheter. Denna barläggning af sina egna eller nästans privataste förhållanden, detta prisgifvande åt allmänheten af samtidas, mer eller mindre närståendes intimaste sjäslif är ett utslag af den nulefvande generationens ofta missförstådda, feberhetsiga ifver att »stå i sandheden» och synes oss alltför ofta träda både grannlagenhetens billiga kraf och sanningsintresset för nära. Äfven sanningsintresset. Ty man kommer här in på ett område, där ingen ändå hvarken kan eller ens vill säga hela sanningen. Man måste ofta stanna vid antydningar, som alltid locka men ofta missleda läsaren, d. v. s. den månghöfdade allmänheten. Hvarför då leda människor in i ett halfdunkel, där man ändå, af många skäl, är förhindrad att skaffa tillräcklig upplysning?

Då man vet, hur oändligt svårt det är att rätt förstå sitt eget, än mer andras innersta sjäslif, hvars alla otaliga och oändligt komplicerade små trädor ingen håller i sin hand, inser man lätt, hur subjektiv ens uppfattning skall bli. Ingen förstod det bättre än A. C. Leffler med sitt goda hufvud och sin starka själfkritik. Också fränkänner hon sin skildring nästan allt anspråk på objektivitet. »Må

andra, säger hon, skildra henne (fru Kovalevsky) objektivt, om de det kunna. Jag gör icke anspråk på annat än en subjektiv skildring af min subjektiva uppfattning af hennes egen starkt subjektiva själf-förklaring. Man kan icke uttrycka sig starkare. Men det hjälper inte. Allmänheten lär nog fastslå hennes uppfattning såsom mer eller mindre objektiv, åtminstone till dess den träffat på en ny auktoritet. Ty publiken plägar dess värre vara okritisk, ungefär i samma grad som den är nyfiken. Och här finnes mycket som spänner dess nyfikenhet.

Utän tvifvel äger A. C. Lefflers skildring af sin vän — med all dess, äfven af andra erkända, subjektivitet — ett betydande intresse och värde, såsom ett vittnesmål, ett dokument. Men — utom nu det att det abstrakta sanningsintresset ej är det högsta eller får vara enväldigt, och att privatlivet har sin helgd — ett dylikt dokument kan svårligen förr än af en eftervärld rätt begagnas, en eftervärld, som fått i sin hand andra och flera handlingar i målet, som genom afståndet fått bättre öfversikt och lättare att skilja hufvudsaker från bisaker, och framför allt, som ej längre eggas af det småpersonliga intresset för det blott pikanta.

Men, säger man, hvem ger sig tid att skrifva något, som blott skall gömmas för eftervärlden? Därtill har man nu för tiden för brådtom! Ja det är just olyckan: man har för brådtom.

A. C. Leffler har emellertid haft en onekligen mycket talande anledning att skildra sin väns lif, nämligen dennas egen uttryckliga önskan. Må denna grund gälla hvad den kan.

Georg Göthe.

VALDEMAR VEDEL, Dante. En studie. Köbenhavn, P. G. Philipsens Forlag. 1892. 301 s. 8:o.

Dante har själf skrifvit kommentar till sina smärre dikter, och han har sannolikt haft för afsikt att kommentera äfven sin *Komedi*; men döden trädde hindrande emellan. Knappast hade han emellertid slutit ögonen, förrän hans söner Jacopo och Pietro, med säkerhet åtminstone den senare, skredo till utläggandet af den stora dikten. Femtio år senare inrättades i flera Italiens städer professurer för tolkandet af Komedi. Boccaccio blef den förste innehafvaren af ett sådant ämbete i Florens, 1373—74, och han kunde ej nöja sig med någon mindre hörsal än kyrkan S. Lorenzo. Detta behof att förklara och låta sig förklara den store florentinarens verk har allt-

sedan gått i nästan jämt crescendo. Man kan däraf ana, huru pass bandstark Dantelitteraturen nu har hunnit bli och till hvad punkt den årliga produktionen för närvarande uppdrifvits. För det enda året 1890 t. ex. kan den noteras till inemot 200 vetenskapliga specialafhandlingar. Upplysande är ock den beräkning, som *Micocci* gjort: från 1472 till 1800 trycktes 104 upplagor af Komedierna; från 1801 till 1882 ej mindre än 257. Till denna massproduktion hafva de skandinaviska länderna bidragit endast obetydligt. Molbechs danska och Lovéns svenska öfversättningar med inledningar och noter, några afhandlingar af Böttiger och en kort uppsats af Lyssander torde vara det enda nämnvärda. Det fanns således i Norden god plats för en bok om Dante, och denna plats har med heder inlagts af Vedels studie. Med heder, icke blott därför att författaren är godt hemma i den vidlyftiga Danteforskningen, utan därför att han efter allt det myckna redan skrifna förmått behandla sitt ämne med en viss själfständighet; han har ofta sin uppfattning för sig, som ej eftersäger andras och som låter sidoordna sig såsom ny och likaberättigad bland äldre framställningar.

Särdeles tilltalande äro de inledande kapitlen om klosterlitteraturen, den latinska nationalkarakteren, den italienska litteraturens barndom och den florentinska kulturen. Vidsträckt beläsenhet har gifvit författaren ett godt material, ur hvilket han framhäfver belysande och underhållande exempel. Klar blick har gifvit honom den rätta synen på klosterbroderns fantasitummel med underjordens gräsligheter och öfverjordisk härlighet, på latinarens »handfast-praktiska» läggning och nyktra rationalism, på den fornitalienska litteraturens didaktiskt-praktiska riktning och florentinarnes kulturella resning i slutet af trettonde århundradet. Därmed är, så att säga, en kraftparallelogram uppdragen, hvarur Dante framgår såsom resultant med på förhand känd riktning. Hans styrka skall blott bestämmas af hans snille.

Författaren går därpå att analysera Dantes verk, hans själfbiografiska ungdomsskrift *Nytt lif*, hans populärfilosofiska uppsatser *Vulgärspråket* och *Gästbudet* och, utförligast, *Komedierna*, genom hvars trenne riken han upplysande — ehuru något i zigzag — ledsagar oss, liksom en gång Virgilius under undervisande tal ledde Dante därigenom. Inflickade äro ett par afdelningar om Dantes politiska lif och Komediernas genesis. Näst sista kapitlet är en framställning af Konsten i Komedierna. Det är en präktig afhandling, säkert en af de bästa analyser, som någonsin gifvits af Dantes konst. Dante har under långa år samlat och siktat sitt stoff: det är därför gediget och genomarbetadt. Han har i det abstrusa visioneriet infört sig själf och andra kända personer såsom lifligt deltagande aktörer: däraf en illusion af mäktig verkan. Hela sceneriet är symmetriskt

sammanfogadt af små mosaikartade detaljer, hvilka äro utarbetade med den samvetsgrannaste, mest realistiska noggrannhet. Det ideella är alltid åtföljdt af sin karakteristiska materiella skugga: då Dante talar om den fromma kontempletionen, visar han oss Lea, som sjungande plockar blommor, och Rachel, som tankfull sitter framför spegeln. Dantes språk har ursprunglighet och urkraft, såsom för öfrigt gärna blir fallet i en ung litteratur: för honom är man »i lågans mage», då man är midt i elden; man går »dräktig med tvifvel», då man är oviss. Men hans språk känner ock de sirliga omskrifningarna och retorikens konstgrepp: våra efterkommande ett stycke fram i tiden kallas »de, som skola kalla vår tid gammal.» Hans bilder och liknelser äro originella och slående: »adel är en kappa, som tiden klipper kortare, om den ej dagligen vidmakthålles.» Se där några gläntar på dörren till Dantes konstverkstad, som med fullständigt mästerskap i sin helhet inventerats af d:r Vedel. Den, som ej af honom lär sig förstå, att och hvarigenom Dante är en stor konstnär, den är blind och döf, och skall aldrig se på färger, aldrig lyssna till musik. Efter detta briljanta kapitel gör sig slutkapitlet om Dantes »natur» ej så fulltonigt som en final bör göra; hvarmed dock ej dess förtjänstfullhet skall nekas.

D:r Vedels hand är ingen njugg hand, då den håller i pennan. Han strör slösaktigt omkring sig alla de djupa tankar, han uppsamlat hos Dante, och därtill en mängd sina egna. Men 300 sidor! Hvad är det för svängrum för ett otal ideer om filosofi, historia, konst? Boken är helt enkelt alldeles för iderik. Det finns ej plats för utförande och tydliggörande af allt; åtskilligt blir hårdsmält och dunkelt. Det är ej rätta sättet att göra en i och för sig svåråtkomlig författare populär. D:r Vedel säger t. ex. s. 136, att Komedierna är »medeltidskatolikernas harm och förtviflan öfver kyrkans förvärldsligande och påfvemaktens förnedring»; s. 140, att den är »Dantes gigantiska försök att lösa tidens och sin egen själs tragiska konflikt»; s. 141, att den är uttrycket för tidens »inre andliga — ej blott religiösa — kris, som Dante genomlevvat djupare än någon»; s. 147—8, att den är uppenbarelsen för Dante af världens sanna ordning och gudomens vilja; s. 158, att Komedierna »har två poler och två meningar: en universel och objektiv, hvare den encyklopediskt omfattar himmel och jord, och en intim, personlig, hvare Dantes timliga och eviga ve och väl är det ämne, hvarom hela dikten hvälfver sig»; s. 235, att Komedierna framställer »sanningens uppenbarelse, som slår ned alla tvifvel och kätterier»; s. 299, att Komediernas idé är skaldens »uppträdande på Kristi domarestol för att hålla räfst med hela mänskligheten.» Detta allt läte sig måhända på en gång säga, ty det är mer än en röd tråd, som genomgår Komedierna från början till slut; men man måste vara Dantekännare förut för att

förstå detta; den, som ej är det — och huru många äro de i Norden? — blir alldeles bouleverserad af så mycken förklaring. Han ser ej skogen för träden, och han går ifrån d:r Vedel oupplyst, därför att han fått för mycken upplysning.

Ett kapitel bär öfverskriften Komediens genesis. Författaren vill där göra troligt, att upphofvet till den stora dikten skulle vara Dantes behof att få klart för sig allt hvad hans ande sporde i lifvets och världsordningens högsta frågor. Så kan det dock ej förhålla sig. Då han själf måste ge svaren, kunde hans efter ljus trängtande själ ej få mera upplysning än som redan fanns inom honom förut, och han kunde ej låta sig bedragas af konstgreppet at lägga svaren i Virgili eller Beatrices mun. Men väl ville Dante lära andra, hvad han själf trodde sig hafva spekulerat ut om lif och död och salighetens ordning. För öfrigt bygger d:r Vedel sin uppfattning väl mycket på den grunden, att Dante någon tid skulle varit inortodox eller religiös tviflare. Det är en dålig grund att bygga på, ty den står ingalunda fast; den mycket omhandlade *incredulità di Dante* är förmodligen en konstruktion af Witte.¹

Men äfven om d:r Vedel hade rätt däri, att i sista hand Dantes behof att få sina frågor och sina tvifvel lösta varit upphofvet till Komediens genesis, är dennas genesis ej därmed framställd. Komediens genesis, d. v. s. den successiva utvecklingen i Dantes själ af planen för densammas författande, hafva vi att tänka oss på följande sätt:

1:a momentet: den tidsanda och de förhållanden, hvori Dante lefde, hvaraf han var ett barn, och som gäfvo det första innehållet åt hans fantasi. Dessa tidsförhållanden har hr Vedel briljant tecknat i de fyra första kapitlen.

2:a momentet: ett i denna fruktbara jordmån nedlagdt utsäde, kärleken till Beatrice. I en sång i *Nytt lif* förklarar Dante, att han »i Helvetet skall säga till de osaliga: Jag har sett de saligas hopp» (= Beatrice). Detta är ett tydligt uttalande, från ungefär hans 25:te år, om en plan att en gång i en sång om under- och öfverjorden förhärliga sin älskade.

3:e momentet: den i *Nytt lif* 18:de kap. omtalade visionen, hvori Beatrice föresväfvar Dante såsom död och förhärligad af himmelens änglar.

4:e momentet: följande själfbekännelse i *Nytt lif* sista kap.: »Jag såg saker, som föranledde mig att ej mera tala om den saligt hädanfarna, förrän jag kunde tala på ett värdigare sätt om henne. Och att komma därhän lägger jag mig all möjlig vinn, såsom hon själf vet. Så att, om det behagar Honom, som ger lif åt allt, att min

¹ Se BARBI i *Giornale storico della letteratura italiana* XIII, 37 och SCARTAZZINIS *Dante-Handbuch* (1892).

lefnad räcker några år, jag hoppas kunna säga om henne det, som aldrig än sagts om någon kvinna.»

De följande momenten kunna ej mera så noga urskiljas; de ligga djupt i skaldens tränga studier och upprörda politiska lif. Men dessa världsliga omsorger förde honom också fjärran från tanken på Beatrice och hennes förhärligande. Han behöll dock kraft nog att rycka sig tillbaka ur affallet och att åter samla sig kring sin ungdoms älskade och sången om henne. Det torde vara liktydigt med begynnandet af Komediens nedskrifvande. Och nu syntes det honom också lämpligt såsom bot och rening att göra en färd genom evigt fördömdes hemvist. Dante framställer detta i slutet af Skärseldens 30:de sång.

Sådan ungefär är Komediens genesis, och sådan har den i hufvudsak också nyligen framställts af den lärde florentinerprofessorn *Rajna*.

Nästa kapitel i ordningen bär öfverskriften Helvetets förgård och däri följes Dantes underjordiska färd ända till 6:te kretsen. Det är dock ej *förgården* (»antiinferno»), som sträcker sig så långt. Den kan ej räcka längre än till 1:a, högst till 2:a kretsen; därifrån vidtager afdelningen för *köttslig lusta*, som med 6:te kretsen aflöses af afdelningen för *våld*, hvilken i sin tur vid 8:de kretsen fortsättes af afdelningen för *svek* (märk tredelningen!). Denna delning är icke alldeles en bisak.

Emellanåt känner man sig frestad undra öfver författarens val mellan stridiga åsikter angående enskilda punkter. Han är t. ex. alldeles säker om att Brunetto Latini i egentlig mening varit Dantes lärare, och han nämner detta på ej mindre än nio ställen i boken. Redan författarens lärde landsman, professor *Sundby*, hade i sin bok om Brunetto uttalat sig med försiktighet härom; och sedan dess har tron på ett sådant förhållande mellan Dante och Brunetto mer och mer försvagats, i synnerhet efter *V. Imbrianis* undersökningar (1878).

Att författaren ej utan vidare antager Beatrices identitet med Beatrice Portinari, kan försvaras, ehuru det efter professor *Del Lungos* sista publikationer är mycket svårt att tvifla på den; men att han tvänne gånger (s. 77, 80) betecknar henne såsom »den där af många, som ej visste, hvad hon hette, kallades Beatrice», kan man ej gilla. Dels ha dessa ord ingen betydelse för oss; ty hvad rör det oss, hvad en del folk gaf henne för namn? Dels äro dessa ord en oriktig öfversättning af ett ställe i *Nytt lif*, ett ställe, hvars rätta tolkning visserligen ej är så säker, men i alla händelser icke denna.

Icke af begär att klandra, utan af önskan att gagna författaren själf och den, som tar det allvarsamt med hans bok, vill jag slutligen påpeka några oegentligheter, som ha rätt stor betydelse.

Icke två (s. 96), utan tre, voro för Dante Europas språkstammar: den germansk-slaviska, den grekiska och den latinska.

Att Dante var ghibellin, förnekas s. 25 och bejakas s. 129. Det senare torde väl för hans senare år vara det riktiga.

Namnet Komedi gaf Dante sin dikt ej blott därför, att den är skriven i »folkligt» språk (s. 101, 162), utan — enligt tidens naiva uppfattning af estetiska frågor — därför att den börjar hemskt och slutar härligt.

Det var icke Palmsöndagen 1300, som Dante föreställer sig sammanträffa med Virgilius (s. 262), utan Långfredagsmorgonen.¹

Flera detaljanmärkningar vågar jag icke göra, så väl därför att de trötta, som därför att, om någon är benägen se i smått, de skulle för honom kunna undanskymma det stora värdet och den gedigna förtjänsten i Vedels studie af Dante.

Johan Vising.

---

¹ Se AGNELLI, *Topocronografia del Viaggio Dantesco*, 1891.

THE BORROWER WILL BE CHARGED AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE NOTICES DOES NOT EXEMPT THE BORROWER FROM OVERDUE FEES.

W I D E N E R
B O O K S
7 1 1 2
CANCELLED
7 5 2 4 5 6
MAR 8 1952
NF 317

Widener Library

3 2044 105 215 271